ئینسكلۆپیدیای هەولێر

(ئەربیل)

چاپی یەكەم ٢٠٠٩

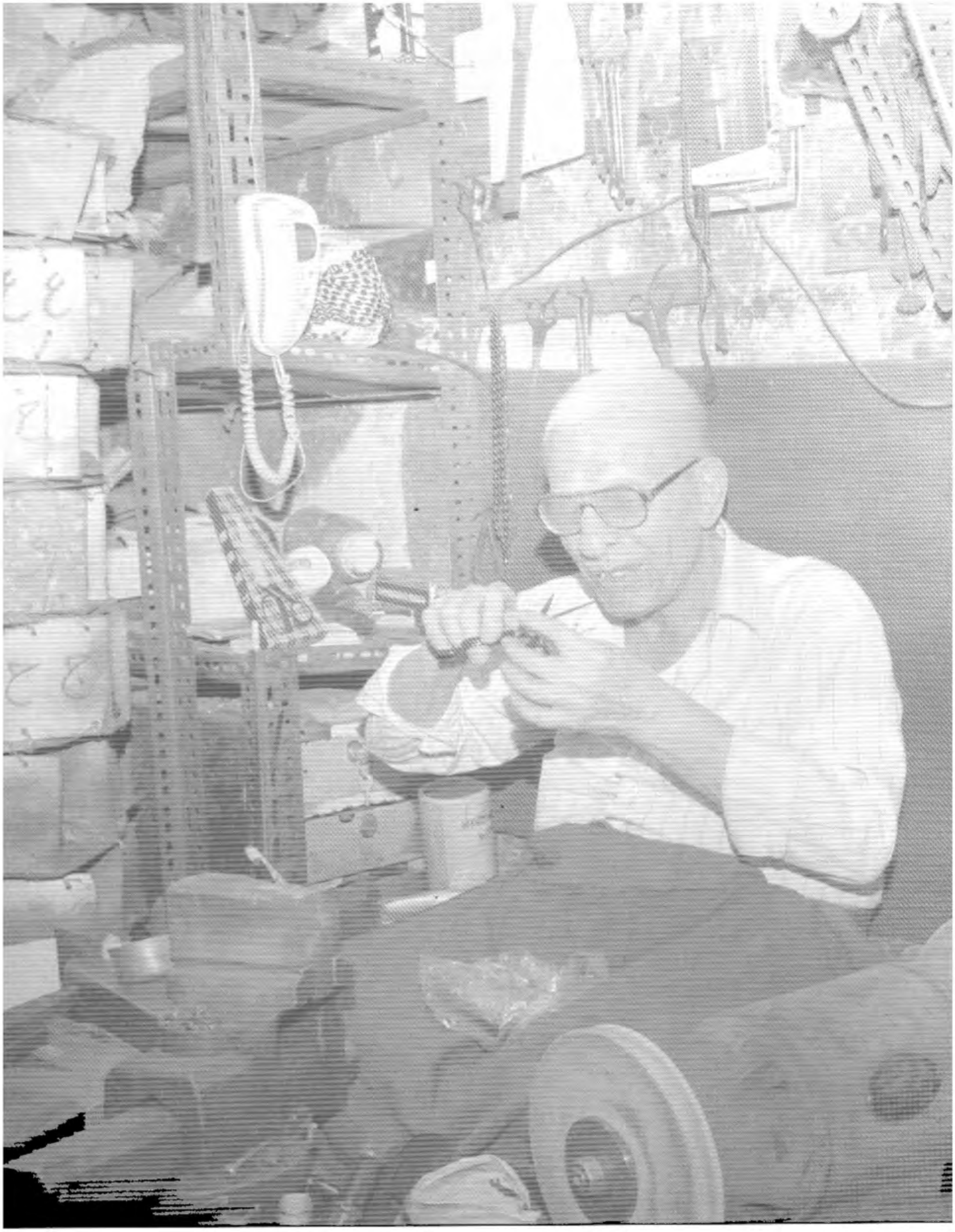

شارستانی - کۆمەڵایەتی

لە راستەوە بۆ چەپ: میران قادر بەگ، عەلی پاشا، مەلا گچکە، موفەتیش، مەجید پاشا، هاوسەری موفەتیش، موختار ئەفەندی

چینی (ئەفەندی) لە هەولێر

عەدنان رەشاد موفتی *

شاری هەولێر بە کۆنترین شار دەژمێردرێ لە جیهاندا، کە ژیانی تێدا بەردەوام بووە، بەر لە چەند سالێکیش کرا بە پایتەختی هەرێمی کوردستان، ئەم شارە دێرینە مێژوویەکی شارستانی کۆنی هەیە، هەر لە دامەزراندنییەوە ئاوەدانی تێدا بووە، تا ئەمڕۆش خەلک تێیدا نیشتەجێ بووە، دەربارەی ناوەکەشی سەرچاوە مێژووییەکان ئاماژە بەوە دەکەن کە ناوی ئێستای شارەکە، لە گۆڕانی بەردەوامدا بووە، هەر لە ناوە کۆنەکانییەوە، کە لە ناوی ئێستای نزیک بووە، بەر لە سەردەمی ئاشووری و دوای ئەو سەردەمەش بە ئەربائیلۆ ناسراوە، واتا (چوار خواوەند) پاشان ناوی بۆتە (هۆربیلم) و ئۆربیل تاوەکو بۆتە (اربیل)، بەلام ناوە کوردییەکەی (هەولێر) لەو چەند ناوانەی باسمان کرد، وەرگیراوە.

لەگەل ئەوەی چەندین تۆژینەوە و لێکۆلینەوە دەربارەی مێژووی شارستانییەتی اربیل (هەولێر) لەلایەن چەندین توێژەر و رۆژهەلاتناس و لێکۆلەرەوە کراوە، بەلام هێشتا پێویستی بە توێژینەوەی زیاتر هەیە بۆئەوەی لە بنەچەی گۆڕنکارییەکان بکۆلرێتەوە، کە کاریگەریان بەسەر قۆناغە مێژووییە یەک لەدوای یەکەکانی شارەکەوە هەبووە.

اربیل (هەولێر) بە شوێنە جوگرافییە ناودارەکەی ناسراوە، کە کەوتۆتە ناوەڕاستی کوردستانی عیراق (باشووری کوردستان). لە دیارترین رووە شارستانییەکانی قەلا مێژووییەکەیەتی، کە شێوەیەکی بازنەیی هەیە و مێژووەکەی بۆ هەزاران سال دەگەڕێتەوە، شارەکە بەهۆی کاریگەری شێوە بازنەییەکەیەوە بەرفراوان بوود، دانیشتووانی لە بووندا زیاد بووە، لە سالی ١٩٥٧ لە (٧٠٠٠٠)، بە پێی ئامارەکان لە کاتی

(هەڵبژاردنەکانی پەرلەمان) لە ساڵی ١٩٩٢دا بۆ (٥٠٠٠٠) زیادی کردووە، سوڵتان موزەفەرەدین گوگبری (کە زاوای سەلاحەدین ئەیوبی) بووە، کە لە سەدەی سێزدەمینی کۆچی حوکمڕانی شارەکەی کردووە: هەر ئەو لە رووی بیناسازییەوە تازەی کردۆتەوە هەندێک لە شکۆدارییەکانی بۆ گەڕاندۆتەوە، کە چەندین سەدە پشتگوێ خرابوو، بەڵکو لەسەردەمی ئەودا شارەکە پۆشاکێکی ئایینی و کۆمەڵایەتی پۆشی، سوڵتان موزەفەری یەکەم، یەکەم کەس بوو، کە ئاهەنگی لە دایکبوونی پێغەمبەری پیرۆزی بە شێوەیەکی جیاواز و بە بەشداری سەرجەم چین و توێژە کۆمەڵایەتییەکان کردووە، کە دواتر بووە نەریتێکی باو تاوەکو ئەمڕۆش بەردەوامە. شارەکە لە رۆژی لە دایک بوونی پێغەمبەر محەمەد (د. خ)، دەکەوێتە حاڵەتێکی ئاهەنگسازی گشتی و وەک زەماوەندێکی لێدێت، کە نێو بازاڕە سەرەکییەکەی و مزگەوتەکانی و ماڵەکانی دەگرێتەوە. خەڵکی شارەکە سوڵتان موزەفەر بە پیرۆز دەزانن، بۆیە گۆڕەکەی بۆتە مەزارگەیەک و تا ئەمڕۆش خانەوادە هەولێرییەکان سەردانی دەکەن، مێژووی ئەم شارە بە شێوەیەکی بنەڕەتی بە شوێنەواری مێژوویی قەڵاتە کۆنەکەی پەیوەستە بە زانایانی شوێنەوارناس، دروستبوونی قەڵاکە بۆ بەر لە ٨٠٠٠ هەزار دەگەڕێتەوە، ئەمەش بە مەبەستی دروستکردنی شوێنێکی قایم و سەنگەری سەربازی بە رووی هێرشی دوژمناندا کە دەکرایە سەر شارەکە، بۆ یەکەم جار لە لەوحە سۆمەرییەکاندا ناوی شارەکە هاتووە، دەستەی دۆزەرەوە لەکاتی هەڵکۆڵینەکاندا لە لەوحێکی سۆمەریدا، کە بە زمانی مسماری سادە لەم سەردەمەدا بەکارهاتووە، مێژووەکەی بۆ سەردەمی پاشای دووەمی بنەماڵەی ئور دەگەڕێتەوە، کە پاشایەکی (شولکی) بووە و لە ساڵانی (٢٠٩٥ - ٢٠٤٨) پێش زایین ژیاوە، لە لەوحەکەدا باس لەوە دەکات، کە شازادەیەکی سۆمەری هێرشێکی سەربازی کردۆتە سەر شاری (ئوربیلم)، بۆ ئەوەی بیخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی: دواتریش ئاشوورییەکان هەڵمەتێکی هاوشێوەیان کردۆتە سەر شارەکە و داگیریان کردووە، تاوەکو ببێتە شاری (چوار خواوەندەکە)، بڕوایان وابوو کە ئەم خواوەندانە لە هەر کارەساتێک کە دووچاریان بێت پارێزگاریان لێدەکەنات، بەڵکو لە کردەوە بەرپرسیاریەتی خواوەندەکە دەبێت، بەدرێژایی زۆر لە سەردەمەکاندا قەڵاتی هەولێر نێوەندێکی ئایینی بووە، پارێزگاریشی لێکردووە، تاوەکو حکومەتی عێراق لە ساڵی ١٩٧٧ بڕیاریدا، کە ئەم شوێنە شارستانییە ببێتە موڵک بەڕێوەبەرایەتی گشتی شوێنەوار و دانیشتوانەکەشی قەرەبوو بکرێتەوە، بۆ ئەوەی لە دەرەوەی قەڵا نیشتەجێ بن، بەڵام پلانی بەڕێوەبەرایەتی شوێنەوار، بەهۆی جەنگەوە جێبەجێ نەکرا، ئەو هەوڵەش کە بۆ بونیاتنانەوەی دابووی تا رادەیەک شێواندنی سیماکەی بوو، دەروازەکەی بەشێوەی ئەندازەی بیناسازی سۆمەرییە!. ئێستاش نیمچە کەلاوەیەکە، خەڵکی بێ دەرەتانی گوندە وێران کراوەکانی کوردستان تێیدا نیشتەجێن، حکومەتی هەرێمی کوردستان لە ساڵانی ١٩٩٥ - ١٩٩٦، چاکسازی و سەرلەنوێ بونیاتنانەوەی هەندێک رووە شارستانییەکەی قەڵاتی جێ بەجێ کرد، بە تایبەتی ئەم خانووە دانسقانەی کە نیگار و وێنەی سەرنجراکێشی تێدایە، بە شێوە بیناسازییەک کە ئاماژەیەک بێت بۆ بوونی بەشێکی تایبەت بە ئافرەتان، کە لە پیاوان جودایان دەکاتەوە، کە یەکتری نەبینن، مزگەوتی گەورەی قەڵا، کە تا ئێستاش نوێژکەران نوێژی تێدا دەکەن، ئاماژەیە بەوەی، کە هەر لە کۆنەوە قەڵا نێوەندێکی ئایینی بووە، وەک ئەوەی لە لەوحە سۆمەرییەکەدا باسی لێوەکراوە، کە پەرستگایەک بۆ خواوەندی (عەشتار) لە قەڵا هەبووە، کە ناوی لە نووس--راوە مسمارییەکانی (ئەی - کشان - کلاما)دا هاتووە واتاکەشی (پەرستگای خانمی وڵات) دەگەیەنێ[1].

هەولێر شوێنێکی ستراتیژی لە سەردەمە کۆنەکاندا هەبووە، خاڵی دەرچوونی سەرەکی سوپای ئیمپراتۆریەتە گەورەکانی وەک:

لە نێو هەمان خانەوادەدا، لە توێژی (ئەفەندی) ئاماژە بە (عوسمان ئەفەندی) دەکرێت، کە برای شێخ (عومەر ئەفەندی) بووە، کە قازی و پیاوی ئایینی و دەوڵەت بووە،، بۆ ماوەیەکی درێژ لە شاری هەولێر و موسڵ کاری قازیەتی کردووە، پەیوەندی چاکی لەگەڵ بنەماڵە موسڵییەکان هەبووە، چەندین جار سەردانی ئەستەمبۆڵی کردووە، هەندێک لە دەستنووسەکان کە لە کتێبخانەی خوالێخۆشبوو (رەشاد موفتی) هەیە، کە پەیوەندییەکی بەردەوام لە نێوان ئەم خانەوادەیە و سوڵتانەکانی عوسمانی دەکات (عوسمان ئەفەندی) برایەکی دیکەی هەبوو، کە ناوی (عەلی ئەفەندی)یە بە (حوسامی) ناسراوە، چونکە هۆگری (شێخ حوسامەدین) (شێخی تەریقەتی نەقشبەندی) بووە، خۆشی ویستووە، تاوەکو مردنی موفتی شاری هەولێر بووە، پاش ئەویش برازاکەی (محەمەد ئەفەندی) کوڕی عوسمان ئەفەندی یەکێک لە دەستنووسە ناودارەکانیدا بەر لە (١٠٤) ساڵ بە زمانی کوردی نووسیویەتی، مەولوودنامەی پێغەمبەری خۆشەویستە جگە لە چەندین دەستنووسی دیکە، کە بە زمانی کوردی و عەرەبی و تورکی و فارسی نووسراوە، (عەلی ئەفەندی) تاقە کوڕێکی هەبووە، کە (شێخ جەمیل ئەفەندی)یە، ئەویش پێگەیەکی ئایینی بەرزی هەبووە، کە کچی شێخ حوسامە، بەمەش پەیوەندی لە نێوان هەردوو بنەماڵە بەتین بوو، ئەوەی دەزانین کە (شێخ حوسام) لە شارۆچکەی (تەوێڵە) سەر بە پارێزگای سلێمانی ژیاوە، کە دەکەوێتە نزیک سنووری ئێران، ئەوەشمان زانی ئەم جۆرە پەیوەندیانە و ئایینی ئیسلامیش بە شێوەیەکی گشتی رۆڵی سەرەکیان لە بەردەوام بوونی پەیوەندییەکانی نێوان ناوچە کوردییەکان هێشتنەوەی تەبایی نێوانیان بینیوە، شێوەزارە کوردییەکان، کە قوتابخانە و قوتابیانی زانست دەچوونە شارەکان لە سەرانسەری کوردستاندا راوبۆچوونی خۆیان ئاڵوگۆڕ دەکرد، (شێخ جەمیل ئەفەندی) لە قەڵا نیشتەجێ بووە، ئێستا ماڵەکەی بووە بە مۆزەخانە لەبەر ئەوەی هونەری تەلارسازی و کەلەپوورێکی جوانی پێوە دیارە، لە کەسایەتییە ئەفەندییەکانی دیکە، کە کاریگەریان لەسەر شاردا بەجێهێشتووە، (محەمەد ئەفەندی) (موفتی) کوڕی عوسمان ئەفەندییە، کە لە کتێبی (مێجەر های) باسی کراوە، بایەخی کەمی بە سیاسەت داوە و مرۆڤێکی سۆفیگەر بووە و شاعیر و وتارخوێن بووە و پەیوەست بووە بە رێبازی نەقشبەندی و پەیوەستی شێخ (حوسامەدین) بووە، تەنانەت جوانترین شیعری نووسیوە، کە باس لە سۆفیگەری و ستایشی شێخ دەکات، هەندێ لەم بەیتانە لەم شیعرە جوانە دێنە بەرچاو:

یا ساقي الراح باللذات والنعم
وناشط الفكر بالحداء والنغم

(رەشاد موفتی) بۆ هاو مەجلیسەکانی خۆی باسی (محەمەد ئەفەندی) باوکی کردووە، بۆ سەردانی (شێخ عەلی) بردووە بەسواری ولاخ لە سالانی (١٩٢٥ - ١٩٤٠) هەر ئەو (شێخ)ەش بووە، کە هانی داوە بچێتە میسر بۆ تەواوکردنی خوێندنی لەزانکۆی ئەزهەر لە ساڵی ١٩٣٤ز، کە بەهۆیەوە بۆتە قازی و وتارخوێن لە مزگەوتی گەورەی قەلات، (رەشاد موفتی) کە سوودی لە خانەی رەواقی کوردەکان لە ئەزهەر وەرگرتووە پەیوەندی دۆستانەی لەگەڵ کەسایەتییە کوردەکانی میسر بەستووە، زۆر سوودی لێیان وەرگرتووە بۆ ئاشنابوون و کرانەوە بە رووی جیهاندا و ئایین ئاسان و میانڕەوی لە ئاییندا بۆ تەواوی خەڵک بێنێتەدی و دەست بە بنەماکانی پەروەردگار بگرێ، دوور لە رق لێبوونەوە، لە پێشەوەی هەموویان (شێخ نەجمەدین کوردی) و (شێخ عومەر وەجدی) و (بەڕێز محەمەد عەلی عەونی) دێن، کە هانی قوتابیانی هەولێر و کوردستانی عێراقیان داوە و یارمەتیان داون، بۆ ئەوەی خوێندنیان تەواوکەن و بگەڕێنەوە هەولێر و کوردستان، بۆ ئەوەی بەشداری لە بزووتنەوەی رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی بکەن، لەوانە: (فوئاد مەعسوم) و (محەمەد گەزنەیی) و (حوسێن رشوانی)، (عوسمان مەلا ساڵح). لێرەدا ئاماژە

بەوە دەکەین، کە (شێخ نەجمەدین کوردی) خانەوادەیەکی ناسراو و رەسەنی هەولێرە، کە دانیشتووی قەڵاتی هەولێر بوون، کە کوڕی (شێخ محەمەد ئەمین فەتحوڵلا زادە)یە، لە سەرەتای سەدەی پێشوودا چووەتە میسر و لەوێدا جێگیر بووە و ناوەندێکی ئایینی نەقشەبەندی دامەزراندووە، تا ئێستاش ئەم نێوەندە شوێنێکی رۆشن و دیارە، لەلایەن (شێخ ضیاء الدین الكوردي)ی نەوەیەوە بەڕێوەدەبرێ. دوای مردنی باوکی (شێخ نەجمەدین و برا گەورەکەی شێخ عەبدولڕەحمان) خوا رەحمیان پێبکات، کە ئەندامانی خێزانەکەی لە دەوریدان، بەڵام تا ئێستا وابەستەن بە رەسەنایەتی کوردییەوە و شانازی پێوەدەکەن، بۆیە وای بە گونجاو دەزانم، کە زانیارییەکی مێژوویی بەنرخ لەسەر سەردانی شێخ عیزەت عەبدولعەزیز لە ساڵی ١٩٤٤ بنووسم، بۆ قاهیرە، ئەویش یەکێکە لە چوار ئەفسەرە کوردەکان، کە لەلایەن دەسەڵاتدارانی عێراقەوە لە سێدارە دران، دوای بەشداری کردنیان لە کۆماری کوردستان لە مەهاباد، کە لەدوای کۆتایی جەنگی دووەمی جیهانی، دوای کشانەوەی سوپای سۆڤییەت لە ئازەربایجان رووخا، لەم بارەوە (عیسام عەونی) دەڵێت: (کە شەهید عیزەت هاتە ماڵی باوکی، بەبێ ئەوەی پێشتر یەکتر بناسن تەنها لەبەر ئەوەی محەمەد عەلی عەونی کەسایەتییەکی کوردی میسری ناسراو بوو، پارمەتیدا لە گەیشتن بە باڵیۆزخانەی بەریتانی، چاوی بە نوێنەری بەریتانی (لۆر مۆین) کەوت، کە پاشان لە ساڵی ١٩٤٦ بەدەستی جوولەکەکان تیرۆرکرا، ئێمە هیچ زانیارییەکمان (لەسەر ئەوەی لەو کۆبوونەوە باسکراوە نییە، بەڵام گومان لەوەدانییە لەلایەن چەند هاوڕێیەکەوە لە کوردستانی عێراقەوە رەوانەی ئەوێ کرابوو)، هەروەها چەندین خانەوادەی هەولێری هەیە کە رەسەن بوون و ئینتیمایان بۆ شارەکە هەبوو لە چینی ئەفەندی بوون، کە رۆڵی بەرچاویان لە گۆڕان و گەشەسەندنەکاندا هەبووە. لەوانە بنەماڵەی (دۆغرەمەچی - دەباغ - یەعقوبی - ئەسعەدی - چەلەبی - عوزێری - حەیدەری - چاوشلی) و خانەوادەی عەتەوڵا ئاغا باپیری (رەمزی نافع) و چەندانی دیکە، دەبێت لێرەوە هەڵوەستەیەک بکەین و باس لە (رەمزی نافع) بکەین، ئەم لاوە خوێن گەرمە بە گیانی شۆڕشگێری گۆش کرابوو و پەروەشی رزگاری نەتەوایەتی بوو، کە دواتر لەسەرەتای چلەکاندا چووە نێو خەباتی شۆڕشگێری، لەتەک قوتابییە کوردەکانی زانکۆی ئەمەریکی لە بەیرووت، لەوانەش کەسایەتی کوردی ناسراو (نورەدین زازا)، رەمزی یەکێک بوو لە ئەندامە چالاکەکانی حزبی هیوا لە ساڵی ١٩٤٢دا، رەمزی چووە ئەڵمانیا و لە ناخەوە دەیویست بە هاوکاری ئەڵمانەکان لە دژی ئینگلیزەکان کاربکات لە پێناو رزگاری کورد و ئایندەکەیان، لەوەدا گیانبازییەکی کەم وێنەی ئەنجامدا، کە کارێکی سەیریش بوو، لەگەڵ چەند ئەفسەرێکی سوپای ئەڵمانی یەکێ لەو ئەفسەرانە (مۆلەر) بوو، کە تا ئێستاش لە ژیاندا ماوە، ناوەڕۆکی ئەم گیانبازییە لە کتێبێکدا بە نێوی (لە رۆژهەڵاتی گڕگرتوو)دا باسی لێوەکراوە، کە لە ساڵی ١٩٩٢ لە لایەن بەڕێز بەدران ئەحمەد وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردی، تێیدا باس لەوە دەکات، کە چۆن فڕۆکەیەکی ئەڵمانییان لێخوڕیوە و لە کوردستان نیشتوونەتەوە و نەخشەیان پێبوو، بەڵام لە شوێنی دابەزینەکەیاندا هەڵەیان کردووە، لە بری ئەوەی لە ناوچەی پشدەر دابەزن، کە دووربن لە سوپای ئینگلیز، بەڵام لە دەشتی هەولێر نیشتوونەتەوە بەمەش هێزی هاوپەیمانان هەموویان دەستگیرکردن، لەگەڵ ئەوەی ئەم کارە پووچەڵ بووەوە، ئەمەش خراپی نەخشەکێشانی بەهەڵەچوونی پێشبینییەکان بوو، ئەوەی دیارە بەڕێز رەمزی لەڕێی هاوکاریکردنی ئەڵمانەکان دەیویست بە چەند ئامانجێک بگات، کە ناتوانین ناواخنەکەی باس کەین و حوکمی لەسەر بدەین، بەڵام جەخت لەسەر ئەوە دەکرێت، کە گەنجێک بوو گەرم و گوڕی شۆڕشگێری تێدا بوو، گیانی نەتەوایەتی هەبوو، ڕێگایەکی گیانبازی گرتە بەر بۆ گەیشتن بە مەبەستەکانی، ژیانی لەپێناو ئەو

پرسەدا بەخت کرد، کە بڕوای پێی هەبوو، وەک ئەوەی (مۆلەر) دەڵێت لە کتێبەکەیدا، کە ڕەمزی نەخشەیەکی پێ بوو، سەبارەت بە ئالای کوردستان، کە ئێستاش هەمان ئەم ئالایە بەکاردێت، هەوڵەکە پووچەڵ کرایەوە و دەسەڵاتدارانی ئینگلیز دەستگیریان کردن، پاشان گواسترایەوە بۆ قاهیرە، لەوێدا حوکمی لە سێدارەدانی بەسەردا سەپا، بەڵام خێزانەکەی زۆر هەوڵیاندا بۆ ئەوەی حوکمەکەی بۆ سووک بکەن، زۆر لە کەسایەتییە دیارەکانی شار هەوڵیاندا، لەلای الوصي (عبدالإله) و (نوری سەعید) لەوانە (عیزەدین مەلا) تاوەکو هەوڵبدەن، ئەوحوکمەی بەسەریدا سەپاوە سووک بکەن، بەڵام حوکمەکەی کرا بە تا هەتایی، پاشان لە بەندیخانە تووشی نەخۆشی بوو دواتر ئازاد کرا و گەڕاندیانەوە هەولێر، لەدوای چەند مانگێک کۆچی کرد، دەگوترا کە ئەو ژەهر خواردی کرابوو، ئەوەش نابێ لەیاد بچێ چەندین کەسایەتی ڕۆڵیان هەبووە کە ناسەواری خۆیان بەسەر شارەکە جێهێشتووە، دوای ئەوەی چەندین ساڵ خزمەتیان تێدا کرد، چ ئەوانەی موتەسەریف بوون یاخود فەرمانبەرێکی گەورە یان سیاسەتمەدار، لەوانە (عەونی یوسف) کە سیاسەتمەدارێکی ناسراو بوو لە چلەکان و پەنجاکاندا حکومەتی عەبدولکەریم قاسم لادرا، هەروەها خوالێخۆشبوو (مستەفا قەرەداغی) لە ساڵانی چلەکان قازی بووە، پاشان موتەسەریف، بووە هەروەها خوالێخۆشبوو (حوسێن ئاغا) نەسعەدی، کە لە ساڵانی ١٩٢٨ - ١٩٣٠ بەڕێوەبەری شارەوانی بووە، بەڵام توێژی ئایینی ئەفەندی تاوەکو شۆڕشی ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨ کاریگەری زۆریان بەسەر شارەکەوە هەبوو. وەک شارەکانی دیکە بەڵام کەمێک زیاتر لەبەرئەوەی شارەکە لە بنەڕەتدا پارێزگار بووە، بەڵام وەک پێشتر باسمان کرد پیاوانی ئایینی، تێیدا ڕۆشنگەربوون دژ بە ڕەوتی پێشکەوتن و گۆڕان نەوەستان، بەڵکو پشتگیری هەڵگرتنی ئەم دروشمانەیان دەکرد، کە گونجاو بێت لەگەڵ تایبەتمەندییەکانی شارەکە، هەر لەگەڵ دروستبوونی یەکەم قوتابخانەی سەرەتایی کچان لە ساڵی ١٩٢٧ - ١٩٢٨ دانیشتووانی هەولێر ڕێگەیان نەدا کچەکانیان بنێرنە قوتابخانە پێیان وابوو، کە ئەمە دژ بە شەریعەتی ئیسلامە، بەڵام مەلا ئەفەندی بە عەقڵ و زانست و کەسایەتی بەتوانای خۆی، کچەکانی خۆی ناردە قوتابخانە، خانم "نەفیسە" کە کچی یەکەمی مەلا فەندی بوو یەکەم کچ بوو کە ناوی لێ تۆمارکرا، پاشان کچانی دیکە چوونە قوتابخانە بەڵام ئەوکات خوێندنی کچان و کوڕان تەنها لەنێو منداڵانی ئەفەندییەکان و دەستە بژێر و خێزانە دەست ڕۆیشتووەکان بوو، تا دوای شۆڕشی ١٩٥٨ بارەکە گۆڕا.

ڕۆڵی ئەفەندییەکان لە گۆڕانکارە سیاسییەکان:

دوای ئەوەی جەنگی جیهانی تەواو بوو مەسەلەی موسڵ لە چوارچێوەی پەیماننامەی سیڤەری ساڵی ١٩٢٠ دەرکەوت، کە تێیدا هاوپەیمانان دانیان بەوە دانا، کە دەبێت قەوارەیەک بۆ کورد دابمەزرێ لەگەڵ ئەو گۆڕانکارییانەی، کە دواتر ڕوویاندا، لە پێشەوەی هەمووشیان هەرەسهێنانی شۆڕشەکەی شێخ مەحمود بوو لە سلێمانی، دوای ئەوەی، لەلایەن هێزەکانی ئینگلیزەوە سەرکوت کرا شۆڕشی تورکیش بە سەرکردایەتی کەماڵ ئەتاتورک سەرکەوتنی بەدەست هێنا، ڕۆژئاوا لەگەڵیدا کرد و لە ساڵی ١٩٢٣دا پەیماننامەی لۆزانیان لەگەڵ بەست، بەمەش لە بەڵێنەکانی پەیماننامەی سیڤەر پاشگەز بوونەوە، پەیوەندی مەلا ئەفەندی بە شێخ مەحمودەوە باش بوو، ئەمەش بەردەوامی ئەم پەیوەندییە بوو، کە پێشتر لە نێوان باوکی هەردووکیان هەبوو، (شێخ عومەر ئەفەندی) و (کاک ئەحمەدی شێخ) بوون، چەندین نامەش لەنێوانیاندا گۆڕدراوەتەوە، کە لە کتێبخانەی (ڕەشاد موفتی)دا پارێزراون، بەڵام ئەم پەیوەندییە نەبووە هۆی ئەوەی، مەلا ئەفەندی پەیوەندی بە شۆڕشی شێخ مەحمودەوە بکات، لەبەر چەند هۆکارێک ناکرێت لێرە باسی لێوە بکەین، ئەو گفتوگۆیەی لە نێوان مەلا

ئەفەندی و میجەر های کراوە مەلا ئەفەندی پێی گوتووە. (بەداخەوە کە بەخێلی بووە هۆی یەکنەبوونی هەڵوێست لە نێوان سەرەک هۆزەکان، بۆیە ئێمە پێویستمان بە کاتە، تاوەکو فێری خۆ بەڕێوەبردن بین) ئەوکاتەی کۆمەڵەی گەلان، هەوڵیدا راپرسی گشتی سازبدات تاوەکو ڕای خەڵکی کوردستان دەربارەی ئەوەی دەیانەوێ لەگەڵ دەوڵەتی عیراق بژین یان نا ؟ بزانن.

دەنگی مەلا ئەفەندی، کاریگەرییەکی زۆری هەبوو، ئەگەرچی مەسەلەکە تەنها رواڵەت بوو، لە دیاریکردنی خواستی خەڵک. لەم بارەوە دەگێڕنەوە کە فەتوای داوە بۆ ئەوەی دەنگ لە بەرژەوەندی عیراق بدرێت ((مادامەکی کۆمەڵەی گەلان دان بە مافەکانمان دانانێت دەوڵەتمان هەبێت، باشتروایە لەگەڵ عێراقدابین، چونکە ئێمە، بەپێی بڕیارەکانی کۆمەڵەی گەلان مافەکانمان زیاتر دەستەبەردەکەین، تورکیاش پشتی لە ئیسلام کرد و ئەتاتورکیش بەڵێنەکانی بەجێنەگەیاند، برای نیشتمان لەوێدا جۆرەها زوڵم و زۆرداریان چەشت، بۆیە چاکتروایە بچینە نێو دەوڵەتی عێراق)).

کاتێک کە بزووتنەوەی کوردایەتی سەری هەڵدا و لەژێر کاریگەری بزووتنەوە رزگارییە هاوشێوەکانی عەرەبی و تورکی و ئێرانی بوو، چینی ئەفەندی بەر لە هەموو کەس چوونە نێو بزووتنەوەکە و زمانی تورکی و عەرەبی و فارسی زاڵ بوو لە مامەڵەی خەڵک لەگەڵ یەکتر، لە بواری کارگێڕی و رۆشنبیریدا بەکاردەهات، پیاوانی ئایینی ئەوانەی رۆشنگەر بوون لە پێشەنگی ئەو کەسانەدا بوون، کە پرۆسەی گۆڕانیان دەست پێکرد، ئەمەش لە میانەی جۆشدانی گیانی نیشتمانپەروەری لە نێوان خەڵک و هاندانیان بۆ ئەوەی بە زمانی دایکیان بنووسن.

(رەشاد موفتی)، کە بوو بە ئیمام و وتارخوێنی مزگەوتی گەورە لە چلەکاندا، یەکەم کەس بوو، کە وتاری هەینی بە کوردی پێشکەش کرد.

لە ساڵی ١٩٥٢ کتێبی مەولوودنامەی پێغەمبەری پیرۆزی بە زمانی کوردی چاپ کرد، کە تا ئێستاش لە گەرووی زۆر لە قورئان خوێن و مەولوود خوێنەکاندا لە گشت بۆنە ئایینییەکاندا دێتە دەرەوە، لە سەرتاسەری کوردستاندا بە گوێی خەڵک دەگات، رەحمەتی خوای لێبێت لە ساڵی ١٩٧٠ کۆچی دوایی کرد، یەکەم کەس بوو بە بەشداری سەدان حاجی کورد رێورەسمی بەجێگەیاندنی حەجی بە زمانی کوردی جێبەجێ کرد.

ساڵانی دوای جەنگی جیهانی یەکەم، رابوونێکی نەتەوەیی سەری هەڵدا لە بزووتنەوەی کوردایەتی، سەرەتاکەی بزووتنەوەی شێخ مەحموود و بزووتنەوەکانی بارزان و دروستبوونی گرووپ و حیزبەکان دەستی پێکرد، کە لەم دۆخە تازەیەشدا کوڕانی ئەفەندی بە شێوەیەکی کاریگەر بەشداریان تێیدا هەبوو، بەتایبەتی لە حیزبی هیوادا، ئەوانەی کە تێیدا چالاک بوون، خوالێخۆشبوو (فەیسەڵ) و براکەی (زەید ئەحمەد عوسمان)، فەیسەڵ لە رووداوێکی دڵتەزێندا کۆچی دوایی کرد، لەم بارەوە شاعیری گەورەی کورد پیرەمێرد شیوەنێکی لە شیعرێکدا بۆ دەکات، کە بە زمانی کوردی نووسیویەتی، لێرەدا پێویستە دەقی شیعرەکە بە کوردی دابنرێت.

زەید پەیوەندی باشی لەگەڵ چەپڕەوەکانی میسردا هەبوو، بە هاوکاری ئەوان کتێبەکەی خۆی بە نێوی (خەباتی کوردەکان) بە ناوێکی خوازراو کە (شێرزاد محەممەد) بوو، ساڵی ١٩٤٨ لە قاهیرە بەچاپ گەیاند.

لەم بارەوە بەڕێز (محەمەد مستەفا)ی پارێزەر، کە ئەندام بوو لە کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد، بۆی باس کردم کە چۆن کتێبەکەی بەسەر رۆشنبیرانی کورد لە بەغدا و سلێمانی دابەش کردووە.

زۆر رێکخستن لە تەک حیزبی هیوا دروست بوون، بەر لەوەی هەموو ببنە یەک و پارتی دیموکراتی کوردستان لە ساڵی ١٩٤٦دا پێک بهێنن، لەمبارەیەوە خوالێخۆشبوو (نوری شاوەیس) لە بیرەوەرییەکان دەڵێت: (ئەو) و (زەید) و یونس رەئووف (دڵدار) و محەممەد مستەفا و رەشید باجەلان و موکەرەم تاڵەبانی لە سەرەتای ساڵانی چل (کۆمەڵەی دارکەریان - الحطابین) دامەزراند،

بەپێی قسەی بەڕێز جەلال جاف بۆی باس کردم، کە دڵداری شاعیر سەرۆکی ئەم کۆمەڵەیە بوو، هەر ئەویش ئەو ناوە سەیرەی بۆ دانا، کە کاریگەربوو بە (گاریبالدی)، کە لە سەرەتای ژیانیدا کۆمەڵەی (خەڵووزی) دامەزراند، پاش ماوەیەک لە دامەزراندنی لەگەڵ حیزبی هیوا یەکیان گرت، چەندین کەسی دیکەیان لە کوڕانی ئەفەندییەکان لەگەڵدا بوو، هەروەها چەند ئەندامێکی عەشیرەتی دزەیی، لە دانیشتوانی هەولێری تێدابوو.

ساڵی ١٩٥٠ کاتێک بەڕێز جەلال تاڵەبانی لە قەزای کۆیەوە چووە نێوەندی شار بۆ ئەوەی خوێندنی تەواو بکات لە نێو هاوڕێکانیدا وەک قسەکەرێکی شۆڕشگێڕ لە بارەی مافی گەلی کورد دەرکەوت باسی لە مافی چارەی خۆنووسین دەکرد، بۆیە لەلایەن هاوڕێکانییەوە بەگەرمی پێشوازی لێکرا، لەپێشەوەی هەمووشیان بەڕێزان شەمسەدین موفتی و مەعروف رەئووف، بەشێوەیەکی فراوان بەشداری لە رێکخستنی قوتابیان کرد لە نێو ریزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان.

ساڵی ١٩٥٣ یەکێتی قوتابیانی کوردستان دامەزرا، دوای چەند مانگێک بەڕێز شەمسەدین موفتی بە سەرۆکی ئەو یەکێتییە هەڵبژێردرا و درێژەی بە خەباتێکی نەپچڕاو دا، بەرچاو و کاریگەری لەنێو بزووتنەوەی کوردایەتیدا، بۆچوونەکانی رۆڵەی ئەفەندییەکان کردبوو بۆئەوەی پشتیوانییان بۆ بزووتنەوەی نەتەوایەتی کوردی مزگەریکات، لەنێو ئەوانەشدا لاوێکی مافپەروەر دەرکەوت، کە ئەویش (مەئمون دەباغ) بوو، کە دوای ئەوەی پەیوەندی بە ریزەکانی شۆڕش کرد، لە ساڵی ١٩٦٣ شەهیدکرا.

مزگەوتی قەلا، کە نێوەندێکی خوێندنی زانستی ئایینی و شوێنی بەیەک گەیشتنی رۆڵەی ئەفەندیەکان بوو، ببووە کۆڕی بەستنی چالاکییە نەتەوەیی نیشتمانییەکان، لەمبارەیەوە بەڕێز (عەبدولڕەحمان گۆمەشینی)، کە قوتابی بوو، لەم مزگەوتەدا دەگێڕێتەوە، کە چۆن ئەوان چەندین کات ژمێریان بە کۆپیکردنی بەیاننامە و بلاوکراوە حیزبییەکان بە دەستنووسی بەسەردەبرد، بۆ ئەوەی بەنهێنی و لە بارێکی مەترسیداردا دابەشیان بکەن، دوای شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ رێکخستنەکانی حیزبی شیوعی عێراقی لە هەولێر وەکو شارەکانی دیکەی عێراق فراوان و چالاک ببوون، کە چەندین لە کەس و کوڕانی ئەفەندییەکان چووبوونە ریزەکانییەوە، هەندێکیان گەیشتنە سەرکردایەتی، وەک (جەمال حەیدەری)، کە بووە ئەندامی مەکتەبی سیاسی و نافع یونس، کە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی بوو، هەردووکیان لە ساڵی ١٩٦٣ لە سێدارەدران.

هەروەها لە ریزەکان و سەرکردایەتی ئەم حیزبەدا چەندین کەسی دیکەی وەک: (حەمید عوسمان) و (ساڵح حەیدەری) و (رەشید عەبدولقادر)، بەڕێز (عەزیز محەمەد)، کە هەولێرییەکی تۆکمەیە لە ١٩٦٤ - ١٩٩٣ سکرتێری گشتی حیزبی شیوعی عیراقی بوو، ئێستا وشەی ئەفەندی زۆر بەکەمی بەکاردێت لەبری ئەو وشەی دیکەی وەک: (مامۆستا) بەکاردێت، بەتایبەتی بۆ پیاوانی ئایینی و ئەوانەی لە بواری پەروەردە و خوێندندان، هەروەها وشەی (کاکە) بەشێوەیەکی بەربلاو بۆ رێزگرتنی بەرامبەر بەکاردێت.

پەراوێزەکان

١- هەندێک توێژەر بڕوایان وایە، کە گەلی کورد بەدرێژایی مێژوو لە ئەنجامی تێکەلاوبوونی دانیشتووانە دێرینەکانی کوردستان پێک هاتووە، لەوانە (فەرسیەکان و میدیاکان و میتانییەکان و گۆتییەکان و لۆلۆبییەکان و کوردەکان)، دوای ئاوێتە بوونیان لەگەڵ نەتەوەکانی هیند و ئەورووپی، کە لە چیاکانی زاگرۆسەوە هاتبوون.

٢- زۆر خانەوادەی هەولێری هەیە، کە بڕوایان وایە، کە ئینتیمایان بۆ نەتەوەی تورکمانییە، تورکیا بە وڵاتی دایک دادەنێن، خانەوادەی (دۆغرەمەچی و چەڵەبی) تا کار گەیشتە ئەوەی یەکێک لە ئەندامانی خانەوادەی دۆغرەمەچی، کە دکتۆر ئیحسان دۆغرەمەچییە،

بچێتە تورکیا و بەیەکجارەکی هەولێری جێهێشت، ئێستا بەیەکێک لە کەسایەتییە ناسراوەکانی تورکیا دەژمێردرێ، چەند ساڵێکیش سەرۆکایەتی زانکۆکانی تورکیای کردووە، یەکێکە لە دەوڵەمەندەکانی، دوای جەنگی کەنداو و رووداوەکانی، کە بەسەر ناوچەکەدا هات، پەیوەندی بە ئەندامانی خێزانەکەی کرد و یارمەتی زۆری ئەوان و خەڵکی دیکەی دا، لەوانەی، پێویستیان بە کۆمەک هەبوو، هەروەها خانەوادەی (عەبدولخالیق چەلەبی) و کوڕەکانی (فەرید و سینان) ئەوەی دوایان سەرۆکی بەرەی تورکمانییە، کە لەلایەن خاڵییەوە (ئیحسان دۆغرەمەچی) پاڵپشتی دەکرێت لە تورکیادا.

پەیوەندییەکانی نێوان خانەوادەی مەلا ئەفەندی و خانەوادەی پاشایەتی بەهێز بوو، مەلا فەندی کۆشکێکی (قەشەنگ)یان لە گوندی (باداوە) هەبووە، کە بەشێکە لە هەولێری ئێستادا، کە چەندین کەسایەتی شار و میوانانی دیکە، سەردانی ئەوێیان دەکرد، لەکاتی بزووتنەوەی (رەشید عالی گەیلانی) شا فەیسەڵی دووەم و چەند کەسێک لە خانەوادەی پاشایەتی ناردە کۆشکی باداوە، کە لەوێدا لە سایەی پارێزگاری ئەودا بوون، کە ئەوکات بەهۆی رووداوە سیاسییەکانی بەغدا باری ئاسایش باش نەبوو.

ئەم وەڵامدانەوەیە بۆ رۆژنامەی (الحیاة)ە:-

سەروەرییەکی دیکە

بەڕێز سەرنووسەر

پاش سلاوێکی گەرم...

زۆر چێژم لەو وتارە جوانە وەرگرت، کە لە رۆژنامەی (الحیاة)ی ژمارە ١٢٥٦٠ لە رێکەوتی ٢٠ی تەمموزی رابردوو لەبارەی هەولێر و توێژی ئەفەندی بلاوکرابووەوە، کە لەلایەن عەدنان موفتییەوە نوسرابوو، لێرەدا دەمەوێ، شتێک بخەمە سەر ئەو بابەتەی نووسەر، کە سەروەرییەکە لە سەروەرییەکانی خوالێخۆشبوو مەلا فەندی باوکی عیزەددین، ئەویش ئەمەیە:

کاتێک کودەتای رەشید عالی گەیلانی و چوار پەیمانبەستووەکە لە ساڵی ١٩٤١ سەرکەوتوو بوو، حکومەت داوای خوالێخۆشبێ شاژن عالیەی کرد، کە لەگەڵ شا فەیسەڵی دووەمی کوڕی بچنە هەولێر لەگەڵ خانەوادەی پاشایەتی لە میوانداری مەلا فەندی دابن، ئەفسەرێکیان لەگەڵ نێردرا، کە نوێنەرایەتی کودەتاچییەکان بوو، کە موقەدەم ساڵح زەکی بوو، کە بەهۆی قسە و شتی دیکە لە رووی دەروونییەوە ئازاری دەدان، مەلا فەندی رێزی لە خانەوادەی پاشایەتی نا و چی لەتوانای بوو بۆیانی کرد، لەپێناو بەختەوەری و حەسانەوەیان، بەلام رۆژێک موقەدەم ساڵح زەکی هات و داوای لە مەلا فەندی کرد، کە شا فەیسەڵ و خێزانەکەی بگەڕێندرێنەوە بەغدا، تاوەکو سازشیان پێ بکەن، دوای ئەوەی لە سەرەتاکانی پووچەڵبوونەوەی کودەتاکە دەرکەوت شاژن عالیە ئەمەی رەت کردەوە، بە مەلای گوت: ئێمە لەژێر پارێزگاری تۆ پاراستنی کوردان داین، بۆیە مەلا فەندی هەمان کات پەیوەندی بە شێخە کوردەکان کرد و پێی راگەیاندن، لە ماوەی ٢٤ کاتژمێر دەیان هەزار کەس چواردەوری گوندی باداوەی مەلا فەندییان دا، بەمەش نەخشەسازی ئەم تاوانکارییە پووچەڵ کرایەوە، بۆ مێژوو دەگوترێ بنەماڵەی هاشمی، کە لەگەڵ خوالێخۆشبوو شاژن عالیە رۆیشتن، پێکهات بوو لە دایکی شاژن نەفیسە و کوڕەکەی شا فەیسەڵی دووەم و شازادە عابدییەی کچی عەلی، کە لە کودەتای ١٤ی تەموزی رەشدا شەهیدکران، شازادە ساڵحە و شازادە جەلیلەی کچی عەلی و شازادە بەدیعەی کچی عەلی و شەریفە نازمە ئەسعەد، خوا لە هەموویان خۆش ببێت، هەروەها خودا لە مەلا فەندی و خانەوادە چاکەکەی خۆش بێت.

لەندەن -

عەمیدی خانەنشین ئەبو قوتادە فەیسەڵ، رۆژنامەی (الحیاة)، ژمارە ١٢٦٠١ لە ١٩٩٧/٨/٣٠

* سەرۆکی پێشووی پەرلەمانی کوردستان

مەکتەب و مەکتەبلییەکانی گوندی لهێبانی کەندێناوە (١٩٦١- ١٩٦٥)

جەلال مەولود ئەحمەد سنجاوی

دەشتی کەندێناوە جیا لە زۆربەی دەڤەرەکانی دیکەی کوردستان تایبەتمەندێتی خۆی هەیە لە ڕەوتی ژیان و پەیوەندییە بنەڕەتییەکانی کۆمەڵگای کوردەواریدا و خەڵکەکەی دەستەبژێرن لە عورف و عادەت و ئەمن و ئەمانەت و ڕێزگرتنی گەورە و گچکە و دڵفراوانی و میوانداری و بە یەکەوە ئاسوودە بوون لە جەژنەکان و مەراسیمی ئاهەنگی بووک گواستنەوە و دڵتەنگ بوونیش لە کاتی مردنی یەکێکی گوندی و دەوروبەری، بەم شێوەیە هەر هەموویان خۆیان بە یەک بەرەباب دادەنێن.

بە گشتی خەڵکی کەندێناوە مرۆڤی کوردپەروەر و پاک و خاوێن و ژیر و لێزان و ئازا و بوێر و قسەخۆش و دڵتەڕ و میوان ڕاگر و نان دەرن، ئافرەتانیان دەست ڕەنگین و داوێن پاک و چوست و چالاکن و لە کارکردندا وەک پیاو وان، کەندێناوە ملوانکەی ئەڵماسی گەردەنی کوردستانە و مەملەکەتی حەیران و ئەفسانە و حەکایەتی خورافی و بەیتە فۆلکلۆرییەکان و قسەی ئەستەق و سوارچاکان و عەگیدانی مەیدان و هەگبەی گرانبەهای کەلتوور و کەلچەری کوردەوارییە و زۆربەی گوندەکانی دیوەخان و ئەخۆشخانەی لێیە، بەڵام مەرج نییە هەموو گوندەکانی قوتابخانەی هەبێ، چونکە بارودۆخی ئانارامی کوردستان بە گشتی و دەڤەرەکە بەتایبەتی بووە ئاستەنگ لەبەردەم جێبەجێکردنی بەشێک لەم دەزگا خزمەتگوزارییانە.

خوێندن لە گوندی لهێبان

لهێبان گوندێکی خۆش و دڵگیرە لە باشووری کەندێناوە و دەکەوێتە بەینی گوندی (سێقوچان، قەپلان، قووچ، سەرگەڕان، گورگە، سلێمان بەخشیان، دەرماناوە و خۆشاو)، ئەم گوندە موڵکی (سلێمان ئاغای سەلیمی خورشید ئاغا) بوو، بەڵام (تاهیر ئاغای عەلی خورشید ئاغای قەپلانی) سەرپەرشتی دەکرد، کە زاوای سلێمان ئاغا بوو، گوندەکە جگە لە مزگەوت، تەکیەی دەروێشانی لێ هەبوو، کە بە تەکیەی (خەلیفە حەسەنی لهێبان) ناسرا بوو، خەڵکی گوندیش مرۆڤی دنیا دیتەو ڕۆشنبیر و زانست دۆست بوون، منداڵەکانیان بۆ مەکتەب ڕەوانە دەکرد، تەنانەت هەندێکیان کچەکانیشیان لە خوێندن بێبەش نەکردبوو، کە بۆ سەردەمانی ساڵانی ١٩٦١ - ١٩٦٥ هەنگاوێکی زێڕین بوو، کچ و کوڕ لە گوندێکی دووردشار پێکەوە بخوێنن و کچان بۆ مەکتەب ڕەوانە بکرێن، لەم سەروبەندەدا ناکرێ ڕۆڵی مەردانەی (تاهیر ئاغا) و (مەلا سولەیمان) و مامۆستایان لەیاد بکەین،

کاتێک ئاغا لە دیوەخانی خۆی و مەلا سولەیمانیش لە مزگەوت هانی خەلکەکەیان دەدا، کە مەکتەب وەک مالی خۆیان بپارێزن و رێز لە مامۆستایان بگرن و منداڵەکانیان لە خوێندن بێبەش نەکەن، چونکە زانست بناغەی ژینە، گەر گەلێک بێ زانین بێ، گەر زیندووش بن مردوون.

لەم توێژینەوەدا زیاتر تیشک دەخەینە سەر رۆلی پەروەردەیی بەڕێوەبەری قوتابخانەی لهێبان کە لە لایەنی کارگێری و وانەبێژی لە ئەستۆ گرتبوو، رێچکەیەکی دانسقەی لە پەروەردە و فێرکردن گرتبوو، کە ببووە مایەی خۆشحالی سەرجەم خەلکی گوندی و مەکتەبلییەکان.

بەڕێوەبەری قوتابخانەکەمان مامۆستا (مەولوود ئەحمەد مستەفا) بوو. ناسراو بە (مەلا تاهیری کەندارەقەلی) کە مرۆڤێکی زیرەک و لێزان و ئەدەب دۆست بوو، هەر مەکتەبلییەک کە لە خوێندنەوە و نووسین باش بوایە، پارچە هەلبەستێکی چەند دێری لە دەفتەرەکەی بۆ دەنووسی و ستایشی دەکرد، یان ئەگەر خراپ بوایە لۆمەی دەکرد کە جارێکی دیکە وا نەکات، بەم شێوەیە منداڵەکە سۆزی دەکەوتە سەر خوێندن و دەفتەرەکەی بە پاک و خاوێنی رادەگرت و بەبێ فروفێل وانەکانی ئەرکی مالەوەی بۆ مامۆستاکەی دەنووسییەوە. ئەوێ سەردەم (من و خالید جووتیار)ی برام لە پۆلی دووەمی سەرەتایی بووین، کە مالمان چووە گوندی لهێبان، بۆیە ئێمەش لەم هۆنراوە بە پێزانە بێبەش نەبووین.

مامۆستا (مەلا تاهیری کەندارەقەلی) لە کۆتایی سال دەفتەری هەموانی کۆ کردەوە و سەرجەم هۆنراوەکانی لەلای خۆی لە دەفتەرێکی بچووک تۆمار کرد، لەبەرئەوەی هۆنراوەکان تێکەلاوی پەروەردە و فێرکردن و پەندی پێشینان و قسەی نەستەقن، بۆیە بۆتە بەشێکی دانەبڕاو لە هەگبەی فۆلکلۆر و فەرهەنگی کوردەواری و بە پێویستم زانی لە سەردانێکی تایبەتیدا وێنەو دەفتەرەکە لە مامۆستا وەربگرم و بەلێنم پێیدا کە بە ئەمانەتەوە لە گۆڤاری (ئاسۆی فۆلکلۆر) بلاوی بکەمەوە لەگەل هەندێ بیرەوەری شیرین لە مەکتەبی لهێبان و ماجەرای هەلسوکەوتی مەکتەبلییەکان لە مەکتەب و لە رێگای هاتنیان بۆ مەکتەب کە قەت لە یاد ناکرێن.

کە منداڵ بووم لە (لهێبان)، بەیانیان بە پەلە نانم دەخوارد و دەفتەر و کتێبی (ئەلف و بێی کوردی)م لە ئامێز دەگرت و یەکسەر لەگەل چەند قوتابییەکی خنجیلانە و روح سووک رێگای مەکتەبمان دەگرتە بەر، لە رێگادا یەکە یەکە لاپەرەکانی کتێبەکمان هەلدەدایەوە و دلمان بە وێنە جوان و رەنگاورەنگەکان خۆش دەکرد، ناوە پیرۆزەکەی (ئیبراهیم ئەمین بالدار) کە لەسەر بەرگی کتێبەکە نووسرا بوو، سەرنجی رادەکێشاین و نەشمان دەناسی کێیە!.

ئەوکات ژیان هێمن و ئاسوودە بوو، مامۆستا و مەکتەب جۆرە قودسیەتێک و خوێندنیش جۆرە تام و چێژێکی تایبەتی خۆی هەبوو (دارا و زارا و نەسرین و ئازاد و نەوزاد) پێکەوە گەمەیان دەکرد و دادەش دۆی ئامادە دەکرد و مام زۆرابیش مێوژی نایابی دەهێنا و ئازادیش لە بەرزایی دارەکەوە سێوی بۆ ناو کۆشی نەسرین فڕێ دەدا: (ئەوا سێوێ، ئەوا دوو سێو، ئەوا سێ سێو) تا ئەو کاتەی نەسرین دەیگوت: بەسە بەسە ئیتر نامەوێ.

مەکتەبلییەکان لە هۆنراوەکانی مامۆستایاندا

کە بووین بە پۆلی چوارەم ئەم مامۆستایانە لە مەکتەبی لهێبان هەبوون:

١- مامۆستا مەلا تاهیری کەندارەقەل - بەڕێوەبەر.
٢- مامۆستا کامیل نەبیل کانون.
٣- مامۆستا سدقی محێدین.
٤- مامۆستا مەلا رەشید حەمەد شێروانی.
٥- مامۆستا محەمەد شەعبان ئاکرەیی.
٦- مامۆستا سامی عەبدولجەبار جەنابی.
٧- مامۆستا مەلا حەمەدەمین مەلای رەش.
٨- مامۆستا ئەرسانیس باسا عەبدولئەحەد.

دیارە هەموو ئەو مامۆستا بەڕێزانە زۆر بە ئێمە ماندوو دەبوون، بەلام مەبەستی سەرەکیم مامۆستا مەلا تاهیر هۆنراوەی بۆ هاندانی ئێمە دەنووسی، بۆیە تیشک دەخەینە سەر دەفتەرە دەستخەتەکەی ئەو زاتە.

مەکتەبلییە زیرەکەکان ئەمانە بوون: (ئیسماعیل عەدۆ، رەشید عومەر و خالید جووتیار، لەتیف حەسەن، جەعفەر ئەحمەد، محەمەد حەمەدەمین - مەدە - مام پیر، محەمەد مەلا سولەیمان، ئیبراهیم مەلا سەعید....).

* ئیسماعیل عەدۆ جگە لەوەی لە خوێندن و نووسینەوە زیرەک و خەتخۆش بوو، هەروا دەنگی گەلێک

خۆش بوو، چونکە دایکی عەرەب بوو، زۆربەی گۆرانییە عەرەبییەکانی لەبەر بوو، لە مەکتەب بۆ مامۆستایان و لەناو گوندیش بۆ ئێمەی دەگوت، تەماشاکە مامۆستا چۆن باسی دەکا:

کاکە ئەم ئیسماعیلە   زۆر زیرەک و قابیلە
شان بداتە هەر ئیشەک   دەیباتە سەر وەک فیلە
گەر بێتو تەمەڵی نەکات   بنووسی بەبێ حیلە
گەلێ جوانی دەنووسی   غەلەتی زۆر قەلیلە
خەتی راستە وەک توخێ   بێگرێ و قال و قیلە
سەریعیشە لە نووسین   دەڵێی ئۆتۆمۆبیلە
کاک رەشید و لەتیفی   دانانێ بە جوجیلە

* قوتابی رەشید عومەر، گەلێک نوکتەچی و قسەخۆش بوو، هەردەم لە مەکتەب پێدەکەنی و زۆر لێدانی دەخوارد، بەڵام بێ سوود بوو، مامۆستا پێی دەڵێت:

رەشید دەبا بڵێم پێت
راستی نیشان بدەم رێت
چیدی رازی نابم لێت
سبەی دەبێ بگرم گوێت

(رەشید عومەر) لە ماڵەوەش زۆر ئاگای لە خوێندن و نووسینەوە نەبوو، چونکە خێزانێکی گەورە بوون، باوکی لە باخچە ئیشی پێ دەکرد و توور و پیاز و کەرەوز و تەرەتوولە و سلقی لە باخچەکە چاند بوو، ئاودان و فرۆشتنی تایبەت بە (رەشید) بوو، بەڵام مامۆستا هەر هانیدەدا تا واز لە خوێندن نەهێنێ:

بژی بژی رەشید عومەر
تەرەپیاز و توور و کەوەر
نان و چایە هێلکە لەگەر
پاڵدانەوە لەبن سێبەر
نەدەی بەبێ فایدە و سەمەر
نەوەک دەبیە کەرک لەبەر

(رەشید) بەم قسە خۆشانەی مامۆستا زۆر کەیفی دەهات و ئەرکی ماڵەوەی بە جوانی نووسیبووەوە و مامۆستا مەلا تاهیریش بەم جۆرە مەدحی رەشید و خەتەکەی دەکا:

کاکە برۆننە ئەو خەتە   رەشید لێو بوویتە چەتە
ئەگەر زۆر ئازا نەبێ   مەعلوم لێو دەکا رەتە

هەروەها مامۆستا لە بارەی خەتە خۆشەکەی (رەشید عومەر) دەڵێ:

چەندی بڵێی زیاتر ئەمرۆ جوانت نووسیە
(جیدجدا) بەلاشە وەڵڵا هۆرت کردییە
ئەوەی بڵێ خراپە خوا لێی غەزەب گرتییە
هەموو با بڵێین با بژی رەشیدی پێشکەوتیە

ماوەیەک (رەشید عومەر) نەخۆشی (لەرزوتا)ی گرتبوو، نەدەهاتە مەکتەب و لە ماڵەوە کەوتبوو، بۆیە قوتابییە زیرەکەکان (لەتیف و جەعفەر و جەواد و محەمەد) ئەو ماوەیە وایان نیشان دەدا، کە زۆر لە رەشید باشترن، هەرکە رەشید گەڕایەوە مەکتەب بە خەتە خۆشەکەی مامۆستای خۆشحاڵ کردەوە، مامۆستاش بەمجۆرە پاداشتی کرد:

هاتەوە شێری جاران بەو خەتی وەک قەمەرە
باڵەک باڵەک پەیدا بوو لە لەتیف و جەعفەرە
نەکەن خۆتان هەڵکێشن شێر لە مەیدان خەتەرە
برۆن لۆ خۆ دانیشن بە خۆ مەکەن قەشمەرە
چۆن رەشید دەبەزێنن دەرسی هەموو لەبەرە

* قوتابی (جەعفەر ئەحمەد) لەگەڵ عەبدوڵڵای برای لە پۆلی ئێمە بوون، ئەویش قسەخۆش و دەم بە پێکەنین بوو، بەڵام لە خوێندن و نووسینەوە ماماوەندی بوو، بۆیە مامۆستا پێی دەڵێ:

جەعفەر لەبەر پێکەنین پێت ناکرێ باش بنووسی
جارێکی تر وا بکەی گوێت دەبڕم بە مووسی

لە کوردەواری خۆمان دەڵێن: ئەگەر مریشکەک لەگەڵ جووجکەکانی نەلەوەڕێ و بەجێیان بهێڵێ، ئەم مریشکە بگرن لەناو هێرەگەکی دانێن و هەتا سەری گێژ دەبێ بیسووڕێنن ئینجا بەرەڵڵای بکەن و ناتوانێ بڕوات، ناچار دەبێ لای جوجکەکانی رابوەستێ، لەبەر ئەوەی (جەعفەر) لە ئیملا خراپ بوو مامۆستا بۆی نووسیوە:

ئەرێ توخوا پێم بڵێ جەعفەر ئەتو بۆچی وای
لە نووسینی دەرسەکان ناگری بە سەپانت شای
بەڵام لە دەرسی ئیملا دەڵێی نار هێرەگ سوورای

کاک جەعفەر بەم قسانەی مامۆستا دڵتەنگ دەبێ و قوتابییە زیرەکەکان قەشمەری پێ دەکەن، ئەویش گازاندەی حاڵی خۆی کرد لە ئیدارەی مەکتەب و بەرامبەر مامۆستایان بەڵێنی دا، کە دەبێ زۆر باشتر بخوێنێ و جوانتریش بنووسێتەوە، وەک بەڵێنی دا قسەکانی ڕاست دەرچوون، تەماشاکەن مامۆستا مەلا تاهیر چۆن باسی (جەعفەر) دەکات:

بەڵێ ئێستاکە جەعفەر گەلێ گەلێ پیاوە
نووسینەکەی زۆر باشە وەک زێڕی داڕژاوە
بەڵام پێشی ئیمساڵ دەیخوارد و پالی دەداوە
وەک ئەو تەمبەڵ و زەغەل نەبوو لە کەندێناوە
هەڵبەت قوتابی وەها دەرەجەی ناتەواوە

* * *

ئافەرین لەبۆ جەعفەر چۆن قوتابی زرینگە
هەموو ڕۆژێ وەردەگری (جیدجدا) گرینگە
لە ڕاست ڕەشید و لەتیف ئێستا بوویتە پرینگە
کاکە بۆ ئێوە عەیبە بەس بازۆن لەسەر ڕینگە
هەموو کات هەوڵ نەدەن لێو دەستینی بەرسینگە
لە پاشی ئیمتیحانیش پێتان دەڵێ فرفینگە

* * *

چەندە باشە، بێ ولاشە، بێ تەناشە
وەک قوماشە، ئەگەر پیاوبی ئەوها باشە
ئینجا پیاوبە جەعفەر پاشا
پاڵ مەدەوە وەک تەڕاشە
هەردەم دەنگت بێ وەک ئاشە

* * *

جەعفەر دەڵێ لە سەفی سێ هەر منم کەوا خەت خۆشم
کەچی کە تەماشا دەکەم دەبێ هەر عەیبی داپۆشم

* قوتابی (جەلال سنجاوی) کە ئەوکاتی لە پۆلی سێ بوو نە لە خوێندنەوە باش بوو نە لە نووسینەوە، بۆیە ڕۆژانە لە لێدان بێبەش نەبوو، بەڵام بێ ئامانج:

(جەلال) دەبێ عاقڵ بێ   نابێ هەروا خافر بێ
هەتا ئاخیری ساڵێ   دەبێ گەلێ حازر بێ
تا ناجیح بێ و پێت بڵێن   شێرکۆ ئەوەک مامر بێ

* * *

ئای ئای چەند عەیبە   ئەتو وەها بنووسی
ئەوجارە قەت خەتەکەت   ناهێنێ دوو فلووسی
سبەی دەبێ سەرتاپا   سمێڵت بکەم بە مووسی

* قوتابی (لەتیف حەسەن) لەگەڵ برایەکەی (ڕەئوف حەسەن) هەردووکیان هاوپۆلی من بوون، لە خێزانێکی هەژار و کەم دەرامەت بوون، لە خانوویەکی بچووکی پشت تەکیەی خەلیفە حەسەنی لهێبان دەژیان، بەڵام کاک (لەتیف) قوتابییەکی نموونەیی بوو لە ڕەوشت و زیرەکی و خەت خۆشی، بێ هاوتا بوو، هەموو مامۆستاکان بە پلەی یەکەم (لەتیف حەسەن)یان خۆش دەویست، بۆیە مامۆستا مەلا تاهیری کەندارەقەل زۆر هۆنراوەی بۆ کاک (لەتیف) داناوە، وا بەشێکیان بڵاو دەکەینەوە:

بژی لەتیف سەد کەرەت
قەلب ساغ بی و بێ مەزەرەت
قەت نەشکێ گۆسکە و جەرەت
نەدرێ جاجم و بەرەت

* * *

کاکە هەرچەند دەنۆڕم خەتی ئەم کاک لەتیفە
قلی غەرەتی نییە دەڵێی ترێی تایفە

* * *

هەر بژی لەتیف بەڕاستی هەرتۆ نووسەری
گەرچی جارجار محەممەد و ڕەشید هەم لەگەڵ جەعفەری
وەکو مار لێت دەکیفێن بەڵام دوورن ناچنە سەری

* * *

برام بەو خەتە خۆشە دەفتەرەکەت پڕکەوە
سلاحی ئەوڕۆ خەتە چاکترە لە برنەوە
گەر ئەوڕۆ تۆی زۆر بکەی سبەی ڕۆژێ خڕکەرە

* * *

کاک لەتیف ئاخیر سارە
دەنگت بێ وەک تەیارە
گەر شەو و ڕۆژ نەخوێنی
هەوڵت هەموو بەتارە

شـــــــەرم لـە ردێـنـت نـەکـــــــەی
فـــــشــــــەت پێ دەکــــــەن مـنـداره

* قـوتابی (عـەبدوڵڵا ئەحـمـەد) کـە گـوتمان برای جەعفەرە، ئەویش زیرەک بوو، بەڵام لەوی زیرەکتر هەبوو، زۆرجـار لەناو قـوتابیـیـەکـان دەیگۆت من لە (لەتیف حەسەن) زیرەکترم، بەڵام مامۆستا جیاوازی لە نێوانمان دەکـا، جا مـامـۆسـتـا بەم شـێـوەیە وەڵامی دەداتەوە تا (لەتیف) لە بابەتەکە ئاگادار بێ:

گـەلێ جـار عـەبدوڵڵا ئەحـمـەد لە راست تۆ خـۆی هەلدەکێشە

بەڵام بۆ وی ماندی بوون و هۆنەهۆن و کێشە کێشە
شێری شای دراندان لە کوێ لەگەڵ مێروو شانەو مێشە
براله خۆت ماندوو مەکە زۆری وەک تۆی هاتە پێشە
دەفـتـەر و قـەڵەمت دانێ و عـارەبانەت راکـێـشـە

* * *

کاک عەبدوڵڵا ئەحمەد کە ئێستا مامۆستایە لە هەولێر، لە خوێندنەوە باش بوو، بەڵام لە نووسینەوە بە خەتێکی سەقەت و هەندێکیشی پاز دەدا، گوایە مامۆستا نازانێ! خەڵاتی ئەم رەفتاردی ئەوە بوو:

عـەبدوڵڵا بۆ تۆ عـەیبە دامناوی بە سـەربازە
بۆ لێـــرە وا داوتە ئەرە شـــینە شـــابازە

* * *

سـەیری عـەبدوڵڵا ناکـەی بۆ دەڵێی شوانی پەزی
چەند عـەجوولە لە سـەفێ دەڵێی مێروو دەیگەزی
چییە وا خراپ دەنووسی خەسار دەکەی کاغەزی
دەبێ شـەقـەکت لێـدەم دەسـتم لەگـەڵ بتـەزی

* * *

* قوتابی (شێخ محەمەدی پلکەزەمۆکی) لە خێزانێکی هەژار و دەستکورت پەروەردە کرابوو، جلوبەرگی چەند شڕو بە پینە بوو، خوێندنەوە و نووسینیشی بە هەمان شێوە، بەڵام مـامـۆسـتـایان بە رەفتارێکی هێمن و دوور لە توندوتیژی پەروەردەیان دەکرد، ئەمەش جۆرێک بوو لە هاندانی (شێخ) بۆ بەردەوامبوون لە خوێندن:

ئەرێ (شێخی) نوێژ نەکەر بۆچی باشتر نانووسی
دەبێ سبەی سمێڵت ساف بتاشم بە مووسی

* * *

کە تەماشای (شێخ) دەکەم لە سەفێ گەلەک کرە
وا دەزانم خوێندنەوە و نووسینی خراپ و شڕە
کـەچی دوایی دەنۆڕم نەخـێـر خـەتی وەک دوڕە

* * *

ئافـەرین لەبۆ (شـێـخی) هەر حازر بی هیـمـەتی
چەند جوان و رێکی نووسیـە وەرن بڕۆننە خـەتی
بزانن هەتا ئاخـیـر دەبینیـتـەوە غـیـرەتی
جەعفەر ئەو خەتە ببینی نانووی لەبەر خەفەتی

* قوتابی (خالید جووتیار) کە لە قوتابییە زیرەکەکان بوو، بەڵام بە دەستی چەپە دەینووسی و خەتی خۆش بوو، مامۆستا بەم جۆرە باسی دەکات:

ئافـەرین کـاتبی چۆیە لە سـەفی سێ سـەرتۆیە
خـەتی وی لەناو خـەتان دیارە وەکـو گلۆیە

دوا قسە

هەرچەندە هۆنراوەکان زۆر ماون، بەڵام من گولبژێرێکم کرد، تەنیا مەبەستیش لە بڵاوکردنەوەی ئەم بابەتە ئەوەیە، کە ئەو مامۆستا بەرێزانە لە ساڵانی شەستەکان چەند بایەخیان بە مەکتەب و مەکتەبلییەکان داوە، بە بێ ئەوەی لێدان و ترس و تۆقاندن بەکار بهێنن، بە شێوەیەکی هێمن و زیرەکانە کاری پەروەردە و فێرکردنیان ئەنجام داوە و بە زمانی گوڵ رەفتاریان لەگەڵ قوتابییان کردووە، هەروەک لە هۆنراوەکاندا دیارە مامۆستا مەلا تاهیر، کە بەڕێوەبەری مەکتەبەکەش بوو، ئینجا لە چەند جێگا وشەی (کاکە، برام، ئەفەندی) لەگەڵ ناوی قوتابییەکان بەکار هێناوە، تەنها بۆ هاندان و بەرز راگرتنی ئاڵای زانست و زانیاری و خزمەتکردنی منداڵە چاوگەشەکانی کوردستان، لە گوندێکی دوورەشاری وەک (لهێبان) و لە باری ئاڵۆز و دژواری ئەوێ سەردەم و لە هەرای حەرەس قەومیان و لە هەژاری و نەداری باری گوزەرانی جووتیار و کرێکارانی پێدەشتەکە.

ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە ١١، ٢٠٠٥ بڵاوکراوەتەوە.

ئالیکانە و نانانە

تاهیر ئەحمەد حەوێزی

لادێیی کە لە نوێ - لەسەر شێوەی کۆن و عەشیرەتی - چەند ماڵێک بەیەکەوە دامەزرابان، یەکێکیان لەبەینی خۆیان هەڵدەبژارد: ١- هەرە ئیختیار ٢- پیتۆڵ و زانا ٣- خاوەن کوڕ و برا زۆر ٤- حاڵ خۆش ٥- ئازا و رەشید و بە دەرەوە، ئەمەیان دەکردە برا گەورە، هەبوو (کێخوا) یا (موختار)یشی پێدەگوترا، هەشبوو گوێنەدەر بوو بە هەندێ یاسا و دەستووری کۆمەڵایەتی و ئایینی پێیان دەگوت (گزیر).

ئەو براگەورەیەیان بەرانبەر بە عەشیرەتی تر یا حکومەت دەکرد بە دەمڕاست، ئەرکی ئاواییەکەی دەخستە سەرشانی خۆی، هەتا حکومەتی بێگانە لە وڵاتەکە رەگی توند دانەکوتا بوو، ئەو براگەورەیە، ئەگەر بە کەیفی ئەهالییەکە هەڵنەستابا، لەکاتی خۆی لێیان دەخست و یەکێکی دیکەیان دادەنا، هەبوو بۆخۆی وازی دێنا و پێی هەڵنەدەگیرا، هەشبوو رایان لێبا هەتا هەتایە دەماوە و دەبووە براگەورەی بەڕاستی.

ئەهالییەکە بۆ باروبوو چاڵێکیان لێدەدا، هەرکەس ساڵی بارێک جۆی تێدەکرد، بەناوی ئالیکانە دەیاندا وڵاغی میوانان یان پۆلیسان، بە نۆبە هەر ماڵەش جارێک نانیان بۆ میوانی ماڵی موختاری دەکرد، دوایی گوتیان: (ئەوە عەیبە، یا رێک ناکەوێ) ماڵی ساڵی بارێک گەنمیان دەدایە بەناوی (نانانە).

ئەگەر حاڵی خۆشبا و ناوبەناو لەسەر حسابی خۆی پیاوەتییەکی بکردبایە و دەسەڵاتێکی هەبا، پێیان دەگوت (کێخوا) دەنا (موختار) بوو.

لە دار و سپیاتی و خانوو دروستکردن یاریدەیان داوە، تا بۆ میوانان جێیەکی بەلاوەی هەبێ، ناوماڵێکی گەورەیان بۆ دروست دەکرد و دەرگەیان تێدەخست، هەندێ رایەخیان تێدا رادەخست، ناویان لێدەنا (دیوەخان)، زۆر لە دیوەخانەکان لە شوێنێکی بڵند دروست دەکران، تا باش ببیندرێن، بە تەنیشتییەوەش تەویلەیان دروست دەکرد.

هەندێ (کێخوا) کە دیتیان (ئاغا) بێگاری دانا، ئەوانیش لە هەموو بەروبوومێکی (١/١٠)یەکیان ستاند، دوایی کردیانە (١/٧) یەک، کە لە پێشان بە غەیری ئالیکانە و نانانەکە چیتریان لە فەلاحەکان نەدەستاند، ئەمیش خۆی بە فەلاحەتییەوە خەریک دەکرد، هەندێ لە فەلاحەکان کە ئەم لێوەرگرتنەیان پێ (تەحەمول) نەدەکرا - کە دۆست و خزمی دوێنێ بوون - دەبوونە دوژمن و ناحەز، بەناچاری لەو گوندی باریان دەکرد، بە کۆمەڵ دەچوونە جێیەکی تر یا بڵاوەیان لێدەکرد، یەعنی هەرچەند ماڵێک بۆ شوێنێکی تر[١].

پیاوانی ئایینی وەک (مەلا، شێخ، سەید) کە مەیلی ماڵ و

مولک کۆکردنەوەیان کەوتە مێشک، ئەوانیش رێی ئاغایەتی دەگرن و تووشی زۆرداری دەبن، چونکە ناوەدەردەکەن و میوان و مەسرەفیان زۆردەبێ، واریداتیان بەشی مەسرووفاتیان ناکا، مرید و دەروێش دەبنە خولام و نۆکەر، تەسبیح و سیواکیان دەبێتە شیر و رم و تیر و تفەنگ، سەر و پرچ و بەرماڵیان دەبێتە ولاغ و ئۆتۆمبێل، دەف و دمبکیان دەبێتە رادیۆ و تەلەفزیۆن، دەست بەسەر مولکی دەوروپشتیان دادەگرن، لە پێشیان نابێ کەس دەست درێژیان بۆ بکا، چونکە پیاوی ئایینی وجاغن، خەڵک چاویان کوێردەبێ، یا وجاغ لێیاندەدا، بەڵام کە خۆیان گرت، ئەوجا لە ترسی دەسەڵاتی قیامەتی و دنیایی ناوێری دەستیان بۆ ببەی، ئەوان پەلامارت دەدەن.

ئەو چەند قسەیەم نووسیوە، تا بزانین بنەچەکەی ژیانی عەشیرەتی و لادێیی - بەڵکو شارستانیش - چۆن داندرا، چۆن کاری لە قۆناغەکانی ژیان کردووە و باری ئابووری و کۆمەڵایەتی و رامیاری چۆن گۆڕاوە، ئەمەش نەک هەر پەیوەندی بە وڵاتی کۆیەوە هەیە، بەڵکو پەیوەندی بە زۆر شوێنی تریشەوە هەیە.

کە حکومەتی عوسمانی باجی زەوی و (تخمین)ی کشتوکاڵ و رەز و باغ و حەیوان ژماردنی دانا، بەشی زۆری گوندەکان چۆڵ و وێران بوون، زۆر زەوی و زار بە بەیاری مانەوە، زۆر جار (٦ - ٧) فەلاحیان سەرەوقوون هەڵدەواسی و کایان لە ژێریانەوە دەسووتاند و دووکەڵیان بۆ دەچوو، نەیانبوو خەرجی زراعەت بدەن!.

میللەت کە خەریکی مەڕ و ماڵات بەخێوکردن و کۆچەربوون، کوێستان و گەرمێنیان دەکرد، وڵاتەکە ئاوەدانی کەم بوو، زۆر عەشیرەتی کۆن لەم وڵاتە هەبووە، فەوتان و ناویشیان نەماوە، زۆر کەس لەبەر بێدەسەڵاتی وەک دەڵێن: (تا نەخورێ و جقوقی بپارێزرێ) - ئەگەر پیتاکیشیان زیاد لێ ستاندرابێ - خۆی بە عەشیرەتێکەوە بەستۆتەوە.

چەند عەشیرەتێکی کۆچەر هەن - کە دەوار نشینن، وەک (بۆلی)[2]، (بابۆلی)[3]، (بەرەکەیی)[4]، (مەنتک)[5]، کە پایزان لە کوێستان دەگەڕێنەوە، هەندێکیان لە ئاقارەکانی وڵاتی کۆیە هەڵدەدەن و بەروبوومیان لە کۆیە ساغ دەکەنەوە، وەک: پەنیر، خوری، کاوڕ....

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

١- لە (١٩٧٦/٤/٢١) لە مامۆستا مەلا عەبدولقادر کانی دەربەندیم وەرگرتووە.

٢- بۆلی: (٣٠٠ - ٤٠٠) ماڵێک دەبن، هاوینان دەچنە (حاجی ئۆمەران)، خاوەن مولکن، دەغڵ و تووتن و چۆمی دەچێنن و فەلاحەتیش دەکەن، زستانان دێنەوە (بیتوێن)ی.

٣- بابۆلی: کوێستانیان لە (حاجی ئۆمەران)ە، بە (پشت ئاشان)یدا دەڕۆن (٣٠٠) ماڵێک دەبن، زستانان لەگەڵ (بۆلی)یان دێنەوە (بیتوێن) و (ونکە) و (عەلی ئاوا) و (ئەشکەوسەقا)، دەڵێن: (گوتیتیان) ئێمەش بۆلین، (بۆلی)یەکانیش گوتیتیان: (با، ئەوانیش بۆلین) و ناویان بوویتە (بابۆلی).

٤- بەرەکەیی: (١٠٠) ماڵ دەبن، هاوینان دەچنە کوێستانی (مەنگوران)، زستانان دێنەوە لای (ئالیقە) و (ژوشکە) و دۆڵی (خەلەکان).

٥- مەنتک: (٥٠٠) ماڵ دەبن، هاوینان هەواری تەواویان نییە، لە کوێستانی پەرت دەبن، بەشی زۆریان شوانکارەیی هەولێریانن و علاقەیان لەگەڵ هەولێر زۆرە، زستانان دێنە دیوی (باواجی)، (دێگەڵە)، (هەرەجە)، (بێستانە)، دەم شەرغە.

* ئەم بابەتە لە کتێبی (مێژووی کۆیە)ی تاهیر ئەحمەد حەویزی، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم، ٢٠٠٧ وەرگیراوە.

پەیوەندیی بڕشتی ئافرەت و ژینگەی نیشتەجێبوون

(لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانییە لەپارێزگای هەولێر)

دکتۆر نوری یاسین هەرزانی- زانکۆی سەلاحەدین
دکتۆر سەلیم بەترس ئەلیاس- زانکۆی سەلاحەدین

سەرەتا

"بڕشت"، لە لێکۆڵینەوەی دانیشتووان بە توخمێکی سەردکی دادەنرێت. چونکە بەرپرسە لەمانەوەی رەگەزی ئادەمیزادو لەنەمان دەیپارێزێت. کاریگەری زۆریشی هەیە لەسەر ئاییندەی دانیشتووان لەڕووی (زیادو کەم) بوون و پەیوەندی بەپرۆسەی گەشەسەندن و پێشکەوتنی کۆمەلایەتییەوە.

کۆمەلێک هۆکار هەن کەرۆلێکی گرینگ دەبینن، لەدیاریکردنی رێژەی بڕشت لەو سنوورەی، هۆکاری فیسیۆلۆجی وێنای دەکات. ئەو هۆکارانەش بایەدارن لەوەی کە زانایان بایەخی زۆری پێدەدەن، وەک هۆکاری کۆمەلایەتی- شارستانی- دەروونی...هتد.

بەپێی ئەم راستییە، ئەم لێکۆلینەوە وێنە کێشراوە لە "پەیوەندی نێوان بڕشتی ئافرەت و ژینگەی نیشتەجێ- لێکۆلینەوەیەکی مەیدانییە لەپارێزگای هەولێر" بەشداری دەکات بۆ بەرپەرچدانەوەی

یەکێ لەو هۆکارە مەیدانیانە.

"ناحیەی عەنکاوە"مان هەڵبژارد، وەک ژینگەیەکی شارستانیی لەگەڵ "گوندی بەحرکە" وەک ژینگەیەکی لادێیی.بە مەیدانی لێکۆڵینەوەکە، لەرێگەی چاوپێکەوتن لەگەڵ ئەو ئافرەتانەی شوویان کردووەو هاموشۆی بنکەی تەندروستی دەکەن بۆ بەدەستهێنانی نموونەی هەرەوایی کە ١٠٠ ئافرەت لەخۆ دەگرێت و دابەش بوونەکەش بەم شێوەیەیە: (٥٠) ئافرەت لەبنکەی عەنکاوە، (٥٠) ئافرەت لەبنکەی بەحرکە، بەمەبەستی گەیشتن بەسروشتی پەیوەندییەکان لەنێوان برشتی ئافرەت و پەیوەندی بەژینگەی نیشتەجێبوون.

ئەم لێکۆڵینەوەیە دوو لایەنی تیۆری و مەیدانی لەخۆ دەگرێت. بۆ کۆکردنەوەی زانیارییەکان و پۆلینکردنیان و شیکردنەوەیان بەئامانجی گەیشتن بەدەرەنجامێکی زانستی.

بەشی یەکەم: (لایەنی تیۆری)

١- دیارکردنی چەمکی زانستی

روونکردنەوەی هەندێ چەمکی لێکۆڵینەوەکە بە پێی رەچاوکردنی پێوەری لێکۆڵینەوەی زانستی لە توێژینەوەی کۆمەڵایەتیدا:

ا) **برشت:** پرۆسەیەکی ئاڵۆزەو بەرپرسە لەبەردەوامی ژیانی کۆمەڵگا. بەمەش لایەنێکی سەرەکی لەلێکۆڵینەوەی دانیشتووان پێک دەهێنێت[١] مەبەست لەبرشت توانای ئافرەتە لە زاوزێ. هەندێ لەتوێژەران بە لێهاتوویی زاوزێی ئافرەتی دادەنێن کە لەرێگەی ژماردن (ئامار)ی لەدایکبوونی زیندووەکان وەدەستی دەهێنن[٢].

لەزانستی دانیشتووانیشدا دیاردەی لێکۆڵینەوەیەکە و دەگەرێت بەدوای رێژەی لەدایکبوون و هۆکارە وروژێنەرەکانیاندا[٣].

دیمۆگرافییەکان برشتیان دابەش کردووە بۆ برشتی شاراوە (Fecundity) کە مەبەست لێی توانای فیسیۆلۆجی ئافرەتە لەسەر زاوزێ. برشتی کردەکی (Fertility) کە گوزارشت لەژمارەی لەدایکبوونی زیندووەکان دەکات. هەروەها لەسەر توانای فیسیۆلۆجی و هەندێ هۆکاری دیکە لەرووی کۆمەڵایەتی و شارستانی و ئابووری و دەروونی کۆمەڵگە جیا جیاکان دەوەستێت[٤].

کەواتە، مەبەست لەبرشتی توانای ئافرەتە لەسەر زاوزێ لەماوەیەکی دیاریکراو لەژیانیدا، کە لەنێوان تەمەنی پێگەیشتن تا تەمەنی لەزگ وەستان(٤٠ تا ٥٠ ساڵ بەرەو سەر) درێژ دەبێتەوە. هەڵبەتە کۆمەڵێ هۆکاری کۆمەڵایەتی و ئابووری و رۆشنبیری و دەروونی رۆڵی گرنگ لەدیارکردنی ئاستەکانیان دەبینن.

زۆری رێژەی برشتی لەهەڵوێستی ژن یان مێرد دیار دەکرێت. چونکە کاتێ هەوڵ دەدەن منداڵیان بێ، ئەوا رێژەی برشتی کردەکی بۆ ئافرەت دەگوازرێتەوە، بەڵام لەکاتێکدا، کە ژن و مێرد بەم رێسایە پابەند نەبوون، ئەوا رێژەی برشتی بەرز دەبێتەوە[٥].

بەڵام ئەوەی پەیوەندداره بەپێوودانگەی برشت، هەندێ لەتوێژەران رێژەی لەدایکبوونیان کردۆتە پێوەرێک بۆ برشت. ئەویش بەدابەشکردنی ژمارەی ئەو منداڵانەی لەساڵدا بە زیندوویی لە دایک دەبن، بەسەر ژمارەی دانیشتووان لەنیوەی ساڵەکەدا، بەلێکدان لەهەزار. بۆ

زانینی توانای دانیشتووان لەسەر زۆر بوون و بەراورد کردن لەنێوان گەشەسەندنی دانیشتووانی شارانی لەیەکچوو، لەرووی تەمەن و رەگەزدا. یاخود بەراورد کردنی قەوارەی دانیشتووان لەشارێکدا بۆ دوو ماوەی جیاواز لەکاتێکدا گەر هاتوو ئاکارەکانی گۆڕانکاری گەورەی بەسەردا نەهاتبوو[٩].

لەکاتێکدا توێژەری دیکە رێژەی بڕشتی گشتییان کەپشت بەزیاتر یان کەمی ژمارەی ئافرەتانی زگپڕ دەبەستێت بەکار دەهێنن. لەدابەشکردنی ژمارەی لەدایکبووانی زیندووەکان لەساڵی دیاریکراودا بەسەر ژمارەی ئافرەتانی زگپڕ لەو ساڵەدا دەردەهێندرێت و لەهەزار دەدرێت[٧]، بۆیە لەکاتی لێکۆڵینەوەی دانیشتووان لەهەر هەرێمێک یان لەشارێک لەجیهاندا، دەبێت ژمارەی نێرو مێ بزاندرێ لەگەڵ جیاوازی نێوانیان. چونکە جیاوازی ژمارەی نێوانیان کاریگەری لەسەر جۆری گرفتەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و هێزی کارو رێژەی لەدایکبوون و مردن و هاوسەرگیریدا هەیە هەروەها لەسەر کۆچکردن و دابەشبوونی پیشەی لەدانیشتووانیشدا[٨].

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە بەرامبەرو هاویەکبوون لەنێوان ژمارەی نێرو مێدا وای لێدەکات کە لەرووی بڕشتیدا زیاتر شیاویی بەخۆوە ببینێ. بەڵام گەر پەشێوی کەوتە ئەو هاویەکبوونە لەهەردوو جۆردا، پەشێوی لەیەکبووندا کەموکوڕی دەخاتە ئەگەری بڕشت[٩].

لەسەرئەنجێکدا لەدەرەنجامی ئاماری گشتی دانیشتوانی عێراق دەبینین رێژەی بڕشتی گشتی لەپارێزگای هەولێردا پێشتر، واتە لەساڵی ١٩٧٧، (٢٢٩) هەزار بووە، بەڵام لەساڵی ١٩٨٧ دابەزیوە بۆ (٢٠٥) هەزار[١٠].

کە ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ شێوانی هاویەکبوون لەنێوان ژمارەی نێرو ژمارەی مێدا، لەدەرەنجامی زیانە گەورەکان کە بەپیاوان گەیشت.هەروەها دەشگەڕێتەوە بۆ نەبوونی سەقامگیریی خێزانی بەهۆی جەنگی عێراق- ئێرانەوە، کە بەشێوەیەکی نێگەتیڤی کاری لەرێژەی بڕشتدا کرد.

ب- ژینگەی نیشتەجێ:

نێوەندێکە مرۆڤ تێیدا دەژی و کاریگەریشی لەسەر گوزەران و رەفتارو پەیوەندییەکانی لەگەڵ کەسانی دیکەدا و جۆری ژیان و بیرکردنەوەشیدا هەیە[١١]. ژینگەی نیشتەجێ دابەش دەکرێت بۆ:

١- ژینگەی لادێ
٢- ژینگەی شارستانی

١- ژینگەی لادێ: بریتییە لەژینگەیەک پشت بەپیشەی کشتوکاڵ دەبەستێت. ژیانی کۆمەڵایەتییان زۆر سادەیە. زۆری یەک کارەن و پیشەی جۆراو جۆریان نییە. پەیوەندی نێوان ئەندامەکانیان زۆر بەتین، جێگر، رێکخەر و ئاراستەیە بەرەو بەها باوەکان. هەروەها ژینگەی لادێ پڕە، لەهێزی رۆحی ئایینی و پابەندبوون بە پراکتیزەکردنی بەندایەتی و پیرۆزییەکان و دروشمە رۆحییەکان بەپلەیەکی گەورە، لەگەڵ یەکگری خێزانیی و توانای بەرزەفتی پەروەردەیی و کۆنتڕۆڵکردنی ئەریتدا[١٢].

ئەو ژینگەیە لەسەر رێکخەری نزم، ژیان تێپەڕەدەکات و بەکۆنترۆڵکردنی پیشەی کشتوکاڵ و پەیوەندییە بەتینەکانی نێوان خەڵک و بچووکی قەوارەی کۆمەڵگا کۆمەڵایەتییەکەی جیا دەبێتەوە. شێوەش دەکەوێتە نێو دانیشتووانەکەی بەپلەیەکی بەرز لەرەگەزی کۆمەڵایەتی و رێ بزرکردنی جیاو پلەدانانی ناوخۆییەکان و رێ بزرکردنی بزاوتی کۆمەڵایەتی لای دانیشتووانەکەی[١٣].

هەروەها بە سادە و ساکاری ژیان و سەرەوەری دابونەریت و بەهاو عورفی کۆمەڵایەتی و بڵاوبوونەوەی بنەماڵە(شەجەرە) درێژ بووە یەکگرتووەکان لە ژینگەی شارستانی جیا دەکرێنەوە.

٢- ژینگەی شارستانی:

ژمارەیەک تاکن لە (شار) نیشتەجێن، بەگەورەیی قەوارەو زۆربوونی دانیشتووان و چڕی و نەبوونی یەک رەگەزو کۆنترۆڵی پەیوەندییە بەسوودەکان و پەرەسەندنی پێشبڕکێ و نیشانەکانی بەرزەفتی فەرمی لەشوێن بەستێن و

پەیوەندییە نافەرمییەکان، لەژینگەی لادێ جیا دەکرێتەوە. هەروەها بەپلەی پێشکەوتن لەدابەشکردن و پسپۆری لەکارداو پیشە جیا جیاکان و ئاستی ئابووری و رۆشنبیری و زانستی بەرز جیا دەکرێتەوە [١٤].

ژینگەی شارستانی جۆرەها پیشەی، وەک پیشەسازی و بازرگانی و گواستنەوەو باڵەخانەو دەستەبەرکردنی پێداویستیی ژینگە جۆراو جۆرەکان و تۆڕی فراوانی خزمەتگوزاری پێویست و، بەشە جیاکەرەوەکان لەرۆشنبیری و زۆری بزاوتی کۆمەڵایەتی و سەروەری یاساو پەیوەندی ئەندامانی کۆمەڵگا دارابوونی ئازادی کەسێتی و بڵاوبوونەوەی بنەماڵەی تازە لەخۆ دەگرێت.

٢- پەیوەندی نێوان برشت و ژینگەی نیشتەجێ

لێرەدا جیاوازییەکی ئاشکرا لەبرشتی نێوان هەردوو ژینگەی لادێی و شارستانیدا هەیە. برشت لەژینگەی لادێ بەرز دەبێتەوە هەروەک لەژینگەی شارستاندا بەرز دەبێتەوە. ئەمەش بەهۆی سروشتی ژیان لەلادێدا لەبەرامبەر پێشوازیکردنی دانیشتووانی شار بەوەرگرتنی زۆر پێناو بۆ دیاریکردنی زاوزێ[١٥].

بێگومان وەرنەگرتنی ئەو پێناوە بەیەکێ لەهۆکارەکانی کۆمەکیدەر دادەنرێت بۆ زۆربوونی برشت و زاوزێ، چونکە دابونەریتی و بەها کۆمەڵایەتییە گونجاوە لەگەڵ ژیانی کۆمەڵایەتی لەژینگەی لادێدا، بەوەی کە ئەو ژینگەیە بەحوکمی ئەوەی کشتوکاڵییە پێویستی بەچالاکی ژمارەیەکی زۆر لەدانیشتووان دەبێت. هەروەها پێویستی بە دەستەبەرکردنی پاراستنی کۆمەڵگا دەبێت لەدژی ئەو مەترسیانەی دەرەوە، کە رووبەرووی ژینگەی لادێ دەبێتەوە. بۆیە دەشێ ژینگەی لادێ لەهەوڵی ئەوە دابن برشت زیاد بکەن بەئومێدی ئەوەی ژمارەیەکی زۆر لەنەوە زیاتر بکەن. بەتایبەت نێرینە بۆ بەهێزکردنی شوێن و پێگەی کۆمەڵایەتی خێزان یان بنەماڵە لەناو کۆمەڵگەدا.

بەلایەنێکی تایبەت بۆمان روون دەبێتەوە کەخودی ژینگە کەمتر رێژەی برشت لەخۆ دەگرێت، کە ژینگەی شارستانی بەسەریدا زاڵە[١٦].

ژینگەی شارستانی بەرێژەیەکی کەمی برشت، بۆ ئەوەی لەگەڵ گۆڕانکارییە تازەکانی کۆمەڵایەتی بشێ، بەسییەتی. ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە رەوشی ئابووری و کۆمەڵایەتی لەژینگەی شارستانیدا ئاڵۆزو قورسە. هەڵبەتە ئەم هۆکارانە پاڵ بەژینگەی شارستانییەوە دەنێن کە دیاریکردنی منداڵبوون پراکتیکە بکەن و هەوڵی بۆ بدەن بەمەبەستی بەرزکردنەوەی ئاستی ئابووری و رۆشنبیری تاکەکانی خێزان بەپەیڕەوکردنی شێوازو نەخشەو پلانی خێزانی. ئافرەتی شارستان ئاستی رۆشنبیری بەرزترە بە بەراورد کردن لەگەڵ ئافرەتی لادێ. ئافرەتی شارستان هەمیشە لەهەوڵی ئەوەدایە بە بەختەوەری و خۆشگوزەرانی ژیان بەسەر بەرێت. بۆیە ئەمە وای لێکردووە کە رۆڵ لەکەم کردنی رێژەی برشتدا ببینێت.

بەشی دووەم (لایەنی مەیدانی): راپەڕاندنی لێکۆڵینەوە و نواندنی بەیاننامە و شیکردنەوەکانی

ا) لێکۆڵینەوەی مەیدانی

١- پرۆگرامی لێکۆڵینەوە: هەردوو توێژەر پرۆگرامی شیکردنەوەیان لەراڤەکردن و شیکردنەوەی بەیاننامە مەیدانییەکان و، پرۆگرامی بەراوردکردن بۆ ماوەی جیایی رێژەی برشت لەنێوان هەردوو ژینگەی لادێ و شارستاندا بەکار هێناوە.

٢- کەرەستەی لێکۆڵینەوە: هەردوو توێژەر فۆرمی کارنامەیان وەک پێناوێک بۆ کۆکردنەوەی بەیاننامەکان بەخستنە سەری ئەنجامدانی دیانە لەگەڵ تاکەکانی نموونەی لێکۆڵینەوە بەکار هێناوە، بەمەبەستی پڕکردنەوەی بڕگەکانی فۆرمەکە، نموونەی فۆرمەکە لێکۆڵینەوەکە هاوپێچ کراوە.

٣- بوارەکانی لێکۆڵینەوە: لەم بوارانە پێک دێت:

أ- بوارەکانی مرۆیی: ئەو ئافرەتانەی سەردانی بنکەی تەندروستی ناحیەی عەنکاوەو بنکەی تەندروستی گوندی بەحرکەیان کردووە.

ب- بواری شوێن: بنکەی تەندروستی هەر یەک

لەناحیەی عەنكاوەو گوندی بەحركە.

ج- بواری كاتی: ئەو ماوەیەیە كە لەمیانەی پرۆسەی دابەشكردنی فۆرمەكانی لێكۆڵینەوەدو ئەنجامدانی دیمانە لەگەڵ تاكەكانی نموونەی لێكۆڵینەوەكە خایاندی كە لەرۆژی ٤/ ١٠/ ٢٠٠١ دەستی پێكردو لەرۆژی ١٦/ ١٠/ ی ئەو ساڵەش كۆتایی پێهات.

٤- نموونەی لێكۆڵینەوە: نموونەی لێكۆڵینەوە پێک دێت لەو ئافرەتانەی سەردانی بنكەی تەندروستی ناحیەی عەنكاوەیان كردووە بەو گوزارشتەی كۆمەڵگەیەكی شارستانە، لەگەڵ ئەو ئافرەتانەی سەردانی بنكەی تەندروستی گوندی بەحركەیان كردووە، بەو گوزارشتەی كۆمەڵگەیەكی لادێییە. نموونەی رێگەكەش بەهەروایی وەرگیراوە، بەقەوارەی (١٠٠) ئافرەت (٥٠) ئافرەت لەهەر بنكەیەک و بەشێوەیەكی زنجیرەیی بەپێی پێشینەی سەردانیكردن.

٥- پێناوی ئاماری بەكارهێنراو لەلێكۆڵینەوەدا: هەردوو توێژەر رێژەی سەدیان، وەک تاكە پێناوی ئامار لەلێكۆڵینەوەكە بەكار هێناوە.

ب) نواندنی بەیاننامە و شیكردنەوەكانی:

هەروەكو زانراوە بەدواداچوونی پرۆگرامی زانستی لەلێكۆڵینەوەی دیاردە كۆمەڵایەتییەكان وا لەتوێژەر دەكات بەیاننامەو شیكردنەوەكانی لەمیانەی پشت بەستن بە وەڵامی توێژەرەكان لەسەر پرسیارەكان، بەستێت.

١- پەیوەندی نێوان برشت و ژینگەی كۆمەڵایەتی: لەزانیارییە مەیدانییەكان دەركەوتووە كە رێژەی برشت لەژینگەی لادێدا بەدژوو هەندی رێژەی برشت لەژینگەی شارستانیدا زیاتری كردووە، هەروەكو لەخشتەی ژمارە (١)دا روون دەبێتەوە:

بروانە خشتەی ژمارە (١)

لەخشتەی سەرەوەدا دەردەكەوێت جیاوازییەكی ئاشكرا لەبرشتی دایكان لەنێوان هەردوو ژینگەی شارستان و لادێدا هەیە. مامناوەندی منداڵ لەژینگەی شارستانی دەگاتە نزیكەی زێتر لەدوو منداڵ (٢/٤٤) بۆ هەر دایكێک. بەڵام لەژینگەی لادێدا دەگاتە نزیكەی (٥) منداڵ، (٥/١). هەڵبەتە ئەمەش بۆ زیاتر هوشیاری و بەرزبوونی ئاستی رۆشنبیری لای ئافرەتی شارستان دەگەرێتەوە لەپراكتی كردنی دیاریكردنی منداڵبوون لەبەر ئاڵۆزی ژیانی ئابووری و كۆمەڵایەتی و پەروەردە بەكەمترین ژمارەی منداڵ تاوەكو بتوانن بەشێوەیەكی دروست پەروەردەیان بكات و بایەخیان پێبداو بەمەبەستی خزمەتكردنیان پێویستییە زەرورییەكانیان بۆ دابین بكات. بەپێچەوانەی ئافرەتی لادێ لەناو ژینگەیەكی كۆمەڵایەتی ژیان دەگوزەرێنێ، كە پڕە لە دابونەریت و بەهای كۆمەڵایەتی، ئەوساكە هانی برشت و منداڵبوونی زۆر دەدات.

٢-پراكتیک كردنی ئافرەت لەدیاریكردنی منداڵبوون بەپێی ژینگەی نیشتەجێ.

بروانە خشتەی ژمارە (٢)

لەزانیاری مەیدانی خشتەی ژمارە (٢)دا دەركەوت، كە ژمارەی ئەو دایكانەی دیاریكردنی منداڵبوونیان لەژینگەی شارستانیدا دیاری كردووە (٣٦) یەكەیە لەكۆی (٥٠)دا. واتە بەرێژەی (٧٢٪). ئەمەش بۆ ئەوە دەگەرێتەوە، كە ژینگەی شارستان بەحوكمی ئاڵۆزی ژیانی ئابووری و

خشتەی ژمارە (١)

ژینگەی نیشتەجێ	ژمارەی دایكان	ژمارەی منداڵ	مام ناوەندی منداڵ بۆ هەر دایكێك
شارستان	٥٠	١٢٢	٢/٤٤
لادێ	٥٠	٢٥٥	٥/١
كۆ	١٠٠		

کۆمەلایەتی و بەرز بوونی ئاستی رۆشنبیری دانیشتووانەکەی، بەتایبەت ئەو دایکانەی سوودیان لەپێناوی زانستیی تازە وەرگرتووە، وای لێکردوون ئارەزووی زێدە مندالی وەلابنێن و بەچەند مندالێک رازی بن. بەم پێیەش بتوانن پەروەردەیەکی خێزانی بەشێوەیەکی نموونەی دروست ئەنجام بدەن. بەلام لەژینگەی لادێدا هیچ وەلامێک بەدی ناکرێت بۆ پراکتیکردنی دیاریکردنی مندالبوون. چونکە تاکو ئێستاش دابونەریت و بەها کۆمەلایەتییەکان کاری پێدەکرێت و لەسەری دەرۆن.

بروانە خشتەی ژمارە (٣)

لەخشتەی ژمارە (٣)دا دەردەکەوێت، پێشخستنی هاوسەرگیری لەژینگەی لادێدا باوە. بەوەی کە تەمەنی دایکانی لادێ لەهاوسەرگیری لە ٢٢ سالی تێپەری نەکردووە. بەلام لەژینگەی شارستاندا بەرزترین تەمەنی هاوسەرگیری (٣١) سالە. ئەو تەمەنە گەورەیە بەشێوەیەکی رێژەیی لەژینگەی لادێ بەدی ناکرێت. بەلکو بچووکترین تەمەنی دایکایەتی لەلادێییەکان لەهاوسەرگیریدا لەو نێوەندە تەمەنەدایە (١٤-١٦) سال. لەبەرامبەر ئەوە تەمەنی دایکایەتی بەگوێرەی ژینگەی شارستان لەنێوان (٢٠-٢٢) سالیدایە. هۆکاری دواخستنی هاوسەرگیری لەژینگەی شارستانیدا بەرامبەر بەژینگەی

خشتەی ژمارە (٢)

پراکتیك کردنی ئافرەت لەدیاریکردنی مندالبوون بەپێی ژینگەی نیشتەجێ روون دەکاتەوە.

ئایا ژینگەی نیشتەجێ دیاریکردنی مندالبوونی پراکتیك کردووە	بەلێ	٪	نەخێر	٪	کۆ
شارستان	٣٦	٪٧٢	١٤	٪٢٨	٥٠
لادێ	-	-	٥٠	٪١٠٠	٥٠
کۆ	٣٦		٦٤		١٠٠

خشتەی ژمارە (٣)

پەیوەندی نێوان برشت و تەمەنی هاوسەرگیری (زوو و درەنگ) بەپێی ژینگەی شارستان روون دەکاتەوە

تەمەن لای هاوسەرگیری بەسال	ژمارەی دایکان لەژینگەی شارستان	ژمارەی دایکان لەژینگەی لادێ	کۆ
١٤-١٦	-	٠٦	
١٧-١٩	-	٤٠	
٢٠-٢٢	١٠	٠٤	
٢٣-٢٥	٢٢	-	
٢٦-٢٨	١٢	-	
٢٩-٣١	٦	-	
کۆ	٥٠	٥٠	١٠٠

لادێ بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، لەشار کچەکانیان دەنێرنە قوتابخانەو خۆشیان ئارەزوویان هەیە، بەرەو پێشەوە بچن و بەڵگەنامەی زانکۆ وەدەست بێنن و ژیانی کارمەندی ببینن. سەرەڕای بەرز بوونەوەی ئاستی رۆشنبیریان و بیرکردنەودیان لەوەی کە لەهاوسەرگیریدا سەرکەوتووبن و ئایندەی خێزان لەبەرچاو بگرن. بەڵام ئافرەتی لادێ ئەو لایەنانە بەنەفامی وەردەگرێ، تەنانەت گەر بچێتە قوتابخانەو لەخوێندنیش بەردەوام بێ و قۆناغی پێشکەوتووش ببرێ یان واز لەقوتابخانە دێنێ گەر بەڵگەنامەی سەرەتایی وەرگرت. هەر لەتەمەنی بچووکییەوە شوو دەکا و پاشان ملکەچی دابونەریت و بەها کۆمەڵایەتییە باوەکان دەبێت و ئارەزووی منداڵی زۆر دەکات کە بەهۆی دەسەڵاتی باوک سالارییەوە، لەژینگەی لادێدا هەر باوی ماوە.

بڕوانە خشتەی ژمارە (٤)

لەخشتەی ژمارە (٤)دا دەردەکەوێت، کە ماوەی ژیانی هاوسەرگیری لەژینگەی لادێدا درێژترە بە بەراورد لەگەڵ ژینگەی شارستان، سەبارەت بەدایکان بەغوونە بەهۆی هاوسەرگیری زوویی لەلادێدا. هەڵبەتە ئەمەش کاریگەریی بەسەر ڕێژەی بڕشتدا دەبێت. لێرەدا سەرنج دەدەین کە ئەوپەڕی مام ناوەندی منداڵ لەدایکانی شارستان نزیکەی (٣) منداڵە، بەڵام لە دایکانی لادێدا دەگاتە (٨) منداڵ. لەسەر ئەم بنەمایە دەتوانین بڵێین: هەر چەند ماوەی ژیانی هاوسەرگیری درێژ بێتەوە، ئەوەندە ژمارەی منداڵ بەشێوەیەکی سروشتی زیاتر دەبێت، لەکاتێکدا گەربێتو دایک دیاریکردنی لەدایکبوون پراکتیک نەکات و گەر بەشێوەیەکی کاتیش بێت. هەروەها دایکانی شارستان جیاوازیان هەیە لەگەڵ هاوتاکانیان. دایکانی لادێ بەدوو تایبەتمەندی، (هاوسەرگیریی درەنگ)و (پراکتیک کردن)ی دیاردەی منداڵبوون لە ژنانی شارستانی جیا دەبنەوە.

دەرەنجام

پاش ئەنجامدانی ئەو لێکۆڵینەوە مەیدانییە و پۆلێنکردنی بەیاننامەو شیکردنەوەکانیان، گەیشتینە هەندێ دەرەنجامی زانستی بۆ زانینی پەیوەندییەکانی نێوان بڕشتی ئافرەت و ژینگەی نیشتەجێ، ئەویش ئەمانەن:

خشتەی ژمارە (٤)

پەیوەندی نێوان ماوەی ژیانی هاوسەرگیری و ژمارەی منداڵ بەپێی ژینگەی نیشتەجێ

ماوەی ژینگەی هاوسەرگیری بەساڵ	ژینگەی شارستانی			ژینگەی لادێ		
	ژمارەی دایکان	ژمارەی منداڵ	مام ناوەندی منداڵ بۆ هەر دایکێك	ژمارەی دایکان	ژمارەی منداڵ	مام ناوەندی منداڵ بۆ هەر دایکێك
١-٥	٦	٨	١٣	٠٤	١٢	-
٦-١٠	٨	١٦	٢	١٦	٥٢	٣ ٢٥
١١-١٥	١٨	٤٨	٢٦	١٢	٥٦	٤ ١٦
٢٦-٢٠	١٨	٥٠	٢٧	٤	٢٦	٦٥
٢١-٢٥	-	-	-	٠٦	٤٥	٧٥
٢٦-٣٠	-	-	-	٠٨	٦٤	٨
کۆ	٥٠	١٢٢	٠	٥٠	٢٥٥	-

١- لێكۆڵینەوەكە دەریخست، كەلێرەدا پەیوەندییەک لەنێوان ڕێژەی پرشت و ژینگەی نیشتەجێ هەیە، بەوەی كەڕێژەی پرشت لای ئافرەتی لادێ بەرز دەبێتەوە.

ڕێژەی پرشتی لەگوندی بەحركە، كە كۆمەڵگەیەكی لادێییە، گەیشتە (١/٥). بەڵام ئەو ڕێژەیە لەژینگەی شارستان دادەبەزێ، بەوەی لەناحیەی عەنكاوە كە بەكۆمەڵگەیەكی شارستان دادەنرێت، گەیشتە (٢/٤٤). هەروەک لەو لێكۆڵینەوەیە دەركەوت، كە بەرزترین مامناوەندی ژمارەی منداڵ بۆ هەر دایكێک لەژینگەی شارستان گەیشتە نزیكەی (٣) منداڵ. بەڵام بەرزترین مام ناوەندی ژمارەی منداڵ لەژینگەی لادێ گەیشتە (٨) منداڵ.

٢- لەو لێكۆڵینەوەیەدا دەركەوت كە ژمارەی ئەو دایكانەی دیاریكردنی منداڵبوون لەژینگەی شارستان پراكتیک دەكەن لەوانەیە بگاتە (٣٦) یەكە لەكۆی (٥٠) یەكە، واتە بەڕێژەی (٧٢٪). بەڵام لەژینگەی لادێ هیچ وەلامێک بۆ پراكتیک كردنی دیاریكردنی منداڵبوون نەبوو.

٣- لەو لێكۆڵینەوەیەدا دەركەوت كە پێشخستنی هاوسەرگیری لەژینگەی لادێدا باوە، بەوەی كە بچووكترین تەمەنی دایک لەهاوسەرگیریدا لەتەمەنی (١٤-١٦) ساڵیدایە. بەڵام لەژینگەی شارستان هاوسەرگیری لەتەمەنی گەورەدا لە (٢٠-٢٢) ساڵیدا پێک دێت.

هەروەها لەو لێكۆڵینەوەیەدا دەركەوت، كە هاوسەرگیری درەنگ لەژینگەی شارستان باوە بە بەراوردكردن لەگەڵ ژینگەی لادێدا كە بچووكترین تەمەنی دایكان لەهاوسەرگیریدا لە (٢٠-٢٢) ساڵیدایە. بەڵام لەژینگەی شارستان گەورەترین تەمەن لە (٢٩-٣١) ساڵیدایە.

پەراوێزەكان:

١- فوزي سهاونة، مبادي، الديموغرافيا، ص٧٥.
٢- طه حمادي الحديثي، جغرافية السكان، ص١٧٣.
٣- مكي محمد عزيز و رياض السعدي، جغرافية السكان، ص١٧٦.
٤- يونس حمادي علي، مبادي، علم الديموغرافيا، ص١٠٧.
٥- احمد زكي بدوي، معجم العلوم الاجتماعية، ص١٥٩.
٦- عبدالحسين زيني، الاحصاء السكاني، ص١٨٨.
٧-المصدر نفسه، ص١٨٨.
٨- عبدالله الخفاف و عبد مخور الريحاني، جغرافية السكان، ص٣٢٢.
٩- د.عبدالمنعم عبدالحي، علم السكان، ص١١٠.
١٠- نتائج التعداد العام لسكان العراق، ١٩٧٧، ص٤٥، ١٩٨٧، ص٧٥.
١١- د.احسان محمد الحسن، موسوعة علم الاجتماع، ص١٤٠.
١٢- المصدر نفسه، ص٥٧٧.
١٣- احمد زكي بدوي المصدر السابق، ص٣٦٢.
١٤- د.احسان محمد الحسن، المصدر السابق، ص٥٥٥-٥٥٦.
١٥- د.عبدالمنعم الحي، المصدر السابق، ص١١٤.
١٦- سميث. ث. لين، اساسيات علم السكان، ترجمة محمد سيد غريب و فؤاد اسكندر، ١٩٧١، ص٣٣٤.

سەرچاوەكان:

١- د.احسان محمد الحسن، موسوعة علم الاجتماع، الدار العربية للموسوعات، لبنان ١٩٩٩.
٢- احمد زكي بدوي، معجم العلوم الاجتماعية، مكتبة لبنان، بيروت، ١٩/٢.
٣- طه حمادي الحديثي، جغرافية السكان، مطبعة جامعة الموصل، ١٩٨٥.
٤- سميث، ث، لين، اساسيات علم السكان ترجمة محمد سيد غريب و فؤاد اسكندر، طبعة الاسكندرية، ١٩٧١.
٥- عبدالله الخفاف و عبد مخور الريحاني، جغرافية السكان، مطبعة جامعة البصرة، ١٩٨٦.
٦- عبد الحسين زيني، الاحصاء السكاني، دار المعرفة للطباعة، بغداد، ١٩٨٠.
٧- د.عبدالمنعم عبد الحي، علم السكان، المكتب الجامعي الحديث، الاسكندرية، مصر ١٩٨٥.
٨- فوزي سهاونة، مبادي، الديموغرافيا، الجامعة الاردنية، ١٩٨٢.
٩- مكي محمد عزيز و رياض السعدي، جغرافية السكان، مطبعة جامعة بغداد، ١٩٨٤.
١٠- يونس حمادي علي، مبادي، علم الديموغرافي، مطبعة جامعة الموصل، ١٩٨٥.
١١- نتائج التعداد العام لسكان العراق، ١٩٧٧، ١٩٨٧.

عەشیرەتەکانی لیوای هەولێر

شوان محەمەد ئەمین خۆشناو

عەشیرەتە نیشتەجێبووەکانی دەوروبەری هەولێر

ا- **عەشیرەتی دزەیی:** ئەو عەشیرەتە لە گەورەترین عەشیرەتەکانی ناوچەی دەوروبەری هەولێرە، لە دەشتی هەولێر و کەندیناوە و قەراج بڵاوبوونەتەوە، بە کشتوکاڵ و پەروەردەکردنی ئاژەڵ خەریکن و لە چوار بەرە (فخذ) پێکهاتوون:
یەکەم: بەرەی برایمی بایزاغا.
دووەم: بەرەی ئەحمەدی پاشا.
سێیەم: بەرەی حاجی پیرداوداغا
چوارەم: بەرەی کاکە خان

ب- **عەشیرەتی گەردی:** ئەو عەشیرەتە لە گردەکانی نزیک هەولێر و دۆڵی بەستۆرە و ئەو دەشتاییەی لە عەنکاوەوە دەست پێدەکات، نیشتەجێن. بە کشتوکاڵەوە خەریکن، دەر دەکەوێ ئەوانە لە کۆیەوە هاتبن، چونکە لقێکیان لەوێدا هەیە، مەڵبەندەکەیان بەحرکەیە، کە دەکەوێتە باکووری رۆژهەڵاتی هەولێر.

ج- هەندێ عەشیرەتی بچووکتر هەن، یاخود لقێکن لە عەشیرەتەکانی دیکە و زێد و ناوچەکانیان جێهێشتووە، لەناوچەی دیکە نیشتەجێ بوون، ئەوانیش:
یەکەم: عەشیرەتی سیان، کە مەڵبەندەکەیان گوندی سەر بەشاخە.
دووەم: عەشیرەتی لەک، کە لە گوندی جەدیدەلەک و منارەن.
سێیەم: عەشیرەتی بندیان لە گوندی قورشاغلۆ.
چوارەم: عەشیرەتی گەلاڵی لە گوندی بێستانە و گردەسوور.
پێنجەم: عەشیرەتی مامەشێن لە سەرگەڕان و ناوچەی کەندیناوە.
شەشەم: عەشیرەتی شەرەبۆتی لە گوندی دارە خورما و حەسەن بلباس.
حەوتەم: عەشیرەتی رۆژبەیانی لە گوندی میللیهۆرت و قەزای مەخموور.
هەشتەم: عەشیرەتی مام خولە لە گوندی دیبەگە و ناحیەی کەندیناوە.
نۆیەم: عەشیرەتی هورمزیان لە گوندەکانی ئیسماعیلاوە لە قەزای مەخموور.
دەیەم: عەشیرەتی سارمەمی لە گوندەکانی گۆمەشینی

ناحیەی قەراج.
یازدەم: عەشیرەتی مام زێندینی لە گوندەکانی کورتاندور و لە قەزای مەخموور.
دوازدەم: عەشیرەتی مەنتک لە گردۆڵکەکانی کۆتایی دەشتی هەولێر، لەناوچەی قوشتەپە بۆ تەق تەق.
سێزدەم: عەشیرەتی بزێنی لە گوندەکانی گاینج و کەورگۆسک، کە لقێکن لە عەشیرەتێکی سەر بە لیوای کەرکووک.
چواردەم: عەشیرەتی زراری • ناوچەی پیرمام لە دیوی زێی گەورەن.
- هەروەها چەند عەشیرەتێکی عەرەب هەن لەناوچەکانی شەمامک و گوێر نیشتەجێن، ئەوانەش بەرەیەکن لە عەشیردتی (طی) تەی و چەند بەرەیەکن لە عەشیرەتەکانی (جبور) و (عبید)، جبور و عوبێد لەناوچەی قەزای مەخموور و لەسەر لێواری رووباری دیجلە.

د- عەشیرەتی خۆشناو: ئەو عەشیرەتە لە ناوچەکانی پیرمام و حەریر و خۆشناو (هیران) لە شەقلاوە نیشتەجێن، دەبنە سێ لقی سەرەکی، ئەوانیش: میر یوسفی، میر مەحمەل و پشگەری. کە لە ناوچەکانی دەوروبەری چیای سەفین و ناحیەی شەقلاوە و کۆیە و رانیە نیشتەجێن.

هـ- عەشیرەتی سوورچی: لە قەزا و ناحیەکانی شەقلاوە حەریر و رواندز بلاو بوونەتەوە، ناوچەکانی نێوان حەریر و باتاس و خەلیفان بلاوبوونەوە و، ئەو عەشیرەتەش دەبنە دوو بەش: سورچی سۆران کە سەر بە لیوای هەولێرن و سورچی بادینان لە قەزای ئاکرێ و لیوای موسڵ نیشتەجێن، ئەو عەشیردتە لە بەرەکانی (مام سال و خەیلانی)ن و هەندێکیان کۆچەرن.

و- عەشیرەتەکانی بارزان: لە ناوچەکانی سنووری عێراق، تورکیا نیشتەجێن. لە قەزای مێرگەسۆر و لەگەڵ عەشیرەتەکانی برادۆستی دراوسێن، دەبنە چوار لقی سەرەکی.

ز- عەشیرەتەکانی برادۆست: ئەو عەشیردتە لە سێگۆشەی سنووری عێراقی، ئێرانی، لە ناوچەی سیدەکانی نیشتەجێن.

ح- عەشیرەتەکانی هەرکی: هەرکییەکان دەبنە سێ بەش: هەرکی مەندان لەناوچەی موسڵ و هەرکی سەرهات لە ناوچەی هەولێر و هەرکی سەیدان لە ناوچەی هەریر و باتاس، ئەو عەشیرەتە لە کۆچەرییەکانن، چونکە گەرمیان و کوێستان دەکەن، زستانان لەناوچە دەشتاییەکانن و هاوینانیش بەرەو چیا هاوبەشەکانی سنووری عێراق- ئێران رەوودەکەن.

ت- عەشیرەتەکانی ناو دەشت: لەناوچەی رواندز بلاو بوونەتەوە، کە بالەکی سرێشمە و باڵەکی سەرگەلی دەگرێتەوە.

ی- عەشیرەتی باڵەک: لە ناوچەی باڵەک نیشتەجێن، کە لە گوندی ناوپردانی سەر رێگای حاجی ئۆمەران دەست پێدەکا تا کۆتایی سنووری عێراق- ئێران.

* اربیل في اربعة اعوام

هۆزەکان

عەباس سلێمان سمایل

هۆزی لەک: لەک هۆزێکی گەورەی کوردە لە باشووری کرماشان لەتەک هۆزی کەلهوڕ جێوارن، بە شێوەیەکی جیا لە شێوەی کەلهوڕ قسە دەکەن، ژمارەیەکی زۆریان لە ناوچەی جیاجیای کوردستان بڵاوبوونەتەوە، هەندێکیان بە ڕەوەندی و کۆچەری و هەندێکیشیان دوای ڕووخانی کەریم خانی زەندبووە.

(لەک)ی دەشتی هەولێریش بەر لە (٢٥٠) ساڵ لە گەڕەکی تەپەی (مەلا عەولا)ی شاری کەرکووک لەلایەن عوسمانییەکان دەردەکرێن.

لەکی دەشتی هەولێر چوار تیرەن: برایمی، سمایلی، خەمان و جەردیسی، لە ژمارەیەک لە گوندەکانی دەشتی هەولێر جێوارن.

ناوی لەکیش لە دوو پیتی (ل) و پیتی (ک) پێکهاتووە، (ل) کورتکراوەی (لوڕ)ە و (ک)یش کورتکراوەی (کورد) (کرمانج)ە، واتە لەک لە تێکەڵاوی هەرێمی لوڕ و کرمانج پێک هاتووە.

کەلهوڕ: کەلهوڕ هۆزێکی گەورەی کوردە لە بیست تیرە زیاتر پێک هاتووە، لەنێوان کرماشان، بەغداد، کوت و ئیلام بڵاوبوونەتەوە، هەندێک لە مێژوونووسان بیروبۆچوونی جیاجیایان هەیە لەوانە:

راو لینسۆن دەڵێت: کەلهوڕ هەر کالە (کالح - ناوی کۆنی ناحیەی نەمرد)ە، پایتەختی ئاشووریانە و گۆڕانی بەسەرداهاتووە. و یا (کالەه)ی ناوی کۆنی سەرپێل زەهاوە و گۆڕانی بەسەرداهاتووە دووریش نییە کەلهوڕ لە (کەڵ = مامز، ئاسک) هاتبێت، بەهۆی گورج و گۆڵی ئەم هۆزە، بێجگە لەمانە مێژوونووسان بەم جۆرە لە ڕەسەنایەتی کەلهوڕ دەدوێن:

هۆزی کەلهوڕ لە نەوەی (کیلهوڕی کوڕی گیو)ن، ناوەکانیشیان لەناو کیلهوڕی باپیرە گەورەیان هاتووە، کەلهوڕ لە، کەڵ (گەورە، سەرۆک)و هوڕ (لوڕ) پێک هاتووە، کە واتاکەی دەبێتە گەورەی لوڕان.

کەلهوڕ لە (کەڵوڕ) هاتووە بەم جۆرە: کەڵ (چیا، بەرد) + وڕ (لەکاری داخوازی بوڕ وەرگیراوە).

کە واتاکەی بڕین و تێپەڕکردنی چیا دەگەیەنێت، وشەکە بە تێکڕایی دەبێتە شاخەوان یا ئەوانەی کاری ئاگر کردنەوەیان کەوتبووە ئەستۆ لەسەر چیاکان، کەلهوڕ لە کەڵە ئاهورای هاتووە، واتە گۆڕانییە هەڵبژاردەکانی ئاهورا، چونکە ئەمڕۆ کەلهوڕ یا کەلوڕی چەند هەوایەکی یا ئاوازەکی (هۆرە)یە.

کەلهوڕ لە کەل (بەرز + هۆڕ= خۆر) هاتووە، کە واتای خۆری بەرز و پیرۆزی دەگەیەنێت، لەوانەشە ئەم هۆزە زەردەشتی یا خۆرپەرستی بووبن، دەوروبەری (٥٠٠) ساڵ لەمەوبەریش ژمارەیەکی زۆریان لەسەر ئایینی (یارسان) بوون.

ئەمڕۆش کەلهوڕ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەکرێن بە دووبەش:

١- شابازی.

٢- مەنسووری، هەریەک لەمانەش لە ژمارەیەک تیرە و هۆز پێک دێن.

ژمارەیەکیان لە گوندەکانی

دەوروبەری شاری هەولێر نیشتەجێن.

نانەکەلی: هۆزی نانەکەلی یەک لە هۆزە کۆنەکانی دەشتی هەولێرە. زێدی کۆنیان دینەوەر و بیلوارە و لەسەر مەزهەبی (حەقە)ن، نزیک بە زاراوەی کەڵهوڕی قسەدەکەن، هەندێک وای بۆ دەچن، کە نانەکەلی واتای هۆزانی گەرمێن یا ئەوانەی کە هاتووچۆی کوێستان دەکەن، کەچی هەندێکی دیکە وای بۆ دەچن نانەکەلی هەموویان رەوەند و کۆچەر بوون و نانەکەیان کەل و پارچە کردووە بۆ ئەوەی بیانخەنە توردگەکانیانەوە، بۆیە پێیان وتوون نانەکەلی. ژمارەیەکیش لەم هۆزە لەسەردەمی زەندییەکان چوونەتە شیراز و ژمارەیەکیشیان بە کۆچەری و رەوەندی هاتوون و لە دەشتی هەولێر جێواربوون.

سنجاوی (سنجابی): هۆزێکی کۆنی دەشتی هەولێرن، هەندێک لە مێژوونووسان بە بەشێک لە هۆزی زەنگەنەیان دەزانن و لە بنەڕەتەوە لە کرماشانەوە بۆ باشووری کوردستان هاتوون، کەچی مەلا جەمیل رۆژبەیانی دەڵێت هۆزی سنجاوی لە ناوی (سەنگاو) هاتووە و کاتی خۆی لە ناوچەی سەنگاوی چەمچەماڵەوە چوونەتە ئێران و پاشان هەندێکیان بە رەوەندی گەڕاونەتەوە.

ئەمڕۆش ژمارەیەکی زۆریان لە دەشتی هەولێر جێوارن، ناوەکەشیان ئەگەر لە ناوی شارۆچکەی (سەنگاو) نەهاتبێت، ئەوا لە ناوی (سنجاو، سنجاب واتە سمۆرە) هاتووە، بەهۆی ئەوەی جاران جلوبەرگیان لە پیستی سمۆرە دروست دەکرد.

زەنگەنە: هۆزی زەنگەنە لە مایدەشتی کرمانشانەوە جێوارن، هەروەها لە شیراز، خۆراسان، ئەفغانستان و باشووری کوردستان بەتایبەتی شاری بەغدا، کەرکووک، سلێمانی، هەولێر جێوارن.

هەندێک وای بۆدەچن کە ناوی زەنگەنە لە ناوی پاڵەوانی کەیانی (زنگە) یا (زنگنە) هاتبێت، هەندێک لەم هۆزە خۆیان بە نەوەی ئەم پاڵەوانە دەزانن.

ناوی زنگەی پاڵەوانیش لە مێژووی تەبەری بە شێوەی (زندە کوڕی سابریغان) هاتووە، لە داستانە ئێرانییەکانیش ناوی بە زنگە کوڕی شاوران (شاپۆران) هاتووە، هەندێکی دیکە وای بۆدەچن زەنگەنە لە شاری زنجانەوە ئاوارە بووبن و ناوەکەشیان لە ناوی شاری زنجانەوە هاتووە.

باجەلان: باجەلان بە تێکەڵاوی لە چەند گوندێکی دەشتی هەولێر جێوارن: گوندی گرد قۆشەنەی قەراج گوندێکی هۆزی (باجەلان)ە.

بیروڕای جیاجیا هەیە دەربارەی ریشەی ئەم هۆزە، هەندێک لە مێژوونوسان وای بۆدەچن، کە لە باکووری کوردستانەوە کۆچیان پێ کرابێت، هەندێکیش بە بەشێک لە هۆزی زەنگەنەیان دەزانن و زێدی کۆنیشیان ناوچەکانی سەر سنوری ئەمڕۆی عێراق و ئێرانە، هەر لە هورینەوە تا دەگاتە مەندەلی و لە رۆژهەڵاتی کوردستانیش لە زەهاو و جوانڕۆ و کرند جێوارن، ژمارەیەکی زۆریشیان لە (بازوایا)ی نزیک شاری موسڵ جێوارن، هەندێکیشیان لە دەشتی هەولێر، ژمارەیەکیشیان بۆ ئوستانی قەزوین ئاوارەکراون.

بەڕێز مەلا جەمیل رۆژبەیانی دەڵێت: ناوی باجەلان لە بادگلانەوە هاتووە، واتە ئەوانەی خانوو لە قوڕ دروست دەکەن، هەندێکیش دەڵێن لە ناوێکی تورکی باج + ئالان (وەرگرتن، لێستاندن) هاتووە، دیارە کاتی خۆی ئەم هۆزە باج و سەرانەیان لە دانیشتوانی ناوچەکە و دەوروبەری وەرگرتووە، هەندێک لە پسپۆرانی زمانیش دەڵێن: ئەم ناوە لە دوو برگەی (باج + لان) پێک هاتووە، باج یا واج یا ڤاج، وشەیەکە لە ئاوێستا بە واتای قسەو گفتار هاتووە و لە پەهلەویش بووەتە ڤا، برگەی (لان)یش واتای جێگای خوداپەرستن دەگەیەنێ، کەواتە باجەلان واتای خوداپەرستی لە پەرستگە یا خوێندنەوەی سروودی ئایینی بەبێ دەنگ

دەگەیەنێت.

کاکەیی: کاکەیی بریتییە لە کۆمەڵە هۆزێک، خاوەن ئایینێکی کۆنی کوردن، زێدی کۆنییان، ناوچەکانی نێوان سنە و کرماشان و هەمەدانە، لەوانە بەشێک لە هۆزانی کەلهوڕ و سنجاوییە، هەندێ لە مێژوونووسەکان وای بۆدەچن کە (کاواز کوڕی فەیرۆز) دامەزرێنەری میرنشینی شارەزوور کاکەیی بووە و بابا ئەردەڵانی دامەزرێنەری ئیماراتی ئەردەڵانیش کاکەیی بووە.

جا دوای ئەوەی ئیمارەتی شارەزوور و ئەردەڵان لەناودەچن ژمارەیەکی زۆری کاکەیی لە زێدی خۆیان ئاوارە دەبن، دوای نەمانی ئیمارەتی (بابان)یش ژمارەیەکی دیکەیان لێی ئاوارە دەبن، هەندێکیان دەگەنە شەمامک و دەوروبەری رووباری خازر و شارۆچکەی تەلەعفەر.

کاکەیی هەرچەندە لە ژمارەیەک هۆزی لوڕ و گۆران پێکهاتووە، بەڵام من وای بۆ دەچم کاکەیی لە بنەڕەتدا گەلی کۆنی کوردستان (کاکۆیی) بن، کە بەناوی خواوەندەکەیان (کاش - کاشی یا کاسی) ناسراون.

کاکەیی لە دەشتی هەولێریش لە گوندی سفەیە و مەتراد جێوارن، جاران لە گوندی (سوورێژە و مەلاعومەر و فەتحاوە)یش جێواربوون.

جاف: هۆزێکی بڵاوی ئەم دەشتەیە، بەر لە (٣٠٠) ساڵ گەڕۆک بوون لەسەر سنووری ئێران و عێراقی ئەمڕۆ، شاری جوانڕۆ ناوەندی سەرەکییان بووە.

هورمزیار: هورمزیار بریتی بووە لە کۆمەڵە هۆزێکی زەردەشتی لە ناوچەکانی ماکۆ و سنووری ئەرمینیا و بایەزید، هاوسێی هۆزی گەلالی (جەلال) بوون، ئەم هۆزانە کاتی خۆی واتە بەرلەوەی ببن بە ئیسلام، هەریەکە ناوێکی هەبووە، بەڵام دوای ئەوەی دەبن بە ئیسلام، بە هەموویان دەڵێن هورمزیار واتە پێرانی خودا، خوداپەرستان، خۆشەویستانی خودا، ئەوانەی لەسەر ئایینی زەردەشتی بوون، دووریش نییە بەرلەوەی ببن بە ئیسلام هەر هۆزێک لەم هۆزانە جگە لە ناوەکەی خۆی هورمزیاریشیان پێ گوتووە.

جا دوای ئەوەی لێکۆڵینەوە روون بووەوە، ئەم هۆزە لە ساڵی (١٥١٤) واتە دوای هەڵگیرسانی جەنگی نێوان سەفەوییەکان و عوسمانییەکان لەگەڵ بەشێک لە هۆزی گەلالی (گەراری) و چەند هۆزێکی دیکە کە بۆ خۆرەسان گواسترانەوە، ئاوارەکانی رۆژهەڵات و باکووری کوردستان ئێستاکە بوون، ئەوانەی ئاوارەی رۆژهەڵاتی کوردستان بوون، لە ناوچەکانی بۆکان و میندواو و سەقز و دیواندەرە و ناوچەکانی نێوان قەسری شیرین و ئیلام نیشتەجێ بوون و ئەوانەی کەوتنە باکووری کوردستان بە پەرتوبڵاوی لە ناوچەکانی ئورفە و دیلۆک (غازی تەپە) نیشتەجێ بوون و لەنێو هۆزانی دیکە توانەوە.

بەڵام ئەوانەی لە ناوچەکانی سنە و سەقز و دیواندەرە نیشتەجێ بوون، بوونە سوننە و ئەوانەی چوونەتە ئیلام و بەدرە و جەسان بوونەتە شیعە، زیاتر لە (٣٥٠) ساڵیش دەبێ شەپۆل شەپۆل یا تیرە تیرە لە رۆژهەڵاتی کوردستانەوە هاتوونەتە ناوچەکانی باکووری خانەقین و قەزای کفری و بتوێن و دەشتی دزەیی و گوندی تۆبزاوەی کەرکووک، تیرەیەک لەم تیرانە لەنێو رەگەزی تورکمانی توانەوە و بە زمانی تورکمانی قسە دەکەن و پێیان دەڵێن (هورمزی).

هەروەها بە شێوەی ماڵ و دوو ماڵ و گوندەک و دوو گوند لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستانی عێراق دەبینرێن وەک سلێمانی، رانیە، شەبەکستان (ئامدان).

ژمارەیەکیشیان لە ناوچەکانی نێوان قەزای کفری و زنجیرە چیای حەمرین لە بۆتەی رەگەزی عەرەب تواونەتەوە. هورمزیارەکانی ئێران دوو تیرەن:

١- هورمزیاری زێرینە ٢- هورمزیاری دەرەسەر، هەروەها (وەرمزیار)یشیان پێ دەڵێن،

بەشێک لە هۆرمزیارەکانی ئێرانیش لەگەڵ هۆزی (گەڵباخی) دەژین.

هۆزی هورمزیار لە دەشتی دزەییش لە چەند تیرەیەک پێکهاتووە و لە هۆزە کۆنەکانی ناوچەکەش دەژمێردرێن، بەڵام ئەم تیرانە بە هیچ جۆرێ نازانرێ لە کوێوە دەگەنە یەکتر، تەنها ئەوە نەبێ، کە هەندێکیان لەم (١٥٠) ساڵەی دوایی لە بیتوێنەوە هاتوون، کۆنترین هەواری هورمزیاران لە دەشتی هەولێر گوندی (قورشاغلو و سۆربەش و سمایلاوە و بیراوە) بووە، کە یەکێک لەم بنەماڵانە بە بنەماڵەی (ئەحمەد ئاغا یا سوراحی) ناسراوە.

بە قسەی (خدر شیرین) ناوێک، کە دانیشتووی گوندی سۆربەش بووە، تەمەنی لە (١٢٠) ساڵ تێپەڕ کردبوو، پیاوێکی زیرەک و تێگەیشتوو و جیهان دیدەبوو، لە ساڵانی پەنجا واتە بەر لەوەی کۆچی دوایی بکات، بەردەوام سەربردەی مێژوویی بۆ خەڵکەکە دەگێڕایەوە، جا بەم جۆرە باسی لە بنەماڵەی سوراخی کردووە: بەرەبابی سوراخی - دەگەڕێنەوە سەر نەوەی (ئەحمەد ئاغا، ئەم پیاوە بەخۆی و دوو ئامۆزای لە ئێران هاتوون و لە گوندی سۆربەش جێوار بوون، بەڵام هەردوو ئامۆزاکەی بەجێی دێڵن و یەکێکیان دەچێتە توێزاوە و ترکەلانی کەرکوک و ئەوی تریش تا ئەمڕۆ نەزانراوە رووی لە کوێ کردووە، بەڵام بە دووری نازانم هورمزیارەکانی گوندی وەرمزیاری بەدرە و جەسان نەوەی ئەو کەسە بن).

خدر شیرین دەڵێ: کاتێک شەڕ و ناخۆشییەکی زۆر لە ئێران بەرپا دەبێ، زۆر تیرە و بنەماڵە ئاوارەی ئەم دیوە دەبن، ئەم سێ هورمزیارەش دێنە دەشتی هەولێر و کاولگەی گوندی سۆربەش ئاوەدان دەکەنەوە، بەڵام تەنها (ئەحمەد ئاغا) ژن و منداڵی هەبووە، لە سۆربەش دەمێنێتەوە دوای ئەوەی حکومەتی عوسمانی (ئەحمەد ئاغا) دەکوژێ دوو ئامۆزاکەی دیکەی، کە خاوەن ژن و ماڵ و نەبوون گوندی سۆربەش بەجێ دێڵن، بەڵام نەزانراوە حکومەتی عوسمانی لەبەرچی (ئەحمەد ئاغا)ی کوشتووە، ئینجا نەوەی (ئەحمەد ئاغا) زۆردەبێ و تا دەبنە بنەماڵەیەک لەم گوندە، ئەمەش بەشێک لە سەرجەلەی ئەم بنەماڵەیەیە: ئەحمەد ئاغا چەند کوڕێکی هەبوون، گەورەکەیان ناوی سلێمانی باباگەورە بووە، ئەویش چوار کوڕی هەبووە بەناوی خدر، مەحمود، حەمەد، حەمەدەمین، حەمەد دوو کوڕی هەبووە یەکێک چووەتە کەرکووک، ئەوی دیکەش ناوی قادر بووە هەر لە سۆربەش دەمێنێتەوە بە قادر سوراحی دەناسرێت.

سیان: لە چوار تیرە پێکهاتووە: (دەم سۆری، گون تووڵە، سورمی، شەمزینی). سیان هۆزێکی گەورەیە لە زەوییەکی پان و پۆڕی نێوان دەڤەری دیبەگە و پردێ و کاڤاری دوویز جێوار بوون، گوایە دەڵێن سەدان ساڵ لەمەوبەر سێ خێزان بە کۆچ و کۆچبار لە ناوچەی شەمزینانی تورکیاوە کۆچ و کۆچباریان تێکناوە تا لەم ناوچەیە گیرساونەتەوە، لە گوندەکانیان جاستان - پۆریجە - قوچە سپیلکە - غەرابە - سەربەشاخ - دەربەند - گابەرەکە - بیرەبات - دۆرەزە... لە پیاوە ناودارەکانیان (ئۆمەرە خێڵ) و کاخدرن.

مامەسینی: هەندێ بیرباوەڕ هەر بە تیرەیەک لە هۆزی سیان دەیانژمێرن، کەچی هەندێکی دیکە دەیانبەنەوە سەر هۆزی (مەمسانی لوڕ)، گوایە لەسەر کەنداوەوە هاتوون و لە پاڵ هۆزی سیان گوزەرانیان کردووە، لە گوندەکانیان: سەرگەڕان - عالا - عەبدوڵڵا گوجیلان.

بن دیان: بن (نەوە) + دیان (خاوەن پەرتووکی ئاسمانی گاور) نەوەی دیانان، بریتییە لە چوار تیرە (ئاسری - حەسەنی - بەکری - شێخ ئاودەلی). دەگێڕنەوە دەوروبەری (٣٠٠) ساڵ لەمەوبەر دووبرای گاور (دێژەن) بەناوی (یەلدا و جەلیل) لە دیاربەکردەوە

دێنە گوندی هەرمۆتەی کلدانیان، نزیک کاڤاری کۆیە و ماوەیەک دەمێننەوە، جا بە هەر هۆیەک بێ ئەوێ بەجێ دێڵن، یەلدا روو لە دەشتی هەولێر دەکات و دەبێتە موسڵمان، ناوی خۆشی دەکاتە (عەبدوڵڵا) و هەر لەوێ ژن دێنێ و نەوەی هۆزی بن دیانانی لێی بەپاش دەکەوێت، گلکۆکەی لە گوندی (بەرەکە)ی سەر بە دەڤەری خۆشناوەتییە و پێی دەڵێن چاکی (شێخ ئاودەل) (شێخ عەبدوڵڵا)، خەڵکی ناوچەکە نەخۆشی دەبەنە سەری، بەتایبەتی منداڵان بۆ چاکبوونەوەیان، لە گوندەکانیان: دووکەڵە و نازی کەندە...

بەڵام براکەی تری جەلیل دەچێتە شاری موسڵ، لەوێ دەبێتە موسڵمان و ئێستا هۆزێکی بەناوی جەلیلی لێی بەپاش کەوتووە.

فەقێ مەرکی: هۆزێکی کۆنی ناوچەکەیە، لە کۆندا لە گوندەکانی سەر رووباری گەورە و رووباری دیجلە دانیشتوون، کە دەکەوێتە خوارووی دەڤەری گوێر، لە گوندەکانیان: گامێش تەپە - هەوار غەر - کوشاف، ئەم ناوە لە فەقێ مەرگی هاتووە، دەبێت کاتی خۆی لە مەرگە و پشدەرەوە هاتبن.

نۆمەریل: هۆزێکی گەورە و کۆنی دەشتەکەیە، لە گوندەکانی شەمامک و کەندێناوە - ملکیە و قەراج بلاوبوونەتەوە، لە گوندەکانیان: تیمار - تۆبزاوە - گردەشینە - دوو گردکان - گردەرەشەی گەورە.

گەراری (گەلالی): دەگەرێنەوە سەر هۆزی گەلالی، کە لە دەوری ٤٠٠ - ٥٠٠ ساڵ لەمەوبەر، بەهۆی جەنگەکانیان لەگەڵ سەفەوییەکان و سوڵتان سەلیمی عوسمانی پەرگەندەی ناوچەکانی کوردستان و ئێران دەبن، واتە لە ناوچەکانی بایەزید و ماکۆ و سەر سنووری سۆڤیەت هاتوون، لە گوندەکانیان لە دەشتی هەولێر شێخان - پوونگینە - مەلاکاغە - هەمزەکۆر.

سارممی: هۆزێکی کۆنی دەشتی هەولێرن، بەپێی هەندێ بیروباوەر تیرەیەکن لە هۆزی فەقێ مەرکیان لە گوندەکانیان: مشار - محێجیلە - وادی غوراب بەشێکیان لەسەر ئایینی ئێزیدین و لە کۆمەڵگای مەهەد جیاوازن.

سازەیی: هۆزێکن لە سالح ناوێکەوە بەپاش کەوتوون، بەڵام روون نییە، کە بەسەر بە چ هۆزێکن سەرەتا لە ناوچەی (شوان)ی کەرکووکەوە چوونەتە دەشتی هەولێر، لە گوندەکانیان: ماجد - مەلاقەرە... هتد.

پالانی: لەوانەیە لە بنەرەتا پەهلەوی بن، وشەکە سواوە و بووە بە پالانی، لە ناوچەی زەنگابادی باکووری دەڤەری جەلەولاوە هاتوون. لە گوندەکانیان لە دەشتی هەولێر: پالانیان، ژمارەیەکی زۆریشیان لە کاڤاری مەخموور جێوار بوون، گەرەکێکیان لەو شارۆچکەیە بەناوی پالانیان هەیە.

سورچی: هۆزێکی زۆر و بلاون لە دەشتی هەولێر و دەشتی هەریر و ناوچەی بادینان، ئێزیدییەکان دەڵێن: سورچی کاتی خۆی ئێزیدی بوون.

تیرەکانی سورچی لە دەشتی هەریرێ، ١- مارەباس (کەلەکینی سەرچیا - خرێ) ٢- مام سار (هەریر و باتاس) ٣- وسوکاکی (گوندی ئامۆکان) ٤- کلومەکۆیان (دەڤەری هەریر)، تیرەکانی سورچی لە بادینان، ١- مام گرد گوندەکانیان (سوسناوە و پێسمەکەر) ٢- مام ردس ٣- نەقەبی. تێبینی ئاری کوتکی: تیرەیەکن لە هۆزی سورچییان لە دەشتی هەولێر، لە گوندەکانیان: کەندار، گاوەرە.

مەنتک: بریتییە لە سێ تیرە: چاربۆت، چاوکول، ئاری. ئەم هۆزەش سەر بە سورچین، سەرەتا لە گوندی (جۆلەمێرگ)ی ناوچەی خەلیفانەوە چوونەتە هەرەتی هەرەجە و دەشتی کۆیێ، ژمارەیەکی کەمیان لە دەشتی هەولێر دەبینرێن.

شێروانی: سەرەتا لە کاڤاری شێروان مەزنەوە هاتوون، لە گوندەکانیان: گردگراوی،

دارەخورما.

مەمووندی: سەرەتا لە ناوچەی مەمووندی نێوان چیای سپیلک و گوندی سیساوە لەسەردەمی حارساغا گوێزراونەتەوە بۆ ناو شاری هەولێر و دەوروبەری و ئێستا خاوەن موڵک و ماڵێکی زۆرن لە هەولێر و گوندەکانی دەوروبەری شار لە گوندەکانیان: چالووک.

بلباس: هۆزێکن لە رانیە و قەڵادزەوە هاتوون، پەرتوبڵاون، ئەم تیرانەش هەر سەر بە هۆزی بلباسن: ئەحمەد ئارکە، پیوە، گوربەسەری، موخانە، مەلازادە، موغبایزە.

رۆژبەیانی: سەرەتا لە ناوچەی (داقوق)ەوە هاتوون.

شێخانی: هۆزێکی لە بنەڕەت ئێزدین لە کاڤاری شێخانەوە هاتوون و لە دەشتی کۆیە ئاکنجین و بوونەتە موسڵمان، بە پەرتوبڵاوی لە دەشتی هەولێر دەبینرێن.

موغ بایزی: هۆزێکی بچوکن دەگەڕێتەوە سەر هۆزی بلباس، لە گوندەکانیان: توورەق.

مەغی: کاتی خۆی لە موکریانەوە هاتوون، لە گوندی سەردەشتێ لە دەشتی هەولێر نیشتەجێ دەبن.

چۆغە رەشی: لە گوندی چۆمە زەردەلە دادەنیشن.

هەروتی: سەرەتا لە ناوچەی هەریرەوە، لە گوندەکانی دەشتی هەولێر پەرتوبڵاون.

بۆری: هۆزێکی کۆچەر بوون لە باکووری شەقڵاوە، لە دەشتی هەولێر پەرتوبڵاون.

هەمبانە زەرد: هۆزێکن سەر بە هۆزی هۆرمزیار لە گوندی سات و قەرا و دەشتی کۆیە دادەنیشن، لە گوندەکانی ملکیە بە پەرتوبڵاوی دەبینرێن.

گۆران: هۆزێکن لە ناوچەی گۆرانی ئاکرێوە هاتوون، لە گوندەکانیان: کەلەشخان.

گەردی: هۆزێکن سەرەتا لە کوردستانی تورکیاوە هاتوون و لە باکووری شاری هەولێر جێواربوون وە پاشانیش هەندێکیان هاتوونتە دەشتی ملکیە، کەندیناوە، دەڤەری دیبەگەش هەر خۆیان ئاوەدانیان کردۆتەوە.

زراری: تیرەکانی ئەم هۆزە: مارە پیربار - توخمی باسی - مارە ڕەش - توخمی رەشاغەی.

هۆزێکن سەرەتا لە گوندەکانی شانەدەری ناوچەی بارزانەوە هاتوون، لە باکووری چەمی بەستۆرە ئاکنجینە و بەشێکی زۆریشیان لەوێوە دەچنە دەشتی دزەیی و ناوچەی شەبەکان.

مەرزان: هۆزێکی کۆنی دەشتەکەنە لە گوندەکانیان قەراتە سۆران، زمارە، ئێدی قزلەر... بەشێکیشیان لە گوندەکانی کۆیە نیشتەجێن.

بامەند: هۆزێکی کۆنی ناوچەکەیە، دەگەڕێتەوە سەر هۆزی فەقێ مەرکی لە گوندەکانیان: چاربەردە، قەراتەسۆری بامەندان.

کۆلە: (واتە خزمەتچی ناوماڵ) تیرەیەکن سەر بە هۆزی بامەندان، بە خزمەتچی ئاغا ناسراون لە گوندەکانیان (قەپران).

کاروان: هۆزێکی کۆنی دەشتەکەن زۆربەیان لە کاڤاری مەخموور ئاکنجینە.

پووەکە سەری: هۆزێکی کۆنە، لە گوندەکانیان: داڵداغان - سۆربەشی هەمزەی - کونە قیر....

رەبات: لە ناوچەی (رەبەت - رەبات)ی رۆژهەڵاتی کوردستانەوە هاتوون، لە دەشتەکە پەرتوبڵاون.

بنەماڵەی کەریم مامزد: هۆزێکی (گورج)ینە و لە گورجستانەوە هاتوون و لە دەشتی هەولێر دادەنیشن و کەریم مامز خۆشی لە گوندی قورشاغلو دادەنیشێ.

گوردە: تیرەیەکە لە جاف لە گوندەکانی ناو زورگی دێدەوان نیشتەجێن.

بەرزنجە: زۆربەی مێژوونوسان هۆزی بەرزنجە دەبەنەوە سەر جووتە برا، بەناوی (عیسا - موسا)، کە لە ناوچەی هەمەدانەوە دێنە ناوچەی هەڵەبجە.

ئاغای ناوچەکە ناوی خالد ئاغا بووە، کە دەزانێ جووتە برایێکی ئایینپەروەر هاتوون، ئەویش بە سواری فیلێک بۆ لایان دەچێت و دەیان حەوێنێتەوە و خانوویێکی لە

دار دروست کراویان دەداتێ و کچی خۆشی پێشکەشی (موسا) دەکات. دوای ئەوە موسا دەچێتە ناوچەی ئاغجەلەر بۆ مەلایەتی و ماوەیەک لە ناوچەی ناوبراو دەمێنێتەوە پاشان دەیەوێ بگەڕێتەوە بۆ بەرزنجە، خەلکەش زۆر هەوڵ دەدەن کە جێیان نەهێلێ. کە دەزانن شێخ سوورە لە رۆیشتنی و نەگەڕانەوەی ئینجا دەیکوژن و دەلێن کەوابێ ئەگەر بیکوژین هەر هیچ نەبێ گۆڕەکەی لێرە دەمێنێتەوە، بەم جۆرە کوشتیان و لەلای خۆیان زۆر بەرێزەوە شاردیانەوە. براکەی (عیسا) کە بەم هەواڵە دەزانێ دێتە ئاغجەلەر و براژنەکەی دەباتەوە و لە خۆی مارە دەکات (موسا هیچ منداڵی لێ نەبوو)، ئینجا عیسا (١١) کوری لێ دەبێت و دەتەنێتەوە، ئەم هۆزە مەلایەتیان لە زۆربەی ناوچەکانی باشووری کوردستان کردووە و چەند دەستەیەکیشیان لە رۆژگاری جیاجیا هاتوونەتە دەشتی هەولێر، یەک لەم چینانە بنەماڵەی (شێخ عەبدولکەریم) بوو، کە باوکی ناوی (سەید ئەحمەد) بووە، ماوەیەک لە گوندی گۆمەشینی سارمەمیان ماوەتەوە، کاتێ ویستویەتی بگەڕێتەوە سلێمانی، بەلام لەبەر ئەوەی خەلکەکە زۆریان خۆش ویستووە نەیان هێشتووە. ئەویش گوتوویەتی ئەگەر دەتوانن بڕیارم لە کاکە ئەحمەدی شێخ بۆ وەربگرن، ئەوا دەمێنمەوە! ئەوانیش بە کاکە ئەحمەدی شێخ رادەگەیەنن و دەلێن ئەگەر رێگا بدەی با سەید ئەحمەد لای ئێمە بمێنێتەوە.

لەپێش ئەم سەید ئەحمەدە، سەید ئەحمەدێکی دیکەمان لابووە، بەلام لەگەلمان باش نەبووە و بەجێی هێشتووین و دووعاشی لێ کردین، ئینجا کاکە ئەحمەدی شێخ دەلێ باشە رێگام دا لەلاتان بمێنێتەوە، ئەگەر باش نەبن لەگەلی من و سەید ئەحمەدیش دوعاتان لێ دەکەین ئەوا دەبێتە دوعای سێ سەید ئەحمەدان، ئینجا سەید ئەحمەد لە گوندی ناوبراو دەمێنێتەوە و واژدیەکی باش بە خەلکی گوندەکە دەگەیەنێت.

کارەش: دەلێن ئەم هۆزە کاتی خۆی لە رۆژئاوای شنۆ و تا دەگاتە سیدەکان بە پەرتوبلاوی دەژیان و پێلاوەکانیان لە چەرمی گای رەش بوو، بۆیە بە کارەش دەناسرێن، لەم دەشتە لە گوندی گەزنە دادەنیشن.

بنەماڵەکانی ناو شاری هەولێر: بنەماڵەکانی ناو شاری هەر هەمان هۆزەکانی دەوروبەری شارن، هەر بنەماڵەیەک بە پیشەیەک ناسراوە، وەک دەباغ - قەساب - لەبەر ئەوەی شاری هەولێر لە کۆنەوە بنکەیەکی عوسمانیان بووە، بۆیە زۆربەیان بە تووركی قسەیان کردووە. عەنکاوەش ئاسوری لێ ئاکنجین، سەرەڕای جوولەکەیەکی زۆریش لە شاردا گوزەرانیان کردووە... بەلام گشتیان بەرەو فەلەستین کۆچیان کردووە. تەنها مالی حاجی موراد نەبێ بوون بە ئیسلام و لە هەولێرمانەوە.

ئەمەش ناوی بنەماڵەکانە: سەرداری - مەلا فەندی - بنەماڵەی لێوڕەش - یەعقوب ئاغا - عوزێری - حەیدەری - سەید ئەحمەدلی - سۆفی حەسەن - ویسی ئاغا - عەبدوللا نەقیب - هارو ئاغا - چاوشلی - دەباغ - پیرەبابی - دوغرمەچی - بەیرەقدار - خەزنەدار - بنەماڵەی عالم - حاجی عومەر - حەماو - خەیات - ئال جوامێر - موختار - سێ بنەماڵەی بەناو قەساب، هیدۆش - زمۆ - دوو بنەماڵەی بەناوی قازی - بەرزنجی - خانەقا - نەقشبەندی - چیچیۆ - گورجی - سەید خەنجەر - خۆرەسانی....

شێخانی بەرزنجی: ئەم هۆزە سەرەتا لە گوندی (شێخان)ی سلێمانییەوە هاتوونەتە گوندی (ئاومار)ی ناوچەی (تەق تەق) ئینجا لە ئاومارەوە هەندێکیان دێنە گوندی (کەور)ی نزیک ناحیەی کەلەکی ئەمرۆ و پاشان بەنێو گوندەکانی دەشتی هەولێر بلاودەبنەوە.

پیرە بابی: هۆزێکی گچکەن لە دەشتەکە بلاون.

مهاجر: مهاجر ئەو شکاکەن کە

دوای جەنگی یەکەمی جیهانی لە دەشتی هەولێر بلاوبوونەوە.

هۆزی دزەیی: ئەم هۆزە لە بنەڕەتا دەگەڕێنەوە گوندی (دزێ)ی (ورمێ)و، دەوروبەری (١٥٠) ساڵ دەبێ هاتوونەتە ئەم دەشتە و بەهۆی سیاسەتمەندی خۆیانەوە لەگەڵ عوسمانییەکان رێککەوتن، پاشان بەهۆی ئینگلیزەکان توانیان ئاغایەتی لە دەشتەکەدا بکەن.

گەردوان: تیرەیەکی سەر بە ئاکۆن، لە گوندی میرخوزار نیشتەجێن.

پەراوێز

(فیلد)ی مێژوونوس دەڵێ هۆزی مەمەسانی کە لە (نورئاباد، ئەردەکان) جێوارن، بریتین لە سێ تیرە: بەکیش، جاوید، روستم، عشایر مرکز ایران ص١٤، د. جواد.

- هۆزێ بەناوی سالحی لە ناحیەی سەعدیە جێوارن، هەندێکیان خۆیان بە کورد دەزانن، هەندەک بە تورکمان، جا دوور نییە ئەمانەش سەڵەیی بن.

- هۆزی ئۆمەر گەرمیان و بلی دەشتی هەولێر دەگەڕێنەوە سەر هۆزی گەورەی ئۆمەری باکووری کوردستان.

هۆزی گەلالی، سەرەتا (سوڵتان سەلیم) ئەم هۆزەی گواستۆتەوە بۆ شاری بەغدا و لەسەر گردۆلکەی بەرامبەر مەیدان جێواری کردوون.

ئێستاکەش کۆلانێک لەسەر ئەم گردە هەیە بەناوی (دربونە الجلالیین)، پاشان ئەم هۆزە بۆ شاری کەرکووک دەگواسترێنەوە و پاشان بە باشووری کوردستان بلاودەبنەوە. ناوی گەلالی لە دوو برگەی گەل (کەل، بەرز + ئالی) پێکهاتووە.

- لەو هۆزانەی کە تواونەتەوە لە بۆتەی رەگەزی عەرەب، هۆزی (دلێمی)یە، خۆیان دەڵێن ئێمە لە بنەڕەتا (گۆران)ین جا پەیوەندی هۆزی گۆرانی ئاکرێ و دلێمییەکان زۆر کۆنە لە سەدەکانی دوای فەتحی عێراق ناوی کوردی لەناو ئەم هۆزەدا زۆر دەبینرێت وەک: خەسرۆ، شازان، بەهرام....

- هۆزێک بەناوی (جوران) لە بەهرز و کەنعان و باقوبە نیشتەجێن، خۆیان دەڵێن ئێمە عەجەمین، واتە ئێرانین، هۆزی (قەرغول)یش کە بە تیرەیەک لە (شمر)ی عەرەب ناسراون و لە بەغداد نیشتەجێن، کاتی خۆی سوڵتان موورادی یەکەمی عوسمانی ئەوانی لە ئەرزەڕۆم گواستۆتەوە بۆ شاری بەغداد.

- بەڕێز جەلال زەنگابادی دەڵێ: هۆزی پالانی سەرەتا لە (هەرسین)ی کرماشانەوە هاتوون، بەشێکیان بەرەو چیای دالەهۆ کەوتوونەتە رێ و بەشەکەی دیکەش بۆ ناو جەرگەی گۆران، کە بنەماڵەی رەزا شای پەهلەوی شای ئێران لە وردەوە بۆ رەشت و تاران، دەڕۆن ئینجا بەشێک لە پالانییەکانی گۆران بەرەو سەربێیلی زەهاو دەکەونە رێ، هەندێکیش بەرەو لای بەمۆ و پێواز دەکەونە رێ، هۆزی جاف لەم ناوچانە رایان دەماڵن بەرەو سەرقەلا و دەشتی زەنگاباد، هۆزی گێژ پێش پالانییەکانی سەرقەلا بۆ دەوروبەری قەرەتەپە رادەماڵێ، پالانییەکانی دەشتی قەراجیش لە ئەنجامی ئەو راماڵینانە ئاوارە بوون و بەر لە شەڕی یەکەمی جیهانی هەر لە ناحیەی کولەجۆ تا دەگاتە ناحیەی (قزرەوات - سەعدیە) لەژێر کۆنترۆڵی هۆزی پالانی بوو، بەڵام دوای ئەوەی حکومەتی عێراق دروست دەبێت دەست دەکەن بە بەعەرەبکردنی ناوچەی پالانییان، بە تایبەتی دەشتی زەنگاباد، کە بریتیبوو لە (١٥) گوند و زۆربەیان گواسترانەوە بۆ ناحیەی خالدییە و سدیقیەی ئوستانی رەمادی، ئەمڕۆش پالانی لە شۆڕیجەی کەرکووک و جەلەولا و هەولێر و مەخموور و بەردەڕەشی ئاکرێ نیشتەجێن، زمانیشیان لە نێوان لوڕی و گۆران دایە و لە هەولێریش زمانیان بەرەو شێوەی سۆرانی گۆڕاوە.

- هۆزی سارەلو حەوت گوندیان لە دەوروبەری روباری خازر هەیە.

کەلهوڕ لە بنەڕەتا لە باشووری

کرماشانەوە هاتوون.

بەر لە فەتح کردن (گۆران)ەکان لە ناوچەکانی نێوان دەریاچەی قەزوین و هەمەدان و هەورامان جێوار بوون، کە بریتی بوون لە کۆمەڵە هۆزێکی ئاگر پەرست، وشەی گۆران واتای گاوران، ئاوران، ئاگرپەرستان با ئەوانەوە رێز لە ئاگر دەگرن دەگەیەنێت، دووریش نییە زەردەشتی بووبن.

هورمزیار: هورمز (ئاهورا مەزدا، یەزدان، خودا + یار (پیر) = یارانی خودا، پیرانی خودای زەردەشتیان یا خودا پەرستان).

دووریش نییە هورمزیار پیری خوداوەندی (هورمیس)ی سۆمەری بن و چوونەتە سەر ئایینی و زەردەشتی و دوای ئاوارەبوونیان لە (ماکۆ)یینێ چوونەتە سەر ئایینی ئیسلام و ئێزیدی مەسیحی.

- هۆزی بلباس هەر بە رەوەندی بەشێکیان گەیشتونەتە ئوستانی رەمادی و تواونەتەوە لە بۆتەی رەگەزی عەرەب، ئیتر ئەو هۆزانەی کە لێیان دواین، زۆربەیان گوندی تایبەتی خۆیان هەبووە، یا بە تێکەڵاوی دەژیان، بەڵام بە داخەوە ئەمڕۆ هەموو گوندەکانی قەراج و شەمامک و کەندێناوە یا چۆڵ بووە یا بە عەرەب کراوە، تەنها چەند گوندێکی شەمامک نەبێ، کە کەوتۆتە باکووری هێلی (٣٦)و گوندەکانی مرکیە و پشت رێش وا خەریکە دووبارە ئاوەدان دەبێتەوە.

دوای ئەمانی دەسەڵاتی هەزبانی، مارنجان ئەمارەتی سۆران و ئێزیدییەکانی زۆرگەزراو و کەندێناوە و قەراج چۆڵ بووە، باپیرم دەیگوت، بەر لە ساڵی ١٨٨٠، دەشتی قەراجی چۆڵ بوو، تەنها مەرداری بلباسی تێیدا دەبینرا، کەندێناوەش تاکو توک گوند و هەوارگەی مەردارانی تیا بوو، بەڵام کاولە گوند زۆر لە قەراج و کەندێناوە هەبووە، ناوەکانیشی هەمووی کوردی بوون و هەمووی لەلایەن هۆزانی کوردەوە ئاوەدان کرایەوە، بەڵام گوندەکانی باشووری گوندی شەک بە هۆزانی عەرەب ئاوەدان بووەوە.

لە ساڵێکی بەهاری بەر لە ساڵی ١٩٠٠ بابی باپیرم، ماڵی لە گوندی سۆربەش دەباتە هەواری کەندەبەکرە و بەردەوام چینە ماڵێکی عەرەب بە شەو بەسەریان داداون، جا لەبەر ئەوەی چەکی عەرەب شیر بوو، چەکی ماڵی باپیرەم حوسکە و قەربیناو بووە توانیان عەرەب بشکێنن، بەڵام عەرەب ئەم گوندیان بە هەواری خۆیان زانیووە، بۆیە وازیان نەهێناوە، حاکمی کەرکوکی ئەوکات پیاوێکی کوردی بە ردێن بووە، رۆژێک بەخۆی و کۆمەڵە سوارێکی عوسمانی، کە بە تورکی دواون، دێنە کەندەبەکرە، کابرای حاکم بە بابی باپیرم دەڵێ: بەو ردێنەی دەکەی واز لەم گوندە بێنە و ئێوە ژمارەتان کەمە و عەرەب ژمارەی زۆرە، دوایی دەتان کوژن و مەروماڵەکەشتان هەموو دەبەن، برۆ بۆ خۆت کاولە گوندی (جوکوژ) ئاوەدان بکەوە و ئەم گوندە بۆ تۆ بێ، ئینجا کۆچ و کۆچباریان تێکدەنێن بەرەو کاولە گوندی جوکوژ، جا دوای ئەوەی عێراق دەبێتە حکومەتێکی عەرەبی بەردەوام هۆزانی عەرەب لە جزیرەوە دێن و لە رووباری دیجلەی ئاودیو دەبن تا ساڵی ١٩٣٦ و بە عەرەب کردنی کوردستان هەر لە عەمارەوە تا شارۆچکەی شەنگار دەگرێتەوە.

بۆ یەکەمین جار لە سەرەتای ساڵانی (٤٠) بڕیاری هێنانی هۆزی شەمەری عەرەبی بۆ دەشتی قەراج دراوە و هەندێک لە ئاغاکانی ناوچەکەش دەستیان تێدا هەبووە، بەڵام حوسێن مەلا، کە بەمە دەزانێ دەڵێ ئەگەر هۆزی شەمەر بێتە قەراجی ئەوا ئاغاکان دەسەڵاتیان نامێنێ و بەرە بەرە کەندێناوە و مرکیەشمان لەبن دەست دێننە دەرێ، بۆیە بەپەلە خۆی دەگەیەنێتە لای مەلیک و پێی رادەگەیەنێ، کە دەشتی قەراج ئاوەدانە و هۆزانی کوردی تێیدا نیشتەجێ بووە، ئەم هۆزانەش قەبوڵ ناکەن هۆزی شەمەر بێنە سەر زەوی و زاریان، ئینجا مەلیک ئەم بڕیارە رەت دەکاتەوە و هۆزی شەمەریش ناوێرن بەبێ

پاڵپشتی حکومەت لە رووباری دیجلە ئاودیو بن.

دوابەدوای ئەم بڕیارە، حکومەت بڕیاری بە عەرەبکردنی کلکەی قەرەبۆتکی داوە، واتا ناوچەی هۆزی سیانان، حکومەتی مەلەکی ویستویەتی هۆزی شەمەری لەوێ نیشتەجێ بکات.

کاخدر کە پیاوماقوڵێکی هۆزی سیانان بووە، کە بەم کەین و بەینە دەزانێ، دەچێتە لای مەلیک و بڕیاری بە عەرەبکردنی پێ رەت دەکاتەوە، ئینجا مەلیک عەبایەک بە پاداشت دەداتە کاخدر، ئاغاکانی دیکە زۆریان پێناخۆش دەبێ بە چوونی کاخدر بۆ لای مەلیک.

بە بڕیاری رەسمیش بە عەرەبکردنی کەندێناوە و قەراج لە ساڵی ١٩٦٣ لەلایەن سەرەک کۆماری عیراق (عەبدولسەلام) بڕیاری لەسەر دەدرێ، لەم ساڵەدا هۆزانی عەرەب بە پاڵپشتی حکومەت کەندێناوە و قەراج تاڵان دەکەن و ژمارەیەک گوندیش داگیر دەکەن.

لە ساڵی (١٩٧٥)یش بە عەرەب کردن ژمارەیەکی زۆری گوندەکانی قەراج و کەندێناوەی گرتەوە، بە جۆرێ زۆربەی گوندەکانی رۆژئاوای دیبەگە لە ناحیەکە دادەبڕن و دوای بە عەرەبکردن دەیکەن بە (ناحیة القدس)، دەیخەنە سەر ئوستانی کەرکووک، ئیتر بە عەرەبکردن و ویران کردنی گوندەکانی دەشتی هەولێر تا ئازادکردنی عێراق بەردەوام دەبێت.

- کەلهوڕی لەسەردەمی خۆی بە هەوایەکی تایبەتی خۆی وتراوە لەسەر وەزنێک لە وەزنەکانی عروز...

هەندێ جاریش (ئورامە، ئورامان)یان پێ وتووە، جا کاتی خۆی ئاوێستا بە ئاوازی جۆراوجۆر خوێندراوە، ئەڵلاوەیسی-یش یەکێک لەم ئاوازانە بووە، کە یەکێکی دەنگخۆش بەناوی وەیسی خوێندویەتی و پاشان بووەتە ئەڵاوەیسی و ئەمڕۆکەش لە ئاوازی گۆرانی فۆلکلۆری رەنگی داوەتەوە، تاکو ئەمڕۆش بە گۆرانی بێژی میللی لە لورستان دەگوترێت لوری.

ژمارەیەک لە نوسەران لەو باوەڕەدان کە کەلهوڕ پاشماوەی دیلە جوولەکەکانی ساماریەن کە بۆ شاری کالحی ئاشووری دوور خراونەتەوە.

- بۆری (بۆلی) ئەم وشەیە لە زمانی گەیلانی واتای هەسپ دەگەیەنێت، کەواتا دوور نییە، ئەم هۆزە لە ناوچەی گەیلانی نزیک دەریاچەی قەزوێن هاتبن و پیشەی سەرەکیشیان هەسپ بەخێوکردن بووبێ.

- گەراری (گەلالی): هەندێک وای بۆ دەچن ئەم هۆزە بەشێک بن لە جاف و لە گوندەکانیان: مەلاکاغە و کەردز و لە ژمارەیەک لە گوندی دیکەش نیشتەجێن.

- کارەش: هەندێک دەڵێن ناوی کارەش لە کانی رەش هاتووە، واتا کاتی خۆی لە گوندێک بەناوی کانی رەش لەسەر سنووری نێوان سیدەکان و شنۆوە هاتوون، هەندێکیش دەڵێن لە کاکەرەش هاتووە، واتا برا گەورەکەیان ناوی کاکەرەش بووە.

سەرچاوەکان

١- کەلهوڕ/ قادر جیهانگیری/ گۆڤاری سروە، ژ ١٥٨، ل ٤٥.
٢- گۆڤاری تیشک، ژ ٥، ساڵی دووەم، رەزبەری ١٣٧٨.
٣- إيلات وطوايف كرمانشاهان/ محمد سلطاني ١٣٧٢ تهران.
٤- زبان كردى كلهوري/ گۆڤاری ئاوێنە/ ژ ٦٧.
٥- تواجد الكاكائية/ هەیاسی کاکەیی/ گولان العربي، ژ ٤٧.

ئەم بابەتە لە کتێبی مێژووی دەشتی هەولێر لاپەڕە (٦ - ٢٢) وەرگیراوە.

قەرەجەکانی شاری هەولێر

عەباس سلێمان سمایل

گەلان هەر لە کۆنەوە دوو بەش بوون، بەشی جێوار، کە بە کاری کشتوکاڵی، پیشەی جۆراوجۆر خەریک بوون و بەشێکی کارکەرو رۆشنبیرو ئاشتیخواز بوون. بەشی دووەمیش بەشێکی رەوەند و کۆچەر و ناجێگیر و دواکەوتوو و شەڕەنگێز بوون. و بەردەوام بەشی یەکەمیان خستووەتە نائارامی و هەمیشە بۆیان ترسناک بوون.

بەڵام رەوەند و گەڕۆکی ئەو کاتی جیاوازبوون لە گەڵ رەوەند و گەڕۆکی ئەمڕۆی جیهان، جاران ژمارەیان زۆر بووە و زۆریش دواکەوتوو و شەڕاوی بوونە، کەچی.ئەمڕۆ ئەم چینە بە هۆی پێشکەوتنی جیهان ژمارەیان کەم بۆتەوە و بە هۆی تێکەڵاوبوونیان لە گەڵ گەلان، گۆڕانیان بە سەردا هاتووە.

جا گەڕۆک و رەوەندەکانی ئەمڕۆی جیهان هەندێکیان تەنها بە بەخێوکردنی مەڕو ماڵاتەوە خەریکن و گەرمیان و کوێستان دەکەن، ئەمانەش بەشێکن لەو گەلانەی، کە لە نێوانیاندا دەژین وەک: هۆزی مامسار، رەوەندۆک، کۆچەر، زێدبەگی، ژمارەیەک لە تیرە و بنەماڵەی هۆزانی سەر سنووری عێراق و ئێرانی ئەمڕۆ، زستانان لە گوندەکانیان لە پێدەشتەکان جێوار دەبن و هاوینانیش مەڕو ماڵاتەکانیان بۆ کوێستان دەبەن.

بە لاَم جۆری دووەمیان کە بریتین لە دۆم و قەرەج، دۆمەکان زیاتر بە کاری پیشەی دەستییەوە خەریک بوون، وەک دروستکردنی تەشی، تیرۆک، ناوبرێشک، کەوچک، شانە، ملاکدان،....

ئەمڕۆکەش بە هۆی ئەودی ئەم

کەرەستانە باویان نەماوە لە بەکارهێنان، ئەم دۆمانەش خەریکن بێن بە شارستان و واز لەم کارەیان بێنن، بەڵام تاکو ئەمڕۆ هەندێک بۆ بەخێوکردنی خێزانەکانیان پیاوەکانیان گۆرانی دەڵێن و بانگ دەکرێن بۆ ئاهەنگ گێڕان. ئەم دۆمانەش ژمارەیەکیان لە گەڕەکی سەیداوە و گەڕەکی باداوە و گەڕەکی نەوڕۆز جێوار بوون و بوونەتە شارستانی و وازیان لە کاری پێشووی خۆیان هێناوە. و لە ئەسلیشدا لە هیندستانەوە هاتوون، تاکو ئەمڕۆش هۆزێکی گەورە بە ناوی دۆم لە باکووری هیندستان جێوارن. بەڵام قەرەجەکان لەو وڵاتان بە ناوی جۆراوجۆر ناویان دەبەن: وەک غەجەر، قەرەج، کاولی (کۆلی) قین، زانگی، چەد، کاجو، تەتەر،.....

قەرەجەکان ئەمڕۆ ژمارەیان دەوروبەری هەشت ملیۆن کەس دەبێت، زۆربەیان لە ئاسیاو ئەوروپا دەژین و بە رەسەن هیندستانین، دەوروبەری (١٥٠٠) ساڵ لەمەوبەر شەپۆل دوای شەپۆل لە هیندستانەوە بەرەو خۆرئاوا کشاون، بەشێکیان لە رێگای ئێرانەوە بەشام و تورکیا بڵاوبوونەتەوە. و، بەشێکی دیکەشیان بەرەو باکوور کشاون و لە ئەفغانستان و شۆرەوی پێشوو بڵاوبونەتەوە، ژمارەیەکیان لەوێوە بەرەو کیشوەری ئەوروپا کۆچیان کردووە، کەچی هەندێکی دیکە وای بۆ دەچن، کەوا هەندێک لەم قەرەجانە مێژووی کۆچکردنیان بۆ دەوروبەری (٢٠٠٠) ساڵ لەمەوبەر دەگەڕێتەوە.

جاران ئەم قەرەجانە بەردەوام لە گەڕان دابوون، بەڵام ئەمڕۆ زیاتر لە دەوروبەری شارەکان جێوارن بە هۆی ئەوەی زیاتر خەریکی پیشەی دەستی و ئاهەنگ گێڕانن ئافرەتەکانیشیان بە کاری دەرۆزەکردن خەریکن.

ئەمانە تا سەرەتای سەدەی پازدەیەم لێکۆڵینەوەیان لە سەر نەکرابوو، بەڵام دوای ئەو رێکەوتە لێکۆڵینەوەی هەمە لایەنە لەسەر هەموو قەرەجەکانی وڵاتانی ئەوروپی و ئاسیاییدا کراوە، لە ئەنجامدا بۆیان دەرکەوت، کە زۆربەیان لە رەگەزی هیندین و بە درێژایی رۆژگار لە گەڵ هەر میللەتێک تێکەڵاو بووبن بە داب و نەریت و زمانی ئەم میللەتە کاریان تێ کراوە، بەڵام قەرەج تاکو ئەمڕۆ لە ژێر چادرو رەشماڵان دەژین و نەخوێندەوارن و بێ وڵات و بێ دەسەڵات و بێ پەرستگا ماونەتەوە و هەموویان رەنگ ئەسمەرن و یەک رەنگ و روویان هەیە، زۆر داب و نەریتی کۆنیان لەنێو داماوەتەوە، کە تا کو ئەمڕۆ زۆربەیان پەیڕەوی دەکەن، وەک پیرۆزی ئاسمان، خۆر، مانگ و هەندێکیان تاکو ئەمڕۆ دەیانپەرستن. کاتێکیش یەکێکیان لە سەرەمەرگ و ئاوزینگدان بێت، دەیبەنە دەرەوە دوای ئەوەی دەیشۆن و جلێکی جوانی لەبەر دەکەن، لە دەرەوەی رەشماڵەکە دای دەنێن تاکو گیانی دەردەچێت، ئینجا دەینێژن چونکە مردنیان پێ لە ژوورەوە شوورەییە، جا لە بەر ئەوەی مردووەکە دەکەوێتە گەشتێکی دووروردرێژ بۆیە جلی تازەی لەبەر دەکەن و دوای ناشتنیش گۆڕەکەی پشت گوێ دەخەن و بیری لێ ناکەنەوە. لە نێو زۆربەی قەرەجەکانی ئاسیا و ئەوروپا بەسەرەک هۆزەکەیان دەڵێن (کاکۆ).

قەرەج بە گشتی سێ ناویان هەیە، یەکێکیان نهێنی لە نێو خێزان بەکاردێ، ئەویش دوای ئەوەی ژنێک منداڵی دەبێت، دایک زۆر لە سەر خۆ ناوێکی بە گوێی کۆرپەکە دەچرپێنێ و دووەمیش ناوێکە تەنها لە نێو بنەماڵەکە یا هۆزەکەی بەکاردێت، سێ هەمیش بۆ تۆمارکردن لە فەرمانگەکانی میری و نێو خەڵکی بێگانە.

قەرەجەکانی کوردستان

لە کوردستان قەرەجی جۆراوجۆر هەیە، هەیانە بەرەسەن کوردن و بە هۆی ئاوارەییەوە بوونە قەرەج و وەکو قەرەجییان لێهاتووە، ئەمانەش زیاتر بە هۆی زەبرو زەنگی تورکانەوە ئاوارە بوون، لە ساڵی (١٩٧٩) ژمارەیەکیانم دیت لە شاری موسڵ دەرۆزەیان دەکرد، لە هۆزی گۆیان بوون، کاتی خۆی لە ئوستانی هەکارییەوە دەربەدەر بووبوون، بنەماڵەیەکیش لە ساڵی (١٩٧٨) بەزاراوەیەکی کرمانجی قورس قسەیان دەکرد لە گوندی ئامادەی زێبار جێواربوون و بە پیشەی دەستییەوە خەریک بوون، پیاوەکانیشیان هێواران لە بنکەی نەهێشتنی نەخوێندەواری وانەیان دەخوێندو زۆر ئارەزوویان لە خوێندن و نووسین بوو، رۆژێک بە پڵنگ - م وت بۆ ناویان لێناوی پڵنگ......؟ وتی ئێمە کە لە دایک دەبین بە ناوێک بانگمان دەکەن، دوای ئەوەی گەورە دەبین، بنەماڵەکەمان ناوەکانمان بە ناوی ئاژەڵێک دەگۆڕن، جا ئەو منداڵەی بە چ ئاژەڵێک بچێت بەم ناوە دەناسرێت، وەک: پڵنگ،

شێرۆ، مشکۆ، تەیرۆ، گورگۆ.

هەڵبەتە هەر مرۆڤێکیش بە ئاژەڵێک دەچێت لە هەمان ساڵ ژمارەیەک قەرەج لە گوندی سولاقەی سەر بە ناحیەی بجیل هەبوون، ئەمانە قەرەجی تەواو بوون و بێجگە لە پیشەی دەست ئافرەتەکانیان فاڵیان دەگرتەوە و جادوویان دەکرد و بەلایانەوە زۆر ئاسایی بوو.

لە ناوچەکانی نێو جبایش و سوگ شیوخ و قورنە لە باشووری عێراق بە جۆرێک دەژین، کە بە لورییەکی قورس قسە دەکەن و خۆیان بە هۆزی گەورەی بەختیاری دەزانن، زیاتر بە کاری بەخێوکردنی گامێش و راوە ماسییەوە خەریکن و لە گەڵ هۆزی نەواشی جێوارن، عەرەب پێیان دەڵێن کاولی. لە ساڵی (١٩٨٠) لە جبایش هەندێکیانم دیت و پرسیارم لێکردن، وتیان ئێمە بەرەسەن بەختیارین و زۆرمان پێ ناخۆشە، کە عەرەب پێمان دەڵێن کاولی، چونکە کاولی قەرەجن جا کاولییەکان لە ئوستانەکانی ناسریەو دیوانیەو سەماوە جێوارن و زیاتر بە گۆرانی وتن و کاری ناشیرین بەرێوەدەچن و بە زمانی عەرەبی قسە دەکەن.

هەروەها لە ساڵی (١٩٨٢) هەندێک قەرەجم لە شاری رومادی دیت، کە هوردەواڵەی قاچاغیان دەفرۆشت، لە سوریا و ئوردن هێنابوویان و بە زمانی تورکییەکی ئازەری قسەیان دەکرد و دەوروبەری (٢٠) چادر دەبوون. لە نزیک شار لە سەر رێگای رومادی - فەلوجە چادریان هەڵدابوو.

قەرەجەکانی ئەمڕۆی شاری هەولێر

قەرەجەکانی ئەمڕۆی شاری هەولێر چەند بەشێکن بەشێکیان بە فارسی قسە دەکەن و بەشێک بە تورکی و بەشێکی دیکەیان بە بنەماڵەی سۆفی ناسراون. ئەمانە بەر لە (٢٠) ساڵ لە ناوچەی سلێڤانی لای دهۆکەوە هاتوون و دەوروبەری (١٠) ساڵ بە ناچاری و بە هۆی نالەباریی باری سیاسی لە گەرەکی باداوە جێوار بوون. بەڵام دوای راپەرین خانووەکانیان فرۆشتەوە و ژیانیان لە ژێر چادرەکاندا دەست پێکردەوە. ئەمانە تەواو گۆرانیان بەسەرداهاتووە. گۆران بەسەر زمان و داب و نەریت... ئەمانە ئەمڕۆ دیالیکتی سۆرانی تەواو کاری لێکردوون، ئی واشیان تێدا هەیە لە گەڵ یەکتری بە زمانی تورکی قسە دەکەن.

جا بە پێویستمان زانی لە دیمانەیەکدا ئەم قەرەجانە بەسەر بکەینەوە و بە خوێنەرانیان ئاشنا بکەین.

ئەم چینە قەرەجە (٥٤) ماڵن و هەر ماڵەی یەک چادری خۆی هەیە و لە رێگای هەولێر - عەنکاوە هەڵیانداوە، پیاوەکانیان بە پیشەی جۆراوجۆرەوە خەریکن، وەک:

ددان دروستکردن، کەو بەخێوکردن، ئاهەنگ گێران، بەڵام ئافرەتەکانیان بە زۆری دەرۆزە دەکەن و چەند پیاوێکیشیان تەواو تێکەڵ بە ئایینی ئیسلام بوون و بوونەتە دەرویش. لەوانە (کەمال جەمیل رەمەزان) ە، ئەم پیاوە بووەتە دەرویش و تەریقەتی وەرگرتووە و پرچێکی درێژی هێشتوتەوە، دەوروبەری (٢٨) ساڵە ددان لێدەنێتەوە و ئاقمی ددان دروست دەکات و هەموو کەرەستەیەک و مادەیەکی پێویستی بۆ ئەم کارە هەیە، سەرەتا لە لای ددانسازێکی ئێرانی بە ناوی حاجی ئەحمەد لە ورمێ لە ساڵی (١٩٧٢) فێری ئەم کارە بووە و شارەزاییەکی باشی لێپەیدا کردووە.

ئەمڕۆش کاک کەماڵ لە ژێر ئەم چادرە گچکەیە لە سەر کاری ددانسازی بەردەوامە و خەڵکێکی زۆریش لە هەولێر و بادینان پێی لێدەنێنەوە و کارەکەشی بەباشی بەرێوە دەچێ.

پاشان چەند پرسیارێکمان لەو کەسانە کرد کە دەهۆڵ و زورنا لێدەدەن و لە ئاهەنگەکانی بووک گواستنەوە بەشداری دەکەن، لەوانە:

عەبدولرەزاق بەحری، رەمزی سلێمان و ساڵح و لوقمان و مەولوود و غایب دەرویش.

وتیان ئێمە لەو رۆژانەی، کە خەڵک ژن دێنن ئێمە بە خۆمان و دەهۆڵ و زورناکانمان لە بەر دەرکی قەلا رادەوەستین، زۆرجاریش خەڵک دێنە ماڵمان بۆ ئەوەی لە گەڵیان بچین و ئاهەنگیان بۆ بگێرین، لە دروستکردنی ئامێرەکان خۆمان ماددەکان دەکرین و خۆمان دروستیان دەکەین هەروەها تەشی و تیرۆک و قەفەس و شتی دیکەش دروست دەکەین. بۆ نموونە تیرۆک لە دار بی یا سپیندار، یا رولک دروست دەکەین، مەلاکیش لە داری گرۆسک یا گوێز دروست دەکرێت، شانەیش لە دارتوو یا دارگوێز دروست دەکرێت.

دروستکردنی دەهۆڵ

دەهۆڵ لەم ماددانە دروست دەکرێت: (کەوات) ە کە دەورەکەیەتی بەزۆری لە داری گوێز دروست دەکرێت.

پێستەکەش پێستەی مەڕ یا بزنە دەهۆڵەکە دەنگی خۆشتر دەبێت ئەگەر پێستەکە پێستی مەڕێک یا بزنێکی تەمەن گچکە بێ، چونکە پێستی پیرەمەڕو بزن دەنگی باش نایێ.

پاشان پێستەکە بەکەندرێک لە کەوانەکە دەبەسترێت، پێستەکەش بەر لەوەی لە کەوانەکە ببەسترێت دەتراشرێت، ئەو دارەی، کە بەکاردێت بۆ لێدانی دار (بی) یە، لە بەر ئەوەی دارێکی سووکە و دەنگێکی باشیشی لێوەدێت. زۆرباش لە داری قەیسی یا سێو یا گوێز دروست دەکرێت.

دووزەلەش لە هێسک و قامیش دروست دەکەین و هەموو جۆرە ئاوازێکی شایی کردنیش دەزانین لێ بدەین. هەروەها (دەف) یش دروست دەکەین، کە بە هەمان ماددەی دەهۆڵ دروستی دەکەین. ئینجا رووما لە پیرەمێردێک کرد دەربارەی شوێنی حەوانەوەی جارانیان.... وتی:

جاران ئێمە هەر (٥ - ٦) ماڵێک لە ناو یەک ڕەشماڵ دەژیاین، ڕەشماڵەکانیشمان (٨ - ١٠) پارچە بوو، بە هەر پارچەیەک دەگوترا (تەمژ)، ڕەشماڵەکانیشمان لە نێوان (١٠ - ٢٠) مەتر درێژ بوو، هەر خۆشمان لەمووی بزن بە (١٠) رۆژ دروستمان دەکرد، ئینجا لە ژێرەوەی ڕەشماڵەکان کەژیان پێوە دەبەست، لە هەڵدانیش (٥ - ٦) ئەستوونمان بۆ دادەنا.

ڕەشماڵیش بە کەندری حەلەبی بە سنگ دەبەسترایەوە و رادەگیرا، سنگەکانیش لە دار بەڕوو دروست دەکران.

ئەو چەند ماڵەی لە ژێر ڕەشماڵێک دەژیان، تەواو تێکەڵ بوون لە نان خواردن و نووستن و هەڵسوکەوت. چەند هێستریکیشمان هەبووە، بۆ گواستنەوەی ڕەشماڵ و کەل و پەلەکانمان، ڕەشماڵەکانیش لە ناوەوە سێ بەش بوو. ناوەڕاستی کە پێی دەگوترا (کۆچک) جێگای میوانان بوو، گۆرک واتە ئاگردانیش هەر لەوێ بوو، لای راستیش تایبەت بوو بۆ نووستنی هەموو ئەندامەکانی هەر (٥ - ٦) خێزان. لای چەپیشی بۆ دەوارەکان بوو.

ش.

پەراوێزەکان:

ژمارەیەک لە قەرەج لە شارۆچکەکانی نێوان حاجی ئۆمەران و دیانە جێوارن. جاران بنەماڵەی دیکەی قەرەج لە شاری هەولێر هەبوون، هەروەها چەند ماڵە قەرەجێکیش لە گەڕەکی عارەبان و تەعجیل هەبوون، کە بە زمانی تورکی قسەیان کردووە وئەمرۆکەش ناوی قەرەجیان لەسەر نەماوە و پێیان شوورەییە بە ناوی قەرەج ناویان بهێنێ.

بەڵام دۆمەکانی هەولێر خۆیان بە ڕەگەزی کورد حیساب دەکەن و بریتین لەم تیرانە: دۆمە موکری، دۆمی هەڵۆ، دۆمە دەرویشی، دۆمی حوس حوس، دۆمی هەتووری، هەریەک لەوانە جۆرە پیشەیەکی هەیە.

قەرەج لە دهۆک لە زۆربەی ناوچەکانی دهۆک نیشتەجێن، هەندێکیان بە کرمانجی قسە دەکەن، هەندێکیشیان بە زمانێکی تێکەڵ بە زمانی هیندی و فارسی و کاردانەوەی دیالێکتی کرمانجیشیان لێکراوە.

بۆ نموونە قەرەجی ئالوک بریتین لە سێ تیرە:

١- تیرەی شەرەفا کە بە بێژنگکەر ناسراون.

٢- بەگزادە: بە گۆرانیبێژ ناسراون و کەمانچەش لێدەدەن.

٣- موکری: ئەم تیرەش کەل و پەل لە دار دروست دەکەن، وەک لانک و کەوچک لە رووی پیشەیان لە دۆم دەچن.

٤- لەکۆڕی گاڤانا بنەماڵەیەکی قەرەج هەیە، کە بە ئایینی (قوت) دەناسرێت یا بنەماڵەی (بەرەیخدر)یان پێ دەڵێن ناسن قوت و شەرەفا، چەند وشەیەک لە زمانی قەرەجی دهۆک:

پێ دا: ودرە
هەجایی: برۆ
پەیدارڤە: ودرە بەگزادە
هەجەسە: برۆ
بینا: ودرە موکری
ب مەشی : برۆ

لە نێوان قەرەجان کوشتن نییە، مردوو ناوی ناهێنرێت و لە بیر دەکرێت. ئافرەتی قەرەج بە ئارەزووی خۆی رادەبوێرێ. جاران ئەندامانی (٥ - ٦) خێزان لە ژێر یەک بەرە دەخەوتن ئەمرۆکەش بە ئارەزووی خۆیتیان لە هەر خێمەیەک بخەون.

چەند ماڵێکی قەرەج لە گەڕەکی

نەورۆز جیاوارن و لە ماڵەوە بە تورکییەکی ئازەری قسە دەکەن، خۆیان بە نەوەی خانی لەپ زێڕین دادەنێن: گوایە دوای گیرانی قەلاتی دم دم ئەوان دەربەدەربوون.

کاک خالید دەربەندی وتی جارێک قەرەجێکی پیرم دیت پەرتووکێکی دەخوێندەوە، منیش لێم پرسی ئەم پەرتووکە چییە و ئێوە لە کوێوە هاتوون ؟ قەرەجەکە لەوەلامدا وتی:

لە قەفقاسیا جیرار بووین، دوای ئەوەی لە سییەکاندا فەرمانی گواستنەوەمان درا، ئێمە بووینە کۆچەر و ژیانمان بە پیشەی دەستی بەڕێوە دەچێت.

نەواشی: نەواشی کۆمەڵە هۆزێکن لە هۆزەکان جیاوارن بە شێوە زمانێکی عەرەبی قورس قسە دەکەن. عەرەب پێیان دەڵێن معدان، کەچی ئەوان بە خۆیان دەڵێن نەواشی. هەندێک لە مێژوونووسان بە نەوەی سۆمەریان دەزانن، هەندێکیش دەڵێن ئەمانە بەشێک بوون لە میدییەکان و دابڕاون و بە درێژایی رۆژگار زمانیان بەرەو زمانی عەرەبی گۆڕاوە. ناوی معدانیش هەر (ئامدان، میدی) بووە و لە سەر زمانی عەرەب گۆڕانی بەسەرداهاتووە. خاتوعیسمەت فریاد"، بابەتێکی لە ژێر ناوی قەرەجەکان کە لێدوانێکە لە کتێبی (کولی ها) ی د. ئیرەج ئەفشاری سیستانی، ئامادە کردووە، ئێمەش بە پێویستمان زانی چەند دێڕێکی لێ هەڵێنجین، بۆ زیاتر ئاشنا بوونی خوێنەران، قەرەجەکان خەڵکێکی گەڕۆکن و بناغەی سەرچاوەیان هیندستانە، ژیانێکی سادەو پڕ کارەساتیان هەیە.

ژمارەیەکی زۆریشیان لە سەدەی بیستەمدا جێگیربوون، بەڵام هەمیشە رەسەنایەتی و کەسایەتی خۆیان پاراستووە و تێکەڵی خەڵکی دیکە نەبوون.

پتر لە ئۆزبەگستان دەژین، لە ئەفریقیا پتر لە باکوور و لە ئەمریکای باشوور پتر لە کەنەدا و بەرازیل دەژین، لە زۆربەی ناوچەکانی ئەورووپا لە سەرانسەری ئەفغانستانیش بڵاون. لە ئێرانیش ئوستان نییە قەرەجی تێدا نەبێت و بە سێ ناو زیاتر بڵاون لە وانە: پووشە، توشمال ئەسمار، قەرەجی کابۆلی، کاولی، کۆلی، لەوەند....

قەرەجەکانیش بە خۆیان دەڵێن رۆم، کە لە زمانی خۆیاندا واتای (مرۆڤ) دەگەیەنێت.

* مێژوونووسان دەڵێن:" یەکەمین شەپۆلی قەرەجی بۆ ئێران لە سەردەمی ساسانییەکان هاتوون و بەڵگەکانی جوگرافیایی و.... مێژوویی و مرۆڤایەتیدا، ئاماژە بەوەکراوە، کە کۆچی قەرەجەکان لە سەردەمی شاپووری دووەمدا لە ئێران روویداوە، هەندێکیش دەڵێن سەرەتا بەهرامی پێنجەم قەرەجی لە کابوول هێنایە خوزستان و شووشتەر.

بەهرامی پێنجەم یا بارامی گوڕ (٤٢١ - ٤٣٩ ز) یش گرووپێکی سازلێدەر و مۆسیقاژەنی هیندی بە ناو لوری لە هیندستان هێناو لە سەرانسەری وڵات بڵاوبوونەوە.

لە سەرەتای ئیسلامیش ئاماژە بە هەبوونی قەرەج لە قەرەداغ، دەریای پارس، خوزستان، بەسرە.... کراوە. لە سەردەمی عەباسییەکانیشدا چەند جارێک باشووری عێراقیان گرتووە و کردووە.

ئەمڕۆکەش ٣/ ١ ی قەرەجی ئەفغانستان لە دەوروبەری شارەکان جێواربوون و ژمارەیەکی زۆری قەرەجەکانی وڵاتانی ئیسلام ئەمڕۆ بوونەتە ئیسلام.

لە سەدەی (١٨) و (١٩) شەپۆلی قەرەجەکان گەیشتنە هەردوو کیشوەری ئەمریکای باکوور و باشوور.

دۆم: دۆم وشەیەکی زۆر بەرێزە لە لای گەلانی ئەورووپی، بەڵام لای ئێمە وا نییە، دۆم وشەیەکی ئارییایی و ئەورووپییە تا ئەمڕۆ وەک ناوی گەورە و نازناو لە وڵاتی ئەڵمانیا بەکار دەهێنرێت.

لە هەمان کاتدا هێمایە بۆ پیرۆزی و شکۆداری بەشێک لە کلێسە مەزن و دێرین و گرنگەکان، بەتایبەتی کاستۆلیکەکان بەو ناوە ناسراون.

* بۆ پێشەکی و پەراوێزی ئەم بابەتە سوودم لەم سەرچاوانە وەرگرتووە:

١- الغجر / دراسة تاريخية اجتماعية فولكلورية / جان بول كليسر / ترجمة: لطفي الخوري / بغداد / ١٩٨٦.

٢- قەرەجەکان / ب ١ / ئا: عیسمەت فەریاد / گۆڤاری سروە / ژ ١٦٦ / ١٣٧٩ ی هەتاوی.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری هەولێر / ژمارە ١٦ ی پاییزی ٢٠٠٢ وەرگیراوە.

درەختی خانەوادەی دزەییان لەساڵی ١٦١٣ تا ٢٠٠٣/١/١

سەرەتا

سەرجەلەی تایبەت بە دزەییان لەساڵی ١٦١٣ز تا ساڵی ١٩٤٥ز لەلایەن (مەلا خالیدی) مورتکە نووسراودتەوە بەهۆی (عەبدوڵلا) کوڕی حاجی (کاکە ئەحمەدی) دارەتوو دۆزرایەتەوەو، پاشان لەلایەن (عەلی حەمەد سەعید)ی گردلانکە تەواو کراود، لەو کەم و کوڕیانەی کە هەیبووە، ناوی ئافرەتانیشی تێکردووە تاکو (٢٠٠٣/١/١ز) و بەدەست خەتی (جەوودەت حەسەن ئیسماعیل) نووسراوە. لەم سەرجەلەیەدا.... مستەفا بەگی سۆران (خوارزای سەیدی خانی میری ئامێدی) زۆر دۆستی خان ئاودەل بووە... خان ئاودەل کە لە باپیرانی قەرەنی ئاغا بوو، بووبە دەستە راستی مستەفا بەگ لە هێرشەکەی بۆ سەر بەغدا. مستەفا بەگ لەبەغدا شەهید دەبێت و خان ئاودەل جێی دەگرێتەوە، جەنازەکەی مستەفا بەگی هێناوە کوردستان و خۆی بوو بەمیری سۆران.کوڕێکی بوو بەناوی مستەفا بەگی کردەوە. لەپاش مردنی خان ئاودەل ئەو کوڕە جێی باوکی گرتەوە و بەمیر مستەفا ناوی دەرکردووە.

میر مستەفا گەنج و خوێن گەرم بوود لەگەڵ نەوەی مستەفا بەگی سۆران. دوای ماوەیەک ناخۆشیان کەوتە بەینی و باری کردووەو رووی کردۆتە وڵاتی ئێران، بۆلای (شا حسێن)ی کوڕی شاعەباس و لە گوندی (دزێ) لای ئورمێ نیشتەجێ بوون بۆ چەند ساڵێک. لەپاشان نێوانیان لەگەڵ (شاحسێن) تێک چوو، گەڕایەوە کوردستانی عێراق و پاشان لەساڵی ١١٥٠.کۆچی وەفاتی کرد.

* مامەر ئاغا (یەک لە نەوەکانی میر مستەفا بوو). سێ کوڕی هەبوو (عیسا و پیرداود و قەرەنی) ئەوانیش لێک جیابوونەوە.

* (عیسا) ئاغا رووی کردە ناوچەی سلێمانی و ئێستاش (نەوەکەی) لەسلێمانی ماڵی ئاغای گەورەیان پێ دەڵێن: پیرداود ئاغاش رۆیشت بەرەو دیار بەکر و نەوەکەی بەهەرتۆشی ناویان دەرکردووە. لەوانە حاجی ئاغای هەرتۆشی بەناوبانگە.

(قەرەنی ئاغا)ش خۆی و زۆربەی زۆری نەوەکەی چوونە دەشتی هەولێر و، لەوێ بە (دزەیی) ناسراون.....

عیزەددین شێری میری سۆران - خان ئاودەل - میر مستەفا - ئاری ئاغا - فەقێ وەسمان - مامەر ئاغا - **بەرەی مامەر ئاغا**

عیسا ئاغا
پیرداود ئاغا
قەرەنی ئاغا
بەرەی قەرەنی ئاغا
مەحمود ئاغا
برایم ئاغا
مام زێندین
مام خولە
هەر چوار کوڕی قەرەنی ئاغا بوون

*** کوڕەکانی مەحمود ئاغا**

١- مەلا

٢- حەسەن
٣- عەلی
٤- مستەفا
٥- فارس ئاغا
٦- ئاودەل
٧- کاکەخانی گەورە

*** کورەکانی حسن ئاغا**

١- سلێمان
٢- حەویز

*** کوری سلێمان ئاغا**

١- عەلی ئاغا

*** کورەکانی عەلی ئاغا**

١- حسێن ئاغا
٢- عومەرە فەندی

*** کورەکانی حسێن ئاغا**

١- ئەحمەد پاشا
٢- حاجی نادر
٣- حەمەد ئاغا
٤- حاجی مستەفا
٥- علی ئاغا

*** کورەکانی ئەحمەد پاشا**

١- خدر بگ"خدری پاشا"
٢- عەزیز
٣- سەلیم
٤- شێخ محەمەد
٥- قادر
٦- حمد
٧- ئاغا"حوسێن"

*** کـورەکـانی خـدر بەگ"خـدری پاشا"**

١- مەحمود
٢- پاشا- لەژیاندا ماوە
٣- محەمەد
٤- عومەر
٥- کانەبی

سەرجەلەی تایبەت دزەییەکان لەساڵی (١٦١٣ز تا ساڵی ٢٠٠٣/١/١

خدری ئەحمەد پاشا سەرۆک هۆزی دزەیی بوو ئەحمەد پاشای باوکی لەدەوڵەمەندیو ئازایەتی وزیرەکی خۆی ئەو پاشایەتیەی بۆماوەتەوە... ئەو شوهرەتەش لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەکانەوە پێی بەخشراوە وەک باسی لێوەدەکەن لەسەردەمانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا ئەوکاتەی سوپای عوسمانییەکان لەعێراق بوون بە تایبەتی لە کوردستانی باشووردا گرانییەکی زۆر سەخت بەسەر فەرمانڕەوایی سوپای عوسمانی داهات کە مووچەی فەرمانبەرانی ناوشاری هەولێر نەدرابوو.. ئەحمەدپاشای دزەیی هەستا لەسەر هەبوونی خۆی مووچەی بەسەر فەرمانبەرانی فەرمانڕەوایی عوسمانیدا دابەشکرد لەناو شاری هەولێردا.... لەسەفەرێکی شێخ سەعید کە شێخ مەحمودی نەمربوو بۆ ئەستەنبوڵ لەوێ ئەو هەڵوێستەی ئەحمەد پاشا دزەیی لەباوکی لای سوڵتان عەبدولحەمیدی فەرمانڕەوایی عوسمانیەکان باس کردبوو، بۆیەش سوڵتان عەبدولحەمید بەدوای ئەحمەد پاشای دزەییدا دەنێرێ و پلەی (پاشایەتی) دەدا بە ئەحمەد پاشای دزەیی و پلەی (بەگ) دەدات بە خدر بەگ و عەولا بەگ و لیرەیەکی زۆریشی پێدابوو لەبری ئەو هاوکارییە کە ئەحمەد پاشای دزەیی

بەرامبەر فەرمانڕەوایی عوسمانییەکانی لەناو شاری هەولێردا کردبوو.

خدری پاشا پیاوێکی زیرەک و ئازا بوو لەرووی نشکێنی و سوار چاکی و بەرێوەبردنی وەک سەرۆک هۆزی دزەیی ناوبانگێکی باشی بۆخۆی تۆمار کردبوو هەم لەگەڵ خەڵکی ناوچەکە و هەم لەرووی پەیوەندی لەگەڵ کەسایەتیە ناسراوەکانی سیاسی و کۆمەڵایەتی پێگەیەکی بەهێزی هەبوو... فراوانی جوگرافیای هۆزی دزەیی لەناوچەی دەشتی هەولێر وەک لە گوندەکانی ١- قوڵتەپەو- کەردز و - سۆربەش و قورشاغلوو - قازی خانە و- گەرشێخان و چێردەشە و ئۆمەراوە کە ژمارەی گوندەکانیان (٤٢) گوند دەبوون وەک دەگێرنەوەبەهۆی دەوڵەمەندی ئەحمەد پاشای باوکییەوە و بەهۆی دەوڵەمەندی دزەییەکانەوە ئەو گوندانە ئاوەدان

کراوەتەوە هەر برایەکیان و کوڕێکیان کەژنی هێناوە شوێنێکی وەک گوند لێ ئاوەدان کردۆتەوە و لەدواییدا خەڵکی تری لەناوچەی هەولێر و ناوچە دوورەکاندا لێی نیشتەجێ بوونە و هۆزی دزەییەکان پەیوەندی عەشائیری زۆرباشی لەگەڵ سەرۆک هۆزەکانی وەک: ئاغای زراری و گەردی و تاڵەبانی و ئەتروشی و مەنتک و بلباس و گەراری و بندیان و مامەسینیدا هەبووە لەرووی ژن و ژنخوازیدا ئەو پەیوەندیە فراوانتر بووە. خدری پاشا هەتا لە رووی پەیوەندی کردنی خزمایەتییەوە کیژی حاجی ئاغای زاخۆیی هێناوە بۆ برازای خۆی دیوەخانەی خدری پاشا دەگێڕنەوە زۆر گەرم و گوڕ بووە قسەی خۆشی تێدا کراوە وە خدری پاشا شیعری فارسی دەزانی و حەزی لە شیعر خوێندنەوە کردووە و زمانی تورکی باش دەزانی و لەهجەی زمانی ئاخاوتنی خدری پاشا زیاتر بە لای سلێمانی دابووە نەک هەولێری وە جل و بەرگیشی کەواو سەڵتە و عەبا بوو هەوری بەرپش دەبەست... و قسەخۆش و حەزی لە تێکەڵاوی ناو کرمانجیەتی گوندی دەکرد. جار جارەش مێوانی ناو دیوەخانی ئیزن نەدەدا حەزی دەکرد نانی ئێوارەی لەگەڵدا بخۆن دەینارد (کەباب) بهاتایە لەساڵەکانی حەفتا ئەوکات نان و کەباب زۆر خۆش بوو و خەڵکی گوندیش گەر بهاتبایە شارو بگەڕایەوە بۆ گوندی خەڵکەکە دەیوت (کەبابت)خوارد ئەگەر بیوتایە (نا) ئەوە دەیانوت چوویتە شاری، ئەگەر وتووبای (نە،) ئەوە دەیانوت نەچوویتە شار -بۆیە (خدری پاشا) لە گوندیەوە دەیناردە شار (کەباب) بهاتبایە بۆ میوانەکانی دیوەخانەکەی و لە ساڵەکانی حەفتادا زۆر لە ڕۆژنامەوانانی بیانی وەک بەریتانی دەهاتنە لای خدری پاشا بۆ گێڕانەوەی مێژووی ڕووداوەکانی سەردەمانی تەمەنی رابردووی خۆی و دەگێڕنەوە زۆر جار لە دانیشتنی لەگەڵ سەرۆک هۆزە چەکدارەکان و هەتا لەگەڵ پیاودکانی خۆیدا ئامۆژگاری دەکردن کە کورد - کوردی ئەزیەت نەدات چونکە ئەمڕۆ زروفێکە هاتۆتە پێشمان کە چەک هەڵگرین، بەڵام بۆ دژایەتی و کوشتنی برای کوردی خۆت نەبێ، هەتا دەیوت ئەو پێشمەرگەی دەیگری برای خۆتە کوڕی خۆتە هەوڵ بدە تەسلیمی مەکە هاوکاری بکە، چونکە چەکی دەستی تۆ یا لەرووی لاوازی ماددی یاخود دوژمنداریە بۆ دژایەتی برای خۆمان بەکاری نەهێنین... خدری پشا لەرووی دۆستایەتییەوە لەگەڵ پێشمەرگەکانی سەردەمانی خۆیاندا زۆر باش بووە چەند جار تووشی رووبەرووی خدری پاشا بوونەتە گاڵتە و قسەی خۆشیان لەگەڵ کردووە و زەخیرەی سلاحی خۆی بۆ پێشمەرگە بەتاڵ کردووە و یاخود لێیانی لاداوە تەقەیان لێک نەکردووە، خدری پاشایان ناسیوە.... خدری پاشا لەنیشانە شکاندن زۆر سەرکەوتوو بووە (جەرەی ئاویی لەسەر شانی ژنی لادێدا) شکاندووە و لەدواییدا بۆشی کڕیونەتەوە... خدری پاشا دووەمین کوڕی ئەحمەد پاشا بووە دایکی کرمانج بووە لە عەشیرەتی (گەراری) بووە، دەگێڕنەوە دەڵێن کە ئەو قسەیەش کە لەو مەجلیسەدا ئامادە بووە کراوە کە ئەویش عەلی ئاغای حەمامیان بووە کە سەرۆک هۆزی موکریان بوو. دەڵێن لە ساڵەکانی چلەکاندا ئەوکاتەی (بارزانی ئەمر) لە ئێران بووە لەناو مەجلیسدا مەوزوعێکی هێناوە لەسەر خدری پاشا (بارزانیی ئەمر) وتوویەتی لەجوانی و ئازایەتی یەک لە ئاغاکانی دزەیی هەیە خدری پاشای پێ دەڵێن، دەڵێی خەنجەری دەبانە جەوهەری لێ پەیدا دەبێ) و خدری پاشا لە بەیاننامەی یانزەی ئازاریشدا سەردانی (بارزانیی ئەمری کردووە چۆتە لای ئەوکاتی ساڵی ١٩٤٤ کە (بارزانیی ئەمر) مفاوەزاتی لەگەڵ حکومەتی بەغدادا هەبووە لەکاتی گەڕانەوەی بارزانی ئەمر لە بەغدا لە ڕێگادا نزیک هەولێر چۆتە گوندی شێخانان و میوانی (خدری پاشا)ی بووە و بەژمارە ٢٢ کاوڕی کوشتۆتەوە خدری پاشا بۆ بارزانیی ئەمر و پیاوەکانی و لەدوای میوانداریدا بارزانیی ئەمر بەیاوەری خدری پاشای چۆتەوە هەولێر و سەردانی ماڵی عزەدین مەلافەندی کردووە و بۆ گەڕانەوەشی بارزانیی ئەمر، خدری پاشا و عزالدین مەلا فەندی تا شارۆچکەی شەقلاوە لەگەڵیدا بوونە و بەڕێیان کردووە.

رزگار سییان

سەلیم قاقا

شێرزاد عەبدولڕەحمان

منداڵ بووین، دەچووینە بازاڕی قەیسەری، ئێستاش وا دەزانم ئەوڕۆیە، ئەو قەیسەرییە دنیایەکی جەنجاڵ و تایبەت بوو، ڕێک لە بەرامبەر دەرکی قەڵات، کابرایەکی هەولێری - بە مەعنای تەواو هەولێری - بانگی دەکردێ «ڕەشۆڵە»، ئێستاشێ «دوای تێپەڕبوونی ٣٠ ساڵ» ناتوانم لە بیر خۆمی بەرمەوە، دەنگی نووساوی ئەو هەولێرییە ئێسک سووکە لە گوێم دەزرنگێتەوە، ڕاستە «سەلیم قاقا» هونەرمەندێکی گەورە، یا سیاسەتمەدارێک، یا کەڵە ئەدیبێک نەبوو، ئەندازیارێکی گەورە نەبوو، دەوڵەمەندکی شار نەبوو، بەڵام ئەو هەموو سادەییەی خۆی ڕۆژێ لە ڕۆژان، بوو بە ناوێکی بەرچاو لە ناوە دیارەکانی هەولێر و ئەوەی ڕۆژێ لە ڕۆژان ژیانی لە هەولێر بە سەر بردبێ «سەلیم قاقا» دەناسێت، بگرە لە ویژدانەوە خۆشی دەوێت و ناتوانێت فەرامۆشی کات .

سەلیم قاقا

کە گوتیان «سەلیم قاقا»ش مرد، لە پڕ گوێی بانگی «ڕەشۆڵە» کانی لە گوێم زرنگایەوە و بۆ چەند ساتێک تێکەڵ بوومەوە بەو ڕۆژانەی، مام سەلیم بە هەرزانتر لە خەڵک ڕەشۆڵەی پێ دەفرۆشتین و مەگەر خوا بزانێت تامی ئەو ڕەشۆڵانە چەند بە لەزەت بوو، چونکە ئەوەندەی پێدا هەڵدەگوت، لە خۆتەوە ڕەشۆڵەت خۆش دەویست

«مام سەلیم» پیاوێکی هەتا بڵێی سادە و رووخۆش بوو، نەیدەزانی رق و کینە چییە، هەمیشە دڵی بەوە دەکرایەوە کە خزمەتی خەڵکی شارەکە بکات، تەنانەت ئەوەی حەزی لە ڕەشۆڵە بووایە و دەست کورت بایە، دڵی نەدەڕەنجاند و بە خۆڕایی ڕەشۆڵەی دەدایێ .

«سەلیم قاقا» لە ١٩٣١ لە قەلات لەدایک بوو، هەتا مردیش خوێندەواری نەبوو، جارجار زمانی دەگیرا، بۆیە لە جیاتی «کاک»بە باوکی دەگوت «قاقا» و ئیدی هەر بەو ناوە، ناوی رۆیشت و پێشی شەرم نەبوو .

لە بیرمە جارێکیان لێم پرسی، ئەو هەموو رەشۆڵە لە کوێ پەیدا دەکەی؟

گوتی: لە هەر شوێنێ، کە بزانم رەشۆڵەی لێیە، بە تایبەتی نزیک کەسنەزان «لای قەبرستانەکە» و گەلێک هاوڕێشم هەن، کە لە هەمان کار هاوکاریم دەکەن و حەزیان لە ڕاوی رەشۆڵەیە، وەک : مام حەردان، پیربال مەلا نادر، عەبوو سەید مودیر، ئەلیاس، رەشید سلێمان.

پێم دەگوت : جگە لە رەشۆڵە؟

دەیگوت : ڕاوی مراوی و تەیرو توار، جگە لە ئەشکەوتەکان و گرتنی کۆتر !

یەکێک لە روخسارە هەرە جوانەکانی ئەو کابرایە ئەوە بوو، کە حەزی لە پیاوەتی بوو، ئەگەر هەژارێک وەفاتی بکردایە (با نەیناسیبا) خۆی دەکردە خاوەن پرسە و دەچوو گۆڕی بۆ هەڵدەکەند و دڵی خاوەن، مردووی دەدایەوە، هیچ پرسەیەکیش نەبوو «مام سەلیم» بەسەری نەکاتەوە .

شەوانی رەمەزان، سەلیم قاقا، زیاد لە هەموو کات بە بیر خەڵک دەهاتەوە، دەچوون رەشۆڵەیان لێ دەکری و بەئ کێشکەی کولاو) دەیان فرۆشت و بازاڕی گەرم بوو، جگەلەوەی کە بە هۆی ئەو پیشە میللییەوە، لای هەموو خەڵک خۆشەویست بوو، هاوڕێی کاسبکارو نوژدارو مامۆستا بوو، کەس نەبوو دڵی برەنجێنێ.

زۆر جار بە گاڵتە پێیان دەگوت، مام سەلیم چەند پارەت دەوێت بەرامبەر بە بەرەڵلاکردنی هەموو رەشۆڵەکان؟ دەیگوت، بە هەر نرخێک لێم بکرنەوە ئەوانە دەگەرێنەوە لای من .... پاشان دەیگوت: کاکە بڕواتان بێت ئاسمانی هەولێرێ هەمووی هی منە و ڕاویان دەکەمەوە !! . ناوی گرنگترین باڵندەکانی مام سەلیم بریتی بوون لەئ فاتیمە خان، قورنمایی، جۆخورا، رەشۆڵە، قەتێ، کۆتری کێوی .....».

مام سەلیم بەشەو، سەعات (٤) ی بەیانی دەچووە ڕاوە رەشۆڵە و (٥) ی بەیانی لە «قەتەوی» مراوی دەگرت و هەموو پۆلیسەکانی شار دەیانناسی و کەس رێی لێ نەدەگرت بە ئارەزووی خۆی بسوورێتەوە !

«سەلیم قاقا» هەتا مرد بە تەنیا و بێژن و منداڵ ژیانی بردە سەر، پێم دەگوت، وەختی نەهاتووە، دەیگوت، من خۆم خۆش نەژیاوم، تا منداڵیشم لەو خەفەتە ژیان بباتە سەر ....

بەڵام دەیگوت بڕوات بێت رەشۆڵە فرۆشتن هەر بۆ پارە و نانەکە نییە، بەڵکو خوویێکی شیرینە و دڵم پێی دەکرێتەوە .... بە هۆی رەشۆڵە فرۆشتنەوە، هەموو خەڵک خۆشیان دەوێم و هەموو خێزانێک لە هەولێر دەمناسن و رێزم دەگرن .

* لە کۆتاییدا، سڵاو لەو رۆحە پاکەی سەلیم قاقا، کە بەو هەموو سادەییە، بەو هەموو بەرائەتەی خۆی و بەویەڕی بێنازی چووە ژێر گڵ، لە پاش خۆی هیچی بە جێ نەهێشت بێجگە لە یادو بیرەوەری و خۆشەویستی، ئەوەش لە لای ئەو لە هەموو شتێک گەورەتر بوو .....!

* ئەم بابەتی لە گۆڤاری هەولێر، ژمارە ٥ ی زستانی ساڵی ٢٠٠٠ وەرگیراوە.

دابونەریتی بەخاکسپاردن

(لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانییە لە جوگرافیای شار- هەولێر و عەنکاوە)

ئا: پرشنگ جەمال عەبدوڵڵا و دینا یەلدە شابا
شاخەوان مەعروف جەمیل، عومەر عەلی ئەحمەد،
هێمن محەمەد ئیسماعیل

شاری هەولێر، هەر لە کۆنەوە چەند دابونەریتێکی جێماوەی تایبەت بە ناشتنی مردووان و سەردانی گۆڕستانەکانی هەیە، نەریتەکانی بە خاکسپاردن بەو شێوەیەی خوارەوەیە:

کاتێ کەسێک دەمرێ، مردووەکە دەبردرێتە سەر تاتەشۆر و دوو لینگەی لە قوماش دروستکراو دەهێنن و سابوونی لەناو دادەنێن و مردووەکەی پێ دەشۆن، ئەگەر مردووەکە پیاو بێت، ئەوا پیاو دەیشوا، بەڵام ئەگەر ژن بێ، ئەوا ژن دەیشوا. دوای شووشتنەکە، مردووەکە دەخرێتە ناو خەڵات (کفن). (کفن بریتییە لە خامی سپی)، پاشان دەخرێتە ناو دارەبازە (دارەمەیت) و نوێژی مردووانی لەسەر دەکرێ، دوای کۆتایی هاتنی ئەو کارانە، مردووەکە بە دارەبازەوە هەڵدەگیرێ و دەبردرێتە گۆڕستان و دەخرێتە ناو ئەو گۆڕەی بۆی ئامادەکراوە، دوای ئەوەی تەواو گڵی بەسەردا دەکرێ و لەلایەن ئایینزانێکەوە بەگوێیدا دەخوێندرێ (تەڵیقن دەدرێ)، دوو کەس بۆ ماوەی (١٠) خولەک لەلای دەمێننەوە، لە پاشان گۆڕەکە بە کەرپووچ هەڵدەنێن و دوو کێلی گەورە دەهێنن و (پێشتر تەمۆخی ناو چیاکان بوون و ڕێک یان دەخستن، بەڵام ئێستا بەهۆی قالبەوە لە چیمەنتۆ یان بەردی حەلان دروست دەکرێن)، لەسەر یەکێکیان ناوی مردووەکە و مێژووی مردنی

دەنووسرێ.

بەڵام رووی گۆڕەکە بە ئاراستەی کەعبەیە، دوای سێ رۆژیش پیاوان سەر لە گۆڕەکە دەدەن و هەروەها دوای ئەوانیش ئافرەتان سەردانی دەکەن، سەردانەکەش بە ئاسایی دوای نوێژی عەسران و لە رۆژانی پێنج شەمووان دەکرێ، هەروەها بە رۆژێک یان دوو رۆژ بەر لە جەژن، ئەو سەردانانە دەکرێن و لەکاتی سەردانەکانیش سورەتی فاتحە لەسەر گیانی مردووەکە دەخوێندرێ و لە گۆڕستانەکانیشدا چەند قورئان خوێنێک هەن بەرامبەر بڕە پارەیەک لە نێوان پێنج تا دە دینار لەسەر گیانی مردووەکان دەخوێنن.

لەبارەی دابونەریتی بە خاکسپاردن لە شاری عەنکاوەش جیاوازی لە نێوان ئاشووری و کلدانییەکان هەیە.

دابی ئاشورییەکان:

کەسوکاری مردووەکە جوان دەیشۆن و خاوێنی دەکەنەوە، ئەگەر مردووەکە کچی عازەب بێ و مێردی نەکردبێ، ئەوا پۆشاکی بووکێنی لەبەر دەکرێ، ئەگەر گەنجیش بێ و هێشتا ژنی نەهێنابێ ئەوا پۆشاکی زاوایی لەبەر دەکرێ.

لەلایەکی دیکەش مردووەکە جوانترین و خاوێنترین پۆشاکی لەبەر دەکرێ و لە پاشان بە قوماشێکی سپی کفن دەکرێ و چەند خورجییەکی قوماشی سپی دەخرێتە هەردوو دەستی و سەریشی بە کڵاوێکی دروستکراو لە هەمان قوماش دادەپۆشرێ و لەسەر خورییەکی دەرکێشراو دادەنرێ، هەروەها هەموو ئەو کەرەستانەی بۆ شووشتنی و دوورینی کفنەکەی بەکارهاتوون، وەک سابوون و لیفکە و تیغی تراش و دەرزی و دەزوو و گولاو، لەگەڵی دەخرێنە گۆڕەکەیەوە و نابێ کەسانی دیکە بەکاریان بهێنێ، هەروەها یەکێک لەو شتانەی مردوو لە ژیانیدا شانازی پێوە دەکرد، لەگەڵی دەخرێتە گۆڕەوە، تەنها خاچ نەبێ، چونکە یەکێکە لە قەدەغەکراوەکان و ناکرێ بخرێتە ژێر گڵەوە، لەوکاتەی مردووەکەش دەخرێتە ناو گۆڕ رووی (دەم و چاوی) بەهەمان ئەو قوماشە دادەپۆشرێ کەپێی کفن کراوە.

دابی کلدانییەکان:

لەکاتی مردنی هەریەکێک، دەخرێتە ناو دارەبازدیەک و پۆشاکەکانی بەپێی توانا لەگەڵ دادەنرێ و سندووقەکە کلیل دەدرێ و پاشانیش لە پەتوویەک یان قوماشێکی سپی لوول دەدرێ و مردووەکەش ناشۆردرێ. لەکاتێک ئەگەر مردووەکە یەکێک لە پیاوانی ئایینی، وەک قەشە یان شەماس بێ، ئەوا رێورەسمی ئایینی تایبەتی لەناو کلێسە، بەمەبەستی بەرز کردنەوەی پایەی ئایینی بۆ دەکرێ، ئەویش ئەوەیە کە دارەبازەکە هەڵدەگیرێ و بە ئەستووندەکانی کلێسە دادەخشێنرێ لەگەڵ خوێندنەوەی هەندێ دوعای تایبەت بەو بۆنەیە، بەڵام ئەگەر مردووەکە لە خەڵکانی رەش و رووت بوو، ئەویش رێورەسمی تایبەتی خۆی هەیە کە لە کلێسەدا ئەنجام دەدرێ، بەوە دەست پێدەکات کە قەشەی لێپرسراو ئاگادار دەکرێتەوە بۆ ئەوەی لە رێورەسمی ناشتن و نوێژ کردن لەسەر مردوو ئامادە بێت، تەرمەکە لەناو سندووقێکی لەدار دروستکراو دادەنرێ و بە کەژاوە، کە قەشە لەپێشیانەوە دەڕوا، تەرمەکە دەبردرێتە کلێسە و چەند دوعایەکی ئایینی دەخوێنێتەوە، کەسوکاری یان خزمانی مردووەکەش لەگەڵ تەرمەکە دەڕۆن و بەر لەوەی بگەنە کلێسە بەماوەیەک، زەنگی کلێسە چەند جارێک بە پچڕ پچڕی و خەمباری لێدەدا و بەوەش خەڵکان دەزانن رووداوێکی مردن روویداوە و ئەوانەی بیانەوێ ئامادەبن ئامادە دەبن و هاوبەشی لە رێورەسمی نوێژی مردووان دەکەن.

نوێژ لەسەر گیانی مردووەکە لە کلێسە دەکرێ و دواتر هەڵدەگیرێ بۆ گۆڕستان و لەوێ بە ئامادەبوونی قەشە دەنێژرێت، دوای چل رۆژ نوێژی چلە و هەروەها نوێژی سوننەت لەسەر گیانی مردووەکە دەکرێت. لە گۆڕستانەکەش چەند گۆڕێکی ئامادەکراو هەن و مردوو لەناو یەکێکیان و بەپێی ریز بوونیان دەشاردرێتەوە، ئەگەر دوای بەسەرداڕۆیشتنی کاتێکی زۆر یەکێکی دیکە لەو خێزانە مرد، ئەوا بە ئارەزوو و رەزامەندی خۆیان مردووەکە لەهەمان گۆڕ دەنێژن، کلێسەش رۆژی هەینی، کە دەکەوێتە پێش نوێژی گەورە و ناودەبردرێ بەهەینی مردووان، تەرخان دەکرێ بۆ گێڕانی رێورەسم و دوعای تایبەتی لە کلێسەکان لەسەر گیانی تێکرای مردووەکان و هەر لەو رۆژەش نوێژی

مردووان دەکرێ، وەک نەریتێکیش وا باوە کە ئافرەتان لەو بۆنەیەدا گۆڕی مردووەکانیان بەداگیرساندنی چەند مۆمێک رووناک دەکەنەوە و چەند دەسکە گوڵێکیش لەسەر گۆڕەکان دادەنێن.

پێشتر وا باو بوو ئافرەتەکان سەردانی گۆڕەکانیان دەکرد و پرچ و رووی خۆیان دەرنانددوە و بۆ ماوەی سالێک خۆیان رەشپۆش دەکرد، بەلام کلێسە ئەوەی قەدەغە کرد، هەروەها ئەوەشی قەدەغە کرد کە ئافرەتان لەگەڵ تەرمی مردووەکە بۆ کلێسە و گۆڕستان بڕۆن، ماوەی پرسە دانانیش بۆ پیاوان و ئافرەتان سێ رۆژە، ئەگەرچی پرسەی ئافرەتان لەم ماوەیە زیاتر دەخایەنێ.

لەبارەی رووی گۆڕەکەش، سەری بۆ لای رۆژئاوا و لاقەکانی بۆ لای رۆژهەلات دەبن، پاشان گۆڕەکە بەگڵ پڕ دەکرێتەوە و دوای ئەوەش کرداری رازاندنەوەی گۆڕەکان دێت کە هەریەکە و بەگوێرەی توانای خۆی دەیکا، لەسەر هەر گۆڕێکیش ناوی مردووەکە و رۆژی مردنەکەی دەنووسرێ[1].

گۆڕستانەکان لە لێکۆڵینەوەکانی جواگرافیایی

گۆڕستانەکان یەکێکن لەو خزمەتگوزارییە گشتییە پێویستییانەی دەبێ لە شاردا دەستەبەر بکرێ، بۆیە و لەبەر بەها ئایینی و سۆزێتییەکان رووبەرێکی زۆر لە شارەکان دەگرنەوە، فراوان بوونی ئاسۆی شارەکانیش وای کردووە لەو رووبەرە تێپەڕێنێ، کە بۆ گۆڕستانەکان تەرخان کراوە، زۆر جاریش گەڕەکەکان لە تەنیشت گۆڕستانەکان دروست دەکرێن و وای لێهاتووە هاووڵاتی لە شارە گەورەکان نەتوانێ بە ئاسانی شوێنێک پەیدا بکات بۆ ئەوەی مردووەکەی خۆی لێ بنێژێ. ئەوەش لەکاتی رێکخستنی شارەکان و گەشە پێکردنیاندا پێویستییەکی ئەوتۆ دەهێنێتە کایەوە، کە خۆ دوور بخرێتەوە لەو مەترسییانەی لە ئەنجامی بوونی چەند گۆڕستانێکی نارێک لە گەڕەکە ئاوەدانەکانی شار، دێنە بەردەم. کەواتە رێکخستنی گۆڕستانەکان تەنها ئەوە نییە لەلایەن دەسەلاتە کارگێڕییەکان بایەخی پێبدرێ، بەلکو کارێکی هاوبەشە، هەریەکە لە هاووڵاتی و پسپۆڕ و کارگێڕ لەلایەن خۆیەوە لە دۆزینەوەی چەند چارەسەرییەکی گونجاو هاوبەشی دەکەن[2].

بەلام لەبارەی رۆڵی زەویناسەکان لە لێکۆڵینەوەی گۆڕستانەکان وەک گرفتێکی رێکخەریانە و کۆمەلایەتییە لە شارەکاندا.

ئەو بابەتە لایەنە کۆمەلایەتی و رۆشنبیرییەکانی، لەکاتی دروستکردنی گۆڕستانەکان و هەلبژاردنی شوێنەکانیان، چارەسەر کردووە و لایەنەکانی یاسایی پەیوەست بە بەردەوام بوونیان یان لابردنیان و پۆلین کردنیان بەگوێرەی رووبەریان و شوێنی مانەوەیان و مەترسییە جیاجیاکانیان دەرخستووە.

هەروەها و بەتایبەتی ئەو کردارە بایەلۆژی و کیمیاوییانەی لێکدی جیاکردۆتەوە لە دوای ناشتن روو دەدەن و کار دەکەنە سەر گڵ و ئاوی ژێر زەوی، لە پاشان بەهۆی ئەو بابەتە گفتوگۆ کرا لەسەر پرۆژەکانی پەیوەندیدار بە پێشکەوتنی گۆڕستانەکان و لابردنی زیانەکانیان، ئەوەش لە رێگای هەلبژاردنی چەند شوێنێکی پێشوەختی لەبار بۆ رێکخستنی پرۆسەکانی بە خاکسپاردن لەو شوێنانەی بە ئاسانی خەلک دەتوانێ بیانگاتێ و سەردانیان بکات و کەم زیانن و ڕوالەتیان لەگەڵ دەوروبەر گونجاوە و کەشوهەوا و گیانێکی لەبار بۆ ئەو کەسانەی سەردانیان دەکەن دابین بکەن، بە تایبەتی لە کاتی ئەو سەردانانەی کە هەردەم دووبارە دەبنەوە و لە راستیدا بەشێکی زۆر لەکاتی کەسوکار و خزمانی مردووی گۆڕستانەکان وەردەگرن[3].

دابەش بوونی جوگرافیایی گۆڕستانەکانی هەردوو شاری هەولێر و عەنکاوە

بەر لەوەی لەبارەی دابەشبوونی جوگرافیایی گۆڕستانەکانی شاری هەولێر بدوێین، پێویستە ئەوە بزانین، کە گۆڕستانەکان بریتین لە زەوی ئامادەکراو بۆ ناشتنی مردووان، پێناسەیەکی دیکەش بۆ گۆڕستانەکان هەیە، ئەویش ئەوەیە کە بریتییە لەو زەوییە تەرخانکراوە بۆ مردووان و دەکەونە ژێر باری حوکمەکانی دەستووری ئیسلام و لە تۆماری زەوییە وەقفەکان تۆمار دەکرێن، بە گوێرەی رێکەوتننامە نێو دەولەتییەکان پارێزگاری کردن لێیان، دەکەوێتە ئەستۆی تێکڕای

موسڵمانان و بە تایبەتیش فەرمانگەی ئەوقاف و بە گوێرەی یاسا و دەستووری ئیسلام[٤].

دابەشبوونی جوگرافیایی گۆڕستانەکانی شاری هەولێر:

١- گۆڕستانی گەورە: دەکەوێتە ناوەندی شار و ئەو ناوچەیەی دەوروبەری بە ناوی شەقامی شێخەڵلا دەناسرێ و رووبەرەکەی دەگاتە ٣٣٨٠٠ مەتری چوارگۆشە و یەکێکە لە کۆنترین گۆڕستانەکانی شاری هەولێر، ئەوەش بەو بەڵگەیەی کە زۆربەی کەسایەتییەکانی شاری هەولێر لەو گۆڕستانە شاردراونەتەوە، گەورەیی ئەو گۆڕستانەش ئەوە دەسەلمێنێ، کە شاری هەولێر پێشتر گەورە و فراوان بووە، ئەو گۆڕستانەش لە شەستەکاندا یەکجار فراوان بووە، بەڵام شارەوانی هەولێر هەندێ لە گۆڕەکانی گواستەوە ئەوەش لەبەر کردنەوە و قیرتاو کردنی شەقامەکان و دروستکردنی دوکانەکانی شێخەڵلا[٥].

٢- گۆڕستانی چراغ: دەکەوێتە ناوەندی هەولێر، پشت دەزگای شەهید لە رۆژئاوایدا سەیرانگای گلکەند و لە رۆژهەڵاتی گەرەکی ئاشتی و لە سەرووی گۆڕستانی گەورە و لە خوارووشی قوتابخانەی کرمانج دەورەیانداوە، رووبەرەکەی نزیکەی دەگاتە ٢٧٥٠٠ مەتری چوارگۆشە، هۆی ناو لێنانی ئەو گۆڕستانەش بە ناوی چراغ دەگەرێتەوە بۆ ئەو چیرۆکەی کە خەڵکی هەولێر لە نێوان خۆیاندا باسی دەکەن و دەڵێن: شەوانی هەینی رووناکی دەهێنرێت بۆ ئەو هاوەڵ و پیاوچاک و شێخانەی لەوێ نێژراون، کۆنترین گۆڕیش لەو گۆڕستانەدا، گۆڕی خوالێخۆشبوو (مەحمود ئاغا پیرداود)ە لەسەر گۆڕەکەشی ئەو رستەیە نووسراوە: "ئەوە گۆڕی مەحمود ئاغایە لە بەهاری ١٢٦١ کۆچی دوایی کردووە و هەر لەو رێکەوتەشدا ئەو گۆڕە دروست کراوە)[٦].

٣- گۆڕستانی شێخ ئومەر: ئەو گۆڕستانە دەکەوێتە نزیک تەکیەی شێخ عەبدولکەریم و نزیک خانووی عەتا ئاغای گەرەکی خانەقا، رووبەرەکەی نزیکەی ١٦٢٥٠ مەتری دووجا دەگرێتەوە و مەزارگەی ئەو شێخەی تێدایە و بە مەبەستی دوعاکردن سەردانی گۆڕەکەی دەکەن و دەڵێن: (یا شێخ ئامادەبین یان نیسک یان گیسک)، ئەو گۆڕستانەش لە سەرەتادا تایبەت بوو بە دانیشتوانی گەرەک، بەڵام دواتر بووە گشتی و بۆ تێکڕای خەڵک[٧].

٤- گۆڕستانی شێخ مەعروف: دەکەوێتە گەرەکی باداوە و لەسەر ئەو رێگایەی دەچێتە کۆمەڵگای بنەسڵاوە، گۆڕی شێخ مەعروف خۆشی دەکەوێتە ئەو گۆڕستانە و بە ناوی خۆشی ناسراوە، رووبەری زەویەکەی نزیکەی ١٠٧٠٠ مەتری دووجای داگیر کردووە، دەڵێن شێخ مەعروف خەڵکی پەلکە رەشەی سەر بە کۆیەیە و یەکێک دەستدرێژی کردۆتە سەر و شێخیش دوعای لێکردووە، خودا یەکسەر دوعایەکەی پەسند کردووە[٨].

٥- گۆڕستانی شێخ ئەحمەد: ئەو گۆڕستانە دەکەوێتە گەرەکی شێخ ئەحمەد و سەر رێگای کۆیە، نزیک نەخۆشخانەی رزگاری، رووبەرێکی زەوی نزیکەی ٤٣٦٠٣ مەتر دووجای داگیر کردووە، ناوەکەشی لەوەوە هاتووە، کە گۆڕی شێخ ئەحمەد خۆی دەکەوێتە ناو ئەو گۆڕستانە، ئەوەش یەکێک بوو لە گۆڕستانە دوورەکانی شار، بەڵام بەهۆی ئەو فراوان بوونە ئاسۆییەی شار لەو دوایەدا هەندێ لە ماڵەکان بە گۆڕستانەوەکە نووساون[٩].

٦- گۆڕستانی شێخ محەممەدی خۆراسانی: ئەو گۆڕستانە دەکەوێتە تەنیشت جاتی پزیشکانی هەولێر نزیک سەیرانگای گلکەند لە گەرەکی عەرەب، بۆیەش بەو ناوە دەناسرێ، چونکە گۆڕی شێخ محەممەدی خۆراسانی دەکەوێتە ناو گۆڕستانەکە، رووبەرەکەشی نزیکەی دەگاتە ٢٥٢٥ مەتری دووجا، لە ناوەکەشییەوە وا دەردەکەوێ ئەو شێخە ئێرانی بێ[١٠].

٧- گۆڕستانی ئیمام محەممەد: دەکەوێتە گەرەکی عەرەب بەرامبەر منارەی چۆلی و پشت ئوتێلی هەولێر، ئەوەش یەکێکە لە گۆڕستانە کۆنەکان و گۆڕێکی یەکجار زۆری تێدا کەرەسیسە بووە، بەجۆرێک هەر شوێنێکی تێدا هەڵبکەندرێ ئێسکی مردووانی تێدا دەردەکەوێ، گەلێک راوبۆچوونیش لەبارەی ناوی ئەو ئیمامە هەیە، دکتۆر موحسین محەممەد دەڵێ: لە پاسەوانی گلکۆکەیم بیست، کە ناوی - محەممەد حەنەفی) یان (محەممەد غەزالی)یە، لەوانەشە شێخ محەممەد کریدی لەو گۆڕستانە شاردرابێتەوە.

تاکو ئێستاش مردووی تێدا دەشێردرێتەوە بەتایبەتی ئەو خێزانانەی چەند گۆڕێکی شوورەبەندیان تێدا هەیە، لەو گۆڕستانەشدا مێژوونووسی کورد (حوزنی موکریانی) و براکەی مامۆستا (گیوی موکریانی) بەخاک سپێردراون[11].

٨- گۆڕستانی بەستەپیازە: ئەو گۆڕستانە دەکەوێتە گەڕەکی بەستەپیازە و سەر ڕێگای شەقلاوە، ڕووبەرەکەی دەگاتە ١٢٠٦٥ مەتری دووجا، یەکەم تەرمیش لەو گۆڕستانەدا لە ساڵانی پەنجاکانی ئەو سەدەیە شاردراوەتەوە، ئەو گۆڕستانە بەناوی گۆڕستانی (سلە ئاغا)ش ناسراوە، وای لێهاتووە تێکەڵاو بەکاروباری دانیشتووانی ئەو ناوچەیە بووە و کۆمەڵێکی زۆر خانوو دەوریان داوە، بۆیەش دەبێ ناشتن لەو گۆڕستانەدا رابگیرێ[12].

٩- گۆڕستانی شێخەڵڵا: ئەو گۆڕستانە دەکەوێتە، تەنیشت شەقامی شێخەڵڵا و پشت سینەمای حەمرا و ناو ناوچەی بازرگانی ناسراو بە (شێخەڵڵا)، ڕووبەری نزیکەی دەگاتە ١١٣٩٢ مەتری دووجا، ئەو گۆڕستانەش، بۆیە بەو ناوە ناونراوە، چونکە شێخەڵڵا خۆی لەو گۆڕستانە بەخاک سپێردراوە، نەشمانتوانی زانیاری زیاتر لەبارەی ئەو گۆڕستانە و مێژووی ژیانی شێخەڵڵا بەدەست بێنین[13].

١٠- گۆڕستانی باکوور: ئەو گۆڕستانە دەکەوێتە سەر (١٠٠) مەتری و دەرەوەی مەڵبەندی هەولێر، ڕووبەرەکەی نزیکەی دەگاتە ٢٨٣٥٠٠ مەتری دووجا، خاوەنی ئەو گۆڕستانەش بەڕێوەبەرێتی شارەوانی هەولێرە و لە ساڵی ١٩٨٠ لەلایەن شارەوانی هەولێر دروست کراوە، ئەو گۆڕستانەش نزیکەی بۆ ٢٥٠٠ گۆڕ تەرخان کراوە[14].

١١- گۆڕستانی خواروو: ئەو گۆڕستانە دەکەوێتە سەر ڕێگای مەخموور و دەرەوەی مەڵبەندی هەولێر، کە بە گۆڕستانی کارگەی قیرپیش ناسراوە، ڕووبەرەکەی نزیکەی دەگاتە ٢٢٢٥٠٠ مەتری دووجا و بەڕێوەبەرێتی شارەوانی هەولێر خاوەنیەتی و لە ساڵی ١٩٨٤ لەلایەن شارەوانی هەولێر دروست کراوە، ئەو گۆڕستانەش نزیکەی بۆ ١٨٠٠ گۆڕ تەرخان کراوە و هاووڵاتیان بەهۆی مۆرکردنی پەیمانێک لەگەڵ شارەوانی هەولێر دەتوانن ڕووبەرێکی دیاریکراو وەدەست بێنن[15].

سەرەڕای ئەو گۆڕستانانەی باسمان کرد، چەند گۆڕستانێکی دیکەش هەنە، وەک گۆڕستانی شێخ مەلا ڕەشید لە گەڕەکی تەیراوە، کە ڕووبەرەکەی نزیکەی ٣٠٢٦ مەتری دووجایە، گۆڕستانی بێش بەرماق لەسەر شەقامی ئیبن مستەوفی لە گەڕەکی تەیراوە و نزیک بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی هەولێر، کە ڕووبەرەکەی دەگاتە ٧٥٠ مەتری دووجا، گۆڕستانێکی دیکەش دەکەوێتە پشت شارەوانی هەولێر، کە تایبەتە بەناشتنی منداڵان. هەروەها گۆڕستانی ئەحمەد چەلەبی، کە دەکەوێتە پشت ساختمانی جڤاتی کرێکاران (نەقابەی کرێکاران)، ئەوەش تایبەتە بە خانەوادەی چەلەبییەکان لە هەولێر، گۆڕستانی حەیدەری کە دەکەوێتە سەر شەقامی شێخەڵڵا و تایبەتە بەخانەوادەی حەیدەرییەکان. هەروەها گۆڕستانی شێخ مستەفاش هەیە. بڕوانە خشتەی ژمارە (١).

دابەشبوونی جوگرافیایی گۆڕستانەکانی عەنکاوە

١- گۆڕستانی قسرا: ئەوە بریتییە لە گردێک ڕووبەرەکەی نزیکەی ١٥٠٠ مەتری دووجایە و دەکەوێتە بەشی باکووری عەنکاوە، کۆنترین گۆڕستانە لە عەنکاوە، ناشتنی مردوو لەو گۆڕستانە وەستێندراوە و هەر لە ساڵی ١٩٧٤ەوە مردووەکان دەبەنە گۆڕستانی نوێ.

٢- گۆڕستانی مارت شمونی: ئەو گۆڕستانە تایبەت بوو بە ئاشوورییەکان، ڕووبەرەکەی نزیکەی ١٠٠٠ مەتر دووجایە، ژمارەی گۆڕەکانی نزیکەی ٥٠ گۆڕە و دەکەوێتە باکووری گۆڕستانی قسرا و نزیکەی ١٥٠ مەتر لێی دوورە، لەو گۆڕستانەش ناشتن وەستێندراوە و بەشێک لەو گۆڕستانە کراوەتە خانووی تایبەت بە مەزارگەکە و بەهەمان ناو (مەزارگەی مارت شمونی)، شێوەی ئەو گۆڕستانەش لاکێشەیە.

٣- گۆڕستانی ناو حەوشەی کڵێسەی مار گۆرگیس: ئەو گۆڕستانە دەکەوێتە ناو حەوشەی کڵێسە و کڵێسەش دەکەوێتە لای ڕۆژئاوای گۆڕستانی قسرا، ڕووبەرەکەی

خشتەی ژمارە (١)

شوێنی گۆڕستانەکانی هەولێر و رووبەر و تێکڕای چڕی بە خاکسپاردنیان دەردەخا

ز	ناوی گۆڕستانەکان	شوێنی	رووبەر/ مەتر دووجا	تێکڕای چڕی بە خاکسپاردن بۆ هەر ١٠٠م٢
١	گۆڕستانی گەورە	مەڵبەندی شار-شەقامی شێخەڵلا	٣٣٨٠٠	٣٩
٢	گۆڕستانی چراغ	مەڵبەندی شار-پشت دەزگای شەهید شەقامی ٣٠مەتری	٢٧٥٠٠	٣٧
٣	شێخ ئۆمەر	مەڵبەندی شار- گەڕەکی خانەقا	١٦٢٥٠	٣٦
٤	شێخ مەعرووف	دەرەوەی مەڵبەندی شار - گەڕەکی باداوە	١٠٧٠٠	٣٤
٥	شێخ ئەحمەد	دەرەوەی مەڵبەندی شار-گەڕەکی شێخ ئەحمەد	٤٣٦٣	٣٨
٦	شێخ محەمەد خۆراسانی	گەڕەکی عەرەب - تەنیشت سەیرانگای گلکەند	٢٥٢٥	٢٠
٧	ئیمام محەمەد	گەڕەکی عەرەب	٢٤٦٠٠	٣٥
٨	بەستەپیازە	گەڕەکی بەستەپیازە - ڕێگای شەقڵاوە	١٢٠٦٥	٢٨
٩	شێخەڵلا	شەقامی شێخەڵلا- پشت سینەمای حەمرا	٨٠٠	٣٠
١٠	شێخ مەلا ڕەشید	گەڕەکی تەیراوە	٣٠٢٦	٢٨
١١	پێش بەرماق	شەقامی ئیبن مستەوفی - گەڕەکی تەیراوە	٧٥٠	٧
١٢	گۆڕستانی باکوور	شەقامی ١٠٠ مەتری	٢٨٣٥٠٠	١١
١٣	گۆڕستانی خواروو	ڕێگای مەخموور	٢٢٢٥٠٠	١٥
١٤	حەیدەری	شەقامی شێخەڵلا	٥٠٠	٤
١٥	ئەحمەد چەڵەبی	پشت نەقابەی کرێکاران - گەڕەکی سۆران	٧٦٠	٨
١٦	شێخ مستەفا	گەڕەکی خانەقا	٦٠٠	٤

* ئەو زانیارییانە لەلایەن تیپی تۆژینەوە و وەزارەتی ئەوقاف/ بەڕێوەبەرێتی موڵکایەتی بەدەست هاتووە.

نزیکەی ٦٠٠ مەتر دووجایە دەبێ، ئەو گۆڕستانەش تایبەت بوو بە ناشتنی مردووی ئەوانەی پارچە زەوی و خانوویان پێشکەش بە کلێسە دەکرد، کەچی قەشەکان لەناو کلێسە مردووەکانی خۆیان بەخاک دەسپێرن، شێوەکەشی لاکێشەیە.

٤- کلێسەی مار یوسف: ئەو کلێسەیە دەکەوێتە ناوەڕاستی عەنکاوە و ئەو شەقامە گشتییەی لە هەولێرەوەدێت، تەنها گۆڕێک لەناو ساختمانی کلێسەدا هەیە، ئەویش گۆڕی یەکێک لە مەترانەکانە.

٥- گۆڕستانی نوێ: دەکەوێتە باکووری ڕۆژئاوای شارۆچکەکە و لە ساڵی ١٩٦١ز کراوەتەوە، ڕووبەرەکەی نزیکەی ١٥٠٠ مەتری دووجا دەبێ و ژمارەی گۆڕەکانیشی نزیکەی ١٥٠٠ گۆڕە.

تاکو ساڵی ١٩٧٠ کاری میللی تێدا دەکرا و دوای ئەوە لیژنەی ئەوقاف چین چین گۆڕەکانی ئامادە دەکرد، کە هەر چینەی لە نێوان ٤٠ - ٦٠ گۆڕ بوو، ئەو گۆڕانەش بەهۆی هەڵکۆلەر ئامادە دەکرێن و لە پاشان لە ڕێگای بەڵێندانەوە، هەندێ جاریش لە ڕێگای بەکرێ گرتنی کرێکارانەوە، بەبلۆک و چیمەنتۆ چاک دەکرێن، شێوەی گۆڕستانەکەش لاکێشەییە، ئەو گۆڕستانەش بۆ تێکڕای خەڵکە، تەنها پیاوە ئایینیەکانی لێ دەرچێ، چونکە ئەوان بە خاکسپاردنیان لەناو کلێسەیە[١٦].

بڕوانە خشتەی ژمارە (٢)

پۆلێن کردنی گۆڕستانەکانی هەردوو شاری هەولێر و عەنکاوە

ئەگەر سەیری شاری هەولێر بکەین، گەلێک گۆڕستانی تێدا دەبینین، ئەوەش بەڵگەیە لەسەر فراوانی شارەکە، بۆیە گۆڕستانەکانی شاری هەولێر بە گوێرەی چەند پێوەر و بنەمایەکی جیاجیا دەبنە چەند جۆرێک لەوانەش:

یەکەم/ لە ڕووی کۆنی و تازەییەوە دەتوانین بیکەینە دووبەش:

١- گۆڕستانە کۆنەکان: مەبەستمان لە گۆڕستانە کۆنەکان ئەو گۆڕستانانەیە کە مێژووی بوونیان دەگەڕێتەوە بۆ بەر لە حەفتاکان و لەناو نەخشەی بنەڕەتی شاری هەولێردا نینە و کوێرانە لێدراون، کە

خشتەی ژمارە (٢)

شوێنی گۆڕستانەکانی عەنکاوە و ڕووبەر و چڕی گشتیان دەردەخا

ز	ناوی گۆڕستان	شوێنی	ڕووبەر/ م٢	چڕی گشتی
١	قسرا	لە بەشی باکووری عەنکاوە	١٥٠٠	(*)
٢	مارت شمونی	دەکەوێتە باکووری گۆڕستانی قسرا بەدووری ١٥٠م	١٠٠٠	٥٠
٣	گۆڕستانی کلێسەی مار گورگیس	دەکەوێتە ناو حەوشەی کلێسە و کلێسەش دەکەوێتە لای ڕۆژئاوای گۆڕستانی قسرا	٦٠٠	(**)
٤	مار یوسف	لە ناوەڕاستی عەنکاوە لەسەر ئەو شەقامە گشتییەی لە هەولێرەوە دێت	-	یەک گۆڕ
٥	گۆڕستانی نوێ	دەکەوێتە باکووری ڕۆژئاوای شاری عەنکاوە	١٥٠٠	١٥٠٠

(*) لەبارەی گۆڕستانی قسرا چڕییەکەی دەرنەهێنراوە، چونکە لە ساڵی ١٩٧٤ەوە مردووی تێدا ناشرێتەوە و بۆ گۆڕستانی نوێ گوێزراونەتەوە.

(**) لەبارەی گۆڕستانی مار گورگیس چڕیەکەی دەرنەهێنراوە، چونکە گۆڕەکان بە چیمەنتۆ داپۆشراون و دەبێ ئەوەش بزانین کە ناشتن لەسەر گۆڕە کۆنەکان ڕوو دەدەن.

بریتین لەو گۆڕستانانەی خوارەوە.

(گۆڕستانی گەورە، چراغ، ئیمام محەمەد، شێخ محەمەد خۆراسانی، پێش بەرماق، شێخ ئۆمەر و گۆڕستانی شێخەڵلا).

ب- گۆڕستانە تازەکان: مەبەستمان لەو گۆڕستانانەیە کە بەگوێرەی نەخشەی بنەڕەتی شاری هەولێر هەڵبژێردراون و بریتین لەو گۆڕستانانەی خوارەوە:

(گۆڕستانی باکوور، گۆڕستانی خواروو، بەستەپیازە، شێخ مەلا رەشید، شێخ مەعرووف و گۆڕستانی شێخ ئەحمەد).

دووەم/ پۆلێن کردنی گۆڕستانەکان بە گوێرەی قەوارە و توانای بەخۆوەگرتنیان:

ا- گۆڕستانە گەورەکان: ئەو گۆڕستانانەن کە رووبەریان لە (٢٥٠٠٠) مەتری دووجا زیاترە و ئەو گۆڕستانانە دەگرێتەوە:

گۆڕستانی باکوور، گورستانی خواروو، ئیمام محەمەد، شێخ ئەحمەد، چراغ، گۆڕستانی گەورە.

ب- گۆڕستانە گچکەکان: ئەو گۆڕستانانەن کە رووبەریان لە (٢٥٠٠٠) مەتری دووجا کەمترە و ئەو گۆڕستانانە دەگرێتەوە:

گۆڕستانی شێخ مەلا رەشید، پێش بەرماق، شێخ مەعروف، شێخ محەمەد خوراسانی، بەستە پیازە، گۆڕستانی شێخەڵلا.

سێیەم/ پۆلین کردنی گۆڕستانەکان بۆ گۆڕستانی تایبەتی و گشتی:

ا- گۆڕستانە گشتییەکان: ئەو گۆڕستانانەن، کە رێگا بە تێکڕای خەڵک دەدرێ مردووەکانیان تێدا بە خاک بسپێرن و تایبەت نین بە خانەوادەیەک یان توێژێکی دیاری کراو.

ب- گۆڕستانە تایبەتییەکان: ئەوانەش ئەو گۆڕستانانەن کە رێگا بە تێکڕای خەڵک نادرێ، مردووی تێدا بشارنەوە، تەنها خانەوادەیەک یان کۆمەڵێکی دیاریکراو دەتوانن مردووەکانی خۆیان تێدا بە خاک بسپێرن، هەروەها ئەو دیاردەی تایبەتمەندییەش لەناو گۆڕستانە گشتییەکانیش بەرچاو دەکەوێ، کە دەبینین چەند خێزانێکی دیاریکراو هەندێ ناوچەی ئەو گۆڕستانانە بۆ خۆیان دادەبڕن و لە چواردەوریدا شوورە دروست دەکەن و مردووەکانی خۆیان لەناو ئەو ناوچە شوورەکراوانە بە خاک دەسپێرن، ئەوەی شایانی باسیشە ئەو جۆرە گۆڕستانانە لە شاری هەولێر خەریکە لەناو دەچن.

بڕوانەخشتەی ژمارە (٢)

چوارەم/ گۆڕستانە لەناوچووەکان: ئەو گۆڕستانانەن، کە لەبەر چەندین هۆی وەک فراوانبوونی ئاسۆیی شار یان نەگونجانی لەگەڵ یاساکانی پلانڕێژی و پێویست بوون بەو زەوییانە بۆ خۆ دوورخستنەوە لە چەندین تەنگژەی، وەک تەنگژەی نیشتەجێ بوون و تەنگژەی بازرگانی و خزمەتگوزاری، لەناوچونە، بۆ زیاتر زانیاریش زۆربەی گۆڕستانە لەناوچووەکان، لە جۆری گۆڕستانە قەوارە گچکەکان بوون و دەکەوتنە ناوەڕاستی شار یان نزیک مەڵبەندی شار کە بەو شێوەیەی خوارەوە بوو:

١- گۆڕستانی جوولەکەکان: ئەوە یەکێکە لە گۆڕستانە کۆنەکان و تایبەتە بە جوولەکەکان، دەکەوێتە گەڕەکی ئاشتی بەرامبەر دەزگای شەهیدی ئێستا، ئەو گۆڕستانەش تاکو بەرپابوونی جەنگی دووەمی جیهانی هەر مابوو، حکومەتی عێراقی ئەوکات، دوای کۆچ کردنی جوولەکەکانی ئەو شارە، هەوڵیدا ئەو گۆڕستانە تێکبدات، بەڵام یاسا و دەستووری ئایینی رێی بەتێکدانی نەدا، تەنها دوای دەرچوونی یاسا لە بەڕێوەبەرایەتی شارەوانی هەولێر، کە بەگوێرەی ئەو یاسایە ئەو گۆڕستانە تێک درا و هەندێ لە لاشەکان گوێزرانەوە بۆ چەند گۆڕستانێکی دیکە و ئێستا ئەو ناوچەیە بە گەڕەکی ئاشتی (سەیداوە) ناسراوە[١٧].

٢- گۆڕستانی جوولەکەکان: ئەو گۆڕستانەش دەکەوتە شەقامی شێخەڵلا، هەروەها گۆڕستانی خانەقا لە مەڵبەندی ئاگر کوژێنەوەی خانەقا، کە هەردوو گۆڕستانەکە لە ئەنجامی فراوانبوون و پەرەسەندنی بیناسازی شاری هەولێر تێک دراون[١٨].

بەڵام لەبارەی پۆلین کردنی گۆڕستانەکانی شاری عەنکاوە، گۆڕستانەکانی لە رووی کۆنی و تازەییەوە دەکرێنە دووبەش:

یەکەم/ گۆڕستانە کۆنەکان: گۆڕستانی قسرا، مارت شمونی، مار گۆرگیس دەگرێتەوە.

دووەم/ گۆڕستانە تازەکان: گۆڕستانی نوێ و گۆڕستانی کلێسەی مار یوسف دەگرێتەوە.

پەراوێزەکان:

١- لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی کۆمەڵەی توژینەوەیە.

خشتەی ژمارە (٢)

ئەم نەخشەیەش گۆڕستانە كۆن و تازەكان و گەورە و گچكەكان و تایبەت و گشتییەكان دەردەخا(*)

گۆڕستانە كۆنەكان -A-	گۆڕستانە تازەكان -B-
گۆڕستانی گەورە، شێخەڵڵا، چراغ، ئیمام محەمەد، شێخ محەمەد خۆراسانی، پێش بەرماق، شێخ ئۆمەر، ئەحمەد چەڵەبی، شێخ مستەفا و حەیدەری	گۆڕستانی باكوور، خواروو، شێخ مەلا رەشید، شێخ مەعرووف، شێخ ئەحمەد و بەستە پیازە
گۆڕستانە گەورەكان - C-	گۆڕستانە گچكەكان - D-
زیاتر لە ٢٥٠٠٠ مەتری دووجا	كەمتر لە ٢٥٠٠٠ مەتری دووجا
گۆڕستانی باكوور، خواروو، ئیمام محەمەد، شێخ ئەحمەد، چراغ و گۆڕستانی گەورە	گۆڕستانی شێخ مەلا رەشید، بەستەپیازە، پێش بەرماق، شێخ مەعرووف، شێخ ئۆمەر، شێخ محەمەدی خۆراسانی، شێخەڵڵا، حەیدەری، ئەحمەد چەڵەبی و شێخ مستەفا
گۆڕستانە تایبەتییەكان -E-	گۆڕستانە گشتییەكان -F-
گۆڕستانی شێخەڵڵا، پێش بەرماق، حەیدەری، ئەحمەد چەڵەبی و شێخ مستەفا	گۆڕستانی باكوور، خواروو، شێخ ئۆمەر، گەورە، شێخ مەعرووف، چراغ، شێخ مەلا رەشید، بەستەپیازە، شێخ محەمەد خۆراسانی، ئیمام محەمەد و گۆڕستانی شێخ ئەحمەد

(*) ئەو زانیاریانە لەلایەن تیپی توێژەرەوە دەست كەوتووە.

٢- د. ساطع المحلي، جغرافية المدن عمرانيا وتنظيميا، منشورات جامعة دمشق، مطبعة اتحاد، ١٩٩٢ - ١٩٩٣، ص٢٨٤.
٣- هەمان سەرچاوە، ل٢٢٨.
٤- وزارة الأوقاف، مديرية الأملاك.
٥- لێكۆڵینەوەیەكی مەیدانی كۆمەڵەی توێژینەوەیە.
٦- د. مەعرووف خەزنەدار، مجلة التراث الشعبي، مطبعة دار الحرية للطباعة، بغداد العدد (١)، ١٩٧٥، ص٣٣.
٧- لێكۆڵینەوەیەكی مەیدانی كۆمەڵەی توێژینەوەیە.
٨- لێكۆڵینەوەیەكی مەیدانی كۆمەڵەی توێژینەوەیە.
٩- لێكۆڵینەوەیەكی مەیدانی كۆمەڵەی توێژینەوەیە.
١٠- لێكۆڵینەوەیەكی مەیدانی كۆمەڵەی توێژینەوەیە.
١١- تەحسین چیچۆ و شێرزاد قادر، هەندێك لە گۆڕستانەكان و پیاوچاكانی شاری هەولێر، هەولێر لە یادی سەد ساڵەی دامەزراندنی شارەوانی، المكتبة الوطنية، بغداد، ١٩٨٥، ل١٦٣.
١٢- لێكۆڵینەوەیەكی مەیدانی كۆمەڵەی توێژینەوەیە.
١٣- لێكۆڵینەوەیەكی مەیدانی كۆمەڵەی توێژینەوەیە.
١٤- ئەو زانیاریانە لە بەڕێوەبەرایەتی شارەوانی هەولێر دەست كەوتووە.
١٥- هەمان سەرچاوە.
١٦- ئەو زانیاریانە لەلایەن تیپی توێژینەوە بەدەست كەوتووە.
١٧- د. مەعرووف خەزنەدار، گۆڤاری بەیان، ژمارە (١٢)، چاپخانەی دار الحريه، ١٩٧٤، ل٢.
١٨- لێكۆڵینەوەیەكی مەیدانی كۆمەڵەی توێژینەوەیە.

ئەم بابەتە لە گۆڤاری هەولێر، ژمارە ٦، بەهاری ٢٠٠٠ بلاوبۆتەوە.

ئاوی خێرات لە هەولێر

محەمەد کەریم نانەوا

هەولێر هەر لە ڕۆژی بنیاتنانییەوە تا ئەمڕۆ، نەوە لە دوای نەوە، لەسەر دەستی ئەو کەڵەمێرد و زانایانە مێژوو، بە ڕەوشتی بەرزی مرۆڤایەتی بە داب و نەریتی جوان و خۆشەویستی مرۆڤ پەروەردە و گۆش کراون و دەکرێن، دانیشتووانی هەولێر لە هیچ کات و سەردەمێکدا، دریغیان نەکردووە لە پێشکەش کردنی کاری چاکەخوازی و خزمەتگوزاری، بە خەڵکی پەناهەندە و هەژار و لێقەوماوان.

نموونەی چاکەکارییەکانی دانیشتووانی شاری هەولێر مێژوو گەواهیدەرە، هێندە زۆرە بە بەراورد لەگەڵ شارەکانی دیکەی ناوەڕاست و خوارووی عێراق و کوردستان، بێگومان بە سەربەستی و ئازادی و ئارامی تێیدا دەحەوێنەوە، لێرەدا باسی (ئاوی خێرات) دەکەین لە شار و دەوروبەری هەولێر، بە بەراورد لەگەڵ شارەکانی دیکەی ناوەڕاست و خوارووی عێراق، بێجگە لە (شارەکانی هەرێمی کوردستان).

شاری هەولێر، بەپێی شوێن و هەڵکەوتەی جوگرافیا لە زۆر لاوە سەرە ڕێی کاروانچیان و مەڵبەندی بازرگانییە، هاتوچۆیەکی زۆری لەسەرە، لە زەمانی زووش گواستنەوە بە زۆری بە هۆی وڵاخی بەرزە بووە، جا لەسەرڕێ و لەم شوێنانەی، کە ئاوی لێ دوورە دەست بووە، دانیشتووانی ئەو گوندانەی نزیک ڕێگا گشتییەکان، بە زۆری لە دووڕیانەکان و لە نزیک گۆڕستان و مەزاری پیاوچاکان، بە هەرەوەزی کەپرێکیان دروست دەکرد، کوویەیەک، دوو کووپەی گەورەیان لێ دادەنا، خەڵکی ئاوایی بە (نۆبە) هەر ڕۆژەی خانەوادەیەک، لە بەرەبەری زەردەپەڕی خۆر ئاوا بوون، بە چوار پێ و بە (ڕاویە)، واتا (تێڕی ئاوکێشان)، کە لە ماددەی (مشەما) دروست دەکرا، کووپەکانیان پڕ ئاو دەکردەوە، ئەو ئاوە (شەوبا)ی لێدەدا، سارد دەبوو، بە (ئاوی شەوی) ناو دەبرا، تا بڵێی ساف و بێگەرد و خۆش بوو، ئەویش بە هۆی کووپەکانەوە بوو، ئەوها سارد دەبوو، ئەو کووپانە، کووپەی گەورە بوون، نەک وەکو کووپەی ئەم سەردەمە، هاوچەشنی کووپەی (خمچی)یەکان بوون.

دوای گەڕان و بەدواداچوون، بۆمان ساغ بووەوە، کە ئەم کووپانە لە (عەنکاوە)ی سەر بە شاری هەولێر، لە لایەن برا مەسیحییەکان دروست دەکرا، کە دەستێکی باڵایان هەبووە لە دروست کردنی ئەو کووپانە.

ئەم جۆرە کووپانە زیاتر لە هەیوانی دیوەخانی گوندەکان دادەنران، زۆر گرنگیان پێ دەدا، لە پەنجاکان لەسەر ڕێگای کەرکووک- هەولێر، لە زۆر شوێنان بەدی دەکران، ژێر کووپەیان بۆ دانابوو، ئەو ئاوەی لە کووپەکەوە تکە تکەی دەکرد بۆ ناو ژێر کووپەکە، ئەویش سوودی هەبوو، باڵندە و ئاژەڵە کێوی لێیان دەخواردەوە، ناو شاریش بێبەش نەبووە لە ئاوی خێرات، لە سەرجەم خانەکانی شاری هەولێر وەکو خانی سپی و خانی مام خدرو... کووپەی ئاوی خێرات هەبووە، بگرە لە بەر دەرگای ئاشەکان: ئاشی شێخ محێدین، ئاشی عوسمان بابەش و ئاشی ئەحمەد چەڵەبی، ئەو کووپانە بۆ خێرات دانرابوون، تەنها لە ئاشی ئەحمەد چەڵەبی، (بەفر)یان لە کووپەکان دەکرد، چونکە کارگەی بەفری خۆیان هەبوو، بەڵام لە شوێنەکانی دیکە بەفریان تێنەدەهاوێشت، دەیانگوت:

ئەگەر بەفری تێبکەین (کەرخ) دەبێت، واتا چیتر ئاوی سارد ناکات.

لە ئاخرونۆخری پەنجاکان، ئێمە قوتابی بووین، عەسران بۆ خوێندنەوە و دەورکردنەوەی وانەکانمان، هێدی هێدی بەرەو گۆڕستانی (سەید مەعرووف) دەخشین، لە پێش هەیوانی مەزارەکەدا، کووپەی ئاوی خێراتی لێ بوو، ئاومان لێ دەخواردەوە.

ئەوسا و ئێستاش سەر بە هەر مزگەوتێک دادەگری، بەسەر هەر شۆستە و شەقامێکی شاردا ڕادەبووری، یان لە پێش دەرگەی زۆربەی هەرە زۆری دوکاندارەکان ئەگەر تێنووت بوو، بگرە لە هەر سەرە کۆڵان و کووچە و گەڕەکەکانی شاری هەولێر ئاوی خێرات، ئاوی تەزی، بێ بەرامبەر دەست دەکەوێ، وەلێ بە پێچەوانە لە ڕۆژانی هاوین و گەرما پڕووکێندا لە شارەکانی خواروو و ناوەڕاستی عێراقدا، تێبینی ئەوە دەکرێ، ئاوی خێرات دانەندراوە.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری مێرگ ژمارە (٢٥)ی حوزەیران ٢٠٠٧ وەرگیراوە.

کارکردنی منداڵان
(لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانییە لەشاری هەولێر)

ئامادەکردنی:
د.نوری یاسین هەرزانی، د.تاهیر حسو زێباری،
د.فوئاد قادر ، د.داود یۆحەننا ، د. عەبدوڵڵا خورشید،
ئارام ئیبراهیم حەسەن

پێشەکی:

دیاردەی کارکردنی منداڵان، گرفتێکی گەورەیە، کە ژمارەیەک لە وڵاتانی جیهان پێیەوە دەناسرێن. ئەم گرفتە بووەتە دیاردەیەکی بەردەوام و لە زۆر دەوڵەت و ناوچەش روو لە زیاد بوون دایە، کوردستانی عێراق لەوانەیە. ئەمەش پێوەندیی بە فاکتەری ئابووری، سیاسی و کۆمەڵایەتییەوە هەیە. وێڕای ئەوەش ژمارەیەک لەوڵاتان رێککەوتننامەکانی کاری نێودەوڵەتی پەسند ناکەن و کاری پێناکەن.

هەرچەندە ئامارێکی ورد نییە لەسەر دیاردەی منداڵان لە زۆربەی وڵاتانی فەراژوودا، بەڵام رێژە خەمڵێندراوەکان ئاماژە بەوە دەدەن، کە ژمارەکە خۆی لەنزیکەی (٩-١٠) ملیۆن منداڵ دەدات، کە لەکۆمەڵگەی عەرەبی لەبەر سەختی باری گوزەران کار دەکەن[(١)].

ئەو دیاردەیە بەشێوەیەکی بەرفراوان لەکوردستانی عێراق بڵاوبۆتەوە. جا لەبەر بایەخدانمان بەو مەسەلەیە هەوڵماندا لەمیانەی دیاردەی کارکردنی منداڵان، لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی لەشاری هەولێر ئەنجام بدەین.

لەمیانەی ئەو لێکۆڵینەوەیەدا هەوڵ دەدەین زانیارییە بابەتییەکان لەسەر لێکۆڵراوان (منداڵی کارکەر) راستەوخۆ و بە شێوەی مەیدانی کۆبکەینەوە. بەمەبەستی نزیکبوونەوەمان لەزانیارییەکان بەشێوەیەکی بابەتیانە، فاکتەرو پاڵنەرە شاراوەکان لەپشت دیاردەی کارکردنی منداڵان بەشێوەیەکی گشتی لەکوردستانی عێراقدا تاوتوێ دەکەین. بۆ ئەوەی لەپاشان بگەین بەدەرەنجامی زانستی، لەپێناو دانانی چارەسەرێکی بابەتیانە بۆ کەمکردنەوەی ئەو دیاردەیە کە لەم ماوانەی دواییدا بەپێی تێڕوانین پەرەی سەندووە.

بۆ لێکۆڵینەوە لەسەر هەردیاردەیەک یان گرفتێکی کۆمەڵایەتی، دەبێ توێژەر پشت بەبیرۆکەو پێشنیازی پێشووی زانستی ببەستێ لەپێناو جێبەجێکردنیان لەسەر واقیعی مەیدانیدا. ئەمەش لەمیانەی ڕێکخستنی فۆرمی هەڵێنجان (استنباط)ی و چۆنیەتی جێبەجێکردنی لەمەیداندا ئەنجام دەدرێت. تەواوبوونی هەر لێکۆڵینەوەیەک و وەدیهێنانی ئامانجەکانی لەسەر توێژەر واپێویست دەکات کەپشت بەهەندێ پرۆگرامی سەرەکی ببەستێ، کە ئێمەش لەو لێکۆڵینەوەیەدا بەشێوەیەکی ورد پشتمان پێ بەستووە.

ئەم لێکۆڵینەوەیە لەچەند بەشی تیۆری و پراکتیکی پێک دێت. بەشی یەکەم، لە پێشەکییەکی گشتی لەسەر بابەتەکان و دیاریکردنی هەندێ چەمکی سەرەکی، پەیوەندار بە بەبابەتی لێکۆڵینەوەکە پێک هاتووە. بەشی دووەم، بە ناونیشانی "فاکتەرەکانی دیاردەی کارکردن منداڵان" هاتووە. لەکاتێکدا بەشی سێیەم، گشتگیرییە لەپرۆگرامی لێکۆڵینەوەکە. بەڵام بەشی چوارەم، ناونیشانی "شیکردنەوەی بەیانامە سەرەکییەکانی لێکۆڵینەوە مەیدانییەکەی" لەخۆگرتووە. دوابەش تایبەتمان کردووە بەگرینگترین دەرەنجامەکان کە لەم لێکۆڵینەوەیەدا پێی گەیشتووین. وێڕای هەندێ پێشنیاز کە پێشکەشمان کردووە بەمەبەستی کەمکردنەوەی ئاسەواری ئەو دیاردەیە.

بەشی یەکەم:

دیاریکردنی چەمک و زاراوە زانستییەکان

لەنێو ئەو ئاستەنگانەی لەزانستە کۆمەڵایەتییە جۆراو جۆرەکاندا رووبەڕووی توێژەر دەبنەوە، ڕێک نەکەوتنی توێژەرانە لەسەر بەکارهێنانی چەمک و زاراوەکان. چەمکە کۆمەڵایەتییەکان بەشێوەیەکی بەرفراوان بەکار دەهێنرێن و هەمەجۆرن، بەگوێرەی تێڕوانین و پسپۆرایی جیا جیا لە زانستی کۆمەڵایەتی و مرۆڤایەتیدا. بۆیە پێویستە ئەو چەمکە بەکارهێنراوانە ببینینەوە کە پێناسەی کار ڕاپەراندن و چوارچێوەی چێوەی زانستی دیار دەکەن، کە لەسنووری لێکۆڵینەوەکەدا بەکاردەهێندرێن. سەرەڕای ئەوە چەمکەکانی کۆمەڵناسی لەو زاراوە باوانەی لەژیانی رۆژانە بەکاردەهێندرێن جیا ناکرێنەوە. بۆیە ئەو زانستە ناوە ناوە رووبەڕووی کاری سەخت دەبێتەوە، کەپەیوەنداره بەگۆڕینی زاراوە بەکارهێنراوە جیا جیاکان بۆ زاراوەی زانستی و دیاریکردنی بەکارهێنانیان بەدیاریکردنێکی وردکارانە. ئەو پرۆگرامەی لەلێکۆڵینەوەکان بەکاردەهێنرێت، چەمکی ئاڵۆزن و سادە نین. چونکە چەمک پێناوی هێمایەکە مرۆڤ پشتی پێدەبەستێ بۆ گوزارشت کردن لە واتاو بیرۆکەی جیا جیادا. زیاتر لەسەر یەک واتا دەنوشتێتەوە، یان لەدەربڕینی جیا جیادا بەواتای جۆراوجۆر بەکاردەهێندرێن.

گرنگترین چەمکەکانی زاراوەی زانستی کە لەو لێکۆڵینەوەیەدا بەکارهێنراون ئەمانەن:

١- منداڵ The Child

لەوانەیە پرسیاربکرێ منداڵ چییە و لەچ قۆناغێکی گەشەسەندن دا بە "منداڵ" ناو دەبرێ؟ بۆ وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارە دەڵێین: جیاوازییەکی گەوهەریی لەنێوان ڕێککەوتننامەی مافی منداڵ و بۆچوونی دەروونزانان و پەروەردە ناسان و کۆمەڵناساندا هەیە.

کاتێ چەمکی منداڵ بە ڕێککەوتننامەی مافی منداڵ لەساڵی ١٩٨٩ لەبەرچاو دەگرین، تەمەنی منداڵی بە ١٨ ساڵ دیاریکردووە. بەڵام ڕێککەوتننامەکە پێناسەی تەمەنی منداڵی بۆ یاسادانەرانی جیا جیای جیهان بەبێ دیاریکردنی تەمەن جێهێشتووە.

دەقی مادەی یەکەم لەو ڕێککەوتننامەیە دەڵێت:" بۆ دۆزی ئەو ڕێککەوتننامەیە، واتە هەر مرۆڤێک تەمەنی لە ١٨ ساڵ تێنەپەڕاندبێ منداڵە. مادامەکی لەپێشدا نەگەیشتۆتە تەمەنی هەراش بەپێی ئەو یاسایەی لەسەری جێبەجێ دەکرێت"(٢).

جاڕدانی مافی مرۆڤی جیهانی ساڵی ١٩٤٨ وای

دەبینێت کە هەر مرۆڤێک لەهەموو ئەو ماف و ئازادییانەی لەبەندەکانیدا هاتووە، بەبێ هیچ جۆرە جیاوازییەکی توخمی، رەنگی، رەگەزی، زمانی، ئایینی یان بۆچوونی سیاسی و... مافی پارێزراوە. هەروەها نەتەوە یەکگرتووەکان لەهەردوو پەیمانی نێودەوڵەتی تایبەت بەمافی مرۆڤ رایگەیاندووە(*). جاڕدانی مافی مرۆڤی جیهانی ئاماژە بەوە دەدات کەمنداڵ مافی خۆیەتی چاودێری و کۆمەکی بکرێت لەخێزاندا، بەو گوزارشتەی خێزان یەکەیەکی سەرەکییە بۆ کۆمەڵگاو ژێرخانی سروشتی بۆ گەشەسەندن و خۆشگوزەرانی تەواوی ئەندامەکانی بەتایبەت منداڵ. پێویستە بە پاراستن و کۆمەکیکردنی پابەندبن، تاوەکو پەراکەندە نەبن و بەرپرسیارێتیان لەناو کۆمەڵگا بگرنە ئەستۆ.

منداڵ زیانمەند دەبێت کاتێ کەسایەتییەکەی بەتەواوی شلەژا، بۆیە پێویستە لەنێو خێزان و کەشوهەوایەکی بەختەوەریی و خۆشەویستیی و لەیەک گەیشتن گەشە بکات.

هەروەک تێبینیمان کرد، منداڵ بەهۆی کامڵ نەبوونی ئەقڵی و جەستەیی پێویستە ئاگاداری بین و چاودێری تایبەتی بۆ بکەین لەچوارچێوەی پاراستنی یاسادا لەپێش لەدایکبوون و لەدوای لەدایکبووندا هەروەکو لەمادەی سێیەم لەرێککەوتننامەی مافی منداڵاندا هاتووە[٣]. منداڵ لەرووی کۆمەڵایەتی وا ناسراوە کە مرۆڤێکە لەماوەی ژیانیدا پشت بەگەوران دەبەستێت.

هەتا لەم ماوانەی نزیکدا (لەوڵاتە پێشکەوتووەکان)یش لەسەر ئەوە رێککەوتوون تا تەمەنی هەژدەساڵی هەر منداڵە. بەڵام، ئێستا دەستیان داوەتە ئەوەی، کەچاو بەو تەمەنە بخشێننەوەو پێشنیازیان کردووە کە دیاریکردنی تەمەنی منداڵ بیست و یەک ساڵ بێت، یا لەگەڵ پێشکەوتنی تەکنەلۆژیاو زۆربوونی پسپۆڕیی و ئاڵۆزییەکەی بێتەوە. چونکە پرۆسەی ئامادەکردنی سەرەتا بۆ پیشە یان کاری پێشکەوتوو دەگەڕێتەوە، کە کاتێکی درێژی دەوێت. ئەمانە هەر هەمووی لەبۆچوونی زۆرێکدا دەیخاتە ئەستۆی دامودەزگا فێرکارییەکان، کە هەر لەزۆر زووەوە هەر لەتەمەنی شیرەخۆری دەست پێدەکات و بەلای کەم بیست ساڵ بەردەوام دەبێت[٤].

بەڵام قۆناغی منداڵی لای دەروونزان و پەروەردە ناسەکان ئاسایی بەو ماوەیە دەگوترێت کە منداڵی بچووک هەر لەو کاتەی لەدایک دەبێ تا هۆشمەند دەبێ و دەگاتە قۆناغی هەراشی[٥].

٢- کار The Work

دەشێ پێناسەی کار بکەین هەروەک لەفەرهەنگی پەیوەندییەکانی پیشەسازیدا هاتووە بەوەی: "دەستەواژەیەکی گشتییەو ئاماژە بەهەوڵ و کۆششی مرۆڤ دەکات، کە بۆ بەرهەمهێنان و دابەشکردنی کاڵاو خزمەتگوزاریی و لەبەرامبەردا پارە یان قەرەبوو وەردەگرێت"[٦].

لەکاتێکدا پێناسەی کار لەدیانەیەکی فەرهەنگی زاراوەکانی زانستە کۆمەڵایەتییەکان هاتووە بەوەی: "هەوڵێکی ویستی ئەقڵی یان جەستەیی، کاریگەریی لەسەر شتە مادییەکان و نامادییەکان هەیە بۆ وەدیهێنانی ئامانجی ئابووری سوودمەند هەروەکو فرمانێکی کۆمەڵایەتییە کەسی تاک وەدەستی دەهێنێت"[٧]. مارکسیش پێناسەی کاری کردووە بەوەی: "کۆمەڵە توانایەکی جەستەیی و ئەقڵین لەمرۆڤدا هەیە"[٨]. هەروەها "پارکەر" پێناسەی کار دەکات و دەڵێت: "چالاکییەکە لەژێر بارودۆخێکدا روودەدات بۆ هێنانی داواکاری، مادی، کە پەیوەندداره بەکات و شوێن، هەوڵەکەش بەرهەمی شمەک و خزمەتگوزارییە"[٩].

هەروا توێژەری ئابووری "کۆلسن COLSEN" وای دەبینێت کە " کار مرۆڤ بەهێزی سروشتی و بیرۆکەی خۆی دروستی دەکات بۆ وەبەرهەم هێنانی سامان و خزمەتگوزاری"[١٠] کار بەواتا یاساییەکەی: "بەهەموو هەوڵ و کۆششێکی مرۆیی، بیرۆکەیی یان دەروونی یان جەستەیی دەگوترێت لەبەرامبەر کرێیەکی یەکساندا، جا چ بەشێوەیەکی هەمیشەیی یان کاتی یان وەرزی بێت".[١١] هەروەها پێناسەکراوە بەوەی" هەر هەوڵێکی فسیۆلۆجی بەها بکرێت لەپێناو داواکارە مادییەکان بۆ برسێتی، جا چ بەچەشتنی جەستەیی یان هزری بێت"[١٢].

لەرووی زمانیشەوە وشەی "کار" بەزۆر مانادێت، لەوانە: "تاکار، پیشە، کار و کرێکار"[١٣]. لە مانا فیقهیەکەش وشەی کار، ژمارەیەک مەدلولاتی جۆراوجۆر لەخۆ دەگرێت، واتە کاری ئایینی هەروەک خوای گەورە

دەفەرموێت: (ومن احسن قولا ممن دعا الی الله وعمل صالحا)[14]. یان کاری پیشەسازی هەروەک خوای گەورە دەفەرموێت (لیأکلوا من ثمره وما عملت ایدیهم افلا تشکرون)[15]. یاخود کاری ئیداری وەک فەرموودەی پێغەمبەر د.خ: (هدایا العمال حرام کلها)[16]. بەم شێوەیە زاراوەکە زۆر لایەن دەگەیەنێت. بەڵام ئەوەی زیاتر لە یاسادانانی کاردا دیاری دەکرێت، واتا یاساییەکەیەتی، هەوڵ و کۆششی بەهاکراوە بەپێی رێککەوتنێک لەگەڵ غەیری خۆیدا لەبەرامبەر قەرەبووی پرۆژەیەک بۆ بەرژەوەندی ئەو کەسەو لەژێر فەرمان و سەرپەرشتی ئەو یان جێگرەکەی، بۆ ماوەیەکی دیاریکراو یان بۆ وەدیهێنانی شتێکی زانراو.

پێناسەی کار راپەراندن بۆ ئەو زاراوەیە: بەهاکردنی هەوڵی مرۆڤە بۆ ئەوەی پارە یان کرێیەکی دیاریکراوی دەسکەوێت.

٣- یاسای کار:

ئەو یاسایانە بە پەیوەندی سەرەتایی حوکم دەکات بۆ جێبەجێکردنی گرێبەستی کار لەنێوان کرێکارو خاوەن کاردا[17]. بەڵام پێناسەی ئابووری بۆ یاسای کار، بریتییە لەکۆیەک رێسا، کە پەیوەندیی پرۆژەکە لە نێوان خاوەن سەرمایەو هێزی بەرهەم هێنەردا بەرێوە دەبات.

هەروا پێناسەی مرۆیی بۆ یاسای کار، بریتییە لەکۆیەک رێسا کە مەبەستێتی باری خراپی کرێکاران سووک بکا و دادوەریی کۆمەڵایەتی بێنێتەدی.

هەروەها بەوەش پێناسەکراوە: "کۆمەڵە رێسایەکی یاسایین لەسەر پەیوەندییەکانی تاک و کۆمەڵی سەرەتایی لەنێوان خاوەن کارو کرێکاران لەژێر چاودێرییان جێبەجێ دەکرێت". واتە ئەم یاسایە پەیوەندییە سەرەتاییەکان لەجێبەجێکردنی کار لەسەر حسێبی کەسی دیکە رێک دەخات، مادامەکی ئەو کارە بەسەرپەرشتی و ئاراستەی دوایی تەواو دەکرێت[18].

بەشی دووەم:

فاکتەرەکانی دیاردەی منداڵانی کارکەر

دیاردەی کارپێکردنی منداڵان یەکێکە لەو دیاردانەی ژمارەیەکی زۆر لەوڵاتان بەتایبەت وڵاتە تازە فەراژووەکانی پێیەوە دەناڵێنن، بەهۆی پەشێوی کۆمەڵایەتی و ئابووری و گۆرانکارییەکانی رەوشی ئابووری کە رووبەرووی زۆرێک لەهەرەشە بوونەتەوە کە لەئەنجامدا بازنەیەکی هەژاری گەورەو بەرفراوانی دروست کردووە.

خەملێنراوەکانی "رێکخراوی کاری نێودەوڵەتی"، ئاماژە بەوە دەدات کە (٢٥٠) ملیۆن منداڵ لەنێوان چواردەو پانزە ساڵیدا لەوڵاتە تازە فەراژووەکان کار دەکەن. بەلایەنی کەم (١٣٠) ملیۆن لەوانە کاتی تەواو کار دەکەن، لە (٦١٪) منداڵی ئاسیایین و (٣٢٪) ئەفریقی و، (٧٪)یش منداڵی ئەمریکای لاتینین[19].

مادەی (٣٢) لە (رێککەوتننامەی مافی منداڵ ساڵی ١٩٩١) منداڵان لەقۆرغکردنی ئابووری و لەئەنجامدانی هەر کارێکدا، کە مەترسی بۆ سەریان هەبێت دەپارێزێت، یان ئاستەنگ بخاتە بەردەم خوێندنیان، یاخود زیان بەتەندروستی یان گەشەسەندنی جەستەیی یان ئەقڵی یان رۆحی یان ورەیی یان کۆمەڵایەتی بگەیەنێت. هەروەها ئەو مادەیە داوا لەوڵاتانی لایەنی رێککەوتننامەکە دەکات رێو شوێنی یاسایی و کارگێری و کۆمەڵایەتی و پەروەردەیی بگرنە بەر. ئەو مادەیەش بەتایبەت ئەوانە لەخۆ دەگرێت:

١- دیاریکردنی کەمترین تەمەن یان ئەو تەمەنانەی پەیوەندی بەکارەوە دەکەن.

٢- دانانی سیستەمێکی شیاو بۆ کاتەکانی کارو رەوشەکەی.

٣- سەپاندنی سزا یان کار راپەراندنی دیکەی شیاو بۆ زامنکردن و کاراکردنی ئەو مادەیە[20].

بۆیە کارپێکردنی منداڵان لەناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەراست و جیهاندا، لەبەر مەترسییەکانی و شکانەوەی بەنێگەتیڤی بەسەر خێزان و کۆمەڵدا بووە جێی بایەخ پێدانی بەرفراوان. لەراپۆرتی رێکخراوی یونسیف ساڵی ١٩٩٧ لەبارەی کارکردن منداڵان هاتووە زیاتر لە (٢٥٠) ملیۆن منداڵ لەجیهان رووبەرووی مەترسی دەبنەوە لەبەر کارپێکردنیان و ژیانیان رووبەرووی مەترسی دەبێتەوە[21] لێکۆڵینەوەیەکی تازەی عەرەبی، کە لەبارەی کارپێکردنی منداڵان لەنیشتمانی عەرەبی سازدراوە سەلماندوویەتی ژمارەی منداڵانی دەستکار (دەستفرۆش و....) لەوڵاتە عەرەبییەکان گەیشتۆتە (١٢) ملیۆن منداڵ بەکچ و کوڕەوە، لەوانە (٦٠٪) رووبەرووی زیان پێگەیاندنی

جەستەیی بوونەتەوە، (٢٠٪)یش هێشتا تەمەنیان نەگەیشتۆتە دە ساڵی[٢٢].

لەپوختەی شرۆڤەكردنی لێكۆڵینەوەی رێكخراوی كاری نێودەوڵەتی و یونسیف و رێكخراوەكانی مافی مرۆڤ و منداڵان لە نیشتمانی عەرەبی هاتووە، ژمارەیەک فاكتەر یان هۆكاری ئابووری و كۆمەلایەتی ئاڵۆز هەن بوونەتە دیاردەی كارپێكردنی منداڵ لەناوچەكەدا و خەڵكەكەش كاریان پێدەكەن:

١- داتەپیوی رێژەی گەشەسەندنی ئابووری و ئاستی داهات و كارپێكردن و وەبەرهەم هێنانە، كە ئاراستەیە بۆ فێركردن و تەندروستی و چاودێری منداڵ و پەشێوی دابەشكردنی داهات لەنێوان چین و توێژەكانی كۆمەڵگادا.

٢- بەرزبوونەوەی رێژەی گەشەسەندنی دانیشتووان و بەخێوكردن و بێكاری. دواتر زۆری منداڵبوون لای زۆر لە خێزانەكان لە ناوچەكە و پاڵنانی منداڵەكانیان بۆ سەر شەقام. هەندێ جار وای لە باوان كردووە منداڵەكان هان بدەن بۆ پەیداكردنی برێ پارەی دیاریكراو.

٣- كەمبوونی رێژەی منداڵان لەپەیوەندیكردنیان بەقوتابخانە یان سەرنەكەوتنیان لەقوتابخانە، یان خۆ دزینەوەیان لەخوێندن لەبەر هۆكاری ئابووری و كۆمەلایەتی و پەروەردەیی.

٤- كەموكوڕی یاساكان و جێبەجێ نەكردنیان، كە لەبارەی رەوشی منداڵ و كاری منداڵ بڕیاری لەسەر دراوە.

٥- هەژاری و نەبوونی و ناخۆشگوزەرانی خێزان یەكێكن لەهۆكارە سەرەكییەكان. دەتوانین بڵێین پاڵنەری سەرەكییە بۆ ناردنی منداڵ بۆ كار. هەروا بوونی گرفت و كارپێكردنی منداڵ و باری هەژاری خێزان، پاڵ بەمنداڵەكانیان دەنێت روو لەبازارەكان بكەن لەبەر پێویستی ژیانیان.

بەڵام بۆ دیاریكردنی كارپێكردنی منداڵ لەهەرێمی كوردستانی عێراق، بەیاننامەو ئامار لەسەر سروشتی ئەو دیاردەیە لەبەر دەست نییە. سەرەرای ئەوەش بەهۆی گۆرانكارییە ئابوورییەكان لە نەوەتەكانی سەدەی رابردوودا، بەشێوەیەكی بەرفراوان پەرەی سەند. هەڵبەتە هۆكاری ئەو پەرەسەندنە ناوخۆیی بووە. لێرەدا لەرێگەی ئەم لێكۆڵینەوەیەوە لەگەڵ هۆكارەكان ئاشنا دەبین. پاشان ئەوەندەی لەتوانامان‌دا بێت چارەسەرو رێو شوێنی كار راپەراندن بۆ دیاردەی كارپێكردنی منداڵان دەگرینەبەر و دادەرێژین.

بەشی سێیەم: (پرۆگرامی لێكۆڵینەوە)

- پرۆگرامی رووپێوكردنی كۆمەلایەتی

ئەم پرۆگرامە بەیەكێ لەو پرۆگرامانە دادەندرێت كە لەلێكۆڵینەوەكانی مەیدانی كۆمەلایەتیدا بەكاردەهێندرێت. چونكە لەو رێگەیەوە توێژەر دەتوانێ لەگەڵ زۆربەی زانیارییەكان ئاشنا بێت، كە بریتییە لەهەوڵێكی هەرەوەزییانە و رێگەیەكی زانستی دەگرنە بەر بۆ لێكۆڵینەوە و چارەسەربی گرفتە كۆمەلایەتییەكان، كە كەوتوونەتە سنوورێكی دیاریكراوی جوگرافی[٢٣].

پرۆگرامی رووپێوی كۆمەلایەتی لەژمارەیەک قۆناغ پێک دێت لەوانە:

١- بابەتی لێكۆڵینەوە

بابەتی ئەم لێكۆڵینەوە پێشنیازكراوە (دیاردەی كارپێكردنی منداڵ) لێكۆڵینەوەیەكی مەیدانییە لەهەولێر. دیاردەی كارپێكردنی منداڵ بەیەكێ لەگرفتە گەورەكان دەژمێردرێت، كە زۆربەی وڵاتانی جیهان رووبەرووی بوونەتەوە. ئەو دیاردەیەش كاریگەری لەسەر ئایندەی منداڵ دەبێ. پاشان ماوەكەی كاریگەریی دەبێت لەسەر بنیاتنانەوەی كۆمەلایەتی لەكۆمەڵگادا. وێرای ئەوە كاریگەریشی لەسەر زۆر لەسیستەمە كۆمەلایەتییەكانی دیكەدا دەبێت.

بەتێروانین لەبلاوبوونەوەی ئەو دیاردەیە، بەشێوەیەكی بەرفراوان لەكۆمەڵگەی كوردستاندا، هەوڵ دەدەین بەهەندێ فاكتەری پاڵنەر ئاشنابین، كە لەپشت بلاوبوونەوەی ئەو دیاردەیەن، كە لەبنەرەتدا لەگەڵ زۆربەی بەڵگەنامەكانی نێودەوڵەتی یەک ناگرنەوە، بەتایبەتی ئەوانەی پەیوەندداڕن بەمافەكانی منداڵان.

٢- هەڵبژاردنی جۆری نموونەكە

ئەو نموونانەی لێكۆڵینەوەمان لەسەر كردووە بەنموونەی هەرەوایی گوزارشت دەكرێن. چونكە ئەو نموونانە بەرێگەی هەرەوایی لەناوچە جیا جیاكان لەكۆڵان و لەشەقامەكانی شاری هەولێر هەڵبژێردراون. تاقیكردنەوەكە لەسەر ٣٠٠

منداڵ لەهەردوو رەگەزی نێرو مێ ئەنجام درا. لەوانە ٢٨٥ منداڵی کوڕو ١٤٥ منداڵی کچ. ئەو جیاوازییەی لەهەڵبژاردنی رەگەزی منداڵانیشدا هەیە، بۆ سروشتی بەهاو دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکان دەگەڕێتەوە کە تائێستاش لایەنێکی گرنگی لەبەرزەفتکردنی کۆمەڵایەتی پێک هێناوە.

٣- بوارەکانی مرۆیی و جوگرافی و کاتی لە لێکۆڵینەوەکەدا

نموونەی منداڵانی کارکەر لەشاری هەولێر بەهەر دوو رەگەزەوە (نێرو مێ)، کە ژمارەیان گەیشتە (٣٠٠) منداڵ و لە سنووری ئەو شارە کاریان دەکرد، هەڵبژێردران. ئەم لێکۆڵینەوەیە ماوەی ساڵێکی خایاند بەهۆی قورسی پرکردنەوەی فۆرمەکان و ئەنجامدانی دیانە لەگەڵ منداڵانی سەر شەقام و گەڕەکە گشتییەکان کە کاریان تێدا دەکرد.

٤- وێنەکێشکردنی فۆرمی زانیاری

ئەم فۆرمە بەیەکێ لەکەرستە سەرەکییەکانی لێکۆڵینەوەی کۆمەڵایەتی مەیدانی گوزارشت دەکرێت. چونکە توێژەر لەو میانەدا لەتوانایدا دەبێت زانیاری و راستییەکان لەخاوەنی خودی گرفتەکان کۆ بکاتەوە. فۆرمی زانیاری (داتا) بە لەخۆگرتنی زانیارییە گشتییەکان لەسەر منداڵی دەستکار و خێزانەکەی و پەیوەندییەکانی و سروشتی کارەکەی کە ئەنجامی دەدات و ئەو گرفتانەی لەماوەی مانەوەی لەکار رووبەڕووی دەبنەوە. فۆرمەکە (٣٢) پرسیار لەخۆی گرت. جا بۆ زیاتر روونکردنەوەی وەڵامەکان، بۆ زۆر لەپرسیارەکان زیاتر لەوەڵامێکیان خستە روو بەمەبەستی ئاسانکاریکردن لەکاری لێکۆڵینەوەکەدا.

بەشی چوارەم:" شیکردنەوەی بەیاننامە سەرەکییەکان"

یەکەم: بەیاننامە گشتییەکان

خشتەی ژمارە (١) دابەشکردنی نموونەکان بەپێی رەگەز

رەگەز	ژمارە	رێژەی سەدی
نێر	٢٨٥	٩٥٪
مێ	١٥	٥٪
کۆ	٣٠٠	١٠٠٪

لەخشتەی ژمارە (١)دا بۆمان روون دەکاتەوە کە ژمارەی نێر لەو نموونانەی لێیان کۆڵراوەتەوە، ٢٨٥ منداڵە بە رێژەی ٩٥٪. بەڵام ژمارەی مێیەکان (١٥) منداڵە و رێژەکەی تەنیا دەگاتە (٥٪)، بەمەش سەرجەمی دەگاتە (٣٠٠) منداڵ. واتە رێژەی نێر زۆر لەرێژەی مێ زیاترە لەوانەی کەلێکۆڵینەوەیان لەسەر ئەنجامدراوە.

خشتەی ژمارە (٢) دابەشکردنی نموونەکان بەپێی تەمەن

تەمەن	ژمارە	رێژەی
٥-٧	٨	٢ ٦٦٪
٨-١٠	٢٨	٩ ٣٣٪
١١-١٣	٩٩	٣٣٪
١٤-١٦	١٦٥	٥٥٪
کۆ	٣٠٠	١٠٠٪

لەخشتەی ژمارە (٢) تەمەنی ئەو تاکانەی نموونەیان لەسەر هێنراوەتەوە ئاشکرا دەکات. کە (٨)منداڵ لەسەرجەمی (٣٠٠) منداڵ، بەرێژەی (٢/٦٦٪) تەمەنیان لەنێوان (٥-٧) ساڵی بووە. (٢٨)ی دیکەش بەرێژەی (٩/٣٣٪) تەمەنیان لەنێوان ٨-١٠ ساڵی بووە. بەڵام ئەو منداڵانەی تەمەنیان لەنێوان (١١-١٣) ساڵی بووە رێژەکەی (٣٣٪) کە لەسەر شەقامەکان کاریان دەکرد. لەکاتێکدا تەمەنی ئەو منداڵانەی لەنێوان (١٤-١٦) ساڵ بووە رێژەکەیان (٥٥٪) بووە.

خشتەی ژمارە (٣) لایەنی خوێندەواری نموونەکان

لایەنی خوێندن	ژمارە	٪
نەخوێندەوار	٦٠	٢٠٪
سەرەتایی	١٨٣	٦١٪
ناوەندی	٥٥	١٨٪
ئامادەیی	٢	١٪
کۆ	٣٠٠	١٠٠٪

خوێندن بەمافێکی سەرەکی بۆ هەموو منداڵان دادەنرێت، بەپێی دەقی هەردوو مادە (٢٨-١٩) لە (رێککەوتننامەی مافەکانی منداڵ). لەسەر ئەم پرنسیپەوە هەوڵماندا لایەنی خوێندەواری ئەو تاکانەی نموونەیان لەسەر هێنراوەتەوە کە لەسەر رێگەو شەقامەکان کاریانکردووە بزانین. لەمیانەی دەرەنجامی خشتەی ژمارە (٣)دا دەردەکەوێت، کە لایەنی خوێندەواری بەم شێوەیە بووە: (٢٠٪) نەخوێندەوار بوون و پێیان نەناوەتە

قوتابخانە. (٦١٪) خوێندنی سەرەتاییان تەواوکردووە، کە ژمارەیان گەیشتۆتە (١٨٣) منداڵ لەکۆی (٣٠٠) منداڵدا. ڕێژەی (١٨٪)یش قۆناغی ناوەندیان بڕیوە کەژمارەیان (٥٥) منداڵ بووە، لەکاتێکدا ڕێژەی ئەوانەی قۆناغی ئامادەییان تەواو کردبوو تەنیا (١٪) بووە. واتە لەکۆی (٣٠٠) منداڵ تەنیا (٢)یان ئەو قۆناغەیان تەواو کردبوو.

لەرێژەی ئەو دەرەنجامانەی لەخشتەکەدا هاتووە، ئەوە بەدەست دێنین کە ئەو منداڵانەی لەدەرەوەی ماڵ لەسەر کۆڵان و شەقامەکان کار دەکەن، بێ بەش بوون لەخوێندن. ئەم بارەش پێچەوانەی ئەو مادانەیە کە لەرێککەوتننامەی مافەکانی منداڵ هاتووە، کە پێویستە منداڵان بخرێنە بەر خوێندن و مافێکی ڕەوای خۆشیانە.

خشتەی ژمارە (٤) شوێنی نیشتەجێی نموونە کان

نیشتەجێ	ژمارە	٪
هەولێر	٢٦٥	٨٨
کەرکووک	١٤	٥
سلێمانی	١٣	٤
شوێنی تر	٨	٣
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

لەخشتەی ژمارە (٤)دا بۆمان روون دەبێتەوە، کە ڕێژەی (٨٨٪) لەو تاکانەی نموونەیان لەسەر کراوە، شوێنی نیشتەجێبوونیان هەولێر بوود کە ژمارەیان (٢٦٥) منداڵ بووە. لەکاتێکدا بەرێژەی (٥٪) کەژمارەیان (١٤) منداڵ بووە شوێنی نیشتەجێیان کەرکووک بووە. ڕێژەی (٤٪)یش کە ژمارەیان (١٣) منداڵ بووە شوێنی نیشتەجێیان سلێمانی بوود. بەڵام ئەوانەی نیشتەجێی شوێنە جیا جیاکانی دیکە بوون ڕێژەیان (٣٪) و ژمارەیان (٨) منداڵ بووە. ئەمەش ئەوە دەردەخات کە زۆرترین ڕێژە شوێنی نیشتەجێیان هەولێر بووە.

خشتەی ژمارە (٥) شوێنی نیشتەجێی نموونەکان

نیشتەجێ	ژمارە	٪
ناوچەی هەولێر	٢٦٧	٪٨٩
دەرەوەی هەولێر	٣٣	٪١١
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

لەخشتەی ژمارە (٥)دا روون دەبێتەوە، کە (٢٦٧)ی ئەو تاکانەی لەو لێکۆڵینەوەیەدا بە نموونەبەنموونە وەرگیراون، نیشتەجێی ناو چەقی هەولێرن و ڕێژەکەیان ٨٩٪. بەڵام ئەوانەی لەدەرەوەی هەولێر نیشتەجێن ژمارەیان (٣٣) و ڕێژەکەیان (١١٪). ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە زۆری ئەوانەی نموونەیان لەسەر هاتۆتەوە نیشتەجێی چەقی شاری هەولێرن.

خشتەی ژمارە (٦) جۆری کاری نموونەکان

جۆری کار	ژمارە	٪
کاسب	١٧٠	٪٥٦
جگەرە فرۆش	٢٩	٪١٠
بۆیاغچی پێڵاو	٢٩	٪١٠
فیتەر	٢٩	٪١٠
ئاسنگەر	٢١	٪٧
فرۆشیاری گەڕۆک	٢١	٪٧
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

- ڕێکخراوی (یونسیف)، کاری منداڵانی بۆ حەوت جۆری سەرەکی دابەش کردووە. وەک (ماڵداری، کاری زۆرەکی، قۆرغکردنی سێکسی، قۆرغکردنی بازرگانی، کاری پیشەسازی کشتوکاڵ، کاری سەر شەقامەکان، کاری خێزانی، کاری ڕووەکی). جا لەبەر ئەوەی بابەتەکەمان بەدیاردەی کارپێکردنی منداڵان تایبەت کردووە، بۆیە هەوڵمان دا بەو جۆرە کارە ئاشنابین کە منداڵان لەسەر شەقامەکان دەیکەن. ئەوە بوو لەمیانەی دەرئەنجامی خشتەی ژمارە (٦)دا بۆمان دەرکەوت کە جۆری کارەکانی ئەو نموونەکانی لێکۆڵینەوەکە بەم شێوەیە بووە: (٥٦٪) کاسب، کە زۆرینەی ڕێژەکەیان پێکدێنێت و ژمارەیان گەیشتە (١٧٠) منداڵ لەکۆی (٣٠٠) منداڵ. (١٠٪)یش جگەرە فرۆش بوون لەسەر شەقامەکان. هەروەها هەشبووە پیشەی (پێڵاو بۆیاغکردن و کاری تری کردووە وەک پیشەوەر لای چاککەرەوەی ئۆتۆمبێلەکان). بەڵام ئەوانەی پیشەی ئاسنگەری، فرۆشیاری گەڕۆکیان کردووە بەرێژەی لەیەکچوو هاتووە بۆ هەر پیشەیەک (٧٪).

لەمیانەی ئەو وەڵامانەی لەخشتەکەدا هاتووە ئەو دەرەنجامە وەدەست دێنین، کە منداڵانی دەستکار لەشاری

هەولێر زۆر جۆری کاریان ئەنجامداوە، بەبێ پسپۆرییەتییەک لەکاریکدا. ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە تەنیا سەیری قازانجی مادیان کردووە، کە نیازیان بووە وەدەستی بێنن.

خشتەی ژمارە (٧) شوێنی کاری نموونەکان نیشان دەدات

شوێنی کار	ژمارە	٪
کارکردن لەشەقامەکان	١٥٤	٪٥١
کارکردن لەناوچەی پیشەسازی و دەزگا هونەرییەکان	٥٦	٪١٩
کارکردن لەبازاڕگەی سیروان و شێخەڵلا	٩٠	٪٣٠
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

لەخشتەی ژمارە (٧)دا بۆمان روون دەبێتەوە، کە ڕێژەی (٥١٪) لەو تاکانەی نموونەیان لەسەر هاتۆتەوە لەشەقامەکان بەگەڕۆکی کاریان کردووە، ژمارەیان گەیشتۆتە (١٥٤). لەکاتێکدا (١٩٪) لەناوچەی پیشەسازیی و دەزگاکانی هونەری کاریان کردووە، ژمارەیان (٥٦) منداڵ بوون. (٣٠٪) لەبازاڕگای سیروان و شێخەڵلا کاریانکردووە، کە ژمارەیان (٩٠) منداڵ بووە. ئەمەش ئەوە دەردەخات، کە ڕێژەی زۆری نموونە لەسەرهێنراوەکان لەسەر شەقامەکان کاریان کردووە.

خشتەی ژمارە (٨) دەستکەوتی ڕۆژانەی نموونە کان

دەستکەوتی ڕۆژانە	ژمارە	٪
کەمتر لە (٥) دینار	٢٦	٪٩
٥-١٠	٧١	٪٢٤
١١-١٥	٨١	٪٢٧
١٦-٢٠	٦٠	٪٢٠
٢١-٢٥	٣٥	٪١٢
٢٦-٣٠	١٣	٪٤
زیاتر لە (٣٠) دینار	١٢	٪٤
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

لەخشتەی ژمارە (٨)دا بۆمان روون دەبێتەوە کەدەستکەوتی ڕۆژانەی کەمتر لە (٥) دینار (٩٪) بووە، لەژمارەی (٢٦) منداڵدا. بەڵام ئەوانەی ڕۆژانە (٥-١٠) دیناریان دەست کەوتووە ڕێژەکەی (٢٤٪)ە کە ژماردیان گەیشتۆتە (٧١٪)، کەچی ئەوانەی ڕۆژانەیان (١١-١٥) دینار بووە، ڕێژەیان (٢٧٪) بووە، کە ژمارەیان گەیشتۆتە (٨١) منداڵ. لەکاتێکدا ڕێژەی (٢٠٪) ڕۆژانە (١٦-٢٠) دیناریان دەست کەوتووە کەژمارەیان (٦٠) منداڵ بووە. هەروا ئەوانەی دەستکەوتیان (٢١-٢٥) و (٢٥-٣٠) و (٣٠) دینار بەرەو سەرەوە بووە، ڕێژەیان بەم شێوەیە بووە: ١٢٪ ژمارەیان (٣٥) منداڵ و (٤٪) ژمارەیان (١٣) منداڵ و (٤٪) ژمارەیان (١٢) منداڵ لەکۆی (٣٠٠) منداڵدا.

خشتەی ژمارە (٩) لایەنی خوێندەواری باوکی نموونەکان

لایەنی خوێندەواری باوکی منداڵ	ژمارە	٪
نەخوێندەوار	١٢٦	٪٤٢
خوێندەوار	٣٦	٪١٢
خوێندەواریی (خوێندن و نووسین)	١٢	٪٤
سەرەتایی	٧٢	٪٢٤
ناوەندی	١٨	٪٦
دواناوەندی	١١	٪٤
پەیمانگا	٤	٪١
کۆلێژ- زانکۆ	٢	٪١
مردوو	١٩	٪٦
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

لەخشتەی ژمارە (٩)دا ئاماژە بەلایەنی خوێندەواری باوکی منداڵەکان دەدات، کە لێکۆڵینەوەیان لەگەڵ سازدراوە: لەوانە (٤٢٪) نەخوێندەوارو ژمارەیان (١٢٦) بووە. (١٢٪) خوێندەوار بوونو ژمارەیان گەیشتۆتە (٢٦) کەس (٤٪)یش تەنیا خوێندنەوەو نووسینیشیان زانیووە، کە ژمارەیان (١٢) بووە، لەکاتێکدا (٢٤٪) قۆناغی سەرەتاییان تەواو کردبوو، کە ژماردیان دەگەیشتە (٧٢). (٦٪)یش قۆناغی ناوەندییان تەواو کردبوو، کە ژمارەیان (١٨) بووە. (٤٪) قۆناغی دواناوەندییان تەواو کردبوو کە ژمارەیان (١١) بووە. لەکاتێکدا (١٪) پەیمانگایان تەواو کردووە، کە ژمارەیان (٤) کەس بووە. بەڵام ڕێژەی ئەوانەی کۆلێژ (زانکۆ)یان تەواو کردبوو (١٪) بوو ژمارەشیان دەگەیشتە (٢) کەس.

لەبەیاننامەی ناوبراودا بۆمان روون دەبێتەوە کەزۆرینەی ڕێژەی باوکی ئەومنداڵانە لەلێکۆڵینەوەکەدا بەنموونە هێنراونەتەوە نەخوێندەوار بوون.

خشتەی ژمارە (١٠) پیشەی باوکی منداڵ دەربەدەخات

پیشەی باوك	ژمارە	٪
کاسب	١٥٢	٪٥١
چاککەرەوە	١٥	٪٥
شوفێر	٣٣	٪١١
ئاسنگەر	٨	٪٣
مردوو	١٩	٪٦
فەرمانبەری حکومەت	٣٤	٪١١
بێکار	٢٥	٪٨
فیتەر	١٢	٪٤
وانەبێژ	٢	٪١
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

لەخشتەی ژمارە (١٠)دا بۆمان روون دەبێتەوە، کە باوکی ئەو منداڵانەی لێکۆڵینەوەیان لەسەر ئەنجام دراوە کاسب بوون، ژمارەیان گەیشتۆتە (١٥٢) منداڵ، ئەمەش بەبەراوردکردن لەگەڵ پیشەی باوکەکانی دیکە زۆرینە وەردەگرێت. دوای ئەوە (٥ ٪) دێت کەچاککەرەوە بوون و ژمارەیان (١٥) منداڵ بووە. (١١٥)ش شوفێر بوون و ژمارەیان گەیشتۆتە (٣٣) منداڵ. لەوانە (٣ ٪) ئاسنگەر بوون، کە ژمارەیان (٨) منداڵ بوو. فەرمانبەری حکومەت رێژەیان (١١ ٪) بووەو ژمارەیان گەیشتۆتە (٣٤) منداڵ. (٤ ٪)یش فیتەر بوون کە ژمارەیان (١٢) منداڵ بووە. لە (١ ٪)یش وانەبێژ بووە، کە ژمارەیان (٢) منداڵ بووە لەکۆی ٣٠٠ منداڵدا.

خشتەی ژمارە (١١) داهاتی مانگانەی هەر خێزانێکی منداڵ دەربەدەخات

داهاتی مانگانەی هەر خێزانێك	ژمارە	٪
٢٥٠-٥٠٠ دینار	٥٧	٪١٩
٥٠١-٧٥٠	٦٦	٪٢٢
٧٥١-١٠٠٠	٦٩	٪٢٣
١٠٠١-١٢٥٠	٤٨	٪١٦
١٢٥١-١٥٠٠	٢٢	٪٧
١٥٠١-١٧٥٠	٨٠	٪٣
١٧٥١-٢٠٠٠	١١	٪٤
٢٠٠٠ زیاتر	٩	٪٦
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

لەخشتە ژمارە (١١)دا بۆمان روون دەبێتەوە، کە داهاتی مانگانەی هەر خێزانێکی ئەو نموونانەی هێنراونەتەوە لەژمارەی (٣٠٠) منداڵ بەم شێوەیە بووە، رێژەی (١٩ ٪) داهاتی مانگانەی لەنێوان (٢٥٠-٥٠٠) دینار بووە، کە ژمارەیان گەیشتۆتە (٥٧). رێژەی (٢٢ ٪) داهاتی مانگانەیان لەنێوان (٥٠١-٧٥٠) دینار بووە کە ژمارەیان (٦٦) منداڵ بووە. (٢٣ ٪)یش داهاتی مانگانەیان لەنێوان (٧٥١-١٠٠٠) دینار بووە، کە ژمارەیان (٦٩) منداڵ بووە. (١٦ ٪)یش داهاتی مانگانەیان لەنێوان (١٠٠١-١٢٥٠) دینار بووە، کە ژمارەیان گەیشتۆتە (٤٨) خێزان. رێژەی (٧ ٪) داهاتی مانگانەیان لەنێوان (١٢٥١-١٥٠٠) دینار بووە کە ژمارەیان (٢٢) خێزان بووە. رێژەی (٣ ٪)یش داهاتی مانگانەیان لەنێوان (١٥٠١-١٧٥٠) دینار بووە، کە ژمارەیان گەیشتۆتە (٨) خێزان، لەکاتێکدا رێژەی ئەو خێزانانەی داهاتی مانگانەیان (١٧٥١-٢٠٠٠) دینار بووە (٤ ٪) بووە، کە ژمارەیان (١١) خێزان بوو. بەڵام ئەو خێزانانەی داهاتی مانگانەیان لەسەرووی (٢٠٠٠) دینار بووە رێژەیان (٦ ٪) بووەو ژمارەشیان گەیشتۆتە (٩) خێزان. هەروەها لەبەیاننامەی ناوبراودا بۆمان روون دەبێتەوە، کە زۆرینەی داهاتی مانگانەی هەر خێزانێک لەنێوان (٢٥٠-١٠٠٠) دینار بووە، کە رێژەیان گەیشتۆتە (٦٤ ٪) لەکۆی ئەو تاکانەی نموونەیان لەسەر هێنراوەتەوە لەلێکۆڵینەوەکەدا.

خشتەی ژمارە (١٢) ژمارەی ئەندامانی خێزانی نموونەکان

ژمارەی ئەندام	ژمارە	٪
٢-٣	٢٠	٪٧
٤-٥	٥٢	٪١٧
٦-٧	٢٩	٪٢٧
٨-٩	١١٠	٪٣٧
١٠ زیاتر	٨٩	٪٣٠
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

لەبەیاننامەی خشتەی ژمارە (١٢)دا بۆمان روون دەبێتەوە، کە رێژەی (٧ ٪) لەخێزانی نموونە هێنراوەکان ژمارەی ئەندامانی خێزانیان (٢-٣) ئەندام بووە. رێژەی (١٧ ٪)یش ژمارەی ئەندامانی خێزانەکانیان (٤-٥)

ئەندام بووە. ڕێژەی (١٠٪) ژمارەی ئەندامان لەنێوان (٦-٧) ئەندام بووە. بەڵام ئەو خێزانانەی ژمارەی ئەندامانیان لەنێوان (٨-٩) بووە لەکۆی نموونە هێنراوەکان (٣٧٪) بووە. لەکاتێکدا ڕێژەی قەوارەی ئەو خێزانانەی لەسەرووی (١٠) ئەندام بوو گەیشتۆتە (٣٠٪).

لەدەرەنجامی قەوارەی خێزانی ئەو منداڵانەی بەنموونە لەلێکۆڵینەوەکەدا هاتوون جۆرێکی زۆر لەوانە ڕێژەی ئەندامانی خێزانیان لەنێوان (٦-١٠ و زیاتر) بووە لەکۆی گشتی نموونە هێنراوەکان گەیشتۆتە (٧٧٪).

خشتەی ژمارە (١٣) ژمارەی دەستکارانی خێزانی نموونەکان

ژمارەی دەستکاران لەخێزان	ژمارە	٪
١-٢	١٥٤	٥١ ٣٣
٣-٤	١٣١	٤٣ ٦٦
٥-٦	١٢	٤
٧-٨	٣	١
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

لەخشتەی ژمارە (١٣)دا ژمارەی ئەو کار دەستانەی لەخێزانی نموونە هێنراوەکان بۆمان ڕوون دەکاتەوە، کە ئاماژە بە (١٥٤) نموونەی هێنراو دەدات بەڕێژەی (٥١/٣٣٪) کە ژمارەی دەستکار لەخێزانەکانیان لەنێوان (١-٢) کەس بووە. (١٣١)یش بەڕێژەی (٤٣/٦٦٪) ژمارەی دەستکار لەخێزانەکانیان لەنێوان (٣-٤) کەس بووە. بەڵام ئەو خێزانانەی ژمارەی دەستکار لەخێزانەکانیان لەنێوان (٥-٦) کەس بووە ژمارەیان (١٢) خێزان بووە بەڕێژەی (٤٪). لەکاتێکدا تەنیا (٣) نموونە هێنراو بەڕێژەی (١٪) لەکۆی گشتی ژمارەی دەستکار لەخێزانەکانیان لەنێوان (٧-٨) کەس بووە.

هەروەها لەمیانەی بەیاننامەی ئەو خشتەیەدا بۆمان ئاشکرا دەبێت، کە زۆرینەی خێزانی ئەو نموونانەی هێنراوەتەوە زیاتر لەکەسێک لەخێزانەکەیان کاری کردووە، مەبەست بەرزکردنەوەی ئاستی گوزەرانی خێزانەکەیان بووە.

خشتەی ژمارە (١٤) بەردەوامبوونی منداڵ لەخوێندن

وەڵام	ژمارە	٪
بەڵێ	٨٩	٣٠
نەخێر	٢١١	٧٠
کۆ	٣٠٠	١٠٠

لەخشتەی ژمارە (١٤)دا بۆمان ڕوون دەبێتەوە، کە ڕێژەی ئەو منداڵانەی نموونەیان هێنراوەتەوە تەنیا بەڕێژەی (٣٠٪) بەردەوامبوون لەخوێندن. لەکاتێکدا (٧٠٪) خوێندنیان جێ هێشتووە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت لەزۆرینەی منداڵەکان بەردەوام نەبوون لەخوێندن، بەڵکو جێیان هێشتووە. لەدەرەنجامی ئەو خشتەیەدا ئەوە وەدەست دێنین، کە ئەو ڕێژە زۆرەی خوێندنیان جێ هێشتووە پێچەوانەی کارنامەی مافی منداڵانە، کە لەهەردوو مادەی (٢٨ و ٢٩)ی مافی منداڵان هاتووە پێویستە و زەرورە منداڵ بەردەوام بێ لەخوێندن.

خشتەی ژمارە (١٥) هۆکاری بەردەوام نەبوونی منداڵ لەخوێندن

هۆکار	ژمارە	٪
ئابووری	١٩٧	٪٦٥
سیاسی	٥	٪٢
کۆمەڵایەتی	٤٤	١٤
نەمێنشتنی ماڵ	٥٤	٪١٩
کۆ	٣٠٠	١٠٠

لەخشتەی ژمارە (١٥)دا بۆمان ڕوون دەبێتەوە، کە ئەو هۆکارانەی بوونەتە هۆی ئەوەی منداڵ بەردەوام نەبێت لەخوێندن و وازی لێبێنێت، هۆکاری ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی بوون لەگەڵ ئەو خێزانانەی نەیانهێشتووە منداڵەکانیان بخوێنن. جا لەمیانەی ئەم خشتەیەدا بۆمان ڕوون دەبێتەوە، کە ڕێژەیەکی زۆر لەو منداڵانەی نموونەیان هێنراوەتەوە هۆکاری دوورکەوتنەوەیان لەخوێندن، ئابووری بووە.

خشتەی ژمارە (١٦) پەیوەندی نێوان کاری منداڵ و پیشەی باوک

وەڵام	ژمارە	٪
بەڵێ	٨٧	٪٢٦
نەخێر	٢١٩	٪٧٣
بێ وەڵام	٣	٪١
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

لەخشتەی ژمارە (١٦)دا جەخت لەسەر زۆرترین ڕێژەی نموونەکان دەکاتەوە، کە پەیوەندییەک نییە لەنێوان ئەو کارانەی ئەوان ئەنجامی دەدەن لەگەڵ پیشەی

باوکەکانیان بەرێژەی (٧٣٪). بەڵام ئەوانەی کارەکانیان لەگەڵ پیشەی باوکیان یەک دەگرێتەوە تەنیا بەرێژەی (٢٦٪).

لەوەڵامی ئەو خشتەی سەرەوەدا دەگەینە ئەوەی کە:" پەیوەندییەک هەیە لەنێوان پیشەی باوک و ئەو کارەی منداڵ ئەنجامی دەدات". ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی، کە زۆرجار خێزان هۆکاری راستەوخۆ دەبێت بۆ پاڵنانی منداڵ، کە هەمان ئەو کارە بکات کەپیشەی باوکیەتی.

خشتەی ژمارە (١٧) ژمارەی کاتەکانی کار لەکاتی ئێستادا

کاتەکانی	ژمارە	٪
١-٣ کاتژمێر	٣١	٪١٠
٤-٦	١٠٥	٪٣٥
٧-٩	٩٢	٪٣٠
١٠-١٢	٦٩	٪٢٤
بێ وەڵام	٣	٪١
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

لەبەیاننامەی خشتەی ژمارە (١٧)دا ژمارەی کاتژمێرمان بۆ روون دەبێتەوە، کە ئەو منداڵانەی نموونەیان هێنراودتەوە لەکارکردن بەسەریان بردووە بەم شێوەیەیە: رێژەی (١٠٪) بۆ ماوەی (١-٣) کاتژمێر کاریان کردووە. رێژەی (٣٥٪) بۆ ماوەی (٧-٩) کاتژمێر کاریان کردووە. بەرێژەی (١٠-١٢) کاتژمێریش (٢٤٪) کاریانکردووە.

لەمیانەی ئەو خشتەی سەرەوەدا ئەو دەرەنجامە وەدەست دەهێنین، کە ئەو منداڵانە زیاتر لەوەی بۆیان دیاریکراوە بەکاتژمێر کاریان کردووە لەبواری کاردا، بێگومان ئەوەش پێچەوانەی کارنامەی مافەکانی منداڵە.

خشتەی ژمارە (١٨) تەمەنی نموونەکان لەکاتی دەست بەکارکردنیان

تەمەن	ژمارە	٪
٤-٦	١٩	٪٦
٧-٩	٩٢	٪٣١
١٠-١٢	١٢٨	٪٤٣
١٣-١٥	٥٤	٪١٨
١٦-١٨	٧	٪٢
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

خشتەی ژمارە (١٨) بۆمان روون دەکاتەوە، کە زۆرینەی رێژەی ئەو منداڵانەی بەنموونە هێنراونەتەوە، لەدەرەوەی ماڵ دەستیان بەکار کردووە و تەمەنیان لەنێوان (١٠-١٢) ساڵی بووە و رێژەشیان گەیشتۆتە (٤٣٪). بەڵام ئەوانەی لەماوەی تەمەنی نێوان (٧-٩) ساڵ و (١٠-١٢) ساڵ و (١٣-١٥) ساڵ و (١٦-١٨) ساڵ، رێژەکەیان بە ریز بەم شێوەیە بووە (٣١٪)- (١٨٪)- (١٢٪).

خشتەی ژمارە (١٩) ژمارەی ئەو ساڵانەی منداڵ کاری کردووە

ژمارەی ساڵ	ژمارە	٪
١-٢	١٣٩	٤٦.٣
٣-٤	٩٤	٪٣١.٣
٥-٦	٤٣	٪١٤.٣
٧-٨	١٧	٥.٦
٩-١٠	٢	٪٠.٦
١١-١٢	سفر	سفر
١٣ زیاتر	١	٪٣
بێ وەڵام	٤	٪١.٣
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

لەخشتەی ژمارە (١٩)دا بۆمان روون دەبێتەوە کە رێژەی (٤٦/٣٪) لەو منداڵانەی بە نموونە وەرگیراون (١-٢) ساڵ تەمەنیان لەکارکردن بەسەر بردووە. رێژەی (٣١/٣٪)یش تەمەنی (٣-٤) ساڵیان بەسەر بردووە. رێژەی (١٤/٣٪) (٥-٦) ساڵیان لەکارکردن بەسەر بردووە. رێژەی (٥/٦٪) (٧-٨) ساڵیان بەسەر بردووە. بەڵام ئەوانەی دیکە لەماوەی (٩-١٠) ساڵ هەروەها (١٣) بەرەو سەرەوەتر بەم رێژەیە بەسەریان بردووە بەنزیکەی (١٪) بۆ (٢) منداڵ و رێژەی (١/٣٪) بۆ تەنیا (٤) منداڵ لەکۆی (٣٠٠) منداڵدا.

خشتەی ژمارە (٢) دابەشکردنی نموونەکان بەپێی تەمەن

تەمەن	ژمارە	رێژەی
٥-٧	٨	٢.٦٦
٨-١٠	٢٨	٩.٣٣
١١-١٢	٩٩	٣٣
١٤-١٦	١٦٥	٥٥
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

بەیاننامەی خشتەی ژمارە (٢٠) بۆمان روون دەکاتەوە، کە رێژەی ئەو منداڵانەی ئارەزوویان لەوە هەبووە واز لەکارکردن بێنن گەیشتۆتە (٤٦٪). لەکاتێکدا ئەوانەی ئارەزوویان نەبووە، واز لەکار بێنن گەیشتۆتە رێژەی (٥٤٪) لەکۆی گشتی (٣٠٠) منداڵدا.

خشتەی ژمارە (٢١) هۆکارەکانی پاڵنەری منداڵ بۆ کارکردن

هۆکار	ژمارە	٪
هەژاری	٢٣٠	٪٦٠
نەبوونی بەخێوکار	٩	٪٣
پاڵنەری ماڵ	٤٧	٪١٥
ئارەزووکردن لەکار	٥٣	٪١٧
سەرنەکەوتن لەخوێندن	٣٨	٪١٢
هۆکاری دیکە	٤	٪١
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

لەخشتەی (٢١)دا بۆمان روون دەبێتەوە، کە ژمارەیەک هۆکار لەناردان بۆ پاڵنەری منداڵ، کە بەنموونە هێنراونەتەوە بۆ کارکردن لەدەرەوەی ماڵ لەسەرووی هەموویانەوە هەژارییە، پاشان ئارەزوو کردن لەکار، دواتر پاڵنەری ماڵ و دوا هۆکار سەر نەکەوتن لەقوتابخانە. بەم رێژانەی لەخشتەکەدا دیاری کراوە.

خشتەی ژمارە (٢٢) رازیبوونی منداڵ لەکارەکەی

وەڵام	ژمارە	٪
بەڵێ	١٧٠	٪٥٦ ٦
نا	١٢٥	٪٤١ ٦
بێ وەڵام	٥	٪١ ٦
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

لەبەیاننامەی خشتەی ژمارە (٢٢)دا بۆمان روون دەبێتەوە، کە رێژەی (٥٦/٦٪) لەو منداڵانەی نموونەیان لەسەر هێنراوەتەوە ئەو لێکۆڵینەوەیە دەیانگرێتەوە کە رازین لەو کارەی پراکتیزەی دەکەن. بەڵام بەرێژەی (٤١/٦٪) رازی نین لەکارەکانیان. لەکاتێکدا (١/٦٪) وەڵامیان نەداوەتەوە ئاخۆ رازین یان نا لەکۆی (٣٠٠) منداڵدا.

خشتەی ژمارە (٢٣) هۆکاری نارازی نەبوون لەکار

هۆکار	ژمارە	٪
کارەکە شیاو نییە لەگەڵ هێزو تواناي	٣٥	١١ ٦
کارەکە شیاو نییە لەگەڵ قۆناغی تەمەنی	٣٠	١٠
کەمی قازانجی مادی	٥٩	١٩ ٦
خراپی جووڵانەوەی پیاوانی پۆلیس و شارەوانی	١	٣ ٣
درێژەی ماوەی کار	٣٩	١٣
هۆکاری دیکە	٩	٣
کۆ	٣٠٠	١٠٠

لەخشتەی ژمارە (٢٣)دا ئەو هۆکارانەمان بۆ دەردەخات، کە وای لەو منداڵانەی نموونەیان لەسەر هێنراوەتەوە کردووە نارازی بن لەکارەکانیان بەم شێوەیە: رێژەی (١١/٦٪) کارەکە لەگەڵ هێز و توانایان ناگونجێ. (١٠٪) کارەکە لەگەڵ قۆناغی تەمەنیان یەک ناگرێتەوە (١٩/٦٪) لەبەر کەمی قازانجی مادییە. (٤/٣٪) خراپی جووڵانەوەی خاوەن کارە لەگەڵیاندا. بەرێژەی (٣/٣٪) پۆلیس و پیاوانی شارەوانی بەخراپی لەگەڵیان دەجووڵێنەوە. (١٣٪) لەبەر دوورو درێژی ماوەی کارەکەیانە. کەچی (٣٪) لەبەر هۆکاری دیکەن.

بڕوانە خشتەی ژمارە (٢٤)

لەخشتەی ژمارە (٢٤) چۆنیەتی مامەڵەکردنی توند لەگەڵ ئەو منداڵانەی نموونەیان لەسەر هاتۆتەوە لەبواری کارەکەیدا روون دەکاتەوە. شایانی ئاماژە پێکردنە لەدەرەنجامی ئەو ئامارەدا ئەو بەڵگە وەدەست دەهێنین، کە رێژەی زۆری منداڵان لەلایەن ئەو کەسانە دووچاری بەشەینەتی بوونەتەوە، کە رۆژانە مامەڵەیان لەگەڵدا کردوون.

خشتەی ژمارە (٢٥) ئارەزووی نموونەکان بۆگەڕانەوەیان بۆ خوێندن کە وازیان لێهێنابوو

وەڵام	ژمارە	
بەڵێ	١١٦	٣٨ ٦
نەخێر	١٧	٢٣ ٦
بێ وەڵام	١١٣	٧٣ ٦
کۆ	٣٠٠	١٠٠

خشتەی ژمارە (٢٤) چۆنیەتی مامەڵەکردنی خەڵك لەگەڵ منداڵ

جۆری مامەڵە / جۆری مامەڵە کراوەکان لەگەڵ منداڵ	باس ژمارە	ڕێژەی سەدی	خراپ ژمارە	ڕێژەی سەدی	ئاسایی ژمارە	ڕێژەی سەدی
کەس و کار	١٩٣	٪٦٤	١٤	٪٤	٨٥	٪٢٨
خاوەن کار	١١٣	٪٣٧	١٣	٪٤ ٣	٨٢	٪٢٧
هاوڕێ	١٤١	٪٤٧	٢٠	٪٦ ٦	١١٨	٪٣٩
پیاوانی پۆلیس و شارەوانی	٥٥	٪١٨	٨٩	٪٢٩ ٦	٧١	٪٢٣
خاوەن شوێنە بازرگانییەکان	٦٦	٪٢٢	١٤	٪٤ ٦	١٠٦	٪٣٥
میوانەکان	٨٠	٪٢٦	١٣	٪٣,٤	١٤٣	٪٤٧

لەبەیاننامەی خشتەی ژمارە (٢٥)دا بۆمان ئاشکرا دەبێت، کە بەڕێژەی (٣٨/٦ ٪) لەو منداڵانەی نموونەیان لەسەر هاتۆتەوە ئارەزووی ئەوەیان هەبووە سەرلەنوێ بگەڕێنەوە سەر خوێندن، کە پێشتر وازیان لێهێنابوو. بەڵام بەڕێژەی (٢٣/٦ ٪) ئارەزوویان نەبووە بگەڕێنەوە بۆ خوێندن. لەکاتێکدا ڕێژەی (٧٣/٦ ٪) ئامادە نەبوون وەڵام بدەنەوە بەوەی ئاخۆ ئارەزوویان لەگەڕانەوە هەبووە یان نا، جارێکی تر دەست بەخوێندن بکەنەوە.

خشتەی ژمارە (٢٦) هۆکاری ڕووبەڕوو بوونەوەی منداڵ لەگەڵ گرفت لەکاتی کاردا

جۆری گرفت	ژمارە	٪
ئەرك و ماندوو بوونی زیدە	٤٩	٪١٦.٣
شەڕکردن	٤٨	٪١٦
سووکایەتی پێکردن	٤٣	٪١٤ ٣
مانەوەی کاتێکی زۆر لەشەقامەکان	٣٥	٪١١ ٦
دواکەوتن لەگەڕانەوە	٢٠	٪٦ ٦
تەنگ پێ هەڵچنیان لەلایەن دوکاندارەکانەوە	١٩	٪٦ ٣
گرفتی دیکە	١٠	٪٣ ٣

لەدەرەنجامی ئەو خشتەیەی سەرەوەدا دەرکەوتووە، کە منداڵەکان لەکاتی کارکردنیان لەسەر شەقامەکان ڕووبەڕووی گرفت بوونەتەوە. ڕێژەی (١٦/٣) گرفتەکانیان بەهۆی ئەرک و ماندووبوونی زۆر بووە، کە زیاد لەهێزو توانای خۆیان مایەیان داناوە. بەڕێژەی (١٦ ٪) بەهۆی شەڕکردن بووە لەگەڵ کەسانی دیکە. لەکاتێکدا بەڕێژەی (١٤/٣ ٪) ڕووبەڕووی سووکایەتی پێکردن بوونەتەوە.

بەڵام ئەوانەی گرفتیان تووش بووە بەهۆی مانەوەی ماوەیەکی زۆر لەشەقامەکان لەرۆژدا، لەهاوینی گەرمدا یان زستانی ساردا ڕێژەکەیان گەیشتۆتە (١١/٦ ٪). کەچی ئەوانەی گرفتیان ڕووبەڕوو بۆتەوە بەهۆی ئەوەی درەنگ گەڕاونەتەوەماڵەوە ڕێژەیان (٦/٦ ٪) بووە. بەڵام ئەوانەی لەلایەن دوکاندارەکانەوە دووچاری تەنگ پێ هەڵچنین بوونەتەوە ڕێژەیان (٣/٣ ٪) بووە.

لەدەرەنجامی ئەو لێکۆڵینەوەیەدا ئەوە وەدەست دەهێنین، کە ڕێژەی زۆری ئەو منداڵانەی نموونەیان لەسەر هێنراوەتەوەو لەشەقامەکان کاردەکەن بەڕێژەی (٧٥ ٪) ڕووبەڕووی گرفتی جۆراوجۆر بوونەتەوە، کە ئەوەش کاریگەریی هەبووە لەسەر کەسایەتییان و سروشتی پەیوەندییەکانیان و جۆری ڕەفتاریان، کە لەگەڵ کەسانی دیکە پراکتیزەی دەکەن.

خشتەی ژمارە (٢٧) ئایا منداڵان دووچاری نەخۆشی هاتوون؟

وەڵام	ژمارە	٪
بەڵێ	٥٩	٪١٩.٦
نەخێر	٢٤١	٪٨٠ ٣
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

لەخشتەی سەرەوەدا ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە تاچەند ئەو منداڵانەی لەشەقامەکان کار دەکەن، دووچاری نەخۆشی

بوونەتەوە. ڕێژەی (١٩/٦ ٪) لەکۆی (٣٠٠) منداڵ بەزۆری تووشی نەخۆشی بوون لەماوەی کاردا بەهۆی بەرزبوونەوەی پلەی گەرما لەهاویندا و سەختی سەرما لەزستاندا. لەکاتێکدا بەڕێژەی (٨٠/٣ ٪) دووچاری هیچ جۆرە نەخۆشییەک نەبوونەتەوە. لەخشتەی ژمارە (٢٨)دا جۆری ئەو نەخۆشییانە نیشان دەدات، کە منداڵانی نموونەیان لەسەر هاتۆتەوە دووچاری بوون.

خشتەی ژمارە (٢٨) جۆری نەخۆشی، کە منداڵان لەکاتی کارکردن تووشی بوون

جۆری نەخۆشی	ژمارە	٪
سکچوون	٧	٢٣
سووتان	٢	٠٦
بریندار	٤	٪١٣
ژانەسەر	١٣	٪٨
تا	٩	٣
جومگە	١١	٣٦
تەنگە نەفەسی	١	٪٠٣
لاوازی	١٢	٤
نییە	٢٤١	٨٠٣
کۆ ٣٠٠	٪٣٠٠	

خشتەی ژمارە (٢٨) جۆری ئەو نەخۆشیانەمان بۆ دەردەخات، کە منداڵان لەکاتی کارکردن تووشی بوون. ڕێژەی (١٩/٤ ٪ لەکۆی گشتی لەماوەی مانەوەیان لەو کارەی پراکتیزەی دەکەن تووشی نەخۆشی جۆراو جۆر بوون وەک (سکچوون- سووتان- برینداری- ژانە سەر- تا- تەنگە نەفەسی- جومگە- لاوازی) لەکاتێکدا بەڕێژەی (٨٠/٣ ٪) تووشی هیچ جۆرە نەخۆشییەک نەبوونەتەوە.

لەدەرەنجامی بەیانکردنی ئەو خشتەیەدا دەتوانین ئەوە وەدەست بێنین، کە ئەو ڕێژەیەی لەوانە تووشی نەخۆشی جۆراوجۆر بوون، بەهۆی درێژی کاتی کارکردن بووە، کە سەرمای زستان و گەرمایەکی زۆری هاوین لێیداون.

خشتەی ژمارە (٢٩) ئاخۆ منداڵەکە لە شوێنی کارەکەی برای لە گەڵ بووە ، کە لەهەمان قۆناغی تەمەنی ئەودا بێت؟

وەڵام	ژمارە	
بەڵێ	١٣٥	٤٥
نەخێر	١٥٥	٥١٦
بێ وەڵام	١٠	٣٣
کۆ	٣٠٠	١٠٠

لەخشتەی ژمارە (٢٩)دا بۆمان روون دەبێتەوە کە بەڕێژەی (٤٥ ٪) لەو منداڵانەی بەنموونەوەرگیراون، برایان لەهەمان قۆناغی تەمەندا کاریان لەگەڵ کردوون. لەکاتێکدا بەڕێژەی (٥٠/٦ ٪) برایان نەبووە لەهەمان قۆناغی تەمەندا. بەڵام بەڕێژەی (٣/٣ ٪) لەکۆی (٣٠٠) منداڵ وەڵامیان نەداوەتەوە.

خشتەی ژمارە (٣٠) ئاخۆ منداڵ لەهەمان بواری کاردا پەیوەندی لەگەڵ هاوڕێکانی هەبووە و سەردانی کردوون؟

وەڵام	ژمارە	٪
بەڵێ	١٣٢	٪٢٤
نەخێر	١٦٥	٥٥
بێ وەڵام	٣	٪١
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

لەخشتەی ژمارە (٣٠)دا بۆمان روون دەبێتەوە، کە بەڕێژەی (٤٤ ٪) پەیوەندی لەگەڵ هاوڕێیان و سەردانیان هەبووە. کەچی (٥٥ ٪) هیچ پەیوەندییان نەبووەو سەردانی هاوڕێکانیشیان نەکردوون لەهەمان بواری کارەکانیاندا. بەڵام (١ ٪) وەڵامیان نەداوەتەوە.

خشتەی ژمارە (٣١) ئەو شوێنەی کە منداڵ لەدوای کار بۆی دەگەڕێتەوە

وەڵام	ژمارە	٪
ماڵ	٢٨٧	٪٩٥٦
شوێنەکانی ئەتاری	٢٠	٪٦٦
هاوڕێ و خزمەکانی	١٥	٪٥
سینەما	١٣	٪٤٣
شوێنی تر	١٠	٪٣٣

لەدەرەنجامی خشتەی سەرەوەدا ئەو شوێنانەمان بۆ روون دەبێتەوە، کە منداڵ لەدوای کارکردنەکەی بۆی گەڕاوەتەوە. ڕێژەی (٩٥/٦ ٪) گەڕاونەتەوە ماڵ. ڕێژەی (٦/٦ ٪) چوونەتە شوێنەکانی ئەتاری بە مەبەستی یاریکردن بەئامێرەکان. (٥ ٪) سەردانی هاوڕێ و نزیکەکانیان کردووە بۆ یاریکردن و کات بەسەربردن لەگەڵیان. کەچی (٤/٣ ٪) روویان لەسینەماکان کردووە.

بەڵام ئەوانەی روویان لەشوێنی دیکە کردووەو چوونەتە (باخچە گشتییەکان- شەقامە گشتییەکان- بازارەکان) کە رێژەیان گەیشتۆتە (٣/٣ ٪).

لەدەرەنجامی ئەو خشتەی سەرەوەدا، ئەوە وەدەست دەهێنین کە رێژەیەکی زۆری منداڵان لەدوای کارکردنیان گەڕاونەتەوە ماڵەکانیان.

خشتەی ژمارە (٣٢) جۆری نیشتەجێی نموونەکان

جۆری نیشتەجێ	ژمارە	٪
موڵك	٥٠	٪١٦ ٦
کرێ	٣٨	٪١٢ ٦
بێ وەڵام	٢١٢	٪٧٠ ٦
کۆ	٣٠٠	٪١٠٠

بەیاننامەی خشتەی ژمارە (٣٢) ئاماژە بەشوێنی نیشتەجێی ئەو منداڵانە دەدات، کە بەنموونەیان وەرگیراون، بەوەی رێژەی (١٦/٦ ٪) خانووەکەیان موڵک بووە، رێژەی (١٢/٦ ٪) کرێچی بوون. کەچی ئەوانەی وەڵامیان نەداوەتەوە رێژەکەیان زۆر بووەو گەیشتۆتە (٧٠/٦ ٪) ئاخۆ خانووەکەیان موڵک بووە یان کرێ.

بەشی پێنجەم: (دەرەنجام و راسپاردەکان)

گرنگترین دەرەنجامەکان

پاش شیکردنەوە و شرۆڤەکردنی ئەو بەیاننامانەی لەسەر ئەو تاکانەی بەنموونەیان وەرگیراون، لەلێکۆڵینەوەیەکی مەیدانیدا گەیشتینە هەندێ دەرەنجام و دەشێ گرنگترین دەرەنجامەکان بخەینەروو:

١- ئەو لێکۆڵینەوە مەیدانییە ئاماژەی بەوەدا، کە بەرێژەی (٢٠ ٪) لەو منداڵانەی بەنموونەوەرگیراون بێبەش بوون لەخوێندن، ئەمەش پێچەوانەی یاسای مافەکانی منداڵە.

٢- لێکۆڵینەوەکە ئەو دەرەنجامەی وەدەست هێنا، کە کارکردنی منداڵ بەشێوەیەکی هەمیشەیی یەک پیشە پراکتیزە ناکات، بەڵکو زۆر جۆری پیشەو کاری تایبەت پراکتیزە دەکات، ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ زۆری رێژەی قازانج، دەرەنجامی خشتەی (٦) ئەو خاڵە روون دەکاتەوە.

٣- (٧٠ ٪)ی ئەو منداڵانەی کارکردن دەکەن لەو نموونانەی هاتووە، لە خوێندن بەردەوام نەبوون و هۆکارەکەش بۆ سروشتی ئەو کارە دەگەڕێتەوە، کە دەیکەن. خشتەی ژمارە (١٤) ئەو خاڵە روون دەکاتەوە.

٤- لێکۆڵینەوەکە بۆمانی ئاشکرا کرد کە (٣٦ ٪)ی ئەو منداڵانەی بەنموونە هێنراونەتەوە هەمان کاری باوکیان کردووە. ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی، کە خێزان رۆڵی هەبووە بەپاڵنانی رۆڵەکانیان بۆ کارو دەستکەوتی مادی.

٥- ئاماژەی بەرێژەیەکی زۆرکەم نەداوە لەو منداڵانەی کارکردن دەکەن و چەند کاتژمێرێکی دوورو درێژ لەبواری کاردا بەسەر دەبەن کە رێژەکەیان گەیشتۆتە (٨٩ ٪) کە رۆژانە (٤-١٢) کاتژمێر بەشێوەیەکی بەردەوام کات بەسەر دەبەن. خشتەی ژمارە (١٧) ئەو رێژەیە روون دەکاتەوە.

٦- دەرەنجامی لێکۆڵینەوە مەیدانییەکە ئاماژە بەوە دەدات، کە رێژەیەکی دیاریکراو لەو منداڵانەی کارکردن دەکەن، رووبەرووی مامەڵەی خراپ بوونەتەوە لەلایەن ئەو کەسانەی مامەڵەیان لەگەڵدا کردوون، وەک: (خاوەن کار- هاورێیانیان- پیاوانی پۆلیس- شارەوانی و میوانەکان) خشتەی ژمارە (٢٤) ئەو دەرەنجامە دەخاتە روو.

٧-لێکۆڵینەوە مەیدانییەکە ئەو دەرەنجامەی وەدەست هێنا، کە ئەو منداڵانەی کار دەکەن رووبەرووی زۆر گرفت دەبنەوە کە کاریگەریی دەبێت لەسەر سروشتی پەیوەندییەکانیان و رەنگدانەوەی رەفتاریان لەگەڵ کەسانی دیکە.

٨- نزیکەی لە (١٩ ٪)ی ئەو منداڵانەی تووشی نەخۆشی هەمە جۆر بوون لەکاتی مانەوەیان بۆ ماوەیەکی درێژ لەکاردا وەڵامیان داوەتەوە، کە بەهۆی سەرمای سەختی زستان و بەرزبوونەوەی پلەی گەرمای هاوین بووە.

٩- لێکۆڵینەوەکە ئاماژەی بەوەداوە، کە رێژەی (١٦ ٪) لەو منداڵانەی بەنموونە هێنراونەتەوە پاش ئەوەی کارەکانیان تەواوکرد، ناگەڕێنەوە بۆ ماڵ، بەڵکو لەشوێنی دیکە کات بەسەر دەبەن، وەک چوون بۆ سینەماو شوێنەکانی ئەتاری لێدەکرێت. ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی رووبەرووی هەندێ گرفت ببنەوە یاخود لەرێگەی راست لابدەن.

پێشنیازو ڕاسپاردەکان

لەمیانەی ئەو دەرەنجامانەی پێی گەیشتین دەشێ ژمارەیەک پێشنیاز پێشکەش بکەین بەمەبەستی کەم کردنەوەی ئەو بارانەی خرانە ڕوو.. پێشنیازەکان ئەمانەن:

١- کارکردن لەپێناو دۆزینەوەی پەیوەندییەکی بەردەوام لەنێوان ئیدارەی قوتابخانەکان و خێزانی ئەو منداڵانەی خۆ دەدزنەوە بەمەبەستی گەڕاندنەوەیان بۆ قوتابخانەو لێپرسینەوە لەگەڵ ئەو خێزانانەی قوتابخانە لە منداڵەکانیان قەدەغە دەکەن.

٢- دانانی هێمای تایبەت لەسەر ئەو منداڵانەی کار دەکەن و چاودێری بکرێن بەمەبەستی ئەوەی زێدەڕۆیی نەکەن لەو کاتەی بۆیان دیاریکراوە بۆ کارکردنی منداڵ بەپێی یاساکانی نێودەوڵەتی.

٣- قەدەغەکردنی منداڵی کرێکار لەو شوێنانەی پێویستی بەئەرک و هێزو توانا هەیە، کە ناگونجێ لەگەڵ ئەرک و توانای منداڵ، لەهەمان کاتدا لێپرسینەوە لەگەڵ ئەو خاوەن پیشەو دوکاندارانە بکرێت، کە بوار بۆ کارپێکردنی منداڵ ڕێک دەخەن.

٤- کردنەوەی شوێنی تایبەت بۆ منداڵ و دەستەبەرکردنی تەواوی پێویستییە زەرورەکانیان، وەک یاری و کۆمپیوتەرو ئەتاری بەمەبەستی گرتنەوەیان، وێڕای ئەوەی وانەی پەروەردەییشیان بۆ بگوترێتەوەو، خێزانەکانیشیان بۆ ئەو مەسەلەیە هان بدرێن.

سەرچاوە وپەراوێزەکان:

١- المجلس العربي للطفولة والتنمية- ظاهرة عمالة الاطفال في الدول العربية- ١٩٩٨- ص٢٦٤.
٢- الانترنيت، موقع **google** اتفاقية حقوق الطفل، شبكة عراقية حقوق الاطفال- بيروت.
* تقصد بالعهدين الدوليين الخاصين لحقوق الانسان هي:
١- الهعد الدولي شأن الحقوق المدنيه والسياسية ١٩٩٦.
٢- العهد الدولي للحقوق الاقتصادية والاجتماعية والثقافية ١٩٦٦.
٣- الانترنيت- المصدر السابق.
٤- سعد زهران- اطفالنا في السياسات التعليمية. مجلة الطفولة والتنمية- المجلس العربي للطفولة والتنمية، العدد ص مجلد شتاء ٢٠٠١- القاهرة.
٥- محمد ابو العزم- العناية بالثقافة القومية للطفل العربي- جامعة الدول العربية بيروت ١٠٧٠ ص٦٧.
6- Harold Roberts, Roberts, Dictinary of industrial Relations washingtton P 189.1964
٧- عبدالعزيز، هيكل، مشاكل قياس من الانتاجية العمل- معهد الانماء العرب- ط- بيروت ١٩٧٦ ص٥٣.
٨- بدوي، احمد زكي- معجم المصطلحات العلوم الاجتماعية- مكتبة بيروت- لبنان ١٩٧٨ ص٤٤٨.
٩- باركر اخرون- علم الاجتماع الصناعي- ترجم د.محمد علي محمد آخرون- دار المعارف- الاسكندرية ١٩٧٢ ص٢٤٠.
١٠- محمود عبدالمولي- علم الاجتماع من ميدان العمل الصناعي الدار العربية للكتاب ١٩٨٤ ص١٥.
١١- يوسف الياس حسن. الوجيز في شرح قانون العدل رقم ١ لسنة ١٩٨٧ مطابع التعليم العالي بغداد ١٩٩٠ ص١٨٠.
١٢- حسين- محمد حري- اهم المشاكل العالمية في مصانع بغداد- رسالة ماجستير غير منشورة- جامعة بغداد- كلية الاداب- علي الاجتماع.
١٣- شفعه- محمد فهد- احكام العمل وحقوق العمال في الاسلام- دار الرشاد- بيروت ١٩٦٧ ص١٥.
١٤- القران الكريم (فصلت/ ٣٣).
١٥- القران الكريم (يسين/ ٣٥).
١٦- عزيز ابراهيم (الدكتور) شرح قانون العمل العراقي الجديد ج١- مطبعة جامعة بغداد ١٩٧٥ ص٢٨.
١٧- عزيز ابراهيم (الدكتور) شرح قانون العمل- المصدر السابق ص٢٩.
١٨- الانترنيت، منظمة العمل الدولية، موقع **www.ilo.org**.
١٩- اتفاقية حقوق الطفل- المصدر السابق.
٢٠- منظمة الامم المتحدة للطفوله- اليونسيف- وضع الاطفال في عام ١٩٩٧- المطبعة الوطنية- عمان- الاردن- ص٤٠.
٢١- صحيفة تشرين الدمشقية ارتفاع معدات عمالة الاطفال في الوطن العربي- الاثنين ٢٠٠٢/٤/٨.
٢٢- د.احسان محمد الحسن و د.عبدالمنعم الحسن- طرق البحث الاجتماعي- جامعة الموصل ١٩٨١ ص١٥٩.

و: فاتیح یاسین مودەریس

ڕۆڵی ئافرەتانی هەولێر لە بزاڤی ڕۆشنبیری و نیشتمانی و نەتەوایەتیدا

دکتۆر سامیە شاکر (مەشخەڵ)

هەر لە منداڵییەوە... سەرەتای چالاکییەکانم زۆر جاران باوکم پێی دەگوتم: یا خوا بەدەردی «ڕەحمەخانی بچی» ئەو بێژە نەستەقەی باوکم... بۆی گێڕاییەوەو دەیگوت و دەیگوتەوە لەو کاتانەی کە هەستی بەبزاڤی رامیاری و ڕۆشنبیریی من دەکرد!! ڕۆژێکیان لە بەڕێزیانم پرسی: ئەرێ بابەگیان ئەو «ڕەحمەخانە» کێیە و چ کارێکی نابەجێی کردییە... بۆچی من بەدەردی ئەو بچم؟

ئەویش بۆی گێڕامەوە بە ئامادەبوونی خوشکەزاکەی خوالێخۆشبووان (مووسا عەبدولسەمەد) و خەزوورەکەشی کاک (عەونی یووسف)، کە ئەوانەی زۆر خۆش دەویستن هەمیشە هاوینان لە شەقڵاوەی هاوینەهەوار دەهاتنەلامان: فەرمووی کچم ئەو ڕەحمەخانە هیچی نەکردبوو!! ڕۆژێکیان لەگەڵ دایکی چووبووە سەر قەبران «لەبری چەکمە پێڵاوی لەپاکردبوو» «پێڵاوی ئاسایی لەپێ کردبوو»...

کاتێ لەدەرگای قەڵا ئاوەڵێکی براکەی ئاسیبوونییەوە دەستبەجێ بەبراکەی گوتبوو... ئەویش ئێوارە لەدایکی پرسیبوو... دایکە هەرچەندە دڵنیای کردبوو کە بەیەکەوە بووینە و بۆ سەر قەبران چووینە... بێ سوودبووەو چووەتە ژووری (٣٦) خەنجەری لێداوەو کوشتبووی[1] ئەوبەسەرهاتە دڵتەزێنە هەتا ئێستا کەس لێی نازانێ! با هەولێریش بێ!

ئێمەیش لە هەندەران... لەژێر سایەو سێبەری ژیانێکی سەختی دەربەدەری هەرچەندە دووچاری زۆر لە ئازارو ئەشکەنجە هاتین، زۆرشتی باشیش فێربووین و لە ڕاستی گەلێ کاروکرداریش گەیشتین... بۆمان ڕوون بووەوە: کە ئەوەی لەمێژووی خۆی شارەزاییەکی باشی نەبێ، ناتوانێ هەنگاوی ڕاست و ڕەوا و لە بار بهاوێ!! ناتوانێ خۆی بەخەڵکانی بیانی بناسێنێ و کەلتووری خۆبانیان پێ ڕابگەیەنێ.

لەژێر باڵی سەختی دوور وڵاتی تاراوگەو لە غەریبیان لەسایەو سێبەری ناگزووری ژیانی ئاوارەیی... ژیانێکی سەختی ئاوەگێی و تەنگەبەریاندا... لەکان و کانیاوی زووخاوی مێشک و دەروون شتی پوخت و پتەوو باشیشمان هەڵێنجا- لەبینین و فێربوون- خوێندن و پراکتیک- لەساتمەو لێکدانەوە... و تەنیایی و پشت بەخۆ بەستن...

ئەوانە سوودی یەکجار زۆریان پێ بەخشین... کورد واتەنی: هەر عەقلێک لەخەساردیەک... (هەر خەسارەیەک؟! بەڵکو هەزارو هەزاران خەسارە)بوو. شارەزایی لەتێکۆشان و رابردووی گەلان... لەهەڵسوکەوت و

هونەرو زانست و رۆشنبیرانیان، لە شارستانیەتی ئەو وڵاتانە... هەزاران بەسەرهات و داستانی جۆراوجۆری سەر سوڕهێنەر. چاومان بە چەندین پارك و پەیكەری نەخشین و پەڕاوو پەرتووكەكانیان كەوت- لە (لایپزیك)ی ئەڵمانیا[٢] (ئەو شارەی كە چارەنووسی منی تێكەوت) چاوم بە پەیكەری (ڤۆلكەر شلاخت دینكمال) كەوت: واتە پەیكەری كوشت و كوشتاری گەلان كە بە عەرەبییەكەی نووسراوە «تمثال معركة الشعوب» دیاردەی شەڕەكەی (ناپلیۆن)ی ساڵی (١٨٨٣) پیشان دەدا كە لە (٧٨)ی ئوكتۆبەری ئەو ساڵەیاندا كە ئێستاش شەقامەكە ناوی هەر (ئاختسینتن ئۆكتۆبەر)ەو ناوی نەگۆڕاوە... ئا لەو شەقامە شەڕەكە كۆتایی پێ هاتووەو بەچەكی سپی لەشكرانی حەقدە دەوڵەتی فرە نەتەوە كەوتوونەتە گیانی یەكتری و یەكتریان براندبووەوە... بەسەدان لاشە بە كۆمەڵ نێژراوەكان هەر لەو شوێنە «گۆمێكیان لەسەر دروست كردووەو تێیدا قازو مراوی بەخێودەكرێ» رۆژانە خەڵكانی خۆیی و بیانی دانەوێڵە دەبەن بۆ ئەوێ و دەیدەنە پەلەوەرەكان و سەیری ئاوی سەر ئەو گۆڕستانە دەكەن!! لەلای ژووروشیانەوە پەیكەرێكی بەرزی (١٨٠) مەتری و پانی (١٢٠) مەتر كە بە(٤٠٠) پەیژە بۆی دەچنە سەر لووتكەكە[٣] قەدی پەیكەرەكەش بە بەرگی (١٧) سەربازی فرەنەتەوەیی جۆراوجۆر نەخش كراوە، كە هی ئەو وڵاتانەن لەو شەڕەدا بەشدار بووینە و لەسەرەوەشیان بەخەتێكی دیار نووسراوە: «ئەی گەلانی جیهان سوود لەو كارەساتە وەرگرن»!

ئەوەیان جگە لە پەیكەری داهێنەرو هونەرمەندان و شاعیر و بوێژو نووسەرانی وەك گۆتە... شیلەر سباسیتان باخ... رۆبەرت كۆخ... ئێرنست تێلمان و زۆر زۆری تر... پارك و پەیكەری دێرین و دروشمی لێهاتووش بەهەمان شێوە داڕێژراون بۆ ئەو ئافرەتانەی كە لەهەمان بارو بارست و لەهەمان خول و كارگێڕیدا بووینە، وەك: «گسڤیستەر شولە» واتە قوتابخانەی خوشكان... رێكخراوو گۆڕستانی لویزا ئۆتۆپیتەر... پارك و پەیكەرێكی جوان بۆ «كلاراتسكیی» كە باخێكی پان و بەرینی (٤٥٠) دۆنمیە كراوە بەلاتەیەكی گەشتوگوزارو كۆڕو كۆبوونەوەو سەیرانگای خۆیی و بیانییان... رۆژانە سەردانی دەكرێ سالانەش لەیادو بیرەوەرییەكانیاندا... (لەدایك بوون و كۆچ كردنیدا) خەڵكی چەپكە گوڵی نایابی رەنگاوڕەنگ دەخەنە سەر پەیكەرەكانیان. یا شەقامی رۆزا لۆكسمبرگ... بەهەمان شێوەو شێواز و بەبێ هیچ جیاوازییەك پیاو یا ئافرەت، هیچ جیاوازییەكی لایەنە تێكۆشانەكانیان و لاپەڕە گەشی و بەهرەدارەكانیان فەرامۆش نەكراوەو تەنانەت لەیەك بارستی دیارو دروستدا بۆ هەردوو لایەنیان سەنگ و رێزلێنان دانراوە... جگە لەوەش لەگشت مۆزەخانەو زانكۆو بان و باڵەخانەو بەڕێوەبەرایەتییەكان ناوونیشانی لێهاتوو بۆ ئەوانە نەخش كراوەو ناوو ناوداری و بیرەوەرییەكانیان هەڵكەنراوە، سەدان نامەو نامیلكەیان بۆ چاپ كراوە... تا بەنەوەكانیان و بەبیانیانیشیان بناسێنن... هەروەكو ئاماژەم پێ كرد: دەڵێن مرۆڤ ئەگەر مێژووی خۆی نەزانێ ناتوانێ هەنگاوی ڕاست بهاوێ و خۆی بەكەسانی تر بناسێنێ...

هەر بۆیەیە منیش ماوەیەكە دووچاری بیرو لێكدانەوەیەكی لە ئەندازە بەدەربوویەو داوایەكی ڕەوایەو بەرۆكی گرتیمە... بەناو شەقام و دەروازەكانی هەولێری (شارەكەم)دا دێم و دەڕۆم، لە هەموو كووچە و كۆڵانانی ورد دەبمەوە... هەقەو دەشبینیم بەچاو پەیكەری پیاوە تێكۆشەرو ناودارەكانی خۆیی كوردو بیانی... پارك و دووڕیان و لەسەر دووكانێكیشیان مۆنالیزام بەدی كرد... ئەوانە هەموو دروستن و شایەنی بایەخ پێدانن... بەڵام لەگەڵ ئەوانەشدا كەلێنێكی زل و زەبەلاحی ئاشكراشی تێدا دەبینم... چقڵێكی دوور چاوان و گرێیەكی ئاگرینە لەدڵ و دەروون بۆ ئێمەی ئافرەت، كە دەبێ هەر چۆنێك بێ لێی بكەوینە سەرچۆكان و پرسیارێكە ئازارمان دەداو دەبێ بیدركێنین: كاتێ كە یەكێتیی نووسەران پشتگیریان لێ كردم لە خۆشیان باڵم گرت و خۆم خستە ژێر بارەكەو كەوتمە بنجوبناوانی مەسەلەكان.

كە جەنابی بەڕێز سەرۆكی

هەرێمی کوردستان کاک «مەسعود بارزانی» لەسەردانەکەی ئەو دواییانەدا بۆ پارێزگای دهۆک فەرمووی: نابێ ئەنفال کراوەکان لەیاد بکرێن و دەبێ بخرێنە نێو پرۆگرامەکانی خوێندن و زانست... ئەو وتەیەی بەڕێزیان پتر بووە هاندەرو دڵنیای کردم و ئاسۆیەکی ڕوون و ئاشکران تری بۆ ڕەخساندم و بابەتەکەم ساناترو کراوەتر بوو، هەر بۆیە... پێنووسەکەم تیژترو کەوتمەبەر داڕشتنی ڕستەکانی دوڕ چاوو دڵ و دەروونان... بۆ سەر گۆڕی بەکۆمەڵ نێژراوەکان... ئەنفالکراوەکان... بەخورتی گوێزراوەکان[٤] بۆ نێو بەندو بەندیخانەکان و بەناهەق ونبوو و کوژراوەکان... و بە نائومێدیش و بێ سەرو شوێن بەجێماوەکان، کە زۆرینەیان دایک و خوشک و هاوسەرو بەچکەی برا پیاوەکانمانن و... لەخۆمم پرسی!!

دەبێ ئێمە نەتوانین ئەو دەروازە تاریکە ڕوون بکەینەوە؟! نەتوانین داواکارییەک بخەینەڕوو و ئەو «کەلێنە پڕبکەینەوە»... ئەو کۆمەڵە قەشەنگەی کاروانی ئافرەتە لێقەوماوو دەربەدەرو تێکۆشەرو زاناو ڕۆشنبیرو دایک و خوشک و هاوسەری شەهیدو پێشمەرگە نەمرەکان بێنینەکایەو بۆی بکەوینە سەرچۆکان و ئەو کەلەبەرە بەدەربخەین و بڵێین ئایا دایک و خوشک و هاوسەرانتان بۆ ئەو بارستەی ئەمڕۆ یارمەتیدەر نەبوون؟؟ ڕۆڵەی دایکە پشت شکاوەکەت نەبووی؟! ئەدی خوشکەکەت و هاوسەرەکەت پۆستەی بۆ بە ئەنجام نەدەدای؟!... چەکی بۆ نەدەگواستییەوەو بۆی نەدەشاردییەوە...؟! شان بەشانی جەنابتان لەخولی زانست و زانین و ڕووناکبیریی تێکۆشانیشدا نەبوو؟؟ ئەدی لە تەک ئێوەی بەڕێز نەکەوتە هەندەران و ژەهری تاراوگەی نۆش نەکرد؟! کە بەپێی سەرژمێرێکی یاسایی (٣/٥) پەنابەرانی کورد ژن و منداڵ بوون... و خۆشم شایەتم و (لەگەڵ سەرژمێرەکەدا بوویمە)...

هەر بۆیە ئێمەی ئافرەت دەمانەوێ ناونیشانی ئەو ئافرەتە هەولێریانە بخەینەڕوو و شارەزاییەکەی خۆمان زیندە بەچاڵ نەکەین... وەک دڵۆپە ئاوێکی دەریای بێ سنووری گیانی فیداکاری و خۆبەختکردنیان نەشاردرێتەوەو ئازارو ئەشکەنجەی ئەو بەشە گرنگەی کۆمەڵەکەمان فەرامۆش نەکرێ و ڕێگا نەدرێ بەپشت تێکردنیان پێچەوانەکەی زیان بەخشەو پشت تێکردنە لەمێژووی خۆمان.

بەڕێزان: هەر لەسەردتای دامەزراندنی دەوڵەتی عیراق «لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانەوە» ئافرەتانی شاری هەولێر هەروەک ئافرەتانی جیهان و ئافرەتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەمەیدانی تێکۆشان بوون، هەروەکو پێشتر باسمان لێ کرد... هاوبەشییان لەهەموو بوارەکانی تێکۆشاندا کردووە:

- لە پشتیوانی باوک و براو هاوسەرە تێکۆشەرەکانیان لەپێناوی داخوازییە گشتی و تایبەتییە ڕۆژانەکان... بۆ سەربەخۆیی وڵات، لەدژی داگیرکەران.

- بۆ پشتگیری کردن لە مافی نەتەوایەتی گەلی کوردمان بەپێی پەیمانی سیڤەر و پووچەڵکردنەوەشی لەدوای پەیمانی لۆزان.

- پشتیوانی کردن لە شۆڕش و ڕاپەڕینە نیشتمانییەکانی کورد: شۆڕشی شێخ مەحمودی حەفید، شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری، عەبدولسەلام بارزانی و شۆڕشە یەک لەدوای یەکەکانی بارزان.

- یارمەتیدانی بەندە سیاسی و بەدیل گیراوەکان: بەخۆ پێشاندان و ڕێپێوان و بەسەر کردنەوەی خێزانە شەهیدو لێقەوماوەکان.

- هەوڵ و تەقەلای ئافرەتان بووە هۆی پتر هوشیاری و بەرهەڵستکردنی چەوسانەوەیان و... داخوازییەکانیان پتر پەرەی سەند... بۆ چوونە بەر خوێندن و خوێندکاری و بۆ کارکردن و ڕزگاریی ئابووری و یارمەتیدانی نەخۆشان و کردنەوەی نەخۆشخانەو دابینکردنی ڕووناکی (کارەبا)و ئاوی پاک و بواری تری پێداویستی و خزمەتگوزاریی ڕۆژانە.

- دواتر قۆناغی تری نیشتمانی و نەتەوایەتی هاتەبەرهەم بیری نەتەوایەتی گەش و ڕۆشنتر بوو هەستکردن بە چەوسانەوەی ئاشکراتر، هەتا وای لێهات ئافرەتانی قەڵای هەولێر ئاهەنگی جەژنی نەتەوایەتیی نەورۆزیان لەسەربانی ماڵەکانیان ڕێکدەخست... چایەو سەماوەرو بنەوش و کنێریان دابەش دەکردو

شایی و هەڵپەڕكێیان بەدیاردا دەگێڕا[٥]... ئەوكاتە ئاهەنگگێڕانی تێكەڵاو باو نەبوو، (ئاهەنگ گێڕانی تێكەڵاو قەدەغەبوو) ئافرەتان بەتەنها هەر بۆ خۆیان سازیان دەكرد.

- هەنگاوی دواتر كەوتە قۆناخێكی تری پێشكەوتووتر، قۆناخی ڕامیاری و پەیدا بوونی حزبە سیاسییەكان و بەشداری كردنی ئافرەت تێیدا و چالاكی نواندن لە ڕێكخراوە نیشتمانییەكانیان، كە بەسەدان ئافرەتی كوردی تێدا بەشدار بوو و بەدەیان ئافرەتی بە توانای تێدا هەڵكەوت.

- دەبێ دان بەو ڕاستییە دابنێین و بڵێین، كە یەكەمین زەنگی ئازادی و ڕزگاری لە بنەماڵە خوێندەوارە شێخ و مەلازادە پێشكەوتنخوازەكانەوە لێدرا، بۆیە دەبێ بڵێین و لەیادیان نەكەین: ڕێزو سوپاس بۆ خانەوادەو بنەماڵەكانی شاری هەولێر:

- بنەماڵەی: خوالێخۆشبوو بوو- مەلا عوسمان- هەزار سڵاوو ڕەحمەت لەگیانی- دایە عەیشێ و مەلا بەسێ و خاتوو زولەیخا و كچەكانیان (كچە خۆڕاگرەكان)[٦].

- بنەماڵەو كچەكانی مەلا هیدایەت (مەلا كوڕە)[٧].

- بنەماڵەی گیوی موكریانی و كچە لێهاتووەكانی- كە ماڵەكەیان ماڵی خۆمان بوو و لێی فێری وشەی ڕەسەن و كوردی پاراو دەبووین[٨]

- كچانی وەستا پیرداوود (وەستا پیرە)[٩]

- كچانی مەلا سەبری گەڕەكی خانەقا.

- خوشكانی خوالێخۆشبوو نافیع یونس- بەتایبەتی فەریدەخان- یەكەم كچە هەولێری بووە... كە زۆر بەجورئەت و بەرزی لەڕاپەڕینەكانی جووتیارانی دەشتی دزەییانی هەولێر لەدەرگای قەڵات وتاری خوێندۆتەوە.

- بنەماڵەی ئەحمەد محەمەدەمین ئاغا دزەیی و بنەماڵەی دزەییانی قازیخانە... یارمەتی زۆری ڕووناكبیران و تێكۆشەرانی كوردو كوردستانیان دەدا.

- خوشكە (ساكینە سولەیمان)م ناسی كە كچە خانمێكی هەڵكەوتووی بنەماڵەیەكی هەژاری قەڵاتی هەولێر بوو لەڕێگای برا تاقانەكەی كەوتبووە سەرچەقی ڕێگای تێكۆشانی بێوچان و بەدەستی ئەو ڕۆژانە بڵاوكراوە نهێنییە ڕامیارییەكانمان پێ دەگەیشت و ئاسۆی بیرمانی پێ گۆش دەدراو هەست و هۆشمانی پێ دەگەشایەوەو- سروودی نیشتمانیمان ڕەوان دەكردو كەسایەتییەكانی ئافرەتانمان پێ هوشیار دەكردنەوە.

- دوای شۆڕشی چواردەی تەمموزی (١٩٥٨) بزاڤی ئافرەتان كەوتە قۆناخێكی بەرزی ڕێك و پێكترو باڵاتر، ڕێكخراوەكانی ئافرەتان كەوتنە مەیدانی تێكۆشانی ئاشكراو بەهەزاران ئافرەت بوون بە ئەندام و ڕۆژانە كۆڕو كۆبوونەوە دەبەستران بۆ داواكارییە پیشەیی و ڕۆشنبیری و ئابوورییەكان... بۆ داواكاری خزمەتگوزاری ڕۆژانەو بۆ نەهێشتنی جیاوازیی نێوان ئافرەت و پیاویش، بۆ مافی نەتەوایەتیی كوردستان و لەپێناوی ئاشتی و ئازادی، لێرەدا بەشانازییەوە دەڵێین: هەی ئافەرین بۆ: خاتوو ساكینە سلێمانی ئەمر، ساكینە عوسمان، نەجیبە خەلیل، سەبیحە عومەر ئەمین و خوشكەكانی ئینعام مەجید، فەتحیە محەمەد، لامیعە نادر، ساڵحەخانی خێزانی شەهید خەیروڵلا عەبدولكەریم، نازەنین حەیدەری[١٠]، ئەدیبە حاجی سەعید[١١] و گەلێك و گەلێكی تر ئەوانەی لەیادم نینەو داوای لێبووردنیان لێ دەكەم...

هەروا بێتەوە: كچە خانمە خوێندەوارو بەتواناو ناودارەكانی كۆیە: كچانی مەلای گەورەو زۆری تریشی، وەكو خوشكە فریشتەی قسە لەمست و شاعیر[١٢] و عایشە گوڵۆكەو... هتد.

كچە لێهاتووەكانی مستەفا فەندی ڕەواندزو مامۆستا گولیزار و حەبیبەی خوشكی و گشت بنەماڵەكەیان... كچە خاتوونەكانی ئەمین ڕەواندزی و خوشكە شوكریە سەید حەلیم (دایكی ئامێز) و هاودڵەكانی، كە هەمیشە لەچەقی ڕێگای تێكۆشانی نیشتمانیدا گورجوگۆڵ و چالاك بوودەو بەردەوامیشە[١٣].

خوشكانی عەنكاوەو بنەماڵە ناودارەكان، بەداخەوە كە لە ست حانێ بەولاوە كەسی ترم لەیاد نییە تكایە ناویان بێنن و ونیان مەكەن، دەنا تاوانیان دەكەوێتە ئەستۆو ئەسكوردمانەوە.

- خوشكانی شەقلاوەی ناودار: بنەماڵەی مەلا محەمەدئەمین (مەلا حوتان)و كچە خاتوونەكانی حەلیمەو

ئامینەخان و دۆست و دراوسێکانیان و خەدیجەخانی بەگزادان، دایکی نەسرین و پەروین، بنەماڵەی زەخۆکان و خۆراگرانی تر... و خێزانی ساڵح بەگی میران و خەلیل خۆشناو، هەر لە شەقلاوە ماڵە دیانەکان: ماڵی قەشەو ماڵی حەنا ئەفەندی، خوشکە حەیات-ی (ستەر) برینپێچ، کە زۆری یارمەتی هەمە جۆری داینە هەروەها مامۆستا حەمدیە عەبدولڕەحمان، کە لەشەقلاوەو هەولێرو بەغداش چالاکی زۆری نواندووە (لە رۆژانی ڕەشدا چەندین تێکۆشەرو بە ئاوەڵانی لەماڵی خۆیدا دەپاراست و شوێنی بۆ دابین دەکردن.

خوشکانی کرێکار و فەلاحە ڕەنجدەرەکانی دەشتی هەولێر... خوالێخۆشبوو (هەیبەت)ی (مەلا نەفتە) خوشکە مامزو زوهرەیەو خوشکە بەسێ میکایل-ی چالاک و پۆستەبەر... زۆر جاران لەگەڵ خاوەن ماتۆڕەکانی دەشتی هەولێر بێ ئەوەی هەستی پێبکەن پۆستەی بە دێیەکان دەگەیاند[١٤]... ئەوانەو زۆری تر کە بەدڵ و گیان بەکارو کردەوەو سەروماڵ یارمەتییان دەدایین و چالاکیی هەمە جۆریان دەنواندو جاری واهەبوو گیانیان دەخستەسەر لەپێ دەستیان تا ئەرکەکەیان ئەنجام دەدا! دووبارەش داوای لێبووردن لەو کەسانە دەکەم کە ناویان نەکەوتە ناو لیستەی ناودێران و من بەش بەحاڵی خۆم، خۆم بە قەرزاری هەمووان دەزانم و دەستخۆشییان لێ دەکەم و ئۆخەی و ئافەرینیان بۆ دەنەخشێنم بۆ ئەو ڕۆژە خۆشەی ئاواتەکەمانی هێنایەدی و ماندوویەتی حەساندینەوە... دەڵێم با ئەو کەسانەی لەوە پتر دەزانن و درامای تریان لەلایە با بیخەنەسەر خەرمانی مێژوو و بیڵێن و بینووسنەوە، چونکە من نەمێژوونووسم و نە بابەتەکەشم رامیارییە... باسەکەی من بەشێکی کۆمەڵایەتی رووناکبیری ڕەوای ئافرەتانەو دەبێ فەرامۆشی نەکەین و ئەو کەسایەتییانە لەیاد نەکەین و بیانناسێنین.

ئایا نەوەکانمان ئەو کەسایەتییانە دەناسن؟! ئاخۆ گیانی بەختەوەریی ئەو کەسایەتییە ئافرەتانەیان هەڵسەنگاندووە؟ چەندجار کۆڕو کۆبوونەوەیان بۆ سازکراوە!! چەند نامەو نامیلکە و پشکنینی زانستییان بۆ بە ئەنجام دراوە[١٥]... بە دۆست و بیانییان ناساندوون کەسوکارو لایەنە رامیارییەکانی ئەو کەسایەتییە ئافرەتانە سوپاسی خۆیان پێشکەش بەو لایەنە کۆمەڵایەتی و لێ پرسراوەکان کردووەو گوتوویانە ئۆخەی برینەکانمان سارێژبوو و بەروبوومی تێکۆشانی ڕۆڵەکانمان ون نەبوو و بەرهەمەکانیانمان بەچاو بینی... ئەوەیان نازانم... گوێم لێ نەبووە!!

هەربۆیە رێگام بدەن بانگەوازێک بخەینەڕوو: بۆ سەروەران و کارگێڕەکانمان بۆ تەنها: کردنەوەی پارکێک و پەیکەرێکی لێوەشاوەی لەبار تا ناوی (ئەو کەسایەتییەی ئافرەتان و ئەوانەی کە لەیادیشمان نین) لەسەری تۆمار بکرێ بۆ نموونە بەناوی پارکی (ڕەحمەخان)، یا ئەوەی کە زۆرینەی خەڵک پەسندی دەکەن.

روونکردنەوەو پەراوێزەکان

(١) دەڵێن ڕەحمەخان کچی سەید عەبدوڵڵا ئاغا بووە... هیوادارم بۆ خوێنی ئەو خاتوونە پاکانەیی بکرێ.

(٢) لایپزیک (Leipzig) شارێکی گەورەی ئەڵمانیایە (دەکەوتە) رۆژهەڵاتی- شاری پیشانگای نێودەوڵەتی و کتێبخانەو زانکۆیش لەزانکۆی بەرلین کۆنترە... خوێندنی باڵام لەو زانکۆیە وەدەست هێناوە.

(٣) ئەوپەیکەرە ئەو هێرش و تێکشکانەی ناپلیۆن پیشان دەداو پەیکەرێکی یەکجار مەزنەو سەروەریەکەی وەکو پانۆرامایەکە پیاو دەتوانێ هەموو شاری لایپزیک ببینێ. هەر لەدوورییی پەیکەرە مەزنەکە/ پەیکەرێک بۆ ناپلیۆن بەسەر ئەسپەکەیەوە دروست کراوە، کە چاوەنواڕی ئەنجامی شەڕەکە دەکا.

(٤) ئەوکاتەی کە رژێمی دیکتاتۆر ئەو هەموو دێ و شارۆچکانەی کوردستانی بە خورتی و بەزۆرداری گوێزایەوە بۆ لەشکرگاکان و خوارووی عێراق... ماڵمان لەسەر رێگا بوو بەچاو دەمبینی ئەو خێزانانە بە سەر لۆرییە بارکراوەکان

زۆربەیان ئافرەت و منداڵ بوون... خەڵکی ئەگەر سیخورەکان دیار نەبوونایە ئاوو نانیان دەدانێ... هەروەک کەڵەشێرو مریشکەکانی سەربارەدار... ئای چ دیمەنێکی دڵتەزێن و پڕ لە ئازار بوو.

(٥) جارێکیان من خۆم قوتابی یەکی ناوەندی بووم... لەسەربانی ماڵی کچانی مەلا هیدایەت ئەو ئاهەنگەمان گێڕا... دەنا لەماڵی خوشکانی نافیع یوونسی خوالێخۆشبوو و ساکینە سولەیمان ساز دەکرا.

(٦) مەبەست ئەوانەی کە هەتا سەر لەتێکۆشان و خزمەتگوزاری بەردەوام بوون.

(٧) ماڵی کچانمان پێ دەگوت ئەو ماڵە یارمەتی زۆریان بە بزووتنەوەی نیشتمانی و نەتەوەیی داوە هەتا لە بزووتنەوەی دەشتی دزەییان پیاوەکان خۆیان لەوێ دەشاردەوەو شوێنی حەوانەوەیان بوو.

(٨) ئەو ماڵە خزمەتی بێ سنووریان نەک هەر بە بزووتنەوەی نەتەوایەتی، بەڵکو بە ئەدەب و زمانی کوردی و هەم مرۆڤایەتی کردووە، چاپخانەی کوردستان بۆ خۆی نیشانەیەکی بەرزی تێکۆشان و تیری چاوی دوژمنان بوو.

(٩) خوشکە وەزیرە و کوردستان خان هێشتا بۆ ئێمە مەشخەڵێکی دێرینی پێشکەوتنخوازینە.

(١٠) ئازەنین حەیدەری خۆی دوا کەسی کاروانی خەباتی ئەو بنەماڵەیە بوو، کە رۆژانە لەگەڵ ئەدیبە حاجی سەعید وەک جووتە خوشک هەولێریان بۆ گێرە دەکردو خواست و داخوازییەکانیان بەجێ دەهێنا- فیداکاری ئەو بنەماڵەیە بێ سنووردو نایەتە باسکردن، بەڵکو پێویستی بەبابەتێکی تەنها و تایبەت هەیە.

(١١) خوشکە ئەدیبە سەعید هەروەکو باسی لێ کرا خزمەتی زۆر کرد هەروەها بنەماڵەکەیان بەیارمەتیدان و بەگیان بەختکردن. لە یادمە کە چۆن (دلاوەر)ی لاو پۆلی کۆتایی دوا ناوەندی لەژێر داری ستەمکاران قیرەبڕ کرا، تەنها چونکە نامەیەکی لە پێشمەرگەیەکەوە بۆ هاتبوو... هەروەها سامال خاتوون، کە یەکێک بوو لە بوێرو خوێندەوارەکان لە چەندان شانۆو شانۆگەریدا بەشداری کردووە، دووجاران لەلایەن ئاسایشی بەغداو هەولێرەوە دەسگیرکراوە... بەداخەوە سامال خان، کە هاوسەری رۆژنامەنووسی بەڕێز کاک ئیسماعیل بەرزنجی بوو، ساڵی ١٩٩٦ بە نەخۆشییەکی کوشندە کۆچی دوایی کردو ماڵئاوایی لێ کردین.

(١٢) خوشکە فریشتە کچی بنەماڵەی شاعیرانە... خوشکی کاک ئەحمەد دڵزار وکاکە کەریم شارەزایەو بێ پشوو بووە لەتێکۆشان.

(١٣) دایکی ئامێز... شوکریە محەمەدئەمین لەتێکۆشانیدا شەقامەکانی رواندزو هەولێرو عەنکاوەو زیندانی هەولێرو مووسڵ و کەرکووک شایەتی بۆ دەدەن.

(١٤) دوو ساڵ بەر لەئێستا... خوشکە بەسێم بینی و دەستی خستە ملم و گوتی چاوم کزەو بێ توانا بوویە تا ئێستا کەس یارمەتی نەداوم... هیوادارم ئەو جۆرە کەسانە لەیاد نەکرێن و یارمەتی بدرێن.

(١٥) بەڵێ، لەولاتانی پێشکەوتووی کۆمەلایەتی و شارستانییەتی و رامیاری سوود لەتێکۆشانی ئەو کەسایەتییانە وەردەگرن و لەهەست و بیرو مرۆڤایەتیان دەپشکنینەوە... منێکی لەهەندەران و بیانی لە ئەنجامی سەردان و ناسینی خوێندکارێکی زانکۆ (کریستیان پۆمەرینک) ماجستێرێکی لەسەر ژیانی من بەسەرکەوتوویی وەدەست هێنا... کاتێ کە دیمانەی لەگەڵدا دەکردم و چەند جاریش هاتە هەولێرو ئێمەی ناسی... زۆرشت هەبوو من پێم نەدەگوت، چونکە دەمگوت چۆن دەکرێ ئەوانە ڕیز لەو برە تێکۆشانەی من بنێن و منێکی بیانی باوەڕم نەدەکرد.

هاوین و نووستنی سەربان
لە شاری هەولێر

مەولود بێخالی

گەلێ لە مێژوونووسە ناودارەكان شاری "هەولێر"بەكۆنترین شاری سەر رووی زەمین دادەنێن و دەلێن: یەكەم كۆنە شارە لە رۆژی دامەزراندنییەوە تاكو ئیمرۆ ژیانی تێدا بەردەوامە" ئەگەرچی گەلێ زەبرو زەنگی زەمانەو كارەساتی سروشت و رەشەباو گەردەلوولەی رۆژگاریشی لێ ئالاوە، بەلام رۆلە نەبەردو نیشتمانپەروەرەكانی رێبازە پیرۆزەكانی باب و باپیرانیان بەرنەداوەو لە سەنگەرە سەختەكانی" قەلا" ش بە دژواری بۆ مان و نەمانی گەلە ستەمدیدەكەیان گەلێ قوربانیان داوە..

شوێن و رووبەری شارو قەلا

بە دووری نازانم ئەم زانیارییانەی خوارەوە لە چەند جار زیاتر نووسرابنەوە بۆ چەسپاندنیان دووپاتیان دەكەمەوە.

بە پێی نەخشەی جوگرافی هەولێر دەكەوێتە ناوەراستی هەرێمی كوردستانی رزگاركراوی خاوەن" پەرلەمان و فیدرالی" لەسەر پانتایی گردێكی سێ گۆشەیی بەرزو نەوی بە پێچ و پەنا بە دەشتی"هەولێر" ناونراوە، دەشتێكی سروشتییە زەوییەكەی لە وەبەرهەمهێنانی جۆرەها دانەوێلەی دێمی لە پیت و بەرەكەتدا بێ نموونەیە، لایەكی بناری ناوچە شاخاوییەكانی رۆژهەلاتی باكوورە، لە لایەكی دیكەشییەوە سنووری لە باشووری رۆژهەلاتی باشوور دەگەرێتەوە، بە (٣٩٠) مەتر..یان (١٣٠٠) پێ لەسەر ئاستی دەریا لە نێو هێلی پانی (٤٥ر٣٧ د - ٣٧د) و هێلی درێژی (٤٣ د - ٤٥ د) ئۆقرە گیربووە.

قەلا دێرینەكەشی بە (٤١٤) مەتر..یان (١٣٣٢) پێ لەسەر رووی دەریا بەرزترە.. راژەی بارانی لە ١٩٩٨/١/١ تا ١٩٩٨/٩/٣٠ ز (٣٠٢ر٩) ملم بووە (ئا. د. ك)، بەپێی گۆرانكارییەكانی كەش و هەوا راژەی بارانی باكوورو باشوور لە زیاد و كەمی دایە.. بەهەر حال سال نییە لە چیاكانی دەوروبەری پارێزگای" هەولێر" بەفر نەبارێت.

رووبەری شاری هەولێر

لە سنووری شارەوانیدا لە سالانی شەستەكان خۆی لە (١٥) كم دەدا، لە سالی ١٩٨٥ ز گەیوەتە (٨١) كم، ئێستاش بە پێی نەخشەی سنووری تازەی بەم

شێوەی خوارەوەیە:

١- لە باکوورەوە کۆتایی سنووری کارگەو کێڵگەکانی پەرەوڵە..

٢- لە رۆژهەڵاتیشەوە دەگاتە بازگەی" کۆیە" و زورگەکانی و کۆڵەک و پیرەوش و خاڵی گەیشتنەوەی رێگای گوندی" بنەسڵاوەو کۆمەڵگای دارەتوو و رێگا سەرەکییەکەی"هەولێر کەرکووک" بە ٨٧ کیلۆمەتریش لە کەرکووک دوورە.

٣- لەرۆژئاواشەوە سەنتەری جیاواز بوونەوەی گوێر و موسڵ- ە بە (٩٦) کیلۆ مەتریش لە موسڵ دوورە..

٤- لە باشوورەوەش لەئاقاری"مورکیە" و" سەنیە" و" گوندی پیرداود" و قوشتەپە دەگەرێتەوە رووبەرەکەی دەگاتە (٥٢٠٠٠) هەزار مەتری چوار گۆشە..

ناوەکەی

پرۆفیسۆر(خندگ) دەڵێت: لەکۆنەوە کوردەکان ئەم شارەیان بە (خۆرلێر) ناوبردووە..، چونکە پەرستگای خۆرو ئاگر پەرستیان تێدا دروست کردووە، (٢٠٠٠) هەزار ساڵ پێش زاینییش لە نووسینەکانی سۆمەرییەکانی سەردەمی (شاشوڵکی) و (ئامارسین) ناوی بە (اوربیلم) هاتووە، لە نووسینی ئاشووری و بابیلییەکانیشدا بە (ئەربائیلو) چوار خواوەند هاتووە، لە نووسینە میسمارییەکانیشدا بە (ماڵی) خاتوونی ناوچە ... ئای، گەشان، کەلاما ... ناویان بردووە. لە ساڵی (٢٥٠٠) پێش زایینی ئارییەکان ئەم شارەیان ئاوەدان کردۆتەوە ناویان بە (ئەربیلۆ) ناوە، لە (تەوراتیش) دا ناوی بە (ئەربائیلا) هاتووە. لە گەڵێ نیگارە هێلکارییە فارسییەکانیشدا ناوی بە ئەربیرا هاتووە. زانا عەرەب و عوسمانیەکانیش بە (اربل) زەوی سەوز ناوی دەبەن.

قەڵا و خولە بەرگرییەکانی لە پاراستنی شار

خۆ ئەگەر نەختێ بە وردی بەناوەرۆکی مێژووە نووسراوەکاندا بچینەوە، ئەو راستییەمان وەدەست دەگات (هەولێر) ماوەیەک هەر بریتی بوو لە (قەڵا)، بۆ گەورە کردنی شارو بایەخدان بە بازاڕی جۆرەها بازرگانی و کشتوکاڵ لە خوارەوە قەیسەری و حەساریان دروست کردووەو بە تێپەڕبوونی زەمانە ئەم شارەی ئێستا دروست بووە.

بەڵگەشمان بۆ ئەوەی (هەولێر) لە پێشدا هەر (قەڵا) بووە ئەو پەیکەرو تاتە بەردانەن، کە لە چەند شوێنێکی تایبەت دۆزراونەتەوە، نموونەی ئەو تاتە بەردانەی، کە نووسراوەکانی (مەلیک ئاشووربانیپاڵ) و پەیکەرە برۆنزییەکەی مۆزەخانەی هەولێرە.

قەڵا رووبەرەکەی خۆ لە (١٥٠) هەزار مەتری چوارگۆشە دەدات چێوەکەشی نزیکەی نیوکیلۆمەترە بە (٢٥) مەترلەسەر زەوی لە شاری هەولێربەرزترە. لە هەندێ سەرچاوەی تردا هاتووە. گوایە لەمەش بەرزتر بووە، بەڵام سەرکردەی رۆمانییەکان (قارقلا)، کە لە ساڵی (٢١٦ پ. ز) لە تیسفۆن گەڕاوەتەوە شاری داگیر کردووەو دەستکارییەکی لەنزم کردنەوەی" قەڵا" کردووە.

ئاو لە هەولێردا

هەولێر شارێکی بێ ئاوە، هیچ جۆرە رووبارو کانیاوێکی لەسەر زەوی تێدا نییە، بۆیە لەسەرەتای دامەزراندنییەوە ئێستاشی لەگەڵدا بێ، گیروگرفتی بێ ئاوی هەیە... جا بۆ رزگار بوون لە بێ ئاوی پسپۆری خۆرسکی بێهاوتای جیۆلۆجیان لێی هەڵکەوتووە، بە تەرازووی چاو و هۆشمەندییان وەک ئەندازیارێکی پێشکەوتوو بیر و کارێزی ئاویان بۆ خواردنەوە و رەنێوهێنانی جۆرەها شینایی پێویست بۆ خواردنی ئادەمیزاد

ئەنجام داوە.

هەر لەبەر ئەم بێ ئاوییەش بووە، لە ساڵی (٧٠٥ - ٦٨١ پ. ز) سنحاریب دووەمین شای ئیمپرایۆریەتی ئاشوورییەکان لە نزیک گوندی"قەلە مورتکەی" لێواری رووباری بەستۆرە رێڕەوی سێ رووباری چیاکانی خانی" کە بریتییە لە چیای" سەفین" پیرمەم " بنەباوی گۆڕیوە و بە درێژایی (٢٠) کیلۆمەتر ئاوی گەیاندۆتە " قەلای " ئەربائیلۆ.

بەرخەمی کردن لەم پرۆژەیە ناچارمان سێ بیری ئاو لە ناو" قەلا" لێ بدەن، بەجۆگاش ئاوی کارێزی" جوج ئەحمەد و مفتاح" بۆ ناو شار بێنن، بۆ خواردنەوەی دانیشتووانی (قەلا)و شار لەو" حەوزە کۆنە" بکەن کە شوێنەوارەکەی ئێستا باڵەخانەی خوالێخۆشبوو (ئەحمەد جامبازو کەبابخانەی بورهانی) لێ دروست کراوە، تا پرۆژەی ئاو لە نێو شار دامەزرا (سەقا) ئاوکێشی تایبەت هەبوون بە (راویە، ولاغ) ئاویان بەپارەیەکی کەم بۆ دانیشتووانی قەلاو ماڵە ساماندارەکانی خوارەوە دەبرد، خێزانە چەوساوەو نەدارەکانی خوارەوەش ئاویان لە (جەرە)دا بەپشتی ژنەکانیان دەگواستەوە ماڵ، ئافرەتی ئازاو بەتین هەبوون سێ جەرەیان لە پشت دەکردو دووشیان بەدەستەوە دەگرت، جارجارە ماندووەبوون نسکۆیان دەبردو بەردەبوونەوە، بۆیە ئاوەکان دەرژان و جەرەکان ورد دەبوون، تا جەرەیان دەکرییەوە تووشی بێ ئاوی دەبوون، چونکە هێمن و بێ تەنگەژەی تر بوون و بەو ژیانەیان رازی بوون.

پاش دامەزراندنی حکومەتی نیشتمانی بە دوو سێ ساڵ پرۆژەی ئاو بەبۆری بۆ هەولێر هات، سەرەتا بە چەند دەزگای میرییەکان و ماڵە کاربەدەست و سامانداره‌کانیان دا، لە هەموو سەرەگەرەکێکیش بلووسکە "شێرە "حەنەفییە" کی ئاویان بەلاش بۆ خەڵکەکە دێنا، بەم کردەوەیە دڵی دانیشتووان کرایەوە و وردە وردە هێڵی ئاوی پرۆژە بۆ ماڵەکان بەپارەیەکی کەم گوێزرایەوە.

جا لەبەرکەمی ئاوو نەبوونی ئامێری فێنک کردنەوە تا ئەو ساڵانەی دواییش دانیشتووانی هەولێر ناچار بوون شەوانەی هاوین لە سەربانی خانووەکانیان بنوون.

هاوینان و نووستنی سەربان

راستە خانوودکانی سەربەدەنی" قەلا" لەوەرزی هاوین لە خانوودکانی خوارەوە فێنکتر بوون، بەلام شەوانە خێزانەکانی ئەوانیش بۆ نووستن بە سەربان دەکەوتن.

قەلا

هاوینان لە "هەولێر" لە سەرەوەی قەلا و لە خوارەوەی"کورتەک" دەوڵەمەند و کاسبکار و هەژار تێکڕا شەوانەی هاوین لە سەربان دەنووستن، جا ئەوانەی حاڵ و گوزەران باش بوون، لەسەر چوارپایەی داری بە کوللە لوولدراو لەگەڵ یەکدو و منداڵی بچووکیان بۆ خۆپاراستن لە مێش و مەگەزو زیندەوارو تۆزو با شەوانە دەنووستن، جاری وا دەبوو شەو بایەکی توند رووی دەدا کوللەو موللەی تێک دەدا، پارچە چوارپایەو کەلوپەلی خەوتنی وەبەر تاقی ئاسمان دەدا، دانیشتوانی سەربەدەن نێواران (کەدینە، تەزینە، بق بقە، شەربەی عەنکاوەی سەربە کلاو، پێخەفی رەنگاورەنگی خاوێنیان) وەسەر دەخست، لەسەر ستارەی خانووەکانیان ریزیان دەکردو دیمەنێکی جوان و رازاوەیان بە دانیشتووانی خوارەوە نیشان دەدا، هەندێ ماڵی بەتواناش لەسەرەوە و لە خوارەوە هەبوون چارپایە و کوللەی تایبەتیشیان بۆ منداڵەکانیان دادەنا، هەشبوون لە جیاتی کوللە چیغیان لە چوارپایەی نووستن وەردێنا، پێخەفی هاوینانی خواپێداوەکان جیاواز بوون لەگەڵ هی زستان، هی هاوینان بەزۆری جاجمی سپی"لۆکە بوو" لەگەڵ دۆشەگی لۆکەی تەنک و بالیفی کوڵک و بە هاوینان

هەموو بەیانییەک، کە هەڵسان، دەبوایە هەموو پێخەف و کەرستەکانی سەریان داگرن و رۆژی دووەم پاش بانگی عەسر، وەسەریان خەنەوە، کردارێکی ناخۆش بوو لێشی بێزار نەدەبوون.

دانیشتووانی قەڵا، کورتەک بۆ جل و بەرگی پیاو سەبەتەی لەقەسەل"جیل" دروست کراویان دەبردە سەربان (مشکی، پڕدینە و خەنجەرو تەزبیح و کەواو سەڵتەیان) تێ دەخست.

زۆربەی خێزانان لەسەربان دەنووستن، بە دەگمەن - خاوەن ناحەزێک لە نێو خانوودا دەمایەوە.

کورتەک

جیاوازییەکی ئەوتۆ لە نێوان رەوشتی دانیشتووانی" قەڵا" و"کورتەکدا" نەبوو تەنیا لە خوارەوەی "قەڵا" لە هەموو گەڕەکەکاندا حەساری ساماندااران و خاوەن زەوی و زاران بۆ رەنجبەر و جووتیارەکانیان هەبوو، چەند خێزانێکی نەداریشیان لەگەڵدا دەژیان، لە تەک یەک دەبوون، هەر خێزانێ رووبەری سەربانەکەی خۆی پێ دەدرا، لە دوورەوە تەماشایەکی سەربانی ئەم حەسارانەت بکردایا، دەیان چیغت وەبەرچاودەکەوت، چونکە هەر خێزانێک چیغێکی تایبەتی دەگرتەوە..

چیغ چییە؟ چیغ لە جۆرە قامیشێکی باریک و رێک بەداوی موو دەنەخشێت بڵندییەکەی دوو مەتر دەبێت، پان و بەرینییەکەشی لە نێوان ٥ - ٦ مەتر دەبێت.. لوول دەدرێت و بەبێ گچکە و گەورە چەند قیپێکی (بەرچیغێکی راستی بۆ دەچەقێنن و چیغەکەی لێ وەردارێنن) دەئاڵێنن وەک خانوویەکی کوناش کوناشی بێ سەری لێدێت، لە سەربان خێزانی تێدا ستردەبێت.. خۆ هەندێ جار بە پێی ژمارەی خێزان و توانای دارایی بۆ حەوانەوە دوو چیغیان لێکدەدا بێ ترس تێیدا دەنووستن و بیریان بۆ هیچ خەراپەکارییەک نەدەچوو، گەلێ ساکار و ساویلکە بوون، دەگمەن بۆ ماوەیەکی کەم لێک دەتۆران، خاوەن خووڕەوشتی کۆک بوون، لە خوای بەخشندە و میهرەبان دەترسان.

خێزانانی کورتەکیش (خوارەوەی قەڵا) کە ئێوارە دادەهات پێخەفی پێویستیان وەسەربان دەخست و لەسەر لێواری سواندەی خانووەکەی خۆیان دادەنا، پاش نوێژی شێوان بە کەدینە و شەربەی دەستکردی عەنکاوەییەکان (بۆ نووستن هەڵدەکشانە سەربان) کڵاوی زۆربەی شەربەکان لە حەسیر دروست دەکران، لە هەندێ ماڵان ئافرەتی بە زەوق هەبوون، ئەو سەر کڵاوانەیان لە دانتێل دروست دەکرد، چواردەورەشیان بە زەنگیانەی رەنگاورەنگ دەنەخشاند، خەمی میوانیشیان دەخوارد، چونکە ئەو کاتە لە هەولێر (مسافر خانە) زۆر کەم بوو، جا ئەو خێزانانەی میوانیان دەهات ئافرەتەکانیان لەگەڵ خۆدا دەنواند پیاوەکانیشیان پاش ردزامەندی دەروجیران لە شوێنێکی بەتاڵ دەنواند.

زۆربەی ئەو خێزانانەی لەسەربان دەنووستن ماستاوی بە بەفری چیای خودایی و جۆرەها میوەجات و شووتیان بۆ خواردن دەبردە سەربان.

سەرچاوەکان

١- مدينة أربيل دراسة في جغرافية الحضر، الدكتور هاشم خضر الجنابي، ١٩٨٧.
٢- شارەوانی هەولێر، نەخشە و پلان، ١٩٩٨.
٣- أربل في العهد الأتابكي، د. محسن محمد، ١٩٧٩.
٤- مدن العراق القديمة، دورويي مكاي، ترجمة يوسف سكوني، ١٩٥٢.
٥- هەولێر لە خولە مێژووەکانی، مامۆستا زوبێر بیلال، ١٩٧٠.
٦- دائرة المعارف الإسلامية، ج١.
٧- چەند زانیارییەکی تایبەت بە خۆم.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری هەولێر، ژمارە (١)ی زستانی ١٩٩٨ بڵاوبۆتەوە.

بن لەیلووكان

یاریگایەكە بۆ منداڵان لە ڕۆژانی جەژنەكانی قوربان و ڕەمەزاندان لەوێ كۆدەبنەوە، بەجل و بەرگی ڕەنگاو ڕەنگ و بە زەوقەوە لەو شوێنەدا دەستی یەكتر دەگرن و بە كۆمەڵ دەسووڕێنەوە، سواری هەموو یارییەكان دەبن، وەك: (چەرخ و فەلەك و لەیلووك و هەندێ یاری دەستی و ڕمبازی و لگاو و لەكۆنەوە یارییەكی تایبەتییان دەكرد، ئەویش یاری (سوفی بوو) (ئەم یارییە بریتی بوو لە، بەستانی پارچەیەك قوماش لە زاركی جەڕەیەكی گەورە لەشێوەی باڵداری پۆپیتە سلەیمانە و بەقیتی دەیان بەستەوە. هەر منداڵێك پارەكەی خۆی بۆ پۆپیتەكە دەهاویشت، پۆپیتەكە وابەسترا بوو گەر زیرەكانە منداڵەكان پارەكانیان بهاویشتبا، ئەوا دەكەوتە جەڕەكەوە و دەیبردەوە... ئەگەر نا دەیدۆڕاند.)

لەم شوێنەدا چەندین جۆرە خواردن و خواردنەوەیان دەفرۆشت و بە ئۆتۆمبێلی گەورە منداڵان لەڕۆژانی جەژندا بەكرێ سوار دەبوون بۆ شوێنی خۆش و دوور، بە تایبەتی بۆ باداوە، كە جاران لەبەر چۆڵی ڕێگاكە دوور دیار بوو، شێخ گەزنەی پشت عەنكاوە و شێخ عەبدولعەزیزی لای گوندی قونیان و منداڵەكانیش لە پشتەوەی ئۆتۆمبێلەكە دەیانكردە چەپڵەڕێزان و هەڵپەڕین و گۆرانی فۆلكلۆرییان دەوت.

پیرداودە كوێر گۆرانی بێژێكی میللی ناوداری هەولێری بوو، بەشداری خۆشی شایی خەڵكی زۆری دەكرد، بۆیە خاوەن لەیلووكەكان بەرامبەر بە پارەیەكی كەم گۆرانیان پێ دەوت، تا ڕەواجی سوار بوونی منداڵانیان زۆربێ، چونكە منداڵ هەوەسی زۆری بە گۆرانی دێت.

بن لەیلووكان لە هەولێر جاران لەپشت مزگەوتی شێخەڵڵا بووە، وەك من تێگەیشتبووم دەورووبەری باغی شار بووە، دوایی گوازراوەتەوە بۆ جێگای تەنیشت قەسابخانەی كۆن.

پاش دامەزراندنی (شاری یاری) لە لایەن شارەوانی هەولێر منداڵان زۆربەیان ڕۆژانی جەژن ڕوویان تێدەكرد، چونكە لەگەڵ پێشكەوتنی كۆمەڵدا مەیلی منداڵی ئێستا گۆڕاوە، منداڵی ئێستا هەرگیز حەز بە سوار بوونی گوێدرێژ ناكات، لە ڕۆژانی جەژنە و زەوقیش وەرناگرێت، بۆیە یارییە نوێیەكانی ئێستا ڕەواجی زۆرترە.

* لە كتێبی هەولێر بە سەرپەرشتی و ڕێكخستنی تەحسین چیچۆ و شێرزاد قادر لاپەڕە ١٥٠-١٥١ وەرگیراوە.

هەندێ خواردنی تایبەت بە شاری هەولێر

هۆشیار عەبدوڵڵا

لە کوردستاندا گەلەک چەشنە خواردەمەنی هەیە، هەندێکیان گشتین و لە هەموو ناوچەو دەڤەرەکانی کوردستاندا دەکرێن و بەڵام شێوەی ئامادەکردنیان و دروستکردنیان لە دەڤەرێکەوە بۆ دەڤەرێکی دیکە دەگۆڕێ و جیاوازییان هەیە، هەندێکیشیان تایبەتمەندن بە ناوچەو دەڤەرو شارێکی دیاریکراو، بۆ نموونە ئەو خواردنانەی کە زۆر تایبەتمەندن بە دەشتی هەولێر لەوانە دۆینە، دۆغەوا، کاردی بەترش، کاردی بە زەردکرایی، دۆبەکەشک، کەشکەک، داندۆک، ساوار بە پلاوی، ساوار بە گۆشت، ناسکەنان، هەرمیشک، پیرخەنی، کەنگرو روون، کەنگر بە ساوار، دوومەران و روون، دوومەران بە ساواری، بەربەسێری "قوڕاو". ئەمە لە دەشتەکەدا بەڵام ئەو خواردنانەی کە تایبەتمەند بوون لەناو شارەکەدا ئەمانە بوون "کێشکەی کولاو، سەروپێ، نۆک و لۆبیای بەیانییان".

کێشکەی کوڵای: ئەو خواردنە تایبەتە بە شاری هەولێر لە شارو ناوچەکانی دیکەی کوردستاندا نەبووە، منداڵ بووم دێتەوە یادم لە ساڵانی ١٩٦٣ دەمدیت لەناو بازاڕی شاری هەولێر، خەڵکانێک هەبوون کێشکەی کوڵایان دەفرۆشت و رۆژانە بژێوی ژیانیان پێ پەیدا دەکرد، دەمدیت کابرایەک یا گەنجێک یا ئەوەتە مێرمنداڵێک سەرو مەنجەڵێکیان لەسەر سەری دادەنا، هەندە جاریش مەنجەڵەکە لەناو سەبەتەکی بوو، لە ناو بازار و کۆڵانان دەسووڕانەوە و هاواریان دەکرد: "کێشکەی کوڵای، کوڵایە کێشکە" دەچوونە شوێنە گشتیەکان بەردەمی چایخانەو سینەماو بەردەرکی قوتابخانەکان و یاریگاو مەیدانی حەیوانان و یا ئەو شوێنانەی کە خەڵکی لێ خڕدەبوونەوەو کەڵایانیی لێ دەکرا، خەڵک دەوریان لێدەدا و لێیان دەکڕین وابزانم جێی بە ٢٠-٢٥فلسی ئەوکاتی بوو، جامی گچکە گچکەیان پێبوو، هەندێ چەڵاویشیان لەگەڵ تێدەکرد، بەڕاستی کێشکەی کوڵای، کێشکەی کوڵای بوو، تام و چێژێکی زۆر خۆش و بەلەزەتی هەبوو، پیاو لە خواردنی تێر نەدەبوو هی وا هەبوو ٢-٣ جار بە کابرای دەگوت لۆم تێکەوە، ئەوکاتی کێشکەو ریشۆڵە "رەشۆێرە" زۆر بوو، هەژاری و بێ دەرامەتی بوو، شاری هەولێریش شارێکی بچووک بوو، پاشان ئەو جۆرە کارە رووی لەکزی کرد بەرە بەرە کەم بۆوە وای لێهات هەر نەما، بەڵام هەنووکە چەند ساڵێکە لە ناو بازاڕی گەڕەکی تەعجیل پەیدا بوویتەوە لە باتی کێشکەی کوڵای ریشۆڵە و کۆتر و سووسکەو "گاپەل" کە جۆرە کۆترێکە لە هەندێ دوکاندا دەفرۆشن.

نۆک و لۆبیا فرۆشتن: جاران ئەو جۆرە خواردنە و ئەو کارە لەناو شاری هەولێر زۆر باو بوو بەتایبەتی لە وەرزی زستانانندا هەر لەگەڵ نوێژی بەیانییان بە دەنگی گاز کردنی "نۆک و لۆبیای کوڵای" بەخەبەر دەهاتی و بە ئاگا دەبوویەوە، لە کۆڵانان دەگەڕان نۆک یان لۆبیای کوڵایان لەناو توورەگە یان جاغێکی سپی دووڕای کردبوو جاغەکەشیان لەناو سەبەتەیەک دانابوو، نیمدەرێکی خاوێن یان پارچە پەڕۆکێکی خاوێنیان بەسەر دادەدا بۆ ئەوەی نۆکەکە و یا لۆبیایەکە سارد نەبێتەوە بە کۆڵانان دەسووڕانەوەو دەگەڕان هاواریان دەکرد یاڵڵا نۆکە، لۆبیای کوڵای، لە ماڵان پیاو بایە ئافرەت بایە دەرگای دەکردەوەو بانگی نۆکفرۆشی دەکرد: وەرە وەرە نۆک، لۆبیا وەرە، بای ١٠یا ٢٠-٣٠فلسی بایە چەندی بیویستایە ئەوە بۆی تێدەکردو قیاسی تایبەتی خۆیان هەبوو بەزۆریش بن پیاڵە یەک بوو. کاتی نە ئاوا خەڵک گوزەرانی دەکرد و بژێوی ژیانی رۆژانەی خۆی پەیدا دەکرد هەنووکەش ئەو جۆرە کارانە ماوە بەڵام زۆر کەم بووە جارجارە لە پێش فڕنی و سەموونخانەکاندا دەبینم نۆک یان لۆبیای دەفرۆشن یا ئەواتە بەیانیان گەلەک جاران دەبینم کابرا بە ماتۆڕی سەموونی دەفرۆشی، نۆک یان لۆبیاشی پێیە.

سەروپێ یان سەروپێچک: بە شێوە دیالێکتە بچووکەکەی دەشتی هەولێر، لە پشدەرو ناوچەی سلێمانیش "سەروپا"ی پێدەڵێن ئەو جۆرە خواردەمەنیەش زۆر تایبەتە بە شاری بە راستی زۆر بە پۆختەیی لێدەندرێ بە تایبەتی لە دەعوەتی گەوردو تایبەت، جاران چەند دوکان و چێشتخانەیەک هەبوون کە تەنیا سەرو پێیان دەفرۆشت، خەڵک دەچوون لەوێ نانیان دەخوارد گەلەک جاران بەیانیان زۆر زوو هەندێ لە هەولێرییەکانم دەدیت کە دەچوونە حەمامێ خۆیان دەشوشت و یەکسەر دەگەڕانەوە دەچوون بەو بەیانییە زووەی سەروپێیان دەخوارد، هی وام دیتبوو دەیگوت ئەگەر بەیانیان سەروپێی نەخۆم ناتوانم.

داب و نەریتی تورکمانی

نافیع قەساب

ژنهێنان و هاوسەرێتی لە هەولێر

هەولێر شارێکی کوردستانی جوانە، کە بە شارە یەکەمەکان دادەنرێ، تورکمانەکان بەردەوام لەگەڵ برا کوردەکانیان بەیەکەوە و بە برایەتی و بە یەکگرتوویی و ئاشتی لەو شارەدا ژیاون، هەروەها لەگەڵ یەک لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی تێکەڵ بوون و ڕێزیان لەیەک گرتووە.

ژنهێنان لە نێوان تورکمانەکان

ئەوەی لێرە باسی دەکەم، داب و نەریتی کۆمەڵگای تورکمانییە، لە ساڵەکانی پەنجایەکانی سەدەی رابردوو، بەتایبەتی خێزانە تورکمانەکان، من خۆم وەکو کەسێک ئەو قۆناغەم بەچاوی خۆم بینیوە، بەشداریم کردووە لەو نەریتانە، لەبەر ئەوەی من لەدایکبووی ساڵی (١٩٤٠)م، ئەو دیاردەیەم بە جوانی بەبیر دێت، لەگەڵ ڕوودانی هەندێ گۆڕانکاری، بەهۆی پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی، بەڵام لەگەڵ ئەوەش خێزانە تورکمانەکان هەر بەردەوامن لەسەر ئەو نەریتانە، هەندێ دیاردەی نوێ هاتووەتە ناو ئەو مەسەلەیە، لێرەدا وەسفێکی گشتی بۆ مەسەلەی ژنهێنان لە ناو تورکمانانادا دەکەین.

زۆرینەی خێزانە تورکمانەکان حەزدەکەن هاوسەر بۆ ئەندامانی خێزانی خۆیان پێک بهێنن، لەوکاتەش زۆر ئاسان بووە، بەهۆی ئاسانی ژیان و کەمی خەرجی و تێچوونەکانی، لەو سەردەمانەدا، هەولێر شارێکی بچووک بوو و دانیشتووانی زۆر کەم بوو، زۆربەی

یەکتریان باش دەناسی، بە تایبەتی تورکمانەکان، جیاوازی زۆر لەلایەن تواناکانی مادی نەبوو، بەڵام ژنهێنان لەوکاتانەدا، لەسەر بنەمای خۆشەویستی و عیشق نەبووە، زۆر بەکەمی زانیومانە گەنجێک توانیبێتی کچێک ببینێ، لەوانەشە کچی دراوسێ یان لە خزمەکان بێت، هاوسەربیەتی لەوسەردەمەدا بەردەوام و تاسەر دەبوو، زۆر بەکەمی حاڵەتی (تەلاق) رووی دەدا، ئافرەتی تورکمانی، هەتا ئێستاش هەر بە سەبر و قەناعەت ناسراوە، پاڵپشتی مێردەکەی دەکرد، گرنگییەکی زۆری بە منداڵەکانی دەدا، لە پێناویان قوربانی زۆری دەدا، بە بەردەوام لێیانی دەپرسی، هەتا دوای ژنهێنانیشیان بە تایبەتی ئەگەر هەر یەک کوریان هەبێ، بۆ ئەوەی نەوەیان لە دوا بەجێ بمێنێ بۆیە هەر زوو و لە تەمەنی (٢٠) ساڵیدا ژنیان بۆ دەهێنا، بۆ ئەوەی ناوی خێزانەکەیان ون نەبێت.

لەکاتی گەیشتنی تەمەنی کوڕ بە هەڕەتی ژنهێنان، خێزانەکەی بڕیاری دەدا ژنی بۆ بهێنێ... لێرەدا، دایکی یان خوشکی گەورەی یان پوری یان ژنی مامەکەی یان براژنی هەوڵیان بۆدەدا، بەتایبەتی ئەگەر هات و کوڕەکە دایکی نەمابێت (هەتیو بێت) یان ئەگەر دایکی زۆر بەتەمەن بێت و نەیتوانی بەدوای ئەو جۆرە کارانەدا بچێت، یان بەهۆی جێگا و پایەی خێزانی.

دایک بە بەردەوامی بۆلای خزمەکانی خۆی دەچوو... وەکو کچە برا یان خوشک، (باوک) بۆلای خزمەکانی خۆی دەڕۆیی، وەکو کچە برا یان خوشک، یان کچی برادەرێک یان دراوسێیەک، ئەگەر هاتو خێزانەکەی ئەو کچەی دۆزییەوە، کە مەبەستیانە ژنێک یان یەکێک لە خزمەکانی دەنارد بۆ ماڵی کچەکە، سەردانی ماڵی کچەکەیان دەکرد لە کاتی بەیانیدا، بەوەی کە کچەکە یان خێزانەکەی ئاگایان لە مەسەلەکە نەبێت، بۆ ئەوەی خۆی ئامادە نەکات و مکیاج بەکار نەهێنێ، هەر لەسەر حاڵەتی سروشتی خۆی بێت... لە دەرگای ماڵی کچەکەیان دەدا، بۆ داواکردنی ئاوی خواردنەوە، یان دەیان گوت: ئێمە ماندووین و پێویستیمان بە حەسانەوە هەیە... یا لە ماڵێک دەپرسن.. لەو کاتەدا کچێک لەو ماڵە دەهاتە لایان.. بەڵام کچەکە و خێزانەکەی، هیچ شتێکیان نەدەزانی لە ئامانجی سەرەکی ئەو سەردانە، لەگەڵ ئەوەش هەندێک خێزان لە رێگای هەستی کۆمەڵایەتیان، شتێکیان دەزانی و هۆی ئەو سەردانەیان شیدەکردەوە، دوای ئەوە دەگەڕانەوە و وەسفێکی وردیان دەربارەی کچەکەی پێشکەش دەکرد (قژی و باڵای و دەنگی و چۆنیەتی پێشوازی کردنی میوانان... کاتێک باوکەکە دەهاتەوە، وەسفێکی تەواوی کچەکەیان پێشکەش دەکرد، ئەگەر هاتوو

باوکەکە خێزانی کچەکەی ناسی، ئەو کاتە، یان رازی دەبوو یان رەتی دەکردەوە، بەڵام ئەگەر هاتوو بە باشی نەیناسی، ئەو خۆی دەربارەی ئەو کچە و خێزانەکەی پرسیاری دەکرد. لێرە مەسەلەی (موڵک و پارە و پووڵ) زۆر گرنگ نەبووە، بەڵکو مەسەلەی (ئەخلاق و پیاوەتی) زۆر گرنگ بوو. هەروەها ناوودەنگی ماڵی کچە بە پلەی یەک، بەڵام کورەکە (زاوا) دوور بوو لەو ئامادەکارییەی بۆ ئەو مەسەلەیە دەکرا، کورەکە مافی رەتکردنەوەی نەبوو، بەڵکو بێ دەنگ دەبوو، لەبەر ئەوەی خێزانەکەی دەستنیشانیان کرد و پێ رازی بوون، دەبێ ئەویش رازی بێت، دوای رازی بوونی، کورە دەستی دایک و باوکی ماچ دەکرد، هەروەها گەورەکانی خێزانەکە، دوای ئەوەی بە تەواوی لەسەر کچەکە رازی دەبن، دایکی کورەکە و هەندێ لە خزمانی سەردانی ماڵی کچەیان دەکرد، بۆ خوازبێنی کچەکە بۆ کورەکەیان، ئەلێرە باوکی کچە، لە کورەکەی و خێزانەکەی دەپرسی ئەگەر هات و رازی بوون، دایکی کورەکە و کچەکە لەسەر سەردانی باوکی کچە پێک دەهاتن، بۆ خوازبێنی کچەکە، لەدواییش دایکی کچەکە و کورەکە لەسەر مەسەلەی وردەکاریەکانی (مارەیی) کچەکە پێکدەهاتن.

لەو سەردانەی خێزانی کورەکە بۆ ماڵی کچەکە، دوای (چای و شەربەت) خواردنەوە، دەیانگوت: ئێمە دوای رێکەوتنی ئافرەتان هاتووین، داوای کچەکەتان دەکەین بۆ کورەکەمان، باوکی کچە زۆر بە گەرمی و رێزێکی زۆر بەخێرهاتنیان دەکات و دەیگوت: کچی من کچی ئێوەیە، جێگای شەرەفە و زۆر بەخێربێن، لێرە (سورەتی فاتیحەیان) دەخوێند و پیرۆز باییان لە یەکتری دەکرد، ئافرەتان (هەل هەلەیان لێدەدا)، دوای رۆژێک یان دوو رۆژ، خزمانی کورەکە سەردانی ماڵی کچەیان دەکرد و هەندێ (دیارییان)، بەپێی توانا و ئەوەی هەیانە پێشکەش دەکرد، لەوانە: (جلوبەرگ و پێداویستییەکانی حەمام "خاولی" هەموویان دەخستە ناو "بوخچەیەک"، کە پارچە قوماشێکی حەریر بوو، لە چوار لای بوخچەکە دەبەستراوە، خزمان و برادەرانی (زاوا) لە ماڵێ کۆدەبوونەوە و خۆیان بۆ ئامادەکارییەکانی ژنهێنان و ئاهەنگێران سازدەکرد.

پێش دوو رۆژ لە گواستنەوەی بووک، هەموو شتێک ئامادە دەکرا، لەکاتی ئێوارەدا، خێزانی کورەکە دەچوونە ماڵی بووک بۆ هێنانی جیهازی بووک بۆ ماڵی زاوا، کە شت و مەکی کچەکە بوو، (شووشەواتیان) لەناو سەڵلەیەکی پووش دادەنا، نوێن و شتەکانی دیکەیان بە حەماڵ دەهێنا، ئەگەر هاتو جێگایەکە دووربایە، ئەوە هەندێ وڵاغیان بەکرێ دەگرت، خێزانی زاواش (ژووری زاوایان)، بۆ پێشوازی کردن رێک دەخست، ماڵی باوکی کورە خۆشی و هەلهەلە و ئەگلنجە، شەوێک پێش بووک هێنان، (مەولوودی پێغەمبەریان)ساز دەکرد، تیایدا خزم و برادەران و دراوسێی کورەکە ئامادە دەبوون، ئەوەش: یان لە مزگەوتێک یان لە ماڵی زاوا سازدەدرا، لەدواییش، هەندێ لە گەنجان و پیاوان و برادەرانی زاوا، ئاهەنگێکیان لە ماڵی زاوادا دەگێرا، هەندێ گۆرانی و شایی پێشکەش دەکرا، هەندێ جار، چەند برادەرێکی زاوا جلوبەرگی ژنانیان لەبەردەکرد و شاییان دەکرد، ئافرەتانیش لەسەر بانەکان سەیریان دەکرد، ئەو ئاهەنگە هەتا بەرەبەری بەیانی بەردەوام دەبوو، لەگەڵ بەیانیش خواردن، وەکو (پەنیر و قەیماغ) لەگەڵ چای پێشکەشی میوانان دەکرا، بەتایبەتی بۆ ئەوانەی لەو شەوەدا لە ماڵی زاوا مانەوە، لەدواییش (زاوایان) دەبردە حەمام، لێرە حەمام هەر بۆ زاوا

دەبوو، ناوی (خلوت) بووە بە زمانی تورکمانی، مامی زاوا یان باوکی، پارەی حەمامیان دەدا...، کە لە سێ یان چوار دینار زیاتر نەبووە، لەدواییش زاوا دەگەڕایەوە مالەوە، دوای خواردنی نانی نیوەڕۆ، دەچوونە مالی بووکەکە، بۆ ئەوەی بیهێنن بۆ مالی زاوا، لەوکاتانەدا بووکیان سواری ولاغێک دەکرد، بە پارچە قوماشێکی رەنگاوڕەنگ رووی بووکیان دادەپۆشی، لەکاتی رۆیشتنی بووک یان سواربوونی ولاغەکە، دەبێ باوکی زاوا یان مامی یان برای لەتەنیشت کچەکە بێت، بۆ پاراستنی کەرامەتی و سترکردنی، لەگەل هەبوونی برایەتی و راستگۆیی لەو کاتانەدا کە لەناو تورکمانەکان هەبوو.

باوکی زاوا و برادەرەکانی لەسەربان رادەوەستان و لەوکاتەی، کە بووک لە دەرگا دەهاتە ژوورەوە، هەندێ چوکلێت و شەکرۆکە و هەندێ پارەی ئاسنیان فڕێ دەدا خوارەوە، مندالانیش رایان دەکرد و دەیانکردە شەڕ بۆ ئەوەی لەبن پێی بووک کۆی بکەنەوە.

بووکیان لە ژوورێک دادەنا، لەسەر کورسییەک دادەنیشت، ئاوێنەیەک لەپشتی دەبوو، مندالێکی ساواشیان لەسەر کۆشی بووک دادەنا، کە بە بڕوای ئەوان دەبێتە جێگای بەختەوەری و مندالبوونی بە پەلە، خوشکان و براژن و مامۆژنی بووک، هەر لەگەل رۆژئاوابوون، بووکیان بەجێدەهێشت، تەنیا خوشکێکی یان براژنێکی یان پورێکی بووک دەمایەوە، بۆ وەرگرتنی موژدەی خۆشی بۆ دایک و باوکی کچەکە، یەکسەر (هەل هەلەیان) لێدەدا و نیوچەوانی بووکیان ماچ دەکرد و بەجێیان دەهێشت، کاتی بەیانیش سەردانی دەکردەوە.

دوای رۆژێک لە زاوا بوون، زاوا دەچووە مالی خەزووری، دەستی خەزوور و خەسووی ماچ دەکرد، باوکی (بووک) دیارییەکی پێشکەشی زاوا دەکرد، ئەو نەریتە لەناو تورکمانەکاندا هەر ماوە.

لە رۆژی (سێیەم) یان (چوارەم)، زاوا و بووک بەیەکەوە سەردانی مالی بووکیان دەکرد، لەگەل مالی بووک و خزمانی بووک، نانی نیوەڕۆیان دەخوارد، هەردووکیان هەتا کاتی دوای مەغریب دەمانەوە، هەندێ دیاریان پێشکەش دەکردن، لە رۆژی (حەوتەم)دا، ئاهەنگی یەکتری ناسین لە نێوان بووک و خزمانی زاوا و بووک سازدەدرا، هەموو خزمان ئامادە دەبوون و دیاریان پێشکەش دەکرد، بە زۆری پارە بوو، یان پارچەیەک زێڕی بچووک، یان تاخم شوشەوات یان پارچە قوماشێک، گەورەترین بڕی پارەی دیاری لە (٥) دینار رەتی نەدەدا، هەندێ لە خێزانە هەژارەکانی هەردوولا بڕی (نیو یان چارێکە دینارێکیان)دەدا، لەلای تورکمانەکان (یدی جونە)ی پێ دەلێن.

بووک لەلای خۆی زۆر رێزی لە دایک و باوکی و خزمانی و خوشک و برایانی زاوای دەگرت، هیچ خۆی نەدەڕازاندەوە لەپێش دایک و باوک و برا و خزمانی مێردی، دەموچاوی خۆی دەپۆشی، کاتێک دەچووە (حەمام)، بەبێ ئیزنی خەسووی نەدەچووە مالی باوکی، پێلاوی لەپێش مێرد و خەزووری دادەنا، لەگەل بەڕێوەبردنی کار و پێویستییەکانی مال... لە نێوان (١٠) رۆژ یان مانگێک سەردانی مالی باوکی دەکرد، ئەویش لەگەل برایەکی بچووکی یان خەسووی، قەد بە تەنیا نەدەچووە مالی باوکی بخەوێ و بمێنێتەوە، تورکمانەکان ریزیان لە بووکی خۆیان دەگرت و زۆرشتیان بۆ دابین دەکرد، زاوا لەپێش باوکی و دایکی و برایەکانی سەیری ژنەکەی خۆی نەدەکرد، هەروەها بووکەکەش، زۆرینەی ئەو نەریتە کۆنانە لەلای تورکمانەکانەکان هەرماون و رێزی لێدەگرن.

و: نەجات خۆشناو

كەسایەتیی توركمان لە هەولێر

تەحسین شێخ ئۆغڵو

گومان لەوەدا نییە مێژوو یادەوەرێكی قووڵ و هەمەچەشنی هەیە. زۆر شتی لەنێو خۆیدا خەفە كردووە، كە بە راستگۆیی رووداوەكانی میللەتان و سەرجەم سەربوردەكان دەخاتە بەردەست، جا ئەم رووداوانە نەبەردی بن یاخود پاڵەوانیەتی و رووداوی خوێناوی بن یاخود رووداوی دڵخۆشكەر یاخود نسكۆ و نەهامەتی بێت. ئەمانە هەمووی لەنێو ناخی مێژوودا، بە سەرجەم وردەكارییەكانییەوە هەریەكە و بەپێی گرنگی خۆی دەمێنێتەوە، پسپۆران و شارەزایانی ئەم بوارانە لاپەڕەكانی هەڵدەدەنەوە و لە دووتۆیی نووسینەكانیدا بە ئارەزووی خۆیان بابەت دیاری ددكەن و هەندێكیان ئیزافاتی خۆیانی دەخەنەسەر و هەندێكی دیكەش شتی لێ لادەدەن.

غەریبە كوێر (یوسف كوڕی خەلیلی چەبوقچی): (١١٦٨ - ١٢٣٢ك) (١٧٥٤ - ١٨١٦ز)، (غەریبە كوێر)ی شاعیر لە شاری هەولێر لەدایك بووە. چاوی بینایی نەبووە و رووناكی دنیای نەدیوە، لە خێزانێكی هەژار پەروەردە بووە، خەلیلی باوكی بە فرۆشتنی (شەتوب - چەبوق) بەخێوی كردووە.

باوكی لەم پیشەیەدا دەست رەنگین بووە، بۆیە لە شاری هەولێر بە (خەلیل چەبوقچی) ناسرابوو. غەریب بەهۆی كەمدەرامەتیەوە نەیتوانیوە بچێتە قوتابخانە، تەنها لەرێگەی بیستن لە رۆشنبیران و شاعیرانی سەردەمی خۆی فێرە خوێندەواری بووە. دۆستی زانست بووە و بەزەیی بە هەژاراندا هاتۆتەوە. لە تەكیە و مزگەوتەكانی شاری هەولێر لە گەڵیاندا دۆستایەتی كردووە و گوێی لە گرفتەكانیان گرتووە و لە ئازارەكانیانی كەم كردووەتەوە. بە گوتە خۆشەكانی داوای لێكردوون، كە دان بەخۆیاندا بگرن. شاعیرێكی خۆڕسك بووە. هەر لە هەرەتی منداڵییەوە بەهرەی شاعیرێتی پێوە دیاربووە. بەهۆی لەدەست دانی چاوەكانی، جگە لە باری كۆمەڵایەتی و دۆستایەتی كردنی لەگەڵ هەژاراندا زیاتر ئەم بەهرەی لەلای گەشەی سەندووە. ئەم دۆخە خودی و بابەتییەی كاریگەری لەسەر پارچە شیعرێكی كردووە كە كاریگەر بووە بە شاعیری گەورە (ئەبو عەلا، ئەلمعەری). ئەم دەقە رەشبینی و ئەوپەڕی غەمگینی تێدایە، كە تیایدا ئاخ هەڵدەكێشێ لەوەی كە

بەهاکان و پێوەرەکان گۆڕاون و روو لە دەسەڵات و سامان و لەخۆبایی بوون دەکەن، کە بەمەش لایەنی گیانی و مەعنەوی فەرامۆش دەکەن. شاعیری ناوبراو شیعرێکی لەژێر ناوی (چ نەماوە) لە دیوانە شیعریەکەی خۆیدا نووسیوە.

بەدرەدین هەولێری و ئەرگۆزەی (قەرەقۆزی) ئاوازەکان، ئەرگۆزە شیعرێکی درێژی خەتیب هەولێری یاخود بەدرەدین هەولێرییە. ناوی تەواوی (بەدرەدین ئەبولمەعالی محەمەد کوڕی عەلی خەتیب کوڕی ئەحمەد ئەربیلی) یەکێک بووە لە ناوە دیارەکانی بواری ئەدەب و مۆسیقا. لە شاری هەولێر لە ساڵی ١٢٥٦ لەدایک بووە، واتە دوای داگیرکردنی هەولێر لەلایەن مەغۆلەکانەوە. لە ئاسەوارە ئەدەبییەکانیدا رووبەڕووی ناڵەباری ژیان بۆتەوە لەژێر ستەم و جەوری مەغۆلەکاندا و پارێزگاری لە مۆسیقا و کەلەپووری میللی خۆی کردووە، کە ئەوکات ئەدەب و هونەر بەرەو دارمان دەڕۆیی. بەدرەدین هەولێری هەردەم ئاوازەکانی خۆی لەسەر شیعری درێژ داناوە، کە لە (١٠١) بەیت پێکهاتبوو، کە تێیدا سەرجەم نەزم و ئاوازەکانی مەقامی بەرجەستە دەرکرد. لەژێر ناوی (ئەرگۆزەی ئاوازەکان) بووە. ناوبراو ئەم کارە هونەرییەی خۆی دابەشی سەر پانزە بەش کردووە. هەوڵ و ماندووبوونێکی زۆری داوە لە ناولێنان و کۆکردنەوەی مەقاماتەکان و ئاوازەکان.

هەندێک حاڵەت لە زاری مەقام بێژەکانەوە وەریدەگرت و هەندێک جار لە دانەری مەقامات (سەفیەدین ئەرمەوی) وەریدەگرت، کە لە ساڵانی (١٢١٤ - ١٢٩٤)دا ژیاوە. لەوانە (مەقامات لە کتێبی ئەدوار) و (نامە رۆژهەڵاتییەکان) کە لەدوای گرتنی بەغدا دایناوە.

شاعیری ناوبراو زۆر پشتی بە زانیارییە تایبەتییەکانی خۆی بەستووە، تاوەکو توانی ئەرگۆزەکانی خۆی کۆبکاتەوە، کە لە مەقامات پێکهاتبوو. ئەم مەقاماتە عیراقییەی ئێستا هەیە، ئەوکاتەش هەبووە. بەهای هونەری ئەم کارانەی ناوبراو لەوەدایە، کە پێناسەی جۆراوجۆری بۆ کردووە و لەوانە کتێبی: (برء الاسقام في شرح قصيدة الأنغام) بەرهەمەکانی نووسەر. هەروەها لەژێر ناوی (جواهر النظام في معرفة الأنغام)دایە، هەروەها بەدرەدین ئەربیلی وەک نوێنەری میسر لەلایەن فەرمانڕەوای ئەوکاتی شاری موسڵەوە نێردراوەتە ئەوێ، پاشان گەڕاوەتەوە و لە گەشتی بەنێو مەقامات و ئاوازدا بەردەوام بووە.

زۆر لە زانایانی ئەوکات وەک (أبو المعالي، إبن رافع) سوودیان لەو وەرگرتووە و شتیان لێی وەرگرتووە. بەدرەدین ئەدیب و زانا و شارەزا بووە لە بوارەکانی ئەدەب، جگە لە بواری ئاواز و مۆسیقادا، لە ئەگۆزەکانی ئەم هونەرمەندەدا دەردەکەوێت، کە مەقاماتی عیراقی لەسەردەمی عوسمانی پەیدا نەبووە و لە فارسییەوە وەرنەگیراوە. بەڵکو بنەما سەرەکییەکانی لەسەردەمی عەباسییەوە سەریهەڵداوە، پاشان چەندین بەشی لێ پەیدابووە لەسەردەستی هونەرمەندە بەهرەمەندەکان و گۆرانیبێژ و مۆسیقازانەکان بەدرێژایی مێژوویەکی دوور و تا وەکو تا ئێستاش بەردەوامە و نوێکاری و ئافراندنی تێدادەکرێت. ئەم دەستنووسە مێژووییە وەک دەقێکی بەڵگەنامەیی پرەنسیپەکانی گۆرانی و کێش و جۆری مەقاماتی دیاری کردووە، کە لەوکاتەدا باوبووە.

کێشی جۆری مەقامەکانی سەردەمی عەباسی دوانزە جۆر مەقام بووە، ئەمەش لەلایەن (محەمەد کوڕی عەبدولحەمید لازقی) کە لە ساڵی (١٤٩٤)دا کۆچی دوایی کردووە، جەختی لەسەر کراوەتەوە، لە نامەکەی بە نێوی (الرسالة الفتحية) هەروەها (صفي الدين الأرموي) لە نامەکەی خۆیدا بەنێوی (الرسالة الشرقية)دا دەڵێت: ژمارەی مەقامات لە دوانزە مەقام تێپەڕی نەکردووە، کە ئێمە باس لە (أرجوزة الأنغام) دەکەین، کە زۆربەی مەقاماتی عیراقی لەخۆگرتووە.

دابونەریتی تورکمانەکان لە هەولێر

شێرزاد شێخ محەمەد

تورکمانەکانی شاری هەولێر هەر لە کۆنەوە دابونەریتی تایبەتی خۆیان هەبووە، هەموو ئەو کردار و رەفتارانە لە دایک بووی سەدەکانی نۆزدەهەم و بیستەم نەبووە، بەڵکو لەگەڵ نیشتەجێ بوونیان لەم شارە کۆنە تایبەتمەندی خۆی پاراستووە. کەچی چەند لایەنەکی ئەو بابەتە لەگەڵ گەلانی ناوچەکە هاوبەشە، ئەمەش بەهۆی لە یەکتر نزیک بوون و پێکەوەژیانی ئەم نەتەوانەیە لەم شارەدا، هەندێک لەم داب و نەریتانەش کە هەیە، دەتوانم بەم شێوەیە تۆماریان بکەم:

١- کاتی شەوان ئاوی گەرم رووناکرێتە سەر زەوی:

تاکو ئێستاش ئافرەتانی تورکمان لە شاری هەولێر ئاوی گەرم لە شەودا لەسەر زەوی نارێژن، چونکە واتێدەگەن رژانی ئاوی گەرم لە شەواندا جنۆکەکان ئازار دەدات، بۆیە ئافرەتان بەردەوام ئامۆژگاری منداڵەکانی خۆیان دەکەن، شەوان ئاوی گەرم نەرێژنە سەر زەوی، ئەگەر رشتیان دەبێ (بسم الله الرحمن الرحيم)ی لەگەڵدا بڵێن تاکو جنۆکەکان لەم شوێنە دوورکەونەوە و تووشی ئازار نەبن.

٢- رووکردنی ئاو لەدوای ئەو کەسانەی کە سەفەر دەکەن:

تا ئێستا زۆربەی خێزانەکانی تورکمان لە شاری هەولێر ئەم کرداریان بەباش زانیوە، کە یەکێ لە ئەندامەکانی خێزانیان سەفەر بکات چەند جامێ ئاو لە دوای گەشتیارەکە دەرێژن، چونکە وای بۆ دەچن بە رشتنی ئەم ئاوە خودا ئەو کەسەی دەپارێزێت و بە ساغ و سەلامەتی لە سەفەرەکەی دەگەرێتەوە.

٣- نیشانەکانی هاتنی میوان:

لە کۆنەوە ئافرەتانی تورکمان لەو باوەڕەدان، ئەگەر ئەم چەند کردارانە لەماڵیان روبدات میوانیان دێت:

- کۆبوونەوە و جریوە جریوی چۆلەکە لە ماڵەکەیاندا.
- ئەگەر کچێکی ساوا حەوشیان گەسک بدات.
- ئەگەر پووشکەیەک بکەوێتە ناو پیاڵەی چای خواردنەوە، ئەمە نیشانەیە کە ئەم خێزانە میوانیان دێت.
- ئەگەر پشیلەی ناو ماڵ بە زمان و دەستی خۆی رووی خۆی بسرێتەوە لەبەر دەرگای ماڵ دابنیشێت و رووی لە دەرەوە بێت.

٤- پەسند نەکردنی دوورینی جلوبەرگ لە بەیانی یەکەمی جەژنی قوربان:

ئافرەتانی تورکمان پێیان خۆش نییە جلوبەرگی خۆیان بەیانی رۆژی جەژنی قوربان بدوورن، چونکە دوورینی جلوبەرگ لەم کاتەدا کاری حاجییەکان لە بەیتی خودا تێک دەدات.

٥- بەردەوام هاتنی دەنگی پشیلە:

لە کۆنەوە پیرەژنەکانی تورکمان لە شاری هەولێر بە دەنگی (میاوە میاوی) پشیلە نارەحەت دەبوون و دەترسان، گوایە ئەم دەنگە فاڵێکی باش نییە بۆ ئەندامانی ئەم خێزانە و یەکێ لە ئەندامەکانی ئەم خێزانە دووچاری کارەساتێک دەبێت.

٦- ئازار نەدانی پشیلەی رەش:

لە کۆنەوە ئافرەتانی تورکمان خۆیان لە ئەزیەتدانی پشیلەی رەش دووردەخستەوە، چونکە وای بۆ دەچن کە هەندێ جار جنۆکەکان خۆیان بۆ شێوەی پشیلە دەگۆڕن، بۆیە ئەندامانی ئەو ماڵە هەوڵیان دەدا بە هێمنی ئەو پشیلە رەشانە لە ماڵی خۆیان دوور بکەنەوە.

٧- گواستنەوەی بووک لە نێوان

دوو جەژندا:

تا ئێستاش زۆربەی خێزانە تورکمانەکان لە شاری هەولێر حەزناکەن لە نێوان جەژنی رەمەزان و جەژنی قوربان بووک بگوازنەوە، چونکە وای بۆ دەچن کە گواستنەوەی بووک لەم کاتەدا دەبێتە هۆی مردنی یەکێک لە بووک و زاوا.

٨- هەڵدانی ددانی منداڵ بەرەو رۆژ:

لە کۆنەوە ئەگەر منداڵیک ددانی بکەوتبایە پێیان دەگوت: برۆ دەرەوە ددانەکەت بەرەو رۆژهەڵدە، گوایە هەڵدانی ددان بەرەو رۆژ تەمەنی منالەکە درێژ دەکات.

٩- کوتانی لووت و روومەت:

لە نەریتە کۆنەکانی خەڵکی هەولێر، کە منداڵێک لە دایک دەبوو یەکسەر دەیان بردە ماڵی سەیدێکی ئەولادی رەسوڵ لە گەڕەکی عەرەب بۆ کوتینی سەر لووتی یان روومەتی ئەو منداڵە.

١٠- کونکردنی گوێی چەپەی منداڵی کور:

لە کۆنەوە ئەگەر خێزانێک چەند کچێکی هەبوایە گەورەی خێزانەکە نەزری دەکرد ئەگەر خودا کورێکی بداتێ وەکو کچۆڵە گوێی چەپەی کون دەکات ئەڵقەکی ئاسنی پێوە دەکات.

١١- خۆشوشتنی شەوانی چوارشەم:

لە کۆنەوە خێزانی تورکمان لە هەولێر حەزیان نەدەکرد شەوانی چوارشەم بچنە حەمام، یان لە ماڵێکدا خۆیان بشۆن، چونکە وا تێدەگەیشتن ئەگەر خۆیان بشۆن زەردەرمەند دەبن.

١٢- یاری کردن لەگەڵ مقەس:

لە کۆنەوە دایکەکانمان هەوڵیان دەدا کە ئێمە منداڵ بووین لەگەڵ مقەس یاری نەکەین، چونکە یاری کردن لەگەڵ مقەس دەبێتە هۆی روودانی شەڕ و شۆڕ.

١٣-گەرمکردنی کەوچک لەسەر ئاگر:

لە کۆنەوە زۆر کەس پێیان خۆش نەبووە، کە منداڵەکانیان کەوچک گەرم بکەن لەسەر ئاگر، چونکە ئەو منداڵەی کە ئەم کارەی ئەنجام دەدات دووچاری نەخۆشی قورگ دێت.

١٤- دانانی خوێ لە جێبی منداڵ:

لە کۆنەوە ئەگەر خێزانێک نیازی هەبایە سەردانی دراوسێیەکیان یان خزمێکیان بکات، هەندێ خوێیان لە جێبی منداڵی بچووکی خۆیان دادەنا، چونکە وای بۆ دەچن کە دانانی خوێ لە جێبی ئەم منداڵە ئەندامانی خێزان لە چاو و نەفەس دەپارێزێت.

١٥- دانانی خوێ لە پێڵاوی میوانان:

ئەگەر دراوسێیەک بە شەو سەردانی جیرانێ خۆی بکردبایە و لە ماڵەکە زۆر بمابایەوە منداڵێکی ماڵەکە هەندێک خوێی دەخستە ناو پێڵاوی میوانەکەیان تا زوو لە ماڵەکەیان برۆن.

١٦- لە کاتی شەودا سەیرکردنی ئەینۆک:

لە کۆنەوە پەسند نەدەکرا شەوان تەماشای ئەینۆک بکەن.

١٧- برینی دار و درەختی باخچەی ماڵ:

خێزانە هەولێرییەکان بە چاکیان نەدەزانی کە درەختێکی بەرداری باخچەی ماڵ ببڕن، چونکە واتێدەگەیشتن بەم کردارە یەکێک لە ئەندامانی خێزان دەمرێت.

١٨- تێپەڕبوون لەسەر منداڵی ساوای نوستوو:

تێپەڕ بوون لەسەر منداڵی ساوا لە کۆنەوە خەتایەکی گەورە بوو لەلای هەولێرییەکان، چونکە واتێدەگەیشتن کەوا گیانی ئەم منداڵە بە تەواوی لە جەستەکەی جێگیر نەبووە، دوور نییە لە کاتی تێپەڕبوون منداڵەکە بمرێت.

١٩- کوشتنی بۆق:

لە کۆنەوە لەلای هەولێرییەکان پەسند نەدەکرا منداڵەکانیان بۆق بکوژن، چونکە کوشتنی بۆق دەبێتە هۆیەک بۆ تووشبوونی باڵۆکە.

٢٠- هەڵواسینی لەپکە و مازی:

لە کۆنەوە خەڵکی هەولێر لەپکە و مازیان لەسەرشانی منداڵی ساوا گرێ دەدا، گوایە لەپکە مازی منداڵەکەی لە چاو و نەفەس دەپارێزێت.

٢١- زرنگانەوەی گوێ:

لە کۆنەوە خەڵکی ئەم شارە واتێدەگەیشتن ئەگەر گوێیان بزرنگابایەوە، ئەوا کەسێک غەیبەتیان دەکات.

٢٢- گریانی بەردەوامی منداڵی ساوا:

لە کۆنەوە خێزانەکان لایان پەسند نەبوو ئەگەر منداڵێکی ساوا زۆر بگریابایە، چونکە واتێدەگەیشتن ئەو منداڵە سەری باوکی خۆی دەخوات.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر ژمارە (٢٤) ساڵی ٢٠٠٧ وەرگیراوە.

مەسیحییەکانی هەولێر (عەنکاوە، شەقڵاوە، هەرمۆتە، هەریر، کۆیسنجق، رواندز، دیانا، برادۆست، بارزان)

حەبیب شەقڵاوەیی

هەولێـــر: شـــارێکی دێرینی کوردستـانە، بەپێی (دائرة المعارف الاسلامیة أربیل) چەند خێزانێکی مەسیحی لێدەژین، پێیان دەڵێن "کلدانی"، کە گوندی "عەنکاوە" هەموویان مەسیحین. لە کتێبی (Aham book to mosepat) بەشی سێیەم، لاپەرە ٢٥، عەنکاوە، دەکەوێتە بەشی باکووری هەولێر، پتر لە ٣٠٠ خێزانی مەسیحی رۆژهەڵاتی لێ دەژین، بەڵام بەپێی ئامارێکی حوکمڕانی عوسمانییەکان لە ساڵی ١٩١٣ (١٢٠٠) مەسیحی لە هەولێر هەبووە، شان بەشانی ئایینەکانی تر ژیاون، (حەدیاب)یش لە زێی گەورە، تاوەکو زێی بچووک و ئازەربایجـان و زاوزاری نەینەوا، دەکشا و مەسیحیەت لەناو باو بوو.

کەنیسەکانی هەولێر:

١- کەنیسەی قلب الاقدس کۆنە لە گەڕەکی عارەبان.

٢- کەنیسەی مار گورکیس لە گەڕەکی شۆڕش.

٣- کەنیسەی مار قەرەداغ لە نزیک بەنزینخانەی شۆڕش تازە دروست کراوە.

٤- گۆڕی کچە بەشەرەفەی هەولێر یان (یەزداندوخت) پاشماوەی کەنیسەی تا ئەم ساڵانە لێ دیار بوو بەچاکی مەحەتە ناسراوە (ستی ئیمام).

عەنکاوە:

شارۆچکەیەکی کشتوکاڵی بوو، بەپێی لێکۆڵینەوە (الارکولوجیة) هەر لە کۆنەوە هاوچەرخی قەڵای هەولێر بوو، مێژووی ئاوەدانی دەگەڕێتەوە پێش سەردەمی ئاشوورییەکان. بەگشتی دانیشتوانەکانی مەسحین پتر لە ١٥٠٠ خێزانی تێدایە، هەندێک خێزانی ئیسلامیش لەگەڵیان بەبرایانە دەژین.

دەزگای شوێنەواری عیراق و کوردستان لێکۆڵینەوەیان لە ١٩٤١/٢/٩ مێژووی بۆ سەردەمی نەرید و (٤٥٠٠) ساڵ پێش زاینی دەگەڕێتەوە، کە شوێنەکە ناسراوە بە (خربەی عەنکاوە).

١- تانیتان کردسینا، وتەیەکی ئارامییە بەمانای کۆشکە لە رێکەوتی ١٩٤٥/١٠/٨ لێکۆڵینەوە لەسەر کرا کە پاشماوەی کلدانییەکانی تازەی لێ بەدیار کەوت، کە دەگەڕێتەوە بۆ سالانی ٦٢٥ - ٣٩پ. ز.

٢- قەسرا (گردی گۆڕستانی عەنکاوەی کۆن) لە رێکەوتی ١٩٤٥/١٠/٥ لێکۆڵینەوە لەسەر ئەنجام درا کە سەردەمەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سالانی ٩٦١ - ٦١٢ پ. ز.

٣- گردی (مام یەلدا) دوو کیلۆمەتر لە عەنکاوە دوورە لە رێکەوتی ١٩٥٤/١٠/٨ لێکۆڵینەوەی لەسەر کرا مێژووەکەی دەگەڕێتەوە (١٦٠٠ - ٩٦٢) پ.ز.

٤- گردی (مار عودا) یان (مار عود یەشوع)، کەوا دێرێکی کۆن بووە، مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ساسانییەکان، (سالانی ٢٢٦ - ٣٣٩ زایینی)، شوێنەواری جاردە رێک و پێک و خشت کرا و خانوبەرە و ئاگر کردنەوە و چەند گۆڕێکی مەسیحییەکانی لێ دۆزرایەوە.

٥- پیاو چاک ئیلیا شەهید و پیاو چاک قریاقوس، کە لەسەر رێگای گوندی (گەزنەیە)، شوێنەکەیان و پاشماوەیان تا ئێستا هەرماوە.

٦- پیاو چاک (مار سیڤا)، کەنیسەیەکی کۆن بووە، تاوەکو ئێستا بەناو دیر ناسراوە، دانیشتوانی ئەم ناوچەیە بۆ شەقلاوە و عەنکاوە کۆچیان کردووە بەبنەماڵەی ئیسحاقی دەناسرێن. هەروەها بنەماڵەی شنگوڵ.

٧- چاکی مارت شمونی و منداڵەکانی، کەنیسەیەکی لێیە لەگەڵ گۆڕستانێک شوورەکراوە، خەڵک زۆر زیارەتی دەکەن.

٨- چاکی (مریم العذراء) یان مریمانە، جێگای کەنیسەیەکی کۆنە خەڵک لە رۆژانی هەینی زۆر زیارەتی دەکەن، بەتایبەت ئەو ساڵانەی باران نەبارێت، زیارەت و نوێژ دەکەن، باران دەبارێت و پێی دەوترێ مریەمەی ئاگاداری گیا و گوڵ. ئێستا دوو قوبەی لێیە و نزیکی (٥) دۆنم دەورەی شوورە کراوە.

لەگەڵ بیری ئاوی تایبەت هەروەها زۆر جێگای پیرۆزی تری لێیە.

٩- بنەسلاوە نزیکەی (٥کم) لە هەولێر دوورە مەسیحی بووە مانەیەکی منداڵانی نوێژکەر و شوێنەواری کەنیسەکەی تا ئەم ساڵانە مابوو گشتیان کۆچیان کردووە بۆ عەنکاوە.

١٠- تەوسکا: دەکەوێتە ناو قەدەی چیای سەفین (حەدیاب) لە رۆژهەڵاتی حجران کنیسەیەکی گەورە بوو، تاوەکو ئێستاکەش پاشماوەی هەر ماوە لەلایەن ئیسلامەکان و مەسیحیەکان زیارەت دەکرێت.

کنیسەکانی عەنکاوە

١- کنیسەی مارگۆرگیس دەکەوێتە ناو عەنکاوەی کۆن زۆر لە کۆنەوە دروست کراوە پتر لە چوار جار نۆژەن کراوە.

٢- کنیسە مار یوسف: دەکەوێتە سەر شەقامی سەرەکی عەنکاوە لە ساڵانی هەشتایەکان دروست کراوە لە تەنیشتی کۆشکی مەتران و خانووەکانی بۆ قەشە دروست کراوە.

٣- کنیسە مارایلیا لە ساڵی ٢٠٠٧ دروست کراوە، دەکەوێتە سەر دوو شەقامەکان.

٤- کنیسە ئاشوریەکان: دەکەوێتە ناوەندی عەنکاوە لە ساڵی ٢٠٠٧ دروست کراوە.

٥- پیاوچاکی مار قرداغ ئەو چوار ساڵە شوورەی بۆ کراوە، بەڵام بەداخەوە هەر لەجێگای خۆی ماوە

شەقلاوە: دەکەوێتە دۆڵی چیای سەفین (حەدیاب) و بە چیای سۆرک (دار اباد) ناسرابوو، دەکەوێتە باکووری شەقلاوە، کە پێی دەوترێ دەربەند لە گەلی سۆرک.

کەنیسەکانی شەقلاوە:

١- کەنیسەی (مار تۆما)، شوێنەوارەکەی شاخێکی وێنەی خاچ و نووسراوی کۆنی لێماوە لەناو باخچەکانی مەسیحییەکانی شەقلاوەیە.

٢- کەنیسەی مار ئوراها (چاکی سەرگرد)، شوێنەواری دوو گۆڕی گەورە و (٢٠) گۆڕی بچووک و دارێکی پیرۆزی لێیە مەسیحییەکان و ئیسلامەکان سەردانی دەکەن و هەردوولایان بە پیرۆزی دەزانن.

٣- کەنیسەی مار یوحەننا: لەم ساڵانە کەنیسەیەکی بچووک و خانوویەکی میوانداری لێ دروست کراوە.

٤- کەنیسەی مریم العذراء: کۆنترین کەنیسەیە لەساڵانی سێیەمی زایینی دروست کراوە، دوو دەرگای رۆژهەڵات و رۆژئاوای هەبووە، چەندەها جار نۆژەن کراوەتەوە، لە ساڵانی ١٩٩١ بەڕێز مام جەلال سەرۆکی کۆماری عێراقی فیدراڵ تازەی کردەوە. لە دەوروبەری گۆڕستانی مەسیحییەکانی شەقلاوە دەوری شووره کراوە بەدار و بار چاندراوە و دیمەنێکی جوانە لەسەر گردەکەی کەنیسە و لەرێگای رەبەن بۆیا، لە پێناو نوێکردنەوە ئەم کەنیسەیە قەشە یوحەنا لە رێکەوتی ١٩٨٦/٣/٢٨ شەهید کرا.

٥- کەنیسە (انتقال العذراء) لە شەستەکان بە هیمەتی خەڵکی شەقلاوە و پیاوانی خێرخواز لە دەردەوەی شەقلاوە و قەشە فرنسیس شیر دروست کرا (لەناو باخچەکانی مەسیحییەکانی شەقلاوەیە).

٦- کەنیسە (قلب الاقدس): تازە دروست کراوە، لەناوەڕاستی شەقلاوە لە گەڕەکی مەسیحییەکان لەلایەن (غبطهی

مار بطریک عما نوئیل ولی) کرایەوە و بەهیممەت و بەدواداچوونەوەی بەڕێز قەشە ئازاد سەبری لە شەقڵاوە، زۆر پیاوچاک و قەڵا ئەشکەوتی رەبەنەکان هەیە و لەناوقەدی چیای سەفین (حەدیاب) تاوەکو ئێستاکەش شوێنەواریان هەرماوە، لەمانە.

٧- مار شمونی، مار گورگیس، مار مارتوریس، یان مار سەهرونا بەمانای (شەهیدی بچووک) دێت، مار یوسف و سارابیا هورمز و قەشەی رەبەن شەمعون شەقڵاوەیی لە پشت (کەنیسە مریم العذراء) لە قەد سەفین دایە و پاشماوەی کەنیسەی کۆن بە رووبەری (٢٠٠)م٢ بوو دەستێکی باڵای هەبووە لە نووسینەوە بەتایبەت اوخارستیا، المعمودیە و تفسیری الاسرار.

رەبەن بویا: (بێری) شێخ وسو رەحمان: کە لە مێژوویەکی کۆنی مەسیحییەتەوە، ئەم پیاوچاکە هەبووە، کە دەکەوێتە ناوقەدی چیای سەفین (حەدیاب)، لە پاشماوەکانی دێرێک بووە بۆ کۆبوونەوەی رەبەنەکانی ئەم ناوچەیە، دیوارەکانی هەرماوە و لە هەمووی سەیرتر، دیوارەکەی پێشەوەی کەوا نزیکەی (٢٠م) دەبێت دەرگایەکی گەورەی لەسەر شێوەی کەوان، پتر لە(٣م) لەسەر ئەم ئەشکەوتە دروست کراوە. هەروەها بیرێکیش بەقووڵی ٦م بە ٣م لەناو شاخێکی گەورە هەڵقوڵاوە.

لە حیکایەتی ئەلمزربان مار قرداغ حاکمی حەدیاب کە یەکەم ئوسقفی نیشتمان حەدیاب لەلایەن ئەدی نیراو کراوەتە ئوسقفی حەدیاب، بەناوی پقیدا لە ساڵی ١٠٤ز کوری بیری بووە، ئێستا پێی دەڵێن رەبەن بۆیا.

٨- شەمعون هیرانی (شەمعون هیرانایا)، گۆڕەکەی لە نزیک مار یوحنان دایە لە ناوەکەی دیارە خەڵکی هیران (خۆشناوی ئێستاکە بووە).

٩- هۆڵی شەهید قەشە (یوحنان شێر) دەکەوێتە جەرگەی شەقڵاوە، پاش شەهید بوونی بەدەستێکی رەش لە رۆژی ١٩٨٦/٣/٢٨ کە رۆژێکی زۆر پیرۆزە، پێش قیامەتی حەزرەتی مەسیح شەهید کرا بیروبۆچوون هەستێکی زۆر پێشکەوتووانە و نیشانەی برایەتی لەنێوان مەسیحی و ئیسلامەکان بوو، پاش شەهید بوونی ناوی هۆڵەکە ناونرا هۆڵی شەهید یوحنا.

١٠- چاکی حودا و (رەشەدول)، کە دەکەوێتە پشت گوندی حوجران و گردەچاڵ، کانیاوێکی بەناوبانگ لە بەرامبەری هەیە، کە ئاوەکە دڵۆپ دڵۆپ دێتە خوارێ، پیاو چاکێکی بەناوبانگی لێ دەژیا بەناوی مارعەبد یەشوع، زۆرجار سەردانی پیاو چاک رەبەن بوو یا (بێری) دەکرد، مار قەرەداغ لەسەر دەستی ئەم پیاوە چاکە لە مەجوسی بووە مەسیحی، کە مەرزبانی فارسی بوود لە هەولێر. لە مێژوو زۆرجار باسی مار قەرەداغ کراوە.

١١- چاکی پیرمام یان (مار ئیلیا) خدری زیندە، کە دەکەوێتە نزیک چوارڕیانی هاوینەهەواری پیرمام (سەلاحەدین)، پیاوە بەسالاچووەکانی شەقڵاوە دەگێڕنەوە، زۆرجار بەهانای کاروانچییەکان هاتووە.

١٢- چاکی شێرەسوار (مار گۆرگیس)، دەکەوێتە باشووری گوندی حوجران، خەڵک لە موسڵمان و مەسیحییەکان زیارەتی دەکەن، کانیاوێکی سافی لێیە.

١٣- چاکی مار یەعقوب (حاجی مەرەگ)، دەکەوێتە نێوان هەردوو ئاقوبانی سەرەوە و خوارەوە. پاشماوەی کەنیسەی لێ دیارە، جووتیارەکان لەکاتی کێڵانی زەوییەکی بەرامبەر ئەو شوێنە، زۆر پاشماوەی ئاسن و گۆزگردی وەک گاسن و زینی ئەسپ و شتی تریان دیوە، کە وێنەی خاچی لەسەر بووە، ئێستا هەندێکیان لە مۆزەخانەی هەولێر پارێزراون، ئاقوبان لە بنەڕەتدا یەعقوب بووە، هەروەهاش لە ئاقوبانی سەرەوە، لەکاتی لێدانی بناغەی ماڵێک خاچێک دۆزرایەوە.

هیران (خۆشناو)، لەسەر گردەکەی پێشەوەی کەنیسەیەکی کۆن تاوەکو ئەم سەردەمانە هەرمابوو، کانییە ئاوێکی لە نزیک هەیە پێی دەڵێن کانی قەشە، بەپێی

سەرچاوەکانی مەسیحیەت (مطران خانە)ی لێبوو، زۆربەی زۆری مەسیحی بوون تاوەکو کۆتایی سەدەی هەشتەمی زایینی.

حەریر (بیت ئاسا)، تاوەکو ساڵانی ١٩٦٣ ناحیەی حەریر مەترانییەتی هەر لێ مابوو، لەگەڵ گوندەکانی دەوروبەری، بەڵام پاش کودەتای رژێمی بەعس فاشی ١٩٦٣ و تێکچوونی ئاساییش، ناچار بوون کۆچ بکەن بەرەو هەولێر و شارەکانی دیکە، تاوەکو ئێستا بەردە گەورەکەی کەنیسەی مار یوحەننا لە کەنیسەی مار گورگیس لە هەولێر هەرماوە.

بەپێی کتێبی (شهداء المشرق) بەرگی یەکەم، نووسینی زانای گەورە (ئەدی شێر، مار یونان مار بریختیشوع) لە ساڵانی ٣١٨ - ٣٣٩ زایینی مەترانی ناوچەی حەریر بوون و لەوێ شەهید کراون.

ناوچەی دیانا: وشەی دیانا وشەیەکی ئارامییە بەمانای دادوەر (الحاکم) ئاشورییەکان دادگایەکی گەورەیان لەم ناوچەیە پێکهێنابوو، مێجەرهای لە کتێبەکەی دوو ساڵ لە کوردستاندا دەڵێت دیانا گوندێکی گەورەیە و مەسیحییەکان لێی دەژین، دەکەوێتە تەنیشت رواندوز، ئەم مەسیحییانە پێش هاتنی ئایینی ئیسلام، لەوێ دەژیان. ناوچەکە تاوەکو زێی گەورە و لیوای موسڵ دەگرێتەوە، دەشتەکە تاوەکو ئێستا بەدەشتی دیانا ناسراوە، هەروەها لە دەست نووسەکەی (الاب شونیل جمیل) (١٦)دا هاتووە کەنیسەی مار گورگیسی شەهید و دیانا ئەسقفیە بوو، ناوی ئەسقفەکەش مار یوخەنا بوو تاوەکو سەدەی بیستەم.

مەسیحیەت لەناوچەی برادۆست و گوندەکانی هاودیان، رواندوز، بیاو، بادلیان، بیربال، زورا، سیرا هەبوو، بەناوبانگترین کەنیسەی (مار قریاقوس) بوو، تاوەکو ئەم سەردەمە بەپیاو چاکێکی خۆشەویست لەلایەن مەسیحییەکان و ئیسلام چاوی لێکراوە. هەروەها مەزاری مارت شمونی و مریم العذراء، مار اسطیفان، مار یوسف. لە هاودیاندا کەنیسەی مار ئورها و کەنیسەی دێری و کانیاوی دێری ئێستاش ماوە لەگەڵ گەلی رەبەنان (وادی الرهبان).

گوندی بیربال: دەکەوێتە سەر چیای شێرین، نزیکی سنووری تورکیا، گشت دانیشتووانی مەسیحین لە نزیکی گوندی بیخشاش و بینی گۆرستانێکی گەورەی مەسیحییەکان هەیە و پاشماوەی خاچ لەسەر کێلەی گۆرەکان هەرماوە، لە کۆنەوە بەناوی (بیت بغاش) ناسرابوو ئەبرەشیەکی گەورە بوو. نزیک گوندی کانی بوت لەسەر چیای شێرین پاشماوەی کەنیسەکەی هەرماوە. گۆری زۆر پیاو چاکی لێیە وەک مار تۆما، مار یەشوع، مریم العذراء، مار ساوا (شایب) و مار خاسو، مار ئورها، مار زیا. هەروەها لە گوندی بارزان کەنیسەیەکی زۆر گەورە هەبوو.

کوردستان بەگشتی بنکەی زانست و زانیاری بووە، بەتایبەت پاش بڵاوبوونەوەی مەسیحییەت، چونکە هەر کەنیسەیەک یان دێرێک کتێبخانە و قوتابخانەی هەبوو بۆ گشت خەڵک دەبوایە و پێویست بوو راهیبەکان و قەشەکان و ئەسقفەکان دەستنووسیان هەبێت، لەبەر زۆری ژمارەیان ناوچەیەکی حەدیاب هەولێر، بەناوبانگترین کەسیان بەپێی سەرچاوەکان لێرەدا تۆمار دەکەین.

١- مشیخازخا: مێژووناسێکی باوەرپێکراوە لەلایەن کتێبخانەکانی ئەورووپا لەسەدەی شەشەمی زایینی ژیاوە. ناوی لە خشتەی عبد یشوع الصوباوی ژمارە (٥٤)دا هاتووە، بەباوکی مێژووی کوردی ناسراوە. یەکەمین قەشە بوو مێژووی وڵاتەکەی نووسیەوە، شانازی بەپیاوە گەورەکانی وڵاتەکەی دەکات، سورە لەسەر مێژووی حەدیاب (حزە) و ناوەندەکەی هەولێر و سەرکردایەتی ئایینی مەسیحییەت لەناوچەکە بنچینەی یەکەمی کەنیسەی هەرێمەکەیە، لەوێدا مەسیحیەت بڵاو بووەوە لە رۆژهەڵاتدا.

پیاوە ناودارەکانی حەدیاب لە مێژوودا

١- بقیدا: یەکەمین ئەسقفی حەدیاب بووە لە ساڵی(١٠٤ - ١١٤)ز) کوری قەشە یوسف لە دایک بووی گوندی گەروانی ژووروەوە، کە (٥)کم لە رواندوز دوورە، دەکەوێتە چیای بێخاڵ و

دۆڵی ئاکۆیان، تاوەکو ناوەڕاستی سەدەی هەشتەم بنەماڵەی (الجوجا) لەوێ مابوون، بەپێی تۆماری بەناو کردنی کەنیسەی عەنکاوە، ساڵی ١٨٨٧. هەروەها خێزانەکانی خزو بەرەو عەنکاوە هاتن.

٢- داود قەرەداغی (بارزانی): کوڕی یوحەنا نیان گورگویە (الذئب)، ئەوسا نەخۆشی ڕشانەوە لەناوچەکە بلاو بووەوە، لە ساڵی ١٨٢٧ دەستی کردووە بەنووسینی کتێب، تاوەکو ساڵی ١٨٣٢ خەڵکێکی یەکجار زۆر مردن، لەوانە مامەکەی قەشە حزیران.

٣- ماربردیهانی حەدیابی/ لە حەدیاب لە سەدەی یەکەم لەدایک بووە، کتێبی (شرائع البلدان) و کتێبی بلاوبوونەوەی مەسیحیەت لە ڕۆژهەڵاتی داناوە، زۆرر شانازی بە هەولێرەوە دەکات.

٤- ئیبراهیم نەشفری: لە گوندی شقرا لەدایک بووە (گوێڕی) ئێستا دەستنووسی نووسراوی هەبووە، زۆر قوتابخانەی لە حەدیاب دروست کردووە.

٥- زانایانی مەسیحی بەناوبانگ لە جیهاندا: ئەدی شیر مەترانی شاری سعرد، ساڵی ١٨٦٧ - ١٩١٥ لە شەقلاوە لەدایک بووە، بەدەستی ڕەشی عوسمانییەکان ئیعدام کراوە، (٢٧) کتێبی نووسیوە، جگە لە ژمارەیەکی زۆر لەدەستنووس، باسی کورد و کوردایەتی کردووە.

٦- یەزداندوخت (الشریفة الأربیلیة/ ست امامی): دەکەوێتە باشووری ڕۆژئاوای هەولێر، مەسیحی و ئیسلام سەردانی دەکەن، یەزداندوخت کارگێڕی کاروباری دێرەکەی دەسووڕاند کە، لە شوێنی قەسری باب و باپیرانی، پاش مردنی هەرمزدیها شابووری دووەم دروستی کردبوو، ژیانێکی خۆش و دوورودرێژو بەکاری خواناسی تێدا بەسەر برد، ڕۆژانە سەردانی گۆڕی دایکی دەکرد و ١٠ دەقیقە لە هەولێری ئەو سەردەمە دوور بوو. مار قرداغ فرربانی هەولێر بووە لە حوکمڕانی فارسەکان برای یەزداندوخت بوو.

٧- مار یەعقوبی سورجی: لەناوچەی بیت ئاسا (حەریر) لەدایک بووە، ساڵی لەدایک بوونی دیار نییە، بەڵام لە ساڵی ٥١٢زایینی کۆچی دوایی کردووە، دەستێکی باڵای لە نووسینەوە و وەرگێڕان هەبووە.

٨- کویسنجەق: بەپێی سەرچاوەکان خێزانێکی مەسیحی لێ هەبوو، بەڵام لە پاش ناوەڕاستی سەدەی هەژدەیەمین چەند خێزانێک لە هیران و ئازەنین و ڕواندوز و حەریر بۆ کویسنجق کۆچیان کردووە، کەنیسەیەکی بەناوی مار یوسف لێیە.

٩- ئەرموتا: ئەم گوندە دێرینە بەمانای (ئەرعاموتا) عاردی مردن دێ، لە سەرچاوەکاندا هاتووە، چونکە هەرلەکۆنەوە زۆر شەهیدی داوە، بۆیە ئەم ناوەی لێنراوە، لەدەشتی دزەیی چەند گوندێک هەیە پێیان دەڵێن بندیان، گوایە ئەمانە بە ئەسڵ خەڵکی ئەرموتن و کۆچیان کردووە پاشان ئیسلام بوون.

١٠- دێر مار ماربیینا (مار بهنام) ٣کم لە ئەرموتە دوورە، دەکەوێتە قەدی چیای باواجی، نزیک گوندی تۆبزاوە، ساڵی دروست کردنی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی شاپووری دووەم، خەڵک زۆر سەردانی دەکەن، بەڕێز مام جەلال سەرۆک کۆماری عێراقی فیدراڵ تازەی کردەوە و ناوی بۆ هێنا و شەقامەکەی قیرتاو کرد.

سەرچاوەکان:

١- المرشد / الأب شموئيل جميل.
٢- سنتان في كوردستان/ ميجرهاي.
٣- أدب اللغة الارامية/ البيرابونا.
٤- كتاب الرؤساء/ البيرابونا.
٥- شهداء المشرق/ العلامة اداي شير.
٦- سيرة داود يشوع/ العلامة اداي شير.
٧- حياة العلامة اداي شير/ الأب فرنسيس جبرائيل شير.
٨- تاريخ عنكاوا/ عزيز عبدالأحد نباتي.
٩- كرونولوجيا أربيل/ ت. عزيز عبدالأحد نباتي.
١٠- تاريخ عنكاوا/ الشماس حنا روفو.
١١- تاريخ شقلاوه/ الشماس ميخائيل منصور.
١٢- تاريخ موصل/ ياسين العمري.
١٣- المزارات في أربيل/ الأب ازاد صبري.
١٤- الينبوع/ الأب ازاد صبري.
١٥- يزداندوخت الشريفة الأربيلية/ الأب سليمان صائغ.
١٦- مجلة نجم المشرق ٨، ١، ٤.
١٧- الفكر المسيحي ٣٧، ٣٧٢.
١٨- الكرد و الحق/ ت. عزيز عبدالأحد نباتي.

جلوبەرگی کلدانییەکان

نوری بوترس

جلو بەرگی میللی بە گرنگترین دیاردە شارستانییەکان دەژمێردرێت، لە هەر نەتەوەیەک لە نەتەوە زیندووەکانی سەر زەوی و زۆریش شانازی بە جلو بەرکی خۆیان دەکەن، بەو پێیەی کە بایەخ و گرنگی تایبەتی خۆی هەیە لە هێشتنەوە و مانەوە و بەردەوامی کەلەپوور و فۆلکلۆری باپیران، هەروەها جلوبەرگ بەشێکیشە لە ئاکار و تەقالیدی میللەتان.

جلوبەرگی میللی ئاوێنەی لایەنەکانی دیکەی رۆشنبیریی میللەتان، لەگەڵ سروشتی جوگرافی و داب و نەریتی ئاوێتە بووە، زۆربەی توێژەران جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کە کلدانەکان خاودنی بنەماو رەگەزەکانی فۆلکلۆری میللین، بەو فۆلکلۆر و پاشماوانەی کە لە باپیرانەوە بۆیان بەجێ ماوە، لەگەڵ شوێنەوار و شارستانییەکانیان هەروەک بابلی کۆن تاکو ئەو سەردەمانەش...

چەندین نموونەی بە شارستانی بوون شایەدی بۆ ئەم بۆچوونە دەدەن، زۆربەی بەڵگەنامە مێژوویییەکان لەبەر چاومانن و لە سەرچاوە کۆنەکان و سەر دیواری پەرستگاکان و وێنە و پەیکەر و کارە دەست رەنگینییەکان و بەکارهێنانی رەنگ و وێنەدار کردنی جلوبەرگ، ئێستاشی لەگەڵدا بێ

ئەو جلوبەرگ و نموونانە لە گوند و شارۆچکە و لادێیەکانی کلدانییەکان پارێزراون و شانازیشی پێوە دەکەن، بە تایبەتی لە عەنکاوە و ئەلقۆش و تلسقۆف و هەرمۆتە و بەرتلە و تلکێف و شوێنەکانی دیکەی کلدان نشین، هەروەها لە دەڤەر و گوند و ئەو شوێنانەی کە دانیشتوانیان سریانین.

لە گوندی هەرمۆتەی نزیک شارۆچکەی کۆیێ، ئافرەتان سەرپۆشێک دەبەستن، کە لە شێوەی جامیلکەیەکدایە و دەورو پشتی ئەو جامیلکەیە بە چەند لیرەیەک لە زێڕ و زیو و شتی گرانبەها دەڕازێتەوە و لە چەشنی پڕپرە شۆڕ دەبێتەوە، هەروەها کراسێکی شۆڕ لە چەشنی (فستان) پێی دەگوترێ (شوقتە)، کە بە سێ ئالقە یان لیرەی زێڕ لە ناوەڕاستی سینگی بۆ گرێدان لەجیاتی قۆپچە دەڕازێندرێتەوە.

لە زاخۆ ئافرەتە کلدانییەکان جلوبەرگی شۆڕ کە چەند چینێک لە سەریەکە، داپۆشراوە پێی دەگوترێ (پوشیا)، لێوارەکانی بە پڕپرە و لیرەی زێڕ و زیو دەڕازێندرێتەوە، لە ئەلقوشیش کە شارۆچکەیەکی کلدانییەکانە، ئەوێندەریش جلوبەرگی تایبەتی خۆیان هەیە و پێی دەگوترێ (قەبایە)، ئەم جۆرە جلوبەرگە لێوارەکانی دەڕازێندرێتەوە بە مۆر و زێڕ و زیو و بەسەر شان دادەدرێ و بەسەر سینگ و بەرۆک شۆڕ دەکرێتەوە، بەمجۆرە دەسرۆکە دەگوترێ (مێزەر)، ملو گەردەنیشی بە تۆقێکی بازنەیی دەڕازێتەوە پێی دەگوترێ (گەردانە)، ئەو گەردانەیە بریتییە لە پارچەیەک حەریر یان قوماشێکی جوان و گرانبەها و بە زنجیرەیەکی زێڕ دەڕازێتەوە و پێوەی دەبەسترێتەوە، ئەم جۆرە نەخش و گەردانەیە بۆ رازاندنەوەیە و لە هەموو گوند و شارۆچکەکانی تلسقۆف و باتنایە و تلکێف و هەندێ شوێنی دیکەی مەسیحی جێوار بەکاردێ.

باتنایە کە گوندێکی کلدانییەکانە و نزیکە لە موسلا، ئافرەتەکانیان جۆرە فِستانێک دەپۆشن پێی دەگوترێ (شوقتە)، کە بریتییە لە جلوبەرگێکی میللی دیانەکانی ئەوێندەر، کە پێک هاتووە لە جۆرە کراسێکی شۆڕ و کەمەرە بەستێکی قایشی یان پەڕۆی نەخشاو لەسەر نێک و کەمەر دەبەستێ کە بە زێڕ و زیو و مەرجان دەنەخشێندرێ، هەروەها سەرپۆشێک دەبەستن پێی دەگوترێ (پوشیا)، لێوارەکانی بە گوڵینگ دەڕازێتەوە، هەروەها لە باطوفە، کە ئەویش گوندێکی دیانەکانە، ئافرەتەکانیان جلوبەرگێکی میللی خۆیان هەیە لە حەریر یاخود هەر جۆرە قوماشێکی دی دەچندرێ و بە نەخش و پڕپرەی زێر و زیو لێوارەکانی دەچندرێ و پێی دەڵێن (قبایا).

سەبارەت بە جلوبەرگی دیانەکانی بەرتلە، لە سێ پارچە پێک دێ پێی دەگوترێ (قوجما) لەسەر شێوەی جامیلکەیەک لە زێر و زیو دروست دەکرێ و زنجیرێکی لە دەورە دایە و لوول دەدرێ پێی دەڵێن (کەرەوان).

ئێستاشی لەگەڵدا بێ لە بۆنە تایبەتی و گشتییەکاندا ئافرەتی دیان خۆیان پێ دەڕازێننەوە و شانازیشی پێوە دەکەن، ئەم جۆرە جلوبەرگانە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دیکە گواستراوەتەوە و زۆریش حەزی لێ دەکەن.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە ٧ ساڵی ٢٠٠٥ بڵاوبۆتەوە.

جوولەکەکانی هەولێر

عەباس سلێمان سمایل

بلاوبوونەوەی ئایینی زەردەشتی لە کوردستان، بۆ دەوروبەری سالآنی ٢٠٠ - ١٥٠ سالآ بەر لە ئایینی جوولەکە دەگەڕێتەوە، ئایینی زەردەشتی زیاتر لە ڕۆژهەلاتی کوردستان و ئایینی جوولەکەش لە ڕۆژئاوای بلاوبووەوە، گەلانی ئیرەن قەیچ و گەلانی کۆنی کوردستان چوونە سەر ئایینی زەردەشتی و بەشێکیش لە گەلانی کۆنی کوردستان چوونە سەر ئایینی جوولەکە، پاشان تێکەلآ بەو جوولەکانە بوون کە کاتی خۆی (شەلمانسەر)ی سێیەمی ئاشووری و (نەبوخودنەسر)ی کلدانی بە دیلی گرتبوون و لە فەلەستینەوە ئەوانیان بۆ میزۆپۆتامیا و زاگرۆس گواستبۆوە..

ئازربایجان مەلبەندی سەرەکی بلاوبوونەوەی ئایینی زەردەشتی بووە و پەرستگای (شیز) لە شاری گویزانی نێوان ورمێ و تەوریز، پەرستگای هەرە پیرۆز و جێگای حەج کردنیان بووە.

ئایینی زەردەشتی تا سنووری هیندستان و چین و باکووری توران و قەفقاسی و جزیرە بلاوبووەوە و لە سەردەمی ساسانییەکان بووە ئایینی ڕەسمی ئیمپراتۆریەتی ساسانییەکان و بە نەمانی ئەم ئیمپراتۆریەتە ئایینی زەردەشتیش لەناو چوو، تەنیا (پارس)ییەکانی گوجراتی هیندستان و هەندێک لە دانیشتوانی هەردوو ئوستانی یەزد و کرمان لەسەر ئایینی زەردەشتی مانەوە، کە ئەمڕۆ بە گابر (گاور) ناسراون.

بەلآم ئایینی جوولەکە بێجگە لە شام و عەرەبستان، لە میزوپۆتامیا و زاگرۆس و ناوچەکانی دەوروبەری دەریاچەی قەزوین و چەند هەرێمێکی کیشوەری ئەورووپا بلاوبووەوە و لەسەر خاکی گەلانی ئێرانی هەرگیز

بەربەرەکایەتی ئایینی زەردەشتی نە کردووە و شاری هەولێریش مەڵبەندی سەرەکی ئایینی جوولەکە بووە لە سەردەمی ئەشکانییەکان، چەند فەرمانڕەواییەکی ئەو سەردەمەی شاری هەولێر جوولەکە بوون، ئەو جوولەکانەش بەشێکن لە رەگەزی سکاییەکان و بەشەکەی دیکەش بە دیل گیراوەکانی فەلەستین. پادشاکانی هەولێر لە چاخی یەکەم و دووەمی پێش زایینی ئەم ئایینەیان قبووڵ کرد، بەم سەردەمەشیان دەوت (هیلونی)، دوو لەم پاشایانە ناویان (هێلین) و (مونابارلو) بوو، کە بە زمانی کوردی کۆن دەدوان و بوونە پاڵپشتی بڵاوبوونەوەی ئایینی جوولەکە و بە جۆرێک هەموو دانیشتوانی ئوستانی هەولێر هاتنە سەر ئایینی جوولەکە و تێکەڵ بە جیهانی جوولەکە بوون، پاشانیش لە کاتی دەرکەوتنی ئایینی مەسیحی زۆریان بوون بە مەسیحی و تێکەڵ بە جیهانی مەسیحی بوون، بەڵگەش بۆ ئەمە نزیکایەتی هەردوو زمانی جوولەکە و مەسیحییە لە یەکتری، کە هەردووکیان بە زمانی ئارامی نوێ قسە دەکەن، زۆر بە ئاسایی لە یەکتری تێدەگەن، هەروەها وشەیەکی زۆری زمانی کوردی لە نێو زمانی جوولەکە و مەسیحی کوردستاندا هەیە، بەڵام بە داخەوە تا ئەمڕۆ فەرهەنگی جوولەکە و مەسیحی کوردستان کۆنەکراوەتەوە، کە خزمەتێکی گەورە بە زمانی کوردی دەگەیەنێت.

جا دوورنییە زۆربەی مەسیحییەکانی هەردوو ئوستانی هەولێر و دهۆک لە بنەڕەتدا جوولەکەبن، تەنیا جیاوازیەکی کەم هەیە لە نێوان زمانیان، بە هۆی ئەوەی زمانی ئەوانەی بوون بە مەسیحی کەوتۆتە ژێر کاریگەریی زمانی ئایینی عیسایی، جا دوای ئەوەی ئایینی ئیسلام بڵاودەبێتەوە لە کوردستان ژمارەیەکی زۆر لەو مەسیحییانە و جوولەکانەی کە لەسەر ئایینی جوولەکە و مەسیحی ماون دێنە سەر ئایینی ئیسلام و هەندێک تیرە و بنەماڵەیان بە ناوەکانیان دەناسرێنەوە، وەک:

هۆزی بندیان، بافلە، بنجوو، شکوانا،...... جوولەکەکانی کوردستانیش پەرستگای گەورەیان نەبووە، نەوەک گەڕیدەکان باسیان دەکرد، تەنیا کەنیشتەیان هەبووە، ئەویش بە درێژایی رۆژگار بوونەتە کەنیسە و دێر و مزگەوت.

رەگەزە سەرەکییەکانی جوولەکەی کوردستان

جوولەکەی هەموو جیهان زمانی ئایینی و خودا پەرستیان (زمانی عیبری)یە و زمانی ئاخاوتنیشیان جۆراوجۆرە، بەڵام هەر هەموویان خەتی عیبری بەکاردەهێنن بۆ نووسینی زمانەکانیان.

ئەوانەی لە کوردستان دەژیان بە زمانێک قسەیان دەکرد، کە زۆر نزیکە لە زمانی سریانی و کلدانی و سابیئە و دەخرایە گرووپی زمانی ئارامی نوێ و بە زمانی تارگوم ناسراوە، بە ئاسانی بە زمانی مەسیحییەکانی کوردستان تێدەگەیشتن، هەروەک لێک تێگەیشتنی سۆرانی و بادینی وابووە. ئەم جوولەکانە لە رەگەزیش بە بەشێک لە جوولەکەکانی رۆژهەڵات ناسراون و دەیانبەنەوە سەر هۆزە یەهودییە ونبووەکان.

ئەم جوولەکانەش بۆ یەکەمین جار پاشای ئاشووری شەلمانسەری سێیەم٨٥٨ - ٨٢٤ پ.ز دوای داگیرکردنی فەلەستین ژمارەیەکی لێ بەدیلگرتن و گواستنەوە بۆ کوردستان، دوابەدوای ئاشوورییەکان، پاشای کلدانیی (بوخت نەرسی) یا ئەبووخود نەسر ٥٩٧ - ٥٨٦ پ.ز بە دوو جار ژمارەیەکی زۆری لە جوولەکەکانی فەلەستینی گواستەوە ناوەڕاستی عێراق و پاشان بە باشووری عێراق و لوڕستان بڵاوبوونەوە تا هەمەدان و خوزستان، جا دوای ئەوەی ئەخمینییەکان ئیمپراتۆریەتی میدیا دەڕووخێنن و رێگا بە گەڕانەوەی جوولەکەکان دەدەن بۆ فەلەستین، تەنیا (٤٠٠٠٠) چل هەزاریان دەگەڕێنەوە.

جا ئەو جوولەکانەی هاوردنیان بۆ کوردستان لە هەموو وڵات بڵاوبوونەوە و بەردەوام کاسبییان کردووە و دوژمنکارییان لەگەڵ هیچ ئایین و مەزهەب و فەرمانڕەوایەک نەکردووە و هەوڵی بڵاوکردنەوەی ئایینی جوولەکەشیان نەداوە، مەگەر

نی واهەبێت خۆی ئەم ئایینەی قبوڵ کردبێت، هەر لە کۆنەوەش مەڵبەندی سەرەکییان هەولێر و موسڵ بووە، دوای ئەوەی بنەماڵەی ئەدیابین (حدیاب)، کە لە رەسەن (سکایی) بوون دەبنە جوولەکە و پاڵپشتی ئەم ئایینە، ئینجا دانیشتووانی هەولێر بەجارەکی دەبن بە جوولەکە، هەروەک مێژوونووسان (ئیریش براوەر) و (رافاییل پاتال) دەڵێن دوای ئەوەی فەرمانڕەوایانی ئەدیابین (هەولێر) لە سەدەی یەکەم دەبنە جوولەکە، ئایینی جوولەکە بووە هەڵمژینی زۆر لە ناجووەکان بۆ ناوەوەی کۆمەڵەکە، بەم جۆرە میرە هیدایەت دراوەکانیش بوونە پاڵپشتی نیشتەجێ بوونی جووەکان.

بەڵام ئەم ئیمارەتە لە کۆتایی ساڵی (١١٥)ز بەدەستی تراجان (تەرژان)ی رۆمانی دەڕووخێ و دوای ئەوەی رۆمانەکان دوو ساڵ ئەمارەتی (ئەدیابن)یان دەکەوێتە ژێر دەستی ئینجا رۆمانەکان لە لایەن ئەشکانییەکانەوە شکست دەخۆن و هەولێر دەکەوێتە ژێر دەستی ئەشکانییەکان و جوولەکەی هەولێر بەرەو مەسیحییەت دەگۆڕێن، بەجۆرێک بەر لە بڵاوبوونەوەی ئیسلام لە کوردستان، زۆربەی دانیشتووانی هەولێر لەسەر ئایینی مەسیحی بوون و زمانی سەرەکی دانیشتووانی ئوستانی هەولێر و موسڵ و دهۆک و کەرووک و رانیە و قەلادزێش ئارامی بووە.

جا دوای بڵاوبوونەوەی ئیسلام لە کوردستان جوولەکە و مەسیحی بەرەبەرە دەبن بە ئیسلام و لە بۆتەی رگەزی نوێی کورد دەتوێنەوە.

تا ساڵی ١٩٤٨ - ١٩٥١ و گەڕانەوەی ئەو جوولەکانەی کە مابوونەوە بۆ فەلەستین. دوای گەڕانەوەشیان بۆ ئیسرائیل تاکو ئەمڕۆ بەشێکی زۆریان جلی کوردی لەبەردەکەن و ئاهەنگی کوردی ئاسا دەگێڕن و گۆرانی بە کوردی دەچڕن، خۆشیان بە رەگەزی کورد دادەنێن، لەوانە (ئیسحاق مەردخای)ی وەزیری بەرگری پێشووی ئیسرائیلە، کە دەڵێت:

من کوردێکی (ئاکری)ی کوردستانم.

ئیتر ئەو جوولەکانەی کە لە کوردستانەوە لە زۆربەی گوند و شار و شارۆچکەکان لەگەڵ کوردی موسڵمان و مەسیحی و ئیزیدی دەژیان تا ساڵانی ١٩٤٨ - ١٩٥١ هیچ جیاوازییەکیان لە داب و نەریت و جل و بەرگ لەگەڵ کورد نەبوو تەنیا زمانەکەیان جیا بوو، زمانی جوولەکەکانی گوندنشینەکانیش زیاتر نزیک بوو لە زمانی کوردی، کەچی زمانی جوولەکەکانی نیشتەجێی شار بە هۆی خوێندنی تەورات و بابەتی ئایینی و کۆڕ و کۆبوونەوەی سیاسی دوورتربوون لە زمانی کوردی.

بەدووری نازانم ئەو زمانەی، کە جوولەکەکانی کوردستان تا ساڵانی بەر لە دەرچوونیان جیاوازییەکی تەواوی هەبووبێ لەگەڵ سەدەکانی رابردوو.

بۆ نموونە ناوی مرۆڤ کە لقێکە لە زمان، لە سەدەکانی رابردوو، ژمارەیەکی زۆر لە ناوی جوولەکەکان کوردی بوو، بە تایبەتی ناوی ئافرەتانیان وەک: ئەستێرە، بنەوشە، رەوشەن، نێرگز، شیرین، زارا، خۆخێ، خاتوون... هتد.

ناوی پیاوەکانیشیان زیاتر پەیوەندی بەناوی کۆنی کوردییەوە هەبوو، وەک: شینە، گابای، خەمۆ، تەتۆ، بادۆ، کوهێن، میرۆ، دەرویش، سەیدۆ، وسو، بیداوید (پیرداود)، مانی، بادۆ، جاوید... هتد.

هەروەها ژمارەیەکی زۆر لەم جوولەکانە نەیاندەویست بەرەو فەلەستین کۆچ بکەن و خۆیان بە کورد دەزانی، نەک بە گەلێکی دیکە، کەچی بە زۆر و هەزار فرت و فێڵ بۆ فەلەستین راپێچیان کردن، کە گەیشتنە فەلەستین زۆر پەشیمان بوونەوە و تاکو ئەمڕۆ بە هیوان کوردستان ئارام بێت و ببێتە دەوڵەت و بگەڕێنەوە گوند و شارەکان.

بۆ هەر کێشەیەکی دووچاری (کورد)یش بووبێ، ئەوان لەورە خۆپێشاندانیان سازداوە و هاوبەشی خۆشی و ناخۆشی کوردستانیان کردووە.

تاکو ئەمڕۆش جوولەکەکانی کوردستان لە فەلەستین هەر بەکورد دەناسرێن و گاڵتەیان پێ دەکرێت لەلایەن جوولەکەکانی رۆژئاوایی و بە گاڵتەوە پێیان دەڵێن: (کوردی) و ئیش و کاری گرنگی دەوڵەتیشیان پێ ناسپێرن، ئەوەک سۆزیان هەبێت

بەرامبەر بەکێشەی کورد.

رەگەزەکانی دیکەی جوولەکەش ئەمانەن

١- جوولەکەی سفاردیم: ئەوانە بە زۆری ئەو جوولەکانە دەگرێتەوە، کە لە وڵاتی ئیسپانیا و دوورگەی ئیبریدا ژیاون، بەتایبەتی لە سەدە ناوەنجییەکاندا ٤٧٦ - ١٤٥٣ز دوای ئەوەی لە ساڵی ١٤٩٩ز وەدەرنراون و لەوێوەش روویان کردۆتە وڵاتانی، وەک: فەرەنسا، هۆڵەندە، ئینگلتەرە، یۆنان، باکووری ئەفریقیا و تورکیا و ئەمەریکا و وڵاتانی دیکە، جا جوولەکەکان لەم وڵاتانە توانیویانە زمان و داب و نەریت و ئایینەکەیان بپارێزن، زمانەکەشیان بە زمانی (لادیتۆ) ناسراوە، کە شێوەیەکە لە شێوە زمانەکانی ئیسپانی، وشەیەکی زۆری (عیبری)یشی لەگەڵ تێکەڵاو بووە و خەتی (عیبری)یش بۆ نووسینەوەی زمانەکەیان بەکاردەهێنن.

٢- جوولەکەی ئەشکەنیزم (ئەشکنازم: ئەوانە بە بنەچە دەگەڕێنەوە بۆ وڵاتی ئەڵمانیا و بە شێوە - زمانێکی ئەڵمانی کۆن قسە دەکەن، بەناوی زمانی (یدیش) و کەوتۆتە ژێر کاریگەری زمانی عیبری و خەتی (عیبر)یش بەکاردەهێنن لە نووسینی زمانەکەیان.

٣- جوولەکەی دۆغمە: ئەم جوولەکانە بە رەسەن یۆنانین و لە دوای ساڵی ١٦٢٦ بە هۆی داهێنانی بیروڕایەکی نوێ لە ئایینی جوولەکە گەیشتنە وڵاتی تورکیا، هەندێک لە مێژوونووسەکانیش هەر بە رەسەنی جوولەکەی ئیسپانیان داناون.

٤- جوولەکەکانی پاکستان و ئەفغانستان: ئەوانەش بە رەسەن دەگەڕێنەوە سەر جوولەکەکانی خەیبەر، دوای ئەوەی قەڵای خەیبەر دەگیرێت، زۆربەیان بە ڕێگای دەریای سوور و زەریای هیندی، دەگەنە ئەو وڵاتانە و ئەمڕۆ ئاسەواریان لە نووسین و پەرستگاکانیان ماوە و کارێکی زۆریشیان لە کۆمەڵگای ئەم وڵاتانە کردووە، لەوانە سەرپۆشی ئەفغانییەکان لە بنەڕەت سەرپۆشی ژنانی جوولەکەکان بووە.

بەڵام ئەمڕۆ مەگەر بە دەگمەن جوولەکە لە پاکستان و ئەفغانستان مابن، ئەوەک هەموویان بوون بە ئیسلام و لە بۆتەی رەگەزی ئەم وڵاتانە تواونەتەوە.

ژیان و داب و نەریتی جوولەکەکانی ئوستانی هەولێر

جوولەکەکانی ئوستانی هەولێر هەروەک جوولەکەکانی هەموو کوردستان خۆیان بەنەوەی ئیبراهیم پێغەمبەر دادەنێن، کە بەدەوروبەری (٢٠٠٠پ. ز) لە وڵاتی میزۆپۆتامیا چوونەتە فەلەستین، هەندێکیشیان حەزرەتی نوح بە باپیرەی خۆیان دادەنێن...

هەڵبەتە وەک روون بووەتەوە ئیبراهیم پێغەمبەر لە کوردستانەوە چووەتە باشوری عێراق و پاشان بەرەو فەلەستین و میسر و جەزیرەی عەرەبی سەری هەڵگرتووە، ناوەکەی خۆشی (سەپا) بووە و لەسەر زمانی گەلانی سامی بووەتە سەفا و نازناوەکەشی "بەهرام" بووە و لەسەر زمانی گەلانی سامی بووەتە ئیبراهیم و ناوی خێزانەکەشی (سارا) بووە، کە ناوێکی هوریە و واتای (کیژێ، کچێ) دەگەیەنێت لە زمانی هوری، کەواتە ئیبراهیم لە رەگەزی باپیرەی کوردانە.

حەزرەتی (نوح)یش لە رەسەن سۆمەرییە و ناوەکەی لە تابلۆ بسمارییەکان بە "ئوتوناپشتم" هاتووە، سۆمەریش چەند گەلێکی میزۆپۆتامیا و زاگرۆس بوون لە ساڵانی دەوروبەری (٣٠٠٠ ساڵ پ. ز) بەرەو باشووری عێراق کۆچیان کردووە، (سۆمەر)یش واتای وڵاتی نزمایی دەگەیەنێت.

بەڵام ئەو زمانەی کە جوولەکەکانی کوردستان قسەیان پێ دەکرد، شێوە زمانێکی ئارامی نوێیە و زمانی ئایینی موسایە، ئەم زمانەش لە زمانی (بابل)ییەوە سەرچاوەی گرتووە، لەبەر ئەوەی زمانی بابلی زمانی رەسمی هەرسێ حکومەتی بابلی بووە، حکومەتی ئاموری، کاسی و کلدانی، هەروەها مانی بازرگانی و رۆشنبیران بووە بەدرێژایی رۆژگار تا بڵاوبوونەوەی ئیسلام، جا زمانی جوولەکەش وەک زمانی کاسی، زمانێکی کۆنی گەلانی میزۆپۆتامیا و زاگرۆس بووە، زمانی ئایینی بابلی باوەشی بە رەگەزی کاسییەکان گرتووە و زمانی

ئارامیش باوەشی بە جوولەکەکان گرتووە.

دوای ئەوەی هۆز و تیرەیەکی زۆری کورد بەر لە زایین بە هۆی هەبوونی بۆشاییەکی زۆر لە ئایینی یەکتاپەرستی، ئایینی جوولەکە قەبوڵ دەکەن، وشە و زاراوەیەکی زۆری ئەو هۆز و تیرانە تێکەڵ بەزمانی تاگور یا شێوە زمانە ئارامییەکەی جوولەکەکانی دەبێت. بەتایبەتی وشەی کار و پیشە و جۆرەها کەلوپەل و خواردەمەنی.

ئەم زمانە ئارامییەش ئەمڕۆ لە ئیسرائیل بە زمانی کوردی ناوی دەنێ و حکومەتی ئیسرائیل هەوڵ دەدات لە بیریان باتەوە و فێری زمانی (عیبری)یان بکات.

جا هەرچەندە جوولەکەکانی کوردستان لە ماڵەوە بەزمانی ئایینی جوولەکە دەدوان، بەڵام لە دەرەوەش بە زمانی کوردی قسەیان دەکرد، مرۆڤ هەستی پێ نەدەکرد کە لەسەر ئایینی جوولەکەن. بەڵام لە رووی داب و نەریت، هەمان داب و نەریتی کوردیان هەبوو.

جوولەکەکانی ئوستانی هەولێر تا ساڵانی (١٩٤٨ - ١٩٥١) و گەڕانەوەیان بۆ فەلەستین لە شار و شارۆچکەکان گەڕەکی تایبەتی بەخۆیان هەبوو، لە زۆربەی گوندەکانیش نیشتەجێ بوون هەر لە بارزان و سیدەکانەوە تا دەگەیشتە یەکاو و دەشتی قەراجی، گوندی گچکە (١ - ٣) ماڵی جوولەکەی تێدا بوو، گوندی گەورەش زیاتر و بەپێی هەبوونی کار، چونکە ئەوان زیاتر وردەواڵە فرۆش و جۆلایی و خەمچیاتیان دەکرد، ئی وا هەبوو (قەسابی)یشی دەکرد، بەڵام لە شار و شارۆچکەکان زیاتر بازرگانی و قەساب و وردەواڵە فرۆش و زێڕینگر بوون، مامۆستاشیان زۆربوو.

بەساڵاچووەکانی شەمامک دەڵێن دەوروبەری ٢٠٠ ساڵ لەمەوبەر جوولەکە زۆر گوندیان هەبووە لە شەمامک، وەک گوندی (شارە) و گوندی (شایان)، کە ئەمڕۆ ئاسەواری ئەم گوندانە لە ئاقاری گوندی عەوێنە ماوە، هەروەها گوندی کوشافیش گوندێکی جوولەکان بووە و هەمووشیان مەڕدار بوون تا ساڵی ١٩٤٨یش گوندی ساسۆن نزیک گوندی شێخ شەروان ١٠ ماڵە جوولەکە بوون، بەڵام هەموویان بۆ فەلەستین کۆچیان کرد، گوندی عەوێنەش ٢٠ ماڵە جوولەکەی زیاتر تێدابووە و (مالم)یش لە گوندی عاللا دانیشتووە، بۆ سەلماندنی هەبوونی جوولەکە لە کۆنەوە لەم دەشتە گۆڕستانێکی گەورەی جوولەکان لە دۆڵی حەوشۆر نزیک گوندی چلهوێزە، کە تا بەم دواییە زۆربەی جوولەکەی دەشتی هەولێر تەرمەکانیان لەم گۆڕستانە بەخاک دەسپارد، سەرەڕای هەبوونی گۆڕستانی دیکەش وەک: گۆڕستانی جوولەکە لە مەخموور.

دایکم دەڵێت جارێک جووێک دەمرێت منیش لەگەڵ خەڵکی ئاوایی چوومە گۆڕستانی حەوشۆر، دوایی ئەوەی تەرمەکەیان خستە ژێر زەوی و سەرەکەیان وەک سەکۆ لێکرد و کێلیشیان نەچەقاند، ئینجا مالم کتێبێکی گەورەی کردەوە و هەندێکی لێ خوێندەوە، ئینجا کتێبەکەی پێوەدا و هەندێک دوعای خوێند و گەڕانەوە و تازیەیان دانا، ژنی کورد وەک جوولەکەکان بۆ مردووەکە دەگریان.

باوکم دەڵێت: لە ساڵانی چلەکان جوولەکەیەکی گوندی شێخانان یەکێکیان لێ دەمرێت، لەبەر ئەوەی تاقە ماڵ بووە لە گوندی، بۆیە داوا لە یەکێکی دانیشتووی گوندەکە دەکات، کە یارمەتی بدات و تەرمەکەی بۆ بگەیەنێتە شاری هەولێر، ئەویش سێ وڵاخ دەهێنێت و یەک بۆ جوولەکەکە و یەک بۆ خۆی و یەکێکیش تەرمەکەی لێ بار دەکەن، ئینجا دوای نوێژی شێوان بەڕێ دەکەون و دەگەنە نزیک گوندی شێراوە، جوولەکەکە دەڵێت من زۆرم خەو دێت، ئەگەر ئاگات لە تەرمەکە بێت من سەرخەوێک دەشکێنم. جووە نووست و پاشان برادەرەکەشی زۆری خەو دێت و یەک لە وڵاخەکان لە دارەبازە دەبەستێتەوە، کاتێک بەخەبەر دێت نە وڵاخ ماوە و نە تەرم، بەم شەوە زۆر تەنگاو دەبێت، پاشان لە ئەوراییەک دەیانبینێتەوە و لەوێ دەلەوەڕێ و دارەبازەکەشیان لەدوای خۆیان راکێشەوە و پڕی سەر تەرمەکەشیان قەرسەقول کردووە، کابرا هەر بەخێرایی قەرسەقولەکە لەسەر تەرمەکە لادەبات و پاکی

دەکاتەوە و وڵاخەکان و تەرمەکە دەهێنێتەوە شوێنی خۆی و دادەنیشێت، کاتێک جوولەکەکە بەخەبەر دێت و پێی دەڵێت ئەوە هەر دانیشتووی، ئەویش دەڵێت ئەرکی جیرانەتییە.... ئینجا بەڕێ دەکەون و تەرمەکەی بۆ دەگەیەنێتە هەولێر.

لە چلەکان جوولەکەیەک لە دیبەگە بەناوی (بنۆ)، لە سەرەمەرگی بوو دەیویست شەهادە بێنێ، خزمەکانی بەخورتی پەنجەیان دەخستەوە ژێر بەرماڵەکە و نەیاندەهێشت شەهادە بێنێ و دەیانگوت خوا لێی گۆڕیوە، لەوکاتی حەسەن ئاغا دێتە ژووری و ئەم دیمەنە دەبینێت و بەتووڕەیی پێیان دەڵێت دەڵێی گەڕێن با شەهادە بێنێ....

جا دوای ئەوەی بنۆ کۆچی دوایی دەکات دانیشتووانی دیبەگە وەک جوولەکەکان شینیان بۆ گێڕا و لە تازیەی دانیشتن و هاوبەشی خەمیان کردن.

لە زۆربەی ڕووداوی ناخۆشیشی دەبووایە (مالم) ئامادە بێت، وەک: مردن، تازیە و نەخۆشی و پێشهاتی کارەسات، مالمیش لە گوندی عالَلا دادەنیشت، لەوانەیە لە گوندی دیکەش هەبووبێت، هەروەها جوولەکەکان هیچ ئاژەڵێکیان سەر نەدەبڕی، دەبووایە مالم بە چەقۆیەکی زۆر تیژ سەری ببڕێت، هەرکاتێک منداڵیشیان ببوایە، ئەوا لە دووی مالمیان ڕەوان دەکرد بۆ ئەوەی منداڵەکە سونەت بکات.

هەروەها لە ڕووی شایی و هەڵپەڕکێ و گۆرانی چڕین بەکوردی و بەکاروباری ناوماڵ و نان کردن و چێشت لێنان و میوانداری هیچ جیاوازییەکیان لەگەڵ کورد نەبوو، باوکم وتی لە چلەکان لە گەڕەکی جوولەکەکان جارێکیان لە حەوشەیەک شایی و هەڵپەڕکێیەکم بینی بووک تارایەکی سووری پێدادرابوو، هەڵپەڕکێیەکەیان هەمان هەڵپەڕکێی کوردی بوو و بەکوردیش بەندی شاییان دەگوت.

ڕۆژی شەممەش، ڕۆژی پشوودان بووە، دەبوایە هیچ کارێک نەکەن، زیاتر بە کۆبوونەوە و خۆشی ڕایاندەبوارد، لەسریشیان نەبوو لەو ڕۆژە ئاگر بکەنەوە، بۆیە ڕۆژی هەینی بەر لە خۆرئاوا بوون شیویان لێدەنا و لەسەر پەنگرە ڕەژوویان دادەنا تا سارد نەبێتەوە بۆ ئەوەی لە ڕۆژی شەممە بەگەرمی بیخۆن، تا حەوت ئەستێرەشیان نەبینیبایە، ئەوا لە شەوی شەممە لەسەر یەکشەممە ئاگریان نەدەکردەوە.

هەروەها لەکۆتایی مانگی خاکەلێوە پاییز جەژنێکیان هەبوو بەناوی جەژنی (کەپرەشینە) کە جەژنی هاتنی زستان و باران بارین و خێر و بەرەکەت و تۆبە و جەژنی سەری ساڵ بوو، جوولەکەی گوندەکانی دەشتی هەولێر، کەپرێکیان دروست دەکرد و دەیانڕازاندەوە و هێلکەی برژاوی ڕەنگاوڕەنگیان پێوە هەڵدەواسی لەگەڵ جۆرەها میوەی وشک کراوەی وەک هەنجیر و شتی دیکە و بۆ ماوەی سێ ڕۆژ دەمایەوە و زۆرجار لە سێ ڕۆژ تێدەپەڕی، چاوەڕوانیان دەکرد کەی باران ببارێت ئینجا کەپرەکە تێکبدەن، هەرسێ ڕۆژیش جۆرەها چێشتیان لێدەنا و لە ژێر ئەو کەپرانەیان دادەنا و زۆرجار موسڵمانیش دەیانخوارد، هەروەها دوای کۆتایی هاتنی سێ ڕۆژەکە بە موتفەرک هێلکە و میوەکانیان بەسەر جوولەکەکان دابەش دەکرد، هەروەها دەیاندا بە موسڵمانەکانیش، زیاتریش کچە جحێڵەکان بۆ مراز دەیانخوارد.

لە نوێژ کردنیش ڕوویان لە خۆرئاوا، واتە ڕوویان لە قودس دەکرد، جوولەکەکان زۆر ئازا بوون و بێ فڕت و فێڵ بوون، هەرگیز نەیاندەویست فڕت و فێڵ لە کرمانجان بکەن، بۆیە کرمانجیش زۆری خۆش دەویستن، جوولەکەیەک بەناوی برایمۆک یاریدەی هەموو کەسەکی دیبەگەی دەدا لە قوڕکاری و ئیشی دیکە، زۆرجار بە گاڵتە دەیگوت: "سەد کوڕە کرمانج بەرپلۆخ"، واتە سەد کوڕە کرمانجم بەقوربان بێت.

بەدەگمەنیش کرمانج غەدری لە جوولەکە دەکرد، ئەوەی من بزانم جارێک خزمەتکارێکی سلێمان ئاغای دیبەگە بەناوی کەریم عارەب، زێڕی سارای بووکی برایمۆکی دزی و برایمۆک لەوێ باری کرد، دەیگوت ئەمن جیرانی ئاغای بووم چۆن دەبێت دزیم لێ بکرێت، بەڵام جوولەکە لە شاری هەولێر زیاتر ئازاردەدران و

دزیان لێ دەکرا.

مامۆستا نەژاد بەرزنجی گوتی: لە ساڵی ١٩٣٩، کە مەلیک غازی کوژرا، قوتابییەکانی ناوەندی لە هەولێر وایانزانی جوولەکە مەلیکیان کوشتووە. بۆیە قوتابیان هێرشیان کردە سەر گەڕەکی جوولەکان، جا کاتێک سەیریان کرد هەر ماڵە و ئاڵایەکی ڕەشیان هەڵکردووە و خەمباری خۆیان نیشان دەدەن بەرامبەر بە کوشتنی مەلیک غازی ناڕەزایی دەردەبڕن، قوتابییەکان تێگەیشتن کە جوولەکە دەستیان لە کوشتنی مەلیک غازی نەبووە و ئەوانیش بەم کارەساتە ناڕازین.

پەراوێزەکان:

* جوولەکە، ناوێکی جوگرافییە لە وڵاتی فەلەستین، کاتی خۆی ناوی ناوچەیەکی کەنعانیان بووە، دواتر بە هەموو ئەو کەسانە وتراوە جوولەکە، کە چوونەتە سەر ئایینی موسا، واتە جوولەکە بەرامبەر بە یەهودی بەکاردێت، هەروەها یوسف کوڕی یەعقوب کوڕی ئیسحاق کوڕی ئیبراهیم لە ساڵی (١٧٤٥پ.ز)، لە وڵاتی میسر لە دایک بووە و لە خاکی ئیسرائیلیش کۆچی دوایی کردووە، کە دەکەوێتە باکووری فەلەستینی ئەمڕۆ، هەروەها ئیسرائیل نازناوی (یەعقوب)یش بووە، لە ڕووی زمانیش ئیسرائیل واتای (خوداوەند دەجەنگێ) دەگەیەنێت، وەک ناساناوێکیش بۆ ئەو دەوڵەتەی کە لە باکووری فەلەستین دروست بوو بەکار دەهات.

* شاسوار هەرشەمی دەڵێت: لە سەردەمی سلۆکییەکاندا ٣١١ - ٢٤٩پ. ز حاکمی هەولێر (ئادیابین) ناوی یەزدین بووە، لە ڕەگەزی سکاییەکان و دەبێتە یەهودی، دواتر هەموو دانیشتووانی هەولێر دەبنە یەهودی و دوابەدوای ئەو (هیلینا)ی کچی و (مونازس)ی کوڕی یەک لەدوای یەک دەبنە حاکمی هەولێر، ناوی هیلیناش ناوێکی یۆنانییە و موزوس و ئیزاتیس دوو ناوی (سکایی)ن و (عەزە)ش کوڕێکی دیکەی ئیزاتیسە ناوێکی عیبرییە، کە شاری عەزەێ بەناو کراوە، کە ئەمڕۆ بەشێوەی گوندێک ماوە، لەناوی (غەزە)ی ئیسرائیل نزیکە، پاشان شاسوار دەڵێت: دانیشتووی هەولێر لە ساڵی (٢٣ - ٢٢پ. ز) لە ئایینی جوولەکە چوونە سەر ئایینی مەسیحی، کەواتە مەسیحی ئەمڕۆی شاری هەولێر لە ڕەگەزی سکایین، کە بەشێکن لە مادەکان، شاری هەولێریش تا ساڵی ١٩٤٨ - ١٩٥١ بەشێکی دانیشتووانی جوولەکە بوون و لە گەڕەکی تەعجیلی جوولەکان نیشتەجێ بوون و دوو (کەنیسە)شیان هەبوو، کە ئەمڕۆ بوونەتە مزگەوت و کلدانی و ئاسوورییەکانیش لە پشت پارێزگای کۆن (بەڕێوەبەرایەتی پۆلیسی ئەمڕۆ) لە گەڕەکێک نیشتەجێ بوون و کەنیسەیەکیشیان هەبوو، هەروەها لە نزیک مزگەوتی شێخی چۆلی (دێر)ێکی مەسیحیان هەبوو بەناوی دێر برێشە تا کۆتایی سییەکانیش، کاولگەکەی هەرمابوو، لە ڕۆژئاوای پارێزگای ئەمڕۆکەش ژمارەیەک لە خێزانی ئەرمەنی و سابیئە نیشتەجێ بوون، دانیشتووانەکانی دیکەی شاری هەولێریش هەندێک بە زمانی کوردی دەدوان و هەندێکیش بە زمانی تورکمانی.

دوای ڕاپەڕینی جووتیارانی دەشتی هەولێر ١٩٥٣ بڕیارێک لەلایەن میری دەرچوو بۆ ماوەی دوو مانگ لە مانگی ٩ ا مانگی ١٠ بۆ ئەو کەسانەی، کە ناوی سەربازییان هاتووە، دوای مەشق کردنی سێ مانگ دەتوانن بەبڕی (٥٠) پەنجا دینار خۆیان بکڕنەوە.

جووتیارەکانیش ساڵەهای ساڵ بوو سەربازییان نەدەکرد و ساڵانە پارەیان بە ئاغا دەدا، تا خەبەریان لێنەدا و لە گوندی دەریان نەکات، جا کە جووتیاران دژی ئاغا ڕاپەڕین دەوروبەری (٤٠٠٠) چوار هەزار کەس بوونە سەرباز لە سەربازگەی هەولێر، کە زۆربەیان دانیشتووی گوندەکانی دەشتی هەولێر بوون و ئەوی دیکەش خەڵکی ناوچەکانی دیکەی هەولێر بوون، دەوروبەری (٦٠) کەس لەمانە عارەبی قەراج و شەمامک بوون، ئەوانیش هەر بە کوردی قسەیان دەکرد.

جا ئەم سەربازانە بۆیان نەبوو لە سەربازگە بمێننەوە، بۆیە دوای نیوەڕۆ دادەبەزینە نێو شار و کاریگەرێتی زۆریان لە دانیشتووانی نێوشار کرد، هاوکات لەگەڵ ئەمە حکومەتی

مەلەکی لەهەر گوندێکی ئەم دەشتە (٥ - ٦) ماڵی شۆڕشگێڕی دژ بە ئاغای دەربەدەر کرد، ژمارەیەکی کەمیان چوونە پردێ، دوبز، حەویجە، کەرکووک، ئەویدیکە هەمووی هاتە نێو شاری هەولێر، کە ژمارەیان دەوروبەری (١٠٠٠) هەزار ماڵ دەبوو، یەکسەر زەویان دەکڕی و خانوویان دروست دەکرد و دەستیان بە کاسبی دەکرد، جا ئەم هەزار ماڵەی دەشتی هەولێر بوونە پێشەنگی فراوان بوونی شاری هەولێر زیندوو کردنەوەی مۆرکی کوردایەتی لەم شارە ئیتر لەوکاتەوە شاری هەولێر و بەردەوام لە فراوان بووندایە.

* ئەحمەد سووسە دەڵێت: شای میرنشینی ئادیابینی (حدیاب) ناوی (ئەزاتی یەکەم) بووە و ژنەکەشی ناوی هیلینا بووە، ئەمانە جوولەکە بوون دواتر بە دەستی ئیمپراتۆریەتی رۆمانی (تراجان) لەناوچووە، پاشان ئەحمەد سووسە دەڵێت: بنەماڵەی فەرمانڕەوایی حدیاب بوون جوولەکە، دکتۆر (گرانت)یش پێی وایە کوردان دەچنەوە سەر رەگەزی جوولەکە.

عیبری: عیبری زمانی حەزرەتی موسایە و دواتر بووە بە زمانی ئایینی موسا، مێژووی عەرەب گەلانی ئارامی دەڵێن کاتێک، کە موسا لە میسرەوە کۆچی کرد بۆ فەلەستین و دەریای سووری کەوتە پێش دوعای کرد دەریایەکە شەق بوو بە ئاسانی موسا و هاوەڵەکانی دەربازبوون، واتە عیبری کە واتای دەربازبوون دەگەیەنێت و لەوەوە هاتووە.

بەڵام هەندێک لە مێژوونووسان دەڵێن عیبری وشەیەکی هوری کۆنی کوردستانە و لە (ئیبر، هیرود) بەواتای بەرێز هاتووە و جاران لە وڵاتی سوبارتوو لە ساڵانی هەزارەی دووەمی پێش زایینی دەکەوتە بەردەم ناوی خوداوەندەکان.

هەروەها مەسیتانی و فیرعەونییەکانی شانشینی تازەی میسر، (برا) یان (ئیبوری)یان دەکردە نازناو بۆ پادشاکانیان، ئەم نازناوەش نازناوێکی گەلانی کۆنی کوردستان بووە، شاسوار هەرشەمی دەڵێت: بە گوێرەی دەقەکانی تەورات، ئیبراهیم باپیرە گەورەی جوولەکانە و لە تەورات بە ئیبرهیم ناوی هاتووە، گریکەکانیش پێیان گوتووە هیبرایۆسی یان هیبری، ئەم ناوەش دواتر لە زمانی عەرەبی بووەتە عیبری.

* دوای فەتحکردنی کوردستان لەلایەن سوپای ئیسلامەوە هەموو ئایینێک بەربەرەکانی دەکرا، بۆیە ئایینی جوولەکەش بە تەواوی لە گەشەکردن راوەستاوە و بووەتە ئایینێکی داخراو، بەڵام لەگەڵ ئەوەش ئی وا هەبوو دەبوو بە جوولەکە، بۆ نموونە دوو کەس لە گوندی گرمامک لە ساڵانی سییەکان بەناوی وەسمان ساڵح و مەولود ئیسماعیل لەسەر دەستی خواجەخنۆ حاخامی ئاکرێ دەبن بە جوولەکە و ژنی وەسمان ساڵح قەبوڵی نەکرد ببێ بە جوولەکە، بۆیە ژنەکەیان لێ گێڕاوە.

* لەناودارەکانیان کە خزمەتی کوردی کردبێت نیگارکێش مامۆستا دانیال قەسابە و ماڵەکەی هەمیشە پڕ بووە لە هونەرمەندانی کورد، مامۆستا دانیال زۆر کەسی کردە نیگارکێش، کوردستانی زۆر خۆش دەویست، بۆیە هەمیشە لە تابلۆکانی هەرجارەی دیمەنێکی کوردستانی دروست دەکرد، جارێکیان بە مامۆستا دانیالم گوت: مامۆستا ئەم قوتابییانەی خزمی تۆ (چەند قوتابییەکی جوولەکە بوون لە پۆلەکەی مامۆستا نەژاد) کتێبێکیان لە باخەڵدایە و وێنەی پیاوێکی ردێن گەورەی لەسەرە، جار جارە دەبینم ئەم کتێبە لە باخەڵیان دەردەهێنن و ئەم وێنەیە ماچ دەکەن... نازانم ئەمە کێیە....؟

مامۆستا دانیالیش گوتی: ئەوە باپیرە گەورەمانە، ئێمە باپیرە گەورەی خۆمان خوشدەوێت، بەڵام تۆ نیگارکێشێکی باشی حەقت بەسەر ئەو شتانەوە نەبێت.

* ئادیابێن یا ئەدیابێن (حدیاب) واتای خاکی نێوان دوو رووبار دەگەیەنێت.

* دوور نییە ناوی گوندی تەرجان لەناوی پادشای رۆمان (ترژان - ترجان) هاتبێت و لەم ناوە سوپاکەی تراجان سوپای جوولەکەی حدیابی شکاندبێ، ناوی گوندی (کوشاف)یش نزیکە لە ناوی عیبری (موشاف - کۆمەڵگە - مستوطن) و کلکەی بێجانی چیایی قەرەچووخیش

دوور نییە بەناوی مرۆڤێکی جوولەکە کرابێت، چونکە جاران جوولەکەی کوردستان بەناوی بێجان ناو دەنران.

* جوولەکەکانی ئێران و ئەفغانستان بە زمانی فارسی دەدوان.
* کەپرەشینە: ئەمڕۆش جەژنی کەپرەشینە لە ئیسرائیل ساڵانە لە پارکێک یادی دەکەنەوە و چەند رۆژێک درێژە دەکێشێ و ئاهەنگی کوردی تیا دەگێڕن و شایی و هەڵپەرکێی کوردی و بەکوردیش گۆرانی دەچڕن، ئەم جەژنەش ئەمڕۆکە لە ئیسرائیل بە جەژنی کوردی ناسراوە، جوولەکەکانی هەڵەبجە یادی جەژنێکی دیکەشیان بەناوی (چەقالە) دەکردەوە.
* لەسەرژمێری ساڵی ١٩١٨ - ١٩١٩ ژمارەی جوولەکەکانی ویلایەتی موسڵ ١٤/٨٣٥ کەس بووە، لە ویلایەتی بەغدایش ژمارەیان ٨٧/٤٨٨ کەس بووە. دابەش بوونی جوولەکەی ویلایەتی موسڵ بەم جۆرە بووە: ٧/٦٣٥ موسڵ، ٤/٨٠٠ هەولێر، ١/٤٠٠ کەرکووک، ١٠٠٠/ سلێمانی.

لە ساڵی ١٩٤٧ لیژنەی ئەنگلۆی ئەمریکی سەرژمێری جوولەکەی کوردستان (ویلایەتی موسڵ)ی بە ١٨/٠٠٠ کەس داناوە.

* ئەشکنازم: یەک لە کورەکانی حەزرەتی (نوح) ناوی ئەشکنازم بوو، کاتی خۆشی گەلێک و ناوچەیەک لە باکووری رووباری فورات لە ئەرمینیا بەو ناوە هەبوون. ئەشکنازمییەکانیش ئەمڕۆکە تەمسیلی کۆمەڵگای ئیسرائیل دەکەن.
* سەفاردیم: کاتی خۆی ناوی ناوچەیەک بووە لە باکووری فەلەستین.
* دوور نییە جوولەکەکانی کوردستان بەر لەوەی بچنە سەر ئایینی جوولەکە زۆریەیان ئەستێرەیان پەرستبێ، کە ئەمڕۆ لە ناوی ئافرەتان و هەندێک لە داب و نەریتەکانیان ناوی ئەستێرە رەنگی داوەتەوە، بۆ نموونە لە رۆژووشکاندن تا ئەستێرە هەڵنەیەت رۆژوو ناشکێنن و تا حەوت ئەستێرەش نەبینن شەوانی یەکشەممە ئاگر داناگیرسێنن، سەرەرای ئەوەی هەڵکەندنی وێنەی ئەستێرە لەسەر هەندێک دەرگا نزمەکانی پەرستگاکانیان، بۆ ئەوەی لە چوونە ژوورەوە سەری خۆیان بۆ ئەستێرە بچەمێننەوە.
* شاری موسڵ لە کۆنەوە ناوەندێکی بەرزی خوێندنی باڵای جوولەکەکانی رۆژهەڵات بووە.
* بۆ سەلماندنی کورد بوونی جوولەکەی کوردستان، دانپێدانانی جوولەکەکان خۆیان بە کوردایەتیان، لە بەرنامەیەکی کەناڵی ئاسمانی تەلەفزیۆنی میدیا، دیمانەیەک لەگەڵ جوولەکەکانی ناوچە جۆربەجۆرەکانی کوردستان لە ئیسرائیل کرا، کە ژمارەیان لە ١٠٠/٠٠٠ سەد هەزار زیاترە - هەموویان خۆیان بەکورد دەزانی، بەردەوامیشن لەسەر درێژەپێدانی کلتووری کوردی لە وڵاتی ئیسرائیل حیساب بکرێن.

سەرچاوەکان:

١- جوولەکەکانی کوردستان، ئەحمەد باوەڕ، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٠.
٢- مێژووی جووە کوردەکان، نووسینی ئێریش براوەر و رافایل پاتال، و. لە ئینگلیزییەوە: زەردەشت موکریان، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژ١٧.
٣- گۆڤاری گوڵانی عەرەبی، ژ٢٨٠، ١٩٩٨.
٤- اثر الأقلية اليهودية في سياسة الدولة العثمانية تجاه فلسطين، د. احمد وري النعيمي، بغداد، ١٩٨٢.
٥- کورد و جوولەکەکانی ئیسرائیل، ساسۆن، گۆڤاری یەکبوون، ژ١٤، ساڵی ٢٠٠٠.
٦- یەک لە کەناڵەکانی سەتەلایتی ئیسرائیل.

جوولەکەکانی ناوچەی دزەییایەتی دەشتی هەولێر

هوشیار عەبدوڵلا

لە ولاتی عێراق و هەرێمی کوردستانی عێراقدا ژمارەیەکی زۆر لە جوولەکەکان لە زۆربەی شار و گوند و شارۆچکەکاندا تا دوا سالانی چلەکانیش دەبینران، پاش ئەوەی قەوارەیەکی سیاسییان لە فەلەستین بۆ دامەزرا، بە گوێرەی پەیمانی بەلفۆری سالی (١٩١٧ز) بەرەبەرە جوولەکەکانیان لە ولاتانی جیهان رەوانەی فەلەستین کرد، یەکێک لەو ولاتانەش عێراق و هەرێمی کوردستان بوو، کە ژمارەیەکی زۆر جوولەکەی تێدابووە، دەڤەرەکەی ئێمەش یەکێک بووە لەو دەڤەرانە، بەئەرکی سەرشانی خۆمم زانی کە شتێک لەبارەی جوولەکەکانی ناوچەی دزەییایەتی دەشتی هەولێر بنووسم بۆ ئەوەی نەوەی ئێستامان شتێک لەبارەی جوولەکەکانی ولاتی کوردەواری و دەڤەردکەمان بزانن. لە گوندەکانی دەشتی دزەییایەتیدا ژمارەیەک لە جوولەکەکان هەبوون. لە هەر گوندێک چەند بنەمالەیەک دەژیان بە زۆری بەکاری خمچیاتی و رەنگ و ریس رەنگ کردن و جولایی و دروستکردنی جاجم و دووگرد و تێرِ و کوتاڵ فرۆشتن و عەتاری و بەرگدروو و زێرینگری خەریک بوون، جوولەکەکانی ناوچەی دزەییایەتی لە گوندەکانی "دەشتی ملکیە" و "دەشتی پشترێ" و "دەشتی شەمامک" و تەنانەت گوندێکیان بەناوی "شابان شارە" هەبووە، لە شارۆچکەی "دیبەگە" و دەوروبەری و ناوچەی کەندیناوە و لە شارۆچکەی مەخموور و دەشتی قەراجێ بلاوببوونەوە، ژماردیەکی زۆریشیان لە دەشتی بەرانەتی و ناو شاری هەولێردا دەژیان، تەنانەت گەرەکێک بەناوی تەعجیل بەشێکی جوولەکە بوو، کە بەناوی "تەعجیل یەهود" بەگەرِەکی جوولەکەکان ناسراو بووە.

لەوانەیە پرسیار بکەن بڵێن: ئەدی ئەو جوولەکانە چۆن کەوتوونەتە وڵاتی عێراق و هەرێمی کوردستان؟ مێژوو بۆمان دەگێڕێتەوە کەوا لە زەمانی ئاشوورییەکاندا پاشایەکی بەهێزیان هەبووە، ناوی "سەرجۆنی ئاشووری" بووە، ئەم پاشایە شاری (سامرە)ی لە فەلەستین داگیر کردووە، جوولەکەیەکی زۆری لێدەرکرد و بردنی بۆ نەینەوا و وڵاتی میدیا، ئەم جوو گواستنەوەیەش لە مێژوودا پێی دەڵێن "دیلایەتی جوولەکەکان بەدەست ئاشوورییەکانەوە".

نەبوخزنەسری دووەم (٦٠٤پ. ز - ٥٦٢پ. ز) پاشای وڵاتی بابل لەشکرێکی بەهێزی نارده شاری (یەهودا - قودس) لە فەلەستین و لەساڵی(٥٩٧پ. ز) و داگیری کرد، ژمارەیەکی زۆری لە جوولەکەکان بەدیل گرت و هێناونییە بابل، ئەمەش لە مێژوودا ناوی (یەکەم دیلگیری بابلی) لێدەندرێت، لە ساڵی (٥٨٦پ. ز)دا جوولەکەکان دووبارە کەوتوونەتەوە سەر ملکەچ نەکردن و سەرکێشی، بۆیە جارێکی دیکە نەبوخزنەسر پەلاماری شاری قودسی داوە و داگیری کردووە، ئەم جارەیان (٤٠٠٠٠) چل هەزار جوولەکەی بەدیل گرتووە و هەموویانی هێناوەتە شاری بابل، ئەمەش لە مێژوودا بە (دووەم دیلگیری بابلی) دادەنرێت، پاش ئەوەی بابلییەکان بەدەستی ئەخمینییەکان لەناوچوون، ئەو هەموو (دیلە جووانە) بەناو گوند و شار و شارۆچکەکانی وڵاتی عێراق و کوردستان بڵاوبوونەتەوە.

ئەمەش ناوی ئەو گوند و شار و شارۆچکانەیە لە ناوچەی دزەییایەتی دەشتی هەولێر کە جوولەکەکانی تێدا ژیاوە: لە گوندی سۆربەشی خدری پاشای ٤ - ٥ ماڵێک هەبوون، لەوانە ماڵی (ئیسحاق)ی بوو، ئەو پیاوە ردێنێکی گەورە و درێژ و پانی هەبوو ٣ - ٤ کوڕی هەبوو، یەکێکیان ناوی سلێمان بوو لە شاری هەولێر نیشتەجێ بوو، پاشان هاتەوە گوندی سۆربەش خمچیاتی دەکرد.

ماڵێکی دیکەیان (مکاییل) بوو بەکاری عەتاری خەریک بوو، وردەواڵەی دەفرۆشت، وەکو خرپلە و سنجاق و دەرزیلە و بنێشت و سابوون و شتی دیکە.

ماڵێکی دیکەیان ماڵی (بنیامین) بوو، کوڕێکی ناو سەلیمی هەبوو، ژنەکەی ناوی گورجی بوو، هەروەها ماڵی (حەنۆکە)ش لەوێ بوو (شیرین)ە جوو هەبوو، ماڵی لە هەولێر بوو، بێوەژن بوو، ٢ - ٣ منداڵی لە پیاوە جووەکەی هەبوو، مام حاجی حەسۆ لە گوندی سۆربەشی دادەنیشت سەرکاری خدری پاشای بوو، دێتە هەولێرێ، لەوێ لەگەڵ خوشکە شیرینی رێک دەکەوێت و بۆی دەبێتە موسڵمان و مێردی پێدەکات و هینایەوە گوندی، چەند ساڵێکی لەگەڵدابوو کوڕێکی بەناوی (تەها) و کچێکی بەناوی (ستیلە)ی لە مام حاجی حەسۆ هەبوو، لە کاتی رۆیشتنی جوولەکەکان لە کوردستاندا بۆ فەلەستین پلکە شیرین بەبیانووی ئەوەی سەر لە منداڵەکانی دەدات، دێتە هەولێرێ و لەوێ بەگەڵ منداڵەکانی دیکەی دەکەوێت و لەگەڵ جوولەکەکان دەڕوات، مام حاجی حەسۆ و هەردوو منداڵەکانی بەجێ هێشت و بووەوە (جوولەکە). هەنووکەش کاک تەها ماوە و لە شاری هەولێر نیشتەجێیە، لە گوندی سۆربەشدا هەندێ کەس فێری زمانی جوولەکان ببوون، بە حوکمی ئەوەی لەکاتی منداڵییاندا لەگەڵ منداڵانی جوولەکەکان یاری و گەمەیان دەکرد و جیرانی یەکتر بوون و هاتوچۆیان بەسەریەکەوە زۆر بووە، لەوانەی زمانی جوولەکەیان دەزانی خوالێخۆشبوو مام حاجی وەستا ئەمین و دادە فاتم بووە.

لە گوندی (قازیخانە)شدا ٣ - ٤ ماڵێک هەبوون، لەوانە بنیامین دوو خوشکی هەبوو، بەناوی سورامی - ئەستێر، ماڵێکی دیکەیان ماڵی (سالحۆکی) بوو، مەلا ئۆمەر ئەحمەد ناوێک خەڵکی گوندی قازیخانەی ژنیشی هەبوو ناوی بەسێ بوو، هەستا لە گوندی شێخانان کچە جوولەکەیەکی بەناوی بەسێ هەڵگرت و هینایەوە گوندی و ژنەکە موسڵمان بوو.

لە گوندی شێخانان سەلیمۆکە جوو هەبوو، ماڵی لەوێ بوو عەتاری دەکرد، هاتوچۆی پردێی دەکرد لە گوندان دەگەڕا، رۆژێکیان لە بەینی شارۆچکەی پردێ و شێخانان زۆر بەنامەردی کوشتبوویان و سەریشیان بڕیبوو.

لە گوندی (قورشاغلو - قشاغلو)شدا چەند ماڵێک هەبوون، لەوانە ماڵی (مۆشی) بوو، ژنەکەی ناوی مەتان بوو، دوو کوڕ و دوو کچی هەبوو، کوڕێکیان ناوی عەبدوڵلا بوو دەستێکی نەبوو، سیمۆن زۆر قۆز و لاو چاک بوو، خوشکێکیان ناوی عەزیزە بوو، کچێکی زۆر ناسک و جوان و شۆخ و شەنگ بوو، گەنجێک لە گوندەکەدا هەبوو

ناوی کەریم مامز بوو دلّی بە کچەکەوە بووە، دەگێڕنەوە دەلّێن هەموو جارێک لەبەر خۆیەوە دەیگوت

ئەی عەزیزە جوو   چاو پێر و تەرازوو
لەگەروان ئاوا دەبوو   لە خۆفی خوای نەبایە
دەهاتمە سەر دینی توو

سیمۆن هەستا وەکو کرمانجەتی دەشتی دزەییاتی ژن بەژنی بە عەزیزەی خوشکی لەگەلّ کابرایەکی جوولەکەی دانیشتووی گوندی (عاللا)ی ناوچەی کەندیناوەی کرد و ژنی هێنا، ژنەکەی ناوی سولّتانە بوو، پاش ٦ - ٧ رۆژان بەسەر ژنهێنانەکەیدا تێپەڕیبوو سیمۆن لە گوندان دەگەڕا بۆ رەنگ کردنی و ریس لە گوندەکانی بناری (زوورگەزراو) لە بەینی ئاقاری هەردوو گوندی قازیخانە و باشتەپەدا بزربوو و تاوەکو ئێستاش کەس نەیزانی چی بەسەرهات.

لەم بارەیەوە دایکم (عازیە کەریم عەبدوللّا) لە دایک بووی سالّی ١٩١٧ز بۆی گێڕامەوە گوتی: دێتەوە بیرم نازانم چ سالّێک بوو، کوڕێکی جوولەکە هاتە گوندەکەمان (سیمۆن)یان پێ دەگوت بەکاری رەنگ و ریس کردن خەریک بوو، دەگەڕا لە گوندان ریسی دەکردەوە بە پارە بۆ خەلّکی رەنگ دەکرد، لە ئاقاری نێوان گوندی باشتەپە و قازیخانە و ئەو دەوروبەرەدا بزر بوو، تاوەکو ئێستاش کەس نەیزانی چی بەسەرهات، پاش یەک دوو رۆژان پیرە بابێکی هەبوو لەگەلّ برایەکی دەست کۆجەدا هاتنە دوو سۆراغی لەو گوندانەی بناری زوورگەزراودا دەگەڕان، بەلّام سەد حەیف و مەخابن... هیچ شتێکیان دەست نەکەوت و بەدلّ ساردی گەڕانەوە گوندی قشاغلوو، ئامۆزایەکی ئەو (سیۆن)ە ناوی حوجرە بوو کوتالّی دەفرۆشت، لە ئاقاری گوندی (عەولافات)ی ناوچەی کەندیناوەدا هەستا بووە موسلّمان، خەلّکی گوندی باروبوویەکی زۆریان کرد، بەتایبەتی ئاغەی پاشای، بەلّام لەدواییدا هەلّگەڕایەوە و بوودوە جوولەکە و هاتەوە هەولێرێ.

عوسمان فەقێی کێخوا حوسێن، خەلّکی گوندی سۆریەش لە دایکبووی ١٩٣٢ز بۆی گێڕامەوە گوتی: مالّە جوولەکەیەک لە گوندی قشاغلوو هەبوو، ناوەکەی نایەتەوە بیرم بەکاری زێڕینگری خەریک بوو، لە شاری هەولێرێ هاتبووە گوندەکەمان، کورتەک و شەڕوالّی لەبەر دەکرد و هەوری لەسەری دەنا، کوڕێکی قۆز بوو، دەنگێکی خۆشی هەبوو، حەیرانی دەگوت، یەکێک لەو حەیرانانەی کە تا ئێستاش هەر لەیادم بێت ئەو حەیرانەی خوارەوەیە.

(حەیران بەستۆرە بە کەپرە مێلە، خەناوکەی زەردە، سەدەف خەسێلە، لەبەر شێ محەمەداغەی وەراشێ، کاباپزاغەی زراری، ئەو حاکمی کسۆکباب، لەبەر خاتری نازێ و مەرپێلی کوڕەتیمە حەیران ئیعدام ناگۆلی) ، ئەگەر تەماشا بکەین هەندێ وشەی بە زمانی جوولەکەی تێدایە وەکو مێلە بەمانای مێر - خەسێلە - ناگۆلێ.

گەلەک جاران لەگەلّ مندالّەکانیان بەشەڕ دەهاتین دەکەتینە دوویان دەمانگوت:

هەدەیسی، دەیسی، دەیسی
گوو بە گۆڕی عەدەیسی

(عەددس - عەدەیس) وا دیارە گەورەی جوولەکەکان بووە لە ولّاتی عێراقێ، (٢) دوو مالّی دیکەیان بەناوی (ونس) و (موسا) هەردووکیان برا بوون، ونس ژنەکەی ناوی مریەم بوو، جۆلاییان دەکرد، جاجم و بەرمالّ، لە گوندی تۆمەراوەی نزیک شارۆچکەی پردێ ئەو گوندەش سەر بەناحیەی قوشتەپەیە (٣) سێ مالّە جووی تێدا بوو، لەوانە مالّی (دانیال)ی بوو، کەوا و سەلّتەی لەبەردەکرد، عەتاری دەکرد، مالّی یەعقوبی ژنەکەی ناوی خوچێ بوو، مالّی داودە جووی خێزانەکەی ناوی خاتون بوو، کوڕەکەی ناوی شالۆم بوو، زەلامێکی درێژ بوو، داود کچێکی جوان و شۆخ و شەنگی هەبوو ناوی بەسێ بوو، رەحمان حاجی حەمە سالّحی خەلّکی گوندەکە خۆشی دەویست، هەلّیگرت و بردییە گوندی (قووچ)ە لە ناوچەی کەندیناوە، جوولەکەکان خڕبوونەوە و هەموویان هاتنە گوندی تۆمەراوەی بۆلای ئاغای گوندی، خوالێخۆشبوو برایمی عەلی حەمەدی شکاتیان کرد،گوایا کاک رەحمان بەزۆر کچکەی فڕاندییە، برایمی عەلیش گوتی: بابە کچکەتان بە ئارزووی خۆی بەگەلّی کەوتووە و موسلّمان بووە، ئەگەر دەشلّێن بەزۆری بردوویەتی، ئەوە ئەمن دەنێرمە دوویان و دەیانهێنمەوە و بزانن خۆی بەگەلّی کەوتووە یان نا ؟

ئەگەر کچەکەی خۆشتان پێ ئیقناع دەکرێت ئەوە بیبەنەوە، گوتیان باشە، برایم عەلی پیاوی نارده دوویان،

کاک رەحمان و (بەسێ)ی لە گوندی قووچی هێنایەوە ئۆمەراوەی، لەوێ خاتوونی دایکی چەندی هێنا و برد کچەکەی خۆی پێ ئیقناع نەکرا کچەکە گوتی من بە ئارەززوی خۆم مێردم پێکردووە و تازە موسڵمان بوومە و نایەمەوە، ناچار وازیان لێهێنا.

هەروەها لە گوندی (گردمەلا)ی رۆژهەڵاتی ناحیەی قوشتەپەش (٢) دوو ماڵە جوو هەبوون، برا بوون، متی (لارۆ)ی کوڕێکی بەناوی مشکۆ و کچێکی بەناوی گورجی هەبوو، مشکۆ زۆرجاران دەبووە موسڵمان و پاشان دەگەڕایەوە سەر دینەکەی خۆی، برایەکەی دیکەی (لارۆ) بووە موسڵمان و ناویان لێنا فەقێ عەولا، بەڕاستی موسڵمان بوو، پیاوێکی خواناس و سەر راست بوو، لەگەڵ کاری جۆلایی و رەنگ و ریس کردن خەریک بوو جاجم و بەرماڵی دروست دەکرد، لەبەر سەر راستی و دەست رەنگینی خۆی لە هەموو لایەکەوە خەڵک روویان تێدەکرد، لە ئاخر و ئۆخری ساڵانی چلەکاندا کاتێک حکومەت جوولەکانی رەوانەی فەلەستین کرد ماڵی (لارۆش) چوونە فەلەستین، مام فەقێ عەولاش ماڵی هاتە هەولێر و لە گەڕەکی سەیداوە نیشتەجێ بوو، هەر بەکاری جوولاییەوە خەریک بوو، هەر لە هەولێریش کۆچی دوایی کردووە.

هەروەها لە دەشتە رەنگینەکەی (پیرە قەراج)یش و لە شارۆچکەی مەخموریشدا چەند ماڵە جوولەکەیەک هەبوون، لەوانە ماڵی دانۆی (دانیال)، ماڵی یوسی - ماڵی خدرۆکی هەرسێکیان برا بوون، خوشکێکیان هەبوو ناوی شۆرێ بوو، بەدوو مەلا رەحمانی حەمەد حوسێنی گوندی دووگردکانی قەراجی کەوت، کە بووە موسڵمان ناویان لێنا فاتم، هەنووکەش هەر ماوە و لە شاری هەولێر لە گەڕەکی کووران نیشتەجێیە.

ماڵێکی دیکەیان ماڵی خدرۆکە جوو بوو، ریشێکی سپی و پان و درێژی هەبوو، ژنەکەی ناوی رەحان بوو، کوڕێکی هەبوو ناوی سەلمان بوو، لە شاری هەولێرێ دادەنیشت بە دوکانداریییەوە خەریک بوو، ناوە ناوە سەردانی ماڵی باوکی دەکرد و دەهاتە مەخموور، خدرۆک (٥) پێنج کچی هەبوو بەناوی سورامی، ئەستێر، ئاسک، سەبحە، مەلکە، خمچیاتیان دەکرد، ماڵێکی دیکەیان ماڵی (ینحاس)ی بوو، پیاوێکی پیر بوو، ژنەکەی ناوی خاتوون بوو، ژنێکی جاحێڵ بوو، هەستا بەدوو رەفیق مەلا محەمەدی کەوت، رەفیق برای مەلا غەریبی مەلا محەمەدی چنێرانی بوو، کاتی خۆی ئەو بنەماڵەیە لە گوندی چنێرانی نزیک شەقلاوە و لە ناوچەی خۆشناوەتی کەوتبوونە مەخموور، مەلا محەمەد کاری عەریزەنووسی دەکرد، پاشان کە جوولەکەکان رۆیشتن ئەویش بەگەڵیان کەوت بۆ فەلەستین، مێردەکەی بەجێ هێشت، کچێکی دیکەیان ناوەکەی نایەتەوە بیرم بۆ حوسێن وسوی خەڵکی گوندی خەزنەی دەشتی قەراجێ موسڵمان بوو.

لە دەڤەرەکەماندا چەند پەندێکی پێشینان لەسەر جووان هەیە، یەکێک لەمانە دەڵێن: (لە ماری جووان بخۆن، لە ماری دیانان بنوون). موسڵمانەکان هەموو جۆرە خواردەمەنییەکی جوولەکەیان دەخوارد، خۆ ئەگەر کرمانجەتی دەشتی دزەییان بهاتانایە شاری هەولێر بۆ کەل و پەل کڕین ئەوە شوێنی دیکەیان نەبوو، تەنیا ماڵە برادەرە جووەکانیان نەبێ، ئەوانەی کە مامەڵە و پەیوەندییان پێکەوە هەبوو شەوانە میوانیان دەبوون و بە کەماڵی سەڵتەنەت لێیان پاڵدەدایەوە و دەنووستن، هەولێرییەکان زۆربەیان عادەتیان وابوو، میوانیان نەدەبردەوە ماڵێ، پەندێکی دیکەش هەیە دەڵێن (دەرێی جووە) یا (خۆ نەبوویتە جوولەکە) یان (دەرێی جوولەکەیە).

شایان شارە (شەعبان شارە): ناوی گوندێکی کۆن بووە، کەوتبووە دەشتی ملکیەی، لە بناری زوورگی (زوورگەزراو) هەڵکەوتبوو بەدیوی ملکیەی، ئاقاری لەگەڵ ئاقاری گوندەکانی شێخ شەروان - ماستاوە - سەیداوە - عەوێنە لە سەریکە لایەکیشی زوورگی (زوورگەزراوە)، لەوێ ئاودیو بێ گوندی (بەرزەوار)ی ناوچەی کەندێناوەیە، شایان شارە گوندێکی زۆر کۆن بووە، کاتی خۆی هی جوولەکەکان بووە، دەڵێن بەناوی کابرایەکی جوولەکەیە، کە ناوی شابان بووە، ئەو ئاوەدانی کردۆتەوە، هەندێکیش دەڵێن (شارەش) هەر ناوی گوندێکی دیکەی جوولەکەکان بوو لە نزیک گوندی شابان، هەر چۆنێکی بێت کاتی خۆی ئەو ناوە بە تایبەتی لە دەشتی شامامکێ جوولەکەی زۆر تێدا بووە، زۆر لە بەساڵاچووەکانی دەڤەرەکەمان شوێنەوار و ئاسەواری ئەو گوندەیان کاتی خۆی دیوە، ئەو گوندە لە زووەکەوە نەماوە و وێران بووە، وابزانم ئاقارەکەی

هەندێکی لەگەڵ ئاقاری شێخ شەروانی کەوتووە، بەشەکەی دیکەشی بە بەر ئاقاری گوندی (عەوێنە)ی کەوتووە، لە دەڤەرەکەماندا ناوی (شابان) دەتوانم بڵێم هەر نییە، ئەگەر هەشبێت دەڵێن (شەعبان) ئەو ناوەش زۆر کەمە. بەڵام لەناو خێڵی (مەنتکان)دا ناوی (شابان) زۆرە، لەپاش راپەرینە مەزنەکەی ١٩٩١ز، کە بیری چوونە هەندەران کەوتە مێشکی ئەو خەڵکەوە لە ساڵی ١٩٩٤ز چەند بنەماڵەیەک لە ناوچەی دزەییاتی دەشتی هەولێر، کە کاتی خۆی دایکیان یا داپیریان جوولەکە بوون و بوونەتە مسوڵمان و شوویان بە باوک و باپیریان کردوون لە رێگای خاڵ و خوارزایەتییەوە چوونەتە فەلەستین و هەندێکیان ماوەیەک لەوێ ماونەوە، ئەوێیان بە دڵ نەبوو گەڕانەوە کوردستان، باس و خواسی ئەو جوولەکانەیان دەگێڕایەوە کە کاتی خۆی دانیشتووی هەرێمی کوردستانی عێراق بوون، بە تایبەتی شاری هەولێر و دەشتی دزەییاتی. جا لەو جوولەکانە (دانیال)ە جوو بووە، کە پێیان دەگوت (دانۆ) لە شارۆچکەی مەخموور دادەنیشت، هەنووکەش ماوە و تەواو پیر بووە، هەردەم یادی دەشتە رەنگینەکەی (پیرە قەراج) و شارۆچکەی مەخمووری کردۆتەوە، ناوی یەکەیەکەی ئەو شارۆچکەیە و جیرانەکانی پرسیوە.

هەروەها لەناو جەرگەی شاری (هەولێر)یش ژمارەیەکی زۆر جوولەکە هەبوون، بە تایبەتی لە گەڕەکی تەعجیل ئەم گەڕەکە دوو بەش بوون تەعجیلی ئیسلام، تەعجیلی یەهود، کە بە گەڕەکی جوولەکان بەناوبانگ بوو، ژمارەیەکی زۆریان دوکاندار بوون بە کاری قوماش فرۆشتن و عەتاری و قەسابییەوە خەریک بوون هەندێکیشیان زێڕینگر و بەرگدروو و مامۆستا بوون.

(برایمۆکە جوو) هەبوو لە هەولێری دوکاندار بوو، دوکانەکەی لە قەیسەری بوو، قوماش و شەکر و چا و سابوون و خرپلە و ئاوریشم و دەزوو و وردەواڵەی دەفرۆشت، لە مانگی (١٠)ی ساڵی ١٩٤٥ ز) پاش ئەوەی شۆڕشی بارزانی ئەمر بەخۆی و (٣٠٠٠) سێ هەزار کەس ئاوارەی کوردستانی ئێرانێ بوون، لە خەتی (کێلە شین)ەوە چوونە سابلاغێ. هەندێک لەو برا بارزانییانە کەوتبوونە دەشتی دزەییایەتی دەشتی هەولێرێ ناو شاری هەولێر، یەکێکیان بێ مەنوا و داماو لە قەیسەری دەگەڕا بۆ ئەوەی خەڵک یارمەتییەکی بدەن، برایمۆک دەیگۆت: (بیاندەنێ... بیاندەنێ لەسەر شەرەف لێیان قەومایە یارمەتییان بدەن) ئەمەی خوارەوەش هەندێک لە ناوی پیاوان و ژنانی جوولەکەکانی ناوچەی دزەییایەتی هەولێرییە، ناوی ژنانیان هەندێک هەمان ناوی ئافرەتانی موسڵمان بووە، وەکو خاتون - مەلەکە - بەسێ - گورجی - مەتان - عەزیزە - سوراحی - ئەستێر - ستی - ستیلە - شیرین - خوچێ - فەرحە - رەحان - سۆرێ - سوڵتانە - مریەم - خونچە - شۆرێ - پۆرێ - گورە (گوڵە).

ناوی پیاوانیشیان هەندێک هەمان ناوی ناوچەکە بوو، بەڵام ناوی پیاوانیان جیاوازییەکی زۆری هەبوو لەگەڵ موسوڵمانەکان و تایبەتە بە خۆیان، ناوەکانیش ئەمانە: بوون سالح (سالحۆک) برایم (برایمۆک) خدر (خدرۆک) سلێمان - عەبدوڵڵا - مکاییل - داود - مالم - سەلیم (سەلیمۆک) - دانیال (دانۆ) - سیۆن - مۆشێ - یۆسێ - رەحیم - نەسیم - ئیسحاق - حسقێل - یوسف - نوری - ناجی - بارۆخ - مراد - یاقۆ - ساسۆن - عوزێر - حەبیب - هتد.

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

١- زۆربەی ئەو زانیارییانەی سەرەوەم لە پیرە بە ساڵاچووەکانی دەشتی دزەییایەتی وەرگرتووە لەوانە (حاجی عوسمان فەقێ کێخوا حوسێن لە دایک بووی ساڵی ١٩٣٢ شاری هەولێرە و بەرەسەن خەڵکی گوندی سۆربەشی خدری پاشایە).

٢- عازیە کەریم عەبدوڵڵا ١٩١٧ز تەمەنی ٨٤ ساڵە لە شاری هەولێر لە گەڕەکی رووناکی نیشتەجێیە.

٣- هەولێرم وادیوە و بیستووە، بەرگی دووەم، مەولود قادر / ١٩٩٧، ل٢٨٤.

٤- شۆڕشەکانی کورد عەلائەدین سوجادی - ١٩٥٩ - چاپخانەی مەعارف، بەغدا

٥- محەمەد ئۆمەر کێخوا عەولا لە دایک بووی ساڵی ١٩٢٢ خەڵکی گوندی قوشاغلو، لە ژیاندا ماوە و لە شاری هەولێر نیشتەجێیە.

مەسیحییەکانی کۆیە

ماریا چالاک عەزیز

کۆیە و ئایینی مەسیحی (مەسیحیەت)

گومانی تێدا نییە، لە زۆر کۆنەوە ئەم ئایینە لەم ناوچەیەدا هەیە، لەبەرئەوەی زوبانەکەیان کلدانییە، دەشێ زوبانەکە و ئایینەکەیان پێکەوە بۆ هاتبێ[1].

ئایینی مەسیحیش لە کۆیە سەرەتا لە هەرمۆتە جێگیر بووە، ئەم ئایینەش لە دەوروبەری ساڵانی (٣٥٠) زایینی بەهۆی ئەرمەنییەکانەوە بەناوی ئۆینبازی هاتۆتە ئەم ناوچەیە، ئەمەش بۆ دڵ راگرتنی ئیمپراتۆریەتی رۆما بەرامبەر بە ئیرانییەکان[2].

لەگەڵ هاتنی فتوحاتی ئیسلامی لە سەردەمی خەلیفە عومەری کوڕی خەتاب بە فەرماندەیی عەبدوڵڵا کوڕی جندل بەرەو هەرمۆتە هاتوون[3]، لەم گوندە لە شاری کۆیە، کە گوندێکی مەسیحییە میتای کوڕی سەنعا کە حاکمی شارەکە بوو، لەگەڵیان دەکەوێتە شەڕ، شەڕێکی گەورە دەقەومێ. پاش ئەوە مەسیحییەکانی ئەم ناوچەیە زۆر بەتوندی رەفزی ئیسلامیان کردووە[4]، بەڵام سەرەڕای فتوحاتی ئیسلامی چەندین بارودۆخی ناخۆشی دیکەیان بەسەر هاتووە، خێزانە مەسیحییەکانی کۆیە توانیویانە رووبەڕووی هەموو ئەوانە ببنەوە، کە توشیان هاتووە، وەک رووداوە سروشتییەکان و نەخۆشی تاعون، کە ژیانی زۆر لە مەسیحییەکانی کۆیە و هەرمۆتەی کۆتایی پێ هێنا[5].

ئێستا مەسیحییەکانی کۆیە زۆر بە سەربەستی لەم ناوچەیە ژیان دەبەنە سەر و بەباشی لەگەڵ موسڵمانەکانی ئەم ناوچەیە، کە زۆرینەیان پێک هێناوە دەژین و لە هەموو خۆشی و ناخۆشی یەکتردا بەشداری دەکەن.

مەسیحییەکانی ئێستا لە کۆیە دەژین هەندێ داب و نەریتی تایبەت بەخۆیان هەیە، کارە دینییەکانی خۆیان بە شێوەیەکی سەربەست لە کەنیسەکانیان بەڕێوەدەبەن، لە سەرەتا کەنیسەکەیان لە یەک ژوور پێک هاتبوو، لە هەمان شوێنی ئێستای بوو کە گەڕەکی دیانانە، بەڵام لە ١٩٢٣/٩/٢٣ ئەم کەنیسە لەسەر شێوازی کەنیسەکانی تر نۆژەن کرایەوە[6].

لە بارەی کار و پیشەی مەسیحییەکانی ئەم شارە، وەک هەموو مەسیحییەکانی شوێنەکانی دیکەی کوردستان، پێشتر لەسەر ئیشی دەستی دەژیان، کە لەوانەش رستن و چنین و یاخود کشتوکاڵیان دەکرد، بەتایبەتی مەسیحییەکانی هەرمۆتە، بەڵام کاتێ قوتابخانە لە کۆیە لە بیستەکانی سەدەی پێشوو کرایەوە، یەکسەر کچ و کوڕەکانیان ناردە بەر خوێندن، ئێستا زۆربەی مەسیحییەکانی کۆیە کارمەند و کاربەدەستن لە دەوڵەت، بەتایبەتی پیشەی مامۆستا و ئەندازیار و پزیشک و.... هتد، لە بەجێهێنانی ئەرکەکانی سەر شانیشان دڵسۆزن، لەبەر ئەمەشە رێزێکی تایبەتیان هەیە لەم شارە[7].

دابەش بوونی دانیشتوانی مەسیحی

سەبارەت بە دابەشبوونی مەسیحییەکان لە شاری کۆیە کە دەتوانین بڵێین ئەمڕۆ زۆرینەی مەسیحییەکانی کۆیە لە گوندی هەرمۆتە نیشتەجێن، کە گوندێکی مەسیحییە و دەکەوێتە رۆژئاوای شاری کۆیە، لە کۆندا نزیکەی ٣ کیلۆمەتر لە شاری کۆیەوە دوور بووە، ئێستا بەهۆی فراوان بوونی کۆیە کەمتر لە یەک کیلۆمەتر لێک دوورن و بەتەواوی لێک نزیک بوونەتەوە و مێژووی ئەم گوندەش دەگەڕێتەوە پێش ئیسلام[٨].

حەننا ئەنتوان کە لە دەستنووسێکی ماوەتەوە دەڵێت: (لە دێرین زەمانەوە شارێکی گەورە بووە، کە درێژییەکەی ٢ - ٣ کیلۆمەتر بووە[٩].

مەزەندە دەکرێ زۆر لەوە گەورەتر بێت کە (حەننا ئەنتوان) باسی کردووە، بەڵگەش بۆ قسەکانمان ئەوەیە، کە لەناوەڕاستی هەرمۆتەوە بەدرێژایی ٣ کیلۆمەتر بەرەو باکوور و رۆژئاوای هەرمۆتە، نزیکەی ٢ کیلۆمەتریش بەرەو رۆژهەڵاتی و باشووری هەرمۆتە بڕۆین، دەبینین هەمووی گۆڕستان و بناغەی خانوو و کۆنە ئاش و بناغەی کەنیسە دەدۆزینەوە، کە ئەمانە بەڵگەی زیندوون و ئەوە دەسەلمێنن کە ئەم گوندە زۆر گەورە و فراوان بووە، وەک ئەویش ئاماژەی پێکردووە شارێکی گەورە بووە، چونکە پاشماوەی حەوت دێر و کەنیسەی تێدا دۆزراوەتەوە، رەنگە زیاتریش بێت، ژێر خاک کەوتبێت و شوێنەواریان بزر بووبێت[١٠].

دیانەکانی هەرمۆتە زۆر لە هی ناو کۆیە کۆنترن، وەک دەڵێن: گوندی (کلێسە)، (بۆگد)یش دیان بوون، وە کلێسەش بە ناوی کەنیسەی دیانان مابێتەوە[١١].

هەندێک لە مەسیحییەکانی هەرمۆتە هەر لە دێر زەمانەوە کۆچیان کردووە بۆ زۆر شوێن و بڵاوبوونەتەوە، بە تایبەتی لە کۆیە، هەولێر، عێنکاوە، کەرکووک، بەغدا، سنە. دوای راپەڕینی ساڵی ١٩٩١ وەکو خەڵکی هەموو کوردستان ژمارەیەکیان روویان کردە هەندەران.

ئێستا ژمارەی مەسیحییەکانی گوندی هەرمۆتە کە سەر بە کۆیەیە نزیکەی ٩٨ خێزانی مەسیحییە، خێزانی موسڵمانیش لەم گوندەدا دەژین، کە ٢٠ خێزانی موسڵمان دەبێت، پێش ١٠٠ ساڵ تەنانەت یەک خێزانی موسڵمان لە هەرمۆتە نەدەژیا، هەمووی مەسیحی بوون، بەڵام ئێستا تێیدا دەژین[١٢].

دەربارەی مەسیحییەکانی ناو کۆیە، کە لە هەردزۆریان لە هەرمۆتەوە هاتنە ناو کۆیە لە سەرەتا لە گەڕەکێک نیشتەجێ بوون بەناوی (بەفری قەندیل) تەنها یەک ماڵە دیان بوو بەناوی (خۆشاب کۆ - خۆشاوەکۆ) لە دواییدا ئەوانی تر هەریەکە لەلایەکەوە هاتوون، وەک هیران و شەقڵاوە و دیانە و موسل،...هتد. ئەیان وێراوە لە کۆیە کەنیسەیەکیان بۆ دروست بکەن لە هەرمۆتە بۆیان داناون[١٣].

پێشتر زۆربەی خێزانە مەسیحییەکان لە کۆیە لە دەوروبەری کەنیسەکەیان لە گەڕەکی جەمعیە و بەفری قەندیل و سەرباغ لە کۆیە دەژیان،

مەسیحییەکانی کۆیە ژمارەیان لە نێوان ٣٥ - ٤٥ خێزانە، پێش هەڵگیرساندنی شۆڕشی ئەیلول لە ساڵی ١٩٦١ ژمارەیەک لە مەسیحییەکان زۆر زیاتر بوون لە ئێستا، بەڵام بارودۆخی گرانی ژیان و بارودۆخی سیاسی پاڵی بەزۆربەیانەوە نا، کە بۆ بەغدا و کەرکووک و عێنکاوە کۆچ بکەن[١٤].

بارودۆخی کۆمەڵایەتی مەسیحییەکانی کۆیە

أ- ژن و ژنخوازی و جل و بەرگ:

هاوسەرگیری پەیوەندییەکە کۆمەڵگا دانی پێداناوە لە نێوان ژن و پیاودا، چەند بەهایەکی تایبەتی ژن و مێردەکە دەستنیشان دەکات، لە دوای ئەوەی کە منداڵیان دەبێ خێزان دروست دەکات، وەچەکانیش لە رووی شەرعییەوە دانی پێدادەنرێت بۆ هەریەکێک، چەند پەیوەندییەک دەبەستن، کەوا یاسا و داب و نەریتە کۆمەڵاتییەکان رێکی دەخەن، هاوسەرگیری سیستەمێکی کۆمەڵایەتییە، کە شێوەی جیاجیا وەردەگرێت بە پێی شارستانیەتە

جۆراوجۆرەکان[١٥].

شێوازی ژن و ژنخوازی لەناو مەسیحییەکانی کۆیە وەک مەسیحییەکانی هەموو وڵاتانی دیکە هەندێ تایبەتمەندییان هەیە کە پەیڕەوی دەکەن، هەرچەندە لەوانەیە شێوەی داواکارییەکەیان وەک موسڵمانانی کۆیە و هەموو موسڵمانان وابێ، بەڵام لە هەمان کاتدا هەندێ داب و نەریتی تایبەت بەخۆیان هەیە کە پەیڕەوی دەکەن، لە مەراسیمی ژن هێنانی مەسیحییەکان لە کەنیسە بەڕێوەدەچێ، لە دوای ئەوەی کە داوا کردنەکە تەواو بوو، کچە دەستنیشان دەکرێ لە کەنیسە، لە هەر شوێنێک بن، دەبێ لە کەنیسەی ئەو شوێنە مارە بکرێ، بۆ نموونە لە کۆیە بن دەبێ لە کەنیسەی کۆیە مارە بکرێ، بەڵام ئەگەر بێتو لە هەرمۆتە بوون، ئەوا دەبێ لە کەنیسەی هەرمۆتە ئەم مەراسیمە جێبەجێ بکرێت[١٦].

کاتێ کە کوڕەکە کچەکە دەستنیشان دەکات، ئیتر بۆ ماوەیەک کچ و کوڕەکە سەردانی لای قەشە دەکەن، هەندێ قسە و ئامۆژگاریان لەبارەی ژیان و مەسەلەی ژنهێنان دەکات، بۆ ئەوەی لەم ماوەیەدا بیر لە خۆیان بکەنەوە، ئەگەر لەم ماوەیەدا نەگەیشتنە یەک دەتوانن لە یەک جیا ببنەوە پێش ئەوەی لە کەنیسە مارە بکرێ، چونکە لە دوای مارە کردن ناتوانن لەیەک جیا ببنەوە، واتا لە ئایینی مەسیحی تەڵاقدان نییە[١٧].

بەشێوەیەکی گشتی مەسیحییەکانی کۆیە لە پەیڕەو کردنی ئەم مەراسیمە سوورن لەسەر پشت بەستن بە عادات و تەقالید و ئایینی خۆیان، لەبارەی جل و بەرگیان مەسیحییەکانی کۆیە خۆیان بە ئاشووری دانانێن کە ئەوان واتا ئاشوورییەکان جل و بەرگی تایبەت بەخۆیان هەیە و دەیپۆشن، بەڵکو مەسیحییەکانی کۆیە شێوەی جل پۆشینیان وەک خەڵکانی دیکەی ناو کۆیە وایە، کە ئەوان زۆربەیان خۆیان بە کورد دادەنێن و دانی پێدادەنێن، واتا هیچ جل و بەرگێکی تایبەت بەخۆیان نییە، هەرچەندە زۆرینەی خەڵک وا پێشبینی دەکەن جل و بەرگی تایبەت بەخۆیان هەبێت[١٨].

ب- یارییە کۆنەکانی گوندی هەرمۆتە:

١- شەوچەرە و شەوەڕەشە: لە کۆندا رادیۆ و تەلەفزیۆن و سەتەلایت نەبووە، کارەباش نەبووە یاخود بە شێوەی ئێستا نەبووە، نەگەیشتۆتە گوندەکان، شەوانی زستانی دوورودرێژ وا زوو نەدەڕۆیی، بۆیە پەنایان دەبردە بەر چیرۆک و یاری و قسەی نەستەق...هتد، تاوەکو شەویان لێ بڕوات و کاتێکی خۆش بەسەربەرن[١٩].

لە گوندی هەرمۆتەش وەک هەموو شوێنەکان و گوندەکانی تری کوردستان ئەم دیاردە هەبووە، چەند کەسانێکی چیرۆکزان هەبوون لەوانە: (ئیلیا فەرەنسی کە پێیان دەگوت مام زۆرا - تۆما یوسف...هتد)[٢٠].

چیرۆکخوان رووی بکردایە هەر ماڵێک پێشوازیان لێدەکرد و خزم و کەس و خەڵکی گوند لە ماڵێک کۆ دەبوونەوە و لە تاریکی شەوی زستان بەدیار سۆپای دار و قوتیلەی چرا دادەنیشتن، چیرۆکخوان دەستی دەکرد بە چیرۆک گێڕانەوە، کە سەعاتێک چیرۆکی دەگێڕایەوە و چەندان شەو ئینجا چیرۆکەکە کۆتایی پێدەهات، واتا زنجیری بوو، شەوچەرەی مێوژ و گوێز و...هتد، دەخورا[٢١].

زۆرجار لە دوای گێڕانەوەی چیرۆکەکە یان بەبێ چیرۆکیش شەوە رەشەیان دەکرد، چۆنییەتی ئەم یارییەش بەم شێوەیە بوو، لەناو قاپێکی گەورە یان مەقلییەک دوو سێ چەنگە خوێیان دەخستە سەر ئاگر تا تەواو خوێیەکە سوور دەبووەوە، دواتر قوتیلە و چرا دەکوژایەوە، خوێیەکەیان لەسەر ئاگر دادەگرت و نەختێک مەی (ئارەقیان) بەسەردادەکرد لە هەموو لایەک دەبووە پێکەنین، چونکە ئەم دووکەڵە وای دەکرد کە هەر کەسەی سەیری ئەوەی بەرامبەری بکات چاوەکانیان دەبریقێتەوە و شێوەشیان زۆر سەیر و پێکەنیناوی دەردەچێت، کە دیمەنێکی پێکەنیناوی دروست دەکرد[٢٢].

٢- یاری کۆسانێ: کۆسانێ یەکێکە لەو یارییە فۆلکلۆرییە کۆنانەی کە ئێستاش ماوەتەوە، هیچ کەس لە پیاوە بە ساڵاچووەکان نازانن و لە باب و باپیرانیشیان نەبیستووە، کەی ئەم یارییە پەیدا بووە. لە زۆربەی یارییەکانی تر چێژ بەخشترە،

چونکە جگە لەو کەسانەی یارییەکە دەکەن کەسانی دەوروبەر و تەماشاکا چێژێکی خۆش لەم یارییە وەردەگرن[٢٣].

ئەم یارییە لە زەمانی کۆن لەناو مەسیحییەکانی کۆیە و هەرمۆتە دەکرا، ئێستاش تەنیا مەسیحییەکانی هەرمۆتە ئەم یارییە دەکەن، یارییەکی زۆر خۆشە و لە تەواوی جیهان ئەم جۆرە یارییە نییە، تایبەتە بە مەسیحییەکانی هەرمۆتە[٢٤].

ئەم یارییە لە سێ بەش پێک هاتووە، یەکەم: تەختە، دووەم: سوار، سێیەم: چار.

١- تەختە: لە زەمانی کۆن بەم شێوەیە دروست دەکرا: لەبن سێبەری دار زەیتون و ناو رەزان کۆسپەیەکیان بە قوڕێکی پر کا و شێلراو دروست دەکرد، لە شێوەی خشتێکی براو دەچوو، درێژییەکەی ٢٥ - ٣٥سم و پانییەکەی ٨ - ١٠سم دەبوو، خشتەکە لەباری درێژی بە ئەندازەی چاو دەکرا بەدوو بەش، هەر بەشەی ١٢ جووت کونیان تێدەکرد بە چیلکە دار، وازیان لێدەهێنا تا وشک دەبووەوە، دواتر ٢٤ چیلکەیان دەهێنا، هەر چیلکە دارەش لە شێوەی نیوە قەڵەمێکی رەساس دەچوو، دوازدە چیلکە داریان پاک دەکردەوە رەنگی سپی دەنواند، بەڵام دوازدە چیلکە دارەکەی تریان بە توێکڵەوە دەهێشتەوە تاکو لە یەکتری جودا بکرێنەوە، هەریەک لەم چیلکە دارانە پێی دەڵێن سوار. (١٢) چیلکە داریان دەخستە لایەکی کۆسپە کونکراوەکە دەخرایە ئەو کونانەی دەکەوتە بەشی دەرەوەی، واتا دوای چەقاندنی دوازدە سوارەکە بەشێوەی ریزبەند دوازدە کونی دیکە بەتەکیانەوە دەمایەوە، بۆ لایەکەی دیکەش لەم دوازدە جووت کونە لایەکیان وەردەگرت و لای دەرەوەی دوانزدە چیلکە دارەکان (سوارەکان)یان دەچەقاند بەم شێوەیە دەردەچوو.

لەسەر تاتە قوڕەکە چوار ریز کون هەیە، هەر ریزەی (١٢) خانە یان کونی لەسەر کراوە، هەر لایەی (١٢) سواری تێدا دادەنێن، واتا ٢٤ خانە بۆ سوارەکان و ٢٤ خانەش بە بەتاڵی دەمێنێتەوە، بەڵام ئێستا پارچە لەوحەیەک بەو ئەندازەی وتمان یان بچووکتر ئامادە دەکرێت و کونەکانیش بەهەمان شێوە ئامادە دەکرێت، واتا دوازدە سواری رەش بۆ لایەکیان دەبێت، دوازدە سوارە سپییەکەش بۆ لایەکەی دیکە، بەم شێوەیە لەسەر پارچە تەختەی خانەکراو دەتوانرێت یارییەکە وەک هەموو یارییەکانی تر بگوازرێتەوە بۆ هەموو شوێنێک[٢٥].

جگە لە تەختە و سوار بەشێکی دیکەمان هەیە پێی دەڵێن (چار)، چۆنیەتی دروست کردنی (چار)، دوو دار دەهێنین درێژییەکەیان نزیکەی ٢ - ٤سم بێت، ئەستووریشیان بەقەد دەسکی خاکەنازێک یان کەمتر بێت، لە ناودراستەوە لەباری درێژی هەریەک لە دارەکان دەقڵیشێنن و دەیانکەن بە دوو لەت، هەر لەتەش دوو دیوی هەیە، دیوی تەخت و دیوی کەوانەیی، واتا (پشت) یان (زگ)، دیوێکی راست و سپییە، دیوی کەوانەش توێکڵی دارەکەی پێوە ماوە و مەیلەو رەشە، ئەمە چۆنیەتی دروست کردنی کەلوپەلی یارییەکە بوو[٢٦].

چۆنیەتی یاری کردنی کۆسانێ:
دوای دانانی تەختەکە و دامەزراندنی سوارەکان و چارەکان، کەسەکان دەبن بەدوو گروپ، هەرلایە و لەیەک کەس تا سێ دەبن، واتا یەک بەیەک یان دوو بەدوو یان سێ بەسێ دەتوانن زیاتریش بن بۆ ئەوەی یارییەکە بکەن، بۆ نموونە سێ کەس لەوبەر دادەنیشن و سێ کەسی تریش لەمبەر، کەسێک لە گروپی یەکەم دەبێت بە (ئۆستا) لە تەنیشت تەختە کون کراوەکە دادەنیشێت. گرووپەکەی تریش بەهەمان شێوەیە، واتا دانیشتنەکە شێوەی سفرەی نان خواردن وەردەگرێت، بەرامبەر بەیەک دادەنیشن.

ئەو کەسەی ئوستایە لە گرووپی یەکەم و ئەو کەسەی ئوستایە لە گرووپی دووەم، یەک لەو دارانە (چار)انە وەردەگرێت بە ئەندازەی ١مەتر بەرزی دەکاتەوە، تەقڵەیەکی پێ لێدەدا و فڕێی دەدا. ئەگەر کەوتە سەر پشت واتا لای توێکڵەکەی لەسەر ئەوی بێت و رووەو تەختەکەی بە رووتەوە بروانێ و ئەوە یارییەکە دەکەوێتە دەست ئەم گرووپە، گرووپەکەی تریش هەمان شت

دەکات، ئەگەر هەر بەم شێوەیە دەرچوو ئەوا دووبارەی دەکەنەوە، واتا هەردوو گرووپەکە هەمان کردار دەکەنەوە تا یەکێکیان دەکەوێتە سەر پشت و رووە سپییەکە بەدیار دەکەوێت، لە شێوەی خەت و شێرانێ وایە، کە بزانن یارییەکە دەکەوێتە دەست کام گرووپ[٢٧].

دوای ئەوەی کەوتە دەست یەک لەو دوو گرووپانە، ئاخر کەس لە گرووپەکە دەست دەکات بە یاری کردن، دواتر ئەوەی تەنیشتی ئاخر کەس،واتە ئوستا لیدەدا، بەلام بۆ گرووپەکەی تر لە دوای ئەوەی ئوستای گرووپی یەکەم لیدا یەکەر ئوستای گرووپی دووەم وەری دەگرێت و بەپێچەوانەوە دەبێت، چۆنیەتی یاری کردنی چوار پەلە دارەکە وەردەگرێ، هەردوو پارچەیان پێکەوە بەدەستێک دەگیرێت، دوو پارچەکەی تریش بەدەستەکەی تر، لەشێوەی پەلیکانێ لە شوێنی خۆی لێکیان دەدات، یەک لەمانە دەردەچێت: (کۆس، دوو، سێ، چوار، شەش):

کۆس: لە ئەنجامی لێدانی هەرچوار پارچە دارەکان، ئەگەر سێ لە دارەکان کەوتنە سەر (زگ) یەکێکیشیان کەوتە سەر دیوە کەوانەییەکە، ئەوا دەبێت بەکۆس.

دوو: ئەگەر دوو لە (چار)ەکان یان شەپکە دارەکان کەوتنە سەر پشت، دووەکەی تریش کەوتنە سەر زگ، ئەوا پێی دەلێن دوو، کە دوو داریان یەک شێوە وەردەگرن و دووەکەی تریش شێوەیەک.

سێ: لەم چوار پەلە دارە، ئەگەر سێانیان کەوتنە سەر پشت و یەکێکیان کەوتە سەر زگ، ئەوا پێی دەلێن (سێ).

چوار: (چار)ەکان یان پەلە دارەکان بکەونە سەر پشت، واتا هەر چوار رووە سپی و تەختاییەکە بە رووتەوە بێت.

شەش: هەر چوار پەلە دارەکە بکەونە سەر زگ، واتا رووە کەوانەییەکە و بەتوێکڵەکە بەرووتەوە بێت[٢٨].

گرووپی یەکەم هەریەکەیان پەلە دارەکە لێک دەدەن تا سرەیان تەواو دەبێت، ئینجا گرووپەکەی تر، بەلام مەرجێک هەیە هەز کەسە چ لە گرووپی یەکەم یان دووەم بێت، دەبێت یەک جار (کۆس) بهێنێ دەنا هەرچەند سێ و چوار و شەش و...هتد بهێنێ بۆی حیساب ناکرێ و ئەو کەسەی کۆسی هێنابێت دەلێن (زا)، ئەوەی کۆسی نەهێنابێت دەلێن (قسرە)، هەر کۆسەیەک چیلکە دارەکان (سوارەکان) سەربەست دەکا، واتا ئەو دارەی بەکۆس نەجولابێ ناتوانرێت دەستی لێبدرێ بۆ ئازاد کردنی هەر (١٢) سوارەکان، دەبێت ئەم گرووپە (١٢) کۆسی هێنابێ بەم شێوەیە بەهاتنی کۆس و ژمارەکانی تر سوارێک یان چەند سوارێک دێنە دەرێ بۆ دوازدە خانەکەی تەنیشت خۆی دەروات[٢٩].

دیوی گرووپەکەی تر هەنگاو بەهەنگاو دەروا تا دەگاتە ریزە خانەکانی ئەوبەر و سوارەکانیان دەکوژێت و ئەگەر پێک نەگەیشتێ گرووپەکەی تر دەیکوژێت، بەم شێوەیە سوار سوار دەکوژێت تا تەواو لایەکیان هیچ سواری نامێنێ لایەکەی تر چەند سوارێک یان تاقە سوارێکیان دەمێنێ و دەیبەنەوە.

لەم یارییە چەند جۆرێک قسرکردن هەیە:

یەکەم: ئەگەر کەسێک تا کۆتایی یارییەکە کۆسی نەهێنا، ئەوا چوار و شەش و دوو و سێ هیچیانی بۆ حیساب ناکرێت.

دووەم: ئەگەر هەرسێکیان واتا گروپەکە هەموو کۆسی هێنابێ و ئەو سوارانەی بەکۆس دەجولێنەوە هەر هەمووی بکوژرێن دەبێت سەر لەنوێ کۆس بهێننەوە، دەنا هەچ ژمارەیەکی تر بهێنێ بۆیان حیساب ناکرێ.

ئەگەر ئەو سوارەی چووە شاری گروپەکەی تر ئەوانیش هەموو سوارەکانی خۆیان هێنادەر، ئەو سوارانە هەمووی عاسێ دەبن ناتوانن بێنەدەر و ناتوانن بەکاریان بهێنێ، تەنها دەتوانن لەوکاتە بەکاریان بهێنێ کە هیچ سوارێکی تریان بەدەستەوە نەبێت.

لەوکاتەش پێویستە (کۆس) بهێنێ بۆ دەرکردنی یەک سوار، واتا لێرە یەک لە شەریکەکانی کۆس بهێنێ بەسە، نەک تەواوی شەریکەکان، لێرە بە پێچەوانەی سەرەتای یارییەکە، واتا دەتوانن یەک سوار دەربهێنێ، کەچی ئەگەر لە شاری خۆت بی بە ئارەزووی خۆت سوار دەردەهێنیت، ئەگەر لە شارەکەی

خۆت بی دەبێت هەموویان كۆس بهێنن، ئەوەی كۆسی نەهێنا خاڵەكانی تری بۆ حیساب ناكرێت، بەڵام لەمەیان یەک كۆس بەسە، كە سوارەكە هاتەدەر هەموو گرووپەكە دەتوانن خاڵەكانیان بۆ حیساب بكرێت[٣٠].

دوو مێرد: سوارێكی خۆت لە سوارێكی خۆتی دەدەی دەبێت بەدوو سوار، بەڵام لە یەک چیلكە دار (یەک سوار) لەوكاتەش چیلكە دارێكی جیاواز دادەنێین تاكو بناسرێتەوە، سوارەكەش لە سەرەوە دوو لقی لێدەبێتەوە.

سێ مێرد: بەهەمان شێوە سێ سواری هەمان گرووپ لێكدەدرێت.

چوار مێرد: چوار سواری هەمان گرووپ لێک دەدرێت... پێنج مێرد...هتد، بەهەمان شێوە...

سوودەكانی دوو مێرد و سێ مێرد و........هتد ئەوەیە، تاكو بەیەک كەرەت سێ چوار سوار كە ئاوێتە بوون بەیەک سوار پێش دەخرێت بۆ ئەوەی زوو بگاتە شاری گرووپەكەی تر و سوارەكانیان بكوژێت.

ئەگەر بمانەوێ فەرعێكی لێبكەینەوە، واتا ئەگەر سێ مێرد بوو، بیكەینەوە بەدوو مێرد یان بیكەینەوە بەسێ سوار، وەک جاران ئەوا دەبێ كۆس بهێنی، بە هاتنی كۆس دەتوانیت سوارێک (چیلكە دارێک) لە پێش ئەو سوارەی كە ناومان ناوە سێ مێرد بچەقێنین بە چەقاندنی ئەم سوارە سێ مێردەكە دەبێت بەدوو مێرد، بەهێنانی یەک كۆسی تر دیسان سوارێكی تر لە پێش سوارە دوو مێردەكە دەچەقێنین بەم شێوەیە دەبێتەوە سێ سوار و سێ مێردەكەش هەڵدەوەشێتەوە[٣١].

هۆیەكانی شێتبوونی سوار

- شێت بوونی سوار بەبێ مەبەست: ئەگەر سواری گرووپێكیان گەیشتە شاری گرووپەكەی تر، هیچ سوارێكی تر نەبوو بیجولێنێتەوە بەهۆی نەبوونی كۆس، سوارەكانی تر كۆت و بەند كراوە، ئەوا ئەم سوارە شێت دەبێت واتا هەچ ژمارەیەک بێت دەبێت تەنها هەر بەم سوارە بجوولێتەوە، ئەگەر نەكوژرێت لەلایەن گرووپەكەی تر دووبارە دەچێتەوە ناو شار و دەست دەكات بەكوشتن، یان دەتوانێت بێتەوە لایەكەی خۆی بە دوازدە خانە، دیسان بجوولێتەوە و بچێتەوە لایەكەی تر.
- ناقڵكردنی سواری شێت: دەبێت كۆسی تر بهێنن و ئەو سوارەی كە شێت بووە لەنێو شاری گرووپەكەی تر چەند سوارێكی پەڕاندووە، دەبێت سوارێكی تر بنێردرێت تا بچێت ئەم سوارانە بكوژێت كە پشتی سوارەكەی تۆی گرتووە بە كوژرانی ئەم سوارانە و نەمانی مەترسی لەسەر سوارە شێتەكە، ئەوا ناقڵ دەبێتەوە.
- شێت بوونی سوار بەمەبەست: لێرە ئەو گرووپە خۆی ئەو سوارە شێت دەكات، چونكە حیساب دەكات كە ئەم سوارە سوارێكی زۆر لە گرووپەكەی تر دەكوژێت یان هەموو ئەو سوارانە دەكوژێت كە بە كۆس جوولاونەتەوە كە هەمووی كوشتن ئەوان قسەردەبن، دەبێت دووبارە كۆس بهێنن دەنا ناتوانن دەست بدەنە گواستنەوەی هیچ سوارێک[٣٢].

سوودەكانی كۆس

١- بە هاتنی كۆس یەک خانە سوارەكە دەڕوات.

٢- هەموو سوارێک لە كۆت و بەند رزگار دەكات.

٣- رێگا بە یاریكەر دەدات لەدوای هێنانی كۆس ژمارەكانی دیكە بۆ حیساب بكرێ.

٤- ئەگەر دوو مێردە یان سێ مێردە هەبوو بە كۆس دەكرێ بەسوار.

ئەوانی تر دوو - سێ - چوار - شەش، هەریەكەیان ئەوەندە خانەیە دەبڕن، دوو دوو خانە دەبڕێت، سێ تەنها سێ خانە دەبڕێت...هتد، ئەو كەسەی كە چارەكانی لێكدا و تەنها یەک لەمانەی هێنا، (كۆس - چوار - شەش) دووبارە لێک دەداتەوە، واتا هەتا (كۆس - چوار - شەش) بهێنێت هەر لێدەداتەوە و هەمووشیان حیساب دەكرێت، بەڵام ئەگەر (دوو - سێ)ی هێنا، بۆ نموونە ئەگەر دووی هێنا دوو خانەی بۆ حیساب دەكرێت و سوارێک دوو خانە دەچێتە پێشەوە، بەڵام ناتوانرێت دووبارە لێیداتەوە، هەمووشیان پێویستن، چونكە جاری وا هەیە هەریەک لە گرووپەكان یەكی یەک سواریان ماوە ئەم دوو سوارە دەكەونە راوەدوونان، جاری وا هەیە پێویستیت بەم دووە

هەیە، چونكە سوارەكەی گرووپەكەی تر دوو خانە لەهی ئەوەكەی تۆ دوورە بە هێنانی (دوو) سوارەكەی تۆ دەچێتە شوێنی سوارەكەی گرووپەكەی تر، سواری گروپەكەی تر فڕێدەدەی، بەم شێوەیە دەیبەیتەوە، یان جاری وا هەیە یەک خانە لە سوارەكەی تۆ دوورە تۆ دەبێت كۆس بهێنی، بەم شێوەیە هەموو ژمارەكان سوودیان هەیە، بەڵام بەشێوەیەكی گشتی (كۆس و شەش) لە هەموویان باشتر یارییەكە بەرەو پێشەوە دەبات، كۆس بۆ ئازاد كردنی سوارەكان، شەشیش بۆ بەرەو پێشبردنی سوارەكان زۆر خێرایە.

ئەم كۆس و شەشە چووەتە ناو فۆلكلۆریشەوە، كە دەڵێن ئەگەر ئەم شتەم بۆ سەركەوتایە كۆس و شەش بوو، واتا ئەم كۆس و شەشەیە كە لەم یارییەدا هاتووە[٣٣].

بواری خوێندن
لەلای مەسیحییەكانی كۆیە

مەسیحییەكانی كۆیە، وەک هەموو مەسیحییەكانی شوێنەكانی تری كوردستان كە لە پێشتر لەسەر ئیشی دەستی دەژیان لەوانە رستن و چنین بوو، بەڵام كاتێ كە قوتابخانە كرایەوە لە كۆیە لە بیستەكانی سەدەی پێشوو یەكسەر كچ و كوڕەكانیان و نەوەكانیان ناردە بەرخوێندن[٣٤].

لە دەرچووانی ئەوەی یەكەم بە مامۆستا لە كۆیە وەک مامۆستا، (حەننا ئەنتوان، جەبار عەبدولكەریم، اندراوس هورمز،...هتد)[٣٥].

ئێستا زۆربەی ئەهلی مەسیحییەكانی كۆیسنجق كارمەندن لە دەوڵەت بەتایبەتی پیشەی مامۆستا و ئەندازیار و پزیشک و.... هتد، بە (نێر و مێ)ەوە، بە دڵسۆزی ئەركەكانیان بەڕێوە دەبەن، هەر لەبەر ئەمەیە كە ڕێزێكی تایبەتیان هەیە لەناو كوردەكانی ناوچەكە[٣٦].

ئەگەر بێتو باسی خوێندن بكەین لە هەرمۆتە كە گوندێكە دەتوانین بڵێین تایبەتە بە مەسیحییەكانی كۆیە، كە زۆرینەی مەسیحییەكانی كۆیە لەم گوندە نیشتەجێن، بۆ یەكەم جار كە قوتابخانەی هەرمۆتەی سەرەتایی كرایەوە ئەم قوتابخانەیە لە ساڵی ١٩٧٤ بوو، یەكەم مامۆستای قوتابخانەی هەرمۆتەی سەرەتایی مامۆستا (قاقۆز بنیامین) بوو، كە خەڵكی عەنكاوە بوو، كە بەڕێوەبەر و مامۆستای قوتابخانە بوو، تا گەیشتە دروست كردنی پۆلی چوارەم مامۆستایەكی دیكە بۆ هات، ئەویش مامۆستا جەبار كەریم بوو[٣٧]، لەسەرەتادا ئەم قوتابخانەیە بینای نەبوو، بەڵام لە هۆدەیەكی كەنیسە دانراو هەیوانێكی لە پێش بوو، كە بەڕێوەبەر لێی دادەنیشت، كۆی قوتابیان گەیشتە ٣٥ قوتابی، زۆربەیان تەمەنیان گەورە بوو، كە دەگەیشتە ١٤ - ١٥ ساڵ تەنیا ئەو دوو كچە بۆ یەكەمین جار لەم گوندە چوونە قوتابخانە: (ترێزا عەودیش و فەریدە بوتروس) بوون، بەردەستی قوتابخانەش ناوی (حنا یوسف) بوو، كاتێ كە پۆلی شەشەم كە ژمارەیان حەوت قوتابی بوو، ئەم قوتابیانەیان گواستەوە، كە ٣ قوتابی بۆ قوتابخانەی ئولای (كۆیسنجق الاولی) و ٤ قوتابی بۆ قوتابخانەی پانیە (زانست) لە كۆیە، ئەو سەردەمە تەنیا ئەو دوو قوتابخانە لە كۆیە هەبوو، بەڵام وەک قوتابییەكان خۆیان دەڵێن كە ئاستی زانستیان زۆر نزم بوو، لەبەر ئەوەی باری ژیانیان باش نەبوو، دوو قوتابی موسڵمانیان تێدابوو، ئەویش (ئیبراهیم ئەحمەد - قادر عەبدوڵڵا) بوون، ئەوانی تر مەسیحی بوون[٣٨].

ساڵ بەساڵ كەنیسە هۆدەی بۆ دروست دەكرد مەبەست قوتابخانەكەی هەرمۆتەیە، تاكو ساڵی ١٩٧٢ قوتابخانەیەكی بچووكیان دروست كرد، لە ساڵی ١٩٧٨ مامۆستا (شەفیق سابیر) سەرپەرشتیار(مشرف) بوو، سەردانی كردن و گوتی كە دەبێ قوتابخانەی ناوەندی (تكمیلی) بكەینەوە، ئیدی ئەو كاتە چوار مامۆستای سەرەتایی لەوێ بوون، توانرا ناوەندییەكە بكەنەوە، تاكو میلاكی بۆ دانراو لە سایەی یەزدان چەند مامۆستا و پزیشک و ئەندازیاری لێ دەرچوو[٣٩].

بۆنە و جەژنە ئایینییەكان و
چۆنیەتی یاد كردنەوەیان

١- جەژنی لە دایک بوون (میلاد):

جەژنی سەری ساڵ بەواتای ڕۆژی لە دایک بوونی حەزرەتی عیسا و هەنگاونان بەرەو ساڵێکی نوێ[٤٠]. مەسیحییەکانی کۆیەش، وەک هەموو مەسیحییەکانی جیهان، بە خۆشحاڵییەوە پێشوازی لەم جەژنە دەکەن و گەڕەک و ماڵەکانیان دەڕازێننەوە، بە دڵێکی خۆش پێشوازی لە ساڵی تازە دەکەن، بەو هیوایەی ساڵی تازە بەخۆشییەوە دەست پێبکات و ژیانیان ئاسوودە و بەختەوەر بکات[٤١].

ئەو دیاردانەی لە پێشوازی ساڵی نوێ دەبینرێ، کەسایەتی (بابا نوئێل) و (شجرة الميلاد)ە، واتا درەختی جەژنی لە دایک بوون، کە دوو شتی سەرنجڕاکێشی ئەم زەماوەند و پێشوازییەیە، ئەگەر بمانەوێ ئەم دوو دیاردەیەش شی بکەینەوە دەتوانین بڵێین:

بابا نوئێل ئەو کەسەیە بەرگێکی سوور و کڵاوێکی بە گوڵینگە و پێڵاوێکی فەرروودار و ریشێکی سپی و درێژ و چاویلکەیەک دەپۆشێ، خۆی لە شێوەی پیاوێکی پیر نمایش دەکات و گۆچانێک بەدەستییەوە دەگرێت و توورەگەیەکی گەورە دەکاتە شانییەوە، کە جۆرەها نوقڵ و شیرینی و لەعابە بەسەر مناڵان دابەش دەکات، بە بینینی ئەم دیمەنە مناڵان شاگەشکە و دڵخۆش دەبن، سەبارەت بەم درەختەش کە بە (شجرة عيد الميلاد) ناسراوە زیاتر مەسیحییەکانی لای ئێمە لقی دارێکی سنەوبەر لەناو گوڵدانێک دادەنێن و لەخوارەوە تاکو لووتکەی سەری دەڕازێننەوە بە گڵۆپی ڕەنگاوڕەنگ و شتی درەوشاوە، ئەستێرەیەکیش دروست دەکەن بەسەر لووتکەی درەختەکەی دەخەن، کە ئەم بیرۆکەیە ئەوە دەگەیەنێ کاتێ عیسا بن مەسیح لە ڕۆژێک لە دایک بوو بەرامبەر دەلاقەی ژوورەکە ئەستێرەیەکی گەش و نوورانی بە دیارکەوت، هەر بۆیە چەسپاندنی ئەم ئەستێرەیە مانای لەدایکبوونی پێغەمبەری مەسیح حەزرەتی عیسا دەگەیەنێ.

بۆیە ئەوانیش مەسیحییەکانی کۆیە وەک هەموو گەلانی جیهان بە باق و بریق و سنەوبەری سەوز پێشوازی لەم جەژنە و لە ساڵی تازە دەکەن و خۆشحاڵی خۆیان دەردەبڕن[٤٢].

ب. جەژنی هەستانەوە (قيامه): ئەم جەژنە کە بە جەژنی (قيامه) واتا هەستانەوە ناو دەبرێ، ئەم ناوەش لەوە هاتووە، کە هەستانەوەی حەزرەتی عیسا دوای سێ ڕۆژ و زیندووبوونەوەی ئەم جەژنە دەکەوێتە مانگی نیسان کە دەکاتە مانگی چوار بە جەژنی گەورەش ناو دەبرێ، بەپێی ساڵ (١٠) ڕۆژ دێتە پێش و ساڵی وا هەیە (١٠) ڕۆژ دەچێتە دواوە، واتا (٣/٢٥ - ٤/١٠) دەکەوێتە ئەم نێوانە! عادەتێک هەیە لەگەڵ سروشتی بەهار، کە سروشت دەڕازێتەوە بۆ ئەم جەژنەش هێلکە بەهەموو جۆرەکانی، کەسک و سوور و مۆر...هتد ڕەنگ دەکەن، کە لەگەڵ نانی بەیانی دایدەنێن، ئەم (هێلکە) ڕەنگاوڕەنگانە تەعبیر لە خۆشی و شادی دەکات[٤٣].

ج- جەژنی خاچ (صليب): جەژنی (صليب) لەناو کوردەواری خۆمان بە (ئاگری پاییزی) ناوبانگی دەرکردووە، هەموو ساڵێک لە ئێوارەی (٩/١٤) ئاگر دەکرێتەوە، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کاتێک عیسای مەسیح لە خاچ درا، بەڵام نەدەزانرا، کە خاچ هی عیسای مەسیحە، مەلیکە هێلین مردووییەکی هێنا لەسەر سەلیبەکان درێژی کرد، لەسەر سەلیبی حەزرەتی عیسا مردووە کە هەستایەوە بەم شێوەیە زانیان بە کام سەلیب عیسا لە خاچ دراوە، وەک ڕووداوەکەی نەورۆز، ئەم سەردەمە هۆی ڕاگەیاندن نەبوو، بەڵکو لەسەر لوتکەی شاخەکان ئاگریان کردۆتەوە، بۆ ئەوەی ئەمە ڕابگەیەنێن، کە خاچەکەی عیسای مەسیح دۆزراوەتەوە[٤٤].

ناونانی ئەم جەژنەش لەناو کوردەواری بە جەژنی ئاگری پاییزی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی ئەم جەژنە دەکەوێتە ٩/١٤ هاوکات بەرەو ساردی و نزیک بوونەوەشە لە سەرما و سۆڵە، بۆیە بەو ناوە ناودەبرێت[٤٥].

کەنیسەی کۆیە و هەرمۆتە و دێری مار بەهنام

لە کۆیە کەنیسەیەکی بەقوڕ دروستکراو هەبوو، هەر ماڵێک بوو، کرابووە کەنیسە. لە پێش ساڵانی

١٩١٣ بەردیان کێشا بوو، کە کەنیسەی پێ دروست بکەن، دەڵێن حکومەتی عوسمانی کە ویستی بینای قوتابخانەکەیان بکات بەردەکەی کەنیسەشیان هێنا، بەناوی تەبەروع لە بینای قوتابخانەکەیان بەکار هێناوە، لەبەر ئەوەی مزگەوتی گەرموک لە کەنیسەکە نزیک بوو، نەدەبووایە کەنیسەکە ئەوەندە بڵند بێ، بەسەر مزگەوتەکە بنوڕێ. لەدواییدا ئینگلیز کۆیەی خستە ژێر ئیدارەی خۆی، دیانەکان کەمێک سەربەستیان پەیدا کرد، لە ساڵی ١٩٢٢ نۆژەنیان کردەوە، بەڵام لەبەر بۆردوومانی ئینگلیز نەتوانرا تەواوی بکەن لە ساڵی ١٩٢٣ بەگێچ و بەرد داردڕێ و تەواویان کرد، بە پارەی خەڵکی مەتران و هەندێ پارەشیان لە کەرکووکەوە بۆ هاتبوو، کەنیسەی کۆیە بە کەنیسەی (مار جەرجیس) ناونراوە[٤٦].

ئەو قەشانەی لە کەنیسەی کۆیە خزمەتیان کردووە، قەشە پۆلس عەجمایە و قەشە گۆرگیس کە زۆر زانا بوو، لە دانیشتووانی کۆیە بوو، هەروەها لە ساڵی ١٩٥٧ خزمەت کردنی ئەو کەنیسەیە لەلایەن زۆر قەشە و راهیبەکانی هرمزدیە وەک: قەشە سلێمان شەمەند و قەشە ئیسحاق و قەشە مەتی کۆسا، کە راهب بووە، کە ئەو بەڕاستی یەکێکە لەوانەی کە لەسەردەمەکەیدا زۆر خزمەتی کردووە[٤٧]. چاککردنەوەی کەنیسەکە و فراوان کردنی و گۆڕینی سەقفەکەی بە چیمەنتۆ کە پێشتر گەچ بوو، ئەمە یەکەم نوێ کردنەوە بوو لەسەر بودجەی حکومەتی عیراق. دوای راپەڕین لە کوردستان و رزگار بوونی لە دەستی رژێمی سەدامی زۆردار، حکومەتی هەرێمی کوردستان گورژمەیەک پارەی بەبڕی (٦٢٠٠) دیناری سویسری بۆ چاک کردن و نۆژەنکردنەوەی کەنیسەکە تەرخان کرد، کۆمەڵێک کەنیسە بە کەرپووچ تەغلیف کرد و حەوشەکەی چیمەنتۆ کرا و ناوەوەی کەنیسە کاشی کرا[٤٨]. لە ساڵی ٢٠٠٢ - ٢٠٠٣ حکومەتی هەرێم لەدوای رزگار کردنی عیراق دیسان بڕە پارەیەکی تری بۆ سەرف کردن بەبڕی (٥٠٠٠٠) دۆلاری ئەمریکی، کە بگونجێ لەگەڵ شوێنی خۆی، وەک پەرستگایەکی مەسیحییەکان لە ناوچەکە، فراوان کردنی هۆڵی پێشوازی و دروست کردنی هۆڵێکی شیاو بۆ ئاهەنگەکانی قەشە و خوشکە راهیبەکان و ئەوانەی کە لە هاویندا بە مەبەستی وتنەوەی وانە سەردانی کۆیە دەکەن، بەتایبەتی خوشکەکانی دڵی پیرۆز (اخوات قلب الأقدس). حەوشەکەی لە دەرگای سەرەکییەوە هەموو بەکاشی شتایگەر دروست کراوە، بۆیە کردنی ناو کەنیسەکە و دروست کردنی سەریرخانەیەکی نوێ[٤٩].

کەنیسەی هەرمۆتەش کەسێکی ئەرمەنی (یوسف سەرفیان) کە خەڵکی شاری تۆقانە لە تورکیا، لە ساڵی ١٨٦٨ دروستی کردووە، بە یارمەتی قەشە (قس شەمعون)، کە ئەمیش (٥٠٠) قرانی داوە و خواردنی (١٤)ە کرێکاری داوە کەنیسەکە تەواو بووە (لە زەمانی مەتران (یوحنا تەمرەز - رەبەی دێرە) کە لە کەرکووک دادەنیشت، بگرک یوسف ئودووش کە لە بەغدا دادەنیشت و پاپا بیئوسی نۆیەم). قەشە شەمعون و یوسفی برای لە بنەماڵەی شێخی مجی غرۆیە، کەنیسەکە لە جێی کەنیسەیەکی کۆن دروست کراوەتەوە، کە پێشان کەنیسەکە قوڕ بووە، بەردی گێچی سووتاوی بە وڵاغی دێنێتە هەرمۆتە، لەوێ دەیکوتن. لە هاوینی ١٩٧٧ کەنیسەکە لەلایەن قەشە متی کۆسە لە شەقڵاوە فراوان کرا، هەر ماڵە هەرمۆتەیەکیش (٢٥) دیناری داوە، هەروەها یوسف سەرفیانی گەورەش (٩٥) دیناری داوە، حکومەتیش هەزار دیناری داوە، بەکەنیسەی مریەمە دەناسرێ[٥٠]. لە دەوروبەری هەرمۆتە بناغە و پاشماوەی حەوت دێر و کەنیسەی تێدا ماوەتەوە، کە تا ئێستا پاشماوە و شوێنەواریان بزر نەبووە، بەڵام ئەوەی کە بە تەواوەتی ماوەتەوە دێرەکە دەکەوێتە باکووری گوندی هەرمۆتە بە دووری ٣ کیلۆمەتر[٥١].

دێرێ مار بەهنام کە ئێستا بە مەرپێنە قەدیشە ناسراوە، کە لەناو ئیسلامەکان بە شێخ محەمەدی دێرێ، دەکەوێتە بناری چیای باواجی بەرزییەکەی (١٢٦) پێیە و نزیک گوندی تۆبزاوەیە، بینایەکە خۆی لە بەرد و گەچ دروست کراوە و لە بەشی پشتەوەی گۆڕستانێکی گەورەی

لێیە(٥٢). لەسەر مێژووەکەی ڕای جیاوازی هەیە، ڕای یەکەم مێژووی ئەم دێرە دەبەستێتەوە بە دێری مار بەهنام، کە لە دەوروبەری موسڵ دروست کراوە بۆ ڕێز لێنانی هەر دوو برا (بەهنام - سارە)، کە ئەوانە لەنێوان شەهیدەکانی ساسانی بوون لە کاتی پێکدادانی تاپوری دووەم لە ساڵی ٣٦٣میلادی. ڕای دووەمیش دەڵێت: کە لە هێرشی مەغۆلەکان بۆ دێری مار بەهنام کاتێ قەشەکان و کاهنەکان ئەوێ بەجێ دەهێڵن و دەگەنە نزیک گوندی هەرمۆتە، ئەم دێرەیان دروست کردووە، ناویان ناوە مار بەهنام. بەڵام لە ساڵی ١٩٨٦ بەردە نووسێکیان لەناو دێرەکە دۆزییەوە کە بە ئەلف و بێی کلدانی چەند ڕستەیەکی لەسەر نووسرابوو. کە ئامەژەی بەوە دەکرد کە حەفت سەد ساڵ بەر لە ئێستا نۆژەن کراوەتەوە لەلایەن کێخوا (ئۆغان)، کە ئەو کات ئەو کەسایەتییە کێخوای هەرمۆتە بوو(٥٣)، لە ساڵی ١٩٨٨ لەگەڵ شاڵاوەکەی ئەنفال و تێکدانی گوندەکان ئەم دێرەش بەر ئەم شاڵاوە کەوتووە بە تەیئینی تەقێنراوەتەوە، بەڵام لە ساڵی ١٩٩٦ لەسەر بناغەی و شێوازی خۆی لەلایەن یەکێک لە ڕۆڵەکانی گوندەکە بەناوی (یەعقوب باسی) و بە بەشداری ڕۆڵەکانیشی دروست کراوەتەوە، دوو ساڵا دوای ئەمیش فراوان کرا و چەند تاقێک و حەوشەیان بۆ زیاد کرد، هەروەها دار و درەختیان بە دەوری دێرەکە چاند(٥٤).

پەراوێزەکان

١- تاهیر ئەحمەد حەوێزی: مێژووی کۆیە، ب١، بەغداد، ١٩٦٢، ل٣٣.
٢- هـ. س: هـ. ل.
٣- مەلا ڕەئوف سەلیم حەوێزی: کوردستان و ئایینی ئیسلام هاتنی سوپای عومەری کوڕی خەتاب و گرتنی کوردستان، بەغداد، ١٩٧٠، ل٨٣.
٤- سەفین جەلال فەتحوڵلا: شاری کۆیە، بەشی یەکەم، لێکۆڵینەوەیەکی (مێژوویی - جوگرافی - کۆمەڵایەتییە) هەزارمێرد، گۆڤار، ژ ١٥، ل١٥٢.
٥- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز جەمال ئەندراوس مەتی: ٢٠٠٧/٢/٩، کۆیە.
٦- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز فەریدە شەمعون گوڕگیس: ٢٠٠٧/٢/٥، کۆیە.
٧- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز پێسان یەعقوب ئیبراهیم: ٢٠٠٧/٢/١١، کۆیە.
٨- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز یوسف تۆما یوسف: ٢٠٠٧/١/٦، کۆیە/ هەرمۆتە.
٩- دەستنووسێکی بەجێماوی نووسەر (حەننا ئەنتوان).
١٠- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز هاوژین سلێوە عیسا: ٢٠٠٦/١٢/١٤، کۆیە/ هەرمۆتە.
١١- تاهیر ئەحمەد حەوێزی: سەرچاوەی پێشوو، ل٧٣.
١٢- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز هورمز عیسا کەریم، ٢٠٠٧/١/١٨، کۆیە / هەرمۆتە.
١٣- هـ. س، ل٧٥.
١٤- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز بەهار یەعقوب، ٢٠٠٧/١/١٩، کۆیە.
١٥- شاکر مصطفى سليم: قاموس الانثربولوجيا، لندن، ١٩٨١، ص٦١.
١٦- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز پولس فرنسی نوعمان، ٢٠٠٧/٢/١٥، کۆیە.
١٧- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز جەمال ئەندراوس مەتی، ٢٠٠٧/٣/١٥، کۆیە.
١٨- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز بوترس فرنسی نوعمان، ٢٠٠٧/٣/١٦، کۆیە.
١٩- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز هاوژین سلێوە عیسا: ٢٠٠٦/٢/١٢، کۆیە/ هەرمۆتە.
٢٠- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز هورمز عیسا کەریم: ٢٠٠٦/١٢/١٣، کۆیە/ هەرمۆتە.
٢١- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز سلێوە عیسا کەریم: ٢٠٠٦/١٢/١٢، کۆیە/ هەرمۆتە.
٢٢- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز مرقۆس ئۆدیس سلێمان: ٢٠٠٦/١٢/١٥، کۆیە/ هەرمۆتە.

٢٣- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز هاوژین سلێوە عیسا: ٢٠٠٧/١/١٤، کۆیە/ هەرمۆتە.
٢٤- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز هورمز عیسا کەریم: ٢٠٠٧/١/١٤، کۆیە/ هەرمۆتە.
٢٥- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز سلێوە عیسا کەریم: ٢٠٠٧/١/١٦، کۆیە/ هەرمۆتە.
٢٦- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز هاوژین سلێوە عیسا: ٢٠٠٧/١/١٦، کۆیە/ هەرمۆتە.
٢٧- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز مرقوس عوديش سلێمان: ٢٠٠٧/١/١٥، کۆیە/ هەرمۆتە.
٢٨- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز هاوژین سلێوە عیسا: ٢٠٠٧/١/١٦، کۆیە/ هەرمۆتە.
٢٩- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز هۆرمز عیسا کەریم: ٢٠٠٧/١/١٦، کۆیە/ هەرمۆتە.
٣٠- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز سلێوە عیسا کەریم: ٢٠٠٧/١/١٦، کۆیە/ هەرمۆتە.
٣١- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز هاوژین سلێوە عیسا: ٢٠٠٧/١/١٧، کۆیە/ هەرمۆتە
٣٢- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز مرقۆس عوديش سلێمان: ٢٠٠٧/١/١٠، کۆیە/ هەرمۆتە.
٣٣- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز هاوژین سلێوە عیسا: ٢٠٠٧/١/١٦، کۆیە/ هەرمۆتە.
٣٤- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز یەعقوب ئیبراهیم: ٢٠٠٧/١/٢٠، کۆیە.
٣٥- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز پۆلس فرنسی نوعمان: ٢٠٠٧/١/١٩، کۆیە.
٣٦- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز ئاهەنگ ئیسحاق: ٢٠٠٧/١/٢٦، کۆیە.
٣٧- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز جەمیل عیسا: ٢٠٠٦/١١/١٥، هەولێر.
٣٨- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز هاوژین سلێوە عیسا: ٢٠٠٧/١/٣، کۆیە/ هەرمۆتە.
٣٩- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز مرقۆس عوديش سلێمان: ٢٠٠٧/١/٢، کۆیە/ هەرمۆتە.
٤٠- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز جەمال ئەندراوس: ٢٠٠٧/٣/٩، کۆیە.
٤١- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز سلێوە عیسا کەریم: ٢٠٠٧/٣/٨، کۆیە/ هەرمۆتە.
٤٢- هاوژین سلێوە (جەژنی سەری ساڵ و چەند دیاردەیەک)، هەنگاوی نوێ، ژ ٥، ٢٠٠٤، ل١.
٤٣- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز ئاهەنگ ئیسحاق: ٢٠٠٦/١١/٢١، کۆیە.
٤٤- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز کەریم عەزیز بوترس: ٢٠٠٧/٢/٢٨، کۆیە.
٤٥- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز یەعقوب ئیبراهیم: ٣/١/٢٠٠٧، کۆیە.
٤٦- تاهیر ئەحمەد حەویزی: سەرچاوەی پێشوو، ل٧٥.
٤٧- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز ئاهەنگ ئیسحاق: ٢٠٠٧/١/٢٢، کۆیە.
٤٨- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز پۆلس فرەنسی نوعمان: ٢٠٠٧/٣/١٩، کۆیە.
٤٩- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز یەعقوب ئیبراهیم: ٢٠٠٧/٣/١٢، کۆیە
٥٠- تاهیر ئەحمەد حەویزی: سەرچاوەی پێشوو، ل٧٢.
٥١- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز هاوژین سلێوە عیسا: ٢٠٠٦/١٢/٢، کۆیە/ هەرمۆتە.
٥٢- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز سلێوە عیسا کەریم: ٢٠٠٦/١٢/٢٢، کۆیە/ هەرمۆتە.
٥٣- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز هورمز عیسا کەریم: ٢/١/٢٠٠٧، کۆیە/ هەرمۆتە.
٥٤- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز هاوژین سلێوە عیسا: ١٢/١/٢٠٠٦، کۆیە/ هەرمۆتە.

ئاهەنگی نەورۆزی ١٩٤٦

عاسم حەیدەری

جەژنی نەورۆز جەژنێکی نەتەوایەتی کۆنی میللەتی کوردە، هەزاران ساڵە کورد یادی ئەم رۆژە رووناک و بە بەهایە دەکاتەوە، ئەو رۆژەی کاوەی ئاسنگەری رۆڵەی نەتەوەی دڵسۆز ئاڵای شۆرشی گەلی کوردی رەنجبەری هەڵکرد، لە دژی ستەم و زۆرداری شاهەنشاهی بێبەخت ئەژدەهاک (زوحاک) بۆ ئەوەی ئەو زۆردارە لەناو ببرێ، ئەژدەهاک هەموو رۆژێ دوو لاوی دەکوشت بۆ ئەوەی بیانکا بە خۆراکی ئەو دوو مارەی لەسەر شانەکانی شین ببوون، گەلی ئازا و پاڵەوان بەسەر زۆرداردا زاڵ بوو و شاهەنشای بەدفەری کوشت و جاری یەکسانی و ئازادی و برایەتی دا.

ئەمە رۆژێکی تازە بوو، دوای زستان و سەرما و بەفر و بارانیش بوو، بەفر توایەوە، درەخت چرۆی دەرکرد زەوی کراسی سەوزی لەبەرکرد، باڵندە خەریکی جریوە و بلاوکردنەوەی ئاوازە خۆشەکانی بوو، قاسپەی کەو گۆرانی بلبل دنیای پر لە ئاواز کردبوو، ئاوی زەلاڵ لەسەر شاخ و قەدپاڵ و گردەکاندا دەهاتە خوارەوە، بەهەشتێک بوو بۆ خۆی.

ئەم رۆژە تازەیە رۆژی نەورۆزە، رۆژی سەری ساڵی کوردییە، ئەو رۆژەی کاوەی ئاسنگەر نەتەوەی لە زۆرداری رزگار کرد، کوردەکان بە درێژایی رۆژگار یادی ئەم رۆژە پیرۆزە دەکەنەوە، دەچنە دەردەوەی شار و دێهات، هەرە جوانترین جلیان لەبەر دەکەن، بە خۆشی رادەبوێرن ژن و پیاو شایی و هەڵپەرکێ دەکەن لەسەر ئاوازی مۆسیقای نەتەوەیی، دەهۆڵ و زورنا و دەف و شمشاڵ، چەکمەرەق و سوارچاکەکان تەراتێن

و رمبازی دەکەین بە یادی ئەم رۆژە پیرۆزە.

نووسەر و شاعیر و رۆشنبیرانی کورد دەورێکی گەورەیان هەبوو لە هاندانی خەڵکی بۆ یادکردنەوەی ئەم جەژنە، شاعیری نەمری کورد پیرەمێرد و هی هەموو ساڵێک ئاگرێکی زۆریان لەسەر لوتکەی شاخەکان دەکردەوە لە شاری سلێمانیدا، بە رۆژیش خەڵکی دەچوونە دەردەوەی شار، کۆڕیان دەبەست، باسی نەورۆز و بیرەوەریان دەگێڕایەوە لە بابەت مێژووی نەتەوەی کوردەوە، هەروەها لە کۆیە و هەولێر و رەواندوز و شاری کوردی دیکەیش ئەم ئاهەنگانە گێڕدران.

لە سەرەتای چلەکانی ئەم سەدەیە و لەپێش هێرشە تاوانبارەکەی ئەڵمانیای هیتلەری فاشستی بۆ سەر خاکی سۆڤیەت، نەتەوە ژێر دەست و بەش خوراو و بێ مافەکان دەستیان بە خەبات کرد، بیری نەتەوایەتی دیموکراتی، پەرەی سەند و بڵاوبووەوە، لە ئەنجامی ئەمەدا هەندێ رێکخراو و پارتی نەتەوەیی لە کوردستانی عێراقدا پەیدابوون... (پارتی هیوا) یەکێک بوو لەم رێکخراوانە، دەورێکی باڵای هەبوو لە هاندانی کورد بۆ زیندووکردنەوەی رووداوی نەتەوایەتی لە مێژووی کورددا، بەهۆی هاندانی پارتی هیوا لە ساڵانی ١٩٤٤ - ١٩٤٥ لە هەندێ شارەکانی کورد ئاهەنگی نەورۆز گێڕدرا، لە ساڵی یەکەمدا لە هەولێر لە جێگەیەک لە دەرەوەی شار، کە ناوی (زار مفتاح)ە، لە ساڵی دووەمیشدا لە دێی (تووڕەق) یادی نەورۆز کرایەوە، ئەم دوو ئاهەنگە بە شێوەیەکی نهێنی کران، بێ ئەوەی دەسەڵاتی میری ئاگای لێبێ.

لە ساڵی ١٩٤٥دا کە دێوی فاشستی نازی کوژرا، زیاتر، بیری نەتەوایەتی لەناو خەڵکی کورددا پەرەی سەند، بیروباوەڕی سۆشیالیزمی بڵاوبووەوە و لایەنگری زۆربوون، لەم کاتەدا پارتی رزگاری کورد هاتە ناوەوە، ئەم پارتییە باوەڕی بەوە بوو، کە کورد نەتەوەیە، دابەشکردنی وڵاتەکەی دەستکردی ئیمپریالیزمە، لەگەڵ ئەوەی خەباتی ئەم پارتییە بە نهێنی بوو، بەڵام گەلێ لە کردەوەکانی ئاشکرابوون، وەکو ئەوەی بۆ یەکەمین جار کورد توانی ئاهەنگی نەورۆزی ساڵی ١٩٤٦ بە ئاشکرا بگێڕێ، لە بەغدا و لە هەولێر، پارتی رزگاری خەریکی رێکخستنی ئەم ئاهەنگە بوو. لەلای خوارەوە هەندێ بیرەوەری لە بابەت ئاهەنگی شاری هەولێر دەگێڕمەوە.

لە سەرەتای مانگی نەورۆز (مارتی) ١٩٤٦ کۆمەڵێک کاسبکار و رۆشنبیری[1] ئەندامانی حیزب و لایەنگرانی عەریزەیەکیان دا بە موتەسەریفی هەولێر، داوای ئەوەیان تیا کرد رێگەیان بدرێ بۆ کۆبوونەوەیەکی گشتی لە دەرەوەی شار بەهۆی جەژنی نەورۆز، جەژنی نەتەوایەتی کورد، لەپاش ئەوەی کە کۆنەپەرستەکان بەمەیان زانی شێت و هاربوون و کەوتنەخۆ بۆ

بەربەرەکانێ، لەلایەن هەندێ لەوانەی کە خۆیان بە مەلا دەزانن فەتوایان دەرکرد، کە نەورۆز جەژنێکی زەردەشتییە و لە ئایین دەرچوونە، ئەوەی بچێ بۆ ئاهەنگەکە کافرە، هەندێ جەردە و رێگریشیان هان دا، کە بەربەرەکانێی ئەوانە بکەن، کە ئاهەنگەکە دەکەن، لەمەدا سەرنەکەوتن، ئینجا رێگەیەکی خوار و خێچتریان گرت بەوەی چاویان بە هەندێ لە سەرۆکی دایرە و مووچەخۆرەکان کەوت، ئەوانەی بە زمانی تورکمانی قسە دەکەن، پێیان وتن: هاوار بە مالتان، ئەوانەی خەریکی نەورۆزن هێرشتان دەبەنە سەر و تالانتان دەکەن، لەبەر ئەوە پێویستە تکا لە فەرماندەی تیپی سوپای دووەم بکەن، بۆ ئەوەی نەهێڵێ جەژنی نەورۆز بکرێ. هەندێک لەم مووچە خۆرانە چوونە کەرکووک و هانایان بردە بەر مستەفا راغیبی فەرماندەی تیپی دووەمی سوپا، بۆ ئەوەی ئاهەنگی نەورۆز قەدەغە بکا، مستەفا راغیب رووی کردە هەولێر بۆ ئەوەی ئاهەنگی نەورۆز قەدەغە بکا، بەڵام یاریدەدەری موتەسەریف کە شامیل یەعقوبی بوو، باوەڕی بەم قسانە نەکرد و وای لە مستەفا راغیب گەیاند، کە ئەمە هەمووی درۆ و دەلەسەیە، مستەفا راغیبی ئیقناع کرد، بەم جۆرە کۆنەپەرستەکان پاشگەز بوونەوە، ئەم کردەوەیەی شامیل یەعقوبی جێگەی رێز و سوپاس بوو.

لە رۆژی دواییدا شامیل یەعقوبی داوای من و کاک فایق نادری کرد، چووینە لای، هەواڵی رێگەدانی ئاهەنگەکەی داین، هەندێکیش باسی هەوڵی کۆنەپەرستەکانی بۆ کردین لە بابەت قەدەغە کردنی ئاهەنگەوە.

لەو سەردەمەدا شەکر بە پلیت دەفرۆشرا. بەپێی قانوونی رێکخستنی ژیانی ئابووری ژمارە (٤١) ساڵی ١٩٤٣، داوامان لە موتەسەریف کرد، کە هەندێ شەکرمان بداتێ بۆ ئاهەنگەکە، بەڵێنی پێداین، کە (٣) کیلۆ شەکرمان بداتێ لەوەی، کە بۆ موتەسەریف تەرخان کراوە، نامەیەکی بۆ ئەحمەد چەلەبی دەباغ نووسی، لەو کاتەدا وەکیلی دابەشکردنی شەکر و چای بوو لە هەولێر، کە شەکرمان بداتێ، شەکرەکەمان وەرگرت، ئەحمەد چەلەبی پارەی لێوەرنەگرتین و کردی بە باروبۆ دوو دینار و نیو و پەنجا فلس بوو، بۆ ئەمە قاسەی ژمارەیەکی کردەوە و پارەکەی لێدەرهێنا و خستییە قاسەی ژمارە دووەوە[٢]. لە پاش ئەوەی رێگەدانی ئاهەنگی نەورۆز بلاوبووەوە گەلێ لە برادەرانی حیزب و نیشتمان پەروەرەکان بە پارە باروبۆیان بۆ کردین، ئاهەنگەکە (٨٣) دیناری تێچوو هەمووی کۆ کرابووەوە.

بۆ ئاهەنگی نەورۆز لە بەغداوە میکرۆفۆنمان هێنا، جێگەی ئاهەنگەکە گۆرەپانەکەی پشت نەخۆشخانەی هەولێر (مستوسفی ئێستا) بوو، ئێستاکە ئەم گۆرەپانە نەماوە و هەمووی بووە بە خانووبەرە.

ئاهەنگی نەورۆز لە سەعات چواری پاش نیوەرۆی ٢١ی نەورۆزی ١٩٤٦ کرایەوە، بەیانی ئەو رۆژە کورسی و قەنەفە لە چایخانەکانی هەولێرەوە گوێزرایەوە شوێنی ئاهەنگ، گەلێ لە خەڵکی هەولێریش کورسی و قەنەفەی ماڵی خۆیان هێنا[٣]، بەم جۆرە جێگەی دە هەزار کەس جێبەجێ کرا.

رۆژی نەورۆزی ١٩٤٦ رۆژێکی خۆش بوو، ئاسمان پیرۆزەیی و هەوا فێنک بوو، لە بەیانییەوە خەڵکی لەناو کۆلانەکانی شاردا خەریکی هەڵپەرکێ و گۆرانی بوون.

ئێوارە سەعاتێک لەپێش کردنەوەی ئاهەنگ خەڵکی روویان کردە گۆرەپانەکە، پیاو و ژن و لاو و گەورە و بچووک، کەس لە ماڵ نەمابوو مەگەر پیر و نەخۆش نەبن، هەروەها بەشێکی زۆری

جووتیارەکانی دێهاتی دەوروبەری هەولێریش بەشداریان تێیداکرد، لە پیاوانی میری یاریدەدەری موتەسەریف و فەرماندەی ئۆردوو و بگیری پۆلیس و حاکمەکان و سەرۆکی شارەوانی و بەشێکی زۆر لە مووچەخۆرەکان بەشدار بوون.

ئاهەنگ بە سروودی (ئەی رەقیب)[٤] ی نەتەوایەتی لەلایەن هەندێ لە قوتابیانی قوتابخانەکانی سەرەتایی هەولێر کرایەوە، لە پاشاندا کۆمەڵێک لە لاوە کوردەکان شایی و هەڵپەرکێیەکی جوانیان پێشکەش کرد، ئینجا بەناوی لیژنەی ئاهەنگەوە وتارێک خوێندرایەوە، لە وتارەکەدا وترا کە ئەم جەژنە جەژنێکی نەتەوایەتی هەموو کوردە، ئەو نەتەوەیەی وڵاتەکەیان لەلایەن ئیمپریالیزمەوە دابەش کراوە بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆی، ئەو ئیمپریالیزمەی کە لەسەر سیاسەتێکی میکاڤیلی دەڕوا بۆ مانەوەی دەسەلاتی، لەبەر ئەوە پێویستە ئێمەی نیشتمان پەروەرانی کورد لە عێراقدا خەباتێکی بێوچان لەگەڵ نیشتمان پەروەرە عارەبەکان بکەین، لە بەرگرییەکی بەریندا لە دژی ئیمپریالیزم بۆ وەدەست هێنانی مافی نەتەوایەتی و نیشتمانی و سەربەستی دیموکراتی، دەبێ لە ئەنجامیش نەترسن، ئەم وتارە بە شیعرێکی نازم حیکمەت دوایی پێ هێنرا: "من نەسووتێم، تۆ نەسووتێی، ئەو نەسووتێ، چۆن لە تاریکییەوە دەڕۆین بۆ رووناکی".

لە پاشان هەندێ گۆرانیبێژ گۆرانی کوردیان پێشکەش کرد، شاعیرێکیش لە بابەت نەورۆزەوە هەندێ شیعری خوێندەوە، ئینجا ماوەی پشوودان دەستی پێکرد و چایە و شیرینی بەسەر میوانەکان دابەش کرا، جارێکی تر هەندێ شایی و هەڵپەرکێی کوردی پێشکەش کرا، لە پاشاندا قوتابییەک وتارێکی بە ناونیشانی (جەژنی نەورۆز و لاوەکان) خوێندەوە، کۆتایی ئاهەنگ بە سروودێکی نیشتمانی هات.

لە پاش کۆتایی پرۆگرامەکانی ئاهەنگ، جێگری موتەسەریف هەڵسا و سوپاسی پێشکەشی لیژنەی ئاهەنگ کرد، هەروەها خەڵکەکەش بە دڵخۆشییەوە سوپاسی ئەو کەسانەیان کرد، کە ئاهەنگەکەیان رێک خستبوو.

لە سالانی ١٩٤٧، ١٩٤٨ دیسانەوە ئاهەنگی نەورۆز بە ئاشکرا لە شاری هەولێر کرا، بەڵام لە پاشاندا ماوەی رەشبگیری لە عێراقدا دەستی پێکردەوە، لەبەر ئەوە بوو ئاهەنگەکانی نەورۆز بە نهێنی دەکران تا شۆڕشی ١٤ی تەموزی ١٩٥٨.

لە پاش شۆڕشی ١٧ی تەموزی ١٩٦٨ بە پێی بڕیاری ئەنجومەنی فەرماندەی شۆڕش نەورۆز بوو بە جەژنێکی رەسمی نەتەوایەتی میللەتی کورد و ماوەی حەسانەوە لە هەموو عێراقدا.

پەراوێزەکان:

١- ئەوانەی عەریزەکەیان ئیمزا کردبوو ئەمانەن: ئەنوەر فەیزی، شێخ محەمەد، یونس یەحیا، فایق نادر، مەولوود شێخ محەمەد و هی تر، کە ناویانم لە بیر نەماوە.

٢- لە ئەحمەد چەلەبیمان پرسی هۆی دەرهێنانی ئەم پارەیە لە قاسەی یەکەمەوە بۆ دووەم چییە؟ وتی: قاسەی یەکەم هی خۆمە، بەڵام دووەم بۆ پارەی شەکر و چایە، نامەوی پارەی شەکرەکە قەرز بێ لەلام.

٣- لەمانە خوالێخۆشبوو، رۆستەم جەبار، رەئوف قانلی و فایق نادر بوون.

٤- "ئەی رەقیب" لە شیعری یونس رەئوفی دڵدارە.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری (دەفتەری کوردەواری)، بەرگی دووەم، مارت - نیسانی ١٩٧٠ بلاوبۆتەوە.

ئاهەنگی جەژنی نەورۆزی ساڵی ١٩٤٧ی شاری هەولێر

هوشیار عەبدوڵڵا

لە ٢١ی ئاداری ساڵی ١٩٤٧ز بۆیەکەم جار لەناوشاری هەولێر ئاهەنگی جەژنی نەوروز بەرەسمی و بەئاشکرا کرا، ئەمەش مۆڵەت پێدراو بوو لەلایەن سەرۆک وەزیرانی ئەوکاتی عێراق خوالێخۆشبوو (نوری پاشا- نوری سەعید) ئەمەش بە هەوڵ و هیممەتی خوالێخۆشبوو پارێزەر (عەونی یوسف ئەحمەد ئاغای تریەسپیانی) و بەیارمەتی موتەسەریفی ئەوکاتی شاری هەولێر (جەمال عومەر نەزمی) و وەزیری ناوخۆی ئەو سەردەم (عومەر نەزمی) باوکی جەمال موتەسەریفی هەولێر، کە بەرەسەن خەڵکی شارۆچکەی کفری سەر بە پارێزگای کەرکووکن.

چیرۆکی ئەم مۆڵەت پێدانەش بەم جۆرە بوو:

خوالێخۆشبوو (عەونی یوسف) کوری قەڵا و منارە، رۆڵەی بەئەمەک و بەوەفای کوردستان رۆڵێکی زۆر گەورە و کاریگەری هەبووە لە هوشیار کردنەوەی دانیشتووانی شاری هەولێر و دەوروبەری بەتایبەتی دەڤەری دزەییاتی، بەخوشی باپیرەی (ئەحمەد ئاغا) کە لەناوشاری هەولێر بە (ئەحمەد ئاغای تریەسپیانی) ناودەبراو لە زەمانێکی زووەوە کەوتبوونەتە ناوشاری هەولێر و لەقەڵا بەرز و سەرکەشەکەی نیشتەجێ بوون، کاک عەونی گەلێک جاران دەربارەی نەورۆزی ساڵی ١٩٤٧ز بۆ دۆست و هەڤاڵانی گێراوەتەوە کە چۆن مۆڵەتی ئاهەنگی نەورۆزی وەرگرتووە، خوالێخۆشبوو عەونی دەڵێت:

لە ئاداری ساڵی ١٩٤٧ لەگەڵ چەند هەڤاڵێکی دڵسۆزی نەتەوەکەمان سکالایەکمان پێشکەش بە موتەسەریفی ئەوکاتی هەولێر کرد کە خوالێخۆشبوو (جەمال عومەر نەزمی) بوو، بۆ ئەوەی رێمان پێبدات ئەم ساڵە ئاهەنگی جەژنی نەورۆز بە ئاشکرا بگێرین، ئەویش رێی پێدان، لە کاتێکدا سەرقاڵی ئەوە بووین خۆمان ئامادە دەکرد بۆ ئاهەنگەکە کەوا موتەسەریف بەدوایدا ناردم و پێی گوتم: «لە رێپێدانەکەتان پاشگەز بوویەوە»، گەلێک لەگەڵمان هەوڵدا، بەڵام بێ سوود بوو، لەئاخیرا گوتی: من رێگایەکتان بۆ دادەنێم بۆ ناچیتە بەغدا بۆلای باوکم وەزیری ناوخۆیە، بەڵکو یارمەتیەکتان بدات و رێگاتان پێبدات. عەونی یوسف دەڵێت یەکسەر چوومە بەغدا و چاوم بە وەزیری ناوخۆ (عومەر نەزمی) کەوت، دەربارەی بابەتەکە گفتوگۆیەکی دوور و درێژ و زۆرمان کرد، وەزیر وای نیشان دا کە ئەو رێپێدانە لە دەسەڵاتی ئەودانییە، ئەوە لە دەسەڵاتی سەرۆکی وەزیرانە، کە ئەویش (نوری پاشا- نوری سەعید) بوو،

گوتی: هەر ئەویش بوو فەرمانەکەی هەڵوەشاندۆتەوە کە ئاهەنگەکە نەکرێت. منیش داوای ئەوەم لێکرد کە بەڵکو یارمەتیەکمان بدات بۆ ئەوەی چاوم بە سەرۆکی وەزیران بکەوێت ئەویش واتە (عومەر نەزمی) یەکسەر تەلەفۆنەکەی هەڵگرت و قسەی لەگەڵ نوری سەعید کرد و پێی گوت: «پاریزەرێکی کوردی خەڵکی هەولێر لێرەیە و هاتووە دەیەوێت بتبینی» پاش ئەوەی رەزامەندی سەرۆک وەزیرانی وەرگرت بۆ چاوپێکەوتنەکە، منیش یەکسەر چوومە دیوانی سەرۆک وەزیران، لەگەڵ نوری پاشادا دانیشتم و دەربارەی بابەتەکە دواین و گفتوگۆ و قسەمان کرد رەجای ئەوەم لێکرد کە رێگامان پێبدات، یەکەم جار رازی نەبوو، بەڵام لە کۆتاییدا بەرێزیان رێی پێداین کە بەئاشکرا ئاهەنگی نەورۆز بگێڕین، ئەم چاوپێکەوتنەم نزیکەی (٢٠) بیست دەقیقەی خایاند و یەکەم جار و دواجارم بووە لەگەڵ نوری سەعیددا. شوێنی ئاهەنگ گێرانەکە لە خوارووی تاوەری مایکرۆ وێفی هەنووکە بووە، ئەوکاتی ئەو شوێنە چۆڵ بووە و سەرەتای رێگای هەولێر- موسڵ بوو. سەبارەت بە بەرپاکردنی ئاهەنگەکە ئاڵۆزییەک پەیدا ببوو، کۆمەڵێک لەوانەی کە خۆیان بەئایین پەروەر لەقەڵەم دەدا دژی ئەوەی بوون کە نابێت لە ئاهەنگی نەورۆزدا ئاگر بکرێتەوە، لێرەدا دەبێت هەڵوێستی خوالێخۆشبوو (شێخ عەبدولکەریمی دارەخورما) باوکی خوالێخۆشبوو شێخ کاکە لەیاد نەکرێت کە چ هەڵوێستێکی ئایین پەروەرانە و کورد پەروەرانەی هەبووە، چونکە شێخ پیاوێکی زانا و دانا و نەبەرد و چاونەترس بووە، کاتی خۆی پەیوەندییەکی بەتینی لەگەڵ خوالێخۆشبوو (شێخ مەحموودی حەفید)دا هەبوو، هەموو ساڵێک سەردانی شێخی حەفیدی کردووە لە (داریکەلی)، بۆیە وەفدێک چوونەتە لای شێخ لەوانە خوالێخۆشبووان، عەونی یوسف ئەحمەد حەمەددەمین، عاصم حەیدەری، شێخ بەزیرەکی خۆی توانیویەتی هەردوو لایەنەکە بگەیەنێتەیە و هەردوو لایان رازی بکات کەوا ئاهەنگەکە بگێڕن، بەڵام ئاگر نەکرێتەوە.

ئاهەنگەکە بریتی بوو لە سروود و وتار خوێندنەوە و شیعر و گۆرانی و هەڵپەڕکێی کوردی، لەو ئاهەنگەدا گۆرانیبێژی بەناوبانگی شاری هەولێر خوالێخۆشبوو (حەیدەر عەبدولڕەحمان) ناسراو بە (حەیدەرە کەچەڵ) چەند سروود و گۆرانییەکی پێشکەش کرد، مامۆستا (زەکی بارۆخ)یش کە مامۆستایەکی جوولەکەی شاری هەولێر بوو مۆسیقا ژەن بوو، کەمانچەی دەژەنی. کاک (عومەر حەمەدەمین) ناسراو بە (هۆمەری دزەیی) کە ئەوکاتی منداڵ بوو لە قوتابخانەی یەکەمی سەرەتایی هەولێر چەند گۆرانییەکی پێشکەش کرد.

هەروەکو کاک عومەر لە کتێبەکەیدا بەناوی (چیرۆکی ئەویندارییم) لەلاپەڕە (٢٥٩)دا دەڵێت: «لە نەورۆزی ساڵی ١٩٤٧ کە هێشتا نۆساڵان بووم، بۆیەکەم جار لە ژیانمدا لەبەردەم مایکرۆفۆن و لەبەرچاوی پتر لە بیست هەزار میوان سروود و گۆرانی کوردیم گوت.

جا بۆ رێزلێنان لە هەڵوێستی (شێخ عەبدولکەریمی دارە خورما) بۆ رۆژی دوایی ئاهەنگەکە خوالێخۆشبووان: ئەحمەد حەمەددەمین و سالح شێرە سەردانی شێخ دەکەن و دوو قوتییە چوکلێتیش دەبەنە تەکیە و شێخ بەسەر دەروێشەکانیدا دابەشی دەکات

سەرچاوەکان:
١- شخصيات تتذكر، طارق ابراهيم شريف الجز و الاول، اربيل.
٢- هەولێرم وادیوە و - بیستووە، مەولود بێخاڵی / هەولێر- ١٩٩٧.
٣- کۆمەڵێک لە تەمەندارای شاری هەولێر ئەوانەی لەنزیکەوە هەڤاڵ و دۆستی عەونی یوسف بوون لەوانە حاجی محەمەد عومەر عەبدوڵلا.

کەلەپووری هەولێر

نافیع دیبەگەیی

کورد بە درێژایی مێژوو کەلەپووری خۆی بەگشتی لە کارتێکەری کەلەپووری داگیرکەرە دراوسێکانیدا پاراستووە، هەرچەندە سروشتییە کەلەپوورە هاوسێکان پێکدەگەن، بەلام هەمیشە زۆر بەسەر بۆردا زاڵ بووە.... دابونەریت، زمان، کارو پیشە، تەنانەت شەڕ و پێکدادان، لە بەراییدا زمانی کوردی خۆی پاراستووە لە کاریگەریی زمانانی داگیرکەران و لەگەڵ ئەوەی کە تا رادەیەک بەیەکگەیشتن لەگەڵ زمانانی دراوسێ تیایدا دەرکەوتووە، بەلام ئەوەش کەموزۆری هەبووە و وا لێکدراوەتەوە خۆ پارێزی زمانی کوردی دەگەڕێتەوە بۆ قایمی جوگرافیای شاخاوی کوردستان، کە کورد لە خەڵکی دیکە تەواو دابڕ بکات، کەچی سەبارەت بە ئایینی ئیسلام زمانی عەرەبی تا رادەیەک کاریگەری لە زمانی کوردی هەیە هەرچەندی کەمیش بێت و لە بارتەقای ئەوەش زمانی کوردی کاریگەری لە زمانی عەرەبی هەیە و ئەگەر بەدواداچوون هەبێت دەیەها زاراوە و دەستەواژەی کوردی لەنێو عەرەبیدا بەسەر دەکرێتەوە. هەرچەندە ئایینی ئیسلام و زمانی عەرەبی زۆری بۆ زمانی کوردی و تەنانەت باری کۆمەلایەتی هێناوە، بەلام هەمیشە پێشی گیراوە. لێرەدا پتر مەبەستم بەرەنگاربوونەوەی زمانی کوردییە لە کاریگەری زمانی ئایینی ئیسلام و پرۆسە بەردەوامەکانی بە عەرەبکردنی سەردەمی عرووبە.

دیارە پیشەی داگیرکەرانی کوردستان بە تایبەتی عەرەب و تورک بە تالانبردنی سەروەت و سامان و کلتوور و زمان و مێژوو و تەنانەت کەسێتی کورد بووە و لەولاشەوە بە تۆزێک شێواندن و گۆڕینی سەروسیما بەکورد فرۆشراوەتەوە، دیارە نەزان و خەوالۆیانی گوێی گا نایاناسنەوە، بەلام مرۆڤی هوشیار توانیویەتی پەی بەو رەفتارە دزێوانەی داگیرکاران ببات، ئەوەی جێگای سەرنج و سەرسوڕمانیشە کاتێک دڵسۆزێکی کورد راستییەک بەسەر دەکاتەوە، ئەوا هەر خۆ کوردی لێی دەبنە دڕک و بە قازانجی دوژمن مامەڵەی لەگەڵ دەکەن جا لەبەر کەمزانی بێت یان بە فیتی دوژمن، لەو روانگەیەوە ئەو لایەنە شی دەکەمەوە، کە چۆن زمانی کوردی و کلتووری کوردی خۆپارێزیان کردووە بەرامبەر بە بەعەرەبکردن لە ناوچەیەکی دیاریکراوی کوردستاندا، ئەویش دەشتی هەولێرە، واتە شەمامک و مرکیە و کەندیناوە و قەراج، بەڕانیان بەو پێیەی هەمیشە کاریگەری پتری هەموو لایەنەکان دەکەوێتە ناوچە سنوورییەکان، کە لەو نێوەندانە کورد لە زمان و کلتوورەکانی بیانی

دەسووڕێت. بە سەرنجدان لە نەخشەی باشووری کوردستان دەبینرێ ناوچە سنوورییەکان لەگەڵ عەرەبەکان وەکو هێڵێکی جودا دیارە، لە باکووری خۆراواوە بۆ باشووری خۆرهەڵات، بەبێ گومان کاریگەری لەسەر ئەو هێڵە پترە. بە سەرنج و لێکۆڵینەوە دەردەکەوێت کاریگەری زمان و کلتووری عەرەب لە ناوچەکانی باکوور و ناوچەکانی باشووری ئەم هێڵە زۆرە، بەڵام لەسەر ئەو هێڵە لە سنووری ئەو ناوچانەی باسمان کردن کاریگەری بەئاشکرا دیارە زۆر زۆر کەمە، واتە لە باکوور تا دەگاتە سەر زێی گەورە و لە باشووریش تا دەگاتە سەر زێی گچکە، کەوا نێوان هەردوو زێکەش سنووری قەزای مەخموورە، شەمامک، کەندێناوە، قەراج، کاریگەری کلتوور و زمانی عەرەب نەک هەر کەمە، بەڵکو لە نەمان نزیک بۆتەوە، ئەوە یەکێکە لە سیماکانی زمانی کوردی لەو نێوەندە بە قبووڵ نەکردنی کلتوور و زمانی عەرەب بەهیچ زاراوە و دەستەواژەیەک بە کەلەپوور هەموو بابەتەکانییەوە فۆلکلۆر و دابونەریت، جلوبەرگ، کارورپیشە، تەنانەت خواردن، لێرەدا ناڵێم کلتووری ئایینی عەرەب وەکو ئیسلام زاڵ نەبووە لە فەرزو واجباتەکانی ئایینی، ئەگەر بە وردی سەرنج لە زمانی ئاخاوتنی دەشتی هەولێر بگرین بە گشتی، دەبینرێ جوداییەک هەیە لەگەڵ زمانی کوردی هەموو ناوچەکانی سەر سنووری عارەبان، کە ئەو جوداییە لە چەند خاڵێکدا خۆ وەدەردەخەن کە قبووڵی زمانی عەرەبی ناکەن:

* جودا نەکردن لەنێوان دەنگەکانی (ح) و (ع).
* جێگۆڕکێ کردنی دەنگەکانی (ح)، (ع)، (ه)، (هەمزە) لەگەڵ یەکدی.
* کەم گۆکردنی (ڵ) لامی قەڵەو یاخود گۆڕانی بە (ر) رای لاواز.
* گۆ نەکردنی دەنگی (ج، چ) وەکو عارەبان، یاخود پاراستنی بەشێوەی رەسەنی خۆی، وەکو وشەی (جوان - jewan) (چەند- cend) کە خاسیەتێکی تایبەتی و رەسەنی لەشێوە زمانی کوردی دەشتی هەولێر بۆ ئەو دوو دەنگە هەیە و لە جێگاکانی دیکەی سەر سنوور و تەنانەت نا سنوورییەکانی دیکەش نییە. خەڵکی ئەو دەشتە کە دەکەونە نێوان دوو زێیان و رووباری دیجلە ئەو دوو دەنگە وەکو دەنگەکانی زمانی عارەبی دەرنابڕن و ناخرێتە سەر شێوە و گۆتەی دەنگەکانی (ج، چ)ی زمانی عارەبی یاخود هەر زمانێکی دیکەش وەکو لە وشەی (جمیل، جمال) کە دەنگیان وەکو دەنگی (ج)ە، لە وشەی (GENERAL)ی ئینگلیزی، هەروەها بۆ دەنگی (چ) لە عامییەدا، بەڵکو (ج، چ)ی کوردی رەسەن شێوازێکە و لە باقی ناوچەکانی دیکەی کوردستان گۆتەیان کەمە، واتە کاریگەرن بەزمانی بیانی، بەڵام لە دەشتی هەولێر نەکەوتوونەتە بەر هیچ کارێک و وەکو خۆیان ماون.
* تەقبوول نەکردنی دەنگە عەرەبییەکانی وەکو (ط، ظ، ص، ض، ذ، ث) بە هیچ جۆرێک لەو دەشتە، تەنانەت گەر یەکێ بە عارەبیش قسە بکات مەگەر یەکێکی تایبەتمەند نەبێت لە زمان، ئەگینا هەر بەسەریەوە دیارە، کە ناتوانرێ تەواوکۆ بکرێن.

وەک روونە ئەو خاڵانەی باسکران کە لە راستیدا لایەنێکی پۆزەتیڤی زمانەکەمانە بۆ بەرەنگاری و بەرپەرچدانەوەی بەعارەبکردن لە کۆن و نوێدا و هەمیشە خەڵکی قەراج و کەندێناوە و شەمامک و مرکیە و بەرانیان پەیڕەویان کردووە، جا ئەوە خۆویستی بێت یاخود خۆنەویستی، خۆویستییەکە بریتییە لە هۆشکردن بە هەستی نەتەوایەتی و جوداخوازی و تەحەددای زمانی عارەب بەسەر زمانەکان. خۆنەویستییەکەش بریتییە لە پێکهاتەی گەرووی رەسەنی مرۆڤی کورد و چۆنیەتی دەربڕین، دیارە گەرووی مرۆڤی ئەو دەشتە وەکو ئەوەیە تایبەت بۆ دەنگە رەسەنەکانی زمانی کوردی خوڵقابن، یان ئەو گەروانەی خەڵکی کورد لەو نێوەندە ئەو دەنگە رەسەنانەی تایبەت بەقالب و قەوارەی گەرووی خۆی دەربڕیوە، ئەگەر دوور لە هیچ مەبەست و بەشێوەیەکی ئەکادیمیانە شارەزاو زمانەوانان لەوە بکۆڵنەوە بە دڵنیایی

دەگەن بە مەبەستی ئەوەی خەڵکی ئەو نێوە بۆ دەنگی (ح، ع) لێکدی جودا ناکەن و چەندان گۆتەی عەرەبی وەکو عەرەب گۆ قبوڵ ناکەن، تەنانەت ئەگەر وشە و زاراوەی عەرەبیش کە هاتوونەتە نێو زمانەکەمان گۆ بکەن، ئەوا جێگۆڕکێ بە شوێنی پیتەکان دەکرێ، وەکو (جومعە- ربع) دەبن بە (جوعمە- روعب)، (حج- عمر) دەبنە (عەج- حومەر)، (طالب) بۆتە تابیل، (فقط) بۆتە (فەتەق)، (سورة فاتحة) (سوورەتی فاتیعە، ئەوە سەرەڕای بەدەگمەن گۆتەکردنی (تائی تەئنیس) لە ناوەکانی (خەدیجە، رابحە، فاطمە، عائشە) کە بوونەتە (خەجێ، رابی، فاتێ، حەیشێ، ئاییش)، تەنانەت ناوی (جمیلە) دەبێتە جەمیل بۆ ئافرەتان.. سەبارەت بە دەنگی لامی قەڵەو (ڵ) و گۆڕانی بە ڕێی لاواز (ر) ئەوەش بەبێ حیکمەت نییە، لامی قەڵەو لە هەموو قۆناغە رابردووەکانی زمانی کوردی یاخود بلێێن بەپێی سەردەمەکان بە بەردەوامی بوونی نەبووە و لەکەم سەردەم ئەو دەنگە هەبووە، بەڵکو لە سەدەکانی دوایی دەرکەوتووە، ئەو دەنگە لە زمانی تورکی بوونی زۆرە و رەنگە ئەوەش کاریگەرەکە بێت، کەوا زیندوو بوویێتەوە، کەچی لە دەشتی هەولێر هێشتا بەپێی پێویست جێگای خۆی نەگرتووە، هەرچەندە زۆر وشە هەیە دەنگی لامی لە ڕەسەن لاوازە، کەچی قەڵەو کراوە و لەو نێوەندە هەر بە لاوازی ماوەتەوە، وەکو لە (تاڵەموو، دڵۆپ، چێڵ، چلێس)، کە لەڕاستیدا (تارەموو) تار واتە داو (دڕۆپ، چێر، چڕێس)... لە زمانی عەرەبیدا (چریس) بە واتای دەم جوولان دێت، کە لە وشەی (چرز) دادەبینرێ و لە کوردیشدا چلێس واتە مانگایەک دەم بۆ هەموو شت ببات و ببیخوات، کە بەردەوام دەمی بجووڵێت بۆ خواردن.

هیچیش سەیر نییە کە جاروبار گوێم لێبووە بە (کارەبا) گوتراوە (کاڵەبا) واتە گۆڕینی ڕێی لاواز بۆ لامی قەڵەو...

روونە ئەگەر زۆر لە ناوچەکانی کوردستان تەقەبوولی کاریگەری زمانی بێگانە کراوە و لەسەری راهاتوون، ئەوا مەرج نابێت هەموو ناوچەیەک بەمسجۆرە بکەوتە ژێر رکێف. مخابن تا ئێستا لێکۆڵینەوەیەکی زانستی و ورد دەربارەی ئەو دیاردەیەی زمانی کوردی ئەو دەوروبەرە نەکراوە، هەرچەندە وەکو پەلارە قسە گوێ بیستی بووینە. بە دڵنیاییی ئەو دیاردانە خاسیەتێکی تایبەتی زمانی کوردی ئەو دەشتەن و بەرەنگاربوونەوەی زمانی کوردییە بەرامبەر تەحەددای زمانی بیانی، مخابن بەرگوێ کەوتووە زۆرکەس وەکو ئەوەی لەم سەر عیلم و مەعریفە هاتبنەوە دەڵێن: خەڵکی دەشتی هەولێر تا ئێستا (ع، ح) و (ڵ، ر) لێک جوداناکەنەوە، بەبێ ئەوەی بیر لە لایەنی زانستی و لایەنی پۆزەتیڤی بکرێتەوە، چونکە ئەگەر کورد بڕێک بایەخی بە ئاسایشی نەتەوەیی خۆی بدابا، ئەوکات دەگەیشتنە ئەو باوەڕەی ئەو دیاردانە رەسەنایەتی و خۆپارێزی زمان و کلتووری کوردە، کە بەمجۆرە هەمیشە نەکەوتۆتە بەر رکێفی زمانی دیکە، دیاردەیەکی زۆر سەیرە کە زۆرمان کاتێ زاراوە و دەنگەکانی عارەبی یان بیانی بەکاردێنین شانازی بەوە دەکەین، کە وەکو خاوەنی زمانەکە وان و خۆمان تەسلیمی یاساو رێسای زمانی دیکە دەکەین و بە تەرازووی زمانی ئەوان زمانەکەی خۆمان دەپێوین، بەڵام باش لێمان عەیانە، بەرامبەر عارەبێک کە دەڵێی ناوم کامەرانە دەڵێ ها... (کامیران)، گەر بڵێی ناوم هیوایە ئەوا دەڵێ... (هەیوا).. کەم عارەب هەیە تا ئێستاش بە تەواوی بڵێت کورد یان کوردستان بە هەمیشە دەڵێن (کرد) (کردستان)، ئەوان بۆ هەموو زمانێکی نا عارەب وان، زانا ئایینییەکانی تورک و فارس ئێستاش (ث، ض، و)ی عارەبی گۆ ناکەن، تەنانەت لە خوێندنی قورئانی پیرۆزیش هەستی خودپارێزی زمانی خۆیان لێ ناگەڕێت بەراستی ئەو دەنگانە دەرببڕن، لەگەڵ ئەوەی باشیش دەزانن و دەتوانن دەنگەکانی دەرببڕن... وەک دەڵێن (سیراتەللەزینە)، (قەل هەمرو)، کەسێکیشیان باسی ئەوە ناکەن...

کەچی خۆمانی کورد بە عەلمانی و ئیسلامیمان دەمانەوێ منداڵی کورد لەسەر تەلەفوزی عارەبی رابهێنین، ماوەیەک لەمەوبەر لە تەلەفزیۆنێکی کوردی منداڵی وا رادەهێنا چیدیکە نەڵێن عوسمان، چونکە هەڵەیە و راستییەکەی (عثمان)ە... ئەوە دەردی کوردە و ترسناکتر لەوەش ئێستا ماوەیەکە زۆر رۆشنبیریش و تەنانەت سیاسیش وا فێربوونە بڵێن (کوردەکان) وەکو ئەوەی خۆیان کورد نەبن و لە تەرجەمەی (الاکراد) و (کوردس) دەیانکرنەوە، بیانییەک مافی خۆیەتی پێمان بڵێ کوردەکان وەکو ئەوەی ئەو لە کورد نییە، بەڵام کورد خۆی بۆ بەخۆی بڵێ (کوردەکان) بۆ یەکێکە بڵێت کوردەکان کە خۆی واتە قسەکەر کورد نەبێت... لە لایەکی دیکە کۆکردنەوەی ئەو بابەتە ناوانە لە زمانی کوردیدا نییە، وەکو ئەوەی لە زمانی عارەبیدا هەیە، بۆ گەڕانەوەی سەر ڕاستی و دروستی گۆتەی کوردی و زمانی رەسەن ناڵێم سەد لە سەد، بەڵام زاری دەشتی هەولێر نیشانەی مقاوەمەتی زمان و کلتوورە...... لە جیاتی بڵێن (کوردەکان) یان (کوردان) دەگوترێ (ئێمەی کورد) یان (کوردی خۆمان، کوردەواری خۆمان، کوردی ئێران، کوردی قەفقاس).. هتد ئەو نموونانە بۆ ئەوەیە (ئەوانەی سوژنی چاوی خۆیان نابینن دەرزی لە چاوی خەڵک دەبینن).

هەر بەمجۆرە بۆ فۆلکلۆر تەواوی کلتووری نەتەوایەتیمان بە بەردەوامی لە بەرەنگاربوونەوەی بە عارەبکردندا بووە، جلوبەرگ، پیشە، خواردن، نەریت لە دەشتی هەولێر و لەسەر سنووری عارەب وەکو رەش و سپی جودایە و بۆری تێدا نییە دەستووری عارەبی کڵۆجێک کاری تێکردبێ... هەرچەندە لە سەرانسەری هێڵی سنوور و لێکسوان تێکەڵایەتیش هەبووە لەگەڵ هۆزەکانی عارەبان، بەڵکو ژن و ژنخوازیش هەبووە لەنێوان کورد و عارەبان سەرەڕای ئەوەی زمانی ئاینی عارەبی وەکو ئیسلام لەنێو کورد زمانی ئاینییە... لەگەڵ هەموو ئەوانە جلوبەرگی ئەو نێوەندە زۆر بە زەقی پارێزگاری لە خۆی کردووە، جا جلی پیاوانە یان ژنانە بێت تاکو ئێستا نەدیتراوە رۆژێک لە رۆژان کوردێک دیشداشەیەکی عارەبی لەبەر کردبێت، یان جۆری جەمەدانییەکەی وەکو هی عارەبان بێت، نەدیتراوە چاکەت لەسەز شەرواڵ لەبەر کرابێت، نەدیتراوە کوردێک لەو دەڤەرە بەسۆلە (نەعلە) بێتە بازاڕ یان بۆ شوێنە گشتییەکان بچێت، کە جگە لە دەشتی هەولێر ئەو دیاردانە لە درێژایی هێڵی سنووری کورد و عارەبان زۆر بەرچاوە، بە جۆرێک کورد و عارەب جوداییان کەم بۆتەوە و بگرە خاسیەتی دەستووری کوردی لە دەستدراوە پێچەوانەی کلتووری دەشتی هەولێر کە پارێزراوە، بۆ ئافرەتانیش بە هەمان شێوە جلی کوردی جودایی لەگەڵ عارەب لە رادەبەدەرەو تۆزقاڵێک جلی ئافرەتی کورد کاریگەر نەبووە بەهی عارەبان، بەڵکو بە پێچەوانەوە ئافرەتانی عارەب زۆرن، هەوڵدەدەن لاسایی جلی کوردی بکەنەوە، بە تایبەتی کراسی کوردی، کە لە دەشتی هەولێر پێی دەڵێن (کراسی شکاکی)... هەرچەند ئێستا خەریکە کەمبۆتەوە، کراسی ژنانە، بە تایبەتی لە دەشتی هەولێر (کراسی بەباخەڵ) باشترین نموونەی بەرەنگاربوونەوە و خۆپاراستن و جوداکارییە، جۆر و دەستووری ئافرەتی کوردی ئەو نێوەندە بەربەستێکی یەکجار گەورەی لە بەردەم پەڕینەوەی کلتووری عارەبی داناوە. دیارە لێرە ناتوانرێت هەموو هۆکارەکانی زمان و کلتوور روون بکرێنەوە، بەڵام ئەوەندە هەیە دەبێ بگوترێ چی وای لەو خەڵکە کردووە بە هیچ جۆرێک تۆزقاڵێک تەقەبوولی زمان و کلتووری عارەبان نەکەن، وێڕای دەنگ و گەرووی رەسەنی کورد شتێکی دیکەش هۆکاری پاراستنی بووە، کە بەندە بە واری کۆمەڵایەتی نێوەندەکە، ئەویش (عەیب)ە بووە، شەرم بووە، هەمیشە لە لایەن خەڵکی ئەو ناوچەیە شەرم و عەیبە بەردی رێگر بووە لە بەردەم قبووڵ نەکردنی زۆر شت لە جلوبەرگ و نەریت و تەنانەت بابەت و جۆری قسەکردندا، لە بواری ئاخاوتن شەرم بووە یەکێک زمانەکەی خۆی

بگۆڕێت، دیارە گەر یەکێ ئەو سنوورەی شکاندبا، ئەوا دووچاری رەخنەلێگرتن و پلارتێگرتن دەبوو بۆ جلوبەرگیش بە هەمان شێوە نەدەبوو لە داب و نەریتی خۆی لابدات، یان دەستوورێکی دیکە وەربگرێت تەنانەت کوردیش بووبا، لێرە جۆری کورتەک و شەرواڵ دروین، جۆر و رەنگی جەمەدانی و چۆنیەتی بەستان و لێنانی، جۆری کڵاو، بۆ ئافرەتانیش هەموو شتێکیان لەگەڵ هی عارەبان جودا بووە، تەنانەت جۆر و رەنگی کوتاڵەکان، جۆری سەرو شەدەو دەسماڵ و کەواو سەرکەواو کراسی بە باخەڵ، کە لە هیچ شوێنی دیکە نموونەیان نییە، دەرپێی ئافرەتی کورد جودایە لەگەڵ هی هەموو میللەتان و تەنانەت لە دەشتی هەولێر جۆرێک دەرپێی ئافرەتی کورد هەبوو جودا بوو لەگەڵ هی هەموو کوردستان، ئەویش بە (دەرپێی بە کشتەک) ناسرابوو، کە زۆر درێژ بوو و لە خوارەوە لە گۆزەندی پێ لوول دەدرا، ئێستا تەنیا ئەوجۆرە دەرپێیە بوونی نییە، کە پتر بۆ توندوتۆڵی و تەنانەت بۆ دۆخێن توونديش سوودی هەبوو، خۆم چەند پیرەژنێکم دیوە تا پێش راپەڕین ئەوەیان لەبەر بوو، لە پیرەژنێکم بیست دەیگوت لە ناوچەی بەرانیان من یەکەم ژن بووم، کە دەرپێی بە کشتەکم گۆڕی بە هی ئێستا، ئەوکات ئەوە عەیبێکی زۆر گەورە بوو و سەبارەت بە گۆڕینی جۆری دەرپێم زۆرجار لە مەجلیساندا پیاوەکەمیان زمان کورت دەکرد، بەوەی کە من دەرپێی بە کشتەکم فڕێ دابوو، ئیدی بۆ گۆڕین و فڕێدانی کراسی بە باخەڵیش بە هەمان گۆڕینی جۆری سەروپۆتکی ئافرەتان. بۆ پیاویش زۆر عەیب بوو کراسەکەی فەقیانەی نەبا، جا فەقیانە چەندی شۆڕتر با ئاوا ماقووڵتر بوو، لە مەجلیساندا ئەگەر پیاوێک جەمادانی لەسەر کردباوە عەیبێکی گەورە بوو، تەنانەت ریش تاشین باو نەبوو، بەڵام وردە وردە ئەمە نەما بەمجۆرە ترازان لە بەکارهێنانی هەریەک لەوانەی باسمکردن و لاسایی کردنەوەی بە دەستووری جێگایەکی دیکە نەخاسما دەستووری عارەبان ئەوا لەرادە دەرچوو. ئەو کەسانەی تێکەڵی ژنیان دەبوو لەگەڵ عارەبان، ئەوا دەبوو ئەو ژنە عارەبەی شووی بە پیاوی کورد دەکرد جلی کوردی لەبەربکردبا، سیمای ئافرەتی کورد لەو نێوەندە هەمیشە جودا بوو لەگەڵ سیمای عارەبان، تەنانەت لە بابەتی رەنگی جلەکان و لە بابەتی جۆری خۆکوتین و نەخش لە دەست و دەم و چاوکردن. گەر یەکێ لە دەستووری خۆی لای بدابا یان دەستوور و نەخشی عارەبانی هەڵگرتبا، ئەوە بە چاوێکی کز سەیر دەکراو دەستەواژەی (خۆ تۆ عارەب نیت) بەکاردەهات بۆ کەسانی وا، تەنانەت لەو بوارانە زۆر زاراوە و دەستەواژە داکەوتوونە، کە بە داخەوە لێکۆڵەری کورد لێیان بێ ئاگایە. کورد لەو ناوچانە هەمیشە شانازی بە دەستووری خۆی کردووە و نەیویستووە ملکەچی هیچ کەسێک بێت، تەنانەت لە لێقەومان و لە تەنگانەدا، خۆ ئەگەر یەکێک لە پێناو کارێک، یان شتێک داوای لە یەکێکی دیکە بکردبا، ئەوا دەستەواژەی (وەک عارەب دەخیلت دەبم)ی بەکاردەهێنا، چونکە دەخیل بوون، واتە خۆهاویشتنە نێو ماڵ و ئامادەیی هەموو ملچکەچییەک دەبێ، ئەوەش لەنێو کورددا مەحاڵە یان زۆر دەگمەنە، بەڵام لای عارەبان ئاساییە، بۆیە واگوتراوە، لێرەدا ئەوانە جودایی نێوان دەستووری کورد و عارەبان پیشان دەدا لە لایەک و لەلایەکی دیکە قەدەغەکردن بۆ لایەکەی دیکە پیشان دەدا، لە راستیشدا لەنێوان کورد و عارەبی سەر سنووری دەشتی هەولێر جودایی زۆرە، لەیەکچوون دەگمەنە، تەنیا کلتووری ئاینی نەبێت، لە دەشتی هەولێر لە زمانی پیرەژنێک کە گوتوەتی (وەڵڵا ئەمن هەر نوێژان بە کوردی دەکەم و حەزناکەم بە عارەبی بیکەم و ناشزانم دەبێ خوا لێم قبووڵ بکات، وای دەزانی سوورەتی فاتیحەش هەر کوردییە). جودایی نەریتەکان هەموو لایەنێکی ژیانی خەڵکی نێوەندەکە دەگرێتەوە لە بارەی سەردان و داوەتکردن، لە خواردن و چێشت لێنان، لە دروستکردنی جاجم و مافوور و بەڕەو قاڵی، کە رەنگ و نەخشیان لێک ناچێت، لە کار و پیشەو جۆری خانوو

و دروستکردنی لە جۆری داوەت و زەماوەند و جۆرەکانی شایی و هەڵپەڕکێ... تەنانەت لە شەڕ و پێکدادان جودایی زۆر هەیە هەمیشە کورد خۆی پێ ماقوڵتر بووە، بۆیە گەر شتێک بەپێی پێویست رێکوپێک یان باش نەبێ دەستەواژەی (عاردبی عاردبی) بەکاردێنێ.

لە بیرمە منداڵ بووم زۆر جاران لە دانیشتن و کۆڕەکاندا باس لەوە دەکرا، کە پیاو دەبێ بزانێ لە کوێیە تاکو بتوانێ قسەو گفتوگۆی مەجلیس و دیوەخانان و قسەی بازاڕ لێک جودا بکاتەوە، بەمجۆرە پیاوانی بەساڵاچوو سەرمەشقی تازە پێگەیشتوانیان دادەدا، وا بووە لە گوندەکان شارەزاو دنیا دیدە ئامۆژگاری نەوجەوانیان دەکرد لەسەر راهاتن و جۆری دەربڕین و ئاخاوتن، بە تایبەت بۆ پاراستنی دەستووری خۆیان و لاسایی نەکردنەوەی کەسانی دیکە. دیارە ئەوانەش هۆکارێکی گرنگ بوون بۆ پاراستن و پوخت مانەوەی زمانی ناوچەکە، لەنێو دیبەگەدا ناوی (عەولا حەمشین) دێت، کە زۆر سەرمەشقی جۆر و ئاخاوتنی لاوان دەبێت، نەریتی کورددواری هەمیشە بە پەسەند زانیوە لە بەرامبەر عارەبدا، بەڵکو لاوان لە دەستوور و نەریتی عارەب بەپارێز بن، لە پیرێژنێکم گوێ لێبوو لە ساڵانی شەست گوتی: عەولا حەمشین و باوکم کە ناوی مەلا قادر بوو رێگایان بە گوندەکانی عارەبان دەبێت لە کەناری رووباری دیجلە و شەو دەمێننەوە، دیارە لە لایەن عارەبان تەکلیف دەکرێن شەو لەلایان بمێننەوە، ئەوانیش هەندێ دەکەن لەبەر پیس و بێ سەروبەریان بەرووەست نابن بچنە هەموو ماڵێک، بۆیە لە نێوخۆیاندا وا تەگبیر دەکەن بە نهێنی سەیری قاپ و مەنجەڵ و کەرەستەکانیان بکەن هی کێ پاک بوو لەوێ نان بخۆن... بەمجۆرە ماڵە دۆستێک نیشان دەکەن و شەو لایان دەمێننەوە، لە رۆیشتن کابرای عارەب پێیان دەڵێ لام سەیر بوو لە چەند ماڵێک تەکلیف کران بۆ خواردن و مانەوە لاتان نەدا تەنیا لای من مانەوە و پێی خۆشحاڵ بووم... عەولا حەمشین لە وەڵامدا دەڵێ چیت لێ بشارمەوە بەراستی بێزمان نەهات لە هەموو جێگایەک دابەزین و نان بخۆین، بەراستی ئێوەش قاپ و مەنجەڵ و ماڵەکەتان زۆر پاکە، بۆیە لاماندا، کابرای عارەب بەپێکەنینەوە هاتە وەڵام و گوتی: ئەتوو راست ئەو ماڵ فەقیرانە چەلب نییە حەتا قاپ و قازان بلێسن خاوێن بێن).

ئیدی چەندان گۆتە و دەستەواژەی وا هەن، کە مایەی ئەوەن کورد خۆ لە نەریت و زمانی عارەب بپارێزن، بێگومان ئەوەش ئەگەری دوورەپەرێزی و خۆپارێزی کوردە لەزمان و کلتووری عارەب.

لە بواری شەڕ و پێکدادانیش چ بەتاک و چ وەک کۆمەڵ جودایی زۆر هەیە، عارەب دەکەنە هۆسە و هەلهەلە و هەراو جۆرێک لە قیژاندن و نەڕاندن پەیدا دەبێ، چەندان سوێند دەخورێ کە وادەکات وادەکەن. لە کۆتاییدا بەیەک نەعلەتولڵاهی عەلە شەیتان سەربەخۆ ئارام دەبنەوە، بەڵام ئاسراوە هی کورد بێدەنگە و بە ئاسانی کۆتایی نایەت، عارەب تاڵان دەهێننەوە، زۆرجارم دیوە بۆ پێکەنین و عەنتیکەیی چەند پیاوێک لاسایی شەڕی عارەبانیان کردۆتەوە لە بواری توانج و ناپەسندی ئەو نەریتەیان. ئیدی هەموو ئەوانەی باسکران لە زمانی گفتوگۆ و فۆلکلۆر و خواردن و جلوبەرگ و ... هتد، بەمجۆرە بووبوون بە فاکتەری رێگر و دزەنەکردنی کلتووری عارەبان بۆ نێو کورد و ئەوها کلتوور و زمانی ئەو دەشتە خۆپارێزی لە سنووری نیشتمانەکەی خۆی کردووە و لەم لاشەوە هەندێک کەس بەبێ ئاگایی، ئەو هەڵوێست و زمانە رەسەنەی دەشتی هەولێر بەر توانج دەدەن، دیارە ئەگەر وانەبا ئەو هەموو پەند و کەرستەی فۆلکلۆری و سەرگوزەشتە و قسەی نەستەق و زمانی ئاخاوتن و حەیران، کە تایبەتی دەشتی هەولێرە وەک ئێستا نەدەمان و تێکەڵ و بێهێز دەبوو.

*** لە ژمارە ١٥ی گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر بڵاوکراوەتەوە.**

یانەی سەرکەوتن و بنەماڵە هەولێرییەکان

فوئاد سدیق

یانەی سەرکەوتن ئەو یانەیەیە کە مەعرووف جیاووک وەک دامەزرێنەرو دواییش وەک باوەڕ پێکراوی گشتی یانەکە بوو. هەمیشە لە خەمی ئەوەدا بوو، کە یانەیەکی رووناکبیری، زانستی، دوورلەسیاسەتی رووت بۆ کورد دابمەزرێت. جیاووک تێڕوانینێکی مەدەنی و شارستانیانەی وای لەلا گەڵاڵەببوو، کە هەموو توانایەک بخاتە گەڕ تا رووناکبیرو نیشتمانپەروەرانی کورد لەو یانەیە، کە ناوی لێ نابوو یانەی سەرکەوتن، کۆبکاتەوە. هەروەک ناميلکەیەکیشی بە ناوی (باربوو) چاپ و بلاوکردەوە، کە ئێمە وا لێرەدا دەیخەینە روو.

هەڵبەت دامەزراندنی یانەیەک پێویستی بە زۆر شت هەیە کە دەبێت بۆی مسۆگەر و دابین بکرێ، کە ئەمەش لە توانای ئەو دەستەیە نەبوو، بۆیە هەمیشە رووبەرووی نەبوونی شوێن بۆ یانەکە و نەبوونی ئیمکانیات بۆ تینوگوڕ پێدانی یانەکە دەبوونەوە، چالاکییەکانیان بە پێی پێویست نەدەبوون. هەرچەندە لە دواییدا ناچار بوون ئەم شارو ئەو شار بکەن بۆ باربوو (تبرعات) کۆکردنەوە بۆ یانەی سەرکەوتن. بەڵام دەبا بزانین ئەم یانەیە چۆن دامەزراو دەستەی دامەزرێنەرانی لە کێ پێکهاتبوون و...

مەعرووف جیاووک لە (٩ / ٢ / ١٩٣٠) دا داواکارییەکی بۆ دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی زانستی خستەڕوو. داواکارییەکە لە کۆمەڵێک رووناکبیر پێک هاتبوون، هەرچەندە هەندێک خۆیان لەم داواکارییە کێشایەوە "بەڵام خوالێخۆشبوو پارێزەر ئەحمەد موختاربەگی زەهاوی، کە لە قوتابخانەی حەربیە، بە ئەفسەری دەرچوو بوو لە قوتابخانەی ماف (حقوق) یش بڕوانامەی وەرگرتبوو، سەرۆکی یوزباشی محەمەد عەلی بەگ عەبدولعەزیز، پارێزەر عارف بەگی پشدەری، داواکارییەکەیان بە شەوق و هەوەسەوە مۆرکرد و پێشکەشی وەزارەتی ناوخۆیان کردو پاش کێشمە کێش و ماندووبوونێکی زۆر بە ژمارەی ٦٨٩٥ و مێژووی ٩ - ٢٠ / ٥ / ١٩٣٠ مۆڵەتی کردنەوەی یانەی سەرکەوتن بە بەڕێز مەعرووف جیاووک دراو لە رۆژی ٣٠/٥/ ١٩٣٠ لە سینەمای رویال، بە ئاهەنگێکی زۆری خەڵک یانەی سەرکەوتن کرایەوە".

"هەر دەستوبرد دەستە (هیئة) ی ناوچەی کۆمەڵە هەڵبژێردرا و کەسانی وەکو شێخ ئیسلامی عوسمانی سەماحەتی خوالێخۆشبوو ئیبراهیم ئەفەندی حەیدەری، پایەبەرز محەمەد ئەمین زەکی بەگ و خوالێخۆشبوو (مەحموود جەوددەت)، بەڕێز ئەحمەد ئاغا کەرکووکلیزادە و بەڕێز عەبدوڵڵا لوتفی بەگ حاجی عەلی ئاغا و بەڕێز میرزا فەرەج شەریف و هەر دوو خوالێخۆشبووان (شێخ عەلی قەرەتاغی و خەلەف شەوقی داودی) و بەشیر موشیری بەرگدروو هەڵبژێردران و بە رێککەوتنی دەنگەکان ئیبراهیم ئەفەندی حەیدەری بوو بە سەرۆکی یانەی سەرکەوتن و (مەعرووف جیاووک) یش بە باوەڕپێکراو (معتمد)ی گشتی یانە هەڵبژێردران" و نزیکەی دووساڵ بەم جۆرە لە خانووی مەعرووف جیاووک یانەی سەرکەوتن درێژەی کێشاو بەردەوام بوو، دوای کۆچی دوایی ئیبراهیم ئەفەندی حەیدەری، بە رێکەوتنی ئەندامەکان، پایەبەرز

ئەمین زەکی بەگ کرا بە سەرۆکی یانەی سەرکەوتن".

ئەمە بەرکۆلێکی کەم بوو سەبارەت بە دامەزراندن و مۆلەت وەرگرتنی یانە، بەلام کتێبی (باربوو) پێش ئەوەی بێتە سەر درێژەی لایەنەکانی یانەی سەرکەوتن، لە رووی یارمەتی و کۆمەکیکردن و باربووی خەلک و چالاکی و پێڕەوی ناوخۆو هەموو ئەم خالانەی کە بە یانەی سەرکەوتنەوە پەیوەندن. کتێبەکە فەسلێکی بۆ (چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی کورد) و (مێژوو لە کەیەوە دەست پێ دەکات ؟) و (بۆ چی کوردمان پێ وتراوە ؟) و رەگەزمان و ئایینمان و حکومەتە کوردییەکانمان و هەروەها کورتەیەکیشی لە سەر ئایینی زەردەشت نووسیوە.

ئێمەش هەول دەدەین لە نووسینە پڕ بایەخەکان بۆ خوێنەری هێژای دەنووسینەوە.

لە بابەتی (چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی کورد) دا دەلێت: ((کورد لە چیای زاگرۆس بینراوەو لە لای گەلی هەورامان و دەربەندی رواندز (کێلەشین) بە کۆمەل ژیاون و دەستکردیان (مصنوعاتیان) لە ئەشکەوتەکانی زاگرۆس شاردوونەتەوە. لەم دواییە خەنجەرو شیری سنگی و کەلوپەلی ناو مالێکی زۆر لەم ئەشکەوتانە دۆزراونەتەوە. جگە لەمە وێنە (تصویر)ێکی زۆری چوار پا (مەڕو بزن و مانگاو گاو ئەسپ و ولاخ و بزنە کێوی و ئاسک و رێوی و کەرویشک) لە ناو ئەم ئەشکەوتانە بینراون، کە دەلالەت لە سەر توانا و سنعەتی کورد دەکات)).

((لە مێژووی یۆنان و ئەوروپادا، بە ئازاو جەنگاوەر ناسراوین، (گەزنەفون) ی یۆنانی - کە زانا و فەیلەسووف و مێژوونووس بووە - لە کتێبەکەی (انا بازیس) دەلێ:
"لە گەل لەشکری ١٠ هەزار کەسی یۆنانی لە لای (بابل) دوە دەستمان بە گەڕانەوە کرد بۆ دایکی نیشتمان سالی (٤٠١ پ. ز) رێی تای گرسمان(دیجلەمان) گرت، تووشی قەومێکی زۆر ئازا بووین، کە (کورد، کوردوخ، کورئین) یان پێ دەبێژن و تەنگیان پێمان هەلچنی. ئێمە رێگامان نەدەزانی، (واتە شارەزا نەبوون. ف. س) شەوو رۆژ سەرمان لێ شێوابوو، دوایی چەند کەسێکمان بە دیل گرت و هەرچەندی ویستمان رێگامان پێ نیشان بدەن، سەریان داو رێیان نیشان نەداین و لە دارو شیر نەترسان)). ئینجا لە بارەی باوەڕو ئایینی کوردەوە، دەلێت ((هەرچەندە بە تەواوی نەزانراوە، بەلام وادیارە لە پێش هەموو شتێکدا کورد بەنداری گەورە دوایی مانگ و ئەستێرە و هەتاوپەرست بووە، پاش ئەوە خوای چاک و خراپمان بۆ خۆمان داناوە، ئەم خوایانەش لە بەرد تاشراون، پەیامبەریشمان هەبووە، دوایش چووینە سەر ئایینی زەردەشت، چونکە زەردەشت خۆی کوردو خەلکی لاهیجان بووە.

یەکەمین ئاتەشگەدەی لە نزیکی ئورمێیەو لە لاهیجانی دامەزراندووە. پاش ئەوە هەندێکمان ئایینی موسایان قبوول کردووە، جوولەکەی کوردستانی ئەمڕۆ (مەبەستی هەموو ئەو جوولەکانەبوو، کە هەتا کۆتایی چلەکان لە کوردستاندا بوون (ف. س) نەتەوەی ئەو کوردانەن، کە داخلی ئایینی موسا ببوون. هەندێکیشمان دوایی ئایینی عیسایان قبوول کرد، کە ئەمەیان لە سەدەی سێیەمین (٢١٦) ی پاش زایینی بووە.

پێش هەموو کەسێک کوردی چیای کورد واتە (چیای دیاربەکر و ئورفە) لە سەر دەستی (مارماری) قەشەی ئورفە ئایینی عیسایان وەرگرتووە و پادشاهی کوردی کەرکووک و هەولێر، کە ناوی (گرت = گورد) بووە و لەگەل کوردی ئەم جیهەتانە بوونەتە مەسیحی و هەندێکی تریش لە جیهەتی (جەزیرە) ئەم ئایینەیان قبوول کردووە و هەندێ عەشایری کورد چوونە سەر ئایینی عیسا پەیامبەر. ئەمانە زۆریان (یەعقوبی) و (نسطوری)ن و لە دەوروبەری ماردین و (نصیبین) زۆرن و بنەچەیان کوردە. بەدوورکەوتنەوە و تێپەڕبوونی وەخت بنەچەی خۆیان بزرکردووە)).

کە دێتە سەر ئایینی زەردەشتیش دەلێت: ((بە ٦٠٠ سال لە پێش لە دایکبوونی عیسا، لە لای خوراسان، بنەچەی کوردی لاهیجانی زاتێک (زەردەشت) پەیدا بوو، داوای پەیامبەری کردو هەندێ پەندی ئەخلاقی و ئایینی زۆر باش خەلکی بە ناوی (زندو ئاویستا) کتێبێکی دەرکرد و ئەم ئایینەی لە ئێران بلاوبووەوە چەند (ئاتەشگەدە) یەکی دروست کرد، گرنگترینیان ئاتەشگەدەی ئورمێ و لاهیجان و گشتاسیب بوو، کوردیش ئەم ئایینەی قبوول کرد.

ماوەیەکی زۆر لە نێوان ساسانییەکان و رۆمییەکان لە سەر کوردستان شەڕ بوو، دواییش هەواڵی بڵاوبوونەوەی ئایینی مەسیحی لە ئەرمەنستان و جەنگی ئایینی (زەردەشتی و مەسیحی) دەستی پێ کرد. ئەم شەڕە لە سەردەمی (یزد گورد) ی دووەم زۆر توندوتیژ داگیرسا و... لە سەدەی شەشەمی پاش زایینی سەرۆکی عەشیرەتی (گۆرانی) کورد لە کرماشان حکومەتێکی دامەزراند. لە ساڵی (٥١٢د.ز) دیسان شەڕی ئێران و رۆما دەستی پێکرد. (ئەنوشیروانی عادل)، لە ساڵی (٥٦٢) دا بە سەر کوردستانەوە چووە، سەرقەومی خەزەرو (خوسرەوی پەروێز) یش لە ساڵی (٦٠٥) بە سەر کوردستانی باکوورەوە تەکانی دا بۆ ناو ئاسیای بچووک (تورکیای ئێستا). بەم شێوەیە درێژە بەم مێژووە دەدات تا دەگاتە هاتنی ئایینی ئیسلام بۆ ئێران و کوردستان و بڵاوبوونەوەی ئایینەکە و قەبوولکردنی ئایینەکە لە لایەن کوردەوە.

دوای ئەو کورتە مێژووەی کورد و ئایینەکانی، کە هەر لە پەرستنی ئەستێرە و بەرد و ئایینی جوولەکەوە تا دەگاتە ئایینی زەردەشت و مەسیحییەت و ئیسلام و... ئینجا دێتەوە سەر بنچینەی بابەتی کتێبەکە، کە دەربارەی (یانەی سەرکەوتن)ە و باسی چۆنێتی کردنەوەی یانەکە دەکات و دەڵێت: ((ئەگەرچی ئەم یانەیە، بە رەسمی هەر هەبوو، بەڵام دوای دوو ساڵ بەردەوامبوونی لە کارو چالاکی، وردە وردە سست و مات بووەوە و تا وای لێهات خەریک بوو، خەڵک هەر لە یادیشی بکات. بۆیە دوای ١٣ ساڵ دامەزراندنی یانە، جارێکی تر مەعرووف جیاووک لە رۆژی ١ / ٤ / ١٩٤٣ تێن و گوڕێکی تری دایەوە یانەو، دەستەیەکی ناوچەیی نوێی کۆمەڵەی هەڵبژاردەوە، کە ئەمانەی خوارەوە بە ئەندامی یانەکە هەڵبژێردران:

میرزا فەرەج شەریف، عەلی کەمال بەگ، حیکمەت بەگی زەهاوی، ناجی عەباس، پارێزەر هادی رەشید چاوشلی، موسا سەمەد، بەشیر موشیر حەمە رەش، عەبدولرەحمان نورجان، بەڵام لە بەر ئەوەی (حەمە رەش و عەبدولرەحمان نورجان) دەستیان لە کارکێشایەوە و حیکمەت بەگی زەهاوی لە بەغدا ئەما، محەممەد بەگ (حەمە پاشا) ی ئەورەحمان و محەممەد بەگ بابان و مەسعود بەگ بەهانەدین بامەرنی، رێگەی ئەوانیان گرتەوە.))

یانەی سەرکەوتن، ئەگەرچی ١٣ساڵ بوو دامەزرابوو، بەڵام بە درێژایی ئەو ١٣ ساڵە هیچ شوێنێکیان نەبوو، بۆیە. ((دەستەی نوێی ناوچە لە پاش گفتوگۆیەکی دوورو درێژ بڕیاری دا، کە خانووەکی گەورە و موناسب پەیدا بکات و خانووی مەعرووف جیاووک ئازاد بکرێ، لەم کاتە تەنگوچەڵەمەیەدا خانوویەکی موناسبی ئەوها بە پارەیەکی زۆر نەبێ بە دەست ناکەوێ، هەر لە بەر بێ پارەیی و بێ داهاتی، دەستە (هیئـە) نەیتوانی خانوو بدۆزێتەوە، لەبەرئەوە ئەم مەسەلەیەی خستە پێش ئەنجوومەنی گشتی کۆمەڵە و ئەنجوومەن بڕیاری دا، کە ئەندامانی یانە، هەر کەسەو بە پێی حاڵی خۆی شتێک بەخشێ و هەموو رۆژی پێنج شەموان بۆ ژنان و رۆژانی هەینی بۆ پیاوانی کۆمەڵە راگیری و بارەبوو قبووڵ بکرێ. ئەم بڕیارە پەسەند کراو لە یەکەم کۆبوونەوە لە (٢٦٠) دینار زیاتر کۆکرایەوە و لە چەند کۆبوونەوەیەکی دیکە ئەو پارەیە کۆکرایەوەو گەیشتە نزیکەی هەزار دینار)). بەڵام وا دیارە خەڵک هێندە بۆ بەردەوامبوونی یانە پەرۆش نەبوون، بۆیە هەموو کۆمەکی و بارەبووکردنەکەش سنووردار بووە و ئەم بارەبووە سنووردارەش دادی یانەی نەداوە، چونکە یانەی سەرکەوتن لەو رۆژەی، کە کراوەتەوە هێز هەتا ئێستا (مەبەستی لە ساڵی ١٩٣٠ تا ١٩٤٤ ز(ف -س) چواردە ساڵە لە خانووی مەعرووف جیاووک دامەزراوە و کۆمەڵەی ناوچەی یانە و کۆمەڵەی هەمووان (عام) لەوێ کۆ دەبوونەوە و لە چلەی هاوین ماڵ و منداڵ ۆ خێزان و عێلی خۆی دەخستە ژوورێکی گەرم و، حەسانەوە و تەندروستی خۆی و ئەوانی تێکدەدا. هەر بۆ رێکخستنی میللەت، بۆ سەربەرزی هەموو لایەک، بۆ ژیانی کوردەواری، پێویست نییە ئاشکرا بکرێ، کە هەیئەتی ناوچەی یانە لەوەختی خۆی لە ساڵی کردنەوەی بڕیای دا، کە مانگی (٥٠) رووپیە، واتە ساڵی (٦٠٠) رووپیە، کە دەکاتە (٤٥) دینار بدرێتە جیاووک، بەرامبەر کرێی خانووەکەی. بەڵام بڵندی و دڵپاکی و ئامانی بەرزی جیاووک، نەوەک کرێی چواردە ساڵ، کە ئەکاتە (٦٣٠) دینار بستێنێ، دیسان هەر بە یانەی بەخشییەوە و

پروڵێکی قبووڵ نەکرد. جیاووک هەر بەمەش نەوەستاوە، لە یەکەم هەنگاودا (٨٦٠) رووپیە، کە دەکاتە ٥، ٦٤ نیوی تری داوە، کە ئەم جارەش (٧٠) دیناری دا. لەم سنوورەش رانەوەستا، کە دیتی وەختی هاتووە ئەم چەشنە کۆبوونەوانە لە گەڵ ئامانجە بەرزەکانی یانە رێک ناکەوێ. جگە لەو باربووەی، کە (٢٦٠) دیناری کۆ کردەوە، لە سەر رۆشنایی بیری جیاووک بوو. ئەم باربووە بەردەوام بوو تا لە ١٠٠٠٠ دینار تێپەڕی.

جیاووک بۆ کۆکردنەوەی پارە و باربوو، بڕیاری دا بچێتە شارو دێهاتەکان و گوێی نەدایە نەخۆشی و پیری خۆی و کۆمەڵەی ناوچە. شەوی ١٧/٧/ ١٩٤٣ لە بەغداوە بە شەمەندەفەر بۆ خانەقین سەفەری کرد. دوو کەسی تری لە گەڵ خۆی بردو لە پاش ٤٥ رۆژ، واتە لە شەوی ٣١ / ٨ / ١٩٤٣ گەڕایەوە بەغدا و لە (٥٠٠٠) پێنج هەزار دینار پتری باربوو کۆ کردەوە)). مەعرووف جیاووک، کە باوەڕپێکراوی گشتی یانەکە بوو، لەو گەشتەی بۆ کۆکردنەوەی باربوو لە گەڵ عەبدولڕەحمان ئەفەندی و باران جیاووک)دا بوو. دیارە هەموو ئەو گەڕان و سووڕانەیان بە پێ یا بە وڵاخ بووە، چونکە ئۆتۆمۆبیل لە زۆربەی شارەکان نەبووە، یا زۆر کەم بووە، کە بەم شێوەیەی خوارەوە بوو: خانەقین، کەلار، کفری، داودە، کەرکووک، سلێمانی، هەڵەبجە، هەولێر، کۆیە، تەق تەق...... بەڵام لێرە تەنها باسی ئەو سەفەرە دەکەین، کە بۆ شاری هەولێری کردووە.

رۆژی ١١ی ئاب باوەڕپێکراو بۆ کەرکووک و لەوێشەوە لەبەر نەبوونی ئۆتۆمبیل بە (----) بۆ هەولێر رۆیشتن و بە رەنج و ماندووبوونێکی زۆر ئێوارەکەی گەیشتن و میوانی خانەقای شێخ محەمەد ئەفەندی بوون. رۆژی دووەم باوەڕپێکراو چووە لای موتەسەڕیف جەنابی مستەفا بەگی یەعقوبی و لە پاش سڵاوو خۆشهاتنکردن، موتەسەریف (١٥) دیناری بەخشی. دوایی هەندێ لە مەئموورە گەورەکان و ئیشراف، شاری زیارەت کردو ئیشراف و ئاغاکان زیافەتی زۆریان داو لە پێش هەموو کەسێک تمپاڵ و سەخاوەت و کوردی بە گەرمی و سەربەرزی جەنابی عیزەدین ئەفەندی مەلا ئەفەندی و نەهەنگی دەریای ئازایەتی و لە سەخا بێ هاوتا و شێری ژیان، عەلی ئاغای سەید عەبدوڵڵا پاشا لە کیسەی شەرەفیان پارەیەکی موناسبیان بەخشی. هەر ئەو رۆژە جەنابی حەسەن ئاغای شێخ محەمەد ئاغا، کە بە (شێتە) بە ناوبانگە و لە سەردارانی دزەییە، باوەڕپێکراوی بۆ گوندی خۆی (عەوێنە) داوەت کرد و بۆ ئێوارە باوەڕپێکراوو هاوڕێکانی بە ئۆتۆمبیل چوونە لای. کاتبی یانە (محەمەد روشدی)، کە خەڵکی عەوێنەیە لە گەڵ سەردارو ئاغایانی دزەیی و ئەهالی بە چەشنێکی رێک و پێک هاتنە پیریان و لە باخچەی دیوەخانی حەسەن ئاغا ماندوویەتیان رابوراند. لەودەمەدا محەمەد روشدی هاتە شەوق و وتارێکی گەرم ئامێزی داو بە چەپڵەلێدان چاوپێکەوتن کرایەوە. رۆژی دووەم خەڵکی ئاوایی کۆبوونەوەو مامۆستای گوند، جەنابی مەلاعەزیز ئەفەندی لە گەڵ فەقێیەکانی لەو کۆبوونەوەیە ئامادە بوون، ئینجا باوەڕپێکراو وتارێکی موناسب و بە تینی پێشکەش کرد. مەلاو شاگردەکان زۆریان پێخۆش بوو پەیمانیان دا، کە خزمەتی کوردایەتی بکەن. دوایی باربوویەکی باش کۆکرایەوە و گەڕانەوە بۆ هەولێر. حەسەن ئاغا و خزمەکانی شایانی شانازی پێ کردنن و سوپاسیان دەکەین. لە پاش رۆژێک باوەڕپێکراو چووە لای (خدر بەگی ئەحمەد پاشا) ی سەرۆکی دزەییان، دووەمین رۆژ دەستی کرد بە سەردانی ئاغاکانی دزەیی، وەکوو حوسێن ئاغای مەلا و کوڕانی ئەحمەد پاشا: قادر ئاغا و عەزیز ئاغا و حوسێن ئاغا و بەرەی بایز ئاغا، مشیر ئاغای ئیبراهیم ئاغا، عەلی ئاغای مەحموودی کاکەخان، حاجی ئەمین سورێژە، حاجی جوکل ئاغای حەوێز ئاغاو دوایی سەرداران و ئاغاکان و کوێخا کانی دەشتی هەولێر.

هەر لە خۆیانەوە پارەیەکی زۆریان بەخشی کە لە:

ناو	دینار
موتەسەریف مستەفا بەگی یەعقوبی	١٥
شێخ محەمەد ئەفەندی شێخ ئەسعەد	٣٠
عیزەدین ئەفەندی مەلا ئەفەندی	١٥٠
جەمال عەبدوڵڵا	٢٠٠

خدر بەگی ئەحمەد پاشا ١٢٠
پاشای محەمەد شەریف ٢٠٠
عەلی مەحموودی کاکە خان ٧٠
نافیع محەمەد ماستاو (شاگردی قوڕکاری) ٢٥٠
عەزیزی ئەحمەد پاشا ١٠٠
عەتا ئوڵلا حاجی ڕەشید ئاغا ١٠٠
مشیری ئیبراهیم بایز ٦٠
عەلی خوشید ئاغا بایز ٦٠
قادری ئەحمەد پاشا ٥٠
حوسێن ئەحمەد پاشا حاجی جوکل ئاغا ٥٠
عەبدوڵلا ئاغا عومەر ئەفەندی ٥٠
شێخ محیەدین شێخ سالح بەرزنجی ٥٠
سلێمان ئاغا ڕەسول ئاغا ٥٠
عەزیزی حاجی سادق ٥٠
حوسێن ئاغا مەلا ٤٥
قادر ئاغا حاجی ئەحمەد ٤٥
کانەبی حەوێز ئاغا ٤٥
ئیبراهیم ئاغا حاجی ئەمین ٤٥
ئیبراهیم ئاغا ئەحمەد ئاغا سەرگەڕان ٤٤
مەحموود عەبدوڵلا عەلاف، حەسەن ئاغای شێتە ٣٥

((ئەوانەی ٣٠ دینارو زیاتریان داوە))

ئیبراهیم ئاغای حاجی عەلی، ڕەحمان ئاغا قەردنی، مەعرووف ئاغای حاجی پیرداود، عەزیز ئاغای حاجی مستەفا، موشیر ئاغای عەبدوڵلائاغا، مستەفا ئاغا حاجی مەلا، حاجی ئەمین کاوێس ئاغا، خواجا سالح یووسف نووری (بە ناوی جوولەکەیەکی هەولێر).

((ئەوانەی ٢٠ دینارو زیاتریان داوە))

ئەحمەد چەلەبی دەباغ، شەهاب دەباغ، حاجی محەمەد سەعید جامباز ٢٥
سابر ئاغای عەلی بەگ ٢٥
سەید محەمەد ئاغا سەید عەبدوڵلا پاشا ٢٥
قادر ئاغا سالح، محەمەد ئاغاخورشیدی عالم ٢٥
شێخ حەنەش، عوسمان سووفی کوێخا ڕسوو هادی ئاغای ئەحمەد ئاغا، کوێخا هەمزە کاکەشین، کوێخا تاهیر دارەخورما، حوسێن ئاغا حاجی پیرداود، ڕەشید ئاغاحەوێز قولتەپە، سلێمان حاجی نادر ئاغا، سلێمان ئاغای حاجی ئەحمەد ٢١

سابیر مەحموود کاکەخان، ئاغای کاک خدر کەسنەزان ئەسعەدی ئەحمەد ئاغا، سەعدی ئاغا محەمەد ئومەران ٢٥

جەبار حاجی سەعید جامباز، ئەحمەد سلێمان ئاغا تریەسپیان، کوێخا عەزیز کەشاف کوێخا جەمیل حاجی سادق خەزنە ٢٥

((ئەوانەی پانزە دینارو زیاتریان داوە))

یونس ئەفەندی ملاحظ ئەشغال، پارێزەر موعتەسەم دەباغ، قادری حاجی ئەحمەد فەتحوللا ئاغا، مەولود حاجی فەتحوڵلا بەقاڵ، ڕەشید حاجی سالح چاوشلی، ئیسماعیل حەسەن ئاغای کەنداڵ، کوێخا عەبدوڵلا چیغەلوک، ئەحمەد ئاغا محەمەد عەلی ئاغا یەعقوب ئاغا، کوێخا ئومەر کوێخاردزا، شێخ نووری شێخ قادر سافیە، حەمدی ئیسماعیل پیمەڕەبڕ، عەزیزی ئەحمەد ئاغا کەور، داود سلێمان گویل سائقی سەیارە

((ئەوانەی لە (١٠) دینارو زیاتریان داوە))

فەتاح ئاغای حەوێز دووسەرد، قادری ئەحمەد ئاغا چل هەوێزە، کوێخا عەبدوڵلا پیرەبان، داود ئاغای سەعید ئاغا، کوێخا محەمەد ئەمین عاشوور قادریە، عەلی پاشا دوغرەمەچی اعیان (سیپارە)

شێخ مستەفا ئەفەندی شێخ ئەبوبەکر، حەمدی ئەحمەد پاشا ١٢

((ئەوانەی پێنج دینارو زیاتریان داوە))

کورد خۆشەویستێک
حەیدەر ئەفەندی، عەبدولڕەزاق حاکم
ناجی شائول محامی، سەبری عەبدوڵلا مودیری شورتە
محەمەد تاهیر ئەترووشی محامی، تەلعەت محەمەد عەلی ئاغا یەعقوب ئاغا
محامی، یونس ئاغا حاجی سەعید ئاغا، حەمدی

عەلی خان، جەلال عەبدوك، عەبدوڵڵا عەلی بەقاڵ، عیسا فەهمی تەبیب بەیتەری، حاجی رۆستەم قەساب، موحسین ئاغا رەئیسی بەلەدیە، لەتیف رەشید قەساب، هادی رەشید چاوشلی، محامی مەلا تەها حاجی سالح چاوشلی، جەودەت بەگ محەمەد عەلی یەعقوب ئاغا وەلی حەسەن چاوشلی ٧

ئەحمەد ساڵح ئاغا قەساب باشی، خەلیل بچوك مەلا كەریم تەحسین بەگ دۆغرەمەچی پارێزەر ٦

((ئەوانەی (٣) دینارو زیاتریان داوە))

ناسح ئەفەندی حەیدەری، شێخ رەئوف شێخ شاكر خانەقاه، محەمەد فائق ئەفەندی شێخ نەجیب، شێخ مەزهەر ئەفەندی خانەقاه ئەكرەم عەبدولمەجید چاوشلی، جەبار عەبدولڕەحمان بەقاڵ، حەسەن خەدیج عەبدولقادر ئەفەندی قرگەیی مودیری واریدات، ئیبراهیم سوور ٤

ئەسعەد چەلەبی مەلا شەریف دەباغ ٤

نورەدین ئاغا محەمەد ئاغا ٤

((ئەوانەی دوو دیناریان داوە))

جەمیل چایچی

عوسمان یونس نەعلبەند، خورشید ئەمین، عەبدولڕەحمان عەبدوڵڵا چەلەبی ٢

حاجی شەهاب بەزاز ٢

مستەفا ئاغا بەقاڵ ٢

مەلا ئەمین بەقاڵ باشی ٢

((ئەوانەی دینارێكیان داوە))

محەمەد عەلی موختار

حاجی سەلیم ستەفا

فەتاح مەحموود (كاتبی تەموین)، مەلا یونس ناجی (كاتبی مەحكەمەی شەرعیە)، رەشید حاجی محەمەد ئەمین، مەلا یاسین حاجی ئەلیاس، حاجی تەها قەساب محەمەد ئەمین دوغرەمەچی، مەلا عەزیز عەتتار، مەلا ئیبراهیم فەرهاد، خەلیل ئەمین جامباز، عەبدلڕەزاق مەلا خورشید، قادر فاتەكە، محەمەد سەفوەت ئەفەندی، حاجی عەباس بازرگان، بیلال ئاغا مستەفا چەلەبی.

((ئەوانەی نیو دینارو كەمتریان داوە))

ئەحمەد ناجی ئەفەندی (مودیری مەدرەسە) جەبار وەهاب محەمەد مەلا قۆجە، نورەدین یوسف

((باربووەكانی شاری شەقلاوە))

میران سدیق بەگ	٢٥
میران ساڵح بەگ	٢٥
حاجی مەجید ئاغا كۆڕێ	١٠

((باربووەكانی شاری كۆیە))

كاكە زیاد ئاغا	٥٠
كاكە حەوێز ئاغا	٥٠
عەبدولڕەحمان حاجی ئەسعەد چەلەبی	٤٠
كاكە حاجی مەحمود چەلەبی	٤٠
حاجی عەبدولمەجید چەلەبی	٢٠
محەمەد تاهیر حاجی ئەفەندی	٢٠
حاجی جەلال	١٠
حوسێن جەمیل بەگ قائمقام	٧

((ئەوانەی (٥) دیناریان داوە))

سلێمان ئاغا غەفوری، عەبدولسەمەد ئاغا حەوێزی، حاجی سەعید حاجی ئەحمەد، حاجی جەمال حاجی عەبدولڕەحمان، حەمەد حاجی ئیسماعیل، سەعید ئاغا كاكە ئەسعەد ئاغای كاكە ئەسوەد، رەفیق حاجی ساڵح، دكتۆر نەجیب بەگ، تاهیر چەلەبی، عەبدولڕەحمان ئەفەندی (مەئموری مەركەز)، جەمال ئاغا جەمیل حەوێزی، بەكر سدیق حەوێزی، ئیسماعیل تەها (زراع توتن)، سەلیم بەگ گرد گۆران، عەبدولباقی حاجی جەلال.

((ئەوانەی (٣) دیناریان داوە))

حەوێز ئاغا حەبیب، عەبدولوەهاب چەڵەبی مستەفا، محەمەد سەعید كاك ئەسعەد، مەلا سەدر مەلا بەهائەدین، كەمال حاجی مەجید، تۆفیق یاسین، نوردین متعهد، ساڵح موشكە، حاجی سابر مام خدر، سابر ئیسماعیل بەڕێوەبەری قوتابخانە

((ئەوانەی دوو دیناریان داوە))

محەممەد ئەمین ئاغا غەفوری، عەبدولکەریم حاجی عەلی، حاجی کاکەمین، حەمەد ئەسعەد بەزاز، کەمال عەبدولوەهاب ئەفەندی، جەمال عەبدولوەهاب عومەر عەبدوڵلا عەتتار، ئەحمەد محەممەد مەلا، عوسمان عەونی، خواجە فەرەج بابە زورە، وەستا عەبدوڵلا ئاسنگەر، ئەسوەد ئەحمەد عەتتار، حاجی تاهیر سالح، سوفی محەممەد قەساب، جەلال محەممەد ئەبابەکر، سەید حوسێن سەید عەبدوڵلا بەقاڵ، کوێخا عەلی محەممەد ئەمین جەمیل ئاغا، جەلال ئەفەندی حەوێزی، محەممەد ئەمین مەعرووف، عەبدولسەمەد تەها، جەمال محەممەد تاهیر.

((ئەوانەی دینارێک و زیاتریان داوە))

حەمەد بەگ ئەسعەدە سوور، حاجی محێدینی بەقاڵ، حاجی ئیسماعیل قادر هەینی ((١,٥٠٠))، خواجە سالح بابەزورە، خواجە نووری ئیسحاق سلێمان حاتان، فرەنسیس جەرجیس، ئیبراهیم روبین، ئیسرائیل، فەتحوڵلا حەمەد زەری خالی، سالح مەنسور، حەمەد مستەفا سوور العەتتار، ((١,٥٠٠)) بەکر حاجی محەممەد بناو، ئەحمەد مام یەحیا، فەتاح کەریم ((١,٥٠٠))، مەحموود بەگ ضابط تجنید، ئەحمەد عیزەت بەگ، شەوکەت ئەفەندی عەبدولڕەحمان، ئیبراهیم ئەفەندی مەئمووری تەموین، زەکی ئەحمەد، سالح ئەفەندی تاپو، حەمەد محەممەد، شێخ تەیب ئەترووشی، سادق ئەفەندی، حاجی مزەفەر ئەفەندی، تاهیر سەعید مودەڕس، سەید ئەحمەد وەلی (١,٥٠٠)، سەید ڕەئوف ئیستهلاک، شەوکەت ئەفەندی ئیستهلاک، سدیق نورجان.

((ئەوانەی نیو دیناریان داوە))

عومەر مام یەحیا، سلێمان یەلدا، ئیسماعیل ئەفەندی مهندس، کەریم ئەفەندی ئەوقاف، عیزەت تاهیر موهەندیس، محەممەد غەفور مدرس، پەترۆس موظف صحی.

سەبارەت بە ئامانجی یانە، بە چوار خاڵ کۆی کردۆتەوە، کە بەم شێوەیەی خوارەوەن.

١- ئەو قوتابیانەی کە بۆ تەواو کردنی خوێندنیان بۆ بەغدا دێن لە ناو یانە جێگایەکی تایبەتیان بۆ دروست بکرێ و لەوێ دابمەزرێن و لە ژێر چاودێری دەستە خوێندنیان تەواو بکەن و لە ناو یانە جێگای یاری جوان دابمەزرێ، بەم هۆیەوە قوتابییەکان لە جێگای نا پەسەند دوور بخرێنەوە.

٢- ئەگەر بتوانرێ چەند رووژێک بە تایبەت بۆ سەپەرشتکارو سەرۆکەکانی کورد رێک بخرێ، کە هاتنە بەغدا لە وێ دابەزن، بەم جۆرە لە جێی تەنگ و ژووری پیسی ئوتێلەکان رزگار بن.

٣- کۆمەڵە چەند لیژنەیەک دادەمەزرێنێ و هەر لیژنەیەک بە پێی تایبەتمەندی خۆی کتێب دادەنێن و وەرگێڕان دەکەن. چونکە لە پێش هەموو شتێکا بە یەکبوونی زمانەکەمان پێویستە کە هەموو کوردان بتوانن لە یەکتری تێبگەن.

٤- مانگی جارێک هەروەکو فەرمانگە (دائرە) ی پەیوەندییە گشتییەکان ئاهەنگی یەکتری ناسین و خۆشویستنی ئەکا، بەم جۆرە خەڵکی رۆژئاوا، ئەورووپا و ئەمریکا ئەماننناسن و تێمان ئەگەن کە ئێمەش وەکو ئەوان مرۆڤین و هەقی ژیانمان هەیە و دەبێ هەروەکو خەڵکی تر سوود لە یەکتری وەربگرین.

بێگومان یانە بەرنامە و پێڕەوی ناوەخۆی هەبووە. یەکێک لە بەندەکانی پێڕەوی ناوەخۆی یانە ئەوە بوو کە کۆمەڵە لە گەڵ سیاسەتدا خەریک نابێ، چونکە کۆمەڵەیەکی زانستییە. یانە دوا بە دوای ئەو باریوو کۆ کردنەوەیەی کە بۆی کرا، خانووەکیان بۆ دۆزییەوە کە ساڵانە بە (٣٥٠) دینا گیرا بوو، کرێی دوو ساڵ (٧٠٠) دیناری پێشوەخت دراو کۆمەڵە لە ١١ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٤٣ گوازرایەوە بۆ ئەو شوێنە.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری هەولێر / ژمارە (١) ی زستانی ساڵی ٢٠٠٠ وەرگیراوە.

یانەی کۆیسنجاق بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٩٣٣ کرایەوە

تاهیر ئەحمەد حەوێزی

لە ساڵانی ١٩٣٠ لە کۆیە چەندین چاخانە و قاوەخانەی بە هەرمێن هەبوو، بەڵام لە زەمانی قائیمقام ساڵح زەکی ساحێبقران لە ساڵی ١٩٣٣ بۆ یەکەمجار یانە (نادی) لە کۆیە کرایەوە، لەلایەن (تحریرات)ەوە، ئەم نووسراوەیە بلاوکرایەوە:

"نادی کۆیسنجەق شتات موظفین قەزای کۆکردەوە و مجەمەعێکی عائلەوی مەئمورینی تەشکیل کردووە، فەوائیدی ئەم نادیە لەپێش انظار و احساساتی هەموو کەسێکدا متمادیا لە تجسم تجلا دایە".

وەحید محەمەد ئەفەندی ناوێک، کە لە کوردە ناوارەکانی تورکیا بوو، لەسەر نادیەکە دانرا، ئەم محەمەد ئەفەندییە بۆ یەکەمجار بلیاردی هێنا کۆیە و لە نادی دانا.

نادی بۆ یەکەمجار لەبن بەلەدیە داندرا، بینایەکی گەورە و یەک دوو پێکەی گێچی هەبوو. محەمەد ئەفەندی خواردنیشی دروست دەکرد، هەندێ کەس لەوانەی خۆیان بە (منەوەر) دادەنا، دەچوون خواردنیان لەلا دەخوارد، بەناوی یارمەتی.

مامۆستا عەبدولرەحمان شەرەف مودیری مەکتەبی کۆیسنجەق کرا سەرۆکی نادیەکە.

نادی پێکهاتبوو لە ناوماڵێکی گەورە، بەرانبەری هۆدەیەکی گچکەی هەبوو لەگەڵ حەوشێکی گەورە، دیوارێک لە نێوانی نادی و سەرایە بوو، دوایی لەلای سەرەوە، دوو ژووری درێژیان دروست کرد، لەپاشان یەک لەو ژوورانەیان کردە، دوو ژوور.

نادی زستانان هەر چای هەبوو، هاوینان ماستاویشی هەبوو، ئیجازەی مەشروباتی نەبوو، لەدوای ساڵانی (١٩٤١) پاش مەغریبان، مەشروب خۆرەکان بەدزی دەچوون لە ماڵی (وسو)ە جووی عارەقیان دەهێنا. هەندێ موعەلیم و مەئموورەکان بە دزی و بەبێدەنگی دەیانخواردەوە و مەزەیان توور و تۆ شفتی بوو، لە ساڵی ١٩٤١ لەتیف ئاغا چایەچی نادی بوو، هەموو مووچەخۆرەکان

ئێواران بۆ نانخواردن دەچوونەوە ماڵ، تەنها (حەویزی حەبیب ئاغا)ی نەدەچۆوە، هەتا پاش بانگی عیشایە دەماوە.

پاش مەغریبیان مەئموورەکان دەهاتنەوە، یەک دوو سەعاتان دەمانەوە و دەچوونەوە ماڵ، لەپێشان بە تاوڵە و بلیارد و کاغەزانی کۆنکان، کاتیان بەڕێ دەکرد، هەندێ ڕۆژنامەشی لێ دەخوێندرایەوە.

هەندێ کەس (٤ - ٥)ێک لە نادی دەمانەوە، (پۆکەر)ی (مەستوور)یان دەکرد، چایەچییەکە هێلکەی بۆ دەکوڵاندن، شەو لای سەعات (١٢) دەیانخواردەوە، لە ساڵانی (١٩٤٣ - ١٩٤٤) کە پارەی تووتنی زۆر بوو، (پۆکەر)ی (مەکشوف)یان دانا، زۆر کەس بەشدارییان دەکرد. چەند مریشکیان دەکوڵاند، شەوێ دەیانخوارد، یا (متعهد)ەکە گیپەی بۆ دەکردن، بەیانیان دەیانخوارد.

ئەوەی کە دەبووە (موعەلیم) یان مووچەخۆر، دەبوایە بەشداری نادی بکا، دخولیە و مانگانەی دەدا، کۆیییەکان، کە لە شاران موعەلیم بوون، هاوینان کە دەهاتنەوە دەچوونە نادی و دەبوایە پارەی (٣) مانگەکەیان بدابا.

هەیئەتی نادی زۆر دەسەڵاتی هەبوو، زۆر جار (حاکم) یا (ضابط تجنید) یا (معاونی شورتە)یان دەکردە (رئیس)، لەدوایی هەندێ مودیری مەکتەبیش دەبوونە سەرۆک، یا (سکرتێر) یا (موحاسب). کورسی و مێز و قەنەفە و کەرستەیەکی زۆریان بۆ کڕی، بلیتی چاپیان پەیاکرد.

لەدوای ساڵانی ١٩٥٠ (متعهد) لە هەڵسووڕاندنی کاروباری نادی و هەیئەتەکە دەستێکی کاریگەری هەبوو، بەڵکو دەمی ئەندامی هەیئەتی چەور دەکرد، ئەمەی قومارکردبا، وەیا (مەشروبات)ی نادی بخواردباوە، پتر ڕێزی رادەگیرا، زووتر کورسی بۆ دەهات، ئاوی ساردی دەدرایە.

وردە وردە نادی بووە تەنبەڵخانە، زۆر بێئیش کاتیان لێ بەڕێ دەکرد، ئەوەندەی لەوێیان رادەبوارد، هێندە نەدەچوونەوە ماڵی خۆیان، تا وای لێ هات لە نادی دەست لە کاروباری سەرا و دانیشتوانی شارەکە خرا، هەندێ بەناوی حزبایەتی بۆ بەرژەوەندی خۆیان بەکاریان هێنا، زۆر مەئموور تێیدا وەردەگیران، زۆر مووچەخۆر تێیدا قەڵاش دەبوون. تەنانەت دانانی مەجلیسی ئیدارە و ئەندامی مەجلیسی بەلەدیە و هەڵبژاردنی نائیبانیش لە پەناوپێچی نادی قسەی لێ دەکرا، تا لە ساڵی ١٩٥٦ نادییەکە قەپات کرا، زۆر لە بەشدارانی گیران و پەرتەیان لێکرد، لە زەمانی (هادی رەشید چاوشلی) لەبن گردی قشڵەی لەسەر ڕێگای هەولێر، بینایەکی تازە دروست کرا و نادی گواستراوە ئەوێ.

جەمعیەتی عیلم و عیرفان

لە دەوری قائیمقام ساڵح زەکی بەگ ساحێبقران، عەبدوڵڵا سامی و زەکی ئەحمەد ماموستایانی مەکتەب مەنهەجی (جەمعیەتی عیلم و عیرفان)یان بۆ جەنابی مەلای گەورە بردە ماڵێ و پێیان ئیمزاکرد، ئەویان کردە سەرۆکی جەمعیەتەکە، جەمیل ئاغا و ماموستا مەلا بەهائەدین، ماموستا مەلا تۆفیق، ماموستا مەلا سادق و عەبدولحەمید حاجی مەلا تۆفیق، عەبدولرەحمان حاجی ئەسعەد، عەبدولمەجید حاجی کاکەمین ئەندام بوون لەگەڵ مەلا حەویز ئاغا، کاکەی حاجی مەحموود....

ساڵح زەکی بەگ دامەزرێنەر و ئەندامی کارای ئەم جەمعیەتە بوو، بەڵام بە گوازرانەوەی بۆ (عمادیە) جەمعیەتەکە نەشاتی نەما و هەر بەناو هەبوو، جارێکیش کۆنەبوونەوە.

ئەو ساڵی (سەعید قەزاز) وەزیری ناوخۆ، لەبەر باری شڵۆقی ناوخۆی عێراق و خۆنیشاندان، ئەمریک دەرکرا: هەرچی (جەمعیەت) و (نادی) هەبوون هەمووی لەغو کران، سەیر ئەمە بوو، لە ساڵی (١٩٣٤)ەوە تا ساڵی ١٩٥٧ ناوی ئەم جەمعیەتە، لەناو فایلی وەزارەتی ناوخۆ هەر مابوو، کە لیستەی ناوەکانیان بلاوکردەوە، ناوی بێ ناوک بەدەرکەوت!.

جەمعیەتەکە بۆ ئەمە بوو، خزمەتی قوتابی و فەقێ و خوێندەواری بکا، یارمەتی قوتابی هەژار بدا و چاودێری مزگەوت و مەدرەسەکان بکا.

ئەو ئەندامانەی کە کۆکرابوونەوە، هەندێکیان لەبەر جێگاکەیان و هەندێکیان لەبەر هەبوونی و دەرامەتیان بوو.

*** ئەم بابەتە لە کتێبی (مێژووی کۆیە)ی تاهیر ئەحمەد حەویزی، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، ١٩٨٤ وەرگیراوە.**

هەولێر لە دیدی هادی چاوشلیدا

بە قەڵەمی هادی رەشید چاوشلی

مامۆستا (هادی چاوشلی) لە کتێبی (هەولێر لەگەڵ کاروانەی فەلەک)دا وەک رۆڵەیەکی ئەم شارە لەزۆر رووەوە باسی شاری هەولێری کردووە و ئەوەی کە بەچاوی خۆی دیویەتی نووسیویەتی و باسەکەشی بۆ ساڵی ١٩٢٦ زایینی دەگەڕێتەوە، هەرچەندە بابەتەکان زۆر لایەنی گرتۆتەوە کە دەبوو لێکیان دابڕین، بەڵام، وەک رێزێک بۆ مامۆستای رەحمەتی بەسەر یەکەوەمان چاپکردن، تەنیا ئەو وەرگێڕانانە نەبێ کە مامۆستا لە کتێبەکاندا وەریگێڕاون و خستمانە نێو بەشی هەولێر لە دیدی گەشتیارەکاندا.

*** دیمەنی کۆنی هەولێر**

زۆر بەگرنگی دەزانم کە باسی دیمەنی هەولێر پێش ٦٠ ساڵ یان لە ١٩٢٦ بە بیری خەڵک بخەمەوە، چونکە دەتوانم بڵێم، هەتا ساڵی ١٩٣٥ هەولێر زۆر نەگۆڕابوو، زۆر شێوەی کۆنی تێدامابوو، لە ساڵی ١٩٢٦ بەرەو دوا هەولێر وردە وردە دەستی بە گۆڕین کرد، لێرەدا بیر و باوەڕی خۆم کە لە ساڵی ١٩٣٠ هەولێرم چۆن دیوە باسی دەکەم. ئەو شارە دانیشتووانی زۆربان لەقەڵابوون، قەڵا (٣) گەڕەکی تێدابوو، کە بەناوی گەڕەکەکانی (تۆپخانە) و (سەرا) و (تەکیە) ناو دەبران.

لە دەرگای قەڵا سەرای کۆن بوو پاش ساڵی ١٩٢٠ کراوەتە بەندیخانە و پاش ساڵی ١٩٣٦ کراوەتە قوتابخانەی کچان و لە دەرگای قەڵا چەند دوکانێکی تێدابوو.

لە قەڵاکە سەرنەکەوتی، گۆڕەپانێک بۆ ئەوانەی بۆ قەڵا دەهاتن نەختێ رادەوەستان هەناسەیەکیان دەدا، ئەنجا کە دەچوونە ناو دەرگا پیاو رێگای راستیان دەگرت و رێگەی تر بەدەستی چەپدا ژن هاتوچۆی لێ دەکرد و، لەلای چەپی پێچەی ئەو رێگایە کاولە قوتابخانەیەکی کۆن بوو کە پێیان دەوت قوتابخانەی مەلا رەسول ئەفەندی، وادەردەکەوێ کە ئەم شوێنە لە کۆنەوە بۆ قوتابخانە تەرخان کرابوو، دەڵێن زۆر عولەمای گەورە لەم شوێنە فێری خوێندنی بەرز بووینە.

لە قەڵا تەنها لەیەک مزگەوت نوێژی جومعە دەکرا، ئەوەش مزگەوتی بەرێز مەلا ئەفەندی بوو، ناوبراو یەکێک بوو لە پیاوە گەورەکانی هەولێر لەم مزگەوتە قوتابخانەیەکی ئایینی ئیسلام بەناوبانگی تێدابووە کە زۆر خوێندەواری بەرز لەو شوێنە فێری زانستی بوون و مەلای گەورەی بەرێز خۆی رۆژی جومعەی ئامۆژگاری دەکرد هەروەها خۆی سەرۆکی مامۆستایانی ئەم قوتابخانەیە بوو، هەموو پێویستی مزگەوت و مەلاکان و قوتابییەکان لەلایەن خۆی پارەی بۆ دادەنرا.

قەڵا یەک دەرگای بوود، لە دەوری عوسمانی دەرگای دووهەمی بۆ کراوە و پاش ساڵی ١٩٢١، دەرگای سێیەم بە ناوی ئەحمەدی دروست کراوە.

کۆڵانەکانی قەڵا وەک ئێستا نەبوو، هەردوولای کۆڵان وەک دیوارێک بوو کە رێگای رۆیشتن پیادە بوو، ناوەندەکەی جۆگەلەی ئاوی پیس بوو و ئاوی بارانیشی تێدا دەچوو، ئەم سەکۆیەیان بەخشتی سوور دروست کردبوو، جوولەکەکان هەرچەند لەخوار قەڵا دانیشتبوون، بەڵام لە قەڵا کەنیشتەیەکیان هەبوو

دوو حەوشەی هەبوو حەوشەی دەرەوەیان دوو و یا سێ ماڵی تێدا جێنشین بیوو.

قەڵا نزیکەی ۸۰۰ خانووی تێدابووە ژمارەی نزیکەی نۆ هەزار کەس دەبوو.

لە قەڵا چەند مزگەوتی تر هەبوو و چەند تەکیەی شێخ و دەروێشی تێدابووە، وەک مزگەوتی ماڵی یەگەن و تەکیەی شێخ شەریف و نزیکەی ۲۰ دیوەخانەی تێدابوو کە شەو خەڵکی تێدا کۆدەبووەو لە هەریەکەیاندا چەند میوانێک دەخەوت کە لە جێگای دیکە هاتبوون یا خەڵکی گوندەکانی هەولێر بوون.

لەوکاتە دانیشتواتی قەڵا هەموو پیاوی ناوداری شاربوون و هەموو دەوڵەمەندی شار کە خاوەن کشتوکاڵ بوون، یا خاوەنی پارەی زۆر بوون، ماڵیان لە قەڵا بوو، پاش ساڵی ۱۹۳۵ وردە وردە چەند خاوەن ماڵی قەڵاتی دەستیان بەخانوو کردن کرد لە گەڕەکەکانی خوارەوە.

شاری هەولێر لەو کاتەشدا بازاڕێکی زۆر گەورەی هەبوو، جگە لە سەدەها دوکان، حەوت قەیسەری بنەماڵەی دەباغەکانی تێدابوو، لە گەسی قەیسەری تر و هەر گۆشەی بازاڕ بۆ فرۆشتنی یا دروستکردنی بابەتێک بوو، لە لایەک جێگای ئاسنگەر، دوای وان تەنەکەچی و سەڕاج، کورتان دروو، کارگەچی، سەبزەفرۆش، قەساب، بەقاڵ و عەتار و کوتاڵ فرۆش و دەلاک و زۆر شتی تر.

دانیشتوانی هەولێر، بە گشتی وەک ئێستا، ئیسلامی شافعی مەزهەب بوون. گەڕەکێکی بچووک لە خوارەوە جوولەکە بوون، کە گشتی ژمارەیان نزیکەی هەزار کەس دەبوون، لە ساڵی ۱۹۵۰- ۱۹۵۱ هەموویان هەولێریان بەجێ هێشت.

باسمان کرد کە ئەم شارە بەشێکی قەڵا بوو، بەشی دووەم خوارەوەی قەڵا بۆ ئەم بەشە بە کورتەک ناودەبرا.

ژمارەی دانیشتوانی شار لە ساڵی ۱۹۲۷ ئەوانەی ناونووس کران و ئەوانەی لە ناونووس خۆیان شاردبووەوە، گشتی نزیکەی ۲۵ هەزار کەس بوون.

مەسیحی هەموویان لە گوندی عەنکاوە دادەنیشتن کە ئێستا بۆتە شارێکی بچکۆلە، بە گەڵێکی هەولێر دادەنرێ، ئەمانەش لە دانیشتوانی زۆر کۆنی ئەم خاکەن و ماوەی چەند چەرخێک هەر بە برایەتی لەگەڵ دانیشتوانی دێهاتی تر و شارستانی هەولێری بەڕێوە چوون و لەو کاتەدا لەناوشار تەنها دە دوانزە ماڵ مەسیحی زیاتر نەبووە و لەپاش ساڵی ۱۹٤۰ لە گەڕەکی عەرەب کەنیسەیەکیان دروست کردووە، پاش ئەم سەردتایە پێویستە هەندێ شتی کۆنی هەولێر بە تایبەتی باس بکرێ.

*** قوتابخانە:**

لەم دەورەدا لەم شارە تەنها یەک قوتابخانە هەبووە، شوێنەکەی ئێستا دوکانە لەسەر شەقامی سەلاحەددین بەرامبەر بە بازاڕی گەورە، لە ساڵی ۱۹۲۵- ۱۹۲٦ قوتابخانەی تازە دروست کرا، کە جێگاکەی ئێستا کراوە بە پارێزگای هەولێر و بێجگە لەم قوتابخانە لەوکاتەدا قوتابخانەیەکی تر کراودتەوە لە گەڕەکی تەعجیل و، پاش ساڵی ۱۹۳۰ سێیەم قوتابخانە لەسەر شەقامی موزەفەرییە بەرامبەر بە قەڵا کراوەتەوە.

بەڵام قوتابخانەی کچان، پاش ساڵی ۱۹۳٦ لە قەڵا دامەزراوە و بێجگە لەمەش لەزۆر مزگەوت و قوتابخانەی ئایینی بوو وەک مزگەوتی قەڵا و مزگەوتی یەگەن، لە قەڵا و مزگەوتی بازاڕ و مزگەوتی شێخ ئەبوبەکر ئەفەندی.

*** کۆنە مزگەوتەکانی هەولێر**

مزگەوتی مەلائەفەندی لە قەڵا، مزگەوتی شێخ چۆلی، مزگەوتی خانەقا، مزگەوتی شێخ محێدین و مزگەوتی بازاڕ، مزگەوتی شێخەللا، مزگەوتی شەش پەنجە لەناو بازاڕ و چەند مزگەوتی تر.

بێجگە لە مزگەوت و تەکیەکان کە شوێنی دەروێشی قادری و نەقشبەندی بوون لە گەڵێکیان نوێژکراوە وەک تەکیەی شێخ شەریف لە قەڵا و تەکیەی شێخ تاجەدین، تەکیەی شێخانی دارەخورما، تەکیەی شێخ مستەفا ئەبوبەکر ئەفەندی و تەکیەی خەلیفە ئەحمەد و، تەکیەی شێخ عارف و تەکیەی شێخ سەلیم..)

*** نەخۆش و تەندروستی**

لە دەوری عوسمانلی پاش ساڵی ۱۹۰۸ لە لایەن بەلەدییەی

(شارستانی) هەولێر نەخۆشخانەیەکی بچووکیان دامەزراند و دکتۆرێکی زانایان لە موسڵەوە هێنا پاش کۆتایی شەڕی یەکەمی سەرزەمین لە ساڵی ١٩١٩ دەوڵەت نەخۆشخانەی دامەزراندووە پاش دامەزرانی مەلەکییەتی عێراق، لە ساڵی ١٩٢١ وردە وردە ئەم نەخۆشخانەیە رێک خرا، بەلام هیچ کاتێ هەتا ساڵی ١٩٤٠ لەدوو دکتۆر زیاتری تێدا نەبووە و ئەگەر زۆر کۆن باسی تەندروستی بکەین، دەبینین چەند بابەت دەرمانی خۆیی بووە بۆ هەندێ نەخۆشی، وەک دەرمانی چاو کە ئەم دەرمانە لەتۆی تریش و شەب دروست دەکرا، بۆ چاو ئێشە بەکار دەهێنرا و دەخرا ناو پارچە پەرۆکێکی خاوێن و لەناو شیری دایکی کوڕێکی شەش مانگە، ئەم دەرمانە دەتاواوە ئینجا دەخرا بەچاو ژنێکی بە ئێش و ئەگەر پیاو بایە شیری دایکی کچێک پەیدا دەکرا بۆ ئەوەی دەرمانەکەی تێدا دەتاواوە. بۆ سەرما و تەنگە نەفەسی و کۆکە، هەنگوینیان گەرم دەکرد و دارچین و بەهاراتیان تێدەکرد، پاش ساردبوونەوەی رۆژی ٣ جار نەخۆش بەکاری دەهێنا.

بۆ هەلامەت، گیایەک لە دەشتی هەولێر بەهار پەیدا دەبێت بە حاجیلە ناودەبرێ، لە موسڵ بە (بەیبون) ناودەبرێ گوڵی حاجیلە وشک دەکرا، ئەم گوڵە بە دوو شێوە بۆ هەلامەت وەکو زگئێشە بەکاردەهات، پاش کوڵاندنی لەگەڵ شەکر ئاوی دەخورایەوە و بۆ هەلامەت جار بەجار نەخۆش لووتی دەدا بەر هەڵمی. هەروەها، سوتەک لەگەڵ شەکر دەکوتراوە و لەناو شیر دەکولا ئینجا نەخۆش بەکاری دەهێنا.

دەرمانێکی تر لە مازو شەب و چەند شتی دیکە تێکەڵ دەکرا، پاش کوتینێکی ورد بۆ ئازاری دەم و، ددان بەکاردەهات.

*** سەرای دەوڵەت:**

لەکاتی عوسمانی لە قەلا بووە و لەدوا رۆژی ئەم دەورە لە خوارەوە لە جێگای بەڕێوەبەرایەتی پۆلیسی پارێزگای ئێستا لەو شوێنە قشڵەیەک بۆ لەشکر دروست کرابوو و پاش ئەم دەورە، جێگای لەشکر گوازراوە دەرەوەی شار و، ئەم شوێنە جێگای پارێزگای هەولێر و پاش ساڵی (١٩٢٧-١٩٣٠) دەزگایەکی تازە لەم شوێنە بۆ سەرا دروستکرا، پاش ماوەی چەند ساڵ لەپشتی چەند ژووری تریش دروست کرا.

هەتا ساڵی ١٩٤٠ هەموو دائیرەکان لەو جێگایە بوون، بێجگە لە قوتابخانە، نەخۆشخانە و شارەوانی (شارستانی). پاشتر دائیرەی تەجنید و نفوس لە دەرەوەی سەرا جێگایان بۆ پەیداکرا.

*** جێگای زیارەت**

چەند شوێنێک لەناوشار بە پیاوچاک دادەنران و نیشتەجێ شار جار بەجار زیارەتی ئەم مەرقەدانەیان دەکرد، ئەم مەزارگا کۆنانە ئەمانەن: شێخی چۆلی، بابا حەیدەر ئیمام محەمەد، سوڵتان موزەفەرەدین، عوزێر پێغەمبەر، ئیمامی باوەرهێل کە بەیل ئیمام ناو دەبرا، وەتەنی ئیمامی.

*** ئوتێل لە هەولێر**

پێش ساڵی ١٩٢٦ هیچ ئوتێلێک لە هەولێر نەبووە، رێبوار کاروانچی لەخان دادەبەزین و ئەمانەی لەخان دەهاتنە خوارەوە زۆر کەم بوون، چونکە لە قەلا نزیکەی ٢٠ دیوەخانە بووە لە کورتەک هەم دیسان نزیکەی ٢٠ دیوەخانە یا میوانخانەی تێدابوو ئەم میوانانە هەندێکی لە لادێوە دەهاتن و هەندێکی دیکەش لە شارێکی تردوە گەلێ لەمانە ناسیاوی ئەم خانەخوێیە دەبوون. پاش ساڵی ١٩٢٦ دوو ئوتێلی بچووک پەیابوو کە یەکێکیان بە مگردیچ و دووهەم بە ئوتێل (فەرح) ناوبرا.

*** حەمام لە هەولێر**

لە کۆنەوە چەند حەمامێک هەبووە، حەمامی قەلات و عەلی ئاغا و حەمامی گەورە و مۆدە بوون.

* یەکەم چاپ لەلایەن مامۆستای گەورە، سەید حوسێن حوزنی هێنراوە بۆ هەولێر، کە رۆژنامەی زاری کرمانجی پاشتر چەند گۆڤاری پێ چاپ کراوە.

*** قاوەخانە لە هەولێر**

تەنیا قاوەخانەی عەبۆ هەبوو، خاوەنەکەی (عەلی فلەیەح) بوو، قاوەخانەی عەزیز ئەفەندی جێگای خوێندەواران بوو، کتێبخانەشی تێدابوو لە ساڵی ١٩٣٠.

*** جل و بەرگ**

بەرگی کوردی بۆ چاکەت و پانتۆڵ تەنها لە لایەن مەئموورانی دەوڵەت بەکاردەهات، بە بۆنەی خوێندن و قوتابخانە ئەم بەرگە ئەوروپییە بڵاوبۆوە بەڵام جل و بەرگی خۆ وڵاتی بەم جۆرە بوو. شارستانی کەوا و سەڵتەی لەبەردەکرد و بۆ سەر جامەدانیان دەبەست و لەپشت پشتێنیان دەبەست و پیاوی ماقوڵ عەبایان لەبەردەکرد. لادێی پیاوی پیریان زۆریان ئەم بابەتە جلەیان بەکاردەهێنا.

لەگەڵ ئەمەشدا ئەم تەرزە بەرگە لەلایەن دانیشتووانی قەڵا بەکاردەهات. زۆربەی دانیشتوانی گەڕەکەکانی کورتەک و دانیشتوانی گوندەکان کورتەک و شەرواڵیان لەبەر دەکرد لە هەندێ ناوچەی کورد بە مرادخانی ناو دەبرێ، لە هەموو کات پشتێن لەپشت دەبەسترا و هەندێ لادێی هەولێر رانک و چۆغەڵیان بەکاردەهێنا لەگەڵ پەستەک.

لە لادێ قاپووتی لباد شوان و نۆبەچی بەکاریان دەهێنا بۆ رۆژی ساردی زستان.

پێلاو و قۆندەرە بۆژن و پیاو و کرێکار و جووتیار و سەپان لە زستان کاڵەیان لەپێ دەکرد و لە هاوین کلاش بەکاردەهات.

جل و بەرگی ژن هەر بە دەستووری ئێستا بوو، بۆ کراس و کەوا و سوخمە بەکاردەهات و هەوری، مشکی لەسەر دەبەسترا.

ژن لەشار (چارچەف و پێچەیان) بەخۆوە دادەپۆشت و روویان دەرنەدەکەوت و لەزستان جزمەیان لەپێ دەکرد ژنی لادێی و گەڕەکەکانی خواری قەڵات روویان دەردەکەوت، بەڵام خۆیان بە چارۆکە دادەپۆشی.

*** ئاو- چرا- سووتەمەنی**

پێش ساڵی ١٩٣٠ بە وڵاغ سەقا ئاوی دەبرد بۆ ماڵانی قەڵات و ئەو ئاوە لە کارێزی هەولێر و یا لە کارێزی میری بەجۆگەلە دەهات بۆ حەوزی ناوشار کە لە دەرگای بازاڕ بووە.

بەڵام نیشتەجێی گەرەکەکانی کورتەک (ئەی خوارووی قەڵا) ئەم ماڵانە هەندێکیان ئاوی بیریان بەکاردەهێنا و هەندێکی تر ئاوی کارێزیان دەخواردەوە و پاش ماوەیەک شارستانی دەستی کرد کە ئاوی کارێزی میری بە بۆڕی بەسەر ماڵان دابەش بکات.

چرای شەو (فانۆس)ی پێدەوترا و ماڵی کەمدەرامەت گەلێکی فانۆسیان نەبوو، قودیلە یا لامپایان بۆ شەو بەکار دەهێنا، ئەو هەموو بابەتە چرایانە بەنەوت پێدەبوون.

لە زەماوەند وَ شایی و مەولود (مۆمیان) پێدەکرد، ئیتر بەو جۆرە نەختێ رۆشنایی و رووناکی بۆ شەو دروست دەکرا تا پەیدابوونی کارەبا پاش ساڵی ١٩٣٦.

ئەگەر لە کارەبا بپرسین، نەک بۆ وڵاتی ئێمە، ئەم شتە تازەیە پەیدابوون و بڵاوبوونەوەی زۆر کۆن نییە و دەگەڕێتەوە سەرەتای ئەم چەرخە.

بۆ سووتەمەنی و ئاگری زستان دار و رەژوو (خەڵووز) و لەگوندەکانەوە پووش بەکاردەهات و هەر بەدار و کا، یا (پشقەل)، ئاگر دەکراوە. بۆ دروستکردنی شیو و خواردەمەنی، پاش ساڵی ١٩٤٠ وردە وردە نەوت بۆ سووتەمەنی و بۆ دروست کردنی خواردن بەکارهات لە ساڵی ١٩٦٠.

غاز پەیدابوو، زۆر کەس لەجیاتی نەوت بۆ ئاگری زستان و بۆ دروستکردنی شیو بەکاریان هێنا، هەرچەندە کارەبا پێش ساڵی ١٩٤٠ پەیدابوو، بەڵام لە هاوینی پاش ١٩٤٠ ئینجا (پانکە) بەکارهات.

*** بۆ ئاوی سارد بەفری چیا دەخرایە چاڵ.**

لە گوندەکانی شەقڵاوە و پیرمامەوە ئەم بەفرە لە هاویندا دەهێنرا بۆ شار، ئاوی سارد و ماستاوی پێ دەکرا، پاش ساڵی ١٩٤١ (بوز) سەهۆڵ پەیدا بوو، بەفری دروستکراو بە مەکینە و پاش ساڵی ١٩٥٨ ئینجا (سەلاجە) یەخچاڵ پەیدابوو لە هەولێر.

*** ئۆتۆمبێل لە هەولێر**

یەکەم ئۆتۆمبێل لە ساڵی ١٩١٥ هاتۆتە هەولێر و بۆ خەلیل پاشا سەرلەشکری عوسمانی تەرخان کرابوو، دەڵێن شوفێرەکەی (ئەڵمانی بووە)، پاش ساڵی ١٩٢٢ ئۆتۆمبێل بۆ هاموشۆ لەنێوان هەولێر و موسڵ بەکارهاتووە.

پاش ساڵی ١٩٢٣- ١٩٢٤ ئینجا بۆ رۆیشتن بۆ کەرکووک و بەغدا بەکارهاتووە، پێش ماوەی

ناوبراو تەنها ئەسپ و ولاغی تر هەبووە بۆ کاروان و سەفەر.

*** رادیۆ لە هەولێر**

رادیۆ کە بە پاتری کاردەکات، پاش ساڵی ١٩٣٤ لە هەولێر پەیدابووە و ئەوەی بە کارەبا کاردەکات، پاش ساڵی ١٩٤١ بۆ هەولێر هێنراوە.

*** تەلەفزیۆن لە هەولێر**

تەلەفزیۆن پاش ساڵی ١٩٦٠ لە هەولێر پەیدابووە، پاش ئەوەی کە لە موسڵ تەرتیباتی پرۆگرامی تەلەفزیۆن دروست کرا.

پێش ساڵی ١٩٣٧ ئەگەر مامۆستایەک لە قوتابخانە باسی بوونی تەلەفزیۆن یا شتێکی دروستکراوی تازەی بکردبا هیچ کەس بڕوای بەو قسەیە نەدەکرد و هەروەها لە ساڵی ١٩٦٧ کە ئەمریکییەکان چوونە سەر مانگ زۆرکەس دەیوت ئەم قسەیە راست نییە و هەتا ئێستاش زۆرکەس بڕوا بەم گفتە ناکات، ئیتر ئەم جۆرە بیر و باوەڕە دواکەوتووە مەبەستی نەخوێندەوارییە، دەبێ بزانین خوێندن و پێشکەوتنی زانستی هۆکارێکە بۆ رێگای بەرزبوونەوەی ئاستی گەل و نیشتمان، نەخوێندەواری وڵات تاریک دەکات و گەل دوادەخات.

*** شارەوانی**

کاروباری شارستانی بنکەی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٨٨٥. لەم ساڵەدا شاردوانی هەولێر دامەزراوە، ئەم دەزگایە زۆر کاروباری شاری جێبەجێ دەکرد وەک کۆڵان پاککردنەوە و زبڵی ماڵان گواستنەوە بۆ دەرەوەی شار و شەو کۆڵان و جادەکانی شار بە فانۆس رووناک دەکرا، هەروەها بەلەدیە نۆبەتچی بۆ بازاڕ و گەڕەکەکانی شار دادەنا، ئەم نۆبەتچیانە لەژێر چاودێری دائیرەی پۆلیس پاسەوانی شاریان دەکرد.

لە شار دوو جێگا بە مەیدان ناودەبرا، یەکێک مەیدانی دارفرۆشتن، کە دار خەڵوزی تێدا دەفرۆشرا، هەروەها هەندێ میوەجاتی گوندەکانی چیا دەهاتە ئەو مەیدانە بۆ فرۆشتن. مەیدانی دووهەم پێیان دەوت مەیدانی ولاغ فرۆشتن، مەڕ و بزن و گا و مانگا لەم مەیدانە دەکرا، هەروەها ئەم جێگایە کڕین و فرۆشتنی بەرزە ولاغی تێدا دەکرا وەک کڕینی ئەسپ، ماین، ئێستر. ئەو دوو مەیدانە لەژێر چاودێری شاردوانی بووە.

گۆڕەپانی سێیەم شتی کۆنەی ماڵان یا شتێ کە خاوەن ماڵ لەخۆی زیاد بوو لەو جێگایە دەفرۆشرا، زۆرشت لەلایەن چەند پیرەژن دەفرۆشرا و ئەم ئافرەتانە بەم کارە خەریک بوون و شتی بەنرخ (چەرچی جاڕی بۆ دەدا) هەرکەس زیادی بکردایە ئەو شتە بۆ ئەو دەبوو.

ئەم گۆڕەپانە بە مەیدانی (قاڕی بازاڕ) یا بە دەلاڵخانە ناودەبرا. ئەم سێ مەیدانە لەلایەن شارەوانی چاودێری دەکرا و هەندێ رسومات لەلایەن باجگیری شاستانی وەردەگیرا.

*** ژنخواستن**

بە زەماوەند یا شایی ناودەبرا، ژن مارەکردن، بەپێی ئایینی ئیسلام، لەلای مەلا یا قازی مارەی دەبڕا.

ژن گواستنەوە لە ماڵی بووک بۆ ماڵی زاوا لە شوێنی نزیک بەپێ بووکیان دەهێنا بۆ ماڵی زاوا و لە شوێنی دوور بە ولاغ ژنیان دەگواستەوە لە دەرگای ماڵی زاوا، زاوا یان یەکێ لە خزمەکانی شەکر و پارەیان بەسەر بووک هەڵدەدا و بەشەو کە زاوا دەچووە لای بووک و بە تەواوبوونی زاوایەتی یەکێ لە ولداش زاواکان یا خزمێکی زاوا هەر لەوکاتەدا تەقەی بە تفەنگ دەکرد. ئەمەش زۆرجار یەک تەقە دەبوو یا سێ زیاتر نەدەبوو.

پێش رۆژی بووک گواستنەوە ماڵی زاوا ئاهەنگیان دەکرد و مەولود بەشەو دەخوێندرایەوە.

ناسیاوی ماڵی زاوا و خزمەکان رۆژی گواستنەوە هەرکەس شتێکی بەناو بارو بۆ یا بەناو پیرۆزی دەیانبرد ئەم شتە زۆرجار پارە دەبوو، یا شتێکی بەنرخ وەک مافوور یا سەعاتێک.

بووک پاش (٣) رۆژ لەناو ماڵی خۆی هەندێ دیاری دابەش خزمانی ماڵی زاوای دەکرد.

رۆژی حەوتەم ئافرەتان خزمی ماڵی بووک و زاوا هەر ماڵی نەختێ پارەی دەبرد بۆ بووک.

بووک نزیکەی شەش مانگ نەدەچووە ماڵی باوکی دوایی کە دەچووە، ماڵی باوکی یەکەم جار نزیکەی دەرۆژ زیاتر دەمایەوە ژنە

خـــزمـــانی مـــالی زاوا دەچوون دەیانهێنایەوە.

ئاهەنگی شـار هەر بە گـۆرانی دەبوو، رۆژی زەمـاوەند كـەم جـار هەلپـەركێ دەكـرا، بەلام لە لادێ هەردەم لە زەماوەند و زورنا لێدراوە و هەلپەركێ دامەزراوە.

*** منداڵ بەخێوكردن**

پاش بوونی منـداڵ بـە (٣) رۆژ كور لە لایەن باپیری یا باوكی ناوی لێدەنرا كچ لە لایان داپیری یا دایكی ناوی لێدەنرا.

منداڵ كـە دەبووە حـەوت رۆژە لەلایەن پیرەمـێردێكی دانای خـزم یاخـەلكی گـەرەك بەگـوێی چەند گـفـتـێـك ئەوترا منداڵ بوون بە یارمـەتی مـامـانی ژن دەبوو، ئەم مـامـانە ناوكی منداڵی دەبرییـەوە و ئاگاداری تەندروسـتی منداڵ دەبوو، هەتـا چـل رۆژ بەســــــەر بـوونی رادەبووری.

ئەم مـامـانانە ئەم كارە ئەركـیان بووە و كرێی خۆیان لە خاوەن منداڵ وەردەگرت.

منداڵ بەشـــیـــــری دایكی بەخێـودەكـرا، ئەگـەر دایكی منداڵ نەخۆش بووایە یا شیری ئافرەت كەم بووایە، ژنی جیران و خزم جار بەجار مـەمكیـان ئەدا بەم منداڵە، ئەگـەر خاوەن منداڵ دەولەمەند بووایە، (مەم دایانیـان) بۆ دەگـیـرا بە مـانگانە. ئەوانەی منداڵیـــان نەدەمــــا، هەندێكیـان منداڵی خـۆیان دەدا بە یەكێ لەمـالی خۆی بەخێوی بكات، یا ئەگـەر خـاوەن مـاڵ پارەدار بایە شـوێنێكی تایبـەتی تەرخـان دەكـرد منداڵەكەی ژنی لەو جێگایە بەخێوی بكات.

منالی كــوڕ پاش یەك ســـاڵ خەتەنەدەكرا و بەبۆنەی خەتەنە ئەگەر باوكی منداڵەكـە دەولەمـەند بایە، ئاهەنگی بۆ دەكرا، خزم و ناسـیـاوو دیارییـــان بۆ دەهێنا و منداڵ پاش حەوت ساڵە لە مزگەوت مەلا فێری خوێندن و نووسـینی دەكـرد، ئەوانەی كە دەچوون بۆ خوێندن زۆركەمبوون و ئەوەی دەیخوێند، پاش سێ چوار ساڵ فێری خوێندن دەبوو، وازی لەخوێندن دەهێنا، ئەوانەی مەبەسـتیـان بوو ببنە مـــەلا یا خـــوێندەوارێكی تەواو ماوەیەكی زۆر دەیانخوێند.

*** جەژن**

جەژنەكـانی شـاری هەولێر گـەلێ جەژنی بەپێی ئاینی ئیسلامە، كە ئەو جەژنانەن: جەژنی رەمەزان و قوربان، جەژنی مەولودی پێـغـەمـبەر محەمەد (د.خ)، ئەم سێ جـەژنە بە گـرنگی دەگـیـردرێ و، لە جـەژن كـورد لە یەكـتـری جـەژنە پیـرۆزە دەكـەن و بۆ جەژنە پیرۆزی لە دیوەخانی گوند یا دیوەخـانی گـەرەك كـۆ دەبنەوە و هەروەها لە مـزگـەوت تێكڕا نوێژی جـەژن دەكـەن و مـەلا ئامـۆژگـاری دەكات.

لە زۆر گـوند لە كـۆنەوە واباوە، خاوەن ماڵەكان چێشتی جەژن ببەنە دیوەخانەی گوند كە تێكڕا پیـاوەكان نان بخۆن.

هەموو ماڵێك ئەم چێشتە دەباتە دیوەخـان، بێجگە لەو كەسانەی كە زۆر بێ دەسـەلات بن و خـاوەن مـاڵ نەبن، ئەویش مـاوەیەكی كـورت یەكـێكیـان لێ مردبێ یا خاوەن شین بن.

لە جـەژنی رەمـەزان و قـوربان خاوەن ماڵ جلوبەرگی تازە دەكرێ بۆ منداڵەكانی و خێزانی و جەژنانەیان دەداتێ و ئەو كـەسـانەی كـە زۆر بەدەســەلات، یا دەولەمـەندبن ئەم كـەسـانە جـەژنانەیان دەدەنە خـزم و دۆسـتی خـۆیان. لە جـەژنی قـوربان سەربڕینی مەرێك، یا گایەك لەلایەن پیاوی دەولەمەند پیشـەیەكی كۆنە، زۆر پەسـەند بووە، ئەمـانە لە جەژنی (١٢ی رەبیـــعی یەكــەم) لە رۆژی لەدایكبوونی پێغەمبەر (د.خ) پیاوی بەدەسـەلات مەولودیان دەكرد لە مـاڵ یان مزگەوت.

ئەمـا جـەژنی نەورۆزی كـوردان پێش ساڵی ١٩٥٠ تەنها لە دێهاتی چیـا ئاهەنگی بۆ دەكرا، پاش سـاڵی ١٩٥١ ئینجا خەلكی شاری هەولێر دەسـتـیـــان كـردووە بە یادی رۆژی نەورۆز، هەموو ساڵ لەكاتی خۆی كە دەكەوێتە ٢١ مارتی ساڵی زایینی.

*** خانووبەرە**

خـانووبـەرەی قـەلای هەولێـر و گەرەكەكانی خوارەوە كە بە كورتەك ناو دەبرا، زۆربەی ئەم دەستوبەردیە بە كـەرپوچ (خـشـتی سـوور) دروست كـراوە و هەر خـانووی چەند ژووری تێـــدا بووە، هەر مـــاڵی دوو بەر هەیوانی تیـابوو یەكیان بۆ دانیشتن و دووهەمـیـان بۆ شـیولێنان و جێگای شـیوكردن لەبەر هەیوان بوو نەك وەك

ئێستا لە ژووری بێ، لەبەر دووکەڵ، چونکە ئامادەکردنی خواردەمەنی بە ئاگری داریا کا و کوتەڵ دەکرا.

خانووبەرە زۆربەیان یەک نهۆم بوون و هەندێ خانووی پیاوی دەوڵەمەند بەدوو نهۆم دەکرا و ژوورەکانی سەرەوە بە کۆشک ناودەبران و گەلێ ماڵی قەڵا ئەندازەی زۆر بچووک بوو، لەبەرئەوە زۆرجار لە پایەی سەرەوە دوو کۆشک لەگەڵ بەرهەیوانێ دروست دەکرا و لەگەڵی سەربانی قەڵا لەسەرەوە بەر هەیوانێکی بچووک هەبوو بۆ پاراستنی جێگا و بەرەو لێف و بالیفی نووستنی هاوینە تا لە سەربان لەبەر تریشکی رۆژ نەمێنێ و لەم جێگایە دابنرێ تا دووبارە بۆ ئێوارە و شەو لەسەربان رابخرێنەوە.

لە سووچی شار ئەگەر خانووبەرێکی گەورە و نزیک دروست بکرابایە و دار و باغی تێدابایە ئەم خانووە بە باڵەخانە و قەسر ناودەبرا، وەک قەسری مەلانەفەندی لە باداوە و قەسری عەتاولاغا لەوپەڕی گەڕەکی خەنەقا و سەیداوە.

دانیشتوانی شار هەرکەس خانووی خۆی بوو، ئەما کرێکاری تازە هاتوو بۆ شار یا رەنجبەری کشتوکاڵ کە جووتیار و سەپانیان پێ دەوترا، ئەمانە زۆریان بێ خانوو بوون. پیاوی بە دەسەڵات کە خاوەنی زەوی و کشتوکاڵ بوون لە گەڕەکەکانی خوارووی قەڵا لە گەڕەکی عەرەب و گەڕەکی خانەقا حەساریان بۆ جووتیار و سەپانی خۆیان تەرخان نەکردبوو، ئەم ژوورانە بەکرێ دەدرانە ئەم کرێکارانە بە مانگانە. ئەم حەسارانە بەناوی خاوەنی یا بەناوی ئەوەی دروستی کردووە ناودەبرا و هەندێ حەسار ناوی بەناوی ئەو شوێنە دەبرا کە تێیدا دروست کرابوو. ئەم حەسارانە بە خشتی سوور دروست کرابوون و هەندێکی بە خشتی کاڵ.

دەرگای ژوور و دەرگای دەرەوە و کلیلی دەرگا و چەکوش لێدانی دەرگا، بە شێوەیەکی جیاواز لە ئێستا بوو. بازاڕی گەورەی هەولێر لە کۆنەوە تا ئێستا هەر لە شوێنی خۆیەتی و ئەم بازاڕە ١٢ قەیسەری تێدا بووە، تا رادەیەک ئەم قەیسەرییانە لەسەر نەخشەی کۆنیان هەر بەردەوامن و لەناو بازاڕ زۆر دوکانی تر هەبووە کە ژمارە لە (١٠٠-٢٠٠) زیاتر بووە، لەگەڵ بوونی چەند چایخانە و جێگای نالبەند و خەمچی و چەند خانێک کە بۆ وڵاغی کاروانی و بۆ حەیوان بەکارهاتووە، ئەم دوکانانە لەسەر شەقام زۆر کەم بووە، لەگەڵ چەند چایخانەیەک و پاش ساڵی ١٩٣٠ وردە وردە دوکان لەسەر شەقامە کۆنەکانی دروست کرا و لەکاتی ناوبراو تەنها شەقام لەشار بووە (موزەفەرییە، خانزاد، سەلاحەدین و پاش ساڵی ١٩٤٠ و ساڵ دوای ساڵ چەندین جادە و شەقامی تازە لەناوشار کرایەوە.

لە کۆنەوە لەشار گەلێ مزگەوت و تەکیە هەر هەبووە. دەوڵەت زۆر کەم بینای بووە تەنها لە ساڵی ١٩٣٠ سەرای کۆنی قەڵات (سەرای موتەسەرفییەت لە خوارەوە و بینایەک بۆ نەخۆشخانە و یەک بۆ قوتابخانە و شارستانی لەگەڵ دوو سێ خان و حەسار بەکرێ گیرابوو، بۆ چەند دائیرەی تر، لە کۆنەوە یەک حەمام لە قەڵاتێ بووە و لە کورتەک چوار حەمامی تێدا، بووە.

* دروستکردنی خانوو

دروستکردنی خانوو بە کەرپووچ بوو، لەگەڵ قوری خۆڵە سوور بە تەنهایی یا قوور و گەچ ئەو قوڕ و قسڵە بۆ دیوار بڵند کردن بەکار دەهات و بناغەی خانوو قووڵ دەکرا تا دەگەیشتە ساغە. لە قەڵا بناغە زۆر قووڵ دەبوو هەندێ کەرەت چوار گەز زیاتر دەکۆڵدرا، ئەمجا بەرد رێژدەکرا و دەکوترا و پاشتر بە کەرپووچ و بە قسڵ و مشکی دروست دەکرا، پاش ساڵی ١٩٣٠ چیمەنتۆ وردە وردە پەیدابوو لە جیاتی قسڵ و مشکی بەکاردەهات تا بەجارێ قسڵ و مشکی بەکارهێنانی بەتاڵ بوو.

شایانی وتنە قسڵ و مشکی تێکەڵ دەکرا و دەگیراوە، سێ رۆژ دەمایەوە بۆ ئەوەی بە تەواوی بخووسێ، ئەوجا بەکاردەهات. ئەم شتە بەرگەی ئاوی دەگرت و لە حەمام و ئاودەست جۆگەی ئاو بەکاردەهات و بۆ دروست کردنی حەوزی ئاو.

کەرپووچ (خشتی سوور لەلایەن کوورەچی دروست دەکرا و جێگای کۆنی کوورەکان لەسەر بەست بوو لە گەڕەکی تەعجیل، ئەما پێویستتر و هەموو کاروباری هەر خانووبەرەی تریشی لە لایەن وەستا و کرێکار بەجێدەهات، هەریەک وەستا لەگەڵ

چەند شاگردی شارەزا ئیشەکەیان دەکرد، بۆ سپی کردن و سەربان تەواوکردن و دیوار سواغدان، هەموو کار ئەم وەستایە دەیکرد وەک ئێستا، هەر کاری زانا و وەستای خۆی ببێ و پێویستی تری خانوو تەنها بۆ دەرگا، پەنجەرە، لەلایان نەجار و ئاسنگەر تەواو دەبوو بە کارگەی خۆماڵی.

*** ناوماڵ**

ناوماڵ بە دەستووری کۆن بەهیچ جۆرێک لە تەرزی ناوماڵی ئێستا نەدەچوو، کەم ماڵ تەختەی نووستنی نەبووە و ئەم تەختە، دارتاش لە داری خۆماڵی دروستی دەکرد، ئەم تەختی نووستنە، تەنها بۆ هاوین لەسەربان بەکاردەهات.

ئەما لەناو ژوور دۆشەک لەسەر رایەخ دادەنرا و بالیف (سەرین) زۆرجار شوێنی پاڵ بەدیواری خانووی دەدا، ئینجا لێفە جاجم بۆ سەرپۆش بەکاردەهێنرا، ئەوە جێگای نووستن بەشەو رادەخرا، بەیانی جێگا کۆدەکرایەوە، ئەمەش بۆ پاکوتەمیزی بوو و دووبارە کە جێگا فراوان بێ بۆ دانیشتن و دانشتن لەماڵان ژووری نووستن و دانیشتن هەریەک بوو، جێگای دانیشتن لە سەر رایەخ بوو، گەر مافوور بووایە ردویا لباد و دۆشەک. لەپاڵ دیوار دادەنرا و بالیفێ دەخرایە قەدی بۆ دانیشتن و پاڵدانەوە بۆ رۆژ و شەو، پێش ساڵی ۱۹۳۰ لەهیچ ماڵێ کورسی و مێز و قەنەفە بەکارنەدەهات، ناوماڵی زیاد ئەگەر جلکوبەرگ بایە دەخرایە ناو کوتاڵێکی دوورمان کراو کە بە (بوخچە) ناودەبرا و شتی زیادی تر دەخرا سندوقی دار کە لەلایەن دارتاشی بازاڕی هەولێر دروست دەکرا و هەر ژوورێ سندوقێکی گەورەی تیابوو.

لە خانووەکانی قەڵات لە چینی سەرەوەی دیوارەکان و لەبن میچی کولانکی تیا دەکرا کە بە (تەخچە) ناودەبرا بۆ رازاندنەوەی ماڵ زۆر شتی جوان کە لە شووشە و فەخفووری دروست دەکرا دەخرا ئەم کولانکانە.

هەروەها بۆ جوانی زۆر خانووی قەڵا کە سەری بەکاریتەی دار و بەشقلەدار دادەپۆشرا دیوی ژوورەوەی بە تەختە پۆش دەکرا لەلایەن دارتاشەوە.

لە جیاتی دار چینکۆ بەکاردەهات ئەم دارپۆشە بە رەنگاورەنگ بۆیە دەکرا و خواردەمەنی وەک ساوار، بروش، برنج و گەنم و نۆک و نیسک دەخرا کەندوو کە لە قوڕ دروست کرابوو.

روون، پەنیر، گۆشتی سوورکراوە و گۆشتی خێ لێدراوە دەخرا جەرە.

مەنجەڵ، قاپ، سەرپۆش قاپ، سینی، تەشت و، هەندێ چەشنە کەوچک و مەسینە و گۆم گۆم، ئەم شتانە کە بۆ دروستکردنی شیو بەکار دەهێنرا، بەکاربەدەستی مزگەوتی هەولێر دەکرا.

کەوچکی دار، کوتک، تەشی بۆ رستنی خوری و پەمۆ، بازوو تیروک و فەرشەی دار، ملاکی ماستاو ئەم کاروبارە لە دێهاتی خۆشناوەتی دروست دەکرا و بۆ شار دەهێنرا.

هەروەها لە دێهاتی شەقلاوە و پیرمام و گوندەکانی تری ناو خۆشناوەتی لە چلوی دار، سەبەتە و، قەرتاڵە و سەوەشیر و شتی تر بۆ ناوماڵ بەم جۆرە دروستیان دەکرد و دەیانهێنا بۆ شار و هەروەها تەسبیحی قەزوان و گۆچان و زۆر شتی تر لەم بابەتەوە.

مەسینەی قوڕ و کووپەی ئاو و شەربەی ئاو لە شێوەی بەرداغ، مەرکانی گوڵ زۆرشت لەم بابەتە کوورەچییەکانی هەولێر لە کوورە بەسوور کراوەیی ئامادەیان دەکرد.

شتی تر لە پێستە دروست دەکرا، وەک هیزەی روون و دێمکەی ئاو و راویە کە سەقا ئاویان پێ دەگوازتەوە، بێژینگ ئەم ئامێرانەش هەر لە بازاڕی هەولێر پاش دەباغ کردنی پێستە دروست دەکرا.

هەروەها رایەخ وەک مافوور و لباد و بەڕە و دۆشەک و بالیف و جاجم و دووگردی نوێژ لە خوری دروست کراو و دووگردی پێخەف کە لە دەزووی پەمۆ ئەهۆنرایەوە و ئەم کار و بارەش هەندێکی لە شار دروست دەکرا و هەندێکی لەلادێ دەکرا.

لەم باسە بۆ خوێندەواران ئاشکرا بوو کە هەموو کەلوپەلی ناوماڵ بە لە کردەوەی خۆولاتی بوو، ئەم دەستوورە ئەمرۆ بە تەواوی شێوەکەی گۆڕاوە.

کاروباری ناوماڵ هەموو خرابووە، پاڵ کابانی ماڵ ئەم کابانە گەورەترین ژن بوو، لەو ماڵە ئیشوکاری ماڵی خۆی جێبەجێ دەکرد و ژنانی تر لەماڵ و یا کچەکان هەرکەس بەشی خۆی یارمەتی دەدا. یەکەم ئیش

لەناوماڵ نەوەبوو سەر لە بەیانی خانوو و ماڵی بە گسک پاک بکریتەوە و ئەمجا جێگای خەوتن کۆبکریتەوە و یاتاغ بخریتە سەر ئەرز، لە پاشتر پێویست بوو سەماوەر پێ بکرێ و چایە و بەرچایی ئامادە بکرێ و سەماوەر بە خەڵووز (رەژوو) گەرم دەکرا و پاش چای خواردنەوە، خاوەن ماڵ و پیاوانی تر هەرکەس بەرەو ئیشی خۆی دەرۆیشت.

پێش ساڵی ١٩٣٠ لە هەولێر و گوندەکان نیوەرۆ چێشت نەدەکرا، شتی سووک دەخورا و نانی ئێوارە شێوی بۆ ئامادە دەکرا لە لایەن کابانی ماڵ. هەروەها خانووبەرە و ناوماڵ بەم تەرزە بوو و ئەگەر سەرنج بدەین ئەم دەستوورە باس کراوە، کە پەیوەندی بە کۆمەڵایەتی و ژیانی کۆنی هەولێرییەکانە، بۆ ماوەی چەند چەرخێ تا نزیکەی ساڵی ١٩٣٠ ئەم جۆرە ژیانە لەم وڵاتە وابوو جێگای گرتبوو، وێنەی زۆرشت لەم کردەوانە بە تەواوی ئێستا بزر بووە و ئەم شتانەی هێشتا نیوە بە نیوە لەسەر رەگەزی کەون ماون و تا ئێستا کەمێک بەرچاوە، ئەم چەشنە پاش ماوەیەک بەرەو گۆران دەچن و لەدوای چەند ساڵی تر وێنەی ژینی کۆن بە جارێ لەبەرچاو نامێنێ و لە دەفتەری مێژوو دەنووسرێ.

*** خواردەمەنی**

لەمەوبەر هەروەک وتمان هەمەرەنگ و چەشنە شێو (چێشت) بە ئاگری دار، یا بەکاو کۆتەڵ و قەسڵ دەکرا و سووتەمەنی نەوت و غاز و کارەبا نەبوو پێش ساڵی ١٩٣٠ هەرچەند نەوت کەمەو زۆر پەیدا دەبوو، بەڵام تەنها بۆ چرا بەکاردەهات.

پێش ساڵی ١٩٣٠ لەشار و گوندەکان برنج بۆ خواردن زۆرکەم بەکاردەهات، پیاوی بە دەسەڵات ئەگەر میوانی نەبووایە حەوت رۆژ جارێک پلاوو گۆشت بۆ چێشتی ئێواران دروست دەکرا، بەڵام کرێکار و رەنجبەر لەشار بەڵکو لە مانگی جارێ برنجی دەکردە شێو و دانیشتوانی دێهاتی دەشتی هەولێر رەنجبەر و سەپان و جووتیار وابووساڵی جەژن و جەژن برنجیان بەکاردەهێنا و چەندجار لە مانگی رەمەزان ئەگەر ئەو کەسە بەرۆژوو بایە، بەڵام دێهاتی بەرناو و دێهاتی چیا زیاتر برنجیان بەکاردەهێنا، ئەگەر برنج لە زەوی گوندیان بکرابایە.

ساوار و گەنمەکوتاو نیسک و بروش و نۆک و داندۆک و کەشک و دۆغاوا، ئەم خواردەمەنییەیان شێوی ئەم وڵاتە بووە. وەک خواردنی. هێلکە، ماست، دۆشاو، خورما، پەنیر، گەلێ شتی تر بەکاردەهات.

ئەما سەبزەی زستان لەشاری هەولێر تەنها توور و شێلم و پیاز و کەرەوز و سڵق و چەوەندەر و پاقلە بوو و لە هاوینی سەوزەی جۆراوجۆر وەک ئێستا بووە.

زۆرشت کە ئێستا بەکاردێت پێشی ساڵی ١٩٣٠ لە هەولێر نەدەچاندرا و لە شوێنی تریش ئەم (شتانە) بۆ هەولێر کەس نەیدەهێنا، ئەوەی پێش ساڵی ١٩٣٠ بەکارنەدەهات بریتی بوو لە: (پەتاتە، قەرنابیت، فاسۆلیا، سپێناغ)

لە دەمی پیاوی گەورە لە منداڵی گوێم لێ بووە، کە دەڵێن نزیکەی (١٠٠) ساڵ لەمەوبەر لەم وڵاتە تووتن و چای و تەماتە نەبووە و بەکارنەهاتووە و لە بابەت میوەجات هەمەچەشنە میوەجات لە دێهاتی خۆشناوەتی بۆ هەولێر لە هاوین و پاییز هاتووە و لەزستان هەنگوین و گوێز و باوی (بادەم) و مێوژ و قەیسی و کشمش و ژاژی و پەنیر. ئەم چەشنە بەرهەمانە هەموو خۆماڵی بووە لە بازاڕ پەیدا دەبوو، گەلێ جار ئافرەتی کۆچەر وەک ژنە پۆلی، پاییزان کە لە کوێستان هاتووینەوە ئەم شتانەیان هێناوە بۆ شار، رۆژ دوای رۆژ لە ماڵان بەپارە فرۆشتوویانە یا بەشەکر و چای و خورما و ساوار و بروش و ئاڵوگۆڕیان کردووە. هەر شتێ کە بەرهەمی وڵاتی هەولێر نەبووە، بێجگە لە خورما و قەسپ و شتی تر خاوەن دوکان لەجێگای ترەوە نەیاندەهێنا وەک پرتەقاڵ، مۆز، نارەنگی، نارنج، لیمۆ ترش، بەڵکو زۆر ماڵی شارستانی ساڵی جارێ یا دووجار ئەم چەشنە میوەیان نەدەخوارد لە بازاڕ نەبووە و جار بەجار بەدیاری لە بەغداد و کەرکوک بۆیان دەهات. گەلێ چەشنە شێو لە هەولێر ئێستا زۆر بابەتی وەک جارانە تەنها کردنی هەندێ شێوی کۆنی قەڵای هەولێر لە ئەمانە، بەشە شێوێکی تر زۆرکەم کەس ماوە دروستی بکات.

تا ساڵی ١٩٤٠ هەموو

دانیشتوانی شار و گوندەکان پێش زستان ساوار و گەنمەکوتاو برووش و نیسک و نۆک و هەڕشتەو پیازو روون بۆ زستان ئامادە دەکرا و دادەکرا.

پێویست بوو هەر ماڵی ساوار بکوڵێنێ و لێ بکات و برووش بەدەستاڕی بەرد دەیهاڕی و گەنمەکوتا و بە دەنک پوختە بکرێ، هەڕشتە بە کردەوەیەکی تایبەتی بکرێ و دابەستی مەڕ سەر ببڕێ و گۆشتەکە بکرێ بە قاورمە یا ناوخۆی ئاو و لەناو جەڕە هەڵبگیرێ، بەم جۆرە خواردەمەنی بۆ زستان ئامادە دەکرا.

شایانی باسە، دانیشتووانی شار ئالوودەی گۆشتی مەڕ بوون، گۆشتی بزن و ڕەشە وڵاغ، قەسابی شار سەریان نەدەبڕی، چونکە گۆشتی گا و بزن کەس نەیدەکڕی، پاش ساڵی ١٩٣٠ وردە وردە خەڵک فێری بەکارهێنانی گۆشتی گا و مانگا بوون.

گۆشتی مریشک و قاز و مراوی، هێلکە لە هاوین و لەدوا مانگی بەهار تا پایز بەکارنەدەهێنرا.

ماسی وردە دانیشتوانی هەولێر بەکاریان نەدەهێنا، تەنها ماسی گەورە کە لە بەهار لەزێی گەورە دەهێنرا، ئەم گۆشتە نەرمکە لە بازاڕ دەفرۆشرا. هەروەک وترا زۆر چەشنە شێوی هەولێری و دزەیی و خۆشناوەتی لەسەر ڕەگەزی کۆن ماوەتەوە، بەڵام هەر شێوێک دەستکاری زۆری بوێ کە، ژن و ماڵ لەکردنی خۆیان لادەدەن و مەبەست ئەوەیە کە هەندێ کابان و خێزان کاری تریان هەیە، بێجگە لە بەڕێوەبردنی ماڵ و منداڵ و زیاتر لەوە ماڵی کۆن چەند ماڵێکی تێدا بوو کوڕ و برا لەیەک ماڵ دەژیان لەبەرئەوە لە توانایان بوو هەر چەشنە شێوێ ئامادە بکرێ. ئەما ئێستا ئافرەت خۆی لەم تەرحە کارە لادەدات و پەسندی ئەم شێوە (چێشت)ە، دەکات کە بە سانایی جێبەجێ بکرێ.

*** کاروباری دانیشتووانی هەولێر:**

هەمەچەشن کاروباری لە کۆمەڵایەتی لەم شارە بووە، بە شێوەیەک کە بە تەواوی پێویستی ژیان و داخوازی بەڕێوە چوون و بەرهەمی خۆماڵی گرنگ بووە و گرنگترین کار لە هەولێر کشتوکاڵ بووە.

* کردەوەی کار بەدەستی

وڵاتی کوردستان لەمێژووی کۆن ناواخنی پێشکەوتن بووە و مرۆڤ لەم خاکەدا پێش هەموو جێگایەکی تر پەیدابووە و هەولێر کە کۆنترین شاری سەر رووی زەمینە ناوچەی شت دروست کردن بووە، تا ساڵی ١٩٣٠دەزگای کاربەدەستی کۆن و بەرهەمی ئەم کارانە پێویستی شار و لادێی هەولێری بەجێ گەیاندووە. ئابووری ئەم وڵاتە بەم شێوەیە سەربەخۆ بووە و خۆی خۆی ژیاندووە و زۆرکەم شتی لە دەردوە بۆ هاتووە.

*** ئاسنگەر**

هەموو کاروباری جووت و درووێنە و دەرگا و پەنجەرە و خانوویان دروست کردووە لەگەڵ زۆرشتی تر.

بەداری خۆماڵی هەمەچیزە کاروباری خانووی کراوە لەگەڵ کارگەی جووت و هەمیشە تەختی نووستن و کورسی و مێز و دۆڵاب و سندوق و گەلێ شتی تر، ئەم دارتاشانەی بازاڕی هەولێر بەدار و بزماری خۆماڵی کاریان کردووە.

مزگەر، مەنجەڵ، قاپ، سنی، تەشت، مەسینە، پەقرەج، پارزونگ، کەوچک ئەم شتانەیان دروست کردووە.

*** تەنەکەچی**

مەسینە، قودیلە چرا و گەلێ شتی تری کردووە.

*** قۆندرەچی**

دوکانەکەی گەلێ جار دوو دووکان بووە، یەکیان وەک کارگە بووە دووەمیان بۆ فرۆشتنی ئەم کار بەدەستانە بووە، هەموو چەشن پێلاویان دروست دەکرد. وەک قۆندەرە و جزمە، کاڵەک، کلاش، پۆتین و ئەم پێلاوانە لە پێستی دەباغکراوی خۆماڵی دروست دەکران.

*** خەنجەرچی**

چاخماخساز، کەسانی وابوو هەردوو کاری دەکرد و کاربەدەستی تری بۆ تەنها لەم ئیشە لە یەکیان زانابوو، خەنجەرچی، خەنجەری دروست دەکرد گەلێکیان، گەلێ چەشنە چەقۆی قەساب بە چەقۆی ماڵانیان دروست دەکرد.

*** چاخماخساز**

فیشەکی بەتاڵی، تفەنگ و

دەمانچەیان بە بارود، دەگرتەوە و هەروەها تفەنگی تێکچوویان چاک دەکردەوە.

*** دەلاک**

دەلاک سەرتاشی دەکرد و خەتەنەی منداڵی دەکرد و زۆر برینی دەرمان دەکرد و پسپۆری واهەبوو کە شکەستیان دەگرتەوە (ئەم کارە تا ئێستا ماوە، لە ماڵان ژن بە تەون مافوور و بەڕەی دروست دەکرد و جاجم و بەرماڵی نوێژ دروست دەکرا لە ریسی خوری، لە دەزووی پەمۆ (دوگرد) دەکرا لە جیاتی بەتانی لەهاوین بەکاردەهات.

مافور لە گوندەکان دەکرا بەڵام دروستکردنی دوگرتی پەمۆ تەنها دەستکردی دانیشتووانی عەنکاوە بوو.

لەلایەن کوورەچی گۆسکە، مەسینەی کوپەی ئاو بۆ بقە و شەربەی ئاو لە قوڕ دروست دەکرا.

لەم باسە دەردەکەوێت کە بازاڕی هەولێر تەنها جێگای کڕین و فرۆشتن نەبوو، گەلێ گۆشەی بازاڕو دوکانەکانی وەک کارگە و کارخانەی شت دروست کردن بوو.

ئەم بازاڕە گەورەیە بێجگە لەم کارگانە دوکانی فرۆشتنی ئەم شتانە هەموو کڕین و فرۆشتنی پێویستی تری تێدا بووە بەقاڵ، عەتار، بەزاز (کوتاڵفرۆش)، سەبزەچی، قەساب.

لەم چیرۆکە وادەردەکەوێ کە ئابووری کۆنی هەولێر سەربەست و سەربەخۆ بووە و پاڵی داوە بەرهەمی خۆماڵی، زۆر کەم شت ئەم شارە لە لاوە هێنراوە بۆ پێویستی دانیشتووانی.

*** کڕین و فرۆشتن**

لە بەندی رابردوودا بۆمان روون بووە کە بازاڕی هەولێر هەر گەورە بووە و هەموو رەنگە پێویستییەکانی ژیانی تێدا پەیدا دەبوو، خاوەن دوکان زۆرشتیان لەلادێ دەکڕی و شتی تریان لە خاوەن ماڵات دەکڕی، یا لە کۆچەرایەتی و بە قازانجێکی کەم شتیان دەفرۆشت.

دوکاندار کەمیان دوکانەکە هی خۆیان بووە، گەلێکیان دوکانیان بە مانگانە و ئەو ساڵانە لە خاوەنی دوکان بەکرێ دەگرت و پێش ساڵی ١٩٣٠ مانگانەی دوکان لە سێ چوار رووپیە زیاتر نەبووە، یا لەنیو دینار کەمتر. هەندێ کەلوپەل و چەند پێویستییەکی ماڵ یا ژیان کە لە ولاتی هەولێر نەبوو بە کاروانی ولاغ لە موسڵ و بەغدا و حەلەب و دیاربەکر و نەسیبین دەهێنرا. دەرگای تر بۆ هێنانی شت بۆ هەولێر بە کاروانی شنۆ و سابلاغ و ئورمییە و تەبریز دەهات. وەک: سەماوار، پیاڵە، قۆری چای، مافوور، چەک و زۆر شتی تر.

شاری هەولێر، لەسەر چەند رێگایەک هەڵکەوتبوو بەم بۆنەیە هەردەم کاروانی لایەدەش لەم شارە رادەبوورد بۆ شارەکانی تر.

زۆرجار گەرۆکی بێگانە و مێژوونووس سەریانداوە و لەم شارە بە رێبواری و ویستوویانە لە هەواڵی کۆمەلایەتی و مێژوویی تێبگەن.

زۆر لەو نووسەرانە باسی گرنگی و گەورەیی و پوختەیی ئەم بازاڕە ئاوەدانەیان کردووە. بەبێ گومان ئەم تەرزە کۆمەلایەتییە و ژیانی رێک و ئەم بەرهەم و کردەوەی کارخانەی کردنی گەلێ شت بەدەست تێکڕا لەم نیشانانە وادەردەکەوێت، کە ولاتی هەولێر لەمێژووی کۆن پێشکەوتوو بووە، زانستی تێدا گەش بووە و پەرەی سەندووە، لەهەموو جیهان ناوبانگی رۆیشتووە.

* لە بەند و ئەستووندەکانی پێشووی ئەم وتارە، چەند چەشن کار و فەرمانی دانیشتووانی شار و گوندەکان لەسەر رەوتی شێوەی کۆن بێژرا، ئەگەر بە چاوێکی ورد سەیری کۆمەلایەتی کۆن بکرێ، چەند چەشنە کاری تر لەم شارە بووە، وەک، دارفرۆش و حەماڵ و کرێکار و وەستای خانوو و کارێزچی (کرێکاری خانوو نزیکەی سێ مانگی زستان هیچ نیشیان نەدەکرد) و خاوەن ئیشی تریش وەک، دەنگچی، خانچی، چایچی، کاروانچی، نانەوا، گامێشەوان، حوشترەوان و شوون هەڵگر...

کەسانی تر کە بە مووچە بۆ میری کاریان دەکرد، یا شارستانی ئەو بە پاسەوانی و هی تر وەک، پۆلیس ئەمانەش پێش ساڵی ١٩٣٠ ژمارەی گشتیان لەشار لە (٥٠٠) کەس کەمتر بووە.

*** ماڵات بەخێو کردن**

بەخێوکردنی مەڕ و بزن و رەشەولاغ لەشاری هەولێر کارێکی

زۆر كۆنە و دانیشتووانی گوندەكانی و كۆچەری ناوچەی هەولێر و دانیشتووانی شار و دێ هەردوولا هۆگری ئەمكارە بوون.

مەڕ بەخێوكردن پارچە پارچە بووە، بە (مێگەل) ناو دەبرا. هەر مێگەلێ لە ٢٠٠ سەر تا هەزار سەر ژمارەی مەڕ و بزن بووە.

ژمارەی گشتی مالات و مەڕ و بزن و ڕەشەولاغ لەگەڵ بەرزە ولاغ لە ناوچەی هەولێر گەلێ زۆر بوو، دەتوانین مەزەندەی بكەین كە نزیك ملیۆنێك دەبوو. بەرهەمی ئەم مالاتە زۆر بوو وەك، ماست و پەنیر و ڕوون و گۆشت و خوری و پێستە و مو، ریخۆڵە و بەرخە نێر، لەم بەرهەمانە زۆر بابەتی بۆ فرۆشتن بەرێگای موسل دەبرایە حەلەب یا جێگای تر وەك خوری و پێستە و ریخۆڵە (ڕوونی بەرخ دەبرا بۆ بەغدا).

شایانی باسە دانیشتووانی شار و دێهات پێش (٥٠) ساڵ كەمتر هیچ كەس ڕوونی گیای بەكارنەدەهێنا، تەنها ڕوونی مەڕ و بزن بەكاردەهات بۆ شێو دروست كردن، لە مالان تا ساڵی ١٩٥٨ هەر ئەم ڕوونەیان بەكاردەهێنا.

بێجگە لەمە گۆشتی گا و مانگا پەسەند نەبوو و زۆر كەم بەكاردەهات، لەشار پێش ساڵی ١٩٣٠ تەنها خەلكەكە ئالوودەی گۆشتی مەڕ و بزن بوون و لەبازاڕی هەولێر زۆركەم گۆشتی گاو بزن دەفرۆشرا و بەرهەمی تر ماوەی شەش مانگ لە بازاڕ پەیدا دەبوو وەك: ماست، پەنیر، كەرە (فەریكەڕوون) لۆر، و پایزان پەنیری ژاژی دەهاتە بازاڕ. لە دێهاتی و هەر دیسان كۆچەرەكان هەمیشە زۆر تەرحە زندەی تریان بەخێودەكرد، وەك ئەسپ، ماین، ئێستر، گوێدرێژ، گامێش، بەخێوكردنی ئەم مالاتە زۆر پێویست بوو بۆ كاروانی و سواری و بار. لەگەلێ مالی ناوشار و لە هەموو گوندەكان چەند چەشنە تەیر و توالێ بەخێودەكرا، وەك مریشك، قاز، مراوی، عەلی شیش، كۆتر، ئەم بەرهەمە بەشی پێویستی شار و لادێی دەكرد و هیچ پێویست نەبوو هێلكە یا گۆشتی مریشك لەجێگای تردەوە بۆ ولاتی هەولێر بێت تا ساڵی ١٩٥٨ بەم جۆرە بووە.

تەنها لە زستان و پایز پاش باران پەلە بەكارهێنانی گۆشتی مریشك پەسەند بوو بەهیچ جۆرێ لەكاتێ كە مریشك، قاز.. كە جووجەڵەیان هەڵدەهێنا لەكاتی كورك بوونی لە بەهار و هاوین گۆشتی مریشك بەكارنەدەهێنرا و لەهاوین زۆر كەم هێلكە دەخورا.

* تەندروستی ولاغ

كوردەواری بە چاوێكی تەواو چاویان لە هەموو پێویستی مالات بوو، هەروەها لەسەرما مەڕ و بزن لەدەشت لەغالی بەرلا دەكرا و لە گوندانی چیا لە ئەشكەوت و لە خانوو لەكاتی بەفر دەپارێزرا. ئیتر ئەسپ و ڕەشەولاغ لە تەویلەی رێكوپاك بەخێو دەكرا خاوەن مالات و ولاغ هەردەم ئالیك و لەوەڕی ئەم زندە مالاتەی بەرچاو دەكرد، سەرباری ئەم شتانە تەندروستی زیندەوەر، ئەگەر مەڕێ یا بزن یا بەرزە ولاغ بۆ هەر نەخۆشییەك دەرمانی تایبەتی هەبوو و مرۆڤی پسپۆری زانای ئەمكارە هەبوون، لەدێهات پێشبوونی بەیتالخانە و ولاغە بەرزەی وەك. ئەسپ و ئێستر نالبەند لەشار لە جیاتی بەیتالی ئێستا كاری تەندروستی ولاغی دەبینی.

* مەڕ و بزن

گەلێ ساڵ هەندێكی لە سالی زۆر سەرما و سەخت دەفەوتا، ئەگەر جێگاو رێگای تەواو نەبووایە. هەروەها سالی نەهاتی (بێ بارانی) ئەم مالاتە زۆر زیادی نەدەكرد و زۆر كەمی ئاووس دەبوو، لەبەربێ هێزی و لەبەر نەبوونی پووش و پەلاش و پەرێز و پاوانی تەواو بوو بۆ بەخێوكردنی، سالێ بێ بارانی كارەساتێكی گەورە بوو بۆ ئەم بەستە زمانانە.

بەخێوكەری مەڕ و بزن هەندێ كەرەت خاوەنەكەی بووە و هەندێ جاریش لەگەڵ لادێ بەهاوبەش مەڕیان بەخێودەكرد بە شێوەیەكی تایبەتی كەپێی دەوترا دووبەش مالاتی شارستانی، بەشێك مالاتی لادێ لێكدەدرا و خەرجی بەخێوكردنی مێگەلەكە هەندێ شتی لەسەر شوان دەبوو و هەندێ خەرجی تر لە بەرهەمی مالات دەردەچوو، ئەم لێكدانە بۆ ماوەی حەوت ساڵ دەبوو و هەموو بەرهەمی ساڵ بە ساڵ بەش دەكرا بە دووبەش، هەر بەش بۆ یەكێ لەمانە. پاش تەواوبوونی حەوت

ساڵە سەروبەری مێگەلەکە گشتی مەڕ و بزن کە دەکرا بە دوو لەت، هەر بەشێکی دەدرا بە لایەکیان. چەشنی تر بۆ بەخێوکردنی مەڕ و بزن و خاوەن مێگەل شارستانی و شوانەکە لادێی دەبوو، ئەم شوانکارییە، مێگەلەکەی بەخێودەکرد و بەرهەمی روون و خوری و ماست و پەنیر دەکرا بەدووبەش هەر بەشێک بۆ لایەکیان بەڵام بەرخە نێر تەنها بۆ خاوەن مێگەل بوو و بەرخی مێ لەگەڵ مێگەل لێکدەدرا بۆ ئەوەی ساڵ دوای ساڵ ژمارەی زیاد بکرێ. ئەم بەشدارییە بە (دوخور) ناودەبرا.

*** نێری و نێری زەوی و کێلانی**

هەر خاوەن زەوییەک گەلێ جار زەوییەکانی دەکردە ٣ بەش، بەشێکی بە بۆڕ دەماوە و ئەگەر ئەم بۆڕە ساڵێکی تریش بەبێ کێلان بەجێ بمابایە بەیاریان پێ دەوت و مەبەست لەبەجێ هێشتنی زەوی یەک دوو ساڵ بۆ ئەوە بوو تا هێزی زەوی زیاد بکات و بۆ دواساڵ بەرهەمی زۆربێ. ئەم کارە ئێستا نەماوە لەبەرئەوەی زەوی زۆرجار هەرساڵ ئەکێڵدرێ.

بەشی تری زەوی دەکرا بەشۆی پێویست بۆ ئەم شۆیە لە کانگای سەرما بکرێ یا لە کاتی شەختەبەستن لە رۆژانە ساردی زستان بۆ ئەوەی کە کرم و مشک بفەوتێ و گیا و گۆڵی تێدا نەڕوێ و نەمێنێ بۆ ساڵی ئایندە.

ئەم شۆینە لە بەهار دووبارە دەکێڵرا و ئەم کێڵگە دووەمە بە وەرد ناودەبرا و ساڵی تازە لەگەڵ دەست پێکردنی پایز دەست بەتۆ چاندن دەکرا و ئەم تۆیە بە کێڵگەیەکی جووت دادەپۆشرا.

ئەوانەی تۆیان پێوە دەکرد بە (تۆدەر) ناودەبران، ئەم کارە هەرکەس بە تەواوی و بە پوختەیی شارەزایی نەبوو، پێویست بە تۆدەری زانا بوو. ئەوەی کە تۆ هەڵدەدات بە شێوەیەکی ناوەنجی بێ بۆئەوەی تۆ زۆر تەنک یا پڕ نەبێ، ئەگەر تەنک بێ، بەرهەمی زەوی کەم دەبێ و ئەگەر تۆ پڕ بێ دیسان برشتی کەم دەبێتەوە.

هەروەها تۆی تەنک گەلێ جار کشتوکاڵ، تووشی گیاو گۆڵی دەکات و زیان بەدەغڵ دەگەیەنێ و تۆی قایدە دەبێتە مەاوەی باش بوونی دەغڵەکە.

*** جووت چۆن دەکرا**

ئەم باسە چیرۆکی تایبەتی خۆی هەیە، گەنجی ئێستا زۆریان هیچی لێ نازانن، هەروەک لە سەرەتای ئەم باسە گوترا جووت بەدوو ئێستر یا گا یا گوێدرێژ دەکرا و لە بەینی هەردوو ولاغەکە دارێکی چەماو دەبەسترا، پێیان دەوت (هەوجار) ئەوە لەکاتی پایز بەکاردەهات دەبا سووک بێ لە (دار بی) یا لە (بەڕوو) دروست کرابێ، بۆ زستان لەبەر قورسی زەوی هەوجاری بەتین بەکاردەهێنرا، کە ئەمەش لەدار گوێز دروست کرابوو زۆرجار هەوجار دەشکا ئەگەر کەڵکی پێدا بمابایە دەنێردرا بۆ نەجار کە چاکی بکات و ئەگەر زۆر بێ کەڵک بووایە، لەکاردەکەوت، لەبەر ئەمە خاوەن کشتوکاڵ هەوجار و زۆر کاروباری تری زیادە لەپێویست هەر پارچەیەک لەجووت شکا و یا لەکار کەوت، دەست بەجێ ئەو شتە بگۆڕێ تا ئیش و کاری رانەوەستێ و ئەم هەوجارە لەگەڵ (بن مل) (کە لە لباد و کەونە بەرە دروست دەکرا) و لەگەڵ کوپەلانی دار دەخرایە ملی ئێسترەکان و لای دووەمی هەوجار کە چەماوە بوو ئاسنێکی لێ دەبەسترا ئەو لەداری هەوجارێ تێدەخرا بە (گاسن) ناودەبرا و ئەم کارگەیە لەگەڵ هەوجار دەبووە یەک پارچە. ئەوجا هەوجار بە دارێکی تر دەبەسترا بەملی ئێستر بە هەوەی بن ملو کوپەلانەکە و ئەم دارە بە (مژان) ناودەبرا. بەلای خوارەوەی هەوجار دارێکی راستی تر بوو کە بە (ئەستندوو) ناودەبرا و جووتیار ئەم ئەستندووەی بە دەستێکی دەگرت و بەدەستی تری دارێکی هەڵدەگرت بۆ ئەوەی ولاغەکانی لێ خوڕێ و ئەم دارەش وەک گۆچانێک بوو، بەڵام هەردوولای راست بوو و لەدار بەڕوو دروست دەکرا و بەدارجووت یا داری جووتیارانیان پێ دەوت.

هەروەها جووتێک لەم چەند کاروبارە رێک دەخرا.

زەوی بەم کارگەیە یا بەم جووتە دەکێڵدرا بۆ چاندنی دەغڵی زستان وەک گەنم و جۆ و هەر کێلانێکی تر بۆ چاندنی شینایی و بێستان. ئەگەر کشتوکاڵی زستان یا هاوین بایە، هەر بە جووت زەوی دەکێڵرا، بۆ ئەمسام چاندن یا جووت بۆهەموو کارێکی کشتوکاڵ بەکاردەهێنرا، هەتا باغچەی و میوەجاتی ئاوی و دێم، ساڵێ جارێ بەجووت دەکێڵدرا.

دەستووری كێڵان لە زەوی گەورە كە ئەندازەی فرەوان بوو دەستووری تایبەتی بوو و ئەم كێڵانە كە بەچەند جووتێك دەكرا، برا گەورەی جووتیاران، زەوی بە چەند جێ دابەش دەكرد و ئەم كارە (بەلات برین) ناودەهێنرا و پاشتر جووتیاران دەستیان بەكێڵان دەكرد و ئەم كارە لەكاتی شۆبڕین و وەردانەوە و تۆكردن هەمان كردەوە لەهەرسێ گاسن بە هەمان شێوە جێبەجێ دەكرا.

* كوتانی دەغڵ

كشانەوەی بۆ ئاوایی، دەغڵ وەك گەنم و جۆ لە مانگی نیسان دەبووە فەریكە، لە ناوەڕاستی مانگی مایس گوڵی خەلە بە تەواوی پێدەگەیشت هەروەك باس كرا سەپان بەداس دەیدوورییەوە و داسەكە بە دەستێكی دەبوو و دەستی تر دەست كێشێكی دەخستە دەستی كە سواڵەی دەغڵی دەدووری تا پەنجەكانی دەستی بریندار نەبێ و ئەم دەستكێشە بە (قەیناغ) ناودەبرا، هەروەها سەپان كڵاوێكی لبادی لەكاتی دروێنە دەخستە سەری، هەروەك (شەبقەی) ئێستا بوو و ئەم كڵاوە سەروگیانی لە تەوژمی ڕۆژ و گەرمایی دەپارێزت، سەپان بەداس دروێنەی دەكرد و گیشەكەری كچ كۆی دەكردەوە و سواڵەكانی دەكردە گیشە كۆمەڵ دوای كۆمەڵ.

(داس ئاسنێكی پۆڵا بە سەرێكی چەماوەو تیژ بوو) جار بەجار بەردێكی تایبەتی كە ناوی (هەسان) بوو، ئەم داسە بە هەسان تیژ دەكرا، پاش چەوركردنی و لای دووەمی داس، دەسكەی لەدار دەكرا بۆ ئەوەی سەپان بە ئاسوودەیی بەكاری بهێنێ و بە سانایی لە گەرمای هاوین بەكاربێت.

پاش تەواوبوونی دڕك و كۆبوونەوەی قرشەی دەغڵ لەناو زەوی بەوڵاغ ئەم قرشەیە دەگوازرایەوە ئاوایی بۆ جێی جۆخیان و لەهەر گوندێ و لەشاری هەولێر چەند جێگای گۆڕەپانی تایبەتی بوو، كە تەنها بۆ جێگای جۆخین و دەغڵ تەرخان كرابوو (زۆرجار لەنزیك یا لەقەراغ ئەم گۆڕەپانە جێگای چەند قەسناغ جۆ دەكرا بە قەرسیل و لەوەڕاندنی ئێستر و وڵاغی تر بۆ ماوەی نزیك مانگی پاش تەواوبوونی جووت تا دروێنە دەستی پێ دەكرا).

قرشە لەزەوی بۆ جێگای جۆخین بەوڵاغ دەهێنرا و ئەم وڵاغە (شەغرێكی دەخرا سەری) و ئەم شەغرەیە لەدار دروست كرابوو وەك پەیژەیەكی دوولایی دەخرا سەر كورتان و ئێستر و قرشەی دەغلی لێ توند دەكرا و لەزەوی دەگوازرایەوە سەر جۆخینان بەم شێوەیە.

ئەم قرشەیە دەستبەجێ كۆ دەكراوە و دەكرا بە جۆخین، لەناوەڕاستی هەریەك لەم جۆخینانە دارێكی ئەسپینداری ڕاست دەچەقا و ئەم دار جۆخینە جەنجەری لێ دەبەسترا و لە دەورەی دەسووڕا.

پاش ئەوەی كە جۆخین ڕێك دەخرا و قرشەكێشانی تەواو دەبوو، هەر جۆخین تەنها یەك دوای یەك بەوڵاغ گێرە دەكرا بۆ ئەوەی قرشەكە پان بكات و بیشێلێ و بۆ كوتان ئامادەبكرێ.

پاش ئەم ئیشە دەست بەخەلە كوتینەوە دەكرا بە جەنجەر، كە بەوڵاغ رادەكێشرا و ئەم جەنجەڕە بە گوریسێك دەبەسترا بەدار جۆخین و جەنجەڕەوان سواری جەنجەڕ دەبوو و هەڵی دەسووڕان بە دەوری جۆخین بەپێی سووڕانی وڵاغەكە و ئەم جەنجەڕە دەغڵی دەكوتی سەپانێ لەدیار ئەم كاری دەبوو كە قرشە بداتە بەر دەوی جەنجەڕ بەم دەستوورە دەغڵ دووجار دەكوترا، جاری یەكەم (قرشە كوت دەكرا) و دووبارە سەپانەكە جۆخینەكەی گرد دەكردەوە و بەبێڵ و شەنە كۆی دەكردەوە و بە جەنجەڕ دەكوترا و كوتانی دووەم كە وردە كوتی پێ دەوترا بەم كوتینە بە تەواوی دانی دەغڵ لەكا جیا دەبووەوە.

ئەم وردییە كە تێكەڵە بوو لە كاو دان، بە (شەنە) دەدرا بەربا و بەبا دەكرا بۆ ئەوەی دان لەكا جیا بێتەوە و دان بەلایەك دەما و كا دەكەوتە دووری جۆخین و سەپان كاو دانی بەجیا كۆ دەكردەوە.

زۆرجار شەنەبا دوادەكەوت لەبەر نەبوونی با، لەكاتێ كە بای شەماڵ كزەی بكردایە، بە خەڵاتێكی خودایی دەژمێردرا كە ئەم بایە یارمەتی تەواوكردنی ئەم ئیشوكارەی دەكرد پێش هاتنی زستانی ساڵی تازە.

جۆخینە گەنم و جۆ پاش ئەم سەینو بەینە دوور و درێژە كۆتایی پێ دەهێنرا.

لەو رادەیەدا تووڕەیی جیاکردنەوەی مزەی بەشداران دەست پێدەکرا، کە هەرکەس بەشی خۆی بەپێی پیشەکەی کە هەیەتی پاش بەشکردن هەربەشێ بدرێ بە خاوەنەکەی.

بەشی سەپانان جیا دەکرایەوە و هەروەها بەشی خاوەن زەوی لێی دەردەچوو کە بەتابوو یا ملکانە بەبەشی برا گەورە ناودەبرا.

هەرکەس بەشی خۆی دەگوازتەوە، خاوەن خەلەی زۆر لە عەنبار یا لەژووری حەسار، یا لەچاڵی دەغڵ دانەکەی دادەکرد، ئەمانەی خاوەن بەرهەمێکی زۆر بوون، (چاڵی دەغڵیان هەبوو، کەناوەکەی بەخشتی سوور دروست کرابوو). ئەم چاڵانە گەنم یا جۆی تێدا هەڵدەگیرا، لەژێر بیر یەک بەستە کای تێدەخرا ئەوجا دانەکەی تێدەکرا پاش دان دیسان کا ئەوجا (قردشە و قەسڵ دەخرا سەری و بەقوڕە سوور سواغ دەدرا)، ئەم تەرزە چاڵە وەک سایلۆ بوو کە دان لە گەرما بیپارێزێ بۆ ماوەی ٣ ساڵ ئەم دەغڵە نەگۆڕێ). چاڵی زۆرباش بۆ ماوەی (٥) ساڵ خەلەکە لەناوی وەک خۆی دەمایەوە. ئەما کا بۆ ئالیکی وڵاغ (ئالیک) یا بۆ قوڕکاری و بۆ مەڕ و ماڵات دەخرا لەوەدە کادان و هەندێ لەوەدەی شار دیوارەکانی بە کەرپووچ (خشتی سوور) دروست دەکرا، لەوەدەی کای گوندەکان بەلبن (لبن- خشتی کاڵ) دروست دەکرا.

کا دەخرا لەوەدە، قەسڵ دەخرا سەری پاشتر قوڕەبەست دەکرا بەشێوەی باران لەسەری رانەوەستێ.

ئەمە کای بەردەست ئەخرا ژوور یا چاڵ کە رۆژ بەرۆژ بەکاردەهات و لەوەدە زۆر کەڕەت لە ساڵێک بۆ ساڵی تر یا زیاتر ئەما لەترسی ساڵی نەهات و بێ بارانی ئەبوو بە ئافات.

*** خاوەنی گوند و زەوی**

خاوەنی گوندەکانی وڵاتی هەولێر و دێهاتی دەم رووبار و بەڕانەتی و شەمامک و کەندیناوە و قەراج لەم گوندانە هەندێکی خاوەنی هەولێری بوون و هەندێکی تر گوندی ئاغای دزەیی بوو یا ئاغای گەردی و هەندێ گوندی خاوەنی لەدێیەکە دادەنیشتن هەرچەند زەوی هێ جووتیاری بوو.

پێش ساڵی ١٩٣١ و پێش دەرچوونی یاسای تەسویە لە قەراج و لەپشت رێ و شەمامک و زۆر گوند خاوەنی دانیشتوانی گوند بوون. هەر جووتیاری خاوەن چەند پارچە زەوییەک بوو، بەم شێوەیە ئەم گوندانە زۆری هەرکەس هی خۆی بوو و کوێخای دێ براگەورەی دێ بوو.

دەبێ خوێندەواران ئاگادارین، دەرەبەگایەتی لەشاری هەولێر و لە ناوچەکەی نەبووە و پێش یاسای ناوبراو زۆرکەم کەس بووە لەیەک یا دوو گوند زیاتری بێ، دەتوانین بڵێین هەتا پێش هەڵگیرسانی شۆڕشی ١٤ی تەمووز ١٩٥٨ لە هەموو خاکی کوردستانی عیراق، لەهەشت نۆ کەس زیاتر نەبووە، کە بەنیوە دەرەبەگی دابنرێن و ئەمانەش زۆریان نیشتمان پەروەر و پیاوچاک بوون و خاوەن دێ یا سەرۆکی تەنها برا گەورەیەک بوو کاروباری دێهاتەکانی هەڵدەسووڕاند و لە دەستووری ژیان ئەم رێزە پیاوانە ماوەیەکی زۆر لەبەینی ئەمانە و ژیان و جووتیار بەرچاو نەدەدرا.

هەردەم برایەتی و خۆشەویستی و ئاسایش و یارمەتی لەنێوان دانیشتوانی شار و گوند بە شێوەیەکی زۆرجوان هۆنرابۆوە جیاوازی لەپلەی ژیان زۆرکەم بوو، جلوبەرگ و خواردەمەنی شارستانی و لادێیی و پیاوی دەستکورت و دەستدرێژ و دەوڵەمەند و رەنجبەر لەسەریەک رەنگ و ریس بوو و لەم شتانە وا دەردەکەوێت وڵاتی هەولێر دەوری چینایەتی نەدیوە وەک گەلانی وڵاتانی تر لە رۆژهەڵات یا رۆژئاوا.

زیاتر لەهەرکەس بەکار و کردەوەی خۆی ئەگەر هەوڵ و تەقەلای دابێ، وردە وردە پارەی بەدەست کەوتووە، لەریزی جووتیار بووە و لەریزی فەلاح ئەگەر چەند ساڵ بەرهەمی باش بووبێ و ئابووری خۆی رێک کردبێ لەتوانای بووە زەوی بکڕێ و وردە وردە دەوڵەمەند بێ.

*** بەرهەمی کشتوکاڵی لە زستان**

کشتوکاڵی زستان ئەو چەشنە کشتوکاڵەیە کە لەمانگی زستان تۆ دەکرێ و دەچێنرێ و زۆربەی کشتوکاڵی شاری هەولێر و گوندەکانی دەشت لەزستان دەچێندرا، چونکی ئەم کشتوکاڵە لەزەوی دێم دەکرا و بەئاوی باران دەڕوا.

گەنم و جۆ لەپایز دەست بە چاندنی دەکرا، هەتا دوامانگی زستان و لەبەهار نۆک و نیسک و

تەرۆزی و گندۆرە (کالەک) ئەم بابەتانەش بە باران دەکران و لەساڵی باران زۆری لەجێی ئاوگر پیاز و پاقلە بەدێم دەکرا.

گەنم و جۆ لەوەرد دەکرا یا نێر و نێر دەکرا، بەڵام بیستان دێم و نۆک و نیسک لەشۆ دەکرا، کە ساڵی ئایندە دەکرا بەگەنم یا جۆ.

* بەرهەمی کشتوکاڵی لە هاوین

بەرهەمی هاوین یا بەشێوەیەی راست کشتوکاڵی بەرئاو، لەدامەنی زێی گەورە و زێی بچووک بەجۆگەلە ئاو هەڵدەگیرا یا بە ناعور ئاو هەڵدەهێنجری و لەبەر ئەمبەر ئاوە سەوزە و بێستان و باغ دەچێندرا، لە دێهاتی دەوروپشتی شار کە بەدەم رووبار ئاودەبرا لەوارش هەولێر چەند کارێزێ هەبووە بە ئاوی ئەم کارێزانە سەوزە و شینایی دەدرا و لەبەر هەندێکیان درەختی میوەجاتی تێدا روابوو.

دەڵێن لەسەدەی (١٨)ی زایینی و پێشتر نزیکەی (٤٠٠) کارێز لە وڵاتی هەولێر هەبووە و ئەو کارێزانە بەدەستکردە کراون.

لەم کاتەدا تەنها نزیکەی (٣٠) کارێز ماوە ئەو کارێزانە زۆر کەرت هەر هی خاوەن دێ بووە و جار بەجار خاوەن زەوییەکی تر بووە، کشتوکاڵی بەر ئاوی کارێز بە شینایی ناوبراوە. هەندێجار خاوەن کارێز زەوی بەرئاوەکە هی خۆی بووە و خۆی شینایی کردووە بە یارمەتی شینایی چییەکی پسپۆڕ کە بە (جەوان) ناوبراوە و ئەم جەوانانە لەکاری شینایی چاندن و رێکخستنی زەوی زانا بوون. ئەگەر خاوەنی زەوی کەسانی تر بووایە، پشکێک لە بەرهەمی شینایی پێ دەدرا.

جاری واش هەبووە عەرد و ئاو بەکرێ دراوە یا بەجۆرێکی تر ئەم کارە کراوە.

لەبەر کارێز برنج، لۆکە، پیاز لەگەڵ سەوزە، وەک پاقلە، تەماتە، کودو، بامیە و باینجان کراوە. لەکاتی پایز خەیار، لۆبیا، توور، شێلم، چەوەندەر، کەرەوز، سیر و لەدێهاتی پاڵ چیاو بەرەوشاخ کە لەپشت رێی هەولێر هەڵکەوتووە و دەوروپشتی ناوچەی پیرمام و بەو دیوی بەستۆڕە کانی تیابووە و گوندی تر کە لەسەر رووبار هەڵکەوتووە، هەرچەند گەنم و جۆ و نۆک و نیسک بەدێم کرابێ، بەشی دووەمی کشتوکاڵیان لەبەر ئاوی ئەو سەرچاوە ئاوانەی باس کرا، کردووە و ئەو سەرچاوە ئاوانە هەندێکی ساڵ دوای ساڵ ئاوی لەیەک ئاست بووە کەم و زیادی نەکردووە، ئەما کانی ئاو و گەلێ لە رووباران ساڵی کەم باران و بەفر بەرەو هاوینی ئاوی ئەم چاوگانە لەکورتی بووە.

لەم دێهاتانە لە هاوین و پایز و بەهار گەلێ رەنگ و بابەتی شینایی و سەبزە کراوە، وەک: تووتن و برنج و لۆکە و باغی میوەجاتی تێدا چاندراوە.

داری میوەجات وەک رەزە مێو، گوێز، هەنجیر، هەرمێ، سێو، خۆخ، هەڵووژە، زەردەڵوو (قەیسی)، کشمیش، توو، گەلاس، ئینجاز....

بێجگە لە باغی ئاوی رەزەدێم لەگەڵێ دێهاتی چیاو پاڵ چیا بووە، وەک ئێستا و ئەم میوەجاتە کە تەنها لەسەر ئاوی باران راوەستاوە (وەک باوی، سماق، ترێ (رەزەمێو)، هەنجیر، هەرمێ...).

* ئاهەنگ و رابواردن لە کۆمەڵایەتی کۆن لە هەولێر

لەم وتارەدا باسی هەموو چەشنە یاری و ئاهەنگ و چەند شتی تر دەکرێ کە پەیوەندیان بە رابواردنەوە هەیە.

کۆمەڵایەتی کورد لەناو شاری هەولێر و لە گوندەکانی و لەناو کۆچەرانی رەنگاورەنگ بەچەند شێوە بابەت شت بووە بۆ رابواردن، ئەم کردەوانە زۆری لەسەر دەستووری پێشووی نەماوە و دەربارەی ئەم کارانە، شێوەی کۆنی چلۆن بووە و چۆن گۆڕاوە، بەند دوای بەند ئەم باسە روون دەکەینەوە.

* چیرۆک:

بوونی چیرۆک لەشاری هەولێر و گوندەکانی بەجێ ماوەیەکی زۆر کۆنە و پێش ساڵی ١٩٣٠ لە شەوانی دوور و درێژی زستان بۆ رابواردن و چیرۆک بێژتن بەکارهاتووە و گێڕانەوەی چیرۆک زۆر بەنرخ بووە، چونکە لەکاتی ناوبراو رادیۆ، تەلەفزیۆن، رۆژنامە و گۆڤار هیچ یەکێ نەبووە.

لەبەرئەوە چیرۆکبێژی پیاو لە دیوانخانەکان و لە چایخانەکان، چیرۆکبێژی ژن لەماڵان بۆ ئافرەت و منداڵ چیرۆکیان بەشەو دەگێڕایەوە.

چیرۆک وتن پێویستییەکی گرنگ بووە بۆ رابواردن، چیرۆکبێژی وا بوو، کە لەشارێ بۆ شارێکی تر و یا گوندێکی تر دەچوو بۆ ئەوەی چیرۆک بگێڕێتەوە.

ئەم چیرۆکانە لەپەرتووک یا لەگۆڤار نەنووسرابوون، ئەوانەی ئەم کارەیان دەزانی و چیرۆکیان دەگێڕایەوە، لەبەریان کردبوو.

گەلێکیان ئەم زانستە لەدایک و باوکی خۆیان فێری ببوون یا لە چەند چیرۆکبێژی تر ئەم زانستەیان وەردەگرت.

ئەو چیرۆکانە هەندێکی مەبەست و رەگەزی سەربوردەی شاری هەولێر و ناوچە هەرێمی بوود، هەندێکی تری لە ناوچەکانی تری کوردستان وەرگیرابوو.

ئەو چیرۆکانە هەمەرەنگ و ئاوێنەیەکی رووناک بوون لە بارەی ژیانی کۆن و لە بارەی مێژووی کورد و پیاوی ناوداری و پاڵەوانی ئازا و یادی شەڕ و جەنگی رابوردەی دەکرد و بابەتی تر مەبەستی بە دڵداری و خۆشەویستی بوو.

ئەم چیرۆکە کۆنانە جێگای شانازییە و پێویستی بە باس و لێکۆڵینەوەیە لەبەرئەوەی زۆریان زانستێکی بەنرخی تێیدا هەیە لە بارەی ژیان و کۆمەڵایەتی و مێژووی رابوردەی کورد و کوردستان.

ئەم چیرۆکە رەنگاو رەنگانە زۆرکەمی تا ئێستا نووسراوەتەوە و چیرۆک بێژ لەسەر دەستوور و شێوەی کۆن لەشاری هەولێر و گوندەکانی لە نەمانە، لەبەرئەوە پێویستە چەند نووسەرێکی شارەزا خەریکی کۆکردنەوەی ئەم یاداشتە کۆنەبن، زوو بەزوو پێش فەوتانی ئەم باسە کۆنانە کە گەلێکی مەبەستی بەمێژووی پێش چەند چەرخێک و بنج و بنەوانی کۆمەڵایەتی و ژیانی ئەم گەلەیە.

شایانی وتنە کە لە سلێمانی چەند نووسەرێک هەندێ لە چیرۆکەکانی وڵاتی شارەزوور و سلێمانییان کۆکردووەتەوە، ئینجا پێویستە نووسەری هەولێر و بادینان و ناوچەکانی تر بە هونەرمەندی و بەهێزێکی تەواو دەست بەم کارە بکەن.

لەکاتی کۆکردنەوەی ئەم هەواڵە کۆنانە دەبێ هیچ زانیارییەکی تێدا نەگۆڕێ ئەگەر پەیوەندی بەمێژوو بێ.

چیرۆکی تر ئەگەر دەستکاری تێداکرا بۆ رێکخستن بەشێوەیەک کە خوێندەوار بە پەرۆشەوە ئالوودەی خوێندنی بێ.

*** گۆرانی و ساز (مۆسیقا)**

گۆرانی لەشار و دێهات بەچەند چەشن بووە، ئێستاش هەروەک جاران لەباوی خۆی ماوە و پێش کەوتووە، هەر چەشنێکی ناوی تایبەتی خۆی هەیە وەک: حەیران، لاوک، بەستە، مقام، قۆریات، بێجگە لەم بابەتە کۆنانە لە چەرخی ئەم دەورە تازەیە پاش پەیدابوونی قوتابخانە. هەمەرەنگ گۆرانی قوتابییان پەیدابووە، کە پەیوەندیی بەگەل و نیشتمان و وڵات و خوێندەواری هەیە. گۆرانی کۆن وەک: حەیران و لاوک جاربەجار سەر و چاوەکەی لە هۆنراوەیەک وەرگیراوە و هی تری لە رەگەزەوە بۆ گۆرانی رێکخراوە، لاوک و حەیران و بەستە و گۆرانی تریش رەنگاورەنگن هەندێکی بۆ ئازایی یا بەشان و باڵای پیاوی ناوداری بەکەڵک وتراوە، یا باسی هونەرمەندێک دەکات یا بۆ دڵداری و خۆشەویستی بێژراوە.

گۆرانی هەر چەشنێکی، بابەتێکی لەشوێن کاتی پێویستی بەکاردێت وەک گۆرانی زەماوەند و شایی و هەڵپەڕکێ و هی تری لەکاتی دروێنەی دەغڵ دەوترێ (ئەم چەشنە) کە مەبەستی بە دوورینەوەی گەنم و جۆیە روو بەنەمان و فەوتانە لەبەرئەوەی دەستووری خەلە (دەغڵ) کۆکردنەوەی بە تەواوی گۆڕاوە.

گۆرانیبێژ هەندێکیان کاریان ئەوە بووە و ژیانیان بەو رێیە رابواردووە و کەسانی تر بۆ هەوەس بوونەتە گۆرانیبێژ لە ئاهەنگی تایبەتی زەماوەندی دۆست و برادەریان یا لەکاتی سەیران رابواردن یا لەجۆشی دڵداری گۆرانییان گوتووە.

لەگەڵ بوونی ئەو چەشنە گۆرانییە رەنگارەنگە لەوڵاتی کوردستان کە بەدەنگی خۆش گوتراوە و لەچیاو دەشت دەنگی داوە و دڵی فەردوان کردووە و مرۆی ماندووی پێ حەساوەو ئادەمیزادی بەجۆش هێناوە و خستوویەتییە باوەش هەوەس و دڵخۆشی، شان بەشانی ئەم ئاوازە خۆشانە ساز و تەنبووری کوردەواری کۆن بە شێوەیەکی پێشکەوتوو هەبووە و ساز و تەنبوور (مۆسیقا) دۆڵ و

زورنا و بلوێر، دەف، ساز، تەنبوور، تێکڕا لەگەڵ گـۆرانی لەکاتی هەر رەنگە ئاهەنگێک و زەماوەند و جەژن ئەم بەزمە ساز و خۆشە داگیرساوە.

شایانی وتنە لە هەموو ئاهەنگێ، لەکاتی سەیران ژن و پیاو شان بەشان گـوێیان لە گـۆرانی و دهۆڵ و زورنا بووە و لەم وڵاتە ئازدارە لە رۆژانی بەهار دەرچوون بۆ سەیری خاکی سەوز کە بە رەنگێ گوڵاڵەی زەرد و سوور داپۆشراوە و لەسەر چاوگەی کانی یا لەسەروچاوەی کارێز یا نزیکی رووبار ئاو بە قەراغ دارستان و رووباری ئاو و لەنزیک زەوی کە بەدەغڵی سەوز داپۆشراوە کـۆبوونەوەیان بووە و زۆرجار لەم چەشنە رابواردنە گۆرانی گوتراوە لەگەڵ لێدانی ساز و تەنبوورە بەدەست پێکردنی زورنابێـژ و دهۆڵ لێدانی شایی چۆپی و هەڵپەڕکێ و رەشبەڵەک داگیرساوە.

* هەڵپەڕکێ

دانیشتوانی گوندەکانی هەولێر بەشایی ناوی دەبەن و بوونی شایی لە وڵاتی کورد زۆر کـۆنە و هەزاردها ساڵ لەمەوپێش پەیدابوونی لەگەڵ بوونی و دامەزراندنی شاری هەولێر لەیەک کات و سەدەیە و لەم گفتە وا دەردەکەوێت، کورد لەمێژوو خاوەنی کۆمەڵایەتی شەنگ و بەرز بووە.

شایی لە گوندەکانی هەولێر بە چەند جـۆرێک کـراوە، وەک: هەڵپەڕکێ، چۆپەیی، رەشبەڵەک و هەریەکە لەم بەزمانە هەڵسووڕاندنی بە شێوەیەکی تایبەتی بووە، لە هەڵپەڕکێ و رەشبەڵەک ئافرەت و پیاو دەست لەدەست شان بەشان هەڵپەڕیون و جار بەجار ژن تەنیا و پیاویش بە تەنیا ریزیان گرتووە و ریزی ژنان بەرامبەر بەریزی پیاوان شاییان کردووە.

ئەو پیاوانەی بۆ شایی کـردن هاتوون خۆیان بەجل و بەرگێکی تازە ئامادە کـردووە، ژن و کچ کـە بۆ هەڵپەڕکێ هاتبێ جلی رەنگاورەنگی تازەی لەبەرکـردووە، پیاو خـۆی بە خەنجەر و چەک رازاندۆتەوە و ئافرەت بە کـەلوپەلی رازاوەتەوە، ئەوجا دەستی بە هەڵپەڕکێ کردووە. لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە ئافرەتی کورد بە رابووردەی مێژوو پێشکەوتوو بووە و لە تەرازوو ژیان لەگەڵ پیاو لەیەک کێشانەوە بووە.

هەڵپەڕکێ لەکاتی ژنخواستن و لە زەماوەند دەکـرێ، هەروەها لەڕۆژی جەژن و خەتەنەی منداڵ ئازدار و لە نەورۆز و لەکـاتی سـەیران و هەمەڕەنگە ئاهەنگێک دەکرێ و جار بەجار شایی بۆ بەخێرهاتنی پیاوی گەورە و ناودار دەکرێ لەکاتی هاتنی بۆ گوندێک، بۆ پیشاندانی دڵ خۆشی و شایی ئەگەر گۆرانی لەگەڵ نەبێ و دەهۆڵ و زورنا بەکار نەهێنرێ شایی بەگـۆرانی خـۆش و دەنگی دەهۆڵ و زورنا بە تەواوی دروست دەبێ و وردە وردە شاییوان بەجۆش دێن و شایی گەرم و گـوڕ دەبێ و هەروەها چەشنی ساز و تەنبووری دەهۆڵ و زورنا بۆ هەر بابەتێ، هەڵپەڕکێ جیاوازە.

زۆرشت لە بنچینەی کولتووری و کـۆمەڵایەتی گەلی کورد، لە روو لە بزربوونە، بە گـۆڕینی ژیان و پێشکەوتنی بەڵام گۆرانی و هۆنراوە و چیرۆک و هەڵپەڕکێ و ساز (مۆسیقا)، کوردی هەر بەردەوامە و لەپێشکەوتنە.

* راو- چەک و سواری

راو و سواری و چەک بەکارهێنان، ئەم سێ شـتە بە پیشـەی کـۆنی دانیشـتوانی شـاری هەولێر و گوندەکانی دەژمێردرێن و گەلی ئەم شار و ناوچەکـەی بە هەوەسـەوە ئالوودەی ئەم سێ کـردەوەیە بوون و پێویست بووە، کە هەرکەس فێری سواری وڵاغ بێت تەقڵە و رمبازێن بە ئەسپ بکات.

فێربوونی ئەم کـارە تەنها بۆ هەوەس و رابواردن نەبووە، لەبەرئەوەی بە پێویستییەکی گرنگی کـۆمەڵایەتی و ژیان دانراوە تەنها سـواری وڵاغ بۆ هاموشۆ و گەڕان و کاروان بەکارهاتووە، هەروەها سواری زانین، زۆری پێویست بووە بۆ کـاتی شەڕ و جەنگ و بۆ پاراستنی وڵات لە دوژمن و سـواری باش و لێهەڵکەوتوو لە هەموو کاتێ لە شەڕ سەرکەوتوو بووە.

شارستانی هەولێر و جێنشینی گوندەکانی زۆربەیان خاوەن چەک بوون لە چەرخـانی پێشـوو (رم، تیروکەوان، شمشێر، خەنجەر لەشەڕ بەکـارهێنراوە و پاش پەیدابوونی بارووت و تفـەنگ و شـەش ئاگـر بووەتە چەکی شەڕکـەر و تفەنگچی باش لە کۆمەڵ ناودار بووە و چەکدار نیشـانیان داناوە لە گـۆڕەپانەکـانی نزیک شار یا نزیک گوند و مەبەست

لەمەوە ئەوە بووە كە بزانرێ كام كەس نیشانگرێكی باشە و لەلایەكی ترەوە بۆ ئەوەی گەنجەكان فێری تفەنگ هەڵگرتن و بەكارهێنانی ببن.

لێرەدا پێویستە بۆ خوێنەواران روون بكرێتەوە كە خەنجەر هەڵگرتنی لەكاتی خۆی، زۆر بەپێویست دادەنرا و زۆربەی پیاو لەشار و دێهاتەكان خاوەنی خەنجەر بوون و لەشاری هەولێر چەند كەس بوون كە كاریان خەنجەر دروست كردن بووە.

سەرەتای سواری و چەكداری دانیشتوانی شاری هەولێر و گوندەكانی وەك شارستانی و لادێی تری كوردستان زۆر كەسیان ئالوودەی راوكردن بوون.

راو بە چەند شێوەیەك كراوە، وەك راوی كەروێشك، بۆ پێكهاتنی ئەم چەشنە راوە پێویستی بە چەند سوارێك بووە لەگەڵ دوو سێ تاژی رستكراو. ئەم سوارانە چوون سەر زەوییەك كە ئەم نێچیرەی تێدا پەیدا دەبێ، لەكاتی گەیشتن بۆ سنووری زەوییەك سوارەكان پەرتەیان كردووە و ئەم خاكەیان هەڵپشكتووە بەگەڕان و سووڕان، سوارەكان قەد بەقەد تەماشای زەوییەكەیان كردووە، تا كەروێشك لە لانەكەی دەدیتراوە و یا هەڵاتووە ئینجا تاژی (تانجی) رستكراو كە جڵەوی پەتەكەی بە دەستی سوارێك لە سواران بووە و تاژییەكەی بەرەڵا كردووە بەدوای كەروێشك و ئەم سوارە بە دەنگێكی بەرز دەیوت (دیار دی)، واتە ئەوەتە دەركەوت، مەبەست لەم بانگكردنە ئەوەیە تا سوارەكانی تر ئاگادارین و لەهەموو لایەك تەكانی ولاغیان بدەن و رابكەن بەدوای نێچیر و دەوری بدەن، نەك بزرێت یا رابكات یا لە پەناپەنچگی خۆی گوم بكات سوارەكان دوو بەدوو تاژی یا لە دەورویشتی نێچیرەكە دەخولانەوە تا تاژییەك كەروێشكی دەگرت لەوكاتە دەستبەجێ سوارێك لەولاغی دادەبەزی و سەری كەروێشكی دەبڕی و لاشەی تەواوی كەروێشك سوارێك دەیبەستە پاشكۆی ئەسپەكەی و گۆشتی كەروێشك زۆرجار لەگەڵ پلاو و ساوار دەكرا بە چێشت و پێستەكەی بۆ سەر رایەخ و دۆشەك بەكاردەهات یا بۆ سەر زینی ئەسپ و جار بەجار بۆ بەرگی فەروا بەكاردەهێنرا و راوە ناسك (مامز) بەهەمان دەستوور دەكرا تەنها ئەوەی پێویست بوو ئەم تەرحە راوە لەرۆژی پاش باران دەكرا بۆ ئەوەی زەوی و زار قوڕبێ تا سمی مامز لە قوڕ گیربێ و بچەقێ تا بە تەواوی نەتوانێ باز بازانێ بكا و هێزی راكردنی سست بێت و دەرفەتی نەبێ خۆی لەتاژی بزر بكات، بۆ ئەوەی تاژی پەلاماری بدات و بیگرێ و سوارێ لەولاغ دەهاتە خوارێ، كە ئەم نێچیرە تاژی وەربگرێ و سەری ببڕی.

چینە راوكەری تر بە تفەنگی (چاخماخدار) راوی ناسكیان دەكرد.

پێش ساڵی ١٩٣٦ و پێش (٥٠) ساڵ چوار دەوری هەولێر گەلێ لە زەوییەكانی كەروێشكی تێدا پەیدا دەبوو و زورگ و هەڵەتی چوارگۆشەی شار، وەك خاكی رەشكێن عەنكاوە شەمعون ئاوا، سوێری، پیرزین، بێركۆت، مەلائۆمەر، بنەسلاوە و كەسنەزان، لەم شوێنە نزیكانە لەهەر رێگایەك لات بدایە چاوت بە مامز دەكەوت و زۆر بە سانایی گەلێ ماڵ لە شار فەرخە مامزی بەدیاری بۆ دەهات و لەناوماڵ بەخێو دەكرا.

وردە وردە و ساڵ دوای ساڵ ئەم جانەوەرە جوانە بەرەو نەمان چوو بە پەیدابوونی تفەنگی تازە و ئۆتۆمبێل كە راویان پێ دەكرا و ئەو راوچییانە بەبێ پەروا هەتا لەكاتی (ئاووس بوون) راویان هەر دەكرد مامز راو دەكرا و لەزگی بێچووەكەی دەفەوتا و فەرخە و كارمامزیش بەزندوویی راو دەكرا. ئەم جۆرە راوە بێ تامە و ئەم هەڵمەتە گڕ و گەرمە بەدوای ئەم بێ زمانە بووە ماوەی فەوتانی ئەم زیندەوەرە جوانە.

ئێستا لە شوێنی لاچەپ و زۆر دووره ئاوایی تاك تاك كەروێشك هەیە و لە ئاقاری دێهاتی شاخاوی و هەڵەتی زۆر دوور، جار بەجار چاویان بە مامز دەكەوێ.

گەلێ درندە و دەعبای تر لە دێهاتانی نزیك شاری هەولێر بوو، وەك رێوی و چەقەڵ و چەند تەیر و تواڵی زۆر قەشەنگ و جوان، ئەم جانەوەرانەش تووشی هەمان بەزمی راوە كەروێشك بوون. بەكارهاتنی چەند چەشنە چەكی تازە هەناسەیان لێ بڕی و لەم خاكە هەندێكی دوور كەوتەوە پاش فەوتانی تاخمێك زۆری و لە گوندانی چیا حەیوانە كێوی راودەكرا بۆ گۆشتی و چەند بابەت دەعبای تر لەبەر پێستیش راودەكرا ئەم درندانەش لەمكاتەدا

زۆر كەمی ماوە ئەگەر لە هەندێ لوتكە شاخی بەرز جار بەجار چاوی پێ بكەوێ و زۆربەی ئەم زیندەوەرانەی بەهەمە دەردی چەكی تازە زۆریان لەناو چوون.

تەیر و هەندێ زندەیی تر بە تەلە، فاق، تۆڕ راو دەكرا وەك كەو، كۆترە كێوی، قەتێ، رەشۆلە، كێشكە (چۆلەكە) و قەلەڕەش...

دوو تەیری گەورەی زۆر جوان كە بەچرگ و حەبارە ناودەبران، لەكاتی درەوی خەلە لەناو زەوی و زار پەیدا دەبوون و چرگ لە گەورەیی وەك عەلیشیش دەبوو و حەبارە لە مریشك بەلاتر و ئەم دوو تەیرە پاش ساڵی ١٩٤٥ زۆر كەم بینراوە.

بە سایەی تفەنگی تازە كەوا لەچیاو پۆر لە دەشت هەمیشە تووشی دەرد و بەڵای كەم بوون و زۆر دوور نییە ئەگەر پاریزێكی توند و تووش نەكرێ، پاش ماوەیەكی كورت بنەڕەتی ئەم دوو نگارە جوانە لە ئاسمانی كوردستان دوایی پێدێت.

*** یاری كردن:**

یاری یا وازی كردن، ئەم كارە پاشماوەیەكی مێژوویی كۆنە لە هەولێر و دێهاتەكانی یاری (وەرزش) هەر بووە پێش پەیدابوونی قوتابخانە گەنجەكانی شار و دێهات گەلێ چەشنە یاریان كردووە لەكاتی دەست بەتاڵی یا لەكاتی سەیران لە رۆژانی بەهار و ئەم یارییانە دوو بابەتن، یاری لەش (ریازەی بەدەنی) و یاری دەست.

یاری لەش تەنها كردەوەی گەنج و هەرزەكار بووە و ئەم یارییانە چەند چەشن و بابەت بوون وەك: راكردن، باز بازانێ، پشتی پشتی، قاشو، پەت پەتێن، گوریس راكێشان، تۆپ تۆپانێ و زۆر یاری تریش و یاری تایبەتی لەلایەن سواری چاك بە چەند شێوەیەك كراوە.

بابەتی دووەم، یاری دەستە.

هەندێكی بەرۆژ كراوە و زۆربەی تری شەو لە دیوەخانەكانی شار و دێهات كراوە. ئەم یارییانە لە شەوانی زستان زیاتر كراوە لەبەر دوور و درێژی شەوی زستان و لەلایەكی ترەوە، لە مانگانی تری ساڵ بەرۆژ كاروباری كشتوكاڵ بووە ماوەی ماندووبوونی خەلك، چونكی بەرۆژ خەریكی ئیش و كاریان بوون.

هەروەها لەزۆر چایخانە و قاوەخانەكانی شار هەمیشە ئەم یارییەیان دەكرد.

یاری دەست تەنها بۆ گەنج و جاحێڵ نەبوو، بەڵكو زۆر بابەتی لەلایەن پیاوی گەورەی بەرێز بە پەرۆشەوە دەكرا وەك دام، زەرف و فنجان، یاری ئەنگوستیلە، (مەنقلی بەرد) یاری فنجان، بالیفانێ.

شەڕە گەڕەك لەلایەن گەنج دەكرا، وەك یارییەك كە بزانرێ كامە لا ئازایە. ئەم شەڕە گەڕەكە بەچاوی برایەتی و خۆشەویستی دەكرا. بەهیچ جۆرێك پەیوەندی بەكینە و رقەبەری و ناخۆش نەبوو.

یاریی تر بۆ منداڵی ساوای گەنجی تازە پێگەیشتوو وەك ئاش قولانی بۆكچ و یاری تیغ تیغانێ و یاری كەلای بەرد بۆ منداڵی كورد.

وا دیارە ئەم جۆرە یارییانە زۆریان بەجێی ماوەی میراتی ئەم خاك و خۆڵەیە، بێجگە لەیاری دۆمینە و تاولە وادەردەكەوێت كە لەجێگای تر وەرگیراوە.

ئەو دەستوورانەی ژیان بنج و بنەوانی و رەگەزی دەگەڕێتەوە پاشماوەی دانیشتوانی كۆنی ئەم شارە كۆنە، هەزارەها ساڵ پێش ئەمڕۆ. هەر چەند ئەم زانستانە بە تایبەتی پەیوەندی بەوڵاتی هەولێرە، لەگەڵ ئەمەشدا ئەم رواڵانە و ئەم كوردەوانە ئاوێنەیەكی تەواوە بۆ رۆشناكردنی كۆمەڵایەتی گەلی كورد و نیشتمانی ئەم خاكە لە هەرێم و ناوچەكانی تری كوردستان.

پاشماوەی ئەم وتارە خوا یاربێ، دەست لە قەڵەم هەڵناگرم تا بە تەواوی هەرچی لەبیر و یادم بێ كە پەیوەندی بە دەستووری كۆنی ژیان و هەواڵی رابردووی هەولێر هەیە، تا كۆتایی پێ دێت و مەبەست لەمە ئەوەیە كە ئەم یادگارە بۆ دوارۆژ سەروچاوەیەكی بەكەڵك بێ كە سوودێكی تەواوی هەر بمێنێ.

* هەولێر لەگەڵ كاروانەی فەلەك، هادی رەشید چاوشلی، چاپخانەی الجاحظ، بەغدا، ساڵی ١٩٨٧، یادەوەری رۆژانە، نووسینی خوالێخۆشبووە بە خستنە سەر رێنووسی نوێ.

ئامێرە بەردینییەکانی کوردەواری لە هەولێر

ئەنوەر عەزیز

لەوەتەی مرۆڤ هەیە، هەر لە چاخەکانی بەردینەوە تاکو ئێستا بەردەوام مامەڵە و تێکەڵییەکی لەگەڵ بەرد بە شێوە و قەبارەی جیاواز هەیە: گەورە بێت یان بچووک بێت. کوردیش وەکو نەتەوەیەکی سەر رووی ئەم زەمینە، وەکو ئامێر و قاپ و ساج و بۆ دروستکردنی خانوو و زۆر شتی دیکە بەردی بەکارهێناوە.

پێ بەپێی هزر، بەکارهێنانەکەی گۆڕانی بەسەرداهاتووە و بەردەوامە. بۆ نموونە: ئەگەر بێت و تۆزێک بگەڕێینەوە بۆ سالانی شەستەکان تا کۆتایی سالی حەفتاکانی سەدەی ڕابردوو، لە شاری هەولێر ئەو دیاردەیەمان بە چاوی خۆمان دەدیت و درکمان پێدەکرد و بەکارمان دەهێنا. یەکێک لەم پێکهاتانە کە لە بەرد دەتاشرا، پێی دەڵێن: (باگوردان) لەسەر بانەکانی گەڕەکە کۆنەکانی هەولێر وەکو (قەڵا، خانەقا، سەعدووناوا، سەیداوا و تەیراوا) هەبوو، پارچە بەردێک لە شێوەی لوولەیەک خڕ کرابوو لە ناوەڕاستیدا کونێکی تێدابوو سەربانەکانیان پێ دەپەستاوە بۆ ئەوەی لە کاتی باران باریندا دڵۆپە نەکات. وەستای کارامەی خۆیان هەبوو بەپاچ و تەوری تایبەتی ڕێکیان دەخست، لەوانە: وەستا محەممەد نەقاڕ و مام بەهراوی ئاشەوان کە تا لە ژیاندا بوون، قەت دەست و چەکوچیان لە یەک جیا نەدەبوونەوە.

هەروەها لە دەوروبەری هەولێریش لە گوندەکانی وەکو: (حەسارۆک و توورەق و پیرداود و قەتەوی و کەسنەزان و بەستۆرە و دەڤەری زراردتی و بەرانەتی) ئامێرێکی بەردی دیکەمان دەدیت، ئەویش پێی دەگوترا (جۆنی). جۆنیش بریتی بوو لە دوو پارچە یەکێکیان، کە دانەوێڵەیان تێدەکرد پێی دەگوترا (کۆل). ئەوەی دیکە هەر بەردێکی خڕی درێژ و لە شێوەی (دەسک) بوو پێیان دەگوت: (دەسکە جۆنی). ئەم ئامێرانەش دەسەلمێنن، کە زیاتر کورد بەکاری هێناوە، بۆیە هەتا لە پەندەکانیشدا دەنگی داوەتەوە بۆ نموونە دەڵێن: (با... بەلایەک، باگوردان بەلایەک) واتە هەر شتەو بەکاری خۆی. باپیرانیشمان نەریتێکیان گرتۆتەبەر تاوەکوو ئێستاش پەیڕەو دەکرێن لە هاوین دانەوێڵە و بەروبوومی خۆراک کۆدەکەنەوە، لە زستانیش بەکاری دەهێنن، لەبەر ئەوەی جاران، کە زستان دادەهات ڕێگاوبانەکان دەگیران بەهۆی بەفر و بارانێکی زۆرەوە، کە نەدەتوانرا لە کونی ژووری سەر دەربێنن بە تایبەتی لە ناوچە شاخاوییەکاندا. یەکێک لەو ئامێرە هەرە پێویستانەی کە بەکار دەهات، بریتی بوو لە دوو پارچە بەردی خڕی بازنەیی یەکێکیان لە سەرەوە، ئەوی تریان لە ژێرەوە. ئەوەی ژێرەوە لە ناوەڕاست کونێکی تێدایە دارێکی تێ کراوە، ئەو دارەش وەک دەزانین پێی دەڵێن چەق و پارچەکەی سەرەوەش کونێکی تێدایە، بەڵام ئەو کونە دوو ئەرکی هەیە:

١- سەنتەرکردنی پارچەکەی سەرەوە.

٢- لێکردنی دانەوێڵە (تێکردنی دانەوێڵەکە لە کونەکە).

دەسکێکی داری هەیە بۆ لێکردن بەکاردێت. ئەو دانەوێلانەی، کە بە دەستاڕ لێدەکرێن بریتین لە (نیسک، نۆک، برنج، گەنمەکوتا، گەنم دەکرێتە بڕووش، ساوار) چەندین دانەوێڵەی دیکە.

ئەمانەش لە وەرزی زستاندا خۆراکی سەرەکینە.

ئیشکردن بەم شێوەیە:

لەسەر پارچە کەوڵێک یان سفرە دادەنرێت، ئینجا دوو ئافرەت بەرانبەر بە یەک دادەنیشن و پێیان لە یەک گیر دەکەن. دەستاڕەکەش لە نێوان هەردووکیان دادەنێن و دەست لە دەسکەکەی دەگرن و بەنۆرە دەیسووڕێنن. دانەوێڵەی تێدەکەن و لە نێوان هەردوو پێدەستاڕەکەشدا ئەو زادە دێتە خوارەوە.

*** ئەم بابەتە لە گۆڤاری مەترگ ژمارە ٢٥ حوزەیرانی ٢٠٠٧ وەرگیراوە.**

پیشەی کوورەچیاتی لە هەولێر

بەرهەم عەلی

زۆر لە مێژە وڵاتی کوردەواری لەڕووی ئابوورییەوە بە کۆمەڵگەیەکی خۆژێین ناسراوە و زۆربەی ئەو کەلوپەل و پێویستییانەی، کە لە ژیانی ڕۆژانەی خەڵکدا پێویست بووە، لێرە و لەوێ لە نێو دانیشتووانی گوند و شاردا، لەلایەن نیشتەجێیانی دەشت و دۆڵ و چیادا تاکەکانی ئەم کۆمەڵگەیە بە دەست و مەچەکی خۆیان دروستیان کردووە و خودی خۆیان بۆ مەیسەرکردنی ژیانی ڕۆژانەیان بەکاریان هێناوە.. ئا لەم سەروبەندەدا کاروپیشەی تایبەت هاتۆتە ئاراوە و پیشەسازییە دەستکردەکان لە هەموو بوارێک زیاتر بایەخی پێدراوە. بێگومان ئەو بەرهەمانەی دروستیشیان کردووە، شێوە و قەبارە و بواری جۆراوجۆری بەکارهێنانیان هەبووە. لەم سۆنگەیەوە زۆرجار رووی داوە، کە ئەندامانی بنەماڵەیەک تێکڕا لەباو و باپیرانەوە تا دەگاتە نەوەکانی داهاتوو بە پیشەیەکی تایبەتەوە خەریک بوون و لە ژێر سایەی هەر بارودۆخێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووریدا بووبێت، دەستەبەرداری ئەو پیشەیە نەبوون و پیشەکە بووەتە ناو و نازناو و ناوبانگێک بۆ ئەندامانی ئەو بنەماڵەیە. یەکێک لەو پیشانە لە شاری هەولێردا پیشەی کوورەچێتی بووە. کە لەم ڕیپۆرتاژەدا بەسوود وەرگرتن لە چەند دانیشتنێک لەگەڵ (مام ئەسعەد کوورەچی)دا، مێژووی ئەو پیشەیەو هەموو لایەنە پەیوەستەکانیمان بۆ ئاشکرا بوو.

مام ئەسعەد کوورەچی

زۆر گەڕام و زۆرم لە ناونیشانی مام ئەسعەد کوورەچی پرسی، دەمویست چەند دانیشتنێکی لەگەڵدا سازبدەم بۆ ئەم ڕیپۆرتاژە، تا ئەو ڕۆژەی لە نێو کۆنە قەیسەری هەولێر لە کونجی چایخانەکەی مام خەلیلدا بە مام ئەسعەد کوورەچی ئاشنا بووم، ئەو چایخانەیەی، کە تەمەنی پتر لە (٧٠) ساڵە و زۆربەی هەرە زۆری هەولێرییە کۆنەکان و کەسایەتی و ناودارانی شار ڕۆژانە لێی دادەنیشتن و بەدەم چای گەرم و گوڕەوە بیرەوەرییەکانی ڕۆژانی ڕابردووی ژیانی پایتەخت دەگێڕنەوە. مام ئەسعەد کوورەچیش یەکێکە لە دانیشتووانی هەمیشەیی ئەو چایخانەیە. ئەم پیاوە ئەگەرچی تەمەنی لە سەروو شەست ساڵەوەیە، بەڵام بە جووڵەو چالاکی و قسەکردن و گێڕانەوەی بیرەوەری گەنجێکی زەین ڕوونەو هەست ناکەیت ئەو هەموو ساڵەی لە تەمەن بەڕێ کردبێت. خۆ کە لەکاتی ئیش کردنیشدا سەرنجی دەدەیت، هەروەک جاران بەهەمان سەلیقەیی و گوڕوتینی زەمانی گەنجێتییەوە کاری گۆزە دروستکردن و گوڵدان و کووپە و کەرەستەی جوان جوان دەکات.

مێژووی کوورەچێتی لە هەولێر

ئەگەر سەرنج لە خشت و کەرپووچەکانی قەڵای هەولێر و کەرەستە بیناسازییەکانی ئاسەوارە

مێژوویی و دێرینەکانی ئەو شارە بدەین، بۆمان دەردەکەوێت، کە مێژووی پیشەی کوورەچێتی دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای دروستبوونی شاری هەولێر، چونکە ئەو کەرەستانە قوڕی سوورکراوی کوورەچیانن.. کەواتە تەمەنی پیشەی کوورەچێتی لە هەولێر دەگەڕێتەوە بۆ هەزاران ساڵ بەر لەئێستا، بەڵام ئەوەی سەیرە لەم بارەیەوە، کە هەر لە کۆنەوە چەند خێزانێکی دیاری ئەم شارە سەرقاڵی ئەم پیشەیە بوون، کە دیارترینیان بنەماڵە و وەچە و بەرەبابی مام میکائیلی کوورەچی بوون، کە دەکاتە باپیری ئەم مام ئەسعەد کوورەچی حازرەی لەمەڕ خۆمان.

کوورەچێتی چییە؟

ئەسعەد شەهاب میکائیلی کوورەچی لەدایکبووی ساڵی ١٩٣٨ی گەڕەکی تەعجیلی شاری هەولێرەو ئێستاش یەکێکە لە کوورەچییە هەرە دیارەکانی ئەم شارە، ئەم پیاوە وەک باسمان کرد لە باپیرانیانەوە بابەلباب بە پیشەی کوورەچێتی خەریکن. بۆیە سەرەتا لێمان پرسی کوورەچێتی چییەو بۆچی ئەم ناوەی لێنراوە؟ لە وەڵامدا گوتی: کوورەچێتی بریتییە لە دروستکردنی کەلوپەل و کەرەستەی ناو ماڵ و بیناسازی بە خۆڵ. بێگومان لە هەموو دنیادا مرۆڤە سەرەتاییەکانی مێژوو بەم پیشەیە ئاشنا بوون، بەڵام لە هەولێردا ئەم کارە مێژوویەکی تایبەت و کۆمەڵێ مەعناو مەغزای تایبەتی هەیە. چونکە ئاسەوارەکان مێژووی ئەم پیشەیە دەگێڕنەوە و بۆ هەر سووچ و گۆشەیەکی ئەم هەولێرە بڕۆیت جێ دەستی کوورەچیان دیارە و یاد و یادگاریان هەمیشە بە زیندوویی دەمێنێتەوە.. ئەگەر باس لە زاراوەی (کوورەچی) بکەین، ئەوە بێگومان

لەوەوە هاتووە کاتێ ئەو خۆڵەی کە کەرەستەی سەرەکی پیشەکەمانە، سەرەتا بەهێڵەک و بێژنگ دایدەبێژینەوە، پاشان بە ئاو دەیشێلین و دەیکەینە قوڕ. ئینجا ئەو قوڕە وەستای دەسترەنگین و بە توانا لەسەر دەزگایەکی تایبەت بەدەست جوانترین کەلوپەلی لێ دروست دەکات، وەک: (گوڵدان، شەربە، کوپە، مەرکانە، دەخیلە، دەفری ماستاو...چەندان بەرهەمی دیکە، بەڵام هەرچی خشت و کەرپووچە ئەوە بێگومان قالبی تایبەتی هەیە، دوای ئەوەی بەرهەمەکەمان دروست کرد دەخرێتە بەر هەتاو تاوەکو بەتەواوی وشک دەبێتەوە، ئینجا دەستە دەستە و تاقم تاقم دەخرێتە ناو کوورەیەکی ئاگری گەورەوە.

بێگومان جاران ئەو کوورەیە بە دار گەرم دەکرا، بەڵام ئێستا بە گاز و نەوت سوور دەکرێتەوە، دوا جار پاش ساردبوونەوەی کوورەکە یەکە یەکە بەرهەمەکان دەردەهێنرێن و بەکۆمەڵ ڕەوانەی بازاڕ دەکرێن. ئینجا لە بەکارهێنانی ئەو کوورەیەوە ناوی (کوورەچی) بەسەر وەستایانی ئەم پیشەیە دابڕاوە.

گەڕەکی کوورەچییان

بێگومان لە زۆربەی هەرێم و دەڤەر و ناوچەکانی دنیا لە مێژە و تاوەکو ئێستاش لە هەندێ شوێن وا باوە، کە ئەهلی یەک بوار و یەک پیشە لە گەڕەک و کۆڵانێکی تایبەتدا کۆبنەوە، هەموو دەرو دراوسێی یەکدی بن، هەروەک چۆن لە بازاڕەکانیشدا، ئەو دوکانانەی تایبەتن بە شمەکێکی دیاریکراو لەیەک گوزەردا لە نزیک یەکدی کۆدەبنەوە، هەربۆیە لەناو هەولێریشدا زۆر لەمێژە گەڕەکێک هەبووە بەناوی گەڕەکی کوورەچییان.. مام ئەسعەد کوورەچی سەبارەت بەم گەڕەکە دەیگوت: بەڕاستی من لە سەرەتای دروستبوونی ئەم گەڕەکە ئاگادار نەبووم، بۆیە ئەمەی دەیگێڕمەوە کاتی خۆی باوکم بۆی باس کردووم. گەڕەکی کوورەچییان دەکەوێتە نزیک گەڕەکی تەعجیل. ئەویش کاتێ لەنێو بازاڕەوە لای کۆتری ئاشتی بەرەو خوار دەڕۆی بەرلەوەی بگەیتە پردی تەعجیل، کۆڵانێک هەبوو بەدەستە ڕاستدا تا دەگەیشتە مزگەوتی شێخی چۆلی ئیدی ئەو گۆشە بەرینە تێکڕا کە نزیکەی (١٠٠) ماڵێک دەبوون سەر لەبەر کوورەچی بوون، لەوان (مام میکائیل کوورەچی کە باپیرم بوو، مام جوبرائیل کوورەچی، مام سەلیم کوورەچی، سۆفی سمایل کوورەچی، مام یاسین کوورەچی) وێڕای ئەوانەش هەندێ ماڵی جووی لێ بوو، جووەکان ئەوەدەمە زۆربەیان خومچی و عەتار و دوکاندار بوون.

کوورە کۆنەکانی هەولێر

سەبارەت بە شوێنی کوورە کۆنەکانی هەولێر مام ئەسعەدی کوورەچی دەیگوت: ئەو کات شاری هەولێر وەکو ئێستا قەرەباڵغ نەبوو. ژمارەیەکی کەم خانوو ماڵ و بینا و تەلار لە دەوری قەڵا بوون. بۆیە هەموو کوورەکانی هەولێر کەوتبوونە ئەوبەر بەستەکەی تەعجیل، ئیدی هەر لە بەیانی زووەوە تێکڕای کوورەچییان دەچوونە سەر ئیشی خۆیان بۆ سەر کوورەکان، ئەو دەمە نزیکەی (٢٠) کوورە کاری دەکرد، بێگومان ئەو کەلوپەل و کەرەستانەی

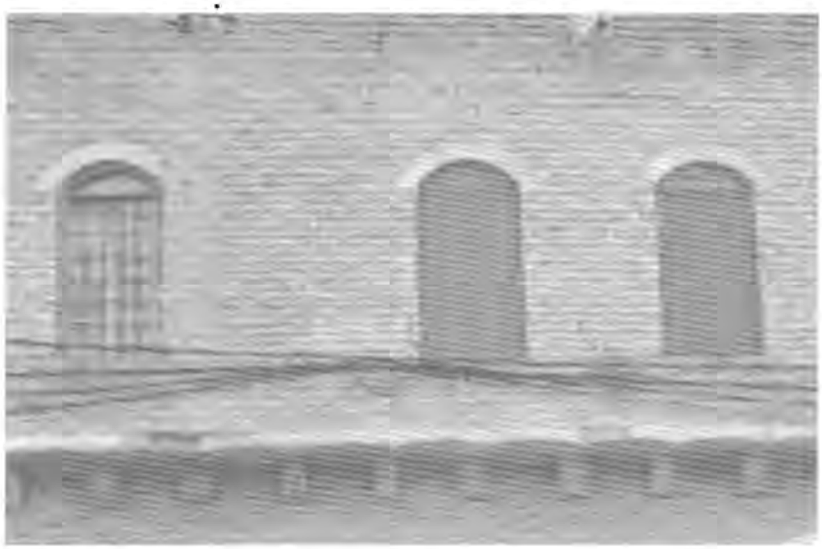

بەرهەمیان دەهێنا، بە کەر و وڵاخ بۆ ناو شار دەیانگواستەوە، بۆ ئەوەی خانوو و بینای لێ دروست بکرێ یاخود بفرۆشرێت. ئەو کات کۆمەڵە کەسانێک هەبوون، کە وڵاخیان هەبوو، تایبەت بوون بە گواستنەوەی بەرهەمی کوورەچییان بۆ ناو بازاڕ پێیان دەگوتن کرێبارچی، کرێبارچییانی ئەو کاتە ئەوەی ناویم لەیاد مابێ، بریتی بوون: لە (مام خورشید، مام خەلیل، دایی عیزەدین، مام وەلی و زۆرانی دیکە) ئەمان هەریەکەیان وڵاخێک یان چەند وڵاخێکیان هەبوو، رۆژانە بەرهەمی کوورەچییانیان دەگواستەوە، بێگومان ئەو کات هەرزانی بوو، بۆیە بەرامبەر کرێیەکی زۆر کەم ئەم کارەیان دەکرد.

چایخانەی کوورەچییان

سەبارەت بە بەسەربردنی کاتی رۆژانە لای کوورەچییان، مام ئەسعەد کوورەچی دەگێڕێتەوە و دەڵێ: کوورەچییان رۆژانە هەر لەبەیانی زووەوە، تاوەکو عەسر سەرقاڵی کارکردن دەبوون، کە عەسریان لێ بەسەر دەهات، ئیدی دەستیان لەکار هەڵدەگرت و کۆمەڵ کۆمەڵ دەهاتن بۆ ناو بازاڕ بۆ حەوانەوە.

بێگومان ئەو کات بەزۆری لە چایخانەی (مام مستەفای دەقاقچی) لە نزیک مزگەوتی بازاڕ دادەنیشتن و ئیدی تا شەوانێکی درەنگ بەدەم گاڵتە و گەپ و قسەی خۆش و سوحبەت کردنەوە ماندوویێتی رۆژیان بە با دەکرد، بۆیە بەو چایخانەیە دەگوترا (چایخانەی کوورەچییان). بەڵام زۆریش لە کوورەچییان لە چایخانەی (مام سەمەدی کوورەچی) دادەنیشتن، کە دەکاتە مامم. هەروەها کوورەچییەکان چایخانەکانی (مام شەریف کە بە شەرۆ ناسرابوو، چایخانەی حاجی عەبدوڵڵای خەیاڵ) و چەند شوێنێکی دیکەیان ئاوەدان کردبۆوە، زۆر جار لە چایخانەی حاجی عەبدوڵڵا داستانی رۆستەمی زاڵ دەخوێندرایەوە.

بنەماڵەی کوورەچییان

ئینجا لە مام ئەسعەدی کوورەچیمان پرسی، پیشەی کوورەچێتی چۆن ئاوا بە بنەماڵەی ئێوەوە لکا؟ یەکەمین کەسی بنەماڵەکەتان کێ بووە کە دەستی بەم کارە کردووە؟

لە وەڵامدا گوتی: کوورەچێتی و بنەماڵەی ئێمە مێژوویەکی دوورو درێژیان هەیە پێکەوە، یەکەمین کەس (مام مەحموود کوورەچی) باپیرە گەورەمان دەستی داوەتە ئەم ئیشە، ئینجا (مام میکائیلی باپیرم)، دوای ئەوە (شەهاب کوورەچی بابم)، ئنجا من دەستم دایە ئیش و ئێستا منیش وا بەرەو پیری دەڕۆم، کوڕەکانم جێگەی منیان گرتۆتەوە، ئەو وەختەی بابم لە کوورەکەی نزیک بەستی تەعجیلەوە کاری دەکرد، بڕیارێک لە حکومەتەوە دەرچوو، کە دەبێ کوورەکان لەنێو شار دووربکەونەوە، چونکە وردە وردە لەو دەوروبەرەدا ماڵ و خانوو دروست دەبوو، بێگومان دوکەڵی کوورەکانیش بۆ ئەو ماڵانە باش نەبوو، بۆیە لەبیرمە کوورەکەمان گواستەوە بۆ پشت محەتە لای نزیک ئەلبان، کە ناوی گەڕەکی کوورانیش، کە دواتر ناوی بوو بە رزگاری هەر لەوەوە هاتووە. بێگومان سەرجەم کوورەکان هاتنە ئەوێندەر. من ئەو کات سەرەتای کارکردنم بوو لە پیشەی کوورەچێتیدا لە سالی (١٩٤٧- ١٩٥٦) لای محەتە ماینەوە، ئینجا کوورەکانمان گواستەوە بۆ قۆڕێتان و تۆپزاوە و عەزەوقونیان، چونکە هەولێر تا دەهات فراوانتر دەبوو، خانوو و ماڵی زیاتر تێدا دروست دەکرا.

سەرچاوەی گڵ

بێگومان وەک لە سەرەتاوە باسمان کرد، کە خۆڵ و گڵ کەرەستەی خاوی پیشەی کوورەچێتین، ئەی کە لە شارێکی وەکو هەولێردا رۆژانە نزیکەی (٢٠) کوورە کاری کردبێت، دەبێ خۆڵ و گڵیان لە کوێوە بۆ کاری رۆژانەیان هێنابێ؟ لە وەڵامی ئەم پرسیارەشدا مام ئەسعەد کوورەچی گوتی: هەر هەموو کوورەکان سوودیان لە گڵی ئەم باخچەیەی ئێستای گڵکەند وەردەگرت، بەردەوام لەوێوە گڵمان دەگواستەوە بۆ لای کوورەکان، هەربۆیە ناویشی گڵکەندە، واتە (کەندی گڵ) ئیدی هەروەک

كانەبەرد، هەریەكەمان لە شوێنێكی ئەو گلێكەندەوە خۆڵ و گڵمان دەبرد بۆ دروستكردنی بەرهەمەكانمان.

چۆن دەست بەكار بووم؟

سەبارەت بەسەرەتای دەست بەكاربوونی خۆی لە پیشەی كوورەچێتیدا مام ئەسعەد دەیگوت: زۆر منداڵ بووم، كە هاتوچۆی كوورەكەی بابم دەكرد و بەوردی سەرنجم لە چۆنیەتی ئیشكردنیان دەدا، بۆیە خۆشەویستییەكی تایبەتم هەبوو بۆ ئەم پیشەیە، تاوەكو لە ساڵی (١٩٤٧)دا ئەو ئاواتەم هاتە دی و بوومە شاگردی باوكم لە كوورەكەی خۆماندا، ئیدی بە شاگردی مامەوە تاوەكو ساڵی (١٩٥٦) خۆم و براكانم (نافیع، عەبدولوەهاب، هاشم) بووینە وەستای كوورەچی، لە بیرمە ساڵی (١٩٥١) چوومە قوتابخانەی ئێواران و رۆژانە پاش ئیشكردن دەچوومە قوتابخانە و تاوەكو پۆلی شەشەمی سەرەتاییم خوێند، ئەو كات خوێندن بە زمانی عەرەبی بوو، تەنیا یەك وانەی كوردیان هەبوو، ساڵی (١٩٥٨) بابم تاقەتی كاركردنی نەماو وازی لە ئیش هێنا، ئیتر لەو كاتەوە من كاری كوورەچێتی دەكەم تاوەكو ئێستاش، شایەنی باسە ساڵانی (١٩٥٤-١٩٥٦) لە شاری سلێمانی لە موشیراوە كوورەمان داناو لەگەڵ پوورزایەكی بابم بە ناوی عەبدوڵلا لە سلێمانی كاری كوورەچێتیمان دەكرد، ماوەیەكیش لە كۆیە لە نزیك حەساری حاجی ساڵحی قەساب، كوورەچی بووین، پەیوەست بوونیشمان بەم پیشەیەوە وێرای بەرێوەبردنی گوزەرانمان، حەزمان كردووە ئەم پیشەیە بپارێزرێ و ناوی باو و باپیرانمان كوێر نەبێتەوە، چونكە لەم حاڵەتانەدا راستە كاركردن و بەرێوەچوونی گوزەران شتێكی پێویستە، بەڵام مانەوەی ئەم پیشەیە وەك میراتێكی رەزاسووك بۆ ئێمە لەوە گرنگترە.

نرخی بەرهەمەكان

مام ئەسعەد كوورەچی كە باسی لە هەرزانی ئەو كات و خۆشی و یادگارییەكانی سەردەمانی زووی دەكرد، سەری بادەداو بە توندی دەستی دەكێشا بەرانیدا، بۆیە كاتێ باسی لە بارەی نرخەكانی ئەوكاتی بەرهەمەكانی كوورەچییان دەكرد دەیگوت: ئەو كات یەك هەزار كەرپووچمان دەكرد و بە دوو دینار دەمانفرۆشت، بەڵام ئەو كاتە دوو دینار زۆر شتی دەكرد، كێ پارەی وای دەست دەكەوت!!!.. بەڵام ئێستا هەمان ئەو كەرپووچانە هەزار دانەی بە (٣٥٠- ٤٥٠) دینارە، ئێمە تاوەكو ساڵی (١٩٥٦)یش بە كەرو ولاغ بەرهەمەكانمان بۆ ناو شار دەگواستەوە، بەڵام لە دوای (١٩٥٦)دوە، ئۆتۆمبیلی بارهەڵگرو لۆری پەیدا بوو، بۆیە بەوانە دەمان گواستەوە، بەڵام نرخی گواستنەوەش زۆر هەرزان بوو وەكو ئێستا نەبوو، بۆ نموونە هەزار كەرپووچیان بە (١٥) پەنجایی دەگواستەوە، ئەو (١٥) پەنجاییەش (٦٠٠) فلس بۆ لۆرییەكە دەبوو، (١٥٠) فلسیش دەدرایە حەماڵەكان بۆ باركردن و داگرتنی بارەكە.

ئێستای كوورەچێتی

ئەم پیشەیە ئێستا روو لەكزییە، چونكە لەچاو ئەو قسانەی مام ئەسعەد لەبارەی كوورەچێتی جارانەوە دەیگوت ئێستا ژمارەی كوورەچییان زۆر كەمە. هەروەك مام ئەسعەد دەڵێ: ئێستا (ئێمە و قەرەنی شەهاب و قەرەنی مستەفا) كوورەمان هەیە و كاری تێدا دەكەین، ئەویش لە وەرزی زستاندا بۆ ماوەی چوار مانگ لەبەر سەرماو بێ هێزی هەتاو كارناكەین و ئیش رادەگرین، بەڵام هەشت مانگەكەی دیكەی ساڵ رۆژانە كاردەكەین و نزیكەی سەد پارچە بەرهەم دەهێنین، وەلێ هەنووكە تاقەتی دروستكردنی كەرپووچمان نەماوە، بەڵكو تەنیا (گوڵدان، شەربە، مەركانە، دەفری ماستاو، جەرەی شین و چەند بەرهەمێكی دیكە) دروست دەكەین، بەڵام لە هەمووی گرنگتر ئەوەیە، كە ئێمە بەڵێنمان داوە هەرگیز دەستبەرداری ئەم پیشەیە نەبین.

*** ئەم بابەتە لە گۆڤاری (بارش)، ژمارە (٤) وەرگیراوە.**

جامباز و دەلاڵ و قەساب

محەمەد سەعید کوردە

مەیدانی ئاژەڵان، یان مەیدانی حەیوانان ئەو شوێنە دیار کراوەیە، کە هەموو سپێدەیەک لەگەڵ هەڵهاتنی خۆری بەرەبەیان سەودا و مامەڵەی کڕین و فرۆشتنی تێدا دەکرێ.

لە شاری هەولێر مەیدانی حەیوانان دەکەوێتە کەسنەزان، ئیدی جامباز و قەساب و ئاژەڵدارەکان هەر لە ساڵی (١٩٨٥)ەوە مامەڵەی کڕین و فرۆشتن لەو شوێنە دیارکراوە دەکەن و بە درێژایی چوار وەرزی ساڵ بە دەیان و بە سەدان ئاژەڵی جۆراوجۆری تێدا ساغ دەکەنەوە.

مەیدانی حەیوانان

بە پێی ئەوەی کەسانێکی زۆر کار و کاسبییان کەوتۆتە ئەو شوێنە، بۆیە ڕۆژانە مەیدانی حەیوانان جمەی دێ، جا یەکێک لەوانەی ساڵانێکی زۆرە هاموشۆی ئەو شوێنە دەکات و کار و کاسبی لەوێدایە (جەمال محەمەد عەبدوڵڵا)ی ناسراو بە (جەمال جامباز)ە، ئەو بەڕێزە بە خۆشحاڵییەکی زۆرەوە زانیارییەکی چڕوپڕی لەمەڕ ئەو مەیدانە و چۆنیەتی ئیش و کارەکانیان پێشکەش کردین.

جەرەبی حەیوان

ئەوانەی سەودا و مامەڵەی کڕین و فرۆشتنی حەیوان دەکەن ئەوە دەزانن، کە بە مێگەلێکی زۆری حەیوان دەڵێن جەرەب یان (جەلەب)، بۆیە ئەوەیان وشەیەکی کۆنە و پتر لەنێو قەساب و جامباز و دەلاڵەکانی نێو مەیدانی حەیوانان و ئاژەڵدارانەدا ناسراوە و بەکار دێت.

جامباز و دەلاڵ

دیارە لە مەیدانی حەیوانان جامباز و دەلاڵەکانی حەیوان ڕۆڵێکی دیار و بەرچاویان هەیە و چۆنیەتی سەودا و مامەڵەی کڕین و فرۆشتنەکان بە پلەی یەکەم لەسەر شان و ئەستۆی ئەواندانە، بەڵام لە هەمان کاتدا جیاوازییەکی زۆریش لە ئیش و کارەکانیان بەدی دەکرێ، بۆ نموونە جامبازەکان بە درێژایی مێژوو تەنیا ئاژەڵ و حەیوانیان بە جەرەب کڕیوە یان لە شوێنێک بۆ شوێنێکی دیکە گواستووەتەوە، زۆرجاریش

ئاژەڵ و ماڵاتیان هەر لە مەیدانەکەدا دابەستووە، کەچی دەڵاڵەکان تەنیا ئاژەڵی ئەم و ئەو لە مەیدانەکەدا دەفرۆشنەوە و دەڵاڵی خۆیان وەردەگرن.

جامبازەکانی دوێنێ و ئەمڕۆ

جەمال جامباز لەبارەی جامبازەکانی دوێنێی مەیدانی حەیوانان، ئاماژەی بە ناوی چەند جامبازێکی خوالێخۆشبوو کرد، ئەوانەی ناویان هەمیشە لەسەر زاران بوو، وەک شێخان عەبدوڵڵا جامباز و عوسمان عەبدوڵڵا و زوبێر جامباز وپیرداود جامباز و فەتاح جامباز و چەندانی دیکە، بەڵام جامبازەکانی ئەمڕۆ بریتین لە: جەلال جامباز و شەریف جامباز، فەتاح عەبدوڵڵا و تۆفیق عەزیز و خەسرۆ عوسمان جامباز و عەبدوڵڵای کوری و هونەر ئەسکەندەر و... هتد.

مەیدانی حەیوانان لە ڕۆژانی شەممە و دووشەممەدا

وەک لە پێشەوە ڕۆشنایمان خستە سەر مەیدانی حەیوانان هەمیشە جمەی هاتووە، بە تایبەتیش لە هەردوو ڕۆژانی شەممە و دووشەممە، هەروەها خەڵکان لە کات و ساتی قوربانی کردندا پتر ڕژاونەتە نێو مەیدانی حەیوانان بە مەبەستی کڕینی ئاژەڵ بۆ قوربانی، لەم بارەیەوەش پێیان گوتین حەیوانی قوربانی دەبێ دوو ساڵە بێ و سێ جەژنی ڕدت کردبێ، جا گرنگ نییە حەیوانەکە نێر بێ یان مێ، لەوە بەو لاوە حەیوانەکە بۆ قوربانی دەست نادات.

فرۆشتنی حەیوان بە پێی وەرزەکانی ساڵ

دیارە لەهەر وەرزێکی ساڵدا جۆرێک لە حەیوان و ماڵات داواکاری لەسەرە، بۆ نموونە لە وەرزی زستاندا ماڵاتی گۆشتداری وەک ڕەشەوڵاغ و مەڕ و گیسک بەهەرمێنە، ئەویش بۆ دابەستی. لە هاوینیش بە هەمان شێوە ماڵاتی لاواز دەکڕێت کە ئێمە پێی دەڵێین (ماڵاتی سەرحی) بۆ ئەوەی خۆراکێکی چاکی پێ بدەین و قەڵەوی بکەین ئینجا بیفرۆشینەوە، لە بە هارێدا ماڵات دەکڕین تا تێروپڕ لەو گژوگیایە سەوزە بخوات و قەڵەو بێت، کەچی لە پایزانیش دیسانەوە حەیوان بۆ دابەستی دەکڕین.

قەسابەکانی مەیدانی حەیوانان

هەر لە مەیدانی حەیوانان ژمارەیەکی زۆری قەساب هەن، کە حەیوان و ماڵات بۆ کڕیارەکان سەردەبڕن بە (٤٠ - ٥٠) دیناری سویسری و پێستەکەش بۆ خۆیان دەبەن، چونکە پێستی کاوڕ (٥٠) دینار دەکات، بەڵام هی ڕەشەوڵاغ کیلۆی بە (٣) دینارە.

کۆنترین دەڵاڵی حەیوان

ئەگەر ئێمە باس لە کۆنترین دەڵاڵی کڕین و فرۆشتنی حەیوان و ماڵات بکەین، ئەوا ناوی (حاجی عەبدوڵڵا جامباز)ی ناسراو بە (حاجی حەمەدێ) لە پێشەوەی هەمووان دێ.

حاجی حەمەدێ لەدایکبووی ساڵی (١٩٢٥)ی شاری هەولێرە و لە ساڵی (١٩٨١)یش کۆچی دوایی کردووە و لە دوای خۆیشی کۆمەڵێک یادگاری بە تام و چێژی لە مەڕ کەسابەتەکەی بە جێ هێشتووە، کە ئێستاش مایەی قسە و باسکردنە.

یەکێک لەوانە زۆرجار گامێشی وایان کڕیوە شێت بووە و پەلاماری خەڵکی داوە و زامداری کردوون، ئیدی خەڵکەکە لەو سەردەمەدا شکایەتیان لێ کردووە، یان دەگێڕنەوە زۆرجار ماڵات هار بووە و بە دە زەلام بەرزەفت نەبووە، ئیدی ناچار بە گوللە لێیانداوە، نەبادا گیانی خەڵکی بخاتە مەترسییەوە.

جامبازەکان کێ بوون

لە کۆتاییشدا کاک (جەمال جامباز) سەبارەت بە جامبازەکان گوتی: ئێمە بە ئەسڵ خەڵکی ئەو هەولێرەین و بابەلباب ئەوە کار و پیشەمان بووە، بەڵام ئێمە لە دەوروبەری ساڵی پەنجا و شەستەکان جامبازی ئەسپ و ماین و هێستر بووین، چونکە ئەوساکە هۆیەکانی گواستنەوە وەکو ئێستا نەبوو، خەڵکی بە شێوەیەکی گشتی پشتی بە ئەسپ و ماین و هێستر دەبەست بۆ ڕاپەڕاندنی ئەرکی ڕۆژانەی خۆی لە نێوان گوند و شارەکاندا، بەڵام هەر کە ئۆتۆمبێل بە شێوەیەکی بەربڵاو پەیدا بوو ئیدی ئێمە ناچار بووین لە جامبازی ئەسپ و ئەو جۆرە شتانە ببینە جامبازی حەیوان و ماڵات.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە ١٤، ٢٠٠٥ بڵاوبۆتەوە.

پۆلیسی هەولێر

لیوای مافپەروەر - فاروق ئیبراهیم شەریف *

پۆلیسی عێراق لە دوای رووخانی دەسەڵاتی عوسمانییەکان لە ۱۹۱۹دا و داگیرکردنی عێراق لە لایەن بەریتانیاوە، سەرکردەی گشتی بەریتانیا فەرمانی تایبەتی دەرکرد کە بە (فەرمانی هەنووکەیی) ناونرا بۆ ساڵی ۱۹۱۹، هەروەها بەیاننامەی (۷۲)ی پۆلیس بۆ ساڵی ۱۹۲۰، بە پێی ئەو بەیاننامەیە ئەرکەکانی پۆلیس جێگیر کرا و بنەمای رێکخستنی ئیداری و ئینجیباتی دانراو بەڕێوەبەرایەتی گشتی بە سەرۆکایەتی عەقید نوری سەعید دامەزراو نزیکەی سێ هەزار پۆلیسی دەگرتەوە، کە پێکهاتبوو لە پیادە و سوارەو تێکەڵ، ئەمەش دوو

ئەفسەری عێراقی و ۹۲ مفەوەزی هیندی و عێراقی و ئەوانی تر بەریتانی بوون.

لە ساڵی ۱۹۲۲ پۆلیسی عێراق گەشەی کردو پۆلیسی شارەکان دامەزراو ئەفسەری بۆ داندراو کەوتنە دانانی بنکەو یاریکارەکان، بەمەش بەرە بەرە پۆلیسی بەریتانی کەم دەکردەوە و عێراقی زیادی دەکرد.

لە ساڵی ۱۹۳۰ بەپێی پەیماننامەیەک لەنێوان عێراق و بەریتانیا ئاسایشی ناوخۆ کەوتە دەست حکومەتی عێراق. یەکەمین دایەرەی پۆلیسی لە هەولێر بە ناوی (قشڵەی سواری) کرایەوە، ئەوەی کە پۆلیسی عوسمانی ناوی (جەندرمە) بوو، لە ساڵی ۱۹۱۰ دروستکرابوو، کە هەر ئەو جێگایە بارەگای حاکمی ئینگلیز بوو، کە لە هەولێر دادەنیشت و ناوی (کاپتن های) بوو. دواجار هەر ئەو بینایە بووە دایەرەی پۆلیسی هەولێر و بەرە بەرە پۆلیس و مفەوەز دامەزراو لە بەغدا دەورە کرایەوە و کۆلێژی پۆلیس دامەزراو قوتابیانی کوردی هەولێر چوونە ئەم کۆلێژە، بە دەرچوونی ئەم قوتابییانە لە کۆلێژی شورتە ژمارەی ئەفسەرە کوردەکان زیاد دەکات، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە بنکەی زۆر بۆ پۆلیس بکرێتەوە، بۆ نموونە:

١- بنکەی پۆلیسی سەرای لەناو بینایەی قشڵە.

٢- بنکەی پۆلیسی سواری لەناو بینایەی قشڵە.

٣- مەخفەرێک لە تەعجیل.

٤- بنکەی پۆلیسی خانەقا.

٥- بنکەی پۆلیسی شەمەندەفەر.
٦- بنکەی پۆلیسی تەیراوە.
٧- بنکەی پۆلیسی قەزا.
٨- بنکەی پۆلیسی هاتوچۆ.
٩- بنکەی پۆلیسی گومرگ
١٠- بنکەی پۆلیسی ئیسکان
١١- بنکەی پۆلیسی ئازادی
١٢- بنکەی پۆلیسی نەخۆشخانە
١٣- بنکەی پۆلیسی کوران
١٤- بنکەی پۆلیسی عەنکاوە

بەڕێوەبەرایەتی پۆلیسی هەولێر بریتی بوو لە هاتوچۆ و هۆبەی تایبەت، کۆچ و سنوور و گومرگ لە ئاستی بەش معاونیەتێک بوو، بەڵام لە دوای فراوان بوونی بەشەکانی پۆلیسی عێراقی، بەڕێوەبەرە گشتییەکان دامەزران، وەک هاتوچۆ و، رەگەزنامە و سنوور لە بەڕێوەبەرایەتی پۆلیسی هەولێر جودابوونەوە و بەڕێوەبەرایەتی سەربەخۆیان پێکهێنا و سەر بە بەڕێوەبەرایەتی گشتی بوون.

نووسینگەی رەگەزنامە و کۆچ لە هەولێر سەر بە بەڕێوەبەرایەتی رەگەزنامە و کۆچی کەرکووک بوون، هەتا ساڵی ١٩٧٨، پاشان بووە بەڕێوەبەرایەتی رەگەزنامە و کۆچی هەولێر و سەر بە بەڕێوەبەرایەتی گشتی بەغدا بوون.

بەڕێوەبەرایەتی سنووری هەولێر ساڵی ١٩٧٤ لە بەڕێوەبەرایەتی هەولێر گواسترایەوە و سەر بە بەڕێوەبەرایەتی گشتی هۆبەی تایبەت گۆڕا بووە (امن) لە کۆتایی شەستەکان بووە بەڕێوەبەرایەتی و سەر بە (امن العامة) بووە. دواجار بوو بە بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی هەولێر.

* لە ساڵی ٢٠٠٩ لیوا فاروق ئیبراهیم شەریف، یەکەمین کتێبی لەسەر پۆلیسی هەولێر بەناوی (شرطة اربيل، تأسسها، تطورها، رجالها ١٩٢١-١٩٩١)، چاپکراوە.

حەسحەس.. پاسەوانی شەوانە

پیرداود مەخمووری

زۆرن ئەوانەی شەوانی ساردو ئەنگوستە چاوی زستانانی هەولێری جارانیان لە یادەو بۆ نەوەکانی دوای خۆیان وەک سەربردە ناوی ئەو کەڵەمێردانەیان بۆ دەگێڕنەوە، کە رۆژێک لە رۆژان خشتێکیان لەسەر بناغەی رەسەنایەتی و مێژووی سەردەمانێکی زوو داناوەو ئازناویان پێوە دەرکردووە.

توورتوورە و فیتەفیتی پاسەوانی شەو (حەسحەس) تێکەڵ بە تاریکستانی ئەو شوێنە دوورانەی ئەو سەردەم و کۆڵانە تەنگە بەردکانی گەڕەکە سامدارەکان و کەندو پەنادیواری دارووخاوی ئەو دەمە بوون.

ئەو فیتەیەی کە لای هەندێ کەس دڵخۆشکەری و دڵنەوایی بووەو لەلای هەندێکیش زەندەق چوون و تۆقێنەر بووە، لەو کاتەی کە هەولێر لە چەند گەڕەکێک تێپەڕی نەدەکرد، کاتێ کە مرۆڤ بە کۆڵانەکانی (تەعجیل و جوولەکان و خانەقاو تۆپخانەو بەرتەکیە)و شوێنەکانی دیکە تێدەپەڕی، ئەوا توورتوورەی (حەسحەس) دڵنەوایی و متمانەی پێدەبەخشی و سەلامەتی چوون و هاتنەوەی مسۆگەر دەکرد، بە پێچەوانەوەش ئەو کەسانەی، کە نیازی خراپەکاریان هەبووە بۆیان تۆقێنەر بووەو کۆڵانەکانی (قەیسەری لێ کردوونەتە کونە مشک).

لە سەرەتای ساڵانی سییەکان بەدواوە تا دەگاتە سەرەتای پەنجاکانیش ئەو کاتەی کە خوالێخۆشبوو (ئەحمەد چەلەبی) ئامێری (کارەبا)ی هێنایە هەولێر، ئەو کەسەی شەقام و کۆڵانەکانی قەیسەری و گەڕەکەکانی دیکەی جارانی هەولێری بە فانۆسە کزە داگیرساوەکانی لە یاد مابێت، ئەوا حەتمەن (حەسحەس) و توورتوورەکەی وەبیردێتەوە، بە تایبەتی ئەو کەسانەی کە بۆ شەوچەرەو شەقبێری هاتوچۆی ماڵە خزم و دراوسێ و چایخانەکانی ئەو سەردەمانەیان دەکرد، کە لەزۆربەشیان حەکایەتخوان هەبووەو هەقایەت و بەیت دەگێڕدرایەوە تاکو دوو بەترێکی شەو بەسەر دەچوو یاللا بەیت و بالۆرەکەی تەواو دەبوو، گەلێ جاریش بۆ چەند شەوێک بەیت خوێن بە ئەڵقە دەیگێڕایەوە، یان ئەو رێبوارانەی کە لە دوورەوە هاتبوون و دەرفەتی گەڕانەوەیان نەبووە بۆ شوێنەکانیان، ناچار لە یەکێک لە خانەکانی بازێڕ دەمانەوەو بۆ شەو بەسەر بردن، یاخود ئەوانەی مەلابانگدانان بۆ نوێژی بەیانی روویان لە مزگەوتەکان دەکرد، هەندێکیشیان بۆسەر کار دەچوون، ئەو کاتەی فانۆسەکان لەدەرکی کۆڵانەکان هەڵواسرابوون و کز کز دەسووتان و هەندێکیشیان نەفتیان تێدا نەدەماو trووسکەیان لەبەر برابوو، ئەو کاتە فیتە فیتی (حەسحەس)، کە لێیدەدرا دڵنەوایی بە خەڵکی دەبەخشی.

(ئەو کاتانەی کە منداڵ بووین) و بەزۆری ئەو شەوانەی کە بەیت خوێن هەقایەتی دێو و ئەجندەو لەمەچێترو مێردەزمۆکەیان بۆ دەگێڕاینەوە نەدەوێراین بگەڕێینەوە ماڵەکانمان،

نەخاسمە ئەوانەی ماڵیان لە لاتەریکی شاربوو و کەوتبوونە پەرگەی گەڕەکەکان.

ئەو شەوانەی ئۆقرەمان لێ هەڵدەگیرا و تەنانەت بۆ کاری پێویستیش نەدەوێراین سەر بەهەندێ حەوش و کۆڵانە تاریکەکاندا بکەین و هەزارو یەک دوعامان دەکرد تا دەرباز دەبووین و بە سەلامەتی دەگەڕاینەوە ماڵەکانمان.

لەو دەمەدا کە چاومان بە (حەسحەس) دەکەوت، یاخود هەر لە دوورەوە گوێمان لە دەنگی فیتە فیتەکەی دەبوو، گەلێ جاریش دەنگی دەداین، فەرامۆشییەک بەدڵماندا دا دەهات و جۆرە غیرەتێکی دیکەمان دەهاتە بەرو لەوە دڵنیا دەبووین کە ئیدی دێو و ئەجندەو لەمە چێتر و ئەو شێتانەی ئەوکاتی ناتوانن بێنە کۆڵانەکان و دەستمان لێ ناوەشێنن.

(حەسحەس) هەر ئەوە نەبووە، کە دڵخۆشکەر بێت بۆ منداڵان، بەڵکو سەرو ماڵی خەڵکیش لە ئەمانەت دابوو.

(حەسحەس) لەگەڵ یەکەم دەست بەکاربوونیدا تا ئەو کاتانەی ئەرکەکانیان کۆتایی پێ دەهات، سەریان بەهەموو کەلێن و قوژبنێکی بازێڕ و قەیسەری و کۆڵانەکاندا دەکرد.

زۆر جاری وابووە، کە خاوەن دوکانێک یا چایخانەیێک دەرگای بە (قوفڵ) یان بە قاپی دانەخستبوو، ئەوا بۆ (حەسحەس) کێشەیەکی گەورەبوو، یا ئەوەتە تاکو بەیانی دەبوایە بەدیارییەوە ئێشک بگرێت ئەگەر شارەزای ماڵی خاوەنەکەی نەبوایە، بەزۆریش هەموو خاوەن دوکانەکان و شوێنەکانی دیکە ناسراو بوون و ئاگادار دەکرانەوە.

کە شەویش کشومات دەبوو، کەس بە کۆڵانەکاندا هاتوچۆی نەدەکرد، جووڵە نەدەما، بۆ نەختێک حەسانەوە چەرخەچی (حەسحەس) لەسەر تەختێک لە تەختەکانی قاوەخانەیەک دادەنیشت و ئاوی دەخواردەوە. وەنەبێ لە کاتی حەسانەوەدا (حەسحەس) وازی لە ئەرک بەجێگەیاندن هێنابا، هەر بەین نا بەینێک توورتووڕەکەی لە باخەڵی دەردەهێنا ئەوەندی توانای هەبوو دوو سێ جار لەسەریەک لێی دەداو تەمام خەبەری دەدا، ئەو (حەسحەسە)ی کە لە گەڕەکێک یان کۆڵانێکی دیکە ئێشکگر بووایە هەر دوای ئەو دەستی دەکرد بە فیتە لێدان وەک وەڵامدانەوەیێک ئاگاداری یەکتریان دەکردەوە.

ئەگەر کەسێک هاتوچۆی بکردبایە و (حەسحەس) پێ بحەسیایە ئەوە دەنگی دەداو ئاقیقاتی لەگەڵدا دەکرد، کابراش بە دروستی وەڵامی دەدایەوە.

مامۆستا (تاهیر ئەحمەد حەویزی) لە مێژووی کۆیە بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، باسی (حەسحەس) دەکات، کە تاکو ساڵەکانی شەستەکانیش لە کۆیەدا هەر مابوو..

بەڵام زۆر بە کورتی باسی کردووە و ناوی کەسیشی نەهێناوە، کە لە کۆیە (حەسحەس) بوون، لە پەنجاکان هەبوون و کابرایەک بە ناوی (عوسمانە کەچەڵ) سەرۆکی (حەسحەسەکان) بوو.

لە گۆڤاری (التراث الشعبي) ژمارەی (٦) ساڵی یازدەهەم بابەتێک بڵاوکراوەتەوە (حەسحەس) بە (عەسعەس) دەنووسێت، ئێمەش لە دیمانەیەکدا لەگەڵ بەڕێز مامۆستا (سەید مەولود بێخاڵی) دا ئەوەمان لێ پرسی ئەویش جەختی لەسەر ئەوە کردەوە، کە وشەکە (حەسحەس)ە نەک (عەسعەس).

حەسحەس، وەکو پیشە لە سەردەمی (عەبباسیە)کانیشدا هەبووە، بەڵام لەبەر ئەوەی بابەتەکەی ئێمە تەنها باس لە سەدەیەک لە هەولێر دەکات، بۆیە پێویست بە سەرچەڵەی (حەسحەس) ناکات کە کەی پەیدا بووە.

حەسحەس کێیە؟

حەسحەس ئەو کەسەیە کە ئەرکی پاراستن و پاسەوانی کردنە لە سەر و موڵک و ماڵ و ژیان و سامانی هاووڵاتیان وەک مەئمورێکی دەوڵەت، بە شەو کاری دەکرد و شوێنی تایبەتیش هەبووە بۆ ئەنجامدانی کاردکانی، بەرۆژ پاسەوانی نەدەکردو هیچ فەرمانێکی میری پێ نەدەسپێردرا.

حەسحەس پۆلیسی رەسمی نەبووە تا پلەو دەرەجەدار بێ، بەشێوەیەکی کاتی کاری دەکردو هەر دەمێک

پێویستییان بەخزمەتی نەمابوایە یان لە خزمەتدا کەمتەرخەمی بکردایە، ئەوا زۆر بە ئاسانی دەستبەرداری دەبوون، بۆیە هیچ مافێکی نەبووە.

سەر بە شارەوانی هەولێر بوون لە مووچە وەرگرتن و خزمەتدا، بەڵام لە ئەرک و فەرماندا مامڵەتیان لەگەڵ پۆلیس بەڕەسمی یاسای تەقاویتی (خانەنشینی) گرتیانیەوە.

حەسحەس ڕێزو پلەو پایەیەکی کۆمەڵایەتی و وەزیفی بەرزی هەبووە.

حەسحەس و ئەرک و ماف

* حەسحەس جلوبەرگی کوردەواری خۆمانی لەبەردا بوو، بۆ ئەوەی لەگەڵ خەڵکی دیکە جیاوازییان هەبوایە لە کاتی بەجێگەیاندنی ئەرکی (صدریە)ی سەربازییان بۆ تەرخان کرابوو، ئەستێرەی (پۆلیس)یان لە جەمەدانییەکانیان گرێ دەدا.

* حەسحەس لە دوو بنکە (مەخفەر) دەوامیان دەکردو هەر (مەخفەر)دو تایبەت بوو بە پاراستنی چەند شوێنێک و کۆڵانێکی دیاریکراو، بەم شێوەیە:

أ- بنکەی (مەخفەری) یەکەم لە گەڕەکی (جوولەکان) بوو بەرامبەر چاپخانەی (خدری) ئەو کات، کە ئێستا شوێنەکەی دەکاتە گۆڕەپانی ئاشتی (کۆتری سەلام)ی ئێستا.

ب- مەخفەری (تەعجیل) کە (قوللغ)ی پێ دەگوترا لە گەڕەکی عارەبان بەرامبەر (باتا)ی نزیک (بانکی خانزاد) لەم دوو مەخفەرە (حەسحەس) بە شەوان دەوامیان دەکردو ئەرکیان پێ دەسپێردرا.

* ئەو چەک و تفەنگانەی کە (حەسحەس) بەکاریان دەهێنا بەزۆری زەمانە بوون وەک:

(سێتیر، جامبێزار، کچک چاپ، حوسکە، ئینگلیزی)

لە سێ تا چوار (پاکەت) فیشەک زیاتری نەبوو، بە هۆی خەریتەیێکی وەک (حەمایل) ڕاست و چۆپ لە ملی خۆی دەکردو فیشەکەکانی دەخستە ناو فیشەکدانەکە.

* دوو (شەفت) دەوامیان دەکرد، شەفتی یەکەم لە ئێوارەوە پاش مەلای مەغریب تاکو نیوەی شەو، شەفتی دووەم لە نیوەی شەورا هەتا ڕۆژهەڵات، (حەسحەس)ی شەفتی دووەم پێی دەگوترا (دوومان)، لە کاتی ئەرک لە یەکتر وەرگرتندا پێویست بوو (حەسحەس)ی یەکەم تەواو خەبەری بە (حەسحەس)ی دووەم بدابوایە.

* حەسحەس مووچەی لە شارەوانی وەردەگرت، شەوی بە (٤٠- ٤٥) فلوس بوو، کە مانگانە دەیکردە (١٣٥٠) فلس.

* فیتەو قەیتان: هەر (حەسحەس)ێک پێویست بوو فیتە و قەیتانی تایبەتی خۆی هەبێت، لە شانی ڕاستەی گرێ دەداو لە بەرکی (صدریە)کەی هەڵی دەگرت.

حەسحەس، چیرۆک و بەسەرهات

ئەو کەسانەی کە بە زۆری (حەسحەس) بوون ئەم زاتە خواڵێخۆشبووانە بوون: (حەسەن کانەبی، مام بەکر چاوەش، مام شاباز، مام عەساف موختار، مام خالید حەمەد).

شێخۆ قادر بەحری سەرۆک پاسەوان بوو پێی دەگوترا سەرۆکی چاودێران (رئيس المراقبين) لە ساڵی ١٩٥٧ کۆچی دوایی کردووە.

پاراستنی سەرو ماڵی خەڵک و شەونخوونیکردن و گەڕان و چەرخەلە کردن بە دەوری ماڵان و شوێنە بازرگانییەکان ئەرکی ئەو پیاوە بە جەرگ و دڵسۆزانە بووە.

مام (یونس ئیبراهیم) بە ئەسڵ خەڵکی قوڕیتانە لە دایکبووی (١٩١٢)ە یە، ئێستاش لە ژیاندا ماوەو زۆریش زەینی ڕوونە، گەلێک زۆر لە سەربردەو بەسەرهاتەکان دەزانێت و بە چاوی خۆی دیویەتی بۆی گێڕامەوە و گوتی:

"لە دەوروبەری ساڵانی چلەکان بەسەرەوە بوو، لە یەکێک لە کۆڵانە هەرە تاریکەکانی (عارەبان)، کە ئێستا شوێنەکەی دەکاتە کۆڵانی بەرامبەر (کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی کورد لقی هەولێر) لە کاولە خانوویێکی نزیک (تەکیەی شێخ عارف) بە قسەی زۆر کەس، کە گوایە کاولە خانوویێک ماڵی ئەجندانەو پیاوچاکی لێیە، بەشەو زۆر کەرەتان ئاگری (کەسکی) لێ دیتراوەو وەک دەڵێن (نووری) لێ هەڵدەستێت، شەوێکی ساردی ئەنگوستە چاو لەو کاتەی کە (حەسەن کانەبی) حەسحەس ئۆردی

دەبێ ئەجندەکان ڕێگای لێ دەگرن، (حەسحەس)ەکەش بێ ئەوەی بشڵەژێ و کاری تێبکەن لە جێگای خۆی دەوەستێت و تووڕڕتوورەکەی دەردێنێت و فیتەیێکی بە توندی لێ دەداو ئەوانیش (جـرتێکی) بۆ دەکێشن و گاڵتەی پێ دەکەن، دیسان (حەسەن کانەبی) لێیان ناترسێ و چەرخی ئاگر دەردێنێ و دوو سێ جار بەرامبەریان دایدەگیرسێنێ و دەیکوژێنێتەوە. ئەجندەکان کە هەست دەکەن (حەسەن کانەبی) خەریکی ئاگر کردنەوەیە دیارە ئەوانیش لە ئاگر دەترسن و هەڵدێن و خۆ دەشارنەوە، ئەم هەواڵە بەناو عامی هەولێر بڵاو دەبێتەوە، ئیدی هەر بابا بوو شقارتەیێکی مۆمی کڕی و لە کۆڵاناندا هاتوچۆیان دەکرد، لە کاتی پێویست لە شوێنی تاریک سەرو (لکیان) لێ دادەگیرساند، ئەم ڕووداوە بووە هۆی ئەوەی، کە خەڵکی زیاتر متمانە بە (حەسحەس) بکات و لەکاتی تەنگانەدا هانایان بۆ بردووە، دیارە هەقایەتی ڕۆستەم لەو سەردەمیدا باو بووە، بەڵام خەڵکی دەیانگوت: حەسحەس لە ڕۆستەمیش ناترسێت.

پاسەوان و نۆبەتدار

حەسحەس ئەگەرچی لە دامەزراندندا لە شارەوانی دادەمەزرا، بەڵام ڕێکخستنی ئەرکەکانی لە لایەن پۆلیسەوە دەکرا، ئەوە بوو ئەنجومەنی وەزیرانی ساڵی ١٩٥٣ بە پێی ماددەی (٢٣) بڕیاری دا، کە خزمەتی حەسحەس بخرێتە سەر حزمەتی مەدەنی و ئەو مووچە و دەرماڵانەی، کە بۆی تەرخان کرابوو خرایە سەر میزانییەی بەڕێوەبەرایەتی پۆلیس.

ئەنجامدانی ئەرک

چەند یاسایێک هەبوو پێویست بوو، کە (حەسحەس) پێڕەویان بکات، لەوانە:

(حەسحەس)ی یەکەم کە ئەرکی سەر لە ئێواران بوو لە (قوللغ) لای (قۆمیسەر) یان (مەئموری قوللغ) چەکی وەردەگرت و پێداویستییەکانی دیکە دەدران بە حەسحەسی دووەمان و تەمام خەبەر دەکرا، (حەسحەسی)ی دووەم لە کاتی تەواوبوونی ئەرکەکانی پێویست بوو چەک و کەلوپەل و فیشەکەکان بگەڕێنێتەوە بۆ (قوللغ) بە (تەمام ئەفەندم) بیداتەوە قۆمیسەرەکەو هەر زانیارییەک هەبووایە بە قۆمیسەر رادەگەیەندرا.

ئەوەی کە پێویستە ڕوونی بکەینەوە ئەوەیە جیاوازی نێوان (حەسحەس) و (نۆبەتدار) چییە؟

هەرچی حەسحەسە، ئەوا لە لێکۆڵینەوەکەماندا باسمان کرد، نۆبەتدار: ئەو کەسەیە کە نۆبەت و پاسەوانی لە کەسێک یان شتێک بگرێت، پاسەوان لە زۆر گوندو بازێڕو لای پیاوە دەست ڕۆیشتووەکان هەبووە، ئەخاسمە ئاغای گوندەکان، کە هەر یەکەو چەند نۆبەتدارێکی تایبەتی خۆیان هەبووە.

سەرچاوەکان:

١- هەولێرم وا دیوە (سەید مەولود بێخاڵی) بەرگی یەکەم لەگەڵ دانیشتنێک لە ڕێکەوتی ١٩٩٧/١/٢

٢- گۆڤاری هەولێر، بە بۆنەی سەد ساڵەی دامەزراندنی شارەوانی هەولێر، ژمارەی تایبەت.

٣- گۆڤاری (التراث الشعبي) ژمارە (٦) ساڵی یازدەهەم.

٤- مێژووی کۆیە: تاهیر ئەحمەد حەویزی، بەرگی دووەم، بەشی یەکەم ل١٧٣.

٥- دانیشتنێک لەگەڵ بەڕێز (سەید ئیسماعیل) تەمەن (٧٥) ساڵە دانیشتووی خانەقایە (ماوە).

٦- دانیشتنێک لەگەڵ بەڕێز (مام یونس ئیبراهیم) لەدایکبووی (١٩١٢)یە ئێستاش لە ژیاندا ماوە.

٧- دانیشتنێک لەگەڵ بەڕێز (حاجی ئەحمەد شەوقی کەبابچی) تەمەنی (٧٠) ساڵە خەڵکی هەولێرە.

* حەسحەس لە (عەسعەس)ەوە هاتووە، چونکە بەپێی تەفسیری ئەلجەلالین لاپەڕە ٧٨٦ ئەم وشەیە عەرەبییە، بۆ نموونە خوای گەورە لە سورەتی (ئەلتەکویر)دا دەفەرموێ: (واللیل اذا عسعس)واتە (اقبل اللیل بظلامه او ادبر).

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری هەولێر، ژمارە (١)، زستانی (١٩٩٨) بڵاوبۆتەوە.

هاتوچۆ لە شاری هەولێر

فاتیح یاسین مودەریس

سەرەتا

لەگەڵ سەرهەڵدانی تەکنەلۆژیای سەردەم بەشێوە جیا جیاکانییەوە، بۆ هەر بەشەو یاسایەکی تایبەت بەمەبەستی جێبەجێکردن هاتۆتە کایەوە. سەرهەڵدانی ئۆتۆمبێلیش یاسایەکی تایبەتی بۆ داهێنراوە، کەوا پێویستە ئەم یاسایە لەسەر ئاستی جیهان پەیڕەو بکرێت، بۆ نموونە هێماکانی هاتوچۆ کە هەر هەموویان ئاستێکی نێودەوڵەتی بەخۆوە گرتووە.

شاری هەولێریش کە یەکێکە لەشارە دێرینەکان بێبەش نەبووەو ئەو تەکنەلۆژیاو یاسا نێودەوڵەتییەی گەیشتۆتێ. یەکەم دەزگای هاتوچۆ لەهەولێر بەناوی (معاونیة المرور والنقلیات) لەشاری هەولێر دامەزرا. تەواوی ڕێنماییەکانی هاتوچۆ و هێماکانی لەڕێگەی ئەم فەرمانگەیەوە لەشوفێران و خەڵک دەگەیێندران.

جا بەهۆی کەمی ژمارەی ئۆتۆمبێل لەو شارە، هەڵبەتە ژمارەی کارمەندانی پۆلیسی هاتوچۆش کەم بووە تا ساڵی ١٩٧٥ تەواوی کارمەندانی ئەو شارە گەیشتۆتە (٣٦) کارمەند بەئەفسەرو پلەکانی خوارووتری کارمەندان. سەرەتا لەساڵی ١٩٧٤ باڵەخانەکەی لەگەڕەکی ئیسکان بووە. لەدوای ساڵی ١٩٧٤ بۆ خانوویێک نێوان چایخانەی بایزو حاجی حوسێن لەگەڕەکی عارەبان گوێزراوەتەوە. لەساڵی ١٩٨١ بۆ شوێنی ئێستای لەسەر ڕێگای کەرکوک گوێزرایەوە.

تا ساڵی ١٩٧٥ ژمارەی ئۆتۆمبێل (١٠٠٠) دراوە بەئۆتۆمبێلێکی جۆری (لادا) تایبەت.

بەڵام دوا بەدوای ئەو ساڵە شار بەرفراوان بووەو ڕۆژ بەڕۆژیش ژمارەی ئۆتۆمبێلەکان زیادیکرد. ئەمەش خۆی لەخۆیدا وایکرد کە فەرمانگەکە بەرفراوان بکرێت. بۆیە لەهەفتاکان بەڕێوەبەرایەتی هاتوچۆ لەپارێزگاکانی عێراق دامەزراو هەولێریش بوو بەیەکێ لەو بەڕێوەبەرایەتییانە. بۆیە دوای ئەوە یاسای هاتوچۆی ژمارە ٤٨ی ساڵی ١٩٧١ هەموارکرا.

لەمـادەی (٣٧)ی ئەم یاسـایە هاتووە بەم شێوەیە:

(يصدر مدير المرور العام بيانات وفق احكام هذا القانون من الامور التالية:

١- أ-تعين جهة المرور في الطرق العامة وتحديد سرعة المركبات.

ب- تعين ابعاد اجازة التسجيل ولونها ومحتوياتها ومحل تعليقها.

ج- تطبيق احكام الاتفاقيات الدولية المتعلقة بالمرور علامات المرور في الطرق العامة المنظمة او التي تظم اليها جمهورية العراق.

د- كيفية اختيار طالبا اجازة السوق والمعلومات التي تجري اخباره فيها.

٢- يجوز لمدير المرور العام او من يخوله اصدار البيانات لغرض تنظيم المرور وفق احكام هذا القانون.

شایانی ئاماژە پێکردنە ساڵانە لەمانگی یانزە بۆنەیەکی هاتوچۆ ساز دەکرێت بەناوی (هەفتەی هاتوچۆ). لەم ڕۆژەدا بەڕێوەبەرایەتی هاتوچۆ خۆی ئامادە دەکات بەسازکردنی فیستیڤاڵێکی قەشەنگ و بەنێو شەقامەکانی شار تا دەگەیشتە نزیک وەزارەتی ناوخۆ. لەم ڕۆژەدا مۆسیقای تایبەت لێدەدرێت و هەموویان جل و بەرگی تایبەت بەخۆیان و پلەکانیان دەپۆشن. دیارە لەم ڕۆژەدا ئەو شوفێرانە ڕێزیان لێنراوە کە سەرپێچییان نەبووە. جا بەهۆی زۆربوونی شوفێرو ژمارەی ئۆتۆمبێل و خەڵک ڕێنمایی زیاتر لە بەڕێوەبەرایەتی هاتوچۆ دەرکراون و ئێستا بەشی ڕاگەیاندن بە بەشداریکردن لە بەرنامەی تایبەت بەهاتوچۆ ڕۆڵێکی کارا دەبینن لەڕێنماییکردنی خەڵک بەقوتابی و خەڵکی دیکەو شوفێران. ئێستا تامانگی ئازاری ساڵی ٢٠٠٧ ژمارەی کارمەندان بەڕێژەیەکی گەلێ زۆر زیادی کردووە و گەیشتۆتە (١٢١٥) کارمەند بەئەفسەرو پلە جیا جیاکان.

جێی ئاماژە پێدانە لە ١٩٩١/٣/١١ فەرمانگەی هاتوچۆی هەولێر لەکاتی ڕاپەڕینە شکۆدارەکە بەر شاڵاوی سووتان بۆوەو هەرچی لە دۆسیەو فۆرم هەبووە هەر هەمووی سووتا.

مۆڵەتی تایبەت (خصوصي)

هەڵبەتە پێش ڕووخانی ڕژێم، واتە بەر لەڕاپەڕینی ساڵی ١٩٩١ مەرجەکانی دەرکردنی مۆڵەتی شوفێری تایبەت بەم شێوەیە بووە:

١- خوێندەواری.
٢- تەمەنی لە ١٨ ساڵ کەمتر نەبێ.
٣- پشتگیرییەک لەیەکەکانی سەربازی، کە بەردەوامە لەڕاژەی سەربازیدا.
٤- سەبارەت بەقوتابی هێنانی پشتگیرییەک کە بەردەوامە لەدرێژەدان بەخوێندن.
٥- خەڵکی شاری هەولێر بوایە.

داواکار بەپێی ئەو مەرجانەی تێیدا بووە، فۆرمی پێدراوە. لەدوای فۆرمی تایبەت بەو مۆڵەتە کە ڕەنگەکەی (سەوزە) بەم شێوەیە کارەکانی ئەنجام دەدات:

١-پشکنینی چاو- کە لیژنەیەک پێکهاتووە لە فەرمانگەی تەندروستی هەولێر بەهەماهەنگی لەگەڵ بەڕێوەبەرایەتی هاتوچۆی هەولێر.
٢- تاقیکردنەوەی هێماکانی

هاتوچۆ، كە پرسیارو وەلامەكان نووسراونەتەوەو بۆ هەر پرسێك سێ وەلام داندراوەو وەلامەدەر وەلامی ڕاست هەلدەبژێرێت بەم شێوەیە (ڕاست).

٣- لەپێش سالی ١٩٨٣ تاقیكردنەوەی میكانیك بەزارەكی بوو. ئەفسەرێك لەگەل موفەوەزێك لەسەر ئۆتۆمبێلێك دەوەستان و بۆنیتی ئۆتۆمبێلەكەیان بەرز دەكردەوەو پرسیاریان ئاراستە دەكرد. گەر دەرنەچووبووایە (٣) ڕۆژ دوا دەخرا.

٤- ترا (ڕەمپە)- هەر وەكو ئەو ڕەمپەی ئێستاكەیەو لە پیتی (L)ی ئینگلیزی دەچێت، كە بەڕێوەبەری هاتوچۆی هەولێر خودی خۆی سەرپەرشتی تاقیكردنەوەكەی دەكرد. جا گەر دواخرا بووایە، ئەوا بۆ ماوەی (٣) ڕۆژ دوا دەخرا.

٥- تاقیكردنەوەی دەرەوە واتە بازاڕ هەبوو، كە ئەوسا بەپلەی مفەوەزی هاتوچۆ لەگەل شوفێرەكە سوار دەبوو تاقیكردنەوەكەی ئەنجام دەدا. لەمەش دەرنەچوون هەبووەو دوا خراوە.

بەلام لەپاش ڕاپەڕین فۆرمەكە بەهەمان ڕەنگ مایەوەو تەنیا زانیارییەكان لەزمانی عەرەبییەوە كران بەزمانی كوردی.

تا سالی ٢٠٠٠ بەهەمان شێوەی پێشتر باسكرا تاقیكردنەوەكان ئەنجام دەدران تا مۆلەتەكە وەردەگیرا.

لەدوای ئەوە ژمارە (٨)ی ئینگلیزی پەیدا بوو، كە دەبوا شوفێر لەناو هەشتەكە سوار بوایەوە پاشان بە بەگیش گەڕابایەوە. لەمەش دواخران هەیە گەر دەرنەچووبووایە.

بەلام پاشان بەگ لەژمارە (٨) نەما. بەپێی ئەو زانیارییانەی دەستكەوت ڕۆژانە (٢٢-٢٦) مۆلەتی (تایبەت) دەردەكرا.

شایانی باسە جاران مۆلەت دەفتەر بووە، واتە لەچەند پەڕێك پێكهاتبوو.

لە بەرگی یەكەم:
مديرية المرور العامة
اجازة سوق مركبة (خصوصية)
رقم/

كارتی دەفتەرەكە دەكرایەوە لەدیوی بەرگەكە ئەم زانیارییانەی تێدا بوو.

اسم صاحب الاجازة/
محل اقامته/
تاريخ ومحل الولادة/
جنسية/

لەلاپەڕەكانی دیكەی دەفتەرەكەدا لەم چەند زانیارییە پێكهاتووەو هەر چەند زانیارییەكیش چەند لاپەڕەیەكی لەخۆ گرتبوو:
تجديد الاجازة
المخالفات
احكام قانون
ارشادات عامة

جاران پوولێكی (١٠) دیناری چاپی سویسری لێدەدرا.

تێبینی:

تا سالی ١٩٩٠ (٤٣٣٦٨) مۆلەتی تایبەت لەبەڕێوەبەرایەتی هاتوچۆی هەولێر بەخەلك دراوە.

شایانی باسە ئەرمەنییەكان هەر لەزووەوە یەكەم كەس بوون كە خاوەنی مۆلەتی شوفێری بن و لەئۆتۆمبێل بزانن.

بەلام ئێستا مۆلەتەكە لەدەفتەر بچووك بۆتەوە و ڕەنگەكەی سەوزە. ئەم زانیارییانەی بەزمانی عەرەبی لەسەر دیاری كراوە:
دیوی یەكەم- وێنەی مۆلەت
دیوی دووەم: وێنەی مۆلەت

ئێستا بڕی (٨٧٠٠) دینار وەردەگیرێت لەبەرامبەر مۆلەتەكە وەك ڕسومات.

ڕوونكردنەوەیەك:

سەبارەت ئەوانەی خەلكی شاری هەولێر نین و لە هەولێر بیانەوێت مۆلەت دەربكەن ئەم پێداویستیانەیان لێ داوا دەكرێت:

١- پشتگیری فەرمانگە كە لە فەرمانگەكە بەردەوامە لەدەوامكردن.
٢- پشتگیری لە قوتابیان وەردەگیرێت.
٣- پشتگیری نیشتەجێ و مۆری موختارو مۆری بنكەی پۆلیسی ناوچەكە لەگەل ئیمزاكردنی دوو شایەت.

ئینجا مافی ئەوەیان دەبێت دەست بكەن بەدەرهێنانی مۆلەتی تایبەت.

بۆ كردنەوەی فایلێكیش ئەم

پێداویستییانە داوا دەکرێن:
١- گەر داوای نوێکردنەوە بکەن دەبێت ناسنامەی شارستانی، رەگەزنامە نوێ بکرێنەوە.
٢- فۆتۆکۆپی ناسنامەی شارستانی.
٣- فۆتۆکۆپی رەگەزنامە.
٤- پشتگیری نیشتەجێ بەمۆری موختارو مۆری بنکەی پۆلیس و ئیمزاکردنی دوو شایەت.
٥- دوو وێنەی رەنگاو رەنگ.
٦- سەبارەت بەوانەی تەمەنیان لەنێوان ١٨-٢٠ ساڵە داوای "سورەت قەید"یان لێ دەکرێت بۆ دروستی ساڵی لەدایکبوون و تەمەنیان.

مۆڵەتی گشتی (عمومی)

بەر لەراپەرینی بەهاری ساڵی ١٩٩١ سەرەتا لەو کەسانەی داوای مۆڵەتی (گشتی)یان کردبا وەک مەرج دەبوایە:
١- تەمەنی ٢٠ ساڵی تەواو کردبا بەرۆژو مانگ و ساڵ.
٢- خوێندەواری.
٣- خەڵکی شاری هەولێر بوایە.
٤- پشتگیری سەبارەت ئەو کەسانەی سەرباز بوون لە یەکە سەربازییەکانیان.
٥- پشتگیری سەبارەت بەقوتابیان کە لەقۆناغە جیاجیاکانی خوێندن بوون، کە بەردەوامن لەسەر خوێندن.

ئینجا فۆرمێکی رەنگی (سوور)ی وەردەگرت و دەبوا کە لەلایەن ئەفسەری مۆڵەتدان بەشی (گشتی) مۆری لێدەدرا:
١- پشتگیری چاو.. کە لە فەرمانگەی تەندروستی هەولێر پێکدەهێندرا بەهەماهەنگی لەگەڵ بەڕێوەبەرایەتی هاتوچۆی هەولێر.
٢- رەمپە- هەروەک ئەو رەمپەیەی ئێستاکە لەگەڵ پیتی (L)ی ئینگلیزی کە لیژنەیەک پێکدەهێندرا بەسەرۆکایەتی بەڕێوەبەرایەتی هاتوچۆی هەولێر و بەڕێوەبەر، خۆی سەرپەرشتی تاقیکردنەوەکەی دەکرد.
٣- کرداری (عەمەلی) کە ئەمەش موفەوەزی هاتوچۆی ئەقدەم لەگەڵ بەرادێک تاقیکردنەوەکەیان ئەنجام دەداو ئۆتۆمبێلێکیان رادەگرت و بۆنیتەکەیان هەڵدەگرت و پرسیاری جۆراو جۆر لەداواکارەکە دەکرا. گەر دەرنەچووبا ئەوە بۆ ماوەی (٣) رۆژ دوا دەخرا.
٤- هێماکان- لیژنەیەک بەپلەی ئەفسەر تاقیکردنەوەی ئەنجام دەدا.
٥- ترای بازاڕ - لەپاش ساڵی ١٩٨٤ پەیدا بوو پێشتر نەبووە.
٦- خول - کە بەرگێکی مۆریان لەبەر دەکردو شوفێریان لەقوڵ هەڵدەکێشان.

تێبینی:

گەر داواکار بۆ ماوەی دوو رۆژ بەبێ هۆ بەشداری لە خولەکە نەکردبایە و بە نەهاتوو لەقەڵەم درابایە، ئەوا لەرۆژی سێیەم دوا دەخراو بۆ دەستەیەکی دیکە خولەکە (٧) رۆژ بوو. ئەوسا (٤٠-٥٠) کەس بەشداری لەو خولە دەکرد.
٧- پەیوەندیکردن بەسەندیکای کرێکاران بەمەبەستی ئەندام بوونیان وەرگرتنی ناسنامەی ئەندامیەتی لەسەندیکا.

بەڵام لەپاش راپەڕین بۆ ماوەیەک خولی سەر شەقام نەماو هەڵگیرا. لەپاش ساڵی ٢٠٠٠ بۆ جارێکی دیکە خولەکە کرایەوە.

جا سەرەرای ئەو تاقیکردنەوانەی پێشتر باسکران، لەپاش ساڵی ٢٠٠٠ تاقیکردنەوەی ژمارە (٨)ی ئینگلیزی پەیدا بوو، بەوەی کە شوفێر دەبوایە چووبا پێشەوەو دواتر بە بەگێش کشابایەوە. گەر دەریش نەچووبایە ئەوا دوادەخرا.

سەبارەت بەو دەورەیە لەپاش راپەڕین کە گەڕێنرایەوە، دەبوا داواکار کە ناوی دەنووسرێت پسوولەیەک وەرگرێت و بچێت بۆ هاتوچۆی ناوشار دەورە دەکرێت و دەبێت رۆژی (٥) کاتژمێر لەسەر شەقامەکانی ناو شاری هەولێر بوەستێت و لەلایەن بەڕێوەبەری بەشی (گشتی) کە پلەی ئەفسەرە سەرپەرشتی دەکرێن.

لەسەر فۆرمەکە رسوماتی حکومەت بایی (٢٢٥٠) دینار پولی لێدەدرێت. ئێستا پارەی پسوولە (٨٧٠٠) دینارە.

جاران مۆڵەتی گشتی دەفتەر بووە و رەنگەکەی نزیک بوو لە پەمەیی. بەهەمان شێوەی دەفتەری مۆڵەتی

تایبەت تەنیا لە بەرگەکەی بەم شێوەیە بووە.

وێنەی مۆڵەتی گشتی

شایانی باسە لەبەر ئەوەی لەکاتی ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٩١دا تەواوی دامودەزگاکان سووتان، لەوانە بەڕێوەبەرایەتی هاتوچۆی هەولێریش بۆ جارێکی دیکە ژمارەی پێدانی مۆڵەتەکان لەژمارە یەکەوە دەستی پێکرد.

ژمارە (١)ی مۆڵەتی گشتی درا بە "نەجمەدین مەجید ڕەمەزان"، دواتر کەوتە دەست عەبدوڵلا دایەخچیی لەپاش مردنی ئەو درا "بەفەرهاد موسا ئەمین (سەفار)". تا ڕێکەوتی ٢٠٠٧/٢/٢٨ ژمارەی پێدانی مۆڵەتی گشتی گەیشتۆتە (١٢٣٦٢٧) مۆڵەت دراو.

دانانی ژمارەی ئۆتۆمبێل

هەر لەسەرەتاوە ئەو کەسانەی بەنیاز بوونایە ئۆتۆمبێلی نوێ بکڕن، ئەوا دەچوون لەکۆمپانیای گشتی ئۆتۆمبێل لەبەغدا ناوی خۆیان تۆمار دەکرد. مەرج بوو کەوا دەبوا کەسی داواکار مۆڵەتی شوفێری هەبوایە. ئینجا کە دەچووە کۆمپانیاکە ناوی خۆی تۆمار دەکرد. لەکۆمپانیاکە بۆ ماوەیەک.. بگرە چەند ساڵێک کە ئۆتۆمبێل دەهاتن ئەو کەسانەی ئۆتۆمبێلیان بۆ دەردەچوو لەکۆمپانیاکە نووسراویان بۆ دەکرا بەپێی ئەو پارێزگایانەی لێیەوە دەهاتن، بەمەبەستی تۆمارکردنیان و

پێدانی ژمارەی ئۆتۆمبێل.

بۆ نموونە لە شاری هەولێر ئەو کەسانەی ئۆتۆمبێلیان بۆ دەردەچوو دەبوا:

١- ناسنامەی شارستانی.
٢- ڕەگەزنامەی عێراقی.
٣- (٢) وێنە.

لەگەڵ:

١- پشکنین.
٢- بژاردن.
٣- هاتوو.
٤- پشتگیری نیشتەجێ.. ئامادە کرابان.

ئینجا.. دوای تەواوی ئەو کار ڕاپەڕاندنانە ژمارەی ئۆتۆمبێلیان پێدەدرا.. سەبارەت بەسەرجەم ئۆتۆمبێلەکان بەم شێوەیە بووە.

بەڵام سەبارەت بەو ئۆتۆمبێلانەی تایبەتیان دەکردن بۆ کرێ. ئەوا بەڕەزامەندییەکی تایبەت دەکراو بڕیارەکە بەپێی مۆدیلەکان لە سەرووەوە دیاری دەکرا. بەپێچەوانەشەوە..

ئۆتۆمبێلی سەلاحەدینیش بەهەمان شێوە ژمارەی بۆ دادەندرا، کە بەنووسراوێک ئاراستەی هاتوچۆی هەولێر دەکرا کار ڕاپەڕاندنی بۆ دەکرا ئەوسا ژمارەی پێدەدرا.

سیکرابیش بەهەمان شێوە کە ئەوسا لیژنەیەکی حکومەت کارەکانی رادەپەڕاند، دەدرایە زیادکاری ئاشکرا، کە بۆ شاری هەولێر دەهاتن ژمارەیان پێدەدرا.

لەپاش ڕاپەڕین تا ساڵی ٢٠٠٥ بەبێ هەڵوەشاندنەوە ژمارەی ئۆتۆمبێل دەدرا. بەڵام دوا بەدوای ئەوە لەدوای ساڵی ٢٠٠٥ لەبەرامبەر ژمارەی ئۆتۆمبێل، دەبێت ئۆتۆمبێلێک هەڵبوەشێندرێتەوە، سەرەتا هەندێ لەمۆدێلە کۆنەکان دیارکرا، بەڵام دواتر بوو بەگشتگیری، تەواوی مۆدێلەکانی گرتەوە. واتە بەبێ ژمارەی هەڵوەشاندنەوە ژمارەی ئۆتۆمبێل نادرێت.

بۆیە هەوڵدرا تاوەکو بزانین تا (١١)ەمین ژمارەی ئۆتۆمبێل لە

سەرەتادا کە هاتوونەتە هەولێر هی کێ بوون:
١- عومەر ئاغای سورچی.
٢- ئەحمەد چەلەبی.
٣- فەیزی هادی ئاغای سەربەشاخ.
٤- بەناوی یەکێ لەجامبازەکان بووە.
٥- شێخ کاکە.
٦- خدری پاشا.
٧- ئەکرەم مەحمود عەللاف.
٨- خاڵی لیوا وشیار.
٩- حاکم رەحمان.
١٠- عوسمان بەگی میران- شەقلاوە.

ئەم ژمارەی ئۆتۆمبێلانە تاگەیشتە ساڵی ١٩٧٥ ژمارە (١٠٠٠) بەئۆتۆمبێلێکی جۆری (لادا) خسوسی (تایبەت) دراوە.

بەڵام تا ساڵی ٢٠٠٧ بەپێی ئەو ئامارەی لە بەشی ژمارەدان لە پۆلیسی هاتوچۆی هەولێر وەرگیرا واتە تا ٢٠٠٧/٢/٢٧ گەیشتە ئەم ژمارانە تایبەت ١٠١٤٥٥ کرێ ٢٣٣٢٣

ناوی بەڕێوەبەرە گشتییەکانی بەڕێوەبەرایەتی هاتوچۆی هەولێر

١- موقەددەم نوری مستەفا
٢- موقەددەم خالید وەتتار
٣- عەقید نافیع ئیسماعیل
٤- عەقید قاسم ئەسعەد محەممەد دوری
٥- عەقید حاتەم ئەلعانی
٦- عەمید غازی خدر
٧- عەمید عەبدوڵلا مەعروف
٨- لیوا ئازاد ساڵح خۆشناو
٩- لیوا دژوار مەجید ئیسماعیل

شایانی باسە عەمیدی هاتوچۆ عەبدولخالیق ئیبراهیم، کە خەڵکی هەولێرە بەیەکەم بەڕێوەبەری هاتوچۆی بەغدا دامەزرا.

لەساڵی ١٩٦٠-١٩٧٠ عەقیدی هاتوچۆ "سەلاحەدین شەهاب رەزا"، یاریدەدەری بەڕێوەبەری هاتوچۆی هەولێر بووە.

لەساڵی ١٩٧٠ ئەفسەری تۆمارکردنی مۆڵەتەکان بووە. دواتر پاش ئەوەی یاریدەدەری بەڕێوەبەری هاتوچۆی سلێمانی و عیمارەو کەرکوک و دهۆک بووە. لەساڵی ١٩٨٠ گەڕاوەتەوە هەولێرو ئێستا خانەنشین کراوە.

ئەمەش ناوی هەندێ لە مفەوەزەکانی هاتوچۆی دێرینی هەولێر:

١- سەفا عەبدولنەبی
٢- تۆفیق سەعید
٣- تەلعەت سەعید
٤- جەلال مەولود
٥- فازل هادی
٦- محەممەد مەولود حوسێن
٧- عارف عیزەت عەبدوڵلا
٨- نەجمەدین مەجید رەمەزان

سەرچاوەو پەراوێز:

١- لیوای هاتوچۆ "ئازاد ساڵح خۆشناو" بەڕێوەبەری بەڕێوەبەرایەتی هاتوچۆی هەولێر.
٢- موقەددەمی مافپەروەری هاتوچۆ "یوسف عەبدوڵلا محەممەد" بەڕێوەبەری بەشی هونەری هاتوچۆی هەولێر.
٣- عەقیدی هاتوچۆ "رۆبیتان فازل شەهاب" بەڕێوەبەری بەشی پێویستییەکانی هاتوچۆی هەولێر.
٤- مولازم "سەعدیە عارف مارف" بەڕێوەبەری بەشی مۆڵەتدانی گشتی لە هاتوچۆی هەولێر.
٥- مولازمی یەکەمی "ماف کەمەند عوسمان ئیبراهیم" بەرپرسی بەشی یاسایی لە هاتوچۆی هەولێر.
٦- مولازمی هاتوچۆ "ئاهەنگ".
٧- مفەوەزی پلە (١)ی هاتوچۆ "مەولود حوسێن" نووسەر لە بەشی کارگێڕی هاتوچۆی هەولێر (٣١) ساڵ خزمەت.
٨- مفەوەزی هاتوچۆ "عارف عیزەت عەبدوڵلا" بەرپرسی بەشی مۆڵەتی تایبەت.
٩- مفەوەزی هاتوچۆ "حوسێن" لە بەشی پێدانی ژمارەی ئۆتۆمبێل.
١٠- مفەوەزی هاتوچۆ "نەجمەدین مەجید رەمەزان" (٣٠) ساڵ خزمەت لە بەشی مۆڵەتدانی گشتی.
١١- یاساکانی هاتوچۆ ژمارە ٤٨ی ساڵی ١٩٧١ی هەموارکراو- ئامادەکردنی "سەباح سادق جەعفەر"- چاپی سێیەم ٢٠٠٤.

پاسی ناوشار

شار یان پایتەخت ئەو شوێنە جوگرافیایەیە کە لەسەدان گەڕەک پێک دێت و دانیشتووانێکی زۆری تێدا دەژی و پێیان دەگوترێ هاوولاتی.

دانیشتووانی شاریش هەریەکە بەگوێرەی پسپۆڕی خۆی کارێک ئەنجام دەدات، چ لە بواری کەرتی تایبەت، یان لەبواری کەرتی گشتی.

دانیشتووانی شاریشش ئەرک و مافێکی بەگوێرەی یاسا هەیە کە بوونی هاوولاتیەکەی دەچەسپێنێ.

ئێمە لەم نووسینەدا زیاتر باس لە مافی هاوولاتیان دەکەین لەرووی (گواستنەوە و هاتوچۆ) ی ناوشار، گواستنەوەی هاوولاتیان لەگەڕەکەکانەوە بۆ جێگای کارو ناو سەنتەری شار.

شاری هەولێر، پایتەختی کوردستان، لەرووی گواستنەوەدو هاتوچۆوە دووچاری گرفتێکی گەورە بووە، هەم لە قەلەبالغی و بەفیرۆدانی کات و هەم لەپیس بوونی ژینگەوە.

لەناو شاری هەولێر قەلەبالغیەکی زۆری ئۆتۆمبێل هەیە بەتایبەتی لەسەر ئۆتۆمبێلی تەکسی، کە زۆربەشیان ئۆتۆمبێلی مۆدێلی کۆنن و بەقەدەر ئۆتۆمبێلی (دووکەلی مێش) دووکەل لە گزۆزەکانیانەوە دووکەلی ژەهراوی فڕێ دەدەنە ناو سییەکانی شار.

گیروگرفتی هاتوچۆ چەند لایەنێک دەگرێتەوە کە دەبنە ئاستەنگێک بەرامبەر هاوولاتی و ولات و حکومەت.

قەلەبالغی. بەفیرۆدانی کات، پیسبوونی ژینگە.

لەولاتانی رۆژئاوا، زۆر رێگا چارە بۆ هاتوچۆی هاووڵاتیان دابین کراوە. وەک (ترام، کە ڤیتارێکی بچووکەو لەسەر سکەو بەکارەبا لەناوشار کار دەکات، یان میترۆ کە لەژێر زەویە هەروەها پاسی گەرەکەکانیش.

بێجگە لەوەی لەهەندێ شاردا شارەوانی لە رۆژانی پشووی هەفتەدا هاووڵاتیان بەبێ نرخ دەگوازێتەوە بۆ ناو شار، تاکو هاووڵاتیان ئۆتۆمبێلەکانیان کەمتر بەکار بهێنن و قەڵەبالغی و هۆسەی ناوشار کەمتر بکەنەوە، بەڵام لێرە لەم هەولێری پایتەختی کوردستانە نە ترامان هەیەو نەمیترۆ، هەتا بگرە پاسی ناو شاریشمان نییە. بڕواناکەم لەهیچ شوێنێکی دنیا شار هەبێت بەبێ پاسی شارەوانی، بێجگە لە قەندەهار.

بەبیرم دێ سالانی ناوەراستی شەستەکان وحەفتایەکان لەشاری هەولێر هەر گەرەکەو خاوەن چوار پێنج پاسی گەورەی شارەوانی بوو. پاسی گەرەکی تەیراوە، کووران، شۆرش، ئیسکان، سێتاقان، پاسەکانیش رەنگیان سوور بوو و دوو جۆرە کورسیان بۆ دروست کرابوو، کورسی دارو کورسی کوشن. دارەکان بلیتی بە دە فلس و کوشنەکانیش بە پانزە فلس بوو.

هاووڵاتیانیش بەبێ پالەپەستۆو ئارەقە رژاندن لەسەر ئەو شەقامانە و بەپارەیەکی کەم بەخۆیان و شفتی و گندۆرەکانیانەوە دەگەرانەوە ماڵەوەو قوتابیانیش بەخۆیان و پەرتووکەکانیانەوە دەچوونە قوتابخانە و دەگەرانەوە.

نەبوونی پاسی ناوشاریش وای کردووە کە خەڵکانێکی زۆر بێن بە شوفێری تەکسی هەتا پۆلیس و فەرمانبەرەکانیش دوای دەوام تەکسی لێ دەخورن و ناوشاریان کردووە بەگۆرەپانی تەکسی و بەسەدان و بەهەزاران جرت و فرتیانە بەهەوەسی خۆشیان نرخی گواستنەوە دادەنێن و هەندێکیشیان تەنها بۆکچان و ئافرەتانی جاحێل رادەگرن و هەندێکیشیان ناچن بۆ هەموو گەرەکێک.

جا بۆیە پێویستە کە ئێستە هەولێر گەورەتر بووەو دانیشتووانی هەولێر لەزیاد بووندایە، وەزارەتی گواستنەوە یان شارەوانی یان پارێزگای هەولێر ئەو گیرو گرفتە بە شێوەیەکی هاوچەرخ چارەسەر بکەن و چیدیکە مافی هاووڵاتیبوونی خەڵک پێشێل نەکەن کە مافی خۆیەتی حکومەت کێشەی هاتوچۆی بۆ چارەسەر بکات.

شار بەبێ پاس، شار نییەو بێگومان پایتەختیش نییە، چەتری راوەستانی پاسی بەدیکۆری تازەی پر هونەر، شار جوانتر دەکات، ئێستا لە هەولێر چەند چەترێکی پاسی جوان دروست کراون، بەڵام هێشتا پاسمان بۆ نەکراوە بۆ نابێ بۆ سی مەتری چەند پاسێک و بۆ شەست مەتری و سەدی چەند پاسێکی تر، بێجگە لە دانانی پاس بۆ هەموو گەرەکەکانی شارو دامەزراندنی شوفێر و جابی و جەنابی موفەتیش.

لە گۆڤاری مێرگ وەرگیراوە

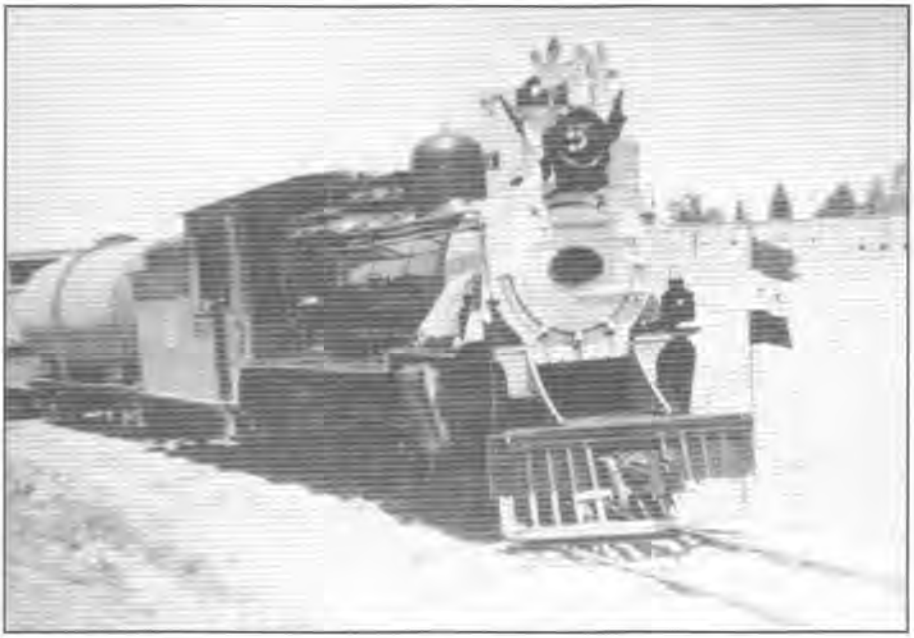

وێستگەی شەمەندەفەری هەولێر

سیپان نانەکەلی

ڕۆژانێک وێڕای وێرانکردن و خاپوورکردنی گوند و دێهاتەکان، ڕژێمە یەک لە دوای یەکەکانی پێشووی عێراق هەوڵی لێک دابڕاندنی شارەکانی کوردستانیان دەدا، ئەوەش سیاسەتێکی دیکەی چەپەڵ بوو دژ بە گەلی کورد ئەنجام دەدرا، ئەو سیاسەتەش هەر لەبەر ئەوە پەیڕەو دەکرا، بۆ ئەوەی چالاکی پێشمەرگەکانی کوردستان بە ئاسانی لە شارێک بۆ شارێکی دیکەی کوردستان نەگوازرێتەوە.

بەڵام ئەو سیاسەتەش کاریگەرییەکی گەورەی نەکردە سەر یەک پارچەیی کوردستان و چالاکییەکانی پێشمەرگە دژ بە ڕژێمە سەرکوتکەرەکانی ئەوسای عێراق، یەک لە هەوڵە گەورەکان بۆ لێک دابڕانی شارەکانی کوردستان، نەهێشتنی هێڵی شەمەندەفەری نێوان هەولێر- کەرکووک بوو، خۆشبەختانە دوای چەندان ساڵ بڕیاردرا ئەو هێڵە جارێکی دیکە دەست بەکاربکاتەوە و ئەو بەیەک بەستنەوە توندەش لە نێوان شارەکانی کوردستان ئەمجارە تا هەتایە دوای نەمانی ڕژێمی دیکتاتۆری عێراق هەر بەردەوام بێت.

وێستگەی شەمەندەفەری مەحەتە لە سەردەمی مەلیکدا

لە سەردەمی "مەلیک فەیسەڵ" دا و بەهاوکاری ئەو ئینگلیزانەی هاتبوونە نێو خاکی عیراقەوە، هێڵی شەمەندەفەری نێوان هەولێر- کەرکووک وەکو پڕۆژەیەکی گرنگ بۆ بەستنەوەی ئەو دوو شارە و پاشان بەستنەوەیان بەشارەکانی دیکەی عێراق و بەمەبەستی خزمەتکردنی خەڵکی کوردستان دەستی پێکرد. ئەو هێڵەش وەکو مێژوو لە شاری هەولێر شوێنەکەی تا ئێستا ماوەتەوە و ناوەکەی بەو شارەوە لکاوە،

هاتوچۆ لە لایەن خەڵکەوە بە هۆی ئەو وێستگەیەوە لە هەولێرەوە بۆ کەرکووک و شارەکانی دیکەی عێراق و بە پێچەوانەوەش ماوەیەکی دوورودرێژی هەبووە.

شۆڕشەکانی کورد و پچڕانی شارەکانی کوردستان

لە ساڵانی چلەکاندا ئەو وێستگەیە کەوتە کار، لەو ساتەوە شۆڕشە گەورەکانی کورد بەچڕی و گەرم و گوڕی دژ بە رژێمی سەرکوتکەری ئەوسای عێراق دەستی پێکرد، شۆڕش دژ بە هەموو ئەو زوڵم و کارە ستەمکاریانە دەستی پێکردبوو، کە دژ بە گەلی کورد دەکران، ئەو وێستگەیە تا ساڵانی هەشتاکان لە کارکردن بەردەوام بوو، کەچی دوای هاتنە سەر تەختی دیکتاتۆری رووخاو، بە فەرمانێکی فەرمی لەبری خزمەتکردنی خەڵک، بریار دەرچوو کە ئەو هێڵە شەمەندەفەرەی هەولێر و کەرکووک و شارەکانی دیکەی عێراق بەیەکتر دەبەستێتەوە، بۆ یەکجارەکی لە هەولێر هەڵبگیرێت.

شوێنی وێستگەکە لەپێشان و ئێستادا

ئەو گەڕەکەی ئێستا بە ناوی (مەحەتە) ناوی دەبەن و رووبەرێکی فراوانی لەو شارەدا داگیر کردووە، شوێنی پێشانی وێستگەی شەمەندەفەری هەولێر بوو، شوێنی حەوانەوەی گەشتیار و رێبوار و پلیت برین بۆ سەفەر کردن و چاوەروانی سەفەرکەرەکان بوو، ئێستا بەشێکی بۆتە گرتووخانە و بەشێکی دیکەشی باڵەخانەی نووسینگەی سەتەلایتی کوردستانە. بانکی ناوەندی هەرێم و مزگەوتی سەواف و کۆشکی هونەریش هەر لەسەر شوێن و رووبەری وێستگەکە دروست کراون. زۆر لەوانەی لەو وێستگەیە کاریان دەکرد، خەڵکی ئەو شارە بوون. هەندێکیان تا ئێستاش لە ژیاندا ماون، ئێستا گۆڕانکارییەکی تەواو بەسەر ئەو شوێنە مێژووییەدا هاتووە، ئەگەر کەسێک خەڵکی ئەو شارە نەبێت و نە شارەزابێت هەر گیز باوەڕناکات، کە لەو شارەدا ساڵانێکی زۆر زوو وێستگەی شەمەندەفەر هەبووە. هامووشۆی خەڵکی و رێبواران و گەشتیاران ئەو کات لە ئێستا زۆر ساناو خۆشتر بووە، ئەو شوێنەی ئەو گۆڕانکارییەشی بەسەردا هاتووە، هەرگیز لە شوێن وێستگەی شەمەندەفەر ناچێت و ئێستا بۆ کاری دیکە سوودی لێ وەردەگیرێت.

لە کوردستان.. وێستگەیەکی پێشکەوتووی شەمەندەفەر دروست دەکرێت

دوای پرۆسەی ئازادیی عێراق و گۆڕانکارییە خێراکان، حکومەتی هەرێمی کوردستان دەستبەجێ پلانی بۆ سەرجەم ئەو پرۆژانەی دانا، کە پێشتر مەحاڵ بوو لە سەردەمی رژێمی رووخاوی بەعس جێبەجێ بکرێت، چونکە ئەگەر پرۆژەیەک خزمەتی سەرجەم خەڵکی عێراقی بکردبایە و لەگەڵ سیاسەتی حزبی بەعسی رووخاو نەگونجابوایە رێگایان لێ دەگرت و جێبەجێ نەدەکرا.

یەک لەو پرۆژە گرنگ و گەورانەی ئێستا حکومەتی هەرێمی کوردستان، کە بەنیازە لە رێگای وەزارەتی گواستنەوە و گەیاندنەوە جێبەجێی بکات، پرۆژەی دروستکردنی وێستگەیەکی پێشکەوتووی مۆدێرنی شەمەندەفەرە لە کوردستاندا. وەک سەرچاوەیەک لە وەزارەتی گواستنەوە و گەیاندن رایگەیاند، لە پلانی وەزارەتی گواستنەوەدایە، کە لە ماوەی چوار ساڵدا (٦) پرۆژەی گەورەی هێڵی شەمەندەفەر لە نێوان شارەکانی کوردستان و وڵاتانی دراوسێدا ئەنجام بدرێت. بەڵام لە پێشەوەی هەموو ئەو پرۆژانە، هێڵی شەمەندەفەری نێوان هەولێر- کەرکووک، کە گرنگییەکی تایبەتی پێ دەدرێت و لە ئەمساڵەوە دەست بە جێبەجێ کردنی دەکرێت، پاشان پرۆژەکانی هێڵی شەمەندەفەری نێوان (هەولێر- دهۆک- زاخۆ) پرۆژەی یەکەم، (هەولێر- سۆران- حاجی ئۆمەران) پرۆژەی دووەم، (هەولێر- کۆیە- سلێمانی) پرۆژەی سێیەم (هەولێر- کەرکووک)، کە لە پرۆژەی چوارەمدایە، بەڵام ئەمساڵ جێبەجێ دەکرێت، (هەولێر- مووسڵ) پرۆژەی پێنجەم و (دهۆک- مووسڵ) پرۆژەی شەشەمە.

نووسینگەکانی راهێنانی شۆفیر لە هەولێر

فاتیح یاسین مودەریس

ئەگەر ئۆتۆمبێل هەبێ، دەبێ شوێنێکیش هەبێ خەڵک بۆ شوفێریی رابێنێ و ئەو رێنماییانەی تایبەتن بەو پیشەیەشیان فێر بکا. هەڵبەتە لەسەرەتاوە بەو شێوەیە نەبووە کە نووسینگەکانی ئەمڕۆ کاروبارەکانیان هەڵدەسووڕێنن.

بەپێی گوتەی خاوەنی ئەو نووسینگانەی کە سەرەتا لە شاری هەولێر کردوویانەتەوە، لەساڵی ١٩٨٣ ئۆتۆمبێلی تاکسی جۆری بیجۆ (٤٠٤) بەکار دەهات بۆ مۆڵەتی گشتی. ئەوکات (٣) دینار وەردەگیرا لەو کەسانەی لە تاقیکردنەوە دەردەچوون. بەڵام ئەوەی دواخرابایە (١) دیناری لێ وەردەگیرا. ئەو کات پارەکە تەنیا بۆ خاوەن ئۆتۆمبێلەکە بوو. لەم ساڵەدا هیچ نووسینگەیەکی فەرمی بۆ فێربوونی چۆنێتیی ئاژوتنی ئۆتۆمبێل لەم شارەدا نەبوو.

دوای ئەوەی (ئیدارەی مەحەللی) شاری هەولێر ئەو ئەرکەی گرتە ئەستۆ، ئەمجارە لەجیاتی (بیجۆ ٤٠٤) ئۆتۆمبێلی جۆری (تۆیۆتا- پیکەب) ستاوتی بۆ مەشق پێکردن بەکار هێنا.

مەسەلەی پارە وەرگرتن بوو بەپسوولە و بۆ دەرچوون و دواخران بوو بە (٣) دینار.

پاش ئەوە سەندیکای گواستنەوە و گەیاندن ئەم کارەی گرتە ئەستۆ، ئیدی ئۆتۆمبێلی جۆری (بیجۆ) بۆ هاتوچۆی گشتی (عمومی- گشتی) بەکاردەهێنرا و مەشقیان پێی دەکرد، ئۆتۆمبێلی جۆری (لادا) بۆ هاتوچۆی (خصوصی- تایبەتی) بوو. بەڵام بۆ فێربوونی مۆڵەتی تایبەت کەسەکە بەویستی خۆی بوو، بەهەر ئۆتۆمبێلێک مەشقی بکردبایە، دەیکرد.

دواتر جۆری ئۆتۆمبێلەکە گۆڕا و بوو بەئۆتۆمبێلی جۆری کرۆلا- ژاپۆنی. بەڵام لەدوای ئەوە ئۆتۆمبێلەکانی مەشق پێکردن بوو بەئۆتۆمبێلی جۆری (پرۆتۆن)، بەمەرجێ مۆدێلی لە (٢٠٠٠) کەمتر نەبێ. سەبارەت بەنووسینگەکان، ئەو ئۆتۆمبێلانەی بۆ مەشق پێکردن بەکاری دەهێنن، هەموو جۆرە ئۆتۆمبێلێک دەبێت، بەمەرجێک مۆدێلەکەی لە (٢٠٠٠) کەمتر نەبێت.

لەساڵی ١٩٨٥ نووسینگەی (سۆران) بۆ یەکەم جار لە شاری هەولێرو کوردستان کراوەتەوە. خاوەنەکەی (بەهرام تاهیر حەسەن)ە. دیارە بۆ کردنەوەی نووسینگەکان دوای هەوڵ و تەقەلایەکی زۆر، لەلایەنی پەیوەندیداری هەولێرەوە رەوانەی بەغدا دەکرێن. لەوێ ئاسانکارییان بۆ دەکرێت بۆ کردنەوەی نووسینگەی شوفێری، ئەوکاتەش نەک لەشاری هەولێر بەڵکو لە کوردستان نووسینگەیەک نەبووە.

دواتر نووسینگەی شێروان پاشان نووسینگەی سەفین دوای ئەو، نووسینگەی سامی کرانەوە. شایانی ئاماژە پێکردنە نووسینگەی (سەفین)، پێشتر نووسینگەی (دۆرە) بووە، لەخاوەنەکەی کڕاوەتەوە. بەپێی ئەو زانیارییانەی دەست کەوتن جاران دەتوانرا نووسینگە بکڕێتەوە. نووسینگەی (دۆرە) لەشاری (بەغدا) بوودو دوای ئەوەی کڕاوەتەوەدو گوێزراوەتەوە بۆ شاری هەولێر بووە بە (سەفین). ئینجا حکومەت ئۆتۆمبێلەکانی خۆی کێشایەوەدو دایانە ئەو نووسینگانەی بەشدارییان کرد. سەرەتا نرخەکەی بوو بە (٥) دینار دواتر بوو بە (١٠) دینار، بەپسوولەش بۆ خاوەن نووسینگەکان بووە.

تا گەیشتە راپەڕینی بەهاری ساڵی ١٩٩١ پارە دانەکە هەر بەپسووله مایەوەدو بوو بە (٢٥) دینار. (١٥) دینار بۆ نووسینگەو،

(١٠) دینار بۆ هاتوچۆی هەولێر.

دوای ئەوە ئەو (٢٥) دینارە بەم شێوەیە دابەشکرا ١٢/٥ بۆ نووسینگە ١٢/٥ دیناروو نیو بۆ هاتوچۆی هەولێر.

نرخی خولی فێرکردن لە نووسینگەکان بەم شێوەیە بوو لە (ئیدارەی مەحەللی) (٥٠) دینار تەنیا بۆ فەرمانبەران بوو، ماوەکەشی سێ هەفتە بوو.

لە (یەکێتی ئافرەتانی عێراق) (٥٠) دینار تەنیا بۆ ئافرەتان بوو، ماوەکەشی سێ هەفتە بووە.

نووسینگە ئەهلییەکان بڕی (١٠٠) دیناریان وەردەگرت ماوەی شوفێرییەکەش دوو هەفتە بووە. دواتر بووە بە (١٥٠) دینار ماوەکەش زیاد بووەو بووەتە یەک مانگ.

جاران واتە بەر لە رووخانی رژێمی بەعسی هەڵوەشاوە، مانگانە مەشق پێکراوان ژمارەیان نەدەگەیشتە (١٠) کەس

ئافرەت بەرێژەی ٢٪ بوو.

پیاو بەرێژەی ٩٨٪ بوو.

بەلام حاڵی حازر رێژەی ئافرەت و پیاو وەک یەکە بە رێژەی "٥٠٪ بە ٥٠٪". لەهەمان کاتدا، ئەو رێژە بەرەو زیاد بوونیشە، مانگانە نزیکەی (٢٠-٣٠) کەس بەمەبەستی مەشق پێکردن روو لە نووسینگەکانی ناو شار دەکەن.

مەشقی نووسینگەکان

خولی فێربوون و لێخوڕینی ئۆتۆمبێل لەبارەی (تایبەتی و گشتی) یەک جۆر بووە، چونکە مەبەست تەنیا فێربوون بووە وەک:

- لێخوڕینی ئۆتۆمبێل
- هێماکانی هاتوچۆ
- میکانیک
- رەوشتی شوفێری

وانە گوتنەوە بەم شێوەیە بووە:

- یاساکانی هاتوچۆ (١٠)وانە
- بنچینەکانی هاتوچۆ (٨)وانە
- نیشانەکانی هاتوچۆ (٨) وانە
- میکانیک (١٠) وانە
- فریاکەوتنی سەرەتایی (٢) وانە
- بەرگری شارستانی (٢) وانە
- کۆمپانیای بیمەکردن (٢) وانە
- کۆ (٤٠) وانە

مەرجەکانی دانانی نووسینگە

١- رەزامەندی بنکەی پۆلیسی ناوچەکە کە لێی دادەنێت و دەکاتەوە.
٢- پشتگیری و مۆری موختار.
٣- دوو شاهید لە ناوچەکە.
٤- پەنجەمۆری خاوەن نووسینگە.

ئیمتیازەکانی نووسینگە

جاران نووسینگە چەندین ئیمتیازاتی هەبووە.. لەوانە پاش ئەوەی خولەکەی تەواو دەبوو بەڵگەنامەی وەردەگرت پلەکانی لەسەر تۆمار دەکرا بەباشەو زۆر باشە یاخود دواخران. گەر هاتوو دواخرابوایە، ئەوا بۆ جاری دووەم داخیلی دەورە دەبۆوە.

(رێنماییەکانی نووسینگەی مەشق پێکردن)

تەواوی نووسینگەکانی لێخوڕین و فێربوونی ئۆتۆمبێل لەسەر کۆمەڵێک رێنمایی رێککەوتوون و لە نووسینگەکانیان هەڵواسیوە.. هەر کەسێ چ (ژن یان پیاو) بچێت بۆ لایان بەمەبەستی داخیلی بوونی خول، رێنماییەکانی دەخەنە بەر دەست، چونکە مەرجە ئەو کەسەی روو لەو نووسینگانە دەکات دەبێت جیاوازیکردن بەرێنماییەکانیان پابەند بێت بەبێ.. رێنماییەکانیش ئەمانەن:

فۆرمی رێنمایی
نووسینگەی مەشق پێکردن

برا/ خوشکی مەشق پێکراو
پێویستە پابەند بێت بەم رێنماییانەی خوارەوە
لەگەڵ رێزدا

١- گوێڕایەڵی رێنماییەکانی فێرکاربە.
٢- جگەرە کێشان قەدەغەیە لەکاتی مەشق پێکردن.
٣- نابێ منداڵتان لەگەڵدا بێت لەکاتی مەشق پێکردن.
٤- نابێ هاورێتان لەگەڵدا بێت لەکاتی مەشق پێکردن.
٥- پێشەکی پارەکە وەردەگیرێت.
٦- لەدوای وەرگرتنی پارەی فێرکردن، پارەکە ناگەڕێتەوە.
٧- گەر لەکاتی دیاریکراو ئامادە نەبێت، ئەوا بۆت قەرەبوو ناکرێتەوەو بۆت نییە دواتر مەشق بکەیتەوە.
٨- رۆژی هەینی پشووە.
٩- ماوەی خولەکە (١٥) رۆژە.
١٠- (٩) رۆژ لە دەرەوە و ناو شار.

١١- (٦) ڕۆژ لە (ڕەمپە) و (ژمارە ٨).

١٢- ڕۆژانە (٤٥) خولەک مەشقکردنە.

چۆنیەتی مەشق پێکردن

سەرەتا ڕۆژی یەکەم لە دەرەوەی شار لە شوێنێکی چۆڵ مەشقەکە دەست پێدەکات. لە سەرەتادا مەشقکار باسێکی (٥) خولەکی بۆ ئەو کەسەی هاتووە فێری شوفێری ببێ دەڵێت: دەربارەی چۆنیەتی دانیشتن و ڕێکخستنی ئاوێنەکان و کوشن. دەربارەی کلاچ و سویچ لێدان و گێر (دەندە) بەرەو یەک بردن بۆ ڕۆیشتن و لەکاتی هەر گێڕ گۆڕینێکدا کلاچ تەبق دەکرێت. دوای ئەم موحازەرە کورتە دەکەونە بواری کردەییەوە.

پاش ئەوەی ڕاهات و فێربوو وردە وردە دەهێندرێتە نێو قەرەباڵغی سەر شەقامە سەرەکییەکان. دوای ئەوە دەهێندرێتە نێو شار، بۆئەوەی مەشق پێکراو متمانەی تەواوی لا پەیدا ببێ و کارەکەی لا خۆشەویست بێ و هەوڵی تەواوی بۆ فێربوونەکە بدات.

شایانی ئاماژە پێکردنە، پێشکەوتنی کارەکان لەسەر مەشق پێکراوەکە دەوەستێت تا چەند وەریگرتووەو کاری پێدەکات. بۆ نموونە بەپێی ئەو قسانەی خاوەن نووسینگەکان لەسەری کۆکن.

ئەم کارە لەسەر تەمەن دەوەستێت. بۆ نموونە لە تەمەنی (١٥-٤٠) ساڵ بەنیسبەت پیاو زۆر زوو ڕێنماییەکان وەردەگرن و بەرزەفتی کارەکان دەکەن. بەڵام لە (٤٠) ساڵ بەرەو سەرەوە ئەوا ماندوو بوونی زیاتری دەوێ و درەنگتر دەتوانێ خۆی بەرزەفت بکات. لەتەمەنی(١٥-٣٠) ساڵ بەنیسبەت ئافرەت زوو ڕێنماییەکان وەردەگرن و بەرزەفتی فێربوون دەبن. بەڵام لە (٣٠) ساڵ ماندوو بوونی یەکجار زۆر دەوێت. ماندوو بوونی پێوە دیار دەبێت.

ئەو (٦) ڕۆژەی دەمێنێتەوە لای زۆری نووسینگەکان لە (ڕەمپەو ژمارە ٨) (٤٥ بە ٤٥) خولەک لێکی دەدەن و دەبێت بەکاتژمێرو نیوێک. تا مەشق پێکراو بە تەواوی بتوانی چۆن بەسەر ڕەمپە دەکەوێ و چۆنی ڕادەگری و چۆن دووبارە هەڵدەستێتەوەو دەڕوات. چۆن لەسەر ڕەمپە دێتە خوارێ و بە چ شێوەیەک دەچێتە گەراج.. لەگەراج بە چ شێوەیەک دەکشێتەوەو چۆن پیتی(L) ئێلی ئینگلیزی ئەنجام دەدات.

هەڵبەتە لەسەر ڕەمپەو ژمارە (٨) و ناو بازاڕ نووسینگەکان ڕۆڵێکی باڵا دەبینن و بەئۆتۆمبێلی نووسینگەکان تاقیکردنەوەکان ئەنجام دەدرێت.

ئێستا لە ڕەمپە (١٧٥٠) دیناری چاپی ئێستا وەردەگیرێت. بۆ هەر جارێک گەر بۆ چەند جارێک دوا بخرێت، ئەوا بۆ هەموو جارێ دەبێ جارێکی تر خۆی ناونووس بکاتەوە. بەهەمان شێوە سەبارەت بەتاقیکردنەوەی ژمارە (٨) و ناو بازاڕ.

نووسینگەکانی ئاژۆتن و فێربوونی ئۆتۆمبێل لە شاری هەولێر

١- نووسینگەی سۆران
٢- نووسینگەی شێروان
٣- نووسینگەی سەفین
٤- نووسینگەی سارا
٥- نووسینگەی سەلاحەدین
٦- نووسینگەی کانی
٧- نوسینگەی کەمەند
٨- نووسینگەی ڕاستی
٩- نووسینگەی قەرەچوغ
١٠- نووسینگەی سانا
١١- نووسینگەی بەڵێن
١٢- نووسینگەی ئاڵا
١٣- نووسینگەی دەریا
١٤- نووسینگەی هەولێر
١٥- نووسینگەی هەرێم
١٦- نووسینگەی سامی
١٧- نووسینگەی کارزان
١٨- نووسینگەی لێزان
١٩- نووسینگەی ئارام
٢٠- نووسینگەی هێمن

سەرچاوەکان:

١- عەبدولکەریم قادر لەشکری خاوەنی نووسینگەی کانی لەساڵی ١٩٨٥ دامەزراوە.
٢- مام نورەدین خاوەنی نووسینگەی سەفین لەساڵی ١٩٨٣ مۆڵەتی فەرمی نەبووە. لەپاش ساڵی ١٩٨٧ەوە بووە بەفەرمی. مۆڵەتی نووسینگەکە بەناوی (ئەبو زەید محەمەد ئەمین- خالید محەمەد ئەمین)ە.
٣- شوان غەریب عەزیز خاوەنی نووسینگەی سەلاحەدین. لەساڵی ١٩٩٨ دامەزراوە.
٤- بارام تاهیر حەسەن خاوەنی نووسینگەی سۆران ١٩٨٥ بۆ یەکەم جار لە هەولێر و کوردستان دامەزراوە.
٥- نوالەی نوێ/ کانوونی دووەم. ٢٠٠٤ ژمارە (٦) دیمانە/ زانا گەلاڵی ل٢٩.

دەرگای ئەحمەدی قەڵای هەولێر

هوشیار عەبدوڵڵا

قەڵا سەرکەش و خۆڕاگرەکەی شاری هەولێر هەر لەکۆنەوە یەک دەرگەی هەبووە، کە ئەویش "دەرگەی گەورە"یە، کە دەکەوێتە بەشی باشووری قەڵاوە، کاتی خۆی لەزەمانی عوسمانییەکاندا بینایەی سەردەی دەرگەکە سەرای حکومەت بووە، هەموو دام و دەزگای میری لەوێ بووە، لە موستەنتیق و تاپۆ و زیندان و نفووس و شاردوانی و دادگا.

ئینجا هەرکە شەو دادەهات سەر لەئێوارەکەی دەرگای قەڵات دادەخرا، بەیانیانیش دەکرایەوە. لەدوا ساڵانی سەدەی نۆزدەهەم دەرگایەکی بچووک لە ڕۆژهەڵاتی قەڵات کرایەوە، ناویان لێنابوو "دەرگەی گچکە" دەرگەی قوللەشیان پێدەگوت، کە کاتی خۆی لەو دەرگایەوە "گەردییەکان" توانیبوویان بە یارمەتی "حاجی عەبۆ ئاغاو عەبدولڕەزاق ئاغای عەوێزی "دزە بکەنە ناو قەڵاو هێرش بکەنە سەر سەراو "کاکل ئاغا"ی برا گەورەیان لە بەندیخانە دەربێنن و ڕزگاری بکەن و باشچاوەشەکەش کە ناوی "ڕەشید باشچاوەش" بوو، بکوژن.

کاتێ کە دەوڵەتی عوسمانی لەشەڕی یەکەمی جیهانی ١٩١٤- ١٩١٨ دۆڕاندی و ڕووخا، لەشکری بەریتانیا گەیشتە کوردستان و هاتە ناو هەولێر، کاپتن (های) بوو بە فەرمانڕەوای شارەکە، بینایەکی نوێیان لەخوارەوەی قەڵا دروستکرد، سەرایان گواستەوە خوارێ، هەولێر کرایە لیواو یەکەم موتەسەریفی هەولێریش داندرا کە "ئەحمەد عوسمان" ئامۆزای مەلا ئەفەندی بوو "ئەحمەدە فەندی"یان پێدەگوت، ماڵی لەقەڵاتێ بوو، هەستا لەلای باکووری قەڵاتێ دەرگایەکی نوێی کردەوە، ئەو جادەیەیان لێدا، لەوکاتییەوە ئەو دەرگایە بەدەرگای "ئەحمەدی" ناسراوە، ئەمەش لەساڵی ١٩٢٢- ١٩٢٣ بووە، دەرگاکەش بەرامبەر گەڕەکی تەیراوەیە.

ئاشی ئاوی گۆمەشین - شێخان

فەرهاد گۆمەشینی

ئاشی ئاو، لەسەردەمی خۆیدا بۆ هارینی (گەنم و جۆ و نیسک و نۆک و... هتد) و بۆ بەرهەمهێنانی نارد و عەلەف و دانەوێڵە دەزگایەکی بەسوود بووە. جگە لەوەش خەڵکانێکی زۆر کاریان تێدا کردووە و دەستمایەکیان لێی دەست کەوتووە بۆ خەرجی و پێویستیی ژیانیان. ئاشی ئاو لەبەر ئەوەی ئەرک و ماندی بوونی زۆر بووە، کەم بووە، هەبووە بە خێزانێک بەڕێوە بچێ، زۆربەی ئاشەکان کۆمەڵە خێزانێکی زۆر کاریان تێیدا کردووە، وەک لەم ئاشە بۆمان روون دەبێتەوە، لەوانەیە دەستمایەش یەکێک بووبێت لەبەرئەوەی خەڵک ئەو کاتە پارەیان کەم بووە. ئەرکی بەڕێوەبردنیشی زۆر بووە، هەم بۆ هەڵبەستانی جۆگە و هەم کاتێک بنەوان تەقیوە و ئاو بۆ ئاش نەهاتووە، یاخود بەهۆی بەفر و شەختە، ئیتر شەو بێت یا رۆژ، ناچار چەند کەسێک بە دوای چاکردنەوەی جۆگەدا چوون، چ شەختەی شکاندبێ یاخود بنەوانی چاکردبێتەوە، یاخود جۆگەی پاک کردبێتەوە، لە کاتێکدا بنەوانی ئاشەکان هی زۆربەیان دوور بووە، بە تایبەت ئەم ئاشەی ئێستا باسی دەکەین، ئەم ئاشە زیاتر لە وەرزی زستان و بەهاردا کاری کردووە، بەهۆی کەمی ئاو لە دوو وەرزەکەی دیکەدا.

پیاوێک بەناوی (جبرائیل مەحمود) کە ئیشی لەم ئاشەدا کردووە و بەشی تێدا بووە. زۆربەی کاتەکان شەختەی بەپێ خاوس شکاندووە. ئەم پیاوە پیاوێکی چوار شانەی زۆر بەهێز بووە. خەڵک ئازایەتی زۆری لێ دەگێڕنەوە.

ئاشەوانەکان بە شەوو بە رۆژ لەوێ ماونەتەوە و کاریان تێیدا کردووە، ئاگردانێکیان لەوێ بە بەرد دروست کردووە، هەر لەوێ هەویریان کردووە و نەستووکیان کردووە و خۆراکیان بۆ خۆیان ئامادە کردووە، بە تایبەتی لە زستاندا، کە چەند شەو و رۆژ هاتوچۆ نەبووە بەهۆی بەفر و کرێوە. خانووی ئاش خانوویێکی زۆر گەورە بووە، بەشێکی تری بۆ باری گەنم و جۆی ئەو کەسانەی باراشیان هێناوەتە ئاش و بەشێکی تری تایبەت بووە بۆ تەویلەی ولاغان. بۆ ولاغی ئەو کەسانەی لە گوندەکانی تر هاتوون و چەندان شەو و رۆژ لە ئاشدا ماونەتەوە.

ئەم ئاشە لەلایەن بنەماڵەی (کێخوا عەولا) و بنەماڵەی (حوسێن ئاغا) دروست کراوە و بەکاریان هێناوە بە نیوەیی، نیوە هی کوڕەکانی (حوسێن ئاغا) بووە: (فارس حوسێن، ئەمین

حوسێن، مەولود حوسێن). نیوەکەی تری هی نەوەکانی (کێخوا عەوڵا) بووە، بەم شێوەی خوارەوە: هەشتیەکی هی: (فەتحوڵڵا قادر) بووە، هەشتیەکی هی (حەمە رەشید عەزیز) بووە، هەشتیەکی هی (حەویز کەریم، عومەر کەریم، شەریف کەریم، فەتاح کەریم، حەمەدەمین کەریم) بووە، نیوە هەشتیەکی هی (مستەفا مەحموود، عەبدوڵڵا مەحموود، جبرائیل مەحموود) بووە، نیوەی هەشتیەکی هی (مراد ساڵح، کاکل ساڵح) بووە، ئەم ئاشە لە ساڵی (١٩٣٦ز) دروست کراوە و کاری کردووە تاکو ساڵی (١٩٤٢ز) ئەم ئاشە باش وەستایەک بەناوی (ئەحمەد) دایمەزراندووە، کە خەڵکی کۆیە بووە و ناوەناوەش بەرداشەکانی تیژ کردیتەوە لەجیاتی دەست هەقیش مزەی ئاشی وەرگرتووە، هی چەند رۆژێک. ئەم ئاشە کەوتۆتە بەشی سەرووی گوند و لەلایەن بەردبابی چەلەبی و خێڵی (گەردی) بەڕێوەیان بردووە. کە دانیشتووی گوندەکەن، ئەم ئاشە پێشتر لە دوورتر و لە سەرەوەی ئەم ئاشە دروست کرابوو، تەنها بەرەی (کێخوا عەوڵا) بەڕێوەیان دەبرد، بەڵام ئەو کاتە ئاشەکە (کۆڵ) بوو. کاتێک ئاشەکە گواسترایەوە ئەم شوێنە و کرایە (قورە) ئەو کاتە بنەماڵەی (حوسێن ئاغا)یان کردە شەریک. ئەم ئاشە زیاتر زستانان گەڕ بووە، واتا بەهۆی کەم ئاوی زیاتر لە زستانان کاری کردووە. بەڵام ئاشی تر هەبوو لە شوێنی تر بە بەردەوام کاریان کردووە. (ئاشە قوتە) کە کەوتۆتە بەشی خوارووی گوند و مێژووی لە هەموو ئاشەکانی تری (قۆتەرە) کۆنترە، کە خاوەنەکەی نادیارە و لە خوار ئەم ئاشە ئاشێکی تر هەیە بە ناوی (سەید عوزێر) لەلایەن سەیدەکانی ئەم گوندە ئیشی پێکراوە، لە (ئاشە قوتە) نوێترە. ئاشێکی تر هەیە لەناو گوند، بە ناوی (ئاشی ناو گوند) یاخود (ئاشی وەیسی)، ئەم ئاشەش لەلایەن بەرەی وەیسی، کە لە خێڵی (شێروانی)ین دروست کراوە و کاری پێکراوە، لەسەردەمی ئاشی (کێخوا عەوڵا) کاری کردووە و بە یەکەوە وەستاون و لە کار کەوتوون. ئەم چوار ئاشە قۆتەرە ئاسارێکی کۆن و مێژوویێکی ئەم گوندە دەگێڕنەوە، چەند جار ئەم گوندە سووتاو و تێک درا. خانووی بەپێوە نەما لەلایەن بەعسییەکانەوە. بەڵام شوێنەواری ئەم چوار ئاشە دەستی لێنەدراوە وەک خۆی مایەوە، بەڵام بەداخەوە ئاشی (ناو گوند) یاخود (ئاشی وەیسی) لە ساڵی (٢٠٠٣) لە رۆژی نەورۆز لە کاتێکدا خەڵک جلی رازاوەی دەپۆشی و ئاهەنگیان دەگێڕا، ئەم ئاشە لەو رۆژەدا شینی دەگێڕا و بەرەو مەرگ دەچوو بە دەستی شۆفەڵەکانی رێگاوبان، لە کاتێکدا لەم شوێنەدا رێگایەکیان دەبرد، ئاشەکەیان تەخت کرد. جگە لەم چوار ئاشە ئاسەواری (١٨) ئاشی تر بینراوەن، بەڵام لەبەر ئەوەی ئاشەکانی تر (کۆڵ) بوون بۆیە ئاسەواریان نادیارە.

تێبینی:

* ئەوانەی لە ئاشی (کێخوا عەوڵا) بەشدارییان کردووە و لە پێشەوە ناومان هێنان، هیچیان لە ژیاندا نەماون. جگە لەوانەی ناومان هێنان، کەسانی تریش لەم ئاشەدا کاریان کردووە بەتایبەت نەوەکانیان، باوکم یەکێک بووە لەو کەسانەی کاری تێدا کردووە و ئەم زانیارانەم زیاتر لەو وەرگرتووە.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە (١٥)ی، ٢٠٠٥ بڵاوبۆتەوە.

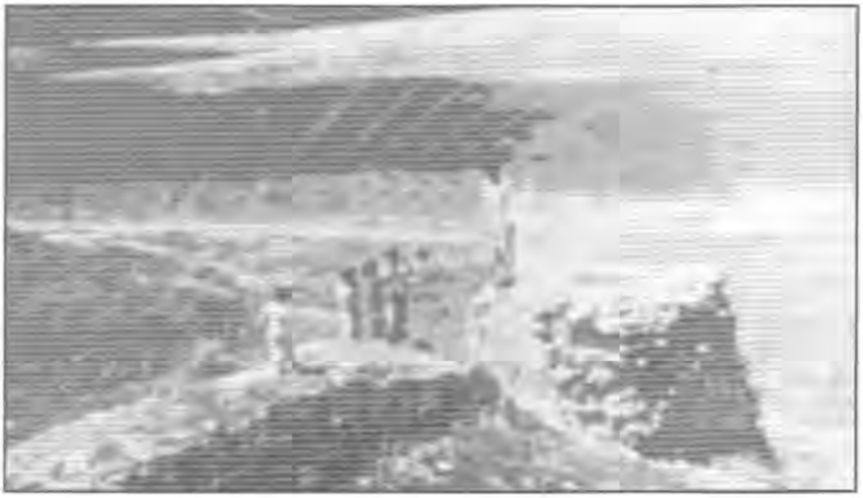

ئاشە ئاوییەکانی دەشتی هەولێر

هۆشیار عەبدوڵڵا

لە هەموو کوردستاندا پێش بەدیارکەوتنی ئاشی ئاگر تەنیا هەر ئاشی ئاوێ هەبووە، بەڵام لە دوای داگیرکردنی وڵاتی عێراق و کوردستان لە ساڵی (١٩١٨) لەلایەن بەریتانیاوە (ئاشی ئاگر، ئاشی مەکینە) بەدیار کەوت، ئەوانە ئاشی ئاگریان هێنایە کوردستان و وڵاتی عێراق و دایانمەزراند، ئاشە ئاوییەکانیش بەرە بەرە کزبوون و لەکار کەوتن، تا دوا ساڵانی سییەکان و سەرەتای چلەکان بەکارهێنانی ئەم ئاشانە لەدەڤەری دزەییاتی دەشتی هەولێرێ دەبینران، پاشان ئەم جۆرە ئاشانە بەیەکجاری لەکار کەوتن و نەمان، بەزۆری ئەو جۆرە ئاشانەش لەو شوێنانە دامەزرابوون، کە کارێز و جۆگەو رووباری لێ بوو، هەنووکەش لە هەندێ جێگاو شوێنان، شوێنەواری ئەم جۆرە ئاشانە هەر ماوە و دەبینرێ، لە هەندێ ناوچەی دەڤەری کوردستاندا ئەم جۆرە ئاشانە هەتا ساڵی (١٩٨٧) هەر مابوون، بەکار دەهێندران، لەوانەی کە بەندەتان دیبووی ئاشی گوندی (کچان)ە لە ناوچەی (سەنگاو)ی سەر بە قەزای (چەمچەماڵ)ی پارێزگای سولەیمانی، هەروەها ئەو ئاشە ئاوییانەی کە لە (دۆری ئاران)ێ بوون، سەر بەناحیەی خەلیفانێ قەزای رواندزێ بوون، لە پارێزگای هەولێر لە ساڵی (١٩٨٧) لەگەڵ خاپووركردن و ویرانکردنی دێهاتەکانی باشووری کوردستان، ئەو ئاشانەش کاول و خاپوور کران، لە دوای راپەڕینی ساڵی (١٩٩١ز) گەلی کورد دووبارە لەگەڵ دەستپێکردنەوەی بە ئاوەدانکردنەوەی گوندەکان لەزۆر شوێنان ئەو جۆرە ئاشانەیان دامەزراندەوە، بەتایبەتی لە ناوچە شاخاوییەکاندا، تەنانەت هەندێ لە رێکخراوە بیانییەکان (بەرداش)ەکانیان بۆ دەهێنان و بۆیان دابین دەکردن، ئەمانەش ناوی هەندێ لە ئاشە ئاوییە کۆنەکانی دەڤەری دزەییاتی دەشتی هەولێرن:

١- ئاشە کۆرە: ناوی یەکێک لە ئاشە ئاوییەکانی دەشتی هەولێرێ بووە، کەوتبووە ناو ئاقاری گوندی (عەلیاوەی شێخان) لە ناوچەی قوشتەپەدایە، هی بنەماڵەی شێخ سدیقی ماستاوەیی بووە، بۆیە ناونراوە ئاشە کۆرە، وادیارە بەرداشەکەی (کول-کۆر) بووە، باش گەنمی نەهاڕییە، بۆیە لە دەڤەرەکە بە ئاشە کۆرە

ناسراوە، ناوی ئەو ئاشەش تێکەڵ بە ئەدەب و بەیت و بەند و فۆلکلۆری دەڤەرەکە بووە، لە فۆلکلۆری دەشتی هەولێردا واهاتووە:

قوونی ئاشە کۆرەیە، سەد عەرەبەی زەرەر دایە
چاوی هێلاتە قولتە، جیقنەی پێدا رژایە

٢- ئاشەکانی گوندی قەتەوی: قەتەوی گوندێکە دەکەوێتە خوارووی رۆژئاوای شاری هەولێر، گوندێکی زۆر کۆنە، بە موڵک هی بنەماڵەی سەید ئەحمەدی نەقیبی هەولێری بووە، ئەو گوندە ئاقاری لەگەڵ ئاقاری گوندەکانی (قونیان، بێریات، باغە منارە، مزەحمەد، تۆبزاوە، شاری هەولێر) لەسەر یەکە، کارێزێکی ئاوی گەورەی هەبوو، پێیان دەوت (کارێزی قەتەوی) یان (ئاوی قەتەوی) ئاوێکی زۆری هەبووە، بەو ئاوەوە دەرێشتە خوارێ، شینایی و برنجێکی زۆری لەبەر دەکرا، دوو ئاشی لەبەر دەگەڕا، یەکەمیان ئاشی (خەرابەی) بوو، دووەمیان ئاشی قۆر (قوڵ)یان پێدەوت، کەلاوەو شوێنەکانی هەتا بەو ساڵانەی دواییش هەر مابوون.

٣- ئاشی خورخوری: ئاشێکی کۆن بووە، ئاوەکەی لە (بەستی شەرغەی) بە جۆگەلە بۆ ئاقاری گوندی (خورِ خورِ)یان هێناوە، ئاشەکەیان لەوێ دامەزراندبوو و دەگەڕا، ئەو گوندەش لە سنووری ناوچەی قوشتەپەیە و هی بنەماڵەی (کێخوا هیدایەت)ی بوو، هەنووکەش شوێنەوارەکەی هەر ماوە، کە ئاشی ئاگریش پەیدابوو ئەو بنەماڵەیە لە ساڵی (١٩٥٠) ئاشێکی ئاگریان کڕی و لەوێ دایانمەزراند.

٤- ئاشی شێخی چۆلی: لە مەخمووری بناری چیای قەرەچووغی (دەشتی قەراج) کاتی خۆی ماڵی خوا لێخۆشبوو (شێخ محەمەد نەقشبەندی) (١٨١٧-١٨٩١) ناسراوە بە شێخی چۆلی، (٣) ئاشیان لەسەر (ئاوی دەرماناوە)ی هەبوو، ئەو ئاوەش لە بناری چیای قەرەچووغی دێتە دەرەوە، جاران ئاوێکی زۆر تیژڕەو بوو، بەڵام هەنووکە لەبەر گۆڕانی باری کەش و هەواو کەمی بەفرو بارانی، ئەم ئاوەش کەم بووە، خەریکە وشک دەبێ، ئەو ئاوەی بە ئاوی ئاشان یان (ئاوی شێخی چۆلی) ناسراوە، لەبەرئەوەی (٣) ئاشی لەبەر دەگەڕا، ئاشەکانیش هی ماڵی شێخی چۆلی بوون، ئەو ئاوە مادەی (کانزا)یی بوو، سوودێکی زۆری هەبوو بۆ ئەوانەی تووشی نەخۆشی پێست ببوون، وەکو گرووپی، ئەو ئاوە بە جۆگەلەی دەهاتە خوارێ هەتا (کەندی هەوشار)ی دەڕۆیشت، شینایی و بێستان و برنجێکی زۆری لەبەر دەکرا، هەنووکەش شوێنەواری ئاشەکان، کە لە بەرد و گەچ دروستکراون هەر ماون، ئاشەوانەکەش ناوی (وەستا محەمەد) بووە، کە بەرەسەن خەڵکی دەڤەری (شەمدینان)ی باکووری کوردستان بووە، لەکاتی خۆی لەبەر تەنگ و چەڵەمەیەکی کۆمەڵایەتی عەشایری دەکەونە شاری هەولێرێ، پەنایان هێنابووە لای شێخی چۆلی، شێخ کە زانیبووی کابرا ئاشەوانە، ڕەوانەی مەخمووریان دەکات، بۆ ئەوەی سەرپەرشتی ئاشەکانیان بکات و دابمەزرێن، ئەو پیاوە لەدەشتی قەراجی بە (وەستا گۆجە) ناسرابوو، کاتی خۆی لە ناوچەکەی خۆیان پەنجەیەکی بەبەر (بەرداش)ی کەوتبوو، ئەو پیاوە پەنجا ساڵێک دەبێت کۆچی دوایی کردووە.

٥- ئاشی غەرابە تاوسە: ئەو ئاشە کاتی خۆی سەر بە ئاقاری گوندی (عەلیاوەی شێخان) بووە، لە سنووری ناحیەی قوشتەپەی هەڵکەوتبوو، شوێنەکەی غەرابەیەو نەختێک بەرزاییە و لەدەو (کەندی قورە بەگ)یە، (ئاوی گامردی) دەهاتەوە سەری، گردی ئەلیاس تەپە لەوێ نزیکە، کە گردێکی توورەگەڕێژە، دەڵێن کاتی خۆی لەشکرگای عوسمانییەکان بووە، شوێنەواری ئەم ئاشەش هەتا ئەم ساڵانەی دواییش هەر مابوو.

٦- ئاشی دۆغانی: ئەو ئاشەش لەسەر (ئاوی

قوڕەبەگ)ەوە بوو، لەناو ئاقاری گوندی دۆغانی لە نزیک (گردی دۆغان)ی هەڵکەوتووە، ئەو ئاشە زۆر کۆن بووە، ئاشی (مەلا حوسێن)یان پێدەوت، دەڵێن ئەو پیاوە مەلا بووە لە گوندی (گرد عازەبان) ئەو کاتی خۆی ئاشەکەی چاک کردبۆوە، بۆیە بەو ناوە ناسراوە، لەپاش مردنی مەلا حوسێن لە پاش گرانی ساڵی (١٩١٧ز) براکەی لە هەولێرەوە بە ماڵ و خێزانەوە هاتۆتە گوندی و بووەتە مەلا، مامۆستا بە خۆ و خێزانەوە تورکییەکی باشیان دەزانی.

٧- ئاشی داوەد فەندی: لە نێوان گوندی (عەزە) و (قونیان) بووە، ئەم پیاوە کابرایەکی هەولێری بوو، (٣) ئاشی ئاوی هەبوو، هەتا هەنووکە کەلاوەی منارەکەو شوێنەواری ئاشەکە هەرماوە.

٨- ئاشی عەرەبکەند: (عەرەبکەند) ناوی گوندێکە لە خوارووی رۆژئاوای شاری هەولێر هەڵکەوتووە، سەر بە ناحیەی عەنکاوەی قەزای مەڵبەندی هەولێرە، گوندێکی زۆر کۆنە، ئاقارەکەی لەگەڵ ئاقاری گوندەکانی (دوزتەپە، سوێرێ، عەزە، قونیان، قەریەتاغ، جمکە، باغەمنارە، لەسەر یێکە، بە موڵک هی بنەماڵەی یەعقوبییەکانی هەولێر بووە، ئەو گوندە گوندێکی بەخێرو بێر بووە، چەند کارێزێکی هەبووە، لەوانە (ئاوی ئەسعەدە فەندی، ئاوی شێخ زادەی، کارێزی قاسماغا)ی، ئەو کارێزە لەناو گوندی دەردەبوو، بە ئاقاری گوندی (دوزتەپە)یدا دەڕۆیشتە خوارێ هەتا دەگەیشتە گوندی (تەندوورە)ی، سەوزەو شینایەکی زۆری لەبەر دەکرا، سێ ئاشی لێ بوو، (١) ئاشی سەرداری، (٢) ئاروەندی هی هەولێرییەکان بوو، (٣) ئاشی قاسمە فەندی هی ماڵی مەلا فەندی بوو.

٩- ئاشی هەباسی: ناوی شوێنەواری ئاشێکی زۆر کۆنە لە دەو کەندەلانەکی دروستکرابوو، لە مابەینی گوندی پیرداود و دووگردکان هەڵکەوتبوو، مێژووەکەی دیار نییە و خەڵکی ناوچەکەش کەسی وا نەماوە، کە ئەو ئاشەی دیبێ کاری کردبێت، تەنیا ناوەکە و شوێنەوارەکەی مابوو، کە ئەو شوێنە (کاولە ئاش) بووە.

١٠- ئاشی گۆسکەی: گۆسکە ناوی گوندێکە کەوتۆتە دەشتی ملکیەی سەر بە ناحیەی قوشتەپەیە، بە (٢٢)کم لە خوارووی شاری هەولێر هەڵکەوتووە، ئاقاری لەگەڵ ئەو گوندانەی خوارەوە لەسەر یەکە، لەوانە (مێرخوزار، پرینگە، قووچەبرباس، برایەلەک، شارۆچکەی قوشتەپە)، دەڵێن کاتی خۆی ئەو گوندە لە ئاقاری گوندی (پرینگە)ی جودا کرایتەوە، (پرینگە)ش هی بنەماڵەی (سوڵتاناغای قورشاغلوی) بووە، جۆگەو ئاوێکی پێدا دەڕۆیشت، برنج و شینایییەکی زۆری لەبەر دەکرا، ئاشێکی ئاویشی لێ بوو، (ئاشی گۆسکە)یان پێدەوت، هی ماڵی (حەسەنی شێتە)ی بوو، ئەو گوندە ببوو بە هی بنەماڵەی فارساغا، حەسەنی شێتەی عەوێنەیی (رەشید)ی برازای لەوێ دانابوو، لەپاشان بە (رەشید گۆسکە) ناسرا، لە فۆلکلۆری دەشتی هەولێردا وا هاتووە:

عەوێنەم عەوێنەیە
گوندی (حەسەناغە)یە
ئاشی وا لە (گۆسکە)یە

١١- ئاشی پرینگەی لە دەشتی ملکیەی دەشتی هەولێردا، (٢) گوند بەو ناوەی هەیە، هەردووکیشیان ئاقاریان لەسەر یەکە و سەر بە ناحیەی قوشتەپەن، کاتی خۆی یەک گوند بوونە، بە موڵک هی بنەماڵەی (سوڵتاناغای قورشاغلو) بووە، پاشان گۆڕان روویداوە بەشێکی کەوتۆتە بن دەستی بنەماڵەی (ئەحمەداغا)، کە پاشان بە (ئەحمەد پاشا) ناسرا، ئەحمەد ئاغا (مامی نادری) برای رەوانەی ئەوێ دەکات بە (پرینگەی نادراغا) یان (پرینگەی سەرێ) ناسرا، بەشەکەی دیکە بووە هی بنەماڵەی دۆغرەمەچییەکانی هەولێرێ، بە (پرینگەی عەلیاغا) یان (پرینگەی

خواری) ناسرا، پاشان بووە هی حەمەداغای برای عەلی پاشای دۆغرەمەچی، ئەو گوندە ئاشێکی ئاوی لێ هەبوو.

١٢- ئاشی قوشتەپە: جگە لە شارۆچکەی قوشتەپەی، کە مەلبەندی ناحیەکەو دەڤەرەکەیە، (٢) گوندی دیکەش بەو ناوە هەیە، (١) قوشتەپەی گەورە، (٢) قوشتەپەی گچکە، کە ئاقاریان لەسەر یەکە هاوسنووری ناحیەکەن، قوشتەپەی گەورە (٢) کاریزی ئاوی هەبوو، یەکێکیان لەناو گوندی ئاوەکەی دەردەبوو، بەناو گوندیدا دەهات، ئەوەی دیکەیان لەبەرەوەی ئاوایی بوو، ئاوێکی زۆری هەبوو، دەغڵ و دانیان پێ رەباس دەکرد، تووتن و برنج و شینایییەکی زۆریان لەبەردەکرد، رەز و باغێکی گەورەی لەبەر کرابوو، نزیکەی جێگای (٦-٧) عەربە گەنمی داگرتبوو، جۆرەها داری بەرداری تێدابوو، ئاشێکی ئاویشی هەبوو، کە بە (ئاشی قوشتەپە)ی بەناوبانگ بوو، هی ماڵی (سلێماناغای حاجی ئەحمەد)ی بوو، تا سەرەتای سالانی چلەکان هەر مابوو، ئیشی دەکرد، بەلام لەگەل بە دیارکەوتنی ئاشی ئاگر ئەو ئاشەش لەکار کەوت.

١٣- ئاشەکانی داوداغای یەعقوبی: لەسەر ئاوی کاریزی یەعقوباغای لە ناو سەربازگەی هەولێر (٣) ئاشی ئاوی هەبووە، کە ئەو کاتە ئەو شوێنە سەربازگە نەبوو، زەوی و زارو رەزو باغی بنەماڵەی یەعقوباغا بووە، ئاشەکانیش، (ئاشی، گەورە و ناوەنجی و گچکە) بووە، خەلکی شاری هەولێر و گوندەکانی دەوروبەری شار بۆ لێکردنی باراش دەچوونە ئەوێ، مامۆستای بەرێز (سەید نەژاد بەرزنجی) لە دایکبووی سالی(١٩٢٠)ی قەلای هەولێر بۆی گێرامەوە وتی: (٧-٨) سال دەبووم دایکم بەگەر (مام عومەراغا) ناوێکی دام لۆ ئاشی یەعقوباغای، ئەو مام عومەرە بە پارە بە کەر و باران باراشی لۆ خەلکی دەبردە ئاشی و لێی دەکرد و دەیهێناوە، پیاوێکی پیر بوو، ئەمنی لەسەر پشتی کەرەکەی سوار کرد هەتا گەیشتینە ئەوێ، گەنمەکەمان لێکرد، کە گەراینەوە ماڵەوە دایکم تەمەشای ئاردەکەی کرد، وتی: ئاردێکی خراپە، کەپەکی زۆرە، پێش هەنگینێ دەیانگۆ خەلک بە کاروانان بە هێستران دەچوونە (شاری موسل)ێ لەوێ دەیان وت (ئاشی ئاگر) هەیە، ئاردەکە جوانە، درشت نییە هووردە، پاشان پیاوەک ناوی (جەعفەراغا) بوو، ئاشێکی ئاگری کری، هات لە بەرامبەر مزگەوتی (حاجی قادری دەباغی هەولێری) دایمەزراند، بەراستی لۆ فەقێیەکانی مزگەوتەکە زۆر ناخۆش بوو، دەنگە دەنگی ئاشەکە فەقێیەکانی هەردسان کردبوو، پاشان (ئەحمەد چەلەبی) ماکینەی ئاردی کری و مەکینەی کارەبای هێنا، وابزانم لە سالی (١٩٣٤) بوو.

١٤- ئاشی گردمەلای: لە گوندی گردمەلای بوو.

١٥- ئاشی مورتکە: لە گوندی مورتکە بوو.

١٦- ئاشی باشتەپەی: لە دەو گەندی باشتەپەی بوو.

١٧- ئاشی مێرخوزاری: لەسەر جۆگەی مێرخوزاری بووە.

١٨- ئاشی عەباسی: ئەو ئاشەش هی ماڵی شێخی چۆلی بووە، لە گوندی (ئاغولان)ێ لەسەر چەمی ئاغولانێ دامەزراوە، ئەو گوندە دەکەوێتە باکووری رۆژئاوای دەشتی بەرانەتی چەمێکی زۆر چر و پری هەبوو، کاتی خۆی بەراز و گیانداری کێوی تێدا بووە، چەمێکی بەناوبانگ بوو، لە نزیک چاکی ئەسحابە رەشەیە، هەنووکەش شوێنەواری کاولە ئاشەکە هەر ماوە.

سەرچاوەکان:

بۆ نووسینی ئەم بابەتە سوودم لە پیرە بەسالاچووەکانی دەڤەرەکە وەرگرتووە.

چاپخانەکانی شاری هەولێر

ئەسعەد جەباری

چاپخانەی کوردستان
(زاری کرمانجی)
١- دامەزراندنی چاپخانەی (زاری کرمانجی) لە رەواندز

بەرلەوەی باسی چاپخانەکانی شاری هەولێر بکەم دەمەوێ وەک رێزلێنان بۆ هەردوو خوالێخۆشبووان حوسێن حوزنی موکریانی و گیوی موکریانی باسێکی خۆیان هەیەو بەپێنووسی مەرحوم گیوی موکریانی لە گۆڤاری (هەتاو) ژمارە ١٦٩ی ٦ی بەفرانبار رۆژی هەینی ١٥ی کانوونی دووەمی ١٩٦٠ لەژێر ناونیشانی (مێژووی دامەزراندنی چاپخانەی کوردستان) هەر وەکو خۆی و بەرێنووسی ئەو سەردەمە بڵاو بکەمەوە.. دیارە گیوی موکریانی لەم نووسینەیدا مەبەستی چاپخانەی (کوردستان)ە کە لەشاری هەولێر دایمەزراندووەو ئاماژە بۆ ئەوەش دەکات کە ئەم چاپخانەیە هەر چاپخانەکەی (زاری کرمانجی)یەو پاشماوەی ئەو چاپخانەیەیە کە لە (رەواندز) دامەزراوە، ئەمەش دەقی نووسینەکەیە:

"مێژووی دامەزراندنی چاپخانەی کوردستان

داماو حوزنی موکریانی لەپاش ئەوەی لە ١٢ ساڵان بۆ کۆکردنەوەی کەرەستەی مێژوویی کوردان بەهەموو کوردستانی ژێر دەستی عەجەم و رووس و عوثمانییە ناپاکەکاندا گەراوە هەر بۆ ئەو ئامانجە کتێبخانە گرنگەکانی ئەستەنبۆل و سوریەو لبنان و مصر و پاریس و بەرلین بپشکنێ و هەر کتێبێکی بە هەر زمانێ کە کەم و زۆر باسی کوردو کوردستانی بکات بەهەر نرخێکی بێ کریوە وە لە ١٩١٢ دا بریاریدا کە لەشاری حلبێ دانیشن بۆ ئەوانەی کۆی کردوونەتەوە بیانکاتە کوردی و چاپیان کات وە بۆ ئەم ئامانجە چاپخانەشی بەپیتەکانەوە لە ئەڵەمانیا کری لە ١٩١٤ دا لەبەر شەری گەورەی یەکەم دواکەوت بەڵام لە ١٩١٥ دا لەرێگای بێروتەوە گەیشتە حلب و دامان مەزراند کە پیتەکانمان دابەش کرد (پ، چ، ژ، ڤ، گ)ی تێدا نەبوو کاکم ناچار بەقەڵەمی مۆرچییەتی قالبەکانی دروستکرد و ناردییە ئەڵەمانیاو

بۆیان دارشتین و لەوێ لەماوەی چەند ساڵێكی دا بەزاراوەی باكورو سۆران چەند كتێبێكی مێژوویی و عقیدەی ئیمان و مولودنامەو چەند جۆرد گۆڤارێكی كوردی و گەلێک ئاگاداری چاوراومان بەپێچەوانەی فرانسە و تركان بەدزی پێ چاپكردوە چونكە فرانسەكان بە مور رێگایاندا بە توركان كە بچن پشتی هێزی شۆرشی شێخ سعید بگرن وە هێزو تۆپ و فرۆكەشی دانێ.

داخەكەم ئەو سیانەی خوارەوە نەبێ ناوی هەموویانم لەبیرچۆتەوە.

١- مێرگەی دڵان (مێژوو).
٢- گەوهەری باكانە - چوار بەرگ مێژوویی.
٣- خونچەی بەهارستان.

ئێستا تەنها خونچەی بەهارستان ماوە چونكە لەپێش هاتنی خۆماندا هەزاران بەرگێكمان بۆ عێراق بۆ مستەفا پاشا نەمرود ناردبوو ئەوانی تر لەحلب بە ماڵ و خانوو هەموو شتێكەوە دەوڵەتی فرانسە سەبارەت بەدڵی توركان سووتاندی.

و كاكیشمیان (١١) مانگان لە گرتووخانە تاریكرد، لەرووی ئەوەوە كە داماو دەپازدە پیشەی (صنعة)ی هەبو.

رۆژی دەپازدە لیرەیەكی سوری زێری دەست دەكەوت پارەی زۆر بوو هەرچی هەیە دای بە پارێزەر (محامی)انی كوردو ئەرمەنی تا رزگاریان كرد.

جاران پتر چوونە بێروت و پاریس لە ١٩٢٥ دا هاتینە بەغداو لە ١٩٢٦ دا چووینە رەواندزی وە چاپخانەكەمان ناو نا زاری كرمانجی بە یادگاری شەهیدەكانی باكور، وامتیازی گۆڤارێكی كۆمەڵایەتی و هونەری و وێژەیی و مێژوویمان بەناوی (زاری كرمانجی) وەرگرت كە سەرنووسەرو بەرپرسیار داماو (حزنی)و هەڵسوورێنەری بەندە بوو تا تەموزی ١٩٣٢ ژیا لەماوەی ٧ ساڵاندا لەبەر بێ یارمەتی و دەست كورتی خۆمان ٢٥ ژمارەی لێ دەرچوو چونكە یاریكەرمان نەبوو بەپێی خۆی ناومالی خۆشمان ووردە ووردە دەفرۆشت دەماندا بەقاقەزو مەرەكەب و شەكرو چا سەرڕای ئەوەش چاوراوی مەلاكانی رەواندوزی سەبارەت بە دڵی تورک و عەجەمان و پۆلیسەكانی نوری سعیدی لەژێر پەردەی ئایینی دا ئێمەی شركرد دەیانگوت ئەو جۆتە برایە كافرن تەماشا بەزمانی زەندقە (كوردی) دەنووسن ئای جاسووسن بەكورتی ئێمەیان والێ كردو گەیشتینە رادەیەكی وا كە ساڵی لە جێژنانیشدا چاومان بە برنج و گۆشت نەدەكەوت جاری واهەبوو دەبوو مانگێكی تەواو نانی بەئاوی قووت بدەین شەكرو چاشمان بۆ نەدەكرا چونكە وایانكرد كە خەڵک پێیان كفربوو دەست لەكتێب یا گۆڤارێكی كوردی بدەن وە بۆمان نەدەفرۆشرا بەڵێ ئەو چاوراوو درۆو بوختان و ساختەكاریە هەر دەوامی كرد بۆیە بەدوو برایان بە چاپخانەی خۆمانەوە نەمانتوانی لەماوەی چل ساڵاندا خزمەتێكی تەواو بەدڵی خۆمان بۆ نەتەوە دواكەتوو و خاک دابەشكراو و چارە رەشەكەی كوردان بكەین، بەڵێ ناپاكێتیان لەگەڵ ئێمە نەكرد بەڵكو لەگەڵ نەتەوەی كوردیان كرد چونكە ئێمە ٥٠ ساڵە خۆمان و سەرو ماڵ و چاپخانەكەمان كردۆتە قوربانی بۆ بووژاندنەوەی ناوی كورد و كوردستان لە هەموو لایەنێكەوە خزمەتمان كردوە بەتایبەتی زمان و وێژەو مێژووی كورد ئەگەر كەسێكی چاوراوی دوژمن و كلكەكانی استعمار كاری لێ كردبێ دەتوانی ئەوە بكاتە بەڵگە ئەگەر ئێمە هەر دووک برا بەو هەموو تواناو دەسەڵاتانەوە كە لەگەلێک زانیاری و پیشەسازیماندا هەیە ئەگەر بۆ خزمەتی كورد رووومان لەكوردستان نەكردبایەو لەشارێكی وەكو حلب یا بغداد خەریكی كاسبی باین ئایا ئەمرۆ لە هەموو كوردستاندا كەس لەئێمە دەوڵەمەندتر دەبوو؟ ئێستاش نەتەوەی كورد یارمەتی ئێمەی دابا یەكێكی وەكو من لەجیاتی ئەوەی كەكاری رەنجبەرێكی بكەم و تەمەنم لە كارێكی وادا بەسەربچێ بەنووسین لە وێژەو مێژوو و ئیتر كارم كردبا نەتەوەی كورد خێری پتر لێ نەدەدیم؟.

ئەوا گەیشتینە ١٥ / ١ / ١٩٦٠ بەو هۆیە مێژووی دامەزراندنی چاپخانەی كوردستان گەیشتوتە (٤٥) ساڵان چونكە لە ١٩١٥ دا لە حلب دامەزراوە خۆی لە دارو بەرد دای ترک وعەجەم و استعمار و جاسوسەكانیان كە بەلایانەوە وابوو بەڵێ یارمەتی و یا لەبەر چاو و راو لەخزمەت سارد دەبمەوە ئەوا بەكوێرایی چاوی دوژمنانی كوردو كوردستان بەگرەودانی خانووی نیشتەمەنی منداڵەكانم چاپخانەیەكی نوای ئۆتۆماتیكم لە ئەلەمانیادا كری، بەهەموو چەشنە پیتێكی تازەوە.

داماو (حزنی) كە زەبر و زەنگی زەوی و ئاسمانی بەهەزارجار زیندان و ماڵ سوتاندن و تاڵانكردن و هەرەشەو گورەشەو درۆو بوختانی پڕ بەدونیا نەیانتوانی لەخزمەتی كوردو

کوردستانی سارد بکەنەوە منیش سەرەڕای ئەوەی کە برای ویم یارمەتی ئەدرێم کاروبارم هەر بەسستی دەڕوا کە یارمەتیش بدرێم ئەو خزمەتانەی کە لەژووری بیرو باوەڕتاندایە لەتوانامدا هەیە پێشکەشتانی بکەم ئیتر وەبالی ئێمە و نەتەوەی کوردیشە وەئەستۆی ئێوە."

ئەم نووسینەی مەرحوم گیوی موکریانی پێویستی بە هیچ خوێندنەوەیەک نییە و خۆی گوزارشت دەکات لە راستی و دروستی ئەو رووداوە مەزنەو ژیان و گوزەرانی هەلکەوتەی کوردو کوردستان مەرحوم حسێن حوزنی موکریانی و ئەو رەنجەی داویەتی بۆ ئەو بوارەی کە رۆژ ئازاری پێوە چەشت و سەرگەردانی زۆر پێوە بینی بە هۆی کارەکەیەوە.. ئەوەتا گیوی خوالێخۆشبوو کاتێ لە ژیاندا بووە بەو شێوەیە باسی خۆی و براکەی و مالّ و مندالی خۆیان دەکات.

بە راستی دلسۆزی ئەو دوو جوامێرە بۆ کارەکەیان و هەنگاونان بۆ پەرەپێدانی کاری رۆژنامەوانی و دەزگای چاپ نیشانەی ئەوپەڕی خۆشەویستییە بۆ ئەدەب و وێژە و کلتوور و هونەر و مێژووی گەلەکەمان و خەرمان بەرهەمەکانی دەست و پەنجەی ئەو بەڕێزانە لەمێژوودا هەمیشە بەشانازیەوە باس دەکرێن.

ئەندازیاری ئینگلیزی (هاملتون) لە کتێبەکەی خۆیدا بەناوی (رێگایەک لەکوردستان - طريق في كوردستان) لەو کتێبەیدا دەلّێ: حوسێن حوزنی موکریانی بە تەنها مێژوونووس نەبوو بەلکو رۆژنامەنووسێکی ناوخۆیی و خاوەن ئیمتیازی رۆژنامەیەکی کۆمەلایەتی بوو.. هەروەها دەلێ: کاتێ مرۆڤ دەچێتە مالّی ئەم کەسەو لەسەر دەرگای مالەکەی بە تابلۆیەکی مس لەسەری نووسراوە (زاری کرمانجی) ئەمەش ناوی رۆژنامەکەی بوو.. سەروتاری رۆژنامەکەی دەنووسی و خالّ و پیتەکانی چاپی رۆژنامەکەی ئامادە دەکرد بە داری بەڕوە، هەر خۆی کاری چاپەمەنی و رێکخستنی لاپەڕەکان و تایپ و راکێشانی رۆژنامەکەی دەکرد لاپەڕە بە لاپەڕە.

ئەو چاپخانەیە بەردەوام بوو لە ڕەواندز تا سالی ۱۹۳٦ ز. بەهۆی ئەو باردودۆخەی دژوارەوە کە رووبەڕوویان دەبوویەوە لەلایەن دەسەلاتداران و بەکرێگیراوان و دواکەوتووان و دەربەگەکانەوە چاپخانەکەیان لەو سالەدا گواستەوە شاری هەولێر.

ئەو چاپخانەیەی حوسێن حوزنی موکریانی بەردەوام بوو تا سالی ۱۹٤۷ خۆی کۆچی دوایی کردو پاش ئەویش براکەی مەرحوم (گیوی موکریانی) سەرپەرشتی چاپخانەکەی کرد، لەو ماوەیەی کە گواستراوەتەوە بۆ هەولێر گۆڤاری (رووناکی)یان دەرکردووە.

ئەو چاپخانەیەی بنەمالەی حوسێن حوزنی و گیوی موکریانی جگە لەچاپکردنی چەندین گۆڤارو رۆژنامە لە کوردستان، زیاتر لە ۱٤۰ کتێب و نامیلکەی لەچاپداوە وەکو کتێبەکانی (مەم و زین، مێرگەی دلان، خونچەی بەهارستان، کوردستانی موکریانی، مێژووی میرانی سۆران، مێژووی ناودارانی کورد، مێژووی میرەکانی مەهاباد، فەرهەنگی نۆبەرە، دیوانەکانی حاجی قادری کۆیی، نالی، سالم، کوردی) هەروەها چاپکردنی گۆڤارەکانی (زاری کرمانجی، رووناکی، هەتاو، هەولێرو....هتد).

ئەم چاپخانەیە گرنگی و بایەخی خۆی هەبووە لە هەولێرو سەرتاپای کوردستان و ئەو مێژووەشی کە هەیەتی ئەوەی سەلماندووە کە سەرکەوتووانە کارەکانی خۆی راپەڕاندووەو زالّ بووە بەسەر هەموو کۆسپ و تەگەرەیەک کە هاتبێتە رێی.

چاپخانەی سەلاحەدین

۲- چاپخانەی سەلاحەدین لە سالّی ۱۹٦۳ لەلایەن (ئەنوەر ئیبراهیم ئەحمەد حەقی)یەوە دامەزراوە.. سەرەڕای ئەوەی ئەم چاپخانەیە لەسەرەتا کەرەسەکانی زۆر پێشکەوتوو نەبوون بەلام بۆ پێویستیەکانی ئەو شارە باش بوو چەندین دیوانە شیعر و کتێب و نامیلکەی پێ لەچاپدراوە.

چاپخانەی پەروەردە

۳- ئەم چاپخانەیە سالّی ۱۹۷۰ دامەزراوە یەکێکە لەدەسکەوتەکانی بەیاننامەی ۱۱ی ئازار - ئەم چاپخانەیە کۆمپانیایەکی ئەلمانی بەناوی (ئونیکا) هێنای بۆ هەولێر بەبڕی ۳٥۰ هەزار دیناری ئەو کاتە..هەروەها لەگەلّ کۆمپانیای (ئەلینو تایپ) رێککەوتن بۆ هێنانی دوو ئامێری چاپی لاینۆ لەگەلّ هەموو کەرەسەکانی بە ٦۰ هەزار دیناری ئەوکات.

سەرەتا ئەم چاپخانەیە ئەم سێ بەشەی بۆ دانرا:-

۱- بەشی بەرهەمهێنان.
۲- بەشی کرێکاردکان.
۳- بەشی کارگێڕی.

پاش ئەوەی کە هەموو ئەم چاپخانەیە تەواو بوو بە بڕی (٦٠٣) هەزار دیناری ئەو کاتە لەرۆژی ٥ /١ / ١٩٧٨ لەئاهەنگێکدا چاپخانەکە کرایەوە.

ئەم چاپخانەیە ڕۆڵی گەورەی بینیوە لەچاپدانی کتێبەکانی پرۆگرامەکانی خوێندن و خوێندنگەکان، هەروەها ئەم چاپخانەیە ڕۆڵی هەبووە لە پێشخستنی بزووتنەوەی ڕووناکبیری لەشاری هەولێرو هەموو کوردستان.

چاپخانەی شارەوانی هەولێر

٤- ئەم چاپخانەیە لەناوەڕاستی ساڵی ١٩٧٤ ز دامەزراوە.. لەم چاپخانەیەدا دەزگایەکی نیو بەتاڵ و دەزگایەکی بچووکی بازرگانی تیابووە جگە لە هەبوونی مەقەس بۆ بڕینی کاغەز، ئەم چاپخانەیە لەلایەن شارەوانی هەولێرەوە سەرپەرشتی کراوە.

پاش نوێکردنەوەی ئەم چاپخانەیەو هێنانی چەندین بەش ئامێری تر بۆ ڕێکخستنی چاپخانەکەو بەبڕی ١٤٠ هەزار دینار ئەوکات چەندین کەرەسەی بۆ دابینکراوە.

لەم چاپخانەیەدا سەرەڕای ئەوەی کاروبارەکانی دەوڵەتی پێ چاپکراوە بەڵام چەندین دیوانە شیعرو نامیلکەو کتێبی پێ چاپکراوە بەهەردوو زمانەکانی کوردی و عەرەبی.

چاپخانەی ڕۆشنبیری

٥- ئەم چاپخانەیە کاتی خۆی بەمەبەستی خزمەتکردنی باری ڕۆشنبیری کوردی دامەزراوە! لە ١٩٨٤/١/٧ بۆ یەکەمجار دەست بەکاربووەو یەکەم نامیلکەشی چاپکردووە، کتێبێکی خوالێخۆشبوو (دکتۆر نافع ئاکرەیی)یە.

ئەم چاپخانەیە هەموو بەشەکانی لەخۆگرتووەو کاتی خۆی یەک ملیۆن دیناری تێچووە.. بەشەکانیشی بریتییە لە:

بەشی مۆنتاژ.
بەشی وێنەگرتن.
بەشی چاپ.
بەشی کارگێڕی.
بەشی ڕێکخستنی کارە هونەرییەکان.
بەشی بەرهەم.
بەشی وەرشەی هونەری.
بەشی گەنجینە.

لەم چاپخانەیەدا دوو دەزگای ئەلدینۆ تایپیان هەبووە لەگەڵ ئامێرێکی کۆپی و ئامێرێکی دابەزاندنی ڕەنگاورەنگ.

بەدرێژایی تەمەنی ئەم چاپخانەیە تا بەر لە ڕاپەڕینی ١٩٩١ دەیان کتێبی چاپکردووە جگە لەچاپدانی ڕۆژنامەو گۆڤار.

چاپخانەی ئاسۆ

٦- ئەم چاپخانەیە ساڵی ١٩٨٨ لەلایەن عەبدوڵڵا ئەبو زێد دامەزراوە.. ئەم چاپخانەیە زیاتر چاپخانەیەکی بازرگانی بووە.. کارتۆن و تابلۆی کاغەزی سەر کەرەسەکانی خواردنی پێ لەچاپدراوە.. چاپخانەیەکی بەتاڵ بووە، کارمەندی سەرەکی ئەم چاپخانەیە عەبدوڵڵا مەحمود بووە.

چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین

٧- ئەم چاپخانەیە لەساڵی ١٩٨٥ لەزانکۆی سلێمانییەوە گواستراوەتەوە بۆ زانکۆی سەلاحەدین بەهەموو کەرەسەکانییەوە - (دکتۆر لەتیف حەسەن نەجارو ئوستاز ئەحمەد)وە سەرپەرشتی کراوە تاساڵی ١٩٩١.

لەم چاپخانەیەدا چەندین کتێب و نامیلکەو پرۆگرامەکانی خوێندنی زانکۆ چاپکراون.

ئەو دەزگاو چاپخانانەی دوای ڕاپەڕینی ١٩٩١ لە هەولێر دامەزراوە.

١- دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس.
٢- چاپخانەی حاجی هاشم.
٣- چاپخانەی ماردین.
٤- چاپخانەی نەوا.
٥- چاپخانەی ئارێز.
٦- چاپخانەی پاک.
٧- کۆمەڵگای شەهاب بۆ چاپ.
٨- دەزگای مێرگ.
٩- چاپخانەی کشتوکاڵ.
١٠- چاپخانەی موکریانی.
١١- چاپخانەی کاروان.
١٢- چاپخانەی هێڤی.
١٣- چاپخانەی ڕۆژهەلات.
١٤-چاپخانەی منارە.
١٥- چاپخانەی هاوسەر.
١٦- چاپخانەی بێریڤان.
١٧- چاپخانەی ژیان.
١٨- چاپخانەی ژین.
١٩- چاپخانەی کەویل.
٢٠- چاپخانەی دارا.
٢١- چاپخانەی بژار.
٢٢- چاپخانەی سەید برایمی برژاو.
٢٣- چاپخانەی هەرێم.
٢٤- چاپخانەی نور.
٢٥- چاپخانەی چرا.

كتێبخانە كۆنەكانی شاری هەولێر

كتێب جوانترین هاوڕێی مرۆڤە و مرۆڤیش لە خوێندنەوەی كتێب فێری زۆر زانست و زانیاری دەبێ، مێژووی نەتەوەكەی و وڵاتەكەی دەناسی، چێژ لە شیعری شاعیرەكانی وەردەگرێت و دەچێتە ناخی هەموو باسێكی بەسوود، كتێبخانەش شوێنی فرۆشتنی ئەم گەنجینانەیە، بۆیە لەشاری هەولێر كتێبخانە زۆر بووە. چاپخانەكەی مامۆستا (گیو موكریانی)، كە جۆرەها دەستنووسی نووسەرەكانی كوردی بەچاپ گەیاندووە، چاپكراوەكانی خۆی لە چاپخانەكەیدا دەفرۆشت، بۆیە دەتوانین بە چاپخانەی كوردستانی مام گیوی خوالێخۆشبوو بڵێین كتێبخانەی كوردستان، لە سەرەتای هاتنی ئەم چاپخانەیە لە رواندزەوە بۆ هەولێر، شوێنەكەی لەسەر چاپخانەی (رەشید كاكۆ)، لەبن قەڵات بووە بەرامبەر بازاڕی هەولێر و تا رووخاندنی ریزە دووكانەكەی ئەحمەدە فەندی هەر لەوێ بوو.

لە ساڵانی ١٩٣٧- ١٩٣٨ عەبدولعەزیز ئەفەندی كتێبخانەی (شیمال)ی دانا و بەزۆری لەبەر كەمی چاپەمەنی كوردی گۆڤارەكانی میسری و لوبنانی و عێراقی دەفرۆشت، وەك (مصور)و (اخر الساعة، الاثنین) و هی تریش و لەسەر داوای سەربازە ئینگلیزەكان رۆژنامەی (لەندەن تایمز)ی دەهێنا بۆ فرۆشتن و وەكیلی بلاوكردنەوەی گۆڤاری گەلاوێژ بووە لە هەولێر.

كتێبخانەی هەولێر لە ناوەڕاستی چلەكان لە لایەن (شێخ محەمەد محەمەد (شێخەشەل) دانراوە، ئەویش وەك كتێبخانەی شیمال چاپكراوی ئەوسای دەفرۆشت.

كتێبخانەی جیهاد، كە خاوەنەكەی (عەبدولرەحیم سائغ) بووە و كتێبخانەی سەربەستی لەلایەن (مەلا رەئووف مەعروف سەربەستی)یەوە لە پەنجاكان هەبوون و كتێبخانەی شۆڕش، كە خاوەنەكەی (قادر شۆڕش) بووە و كتێبخانەی ئازادی لە پاش شۆڕشی ١٤ی گەلاوێژ لەلایەن (تەلعەت نوری) دانراوە.

(جمعیة الاخوة الاسلامیة) كتێبخانەیەكی بۆ (موحسین ئەحمەد) دانا بوو بۆ فرۆشتنی پەڕاوی ئایینی و بلاوكراوەكانی ئەم كۆمەڵەیە، ئەم كتێبخانانەش لە هەولێر هەبوونە: (هەولێر، خۆشناو، كوردستان سەركەوت، سیروان عەسكەری، حەیدەری) ، ئەم كتێبخانانەش ئێستا لە هەولێر كتێب دەفرۆشن: التامیم، زانا، سۆلاف، ماردین و هی تریش هەن. كتێبخانەی میریش (گشتی) تا ساڵی ١٩٤٥ بەشێوەیەكی سادە و بچووك بوو، لەساڵی ١٩٦١ بینایەكی گەورەیان بۆ كرد و ئێستاش لە سەرەتای هەشتاكان بینایەكی تریان بە شێوەیەكی زۆر فراوان بۆ دروست كردووە.

*** لە كتێبی هەولێر بە سەرپەرشتی و رێكخستنی تەحسین چیچۆ و شێرزاد قادر لاپەرە ١٤٤- ١٤٥ وەرگیراوە.**

چایخانەکان

یەکەمین چایخانە، کە مێژووی بوونی لە هەموویان کۆنترە، چایخانەی (مام ئەنیشتەی ئەرمەن) بووە، کە بەرامبەر چێشتخانەی تاجربانی ئێستا و نزیک حەوزەکەی ئاوی بازاڕ بووە.

قاوەخانەی عەبۆ:

خاوەنی ئەم قاوەخانەیە لە بنەماڵەیەک بووە، کە بە خاوەن قاوەخانە و قاوەچیاتی ناودار بوون و قاوەخانەکەی دوو بەش بووە: "شوێنی زستانان و هاوینان"، حەوزێکی بچووکی ئاوی لە ناوەڕاستی شوێنە هاوینییەکەی بووە، کە بەرزاییەکەی (٦) مەتر دەبوو، ڕووی پێشەوەی بە نەخش و قەوس و جامخانە بوو و شوێنەکەی بەرامبەر مزگەوتی خانەقا بووە.

چایخانەی مام جەمیل:

ئەمەشیان لە جێگای باڵەخانەی عەبدوڵڵا شێخۆ، کە شوێنی هەر سێ کەبابخانەکەی بەرامبەر پەیژەی پیادەی قەڵاتە، ئەویش وەک قاوەخانەی عەبۆ شوێنی هاوین و زستانی هەبووە.

چایخانەی حەسەن ڕەزا:

چایخانەکەی مەچکۆی ئێستایە.

چایخانەی حەسەن قانون:

یەک چایخانە بووە لە گەڕەکی تەیراوە.

چایخانەی تاقی:

کرێکار و وەستای لێ دادەنیشت لەسەر شەقامی قەڵات بەرامبەر بازاڕ بووە.

چایخانەی عەلی فلەیح:

لەڕیزە دووکانەکەی بن قەڵات بووە، کە ڕەمەزانان حیکایەتخوان و بەیتبێژی لێ دادەنیشتن و مەجلیسیان خۆش دەکرد، زۆر قەوانی گەنج خەلیلی لێ دەدرا و لەگەڵ قەوانەکە ئەم وشەیە تۆمار کرابوو (چای عەلی فلەیح)، هەروەها چایخانەی سەید سەلیم و محەمەد کۆیی و چایخانەی جەوهەر چایەچی و چایخانەی مەعلق و چایخانەی سەعیدکەللە کە لەناو نەجاران نزیک مزگەوتی حاجی قادر بووە، نابێت ئەوەشمان لەیاد بچێ لە ڕیزی ئەم چایخانانەی سەرەوە لە قەڵاتیشدا چایخانەی تر هەبووە.

چایخانەی بایز:

وەک شوێن و مەڵبەند بەهۆی ئەم چایخانەیە ناوچەکە بەناوی ئەو هەڵدراوە تا ئێستاش ئەم ناوچەیە هەر بە چایخانەی بایز ناودارە و ناوچەکەش دەوروبەری گۆڕەپانی بەرامبەر بەڕێوەبەرایەتی ئاسایشی هەولێرە. لەم چایخانەدا خەڵکی گوندەکانی ڕێگای موسڵ و کرێکاران و ئۆتۆمبێلەکانی ئەم ڕێگایەی لێ دەوەستا، کە وەک گەراجێک شوێنی کۆبوونەوەی خەڵکی ئەم ناوچەیە بووە و ئۆتۆمبێلی گاز و نەوت و لۆری گەورەی موسڵاویشی لێ رادەوەستا.

گازینۆی عەنتەر:

لەسەر ڕێگای عەنکاوە گازینۆیەک، کە دیوارەکەی پەرژینی بەدار و قامیش و لاولاو بوو، خەڵکێکی زۆری دەهاتێ و تا سەرەتای حەفتاکانیش مابوو خاوەنەکەی پیاوێکی گەورە و قەڵەو بوو، لەبەر قەڵەوییەکەی عەنتەریان پێ دەگوت، بەڵام ناوی ڕاستی خۆی (پیرداود) بوو، شوێنی دەوروبەر و نزیکی ئەم گازینۆیە ئێستاش بە گازینۆ عەنتەر ناودارە.

چایخانە دێرینەکانی هەولێر

محەمەد سەعید کوردە

هەولێر شارێکی کۆن و دێرینی سەر ئەو رووی زەمینەیە، لە پاڵ ئەوەشدا خاوەن مێژوویەکی پڕ لە کەند و کلتوورو شارستانییەتێکی دەوڵەمەندە.

بەڵێ هەولێری قەلا و منارە بەقەد مێژووە پڕ لە سەروەرییەکەی جێگاو شوێنی بەناوبانگی هەبووە، ئەو شوێنانەش تا ئەورۆکە بەشانازییەوە لە کۆڕو مەجلیس و بۆنە تایبەتی و گشتییەکاندا باسی لێوە دەکرێت و بە بەشێکی زۆر گرنگ و پڕ بایەخی شارەکە لەقەڵەم دەدرێت. یەکێک لەوانەش چایخانە دێرینەکانی هەولێرە، کە هەموو کات شوێنی دیدەنی کۆڕو کۆبوونەوەو کات بەسەربردنی دەیان و بگرە سەدان پیاوماقووڵ بووە، بۆیە تا مێژووی ئەم هەولێرەش مابێ ناوی چایخانەو ئەو شوێنانە هەمیشە بە نەمری دەمێننەوە...

بێگومان هەر ئەوەش هانیدام چەند زانیارییەکی پێویست لە دەمی بنەماڵەو کەس و کاری خاوەن چایخانەکان کۆبکەمەوە، بەپێی ئەو هەلەی کە بۆم ڕەخساوە خزمەتێکی بچووک پێشکەش بە مێژوو و کەلتووری شاری هەولێر بکەم، بەو ئومێدەی لە داهاتوودا وەک ئەرشیفێکی دەوڵەمەند مامەڵەی لە تەکدا بکرێت و بە چاوی رێز و خۆشەویستییەوە سەیری بکرێت.

بۆ ئەو کاردشم هەوڵێکی زۆرم دا مێژووی تەواوی ئەو چایخانانە تۆمار بکەم، کە بۆتە بەشێکی هەرە زیندووی شاری هەولێر، بەلام دیارە کەم دەرفەتی و هەندێ هۆکاری دیکە هەر هێنددەم بۆ کرا کورتە باسێکی ئەو چایخانە بەناوبانگانە تۆمار بکەم، کە ئەمڕۆ بۆتە وێردی سەر زاری گەورە و بچووک.

چایخانەی عەبۆ

چایخانەی عەبۆ کە بە قاوەخانەی عەبۆ ناسراوە، چونکە ئەو کاتەی هەموو بەیانیان قاوەیان بە خۆڕایی دەدایە میوانەکانی، عەبۆ ناوی تەواوی (عەبدوللا سلێمان)ە و لە دەوروبەری سالانی (١٨٨٥) بە هۆی باوک و باپیرانییەوە ئەو چایخانەیان داناوە، بەلام دوای کۆچی

دوایی مام عەبۆی قاوەچی، کوڕەکانی کاکۆ، پاشان نادر سەرپەرشتی چایخانەکەیان دەکرد.

سەرەتا شوێنی چایخانەکە لە ناو جەرگەی بازاڕ بوو، پاشان لە دەوروبەری ساڵی (١٩٠٠) گواسترایەوە بۆ لای گەراجی مەخموری کۆن، دواتر لە ساڵی (١٩٢٥) چووە بەرامبەر مزگەوتی خانقا (کە دەکاتە شوێنی دەڵاڵخانەی ئێستا)، بەڵام ساڵی (١٩٥٨) بۆ دواجار گواسترایەوە بۆ تەنیشت چێشتخانەی تاجریان.

(عەبدوڵلا سلێمان) ناوی بە ئازایەتی و مەردایەتی و جوامێری و یارمەتیدانی هەژاران دەرکردبوو، بۆیە خەڵکی خۆشیان دەویست و نازناوی (عەبۆ)یان لێ نابوو.

میوانەکانی چایخانەکە بریتی بوون لە پیاوە ماقووڵ و ناسراوەکانی شاری هەولێر، کە سەرجەمیان ئاغا و فەرمانبەر و کاسبکار بوون، هەر چینێکیش لەوانە شوێنی تایبەتی خۆی هەبوو لە چایخانەکەدا. ئەوکاتەش نرخی چا بە یەک عانە بوو، کە دەیکردە (٤ فلوس)، پاشان بوو بە (١٠ فلوس) و لە دەوروبەری ساڵی حەفتاکانیش نرخەکەی بوو بە (٢٥ فلوس).

چایخانەی عەبۆ لە سەرەتادا شاگردی نەبوو، بۆیە ئەو کاتە تەنیا براو ئامۆزاکانی وەکو حاجی ئەمین و وەلی و محەممەد و تاهیر و یونس و منداڵەکانیان کاریان تێدا دەکرد و ئیش و کاری چایخانەکەیان بەڕێوە دەبرد، بەڵام لە ساڵی (١٩٦٠)ەوە شاگردیان بۆ چایخانەکە گرت،

لەوانەش کەمال و سابیر و عەلی و حاجی قادر و محەممەد حاجی و سەلاح و بەهرام و جەلال و... هتد بوون.

بۆ مێژوو دەڵێین چایخانەی عەبۆ، یەکەمین چایخانە بوو لە شاری هەولێر، کەوا لە ساڵی (١٩٥١)وە یاری (بلیارد)ی هێنایە شاری هەولێر، هەروەها یەکەمین چایخانەش بوو، یاریی شەترەنجی لە ساڵی (١٩٧٦ - ١٩٧٧) لە هەولێر بڵاو کردەوە، کە ئەو کات مامۆستایان (عەلی هەمزە) و (سەمیر عەبدوڵلا) پاڵەوانی شەترەنجی شاری هەولێر پاڵەوانەتیان بۆ ئەو یارییە ڕێک دەخست و پێویستییەکانیان بۆ دابین دەکرد، بۆیە بە داخێکی زۆرەوە دەڵێین لە مانگی ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٣ ژیانی ئەو چایخانە دێرینە بە هۆی چەند هۆکارێکی نالەباری ئەو کاتە کوژایەوە، بەڵام لە هەمان کاتدا دڵمان بەوە خۆشە دانیشتووانی شاری هەولێر چەندەها یادگاری شیرینی ئەو چایخانەیان لەیاد ماوە، کە هەمیشە بەتام و لەززەتەوە بۆ یەکتری دەگێڕنەوە.

بەڵێ دیمەنی دەیان سەماوەری هەمە قەبارە و نزیکەی بیست پیاڵە چای پڕی دەستی شاگردە ماندوونەناسەکان هەر لەبەر چاوی ئەو کەسانە ماوە، کە ڕۆژێک لە ڕۆژان هاتوچۆی چایخانەی عەبۆیان کردبێت، جگە لەوەی دەنگی زاری تاوڵە و چەقە چەقی دۆمینە و ئاوازی ئەو لاوک و حەیرانانەی کە لەسەر قەوانەکان تۆمار کرابوون، لەگەڵ گفتوگۆ خۆشەکانی ئەوانە تێکەڵ بە یەکتری دەبوون، بە ڕاستی دیمەنێکی هێندە سەرنجڕاکێشیان لێ دروست دەبوو، ناشێ هەروا بە ئاسانی لە یادبچنەوە.

چایخانەی عەلی فلەیح

(عەلی فلەیح حەسەن) لە سەیدەکانی نەعێمییە، باوکی لە ئەسڵدا تەکیەیەکی دیاری لە شاری کەرکووک هەبووە، بەڵام بەهۆی بار و دۆخی تایبەتی خۆی هاتە هەولێر.

عەلی فلەیح لە ساڵی (١٨٨٤) لە شاری هەولێر لە دایک بووە و ساڵی (١٩٢٠) لە بن قەڵای هەولێر چایخانەیەکی داناوە و سەرەتا خۆی سەرپەرشتی کردووە، ئەو کاتە بینایەکەی لە خوا لێخۆشبوو (عەبدولڕەحمان چەلەبی) بەکرێ گرتبوو، پاشان شوێنێکی دیکەی لە (شێخۆ ئاغا) کڕی و وەستاشی لە شاری موسڵ هێنا و چایخانەیەکی نموونەیی لە شووشە بەند بۆ زستان و هاوین دروست کرد.

ئەوانەی لە چایخانەکە کاریان دەکرد خوالێخۆشبووان (عەبدوللا و تەها قاوەچی) بوون. ئەوسا چا و قاوە لە چایخانەکە دەخورایەوە، نرخی چایەک بە یەک عانە بوو، بەڵام قاوەکە بە خۆڕایی بوو، تەنیا پارەی چایەکە وەردەگیرا، بە هاوینانیش شەربەت و ماستاوی مەڕی هەبوو.

عەلی فلەیح یەکەم کەس بوو قەوانی هێنایە هەولێر، کە ئەوسا لە شاری موسڵ و بەغدا دەهات، ئەو قەوانەش بەقورمیش کاری دەکرد و دەرزییەکیشی هەبوو و دەکەوتە سەر بەکرەکە شێوەکەی بازنەیی بوو کە دەنگی چەندین حەیرانبێژی ڕەسەنی وەک کاوێس ئاغا و حەسەن حەیران و گۆرانی بێژەکانی دیکەی وەک ئوم کەلسوم و فەرید ئەتردش و عەبدولحەلیم حافز و... هتد لەسەر تۆمارکرابوو.

هەموو جارێکیش عەلی فلەیح لەسەر حسابی خۆی کاوێس ئاغای حەیرانبێژی دەنارده بەغدا بۆ ئەوەی تازەترین جۆری قەوانی بۆ بهێنێت، دیارە ئەو کاتە کاوێس ئاغا دۆستایەتییەکی بە تینی لەگەڵ عەلی فلەیحدا هەبووە بۆ ڕاستی ئەو قسانەشمان کاوێس ئاغا لە یەکێک لە بەیتەکانی (گەنج خەلیل ئاغا)دا دەڵێ لە چاوی عەلی فلەیحی.

ئەوانەی هەمیشەش دەبوونە میوانی چایخانەکە بە زۆری ئاغاکانی دزەیی و خۆشناوەتی بوون، وەک زیوەر ئاغا و سەعدی ئاغای برای شێخۆ ئاغا، کە شوێنی تایبەتییان هەبوو، هەروەها حەیرانبێژان و کەسانی دیکەش لە چایخانەکەدا بەزمی خۆشی و شادییان ساز دەکرد، زۆر جار حەیرانبێژان و ئەوانی دیکەش دەهاتنە چایخانەکە و دەیانگوت مام عەلی خەرجیمان نییە، ئەویش دەیگوت وا من بۆ پشوودان دەچمەوە ماڵێ، ئێوەش لەسەر دەخیلەکەبن و ئەو ماوەی چایخانەکە دەسکەوتی چەند بوو، بۆ خۆتان بیبەن. جگە لەوەی عەلی فلەیح بە شاگردەکانی دەگوت ئەوەی پارەی نەدا نەکەن پێی بڵێن، نەبادا پارەیان نەبێ، چونکە بە ڕاستی ئەو چایخانەکەی بۆ خۆشی و کات بەسەربردن دانابوو، نەک بۆ قازانج و دەستکەوت، چونکە خۆی بە سواری ولاغ کاری بازرگانی لە ئێران و توران دەکرد، جگە لەوەش حەزی لە ڕاووشکار دەکرد، هەر بۆیە لە ماڵەکەی خۆیدا لە گەڕەکی عارەبانی لای مزگەوتی شێخی چۆلی ژوورێکی تایبەتی هەبوو، کە تاژی و تووڵەی تێدا بەخێو دەکرد.

لە سییەکانیش جوولەکەکانی هەولێر کە کاری بازرگانییان دەکرد، ڕۆژانی شەموان کە پشوویان بوو، دەهاتنە چایخانەکە و هەرچییان بخواردبایە پارەیان لێ وەرنەدەگیرا.

عەلی فلەیح لە ساڵی (١٩٤٠) بۆ دواجار وازی لە کاری چایخانە هێنا و لە ساڵی (١٩٤٧) کۆچی دوایی کرد.

چایخانەی حاجی مستیل

(حاجی مستەفا محەمەد

ئەحمەد) ناسراو بە (حاجی مستیل) لە ساڵی (١٩١٢) لە شاری هەولێر لە دایک بووە، هەر لە سەردەمی لاویدا کاری شەربەت فرۆشی بووە و پاشان (قەتارچێتی) دەکرد و هەمیشە هاتوچۆی شنۆ و سابلاخی دەکرد و مافوور و قاڵی دەکڕی و دەفرۆشت، ئەوکاتەش بەو پیشەیەیان دەگوت (قەتارچی)، دواتر لە دەوروبەری ساڵانی (١٩٤٥ - ١٩٤٦) لە کۆڕێی دامێنی شارۆچکەی مەسیف سەلاحەدین چایخانەیەکی بچووکی دانا، چونکە ئەوساکە ماڵیان لە کۆڕێ بوو، پاشان لە ساڵی (١٩٤٩) هاتنەوە هەولێر و لەناو بازاڕی دارتاشەکان چایخانەیەکی دیکەی دانا، ئەوەبوو بۆ چەند شوێنێکی دیکەی گواستەوە، ئەو شوێنانەی کە چایخانەکەی لێ دانابوو، بریتی بوو لە خانی حاجی ئەحمەد ئاغا بەرامبەر کەبابخانەی کۆیە و کۆتری سەلام و هوتێلی سندباد.

هەروەها چایخانەیەکی هاوینەی لە تەنیشت سینەمای (حمراء) دانا، ئەوسا چواردەوری هەمووی چۆڵایی بوو.

دوا شوێنی کە چایخانەیەکی هاوینە و زستانەی لێ دانا، ئەو شوێنە بوو کە ئێستا بۆتە کەبابخانەی ئەربیل، ئەوسا (حاجی جەمیل) لە (عەلی فلەیح)ی ڕەحمەتی کڕیبووە و (حاجی مستیل)یش لە (حاجی جەمیل)ی کڕیبووە.

شاگردەکانی چایخانەکە بریتی بوون لە: کاک عوسمان محەمەد و کاک جەمال و کاک عەبدوڵڵا و

حاجی قادر، ئەوانەی دەهاتنە چایخانەکەش بە زۆری ئاغاکانی هۆزی گەردی و پیاوماقوڵانی شاری هەولێر بوون.

ئەو کاتەش نرخی چا بە (١٠) فلوس بوو، هەروەها بیبسی بە (٢٠) فلوس بوو، تەنیا قاوە نەبێ بەخۆڕایی دەدرایە خەڵک. لە چایخانەکەدا یاری دامە و دۆمینە دەکرا، پاشان لەسەر داوای مامۆستایان یاری (بلیارد)یش هاتە چایخانە، جگە لەوەی میوانان بە (١٠) فلوس ئێرگلەشیان دەکێشا.

لە چایخانەکەی (حاجی مستیل) قەوانیش هەبوو، کە دەنگی زۆربەی زۆری هونەرمەندانی کوردی، عەرەبی لەسەر تۆمار کرابوو. حاجی مستیل لە ساڵی ١٩٦٧ چایخانەکەی نەما و لە ساڵی ١٩٧٦یش کۆچی دوایی کرد.

چایخانەی باییز

(باییز ئیسماعیل مەحمود) یەکێک بووە لەو خاوەن چایخانانەی شاری هەولێر. لە ساڵی ١٩١٤ لە شاری هەولێر لە دایک بووە و لە هۆزی نانەکەلییە، مام باییز لە تەمەنی ١٨ ساڵییەوە شاگرد چایچی بووە، تا خۆی لە نزیک سینەمای سەلاحەدینی ئێستا چایخانەیەکی بچکۆلانەی لە حەسیر دروستکراوی دانا، دوای چەند ساڵێک چایخانەکەی گواستەوە سەر ڕێگای کۆن و ماوەی ٣٥ ساڵ لەوێ مایەوە تا ئەو کاتەی تاقەتی نەما و وازی لەو کارە هێنا، چونکە نزیکەی نیو سەدە تەمەنی خۆی لە چایچێتی بەسەر برد.

وەک دەگێڕنەوە و دەڵێن مام باییز لە شاری هەولێر باشترین چایچی زەمانی خۆی بوو، بە تایبەتی لەو سەردەمەی تورک و ئینگلیز لە هەولێر دەژیان، مام باییز مرۆڤێکی قسە خۆش و ڕوح سووک بوو، هەر بۆیە شوێنی چایخانەکەی ببووە ناوچەیەکی گەورە بۆ گواستنەوەی ئەوانەی لە هەولێرەوە سەفەری

موسڵیان دەکرد، یان ئەوانەی لە موسڵەوە دەهاتنە هەولێر بە واتای ئەوەی چایخانەی باییز، هەم چایخانە و هەم وەک ئەقلیاتێک وابوو، ئەوانەی لە لادێکانی دەوروبەریش دەهاتنە شار، دەبوایە سەرێک لە چایخانەکەی مام باییز بدەن و چایەکی شیرین لەوێ بخۆنەوە، چونکە بە هەقیقەت مام باییز خۆشی زۆری هەوەس بە چای شیرین دەهات. ئەوانەی هەمیشە میوانی چایخانەکەش بوون بە زۆری پیاوماقووڵ و ئاغاکان بوون، ئەوانیش حاجی ئیسماعل و عومەر گالۆن، حاجی سلێمان و حاجی قادری شنۆیی و گەلێکی دیکە بوون، یەکەم شاگردی چایخانەکە خوالێخۆشبوو مام ئەحمەد بوو، کە ماوەی ٢٠ ساڵ لەلای کاری دەکرد، دووەمین شاگردیش هەر ناوی مام ئەحمەد بوو، دواتر کاک فەیسەڵ و کاک عەدنان کاریان لەلا دەکرد.

لە چایخانەکەدا نرخی چایەک بە یەک عانە بوو، جگە لە چای، هێلکە و روونێکی چاکی هەبوو، باشترین چای ئەو کاتەش کە لە چایخانەکەدا دەخورایەوە (ابو کعب) (ابو کتلی) (ابو جمال) بوون.

مام باییز لە تەمەنی ٨٠ساڵیدا، واتە لە رۆژی ١٩٩٤/٨/١٧ کۆچی دوایی کرد.

چایخانەیەکی دیکە بە هەمان ناوی باییز لە هەمان شوێنیش لە کاردایە، بەڵام ئەودیان مام باییزی دووەمە و رەنگە لەبەر بەربڵاوی ناوی مام باییزی یەکەم، یان خۆشەویستیی چایخانەکەی بە هەمان ناوی مام باییز ناوزەندی کردبێت بۆ ئەوەی ناو و ناوبانگی مام باییزی یەکەم بمێنێتەوە.

چایخانەی مەچکۆ

(مەچکۆ) ناوی تەواوی (مەجید ئیسماعیل مستەفا)یە و ساڵی (١٩٢٣) لە شاری هەولێر لە دایک بووە،لە دەوروبەری پەنجاکان چایخانەیەکی دانا، ئەوکاتەی خۆی لەسەر شنگ و تاقەتی خۆی بوو، بۆیە بە تەنیا هەموو کاروبارێکی چایخانەکەی هەڵدەسووڕاند و هیچ شاگردێکی نەبوو، پێویستە بگوترێ چایخانەی مەچکۆ یەکێکە لەو چایخانە کۆنانەی تا ئەمڕۆش بەردەوامی هەیە و هەر لەو کاتەوە تا ئێستاشی لەگەڵدا بێت بە چایخانەی ئەدیب و رۆشنبیر و نووسەر و رۆژنامەنووسان بەناوبانگە، ئەگەر بتەوێ هەر ئەدیب و نووسەرێک بدۆزیتەوە ئەوا بێ شک لە چایخانەی مەچکۆیدا بە دیدەنی شاد دەبیت.

کاتی خۆی لە چایخانەکە بە تەنیا چا و شەربەت دەخورایەوە، چونکە مەچکۆی رەحمەتی خۆشی وەستایەکی زۆر چاکی شەربەت بوو.

لە چایخانەی مەچکۆدا، جگە لە کۆڕ و کۆبوونەوە و گفتوگۆی ئەدەبی و رۆشنبیری، یاری دۆمینە و تاوڵەی تێدا دەکرا بەڵام دوای ئەوەی مەچکۆی رەحمەتی لە ساڵی (١٩٦٢) کۆچی دوایی کرد، ئەوا (تەحسین)ی کوڕی شوێنی گرتەوە، ئەویش وەک باوکی ئاسا دۆستایەتییەکی زۆر بە تینی لەگەڵ نووسەر و رۆشنبیر و هونەرمەندان هەبوو، هەر ئەو دۆستایەتییە وای کردبوو، مەچکۆ ببێتە شوێنی ئەدیبان، بەڵام بە داخێکی زۆرەوەش (تەحسین مەچکۆ)ش لە ساڵی (١٩٩١) کۆچی دوایی کرد، ئێستا (موحسین)ی برای سەرپەرشتی چایخانەکە دەکات، بەڵام هەر کە ئەرکی هەڵسووڕانی چایخانەکەی وەرگرت بڕیاری دا یاری دۆمینە لە چایخانەکە نەکرێت، لە بری ئەمەش یاری شەترەنجی هێنایە چایخانەکە، جێی وەبیرهێنانەوەیە مام حاجی قادر یەکێکە لەو شاگردە هەرە کۆنانەی کە لەگەڵی چایخانەدا کاری کردووە، وەک چایخانەی عەبۆ، ئێستا لە چایخانەکەی مەچکۆدا کاری بەردەوام دەکات.

سەرنجێک

بەمەبەستی ئامادە کردن و نووسینەوەی ئەو بابەتە زانیارییەکانم لە بنەماڵە و کەسوکاری خاوەن چایخانەکان وەرگرتووە وەک نەبیل نادر عەبدوڵلا - محەمەد عەلی فلەیح - رەشاد مستەفا محەمەد - ئەیاد باییز ئیسماعیل - موحسین مەجید ئیسماعیل، بۆیە ئەوان بەرپرسن لەو زانیاریانەی کە لە نووسینەکەدا هاتوون.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری هەولێر، ژمارە (٨)، پایزی ٢٠٠٠ بڵاوبۆتەوە.

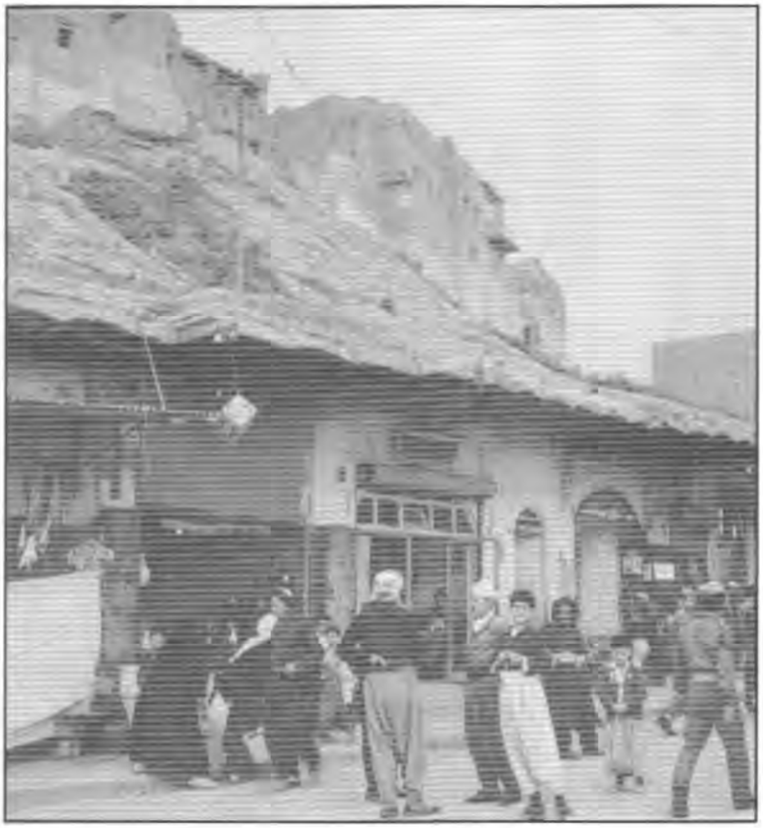

هەولێر ماڵی هەمووانە!

رێکار مزوری

گەلی کورد بەگشتی گەلێکی دلپاک و دلسۆزو مرۆڤ دۆستە و خاوەن هەلوێستە بەرامبەر لێقەوماوان، هەولێرییەکانیش هێمای بەرزی فیداکاری و قوربانیدان بوون، لەم ئەرکە مرۆییەدا بەرامبەر بە کوردستانییان بەگشتی و بارزانییان بە تایبەتی. لە ساڵی ١٩٤٥ بارزانییەکان ئاوارەی کوردستانی رۆژهەلات بوون، بەشداریان لە کۆماری کوردستان لە مهابادا کرد، لەبەر نەبوونی پێداویستی تەندروستی، کەمی خۆراک و باری نالەباری خەلکەکە، تووشی نەخۆشی بوون و نزیکەی (٢٠٠٠) هەزار کەس بوونە قوربانی. لە دوای هێرشی سوپای شای گۆڕبەگۆڕی ئێران بۆ سەر کوردستان بارزانییەکان خۆیان بەدەستەوەنەدا و بوون بە دووبەش: بەشێکیان کە زۆرینەیان پێشمەرگە بوون، بە سەرۆکایەتی مەلامستەفای بارزانی بەرەو سوڤیەت بەرێکەوتن، بەشەکەی تریش کە زۆربەیان ژن و منداڵ بوون، بە رابەرایەتی شێخ ئەحمەدی بارزانی بەرەو کوردستانی باشوور گەڕانەوە. حکومەتی عێراقی هەموویانی لە ناو سیمی دیانا کۆکردەوە و لە دەوروبەریان سەربازی تایبەتی دانا. لە دوای چەند رۆژێک زۆربەی زۆری نێرینە بارزانییەکانیان

گرت و بەرە و گرتووخانەكانی (موسڵ، كەركووك، بەغداو بەسرا) رەوانەكران بۆ ماوەی (٢) ساڵ لەناو ئەم گرتووخانانەدا مانەوە. چەندین كەس بە هۆی ئەشكەنجەدان گیانی خۆیان لەدەست داو بوونە قوربانی رەفتاری نامرۆڤانەی حكومەتی ئەوكاتی ئێراق. ژن و منداڵەكانیش لەناو سیمی دیانە و كۆمەڵگەكانی (گاڕانە و شیڤەدز) بە كوڵەمەرگی ژیانی خۆیان بەسەر دەبرد. لە دوای دوو ساڵ لە ناو گرتووخانە ساڵی (١٩٤٩) بارزانییەكان ئازادكران، بەمەرجێك نەگەڕێنەوە دەڤەری بارزان، هەركەسێك بگەڕێتەوە بۆ شوێنی پێشووی خۆی لە سێدارە دەدرێت، نزیكترین شوێن لە دەڤەری بارزان سنووری قەزای شەقلاوە بوو. حكومەت ئاغایەكانی كۆكردەوە بۆ ئەوەی هەر چەند ماڵە بارزانییەك رەوانەی گوندێك بكرێن، ئاغایەكانیش بەمە رازی بوون، گیراوەكان هەموویان لە هەولێر كۆكردەوە و دوای ئەوەی خێزانەكانیان لە دەڤەری بارزان گواستەوە بۆ هەولێر و بە كەسوكارەكانی خۆیان شادبوونەوە و هەر سێ ماڵ، دوو كەرو یەك هنجاریان دەداین لەگەڵ یەك فەردە گەنم، بۆ ئەوەی بە نیوەیی بۆ ئاغاكان كار بكەن. وەك كوشتی خێر لە رانیەوە بگرە تاوەكو ئاكرێ بەسەر گوندەكاندا دابەشكران، هەولێرییەكان نارازیبوون و خۆپیشاندانیان دژی حكومەت ئەنجام دا بەرامبەر ئەم ستەمكارییە. باوكم كەناوی (تاهیر محو لەشكری) تەمەن (٧٨) ساڵە، خەڵكی گوندی گوزێی سەربە ناحیەی شێروانی مەزنە، وەك شایەدحاڵێك هەمیشە بۆ ئێمە ئەم چیرۆك و بەسەرهاتانەی دەگێڕایەوەو دەیگوت : كاتێك برایەكانم (لەشكری، دەرویش) لە گرتووخانەی كەركوك ئازاد بوون، ماڵمان چووە گوندی ئاژگەو زڕگوزان لەبن پیرمام، (لەشكری) برام لەدوای ئازادبوون لە گرتووخانە لەناو گوندی ئاژگە كۆچی دوایی كرد، ئێمە رەزو باخ و رەژومان بەنیوەیی بۆ ئاغایانی گوندەكان دەكرد، بە كەرو هێستر دەمانبردنە هەولێر، بە گەنم و جۆ بۆمان دەفرۆشت. هەر ئەوكاتی هەولێرییەكان بۆ ئێمە زۆر باش بوون بەهەموو جۆرێك هاوكارییان دەكردین. لە سەرەتاوە جێگای حەوانەوەو زۆر لەپێداویستییەكانی ژیانیان بۆ ئێمە ئامادەكردو تا وایلێهات، ئێمە وەك خەڵكی ئاوایی حیساب دەكراین لە هەموو خۆشی و ناخۆشییەكانی ئێمە بەشدار بوون. بۆ ماوەی شەش ساڵ ئێمە لە دەشتی هەولێر ماینەوە، دوای ئەوەی گەڕاینەوە بۆ دەڤەری بارزان لە دوای ئێمەش لە ساڵی ١٩٥٨ دووبارە زۆربەی خێزانە بارزانییەكانی لە سۆڤیەت گەڕانەوە كوردستان، لە پیرمام و هەولێرو شەقلاوە نیشتەجێبوون، خەڵك پێشوازی و هاوكارییان دەكرد، بەلام هاوكاریكردنەكەی وان جیاواز بوو، چونكە باری ئابووریان لە ئێمە باشتر بوو. لە دوای نسكۆی ساڵی (١٩٧٥) بارزانییەكان دووبارە بوون بە چوار بەش، بەشێكیان چوون بۆ ئێران، بەشێكیان راگوێزرانە باشووری ئێراق، قەزای عەفەك، پارێزگای دیوانیە، بەشەكانی تریش بەقوناغی جیا جیا لەساڵی (١٩٧٨-١٩٩٠) راگوێزرانە دەوروبەری هەولێرو قەزاكانی سەر بەپارێزگای هەولێر. لەناو ئەم كۆمەڵگەیانەدا نیشتەجێكران (قودس، قادسیە، قوشتەپە، لەناحیەی قوشتەپە، شاخۆلان، بەحركە، سێبیران، لەناحیەی بەحركە، باسرمە، هەریر، لە ناحیەی هەریر، دیانا ساردا و دێلزیان گۆڕەتوو، لە قەزای سوران). لە ساڵی (١٩٨٣) كاتێك رژێمی بەعسی رووخاو دەستی كرد بە رەشبگیری بارزانییەكان، هەموو نێرینەكانی سەرووی تەمەن (١٠) ساڵی تاوەكو تەمەن (٩٠) ساڵیان گرت و لە دواییدا لە پارێزگای موسەنا دەڤەری بوسیە زیندەبەچاڵ و گوللەباران كران. ژن و منداڵەكانیش لە ناو كۆمەڵگەكاندا دەستبەسەركران و ئاو و كەهرەب و پێداویستییەكانی ژیانیان لێ قەدەغەكران، وای لێهاتبوو ئافرەتەكان بۆ خۆیان دەچوونە سەر گۆڕستانەكان و گۆڕیان دەكولێ بۆ مردووەكانی خۆیان، بە دزی دەچوونە گوندی گردمەلا، پیاوێك هەبوو بەناوی (حاجی خدر) بەدزی دەهات مردووەكانیانی لەناو گۆڕ دەنان، لەم قوناغەدا هەولێرییەكان رۆڵێكی جوامێرانەیان دیت و بە هەزاران بارزانییان رزگار كرد و چوون بۆ دەڤەرە ئازادكراوەكان، هەروەها بە هەموو شێوەیەك كۆمەكی ئەو ژن و منداڵانەیان دەكرد ئەوانەی لەناو كۆمەڵگەكاندا مابوونەوە. ئێمەش ئەوە ماوەی (٣٠) ساڵە لە

کۆمەڵگەی (بەحرکە) ژیان بەسەر دەبەین، هیچ کێشەو گیروگرفتمان نەبوو لەگەڵ برایەکانمان، بۆیە ئەرکی سەرشانی ئێوەیە، کە ئەم چاکەیە لەبیر نەکەن و خزمەتی خەڵکی هەولێرو دەوروبەری بکەن.

خوێنەری بەڕێز ئەمە چەند سەرقەڵەمێک بوون لەهاوکاری کردنی هەولێریان بەرامبەر بارزانییەکان لە سێ قۆناغی جیاوازدا. هەولێرییەکان خاوەن دڵێکی گەورەی پڕ لەمیهرەبانی و دڵسۆزی و تەبایی بوون لە بەرامبەر گشت کوردستانیان بە ئایینە جیاوازەکانەوە. بۆ نموونە: لە ساڵی (١٩٨٨) لە قۆناغەکانی ئەنفالدا خەڵکی بادینان بەر شاڵاوی ئەنفالی (٨) کەوتن وبە هەزارن خێزان، بەژن و منداڵەوە ڕاگوێزران بو دەشتی بەرانەتی ناوپەرێزەکانی جێژنیکان و بەحرکە فڕێدران بەبێ هیچ پێداویستییەکی ژیان، ئەو دیمەنەی من بەچاوی خۆم دیتم لەهاوکاریکردن و بەهاناهاتنەوەی هەولێریان سەرسوڕهێنەر بوو، مەزنترین کاری مرۆیی و نەتەویی و ئاینییان ئەنجام دا. کەلوپەلی ژێر منداڵەکانی خۆیان دەردەهێنا، لەبن منداڵە لێقەوماوەکانیان دادەنان. ئەوەی هەولێرییەکان لەبۆ خەڵکی دەڤەری بادینان کردیان کارێک بوو تەنها حکومەتەکان و ڕێکخراوە خێرخوازە گەورەکان دەتوانن بیکەن. لەدوای یەک ساڵ دووبارە بەهەزاران خێزانی دیکەی پارێزگای سلێمانی کە خەڵکی ڕانیە و قەڵادزەو هەوردمان بوون، ڕاگوێزرانە کۆمەڵگەکانی (گردەچاڵ، بەرحوشتر، توبزاوە، کەورگۆسک). لەهەمانکاتدا هەولێرییەکان بەهەموو شێوەیەک هاوکاری ئەم خەڵکەیان دەکرد. لە دوای ڕاپەڕین و پێش ڕاپەڕینش، لە ساڵی (١٩٨٩- ١٩٩١) خەڵکی شاری کەرکوک لەژێر دەستی ڕژێمی دیکتاتوری بەعس هەڵدەهاتن و لە دەوروبەری هەولێر کودەبوونەوە لە ناو کۆمەڵگەکانی (جدیدە، دارەتوو، بنەسڵاوە) نیشتەجێدەبوون. لەدوای هاوکاریکردنی خەڵکی پارێزگەکانی (سلێمانی، کەرکوک، دهۆک، هەولێرییەکانی سەرسنوورەکان ئەوانەی بە زۆرەملێ ڕاگوێزرابوون) لە دوای ساڵی (٢٠٠٣) لەپاش ئازادی ئێراق دووبارە هەزاران خێزانی کوردی ڕۆژهەڵات لە لەدەست تیرۆریستان لەو ناوچانەی ژێردەستی حکومەتی پێشووی بەغدادا بوون، ئاوارە بوون، لەناو کۆمەڵگەکانی (کاوە لەقوشتەپە، جەژنیکان لە بەحرکە) لە دەوروبەری هەولێر نیشتەجێبوون. هەروەها خەڵکی کوردستانی باکوور بە هەزاران خێزان لە ناو کۆمەڵگەی (مەخموور) نیشتەجێبوون و هەموو پێداویستییە سەرەتاییەکانی ژیان لە لایەن حکومەت و کاربەدەستانی شاری هەولێر بۆیان دابینکرا. زیاتر لە (٥٠٠٠) خێزانی کورد لە ترسی هێرشەکانی تیرۆریستان بۆ سەر کوردەکان ئاوارەی پارێزگای هەولێر بوون، لە قەزای خەبات و دەوروبەری نیشتەجێبوون، بەم دواییە لە ساڵی (٢٠٠٦) بەسەرەوەتر، تیرۆریستان هێرشێکی بەربڵاویان کردە سەر کلدو ئاشوورییەکانی مەسیحی چەندین کڵێسەو شوێنە ئاینییەکانیان لە بەغدا و موسل و شوێنەکانی تری ئێراق سووتێنران و تەقێنرانەوە، بەهەزاران خێزانی مەسیحی ئاوارەی پارێزگای هەولێر بوون، لە شارۆچکەی عەنکاوە نیشتەجێبوون. نزیکەی چارێکە ملیۆنێک خێزانی ئاوارەی هەرچوار پارچەکانی کوردستان و پارێزگەکانی کوردستانی باشوور لە دەوروبەری پارێزگای هەولێر کوبوونەوە تاوەکو ئێستا لەدادگاکانی بەرایی و داگاکانی تر تەنها یەک کێشەی دوژمنداری یان کوشتن تۆمارنەکراوە، بە هۆی ناوچەگەرایی. هەموویان ژیانێکی سەربەرزانە لەگەڵ برا هەولێرییەکان بە سەر دەبەن، زۆربەیان ئامادە نین بگەڕێنەوە شوێنەکانی پێشووی خۆیان، ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێت کە هەولێر بووەتە جێگایەکی پڕ لە ئاسایش و ئارامی و بۆ کوردستانیان. دوور لە هەموو هزرێکی ناوچەگەرایی و ئاینی و خێڵەکی، کاتێک کوردستانییان لە دەوری قەڵای هەولێر کۆدەبنەوە، قەڵا دەبێتە جێگای برایەتی و تەبایی و سەکۆیەکی ئازاد بوو ئاڵوگۆڕکردنی بیروڕاو لێکتێگەیشتن و یەکگرتنێکی پتەو و بەهێز بۆ دروستکردنی کیانێکی سیاسی و سەربەخۆ، سنوورە دەستکردەکانی داگیرکەران هەڵدەوەشێنەوە و هزری دووبەرەکی ناوچەگەرایی لەگۆڕدەنێن، ئەمەش گەورەترین جوامێری و شەرەفە بۆ کوردان بەگشتی و هەولێرییەکان بە تایبەتی.

ئاهەنگی مەولودی پێغەمبەر

دکتۆر ئارسن موسا ڕەشید
کۆلیژی ئاداب - زانکۆی سەلاحەددین

لەمانگی ڕەبیعی یەکەم، موسڵمانان لەسەرتاسەری جیهان بەبۆنەی لەدایکبوونی پێشەوا محەمەد (د.خ) ئاهەنگ دەگێڕن. لە ١٢ی ئەو مانگە پێغەمبەر (د.خ) لەشاری مەککەی پیرۆز لەساڵی ٥٧٠ز لەدایکبووە. بۆیە موسڵمانان بەم بۆنەیەوە هەموو ساڵێک بەدرێژایی چاخە یەک لەدوایەکەکان و هەر لەدەستپێکی سەدەی چوارەمی کۆچی ئیماندارو پیاو چاکەکان ئاهەنگ دەگێڕن[١] لەمبارەوە ئادم متز دەڵێت: یەکەم کەس کە بەبۆنەی لەدایکبوونی پێغەمبەر (د.خ) ئاهەنگی گەورەی گێڕابێ میر ئەبو سەعید موزەفەرەددین گوگبری ساحیبی هەولێر بووە، کە لەساڵی ٦٣٠ک کۆچی دوایی کردووە. بەڵام ئەم قسە دروست نییە چونکە قلقەشەندی لەکتێبەکەیدا (صبح الاعشی فی صناعە الانشاء) دەڵێت: پێشتر فاتیمییەکان بەبۆنەی لەدایکبوونی پێغەمبەر (د.خ) ئاهەنگی گەورەیان سازدەدا و پێدەچێ ئەوان دەستپێشخەری خەڵک بووبن[٢] ئێمەش لەلاپەڕەکانی داهاتوو قسەی قلقەشەندی دەخەینە ڕوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەش دەڵێین موزەفەرەددین بەیەکەم پادشا دادەنرێت کەبەم بۆنە پیرۆزە بایەخی گەورەی پێدا بێ. جەخت بۆ ئەم قسەیە سەنحاوی دەڵێت: شا موزەفەرەددین ساحێبی هەولێر (لەیادی لەدایکبوونی پێغەمبەردا (د.خ) چی لەتوانایدا بایە بەهای دەکرد. و پێشەوای عەللامەش ئەبو شامە لەکتێبەکەیدا (الباعث من اذکار البدع والحوادث) ستایشی دەکات و دەڵێت: کاری واباش پێویستە سوپاسگوزاری و ستایشی بۆ بکرێت[٣].

بۆیە واباشە، ئاهەنگێڕان بەبۆنەی ئەم یادە پیرۆزەوە لەرۆژهەڵات و رۆژئاوای ئیسلامی بخەینە ڕوو، سەرەتا لەچۆنیەتی ئاهەنگێڕانی فاتیمییەکانەوە دەست پێبکەین، چونکە بەکۆنترین دەوڵەتی ئیسلامی دادەنرێن کە بەبۆنەی لەدایکبوونی پێغەمبەر هەروەکو پێشتر باسمان کرد ئاهەنگیان گێڕابێ. قلقەشەندی دەڵێت: یەک لەکارە

گرنگەکانی خەلیفەی فاتیمی ئەوە بوو بە ١٢ی مانگی رەبیعی یەکەم لەئاهەنگێرانی لەدایکبوونی پێغەمبەر (د.خ) ئامادە دەبێ[٤]. قلقەشەندی ئاهەنگی ئەم رۆژەیان باس دەکات و دەڵێت: فاتیمییەکان ئاسا لەم رۆژەدا لەخانەیەکدا (٢٠) قینتار شەکریان ئامادە کردو پێی دەوترا شیرینی و، هەمە جۆریش بوو، لەناو (٣٠٠) سنی مسیان دادەنا. کەشەوی لەدایکبوون دادەهات پیاوە گەورەکان وەک قازی قازیان و (داعی دعاە)[٥] خوێنەرانی قورئان[٦] وتارخوێنی مزگەوتەکان لەقاهیرەو میسرو شوێنی تر کەناویان لەدیوانی دەوڵەت تۆمار کرابوو ئامادە دەبوون. خەلیفە لەسەکۆی تایبەتی خۆی لەبەرامبەر خانەی (قطبیة) دادەنیشت. پاشان قازی پاش عەسر لەگەڵ پیاو ماقوڵان دەهات بۆ جامیعەی ئەزهەر. دواتر ئەو سینیانەی باس کران پەرت دەکران و بەقەدەر خوێندنی خەتمی قورئان دادەنیشتن. پاککەرەوەکان خاوێنیان دەکردەوەو ئاو رشێنیان دەکرد (شوێنی خەلیفەشیان بەجەوی زەرد دەرازاندەوە)، دەرگەوان و والی قاهیرە دەوەستان[٧] لەسەری رێگاکەوە هاتوچۆی پیادە قەدەغە بوو پاشان داوای قازی دەکرا لەگەڵ ئەو پیاو ماقوڵانەی لەگەڵی بوون تا دەگەیشتنە نزیک شوێنی خەلیفە و لەلای سەکۆیەکەوە کۆ دەبوونەوەو لەسەرپێ دەوەستان و چاوەڕوانی دەرکەوتنی خەلیفەیان دەکرد. یەکێ لەدیوارەکانی شوێنەکە دەکرایەوە رووی خەلیفە دەردەکەوت ئەوسا یەکێ لەخزمەتکارانی خەلیفە ئاماژەی بەوشەیەک دەکرد و دەچەمایەوە، ئەمەش ئەوەی دەگەیاند خەلیفە سلاویان لێدەکات. پاشان قورئان دەخوێندرا. وتار خوێنەکان وتاری خۆیان دەدا. کاتێ وتارخوێنەکان کۆتایی بەوتارەکەیان دەهات، مامۆستایەک[٨] دەستەکەی دەردەکرد ئەمەش ئاماژە بوو بۆ وەرگرتنەوەی سلاو هەر وەکو جاری یەکەم. پاشان دیوارەکان دادەخران و خەڵکەکان دەڕۆیشتنەوە ماڵی خۆیان[٩].

بەم شێوەیە میسرییەکان لەئاهەنگ گێران بەبۆنەی لەدایکبوونی پێغەمبەر (د.خ) بەردەوام بوون.هەتا لەپاش نەمانی دەوڵەتی فاتیمییەکانیش لەسەردەمی پادشایەکانیش هەموو ساڵێک ئەو ئاهەنگە دەگێڕدرا. لەم بارەوە، عەلی کوڕی داود سیرخی لەکتێبەکەیدا (ابناء الهمر في ابناء العصر)دا دەڵێت: سوڵتان مەملوکی لەماڵی سوڵتان لەقەڵاتی جەبەل هەموو ساڵێک ئاهەنگی دەگێڕا تابلێی لەدایکبوونەکە گەورە بوو، سفرەی خواردنەکەی پادشایانە بوو، زۆر گەورەو بە بەهابوو[١٠] هەروەها عەلی کوڕی داود دەڵێت: ئاسایی وابوو کە لەم ئاهەنگەدا هەر چوار قازی ئامادەبن[١١] لەگەڵ گەورە میرەکان[١٢] بەبێ ئەوەی یەکێکیان دوا بکەوێت. هەندێ جاریش جێگری شام ئامادە دەبوو، سوڵتان لەسەرووی هەموویانەوە پاشان سفرەی خواردنەکان ئاسا رادەخران ئەمە کارێکی گەورە بوو، قازییەکان لەپاش نوێژی شەوان دەهاتن و میرەکان بەردەوام دەبوون تا ئاسا رایەرەکان هەڵدەستان[١٣].

بەڵام ئەو ئاهەنگانەی لەمیسر دەگێڕدران لەرۆژانی دەوڵەتی عوسمانیدا، مێژوونووسی سەردەم عەبدولرەحمان جەبەرتی لەرووداوەکانی ساڵی ١٢١٧ک باس لەو ئاهەنگێرانانە دەکات و دەڵێت: عوسمانییەکان یادی لەدایکبوونی پێغەمبەریان دەکردەوەو بەیداخەکانیان لەبەردەم ماڵی پاشا (والی عوسمانییەکان) و ماڵی دەرفەتدار[١٤] و شێخ بەکری[١٥] لەناوەڕاستی گۆمەکە بەرز دەکردەوەو پاشان بانگەشیان لەرۆژی پێنجشەمە رێکەوتی هەشتی مانگی رەبیعی یەکەم دەکردو خێوەتیان هەڵدەداو شارەکەیان دەرازاندەوەو، بازاڕو دوکانیان دەکردەوە، سێ شەو دەمانەوە. لەشەوی هەینییەوە دەستی پێدەکردو لەدوا شەودا، یەکشەممە شەوی لەدایکبووندا پاشا لەماڵی دەفتەردار ئامادە دەبوون. دەفتەردار بەم بۆنەوە ئاهەنگی دەگێڕاو لەبەشێکی شەوەکەدا ئاگرینەیان دەکردو مووشەکیان دەهاویشت[١٦].

بەڵام لەرۆژانی حوکمڕانی خدیو لەمیسردا، د.ماهیر حەسەن دەڵێت: بەکرییەکان بەبۆنەی لەدایکبوونی پێغەمبەر (د.خ) ئاهەنگێکی گەورەیان سازدەکرد، ئاهەنگ گێڕانەکەیان لەماوەی (١٠) رۆژی کۆتایی مانگی سەفەری هەموو ساڵێک دەست پێدەکرد و لەماڵەکانیان (واتە ماڵی بەکرینی) سفرەیەک دەرازایەوەو تەواوی شێخەکانی سۆفیگەری و تەکیەکان و پیاوماقووڵ و خەڵکیان داوەت دەکردو بەدەنگێکی بەرز، بەزیکرو سەلاوات لێدان لەپێغەمبەر (د.خ) بەرێگاو کۆڵانەکان دەڕۆیشتن، بۆ هەر یەکێکیان سۆفییەکان دادەنا کەشارەزا بوو لەشەوانی لەدایکبووندا و لەرۆژی دواتر قورئان خوێنەکان لەماڵەکە کەخۆی لەنزیکەی ٢٠٠ قورئان خوێن دەدا دەخوێندرا. لەگەڵ داگیرساندنی مۆمەکان. سەید بەکری دیاری بەسەر

شێخە تەریقەتدارەکان دابەش دەکرد، پاشان لەخێوەتەکان لەسەر شێوەی بازنەیی کە تائێستاش لەگەڵدا بێت ئەو کارە لەشەوی چوارەمی مانگی رەبیعی یەکەمدا یاد دەکرێتەوە. دواتر خەیدەوی خۆی ئامادەی ئەم ئاهەنگگێرانە دەبوو فەروەیەکی گرانبەهای دەکردە دیاری بۆ سەید بەکری.

لەشەوی دوانزەیەم لەخێوەتگای سەید لەئاهەنگێکی گەورەدا مەولودی پێغەمبەر دەخوێندرایەوە کە وەزیرەکان و زانایان و پیاوماقوڵان ئامادە دەبوون خەیدەویش لەخێوەتەکەی کە بەگڵۆپ رۆشن کرابۆوە و لەتەنیشت خێوەتەکەی سەید بەکری بوو ئامادە دەبوو، کە بەدرێژایی شەو بەقورئان خوێندن و زیکرد کردن و خێرات و چاکەکردنی جۆراو جۆر دەدرەوشایەوە[17].

بەڵام ئاهەنگ گێرانی لەدایکبوونی پێغەمبەر (د.خ) لەعێراقدا، مێژوو نووسەکان دەڵێن: ئاهەنگ گێران بەم بۆنە پیرۆزەوە سەرەتا لەهەولێرو بەتایبەتی لەسەردەمی سوڵتان موزەفەرەدین گوگبری (٦٣٠ک کۆچی دوایی کردووە) دەستی پێکردووە. ئەمەو ئەم ئاهەنگ گێرانە ئیبن خەلەکان بەوردی لەکتێبەکەیدا (وفيات الأعيان) دەخاتە روو، کەباس لەژیانی دانیشتوانی شاری ناو براو دەکا. ئاهەنگ گێرانەکەی بەبۆنەی لەدایکبوونی پێغەمبەری مەزن (د.خ) ئەوەندە گەورە بووە بەهیچ شێوەیەک زمان هەڵناگرێ باسی بکات. هەمووساڵێک لەدەستپێکی مانگی موحەرەم تا دەستپێکی مانگی رەبیعی یەکەم لەوڵاتانی دیکە وەک بەغداو موسڵ و جەزیرەو شنگال و نەسیبین، زاناو سۆفی و رابەرو قورئان خوێن و شاعیرێکی زۆر روویان لەهەولێر دەکرد. موزەفەرەدین گومەزی لەدار دروست دەکردو هەر گومەزەیەک بۆ (٤) چینی بەرز بوو ئەوانی تر بۆ میرو کاربەدەستانی دەوڵەتەکەی بوو. ئەو گومەزانەی بەجۆراو جۆری جوانکاری دەرازاندەوەو لەهەر گومەزەیەکدا بوقێکی بۆ دانرابوو. هیچ چینێک لەیاد نەئەکرا. شیاوی ئاماژە پێکردنە لەم ماوەیەدا ئیش و کاری خەڵک دەوەستا[18] هیچ کارێکیان بەدەستەوە نەبوو تەنیا تەماشاکردن و خولانەوە نەبێت بەدەوریاندا. گومەزەکان بەدەرگای قەڵات لکێنرا بوون تادەرگای خانەقا کەبەلای گۆڕەپاندا بوو. هەموو رۆژێک شا موزەفەرەدین پاش نوێژی عەسر بەلای هەموو ئەو گومەزانە تێدەپەڕی و گوێی لەبەستەکان دەگرت و سەرنجی خەیاڵاتەکانیانی دەداو هاوکات لەخانەقاش دەمایەوەو گوێی لەقورئان دەگرت. لەدوای نوێژی بەیانیان سواری ئەسپەکەی دەبوو و دەگەڕایەوە قەڵات پێش نوێژی نیوەڕۆ، ئەمە کاری بوو تا شەوی لەدایکبوونی پێغەمبەر هەموو ساڵێک لەدوانزەی مانگی رەبیعی یەکەم و هەندێ ساڵ لەهەشتی ئەو مانگە ئاهەنگ دەگێڕدرا. ئەمە و دوو رۆژ پێش لەدایکبوون وشترو چێڵ و مەڕو شتی تر بەزێدەوە بۆ شوێنی لەدایکبوونیان دەهێناو بەزیکرو سەلاوەت دان سەریان دەبڕین و خواردنی جۆراوجۆری زۆر باشیان ساز دەکرد. لەشەوی لەدایکبوون شا موزەفەرەدین لەقەڵات دەهاتە خوارێ، ژمارەیەک مۆم کەهەژمار ناکرێت هەڵدەگیرسان، لەوانە چواریان جیابوون بەکەژاوەکەوەو لەسەر هێسترێک دادەنراو پیاوێک لەپشتەوەی بوو. لەبەرەبەیانییەکەی ئەم شەوەدا دیاری گرانبەها بەسەر سۆفی و زاناکان دابەش دەکرا. پاشان شا دەهاتە خانەقاو لەگەڵ پیاوانی حکومەت و سەرۆکەکان و خەڵکی تر کۆدەبۆوە. گومەزێکی لەدار بۆی دادەنرا، پەنجەرەی تیایدا بوو. لەسەر گومەزەکە دوو بەندە چاودێری خەڵکەکەیان دەکرد، لەم رۆژەدا سەربازێکی گەلێ زۆرو بەشێوەیەکی بەرفراوان دەبیندرا. جا کاتێ نمایشەکە بەکۆتا دەهات و واعیزەکان وەعزەکانیان تەواو دەکرد گۆڕەپانەکە بۆ خەڵکی گشتی دەڕازاندرایەوە لەخواردنی جۆراو جۆر. دواتر سفرەی دووەم دەڕازاندرایەوە کەتایبەت بوو بەوانەی کە لەلای کریسی واعیز دانیشتبوون و لەتەنیشت تاوەرەکە دانرابوو. بەر لەوەی ئەو دوو سفرەیە رابخرێن، موزەفەرەدین و میوانەکان دەردەکەوتن و ئەو خواردنەی ئامادە کرابوو هەڵیان دەگرت و دەیانبرد بۆ گەڕەکە ماڵنشینە زۆرەکان، تا ئەو سەردەمەش ئەو کارە پەیڕەو دەکرێت. لەم شەوەدا دەردەکەوێت هەر یەکێک لەو میوانانەی هاتوون بەخودی خۆیان شتیان هەڵگرتووە هەموو ساڵێک[19] هەروەکو ئیبن خەلەکان بەخودی خۆی بینیویەتی.

لەپاش نمایشکردنی ئەم ئاهەنگە لەم رۆژە گەورەیەدا کە ئێستا لەدەوڵەتە ئیسلامیەکان لەرۆژهەڵات و رۆژئاوا بەم بۆنە پیرۆزەوە بەڕێوە دەچێت بۆ گەورەیی پێغەمبەر (د.خ) چاکەکەی لەوەدایە لەم رۆژەدا قورئانی پیرۆز زۆر دەخوێندراو سەلاوەت زۆر لەپێغەمبەری خوا دەدرا (د.خ)، لەم رۆژەدا خەرجی زۆر دەکراو دەستی کۆمەکی بۆ هەژاران و لێقەوماوان درێژ دەکرا.

سەرچاوەکان:

١- ادم قتر: الحضارة الاسلامية في القرن الرابع الهجري او عصر النهضة في الاسلام نقل الي العربية محمد عبدالهادي ابو ريدة، دار الكتب العربي، بيروت، ١٩٦٧، ج٢، ص٢٩٨.

٢- القلقشندي: حج الاعشي في صناعة الانشاء، وزارة الثقافة والارشاد القومي العربية، القاهرة، (د.ت)، ج٣، ص٤٩٨.

٣- السخاوي: كتاب الشير الملوك في ذيل السلوك، القاهرة (د.ت)، ص١٤.

٤- القلقشندي: حج والاعشي في صناعة الانشاء، ج٣، ص٤٩٨.

٥-يقول القلقشندي بان داعي الدعاة كان يلي قاضي القضاء في المدينة وبين في اللباس وغيره وكان الف طمبون احدثوا هذه الوظيفة. لان داعي الدعاة يأخذ لعهد علي من يدخل الي مذهب القاطمين. حج الاعشي، ج٣، ص٤٨٣.

قەلقەشەندی دەڵێ: لە شاردا (داعيالدعاد) لە دوای(قاضی القضات) دێت، لەجل و بەرگ و شتی دیکە دیار بوو، ئەم پەلەیەش فاتمییەکان دایانهێنا. لە بەر ئەوەی (داعی الدعاد)، کە لە تایینزانی فاتمییەکان بێت.

، حج الاعشي، ج٣، ل٤٨٣

٦- اما القراء، فانوا قراء يقرؤن القران بحضرة الخليفة القاطمي في مجالسه وركوبه في المواكب، المصدر السابق، ص٤٨٤

بەڵام قورئان خوتبەکان قورئانیان بە ئامادەبوونی خەلیفەی فاتمی دەخوێند.

٧- والی القاهرة: والی قاهیرە خاوەنی شاربوو لە لای فاتمییەکان شوێنێکی بەرزی هەبوو لە نێو کەژاوەش شوێنێکی دیاری هەبوو. والی سەرپەرشتی ئاسایشی قاهیرە بوو. هەمان سەرچاوە ل٤٣.

وكان صاحبها عند القاطمين فكانه كبيرة والمرخة الوافرة له مكان في المواكب يسير فيه و والي القاهيرة مسؤول عن القاهرة من النواحي الامنية. المصدر السابق، ص٤٨٠، ج٤، ص٤٣.

٨- الاستاذ: ئوستاد ناسراو بوون لە خزمەت خەلیفە دا، و پایەییکی بەرزیان هەبوو لە خزمەت خەلیفە د هەندێک لەوانەیان هەڵدەبژاد، قەلقەشەندی دەڵێ: ئەوانەی زیاتر لە هەزار کەس بوون، کە خزمەتی خەلیفەی فاتمییان دەکرد وهم المعروفون بخدام الخليفة وكان لهم مكانة كبيرة في الدولة الفاطمية وكانوا يختارون البعض من هؤلاء الخداء لانشقال الوضائق الخاصة بالخليفة ويقول القلقشندي كان عددهم يزيد علي الف شخص يخدمون الخليفة الفاطمي. المصدر السابق ص٤٧٧.

٩- المصدر السابق ص٤٩٨-٤٩٩..

١٠- علي بن داوود العيرض: ابناء العهد بابناء العصر، تحقيق حسن جش، دار الفكر العربي، القاهرة، ١٩٧٠ ص٢١.

١١- القضاة الاربعة: هم القضاة من مذاهب الائمة الاربعة اشافعي ومالك وابي حنيفة واحمد بن حنبل وقد ظهر هذا التقيم في القضاء في بداية حكم دولة المماليك حوالي ٦٦٣ل القلقشندي، ج٤، ص٣٥٠.

چوار قازی ئەمچوارە لە هەر یەکە لە رێچکە و رێبازی شاهی و مالیکی و حەنەفی و ئەحمەد کوری حەنبەل بوون، ئەمدابەشکردنەی قەزاتی لە سەرەتایی فەرمانرەوایی مەمالیک لە ٦٣٣ سەری هەڵدا. القلقەشەندي، جزء ٤ ل٣٥٠

١٢- قدموا الالوف: وهم اعلى المراتب من طبقة الامراء، وتحت يدهم الف فارس وهم من الطبقة الاولى من الامراء المماليك. المصدر السابق ص١٤.

ئەمانەی پلەی دیکە میرەکان بوون، کە هەر یەکەی هەزار سواری لە ژێر دەست دا بوو، ئەوانەش لە چینی یەکەمی میرەکانی مەمالیک بوون. سەرچاوەی پێشوو.ل١٤

١٣- علي بن داود الصيري: ابناء العصر، ص٢١.

١٤- الدفتردار: دەفتەردار کارمەندێک بوو کاروباری دارایی رادەپەراند وهو موظف يقوم بادارة الشؤون المالية. ١٥

١٥-الشيخ البكري: يتولى شيرة الطرف الصوفية ونقابة الاشراق في عصر والبكريون ينتمون الي ابوبكر الصديق (ر.ض). د.ماهر حسين منهي: محمد توفيق البكري: سلسلة اعلام العرب، القاهرة، ١٩٦٧، ص٣٤-٣٥.

شێخ بەکری: ئەم پیاوە ئەرکی سەرپەرشتی کردنی رێبازی سۆفیگەری و پیاوماقوولانی بوو لە سەردەمی بەکرییەکان، کە دەگەرێتەوە بۆ ئەبووبەکری سریت.(خ.ل ز)

١٦- د.ماهر حسين فحيمي: محمد توفيق البكري، ص٣٨.

١٧- ماهیر حوسێن فەحیمی: محەمەد تۆفیق ئەلبەکری، ل٣٨.

١٨- ئەو ماوەیە پشووی رەسمی بوو.

١٩- ابن خلكان: وفيات الاعيان وابناء بناء الزمان، حققه د.احسان عباس، دار صادر- بيروت، ١٩٧٧، ج٤، ص١١٧-١١٩.

٢٠- سعيد ديوجي: تاريخ الموصل، جامعة الموصل، ١٩٨٢، ج١، ص٤٤٩.

٢١- ابن الاثير: الكامل في التاريخ، ط بيروت، ١٩٦٦، ج١١، ص٣٦٤... و رشيد الجميلي: دولة الاتابكة في الموصل بعد عمادالدين زنكي ٥٤١-٦٣١ه، دار النهضه العربية، بيروت، ١٩٧٠.

٢٢- هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٢٣- د.ماهر حسن فه

خشتەی کاتەکانی نوێژ لە هەولێر و دەوروبەری

عەبدولڕەحمان مەعرووف

کات: ئەو پانتاییە فراوان و دەوروبەرە پڕ بایەخەی ژیان و زیندەوەر و گیانلەبەرانە، کە هەمیشە بوونی هەیە و دەورو خولی ژیانیان داوە و لەگەڵ بوون و گەردوون دوو هێڵی تەریبن، نەبوونی کات واتە تەبوونی ژیان و چەقبەستنی هەموو شتەکان. مرۆڤیش لەوەتای چاوی پشکووتووە، هەستی بەبوون و جوولە و گۆڕان کردووە، بە شێوەیەک لە شێوەکان کاتی ناسیوە، بە پێی قۆناغ و سەردەمەکانیش رەهەندی جیا، جیای تێڕوانین و بیرکردنەوە و بۆچوونەکان گۆڕانکاری پێوەدەبینرێت، بیروڕای بیرمەند و فەیلەسووف و ئەوانەی لە کات وردبوونەتەوە، زیاتر بەسەر دوو تەوەر و جەمسەر دابەشبوون، هەیانە کات بە چەمکێکی بابەتی چاولێ دەکات و هەشیانە دەروونی و خودی لێکی دەداتەوە.

هەرچۆنێک بێت کات لە هەر سێ گاف (دوێنێ/ رابردوو، ئەمڕۆ/ ئێستا، بەیانی/ ئاییندە)بایەخ و گرنگی زۆری هەیە لە ژیانی ئێمەی مرۆڤدا، وەک دەڵێن کات وەک شیر وایە ئەگەر نەیبڕی دەتبڕێت، یان کاری ئەمڕۆ مەخەرە بەیانی و دەیان نموونەی دیکەی واقیع و ژیان، کەوا لە هەڵودرینی چرکەکانی تەمەن و تێپەڕبوونی کات و سوودوەرگرتن لەکات وشیارمان دەکاتەوە. جا تەرخانکردنی تەمەن و ژیانیش لەم دنیایە کەوتۆتە سەر

چەندین بوارو بابەت و بیرورای جیاوازەوە، بەوەی خۆ تەرخانکردنێکی خۆشەویستانە و جدی کەسانێک لەو لایەن و بوارەی هەڵیدەبژێرێت و بەراستی دەزانێت دەبینین، چۆن تا دوا وێستگەی کار و کێڵگەی سەوزی خەونەکانی بە بێ ماندووبوون ساردبوونەوە ئەسپی خۆی تاوەدا و بەسەر کۆسپ و تەنگ و چەڵەمەکاندا زاڵبووە، خاوەن ئیرادە و بڕیاری خۆی بووە، تا لە ژێر ساباتی شەونخوونییەکەی ئارەقەی پڕ شکۆ دەسڕێتەوە و هەناسەیەکی قووڵ و ئاسوودەیی هەڵدەمژێت.

کارکردن لەسەر شتێک، بەردەوامی و کۆڵنەدان - بەردەکەی سیزیف ئاسا- و هەولدان لەکەوتن و هەستانەوە و ئەوین و ئارامی و وردەکاری و...تاد، گەرەکە، ئەمەش بۆئەوەی ئەم کارە بە باشترین ئاکام و زۆرترین کەلک و خزمەت بگات، ئەوەیان نموونەی ئەم کارەی مامۆستای خوالێخۆشبوو، مەلا سەید محەمەدی پیرداوودییە، چۆن نزیکەی بیست ساڵ تەواوی ژیان و خەو و خۆراک و سەفەر و بیرکردنەوە و کۆششی خۆی خستۆتە خزمەت کارێک بۆ دیاریکردنی کاتی تەواو و دروستی رۆژهەلات و رۆژئاوا و بانگدانی نوێژەکانی شاری هەولێر و دەوروبەری، کە بتوانێت خزمەتێک و رێنوێنییەک بە هاوشاریانی و موسلمانانی هەولێر پێشکەش بکات، بۆئەوەی بە وردی و دڵنیایی ئەو کاتانەیان لێ دیاربێت و نەکەونە گومان و هەڵەوە.

بەڕاستی ئەو کارەی مامۆستا شایانی رێزلێگرتن و ئاوڕلێدانەوەیە، کە هەمووکەسێک ئەو سەلیقە و توانا و سەبری تەییوبەی نییە، ماوەیێکی دووررودرێژ شەو و رۆژ لێک بدرووێ و تا سەر ئارام و ئۆقرەی بێت، ژیانی خۆی لە پێناو کارێکی وا گەورە و چاکە و خزمەتی دنیا و دین بەخشێتە هاوشاریانی.

گەورەیی و پانتایی رەهەندی فراوانی کارەکەی مامۆستا مەلا سەید محەمەد لەوەدا دەردەکەوێت، کە نزیکەی چل ساڵە ئەم خشتەیەچەندین جار چاپ و بلاوبۆتەوە و تاکوو ئەمڕۆش لە تەواوی شاری هەولێر و دەوروبەری بۆ کاتی نوێژەکان و لە مانگی رەمەزان پەیڕەوی لێ دەکرێت.

ئەوەی ماوە بگوترێت مامۆستا عومەریش لەو کارەدا رۆڵی بەرچاوی دیت، وێڕای دەست و پەنجەی رەنگینی کاک ئیبراهیم لە چێکردنی خشتەکان و هاوکاریکردنمان، هەڵبەتە تەواوی خانەوادەی مامۆستا لەم چاکە و پاداشتە، ئەوانیش بەشێکیان وەبەردەکەوێت، بەوەی بێ پسانەوە لە سەر لە چاپدانەوە و بلاوکردنەوەی ئەم خشتەیە بە باشترین و جوانترین شێوە و زۆرترین تیراژ، تا بگاتە دەستی موسلمانانی شاری هەولێر بەردەوامن. هەر ئەوانیش بوون لە هاوکاریکردن و دەستگرتنی من ئەوپەڕی هەوڵ و جوانترین کاریان کرد، کەوا کەردستە و بابەتەکانیان بە زووترین کات و بە ئاسانی خستەبەر دەستم و هەڵوێستێکی جوامێرانەیان نواند.

چۆنم خشتەی کاتەکانی نوێژ داناوە؟

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم

بسم الله الرحمن الرحيم

* [وَأَقِيمُوا الصلاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكعينَ] {البقرة:٤٣}

* [وكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لكُمُ الخَيْطُ الأَبْيَضُ منَ الخَيْطِ الأَسْوَد منَ الفَجْرِ ثمَّ أَتِمُّوا الصيَامَ إِلى اللَّيْلِ] {البقرة:١٨٧}

* [حَافظُوا عَلى الصلوَات وَالصلاةِ الوُسْطَى وَقُومُوا لله قَانتينَ] {البقرة:٢٣٨}

* [فَإِذا قَضَيْتُمُ الصلاةَ فَاذكُرُوا اللهَ قيَامًا وَقُعُوداً وَعَلى جُنُوبِكُمْ فَإِذا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقيمُوا الصلاةَ إنَّ الصلاةَ كَانَتْ عَلىَ المُؤْمنينَ كتَابًا مَوْقُوتًا]{النساء:١٠٣}

* [إِنَّ عدَّةَ الشُّهُور عنْدَ الله اثنَا عَشَرَ شَهْراً في كتَابَ الله يومَ خَلقَ السَّمَاوَات وَالأَرْضَ] {التوبة:٣٦}

* [وَأَقم الصلاةَ طَرَفَي النَّهَار وَزُلَفًا منَ اللَّيْل إنَّ الحَسَنَات يُذهبْنَ السَّيِّئَات ذلكَ ذكْرَى للذاكرينَ] {هود:١١٤}

* [أَقم الصلاةَ لدُلُوك الشَّمْس إلى غَسَقَ الليْل وَقُرآنَ الفَجْر إنَّ قُرآنَ الفَجْر كَانَ مَشْهُوداً] {الإسراء:٧٨}

* [فَسُبْحَانَ الله حينَ تُمْسُونَ وَحينَ تُصبحُونَ وَلَهُ الحَمْدُ في السَّمَاوَاتَ وَالأَرْض وَعَشيًّا وَحينَ تُظهرُونَ]{الرُّوم: ١٧-١٨}

* [فَاصبرْ عَلى مَا يقُولُونَ وَسَبِّحْ بحَمْد رَبِّكَ قَبْل طُلُوع الشَّمْس وَقَبْل غُرُوبهَا وَمنَ الليْل فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُود] {ق:٣٩ - ٤٠}

* (عەبدوللای کوڕی عومەر)

خودا لە خۆی و لە باوکی رازی بێت دەفەرمووێ گوێم لە پێغەمبەر بووە (دروودی خوای لێ بێت) فەرموویەتی: (بني الإسلام على خمسة: شهادة أن لا إله إلا الله وان محمدا رسول الله واقام الصلاة وإيتاء الزكاة وصوم رمضان وحج البيت من استطاع إليه سبيلا).

* لە ریوایەتی: (البخاري، مسلم، النسائي، الترمذي، البيهقي، أحمد، البغوي، ابن خزيمة).

* (عبادەی کوڕی الصامت) دەفەرمووێ لە پێغەمبەرم گوێ لێ بووە فەرموویەتی: (خمس صلوات كتبهن الله تعالي على عباده فمن اتي بهن ولم ينقص منهن شيئا فان الله جاعل له عهدا يوم القيامة ان يدخله الجنة).

* لە ریوایەتی: (مالك، ابو داود، الدارمي، البيهقي، ابن ماجة، أحمد)، دەفەرمووێ پێغەمبەر (دروودی خوای لێ بێت) فەرموویەتی: (امني جبريل عند باب الكعبة مرتين، فصلى الظهر حين كان الظل مثل الشراك ثم صلى العصر حين صار ظل كل شيء بقدر ظله ثم صلى المغرب حين افطر الصائم ثم صلى العشاء الآخرة حين غاب الشفق ثم صلى الصبح حين حرم الطعام والشراب على الصائم، ثم صلى المرة الآخرة الظهر حين كان ظل كل شيء قدر ظله دون العصر بالامس ثم صلى العصر حين كان ظل كل شيء مثليه، ثم صلى المغرب للقدر الأول لم يؤخرها ثم صلى العشاء الآخرة حين ذهب ثلث الليل، ثم صلى الصبح حين اسفر، ثم التفت فقال: يا محمد هذا وقت الأنبياء من قبلك، والوقت فيما بين هذين الوقتين).

* لە ریوایەتی: (ترمذي، ابو داود، أحمد، البيهقي، البغوي، الحاكم) لە (أبي هريره) دەگێڕنەوە رەزای خوای لەسەربێت کە فەرموویەتی پێغەمبەر دروودی خوای لێ بێت فەرموویەتی: (هذا جبريل عليه السلام جاءكم يعلمكم دينكم فصلى الصبح طلع الفجر وصلى الظهر حين زاغت الشمس ثم صلى العصر حين رأى الظل مثله ثم صلى المغرب حين غربت الشمس وحل فطر الصائم ثم صلى العشاء حين ذهبت شفق الليل ثم جاء الغد صلي به الصبح حين اسفر قليلا ثم صلى به الظهر حين كان الظل مثله ثم صلى العصر حين كان الظل مثليه ثم صلى المغرب بوقت واحد حين غربت الشمس وحل فطر الصائم ثم صلى العشاء حين ذهب ساعة من الليل ثم قال الصلاة ما بين صلاتك امس وصلاتك اليوم) لە ریوایەتی (النسائي).

* لە (جابر کوڕی عەبدوڵڵای ئەنساری) دەگێڕنەوە کە لە بابەت نوێژدا پێغەمبەر (دروودی خوای لێ بێت) لێیان پرسیوە ئەویش فەرموویەتی (خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم فصلى الظهر حين زالت الشمس وكان الفيء قدر الشراك ثم صلى العصر حين كان الفيء قدر الشراك وظل الرجل ثم صلى المغرب حين غابت الشمس ثم صلى العشاء حين غاب الشفق ثم صلى الفجر حين طلع الفجر) لە ریوایەتی (النسائي).

* لە (سەمرەی کوڕی جندب) دەگێڕنەوە کە پێغەمبەر (دروودی خوای لێ بێت) فەرموویەتی: (الفجر فجران، الأول مستطيل والثاني مستطير) لە ریوایەتی مسلم. لە (عەبدوڵڵای کوڕی عومەر) دەگێڕنەوە کە پێغەمبەر (دروودی خوای لێ بێت) فەرموویەتی: (وقت الظهر إذا زالت الشمس إلى أن يكون ظل الرجل بطوله ما لم تحضر الصلاة).

* لە ریوایەتی (مسلم، أبو داود، البيهقي)، خاتوو عائشە رەزای خوای لێ بێت دەفەرمووێ: (ان النبي صلى الله عليه وسلم كان يصلي العصر والشمس طالعة بينة في حجرته لم يظهر الفيء عليه).

* لە ریوایەتی (بخاری، مسلم، أبو داود، إبن ماجه)، لە (سلێمان کوڕی بریده) رەزای خوای لێ بێت دەگێڕنەوە فەرموویەتی: (ان رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى المغرب في اليوم الأول حين غابت الشمس وفي اليوم الثاني حين غاب الشفق).

* لە ریوایەتی (مسلم، ترمذی، إبن ماجه، النسائي، البيهيقي، أحمد)، لە (عەبدوڵڵای کوڕی عومەر) دەگێڕنەوە کە پێغەمبەر (دروودی خوای لێ بێت) فەرموویەتی: (الشفق الحمرة، فإذا غاب الشفق فقد وجبت الصلاة) لە ریوایەتی (البيهقي).

بسم الله الرحمن الرحيم

وتەیەک.........

گەلێ جار خەڵک لێیان دەپرسیم کە چۆن خشتەی کاتەکانی نوێژم داناوە داوایان لێ دەکردم کارەکەی خۆمیان بۆ روون بکەمەوە، منیش هەر بە زار چۆنیەتی دانانەکەم پێ دەگوتن، بەڵام ئەم توانایە و ئەم بوارەم بۆ نەدەڕەخسا، کە شتێکی لەسەر بنووسم، تاکو لەم دواییانە لەگەڵ عومەری کوڕم کەوتینە سەر ئەو بیرەی کەوا پێویستە نامیلکەیەک لەم بارەیەوە بە کوردی و عەرەبی بڵاوبکەینەوە بۆ ئەوەی ببێتە پاڵپشتێکی خشتەکە و چۆنیەتی دانان و بەڵگە شەرعییەکانی تێدا دیاری بکرێ و ببێتە یارمەتیدەرێکیش لە پاشەڕۆژ بۆ هەرکەسێک بیەوێ لە کاتەکانی نوێژ بنۆڕێ.

إن شاء الله سوودی خۆی دەبێت و چاوەڕێی لوتف و مەرحەمەتی خودای گەورەین و چاوەڕێی دوعای موسڵمانانین.

مەلا سەید محەممەد سەید ئیسماعیل
پێش نوێژی مزگەوتی مەلا سەید محەممەد پیرداودی
عەدالەی نوێ/ هەولێر
شەعبان/ ١٤٢٣ ک

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين ومن تبعهم بإحسان إلي يوم الدين وبعد:

ئەو خشتەیەی خودای گەورە لە ئامادەکردنیدا تەوفیقی دام، کە لەژێر ناوی (خشتەی کاتەکانی نوێژە) مێژووی سەرەتای دانانی دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای سالانی پەنجاکان، لەو وەختەی تازە ببوومە مەلای گوندی پیرداود (گوندێکی نزیک بە شاری هەولێر) مەبەستی سەرەکیم تێدا بۆ ئەوە بوو لە دیاری کردنی کاتەکانی نوێژ و زانین بە وەختی نوێژ ببێتە یارمەتیدەرێک. بۆ خۆم، دەستم پێکرد چاودێری کاتەکانی نوێژ بکەم و لێیان بنۆڕم، کە دەستم پێکرد هەر ئەو دەست پێکردنە بوو، بە درێژایی ئەو ساڵی لەسەری بەردەوام بووم، کە لەگەڵ سەرەتای نۆڕینم بۆ کاتەکان تێبینی خۆم سەبارەت بە هەر کاتێک لە کاغەزێک دەنووسی، کە ئەو ساڵە کۆتایی هات ساڵی دووەمیش لەسەری بەردەوام بووم، ئیندی بەم شێوەیە ساڵ لە دوای ساڵ چاودێری کاتەکانم دەکرد و بەردەوامیش تێبینی خۆم تۆمار دەکرد، تێبینی ساڵەکانی پێشترم پارێزگاری لێکردبوو، هەڵم گرتبوون، بە جۆرێ گەیشتە ئاستێک زیاتر بایەخیان پێبدەم، هەموویانم لە تۆمارگەیەکدا تۆمارکرد، بەمە بەراورد لەگەڵ یەکدی کردنیانم بۆ ئاسانتر بوو، لە بەراورد کردندا دەمدی کاتی هەر ساڵێکی نوێ لەگەڵ ساڵەکانی تردا وەکو یەکن، جیاوازیان نییە، بەم نەبوونی جیاوازییە زیاتر بە پەرۆش دەبووم لەسەر لێنۆڕین بەردەوام بم تا گەیشتە کاری چەند ساڵانێک و دیم کارێکی رێکوپێک و نایابە، زیاتر خولقم کەوتە سەری، بەردەوام لە هەموو کاتەکانم دەنۆڕی تا گەیشتە ماوەی پازدە ساڵان، دوای ئەو کاتە ماڵم هاتە ناو شاری هەولێر، لە هەولێریش بەردەوام بووم، بینیم هەر ساڵە لەگەڵ ساڵەکانی تری پێش ئەودا هەروەکو یەکن و جیاوازیان تێدا نییە، ئەوسا دەستم پێکرد بڵاوی بکەمەوە و بە خەڵکی رابگەیەنم، ئەوەبوو لەلایەن مامۆستا و پێش نوێژی مزگەوتەکانی ناو شار و دەوروبەری شار دەست کرا بە پیادەکردن و لەسەر رۆیینی، ئەو پیادەکردنە تا ئێستا کە سی ساڵ زیاتر دەبێت، وتا رێک لە ساڵی (١٩٧٠)ەوە تاکو ئێستا، هەر بەردەوامە و تاکو ئێستاش جێگەی رەزامەندی و متمانە پێکردنی هەموو لایەکە، بناغەی دانانی ئەم خشتەیە دوو شتی سەرەکین. یەکەمیان تیۆری و دووەمیان کردەییە، تیۆرییەکە دەرئەنجامی خوێندنەوەی خۆمە لە کتێبەکانی تەفسیری قورئانی پیرۆز و تەفسیری ئەو ئایەتانەی بابەتیان کات و کاتەکانی نوێژە لەگەڵ ئەو فەرموودە پیرۆزانەی پێغەمبەری خۆشەویست (درودی خوای لێ بێت) کە بابەتی ئەوانیش کاتەکانی نوێژە یان ئەوەی لە کتێبی زانایانی پێشووم خوێندووتەوە یان لێیانم بیستووە، بۆ ئەو کاری خوێندنەوەش زۆربەی کتێبەکانی تەفسیر و کتێبی تۆمار و راڤەکردنی فەرموودەکانی پێغەمبەر (درودی خوای لێ بێت) و کتێبە شەرعییەکانم تەماشا کردوون ئەوەی زوو، وەختی سەرەتای لێنۆڕینم دەستم کەوتن یان دواتر، کتێبی خۆم بووبێ یان بە خواستنەوە لەلام بووبێ، ئەوا بابەتەکانی نوێژم لەزۆربەی هەرە زۆریان خوێندۆتەوە.

هەرچی دووەمە واتا کردەییەکە

ئەوا ئەوە، دەرەئەنجامی لێتوژینەوە و لەئاسمان نۆڕینی ڕۆژانەی بەردەوامی خۆم بووە، بۆ بەیانی داهاتن و خۆر هەڵاتن و لادانی خۆر لە ناوەندی ئاسمان و بوونی سێبەری هەر شتێک بەقەت خۆی و ئاوابوونی خۆر و بزربوونی شەفەقی سوور، هەواری جێبەجێکردنی ئەوانیش هەموو گوندی پیرداود بووە لە سەربانی مزگەوت و ناوەوەی مزگەوت یان لەسەربانیماڵی خۆم، لەهەمووشیان وەختی ئیدەگ (احتیاط)م بۆ وەرگرتوون، وەکو دیاریشە شوێنی لێنۆڕین دەشت بووە ئەو وەختە چ ڕۆناکییەکی کارەبای تێدا نەبوود، بینینی ئاسۆش لەو تەرزە شوێنەدا بە ڕوونی کارێکی شیاوە لەبەر نەبوونی چ خانوییەکی ئاوا بڵند کە ببێتە بەربەست لەبەر دیدەی مرۆڤدا لەو تەرزەی لە شاراندا ڕوودەدەن.

سەرەڕای ئەوانە، واتا ئەو لێنۆڕینانەی لە گوندی پیرداود لە کاتە پێویستیەکاندا ئەنجامم دەدان، وەختێک کە بە میوانی لەگەڵ برادەرە مامۆستاکان سەردانی مامۆستایەکی برادەری خۆمانمان دەکرد کردبوومە عادەت لەوێش خۆم، یان یەکێک لە مامۆستاکان لە کاتمان دەنۆڕی و چاودێریان دەکرد، لە ئەنجامدا دەماندی لەگەڵ ئەوەی من دەمزانی، وەکو یەک بوون، ئەمەش دەبوو بە مایەی ئەوەی زیاتر متمانە بە دەرئەنجامی لێنۆڕینەکان بکەم و لەسەر کارەکە سوورتربم.

وردەکاری لە کات نۆڕینەکەشم بەم شێوەیەی خوارەوە ئەنجام دەدا:

یەکەم/ نوێژی بەیانی: دیارکردنی کاتی نوێژی بەیانی لەسەر بنچینەی بینینی تەواوی بەیانی ڕاست بوود، کە دیارە بەر لە داهاتنی بەیانی ڕاست بەیانییەکی تر هەیە، بە بەیانی بە درۆ ناسراوە، نیشانەکانی لەلای ئەو کەسەی لە ئاسمان دەنۆڕێ دیارن، بە شێوەی لاکێشەیی بە دیار دەکەوتن، بەرەو لای سەرەوە هەڵدەکشێت و نایەتە لای خوارەوە. من ئەوەم بە باشی ڕەچاو کردووە، بەیانی ڕاست سپیاتییەکی ڕۆنە بە پانایی ئاسۆ بە دەردەکەوێت و بەرەبەرە زیاد دەکات. من کە لە بوونی ئەم دیاردەیە دڵنیابوومە کاتەکەم لای خۆم تۆمار کردووە، چونکە ئەوەی لە چەمکی ئایەتی پیرۆزی (وكلوا واشربوا حتي يتبين لكم الخيط الأبيض من الخيط الأسود من الفجر...) و لە چەمکی ئەو فەرموودە پیرۆزەی پێغەمبەر (دروودی خوای لێ بێت) کە بە فەرموودەی جبریل ناسراوە، دەفەرمووێ (... والفجر حين حرم الطعام والشراب...)دا بە دیاردەکەوێ، بەتایبەتی لە وشەی (يتبين)دا ئەوا دڵنیا بوونە لەو هەبوونەدا.

وەختێ کە من کاتم بۆ نوێژی بەیانی دیاری کردووە، بەیانییەکی ڕاست و تەواو بووە و دڵنیابوومە لەوەی ئەو کاتە، کاتی نوێژە، کاتی بانگدانی نوێژی بەیانییە و کاتی دابەستانی نوێژە.

ئەو کاتەی دیاری کراوە و لەتۆمارگەدا تۆمارم کردووە، کاتێکە بە تەواوەتی و بەبێ دوودڵی لێکردن و بۆ زانینی چوونە ناو کاتی نوێ پشتی پێ دەبەسترێ، ئاشکراشە مەبەستی سەرەکی لە دانانی خشتەکە ڕاگرتنی کاتی نوێژە و بۆ یارمەتیدانی نوێژکەرە، کاتی نوێژی خۆی پێ بزانێ، هەرچی ڕۆژووگرە، ئەوا بۆ یارمەتی دانی ئەو لە کاتی دەست پێکردنی ڕۆژووگرتنەکەیدا جێگایەکی تایبەت هەیە هەر لە ناو خشتەکەدا بە کاتی چارەگە کاتژمێرێک پێشتر، کە کاتی ئیمساکە و کاتی دەست هەڵگرتن لە خواردن و خواردنەوەیە، بۆیە ئەو قسەیە نابێتە بەڵگە، کە دەڵێ کاتی نوێژی بەیانی درەنگە، وا باشترە بەپێش بخرێ، لەبەر ئەوەی ڕۆژووگر لە پارشێواندا دەست لە خواردن و خواردنەوە هەڵناگرێ تا ئەو وەختەی گوێی لە بانگدێر دەبێت و بۆ نوێژی بەیانی بانگ دەدات، جا هەروەکو گووتم ئەم قسەیە بە بەڵگە دانانرێ، چونکە چارەسەری ئەم گرفتە لە پەیوەست بووندایە بە کاتی ئیمساک و گوێ ڕاگرتن لە بانگەوازی ئەو برا موسڵمانەیە بۆ ئاگادارکردنەوە لە کاتی ئیمساک دەنگ هەڵدەبڕێ، مەسەلەکەش دیار و ڕوونە، بانگەوازی، ئیمساک، بۆ ڕۆژووگر و ڕۆژووگرتنە و بانگی نوێژیش بۆ نوێژکەر و نوێژکردنە.

دووەم/ خۆرهەڵاتن: لە تۆمارکردنی کاتی خۆرهەڵاتن بەو تەرزە بوو، کە من لەو وەختەی لە بەیانیم دەنۆڕی و بەیانی داهاتنم بۆ ساغ بووەوە و وەختی نوێژی بەیانیم دیاری دەکرد و نوێژەکەم ئەدا دەکرد و وێردی ڕۆژانەی دوای نوێژی بەیانی

خۆمم دەخوێندەوە، کە لێ دەبوومەوە، دەمامەوە چاودێری هەڵاتنی خۆرم دەکرد، کە بەر لە وەختی خۆی بە چەند دەقیقەیەک دەچوومە سەربان و چاوەڕێی هەڵاتنی دەبووم بە دیقەت چاوم لەسەر نۆرینگەکە، واتا جێ هەڵاتنەکە دەبوو، هەر کە دەردەکەوت یەکسەر کاتەکەم لەلای خۆم لە شوێنی خۆرهەڵاتنی ئەو رۆژە تۆمار دەکرد.

سێیەم/ نوێژی نیوەڕۆ: بۆ دیاریکردنی کاتی نوێژی نیوەڕۆ دەمنۆڕییە لادانی خۆر لە ناوەندی ئاسمانەوە، ئەمەش بنیات لەسەر ئەو فەرموودە پیرۆزەی قورئانی پیرۆز، کە دەفەرمووێ: (أقم الصلاة لدلوك الشمس) واتا نوێژ، مەبەست نوێژی نیوەڕۆیە، لەو وەختە دابیەستە، کە وەختی لادانی خۆرە، کە مەبەست لادانیەتی لە ناوەندی ئاسمانەوە، هەروەها بنیات لەسەر ئەو فەرموودە پیرۆزەی پێغەمبەر (دروودی خوای لێ بێت)، کە دەفەرمووێ: (الظهر حین زالت الشمس) واتا نیوەڕۆ ئەو وەختە دەبێ، کە خۆر لابدا، واتا لە ناوەندی ئاسمان لابدا، هەروەها بنیات لەسەر ئەو فەرموودە پیرۆزەی پێغەمبەر (دروودی خوای لێ بێت)، کە هەر لەو فەرموودە دایە بە فەرمووودەی (جبریل) بەناوبانگە، کە دەفەرمووێ (حین كان الفيء قدر الشراك) یان (مثل الشراک)، واتا وەختی سێبەرەکە، کە مەبەست ئەو سێبەردیە دەگەڕێتەوە بۆ لای رۆژهەڵات بەقەت (شراک)ی لێهات، مەبەستیش لە (شراک) یەک لەو قایشانەی تاکە سۆلێکە لە وەختی لەپێکردندا دەکەونە سەر پشتی پێ، بە وردتریش بڵێین مەبەست بەقەت پانی یەک لەو قایشە پێ بەستانەیە.

جا بەر لەو کاتە، واتا بەر لە داهاتنی نیوەڕۆ من دارێکم لەسەر زەوی لە شوێنێکی تەختانیدا دەچەقاند و دەمڕوانییە ئاسمان و تەماشای جوولانی خۆرم دەکرد، جاربەجاریش چاوێکم دەدایە سێبەری دارەکە، کە لە بەری خۆرئاواوە دەبوو، وردەوردە سێبەرەکە کەمی دەکرد، هەر لێم دەڕوانی تاکو خۆر دەگەیشتە ناوەندی ئاسمان، کە وەختی ئیستوایە و چاوەڕێم دەکرد تا بۆ سەر چاوی راستەم لار دەبووەوە بەمە دەبووە لادانی خۆر لە نێوەندی ئاسمانێ لەگەڵ ئەم لادانەدا ئەو (فيء)ە بەدیار دەکەوت (فيء) بەو سێبەرە دەڵێین ئەو وەختەی نیوەڕۆ لەگەڵ لادانی خۆر لە نێوەندی ئاسمان، هەروەکو گوتمان، لەبەری خۆرهەڵاتەوە پەیدا دەبێت، جا من لەگەڵ دەرکەوتنی ئەو سێبەرە، وەختی نوێژی نیوەڕۆم تۆمارکرد.

چوارەم/ نوێژی عەسر: کاتی نوێژی عەسرم بەوە دیاری دەکرد، کە سێبەری هەر شتێک هەندی بەژنی خۆی لێدەهات، بێجگە لە سێبەری ئیستیوا، بەڵگەی ئەمەش دیارە کە لە فەرموودەی پێغەمبەر (دروودی خوای لێ بێت)دا هاتووە، کە دەفەرمووێ: (والعصر حین كان ظل الشيء مثله)، واتا وەختی نوێژی عەسر ئەو وەختەیە، سێبەری هەموو شتێک بەقەت خۆی دەبێت. زیادکردنی ماوەی سێبەری ئیستیوا لەسەری لە کتێبە شەرعییەکاندا ئاماژەی بۆ کراوە. جا بۆ پێوانی ئەمەش هەر بە تەرزی دیاری کردنی نوێژی نیوەڕۆ دیسان دەهاتم دارێکم دەچەقاند سێبەری ئیستیواکەم دیاری دەکرد یان دیاری کردبوو، بێجگە لەو ماوەیە، سێبەری پەیدابووم دەپێوا، کەی دەگەیشتە ئاستێک هێندەی درێژی دارەکە خۆی دەبوو، ئەوا ئەو کاتەم بۆ نوێژی عەسر دیاری کرد.

پێنجەم/ نوێژی مەغریب (ئێوارە): کاتی نوێژی مەغریبم بەپێی ئاوابوونی خۆر تۆمارکرد، ئەویش بەو تەرزە دەبوو، کە دەچوومە سەربانی و لە ئاسۆم دەڕوانی، تەماشای خۆرم دەکرد لە ئاوابوونیدا، بۆ ئەمەش رەچاوی ئاوابوونەکەیم دەکرد لە شوێنە بەرزەکاندا، کەینێ لە ئاوابوونی دڵنیا دەبووم، کاتی نوێژی مەغریبم لای خۆم تۆماردەکرد، بۆ ئەمە ماوەی ئێدەگم دادەنا، کە زۆر بایەخم بەو ماوە ئێدەگییە دەدا و کارەکەم بە هەند هەڵدەگرت، ئەم بەهەند هەڵگرتنەشم بۆ ئەوەبوو، کە تەواو لە بزربوونی بازنەی خۆر لە دیوی بەرزاییەکاندا دڵنیابم. پێودانگی ئەمەش بزربوونی خۆرە لە تەرزێ لە هیچ لایەکی دیواران و سەر لوتکەی چیایان تیشکی نەمێنێ، هەروەکو زانایانی شەرع لە کتێبەکانی خۆیاندا بەو شێوەیە باس لە دیاریکردنی کاتی مەغریب دەکەن.

شەشەم/ نوێژی عیشا (شێوان): بۆ راگرتنی کاتی نوێژی عیشا پشتم بە بزربوونی شەفەقی سوور بەستووە. بە بەڵگەی فەرموودەکەی، کە دەفەرمووێ: (... والعشاء لما غیب الشفق الأحمر...)، واتە عیشا ئەو

وەختە دەبێ کە شەفەقی سوور بزر دەبێ، جا بۆ دیاریکردنی ئەم وەختە هەر لەناو مزگەوتەوە (مزگەوتی گوندی پیرداود) لە پەنجەرەیەکەوە، کە دەیڕوانییە دەرەوە تەماشای ئاسمانم دەکرد، کە من لەدوای نوێژی مەغریب هەر لەناو مزگەوت دەمامەوە، جا بەر لە بوونی نوێژی عیشا بە ماوەیەک چرای ناو مزگەوتم دەکوژاندەوە و لێنوڕینم دەست پێدەکرد و بە وردی دەمڕوانییە ئاسمان، بۆ تەواو دڵنیابوون لە تەواو بزربوونی شەفەق، کە مەبەست بزربوونی، ئەو ڕەنگ سوورایەتییەیە لەدوای ئاوابوونی خۆر پەیدادەبێت. لەگەڵ نەمان و بزربوونی ئەو سوورایەتییە کاتەکەم لەلای خۆم تۆماردەکرد، کە بەردەوام بۆ هەموو ڕۆژەکانی کاتی نوێژی عیشا، بەم شێوەیەم دیاری دەکرد.

حەوتەم/ ئیمساک: کاتی ئیمساکم بە چارەکە سەعاتێک بەر لە هاتنی بەیانی داناوە، من ئەو بڕە وەختەم پێ زۆر لەبارترە، کە ماوەبێ لە نێوان ئیمساک و نوێژی بەیانی، هەروەکو لە خاڵی (١) ئاماژەم بۆ کرد، چارەکە سەعاتێک ماوەیەکی چاکە، پێشتر بیست دەقیقەیان دادەنا، بەڵام من چارەکەکەم پێ گونجاوترە، کە بۆ مرۆڤی ڕۆژووگریش کاتێکی لەبارە.

دوا وتە

لە کۆتاییدا دەمەوێ ئەمە بڵێم، کە ئەم خشتەیە ماوەی (٢٠) ساڵ زیاتر دەبێ لەناو شاری هەولێر و دەوروبەری شار بە تێکڕایی پیادە دەکرێت، ناوەناوە چاپ دەکرێتەوە و بە خۆڕایی دابەش دەکرێت، تاکو ئێستا بە چەندان شێوە و بە چەندان جار چاپ کراوەتەوە، تاکو ئێستا جێی متمانە و باوەڕی هەموو لایەکە و ج ناڕەزاییەکی لەسەر نیشان نەدراوە، گوێم لێ دەبێ هەندێ دەڵێن کاتی نوێژی بەیانی بە ماوەی (٥) دەقیقە بەقەد ماوەی ئیدەگی خۆی پێش بخرێ باشترە، بەڵام بۆ ئەمە وەڵامم داوەتەوە کە دیاریکردنی ئەم کاتە بۆ کاتی نوێژە، دیاریکردنی ئەم کاتە یانی دڵنیابوونی تەواو لە بوونی نوێژی بەیانی و کاتی دەست پێکردنی نوێژی بەیانییە. ئەو دڵنیابوونە لە چەمکی وشەی پیرۆزی (حتى يتبين)دا دەفامرێتەوە، من کە ماوەی پێنج دەقیقەم بە ئیدەگ داناوە هەروەکو باسم کرد، ئەو پێنج دەقیقەیە بۆ ئەو دڵنیابوونەیە، کە بە تەواوەتی دڵنیابوونە لە چوونە ناو کاتی نوێژی بەیانی، لە داهاتنی نوێژی بەیانی، لەبەر ئەوە، گەرەکە ئەمە بزاندرێ، کە داهاتنی بەیانی پێویستی بە لێ وردبوونەوە و لێ دڵنیابوون هەیە، وەکو هەڵاتنی خۆر نییە، کە خۆر لەگەڵ هەڵاتن و دەرکەوتنیدا بە ئاشکرا لەبەر چاواندا دیار دەبێ، بۆیە بەیانی داهاتن پێویستی بە لێ وردبوونەوە و دڵنیابوون هەیە.

دووبارە ئەمە دەڵێمەوە، کە ئەم کات دیاری کردنە بۆ پێزانینی چوونە ناو کاتی نوێژە، بانگەوازی ئەم چوونە ناوکاتە بانگدانە بۆ نوێژ، ئاگادارکردنەوەیە بە هەڵسان بۆ ئەداکردنی نوێژ، هەرچی ڕۆژووە، ئەوا ئەویش بانگەوازی خۆی هەیە ڕۆژووگر ئاگادار دەکاتەوە لەوەی کاتی خواردن و خواردنەوە لە کۆتاییە و کاتی دەست لە خواردن و خواردنەوە هەڵگرتنە، ئەو کاتی دەست لە خواردن و خواردنەوە هەڵگرتنەش ئەلقەی تایبەتی خۆی هەیە وەکو دیارە، کە ئەلقەی (ئیمساک)ە.

والحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم.

تێبینی: نووسینی ئەم نامیلکەیە بەڕێز (عومەر سەید محەمەد) کردوویە بە کوردی، منیش جارێکی دیکە دامڕشتۆتەوە.

ژیاننامەی مامۆستا
مەلا سەید محەمەد سەید ئیسماعیل

مامۆستا ناوی سەید محەمەد کوڕی سەید ئیسماعیل کوڕی سەید عومەری کوڕی سەید ئەمینی کوڕی سەید ئەحمەدی کوڕی سەید جوبرائیلە، لەساڵی (١٩١٦)ی زایینی لە گوندی قولتەپەی سەر بە ناحیەی قوشتەپەی پارێزگای هەولێر هاتۆتەدنیاوە. بەڕەگەز بەپێی سەرجەلەی خۆیان دەگەڕێتەوە سەر سەیدەکانی بەرزنجە، بەڵام چەند پشتێکە لە دەشتی هەولێر نیشتەجێبوونە. هەر لە منداڵییەوە باوکی کۆچی دوایی دەکات، بۆیە سەید ئەحمەدی برا گەورەی ئەرکی پەروەردەکردن و لەبەر خوێندن دانانی دەگرێتە ئەستۆ.

مامۆستا لە تەمەنی (١٢)

ساڵیدا دەچێتە مزگەوتی گوندەکەیان و لەلای ماموستا) مەلا شەریف) دەست بەخوێندن دەکات، هەر لە لای ئەو کە دوای سیپارە خوێندن و خەتم کردنی قورئان، چەند کتێبێکی سەرەتایی مەنهەجی ئەوسا دەخوێنێ.

دوای ئەوەی تەواو لەسەر خوێندن رادێت، بڕیاردەدات لە دەرەوەی مەدرەسەی مزگەوتی گوندەکەی خۆیان درێژە بەخوێندن بدات، بۆ ئەو مەبەستە گوندی قوڵتەپە بەجێ دەهێڵێ و دەچێتە مەدرەسەی مزگەوتی گوندی باشتەپە، ئەو وەختە ماموستای گەورە و سەرپەرشتیاری ئەو مەدرەسەیە ماموستا (مەلا سەعید)ی سیان بوو، بەڵام ماموستا لەبەرئەوەی لە پلەی سوختەییدا بوو لەلای موستەعیدێک دەخوێنی، ئەویش ماموستا (مەلا ئەبوبەکری شەرکانی) بوو، سوودێکی زۆری لەو ماموستایە دیت و هەمیشە ئەو ماموستایەی بەبناغەدانەری زانستی خۆی دادەنا، لەبەرئەوە زۆر ڕێزی ئەو ماموستایەی لە لابوو، لەلای ئەم ماموستا بەڕێزە ئەم کتێبانەی خوارەوەی خوێندووە: .

١- عوامل جرجانی.
٢- سعدینی.
٣- أنموذج.
٤- إظهار.

ماموستا دوای خوێندنی ئەم کتێبانە جارێکی دیکە دەگەڕێتەوە باشتەپە، بەڵام ئەوجارە بە موستەعیدی و لە لای ماموستای گەورە ماموستا مەلا سەعیدی دەخوێنێت، خۆی بێجگە لە باشتەپە ماموستا لە گوندی دۆلەزەش دوو جاری خوێندووە، جارێک بە سوختەیی لەلای موستەعید ماموستا مەلاعوسمان بیرەعارەبانی، جارێکیش لە کاتی موستەعیدی لەلای ماموستای گەورەی مەدرەسەکە ماموستا مەلا عوسمانی سیان.

ئیدی ماموستا بۆ درێژەدان بە خوێندن و دەستخستنی زانست و زانیاری زیاتر و بردنە پێشەوەی پلەی زانستی و ڕێچکە و ڕێبازی خۆی و گەیشتن بە خەونەکانی و دوارۆژێکی پرشنگدار، لەم گوندەوە بۆ ئەو شار و شارۆچکە، لەم دەڤەرەوە بۆ ئەو دەڤەر و ناوچە و شوێن، کوڵنادات و زۆر مکوڕ و ئازایانە شەو و ڕۆژ لێک دەدوورێت و بەدوای ماموستای ناودار و دەوڵەمەند بە عیلم و مەعریفە و مەدرەسەی گەورە و تژی شاگرد و فەقێ و موستەعید وێڵ دەبێت و ماندووبوون ناناسێت، بەمجۆرە لە هەر یەکە لەو مەدرەسانە و لەسەر دەستی هەر یەکە لەم ماموستا پڕ نوور و زانستانە خۆی پڕ چەکی عیلم و ئایینپەروەری دەکات و خۆی دەگەیەنێتە دوا وێستگەکانی مەبەست و ئەوەی لە پێناویدا تێدەکۆشا:

ناوی مەدرەسەکان: -

١- دۆلەزە.
٢- جلبەسەر.
٣- گردەسۆر.
٤- کۆیە.
٥- کتکە.
٦- دێمەکار.
٧- بێتواتە.
٨- بەردە سپی.
٩- کەسنەزان.
١٠- بێلینگە.
١١- قەشقە.
١٢- چەغەمیرە.
١٣- خورخوڕ.
١٤- چۆمەزەردەلە.
١٥- هەولێر.

ناوی ماموستایەکان:-

ماموستا مەلا عوسمانی بیرەعارەبانی، ماموستا مەلا محەمەدی عەبدەلانی، ماموستا مەلا تاهیر، ماموستا مەلا مەجیدی هەرتەلی، ماموستا مەلا عومەری خورمەڵەیی، ماموستا مەلا عومەری تەلەخێمی، ماموستا مەلا عوسمانی سیانی، ماموستا مەلا سەعیدی ئاوماڵی، ماموستا مەلا ئیسماعیلی ناقص ماموستا مەلا عومەری ڕەش، ماموستا مەلا عەبدولقادر، ماموستا مەلا شەریف دووشیوانی، ماموستا مەلا تەیب دووشیوانی، ماموستا مەلا حەمەددەمین سوێری، ماموستا مەلا ئیسماعیلی دیبەگەیی، ماموستا مەلا ئەحمەدی ڕەش، ماموستا مەلا ساڵحی کۆزەپانکەیی.

ماموستا مەلا سەید محەمەد لە قۆناغی پێش دوایی خوێندنی لە چەغەمیرەی لەلای ماموستا مەلا ئەحمەدی ڕەشی خوێندووە، زۆرترین ماوەی خوێندنی لە لای ئەو زاتە بووە، لە لای ئەو وەختێ گەیشتۆتە خوێندنی فەلەکیات لە گوندی پیرداود بەمەلای گوند دامەزراوە، لەبەر ئەوە ماوەیەک چەغەمیرەی

بەجێهێشت و لەگەڵ فەقێیەکانی خۆی بە موستەعید و سوختەوە چووە گوندی پیرداود (لە دەوروبەری شاری هەولێر) لەوێ بوو بە پێشنوێژ و خوتبە خوێنی ئەو گوندە، هەر لەوێ مەدرەسەی داناو بوو بە مودەریسی مەدرەسەکە، ماوەیەک لەوێ لە ناو فەقێیان ژیانی بەسەر دەبرد، دواتر لە ساڵی ١٩٤٤ ژنی هێنا و دوای ژن هێنانەکەی ماوەیەکی دیکە مایەوە، ئەوجارەیان سەر لەنوێ گەڕایەوە وگوندی چەغەمیرە بۆ خزمەت مامۆستا مەلا ئەحمەدی ڕەش دەستی بە خوێندنی زانستی فەلەکییات کرد ماوەیەکی کەم لەسەر خوێندنی ئەو زانستە بەردەوام بوو، دواتر لەوێ ڕۆیشت و چووە هەولێر، چووە مزگەوتی شێخ نورەدین بریفکانی خزمەت مامۆستا مەلا ساڵح کۆزەپانکەیی، بەو هیوای لەلای ئەو زانستی فەلەکییات تەواو بکات، بەرێنمایی ئەوەی ئەو زاتە سەرچاوەیەکی زۆری لە ژێر دەستە لە کتێبەکانی زانای پایە بەرز (مەلا ئەفەندی). دەستی بە خوێندنی کتێبەکانی ئەو زانستە کرد، کە لەو سەردەم دەخوێندران، لەوانە (ربع المقنطر) و (شرح الجغميني) و کتێبی دیکە،وەختێ تەواوی کرد، کۆتایی بە خوێندن هێنا هەر لەلای ئەوزاتە واتا مامۆستا مەلا ساڵحی کۆزەپانکەیی لە ساڵی ١٣٦٤ کۆچی ڕێکەوتی ١٩٤٥ ی زایینی ئیجازەی علمی وەرگرت، کە ریزبەندی (تسلسل)ی حەوتەمین بوو لەو زانایانەی لەلای مامۆستا مەلا ساڵح ئیجازەیان وەرگرتووە. وەختێ ئیجازەی وەرگرت گەڕایەوە گوندی پیرداود و بەتەواوەتی لەو گوندە وەکو پێشنوێژ و خوتبەخوێن و مودەریسی مەدرەسە جێگیر بوو. تاکو ساڵی ١٩٦٥ ی زایینی لەوێ مایەوە، لەو ساڵەدا لە پیرداود کۆچی کردو چووە ناو شاری هەولێر، لە ناو شار لە چەند مزگەوتێک بوو، وەکو پێشنوێژ و مودەریس یان وەکو خەتیب..

ئەو مزگەوتانەی مامۆستا لێی بوو ئەوانەن: -

١- مزگەوتی حاجی تەهای قەساب - گەڕەکی سەعدوناوە.
٢- مزگەوتی شێخ نورەدین بریفکانی - گەڕەکی تەعجیل.
٣- مزگەوتی فورقان ـ گەڕەکی ڕاستی کۆن.
٤- مزگەوتی خۆی، مزگەوتی سەید محەمەد پیرداودی، کە بە ناوی خۆیەتی و هەر خۆی پێشنوێژ و موتەوەلی بوو. لە ڕۆژی ٢٧/٤/٢٠٠٢ چووە ئەو مزگەوتە و تاکو وەفاتی کرد لەوێ مایەوە.

مامۆستا لەو مزگەوتانەی سەرەوە ناومان بردن، لەوانە لەمزگەوتی حاجی تەهای قەساب و مزگەوتی شێخ نورەدین بریفکانی فەقێی هەبوون، دەرسی پێدەگوتن.

سەرەرای ئەوەی لە ساڵانی دوای شەستەکان، مامۆستا لە مەدرەسەی ئەوقاف مودەریس بوو، لەو مزگەوتانەدا دەوامی دەکرد:

١- مزگەوتی بازاڕ.
٢- مزگەوتی قەڵات.
٣- مزگەوتی شێخە ڕەشکە.

لەو مزگەوتانە مەدرەسە هەبوو چەند مامۆستایەک دەرسیان تێدا دەگۆتەوە. هەر لەو ماوەیەی مامۆستا کەلە شاری هەولێر بوو بۆ ماوەی جودا جودا لە چەند مزگەوتێک خەتیب بووە:-

١- مزگەوتی حاجی حەیدەرعوسمان.
٢- مزگەوتی شێخی چۆلی.
٣- مزگەوتی حاجی ڕەشاد.
٤- مزگەوتی (فورقان) لە گەڕەکی ڕاستی بۆ ماوەیەکی کەم لەساڵی ١٩٩٥.

فەقێیەکانی مامۆستا: -

مامۆستا لە کاروانی تەدریس کردنی خویدا گەلێ فەقێ لە لایان خوێندووە، گەلێ زانای پایە بەرز لە سەر دەستی ئەودا پێگەیین، لەوانە هەندێکیان وەفاتیان کردووە و هەندێکیشیان لە ژیاندا ماون:.

* مامۆستا مەلا عومەری چۆمەزەردەلەیی.
* مامۆستا مەلا عەبدوللای ئەبیاوەیی.
* مامۆستا مەلا عەبدوللای پەلپیتانی و زۆرانی دیکە....
* مامۆستا ملا عەبدولڕەحمان گردجووتیاری: زانایەکی پایە بەرزی شاری هەولێرە و ئێستا لە مزگەوتی حاجی عەزیزی خەرابەدراو لە ناو شاری هەولێر ئیمام وخەتیبە، ماوەیەکی چاکی لای مامۆستا خوێندووە.
* مامۆستا مەلا سەعدەدین مەلا

مەسعوود: ئیمام و خەتیبە لەناو شاری هەولێر.
* مامۆستا مەلا عەبدولغەنی حاجی تەها بەزاز: ئیمام و خەتیبە لە مزگەوتی (الفرقان) لە گەڕەکی راستی کۆن، ئەم زانانەیە ئیجازەی لەلای مامۆستا مەلا سەید محەممەد وەرگرتووە.
* مامۆستا مەلا محەممەدی تینەیی: ئیمام و خەتیبە لە مزگەوتی حاجی خالند لە گەڕەکی ئیسکان.
* مامۆستا مەلا عەزیزی شیوەلۆک.
* مامۆستا مەلا عەلی خدر مامک / ئەم زاتەش ئیجازەی لای مامۆستا وەرگرتووە.
* مامۆستا شێخ ئەحمەد خۆشکانی و زۆرانی دیکە...

نووسین و تەئلیفاتی مامۆستا:-

مامۆستا سەرەڕای ئەوەی بەردەوام بە پێی توانای خۆی لە دەرس گوتنەوە دابووە، کە تەدریس بۆتە کاری سێیەمی لە دوای پێشنوێژکردن و خوتبەخوێندنەوە، ئەوا سەرباری ئەوانە لەکاتی موتالەعەکردن بە حاشیەنووسینی سەر کتێبەکان خەریک بووە، دیسان سەرباری ئەوانە چەند کتێب و نامیلکەیەکی لەبواری جیاجیادا داناوە، کە زۆربەیانی بە چاپ گەیاندوە لە وانە هەندێکیان بە زمانی عەرەبی نووسراون، هەندێکیش بە زمانی کوردی: -

١- خدمة الدين في إعانة الطالبين.
٢- نخبة الأفكار في تنجية والدي المختار.
٣- تحقيق المقام في نزاهة سيد الانام.
٤- ظاهر السنة والكتاب في حل ذبيحة أهل الكتلب.
٥- فتوي في حق زوجات المفقودين.
٦- مشروعية التلفيق.
٧- جدول أوقات الصلاة. كيف وضعته.
٨- مشروعية الصلاة قبل صلاة الجمعة.
٩- الواجبات والمستحيلات لله تعالى.

کتێبە کوردییەکان: -

١٠- روونکردنەوەی سەفەری حەج.
١١- قوونووت لە نوێژداو کورتە باسێک.
١٢- سەلاوات و سەلامی دوای بانگی نوێژان.
١٣- خشتەی کاتەکانی نوێژ، چۆنم داناوە.

لەوانەی چاپیش نەکراون: -

١- حكم الموسيقى في الإسلام.
٢- کۆمەڵە فەتوایەک.

خشتەی کاتەکانی نوێژ:-

ئەم خشتەیە کە بەشێوەیەکی دەوری بۆ هەموو ساڵێک، کاتەکانی پێنج فەرزەی نوێژ و خۆرهەڵات و خۆرئاوای تێدایە بۆ شاری هەولێر و دەورو بەری دەست دەدات، لە چاودێریکردن و شەونخوونی مامۆستایە، کە خۆی بۆ ماوەی زیاتر لە پازدە ساڵان چاودێری خۆرهەڵات و خۆرئاواو بەیانی داهاتن و کاتەکانی نوێژی نیوەڕۆو نوێژی عەسرو بزربوونی شەفەقی سووری کردووە، زیاتر لە ٣٠ ساڵە لە شاری هەولێر و دەوروبەری شار پیادە دەکرێت و هەموو مزگەوتەکانیش پەیڕەوی دەکەن.

ژیانی کۆمەڵایەتی مامۆستا: -

أ- لە ژیانیدا حەوت جار حەجی کردووە.
ب- لە ژیانیدا یەک خێزانی هەبووە. سێ کور و کچێکی لە دوای بەجێماوە.

کوڕەکانی ئەمانەن:-

١) عومەر: بڕوانامەی بەکەلۆریۆسی لە یاسا هەیە، ئیجازەی عیلمی زانستی ئیسلامی لە کاتی وەرگرتووە.
٢) ئیسماعیل: بڕوانامەی بەکەلۆریۆسی هەیە لە پزیشکی هەیە و دبلۆمیشی لە تەندروستی کۆمەڵ هەیە.
٣) ئیبراهیم: بڕوانامەی بەکەلۆریۆسی لە کارگێری و ئابووری هەیە.

دوای تەمەنێکی یەکجار زۆر لە خزمەتی ئاین و موسڵمانان و هاوشارییەکانی، مامۆستا بە رووسووری لە شەوی ٢٦ لەسەر٢٧ / ١٢ / ٢٠٠٦ زایینی بەرامبەر بە رێکەوتی ٦ لەسەر٧ / ذي الحجه/١٤٢٧ کۆچی، بە یەکجاری پێڵووی چاوەکانی و ژیانی لێکنا و ماڵئاوایی لە کەسوکار و خزم و هاوەڵانی دەکات و دنیای فانی جێدێڵێت و لە گۆڕستانی مەعمەل قیر لە شاری هەولێر شاردراوەتەوەو بە خاک سپێردرا.

روانگەی هەولێر

لیژنەی ئینسكلۆپیدیا

وەک پێدەچێ ئەم روانگەیە، روانگەی فەرمی بنەماڵەی سەرجۆن بووبێ، لەوەش کە شاری (ئەربیل-هەولێر)یان هەڵبژاردووە، بەهۆی ئەوەبێ کە ئەم شارە مەڵبەندی پەرستنی خواوەندی (عەشتار) بوو، ئەو جەنگاوەرە ڕێزی لێ گیراوە، ئەمە ئەو رۆڵەیە کە دەدرایە پاڵ عەشتار (venus-Ineifer) کە خاوەنی سروشتێکی پیاوانە بوو، ئەمە سیفەتێک بوو کە سامییەکان (لە سەرەتای هەزارەی سێیەم) لە پەیکەری - ماری-دا ئەوە دەبینین، چونکە ناوی خواوەندی ژن لە زمانی سۆمەریدا گۆکردنێکی نێرانەی لەگەڵدایە. هەروەها زۆر دەقی تر هەن کە بەو مانایەن و لە بنەڕەتدا لە سەردەمی سلوکی بۆ شاری (ئوروک) وەرکا دەگەڕێنەوە. کە بنکەیەکی گرنگی ئایینی بوو لە رۆژانی زوودا، دواجار بووە جێگای پەرستنی بەڕێزەوەی خوداوەندی مەزنی ئاسمانی (ئانۆ) تا رۆژی لە کەل ئاوابوو بە هۆی رووداوە سیاسییەکان، وا دادەندرێ کە روانگەکە لە تابقی هەرە سەرەوەی زەکورەکەدا دامەزراوە، وەک ئەوەی کە بورجی بابل بە (٩٠ مەتر) بەرزی مەزەندە دەکرا.

لە کتێبی (علوم البابليين) وەرگیراوە.

شین و شایی و دەستەوایی

شوان عومەر

شیوەن لە دەشتی هەولێردا...!

جاران کە یەکێک ئەمری خوای بەجێ دەگەیاند، ئافرەت و پیاو لەسەری خۆیاندا دەدا، سەر و گوێلاکی خۆیان نەدەهێشت، بە مستان لە خۆیان دەدا و خۆیان لە قوڕ هەڵدەکێشا. ئینجا ئایا باوکی بوو، مام بوو، خاڵ بوو. باوکەڕۆ، مامەڕۆ.. کاکی مردووە واتە خۆی کەوڵ دەکرد. لە لایەکی دیکە، ئەو کەسەی یان کەسێکی بمردبایە لە گوندێک، هەموو گوندەکانی دەوروبەری دەتاسان. تا ماوەیەکی زۆر خەڵکی گوندی هاوبەشی خەم و پەژاردیان دەکرد. دوای شاردنەوەی مردوو، کە لەسەر قەبران دەهاتنەوە. تازیە کە لە رەشماڵ بەڕێوە دەچوو، مزگەوت نەبوو یا گچکە بوو، بۆیە یەکسەر رەشماڵ هەڵدەدرا. سەبارەت بە ئافرەتان شیوەن لە ماڵی خاوەن تازیە دەگەڕا. ژنان پرچی خۆیان دەڕنییەوە و خۆیان لە قوڕێ وەردەدا و لە خۆ دەچوون. ئافرەتێک بە شان و باڵی مردووەکەی هەڵدەگوت و ئەوانی دیکەش لە دوایان دەگێڕایەوە، هەروەها تا تازیەکە تەواو دەبوو و دوای ماوەکی زۆریش خەڵک زۆر پێی شوورەیی بوو ئەگەر ڕێز لە مردووی یەک نەنرێ، بەڵێ..زۆر ڕێز لە مردووی یەکتر دەنرا. ئەوەی لەمەڕدا بوو: کامە بەران لە هەمووان قەڵەوتر بایە دەیهێنا زەنگۆڵەکەی لە ملی دەکردەوە، نەوەک دەنگی زەنگۆڵەی بێت، هەروەها بە مشکی بایە یان بۆیە پشتی مەڕەکەشیان رەش دەکرد، ئەوەش گوزارشت لەوە دەکات، کە ئەم گوندە تازیە دارن. بەو جۆرە بەشداری خەمی خزم و کەسی مردوویان دەکرد. هەروەها نەدەبایە خۆیان بشۆن یان جل و بەرگ بەسەر رستە دادەن، تا دراوسێیەکانیش جل و بەرگیان لەسەر رستەی هەڵنەدەخست، چونکە شەمەک رەنگاو ردنگە. سەرو ریشیشیان نەدەتاشی، پاش

ماوەیەكی زۆر یەك دووەك یاخود مەلا یان ریش سپییەكی گوندی دەچووە لایان ئامۆژگاری دەكردن و دەیانگوت: "هەر باوكی تۆ نەمردووە، هەر لە تۆ نەقەوماوە، ئێمە هەموو براتین". یان ماوەیەك دەیبردە سەر پەرتێ و پیاسەیەكی دوور و درێژی لەگەڵ دەكرد، یا شەو دەچوو لە ماڵیان دەماوە جا لەگەڵ خۆی دەیهێنا بۆ دیوەخان تێی دەگەیاند: كە دونیا هەر مردنە، هەموو دەڕوا و وابوو و واچووە، ئەوەش لەگەڵ برا گەورە و ریش سپیان كێ بایە... ئیدی كە كاكیان بڕیاری دابایە، ئەوانی دیكە لە قسەی دەرنەدەچوون و بە قسەیان دەكرد و تازییەكەیان دەڕەواندەوە.

بووك هێنان و بووك گواستنەوە...!

سەبارەت بە بووك هێنان و بووك گواستنەوە بە دوو سێ قۆناغ تێپەڕیوە، ئەو كاتی گەورە بە بچووك باو بوو، یان ژن بە ژنی، یا سێ بەگایی، ژن هێنان... ئینجا هەریەك بەپێی خۆی. بێگومان ژن هەڵگرتنیش یەكێك بوو لە دابونەریتی كوردەواری. ئێستا لە زۆر لە ناوچەكاندا هەرماوە، لەوانەیە لە تەواوی دونیادا ئەوە هەر هەبووە و هەر دەمێنێ و بنبڕ ناكرێ. بەڵام ئەوەش بە دەگمەن روو دەدا، لە دەشتی دزەییدا پتر ژن بە ژنی باو بوو، گرنگ نەبوو ئەو ئافرەتە چەندیان ماڵ بۆ دەكرێ یان ناكرێ. لە كاتی ژن بە ژنیدا كە دەیانگوت: كوری فلانە كەس ژن دێنێ... هەروەها لەلای مزگەوتی رەشماڵەكەیان هەڵدەداو بەرەو مافووریان رادەخست، زەلام كۆ دەبوونەوە، ئەگەر دەهۆڵ و زوڕنا بایە، ئەوا ئافرەتان و پیاو رەشبەڵەكیان دەكرد، هەڵپەدەرین هەتا ماندوو دەبوون هەڵپەركێیان دەكرد، هەڵپەركێی چۆپەیی... ئەگەر پیك و دووزەلە هەبایە یان تەپڵەكیان هەڵدەكرا. منداڵ تەق تەقۆكەیان دەتەقاند. پیاویش برنۆ و دەمانچەی هەبوو، ئەوانیش دەیانتەقاندن. هەر لەو رۆژەدا كۆمەڵە پیاوێك دەچوون نیشانەیان دادەناوە و بە تفەنگان وەردەگەڕانێ بۆ ئەوەی بزانن كامە لە هەمووان نیشان شكێنترە، نیشانەكانیش بریتی بوون لە بەرد یان نەینۆك... هتد، دوای نیشان شكێنی منداڵیش قەوانەكانیان كۆ دەكردەوە. دیاری پیاوان دەستەسڕ یان گۆرەوی بوو، دیاری ئافرەتیش چەفییە یان دەسماڵە، كە بە زەنگیانە بایە یا بە نەخش و نیگار... لەسەر ئافرەتان دابەش دەكرا. یەكەمین رۆژ نێوارەكەی شلەساوار بە گۆشت لێدەنرا و ماستاو و سەوزەیان لەگەڵ دادەنا. خواردن دەچووە ژێر رەشماڵ، كە خواردن لەناو پیاوان دەگەڕاوە، بۆ منداڵانیان دادەنا... ئینجا ئەوەی بە پاك و خاوێنی دەمایەوە رەوانی لای ئافرەتان دەكرا و هەروەها ئافرەتان بەشی خواردنی تایبەتی خۆیان هەبوو، جگە لە بەرماوەی پیاوان. دووەمین رۆژ واتە رۆژی هەینی بووك دەگوازراوە. كە بووك دەگوازراوە بە ولاخی دەیانهێنا دە پازدە پیاوی سوارچاك كۆ دەبوونەوە راوڕاوانێ و جلیتانێیان دەكرد و سەگ و توولەیان لەگەڵ خۆیان دەداو لە پێش بووكێ تێپەڕ دەبوون.

بێگومان بۆ بووك پێك دانیش (گۆڕینەوە) شوێنێكیان دیاری دەكرد. ئینجا دەبایە ئافرەت بڕوا و دەستی بووكێ بگرێ و بیێتە بەربووك، تارایان بە سەروچاوی دادەدا، كە بووك دەهاتەوە زاوا دەبایە لەسەر خانووی خۆیان رابوەستێ یان لەسەر دیواری حەوشە، جامێك پێنج فلوس و دەفلوس و دانەوێڵە و قەندە شەكری بەسەر بووكێ دادەكرد، بۆ ئەوەی پێ و قەدەمی بەخێر بێ، منداڵیش تاویان دەدایێ و دەكەوتنە بن دەست و پێی ئاپۆڕەكە. بووكیان لەسەر سەكۆیەك یان تەنەكەیەك دادەنا و دەبووە چەپڵە لێدان و قریوە یەك دوو هەلهەلەیان لێ دەدا.

دواتر بووك هەڵدەستاوە بۆ ئەوەی میوانەكان بووكێ ببینن و تەماشای بكەن، -دەم و چاوی بووكیان دەدیت، بووك مر مابۆوە، ئەوە نەبوو خۆی تێ بگەیەنن - پیرۆزبایی لە زاوا بكەن.

ئینجا زاواش لەم رۆژەدا خۆی پۆشتە دەكرد و دەمانچەیەكی لە نێكی قایم دەكرد و بەو جۆرە دابونەریتی بووك هێنان بەرێوە دەچوو و دۆر دەدراو تەقە دەبرا...!

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلكلۆر، ژمارە (٢)ی ساڵی ٢٠٠٠ وەرگیراوە.

سەفەرێکی فۆلکلۆری به (پاسی) مام سەلام

عەبدوڵڵا بەکر

مام سەلام خوا لێی خۆشبێ لە ساڵانی پەنجاکان شوفێر بوو، پەست (پاس)ێکی هەبوو، لمووزەکەی (لای پێشەوەی) بە لۆری دەچوو، بۆدییەکەشی دار بوو، سێ بەش بوو، بەشی پێشەوەی لای شوفێرەکە کوشن بوو، خەڵکەکە هەردەم مشتومڕیان بوو لە گرتنی ئەم کوشینە، کە کرێیەکەی گرانتریش بوو، نەفەر لە پێشەوە بە دوو درهەم بوو، بەشی ناوەند و دواوەش نەفەر بە یەک درهەم بوو، بەشی پێشەوە و ناوەند بۆ نەفەران تەرخان کرابوو، بەڵام بەشی دواوە بۆ ئاژەڵ و کەلوپەل بارکردن بوو، مام سەلام ماڵی خۆی لە هەولێر بوو، بەڵام قەت شەو لە ماڵی خۆی نەدەنوست، بەڵکو لە دیبەگە لەگەڵ پەستەکەی دەمایەوە، لەوێ بەیانیان زوو نەفەر و کەلوپەل و ئاژەڵی باردەکرد و بەڕێ دەکەوت، لە ڕێگا بگەیشتبایە هەر گوندێک رادەوەستا یان نەفەری هەڵدەگرت و یان نەفەری لێ دادەبەزین، بەم شێوەیە تا چێشتانەکی درەنگ ئەوجا

دەگەیشتنە هەولێر و لە گەراجی مەخموور و دیبەگە دادەبەزین، نەفەرەکانی تێ دەگەیاند، کە هەر کەسێک ئیشەکانی خۆی زوو تەواو بکا، ئەگەرنا پاش نوێژکردن بەڕێ دەکەون، بۆ گەڕانەوە، هەر کەسێک دوا بکەوێ ئەوا بەجێ دەمێنێ، لەبەر ئەوە خەڵکەکە دەبوایە زوو ئیشەکانیان راپەڕێنن و لە کاتی دیارکراوی خۆیان بگەڕێنەوە بۆ گەراجەکە.

لە ساڵی ١٩٥٥ یەکەم سەفەرم لەگەڵ مام سەلام بۆ شاری هەولێر ئەنجامدا، ئەوکات لە پۆلی شەشەمی سەرەتایی بووم، کە یەکەم جار بوو سەر لە شار بدەم، لەو کاتەی کە ئەزمونی بەکالۆریا نزیک بووبووەوە بەڕێوەبەری قوتابخانەی سەرەتایی دیبەگە پێی راگەیاندین، کە هەر یەکێک لە قوتابیانی پۆلی شەشەم دەبێ وێنە بگرێ و بیهێنێ بۆ هاوبەشی کردن لە ئەزموونەکە و وێنەش هەر لە هەولێر دەگیرا.

ئەوجا قوتابیانی پۆلی شەشەم مام سەلامیان تێگەیاند، کە سبەینێ لەگەڵی سەفەر دەکەین بۆ هەولێر، بۆ بەیانی لەگەڵ رۆژهەڵات بەڕێ کەوتین، جادەی دیبەگە و هەولێر ئەو وەختی قیرتاو نەبوو هەمووی قوڕ و زێلاق بوو، کە گەیشتینە لای گوندی منارە کە گوندێکە دەکەوێتە سەر جادەکە، هەموو رێگایەک قوڕ و لیتە بوو دیار بوو پاسەکە تەناشی دەکرد و پشتەکەی بەولا و بەم لا فڕێ دەدا، دەسووڕا و لە قوڕەکە دەچەقی و نەدەڕۆیشت، مام سەلام هاتە خوارەوە دوو زنجیری ئەستووری لە تایەکانی پشتەوە ئالآند، ئەوجا پاسەکە دەستی بە رۆیشتن کردەوە، بەڵام لەبەر زنجیرەکان زۆر بە گرانی دەڕۆیشت، رێگایەکە کاتی زۆر برد و پێش نیوڕان گەیشتینە هەولێر، لە گەراجەکەی مەخموور و دیبەگە دابەزین.

مام سەلام پێی راگەیاندین کە لەگەڵ نوێژی نیوەڕۆ کرا هەموومان لە گەراجەکە ئامادەبین بۆ گەڕانەوە، هەر یەکێک بەلای ئیشوکارەکانی خۆیدا رۆیشت، من لەگەڵ برادەرەکانم جاری یەکەم روومان کردە قەیسەری و بەناو کۆڵانەکانی قەیسەریدا گەڕاین، کە یەکەم جار بوو شارم دەدی، قەیسەری لەپێش چاوم شتێکی زۆر سەیر و عەجایب بوو، ناو کۆڵانەکانی قەیسەری هەمووی دوکان و چایخانە و کەبابخانە بوو، بۆنی کەباب و دووکەڵی رەژوو لەناو ئەو کۆڵانانە پەنگاوەی دابۆوە، چونکە مەنفەزی نەبوو بچێتە دەرەوە، ئەوجا دووکەڵ و بۆنی کەباب تێکەڵاو بوو بوون و زۆرمان پێ خۆش بوو لە دوورەوە بۆنەکەی دەمار دەمار دەهات.

پاش کەباب خواردن لە یەکێک لە کەبابخانەکانی قەیسەری (ئەگەر یەکێک بچووبایە هەولێر و کەبابی نەخواردبایە دەیانگوت تۆ شارت نەدیتووە) پاش کەباب خواردن بەڕێ کەوتین بۆ لای وێنەگر، کە لە دەوروبەری پۆلیسی ئێستا بوو، لەوێ هەر یەکێک لە ئێمە لە پێش کامیرەی وێنەگر دانیشتین و وێنەمان گرت، کە یەکەم جار بوو لە ژیانم وێنە بگرم، کە وێنەکانمان وەرگرتەوە دەستمان کرد بە گەڕان لە کۆڵان و جادەکانی شاری هەولێر، کە ئەوکات چەند شەقامێکی کەم بوو، تا کاتی نیوەڕۆ گەڕاینەوە لای پاسەکە، لە گەراج مام سەلامیش چاوەڕێی نەفەرەکان بوو بەگاڵە و قرە و هاوارکردن زووکەن دەڕۆین بەجێ دەمێنن.

خەڵکەکەشی زوو بە زوو سواری پەستەلۆرییەکەی بوون و هەرکەسە جێگەی خۆی گرت، مام سەلامیش ناوی خوای لێهێنا و دەستی بەگەڕانەوە کرد بۆ دیبەگە، بەم جۆرە لە رێگا لە هەر گوندێک خەڵکێک دادەبەزین و خەڵکێکیش سەردەکەوتن و کەلوپەلەکانیشیان لای سەردوەی پاسەکە باردەکرد، بەم شێوەیە تاکو وەختی عەسر گەیشتینەوە شارۆچکەی دیبەگە، دادەبەزین و هەر کەسێ پەرتەی کرد و چۆوە ماڵی خۆی، مام سەلامیش دوور لە ماڵی خۆی لە دیبەگە دەمایەوە، لەگەڵ پاسەکەی خۆی دەخەوت و چاوەڕێی رۆژێکی دیکە بوو بۆ گەڕانەوە بۆ هەولێر.

* مامۆستا لە پەیمانگەی مەڵبەندی مامۆستایانی هەولێر.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە (٩)ی ساڵی ٢٠٠٥ بڵاوبۆتەوە.

لافاوەکانی گەڕەکی تەیراوەی هەولێر لە ساڵەکانی ١٩٥٠-١٩٦٥

ئا: شێرۆ مام ساڵ

ئەگەر ئاوڕێک لە مێژووی دێرینی پیرە هەولێر بدەینەوە، گەلێک شتی سەیر و سەمەرەمان بەرچاو دەکەوێت، ئەوەی من بەچاوی خۆم بینیومە یان لەنزیکەوە ئاگاداری بووم، لافاوەکانی گەڕەکی تەیراوە بوو کە لە ساڵەکانی ١٩٥٠ - ١٩٦٥ لە وەرزی زستان و سەرەتای بەهاریدا رووی دەدا. لەکاتی خۆیدا شوێنی ئەو گەڕەکە چۆڵەوانی بووە. مام "تاهیر ئاغا هەولێری" ئاوەدانی کردۆتەوە، ناوی گەڕەکەکەش تا ئەمڕۆ بەناوی ئەو پیاوەوە ناوبانگی دەرکردووە.

لە سەرەتادا ئەو گەڕەکە لە (٧) ماڵ پێک هاتبوو، پاشان رۆژ بەڕۆژ پەرەی سەندووە و گەورە بوو، چەندین کووچەو کۆڵان و شەقامی لێ کەوتەوە، لەناوەڕاستی ئەو گەڕەکەدا چەند کەند و کۆسپێک هەبوو ئاوی پێدا دەڕۆیشت. سەرچاوەکەی لە بن زوورگەکانی بنەسڵاوە و کەسنەزان دەستی پێدەکرد، ئەوجا دەبوو بەدوو لق، لقێکیان لە سێتاقانەوە بەرەو گەڕەکی تەعجیل و سەعدوونەوە دەڕۆیشت. لقەکەی تریان بۆ شوێنی نەقلیات و تەیراوە شۆڕ دەبۆوە، لە پشت گازینۆی عەنتەر، لەکاتی زستانیش، کە باران زۆر دەباری لافاو هەڵدەستا و خەڵکی ئەو ناوچەیە هەراسان دەبوون. لە هەمان کاتیشدا خۆیان ئامادە دەکرد نەوەک لافاوەکە بگەڕێتەوە و راپێچیان بکاتەوە.

زۆرجاریش بەچاوی خۆم دیوە کەلوپەل و ناومالانی وەکو لێفەو دۆشەک و لباد و لانک و زۆر شتی تری لەگەڵ خۆیدا رادەماڵی، جاروبارێش گیانلەبەر و مەڕومالات و باڵندەی لەگەڵ خۆیدا راپێچ دەکرد، ئاوەکەش لە شوێنێک کۆ دەبۆوە، کە ئێستا بینایەی (عیادەی شەعبی) لەسەر دروست کراوە و پێی دەگوترا (گۆمی گەورە) نزیک گازینۆی عەنتەر، لەوێوە بەچایخانەی بایز ردت دەبوو، پاشان لە تەنیشت باڵەخانەی (پەرلەمان) تا دەگەیشتە گوندی (تووڕەق).

لە کاتی نزمبوونەوەی ئاودا، بەتایبەتی بەستی سەعدوونەوە و تەعجیل، تا دەگاتە کەندی نزیک (منارەی چۆلی) خەڵکی بەدوای شتومەک دەگەڕان، زۆرجاریش گوێم لێ دەبوو، خەڵک زێڕ و زیو و کەرەستەکانی ناو ماڵیان لەم شوێنانەدا دەدۆزییەوە.

زۆر جحێڵ و مێردمنداڵ لەدوای بەردی (خاڵداڕو بەردی چەرخ)دا دەگەڕان، ئەم بەردانەش بەئاسن دەکوتران، لەپاشان وەکو خڕیلەیەکی لێ دەهات و پێیان دەگوت (کەڵلا بەرد) و بۆ یاریکردن بەکار دەهێنرا.

ماستی هەولێر

ئا: مێرگ(*)

هەموو دەزانین کە مێژوویەکی درێژمان لە ژیانی کۆچەرایەتی و ڕەوەندایەتی و بەخێو کردنی مەڕ و ماڵات و بەرهەمهێنانی بەروبوومی شیر و ماست و پەنیر و ژاژیدا هەیە، جاران لە شاری هەولێر بەیانیان بە سەدان ژنی گوندەکانی دەوروپشتی هەولێر بۆ فرۆشتنی ماستە سەر بە کا و بەنە زەرد و سوور و مۆر و شینەکان ڕوویان لە شار دەکرد. هەرچەندە جاران ئەم سەفا و مەروایەی بەینی گوند و شاری و پیرێژن و کچە جحێڵەکانی ناو پەست و پیکابەکان زیاتر بۆنی ژیانێکی سادەی لێ دەهات، وا بزانم جامە ماستەکانیش پاکتر و بەتامتر بوون و بە پەڕۆکەکی سپی خاوێن سەر بە ڕێحان و پوونگ و گژ و گیا داپۆشرابوون. جارانی پەستی گوندی نەما.... بەڵام هەتا ئێستاش لە هەولێر ماست هێنان و ماست فرۆشتن بەردەوامە، هەرچەندە لەوانەیە کابرایەک هەموو مەنجەڵە ماستەکانی گوندەکەی کۆبکاتەوە و بیگەیەنێتە ناو شار، کە کۆمەڵێک دوکانی زۆر هەن لە هەولێر ئەو مەنجەڵە ماستانە دەفرۆشنەوە بە تایبەتی لە بەهاردا. هەولێر بە ماست ناسراوە، سلێمانییەکان بۆ گاڵتە و خۆشی دەیانگوت (هەولێرە ماست). (لبن أربیل)یش لە بەغدا زۆر ناسرا بوو، زۆر کەسیش لە گەشتەکانیاندا بۆ هەولێر و گەڕانەوەیان بۆ سلێمانی و ناوەڕاستی عێراق و بەغدا ماستی هەولێریان لەگەڵ خۆیان دەبردەوە.

پرسیارێکی گرنگ، بۆ ماستی هەولێر بەناوبانگە؟

دەشتی هەولێر پڕ لە گژ و گیایە و مەڕێکی زۆری لێ دەلەوەڕێ و خەڵکانێکی زۆر مەڕ و ماڵاتێکی زۆریان هەیە. باشیی ماستی هەولێر ئەوەیە، کە ماستی مەڕە و تێکەڵاو نییە لەگەڵ شیری بزن. لە ناوچە شاخاوییەکان ماستی بزن زۆرە، هەرچەندە ئێستا کەس باوەڕ ناکات لە هەبوونی ماستی مەڕ.

ماستیش یەکێکە لەو خواردنانەی نانی بەیانیانی خەڵکی کوردستان لە پاڵ گوێز و قەیماغ، بەتایبەتی لە بەهاراندا نان و ماست و چایەکی شیرین و کۆبوونەوەی خێزان بە دەوری قاپێک یان دوو قاپ ماستی بە سەرتوو. ئێستاش زۆر بەیانیان لە کۆڵانەکان ئافرەتان و گەنجان و منداڵان دەبینرێن بۆ کڕینی چارەگە ماست و کیلۆیەک ماست لە دوکانەکانی کۆڵانەکانی گەڕەک.

جا هەرچەندە باسی خۆشی و ترشی و شیرینی ماستی مەڕ و بزن و چێڵ بکەین، هێشتا ئاگاتە ئانێکی تیری بە ماست.

ماست، چەندین خواردنیشی لێ دروست دەکرێت وەک دۆغەوا و داندۆک و کەشک، لە کاتی گەرما لەشی منداڵیشی پێ چەور دەکرێ. بەهارانیش ئارەق نۆشەکان مەزەکانیان دەگۆڕن بۆ جاجکی ماست، ماست و خەیار. کە گەرماش دادێت جامە ماستاوێکی پڕ لە سەهۆڵ و هەندێک خوێ لە هەموو شتێک خۆشتر و فێنکترە(**)

* ئەم بابەتە لەبەر ئەوەی ناوی کەسی بەسەرەوە نییە، بۆیە نووسیمان ئامادەکردنی مێرگ.

** ئەم بابەتە لە گۆڤاری (مێرگ) ژمارە (١٢)ی ساڵی ٢٠٠٦ وەرگیراوە.

خمچێتی لە هەولێر

دیمانە: محیەدین قادر

خمچێتی پیشەیەکی کۆنی کوردەوارییە و جاران لە شارەکانی کوردستاندا چەندین دوکانی خمچێتی هەبوون، کە جلوبەرگی خەڵکیان لە خم دەگرت و رەنگی جلوبەرگە کۆنەکان تازە دەبۆوە. هەتا (٣٠-٤٠) ساڵێک لەمەوبەریش خمچییەکان لەکاری خۆیاندا بەردەوام بوون و خەڵکیش بە مەبەستی رەنگکردنی پۆشاک و جلکی خۆیان پەنایان بۆ دەبردن.

خمچێتی لەلایەک پێوەست بوو بەباری کۆمەڵایەتی گەلی کورد و، لەلایەکی دیکەش سیمای سادە و ساکاری کۆمەڵگەی کوردەواری پیشان دەدا. بەتایبەتیش ئەوکات رەنگکردنی جلوبەرگ بەهۆی خمەوە دیاردە و نەریتێکی باوی کوردەواری بوو لەنێو ئافرەتاندا، کە لەهەموو جۆرە مۆدێلێکی جلوبەرگ و پۆشاکی بێگانە و ئارایشگایەک دووربوون و لەخمنانی کراس و کەوێ و چارۆگ و بەرامپیل، تاکە رێگە بووە بۆ جوانکردنی ئەو جلکانە.

لەهۆنراوەیەکی فۆلکلۆریدا هاتووە:

کەڵەبابی نیوەشەو کۆرپەکەم دەکەی لەخەو

رەبی ساحێبت سەری دەخمێ گری هەر ئەوشەو

بەڕێز حاجی محەمەد عەبدوڵڵا عەلی ناسراو بە حاجی محەمەد پرێمسچی، کە ساڵی ١٩٣٠ لە شارە دێرینەکەی هەولێردا هاتۆتە دنیاوە و هەتا ئێستاش هەر لە هەولێر نیشتەجێیە، یەکێکە لە کەسایەتییەکانی ئەو شارە، کاتی خۆی ماوەی (٩) ساڵان خمچی بووە و پاشان وازی لێ هێناوە و رووی لە کار و پیشەی دیکە کردووە، بێجگە لە خمچێتی کاری ئاسنگەری و مسگەری و دارتاشی کردووە.

ئێستا خاوەن کارگەی ئارامە بۆ دروستکردنی پرێمس و تەباخی غاز و کەرستە و پێداویستییەکانی ئاگر.

بۆیە بەچاکمان زانی دەربارەی خم و خمچێتی لە شاری هەولێردا، ئەم دیمانەیەی لەگەڵدا ساز بکەین.

*** خم چییە؟**

- خم ماددەیەکی گژنیژی بوو، دنکەکانی وەکو زەنگیانە درشت بوو، رەنگی لە نێوان رەش و شیندا بوو، واتە باینجانی بوو، لە وڵاتی بەریتانیاوە بە بەرمیل دەهات.

خم دوو ماددەی دیکەی لەگەڵ بوو یەکێکیان تۆزێکی سپی بوو، کە رەنگی شەکری هەبوو پێیان دەگوت قەلیە، ماددەی دووەمیش

قسر بوو، بەردی بەستێ، کە دەسووتا و پاشان هەوای پێ دەکەوت دەبووە تۆز، ئەو تۆزەش قسریان پێ دەگوت.

*** خم چۆن دەگیرایەوە؟**

- خم بە عەیار دەگیرایەوە، نیو کیلۆ هەشمان دەهێنا لەگەڵ (٢٥٠)گم قەلیە (مادەد سپییەکە) لەگەڵ نیو کیلۆ قسر (تۆزی بەردەکە) لە کووپێکی گەورەی ئاومان دەکرد، کە دەوری (٢٠٠) لیتر ئاوی دەگرت، واتە لەو ماددانەمان تێدەکرد، لەکاتێکدا کووپەکە پڕی ئاو بوو، پاشان بەدارێک جوان تێکمان دەدا هەتا بە تەواوی تێکەڵاو دەبوون، ئێواریێ دەمانگرتەوە و هەتا سبەینێ بۆ بەکارهێنانی ئامادە دەبوو، وەک ماست چۆن ئێواریێ هەوێن دەکرێ و هەتا سبەینێ دەبێتە ماست.

بەڵام ئەگەر بازارمان نەبوایە و مادده گیراوەکە بمابایەوە، ئەوە ماددەکە لە ئاو جودا دەبووەوە و لە بنی کوویەکە دەنیشت، کە ئیشمان هەبوایە دووبارە قسرمان تێدەکرد و تێکمان دەدا و جارێکی دیکە نوێ دەبووەوە، واتە خمەکە تێک نەدەچوو.

*** یەکەم جار چۆن بیرت لەوە کردەوە دوکانی خم دابنێی؟**

- ساڵی ١٩٤٨ کە جوولەکە لە عێراق ڕۆیشتن، دەزگایان بەجێ مابوو، چونکە پێشتر ئەوان ئیشی خمیان دەکرد، ئێمەش دوکانەکانمان لە خاوەن موڵک بەکرێ گرت و چووینە جێگەی ئەوان و دەستمان بە ئیش کرد.

*** کێ جلوبەرگی لە خم دەنا؟**

- تەنیا ئافرەت جلوبەرگی خۆیان لە خمی دەنا، سەبارەت بە پیاویش ئاسنگەر و مسگەرەکان لە کاتی ئیش کردندا کراسێکی درێژیان لەبەردەکرد، بۆیە کراسی خۆیان لە خمی دەناو لەجیاتی بەدلەی ئێستا بوو.

*** چ جۆرە جلوبەرگێک لە خمی دەنرا؟**

- کراس، کەوێ، بەرامپیل، سوخمە، ئاوەڵ کراس و چارۆگ و چەندین جۆرە جلوبەرگی دیکە.

*** ئایا هەموو جۆرە کوتاڵێک بۆ خم دەگونجا؟**

- کوتاڵی جاران بەزۆری بریتی بوو لە خام، کوودەری، چیت، جورجێت. ئەوانەش هەموویان بۆ خم دەگونجان.

*** چ کاتێک بازاڕی خمچییەکان گەرم دەبوو؟**

- لە وەرزی بەهاردا خەڵکی گوندەکان بۆ دروونەی جۆ دەچوون، لەو کاتەدا جلوبەرگی خۆیان دەهێنایە لای خمچییەکان و بەرگی خۆیان نوێ دەکردەوە، دەکرێ بڵێین خەڵکی شار و دەشت تێکڕا جلوبەرگی خۆیان لە خمی دەنا، بۆیە لەو ماوەیەدا ئیشی خمچییەکان لە هەموو کاتێکی دیکە زیاتر دەبوو.

*** ئەگەر یەکێک بوخچەیەک جلکی بۆ خم کردن بهێنابا چەندتان لێ وەردەگرت؟**

- خم کردن بە پارچە بوو، بۆ نموونە کراسی ئافرەتان کە کراسی بە باغەڵ بوو بە دوو درهەم لە خم دەندرا (هەر درهەمێک ٥٠ فلس بوو). پارچەی گچکەش نرخی خۆی هەبوو، هەروەک چارۆگ بە نیو درهەم و بەرامپیل بە نیو درهەم و سوخمە بەنیو درهەم لە خمی دەنران.

*** بۆچی خەڵک جلوبەرگی خۆیان لە خمی دەنا؟**

- بەهۆی هەژاری و دەستکورتی خەڵکی جلوبەرگیان کەم بوو، تەنانەت شوشتنی جلکیش کەم بوو، بۆیە پاش ئەوەی جلکەکان ڕەنگیان دەڕۆیشت، لە خمیان دەنا و لە ئەنجامدا ڕەنگیان نوێ دەبۆوە.

*** چەند ساڵ دوکانی خمت هەبوو؟**

- لە ساڵی ١٩٤٨-دوە هەتا ساڵی ١٩٥٧ دوکانی خمم لە هەولێر هەبوو، پاشان وازم لێ هێنا.

■

کۆنترین چایخانەی قەیسەریی هەولێر

کارزان حەیدەر

بە درێژایی حەفتا ساڵ و لەگەڵ تێپەڕبوونی شەش فەرمانڕەوایەتی وڵات، چایخانەیەک لە کۆنە قەیسەری گەورە و لەم پیرە هەولێرە، کۆنە هەولێرییەکانی لەخۆ کۆدەکردەوە. لەگەڵ دروستبوونی و بە تێپەڕبوونی ئەو زەمەنە دووردش، چایخانەکە هەر بە دیمەنی پڕ لە جوانی جارانی خۆی مایەوە تا ئێستا، بۆیە هەرکاتێ بەو کۆڵانە تەنگ و بچووکەی قەیسەری گوزدر دەکەی (چایخانەی قەیسەری گەورە) دێتە بەرچاوانت، دەگەڕێتەوە بۆ کۆنە هەولێری ساڵانی زوو، دەگەڕێتەوە بۆ مێژوو و خۆشی جاران، برایەتی و هاوتەبایی و یەک ڕۆحی جاران، چایخانەکە وەکو کلتوورێک و مۆزەخانەیەکی دێرین دێتە بەرچاو و سیمایەکی جوانتری بە بازاڕە کۆنەکە بەخشیوە، لەسەر دیواری ژوورەوەی چایخانەکەش وێنەی ژمارەیەک لە کەسایەتییە دیارەکانی تورکمانی ئەو شارە، کە ئێستا لە ژیان نەماون هەڵواسراوە و یادگاری و ڕۆژانی ڕابردووی کۆنە هەولێر دێننەوە یاد.

مێژوویەکی دێرین..

وەستا خەلیل ساڵح چایەچی، ئێستا خاوەنی ئەو چایخانەیەیە، کە تەمەنی زیاتر لە (٧٠) ساڵە، هەروەکو خۆی باسی کرد، ئەو کاتەی کە خۆی شاگرد بوو لەو چایخانەیە، وەستا ئەمین ساڵح بەر لە ئەو خاوەنی چایخانەکە بووە و دایمەزراندووە، وەستا خەلیل ساڵح چایچی، پەنجاو سێ ساڵە لەو چایخانەیە کارێکی بەردەوام و حەڵاڵ دەکات، وەستا خەلیل دەیگوت: من

لەسەردەمانی مەلیک لەو چایخانەیە بووم، کە دەکەوێتە نێو کۆنە قەیسەری پاشان سەردەمانی عەبدولکەریم قاسم و عەبدولسەلام عارف و عەبدولڕحمان عارف و ئەحمەد حەسەن بەکر گوزەری ژیانم کردووە تا بە ئەمڕۆش، هەموو ئەو ڕۆژانە بۆ من مێژوویەکی پڕ لە سەروەرییە، ئەو چایخانەیە شوێنی کۆبوونەوەی تورکمانەکان و غەیرە تورکمانەکانیش بوو، بەمانای پیاوانی کوردەواری خۆمان.

جگە لەمەش خەڵکانی کاسبکاری ئەو بازارە، بەیانیان بۆ نان خواردن ڕوویان تێ دەکردم، منیش ئەو کاتە بەو کۆبوونەوە زۆرانە دڵخۆشتر و ئاسوودەتر دەبووم، ئەو چایخانەیە کۆنە، تێکەڵ بە مێژووی ئەم پیرە هەولێر و کۆنە قەیسەرییەیە، کە هەموومان شانازی پێوە دەکەین و دڵمان پێی خۆشە، دەتوانم بڵێم ئەم چایخانەیە لە هەرە کۆنترین و بەتەمەنترین چایخانەکانی ئەو قەیسەرییەیە، ڕۆژان هات و تێپەڕی، ئەو شوێنە هەروەکو خۆی وەکو کلتوورێکی نەتەوەیی بۆ تورکمانەکان مایەوە. ئێستا هەر دەرگای چایخانەکە دەکەوێتە سەر پشت، لە بەرەبەیان تا دەمەو ئێوارەی داخستنی، تورکمانە ڕەسەنەکان لێی کۆ دەبنەوە و دیمەنێکی جوا[illegible]ی پێ دەبەخشن. ئەگەر لەگەڵ ئەوانیش بکەویتە قسە، دەچیتەوە نێو مێژوو و هەر ئەوان خۆیان مێژوویەکی دێرینی

ئەم هەولێرەن، چونکە ئەوەی ڕووداوی تاڵ و شیرینە لە یادیان تۆمارکراوە و ناسڕێتەوە.

خانەدانە تورکمانەکان

زۆربوون ئەوانەی ناویان هات و فریا نەکەوتم تۆماریان بکەم، کە خانەوادەی تورکمانەکانی ئەم هەولێرە بوون و ناوداری شارەکە بوون، لەوانەیە وەستا خەلیلیش زۆر لەناوەکانی لە یادچووبن، بەڵام هەقی زۆربەشیانی دا، ناویانی هێنا، ئەوەی وەستا خەلیل چایەچی ناویانی هێنا، (حاجی قادر، مام فەتاح، مام عەبدولڕەزاق مام کانەبی سەدیق، کاکۆ حاجی عەولا، حاجی حەمەدەمین و حاجی حەمەی جۆ فرۆش، بورهان کانەبی حاجی کانەبی، حاجی قەساب، حاجی شەریف خەیات، حەکیم مەلا داود، مەلا هاشم، حاجی عەولا عەزیز، حەمە ئەحمەد عەزیزە ڕەش، حاجی تەها، حاجی مەولود قەساب، حاجی لەتیف قەساب، بیلال حاجی لەتیف، ئەلیاس قەساب، شەهاب چەلەبی و ئەحمەد چەلەبی، واحید شێخ محەمەد گۆپاڵ گەورە، حاجی عەلی عەبدۆک، جەلال خەلیل دەلال، حاجی عەبۆ کەبابچی، حاجی حەکیم مەلا داود، غەفور مەلا داود، حاجی مەلا نوری بەقال، حاجی قەرۆک و یاسین پاشا و جەبار ئاغا و مستەفا ئاغا بەقاڵ و حاجی خەلیل عەزیز و حاجی زیاد و مەلا نادر و حاجی سلێمان، کاک ئەحمەد، تەها حاجی محەمەد خۆشناو، حاجی لەشکری عەزیز، خدر خەیلانی، عادل مەلا قۆجە چاوشلی، حاجی یوسف تەها خەیات، مامە سەلمان سەفار، حاجی تەها عەبدوڵلا، نادر قادر، خەتاب حاجی کەریم، ڕۆستەم حاجی سابیر، عەبۆ قاوەچی و ئەمیر سالح عەبۆ قاوەچی، محەمەد ئەحمەد

قـاوەچی، بورهان ئەحـمـەد ئاغـا قەساب و سمۆک قەساب، ئەمانەش خەڵکانێکی دیاری ئەو شارە بوون لە سەردەمێکدا بە تێکەڵاوی و برایەتی کـورد و تورکـمـانەکـانیشـەوە، بۆیە گـــەلێک جـــار نەوەک هەر تورکـمـانەکـان، بەڵکو پیـاوانی کـوردەواری و خـەڵکی ئەم دەشـتی هەولێـرە، ئەگـەر لەناو شـار بوونایە، یان ئەگـەر لە دەرەوەی شار بوونایە و سـەردانی هەولێـریان بکردبایە، دەهاتنە ئەو کـۆنە چایخـانەیە و لە یەکتر کۆدەبوونەوە، بەدەم خواردنەوەی چای شـیـرین و گـەرم، کـاتێکی خۆشیـان بە قسـە و گاڵتـە و گەپی جۆراجۆر بەسەر دەبرد.

دەرگایەکی تەمەن (١٤٦) ساڵە

دەرگـایەکی گـەورەی کـۆنە قـەیسـەری، ڕێک دەکـەوێتـە بەردەم چایخانەکە، کـاتی خۆی ئەو دەرگایە دادەخـرا و دەکـرایەوە، دەرگـایەکی ئاسنینی زۆر تـوند و تـۆڵـە، ئەو دەرگـایە تـەمـەنێکی درێژ و مـێـژوویەکی دێرینی هەیە، هەروەکـو باسیـان لێـوە دەکـرد، کـە دەرگـاکـە تەمـەنی سـەدە و نیـوێکە، لەوانەیە زیاتریش بێت، چونکە ئەوانەی کـە باسیـان لە تەمـەنی ئەو دەرگایە کرد، باوو باپیـریان بۆیان گـێـڕابوونەوە و خـۆیان تەمـەنیـان لەنزیک (٦٥ تا ٧٠) ساڵی دەبوون، بەهەر حـاڵ هەر شـوێنێک لەو قـەیسـەرییـە کـۆنە، مـێـژوویەکی خـۆی هەیە و وەکـو

کلتـوورێک ئێـسـتـا مـاوەتەوە، بەڵام چەندی گـرنگی بەو شـوێنە کـۆنانە بدرێ، هێشتا هەر کەمە و پێویستی بە زیاتریش هـەیە بۆ ئەوەی لـەنـاو نەچن.

وەسـتـا خـەلیل.. ئەو ناوەی زۆربەمان گوێبیستی بووینە

لەوانەیە پێـتـان سـەیر بێ کـە دەڵێم: وەسـتـا خـەلیل، ئەو ناوەی زۆربەمـان گـوێبیـسـتی بووین، بەڵێ وەسـتـا خـەلیل، ئەو ناوەی کـە هونەرمەند سەلام کۆیی لە تەمسیلی (تاپۆ هەقی چیـیـە) هاوار دەکـات: وەستا خەلیل، وەستا خەلیل، تاخمە چایەکی بێ ڕەنگ بێنە، وەسـتـا خەلیلیش هاوار دەکات: شیـرین یان تاڵ، سـەلامـیش دەڵێ: کـورە نـا نـا، دیشلەمە، دیشلەمە، ئەوە ناوێکە و بەگـوێی زۆربەمـان زرنگاوەتەوە، لەوانەیە زۆربەمان وامان زانیبێ، کە ئەو وەستـا خەلیلە ناوێکی خەیاڵی بێت، کـەچی لە ڕاسـتـیـدا وەسـتـا خـەلیل بە حـەقـیـقی چایەچیـیـەکی ناوداری ئەو شارەیە.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری (بارش). ژمارە (٣) وەرگیراوە.

چەند ڕووداوێکی هەولێر

نەژاد بەرزنجی

بیرەوەری و کەلەپوور لای گشت میللەتانی ئەم جیهانە شتێکی زۆر گرنگە، چونکە مێژووی بەرەبەیانیان دەپارێزێ، هەر ئەوەشە دەبێتە نیشاندەرێکی گرنگ بۆ دیاردەی شارستانییەتیان، بگرە هەر لە شتە دۆزراوەکانی کەلەپووری شارستانییەتی کۆنیانەوە، کە ئەوانە دەبنە نیشاندەرێکی سەربڵندی باپیرانیان، هەروەکو ئەم پەیکەرە جوانانەی کە لە بەرد تراشراون یان لە زێڕ و زیو داڕێژراون، یان ئەم تابلۆیە بەردانەی پڕ لە نووسراوی هەڵکەندراو بە نووسینی هێرۆگلیفی میسری و بزماری عێراقی، کە گشت دەستوورەکانی یاسا تێیدا نەخشێندراون، زاناکان بۆمانیان دیار کردوون، وەک یاساکانی (حامورابی و ئاشوورییەکانی چالاکی میسوپوتامیا هەتا دەگاتە دەوری ئیسلامەتی! گەلی کوردیش کە لەسەر ئەم خاکەی ئێستاکەیدا باپیرانی ژیانیان بردۆتە سەر کەلەپوورێکی زۆر زەنگینیان بۆ بەجێ هێشتووین، کە جێگای فەخر و شانازیمانە و بووەتە هۆی ئەم سەربەرزییەی ئێستاکەمان، بە جۆرێکی ئەوتۆ کە زۆر کەس حەسوودیمان پێ بەن، تۆ سەیر دەکەی لە گەلەرییەکان و بەڕێوەبەرایەتی کەلەپوور شتی وا جوان دەبیندرێن، کە هونەرمەندێکی کورد بەر لە هەزاران ساڵ لەمەوبەر دروستی کردووە، وەک ڕوخساری کچێکی جوانی هەڵکەندراو لەسەر بەردێکی بچووکی بە قەدە ئینۆکێک، ئایا ئەمە جێگای سەرسوڕمان نییە؟ کە ئەمڕۆ بە دەگمەن هاوتای ئەم هونەرمەندەمان دەست ناکەوێ... ئایا ئەم جۆرە شتانە نابێتە جێگای سەربڵندیمان؟ جا مێژووی کورد پڕیەتی لەم جۆرە شتانەی ئەگەر نەڵێم زیاتریش... دەبێ ئەوەش بخەینە سەر حیسابێک کە ئەوان نە خانووبەرەیەکی وەک ئێمەیان هەبوو. لە تاریکی شەوانیان دەخەوتن... شوێنی دانیشتنیان لەسەر حەسیر بوو، ئاوی جۆگە و ڕووبارانیان دەخواردەوە... ئێمە لەسەر ئەم حاڵەتە پێشکەوتووەی ئەمڕۆکەمان هێشتا ناڕازین، لە سەدەی بیست و یەکەمیندا، سەدەی تەکنۆلۆجی. جا منیش دەمێک بوو ئارەزووی نووسینی بابەتێکی وەهام دەکرد، بە ڕاستی

هەستی بزواندم، بۆیە کەوتمە ناوبیری خەیاڵەوە و ئەسپی خەیاڵم تاوداو وەک باڵندەیەکی بەرزەفڕ بۆ ناو باخ و گوڵزاری وشەی ڕەسەنی کوردی تا چەند دەربڕینی جوان هەڵبژێرم بۆ ئەوەی هەستی خۆمی پێ بگوازمەوە بۆ سەر ئەم لاپەڕەیە، بۆیە پەنجەکانم لە باڵای خامەکەم ئالاند و بە نووکە زێڕینە گەشاوەکەی خامەکەم ئەم وشە جوانانەم چنی و نووسیم!

١- باوکی خوالێخۆشبووم بە حوکمی مەلایەتی خۆی لەلای مەلاکانی شار بۆ کات ڕابواردن دادەنیشت، منیشی لەگەڵ خۆی دەبردە ئەم شوێنانە. جارێکیان لای شێخ محیەدین - شێخ ساڵح دانیشتبووین، وتووێژیان دەربارەی دانیشتووانی قەڵات بوو یەکێک لە شێخی پرسی و گوتی: دەزانین دەرگای ئەحمەدیە ئەحمەد- عوسمانی موتەسەریفی ساڵی ١٩٢٨ز لە هەولێر ئەوکاتە دروستی کردووە، ئەدی دەرگای بچووک کێ دروستی کردووە کە دەنوارێتە گەڕەکی شۆڕشی ئەمڕۆکە؟ شێخ وتی: من منداڵ بووم پیرباڵ ئاغا لای باوکم دانیشتبوو، دەیگوت حاجی (تەها ئاغا) لە حەوشەی ماڵی خۆی دایبڕیبوو لە ساڵی ١٩٢٦ز، چونکە سەپانەکانی پێیان ڕاگەیاندبوو کە لەم ساڵەدا دز و جەردە چەند فەردە گەنمێکیان لەسەر جۆخین لێ دزیبوو، ئەویش ناچار دەبێ کە ئەم دەرگایە لە حەوشەی ماڵی خۆی بکاتەوە تا گەنمەکانی خۆی بگوازێتەوە سەر قەڵات.

٢- باس لە عەرد لەرزینی گەورەی شاری هەولێر کرا، کە لە ساڵی ١٩١١ز ڕوویدابوو بەجۆرێک بەشێکی زۆر لە دانیشتووانی قەڵات لە خوارەوە ڕەشماڵیان هەڵدابوو، چونکە لەرزینەکە زۆر توند بووە و دوو ڕۆژی پێ چووە. دەڵێن عەرد لەرزینەکە هێندە بەهێز بووە، دار توویەکی پیری حەوشەی مزگەوتی خانەقا لە بن و ڕەگەوە هەڵدەکەنێ هەتا باسی ئەوەیان دەکرد کە زۆر بریندار چووبوونە مووسڵ بۆ تیمارکردنی برینەکانیان. ئەوەش بەهۆی ڕووخانی ئاسنجاوی سەر ڕەفکەکانی ژووری نووستنیان، چونکە لە دابونەریتی کۆنیاندا ئەو شتەیان بۆ مابۆوە پێیان دەگوت: تاقچە بە تورکی.

٣- لەبەر بچووکی شاری هەولێر ئەگەر ڕووداوێکی گرنگیش نەبوایە هەر خەڵکەکە پێیان دەزانی.

لە شاری هەولێر دوو سابوونچی هەبوون، لە ماڵی خۆیان سابوونیان دروست دەکرد، یەکیان لە گەڕەکی تەکیەی قەڵات بوو بە ناوی حاجی عەبدوڵلا، ئەوی تریان لە گەڕەکی تەعجیلی ئیسلام بوو بە ناوی سمۆی سابوونچی. ئەم وەستا (سمۆ)یە مەلایەک دەبێتە میوانی بەشەو لە ماڵیدا دەخەوێ، دیارە خزمێکی خۆی بووە، کە بەیانی بەخەبەر دێ بۆ دەستنوێژ هەڵگرتن لە گۆسکەیەکی قوری پڕ لە ئاو دەستنوێژ هەڵدەگرێ و نوێژەکەی دەکا و پاش ماوەیەک بە (سمۆ)ی دەڵێ: هەموو لەش و گیانم لە ژان دایە، سمۆ هەموو مووی ئاکارەکانی لەش و گیانی ڕادەوەستێ و دەڵێ: وا دیارە بە ئاوی قەلیە شاری گۆسکەکان دەستنوێژی وەرگرتووە، دەست بەجێ دەیباتە موسڵ، کە ئەوکاتە هەولێر پزیشکی لێ نەبووە، ساڵەکەشیان نیشان کردبوو کە ساڵی ١٩٢٥ز بووە، بەر لەوەی بگەنە موسڵ مەلا کۆچی دوایی دەکا.

هەولێر ٢٤/ ١٠/ ٢٠٠٤

ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە (٦)ی، ٢٠٠٤ بڵاوبۆتەوە.

پێشینەی دادوەری لە هەولێر

فاتیح یاسین مودەڕیس

سەرەتا

کۆمەڵی مرۆڤایەتی لەڕابردوودا حوکمیان بەو عورف و عادەت و دابونەریتانە دەکرد، کە لەناویاندا باوبوو. ئەو دابونەریتانە لەپێشینەکان بۆ پاشینەکان بەجێ دەماو دەبووە یاسایەک بۆیان و هۆزێک یان شارێک یان گەلێک حوکمیان پێدەکرد. هەر کەسێک لەو عادەت و عورفانە دەرچووبایە، بەتاوانبار دادەنرا. دابونەریت و عورف و عادەت بریتی بوو لەو بنەمایانەی کەخەڵک لەسەری راهاتبوون و خوویان پێوەگرتبوو، لە قەیران و ئاژاوەدا هەستیان پێدەکرد، کە پێویستە رێزی لێبگیرێت.

کاتێ خەڵک لەسەدەی رابردوو و ئێستاشدا یاساکانیان نووسییەوە، پشتیان بەوعورف و عادەتانە بەست، کە ببووە یاسایەکی نەنووسراو و ئەو دابونەریتانەیان نووسییەوە کە لەکۆمەڵگەکانیان حوکمیان پێدەکرا.

پێشینەی سەروەری یاسا لە هەولێر

لای هەمووان ئاشکرایە، کە "سەروەری یاسا"و "سەربەخۆیی دەسەڵاتی دادوەری" رۆڵی گرنگیان لەبونیادنانی کۆمەڵگەیەکی سەقامگیرو ئاسوودەدا هەیە. زۆر جاریش ئەو دوو دەستەواژەیە بەیەکەوە باس دەکرێن (سەروەری یاسا) و (سەربەخۆیی دەسەڵاتی دادوەری).

هەمیشە بەشێوەیەک لەشێوەکان پەیوەندییەکی راستەوخۆ لەنێوانیاندا هەیەو دەتوانین بڵێین: بەشێکی زۆر لەسەروەری یاسا، لەسەربەخۆیی دەسەڵاتی دادوەری و تۆکمەیی و بەهێزی دەسەڵاتی دادوەریدا خۆی دەبینێتەوە. سەروەری یاسا فراوانە، هەموو بوارەکانی کۆمەڵگاو حکومەت

و سیستەمی یاسا دەگرێتەوە. دەڵێن: جارێکیان لەحەکیمێکی یۆنانیان پرسیوە سەروەری یاسا مانای چییە؟ ئەویش لەوەڵامدا دەڵێت: "سەروەری یاسا ئەوەیە کەمیللەت گوێڕایەڵی فەرمانڕەوایان بکەن و فەرمانڕەوایانیش ملکەچ بن بۆ یاسا". یاسا، دەبێ بەڕێگای ئوسولی و یاسایی و لەلایەن پەرلەمانێکی هەڵبژێردراوەوە بەمەبەستی هێنانەدی دادپەروەری، بەرژەوەندی گشتی و سەربەخۆیی دەسەڵاتی دادوەری دەربچێت.

سەربەخۆیی دەسەڵاتی دادوەری لەکاتێکدا دێتەدی، کە لەبەردەمی دەسەڵاتی دادوەری یان لەبەردەمی یاسادا وەک یەکەم خەلیفەی ئیسلام دەڵێت (هێز) لەلای لاواز بێ بۆ ئەوەی بتوانێ مافی مافخوراوانی لێ وەربگیرێتەوەو لاوازیشی لا بەهێز بێ بۆ ئەوەی مافی خۆی وەربگرێتەوە.

لەکۆمەڵگەی دیموکراتیشدا دەسەڵاتی دادوەری رۆڵی بەرچاوی هەیە، چونکە یەکێ لەپرینسیپەکانی سیستەمی دیموکراتی جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکانە. لەبەر ئەوە هەر چەندە هەوڵ بدرێت بۆ ئەوەی دەسەڵاتی دادوەری سەربەخۆو بەهێز بێت، ئەوا خزمەتی زیاتر بە جێگیربوونی حکومەت و سەقامگیری کۆمەڵگە دەکرێت.

شاری هەولێریش کە بەلانکی مرۆڤایەتی دادەندرێت و بەدرێژایی مێژوو بە بەردەوامی ژیانی تێدا بووە، بەپێی ئەو گۆڕانکارییە مێژووییانەی بەسەری هاتوون بەپێی چاخ و حوکمڕانییە یەک لەدوای یەکەکان، دادگای لێبووە. یاسا بەسەر دانیشتووانیدا سەپێندراوە و نەزم و ئاسایش لەژێر سێبەری دادگاو یاسا پارێزراو بووە. بەڵام لەبەر ئەوەی کەس لەسەر مەسەلەی دادگا لەهەولێر شتێکی وای نەنووسیوە، بۆیە ئەستەمە بتوانرێ مێژووی دادگا لەو شارە دیاری بکرێ. یاخود باس لەچۆنیەتی بەڕێوەچوونی کاروباری کار ڕاپەڕاندنی دادگا بکرێت. چونکە ئەو شارە بەحوکمڕانیەتێکی زۆرو میرنشینێکی زۆر تێپەڕیوە. زۆر وەرچەرخانی مێژوویی بەخۆوە بینیوە.

بۆ روونکردنەوەی هەندێ زانیاری لەبارەی دادگای ئەم شارە، پشتم بەست بە زانیارییەکانی "عوسمان موفتی" [1] و دواتر "دیوەخانی موفتی"م بۆ توێژینەوە لە سەر ئەم بابەتە دەستنیشان کرد[2]. هەر لەوێش لە زانیارییەکانی بەڕێزان "فاروق بەهائەدین خەلیفە"[3] و بەڕێز "عەبدولباقی محەمەد"کە شارەزای مێژووی پێش پەنجاکان بوون سوودم وەرگرت[4].

لەم رێگەیەوە بۆمان دەرکەوت کە ئەم زانایانەی لە خوارەوە ناویان هاتووە، لەم شارە هەڵکەوتوون و بەکاری دادوەرییەوە خەریک بوون:

١- قازی خافقین هەولێری(٤٥٧- ٥٣٨ک/ ١٠٦٤-١١٤٣ز) ناوی (محەمەد کوڕی قاسم کوڕی موزەفەر کوڕی عەلی)[5] بەو بەقازی خافقین ناوبانگی دەرکردووە، واتە رۆژهەڵات و رۆژئاوا. چونکە لەزۆر وڵاتان دادوەری کردووە. لەساڵی ٤٥٧ک لەشاری هەولێر لەدایک بووە.

مەسمەعانی دەڵێت: سەبارەت بە لەدایکبوونی پرسیاری لەخودی قازی خافقین کردووە، ئەویش لەوەڵامدا گوتوویەتی لەساڵی ٤٥٧ک لەهەولێر لەدایک بووم. ئەوسا باوکی قاسم حاکمی هەولێر بووەو لێشی نیشتەجێ بووە. لەشاری بەغدا قازی خافقین لەساڵی ٥٣٨ک ماڵئاوایی کردووەو خانەوادەکەشی بەشارەزووری ناسراون.

٢- قازی عەبدوڵلا شارەزووری (٤٥٦-٥١١ک/ ١٠٧٢-١١١٧ز)

ناوی (ئەبو محەمەد عەبدوڵلا قاسم کوڕی موزەفەر)ە. لەساڵی ٤٥٦ک لەهەولێر لەدایک بووە. لەموسڵ قازی بووەو هەر لەشاری موسڵیش لەساڵی ٥١١ک کۆچی دوایی کردووە[6].

٣- قازی داود خالید خالیدی (٤٩٣-٥٧٣ک/ ١٠٩٩-١١٧٧ز)

ناوی (داود کوڕی محەمەد کوڕی حەسەن کوڕی خالید خالیدی هەولێری) (حصفەکی)یە چون، لەدیاربەکرو شاری بەغداش کاری دادوەری کردووە[7].

٤- قازی بیلال رەمەزان بیلال جەلال هەولێری (٥٣٩ک/١١٩٦ز). قازی بیلال کوڕی رەمەزان کوڕی بیلال کوڕی جەلال کوڕی حەسەنە. خەڵکی گوندەکانی ناوچە شاخاوییەکانی باڵا کورت و کوڕی هەولێر بووە[8]. ئیبن مستەوفی لەکتێبەکەیدا دەڵێت: لە (کەرخەین: کەرکووک) قازی بووە[9].

٥- قازی شبلی ئیبن خەلەکان

(٥٧٦-٦٥٣ک/ ١١٨٠-١٢٥٥ز)
شبلی کوڕی جونەید کوڕی ئیبراهیم کوڕی خەلەکان. نازناوی ئەبو بەکر کوردی هەولێرییە، چۆتە میسرو لە"ئەخیمم" کە شارێکی دێرینی میسرەو کەوتۆتە سەر کەنار دەریای رووباری نیل، بۆتە قازی. سەبارەت بە لەدایکبوونی پرسیاریان لێکردووە، ئەویش وەڵامی داوەتەوە: لەمانگی رەجەبی ساڵی ٥٧٦ک لەشاری هەولێر لەدایک بووم[10].

٦- قازی فەخرەدین کوڕی سەعدەدین شارەزووری هەولێری قازی مەهانی (٥٤٧-٦٢٧ک/ ١١٥٢-١٢٢٩ز) قازی ماهانی نازناویەتی و خۆی ناوی (محەمەد کوڕی عەبدوڵلا کوڕی ئەبو بەکر)ەو لەهەولێر دادوەریی کردووە. پاشان چووە بۆ موسڵ لەوێ دادوەریی کردووە. دواتر رۆیشتووە بۆ حەلەب لەساڵی ٦٢٧ک کۆچی دوایی کردووە[11].

٧- قازی دێرە ١٣١٧ ک ناوی (داود کوڕی مەلا هیدایەت)ە. قازی دێرە داود کوردی لەدەوروبەری ساڵی ١٢٤٠ک لەسەردەمی دەسەڵاتی تورکەکان و حوکمی "محەمەد پاشا رەواندوزی" قازی بووە. بەپێی هەندێ لەریوایەتەکان لەسلێمانیش دادوەریی کردووە و دواتر لەپاش مردنی باوکی لەساڵی (١٣١٢ک) گەڕاوەتەوە هەولێرو لەساڵی (١٣١٧ک) کۆچی دوایی کردووە شایانی ئاماژە پێکردنە، بەقازی داود هەولێری بە "قازی دێرە" ناسراوە[12].

٨- قازی دێری
ناوی قازی داود کوڕی مەلا سلێمان کوڕی مەلا خەزراو کوڕی مەلا سلێمانە. لەپێش جەنگی یەکەمی جیهانی لە (دێرە) قازی بووە. کە کەوتۆتە سەر رێگای حەریر- رەواندوز[13].

٩- قازی زراری(١٣٣٦ک/ ١٩١٧)
ناوی (عەلی کوڕی سەعدوڵلا کوڕی مەلا ئادەم کوڕی مەلا عەلی)یە. زانایەکی زۆر گەورە بووە و بە پێی هەندێ لەدەستنووسەکان- کە لای کوڕی قازی، حاجی مەلا جەمیل کاوانی زراری کە عەشیرەتەکەیان زرارییە دەست کەوتووە- ئەوانە لەگەردەکانی لای باکووری رووباری بەستۆرە نیشتەجێن. لەسەردەمی قازی زراری دەوڵەتی عالی عوسمانی بالا دەست بووەو حوکمڕانی لەژێر دەسەڵاتی ئەو بووە[14].

١٠- قازی یوسف کوڕی ئەحمەد ئاغا
قازی یوسف کوڕی ئەحمەد ئاغا قازییەکی شەرعی بووەو بەدادوەری ناوبانگی دەرکردبوو. باوکی عەونی یوسف بوو کە بۆ ماوەیەک لەسەردەمی عەبدولکەریم قاسم پۆستێکی وەزاری پێسپێردرا[15].

١١- مامۆستا مەلا عەبدوڵلا ئەفەندی
ئەو زاتە کەڵە پیاوی سەردەمی خۆی بوو، پلە و پایەکی بەرزی هەبووە. ماوەیەکی زۆر لەشاری کەرکووک قازی بووە، لەساڵی ١٩٤٨ز کۆچی دوایی کردووەو گۆڕی لەناو مزگەوتی موفتییە لەشاری هەولێر[16].

١٢- شێخ ئەسعەد شێخ محەمەد سەعید نەقشبەندی
ئەو زاتە یەکێک بوو لەشێخە ناودارەکانی سەردەمی خۆی. هەر ئەمەش بوو بە هۆی ئەوەی هەڵبژێردرێت بۆ قازی شاری هەولێر. لە ١٩٥١/٧/٨ کۆچی دوایی کردوو لەژوورێک لەناو مزگەوتی حاجی مەولود فەتاح (شێخە رەشکە) بەخاک سپێردرا[17].

١٣- قازی رەشاد موفتی (١٩١٥-١٩٩٢)
مامۆستای عەللامە قازی رەشاد موفتی، ٧٧ ساڵی تەمەنی خزمەتی ئایین و زانست و دادگاو کلتووری کۆمەڵگەی کوردەواری کردووە. ناوی تەواوی رەشاد کوڕی محەممەد موفتی کوڕی مەلا عوسمان کوڕی مەلا ئەبی بەکر، ناسراو بەکوچک مەلا هەولێری).
بنەماڵەکەی یەکێکە لەو خانەوادە ناودارانەی کوردستان بەوەی کە سەدان ساڵە خەریکی خزمەتگەیاندنن بەئایین و زانست و ئەدەب جیا دەکرێنەوە. لەبەرچی ناوی لێنرا رەشاد؟ خودی خۆی گێڕاویەتییەوە کە کاتی لەدایک دەبێ (محەممەد موفتی) قورئانی پیرۆز دەخوێنێ و کاتێ ئەو موژدەیەی پێدەدەن کەخودای گەورە کوڕێکی پێبەخشی ئەویش گەیشتۆتە ئەو ئایەتە (وقال الذي آمن ياقوم اتبعون أهديكم الى سبيل الرشاد)[18] سورەتی غافر ئایەتی (٣٨). ئەویش پابەندبوون بەقورئان گوتوویەتی با ناوی (رەشاد) بێت. بەم شێوەیە ناوی لەقورئانی پیرۆز وەرگرتووە.

١٤- رەشاد موفتی یان محەممەد

رەشاد موفتی؛

لەڕاستیدا لای خەڵکێکی زۆر جۆرە ئاڵۆزیەک لەنێوان ئەم دوو ناوەدا دروست بووە. رەشاد موفتی یان محەمەد رەشاد موفتی. خۆی ناوی رەشادە باوکی ناوی محەمەدە نازناوەکەی موفتییە، بەڵام کاتێ بۆ یەکەم جار بەقازی دامەزرا ناوی خۆی بەمحەمەد رەشاد موفتی نووسی. رەشاد موفتی لەساڵی ١٩١٥ لەقەڵاتی هەولێر لەدایک بووە و لەباوەشی باوکی پەروەردە بووەو پێگەیشتووە، ئەوسا باوکی تا کۆچی دوایی کردووە، موفتی هەولێر بووە. سەرەتا چۆتە قوتابخانەی سەرەتایی لەهەولێر. بەڵام باوکی حەزی کردووە خوێندنی ئایینی بخوێنێت، بۆیە لەقوتابخانە دەری هێناوە تاوەکو تەواوی زانستە ئیسلامییە جیا جیاکان بخوێنێت. ئەوە بوو (تەفسیرو حەدیث و فیقهو ڕێساکانیان و زانستەکانی شەرعی و میرات و زانستی مەنتیق و فەلەک و ئوسترلاب و رویعی موجیب و رویعی موقەنتەر وفێربوو لای باوکیشی هەردوو زمانی تورکی و فارسی خوێندووە. باوکی لەساڵی ١٩٣٤ ناردوویەتی بۆ میسر، تاوەکو لەئەزهەری شەریف لەقاهیرە بخوێنێت. لەوێش زانستەکانی ئایینی خوێندووەو پاش تەواوکردنی ساڵەکانی خوێندن بەڵگەنامەی زانستی پێبەخشراوە. قازی رەشاد موفتی یەکەم قوتابی کورد بووە لەکوردستانی عێراق لەجامیعەی ئەزهەر بخوێنێت و تەواویکات و بەڵگەنامەی وەرگرتووە.

پاش تەواوکردنی خوێندنی لەئەزهەری شەریف گەڕاوەتەوە شاری هەولێرو لەسەر دەستی باوکی درێژەی بەخوێندن داوەو لەلایەکی دیکە لەقوتابخانەی مزگەوت لەقەڵاتی هەولێر وانەی بەژمارەیەک (فەقێ) گوتۆتەوە، لەپاش مردنی باوکی لە ٢٧/١٠/١٩٤٦ لەشوێن باوکی وتاری هەینی دەخوێندەوە. شایانی باسە یەکەم وتارخوێنی هەینیشە، کە وتاری هەینی بەزمانی دایک (کوردی) بنووسێت و بخوێنێتەوە.

لەساڵی ١٩٥٦ لەشاری کەرکووک بەقازی دامەزرا، پاشان لەساڵی ١٩٥٧ گوێزرایەوە بۆ سلێمانی. دواتر گوێزرایەوە بۆ شاری هەولێر تا ساڵی ١٩٧٨ واتە تا خانەنشین بوونی کاری قازی شەرعی بووە. زێتر لەچارەگە سەدەیەک قازی بووە لەهەولێر. لەو میانەدا زۆر وردبین بووە، لەحوکمدان و فتوا دەرکردندا.

لەبەرەبەیانی رۆژی شەممە ١٤ی مانگی رەبیعی یەکەم ساڵی (١٤١٣ك) بەرامبەر ١٢ی مانگی ئەیلول ساڵی ١٩٩٢ پاش ئەوەی نوێژی بەیانی کرد گەڕایەوە سەر جێگایەکەی و گیانی پاکی سپارد. بۆ دواجار چاوی لێک ناو لەهەموو لایەکەوە خەڵک رژانە ماڵیان و دەرگای دوکانەکان داخران و لەتەکیەکەیان دەست کرا بەدەف لێدان. بەسەدان ئۆتۆمبێل و بەهەزاران خەڵک لەگەورە بەرپرسان و پیاو ماقووڵان و دەروێشان و موریدەکانیان و خەڵکی ئەو شارە خۆشەویستەی ئەو بنەماڵەیە بەڕێو رەسمێکی رێک و پێک و شایستە لەشەقامە سەرەکییەکانی ئەو شارە دڵگیرە لە بەرێکردنی بەرەو گۆڕستانی (باداوە)-بەشداریبیان کرد،ئەو گۆڕستانەی کە خانەوادەکەی لەوێ نێژراون-.

دوا بەدوای ئەوە حکومەتی هەرێمی کوردستان گەورەترین مزگەوتی لەشاری هەولێر و تەنانەت لە کوردستانیش بەناوی ئەو زاتە بەرێزە ناو نا مزگەوتی (موفتی). هەروەها شیاوی گوتنە کە کوڕە بەرێزەکەی عوسمان رەشاد موفتی لەشیوەنی باوکیدا تێکستێکی دوورو درێژی هۆنیوەتەوە، لەوەش چەند دێڕێک لەگۆڕەکەی هەڵکەنراوە.

ستون عاما والمحافل تزدهي
بخطيبها وخلاصة الاباء
فاهنا رعاك الله في دار البقا
فلقد لحقت بارحم الرحماء
سيف الخطابة في شمالك لاتق
متوارث من امسنا الوضاء
هي راية الدين الحنيف بصونها
خفاقة تعلو على الجوزاء
(عثمان) ارخ ان اتيت مقامه
بمقالة تموعن الانشاء
ليكمل التاريخ فيه (محبكم)
قد طاب مثوى زينة العلماء
فرحم الله المفتي..
يوم ولد..
ويوم مات
ويوم يبعث حيا..[١٩]

١٥- شێخ محەمەد ئەسعەد

- قازی شەرعی هەولێر بووە.
- لەساڵی ١٩٣٨ دامەزراوە.
- لەساڵی ١٩٤٧ لەپلەی قازی

دوو بەرزكراوەتەوە بۆ پلەی قازی یەک لەسنفی دووەم لەسنفەكانی دادوەری.
- لە ١٩٥١/٧/٨ كاتێ لەقازی دادگای شەرعی هەولێر بووە، كۆچی دوایی كردووە.

١٦- قازی شەرعی یوسف ئەحمەد زههاوی

- لەساڵی ١٩٥٣ قازی بووە لەدادگای شەرعی هەولێر.
- لەساڵی ١٩٨٢ قازی هەولێر بووە.

١٨- لێكۆڵەرەوەی داد حوسێن عومەر حاجی

- لەساڵی ١٩٥٤ لەدایک بووە.
- لەساڵی ١٩٧٣-١٩٧٤ بەڵگەنامەی بەكالۆریۆسی بەشی یاسای وەدەست هێناوە.
- لەساڵی ١٩٧٦ لەدادگای لێكۆڵینەوەی هەولێر دامەزراوە.
- لەساڵی ١٩٧٧ لێكۆڵینەوەی داد بووە لەدادگای هەولێر.
- ساڵی ١٩٧٧ خوولی چواری لێكۆڵینەوەی دادی، تەواو كردووە.

١٩- قازی تەحسین عومەر ئەرسەلان

- لەساڵی ١٩٧٤ قازی لێكۆڵینەوەی هەولێر بووە، قازی یەكەم جار لەدادگای بەرایی هەولێر كاری دادوەری كردووە.
- هەر لەهەمان ساڵ ١٩٧٤ لەدادگای كەسێتی غەیرە موسڵمان كاری كردووە.

تێبینی: ئەو دادگایە تایبەتە بە یەكلایی كردنەوەی كێشەی فرە ئاینەكان كە موسڵمان نین.

هەروەها داواكانی لەنێوان دادوەرانی دادگای بەرایی هەولێر دابەش كردووە.

- لەساڵی ١٩٨٥ لەسەرۆكایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی ئۆتۆنۆمی ئەوكات دەست بەكاربووە.

٢٠- قازی سەلاح ئەحمەد یەعقوبی

- لەساڵی ١٩٧٩ كاری دادگای سولح لەهەولێر راپەڕاندووە.
- لەساڵی ١٩٧٩ لەدادگای بەرایی هەولێر قازی بووە. هەر لەهەمان ساڵ دەسەڵاتی دادنووسی لەكاتی ئالایی دادنووسی یەكەم پێبەخشراوە.
- لەساڵی ١٩٨٠ كاری دادوەری لەدادگای بەرایی هەولێر كردووە.
- لەساڵی ١٩٨٢ كاری قازی دووەمی لەدادگای باری كەسێتی لەهەولێر ئەنجامداوە. سەرباری وەزیفەكەی خۆی قازی بووە لەدادگای بەرایی هەولێر.

٢١- دادوەر جەلال زیوەر ئال سەید ئەحمەد

- لەساڵی ١٩٧٨ لەدادگای بەرایی هەولێر دادوەر بووە.
- لەساڵی ١٩٧٩ لەدادگای بەرایی هەولێر قازی یەكەم بووە.
- لەساڵی ١٩٨٠ هەڵسوڕاندنی كاروباری دادگای كەتن لەهەولێر راپەڕاندووە.

٢٢- قازی محەممەد سەلیم یونس

- لەساڵی ١٩٧٩ لەدادگای نەوجەوانان لەهەولێر قازی بووە.
- لەساڵی ١٩٧٩ بۆ دادگای لێكۆڵینەوەی كازمیە- لەبەغدا گوازراوەتەوە.

٢٣- دادوەر موحسین ئەبوبەكر ئەحمەد

- لەساڵی ١٩٥٢ لەهەولێر لەدایكبووە.
- لەساڵی ١٩٧٦ بەكالۆریۆسی یاسای لەكۆلێژی یاساو رامیاری زانكۆی بەغدا تەواو كردووە.
- لەساڵی ١٩٧٧-١٩٨٠ بۆتە لێكۆڵەرەوەی دادی.
- لەساڵی ١٩٨٢ پەیمانگەی دادوەری- بەغدای تەواو كردووە.
- بەدادوەر لەدادگای حەمدانیە دامەزراوە.
- لەساڵی ١٩٨٢بۆ دادگای شەقلاو گوێزراوەتەوە.
- لەساڵی ١٩٨٦ بۆ دادگای زاخۆ گوێزرایەوە.
- لەساڵی ١٩٩٠ بۆ دادگای بەرایی هەولێر گوێزرایەوە.
- لەساڵی ١٩٩٤ كرا بەسەرپەرشتیاری دادی.
- لەساڵی ١٩٩٥ كرا بە بەڕێوەبەری دادی گشتی.
- لەساڵی ١٩٩٦ جارێكی دیكە كرایەوە بەسەرپەرشتیاری دادی.
- دواتر كرا بەدەستەی دارشتنی یاسایی.

- لەسـاڵی ١٩٩٧ کـرایەوە بەدادوەری یەکـەمی دادگـای بەرایی.
- لەساڵی ٢٠٠٠ بوو بەئەندامی دادگـای تێـهەڵچـوونەوەی ناوچەی هەولێـر تائێـستـا ئەندامی دەسـتـەی دارشـتـنی یاساییە.
- لەسـاڵی ١٩٩٠-١٩٩٤ لەکـۆلێـژی یاسـا- زانکۆی سەلاحەدین وانەبێژ بووە .
- لەکۆلێژی مافی ئێواران وانەبێژ بووە.
- دادوەرێکی شـارەزایە لەهەرو لایەنی (جەزایی و مەدەنی). یەکێکە لەو دادوەرانەی وەک (مـەرجـەع) دادوەرانی تری تازە دامـەزراو، سـوودی لێ وەردەگرن.

٢٤- دادوەر مستەفا عەباس گەلالی

-لەسـاڵی ١٩٥٢ لەگـەڕەکی گلکەند (سـەعـدوناوە)ی هەولێر لەدایک بووە.
-لەساڵی ١٩٧٣ بۆتە فەرمانبەر لەشارەوانی هەولێر.
-لەسـاڵی ١٩٧٥ وەک قـوتابی دەرەکی بەشـداری کـردووە لەتاقـیکردنەوەی ئامادەیی و پلـەیەکی باشـی وەدەست هێناوە.
-لەساڵی ١٩٧٦ لەکـۆلێـژی یاسـاو رامـیاری بەشی یاسا زانکۆی بەغدا وەرگیـراوە.. لەهەمان کاتدا فەرمانبەر بووە لەدەزگـای گـشـتی پردو رێگەوبان لەبەغدا.
- لەساڵی ١٩٨٠ بەکالۆریۆسی یاسای وەرگرتووە.
- لەسـاڵی ١٩٩٣ بۆتە دادوەر لەدادگای زاخۆ.
- دواتر بۆ دادگـای سـەرسـەنگ گوێزراوەتەوە.
- پاشـان بۆ دادگـای خـەبات گوێزراوەتەوە.
- ئینجا بۆ دادگای لێکۆڵینەوەی هەولێر.
- پاشان دادگای کەتنی هەولێر.
- بۆ دادگـای بـەنـسـلاوە گوێزراوەتەوە.
- ئێسـتا لەدادگای لێکۆڵینەوەی هەولێرە.

٢٥- دادوەر فوئاد سابیر

-لەسـاڵی ١٩٦٦ خـوێندنی پەیمانگەی تەندروستی باڵای لەبەغدا تەواو کردووە.
- لەبەغـدا لـەوەزارەتـی تەندروسـتی دامـەزراوە.. لەهەمـان کـاتدا لەکـۆلێـژی یاسـا- زانکۆی موستەنسریە خوێندوویەتی.
- لەساڵی ١٩٧١ بەڵگەنامـەی بەکـالۆریۆسی لەبەشی یاسا وەدەست هێناوە.
- لەپەیمانگەی بەریتانی لەبەغدا زمانی ئینگلیزی خوێندووە.
- لەسـاڵی ١٩٧٥ بەبڕیاریدەدەری دادوەر لـەدادگـای بەرایی هەولێر دامەزرا.
- لەسـاڵی ١٩٨٠ خـوێندنی پەیمانگەی دادوەریی بەغـدای تەواوکرد.
- لەهەولێـر بەجـێگری دادوەری گشتی دامەزرا.
- دواتر بوو بەداواکاری گشـتی بەوەکالەت.
- مـاوەیەک کـرا بەسـەرۆکی داواکاری گشتی لەوەزارەتی دادی هەرێمی کوردستان.
- لەلایەن وەزیری دادی هەرێمی کـوردسـتـان ئینتیـداب کـرا بە دادوەری لێکۆڵینەوەی کۆیە.
- لەساڵی ١٩٩٧ لەهەولێر کرا بەدادوەر.
- ئەندامی دادگـای تاوانە لەهەولێر.

٢٦- دادوەر نەوزاد کـەریم حـەکـیم بلباس

- لەسـاڵی ١٩٦٥ لەهەولێـر لەدایک بووە.
- لەسـاڵی ١٩٨٠-١٩٨١ بەکـالۆریۆسی یاسـایی لەکـۆلێـژی یاسـاو رامـیـاری لەزانکۆی بەغـدا وەدەست هێناوە.
- لەسـاڵی ١٩٨٣ بـۆتە لێکۆڵەرەوەی دادی لەهەر دوو دادگای مەخموور و هەولێر.
- لەسـاڵی ١٩٩١-١٩٩٢ لـەپـەیمـانـگـەی دادوەری وەرگیراوە.
- لەساڵی ١٩٩٣ بووە بەدادوەر لەدادگـاکـانی دوکـان و سلێـمانی- بەرایی هەولێر- لێکۆڵینەوەی هەولێر/ کەتن- دادگـای خـەبات- دادگـای شـەقلاوە- ئەندامی دادگـای تاوانی هەولێرە.

٢٧- دادوەر عەبدولباسیت فەرهادی

- ناوی تەواوی عـەبدولبـاسـیت عەبدوڵلا فەرهادییە.

- لەساڵی ١٩٥٨ لەشاری هەولێر لەدایک بووە.
- لەساڵی ١٩٨٠-١٩٨١ کۆلێژی یاساو رامیاری- بەشی (یاسا)ی زانکۆی بەغدای تەواو کردووە.
- لەساڵی ١٩٧٨ ئەندامی یەکێتی خۆشنووسانی عێراق بووە.
-لەساڵی ١٩٨٣ بۆ یەکەم جار لەتاپۆی هەولێر دامەزراوە.
- دوای شەش مانگ هەر لەهەمان ساڵ ١٩٨٣ بۆ دادگای هەولێر گوزراوەتەوە.
- هەر لەساڵی ١٩٨٣ داخیلی خولی لێکۆڵینەوەی دادی نوێیەم بوو لەپەیمانگەی قەزایی لەشاری بەغدا.
- لەساڵی ١٩٩٤- کرا بەجێگری داواکاری گشتی.
- لەساڵی ١٩٩٥- بوو بەحاکمی لێکۆڵینەوەی هەولێر.
- لەدوای ساڵی ٢٠٠٠ بۆ دادگای کەتن گوێزرایەوە.
- دواتر هەر لەدوای ساڵی ٢٠٠٠دا بۆ دادگای بەرایی.
- لەساڵی ٢٠٠٤ کرا بە بەڕێوەبەری دادی گشتی.
- لەساڵی ٢٠٠٤ بوو بەئەندامی ئەنجوومەنی دادوەری هەرێمی کوردستان.
- ئەندامی دەستەی دارشتنی یاسای هەرێمی کوردستانە.
- لەساڵی ٢٠٠٥ وانەبێژ بووە لەهەردوو کۆلێژی یاساو ماف لەزانکۆی سەلاحەدین.
- دەربارەی ئەدەبیات دەستێکی باڵای هەیە.

٢٨- دادوەر حەسەن رەمەزان حەسەن

- لەساڵی ١٩٧٩-١٩٨٠ بەکالۆریۆس لەبەشی یاسا لەکۆلێژی یاساو رامیاری- زانکۆی بەغدا وەرگرتووە.
- لەساڵی ١٩٨١ بەیاریدەدەری دادوەر لەدادگای تاوانی هەولێر دامەزراوە.
- لەساڵی ١٩٨٣ بۆتە لێکۆڵەرەوەی دادی.
- لەساڵی ١٩٩٠-١٩٩١- خوێندنی لەپەیمانگەی قەزایی تەواو کردووە.
- لەساڵی ١٩٩٣ بەدادوەر لەدادگای شەقلاوە دامەزراوە. پاشان لەدادگاکانی سۆران و هەولێر کاری کردووە. دواتر بۆتە جێگری سەرۆکی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر.
- هەروەها دادوەری لێکۆڵینەوەی دادگای بەڵگەنامەکان.

٢٩- دادوەر نەشئەت ئەحمەد رەشید قەساب

- لەساڵی ١٩٥٦ لەهەولێر لەدایک بووە.
- لەساڵی ١٩٧٧-١٩٧٨ بەشی یاسایی لەکۆلێژی یاساو رامیاری- زانکۆی بەغدا تەواو کردووە.
- لەدوای دەرچوون کاری پارێزەرایەتی کردووە.

أ- لەساڵی ١٩٩٩ کرا بەدادوەر لەدادگای سۆران.
ب- دواتر بۆ دادگای باری کەسی گوازرایەوە.
ج- پاشان بۆ دادگای لێکۆڵینەوەی هەولێر.
ر- بۆ دادگای بەرایی هەولێر.
ه- ئێستا سەرۆکی دادگای تاوانی هەولێرە.

٣٠- دادوەر نازم محەمەد ئەمین جەمیل حەویزی

- لەساڵی ١٩٣٦ لەکۆیە لەدایک بووە.
- لەساڵی ١٩٦٢ کۆلێژی یاسای تەواو کردووە.
- لەساڵی ١٩٧١ بۆ یەکەم جار لەدادگای بەرایی سنجار بەدادوەر دامەزرا.
- لەدوایدا بۆ چەند دادگایەک، وەک پێنجوین و شارباژێرو ماوەت و دوکان گوێزراوەتەوە.
- لەساڵی ١٩٧٢ بۆ دادگای بەرایی سلێمانی گوێزراوەتەوە.
- لەساڵی ١٩٨٧ کراوە بەجێگری سەرۆکی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی ئۆتۆنۆمی لەسلێمانی.
- لەساڵی ١٩٨٧-١٩٨٩ کرا بەسەرۆکی دادگای تاوانی سلێمانی.
- لەساڵی ١٩٨٩-١٩٩١ کرا بەسەرۆکی دادگای تاوانی دهۆک.
- لەساڵی ١٩٩٣ کرا بەسەرۆکی دادگای تاوان لەهەولێر.
- لەساڵی ١٩٩٣-١٩٩٥ کرا بەسەرۆکی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی

هەولێر.
- لەساڵی ٢٠٠١ خانەنشین کرا.

٣١- دادوەر ئەمیر عەبدولکەریم واحید حەویزی
- لەساڵی ١٩٣٦ لەکۆیە لەدایک بووە.
- لەساڵی ١٩٥٧-١٩٥٨ بەکالۆریۆسی لەماف وەدەست هێناوە.
- لەساڵی ١٩٧٤ بەدادوەر لەدادگای بەرایی پشدەر دامەزراوە.
- لەساڵی ١٩٧٩ بۆ دادگای بەرایی هەولێر گوێزراوەتەوە.
- لەساڵی ١٩٨٧ لەئەنجامی هەڵوێستی کوردانەی دژی دەزگاکانی سیخوڕی بەعسی هەڵوەشاوە، بۆ دادگای بەرایی بەسرە گوێزراوەتەوە.
- لەساڵی ١٩٩٠ بۆ دادگای بەرایی هەولێر گوێزراوەتەوە.
- لەساڵی ١٩٩٣ کرا بەجێگری سەرۆکی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر.
- لەساڵی ١٩٩٥-١٩٩٩ بەدادوەری دادگای تەمیزی هەرێمی کوردستان دامەزرا.
- لەساڵی ١٩٩٩ خانەنشین کرا.
- سەرپەرشتی یەکەم هەڵبژاردنی سەرتاسەری پەرلەمانی کوردستان بووە.
- بۆ دادوەران و پارێزەران وەک (مەرجەع) دادەندرێت.

٣٢- دادوەر هوشیار محەممەد تاهیر ئەتروشی
- لەساڵی ١٩٤٧ لەهەولێر لەدایک بووە.
- لەساڵی ١٩٦٧-١٩٦٨ دەرچووی کۆلێژی ماف لەزانکۆی بەغدا.
- لەساڵی ٢٠٠٢ بەدادوەری دادگای تەمیزی هەرێمی کوردستان دامەزراوە.

٣٣- دادوەر ئەحمەد عەبدوڵڵا زوبێر
- لەساڵی ١٩٤٨ لەشەقڵاوە لەدایک بووە.
- لەساڵی ١٩٧٠-١٩٧١ بەڵگەنامەی بەکالۆریۆس لەیاسا وەدەست هێناوە.
- لەساڵی ١٩٨١-١٩٨٢ دەرچووی پەیمانگەی قەزائیە لەبەغدا.
- لەساڵی ١٩٨٢ بەجێگری داواکاری گشتی لەهەولێر دامەزرا.
- لەساڵی دامەزرا بەدادوەر لەدادگای بەرایی کۆیە١٩٩٣.
- لەساڵی ١٩٩٧ کرا بەدادوەری دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر.
- لەساڵی ١٩٩٨ پۆستی جێگری سەرۆکی دادگای تێهەڵچوونەوە ناوچەی هەولێری پێدراوە.
- لەساڵی ١٩٩٩ بووە بەسەرۆکی دادگای تاوانی هەولێر.
- لەساڵی ٢٠٠٠ بەئەندامی دادگای تەمیزی هەرێمی کوردستان دامەزرا.
- لەساڵی ٢٠٠٢ کرا بەجێگری سەرۆکی دادگای تەمیزی هەرێمی کوردستان.

٣٤- دادوەر بایز عەبدوڵڵا ئیبراهیم
- لەساڵی ١٩٢١ لەدایک بووە.
- بڕوانامەی بەکالۆریۆسی لەماف وەدەست هێناوە.
- لەساڵی ١٩٥٥ بەدادوەر دامەزراوە.
- لەساڵی ١٩٧٥ بۆ دادگای بەرایی دیوانیە گوێزراوەتەوە.
- لەساڵی ١٩٧٩ بۆ دادگای بەرایی هەولێر گوێزراوەتەوە.
- لەساڵی ١٩٨٢ کرا بەجێگری سەرۆکی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر.
- لەساڵی ١٩٨٤ خانەنشین کرا.
- لەساڵی ١٩٩٣ بەپێی فەرمانی سەرۆکایەتی ئەنجوومەنی وەزیرانی حکومەتی هەرێمی کوردستان بەئەندامی دادگای تەمیزی هەرێمی کوردستان دامەزرا.
- لەساڵی ٢٠٠١ کۆچی دوایی کرد.

٣٥- دادوەر یەعقوب داود سەلیم یەعقوبی
- لەساڵی ١٩٥٠ دەرچووی کۆلێژی یاسایەو بەڵگەنامەی بەکالۆریۆسی لەبەشی یاسا وەدەست هێناوە.
- لەزۆر دادگاکانی کەرکوک- هەولێر- ڕەواندوز کاری کردووە.
- ماوەیەکی زۆر سەرۆکی دادگای نەوجەوانان بووە لەکەرکوک.
- دواتر بۆ هەولێرو کراوە بەئەندامی دادگای تاوانی هەولێر گوێزراوەتەوە.

- لەساڵی ١٩٨٢ لەسەر داواكاری خۆی خانەنشین كراوە.
- ؟ كۆچی دوایی كردووە.

٣٦- دادوەر عەبدولقادر نورەدین رەشید

- لەساڵی ١٩٢٣ لەهەولێر لەدایكبووە.
- بڕوانامەی بەكالۆریۆسی لەیاسا وەدەست هێناوە.
- لەساڵی ١٩٥٦ بەدادوەر دامەزراوە.
- لەڕێكەوتی ١٩٦٤/٧/١٨ بۆ دادگاكانی شاری هەولێر گوازراوەتەوە.
- لەڕێكەوتی ١٩٧٤/٤/٢٠ كراوە بەدادوەری یەكەم لەدادگای بەرایی هەولێر.
- لەڕێكەوتی ١٩٧٧/١/٢٩ كراوە بەسەرۆكی دادگای (كبری) لەهەولێر.
- لەڕێكەوتی ١٩٧٧/٧/٣٠ كراوە بەجێگری سەرۆكی دادگای تێهەڵچوونەوەناوچەی (ئۆتۆنۆمی) لەهەولێر.
- لەڕێكەوتی ١٩٧٨/٩/٢٥ بەئەندامی هەمیشەیی لەدادگای تەمیزی عێراق دامەزراوە.

٣٧- دادوەر بەكر ئیسماعیل محەمەد

- لەساڵی ١٩٢٤ لەدایك بووە.
- لەساڵی ١٩٤٧-١٩٤٨ دەرچووی كۆلێژی مافی عێراق بەشی یاسایی.
- لەساڵی ١٩٧٠ لەدادگای بەرایی سلێمانی بۆ دادگای بەرایی سەماوە گوێزراوەتەوە.
- لەساڵی ١٩٧٠ بۆ دادگای بەرایی حیللە گوێزراوەتەوە.
- لەساڵی ١٩٧٢ كرا بەجێگری سەرۆكی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی بابل.
- لەڕێكەوتی ١٩٧٧/٨/١٥ بۆ جێگری سەرۆكی دادگای تێهەڵچوونەوە ناوچەی ئۆتۆنۆمی پێشوو گوازراوەتەوە.
- ڕێكەوتی ١٩٧٨/٩/٢٦ بەدادوەری هەمیشەیی لەدادگای تەمیزی عێراق دامەزراوە.
- ڕێكەوتی ١٩٧٨/٩/٣٠ ئینتیداب كراوە بۆ سەرۆكی دادگای تێهەڵچوونەوە ناوچەی ئۆتۆنۆمی.
- ڕێكەوتی ١٩٨٤/٢/١٦ بۆ سەركاری پێشوو لەدادی تەمیزی عێراق گەڕاوەتەوە.
- لەساڵی ١٩٨٧ خانەنشین كرا.

٣٨- دادوەر تەحسین یاسین تەقیەدین ئەلئەسعەدی

- بڕوانامەی لیسانس لەیاسا بۆ ساڵی ١٩٤٩-١٩٥٠.
- لەدایكبووی ١٩٢٧- هەولێر.
- شوێنی كاركردنی/ ئەندامی دادگای تاوانی هەولێر.
- لەساڵی ١٩٥٨ بەدادوەر لەدادگاكانی كەركوك و كفری و مەندەلی و خانەقین و هەولێرو ڕواندوز كاری كردووە لەدواییدا كراوە بەئەندامی دادگای تاوانی هەولێر.
- لەساڵی ١٩٩٠ خانەشین كراوە.
- لەساڵی ٢٠٠٤ كۆچی دوایی كردووە.

٣٩- دادوەر سوبحی عەلی هرزانی

- ناونیشان و شوێنی كاركردن/ جێگری سەرۆكی تێهەڵچوونەوەی هەولێر.
- ڕێكەوتی یەكەم دامەزراندن بەفەرمانبەر ١٩٧٧/٨/١٦.
- ڕێكەوتی یەكەم دامەزراندن بەدادوەر ١٩٨٥/٨/٢٠.
- ڕێكەوتی دەرچوونی لەپەیمانگەی دادوەری ١٩٨٣-١٩٨٤.

لەدایكبووی ١٩٥٢/٧/١.

بڕوانامەو ساڵی دەرچوونی/ بەكالۆریۆس لەیاسا بۆ ساڵی ١٩٧٤-١٩٧٥.

- بەناونیشانی لێكۆڵەرەوەی دادی لەدادگای بەرایی چەمچەماڵ دامەزرا.
- لەپەیمانگەی دادوەریی لەبەغداد لەساڵی خوێندنی ١٩٨٣-١٩٨٤ وەرگیراوە.
- لەساڵی ١٩٨٣ بەسیفەتی دادوەری دادگای تێهەڵچوونەوەی هەولێر دەستی بەكاركرد.
- لەساڵی ٢٠٠٠ بەسەرۆكی یەدەگ لەدادگای تێهەڵچوونەوەی هەولێر بەسیفەتی پێداچوونەوە تێهەڵچوونەوە بەپێی بەیانی وەزارەتی داد دەستنیشان كرا.
- لەساڵی ٢٠٠١ بەسەرۆكی یەدەگ لەسەرۆكایەتی دادگای

تاوانی هەولێر بەپێی وەزارەتی داد دانرا.

لەساڵی ٢٠٠١ دەست لەکار هەڵگرتن بەسیفەتی سەرۆکی دادگای تاوانی-هەولێر لەهەمان کاتدا دەستی بەکارکرد لەم سەرۆکایەتی بەسیفەتی سەرۆکی یەدەگ.

- لەساڵی ٢٠٠٢ بەسەرۆکی لیژنەی تێهەڵچوونەوە تایبەت بەکێشەی نارەزایی باج دەرانی باجی دەرامەتی هەولێر دانرا.
- لەلیژنەی نەهێشتنی رۆتین لەفەرمانگەکان و اختزال کردنی ئیجرائات و چۆنیەتی دەسەلات پێدان بەئەندام دانرا.
- لەساڵی ٢٠٠٤ بەبریکاری وەزارەت و بەرێوەبەرە گشتییەکان و سەرۆکی فەرمانگەکان دەست بەکار بوو.

٤٠- دادوەر عوسمان یاسین عەلی

- لەدایکبووی ١٩٧١/ هەولێر.
- بڕوانامەی/ دەرچووی کۆلێجی یاسای ساڵی ١٩٩٢-١٩٩٣ زانکۆی سەلاحەدین.
- شوێنی کارکردن/ دادگای بەرایی شەقلاوە/ قوتابی خوێندنی باڵا.
- لەرێکەوتی ١٩٩٣/١١/٢٠ بەلێکۆڵەرەوەی دادی لەدادگای لێکۆڵینەوەی هەولێر دامەزراوە.
- بەپێی فەرمانی سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران ژمارە (٦٦٦) لە ٢٠٠٠/٧/٢٥ کراوە بە بەرێوەبەری تۆمارگای خانووبەرە لەهەولێر.
- لەرێکەوتی ٢٠٠٤/١/٢٤ بەدادوەر لەدادگای بەرایی شەقلاوە دامەزراوە.
- لەرێکەوتی ٢٠٠٤/٨/١٠ کراوە بەسەرۆکی لیژنەی چارەسەرکردنی کێشەکانی مولکداریەتی خانووبەرە لەپارێزگای هەولێر.
- لەرێکەوتی ٢٠٠٤/١٢/٦ ماستەر لەکۆلێجی یاسای زانکۆی سەلاحەددین وەردەگرێ و ئێستا خوێندکاری دکتۆرایە.

٤١- دادوەر دەهام ئەکرەم عومەر

- لەدایکبووی ١٩٧٣/٧/١- هەولێر.
- بڕوانامەی/ ماستەر لەیاسا ساڵی ٢٠٠٢ لەزانکۆی سەلاحەدین/ کۆلێژی یاسا.
- شوێنی کارکردن/ دادگای بەرایی خەبات.
- لەرێکەوتی ١٩٩٧/٤/٢٨ بەلێکۆڵەرەوەی دادی لەدادگای لێکۆڵینەوەی هەولێر دامەزراوە.
- لەرێکەوتی ٢٠٠٢/١٢/١١ بڕوانامەی ماستەری لەبواری یاسا بەدەست هێناوە.
- لەرێکەوتی ٢٠٠٤/٤/١٨ بەدادوەر لەدادگای بەرایی ئاکرێ دامەزراوە.
- لەدادگای بەرایی خەبات دادوەرە.

٤٢- دادوەر دارا محەمەد ئیبراهیم

- لەدایکبووی ١٩٧١- هەولێر.
- بڕوانامەی: دەرچووی کۆلێجی یاسای ساڵی ١٩٩٢-١٩٩٣.
- شوێنی کارکردن: دادگای بەرایی هەریر.
- ماوەیەک لەدادگای لێکۆڵینەوەی هەولێر لێکۆڵەرەوەی دادی بوو، کە لەرێکەوتی ١٩٩٣/١١/١٥ بەلێکۆڵەرەوەی دادی لەدادگای لێکۆڵینەوەی هەولێر دامەزراوە.
- لەرێکەوتی ٢٠٠٤/١/٢٤ بەدادوەر لەدادگای بەرایی زاخۆ دامەزراوە.
- لەرێکەوتی ٢٠٠٤/١٢/١٨ بۆ دادگای بەرایی هەریر گوازراوەتەوە.
- لەبواری لێکۆڵینەوە شارەزاییەکی باشی هەیە.

٤٣- دادوەر عەبدولرەحمان حەمەکەریم عەلی سیوەیلی

- لەدایکبووی ١٩٥٨/٧/١- رواندوز.
- بڕوانامەی/ دەرچووی کۆلێجی یاسا بۆ ساڵی ١٩٨٣-١٩٨٤.
- شوێنی کارکردن/ دادگای بەرایی شەقلاوە.
- ماوەیەک پارێزەر بوو لەهەولێر.
- بەپێی فەرمانی وەزاری ژمارە (٨٢٢/٣/٢) لە

٢٠٠٣/١٢/٩ لەدادگای بەرایی چۆمان دامەزراوە و لەڕێکەوتی ٢٠٠٣/١٢/١٣ دەستی بەکار کردووە.

- لەڕێکەوتی ٢٠٠٤/١٢/٣٠ بۆ دادگای بەرایی شەقڵاوە گوازراوەتەوە.
- لەبواری هونەری شێوەکاری دەستی هەیە و لەچەندان پێشانگا بەشداری کردووە.
- سەرۆکی لقی هەولێری یەکێتی مافپەروەرانی کوردستانە.

٤٤- دادوەر فازڵ عەباس ڕەسوڵ

- مێژووی لەدایکبوونی ١٩٦٩/٧/١- هەولێر.
- بڕوانامەی: دەرچووی کۆلێجی یاسا ساڵی ١٩٩١-١٩٩٢.
- شوێنی کارکردن: دادگای بەرایی سۆران.
- ماوەیەک لێکۆڵەرەوەی دادی بووە لەدادگای لێکۆڵینەوەی هەولێر.
- ١٤/١١/١٩٩٣بەلێکۆڵەرەوەی دادی لەدادگای لێکۆڵینەوەی هەولێر دامەزراوە.

١١/٤/٢٠٠٠ کراوە بە بەڕێوەبەری جێبەجێ کردنی هەولێر.

- ٢٠٠٣/١٢/١٨ بەدادوەر لەدادگای بەرایی سۆران دامەزراوە.
- لەیەکێتی ماف پەروەرانی کوردستانیش ڕۆڵی هەبووە.

٤٥- دادوەر کەمال تاهیر محەممەد

- لەساڵی ١٩٥١ لەسلێمانی لەدایک بووە.
- لەساڵی ١٩٧٧-١٩٧٨ بەکالۆریۆسی لەبەشی یاسا وەدەست هێناوە.
- لەساڵی ٢٠٠٢ بەدادوەری دادگای تەمیزی هەرێمی کوردستان دامەزراوە.

٤٦- دادوەر ئەکرەم ئەحمەد ئەمین بابان

- لەساڵی ١٩٣٩ لەسلێمانی لەدایک بووە.
- لەساڵی ١٩٧٥-١٩٧٦ کۆلێژی یاساو ڕامیاری تەواو کردووە.
- لەساڵی ٢٠٠٢ بەدادوەری دادگای تەمیزی هەرێمی کوردستان دامەزراوە.

٤٧- دادوەر سەلیم محەممەد نەجیب

- لەساڵی ١٩٤٥ لەکەرکوک لەدایک بووە.
- دەرچووی کۆلێژی یاسایە.
- لەساڵی ١٩٧٣ بەدادوەر دامەزراوە.
- لەساڵی ١٩٧٣ لەدادگای بەرایی شارباژێر دەست بەکاربووە.
- لەساڵی ١٩٧٧ گوازراوەتەوە بۆ دادگای بەرایی هەولێرو لەچەند دادگایەکی پارێزگای هەولێر کاری کردووە.
- لەساڵی ١٩٨٩ بەپێی فەرمانی ئەنجوومەنی قەزا- لەبەغدا، خانەنشین کراوە.
- بەپێی فەرمانی سەرۆکایەتی ئەنجوومەنی وەزیرانی هەرێمی کوردستان لەساڵی ١٩٩٦ بەدادوەر دامەزراوەتەوە.
- لەساڵی ١٩٩٦ ئینتیداب کراوە بەسەرۆکی داواکاری گشتی.
- لەساڵی ١٩٧٧ بۆ سەرۆکی دەستەی سەرپەرشتیاری دادی ئینتیداب کراوە.

٤٨- دادوەر نوشاد محەممەد سەلیم

- ناونیشانی شوێنی کارکردن: ئەندامی دادگای تێهەڵچوونەوەو سەرۆکی دادگای گومرگ.
- ڕێکەوتی دامەزراندنی بەفەرمانبەر ١٩٦٠/١/١٧.
- ڕێکەوتی دامەزراندنی بەدادوەر ١٩٧٨/٧/١٩.
- ڕێکەوتی دەرچوونی لەپەیمانگای دادوەری ١٩٧٦-١٩٧٧.
- بڕوانامەی بەکالۆریۆس یاسا ١٩٧٠-١٩٧١ وەدەستهێنا.
- لەدایکبوونی ١٩٤٢/٧/١- بەغدا.
- گواسترایەوە سەر میلاکی وەزارەتی دارایی بە ناونیشانی نووسەری باجی خانووبەرە لەکازمیە بۆ سەر میلاکی وەزارەتی داد بەناونیشانی یاریدەدەری تێ بینەر لەدادگای بەرایی هندیە لە ١٩٧٠/١/٤.
- ناونیشانی لەیاریدەدەری تێ بینەر بۆ (کاتب الاول) لەدادگای بەرایی هندیە بەپێی فەرمانی وەزارەتی داد ژمارە ٢٧٢٨ لە ١٩٧١/١٠/٢٨ (لە بەدەست هێنانی بڕوانامەی بەکالۆریۆس

لەیاسا) گۆڕا.
- دەسەڵاتی لێکۆڵەرەوەی دادی لەدادگای بەرایی هندیە بەپێی فەرمانی وەزارەتی داد ژمارە ١٧٣ لە ١٩٧٢/١/١٥ پێدرا.
- بەناونیشانی دادوەر لەدادگای بەرایی ڕەواندز بەپێی فەرمانی وەزارەتی داد ژمارە ٢٠٦٠/ ١٧٦٠٤ لە ١٩٧٨/٧/٨ دامەزرا.
- لەخوێندنی یاسایی باڵا لەپەیمانگەی دادوەریی بەشی مەدەنی بۆ ساڵی خوێندنی ١٩٨٧-١٩٨٨ بەپێی نووسراوی وەزارەتی داد/ پەیمانگای دادوەری ژمارە ١٠٦٢ لە ١٩٨٧/٨/٢٧ قبوڵ کرا.
- بەسەرۆکی دادگای گومرگی هەرێمی کوردستان دانرا سەرباری کارەکەی خۆی بەپێی فەرمانی وەزارەتی داد ژمارە ٢٢٢/٣/٢ لە ١٩٨٣/٨/٣.
- بەئەندامی ڕەسەن لەدادگای تێهەڵچوونەوەی هەولێر بەشێوەی تێهەڵچوونەوە ناونرا سەرباری کارەکەی خۆی.

٤٩- دادوەر فەوزی ڕەئوف حەسەن نەقشبەندی
- لەدایکبووی ١٩٦٤/٢/٦- کەرکوک.
- بڕوانامەی دەرچووی کۆلێجی یاسای زانکۆی بەغدا ١٩٨٧-١٩٨٨.
- شوێنی کارکردنی دادگای بەرایی دەشتی هەولێر.
- لەڕێکەوتی ٢٠٠٤/٨/٤ بەدادوەر لەسەر میلاکی سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر دامەزراوە.
- لەڕێکەوتی ٢٠٠٤/١٠/١٩ لەدادگای کەتن لەهەولێر دانراوە.
- لەڕێکەوتی ٢٠٠٤/١٢/٥ بۆ دادگای بەرایی دەشتی هەولێر ئنتیداب کراوە.

٥٠- دادوەر فەرهاد کاکەڕەش حسێن
- لەدایکبووی ١٩٦٦/١/١٠- کەرکوک
بڕوانامەی/ دەرچووی کۆلێجی یاسا زانکۆی موسڵ ساڵی ١٩٩٠.
- شوێنی کارکردن/ دادگای بەرایی دەشتی هەولێر.
- ماوەیەک لەکەرکوک پارێزەر بووە.
- لەڕێکەوتی ٢٠٠٤/٨/٤ بەدادوەر لەسەر میلاکی سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوە ناوچەی هەولێر دامەزراوە.
- لەڕێکەوتی ٢٠٠٤/١٢/٥ لەدادگای لێکۆڵینەوەی هەولێر دانراوە.
- لەڕێکەوتی ٢٠٠٥/٤/١٨ ئینتیداب کراوە بۆ دادگای بەرایی هەولێر.

٥١- دادوەر مستەفا ئەحمەد کەریم بەرزنجی
- لەدایکبووی ١٩٥٨/١١/١- کەرکوک
- بڕوانامەی/ دەرچووی کۆلێجی یاسا زانکۆی بەغدا بۆ ساڵی ١٩٨٢-١٩٨٣.
- شوێنی کارکردن/ دادگای بەرایی چۆمان.
- ماوەیەک لەکەرکوک پارێزەر بووە.
- لە ٢٠٠٤/٢/٢٨ بەدادوەر لەسەر میلاکی سەرۆکایەتی دادگای ئیستئنافی ناوچەی هەولێر دامەزراوە و لەڕێکەوتی ٢٠٠٤/٢/٢٩ دەستی بەکار کردووە.
- لەڕێکەوتی ٢٠٠٤/٣/١ لەدادگای کەتن لەهەولێر دانراوە.
- لەڕێکەوتی ٢٠٠٤/١٢/٥ کراوە بۆ دادگای بەرایی دەشتی هەولێر ئنتیداب.
- لەڕێکەوتی ٢٠٠٥/٤/١٨ بۆ دادگای بەرایی چۆمان ئنتیداب کراوە.

٥٢- دادوەر تەحسین تەها ڕەسوڵ
- لەدایکبووی ١٩٥٦/٧/١
- بڕوانامەی/ دەرچووی کۆلێجی یاسای ساڵی ١٩٧٩-١٩٨٠.
- شوێنی کارکردن/ دادگای بەرایی مێرگەسۆر.
- ماوەیەک لەهەولێر پارێزەر بوو.
- لە ٢٠٠٤/٨/٢٤ بەدادوەر لەدادگای بەرایی مێرگەسۆر دامەزراوە.
- لەڕێکەوتی ٢٠٠٤/٩/٢

دەستی بەکار کردووە.

٥٣- دادوەر خەلیل ئیبراهیم تۆفیق لەدایکبووی ١٩٥٩/١٠/١٠- کەرکوک

- بڕوانامەی: دەرچووی کۆلێجی یاسای ساڵی ١٩٨٥-١٩٨٤ زانکۆی بەغدا.
- شوێنی کارکردن: دادگای باری شارستانی لەهەولێر.
- ماوەی(١٥) ساڵ لەکەرکووک پارێزەر بووە.
- لە ٢٠٠٤/٢/٢٨ بەدادوەر لەسەر میلاکی سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر دامەزراوە و لەرێکەوتی ٢٠٠٤/٢/٢٩ دەستی بەکار کردووە.
- لەرێکەوتی ٢٠٠٤/١٢/٥ دانراوە لەدادگای باری شارستانی لەهەولێر.

٥٤- دادوەر محەمەد مستەفا محمود جاف

- ناونیشان: دادوەر
- لەدایکبووی: ١٩٦١/٨/٣.
- بڕوانامەی: دەرچووی کۆلێجی یاسای ساڵی ١٩٨٤-١٩٨٣ زانکۆی بەغدا.

شوێنی کارکردن: دادگای بەرایی هەولێر.

- ماوەیەک لەکەرکوک پارێزەر بووە.
- لە ٢٠٠٤/٢/٢٨ بەدادوەر لەسەر میلاکی سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر دامەزراوەو لەرێکەوتی ٢٠٠٤/٢/٢٩ دەستی بەکار کردووە.
- لەرێکەوتی ٢٠٠٤/١٢/٥ لەدادگای بەرایی هەولێر دانراوە.
- دادوەرێکی هێمن و شارەزایە. لەبنەماڵەیەکی کوردپەروەری کەرکوکە.

٥٥- دادوەر تاهر خەلیل حسەن

- ناونیشان و شوێنی کارکردن/ سەرۆکی دادگای نەوجەوانانی هەولێر.
- رێکەوتی دامەزراندنی بەفەرمانبەر ١٩٦٩/٢/١٥.
- رێکەوتی دامەزراندنی بەدادوەر ١٩٨٣/٨/١٣.
- بڕوانامەو ساڵی دەرچوونی: بەکالۆریۆس یاسا لە ١٩٦٥-١٩٦٦.
- رێکەوتی دەرچوونی لەپەیمانگای دادوەری ١٩٨٣/٧/٧.
- ماوەیەک لەتاپۆ وەک فەرمانبەر کاری کردووە.
- لەدادگای بەرایی حەمدانیە بەپێی فەرمانی وەزارتی داد ژمارە ١١٥٤٢/١٨٧١ لە ١٩٨٣/٨/٧بەدادوەر دامەزراوە.
- دوا بەدوای فەرمانی وەزارەتی داد ژمارە ١٠٤٥٨/١٦٩٨ لە ١٩٨٣/٧/٩ بڕیاردرا بەدامەزراندنی بەدادوەر لەدادگای بەرایی مەخمور لەجیاتی دادگای بەرایی حەمدانیە بەپێی فەرمانی وەزارەتی داد ژمارە ١٤٧٦٩/٤/٤١٠ لە ١٩٨٣/١٠/١٢.
- بۆ دادگای لێکۆڵینەوەی رزەکاران و لێکۆڵینەوەی نەهێشتنی تاوان لەهەولێر بەپێی فەرمانی کارگێڕیمان ژمارە ٤٣٧/١/٢ لە ١٩٨٧/٢/٩ ئینتیداب کرا.
- بۆ سەرۆکی لیژنەی گێڕانەوەی سامانی بەدەست بەسەرداگیراو لەپارێزگای هەولێر بەپێی نووسراومان ژمارە ٢١٨/١/٢ لە ١٩٩٣/٢/١٦ تەنسیب کرا.
- بەسەرۆکی دادگای تێهەڵچوونەوەی هەولێر بەسیفەتی پێداچوونەوە بەپێی بەیانی وەزارەتی داد ژمارە ٧٢٢/٣/٢ لە ١٩٩٥/١٠/١٧ دانرا.
- ماوەیەکی زۆرە سەرۆکی دادگای نەوجەوانانە لەهەولێرو شارەزایەکی باشی لەم بوارەدا هەیە.

٥٦- دادوەر ئەسعەد حسێن عەزیز

- ناونیشان و شوێنی کارکردن/ جێگری سەرۆک لەم سەرۆکایەتییە.
- رێکەوتی دامەزراندنی بەفەرمانبەر ١٩٨٠/١/٥.
- رێکەوتی دەرچوونی بەدادوەر ١٩٨٦/٨/٢٥.
- بڕوانامەو ساڵی دەرچوونی/ بەکالۆریۆس یاسا ١٩٧٦-١٩٧٧.

- لەدایکبووی ١/٧/١٩٥١.

١- بەناونیشانی لێکۆڵەرەوەی دادی لەدادگای لێکۆڵینەوەی هەولێر بەمووچەی مانگانە (٢٨) دینار بەپێی فەرمانی وەزارەتی داد ژمارە ٣١١٥٤/٢٥٧٠/ لە ١٢/٢٤/ دامەزرا ١٩٧٩.

٢- بەمەبەستی بەشداری کردن لەخولی شەشەمی لێکۆڵەرەوەی دادی لەرێکەوتی ٣١/٨/١٩٨٠ دەستی لەکار هەلگرت لەبەر ئەوەی خولەکە وەدوا خرا بۆیە ناوبراو گەڕایەوە دادگای بەرایی مەخموور و لەرێکەوتی ١/١١/١٩٨٠.

٣- لەپەیمانگای دادوەریی بۆ سالی خوێندنی ١٩٨٤-١٩٨٥ قبوڵ کرا.

٤- لەپەیمانگای دادوەریی لە ١٧/٩/١٩٨٤ دەستی بەکارکرد.

٥- بەدادوەر لەیەکێک لەدادگا مەدەنیەکانی عێراق بەمەرسومێکی کۆماری ژمارە ٥٦٣/ لەسالی ١٩٨٦ دامەزرا.

٦- بەناونیشانی دادوەر لەسەرۆکایەتی دادگای تێهەلچوونەوەی موسڵ بەپێی فەرمانی وەزارەتی داد ژمارە ٥/١٠ دامەرا.

٥٧- دادوەر شوان حەبیب سالح

- لەسالی ١٩٥٧ لەکەرکوک لەدایکبووە.
- لەسالی ١٩٧٨-١٩٧٩ کۆلێژی یاسا- زانکۆی بەغدا تەواو کردووە.
-ماوەیەکی زۆر لەکۆمپانیای (تەئمین) لەکەرکوک فەرمانبەری یاسایی بووە.
- لەسالی ٢٠٠٤ بەدادوەر لەسەر میلاکی سەرۆکایەتی دادگای تێهەلچوونەوەی ناوچەی هەولێر دامەزراوە.
- لەسالی ٢٠٠٤ لەدادگای کەتن لەهەولێر دانراوە.

٥٨- دادوەر محەمەد عەزیز ئیسماعیل

- لەسالی ١٩٤٩ لەکەرکوک لەدایکبووە.
- لەسالی ١٩٧٨-١٩٧٩ کۆلێژی یاساو رامیاری- زانکۆی بەغدا تەواو کردووە.
- لەسالی ١٩٩٧ بەدادوەر لەدادگای بەرایی شەقلاوە دامەزراوە.
- لەدادگای لێکۆڵینەوەی هەولێر کاری کردووە.
- بە ئینتیداب بۆ دادگای بەرایی دەشتی هەولێر گوازراوەتەوە.
- ئێستا لەدادگای باری کەسی هەولێر دانراوە.

٥٩- دادوەر ئیبراهیم محەمەد خەشمان گرگری

- لەسالی ١٩٥٥ لەزومار لەدایکبووە.
- لەسالی ١٩٧٦-١٩٧٧ دەرچووی کۆلێژی یاسایە.
- لەسالی ٢٠٠٤ بەدادوەر لەسەرۆکایەتی دادگای تێهەلچوونەوەی ناوچەی هەولێر دامەزراوە.
- لەسالی ئینتیداب ٢٠٠٤ کراوە بۆ دادگای بەرایی زاخۆ.

٦٠- دادوەر بەهزاد جیهاد فایەق

- لەسالی ١٩٧١ لەئاکرێ لەدایک بووە.
- لەسالی ١٩٩٢-١٩٩٣ کۆلێژی یاسای تەواو کردووە.
- لەسالی ١٩٩٨ بەلێکۆڵەرەوەی دادی لەدادگای لێکۆڵینەوەی هەولێر دامەزراوە.
- لەسالی ٢٠٠٤ بەدادوەر لەدادگای بەرایی سۆران دەست بەکار بووە.

٦١- دادوەر ئیسماعیل خەلیل شەکیب

- لەسالی ١٩٦٨ بەکالۆریۆسی لەبەشی ماف وەدەست هێناوە.
- لەسالی ١٩٧٧-١٩٧٨ پەیمانگەی دادوەری تەواو کردووە.
- لەسالی ١٩٧٤ بەفەرمانبەر لەسەر میلاکی وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار دامەزراوە.
- لەسالی ١٩٧٩ بەدادوەر دەست بەکار بووە.
- شوێنی کارکردن/ سەرۆکی دادگای تاوانی هەولێر.

٦٢- دادوەر شهاب محەممەد عەلی مزوری

- لەسالی ١٩٥٧ لەموسڵ لەدایکبووە.
- لەسالی ١٩٧٩-١٩٨٠ کۆلێژی یاسای تەواو کردووە.

- لەساڵی ٢٠٠٤ بەدادوەر لەسەر میلاکی سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر دامەزراوە.
- لەساڵی ٢٠٠٤ کراوە بۆ دادگای بەرایی بەردەڕەش ئینتیداب.

٦٣- دادوەر عەبدولرەزاق مەجید عەبۆ
- لەساڵی ١٩٥٦ لەعەشایر سەبعە لەدایک بووە.
- لەساڵی ١٩٧٩-١٩٨٠ کۆلێژی یاسای تەواو کردووە.
- لەساڵی ٢٠٠٤ بەدادوەر لەسەر میلاکی سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر دامەزراوە.
- لەساڵی ٢٠٠٤ کراوە بۆ دادگای بەرایی ئاکرێ ئینتیداب.

٦٤- دادوەر ئەحمەد حەسەن خەلەف
- لەساڵی ١٩٥٧ لە-تەلکیف- لەموسڵ لەدایکبووە.
- لەساڵی ١٩٨٨-١٩٨٩ دەرچووی کۆلێژی یاسا-زانکۆی موسڵ.
- لەساڵی ٢٠٠٤ بەدادوەر لەسەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر دامەزراوە.
- لەساڵی ٢٠٠٤ کراوە بۆ دادگای بەرایی (سمێل) ئینتیداب.

٦٥- دادوەر سەرحان ئەحمەد سەرحان
- لەساڵی ١٩٥٧- لەزاخۆ لەدایک بووە.
- لەساڵی ١٩٨٩-١٩٩٠/ دەرچووی کۆلێژی یاسا-زانکۆی موسڵ.
- لەساڵی ٢٠٠٤ بەدادوەر لەسەر میلاکی سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر دامەزراوە.
- لەساڵی ٢٠٠٤ کراوە بۆ دادگای بەرایی سەرسەنگ ئینتیداب.

٦٦- یاریدەدەری دادوەر: غازی عەبدوڵلا ئانەکەلی
- لەساڵی ١٩٤١ لەدایکبووە.
- لەساڵی ١٩٧١ لەدادگای بەرایی هەولێر دەست بەکار بووە.
- لەساڵی ١٩٧٤ بۆتە بەمعاون قەزایی لەدادگای بەرایی هەولێر.
- لەساڵی ١٩٧٤ لەدادگای لێکۆڵینەوەی هەولێر بووە.
- لەساڵی ١٩٧٥ بەهەمان وەزیفە بۆ دادنووسی هەولێر گوێزراوەتەوە.

٦٧- یاریدەدەر دادوەر: مەحمود عوسمان حەمەد ئەمین
- لەساڵی ١٩٧٩ لەدادگای کەتن لەهەولێر بووە.

٦٨- یاریدەدەری دادوەر: بەشیر حوسێن سەعدی
- لەساڵی ١٩٨٠ لەدادگای نەوجەوانان لەهەولێر کاری معاون قەزایی کردووە.

٦٩- یاریدەدەری دادوەر: عەبدولعەزیز رەسوڵ شێخانی
- لەساڵی ١٩٥٩ نووسەری پلەیەک بووە، لەدادگای شەرعی هەولێر. هەر لەهەمان ساڵ بۆ دادگای بەرایی هەولێر گوێزراوەتەوە.
- لەساڵی ١٩٧١ نووسەری پلەیەک ئیزافی بووە لەدادگای بەرایی هەولێر.
- لەساڵی ١٩٧٤ معاون قەزایی بووە لەنوێنەرایەتی داواکاری گشتی لەهەولێرو لە ١٩٧٤/٣/١٤ بەپێی فەرمانێکی فەرمی دەستی لەکار کێشاوەتەوە لەراژە.
- لەساڵی ١٩٧٦ بەمعاون قەزایی لەدادگای بەرایی دهۆک دەست بەکار بووە.
- لەساڵی ١٩٧٧ دووبارە لەدادگای بەرایی دهۆک دامەزراوەتەوە.

٧٠- یاریدەدەری دادوەر: محەمەد مەلا وەیس محەمەد
- لەساڵی ١٩٧٨ لەدادگای بەرایی مەخمور بۆ سەر میلاکی دادگای نەوجەوانان لەهەولێر گوێزراوەتەوە.
- لەساڵی ١٩٧٨ لەدادگای نەوجەوانان بۆ دادگای سوڵح لەهەولێر گوێزراوەتەوە.
- لەساڵی ١٩٧٩ دادگای سوڵح هەڵوەشاوەتەوە.

تێبینی: دادگای سوڵح دادگایەک بووە کێشەکانی یەکلایی کردۆتەوە.

٧١- یاریدەدەری دادوەر: عەلی

مەولود خدر
- لەساڵی ١٩٨٠ لەدادگای بەرایی هەولێر دەست بەکار بووە.
- لەساڵی ١٩٨٠ لەدادگای بەرایی هەولێر بۆ دادگای کەتن لەهەولێر گوێزراوەتەوە.

٧٢- یاریدەدەری دادوەر: عەبدولمەجید مەلا شاکیر محەمەد
- لەساڵی ١٩٧٤ لەدادگای بەرایی ئاڵتون کۆپری (پردێ) بەناونیشانی معاون قەزایی بۆ دادگای شەرعی هەولێر گوازراوەتەوە.
- لەساڵی ١٩٧٩ لەدادگای بەرایی هەولێر کاری کردووە.
- لەساڵی ١٩٧٩ یەکەی دارایی لەدادگای کاری هەولێر کاری کردووە.

٧٣- یاریدەدەری دادوەر: جەلال رەشید عەلی
- لەساڵی ١٩٧٥ لەدادگای بەرایی رەواندوز بووە.
- لەساڵی ١٩٧٥ بەهەمان ناونیشان معاون قەزایی لەدادگای بەرایی (سەورە) لەبەغدا تەنسیب کراوە.

٧٤- دادوەر نازم یونس سەعید
- خانەنشین کراوە.

دوای راپەڕین

دوای راپەڕینی گەلی کوردستانی ساڵی ١٩٩١ حکومەتی فاشی بەغدا دامودەزگاکانی خۆی لەهەرێمی کوردستان کێشایەوە، بەمەش

ناوی دادوەرانی دادگای کۆیە ١٨٩٤-٢٠٠٤

ژ	ناوی دادوەر	ساڵی دەست بەکاربوون	تێبینی
١	ئەحمەد عیزەت	١٨٩٤ زاینی بەرامبەر ١٦ ربیع الاخر ١٣١٢ کۆچی بەرامبەر ١٣١٠ رۆمی	١٣١٢ کۆچی- ١٣١٠ رۆمی ناوی ئەو دادوەرە لەسەر سجلی ژمارە (١) دۆزراوەتەوە
٢	ئەحمەد ناجی	١٨٩٥ زایینی	١٣١٣ کۆچی- ١٣١١ رۆمی
٣	محەمەد مەولود	١٨٩٧ زاینی	١٣١٥ کۆچی- ١٣١٣ رۆمی
٤	خلوص محەمەد ئەلسەید	١٩٠١ زاینی	١٣١٩ کۆچی- ١٣١٧ رۆمی
٥	یەحیا نەزهەت	١٩٠٣ زاینی	١٣٢٠ کۆچی- ١٣١٨ رۆمی
٦	محەمەد سالح ئەلزاجید	١٩٠٤ زاینی	١٣٢٢ کۆچی- ١٣٢٠ رۆمی
٧	(ئەحمەد)	١٩٠٥ زاینی	١٣٢٣ کۆچی- ١٣٢١ رۆمی
٨	محەمەد ئیبن ئیبراهیم	١٩٧٠ زاینی	١٣٢٥ کۆچی- ١٣٢٣ رۆمی
٩	ئیسماعیل حەقی (قاضی)	١٩١٢ زاینی	١٣٣٠ کۆچی- ١٣٢٨ رۆمی
١٠	قاحی شرع: محەمەد جەلیزادە	١٩١٢ زاینی	١٣٣٠ کۆچی- ١٣٢٨ رۆمی
١١	رئیس ئیسماعیل حەقی ئەفەندی	١٩١٤ زاینی	دەستەی دادگای سولحی کۆیە ژمارە (١٢-١٣) خەڵکی کۆیە بوون
١٢	اعضاء- مەلا ئەحمەد ئەفەندی	١٩١٤ زاینی	دەستەی دادگای سولحی کۆیە ژمارە (١٢-١٣) خەڵکی کۆیە بوونە
١٣	اعضاء- حاجی عەبدوڵلا بەگ	١٩١٤ زاینی	دەستەی دادگای سولحی کۆیە ژمارە (١٢-١٣) خەڵکی کۆیە بوون
١٤	قازی مستەفا جەلالەدین	١٩١٨ زاینی	
١٥	محەمەد عەبدوڵلا جەلی	١٩١٩-١٩٢٨	(مەلای گەورەی کۆیە) حاکم شرع
١٦	محەمەد سدیق عەبدوڵلا نازەنینی	١٩٢٨-١٩٣٠	خەڵکی کۆیە بوو، دواپلەی بوو بەسەرۆکی دادگای تێهەڵچوونەوە ناوچەی کەرکوک دوایش لەساڵی ١٩٥٦ لەکەرکووک کۆچی دوایی کرد
١٧	سالح زەکی مەردان	١٩٣٠.٦.١ زانیی	
١٨	تاهیر مونیف عباس ئەفەندی	١٩٣٣.١.١٧	
١٩	ئیبراهیم عەبدولفەتاح	١٩٣٤/١١/٨	
٢٠	ئەحمەد مەدحەت عەلی نوری ئەفەندی	١٩٣٤/٧/١٠	حاکم زیارە بووە

ژ	ناوی دادوەر	ساڵی دەست بەكاربوون	تێبینی
٢١	شێت مستەفا عومەر	١٩٣٦/١/١	
٢٢	رەحمان سەعید ئەفەندی	١٩٣٦/١/٧	حاكم زیارە بووە- حاكم صلح
٢٣	عەبدولعەزیز خلوسی	١٩٣٩/٤/٣	
٢٤	موسلیحەدین سالح	١٩٤٢/٧/٢٢	
٢٥	ئیبراهیم ئەحمەد فەتاح	١٩٤٢/٣/١٢- ١٩٤٢/٤/١٦	خەزوری بەرێز (مام جەلال)ە _سەرکۆماری ئێستای ٢٠٠٧ی عێراقە - دۆسیەکەی لەدادگای کۆیە دوایش بۆ هەڵەبجە نەقل کراوە
٢٦	علاءالدین ئەحمەد نوری	١٩٤٢/١٢/١٤	
٢٧	عبدالباقی نوری	١٩٤٤/٤/١٩	
٢٨	نورالدین بەهائەدین	١٩٤٧/١/٤	
٢٩	شێت مستەفا عومەر	١٩٤٧/١٠/٥	
٣٠	سعاد مراد مبارك	١٩٤٩/٣/١٧	
٣١	نورالدین بەهائەدین	١٩٤٩/٤/٣٠	
٣٢	سعاد مراد مبارك	١٩٥١/٣/٢٤	
٣٣	مەجید عەبدوڵلا یاوەر	١٩٥١/١٠/٢٤	
٣٤	ئیسماعیل قیردار	١٩٥٢/٣/١٧	
٣٥	جەوهەر عەزیز دزەیی	١٩٥٣/٩/٢٠	
٣٦	محەمەد مەحمود اردەلان	١٩٥٣/٤/١١	
٣٧	صابر سەعید مفتی	١٩٥٤/١١/٢٨	حاكم زیارە بوو
٣٨	محەمەدئەمین ئەلچەلبی	١٩٥٥/١٠/٣	
٣٩	تەلعەت محەمەد عەلی	١٩٥٦/٨/١٨	حاكم زیارە بوو
٤٠	نورەدین بەهائەدین	١٩٥٧/١/٥	

بۆشاییەکی ئیداری و سیاسی و یاسایی دروست بوو. ئەوە بوو بەرەی کوردستانی ئەو کات وەک دەسەڵاتداری سیاسی هەرێمی کوردستان بڕیاری ئەنجامدانی هەڵبژاردنی دەرکردو لەرێکەوتی ١٩٩٢/٥/١٩ بەئەنجام گەیەندراو پەرلەمانی هەرێمی کوردستان پێک هات و، پاشانیش حکومەتی هەرێمی کوردستانی لێکەوتەوە. یەکێک لەوەزارەتە گرنگ و بنەڕەتییەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان بریتی بوو لەوەزارەتی دادو هاوکات هەوڵ و تەقەلاکان هەر بەردەوام بوو بۆ دامەزراندنی ئەم وەزارەتە گرنگە. بۆ ئەم مەبەستەش پێشەکی یاسای وەزارەتی داد ژمارە (٣٨) ساڵی ١٩٩٢ لەپەرلەمانی کوردستان دەرچوو. پاشان یاسای دەسەڵاتیدادوەری ژمارە (١٤) بۆ ساڵی ١٩٩٢ دەرچوو. ئەمەش بووە بناغەی کاری وەزارەتی دادو لەو کاتەوە هەوڵەکان بەردەوامە بۆ بەرەوپێشبردنی

ژ	ناوی دادوەر	ساڵی دەست بەکاربوون	تێبینی
٤١	محەمەد ئەمین چەلەبی	١٩٥٦/١٠/٩	
٤٢	بایز عەبدوڵلا دزەیی	١٩٥٦/١٢/٤	
٤٣	نورەدین بەهائەدین	١٩٥٧/١/٥	
٤٤	بایز عەبدوڵلا دزەیی	١٩٥٧/٧/٢٢	
٤٥	موزەفەر نەقشبەندی	١٩٥٨/٢/٨	حاکم زیارە بووە
٤٦	بایز عەبدوڵلا دزەیی	١٩٥٧/٧/٢٢	
٤٧	خەلەف ئەلنەقیب	١٩٥٩/٥/١٤	حاکم زیارە بووە
٤٨	مەجید بەهائەدین	١٩٥٩/٦/٣١	حاکم زیارە بووە
٤٩	عەبدولقادر نورەدین	١٩٥٩/١١/١٤	
٥٠	جەلیل هوشیار	١٩٦١/٧/١٩	
٥١	مەجید بەهائەدین	١٩٦١/٧/٣٠	حاکم زیارە بووە
٥٢	جەمال عەبدوڵلا	١٩٦١/١٠/٢٠	
٥٣	رەشید عەبدولقادر سەلیم	١٩٦٢/٦/١٤	سەرۆکی دادگای تەمیزی هەرێم لەهەولێر/ ٢٠٠٤
٥٤	تەحسین عەبدولقادر سەلیم	١٩٦٤/٧/٢٦	حاکم زیارە بووە
٥٥	رەشید عەبدولقادر سەلیم	١٩٦٤/٩/١٣	
٥٦	مەجید بەهائەدین	١٩٦٦/٨/١	حاکم زیارە بووە
٥٧	عومەر حەبیب عەبدوڵلا	١٩٦٦/١٢/٢٦	ناسراوە بە (عومەرە سوور) خەڵکی شاری کۆیەیە، برای شاعیر عوسمان عەونی شاعیرە لەساڵانی هەشتاکاندا کۆچی دوایی کردووە.
٥٨	جەمال عەبدوڵلا	١٩٧١/٩/٣٠	
٥٩	بەهجەت محەمەد حسن	١٩٧١/١٠/٢٥	زاوای مامۆستا (زێوەر)ی شاعیر بوو، لەهەشتاکاندا لەسلێمانی کۆچی دوایی کردووە.
٦٠	کەمال مستەفا قادر	١٩٧٨/٧/٨	سەرۆکی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەیی بووە لەسلێمانی لەپاش ساڵانی ١٩٩٦وە دوایش لەمانگی حەوتی ٢٠٠٤ بۆ جاری دووەم خانەشین کرا.

ئەم وەزارەتە.

دادگاکان

أ- دادگای تەمیز (پێداچوونەوە)ی هەرێمی کوردستان

بالاترین دادگایە لەهەرێمی کوردستان و لەژمارەیەک دادوەر پێک دێت. بێگومان لەناو دادگای تەمیزدا جگە لەدەستەو لیژنەکان کە هەموو کێشە جیا جیاکان دەبینن، دوو ئەنجومەنی دیکە هەن سەر بەدادگای تەمیزن، کە زۆر گرنگن بۆ ئەوەی دەسەڵاتی دادوەری ئاستێکی باش لەسەربەخۆیی خۆی بپارێزێت.

ژ	ناوی دادوەر	ساڵی دەست بەكاربوون	تێبینی
٦١	رامز عەلی نامق	١٩٧٩/١٢/٨	
٦٢	ئەحمەد ساڵح قاسم	١٩٨١/٤/١٦	(حاكم زیارە) بووە، باوكی بەڕێز (د.بەرهەم ئەحمەد)ەكە ئێستا جێگری سەرۆك وەزیرانی عێراقە لەهەشتاكاندا لەسلێمانی كۆچی دوایی كردووە.
٦٣	نیهاد حاجی سادق	١٩٨١/٧/٧	خەڵكی كەركوك بووە ئێستا مردووە.
٦٤	سالار عەبدولواحید مستەفا	١٩٨١/٤/٢٦	خەڵكی كۆیەیە ئێستا دادوەری خانەنشینە.
٦٥	نوشاد محەمەد سەلیم	١٩٨٢/١١/٣٠	
٦٦	ئەحمەد ساڵح قاسم	١٩٨٤/٥/٢٠	
٦٧	محەمەد ساڵح عبدولسەمەد	١٩٨٥/٧/١٥	خەڵكی ناحیەی شوان بوو ئێستا مردووە
٦٨	نوشاد محەمەد سەلیم	١٩٨٦/٢/١١	
٦٩	محەمەد ساڵح عەبدولسەمەد	١٩٨٨/١٠/١٨	
٧٠	محەمەد سەدیق مەحموود	١٩٨٩/٨/٣٠	
٧١	عادل محەمەد عەبدولرەحمان	١٩٩٠/٩/٢٤	خەڵكی كفری بوو ئێستا مردووە.
٧٢	ئەحمەد عەبدوڵلا زوبێر	١٩٩٣/١/١٧- ١٩٩٦/٩/١٤	سەرۆكی ئیستینئافە لەهەولێرو خەڵكی شەقلاوەیە.
٧٣	فوئاد سابیر رەشید	١٩٩٣/٢/١٣- ١٩٩٣/٥/٨	خەڵكی شاری كۆیەیە دادوەری لێكۆڵینەوە بوو.
٧٤	عەلی عەولا ئەحمەد	رۆژانی ١٩٩٥/٦/٥ و ٧/٢٤ و ٧/٣١ و ٨/٧ و ١٩٩٥/٨/١٤ دەوامی كردووە	حاكم زیارە بووە
٧٥	سیروان كەماڵ عەبدولرەحمان	رۆژانی ٥/١٣ و ٥/٢١ و ١٩٩٦/٧/٣ دەوامی كردووە	حاكم زیارە بووە
٧٦	حوسێن خالید خضر	١٩٩٦/٦/١٥ .	(حاكم المنتدب) ئێستا ئەندامی دادگای تاوانە لەهەولێر- ٢٠٠٤
٧٧	ئەحمەد عەبدوڵلا زوبێر	یەك رۆژی دەوام كرد ١٩٩٦/٩/١٤	سەرۆكی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێرە
٧٨	عەلی ئەحمەد ئیبراهیم	١٩٩٦/١٠/٥	(حاكم المنتدب)
٧٩	كەمال رەشید عەلی	١٩٩٧/٣/١- ١٩٩٧/٥/٣١	(حاكم المنتدب) ئێستا دادوەرە لەدادگای باری كەسی لەسلێمانی/ ٢٠٠٤
٨٠	سەردار عومەر ئەحمەد	١٩٩٩/١١/٢٨	(حاكم المنتدب) دادوەر لەدادگای كار (محكمة العمل) لەسلێمانی/ ٢٠٠٤

ناوی دادوەرانی دادگای کۆیە ١٨٩٤-٢٠٠٤

ژ	ناوی دادوەر	ساڵی دەست بەکاربوون	تێبینی
٨١	هیمداد مەجید عەلی	١٩٩٨/٤/١٤	دادوەری لێکۆڵینەوەیە لەکۆیە
٨٢	ویداد حوسێن حەمید	١٩٩٩/١٢/٦- ٢٠٠٠/١/٥	(حاکم زیارە) ئێستا ئەندامە لەدادگای تاوانەکان لەسلێمانی
٨٣	ئەحمەد جەلیل ئیبراهیم	٢٠٠٠/١/٥- ٢٠٠٠/١/٢٢	خەڵکی خانەقینە ئێستا دادوەری دادگای کەلارە/ ٢٠٠٤
٨٤	شوان سابیر ئەسعەد	٢٠٠٠/١١/٢٠	دادوەری دادگای بەرایی کۆیەیە/ ٢٠٠٤ خەڵکی کۆیەشە
٨٥	دیار محەمەد عەلی	٢٠٠٤/٤/٣	دادوەری دادگای باری کەسایەتی کۆیەیە/ ٢٠٠٤ خەڵکی شاری هەولێرە

١- ئەنجوومەنی دادوەری کە (مجلس القضاء) دەناسرێت، راستەوخۆ دادگای تەمیز سەرۆکایەتی دەکات، تایبەتە بەتاقیکردنەوەی پاڵێوراوان بۆ ئەوەی ببنە دادوەر (حاکم) یان جێگری داواکاری گشتی. هەروەها بۆ پلە بەرزکردنەوەیان و گواستنەوەیان لەنێوان دادگاکاندا.

٢- لیژنەی کاروباری دادوەران و ئەندامانی داواکاری گشتی (لجنة شؤن الحكام) و (واعضاء العام) کە تایبەتە بەدادوەرەکان و ئەندامانی داواکاری گشتییەوە کاتێک کێشەیەک روویان تێدەکات یان لەسەریان دروست دەبێ. لەلایەن ئەو لیژنەیەوە دادوەری دەکرێن، نەک لەدادگاکانی تردا.

ب- دادگای تێهەڵچوونەوە

دوو سەرۆکایەتی تێهەڵچوونەوە لەهەرێمی کوردستان هەیە:

یەکەمیان.. سەرۆکایەتی تێهەڵچوونەوە ناوچەی هەولێر، کە هەردوو پارێزگای هەولێرو دهۆک دەگرێتەوە بارەگاکەی لەهەولێرە.

دووەمیان.. سەرۆکایەتی تێهەڵچوونەوەی ناوچەی کەرکووک کە هەردوو پارێزگای کەرکووک و سلێمانی دەگرێتەوە بارەگاکەی لەسلێمانییە. ئەوەی لەچوارچێوەی سنووری دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمی کوردستان کابینەی چوارەم دایە بەشێوەیەکی راستەوخۆ بریتییە لەدادگاکانی سەر بەسەرۆکایەتی ناوچەی تێهەڵچوونەوەی هەولێر بەم شێوەیەی خوارەوە:

١- دادگایەکانی (لێکۆڵینەوەو کەتن و بەرایی و باری کەسی و باری شارستانی) کەپارێزگاو قەزاو ناحیەکان.

٢- دادگاکانی تاوان و دادگاکانی نەوجەوانان لەپارێزگاکان و ئەگەر پێویستی کرد دەکرێت لەقەزایەکانیش بکرێتەوە.

خشتەی دادگاکانی پارێزگای هەولێر:

- دادگای بەرایی هەولێر
- دادگای بەرایی خەبات
- دادگای بەرایی بنەسلاوە
- دادگای بەرایی سۆران
- دادگای بەرایی شەقلاوە
- دادگای تاوانی هەولێر (١)
- دادگای تاوانی هەولێر (٢)
- دادگای باری کەسی هەولێر
- دادگای کەتن لەهەولێر
- دادگای کار لەهەولێر
- دادگای باری شارستانی
- دادگای لێکۆڵینەوەی هەولێر
- دادگای بەرایی هەریر
- دادگای بەرایی چۆمان
- دادگای بەرایی مێرگەسۆر
- دادگای بەرایی عەنکاوە
- دادگای بەرایی خەلیفان

٣- دادگای تاوانی هەولێر (٢): دادگاکانی بەرایی هەریرو چۆمان و مێرگەسۆرو عەنکاوەو خەلیفان و بەردەڕەش لەسەردەمی کابینەی چوارەمدا کراونەتەوەو لەبەرنامەدا هەیە بۆ (قوشتەپەو رەواندوز) دادگا بکرێتەوەو فەرمانیان پێ دەرچووە.

٤- هەروەها لەهەر یەک لەو قەزاو

ناحیانەی، کەدادگای بەرایی لێ هەیە لەهەمانکاتدا دادوەری دادگاکە ئیش و کاری دادگای باری کەسی و دادگای لێکۆڵینەوەو دادگای باری شارستانی و دادگای کەتن دەبینێت.

٥- یەک دادگاش هەیە پەیوەندی بەبازرگانییەوە هەیەو سەر بەوەزاردتی (دارایی و ئابووری)یە.

کارو چالاکییەکانی وەزارەت:

گرنگترین ئەو کارو چالاکییانەی کە وەزارەتی داد ئەنجامی داون ئەمانەن:

١- لەساڵی ١٩٩٩دا لەپەرلەمانی کوردستان یاسای دەرکردنی رۆژنامەی (وەقایعی کوردستان) بڕیاری لەسەر درابوو لەسەرەتای دەست بەکاربوون لەوەزارەتی داد، توانرا دەست بکرێت بەدەرکردنی رۆژنامەی وەقایعی کوردستان بەشێوەیەکی دەوری و ئەم یاساو بڕیارانەی کە لەپەرلەمان دەردەچێ بەشێوەیەکی بەردەوام لەرۆژنامەی وەقایعی کوردستان بڵاوبکرێتەوە. تائێستا (٦٢) ژمارەی لێدەرچووە.

٢- کارێکی تر کەوەزارەت ئەنجامی داوە لە ٢٠٠٠/٦/٣ بەرنامەیەک دانرا بۆ ئەوەی زمانی کوردی لەدەزگا دادییەکان و لەوەزاردتی دادو لەدادگاکاندا بەشێوەیەکی فراوان بەکاربهێندرێن، چونکە لەیاسای دەسەڵاتی دادوەری کە لەساڵی ١٩٩٢ دەرچووە ئەوەی تێدایە، کەزمانی دادگاکان دەبێ کوردی بێ. چونکە زمانی کوردی زمانی رەسمی هەرێمە. لەبەر ئەوەی زمانی کوردی بەشێوەیەکی رێکوپێک لەهەموو بوارەکان بەکار نەدەهێنرا، نەک هەر لەدادگاکان، بەڵکو لەزۆرێک لەدەزگاکانی تری سەر بەوەزاردت زۆربەی فۆرمەکان و کلیشەکان عەرەبی بوون. زۆرێک لەشتەکانی تر عەرەبی بوو. بۆیە بڕیاردرا کە بەشێوەیەکی قۆناغ بەندی دەست بکرێت بە بەکارهێنانی زمانی کوردی لەدەزگاکانی سەر بەوەزارەتی داد بەگشتی و لەدادگاکان بەتایبەتی. بۆ ئەم مەبەستە لیژنەیەک لەچەند دادوەرو کەسایەتییەک پێک هێنرا کە لەبواری یاساو لەبواری زمانەوانی کوردی شارەزا بن و سەر بەناوچە جیا جیاکانی کوردستانیش بن بۆ وەرگێڕانی فۆرمەکان و زاراوە یاساییەکان. لیژنەکە بەسەر کەوتوانە توانیویەتی فۆرمەکان زێتر لە (٢٠٠) فۆرم وەربگێڕێتە سەر زمانی کوردی و بەهەموو دەزگاکانی وەزارەت و دادگاکان بڵاویان بکەنەوەو کاریان پێبکەن و هەروەها فەرهەنگۆکەیەکیان داناوە بۆ زاراوە بەکوردی کە (١٠٠٠) هەزار وشەی لەخۆ گرتووە ئێستاش کە ٢٠-٨-٢٠٠٩ بەڕێز فاروق جەمیل صادق وەزیری دادی حکومەتی هەرێمی کوردستانە پاش یەکگرتنەوەی وەزارەتەکانی داد.

سەرچاوەو پەراوێز:

١- عوسمان رەشاد موفتی، کوڕی گەورەی (قازی رەشاد موفتیە) راوێژکاری یەکەم لەوەزاردتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی حکومەتی هەرێمی کوردستان.

٢- دیوەخانی موفتی.. لەراستیدا یەکێکە لەو دیوەخانانەی، کە جێی شانازییە خەڵکی هەولێرو گەلی کورد شانازی پێوە بکات و دەتوانرێت وەک، ئەرشیفێک بۆ هەموو بابەتەکان بەکاربهێندرێت. پڕە لەدەستنووس شتی هەمەڕەنگ، وێڕای چەندین کەسایەتی دیار شەوانە ئەو دیوەخانە بەزانست و گێڕانەوەی رووداوەکانی رابردوو جۆش دەدەن.

٣- فارووق بەهائەدین خەلیفە-مامۆستای زانکۆ- ئێستا خانەنشین کراوە.

٤- عەبدولباقی محەمەد مەجید بەڕێوەبەری بەشی پاراستن و ئەرشیف لەسەرۆکایەتی دادگای دەستپێکردنەوە. تێبینی لەساڵی ١٩٨٣وە بەڕێوەبەری کۆگای پێشکەوتووە.

٥- الأكليل في محاسن اربيل عەبدوللا فەرهادی- ١٤٢٢ک- ٢٠٠١ز چاپی دووەم ل١٢.

٦- هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٧- هەمان سەرچاوە ل٥٤.

٨- هەمان سەرچاوە ل٦٩.

٩- هەمان سەرچاوە- ئیبن مستەوفی ل٣٦٥

١٠- الاكليل في محاسن اربيل- عەبدوللا فەرهادی- ١٤٢٢ک- ٢٠٠١ز چاپی دووەم ل٩٣.

١١- هەمان سەرچاوە ل٩٤.

١٢- هەمان سەرچاوە ل١٠٧.

١٣- هەمان سەرچاوە ل٢٦٣.

١٤- هەمان سەرچاوە ل٣٢٤.

١٥- هەمان سەرچاوە ل٣٢٥.

١٦- هەمان سەرچاوە ل٣٧١.

١٧- گەشتێک بەنێو مزگەوت و تەکیەکانی شاری هەولێر- عومەر شێخ لەتیف بەرزنجی- لەبڵاوکراوەکانی وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئیسلامی ژمارە (١) ل٤٨.

١٨- سورەتی غافر- ئایەتی ٣٨ قورئانی پیرۆز.

١٩- في ذكرى الخالدين (القاضي رشاد موفتي) بقلم محمود خليل زدرگەزوری- گۆڤاری خۆری ئیسلام- ساڵی نۆیەم- ژمارە ٣٢ شەعبانی ١٤٢٧ک- ٢٠٠٦ز ل٧٠-٧٦ بەشی عەرەبی.

یەکەمین قوتابخانەی کچان لە هەولێر

مەسعودی مەلا هەمزە

لە دیدارێکی تایبەتی بەدرخاندا مامۆستا ویداد خالس باس لە یەکەم قوتابخانەی کچان لە هەولێر و مامۆستا کوردەکانی ئەو قوتابخانەیە دەکا و دەڵێ: یەکەم قوتابخانەی کچان لە هەولێر لە ساڵی ١٩٢٧ لە قەڵات دامەزرا بەناوی قوتابخانەی هەولێری کچان، خوێندن بە زمانی عەرەبی بوو تەنانەت وانەی کوردیشی تێدا نەبوو، مامۆستاکان هەموویان لە شاری موسڵ و بەغدا هاتبوون.

ژمارەی قوتابیان ١٦ کەس بوون لە قۆناغی شەشەمی سەرەتایی، لە ساڵی ١٩٣٣ (٧) کچ بەشداری تاقیکردنەوەی بەکەلۆریەیان کرد و پرسیارەکانیان لە بەغدا دەهات و دەفتەرەکان هەر لە بەغدا کۆنترۆڵ دەکران، لە ئەنجامدا تەنها یەک قوتابی لە تاقیکردنەوەکان دەرچوو و بڕوانامەی شەشی سەرەتایی وەرگرت ئەویش خوالێخۆشبوو مامۆستا شوکریە جیاووک بوو کە دایکم بوو. لەو سەردەمەدا دابونەریتی کۆمەڵایەتی رێگەی بە کچ نەدەدا بۆ خوێندن بچنە شارێکی تر، بەڵام خاڵم پاڵپشتی دایکم بوو و هەروەها خوالێخۆشبوو مەعروف جیاووک رووناکبیری هەولێر و داکۆکیکار لە مافی میللەتی کورد پاڵپشتی کرد، تەواوکردنی خوێندن لە (دارالمعلمات) لە بەغدا ماوەی ٣ ساڵی دەویست واتە دایکم لە ساڵی ١٩٣٦ بڕوانامەی خانەی مامۆستایانی لە بەغدا بە پلەی یەکەم وەرگرت و لە قوتابخانەکەی

خۆی لە قەڵات دامەزرا.

مامۆستا ویداد باس لەوە دەکا دابونەریتی ئەوسا ڕێگەیان نەدەدا قوتابخانەی قەڵا لە سەرەوەی قەڵا بگوازرێتەوە بۆ خوارەوە، چونکە زۆربەی قوتابییەکان خەڵکی قەڵات بوون. مامۆستا شوکریە یەکێک بووە لە مامۆستاکانی ئەو سەردەم و مامۆستا ویداد لە بارەیەوە گوتی: مامۆستا شوکریە بەردەوام بوو لەکاری فێرکردن و پەروەردەی قوتابیان تا ساڵی ١٩٧٦ و لە ساڵی ٢٠٠٣ ماڵئاوایی لە ژیان کرد و تا ئێستا هیچ ڕێزلێنانێکی بۆ نەکراوە هەرچەندە وەزیری پێشووی پەروەردە عەبدولعەزیز تەیب لە پرسەکەی سەردانی کردین بەڵێنی پێداین کە قوتابخانەیەکی بەناو بکا، بەڵام تا ئێستا وەڵامی نییە.

کاتی خۆشی دایکم داوای لە دایکان و باوکان و خزم و کەسەکانی خۆی دەکرد کە منداڵەکانی خۆیان بنێرنە قوتابخانە.

دووەم مامۆستای دەرچووی خانەی مامۆستایان مامۆستا خەیریە ڕەفعەت بوو کە لە ساڵی ١٩٣٨ خانەی مامۆستایانی تەواوکرد.

لە ساڵی ١٩٣٩ش دوو مامۆستای تر خانەی مامۆستایانیان تەواوکرد ئەوانیش خەیریە نادر و ڕەبیعە ڕەشید بوون.

لە ساڵی ١٩٤٠ ئەستێر سەعید لە خانەی مامۆستایان دەرچوو، ست ئەستێر جگە لە کاری مامۆستایی

خۆی لەگەڵ نەقابەی مامۆستایان بەشداری دەکرد لە دەرچوونی رۆژنامەی هەولێر.

ست ئەستێر لەبەرئەوەی هاوسەرەکەی دکتۆر حکمەت قوزمیدس لە شۆرشی ئەیلوول بەشداری کردبوو ست ئەستێر بۆ ماوەی ٢١ رۆژ لە هەولێر گیراوە و دواتر بەریانداوە ئەگەرچی ٣ منداڵی وردی هەبووە.

مامۆستایەکی تری شاری هەولێر بەدریە پیرداود بوو کە لە ساڵی ١٩٥٢ دامەزراوە و لە ساڵی ١٩٨٤ خانەنشین کراوە و نموونەی مامۆستای دڵسۆزی کوردپەروەر بووە و بەهەموو جۆرێک یارمەتی خێزانە لێقەوماوە کوردەکانی دەدا و خوشکی فازیل پیرداودی پێشمەرگەی دێرینە و مەسئولیەتی بەرێوەبردنی هەموو منداڵەکانی فازیل لە ئەستۆی ئەو بووە، جگە لەوەی لە هەموو بەندینخانەکانی عیراق بەدوای فازیلی برای دەگەرا.

مامۆستا ویداد باسی لەوەکرد لە ساڵی ١٩٥٨- ١٩٥٩ ئەوان چوار قوتابی بوونە کە بریتی بوونە لە (ویداد خالس، رووناک ناسح، زاهیدە شەهاب، سوعاد مەعروف) و پۆلیان بۆ نەکراوەتەوە، بەڵام نەشئەت محەمەد سەفوەت بەرێوەبەری پەروەردە بووە و پۆلی بۆ کردوونەتەوە بە موافەقەی وەزارەتی پەروەردە لە بەغدا بەماوەی هەفتەیەک دوو هەفتە ژوورێکیان بۆ دروستکرا بۆ پۆلی چواردەمی زانستی.

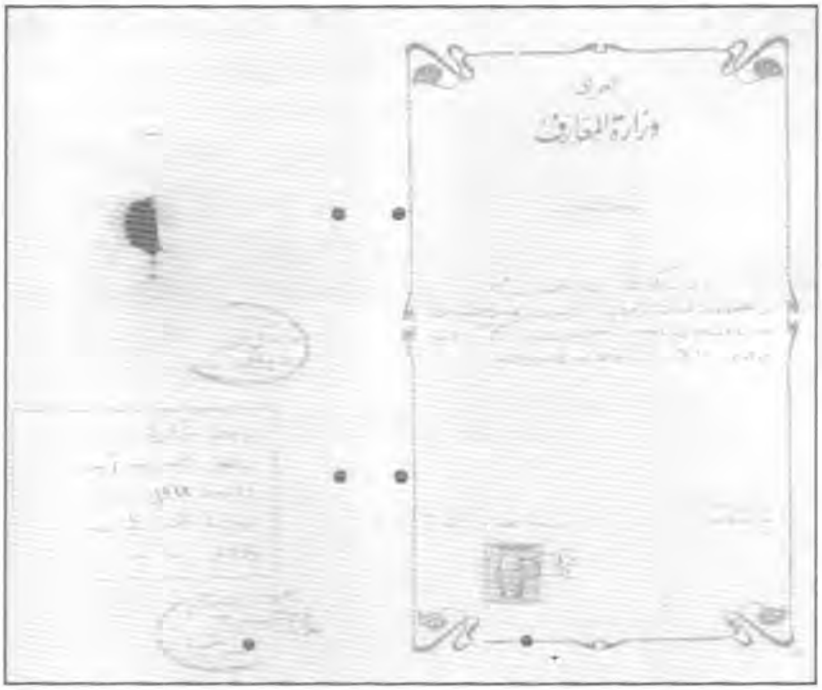

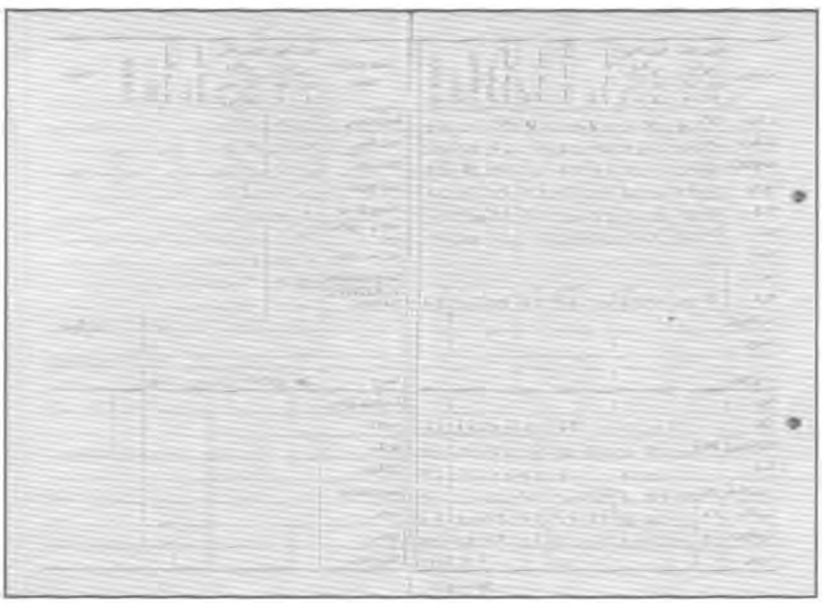

لەو سەردەمیشدا مامۆستا نەشئەت محەمەد سەفوەت و مامۆستا عزەدین فەیزی رۆڵیان هەبوو لە داواکردنی هاتنی کچان بۆ قوتابخانە و داوایان دەکرد دایک و باوکەکان کچەکانی خۆیان لە خوێندن بێ بەش نەکەن و قوتابیان خوێندنی قۆناغی ئامادەیی و دواتر خوێندنی زانکۆ تەواوبکەن.

* لە هەفتەنامەی بەدرخان بڵاوکراوەتەوە

یەکەم کتێبخانەی شاری هەولێر

رەسول محەمەد عەزیز بەختیار

ئەگەر بێت و باس لەدامەزراندنی یەکەم کتێبخانە بکەین لەشاری هەولێر دەگەینە ئەو خاڵەی کە یەکەم کتێبخانە بۆ کتێب فرۆشتن لەساڵی (١٩٤٧) لەژێر ناوی کتێبخانەی (سەربەستی) دامەزراوە، لەلایەن (رەووف مەعرووف حەمەساڵح ئاغا رەباتی)یەوە، کە لەدایکبووی ساڵی (١٩٢٢)ە، لە رێکەوتی ٢٠٠٨/٨/٦ لەگەرەکی ئازادی شاری هەولێر کۆچی دوایی کرد، بەهۆی دامەزراندنی ئەم کتێبخانەیەش چەندین جار دەستگیرکراوە وتاوانبار کراوە کە سەر بەحزبی شوعییە، لەگەڵ ئەوەی چەندین جار (نەفی)کراوە بۆ شاری (موسڵ) بەپێی قسەی نەوەکانی ناونانی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە دامەزرێنەرەکەی وبرادەر وهاوڕێکانی ئەندامی حزبی (هیوا) بوونە، بۆیە لەسەر داوای

برادەرەکانی ئەو ناوەی لێنراوە، هاوکات ئەوکات زۆربەی بلاوکراوەکانی ولاتانی میسر ولوبنان وبەریتانیا وئەمەریکا دەهاتە هەولێر وەک رۆژنامە عەرەبییەکان بەنموونە (الاهرام، الاخبار، الزمان، الرای العام، البلاد، الشعب، قەلەندەر) هەروەها گۆڤارەکانی (اخر الساعة، المصور، الفنون، روز الیوسف، الهلال، مسافرات الجیب)، گۆڤارە بیانییەکانیش (تایمز، نیوزویک، سکالا)، لەگەڵ چەندین کتێبی جۆراوجۆر، ئەو هەموو کتێبخانەکانی شاری بەغدای ناسیوە ومامەڵەی لەگەڵدا کردوون، بەپێی قسەی نەوەکانی ئەوکات کتێب وگۆڤار ورۆژنامەکان بەچەند فلسێک بووە، زۆربەی ئەوانەی کڕیویانە بەقەرد بووە و زۆریشیان لەدواییدا پارەکەیان نەداوەتەوە، بەلام وەک بەردەوام بوونێک بۆ کتێبخانە وبژێوی ژیان، خاوەنەکەی چەند کارێکی دیکەی کردووە وەک دانانی (قرتاسیە) لەهەمان کتێبخانەدا، لەلایەکی دیکەوە لەسەرەتای دامەزراندنی ئەو کتێبخانەیە تەنیا چەند رۆژنامە وگۆڤارێکی کوردی هەبوو وەک (گێتی کەلەلایەن گیوی موکریانی دەردەچوو) هەروەها گۆڤاری (گەلاوێژ) کەخاوەنەکەی

(عەلائەدین سەجادی) بوو، دابەشکردنی هەموو رۆژنامە وگۆڤار وکتێبەکان بەسەر هەموو پارێزگای هەولێردا، لەخاڵی هەولێرەوە بۆ چەند خاڵێک بوو وەک (لەهەولێر بۆ شەقلاوە، دوا خاڵیش شارۆچکەی رەواندز بوو کە لەلایەن (عەلی مەکتەبە)وە دابەش دەکرا کتێبخانەیەکی بچووکی هەبوو لەو شارۆچکەیە)، هەروەها (لەشاری کۆیە کتێبخانەیەکی بچووک هەبوو، کە خاوەنەکەی (جەمال) بوو، لە کتێبخانەی سەربەستی گۆڤار و رۆژنامە وکتێبی دەبرد)، لەلایەکی دیکەوە، هەر سەبارەت بەکتێبخانەی سەربەستی لەسالانی (١٩٧٠) ناوی سەربەستی وەک ناوێکی بازرگانی درا بە(سەید ئەحمەد) کە تائێستاش ئەم ناوە لەسەر دوکانەکەی ماوە، ئەوەی گرنگیشە ئاماژەی پێبکەین جگە لەکتێبخانەی سەربەستی هەر لەو کاتەدا چەندین کتێبخانەی دیکە هەبوون، بەلام ئەوان بەردەوام نەبوون وەک کتێبخانەیەکی بچووک کە لەلایەن (شێخە شەلە)وە بەڕێوە دەبرا، بەلام تەنها کتێب و بلاوکراوەکانی حیزبی شیوعی بوو، هەروا لەپاش شۆڕشی (١٤)ی تەموز لەلایەن (فارووق شووشە) کە ئەفسەرێکی سوپا بوو تەنها کتێب و بلاوکراوەی سەربازی دەفرۆشرا، ئەوەی ماوە بیڵێین کتێبخانەی سەربەستی بەیەکەم کتێبخانە دەژمێردرێت بۆ بلاوکردنەوەی وشیاری ورۆشنبیری لەشاری هەولێردا.

لە هەفتەنامەی بەدرخان بلاوکراوەتەوە.

قوتابخانەی شەوانە لە کۆیە

هوشیار محەمەد ئەمین

لەزۆر کۆنەوە دانیشتوانی کۆیە حەزو ئارەزوویان لەخوێندن و قوتابخانە بووە، تامەزۆری فێربوونی وشەی کوردی بوونەو بۆ ئەم مەبەستە هەستێکی باشی رۆشنبیریان هەبووە، هەربۆنموونە لەساڵی خوێندنی ١٩٢٣-١٩٢٤ لەوسەردەمەی کە تەنها قوتابخانەی کوڕان لەوشارەدا هەبووە،ناردنی کچ بۆ قوتابخانە بە دەرچوون لە ئایینی ئیسلام لەقەڵەم دەدرا، هەر لەوسەردەمەدا دووکچ لەقوتابخانەی کوڕان دەیانخوێند، یەکێکیان کچی مەلا محەمەد"مەلای گەورە"ی کۆیە بوو، ئەمەش وەلامێکی توندو پڕ مانابوو بۆ کەسانی کۆنەپەرست و دواکەوتوو، هاندەرێکی باشیش بوو بۆ خەڵکی شار بۆ ناردنی کچەکانیان بۆ قوتابخانە، خوێندنی کچان بەم شێوەیە بەردەوام بوو تا ساڵی ١٩٣٣ کە بۆیەکەم جار لەسەردەمی قائیمقام"ساڵح زەکی بەگی ساحێبقران"قوتابخانەی کچان کرایەوە.

توێژی کاسبکارانیش ئەوانەی لەبەرکارکردن و پەیداکردنی بژێو بۆ خێزان و منداڵیان هەلیان بۆ نەڕەخسابوو بۆ چوونە قوتابخانە، ئارەزوویەکی زۆریشیان لەخوێندن هەبوو، لەبەرئەوە هەرلەساڵی ١٩٢٧ی زایینییەوە کاسبکاران هەوڵیانداوە بۆ کردنەوەی قوتابخانەی شەو بەڵام کردنەوەی قوتابخانەی شەو بەردەوام نەبووە، تا ساڵی خوێندنی ١٩٣٣-١٩٣٤ داواکارییەکەیان کەوتە بواری جێبەجێکردن و هەر لەسەردەمی"ساڵح زەکی بەگ"قوتابخانەی شەو بەشێوەیەکی فەرمی کرایەوە بەڵام بەبێ مامۆستاو میلاک و بودجەی پارە، تەنها شوێنیان بۆ ئامادەکرا، کاسبکاران زۆر دڵخۆشبوون و ڕەزامەندی خۆشیان نیشاندا بۆ دابینکردنی بودجەی پارە بۆ کڕینی هەموو پێداویستییەکانی قوتابخانە لەچرای"لۆکس"و شتومەکی تر، تەنانەت ئامادەبوون مووچەی مامۆستایانیش بدەن، بەڵام مامۆستا جوامێرەکان خۆیان بەخشی و بەبێ پارە وانەیان دەگوتەوە، بەمە سەلماندیان کە خاوەن هەڵوێستێکی نیشتیمانپەروەرانەن و بووە جێگای دەستخۆشی دانیشتوانی کۆیەو ڕەزامەندی خوێندکاران.

دواتر دەست پێکرا بەناونووسکردنی ئارەزوومەندانی

خوێندن لە پینەدۆز و ئاسنگەر و کوتاڵفرۆش و کەبابچی و لبادچی و بەرگدروو و چایەچی و پۆلیس و ئەو پۆلیسە ئاشوریانەش کە هاتبوونە کۆیەو لەقشڵەی کۆیە بەخێزانەوە نیشتەجێبوون خۆیان ناونووس کرد.

لێرەدا بەپێویستی دەزانم کە یادەوەری یەکێک لەو قوتابیانەی شەو بنووسمەوە ئەویش وەستا "محەمەد ئەمین ساڵح کەبابچی"یە، کەنووسیویەتی: "کە قوتابخانەی شەو کرایەوە سەرەتا ژمارەی قوتابیان گەیشتە "٢٥٠"کەس، زۆربەمان خاوەن ماڵ و منداڵ بووین ماموستاکان بەبێ بەرامبەر وانەیان پێدەگوتین، هەندێکیان کەوتووی سێی ناوەندی بوون، هەندێکی تریان بەرۆژ ماموستا یا فەرمانبەر بوون ناوی ئەوبەڕێزانەی کەلەبیرم ماون:

١- غەریب مستەفا
٢- عومەر جەلال حەوێزی
٣- غەریب پەترۆس، کە زۆر خزمەتگوزاربوو.
٤- نافیع عەبدولفەتاح ئاغا، ناسراو بە"رۆستەم".
٥- عەبدولمەجید شێخ نورەدین ماموستای جوگرافیابوو زۆر سوودم لێوەرگرت.
٦- محەمەد خدر"جۆلا"زۆر هاوکارمان بوو.

منیشیان هەڵبژارد بەچاودێری گشتی قوتابخانە "المراقب العام" بۆ چارەسەری هەر گرفتێک لەناو قوتابیان، ئەوسەردەمە چوار منداڵم هەبوو، پەیوەندیمان لەگەڵ یەکتر زۆر بەهێزبوو هەر وەک یەک خێزان بووین، بۆ رابواردنی خۆمان چایخانەیەکمان بەناوی"قوتابیانی شەو"لەئاشی سێ تووە بەرامبەر قەسری کاکە زیاد ئاغا لەناو بێستانێک کردبۆوەو لەدوای عەسرو رۆژانی پشوو لەوشوێنە بەیەکەوە رامان دەبوارد. بۆ پشووی هاوینیش گەشتمان دەکرد بۆ دێهاتەکان و هاوینە هەوارەکانی نزیک کۆیە، تیپی مۆسیقای قوتابخانەش بە سرودووی نیشتیمانی گەشتەکەیان خۆشتر دەکرد، ئامێری مۆسیقاش بریتی بوون لە دەهۆڵ و زوڕناو تاس بەعەرف، هەر لەکتێبی مێژووی کۆیەی ماموستا تاهیر ئەحمەد حەوێزی دا هاتووە:"لەم قوتابخانەیە جگە لەکاسبکاران ٢١ پۆلیس خۆیان ناونووس کردبوو و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵ یەکتر زۆر پتەو بوو، بەکۆمەڵ دەچوونە حەمام و سەرتاشخانە، گیانی نەتەوایەتیان بەرزبوو لەبری سەلام کردن رۆژباش و شەوباشیان لەیەکتر دەکرد کەوا زۆرکەس پێیانوابوو بۆ ئایین باش نییە، لەدەرەوەی شاریش یاری و وەرزش و تەمسیل و سوعبەتیان بەیەکەوە دەکرد، رۆژی شەمموانیش باسی گرفتە کۆمەڵایەتییەکانیان دەکرد و چارەسەریان بۆ دادەنا، لەماموستاکانیش تاهیر مەلا سادق و محەمەدی فەخری و رەئوف و محەمەد حەوێز ناسراو بە"حەمەرەش" ماموستابوون، جگە لەپیتی ئەلفوبێ، پیتی لاتینیشیان فێر دەکردین، لەساڵی ١٩٣٦ رەزامەندی بودجە بۆ وانەگوتنەوەی ماموستایان درا، وانەی بە "٥٠ فلس" ئەم خوێندنگایە بەردەوام بوو لەخوێندن و وەگرتنی قوتابیان ناوەکەشی لەسەرەتاوە بەم شێوەیە بووە: قوتابخانەی شەو، دواتر بووە قوتابخانەی کۆیسنجاقی ئێواران و، قوتابخانەی قەندیلی ئێواران لەکۆتایی دەبێ بە ئاماژە بەو یادەوەرییە نزیکە بکەم بۆ بەراورد لەگەڵ ئاستی رۆشنبیری و حەزوئارەزووی ئەو کاسبکارانەی ئەوسەردەمی بۆ خوێندن لەگەڵ کاسبکارانی ئەو سەردەمە بۆ خوێندن، لەگەڵ کاسبکارانی رۆژگاری ئێستادا، لەپاش راپەڕینە مەزنەکەی گەلی کورد لەساڵی ١٩٩١ لەوکاتەی کە باری ئابووری ماموستا زۆر خراپ بوو لەگەڵ چەند ماموستایەکی دڵسۆز بەمەبەستی ناونووسکردنی کاسبکارانی چەند گەڕەکێکی میللی هەولێر، لەشەوێکی ساردی زستان پاش گەرانێکی زۆرو روونکردنەوەی گرنگی فێربوون و نووسین لەژیانی رۆژانەی ئەم سەردەمەو دابینکردنی هەموو پێداویستییەکانی خوێندن بۆیان تا درەنگی شەو توانیمان یەک کاسبکار ناونووس بکەین، کە خەڵکەکە بەداخەوە زۆر بەساردی پێشوازییان لێکردین.

خوێندن لە كۆیە

تاهیر ئەحمەد حەوێزی

لەپێشان لە سوختەخانە (حوجرە) و مزگەوتەكان دەرسی ئایینی دەخوێندرا، بەڵام بە (١٠) گوندان خوێندەوارێک دەست نەدەکەوت، نامەیەک بخوێنێتەوە.

زۆر گرنگیان بە خەت و نووسین نەدەدا، بایی ئەوەندە فارسییان دەخوێند تا لە ئەدەبیاتی فارسی شارەزابن و بتوانن کاغەز بۆ یەکتری بنووسن، لەمانە خەتخۆش پەیدابوون

زۆر لە مزگەوتەکان ژووری (تەدریس) و ژووری نووستنی فەقێیانیان جیابوو. هەندێ مزگەوت سوختەخانەشیان تێدابوو، ئەو مەلای دەرسی بە منداڵان گوتبێتەوە، فارسیشی باش زانیوە، بەڵام بەشی زۆریان مەلای تەواونەبوون. مەلای تەواو بەڵكو دەرسی بە فەقێیانیش نەگوتۆتەوە، هەر دەرسیان بە (موستەعید)ان گوتووەتەوە.

مەلای منداڵان - کە مامۆستاشیان پێ گوتوون - هەبوود لە ماڵی خۆی سوختەخانەی داناوە، زستانان لە ژوورێکدا و هاوینانیش لە حەوشە، لەژێر ساباتدا دەرسیان وتۆتەوە.

لە کۆیە سوختەخانە زۆر بووە، ئەمانە لەپێش ساڵی (١٩٠٠) سوختەخانەیان هەبووە:

١- مەلا حوسێن باوکی شێخ تاهیری قایەچی لە گەڕەکی (قەڵات) ٢- مەلا رەسوول بێتووشی (قەڵات) ٣- مەلا (حەبیب ئەحمەد)ی شەمامێ (بایزاغا) ٤- مەلا عەزیزە کوورە (بایزاغا) ٥- مەلا محەمەد بێچوو (قەڵات) ٦- حاجی مەلا ئەمین سورچی (بەفریقەندی) ٧- مەلا ئەوڕەحمان مەلا پیرۆت (هەواو) ٨- مەلا سمایل سورچی (بەفریقەندی) ٩- مەلا قادر تەها سابلاغی (بایزاغا) ١٠- مەلا ئەحمەد سوورە (بەفریقەندی) ١١- مەلای ڕەش (مەلا ئەحمەد) (قەڵات) ١٢- مەلا جراب (بایزاغا) ١٣- حاجی مەلا مستەفا نارنجی (بەفریقەندی) ١٤- مەلا سەعد ئاكۆ (بەفریقەندی)(٢) ١٥- شێخ سەعید

(بەفریقەندی) ١٦- مەلا سابیر مەلا حەبیب (بەفریقەندی) ١٧- مەلا ئەورەحمان فندەق (بەفریقەندی) ١٨- مەلا ساڵح مەلا ئەحمەد (بەفریقەندی).

زۆر ئافرەتیش سوختەخانەیان هەبووە، پێیان گوتوون (مامۆستا):

١- (فەقێ فاتم) کچی عەبدولڕەحمان: ماڵی لە گەڕەکی بەفریقەندیان بوو، بەرەکەریشی دەکرد. دایکی ئەحمەڕەشی وەسمانی، بە زۆری کچ و کوڕی گەڕەکی بەفریقەندی و منداڵە حەوێزییەکان لەلای دەیانخوێند، (زەینەب و زبید) کچانی (عەولا ئاغا)، (کەریم ئاغای مەلا واحد ئاغا) و عاصمە کچی (حەمە ئاغای غەفووری).

دوو کچیشی هەبوو (فەقێ زەینەب) ژنی وەستا حەمەدەمین زیندروو، (رەحمە) ژنی وەستا (کەریم)ی (سەفەر)ی دارتاش.

٢- (فەقێ زەینەب) کچی وەسمانی رەسوولی هەناری، کە لە (فەقێ فاتم) بوو: (عەزیز محەمەد قادر) (سلێمانی) و (کافیە و زەکیە) کچانی (حاجی ئەسعەد) و (ئامینە و فەخریە) کچانی (حەمەد مستەفا ئاغا) لەلای خوێندوویانە.

٣- (فەقێ عەیشێ) کچی (حاجی مەلا مستەفا نارنجی) ژنی وەستا (تاهیر)ی خەیات:

(عەبدولحەمید حاجی مەلا تۆفیق)، (لەتیفە) و ٣ کچ و ٢ کوڕی (ساڵح ئەفەندی) (ضابط تجنید) لە سەفەربرلگی و خەلقی (سلێمانی) و کچە پۆلێک و گەلێکی دی لەلای خوێندوویانە و هەڕشتەشی سۆرددکردەوە. (فەقێ رەحمە)ی کچیشی لەلای خوێندوویە، کە بووە ژنی (حاجی قادر)ی وەستا (مەعرووف)ی سۆلدروو.

٤- (فەقێ پیرۆز) کچی (مەلا حەبیب)ی ئەحمەدی شەمامی لە گەڕەکی (بایزاغا).

٥- (فەقێ حەبیب) خوشکی خەجێ دارکەر.

٦- (فەقێ گوڵێ) کە مێردی بە (نەجیب ئاغا) کردووە و پێکەوە بوونە فەراشی مەکتەبی کچان.

لە هەموو مزگەوتەکان دەرس دەخوێندرا، سەروەختێکی لە کۆیە (٥٠٠) فەقێ هەبووە، خواردن و نووستنی ئەمانە تەئمین کراوە.

گوتراوە: "بۆ دەرس خوێندن هاوینان (شنۆ)، زستانان (کۆ)"، هاوینان فەقێی گەرمێنێ - یەعنی دەشتی دزەییان - (کۆ)یە، بە زۆری دەچوونە (خۆشناوەتی)، لەبەر فێنکی و ئاو و دەراو و حەواندنەوە و میوەی زەریف و مەلای چاک، هەروەها دەچوونە (باڵەکەتی) و دوورتریش.

(دایە خەجێ) هاوینان (فەقێ)یان بۆ دەرس خوێندن، لەگەڵ خۆیان دەبردە گوندی (فەقێیان)، کە لە (باکووری) (کۆیە)یە، (جەلیزادە)، فەقێیەکانیان دەبردە (چنارۆک)، هەردوولا کەپر و ساباتیان بۆ دەکردن، بێ لە دەرس پێگوتن، خواردنیشیان تەئمین دەکردن.

هاوینان فەقێ روویان لەم گوندانەی خۆشناوەتی دەکرد: ١-بێتواتە، (١٥) فەقێ، بۆلای مەلا نەبی ٢- هەرتەل، (٢٥) فەقێ (مەلا عیسا و مەلا فەتحوڵڵا ٣- زێوە (٢٠) فەقێ (مەلا عەبدوڵڵا هەرتەلی) ٤- بێلاوە، (٢٠)فەقێ ٥- شیرێ، (١٥) فەقێ (مەلا عەبدوڵڵای سوور) ٦- (بالیسانی) میر وسوی، (١٢) فەقێ (مەلا مستەفا فازیل) ٧- (بالیسانی) میر مەحمەڕی، (٢٠) فەقێ (مەلا شێخ عومەری بالیسانی) و (مەلا شێخ تەها) ٨- خەتێ، (٢٠) فەقێ ٩- شەقلاوە، (٣٠) فەقێ (شێخ مەلا تەها شەقلاوەیی) ١٠- سیساوێ (٢٠) فەقێ ١١- هیران، (١٢) فەقێ (مەلا ئیسماعیل ماویلی) ١٢- بێلینگە، (١٢) فەقێ (مەلا سەعید هەرتەلی) ١٣- سکتان، (٢٠) فەقێ (مەلا عەبدوڵڵا مەلا ئیسماعیل ماویلی) ١٤- گەرۆتە، (١٠) فەقێ ١٥- نازەنین، (١٠) فەقێ.

مەلای باش لەبەر عیلم و (مطالعة) و دەرس گوتنەوە، خەریکی خەت خۆشی و شیعردانان نەبووە.

لە شارەکان، کە مەلای باش هەبووە، پێیان خۆش بووە و بەڵکو سەریان پێیان بڵند بووە، کە ئیشێکی شەرعی بهاتبا پێش، قسەی مەلایەکەی، بەسەر قسەی مەلای شوێنێکی تر سەرکەوتبا، باروبوودکی باشیان دەکردن، زۆر فەقێی گوندەکان، لە شارەکان ئیجازەی عیلمان وەردەگرت و بە جەوهەری خۆیان و یارمەتی دەست رۆیشتووەکان، ناوبانگیان پەیادکرد و ناوی گوندەکەی خۆیان بە لەقەب بۆ دەماوە.

لە کۆیە زۆر بنەماڵەی وەها هەبووە، مەلای زۆر باش و گەورە و دانەریان لێهەڵکەوتووە، نەک لە ناوچەی (کۆیە)، بەڵکو لە کوردستاندا و زۆر شوێنی ئیسلامی، ناویان دەرکردووە.

هەموویان (کتێبخانە)ی گەورە و کتێبی دەستنووسی زۆر کۆن و نایابیان هەبووە، بەڵکو هی دەستخەتی دانەریان هەبووە، بەشی زۆری کتێبەکان لە جەنگەکانی نێوان (ئێران) و (عوسمانی) و جەنگی یەکەمی جیهانی و دەربەدەری فەوتان.

ئەم بنەماڵە عیلمیانە لە کۆیە زۆر کۆنن، گەلێکیان، هەر ناوەکەیان بۆ ماوە و کەمێکیان بەناوی مەلایەتی ماون:

باپیر فەقێ ئەحمەد - دایە خەجێیی جەلیزادە، ئیمام، یوسف زاهید زادە، خەتیب، مەلا پیرۆت، عەودالانی، مەلا محەمەدی قازی، مەلا مەحموودی

موفتی....

ئەوەی بەسەر مەلایەتی و کتێبخانەکانی شار و دێهاتی کۆیە هاتووە، بەسەر هیچ جێیەکی دیدا نەهاتووە: لە ساڵی (١٩٦٣) ئەو ژوورەی کە گۆڕی (ئۆمەری بەکری) لێیە، لە مزگەوتی (موفتی) لە ترسی شەڕ و هەرا، گەلێک کتێبی ماڵی (موفتی)یان، لەوێ شاردەوە و دەرکیان قوڕدا.

لە گرانی کتێبخانەی ماڵی (دایە خەجێ)یان، بە تەرازوو بەش دەکرد، بەشێکی زۆری بردرا، دەشتی دزەییان، لەبرسان کتێبیان بە یەک دوو مست گەنم دەدا.

لە زەمانی (عبدالمنعم مصرف) موتەسەریفی هەولێر، لەسەر ئارەزووی ئەم، دوو قائمقام (رەقیب حوسێنی مەلا)ی و (فائق سەبری بەگ)، کتێبێکی زۆریان لە کۆیە، چ بە هیمەت چ بە قیمەت بۆ (موتەسەریف) ناردە هەولێرێ.

ئەمانە گەلێ کتێبیان بە نرخێکی هەرزان فرۆشت، بەو ناوەی جێگایان لێدەگرێ و دەفەوتێن و کەسی وا نەماون، سوودیان لێوەربگرن: (حاجی مەلا عەبدولحەمید موفتی) و (مەلا سەدرەدین حاجی مەلا ساڵح) و (مەلا رەئوف سەلیم ئاغا)....

(مەلا عەبدوڵلا) موئەزینی مزگەوتی (مەلا جامی) گوتی: "لەو ساڵانە یەک دوو گونیە کتێبی پەرت بوو لە مزگەوتی (مەلا حاجی) لەگەڵ (حاجی مەلا زاهیری) حەمباڵمان لێگرت و فڕێماندا رووبارێ".

حکومەتیش (٣٠٠) کتێبی دەستخەتی زۆر نایابی مەکتەبەی جەلیزادانی، بە چەند هەزار دینارێک کڕی، کتێبی وا هەبوو هەزار دیناری پتر دەهێنا، زۆر کتێبخانە لە کۆیە هەبوو، وەک: (دایە خەجێی، حاجی بەکر ئاغا، جەلیزادە، شێخ مەلا تەیب، زاهید زادە، مەلا جامی کە عایدی مەلا سادق بوو، مەلا ساڵحی خەتیب، مەلا ئیمام... کە مامۆستا (مەلا تۆفیق)ی (مەلا ئیمام)ی لە کۆیە ئەمری خوای کرد، (فائیق ئەفەندی) کوڕی کتێبەکانی بردە (کەرکووک)، و لە قەڵاتێ، هەروەک بە تاڵان چووبێ، ئەوهای لێهات!.

لەم گوندانەی قەزای کۆیە مزگەوت و مەدرەسە هەبووە و مەلای چاک و فەقێیان زۆر بووە، لە گەلێکیان نوێژی جومعەش کراوە:

(قازبەگی، کانی کوردە، بۆگد، خرابە، کانیبی، ئیلنجاغی گەورە، سێکانی، سێگردکان، ئۆمەرگونبەت، سماقووڵی سەروچاوە، سماقووڵی گرتک، جەلی، گۆێتەپە، هەریەکی (٥-٦) فەقێی لێبووە، بەردەسپی، جلبەسەر).

حاجی مەلا قادر سێگردکانی، بچووبا ئەم سێ گوندە: (سێگردکان، ئۆمەرگونبەت، کانی لەلە) فەقێیەکان و مەدرەسەکەش لەگەڵ ئەو دەیانگواستەوە و لە خدمەت ئەو دەیانخوێندەوە (٧-٨) فەقێی دەبوو، (مەلا سەعید ئاوماڵی) زۆرجار لە (ئۆمەرگونبەت) مەدرەسەی هەبووە، لە (گۆێتەپە)ش مامۆستا (حاجی مەلا قادر کانی دەربەندی) مەدرەسەی (١٦) فەقێیی هەبوو.

لەم چەند گوندەی دەشتی کۆیە زستانان جومعەیان لێکراوە و هاوینان کەمتر: (باغەجنێر، خرابە، شەوگێڕ، گۆمەشینی دەم زێیە، گۆمەشینی شێخان، ئیلنجاغی گەورە، ئۆمەرگونبەت، سێگردکان، تاڵەبانی گەورە، قازبەگی، حاجی قەڵا).

پەراوێزەکان

١- بۆ زیاتر زانیاری لە بابەت سوختەخانە و خوێندنی مزگەوت و ژیانی فەقێیایەتی تەماشای (هەڵبژاردەی فۆلکلۆری) بکەن.

٢- رەفیقەکانی عەزیز ئاغای عەوڵا ئاغای حەوێزی لە سوختەخانەی مەلا سەعد: ئەسعەد و حەمەعەلی کوڕانی کاکە جاف غەفووری، سەمەد و سەعید کوڕانی رەسوول ئاغای غەفووری، عەبدوڵلای یاسین ئاغای غەفووری، فەقێ رەسوولی حاجی محەمەد زێزێ.

* ئەم بابەتە لە کتێبی (مێژووی کۆیە)ی تاهیر ئەحمەد حەوێزی، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم ١٩٨٤ وەرگیراوە.

مەدرەسەی فەقێیانی قیرژە

حاجی فاتیح دارەبەنی

قیرژە گوندێکی خنجیلانەو جوانە کەوتووەتە دامێنی (سەری ڕەش) لە شەوی ١٥/ ٣/ ٢٠٠٣ لە گەڵ مامۆستا جەمال هەرتەلی بەخزمەت مامۆستای پایەبەرزو بلیمەت (مەلا محەمەدی قیرژەیی) گەیشتین لە هەولێر لە گەڕەکی مەلایان.

نیازو نیەتم لەم سەردانە ئەوەبوو، کە مەدرەسەی ناوبراو، کە جەنابی مامۆستا بەڕێوەی بووە لە زاری خۆی باسەکە گوێبیست بین، لە ڕاستیدا بە دیتنی ئەم زانایە گەورەو پیرۆزە نازانم چۆن وا دڵم خۆش بوو. (پاکی و گەورەیی هەر بۆ خوا) کە بەردەکەتی ئەم جۆرە پیاوانە هەر لە یەکەم چرکە، هەستی پێدەکەی، ئەویش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئەم جۆرە زاتانە ئەوەندە خزمەتی مەدرەسەی قورئان و ئایینی پیرۆزی ئیسلامیان کردووە هەتا دەمرن ڕووناکی دەم و چاوو گفتوگۆیان ڕۆژ لە ڕۆژ دڵگیرترو جوانتر دەبێت، وەنەبێ ئەمە یەکەم جاربێ، کە بە خزمەت ئەم مامۆستا بەڕێزە گەیشتبم، ئەوکاتی کە لە سێبیرانی گەورە بوو چەند جار بە خزمەتی گەیشتبووم.

مەلا محەمەد قیرژەیی

مەلا محەمەد قیرژەیی کوڕی فەقێ مستەفای کوڕی مەلا محەمەدی قیرژەییە، لە عەشیرەتی خۆشناون، لە ساڵی ١٩٠٤ لە گوندی قیرژە چاوی بە دنیا هەڵێناوە، لە تەمەنی حەوت ساڵی دەچێتە گوندی (قەڵاسنج) لە هەمان ناوچە، لای مامۆستای (مەلا شێخ حوسێنی سوورچی) دەخوێنێ، هەر لە منداڵییەوە مامۆستا زیرەکی پێوە دیاربووە، بەماوەیەکی کەم خەتمی قورئانی پیرۆز دەکات، چەند کتێبێکی هوردیش دەخوێنێ، پاشان دەچێتە گوندی گراو لای مەلا ئەبوبەکری گراوی دەخوێنێ، ماوەیەکیش لەوێ دەمێنێتەوە، پاشان دەچێتە گوندی (بێلینگە) کە لە تەنیشت هیرانە، لەوێ لای مەلا مەجیدی هەرتەلی دەخوێنێ، پاش ماوەیەک، چەند کتێبێک دەخوێنێ، پاشان دەچێتە گوندی (سکتان) لای مەلا عەبدوڵڵای ماویلیانی دەخوێنێ، مامۆستا هەوڵی ئەوەی داوە لە هەموو مەدرەسە پێشکەوتووەکانی سەردەم بخوێنێ، پاشان دەچێتە شارۆچکەی ئاکرێ لای مەلا محەمەدی عەبدولخالق دەخوێنێ، پاشان دەگەڕێتەوە شاری هەولێر لای شێخ مستەفای نەقشبەندی دەخوێنێ، مامۆستا بەردەوام دەبێ لە خوێندن تا لە ساڵی ١٩٣٣ لە ئاهەنگێکی زۆر شایستە لە لایەن شێخ مستەفای نەقشبەندی ئیجازەی مەلایەتی پێدەدرێ، مامۆستا پاش وەرگرتنی بڕوانامەی مەلایەتی دەگەڕێتەوە گوندی قیرژە، مامۆستا (ژن) دەخوازێ لە گوندی باویان، پاش گواستنەوە ڕاستەوخۆ مەدرەسە دەکاتەوە زیاتر لە ١٥ ساڵ بەردەوام دەبێت، لەم ماوەیەدا مامۆستا هیچ دەمێک لە ١٠ فەقێ و موستەعیدی کەمتر نەبووە، پاشان، قیرژە بەجێدێڵێ و دەچێتە گوندی (سێبیرانی گەورە) ی سەربە شارۆچکەی عەنکاوە، لەوێش زیاتر لە ٢٠ ساڵ ماوەتەوەو بەردەوام بووە لە دەرس گوتنەوە، لەم ماوە دوورو درێژەی هەردوو مەدرەسە چەندین مەلای چاک و موستەعیدی پێگەیاندووە، لە بەرپیری

ناوی هەموو فەقێ و موستەعیدەکانی بەبیر نەهاتەوە، هەر ئەوەندەم نووسیوە، کە مامۆستا یادی کردن:

١- مەلا ئەبوبەکری قیرژەیی

٢- مەلا ئیسماعیلی خەتیبیان

٣- مەلا عەبدولڕەحمانی ماستاوەیی

٤- مەلا سولەیمانی قیرژەیی

٥- مەلا تەها باویان

٦- مەلا بەهرام نۆغەرانی

٧- مەلا کەریمی بەرگێلی

٨- مەلا زیادی زراری

٩- مەلا خەلیلی سەیدان

١٠- مەلا عوسمانی ئاشۆکان

١١- مەلا ئەنوەری گردەچاڵی

لە کۆتاییدا مامۆستا فەرمووی لە ژیانی فەقێیەتی و موستەعیدی و هەتا ئیجازەشمان وەرگرت چوار هاوڕێی زۆر خۆشەویستم هەبوو، کە لە خوێندن و لە تەمەن و لە زیرەکی و هەتا لە بەڕێوەبردنی مەدرەسە قەرەبەقەرەی یەکتری دەڕۆیشتین، ئەوانیش ئەمانەن:

١- مەلا محەممەدی هەرتەلی

٢- مەلا ئەحمەدی گەزنەیی

٣- مەلا تەهای کۆڕێ

٤- مەلا خدری دارەبەنی

هەتا هەتایەش لە بیریان ناکەم.

مەلا محەممەدی هەرتەلی

مەلا محەممەدی هەرتەلی کوڕی مەلا قادری کوڕی مەلا عەبدوڵڵای هەرتەلییە لە ساڵی ١٩١٠ لە بنەماڵەیەکی ئایینپەروەر لە گوندی هەرتەل لە دایک بووە. لە شەش ساڵییەوە لای باوکی دەستی بە خوێندن کردووە پاش خەتمی قورئانی پیرۆز و چەند کتێبێکی هورد، دەچێتە گوندی وەرتێ لای مامۆستا شێخ ئەحمەدی کوڕی شێخ مەلا خدری وەرتێ خوێندوویەتی، پاشان چۆتە گوندی داروسەلام لەوێش ماوەیەک خوێندوویەتی، پاشان دەچێتە گوندی (زێوە) لای مەلا عەبدوڵڵای کوڕی مەلا عەبدولعەزیزی هەرتەلی خوێندووە، پاشان چۆتە شاری هەولێر لە مزگەوتی قادر دەباغ لای مەلا حەمەدەمین کونەفلوسەی خوێندووە، پاشان چۆتە شاری کەرکووک لە خانەقای سەید ئەحمەدی خوێندووە، پاشان دەچێتە شاری کۆیە بە نیازی ئەوەی لای مەلا محەممەدی جەلی زادە بخوێنێ، بەڵام جێگای نابێتەوە دەچێتە خزمەت مامۆستا بەهائەدین هەر لە کۆیە، مامۆستا بەردەوام دەبێ هەتا ئیجازەی مەلایەتی لە خزمەت مامۆستا بەهائەدین پێدەدرێ، مامۆستا محەممەد دەیفەرموو: کاتی خۆی کە لە کۆیەم دەخوێند هەموو رۆژێ پاش نوێژی عەسران مەلا گەورەی کۆیە حەدیسێکی تەفسیر دەکرد و دەیفەرموو: کتێبێکی دادەنا هەمووی پەڕپەڕبوو، پەڕەکی هەڵدەگرت، حەدیسێکی دەخوێندەوە، دایدەناوە سەرکتێبەکە، ئینجا لەبەر تەفسیری دەکرد، هەرچی ئایەت و حەدیسی دیکە هەبایە پەیوەندی بەو حەدیسە هەبوایە دەیگوت، بە بێ ئەوەی تەماشای سەعات بکات یەک سەعاتی دەخایاند بە بێ کەم و زیاد، مامۆستا هەرتەلی دەیگوت: کردبوومە تەجرەبە هەموو جارێ وتارەکەی یەک سەعات بوو بەبێ ئەوەی دەقیقەیەک جیاوازی هەبێ، ئەوەشم بە کەرامەت دادەنا بۆ مەلای گەورە.

هەروەها مامۆستا هەرتەلی دیفەرموو: چەندم سوود لە خوێندنەوەکەی مامۆستا بەهائەدین دەدیت، هێشتا لەو سەعاتەی کە گوێم لە وتاری مەلای گەورە دەگرت پترم سوود دەدیت، ئەوەندە زاناو فەیلەسوف بوو.

بەڵێ شاعیر حاجی قادری کۆیی لە کاغەزێکی کە لە ئەستەمبوڵ بۆ کۆیەی نووسیوە دەڵێ:

سـلاوێکە دیاریمان دیارە
لـەدارو بـەردی ئـەو دارو دیارە
خوسوسەن ئاستانەی ئەرجومەندی
جەلی زادێکە (عەبدوڵڵا) ئەفەندی
چ عەبدوڵڵا عوبەیدیلاهی ئەحرار
موسەغەر بەندەیێکی زەرخەریدار
زەکاوەت کانیێکە تۆی دەراوی
خەتی ئیقراری نووسیوە زەهاوی

هەروەها بەردەوام دەبێ و دەڵێ:

بەغـەیری جـەددی ئێـوە كـێـهـە زانا
لە كـوردسـتـان ئەساسی عـیلمی دانا

مامۆستا هەرتەلی پاش وەرگرتنی ئیجازە دەبێتە مەلای گوندی (وەرتێ) ماوەیەك لەوێ دەمێنێتەوە، فەقێ و موستەعیدێكی زۆری دەبێت، پاشان دەچێتە گـوندی (دەراش) كـە نزیكە لە بالیـسـان، لەوێش مـەدرەسـەكـەی بەردەوام دەبێت، پاش چەند سـالێك دەگەڕێتەوە هەرتەل، مامۆستا لە هەرتەل مەلایەتی و وتارخوێنی ناكات، بەلام لە تەنیشت ماڵەكەی خۆی حوجرەیەكی گەورە دروست دەكات، هیچ دەمێك لە دە هەتا پانزە فـەقێ و مـوسـتـەعـیـدی كـەمـتـر نەبووە، مامۆستا كاسبی كردووە و خەڵكی خێرخوازیش، لەبەرئەوەی مەدرەسەی بەڕێوەبردووە یارمەتیان داوە، مـامـۆسـتـا یەكـجـار زیرەك و پسـپـۆڕ بووە لە دەرس گووتنەوەكەی، ئیجازەی مامۆستا زۆر (موعتەبەر) بووە لە ناو مامۆستاكانی ئەو سەردەم. ئەوانەی كە لە یاد مابن لە خزمەت مامۆستا ئیجازەیان وەرگرتبێ ئەمانەن:

١- مەلا ئەحمەدی كوری مەلا ئیبراهیمی خەتێ
٢- مەلا عەلی هەرمكی
٣- مەلا عەبدوڵلای زیخان
٤- مەلا خالیدی مەلەكی
٥- مەلا سادقی خەتێ
٦- مەلا عەبدولباقی كوری مەلا ئیبراهیم هەرتەلی
٧- مەلا عەبدولرەحمانی كوری خۆی
٨- مەلا جەمالی كوری خۆی

هەروەها ئەوانەی مـاوەی مـوسـتـەعـیـدیان لای مامۆستا خوێندووە ئەمانەن:

١- مەلا عیزەددین سەلاتی
٢- مەلا شێخ فەرخ هەرتەلی
٣- مەلا عەبدولرەحیم ئێرانی
٤- مەلا ئیبراهیم ئێرانی
٥- مەلا ئەحمەد رۆستایی
٦- مەلا ئیبراهیم نێوەیی
٧- مەلا مەزهەری شێخ تاهیر
٨- مەلا عەلی خەتێ

بێگومـان بەدەیان مـوسـتـەعـیـدی دیكەی هەبوون، بەلام ناوەكـان لە یادكـراون. هەروەها مـامـۆسـتـا لە سەرەتای شەستەكان فەرزی حەجی كردووە، لە ساڵی ١٩٧١مـامـۆسـتـا هەرتەل بەجـێـدێلێ دەچێـتـە شاری هەولێرو دەبێتە ئیمام و وتارخوێنی مزگەوتی گەورەی بازاڕ، لەوێش لە دەرس گـــوتنەوە بەردەوام بـووە، مـامـۆسـتـا هەردەم سـەرچاوەیەك بووە بۆ هەمـوو مـامـۆسـتـایانی شـاری هەولێـر لەبارەی گـیـروگرفـتی (شەرعی).

مـامـۆسـتـا لە سـالی ١٩٨٧ تووشی نەخـۆشی (شەلەل) بوو، بۆیە لە مزگەوتی بازاڕ گواستییەوە بۆ مـزگـەوتی (زەكـیـە خـان)، كـە ناسـراوە بە مـزگـەوتی حەیدەراغا، لە تەنیشت ماڵەكەیان بوو، مـامـۆسـتـا بە نەخۆشیش هەر بەرەكەتێك بوو بۆ گەڕەكی سەلاحەدین، مامۆستا پیاوەكی زۆر هێمن و رووخۆش و هەیبەتێكی تایبەتی هەبوو، كە دەكەوتە ناو قسەو باسان نقوومی دنیایەكی دیكە دەبووی، وەكو بلێی مامۆستا لە گەڵت هاوتەمـــەنە، قـــسـەكــانی هەمـــووی سـەرچاوەی باوەڕپێكراوی هەبوو، كاریگەربوون، بە قسەكانی زۆر هەسـتت بە دڵفـرەوانی دەكـرد، زۆر جـاران لە حـوجـرەی مزگەوت یان لە ماڵێ لە گەڵ مامۆستا دادەنیشتم وەها دڵخۆش دەبووم، كە هەڵدەستام دەگەیشتمە كۆڵان چۆن یەكـێـك لە ناو دارسـتـانێـكی زۆر جـوان چرو پڕ كـە سـەروبنی دیارنەبێ لە گـەورەیی، سـەرت سـوڕدەمـێنێ نەزانی تەمـاشـای كـامـەلا بكەی، لە هێكرا بگەیە چیلەی دەرچوونی دارسـتـانەكـە ئا ئەوها هەسـتت بە مەجلیسی مامۆستا دەكرد.

لە ١٣/ ١٠/ ١٩٨٩ رۆژی هەینی كـاتژمێر ١٢ی نیـوەرۆ ئەمـری خـودای بەجـێـگەیاندو لە گـۆڕسـتـانی بێركۆت نێژراوە.

* لە كۆتاییدا تێبینیـەك هەیە مامۆستا جەمـال دەڵێ لە مـەدرەسـەكـانی كە باوكم لێیـخـوێندووە، لەو گـونده بۆ ئەو گـونده لەوانەیە پاش و پێش هەبێ لە

ریزکردنی، هەرچەندە هیچ لە بابەتەکە ناگۆڕێ.

مەلا ئەحمەدی گەزنەیی

مەلا ئەحمەد کوڕی سۆفی مستەفای کوڕی مەلا قادری کوڕی مەلا مەولوودی کوڕی مەلا ئیبراهیمە، لە بنەماڵەیەکی ئایینپەروەر لە گوندی گەزنە لە ساڵی ١٩٠٣ چاوی بە دنیا هەڵێناوە، هەر لەوێش لە تەمەنی حەوت ساڵیدا دەچێتە حوجرەی فەقێیان، کە ئەوکات مەلا عەلی قەلاسنجی لە گەزنەبووە، پاش خەتمی قورئانی پیرۆز دەچێتە گوندی بەحرکە، لای مەلا عوسمانی بەحرکەیی دەخوێنێ، پاشان دەچێتە گوندی عەوێنە لای مەلا عوسمانی عەوێنەیی دەخوێنێ، پاش ماوەیەک ئەوێش بەجێدێڵێ دەچێتە شارۆچکەی پردێ لای (مەلا ئەحمەدی رەش) دەخوێنێ، پاشان روودەکاتە ناوچەی خۆشناوەتی، مەدرەسە پێشکەوتووەکانی خۆشناوەتی زۆربەیان بەسەردەکاتەوە، پاشان روودەکاتە شاری هەولێر لە مزگەوتی حاجی قادر دەباغ لای مەلا حەمەدەمینی کونەفلووسەیی دەخوێنێ، مامۆستا بەردەوام دەبێ تا لە ئاهەنگێکی زۆر شایستە ئیجازەی مەلایەتی بەدەست دێنێ، مامۆستا دەبێتە مەلا لە گوندی شاوێسی بن هەولێر، راستەوخۆش مەدرەسە دەکاتەوە، شەش ساڵ دەمێنێتەوە، لەم ماوەیەدا بەدەیان فەقێ و موستەعیدی پێگەیاندووە ئەوانەی لە یادمابن ئەوانەن:

١- مەلا جەمیلی کاوانی
٢- مەلا عەبدوڵلای سێپەردانی
٣- مەلا عەبدولرەحیمی کۆیی
٤- مەلا ئیبراهیمی بێلاویی

پاشان مامۆستا، شاوێس بەجێدێڵێ و دەچێتە گوندی (پێمەڕەبر)، شەش ساڵیش لەوێ دەمێنێتەوە، بە دەیان فەقێ و موستەعیدی دیکەی پێگەیاندووە، لە ساڵی ١٩٤٧ دەگەڕێتەوە گوندی گەزنە. هیچ دەمێک لە دە هەتا پانزە فەقێ و موستەعیدی کەمتری نەبووە، لە ساڵی ١٩٥٠ مامۆستا فەرزی حەجی کردووە، مامۆستا بەردەوام بووە لە مەدرەسەکەی هەتا ساڵی ١٩٨٠ لەو (٣٣) ساڵەدا بەبێ حیساب فەقێ و موستەعیدی پێگەیاندووە، هێندێک لەوانەی لە یادمابن ئەمانەن:

١- مەلا عەبدولرەحمانی گردجووتیاری
٢- مەلا عوسمانی ئاشۆکەیی
٣- مەلا جەمیل گەزنەیی
٤- مەلا سالح سەیدانی
٥- مەلا مەجید.....
٦- مەلا نەبی.......
٧- مەلا سەید محێدین
٨- مەلا سەید عەبدوڵلای قەلادگەیی
٩- مەلا سەید حەمەدەمینی گەزنەیی
١٠- مەلا تاهیری گەزنەیی
١١- مەلا شەفیع کۆیی
١٢- مەلا عەولای گردەشێری
١٣- مەلا ئەحمەد حەمەدەمین دارەبەنی
١٤- مەلا حامد ئیبراهیم دارەبەنی
١٥- مەلا یاسین گردەشێری
١٦- مەلا عومەر گردەشێری
١٧- مەلا ئیسماعیل گەزنەیی
١٨- مەلا ئیسماعیل بەرحوشتری
١٩- مەلا حەمەدەمین قەرەنی
٢٠- مەلا محەمەدی ساوێسی
٢١- مەلا خدری مەکردانی

مامۆستا بێجگە لە دەرس گوتنەوە هەردەم ئیرشادو وتارو ئامۆژگاری بەردەوامی هەبووە. (حاجی حەسەن دارەبەنی)، کە ئێستا تەمەنی ٧٠ ساڵە دەیگوت: زانیاری مامۆستا، بەحری بێ بن بوو، بەڵگەشم ئەوەیە هەر بڕیارێکی مامۆستا بیگوتبا مەلا نەبوو بڵێ ئەوها نییە!

مامۆستا پیاوێکی رووخۆشی، موسڵمان دۆست و میوان دۆست بوو. هەر گیروگرفتەکی شەرعی هەبایە لەو ناوچەیە حەلی دەکرد، هەر گرژی و شەڕو ناخۆشییەک هەبوایە لە نێوان دوو بەرەبابان، مادام مامۆستا قسەی لێبکردبایە هیچ کەسێک بۆی نەبوو

لام و جیمی بکا، مامۆستا سێبەری هەبوو بۆ هەموو ناوچەی بەرانیان.

مامۆستا لە ساڵی ١٩٨٠ لە بەر پیری و بێتاقەتی و نەخۆشی دەستی لە مەدرەسە هەڵگرت کەوتە ماڵێ، سەرەنجام لە ٤/ ٣/ ١٩٨٩ لە ڕێکەوتی ١٧ی ڕەمەزان بە یەکجاری ماڵئاوایی لە جیهان کرد، لە گۆڕستانی گەزنە نێژراوە.

مەلا تەهای کۆڕێ

مەلا تەها کوڕی مەلا مستەفای کوڕی مەلا سولەیمانە لە بنەماڵەی قازی داودی (دێرێ) یە. ئەم زاتە لە بنەماڵەیەکی ئایینپەروەر لە گوندی (دارەڕێ)ی سەربە ناحیەی بەردەڕەش لە ساڵی ١٩١٠ چاوی بە دنیا هەڵێناوە، لە حەوت ساڵی چووەتە حوجرەی فەقێیان لە گوندی ئوسوی مەربان لای مەلا یوسف دەستی بە خوێندن کردووە، پاشان چووەتە گوندی هەبابان و زۆر لەوێ ماوەتەوە، پاشان دەچێتە گوندی قەڵاسنج لای مەلا شێخ حوسێنی سوورچی خوێندووە، پاشان چووەتە گوندی هەرتەل لای مەلا مەجیدی هەرتەلی خوێندووە، پاشان چووەتە قەزای ئاکرێ لای مەلا (محەمەد عەبدولخالق)ی خوێندووە، پاشان چووەتە گوندی شۆشێ، پاش ماوەیەک دەچێتە گوندی ئاشگە لای مەلا محەمەدی ئاشگەیی دەخوێنێ، مامۆستا زۆربەی مەدرەسەکانی خۆشناوەتی بەسەردەکاتەوە، پاشان دەچێتە قەزای شەقلاوە لای مەلا تەهای شەقلاوەیی دەخوێنێ، بەردەوام دەبێ تاکو ئیجازەی مەلایەتی بەدەست دێنێ.

مامۆستا کە ئیجازەی وەردەگرێ لە ساڵی ١٩٣٣ دەبێتە مەلای کۆڕێ، هەر ئەوکاتیش مەدرەسە دەکاتەوە، هیچ دەمێک لە پانزە موستەعیدو فەقێی کەمتر نەبووە، بە سەدان فەقێ و موستەعید لایان خوێندووە، بەداخەوە ئەوکات ناوەکان تۆمارنەکراون، ئەوەی لە یادمابێ ئەوان نووسراون، لە ساڵی ١٩٦٣ فەرزی حەجی کردووە.

مامۆستا لە دەرس گوتنەوە هەتا کۆتایی ساڵی ١٩٨٩ بەردەوام بووە، لە بەر پیری و بێتاقەتی و نەخۆشی لە ماڵەوە دەکەوێ تا لە ڕۆژی دووشەممەی ڕێکەوتی ١٦/ ٣/ ١٩٩٣ کۆچی دوایی کردووە.

لە هەولێر لە گۆڕستانی شێخ ئەحمەد بە خاک سپێردراوە. ئەو مەلایانەی لای ئەم زاتە ئیجازەیان پێدراوە ئەوانەن:

١- مەلا محەممەدی هەرمشی
٢- مەلا ئیبراهیمی دینارتەیی
٣- مەلا شێخولئیسلامی شۆشەیی

ئەوانەی بە موستەعیدی لایان خوێندووە ئەوانەن:

١- مەلا ئەحمەد ئاکرەیی
٢- مەلا ئەنوەری گردەچاڵی
٣- مەلا خدری مەکردانی
٤- مەلا سەید محێدین
٥- مەلا سەید عەبدوڵڵای قەڵادگەیی
٦- مەلا جەباری زەرگەزەوی
٧- مەلا بیلالی گردیاوان
٨- مەلا مەجیدی کەلەکی
٩- مەلا سابیر گەرۆتەیی
١٠- مەلا عوسمانی شەقلاوەیی
١١- مەلا عەزیزی شەقلاوەیی
١٢- مەلا ڕەشیدی هەرکی

لەم بابەتە سوودمان لەم مامۆستا بەڕێزانە وەرگرتووە:

١- د. محەممەد گەزنەیی
٢- محەممەد دەشتی
٣- عەبدوڵڵا مەلا عومەر
٤- مستەفا مەلا تەها
٥- جەمال هەرتەلی
٦- عوسمان مەلا خدر مەکردانی

ئەم بابەتە لە گۆڤاری هەولێر / ژمارە ١٥ ی هاوینی ساڵی ٢٠٠٢ وەرگیراوە

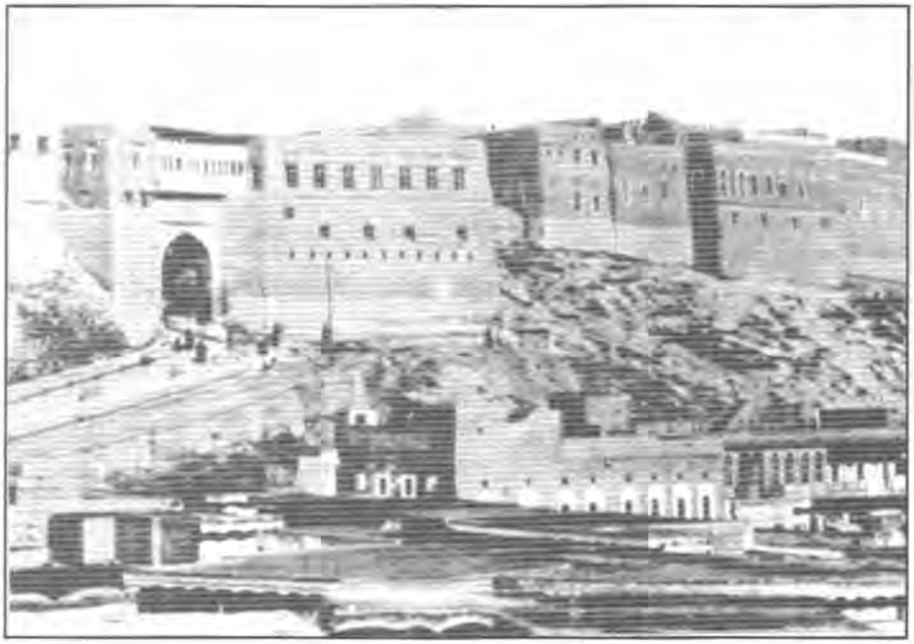

ئاماری دانیشتووانی قەلای هەولێر - ١٩٢٢
سەرای - تەکییە - تۆپخانە

تاریق جامباز و نەژاد بەرزنجی

بۆچی...؟ ئاماری دانیشتووانی قەلای هەولێر لە سالی ١٩٢٢ دا ئەنجام درا؟

ئەنجامدانی سەرژمێریی بۆ زانینی ژمارەی دانیشتووانی ولاتێک یا هەرێمێکە، بۆ زانینی رێژەی ژن و پیاو و مندال و چەند سەر خێزان لە مالێکدا دەژین و تەمەنیان چەندە و جۆری کاریان چییە و پلەی رۆشنبیرییان لە چ ئاستێکدایە و لە هەموو دنیا و لە گشت سەرژمێر و ئامارێکدا ناوی تێکرای دانیشتووان تۆمار دەکرێت، بەلام ئەو ئامارەی کە بۆ دانیشتووانی قەلای هەولێر لە سالی ١٩٢٢ ئەنجام دراوە (تەنیا و تەنیا) بۆ نێرینەکان بووە. دەنا یەک تاقە مێینەشی نەگرتۆتەوە، بۆیە و لەبەرئەوەی لە بارەی ئەم ئامارەوە نووسینێکی وا بلاو نەکراوەتەوە، بۆیە داوام لە هاوکارم (نەژاد بەرزنجی) مامی هۆشمەندی بیرتیژ کرد، گەرچی لە دایکبووی قەلای هەولێری ١٩٢٠دە، بەلام هێشتا چوست و چالاکە، کە ئەم پێشنیازەم ئاراستە کرد بە دلێکی گوشادەوە ئامادەیی خۆی دەربری، کە دەبێ ئەم ئامارە (فەرامۆش کراوە) پێکەوە لێکۆلینەوەی لەبارەوە بکەین و رای بەرێزیان لە بارەی ئامارەکە ئەمەیە: ئەگەر سەرنج بدەینە ئەم ئامارە بۆمان دەردەکەوێ، کە بۆ (مەبەستێکی تایبەتی کراوە، نەک بۆ ژماردنی دانیشتووانی کوردستان لە عێراقدا، چونکە نووسراوەکە تەنانەت بۆ نێرینەیە- مێینەکانی فەرامۆش کردووە، مەلیک فەیسەلی یەکەم لە رۆژی ٢٣ی ئاب لە سالی ١٩٢١ز هاتە سەر حوکم لە عێراق، ئەگەر بۆ مەبەستی ژمارەی هاوولاتیان بێ، بۆ ناوی ئافرەت و کچان فەرامۆش دەکرا؟ مەزەندە کە دوورە لەم مەبەستەوە. شای شکۆدار شێخ

مەحموود-ی حەفید لە ساڵی ١٩٢١ز شای کوردستان بوو. رۆژنامەی (رۆژی کوردستان) لە ١٥ی تشرینی دووەم، ژمارەی (١)ی دەرچوو. لەم رۆژنامەیەدا لە چەند لاپەڕەیەکی ژمارەکانیدا چەند لیستەیەک بە ناوی ئەم کەسانە نووسراوە، کە (تبرعات)یان داوەتە حکومەتی کوردستان-ی ئەوسا کە بۆ مەبەستی یارمەتیدانی حکومەت، ئەوانەی جەنگاوەر نین، بەڵام عەشیرەتەکانی ئەم هەرێمەی ئەوساکە بە جەنگاوەر دانراون، هەروەکو لە زۆر سەرچاواندا، ئەم شتە نووسراوە ئەم بۆچوونەش لەبەر ئەمەیە، کە ئامارەکە تەنانەت بۆ پیاوانە، واتە بۆ نێرینەکانە.

ئەم ئامارە زۆر خانەوادەی فەرامۆش کردووە، وەک خانەوادەی (حاجی سەعید جامباز و سەید حوسێن-ی بەرزنجی باوکی نەژاد بەرزنجی).

وا دیارە ئەوانەی بەو کارە هەڵساون خەڵکی ئەم ناوە نەبووبن، ناشارەزا بووبن لە خەڵکەکەی. ئەم جۆرە (تبرعات)ە لە شاری (کەرکووک)یش کراوە بە حیسابی (رووپیە)، ئەم پارەیە هیندییە، کە لە کاتی داگیرکردنی عێراق لەلایەن ئینگلیزەوە لە پاش رووخانی دەوڵەتی عوسمانی هێنراوەتەوە عێراق، ئەم پارەیە پاش ساڵی ١٩٣١ز گۆڕا بە پارەی عێراقی، کە لە کۆڵانەکانی هەولێر دەگەڕان و دەیانگوت: ئانە بە ئانە، روپیە بە درهەم، پوڵ بە فلوس، نۆت بە دینار، ئەو کاتە ئێمە منداڵ بووین، ئێمە ئەم

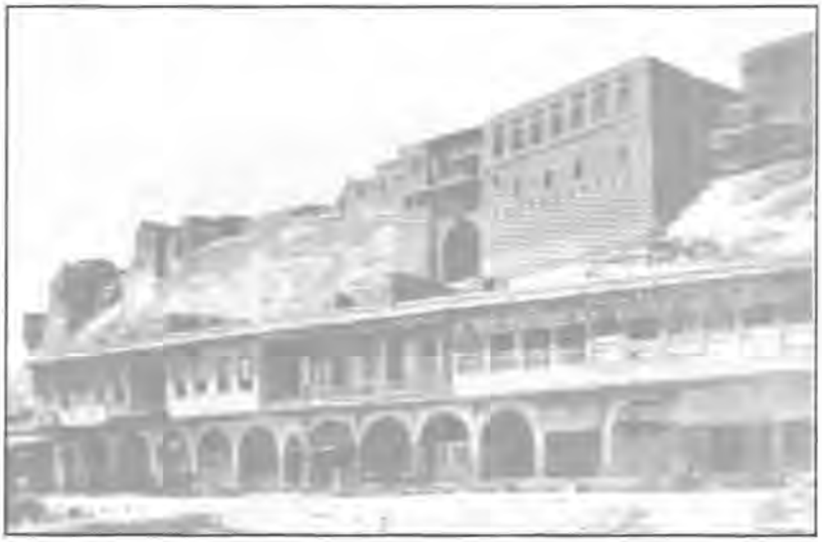

بۆچوونە پەسەند دەکەین، چونکە لە (تەبیعەتی ئامارەکەدا ئەم شتە رەچاو دەکرێت). لە بەراییدا زۆرمان پرسی ئەم و ئەو کرد بۆ زانینی هۆکاری ئەنجامدانی ئەم ئامارە و سەردانی بە ساڵاچووانیشمان کرد، بەڵام بەداخەوە وەڵامێکی وایان پێ نەبوو، کە تینوویەتیمان بشکێنێت، دڵنیابین، کە پڕ بە پێستێتی و دواتر پرسی ئەو کەسانەمان کرد، کە پسپۆڕن و بڕوانامەی باڵایان لە بارەی هەولێرەوە وەرگرتووە، ئەوانیش وەڵامیان لا نەبوو، بۆیە بە هەموو ئەو سەرچاوانەی کە لە بارەی هەولێرەوەن بە تایبەتی قەڵای هەولێردا چووینەوە، لەوانیش وەڵاممان دەست نەکەوت، بەڵام لە هەوڵەکانمان بەردەوام بووین تاکو لە رۆژنامەی (السەباح الجدید) ژ ١٦٤- لە ١١/ ١١/ ٢٠٠٤ لە لاپەڕەی حەفتەمیدا وەڵامی پرسیاری بۆچی و لەبەرچی ئاماری دانیشتووانی قەڵای هەولێری ساڵی ١٩٢٢ دراوەتەوە تێیدا هاتووە: (هەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٢٢ تەنیا بۆ نێرینەکانە)، کە ئەم ناونیشانەم بینی بە پەرۆشەوە وتارەکەم چەندین جار خوێندەوە، کە ئەم ئامارە بۆ ئەنجامدانی یەکەمین هەڵبژاردنی ئەندامانی پەرلەمانی عێراق بووە، کە ژمارەی ئەندامانی پەرلەمان (١٠٠) ئەندام بوو و ئەوسا عێراق لە (١٢) لیوا (پارێزگا) پێکدەهات و تەنیا نێرینەکان ئەوانەی تەمەنی یاساییان تەواوە توانیویانە و مافی خۆ پاڵاوتن و دەنگدانیان هەبووە، چونکە مێینەکان ئەو مافەیان نەبووە بۆ ئەنجامدانی هەڵبژاردنەکەش جگە لە لیواکانی، ئەوا هەموو قەزاکانیش لیژنەیەکیان تێدا پێکدەهێنرا بە سەرۆکایەتی سەرۆکی شارەوانییەکان و مەلایەک و قەشەیەک و حاخامێک و موختارەکان و سێ لە کەسایەتییەکان و پاش ئەوەی رێنمایی تایبەتیان لەم بارەیەوە بۆ دەهات تاکو لەناوی پاڵێوراوان وردبنەوە و هەروەها لێژنەیەکی پشکنینی لە پێنج تا دە ئەندام بە گوێرەی فراوانی و قەبارەی قەزایەکە

بۆ وردبینی لە لیستەکان و دەقەکانی بنچینەی دەکۆڵییەوە.

ئاماری دانیشتووانی قەڵای هەولێر ساڵی ١٩٢٢ لە سێ گەڕەکی قەڵا ئەنجام دراوە، چونکە قەڵا هەر لە سێ گەڕەک پێکهاتووە: گەڕەکی سەرا (١٧٦ ماڵ) و گەڕەکی تەکیە (٢١٢ ماڵ) و گەڕەکی تۆپخانە (١٣٢ ماڵ)، سەرجەمی دانیشتووانی هەرسێ گەڕەکەکە (٥٢٠ ماڵە) واتە دانیشتووانی قەڵای هەولێر لە (٥٢٠ ماڵ) پێکدەهات و گەر گریمان هەر ماڵی شەش کەس بوو بێ ئەوا ژمارەی دانیشتووان تێکڕا لە قەڵا (٣٠٢٠ کەس بووە) و لەم ژمارەدا ناوی سەرۆک خێزان و جۆری کار و پیشەیان و تەمەنیان چەندە بە ساڵی هیجری (کۆچی) نووسراوە و ئێمە بە پێویستمان زانی، کە ساڵی هیجری بکەینە ساڵی زایینی تاکو نەوەکانی ئێمڕۆ و ئایندەش یەکسەر ساڵەکانی لە دایکبوون بزانن و چەندانیشیان سامان‌دار و دەوڵەمەند بوون و جگە لە ژمارەیەکی دیاریکراو نەبێ (کرێچین) دەنا ئەوانی دیکە هەر هەموویان خانووی خۆیان بووە و ناوی مووچەخۆرەکان میریشی تێدایە و تەنیا سێ کەسیان (دوو عارەب و هیندییەک) بیانی بوون و گەر لە ناوی پیشە و کارەکانیان وردبینەوە کارتێکردنی عوسمانییەکان بە روونی لەسەر ئامارەکە دیارە، چونکە (٤٢٠) ساڵ حوکمڕانیان کردووە و ئامارەکە بە زمانی عەرەبییە و هەندێ کەس ساڵی لە دایکبوونیان نەنووسرابوو لە ساڵی ئامارەکە پتر

بوو، بۆیە خاڵمان لە جیاتی دانا و قەڵای هەولێر لە شێوەی بازنەییە و رووبەری ١٠٢-١٩٠ مەتر چوارگۆشەیە و بەرزایی نزیکەی ٣٠ مەتر دەبێ و مێژووی قەڵای هەولێر بۆ پتر لە پێنج هەزار ساڵ دەگەڕێتەوە.

لەبارەی ئەوسای هەولێردا

بەشی یەکەم:

١. سەرەتای سییەکان (مەبەست نەژاد بەرزنجی) لە تەمەنی ١٠- ١٢ ساڵیدا بووم، چاوم بە چەند کرێکارێکی کارەبا کەوت، وایەری تەزووی کارەبایان لە دیواری کۆڵانەکانی قەڵا دەبەستا بۆ ئەوەی کارەبا بدەنە کۆڵانەکان و هاشم چەلەبی دەباغیان لەگەڵدا بوو، چاوی بە من کەوت وتی سەید تۆزێ ئاوی ساردمان بۆ بێنە. مانگەکە حوزەیران بوو، منیش ئاوی ساردم بە بەفری چیایی بۆیان هێنا. کاتەکە نیوەڕۆ بوو، من هەموو رۆژ دەچوومە دەرگای قەڵا بەفری چیام بۆ ماستاو دەکڕی....

٢. ئەوسا بەشەو لەبەر هاتوچۆی خەڵک فانووسیان هەڵدەواسییە دیواران. پێش ئەوەی مەغریب بانگ بدا ئەو چرایانە پێدەکران، هەڵدەواسرانە دیوار. بەینی هەر چرا و چرایەک بیست یان سی هەنگاوێک دەبوو. ئەو چرایانە کارمەندێکی شارەوانی هەموو ئێواران دەیهێنا لەسەر شانی لەگەڵ دارێکی دوو گوێ بۆ هەڵواسین، بەبیرم دێ جارێکیان مەلا تەها ئاغای (ساڵح) ئاغای چاوشلی مامی بابی هادی چاوشلی

چرایەکی بە دەستەوە بوو دەچووە دیوەخانەی حاجی رەشید ئاغا پێش ئەوەی کارەبا سەرهەڵبدا، دەیانگوت: عەلی دۆغرەمەچی لە تورکیاوە (٢٥٠) دانەی هێنابوو بۆ شارەوانی و فانووسەکە ئەڵمانی بوو.

٣. ئەحمەد چەلەبی دەباغ لە ١٩٣٠ز لەسەر ئەرکی خۆی کارەبای هێنا هەولێر، بەو مەرجەی هەتا ١٥ ساڵ بەرهەمەکەی بۆ خۆی بێ، لە پاشان بیێتە موڵکی شارەوانی.

٤. کۆڵانەکانی قەڵا تەنگەبەر بوون لە زستانانددا دەبووە قوڕ و چڵپاو. ئەحمەد عوسمان لەمبەر و لەوبەر سەکۆی دروست کرد. ناوەندەکەشی بۆ ئاوەڕۆ بوو. ئەحمەد عوسمان لە ١٩١٨- ١٩٢٠ سەرۆک شارەوانی بوو. ئەو سەکۆیانەی لە کۆڵانەکانی قەڵا دروست کرد. لە پاشان کە هەولێر کرا بە پارێزگا، ئەحمەد عوسمان یەکەم موتەسەریف/ پارێزگار بوو لە ساڵی ١٩٢٢- ١٩٢٧ز سەکۆوەکانی کۆڵانەکانی قەڵای لابرد، چونکە ئۆتۆمبێل هاتە هەولێر بۆ یەکەم جار. جاران ئەوانەی سامان‌دار بوون هەر یەکەیان ئەسپێکی زینداری هەبووە بۆ هاتوچۆکردن هەتا خوالێخۆشبوو ئیبراهیم قانلی باپیری جەلیل خەیات کەرێکی گەورەی خەساوی سپی هەبوو لەبەر دەرگاکەی ماڵی دەبەستەوە، هەموو رۆژێک دەچووە دوکانی (خەلیل) کوری بەقاڵ کە باوکی جەلیل خەیات و عومەر ئاغای ئەسعەدی و یووسف قازی-یش بە هەردووکیان ئەسپێکی زینداریان هەبوو. یووسف ئەفەندی باوکی

خوالێخۆشبوو پارێزەر عەونی بوو.
کەسایەتی دیکەیش لەو ساماندارانە هەبوون، کە ئەسپی زینداریان هەبوو ئەوە هەتا سەرەتای سییەکان، لە پاشان (گەرۆک) ماشێن پەیدا بوو، ئەو ساماندارانە ئەسپەکانی خۆیانیان بە ئۆتۆمبێل گۆڕییەوە، وەک مەلا ئەفەندی و عەلی پاشای دۆغرەمەچی و جەمیل ئەفەندی و چەندانی دیکە وەک حاجی محەمەد جانباز و ئەحمەد پاشای دزەیی و لە بیرم ماوە دوو ئۆتۆمبێل بۆ هاتوچۆی خەڵک هەبوو.

یەکیان لەسەر رێی مەخموور و کەندیناوە کاری دەکرد، شوفێرەکەی (سەلام) ناوێک لە چلەکان، ئۆتۆمبێلەکەشی تانتا بوو.

ئەوی تریان لەسەر رێی موسڵ کاری دەکرد، ناوی شوفێرەکەی (حاجیلۆک) بوو. هەر ئەو دوو سەیارە هەبوو لە هەولێر هەتا سەرەتای پەنجاکان، لە پاشان (جەلال خەلیل و چەندانی دیکە) گەراجیان هەبوو سەیارەیەکی زۆریان هێنا هەولێر بۆ کۆیە و رەواندوز و شارەکانی دەوروبەری هەولێر خەڵکیان دەگواستەوە، هەروەها جەبار جانباز بۆ هاتوچۆی حاجی ئۆمەران کاروانچیاتی رێگای خۆشناوەتی هەتا کۆتایی چلەکان و ناوەڕاستی پەنجاکان خەڵکی خۆشناوەتی بەکاریان دەهێنا بۆ رزق گواستنەوە، پاشتر چەند ئۆتۆمبێلی تانتای ئەبولوگیا هێنرا بازاری هەولێر، زۆر بە هەرزان دەفرۆشرا، سامانداراەکانی شار هەموو لەم ئۆتۆمبێلەیان کڕی، وەک مەلا فەندی و عەبدوڵلا پاشا و عەلی دۆغرەمەچی و جەمیل ئەفەندی و... تاد. ئەوەش لە ساڵانی ٢٦-١٩٢٨ز دا چەند (خانێک) مابوون خاوەنەکانیان (حاجی رەشید ئاغای وەیسی ئاغا و خانی کەردز خاوەنەکەی عوسمان کەردز بوو خانی حەسەنی ساکە سووی چاوشلی لە پاشان کرا بە قشڵەی سواری/ خیالە. خانی سەعید جانباز). ئەو خانانەی وەک ئوتێلی ئەمڕۆکە بوون لەسەرەوە بۆ حەسانەوەی کاروانچیان. شوێنی نووستن و نان خواردن و چێشت لێنانی تێدا دەکرا و لە خوارەوەش بۆ وڵاغەکانیان.

٥. حەسار: ئەم حەسارانە هەر یەکەیان بەناوی خاوەنەکەی بوو، وەک حەساری حاجی رەشید ئاغا و حەساری عومەر ئاغا و حەساری ئەحمەد ئەفەندی، ئەوەیان بۆ حەسانەوەی رەنجبەر/ فەلاحی خۆیان و منداڵەکانیان بوو، بۆ دەغڵ و دانی گەنم و جۆ و چەڵتووک و نیسک و نۆک و ماش و کونجی و شتی دیکە. لە حەوشی حەسارەکەش چەند چاڵێکیان تێدا دەکرد بۆ داگرتنی گەنم لە ساڵانی قات و قڕی و بێ بارانی. (لەوەدیان) لە قوڕ دروست دەکرد بۆ داگرتنی کا، بۆ ئالیکی ئاژەڵ و چەند کارێکی دیکە. جا ئەو ساماندارانە ئەو گەنمەیان لە ئاشەکانی ئاو لێ دەکرد و دەیانکردە (ئارد) دەیانخستە بازاڕ، لە بازاڕ چەند ئارد فرۆشێک هەبوون، وەک حەسەن-ی باوکی مامۆستا جەبار حەسەن-ی باوکی نەزار و دڵزار. یەکی دیکە ناوی ئیسماعیل عەرەب بوو.

٦. چەند چایەخانەیەکی گەورە، ئەوکاتە لە خوارەوەی قەڵا هەبوون، وەک:

أ. چایەخانەی جەمیل-ی مام چەلەبی.
ب. چایەخانەی وەستای مام چەلەبی.
ت. چایەخانەی عەلی فلەیح.

٧. ئەو ئوتێلانەش هەبوون:
ئوتێلی شیمال خاوەنەکەی (مگردیچ)ی ئەرمەنی بوو.

لە پێشدا سێ ئاشی ئاو هەبوو لە باغی سەعید ئاغای یەعقوبی لەسەر ئاوی جۆگای عەنکاوە، بەڵام ئاردەکە کە پەگی زۆر بوو، ئاشێکی میکانیکی دیکەش هەبوو بەرامبەر مزگەوتی حاجی قادر-ی دەباغ پێش

ئەوەی ئەحمەد چەلەبی ناشی خۆی دابنێ...

٨. کەبابچییەکان هەموویان لەناو بازاڕدا بوون لە هەموویان ناودارتر حاجی عەبدوڵڵای شنۆیی بوو، ناوبانگی هەتا بەغدا چوو بوو (کەباب ئەربیل).

٩. هیچ جۆرە خواردنگەیەک (مطعم) لە هەولێر لە سییەکان و چلەکاندا لەسەر شەقامەکانی شاری هەولێر نەبوو، بەڵام لەبیرمە (م بەرزنجییە) یەک (مطعم) بەناوی (لۆقنتەی غەریب) هەبوو خاوەنەکەی ناوی ئیسماعیل بابە بوو لە تەک بارەگایەکەی ئەحمەد چەلەبی بوو، لە ساڵانی ٩٣٢- هەتا ٩٣٤، لە پاشان دوکانەکەی داخرا.

١٠. دەرمانخانەی (الشمال) خاوەنەکەی (پولس جورج) بوو، دیانی خەڵکی گوندی (دیانە) بوو. ئەوەش بۆ یەکەم جار بوو ئەم دەرمانخانەیەی لە هەولێر لە ساڵی ١٩٢٨ز دا کردەوە.

١١. لە هەولێر هیچ خۆشنووسێک نەبوو ناوی (مدرسە أربیل الولی) و (مدرسە أربیل الثانیە) و ناوی بەلەدییە و چەند ناوێکی دیکەی دەزگاکانی رەسمی حکومەت. (شەهاب)ەی دەنگخۆش دەینووسی، خۆشنووسێکی کارامە بوو، لە پاش پەنجاکان ئەوجا تاک تاک خۆشنووسان لە هەولێر سەریان هەڵدەدا.

١٢. خانووبەرەکانی هەولێر هەمووی لەسەر شێوەی رۆژهەڵاتی دروست دەکران، حەوشەی لەگەڵ بوو دەرگای ژوورەکان دەبنوارییە حەوشە.

لە پێش ژوورەکانیش هەیوان هەبوو بۆ پاراستنی لە بارانی زستان هاوینانیش ژوورەکانیش فێنک دەکردەوە، دیوارەکانی چواردەورەی ژوورەکان بە دوو دیوار دەکرا، ماوەی یەک پێ بۆشایی دەما بە کەرەستەی وردە کەرپووچ پڕ دەکرایەوە، ئەوە شتێکی زانستییە، ساردی و گەرمی نەدەخستە ژوورەکان، تەنانەت ساماندارەکان خانوویان بە دوو قات/ نهۆم دروست دەکرا، کاسبکارەکان خانووبەرەیان یەک نهۆم بوو، منارە لە مزگەوت دروست دەکرا هەتا بانگدەر، بەتایبەت لە بانگی مەغریب و رەمەزانان چاوی بە ئاوابوونی رۆژ بکەوێت.

١٣. لەناو ماڵان گەرماو نەبوو خەڵکەکە دەچوونە گەرماوی شار. دانی بەیانی هەتا نیوەڕۆ بۆ پیاوان بوو، لە پاش نیوەڕۆ و هەتا پاش عەسرێکی درەنگ بۆ ژنان بوو.

١٤. لە پێش ئەوە کە ئاو دابەش بکرێتە سەر هاووڵاتیان- پێش ساڵەکانی سییەکان، چەند سەقایەک (ئاو فرۆش) هەبوون بە وڵاغ ئاویان دەهێنا کۆڵانان، بەشێکی لە جلدی پێستەی غارراو دروست دەکرا، پێیان دەگوت (راویە). کوندە ئاویان دەفرۆشتە هاووڵاتیان، لەناو ماڵان سەرشۆرک لە ژووری نووستن هەبوو (سەکۆیەکی پان و بەرین و چوار گۆشەیی بە ئەندازەی دوو مەتری (مربع) رووبەرەکەی دەبوو بە قسڵ و مشکی بۆ دەم و چاو شووشتن و دەستنوێژ وەرگرتن و هاوینانیش بۆ سەر شووشتن بەکار دەهات، پەردەیان لە دەورووبەری دادەنا. لە سەرەوە باسی ئاوی شارم کرد، با بزانین ئەو ئاوە لە کوێوە دەهات، ئەو ئاوە سەروچاوەکەی لە میفەتاحی جوجە محەمەد-ەوە دەهات و لە نزیک شار دەڕژا ناو بەستی شار، چەند کەسێکی دەسەڵاتدار لە ساماندارەکان پارەیەکی باشیان کۆدەکردەوە لەو شوێنەی کە ئاوەکە دەڕژا ناو بەستی پردێکیان دروست کرد لەسەر سێ تاقان هەتا ئاوەکە بە سانایی بڕژێتە ئەو دیوەی شار، بۆیە ئێستا گەڕەکێکی سەردکی ئەو ناوەی پێوەلکاوە بەهۆی ئەم سێ تاقەوە، ئاوەکە جۆگایەکی گەورە بوو بە ئاوی کەسنەزان و شێخ ئەحمەد-یش ناویان دەبرد، ئاوەکە دەچووە خانەقای هەولێر، لەوێوە دوو گەرماو هەبوو (گەرماوی گەورە و گەرماوی گچکە) هی عەلی ئاغای بوو، عەبدوڵڵا پاشای عەباس ئاغای بنەماڵەی ئەحمەدییەکان سەرۆک شارەوانی بوو لە سەردەمی عوسمانییەکان، حەوزێکی دروست کرد لەسەر چوارگۆشەیی رووبەرەکەی (١٦) مەتری چوارگۆشەیی بوو لە ساڵی ١٩١٣ز دا شوێنەوارەکەی ئەو بارەگایەی خوالێخۆشبوو پارێزەر ئەحمەد جامبازە، کە بەرامبەر کەبابخانەی (تاجریانە)، لەوێوەش ئاوەکە دەچووە مزگەوتی (ئاڵتی بەرماغ)، لەوێوە ئەم سەقایانە ئاویان دەهێنا بۆ هاووڵاتیانی قەڵا و ئەو ئاوە مەکشوف بوو (معقم) نەبوو. شتێکم بیستووە لە رەشاد ئەفەندی موفتی، ئەویش کەسانی بە تەمەن داچوو بۆیان گێڕاوەتەوە، لە یەک دوو شوێنی قەڵا کۆڵان دەرنەدەچوو،

مەزارێکی ئیمامێک گومبەتی لەسەر دروست کراو، وەک ئیمام عەبدولقادر و ئیمام حەسەن و دەڵێن: ئەم دوو شوێنەی قەلا مەزارگای هیچ ئیمامێک نەبوون، بەڵکو لەبن قەفەسەکەیان شوێنێکی وەک تۆنێل دەچووە دەرەوەی شار یەکێکیان بۆ تورەق دەچوو ئەوی تریان بۆ شێخ ئەحمەد بە بنکۆڵ کردن رێگایان دابڕیوە. دەڵێ: لەکاتی هاتنی دوژمن بۆ بەسەردادانی قەلا، منداڵ و ئافرەتەکانیان دەنارده ئەم شوێنە مۆمیان پێدەکرد... پیاوەکانیش خۆڕاگر دەبوون لەسەر قەلا، سەرەوەی دەرگای قەلا سەرای حکومەت بوو، ئەو گەڕەکە بۆ ژن و منداڵەکانیان بوو، ئەوانەش هەموو فەرمانبەری تورک بوون بە خۆو بە ژن و منداڵیانەوە دەهاتنە هەولێر، ئەو گەڕەکە گچکە و خنجیلانەیە تایبەت بەوان بوو.

منداڵێک تووشی تاو لەرز بایە بەشوێن مامانەکەیان دەنارد، ئەویش وەک پسپۆرێک ناو لەپی منداڵەکەی دەپرواند دەیگوت: تووشی بای چەپ بووە بڕۆن گوللەیەک بێنن حەوت کچی عازەب بیگەزن بەددان شوێنی گەستنەکە دیار بکرێ، لە پاشان گوللەکەی بتاوێنن برژێندرێتە نێو جامە ئاوێک، ئەگەر شکلێکی لێوە دەرچێ ئەوە لەم شتە ترساوە.

لە کۆتایی بیستەکان و هەتا کۆتایی سییەکان ئەهلی بازاڕ و کاسبکاران و مەلای مزگەوتەکان کاتژمێری غروبیان بەکار دەهێنا، واتە: کاتژمێر (١٢) مەغریب بوو، بەلام فەرمانبەر و قوتابی و

مامۆستایان کاتژمێری زەوالیان بەکار دەهێنا، رۆژی دوو فەسڵ دەچوونە خوێندنگاکان، دووشەممە و پێنجشەممە خوێندنی ئێواران دەوام نەبوو.

ئافرەتان چەندانێکیان دەست رەنگین بوون، گۆرەوییان دەچنی، کلاوی رەنگاو رەنگیان دەدووری (دەچنی)، خەڕەکیان دەرێست بۆ دروستکردنی داوەبەن، لەگەڵ تەشی رێستن و قەیتان دروستکردن، ئامێری تایبەتیان هەبوو، بۆ ئەم کارە هەمبانەیەکیان پڕ لە خۆڵ دەکرد بە قیتی دایاندەنا لەسەردوە سێ داوەبەنیان لێک دەبەست، لایەکی داوەکان داری خڕیان لێ بەسترابوو بە هێنان و بردن دەبووە قەیتانێکی سێ سووچ. ئەو کاتە بگانیە (بلانکێت) نەبوو، ژنان لێفەیان دروست دەکرد، لۆکەیان دەئاخنییە ناوی، رووی لێفەکانیان دەنەخشاند، زۆر ئافرەتی دەست رەنگین هەبوون لە قەلا، بەرگدروو بوون بەرهەمەکانیان لە بازاڕ پەسەند دەکرا.

جۆلا هەبوون بە ئامێرێکی تایبەت جاجم (مەوج) لە داوەبەنی خوری رەنگاو رەنگ دەکرا. دوگرد-یش لە لۆکە واتە داوە دەزوو دروست دەکرا، بەرماڵی نوێژ لەناو خۆشناوەتی و دزەییان مافوور دروست دەکرا، چەندانێکیان لە قەلا هەبوون و بەشێکیان عەرەب بوون لە سییەکان هاتوچۆی تەکیەی حاجی مەلا خدری تەلەعفەریان دەکرد، ئەوانە مافووری لاکێشیان لە سییەکاندا بۆ قەلاتیان دروست دەکرد. ئافرەتی برینساز هەبوون کاری بەیتاریان ئەنجام دەداو وەک ستەری نەخۆشخانە، ئەو کاتە ئەوانە هەرکەسە لە ماڵی خۆی ئەو جۆرە کارە جوانانەیان دەکرد.. ئەوانەش ناسراو بوون لە قەلا وەک عەیشەخان- خێزانی ئیسماعیل- نەجارە ئەمنەخان- ی دایکی گچک خەلیل لە چلەکان حاجی خەلیل خاوەن گەراجی ئۆتۆمبێل بوو لە هەولێر.

ئافرەتێک هەبوو پێیان دەگوت: (عەیشە دەدە) ناوکی یەکێک بکەوتایە بۆی دەیهێناوە، لە پاشان زانست ئەم شتەی ئاشکرا کرد، کە ناوک ناکەوێ، بەڵکو ئەم شتە پەیوەندی بە جۆرێک خواردەمەنییەوە هەیە، کە زۆر چەوربێ لە پێچ و پەنای (معدە) ئەم چەورایییە دەمەیی و زگی دێشێ.

ساڵێکی قات و قڕیان بایە (زستان بێ باران) بایە ئەم ساڵە پیت و بەرەکەت نەدەبوو، خەڵکەکە تەنگاو دەبوون بۆ باران، جا هەموو ئەسنافەکانی بازاڕ، وەک دارتاش و سەفارچی و ئاسنگەر و قەساب... تاد، هەریەک لەوانە جل و بەرگێکی تایبەتیان لەبەر دەکرد، یەک دەبووە مەڕ، ئەوی تر دەبووە بزن، بە دەنگی بزن و مەڕ بە کۆڵانەکاندا دەگەڕان، دیاردەیەکی سامناک بوو... بەوەیان دەگوت.. کۆسە... لەلایەکی دیکەوە پیاوانی ماقووڵ و ئایین پەروەرەکان، ئەگەر پەڵە هەورێکیان لە ئاسمان چاوپێکەوتبایە دەچوون یەک لە زانا بەرزەکان یان شێخێک لە شێخانی رێبازی قادری بە دەف دەچوونە دەشت بە خوێندنی دوعای باران و پاڕانەوە لە خوای میهرەبان، بۆ ئەوەی بارانیان بۆ ببارێنێ، جا کەمێ ئاویان دەپرژاندە سەر شێخەکە، جار وا دەبوو چەند رێژنە بارانێک دەباری...

لە بەهاران دەچوونە سەیران، وەک باغی سەعید ئاغای یەعقوبی یان شێخ محەمەد خورەسانی، خواردنی (بەربەسیلیان) دەکرد و لەگەڵ چایە و چەرەزات، هەتا دانی ئێواری بە بەزم و چۆپی و شایی و گۆرانی چاویان بە لەقلەق دەکەوت دەیانگوت: حاجی لەقلەق مار هات، میرم زەنگولدار هات.

جار وا دەبوو لەقلەق وەک مریشک کورک دەبوو هێلانەکەی بە درک و داڵە، چاوی بە جل و بەرگی ماڵان دەکەوت لە رستەی، کراسێک یان دەرپێیەکی دەرفاند بۆ سەر هێلانەکەی و هێلکەکانی لەسەر دادەنا...

یاری منداڵان وەک ئەوانەی خوارەوە بوو:

١. قاشوانێ- واتە هۆکی، ٢. کەلایانێ، ٣. پەلیکانێ، ٤. جگجگانێ، ئەوانە یاری کوڕان بوون.

یاری کچانیش:

١. حەمامۆک: خۆڵیان کۆ دەکردەوە، ئاویان دەپرژاندە سەری، پاش ١٠- ١٢ خولەک ئاوەکەی هەڵدەمژی، بە ئەسپایی خۆڵەکەی بنیان دەردەهێنا شکلەکە وەک قەفەس دەماوە، هەندێک پووش و پەڵاشیان لە بندا دەسووتاند... جا هاواریان دەکردە یەکتریان و دەیانگوت:

(ئاگرمان زۆرە و برنجمان بەرۆنە)، جار جارەش هەندێ مێردمنداڵ مزراحیان دەسووڕاندەوە... داویان تێدەئاڵاند و رایاندەکێشا، مزراحەکە زۆر بە توندی دەسووڕاوە، فیتەکی بە دەنگی لێوە دەردەچوو.

لە زۆر ماڵان بەتایبەت لە ژووری نووستن چار دەورەی خانوو بە بڵندایی بەژنێکی رەفکەیان دروست دەکرد، قاپ و قاچاغێکی زۆریان لەسەر ریز دەکرد، لەگەڵ شووشەوات.

دەگێڕنەوە دەڵێن لە ساڵی ١٩١١ز دا عەرد لە هەولێر زۆر بە توندی لەرزیوەتەوە ناویان ناوە عەرد لەرزینی گەورە. عەرد لەرزینەکە بە شەو بووە، دەڵێن یەک لەو ماڵانەی تاخچەیان بەردەبێتەوە سەریان هەموو سەرو گوێلاکیان دەشکێ.

دەگێڕنەوە و دەڵێن دارتووەکی گەورە لە رەگ و ریشەوە دەرهات، قۆرتێکی لێ پەیدا بوو لە حەوشەی خانەقای هەولێر، هەر لە هەمان کاتیشدا دانیشتووانی قەڵا بە کۆمەڵ نوێن و قاپ و قاچاغیان دەبردە چۆلی لەبن خێوەت دادەنیشتن، دەڵێن عەرد لەرزینەکە سێ رۆژی خایاند، کەمێک دەلەرزی کەمێک رادەوەستا هەتا سێ رۆژان. چەند خانووبەکی کۆن تەپاونەتە سەر خاوەنەکانیان، زۆریان بریندار بوون.

لە ساڵی ١٩٣١ز دا یەک دوو کەس گونیەیان لە پشتی خۆیان هەڵدابوو، هاواریان دەکرد ئانە بە ئانە، درهەم بە روپیە، نۆت بە دینار، فلس بە پول.

پارەی شانشینی عێراق دەرچوو پێشتر عێراق مامەڵەی بە پارەی هیندی دەکرد، هەر لە ساڵی ١٩١٨ز تا ساڵی ١٩٣١ز درهەم و ریالی ٢٠٠ فلسی شا فەیسەلی یەکەم زیو بوو لە پاشان درهەم کرا بە (مەعدەن). فلس هێندە بە رەونەق و جوان بوو بە نیو لیرەی عوسمانی دەچوو. رۆژی پێنجشەممە دووی شوبات ساڵی ١٩٣٢ز بەفرێکی زۆر لە هەرێمی کوردستان باری، هەموو ئەو ناوچانەی پڕ کردبۆوە بەرازێکی

یەکانەی دڕ چوودتە ناو حەوشەی دواناوەندی هەولێر لە شوێنی پارێزگای ئەمڕۆکە. شێخ حوسێن برای شێخ حەسەن ئەفەندی (نیعمەتوللا)ی قەرەداغی پۆلیس بوو بە دوو گوللەی شەشاگر کوشتی، بەڕێوەبەری دواناوەندی ئەوساکە حیکمەت بەکر تورکی ئەستەنبولی بوو. سامانداردکان منداڵەکانی خۆیان لەگەڵ خزمەتچی دەناردە مەکتەب، منیش گوتم: ئەی ئێمە دڕندەش بمانخوا قەیناکە. شێخ حەسەن ئەفەندی گوتی: خوا پاسەوانی ئێوەیە.

دوو برا هەبوون قەلاتی بوون (تاهیر و سالح) تاهریان چەلەبی مەڕی دەبردە شام و حەلەب، لە پاشان وازی لەم کارەی هێنا و دوکانی دانا ماست و پەنیری هەولێری دەفرۆشت. لە پاشان سالح ناوەکەیان بوو بە خەفافێکی کارامە دوو کەسی دیش هەبوون ماست و پەنیریان دەفرۆشت (حەسەن حەلیم و مام هیدایەت).

سەید جەمیل- سەید بوو کەسکی لەسەری دەبەست لە ناوەندی بازاڕی بەقالان تەشتێکی گەورەی لەسەر سێ کوچکەیەک دادەنا، گۆشت و تەماتەی لەگەڵیدا دەکولاند و دەبوود مەردگە (تشریب) دوکاندارەکان نیوەڕۆیان هەر لە بازاڕ دەمانەوە شەڕ بوو لەسەر مەرەگەی سەید جەمیل-ی. قەلاتیان دەهاتن ئەگەر مارێکیان لە ماڵەوە بدیبایە دەیانگوت: مام سەید مارمان دیود لە ماڵێ وەرە بیگرە، ئەویش لە گەڵیان دەچوو مارەکەی دەگرت... منداڵی کۆلانان بەدووی دەکەوتن.

چەند کەسێک لە کۆلانەکانی قەلا دەگەڕان تەنەکە نەوتیان بە دەستەوە بوو نەوتیان دەفرۆشتە هاوولاتیان، ماڵ هەبوو، دوو شووشە ماڵ هەبوو زیاتر یان کەمتر ئەم نەوتەیان دەکڕی بۆ فانۆس-ی شەوان، بەلام بۆ سووتەمەنی و چێشت لێنان نەوت بەکار نەدەهات، زستانان بۆ چێشت لێنان نەوت بەکار نەدەهات، زستانان بۆ گەرم کردنەوەی شوێنی دانیشتن و نووستن و چێشت لێنان گشتی بە دار دەکرا، خەڵووز بۆ مەنقەڵە بەکار دەهات، هەموو دانیشتووانی ولات دار و خەڵووز (ردژوو)یان بۆ سووتەمەنی بەکار دەهێنا، هەتا سەماودر بۆ چایە لێنان هەر بە خەڵووز بوو.

ساماندارەکان لە ژووری دانیشتن مغێریان دروست دەکرد لەناو دیوار بادگیرێکیان بۆ دروست دەکرد هەتا دووکەڵەکە بکێشرێتە دەرەوە، ژوورەکان گەرم دەبوون لە سەرەتای پاییز هەتا گەلارێزان داریان لە خۆشناوەتی دەهێنا بە باری گوێدرێژ هەتا گۆڕەپانەکەی پشت خانەقای هەولێر، دانیشتووانی شار هەر کەس بە قەددر کیفایەتی خۆی داری دەکڕی، لە پاشان دارشکێن هەبوون لە خۆشناوەتی دەهاتنە هەولێر زۆربەیان ڕۆستەیی بوون (بیور) و تەوشوویان لەگەڵە خۆیاندا دەهێنا بۆ شکاندنی دار، لە کۆلانەکانی هەولێر، جا ئەو دارە قەلاشکەرانەیان دەشکاند بۆ زستان بۆ دانیشتووانی هەولێر. لە پێشران بۆ چێشتی دۆلمە لێنان پەلکە کودی و باینجان و تەرۆزیان وشک دەکردەوە بۆ رۆژانی زستان، چونکە وەک ئەمڕۆ نەبوو ئەو دەرامەتانە ساڵ دوازدەی مانگ هەبێ.

هاوینان هاوولاتییان لەسەربان دەخەوتن، نیسک و نۆکی عەنکاوە بەناوبانگ بوو. بە هاوین کەدینە کوپ و شەربەی قوڕیان دەکرد، ئەو کەدینە و شەربە قوڕەمان پڕ ئاو دەکرد لەسەر تیفە و دیواریان دادەنا، ئاوەکە سارد دەبوو، بۆ رایەخی هاوینان حەسیری عەنکاوە رادەخسترا، کوڕە لاوێک ئەگەر منەی ژنهێنانی بەکردایە، دایکی یان خوشکی دەچووە ماڵی ئەو کچەی نیشان کراو تەماشایەکی باشی دەکرد، زۆر لێی نزیک دەبۆوە، هەتا بۆنی لەش و ئەندام و دەمی بێتە بەر کەپووی، ئەوجا ئەگەر رای لێ بایە داخوازی دەکرد بۆ کوڕە لاوەکەی کوڕی یان برای، ئەگەر کچەکەیان بدابایە کوڕەی خۆیان ئامادە دەکرد هەتا مارە دەکرا و دەگوێزراوە بە بەزم و شایی.

لە پاشان بە رۆیشتنی پیادە ئەگەر ماڵەکە نزیک بایە، ئەگەر دووریش بایە بە ولاغ دەگواستراوە ماڵی زاوا. پێش گواستنەوەی بووکەکە بە شەوێک لە ماڵی زاوا مەولوودی پێغەمبەر (مەنقەبەی نەبەوی)یان دەخوێند، پاش گواستنەوەش دەعوەتێکی فراوان دەکرا بۆ کەس و کارانی هەردوولا و برادەرانی زاوا. ئەم جۆرە بووک گواستنەوەیە باو بوو لە هەولێر هەندێ جار وا دەبوو کوڕە رای لە کچەکە نەدەبوو، ناخۆشی لە نێوان هەردوولا دا دروست دەبوو، هەر لە

سالانی سەرەتای سییەکاندا حکومەتی شانشینی ئاوی بە بۆری دابەش کردە سەر هاوولاتییان، ئەو ئاوە بەهێزی ئامێرێکی میکانیکی لەسەر ئاوی میری، ئاوەکەی بە بۆرییەکی گەورە دەچووە ناو حەوزی قەلا و لەوێ ماددەی (کلۆرین)ی تێدەکرا بە دەستی پسپۆرێک، هەتا ئاوەکە بێ میکرۆب بکرێ بە سافی بنێردرێتە مالان.

لە مانگی تشرینی دووەمی سالی ١٩٣٦ز دا بارانێکی یەکجار زۆر باری، هەفتەیەک بێ پسانەوە شەو و رۆژ، لە بەستی هەولێر لافاوێکی گەورەی لێ پەیدا بوو، بەشێکی زۆری شاری هەولێری گرتەوە، ئاو لە قەلاتیان برا، چونکە بۆرییە گەورەکان لەناو بەستی بە یەکدی بەسترابوون هەتا ئاوەکە بگاتە سەر قەلا.

هێزی ئەو لافاوە تیژە بۆرییەکانی تێکدا و شکاندی، بۆ ماوەی دوو هەفتە ئاو لە قەلاتییان برا، ناچار دەمان هەر یەکە گوێ درێژێک پەیدا بکا، بۆ ئەوەی بە تەنەکە یان بە جەرە (کوندە) ئاو بکێشنە قەلا، سەقایەکانی پێشان چەندانێکیان ئەو مەسەلەیان بە هەل و فرسەت زانی دەچوون، بەراویەکەی سەر پشتی ولاغەکانییان ئاویان دەفرۆشتە مالان، وا بزانم بۆ ماوەی رۆژێک یان دوو رۆژ شارەوانی بەو کارەی زانی قەدەغەی کردن. من ئەو کاتە لە تەمەنی شازدە سالی دەبووم، گوێدرێژێکمان لە یەکێک خواستەوە دەچووم لە ئاعوورەکەی مزگەوتی شێخی چۆلی بە جەرە رۆژێ دوو فەسلێ ئاوم دەکێشاوە مالێ.

هەر ئەو جارە بوو هەولێر لافاوی بارانی هاتە سەر، چاومان بە منداڵێکی ساوا کەوت لەناو ئاودا، بردیانە شارەوانی هەتا بدرێتەوە خاوەنەکەی، منداڵەکە زیندوو بوو پێدەکەنی، کارێتەی مالە دێهاتییەکان هێنابوویە شار، ئەوانەمان بە چاوی خۆمان دیت.

مەحموود ئەفەندی:

ئەو فەرمانبەرەی لەسەر ئامێری ئاو داندرابوو کابرایەکی هێندە زانا نەبوو، بۆرییەکانی رەبتی یەکدی کردبوو لەناو بەستی لەسەر لەوحەیەکی داری دانابوو. بە نەجارەکانی راسپاردبوو، چەند لەوحێکی لە دار دروستکراو دابنێتە بەست، تا بۆرییەکان لەسەر ئەو لەوحە دارانە لەنێو بەستەکە بچێتە ئەو دیو و بەشی بنەوە لەبن عەردی بە گەچ داپۆشرابوو، بەشی سەرەوەش لە بۆرییەکە لەسەر ئەو بۆشاییەدا تێپەڕ دەبووە سەر (چل- پەنجا) (لوحە). ئەوجا ئاوەکە رەوانەی قەلا دەکرا، ئەو کاتە موتەسەریفی هەولێر ئەحمەد تۆفیق ئەو فەرمانبەرەی لابرد، یەکێکی دیکەی لەسەر پرۆژەی ئاو دانا. ئەویش موسا ئەمین سەفار کوری ئەمین-ی کوری حاجی کەریم-ی کوری سەلیم-ی سەفار بوو. بە رەچەڵەک دەچێتەوە سەر بنەماڵەی قازی مهابادی، لەکاتی خۆی لەسەر رامیاری بەند کراوە. ناوی راستەقینەی (مونیر) بووە لە گرتووخانە رادەکا و ناوی خۆی دەگۆڕی بە سەلیم و دێتە هەولێر. لە زمانی بنەمالەکەی دەلێن: ئەو (مونیر) ناوە ئاموزای (قازی محەمەد)ە سەرۆک کۆماری کوردستان. یەکێکی دیکەش لەگەلی دابوو، ناوی حاجی مەلا دەبێ، لە پاشان هەر لەسەر ئەو پرۆژەیە دەوام دەکا هەتا مووچەی مانگانەی فەرمی دەگاتە (٣٧) دینار.

کەسێک بە ناوی (سالح) لە سالی ١٩٣٥ز ئامێرێکی (سۆدە سیفۆن) دێنێتە هەولێر، ئامێرەکە لەپێشرا لەبن قەلا بوو. لەو شوێنەی مافوور دەفرۆشرێ لەتەک چایەخانەی مەچکۆ، لە پاشان گواستییەوە بۆ لای خانەقا، دواجار گواستراوە لای سینەمای سەلاحەدین حانووتەکانی سەربازگەی حامییەی هەولێر سیفۆنەکەیان بۆ سەرف دەکرد هەتا ئاویان نابوو (سالح سیفۆن).

لە سالی ١٩٣٦ز دا بۆ یەکەم جار رادیۆ هاتە هەولێر، یەکەم کەس جەمیل-ی مام چەلەبی چایەچی هێنای، رادیۆکە هێندە گەورە بوو بە قەد نیو کانتۆرێک دەبوو، دەمی ئێواران دەنگی دەهاتە ناوەندی قەلاتێ، ئەو کاتە رادیۆ لە مالاندا نەبوو. ئەو کەسەی بیویستبایە رادیۆ بکرێ، دەبوا (عرضحال)ێک بنووسێ بۆ دائیرەی (تەلیفۆنات) هەتا ئیجازەی بۆ دەردەچێ، ئەوجا دەیتوانی رادیۆ بکرێ: لە رۆژی چوارشەممە ١ی تەمموزی سالی ١٩٣٦ دا رادیۆی بێ تەلی عێراق بۆ یەکەمجار کرایەوە. لە بیستەکان و سییەکاندا هەتا کۆتایی چلەکانیش ئافرەتان بەبێ سەر پۆشی نەدەچوونە بازار. سەر پۆشی ئەو کاتەش

چارشەو پێچە بوو.

كوتاڵی ژنان: قوماشی رەنگاو رەنگ بابانی و حەفت رەنگ و تاقاو ئەتلەس و گوڵ باتمان و شەر مێز بۆ ئافرەتان.

هی پیاوانیش: دەشتەكییەكان كورتەك و شەلوار. هەولێری: كەواو چاكەت و شەدە و هەوری.

سوونەت كردنی منداڵانی نێرینە: بە زەماوەند و دەف لێدان بوو، ئەوەی دەهات نان و چێشت (برنج و شلە و میوە)ی دەخوارد و لە پاش نان خواردن بە دەف یان بە دەهۆڵ و زورنا منداڵەكە سوونەت دەكرا، جار وا دەبوو مەولوود-یش دەخوێندرایەوە، بۆ كچان- بە نهێنی دەكرا.

ئەوانەش لە رووی شەرعەوە ئەنجام دەدرێ، منداڵێك لەدایك دەبوو (عقیقە)ی بۆ دەكرا، ئەگەر كوڕ بایە دوو كاوڕ ئەگەر كچ بایە یەك كاوڕیان سەر دەبڕی و دەدرا هەژار و دەر و دراوسێ. عەقیقەكەشیان بە مەقەس دەبڕی، ئەم چەند موودی سەر ناوچەوانی واتە پێش سەری.

بەشی دووەم

١. سەفارچییەكان تەشتیان لە سفر دروست دەكرد، بە سێ جۆر (گەورە، ناوەنجی، بچووك)، دەیانفرۆشت بە ١٠ قران كە دەكاتە ٢٠٠ فلسی ئەمرۆكە. ئەو قیمەتە هی جۆرە گەورەكەیان بوو خەڵك دەیانكڕی هەتا جل و بەرگی لە ناودا بشۆن... ئەوەی دەستكورت بوایە (ئینجانە)ی دەكڕی بە یەك قران، واتە ٢٠ فلس، ئەوەش لە قوڕی سووركراوە دروست دەكرا... گۆسكەی ئاو لە سفر دروست دەكرا لە قوڕ-یش، هەر كەسە بە قەدەر حاڵ و گوزەرانی خۆی دەیانكڕی.

٢. ملاكی دار لە دار كەوەتی دروست دەكرا، زۆر تەنك و جوان بوو، بۆ خواردەمەنی و چێشتی شلە بەكاریان هێناوە لە پاشاندا ملاكی سفر پەیدا بوو، ئەوەشیان بە قەڵا سپی دەكردەوە: چونكە ژەنگی سفر ژەهرە چەند ماڵێكی عەرەب لە گەڕەكی عارەبانی ئەمڕۆكە لە هەولێر جێنشین ببوون، ئەوا هەندێكیان حوشترەوان بوون گەنم و دەغڵ و دانیان دەهێنا و دەبرد، وەك كاروانچییەكان، كە لە ساڵی ١٩١٨ز دا ئینگلیز هاتنە عێراق ئوتومبێلی لۆری پەیدابوو، ئەو عارەبانە حوشترەكانیان فرۆشت، دەستیان بە كاری نانەوایی كرد، نانیان لە ماڵی خۆیان دروست دەكرد و دەیانبردە بازاڕ و نانەكانیان زۆر گەورە و جوان بوو، دانەیەكیان بە فلسێك دەفرۆشت.

قەڵاتیان- نانی تەندووریان دروست دەكرد، ئەوەش چەند ماڵە كەركووكی بوون هاتبوونە هەولێر لە گەڕەكی تۆپخانە خانوویان بە كرێ گرتبوو، پیاوەكانیان فەرمانبەر بوون.

هەولێری ئەم جۆرە نانەیان لەوان فێربوون، ئەوەش لە دەورووبەری ساڵانی ٢٩- ١٩٣٠ز دا بووە ئەو نانە تیرییەی هەولێریان دەیكەن هەویرەكەی فەتیرە، وەك نانی هەورەمان نییە، ئەوان لە هەویری هەڵاتە نانی تیری دەكەن.

٣. ئەگەر پاقلاوە و ئەمنەماتیان بەكردایە لەناو سینییەكی تایبەت بە سی ٣٠ نانی زۆر تەنك، ئەوەش وەستای خۆی هەبوو، دوو ناوكیان لەگەڵ دادەنا، گویز و شەكر و هێل لە پاشان لەسەر سێ كوچكەی ئاسن دادەنرا لە بنی ئاگری خەڵوزیان دادەنا بۆ برژاندنی، ئەوەش بە بۆنی دەزاندرا كە برژاوە، لە دوایی سینییەكیان لەسەر رووی پاقلاوەكە دادەنا ئاگرەكەی بنیان دەهێنا سەر پشتی سینییەكە هەتا رووی پاقلاوەكە دەبرژا، ئەو كاتە ساڵانی ١٩٢٦-١٩٢٨ز بوو. پاشتر فڕن لە بازاڕ پەیدا بوو لە سییەكان پاقلاوەكەیان دەناردە فڕن بە پارە بۆیان سوور دەكراوە، هەولێری وەك ئەمڕۆ حەزیان لە شیرنەمەنی نەدەكرد، تەنیا رەمەزانان نەبێ یان كە بووك دەگوێزرایەوە ماڵی بووك سێ جۆرە شیرنەمەنیان دەناردە ماڵی زاوا:

أ. پاقلاوە.

ب. حاجی بادام- لە بادام و شەكر و هێل دەكرا.

ج. غورابییە- جۆرە شەكرلەمەیەكە بە هێل و بادام و ئارد دروست دەكرا.

٤. سابوون چۆن دروست دەكرا؟
جاران لە ماڵە سابوونچیانی هەولێر ئەوەی پێویستیان بوایە سابوون دابڕێژێ، دەبووا سێ هەتا چوار تەنەكە ١٦ كیلۆی بەزی بزن بكڕێ و بیتاوێنێتەوە لەگەڵ قەلبە شار و پەلكە لیمۆ و پرتەقال و گوڵەباغ بینێرێتە ماڵی سابوونچی لە قەڵا.

(مەلا عەبدوڵلا)ی سابوونچی لە گەڕەكی تەكیە دادەنیشت ئامێری سابوون دروست كردنی

هەبوو ساڵی ١٩٢٩ز سابوونی دروست کرد. سابوونچییەکی دیش لە گەڕەکی تەعجیل موفتی بەناو (حاجی سەلیم) بوو هەبوو.

٥. سینی خواردەمەنی: لەناو قەڵاییان ئەم شتە باو بوو، برنجی کوردی بە گۆشتی مەڕی و ڕۆنی مەڕی ساغ و مریشک و کوبەی حەلەب (عروق) بە زمانی قەڵاتیان کەباب و چەند شلەی ڕەنگاو ڕەنگ بە سەرپۆشییەوە دەنێردرایە چەند ماڵە برادەر و دۆست بۆ خاتری ڕێزلێنان، ئەوانیش پاداشتی ئەوانیان دەکردەوە. بەم جۆرە خواردنانە. ئەوەش چونکە ئافرەت وەک ئەمڕۆکە لەگەڵ نامەحرەم لەسەر خواردن لەگەڵ بێگانان دانەدەنیشت.

٦. چوونە گەرماوی ئافرەت:

أ. قۆدیەک لە سفر دروست کراو بە دوو پارچە لێک دەبەسترا بۆ دانانی لیفکە و سابوون و عەتر و خاولی.

ب. مەنجەڵێکی سفر ناویان نابوو (قەعدە) دەونخوون لەسەر پشتی مەنجەڵەکە خانمە ساماندارەکە دادەنیشت ژنی سەر شۆری تایبەتی هەبوو سەری دەشووشت.

بەرزاییەکیش لە گەرماو دروست دەکرا لە هەموو گەرماوەکانی شار پێیان دەگوت (بەردی زاوا) زاوا دەبوا لەسەر ئەو بەرزاییە سەری بشۆری و گەرماوەکەش چۆل دەکرا بۆ خاتری زاوا بە پارەیەکی باش.

ئەو ئافرەتەی دووگیان بوایە یان زدیستان بوایە، کە لە گەرماو دەهاتەوە ماڵ، دەبوا جەرگ و ناوی بۆ بکوڵابایە، شتێکیان بە سەری ئافرەتەکە دادەدا جەرگ و ناوە کوڵاوەکەیان لە بەردەمی دادەنا هەتا هەڵمەکە هەڵبچێتە دەم و چاوی ئەوەش نەریتێکی قەڵاتیان بوو.

لە قەڵا یەک گەرماو هەبوو، لە خوارەوەش دوو گەرماو هەبوو: هی عەلی ئاغاو لەگەڵ گەرماوی عەلمودەی بنەماڵەی حاجی قادری دەباغ.

لە ساڵانی ١٩٢٥- ١٩٢٧ز دا ماکینەی بەرگ هێنرایە شاری، ئەوەش بۆ ئەم کچانە شتێکی زۆر باش بوو بۆ فێربوونی بەرگ دوورین. تێکەڵاوی (باغچەی منداڵان) لە ساڵی ١٩٢٧ز لە شوێنەواری بانکی ڕەشیدی ئێستا هەبووە.

٧. شەڕی قەڵاتیان و خوارەوەی قەڵا نەک منداڵ، بەڵکو پیاوی لە خۆ گەڕایەوە بە کۆمەڵ بەردەقانیان لە دەست بوو بەردیان دەهاوێشت، قەڵاتیان جنێوی پیسیان پێ دەدان، لەسەر ماڵەکانی سەر بەدەن چەند پیرەژنێک وەڵامیان دەدانەوە، ئەوانیش جنێویان بەوانەی خوارەوە دەدا.

٨. ماڵە قەڵاتییەکان دوو جۆر ساواریان دەکرد، یەکێکی بۆ خواردنی تایبەتی خۆیان، ئەویتر بۆ ئاڵوویرکردنی ئەو رزقانەی خۆشناوەتی مامساڵ و روستەیی رزقێکی زۆریان لەگەڵ خۆ دەهێنا هەولێر، زستانان وەک قونکە هەنجیر و مێوژی ڕەش و مێوژی سوور و گوێز و باوی دەیانگۆڕییەوە بە ساوار یەک بە دوو، یەک بە سێ.

٩. هەموو ماڵە قەڵاییان دابەستی مەڕیان بەخێو دەکرد، لە زستانان دەیانکوشتەوە، گۆشتەکەیان بە دوو جۆر دەپاراست، جۆرێکیان یان دەکردە باسمە و باسترمە، ئەوی تریان دەکردە قاورمە لەناو جەڕەیان دەپەست، سەری جەڕەکان بە قوڕە سوور سواغ دەدران، ئەوجاکە زستان دەهات گۆشت لە بازاڕ نەدەما سەری ئەو جەڕانەیان دەکردەوە، ئەم گۆشتەیان دەخوارد، ئەم گۆشتەش تام و چێژی هیچ نەدەگۆڕا و شتێکی زۆر پوختە و نایاب بوو، چونکە خوێیەکی زۆریان لە نێوان گۆشتەکان دەنا لەناو ڕۆنی خۆی دەپارێزرا هەوای نەدەکێشا، بنی جەڕەکان لە نێو قاپێکی پڕ ئاو دادەنرا لەبەر گێرکە و مێروولە، جاروبار ئاوەکەیان دەگۆڕی. ماڵان مریشکیان زۆر بەخێو دەکرد بۆ هێلکە و خواردنی مریشک.

١٠. بەهاران کە ماستی مەڕ پەیدا دەبوو چێشتێکیان لێدەنا پێیان دەگوت (دۆینە)، ئەوەیان چۆن دروست دەکرد بڕی نیو کیلۆ پونگ (نعناع) لەگەڵ ماستی شل بە ئاو و گەغەکوتاو لێیان دەنا و شتێکی وەختی بوو تایبەت بە بەهار، ژنە پۆلی شیری مەڕیان دەفرۆشت لە کۆڵانەکانی قەڵا هاواریان دەکرد، دەیانگوت شیرەکی زەریف. ئێمە بانگمان دەکردن: ئەگەر شیرەکەیان ئاوی تێ نەکرابا دەمانکڕی بە هەرزان. ئەوجا چێشتێکی خۆشیان لێ دەکرد: ناویان دەنا (شیر برنج)، چونکە لەگەڵ برنج لێ دەنرا.

١١. کونجیمان (ماموستا بەرزنجی) لە بازاڕ دەکڕی، سپی دەکرایەوە، لەسەر ئاگر سوور

دەکرایەوە لە پاشان لەگەڵ دۆشاوی مێوژی ساف دەیانکولاند ناویان نابوو (تەحین) زستانان دەخورا.

١٢. کەندوو: لە قوڕە سوری کەند دروست دەکرا، بە بەرزایی بەژن و بالای پیاوێکی کەڵەگەت لە خوارەوە کونێکیان لێدەکرد، پەڕۆکیان تێ دەئاخنی، ئەوەش بۆ ئەوەی گەنمی تێبکرێ لە عەلبەیەک زیاتری دەگرت، ماڵ هەبوو دوو کەندوو یا سێ کەندووی هەبوو.

١٣. نان‌دین: لە بیرمە نان‌دین لە قوڕە سوور دروست دەکرا بۆ پاراستنی نانی تیری، شتێک بوو وەک تەندوور سینییەک یان سەبەتێکی بێ مەساماتیان بەسەر دادەدا نانەکە هیچ بۆنی نەدەگۆڕا.

١٤. ژوورەکانی نووستن و دانیشتن بە هیچ جۆرێک پەنجەرەی گەورە بۆ نەدەکرا، تەنیا یەک پەنجەرە، کە نزیک بن میچ دروست دەکرا یان دوو پەنجەرە داری (تێلبەند)ی لێ قایم دەکرا بەبێ شووشە، ئەوەش بۆ گۆڕینی هەوای ژوورەکان.

١٥. ماڵەکانی قەلا بە گشتی لەسەر شێوەی شەرقی (رۆژهەلات)ی دروست دەکرن، هەندێ کەس ژوورەکانیان بە گەچ سواغ دەدان، عەردی ژوورەکان بە قسل و مشکی و کەرپووچ رادەخسترا.

بەشی سێیەم

١. بەر لەوەی ئامێری برنج کوتان و پاککردنەوەی لە چەڵتووک بێت.

أ- (دەستەهار)ی دار هەبوو (گەرگر)یان پێدەگوت، لە لای ژوورەوەی قیریان لێ دەسوا، هەتا رووەکانی ژوورەوەی زوور بیێ (در بیێ)، هەتا برنجەکە لە چەڵتووکی لێک بکرێتەوە، لە پاشان برنج کوت هەبوون دیبەگێکی داریان هەبوو لەگەڵ دەسکە بۆرییەکی ئاسن.

ب- بە شوێن ئەو برنج کوتەیان دەنارد، ئەویش بە خۆ و دیبەگەکەوە دەهاتە ئەو ماڵە برنجی بۆ بکووتێ، هەر جارێ بەشێک لە برنجەکەی لە دیبەگەکە دادەنا، کەمێک ئاوی دەپرژاندە سەری دەستی بە کوتانی دەکرد، هەتا کوتینی برنجەکە تەواو دەبوو، کرێی خۆی وەردەگرت و دەڕۆیشت، لە پاشان خاوەن ماڵەکە برنجە کوتراوەکەی جێبەجێ دەکرد، درشتەکەی دادەنا بۆ قبوولی (پلاو) و وردەکەشی بۆ کفتە و شۆربا و چاوی نیسک.

٢. ساوار: هەر کەسێ بە قەدەر پێویستی ساڵانەی خۆی ساواری دەکرد، لە گەنمی کوڵاو- دانوو لە پاش وشک بوونی، لە پاشان ساوارەکەیان دەبردە دینگی، دینگ بەردێکی زل و گەورە، دارێکی ئەستووری لە ناوەڕاستی بوو، لە وڵاغێک قایم دەکرا، ئەویش بە دەوری سەکووەکە دەسووڕا، هەتا دینگە کە ئەو ساوارەی لە پەلکی لێک بکاتەوە، لە پاشان هەڵیان دەخست هەتا وشک دەبۆوە، لە دوابیدا لە بێژینگ دەدرا، بەشە درشتەکەی لەبۆ (پلاو ساوار)، بەشە وردەکەشی ناویان نابوو (پیر خەنی)، لەگەڵ هەرشتە لێدەندرا و دەبووە چێشتێکی بەتام. دوو جۆر ساوار دەکرا بۆ مامەڵەی بازاڕی زستانان، خێڵەسات دەهاتنە هەولێر رزقێکی زۆریان لەگەڵ خۆ دەهێنا، وەک گوێز و باوی و قونکە هەنجیر و مێوژ و دۆشاوی مێوژی ساغ و هەنگوینی بە شانە و رۆنی مەڕی ساغ، ئەو شتانە دەگۆڕا بە ساوار (٢١) یان بەشێک لە رزقە (١- ٣) ساوار، ئەوە داب و نەریتی قەلاتیان بوو، ئەو خێڵە ساتانەش (روستەیی و بۆلی و مامسالْ و خەیلانی) زستانان رێی کاروانیان بە بەفر دەگیرا، دەهاتنە خوار هەتا کۆتایی مانگی نیسان دەمانەوە. لە پاشاندا دەگەڕانەوە کوێستان. نیسک بە پەلکییەوە (دەستارێکی تایبەت هەبوو زۆر سووک بوو، چونکە بەردەکەی وەک بەردی دەبان وابوو، کون کون بوو، چونکە نیسک زۆر ناسکە تەنیا بە لابردنی پەلکەکەیەتی).

ئەم شتانە ئەمڕۆ هەریەکە ئامێری تایبەتی خۆی هەیە بە پاکی و خاوێنی دێتە بەر دەستت بەبێ ماندوو بوون.

٣. کەشکەک: ئەوەش لە گەنمی درشت دروست دەکرا، پاش شووشتنی گەنمەکە دەنێردرایە (دینگ) لە پاشان هەڵیاندەخست تا وشک بێت، ئەوجا یەکێک لە گەنمە کوتراوەکەی دەدا تاکو پەلکەکەی نەمێنێ لە پاشاندا گەنمە کوتراوەکە پاک دەبۆوە لە پەلکی ئەو کەشکە لەگەڵ نۆک لێدەندرا.

٤. داندۆک: لە پایزان ماستی مەڕیان لە مەشکە دەژاند، رۆنەکە دەکەوتە رووی، واتە (کەرە)کە، ئەو ماستە ژاندراوەی بێ رۆن پێیان دەگوت: (دۆ)، ئەوجا چەند کیلۆیەک لەم دۆیەیان دەهێنا و ساواریان

تێکەڵ دەکرد، دەیانکردە سەلک لەناو سینییەک ڕیز دەکرا هەتا وشک دەبوو لە پاشان وەک زەخیرە هەڵیان دەگرت بۆ زستان، زستانان لێدەندرا وەک چێشتێکی بەتام لەگەڵ گۆشت قەلێ یان مریشک لێدەنرا.

٥. کەشک: لەجیاتی ساوار گەنمە کوتاویان لەگەڵ دۆیەکە تێکەڵ دەکرد. سەلک سەلک وشک دەکرایەوە هەڵیان دەگرت بۆ زستان، وەک زەخیرە.

٦. هەڕشتە بڕین: ئەمە وەستای تایبەتی خۆی هەبوو لە ئافرەتان، بە شوێن ئافرەتەکەیان دەنارد، ئەویش بەخۆ و تەبەقەکەی و چەقۆی تایبەت بۆ هەڕشتە بڕین لە دەمی ئێوارەوە دەهاتە ماڵەکە هەتا بە شەو لە ماڵەکە بخەوێت، بەیانی لە پاش نوێژی بەیانی هەڵدەستا هەویرەکەی دەشێلا و کەمێک هێل و دارچین و گوڵەباغی لەگەڵ دەشێلا هەتا ڕۆژ لە دیواران دەهاتە خوار، ئەوجا هەڕشتەکەی دەبڕی، منداڵانی ماڵەکە هەڕشتە براوەکەیان دەبردە سەربان لەبەر هەتاو لەسەر پەتک هەڵیان دەخست تا وشک بێتەوە، لە پاشاندا لەناو سێڵێکی لە قوڕ دروست لەسەر ئاگر سوور دەکرایەوە، ئەوجا هەڕشتەکە ساف دەکرایەوە و ئاردەکەی منداڵان لەگەڵ شەکر تێکەڵیان دەکرد و دەیانخوارد، پێیان دەگوت: قاویت، لەو هەڕشتەیە کەمێک تێکەڵ ساوار دەکرا پێش بەکارهێنانی بۆ چێشت، هەتا تامی ساوارەکە خۆش ببێت.

لە پاشان، پاش ساڵانی ١٩٤١-١٩٤٢ز ئامێری هەڕشتە بڕین سەریهەڵدا.

چەند چێشتێکی کۆنی دیکەی هەولێریان

١. کفتەی برووشی لەگەڵ قیمەی گۆشتی سوورکرایەوە لەگەڵ پیواز، لە پاشاندا دەیانخستە شۆربای کودی یان تەماتە، ئەوەش خواردنی نیوەڕۆیانی زستان بوو.

٢. کفتەی برنجی بەناوکە قیمە لەگەڵ کاری و بەهارات و یان دارچین، لەناو شۆربای تەماتە دەکولا.

٣. کوبەی حەلەب لە هەولێر ناوی (عروق)ە، ئەویش قەپێلکەکەی وردە برنجە، بەلام ناوکەکەی قیمەی سوورکراوە و کشمیش و باوی تێدەکرێ لەگەڵ دارچین.

٤. چێشتی بایەنجان: ئەم بایەنجانە لەت لەت دەکرێ لەناو مەنجەڵێکی مام ناوەندی لەگەڵ دوو سێ کەوچک ڕۆن بایەنجانەکە سوور دەکرایەوە، ئەوجا کفتەی ساواری کەمێک برووش لە هەویری کفتەکە دەکرێ، هەتا نەکرێتەوە و خۆی بگرێ ناوکی کفتەکە قیمەی سوورکراوەی تێدەکرێ بە گوێرەی ژمارەی خێزان لەناو بایەنجانەکە دەیانکولاند لە پاشاندا ئامادە دەکرا بۆ خواردن، ئەویش خواردنی زستانان بوو.

٥. دروستکردنی کوبەی سوورکراوە لەناو ڕۆن: ناوکەکەی لە برووش کەمێک ساوار وەک هەویر دەشێلرێ لە پاشاندا ناوکی تێدەکرێ، ئەویش بریتییە لە قیمەی سوورکراوە و کشمیش و باوی و دارچین، جا لەناو ڕۆن سوور دەکرایەوە.

٦. کوبەی میوانان: ئەوە لەسەر فەرشە لەناو پەڕۆکێکی خاوێن لەناو سینی پان دەکرایەوە هەتا ڕۆخی لەسەر یەک ئاست تەنک دەکرا لە پاشاندا دەیانخستە ناو کەمێک ئاوی کولاو و لەسەر ئاگر دادەنرا هەتا دەکولا، ئەوجا لەناو ڕۆن سوور دەکرایەوە و ئامادە دەکرا بۆ خواردن، بەوە دەگوترا کوبەی میوان، وەک کوبەی موسڵ بەناوبانگ بوو.

٧. چێشتی دەی (١٠) مانگی (محرم) عاشورا، بەشێک گەنمەکوتاو دەکوڵێنن لەگەڵ گۆشتی مەڕ یان گا یان مریشک، هەتا دەنکە گەنمەکە دەتووێتەوە، هەنجیری وشک و مێوژ و گوێز و باوی لەگەڵیدا دەکوڵێنن ناوی دەنێن (عاشوراو)، ئەوە لە هەولێر، بەلام لە شارەکانی خوارەوە برا موسڵمانە شیعەکان بە شێوەیەکی دیکە ئەو چێشتە دروست دەکەن، تەنیا گەنمە کوتراوەکە دەکوڵێنن لەگەڵ گۆشت پێی دەڵێن (هەریسە)... لەگەڵ شەکر و دارچین دەخورێت.

٨. (لۆکە یان لۆرکە): کەمێک ڕۆنی سوورکراوە ئاویان بەسەردا دەکرد، پەیتا پەیتا ئاردیان تێدەکرد لەگەڵ تێکدانی لەسەر ئاگر هەتا خۆی دەگرت، لە پاشان دەکولا بۆ ماوەیەک، ئەوجا کەمێک نانیان تێدەکوشی و دەیانخوارد.

٩. حەلوای ئارد و شەکر: ئارد لەگەڵ ڕۆن سوور دەکرایەوە، لە پاشان شەکراویان بەسەریدا دەکرد، کەمێک هێلیان لە شەکراوەکە دەکرد و دەیانکولاند بۆ ماوەیەک هەتا پەیت دەبوو، لە پاشاندا کەمێک بادامی سوورکراوە لەگەڵ ڕۆن بەسەریاندا دەکرد، ئەوە دەبووە حەلوای ئارد و شەکر.

١٠. حەلوای کونجی و دۆشاو:

ئەوەشیان کونجی و دۆشاوەکە لەگەڵ کەمێک نیشاستە، لەگەڵ رۆن لەناو مەقلی سووردەکرایەوە هەتا جوان پەیت دەبوو، ئەوجا دەیانهێنا خوار هەتا کەمێک سارد ببێت، لە پاشان دەیانخوارد.

ئیش و کاری هەندێ لە دانیشتووانی قەڵای هەولێر ساڵی ١٩٢٢ کە لە ئامارەکەدا هاتووە

لە ساماندارەکان:
عەلی پاشا مەحمود ئاغا، جەبار ئاغا عەبدولڕەحمان (کانی)، ئەحمەد عوسمان ئەفەندی (یەکەم پارێزگاری هەولێر بووە) فەیسەل و ئەمیری کوڕی.

زانا و طالب علم:
شێخ ئیسماعیل شێخ جودە- عالم زانا، مەلا جبرائیل- طالب علم.

سمکری (بەلوعەچی):
فەتاح رەشید

سەراج:
کارەسوول حاجی محەمەد

سەبزەچی:
ئەیوب فەتاح و محەمەدی کوڕی، شێخۆ حاجی داود، حاجی محەمەد سەعدولڵا و ئەحمەدی کوڕی، ئیبراهیم سەعید، عەباس کارەسوول، ئیسماعیل ئیلیاس و بیلال جەلالی کوڕی، ئەڵلاوێردی دەرمان، خدر سالح ئاغۆک و مەقسوودی کوڕی، ئەحمەد شێخ یونس و فەتاحی کوڕی، کەریم نەجار یووسف، واحید خدر، حاجی ئیبراهیم، کەریم ئیبراهیم.

خەفاف:
مەجید عەبدولڕەحمان و (هەر سێ کوڕی) مەعروف و حەمید و خورشید، سەید قاسم ئەڵلاوێردی و کەریمی کوڕی.

نارد فرۆش:
قۆجە ئوغی محەمەد

پارێزەر:
موختار ئەفەندی مەلا سالح (گەڕەکی سەرای)، حاجی عادل ئەفەندی (گەڕەکی تەکیە).

مووچە خۆرەکان:
رەئوف ئەفەندی خەلیل (فەرمانبەر)، مستەفا مەلا ئەمین ئەفەندی (کاتب شەرعی)، حەسەن حوسێن ئاغا (موەزیع)، محەمەد ئەفەندی سەفوەت ئەفەندی (کاتبی حیسابات)، ئیسماعیل سیبغەتوڵلا ئەفەندی (کاتبی حیسابات)، شێخ یونس ئەفەندی جەسەن ئەفەندی (کاتبی دائیرەی نفوس)، عەبدولکەریم ئەفەندی (مەئمووری دائیرەی تاپۆ)، یەحیا عەبدولڕەزاق ئەفەندی (کاتبی دائیرەی تاپۆ)، یونس ئەفەندی مەحموود ئەفەندی (ئەمین سندوق)، شوکری ئەفەندی (مفەوەز شورتە لە گەڕەکی تەکیە)، یەحیا ئیسماعیل ئەفەندی (فەراش).

لێخوڕ (شوفێر):
محەمەد عەلی بەغدادی، جەواد (ئەستانبول)، ئیبراهیم (بەغدا).

موسڵمانی عەرەب:
مەحموود ئەحمەد، سەعید ئەفەندی تەقیەدین ئەفەندی.

موختارەکان:
موختاری گەڕەکی سەرای ناوی (محەمەد حەمادی لوتفەتوڵلا ئەفەندی)، موختاری گەڕەکی تەکیە ١ (جەلال عەبدول)، موختاری گەڕەکی تەکیە ٢ (حاجی عەلی).

بەرگدرووەکان (خەیات):
محەمەد تەرزی سولتان، حەسەن قادر، ئیبراهیم حاجی خەلیل، یونس سەعدوڵلا، شێخۆ عەبدولواحد و عەبدولواحدی کوڕی، عەلی یەحیا ئەفەندی و شەهابی کوڕی، مەجید حەمواس و تاهیری کوڕی، مستەفا حاجی عەبدوڵلا و محەمەدی کوڕی، ئیبراهیم عەبدولسەمەد، خدر سلێمان.

بەقاڵەکان:
حەسەن عەبدولڕەحمان، ئیبراهیم سەعید ئاغۆک، حەسەن حەلیم، سەید خەلیل حەسەن، دەروێش حوسێن ئەمین، حاجی عەزۆ ئیسماعیل، حاجی رەشید ئەمین، حاجی ئیبراهیم محەمەد، هیدایەت سۆفی ئیسماعیل، لەتیف سەرخۆش، سەمین کەریم و کوڕانی، ئیبراهیم قادر و خەلیلی کوڕی، حوسێن قادر، نادر قادر، عەبۆ وەلی، ئیبراهیم حەسەن بەکر، حاجی محەمەد عوسمان، عەبدولڕەحمان سەرخۆش،

محەمەد سەلمان، عوسمان سەرخۆش و ئەحمەدی کوڕی، عەزیز عومەر ئاغا، حەسەن شێخۆ و تەهای برای، یەحیا حاجی فەتاح، عەبدۆک عەلی موسلی، مستەفا محەمەد، پیربالّ حاجی عەزۆ، مەحموود حاجی محەمەد، عومەر حاجی محەمەد، عەبدوللا مەعرووف، جومعە حوسێن، لەتیف حوسێن، حاجی عومەر سلێمان، یونس سەلیم یوشباغ، فەتاح حاجی خدر، چەلەبی محەمەد، یاسین جەمیل، عەباس یووسف، محەمەد غەفوور، ئیبراهیم سەعید، عەزۆ ماوەران، شاکر سەلمان، محەمەد سلێمان، محەمەد خدر، سەید محیەدین ئەللاوێردی، شێخ محەمەد حەوێز، قادر بەکر ئەحمەد بەکر، محەمەد ئەحمەد، ئیسماعیل ئەحمەد، عەبدوللا محەمەد، خەلیل عەبدوللا، مستەفا حاجی مەعرووف، سەعید مەحموود، حاجی خورشید یووسف، تەها قادر، پیرداود حوسێن و هەرسێ کوڕی- فەتاح و عەبۆ و کەریم، مەلا لەتیف مەلا فایق، حوسێن قادر و هەردوو کوڕی قادر و حەسەن، سەعد حەسەن ئەلیاس، نادر قادر، مەحموود قادر، ئیبراهیم حەسەن بەکر، عەزیز و واحدی کوڕی، حاجی محەمەد عوسمان، پسمام شێخۆ محەمەد.

توتنچی:

عەبدوللا موسا، عەبدوللا مەحموود، مەهدی عەزیز ئەفەندی موسلی، شەریف ئەلیاس.

نالبەند:

محەمەد ئەمین ئەحمەد، عەزیز وەستا عەلی، شەریف هیدایەت، عەبدوللا سالح، قۆجە شاکر حاجی حەلاق، عەبدولسەمەد مەلا عوسمان حاجی ئەمین، شێخ محەمەد قادر.

جوتیار:

جەمیل ئاغا عەزیز ئاغا، سەید محەمەد سەید عەبۆ ئاغا، عەبدولوەهاب حیکمەت ئاغا، لەتیف یەطخا حاجی سالح، سەعید ئەفەندی تەقیەدین، خەتاب ئاغا مەلا ئیسماعیل.

ئاسنگەر (حداد):

مستەفا سەعدوللا، شاکر دمیرجی کەریم، وەستا قادر قۆجە، جەرجیس قادر، حاجی خدر قادر، عەزیز شێخۆ، خەتاب ئەحمەد، شێخ یونس مەحموود، ئەلیاس ئۆستا هیدایەت، عومەر ئۆستا مەولوود، سابیر حاجی شێخەللا.

بازرگان (تاجر):

حوسێن عەبدولکەریم، فەتاح حاجی قادر، حاجی رۆستەم حاجی ئەلیاس- قنۆجەی برای، عوسمان قۆجە، سەید حەسەن سەید مەحموود، حاجی مەلا حەسەن حاجی مەلا قادر- ئەمین و عارفی کوڕی، حاجی مەحموود حاجی قادر- ئەحمەدی کوڕی.

کوتالّ فرۆش (بەزاز):

شێخ تەها مام عەلی، حاجی عەلی خەلیل و عەزیزی کوڕی، حاجی عەزۆ ئیسماعیل و شێخۆ و ئیسماعیلی کوڕی، عەبدولسەمەد حاجی عەلی، یونس حاجی عوسمان، ئیبراهیم عەزیز، حاجی نورەدین ئەمین و جەمیلی کوڕی، حاجی شێخۆ حاجی یونس، حەسەن حاجی هیدایەت، حەیدەر شخیل.

مزگەوتەکان

جگە لە مزگەوتی گەورەی قەلاّ لە گەڕەکی تۆپخانە بوو ئەم مزگەوتە بچووکانەش هەبوون:

مزگەوتی یا مەدرەسەی مەلا رەسوول ئەفەندی، مزگەوتی حاجی مەلا ئیبراهیم دۆغرەمەچی لە لای چەپی قەلاّ بوو، مزگەوتی فەقێ مەلا ئیبراهیم.

ئیمامی مزگەوت:

محەمەد کەریم ئەفەندی (ئیمامی مزگەوت)، خەلیفە محەمەد مام عەلی (ئیمامی مزگەوتی سەرا)

مەلایەکان:

مەلا ئەمین، مەلا تەها عەتار، مەلا شاکر، مەلا یونس ناجی یاسین (بووە بە نووسەری یەکەمی دادوەر)، مەلا شەوکەت باوکی مەلا محەمەد قازی، مەلا ناسیح باوکی نافیع جەبار، مەلا سالح خۆشناو لە مزگەوتی مەلا رەسوول ئەفەندی، محەمەد مەلا قۆجە عەتار، مەلا رەشید فەتحوللا، مەلا تۆفیق مامی (خەلیل ددانساز)، مەلا ئیسماعیل باوکی خەتاب ئاغا، مەلا رەشید سالحە سوور، مەلا تەها سالحە سوور، مەلا حوسێن حەمبال، مەلا محەمەد نەجاح، مەلا کەریم باوکی خەلیل و باپیری هەر یەک لە جەلال و

جەمال و عادل و هادی، مەلا کەریم باوکی عەساف کانەبی (ئەرز و حاڵچی)، مەلا حوسێن باوکی محیەدین نەژاد بەرزنجی، مەلا نوری کنێر، مەلا یووسف باوکی عەونی یووسف.

تەکیەی پیاوان لە تۆپخانە:

تەکیەی مەلا ساڵح، تەکیەی مەلا خدر خەلیفە شێخ رەشید، تەکیەی شێخ شەریف خەلیفە، شێخ عەلی تاڵەبان.

تەکیەی ژنان:

خەلیفە فاتیمە نەقشبەندی- لە گەڕەکی سەرای، خەلیفە فاتیمە خوشکی حەمادی- لە گەڕەکی سەرای، خەلیفە میدۆشی خوشکی خەلیل کەریم.

سەردولکە بێژەکان:

ریبو حەمەدۆکە، لە بەندی خەجۆ، هاجر دایکی خەلو ئیبراهیم.

کەنیشتە:

کەنیشتەیەکی جوولەکەکانیش لە قەڵای هەولێر لە گەڕەکی تۆپخانە هەبوو.

چاخماقچی (سکاکین):

عەلی قاسم، خدر عەلی، صوفی حەسەن مەحموود، حوسێن عەلی.

طباق (خمچی):

وەیسی عەبدوڵلا و شاکری برای، سەلیم قاوەچی محەمەد، جەبار سەعید، لالی تۆفیق.

قوتووچی (ئەو شتانەی لەنێو قوتوو دەفرۆشران):

عەزیز وەیسی، شێخۆ قادر چەلەبی، شاکر مستەفا، سلێمان سەید مەولوود، عالی شەهباز، مەلا مستەفا حاجی ئیسماعیل، شێخ محەمەد سۆفی، مەلا عوسمان سەعدوڵڵا، ئەحمەد سلێمان عوسمان و هەر چوار کوڕی محەمەد و رەشید و وەهاب و رەشید، مەلا وسمان حاجی، محەمەد فەقێ حاجی سەباح، محەمەد سابیر مەلا ئیسماعیل.

حەمامچی:

بەکر فەتاح گەرماوچی، هەردوو کوڕی (عەبدولجەبار و جەلال).

چایەچی:

عوسمان مستەفا، جومعە ئیسماعیل و قادری برای.

مسگەر (صفار):

نادر قادر، شاکر ئیسماعیل، قادر حەسەن و کوڕانی مەعرووف و مەردان، بەدرەدین عەبدولڕەحمان، حاجی کەریم ئۆستا سەلیم، عوسمان سەقا مەولوود.

حەلاق (سەرتاش):

مەجید ئیسماعیل، وەهاب مەحموود، قادر محەمەد، ئیبراهیم مەولوود، ناجی عەبدوڵلا، تۆفیق محەمەد.

وەستای بینا:

ئیبراهیم مەولوود و محەمەدی برای، داود شێخۆ، فەتاح شێخۆ، شەهاب شێخ یونس.

خاوەنی دینگەکان:

حەمە عەلی لە شێخ ئۆمەرە، شێخۆ حەمید لە شێخەڵلا، لە گەڕەکی تەعجیل حەمە مەحموود ئیسماعیل بوو، کە ناسراو بوو بە خوشترەوان.

نەجار (دارتاش):

محەمەد نەبی رەشید، داود شێخۆ، فەتاح شێخۆ، ساڵح رەحۆ، ، حاجی عەبدولجەبار، بەکر مستەفا، سلێمان قادر، سەلمان قادر، عەبدوڵلا فەتحوڵلا، مەولوود حوسێن، تۆفیق محەمەد، مەوجود ئەحمەد، محەمەد عەباس، ئیسماعیل ئەحمەد، مەحموود حەسەن، عوسمان سەقا مەولوود، محەمەد ئیبراهیم ئاغا، حاجی عومەر سەید ئاغە و کوڕەکانی عوسمان و بەکر و مستەفا.

مامانەکان:

شازەمان، حەوا خان، مریەم خان.

(سەقا) ئاو فرۆش لە گەڕەکی سەرای:

لەتیف محەمەد، جەبار عەزیز بەشیر، یونس عەبۆ، سۆفی عەزیز، شێخۆ وەهاب، سەعید محەمەد.

(سەقا) ئاو فرۆش لە گەڕەکی تۆپخانە:

سەعید سەقا، لەتیف سەقا، ئەسود سەقا، ئەحمەد سەقا، عوسمان سەقا، شمبیل شەفیق سەقا، عەبۆ سەقا.

(سەقا) ئاوفرۆش لە گەڕەکی تەکیە:

سالح سەقا، نوردین سەقا، محەمەد سەقا، وەهاب سەقا.

عەتار (وردەواڵە فرۆش):

جەبار وەهاب، خدر سلێمان، داود خەلیل.

زێرینگەر:

ئەحمەد خروفە محەمەد موسلی.

قەساب:

حەسەن حاجی ئەلیاس، حوسێن مەقسود، شەهاب ئاغا سەلیم ئاغا، محەمەد (گەڕەکی تەکیە)، ئەحمەد رەشید، سلێمان ئەحمەد، قەساب عەلی سالح ئاغا، جەواد مەقسوور، شێخۆ سۆفی، محەمەد ئەمین سوڵتان ئاغا، داود عەبۆ ئاغا، فەتاح سەعید، ئەحمەد قادر.

کرێ چییەکان:

ئیبراهیم هەینی، خەلیل مەلا ناسر، بەیتار هیندی، فەقێ عەبدولڕەحمان، سەرخۆش رەشید، حەقی عومەر ئیبراهیم قەساب، سەلیم حاجی کارەسول، محەمەد ئەمینی وەلی، سەید محەمەد سەید ناسر، عەبۆ رەشید (مستەفا قەساب)، عەبدولوەهاب حیکمەت ئاغا، سلێمان شەریف، عەبدوللا ئەفەندی، خەتاب مەحموود، مەعروف خەتاب، شاکر محەمەد، تۆفیق ئیسماعیل، محەمەد عەبدولسەمەد،، قادر حەمەد خەلیل، محەمەد مەلا ئۆستا (محەمەد حاجی خدر)، مەلا سەعدوڵلا، مەلا شێخ عابید.

حەماڵ:

عەلی قاسم، خدر عەلی، سۆفی حەسەن مەحموود، حوسێن عەلی.

خادم:

قادر حەسەن، عەلی عوسمان، فەقێ محەمەد.

سبیلاتی (سبیلە- قەڵنە) لە قوڕ دروستکراو:

شێخۆ مەحموود قەساب و محەمەدی برای.

بەیتار:

هیندی

بەیار:

پسمام شێخۆ محەمەد و موحیەدینی کوڕی

مامۆستای سەرەتایی:

حاجی عەبدولکەریم ئەفەندی

فانوس هەڵگری شەو:

عومەر ئەحمەد و سابیری کوڕی، بەکر ئەحمەد، حاجی تاهیر عیزەت ئەفەندی و کوڕی.

شەکرچی:

شێخۆ سدیق، محەمەد رەجەب حەلوەچی.

خانچی:

ئەحمەد مەحموود.

پەرچی (نداف):

ئەحمەد شێخ یونس

مخللات (تورشی فرۆش):

عوسمان دەروێش

قۆلچی (پاسەوان):

حوسێن ئەفەندی کەرکووکی، شاکر مستەفا، عەبدولڕەزاق ئەفەندی عەبدولوەهاب و جیهادی کوڕی.

دقاق رز (برنج کوتانەوە):

سالح ئەحمەد و عوسمانی کوڕی، پسمام ئەحمەد و حەسەن و محەمەدی کوڕی، سالح ئەحمەد و عوسمانی کوڕی.

قاوەچی:

عەبۆ سلێمان و کوڕەکانی سالح و شەریف و عەلی و مستەفا

موئەزن (بانگدەر):

مەلا فەتاح مەلا محەمەد موئەزن و کوڕەکانی مەلا ئیبراهیم و مەلا ئەمین و یحیی و یونس

کاسب:

تاهیر محەمەد سالحی برن، ئەمین حوسێن خواز، نادر محەمەد شاکر عەبدولقادر و فەتاحی کوڕی، فەتاح شەریف و محەمەد حەمیدی کوڕی.

بوستانی (باغچەچی):

جەرجیس یونس و رەشیدی برای، خەلیل حاج عەلی و مەعرووفی کوڕی، ئەسعەد مەلا سالح، عوسمان سلێمان عەبدولواحید و کوڕی، یونس جەرجیس و حەیدەری کوڕی.

خانچی:
ئەحمەد محەمەد.

هەندێ زانیاری لەبارەی دانیشتووانی گەڕەکی سەرای قەڵای هەولێر لە ئاماری ١٩٢٢دا

١. حاجی ساڵح- حاجی قادر دەباغ زادە و براکانی بە بازرگانی پێستە و خوریان بۆ دەرەوەی وڵات دەنارد، بۆیە بە دەباغ ناسران، چوار برای هەبوو.
٢. حاجی مەحموود حاجی قادر دەباغ.
٣. فەتاح حاجی قادر دەباغ.
٤. شهاب حاجی قادر دەباغ، بە نازناوی (چەلەبی)یش ناسراون و باوکی دکتۆر عەبدولڕەزاقە.
٥. وەلی چەلەبی حاجی قادر، ئەوەیان لە سەرەتای بیستەکان مردووە.
٦. هاشم دەباغ کوڕی وەلی چەلەبی بوو.
٧. ئەحمەد چەلەبی کوڕی حاجی مەحموود-ی دەباغ.
٨. عەبدولخالق چەلەبی کوڕی ئەحمەد چەلەبی بوو.
٩. محەمەد چەلەبی کوڕی فەتاح چەلەبی باوکی دکتۆر کامیران دەباغ.
١٠. موعتەسەم دەباغ- پارێزەر بوو.
١١. حاجی ڕۆستەم چەلەبی کوڕی حاجی ئیلیاس.
١٢. قۆجەی برای ئەوانە بە نازناوی قەساب دەناسرێن.
١٣. عوسمان قۆجە- بەڕێوەبەری دواناوەندی و سەرپەرشتیاری پسپۆری هەولێر بوو.
١٤. شێت مستەفا.
١٥. بەشیر مستەفا دەوریان دیارە لە پێناو کوردایەتی.
١٦. یونس مستەفا
١٧. عەلی پاشا کوڕی مەحموود ئاغای دۆغرەمەچی- ئەندامی پەرلەمانی ڕژێمی پاشایی عێراق بوو.
١٨. فەتاح شەریف.
١٩. مەجید-ی کوڕی- لە کوردایەتی دەوری هەبوو.
٢٠. ئیحسان دۆغرەمەچی و تەحسینی برای پارێزەر بوو، لە دەرەوەی وڵاتن، هەردووکیان کوڕی عەلی دۆغرەمەچین.
٢١. جەبار ئاغا عەبدولڕەحمان (کانی) شاعیرێکی کورد پەروەر بوو، دۆغرەمەچییە.
٢٢. بورهان (جاهید)ی برازای کانی، ئەویش شاعیر بوو.
٢٣. تەها ئاغا- ناوی کوڕەکانی ئەوانە بوون (سەعید، یونس، محەمەد مستەفا، حاجی ئەحمەد ئاغا، ئەوانە لە بنەماڵەی عوزێرینە، مەلا شەرەفیشیان پێ دەڵێن)، کوڕەکانی حاجی ئەحمەد ئاغا-ش ئەوانەن (قادر، عەلی، ئیحسان، محسن).
٢٤. سەید جەمیل سەید کەریم، بە ڕەچەڵەک دەچنەوە سەر کوردەکانی (غازی عنتاب) لە تورکیا، سەید جەمیل باوکی فەریق-ە مامۆستای سەرەتایی بوو، ئێستا لە دەرەوەی وڵاتە.
٢٥. محەمەد عەلی موختار- باوکی عومەر فەوزی و عەدنان-یە.
٢٦. حاجی ئیلیاس ئاغا- چوار کوڕی هەبوو (حەسەن، حەیدەر، ئەنور، ڕۆستەم، چەلەبی) ئەنوەر-یان مامۆستای سەرەتایی بوو، قۆجەی برای حاجی ئیلیاس-یش- باوکی عوسمان قۆجە-ی بوو، بەڕێوەبەری دواناوەندی هەولێر بوو.
٢٧. عەبدوڵڵا حیلمی حاجی عومەر ئاغا- دوو کوڕی هەبوو، عەبدولڕەحمان چەلەبی و سەمەدیان- دوو کوڕی هەبوو عومەر و سەعید، بەڵام عەبدولڕەحمان-کوڕی نەبوو.
٢٨. عەبدولڕەزاق ئاغا فەتحوڵڵا ئاغا زادە- چەند جار بۆتە سەرۆک شارەوانی هەولێر لە سەردەمی عوسمانیدا.
٢٩. پیریاڵ ئاغا لە سامانداردەکانی ناسراوی شاری هەولێر بووە.
٣٠. خدر چەلەبی، لە سامانداردەکانی ناسراوی شاری هەولێر بووە.
٣١. محەمەد ئاغا مەحموود ئاغا، برای عەلی پاشا دۆغرەمەچییە، دەبێتە باوکی ڕەفعەت ئاغا، کە لە چلەکان بەڕێوەبەری ناوەندی و دواناوەندی و پەروەردەی هەولێر بوو... دکتۆر عادل-ی پزیشک کوڕی محەمەد ئاغای مەحموود ئاغایە.

عەبدوڵڵا حیلمی حاجی عومەر- باوکی عەبدولڕەحمان چەلەبی کە یەکەم کەس بوو بەنزینخانەی لە هەولێر دانا پاش هێنانی ئۆتۆمبێل بۆ شاری هەولێر لە چلەکان بە شەراکەت لەگەڵ هاشم چەلەبی دەباغ.

عەبدولسەمەدی برای تاکە کوڕێکی هەبوو بەناو سەعید، لە

ساڵی ١٩٤٦ز لە تەمەنی لاویدا وەفاتی کرد، مستەفا حیلمی برای عەبدوڵڵا حیلمی سێ کوڕی هەبوو: (شێت مستەفا حیلمی، بەشیر مستەفا حیلمی، یونس مستەفا حیلمی)، ئەوانە دەورێکی باڵایان لە کوردایەتیدا هەبوو.

سەید ئەحمەد پاشا، بنەماڵەی ئەحمەدیەکانی شاری هەولێرن، لە نەوەکانیان زیوەر ئاغا و حاجی سوار ئاغا.

ئیبراهیم عاسم ئەفەندی حەیدەری- باوکی داود بەگ کە وەزیری دارایی بوو لە سەردەمی ڕژێمی پاشایی لە عێراقدا.

٣٢. محەمەد ئاغا مەحموود ئاغا- برای عەلی پاشا دۆغرەمەچی و کوڕەکانی (د. عادل و رەفعەت ئەفەندی).

٣٣. شاکر مەلا رەشید و بەکر-ی برای، مەلا شاکر ئەوەیان ئیجازەی عیلمی مەلایەتی وەرگرت و مامۆستای زمانی تورکی بوو.

شێخ شەریف شێخ عەبدوڵڵا- ئەم لە گەڕەکی (تکیە)ی قەڵا، تەکیەی بەناوی تەکیەی شێخ شەریف ناوبراوە قادری کوڕی شێخ شەریف باوکی شێخ فوئاد و شێخ دڵشادیە. تەکیەکەیان تێکچوو لەبەر کۆنی. ئێستا تەکیەیەکی نوێیان دروست کردووە لە ساڵی ١٩٨٥ لە گەڕەکی ئازادی.

٣٤. رەشید ئەفەندی ئەحمەد ئەفەندی: باوکی خالس و ناسح.

٣٥. مستەفا مەلا ئەمین ئەفەندی برای ئەحمەد نەجار-ی بانگدەر و قادر نەجار ئەم مستەفایە کاتبی مەحکەمەی شەرعی بوو، دوا جار بوو بە ئیمامی مزگەوتی نەجارەکان. ئەحمەد نەجار-یش باوکی (د. شێرزادی)یە، حەسەن حەلیم بەقاڵ بوو دوکانەکەی لەناو بازێڕی نەجاران بوو.

موختار ئاغا سەلیم ئاغا- دەبێتە باوکی (حەی؟؟ر، جەبار، یونس، حوسێن، سەلیم)، سەلیمیان مامۆستای سەرەتایی بوو.

عوسمان سەید عومەر ئاغای سەید ئەحمەدی باوکی (قەرەنی و نازم ئاغا)، زیوەر ئاغای کوڕی سەید ئاغای- سەید ئەحمەدی باوکی حاجی سوار ئاغایە.

٣٦. شەریف ئەفەندی حاجی مەلا سەعید ئەفەندی، دەبێتە باوکی شاکر شەریف، سەعدەدین شەریف سەعدەدین بە جوانە مەرگی مرد. شاکر- یان باوکی (محەممەد زیاد)یە، ئێستا لە دەرەوەی کوردستانە و لە ئەڵمانیایە.

٣٧. ئەوانە کاریان بەزازی بووە و بنەماڵەکەیان بە دۆغرەمەچی ناسراون (ئیبراهیم عەبدولقادر دۆغرەمەچی).

خەیرولڵا حاجی عبد الکەریم خۆشناو- یەک لە چوار ئەفسەرە شەهیدەکانی کۆماری کوردستانە... لە ١٩ی حوزەیرانی ١٩٥٧دا لە سەردەمی ڕژێمی پاشایی عێراقی شەهید کران.

هەندێ زانیاری لە بارەی دانیشتووانی گەڕەکی تەکیەی قەڵای هەولێر لە ئاماری ساڵی ١٩٢٢دا

* یاسین خورەشید دارتاش رەشادی باوکی (حاجی نەجات-ی بەڕێوەبەری شارەوانی هەولێر) و پەرلەمانتار لە پەرلەمانی کوردستاندا.

* محەمەد تەرزی/ حەمە سوڵتان- ی باوکی حاجی سادق و حاجی فایق- ی بەرگدروو و بازرگان.

* مەقسوود خدر ساڵح ئاغۆک (هێل و دارچین فرۆش) بوو.

* غەفوور عەلی چەلەبی- کتێبی ئایینی دەفرۆشت لە بازاڕی قەیسەری- دەبێتە خاڵی (محەمەد تاهیر- ی کوردی مەکی شافعی خۆشنووس) کە لە سعودیەیە.

* سەید مەردان سەید قادر- ی کەرکووکی- باوکی (ئەنەس و وەهاب) بانگدەری مزگەوتی قەڵای هەولێر، مەلا فەندی لە ساڵی ١٩٢٠ بە ماڵ و خێزانیەوە هێنایە هەولێر لەبەر دەنگ خۆشی.

* ئەحمەد عوسمان ئەفەندی باوکی فەیسەل و زەید و ئەمیر، چەند ساڵێک نائیبی پەرلەمانی سەردەمی پاشایی عیراق بوو، لە هەولێریش سەرۆک شارەوانی و موتەسەریف بووە!

* شێخ یونس ئەفەندی حەسەن ئەفەندی/ تاهیری- ی برازای- دەکاتە باوکی نیازی ئامۆزای ئەنوەر عەبدوڵڵا دڵسۆز-ە.

* داود ئاغا سەعید ئاغای یەعقوب ئاغای قاسم بەیاتی باوکی حاکم قاسم و نازم ئاغا و عەبدولقادر-یە.

* حاجی مەلا ئیبراهیم-ی مەلا هیدایەت باوکی سەلیم-ی سەلیم-یش، دەبێتە باوکی یەحیا و فەتاح-

ی دەوریان هەبووە لە کوردایەتی لە چلەکان، عەساف نادر لە تاپۆ فەرمانبەر بوو.

* سەیدۆک عەبد مەلا عیسی- باوکی سەلیم و کەریم، مەجید و ئەمین و سابیر- ئەمین- ماوەیەک بانگدەر-ی مزگەوتی حاجی سالح-ی دەباغ بوو لە چلەکان- ئەوانە لە بازاڕ کاری ئاسنگەریان دەکرد لە بازاڕی هەولێر.

* عەبدولرەزاق ئاغا خورشید ئاغا عالمزادە باوکی حاکم حەیدەر دەبێتە باپیری حاکم تەحسین یاسین-ی لە لای دایکییەوە، عەبدولرەزاق ئاغا لە سەردەمی عوسمانییەکان سەرۆک شارەوانی هەولێر بووە. مەعرووف ئاغای برا- شی باوکی عزەدین مەعرووف ئاغایە نادر ئاغای برا-شیان باوکی دکتۆر مستەفا-یە.

* حاجی حەسەن چەلەبی، عیسی فهمی لە پێشدا مامۆستای سەرەتایی بوو. دواجار چووە خوێندنی بالاتر، شەهادەی دکتۆرای وەرگرت لە بەیتەری... عەبدولوەهاب-ی براشی ئەندازیار بوو لە پاشتر بەلگەنامەی پارێزەریشی لە یاسا وەرگرت لە زانستگای بەغدا. لە سالی ١٩٥٨ز کرا بە سەرۆک شارەوانی بۆ ماوەی پێنج سالان، هەتا سالی ١٩٦٣ز لە سەردەمی سەرۆکایەتی شارەوانی هەولێر. لەو کاتە شارەوانی هەولێر رۆژنامەیەکی هەفتانەی دەردەچواند بە ناوی (هەولێر) لە چاوپێکەوتنێکدا خوالێخۆشبوو عەبدولوەهاب گوتی: جارێکیان ئەم بەدرەدین عەلی-یە بە دوایدا ناردم و پێی وتم: ئەگەر ئەو لاوە رۆشنبیرانەی ئەورۆ هەر نووسینێکتان بۆ بنێرین نووسینەکان فەرامۆش بکەن، چونکە ئەوانە (مخرب)ن منیش گوێم نەدایە فەرمانەکەی، چەند نووسینێکیانم بلاو کردەوە و خستمییە ژێر چاودێرییەوە، هەڕەشەی لێ کردم و گوتی: جارێکی دی فەرمانەکەم بە جێ نەگەیەنی ئازارت دەدەم، دواجار هەر وازی لێنەهێنام، چەند راپۆرتێکی ناشیرینی بە دژ من نووسیبوو بۆ ئازاردانم...

* ئەمین وەستا سەلیم، باوکی ئەم بەرێزانەی خوارەوەیە (یونس و بەکر و مەولوود)ە، ئەم وەستا سەلیم-ەی باوکی دەبێتە مامی راستەقینەی قازی محەمەد-ی شەهید، سەرۆک کۆماری کوردستان، لە کاتی خۆیدا لەسەر جموجۆلی رامیاری لە گرتووخانەدا بەند دەکرێ و لە پاشاندا شەوێک لە شەوان لە هەلێکی لەگەل چەند کەسێک رادەکەن، هەر بەم شەوە خۆیان دەگەیەننە کاروانچییەکانی سنووری عێراق، پاش گۆڕینی جلوبەرگیان دەرباز دەبنە عێراق، ناوی خۆی کە (مونیر) بووە دەیگۆڕێ بە وەستا سەلیم لە هەولێر دۆستایەتی پەیدا دەکات و لەگەلیان دەچێتە موسل، لەوێ هەموویان مسگەر بوون دەست بەکاری مسگەرایەتی دەکات، لە هەولێر پێیان دەگوتن سەفارچی (قازانچی/ مەنجەلکەر) خوشکی دەخوازێ ناوی گورجیە خان دەبێ خەلکی گوندی (تریەسپیان) دەبن لە کەندیناوە، ئەم ئافرەتە دەبێتە پارێزەری خوالێخۆشبوو (عەونی یوسف).

* عومەر حاجی سەلیم- دەبێتە برای ئەمین حاجی سەلیم.

* عەلی حاجی شەریف برای وەلی حاجی شەریف- ئەوانە لە هەولێر لە بازاڕی بەقالەکان بوون، دوو کوڕی هەبوون (خدر و خەلیل) ئەوانەش کاری باوکی خۆیان کردووە.

* عەبدولرەزاق ئەفەندی قولی- پاسەوان جیهادی کوڕی لە دەرچووانی (دار المعلمین الابتدائیة) سالی ١٩٤٢ز بوو.

* شاکر حاجی سادق و قۆجەی برای، کە ناوی راستەقینەی سەلیم بوو، دەبێتە باوکی (رەئووف قۆجە)ی بەڕێوەبەری پۆلیس فازل سەلیم.

* عەبدولرەزاق حاجی حوسێن-ی دەباغ برای فەتاحی دەباغ، دەبێتە باوکی نورەدین عەبدولرەزاقی دەباغ کە ئێستا موختاری گەڕەکی شۆڕشە لە هەولێر باوکی فەیسەل دەباغی سەرنووسەری گۆڤاری هەولێر.

* حاجی عەبدولکەریم ئەفەندی کۆیی- ئەم زاتە مەلا بوو بە جوبە و مێزەر مامۆستای سەرەتایی بوو لە هەولێر لە (مدرسە اربیل الاولى) و خۆشنووسێکی زۆر دەستڕەنگین و کارامە بوو.

* عەبدولرەحمان ئاغا تاهیر ئاغا باوکی مەحموودی بەقال، جەبار باوکی ئەندازیار ئەمیری سەرۆک شارەوانی هەولێر بوو، مەحموودیشیان باوکی فەتاحی حاکم بوو، کوڕێکی دیکەیشی هەبوو بەناوی عەبدولرەزاق مەحموود ئەویشیان لە بەغدا موفەتیشی عام بوو لە بەڕێوەبەرایەتی هێلی شەمەندەفەر.

* عەساف شێخ یونس- کاتبی

تەحریرات بوو لە موتەسەریفیەتی هەولێر، شەهاب شێخ یونس وەهاب شێخ یونس- برای هەردووکیان وەستای زۆر بوون بەناوبانگ بوون لە کاری بیناسازیدا.

* چەلەبی محەممەد- دوکانێکی خنجیلانەی هەبوو لەناو دەرگەی قەلا عەتار بوو، باوکی جەمیلی چایچی بوو، شوێنەواری چایەخانەکەی ئێستا چێشتخانە و کەبابخانەی هەولێرە، چوار کوڕی هەبوو (جەمیل محەممەد، مەحموود، عومەر، جەبار).

* دەکاتە باوکی خانەقینی.

* محەممەد غەفوور و ئەحمەد غەفوور دوو برا بوون کاری دارتاشیان دەکرد لە بازاڕی دارتاشان، ئەحمەد سلێمان باوکی حەیدەر، سەلیم، سلێمان بوو، سەلیمیشیان دارتاش بوو، ئەوانەش بوون لە هەولێر لە بازاڕی دارتاشان لەگەڵ چەند موسلمانێکی ئایینپەروەر ئەم مزگەوتەی بەرامبەر دوکانی سەید مەحموود حاجی حەسەنی شەکرچیان لە ناوەندی بیستەکان بنیاتنا.

* حەسەن حاجی هیدایەت- ناسراوە بە حەسەن هیدۆش، باوکی حەیدەر و شێخیل بوو، برای وەستا عەباسی ئاسنگەر بوو، ئەوانە لەسەر زمانی نەوەکانیان دەڵێن: ئێمە لقێکین لە میرەکانی پاشای سۆران، حەسەن حاجی هیدایەت مزگەوتەکەی دەکەوێتە نزیک چایخانەی بایز لە هەولێر (مزگەوتی حەسەن بەزاز و شێخی باوکی دکتۆر کامەران و مازن).

* فایق ئاغا سەلیم ئاغا برای حەیدەر سەلیم ئاغا، کە ڕوتبەی عەسکەری عەقید بوو لە ئوردووگای هەولێر، ئەوانە برازای نورەدین ئاغا و موحوسێن ئاغان، موحوسێن ئاغا و محەممەد ئاغا بۆ ماوەی (٣٠) ساڵ سەرۆک شارەوانی هەولێر بووە، هەر لە ساڵی ١٩٢٨ز هەتا ١٩٥٨ز.

* حاجی یونس عەبۆی ئاسنگەر- دەبێتە باوکی غولام شا و کاکە حەمەی باوکی مامۆستا موزەفەر.

* عەبدولڕەزاق ئیبراهیم- واتا حاجی مەلا ئیبراهیم دۆغرەمەچی، برای عەبدولقادری دۆغرەمەچی.

* مەلا ئەبوبەکر ئەفەندی حاجی عومەر ئەفەندی، کە ناسراوە بە (مەلا گچکە)، دەبێتە باوکی عیزەدین و قاسم، عیزەدین بوو بە ئەندامی پەرلەمانی عێراق لە پەنجاکان و ئازادی کوڕی عیزەدین وەزیرە لە حکومەتی کوردستان.

* ئیبراهیم یوسف ئەفەندی ئامۆزای ڕەشاد ئەفەندی خاوەن زەوی و زار و سامانداربوو، باوکی عەبدولباقی بوو.

* محەممەد ئەفەندی و عوسمان ئەفەندی موفتی هەولێر بوو، باوکی ئەم بەڕێزانەی خوارەوە بوو ڕەشید، ڕەشاد ئەفەندی، فەتاح، سەعید.

* حاجی شێخۆ حاج فەتاح.

* محیەدین- کوڕی و (دکتۆر محەممەد شێخۆی کوڕی) پووری دکتۆر محەممەد شێخۆی خوشکی خان خێزانی شێخی چۆلی بوو (ژنی سێیەمینی بوو) نەوەی نەبوو.

* فەخری ئەفەندی ئەمین ئەفەندی- لە سەردەمی موحسین ئاغای سەرۆک شارەوانی هەولێر فەرمانبەر بوو لە شارەوانی هەولێر.

* سەید موحیەدین ئەللاویردی بەقال- باوکی (محەممەد عەلی و شەمسەدین و عیزەدین)ە، ئێستا نەوەیان سەید بیلالە لە بازاڕی بەقالان ماست و پەنیرفرۆشە لەگەڵ کاری بەقالیش.

هەندێ زانیاری لە بارەی دانیشتووانی گەڕەکی تۆپخانە لە ئاماری ساڵی ١٩٢٢دا

* مستأجر/ کرێچی سەید محەممەد سەید عەبۆ ئاغا باوکی (سەیدەوان و هاشم و عەلی ئەفەندی و نادر ئاغای ئەسعەدی دوو برا بوون) عەلی ئەفەندی باوکی (فوئاد و ئەدیب و نەسرەت و ئیکرام) بوو، فوئاد مامۆستای سەرەتایی بوو لە ساڵی ١٩٣٣ز خوێندنی باڵای تەواو کرد.

* عەبدولوەهاب حیکمەت ئاغا برای ڕەسوول ئاغای ئەسعەدی، عەبدولوەهاب ئاغا، فەرمانبەر بوو لە شارەوانی هەولێر لە سەردەمی موحسین ئاغا سەرۆک شارەوانی هەولێر.

* مەلا سالح یەگەن- باوکی (محەممەد و عەلی و لەتیف و ڕەئووف و جەمیل) بوو، مزگەوتەکەیان ئێستا لە قەلا تێکچووە، کچێکیشی بەناو فاتیمەخان هەبوو، ئەویش دایکی هاشم دەباغ بوو.

* محەممەد عەلی یەگەن، باوکی عەبدولهادی سەر سپی بوو، جەمیل یەگەن باوکی (دکتۆر ئیحسان و

مامۆستا تەحسین بوو).
* تەقیەدین ئەفەندی (باوكی سەعید ئاغا و تەها و یاسین ئاغا و موختاری بوو).
* موختار- بەبێ نەوە مرد.
* سەعید- باوكی نازم ئاغا بوو.
* یاسین- باوكی تەحسین یاسین بوو.
* عەبدوڵڵا موخلیس بەگی نەوەی رەسوول پاشای برای پاشا محەمەدی رەواندوزی بوو، دەبێتە باوكی یەحیا بەگ.
* عومەر ئاغای ئەسعەدی- دەبێتە باوكی (عەبدولجەبار و خەلیل شەكیب)، عەبدولجەباریش باوكی (فەتاح ئەسعەدی و رۆستەم) بوو، رۆستەم لە پەنجاكان مرد.
* عەبدولجەبار- باوكی (فەتاح ئەسعەدی) بوو لە حزبی هیوا.
* تاهیر كەریم و ساڵحی برای- ئەوانەماڵیان لە پشت دیوانخانەی عومەر ئاغای ئەسعەدی بوو.
* ساڵح- خەفاف بوو پێڵاوی دروست دەكرد لە بازاڕ.
* تاهیر- ماست و پەنیر و ژاژی و دۆ و كەشكی لە بازێڕی بەقاڵان دەفرۆشت).
* باوكی ئەحمەد عەبدولڕەحمان قەسابە.
* مەجید عەبدولڕەحمان- باوكی (مەعرووف و حەمید و خورەشیدی) بوو، مەعرووف- باوكی رۆستەم بوو- دوكانەكەی شەقامی شێخی چۆلی بوو، لە ریزی حەكیمی دەرمانفرۆش بوو، رۆستەم خەزووری عەمید هاشم محیەدینە.
* حاجی مەلا حەسەن حاجی قادری دەباغزادە، دەبێتە باوكی (ئەمین چەلەبی و عارف چەلەبی)، ئەمین چەلەبی، لەگەڵ عەبدولڕەحمان چەلەبی و هاشم چەلەبی شەریك بوون لە بەنزینخانە، كە لە هەولێر یەكەمین بەنزینخانە بوو.
* عارف چەلەبی- براشی بازرگان بوو لە بازاڕی قەیسەری- زاوای حاجی ساڵحی دەباغزادە مامی بوو.
* ئەكرەم ئەمین- یش كوڕی ئەمین چەلەبی بوو، بەر لە پەنجاكاندا لە تەمەنی لاوێتی كۆچی دوایی كردووە.
* مام وەهاب حاجی ئەحمەد تووتنچی چاوشلی- دەبێتە باوكی حوسێن، حوسێن- یش باوكی (ئەحمەد و حوسام ئەوزاد)، ئەوانە هەموویان لە هەولێر كاری فرۆشتنی كەل و پەلی كارەبایی دەكەن.
* عەبدولكەریم باوكی هەریەك لە گەیلان و كەرخی و ئەزەم و عەبدولقادر و عەبدولباست و عەبدولخالق و عەبدولڕەزاق.
* محەمەد- باوكی هەریەك لە فاروق و رەشید و خورەشیدە.
* سەید كەریم سەید عوسمان- بە رەچەڵەك لە كوردەكانی غازی عەنتابی توركیان، دەبێتە باوكی سەید جەمیلی باوكی مامۆستا فەریق سەید جەمیلی باوكی نامیق سەید كەریم، دەبێتە باوكی سەید غەریب ئەفەندی مامۆستای سەرەتایی بوو لە هەولێر.
* حەسەن ئاغا ساڵح سوور چاوشلی- دەبێتە باوكی (عەبدولمەجید و وەلی و رەشید) ئاغا. عەبدولمەجید باوكی پارێزەر ئەكرەم عەبدولمەجید بوو و رەشید- باوكی پارێزەر هادی چاوشلی بوو.
* مەلا رەشید حاجی فەتحوڵلا- باوكی عەبدولجەباری بوو، برای مەولوود فەتحوڵلا بوو.
* حاجی محەمەد یەحیا یەمانی- ئەوەیان سەرباز بووە لە لەشكری عوسمانییەكان، رادەكا و دەچێتە یەمەن، لەوێ ژن دێنێ لە پاش تێكچوونی دەوڵەتی عوسمانی دەگەڕێتەوە هەولێر، بۆیە ئەو ناوە (یەمانی) پێوەلكاوە.
ئەوانە و بنەماڵەی مەلا رەشیدی سەرەوە یەك بنەماڵەن، پێیان دەگوت بنەماڵەی (بابە گەورە).
* محەمەد مەلا ئیسماعیل (مەلا قۆجە)ی شاعیری فەرامۆش كراو محەمەد سابیری برای، ئەوانە هەردووكیان دەبنە خاڵی موحیەدین سەید حوسێن (ئەژاد بەرزنجی)، ئەوانە لە بنەماڵەی چاوشلین و تاریق جامباز لە گۆڤاری (رامان)دا چەند پارچە شیعرێكی (مەلا قۆجەی) بە زمانی كوردی و توركی بلاو كردووەتەوە. برازای مەلا قۆجەن مەلا ئیسماعیل دەروێش ئاغا.
* شێخۆ شەریف ئاغا.
* غەفوور محەمەد ئەمین ئاغا.
* نوورەدین و نامیق- ئەو دوو برایەش كوڕی شێخۆ ئاغان.
* مەعروف حاجی رەزاق- برای مەلا رەشید و مەلا مەولوود بوو.
* مەلا لەتیف مەلا مەولوود- باوكی- مەجید و عارف و حاجی خەلیل دەدانساز و مەلا تۆفیق مەلا مەولوود برای مەلا لەتیفە.
* حاجی عەباس ئیلیاس و حاجی

عوسمان ئیلیاس برا بوون، حاجی عوسمان- دەبێتە باوکی (موسا و ئەیوب و یەعقوب و بورهان).

* خەتاب ئاغا مەلا ئیسماعیل- ئامۆزایانە دەبێتە باوکی پارێزەر زیوەر خەتاب.

* مەجید ئەحمەد سبیلچی- دەبێتە باوکی- حاجی نامیق، کاری عەتاری دەکا لە بازاڕ لە تەک مزگەوتی گەورەی بازاڕە، واتە حاجی نامیق.

* یووسف ئەفەندی قازی باوکی عەونی یووسف پارێزەر جەلیل وشیارە، دادوەر و ئەندامی چالاک بوو لە حزبی هیوا.

* سەعید مەلا خورشید- فەتاح مەلا خورشید- رەزاق مەلا خورشید، سێ برا بوون.

* سەعید- باوکی عەبدولوەهاب بوو، سەردەمێک سکرتێری حزبی سوشیالیست بوو لە هەولێر، واتە عەبدولوەهابی کوڕی سەعید، رەزاق مەلا خورشید باوکی عەبدولحەمید و محیەدین بوو، عەبدلحەمید لە دواجنی/ پەرەوولی هەولێر سەردەمێک فەرمانبەر بوو. محیەدینیان کاری بازرگانی دەکرد.

* عەبدوڵڵا ئەفەندی عەبدولقادر- دەبێتە باوکی (شەریف و شەهاب و زیوەر و هاشم). هاشمی ئەندازیار و سیاسەتمەدار لە ساڵی ۱۹۷۰- ۱۹۷۵ز سەرۆک شارەوانی هەولێر بوو، کوردپەروەرێکی ناسراوە.

* وەستا محەممەد ئەحمەد خروفە موسلی و براکەی بەشیر- ئەوانە دوو برا بوون لە موسڵەوە هاتبوونە هەولێر، کاری زێرینگەریان دەکرد لە پاشانان لە چلەکان گەڕانەوە موسل.

* شێخۆ مەحموود دەبێتە باوکی (رفعەت و عوسمان)، ئەوانە لە بازاڕی کوتاڵ فرۆشان کاری بازرگانیان دەکرد، ئیسماعیل مام عەرەب بەقاڵ دەبێتە باوکی حاجی حەیدەر و حاجی ئەسعەد دارتاش لە بازاڕی دارتاشان.

* شێخ محەممەد مەلا عابد- مەلای مزگەوتی مەلا عابدی باوکی بوو، دەبێتە باوکی (سالح و تاهیر)ی مامۆستای سەرەتایی بوون، ئێستا لە گەڕەکی تەعجیل لە باخچەی ماڵی خۆی گوڵ و گوڵزاری بیان دەچێنێ بۆ فرۆشتن، یەک دوو منداڵی بچووکی هەیە. حاجی محەممەد حاجی خدر- دەبێتە باوکی (مەلا شاکر و مەلا تەها)، مەلا شاکر-باوکی (سابیر و عادل) بوو.

* مەلا تەها-ش کتێبخانەیەکی ئایینی هەبوو لە دەرگای قەیسەری هەولێر-لە ناوەڕاستی هەشتاکان ئەمری خوای کرد.

* مەلا محەممەد مەلا ساڵح. براکەی شێخ یونس ئەفەندی.

* مەلا محەممەد ساڵح باوکی (شاکر قاچی و شەوکەت) بوو، شاکر- قازیش دەبێتە باوکی سەیدەلی نەزار شێخ یونس ئەفەندی برای مەلا محەممەد، مەلا ساڵحیش دەبێتە باوکی (نافیع یونس)ی سیاسەتمەدار و کوردپەروەری شەهیدی ئازادیخوازی کوردستانی عێراق و ئەندامی حزبی هیوا و ناوی نهێنی (غەمگین) بوو.

* محەممەد عبلۆش- کنێر- باوکی (نوری کنێر و عەلی) بوو، کاری بەقاڵیان دەکرد لە بازاڕی بەقاڵان، نوری فەرمانبەر بوو بەناو (مدیری تحریرات) لە موتەسەریفیەی دیالە و سلێمانی.

* رەمزی ئێستا بەقاڵە و دەکاتە برازای نوری کنێری و دوکانەکەشی لە بازاڕی بەقاڵان دایە.

سەرچاوە و پەراوێز

1. رۆژنامەی (الصباح الجدید)، ژ ۱٦٤/ ۱۱، ت ۲، ۲۰۰٤، (وقائع أول انتخابات عامة في العراق، عام ۱۹۲۲).
2. لە ئەرشیفی برای پەرلەمانتارم کاک نەجات نەجار (چاوپێکەوتنێکی بلاونەکراوەی لەگەڵ شێخەشەل (۱۹۹۷) ئەنجامدا بوو) خستییە بەردەستمان.
3. ئامارەکەم لە پەرلەمانتاری خوالێخۆشبوو (ئیبراهیم دۆغرەمەچی) وەرگرت.
4. برای پەرلەمانتار کاک رەشاد ئەحمەد ئیبراهیم، سەرۆکی لێژنەی شارەوانی و گواستنەوە و گەیاندن لە پەرلەمانی کوردستان بە ئامارەکەدا چووەتەوە.
5. لەسەر داواکاری بەندە (بەڕێز: نەژاد بەرزنجی) لە دایک بووی قەڵای هەولێری ۱۹۲۰، هەندێ لایەنی نەزانراو و شاراوەی ئەوسای قەڵاتی هەولێری تۆمار کرد.

هەڵبژاردەیەک لە بڕیارەکانی ئەنجوومەنی شارەوانی هەولێر لە ساڵانی ١٩٣٦-١٩٣٧

لێکۆڵینەوە و خستنەسەر ڕێنووسی نوێی کوردی:
سۆران عزەدین فەیزی

گەر هەر شارێک جەستەیەکی زیندوو بێت، ئەوا شارەوانییەکەی دڵ و دەمارەکانییەتی. بەچالاک بوونی دڵ و گەیشتنی خوێنیش بۆ گشت دەمار و دەزوولەکان، زیندەگی لەشەکە یاخود بڵێین شار و کۆمەڵگەکە مسۆگەرو بەردەوام دەبێت. ئاشکراشە ئەرک و کارەکانی شارەوانی پەیوەندی ڕاستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆی بەژیانی ڕۆژانەی هەموو ئەو کەسانە هەیە کە لەناو چوارچێوەی سنووری دیاریکراوی شارەکەیدا دەژین، تەنانەت بۆ مردووەکانیش پێویستە قەبرستان دابین بکات. کەواتە جۆر و ئاستی ئەو خزمەتگوزارییانەی هەر شارەوانییەک پێشکەش بە هاووڵاتیانی دەکات بە باشترین و ڕاستترین پێوەر دادەندرێن بۆ دیاریکردنی ڕادەی پێشکەوتنی شارەکە و پلەی شارستانێتی تیایدا.

لە لایەکی دیکەوە بە پێداچوونەوە بە بڕیارەکانی هەر ئەنجوومەنێکی شارەوانی و ئەو کار و پرۆژانەی لایەنی جێبەجێکردنەکەی لە ماوەیەکی دیاریکراودا ئەنجامی دەدات، خۆی لە خۆیدا ئاوڕدانەوەیەکە لە بەشێکی بەرچاوی مێژووی شارەکە و وڵاتەکەی، جا لە پێودانگەی هەستکردن بەم ڕاستییەوە، بەڕێزان کاک حەمید بەدرخان و دکتۆر مەولود ئیبراهیم، سەرجەم بڕیارەکانی ئەنجوومەنی شارەوانی هەولێر لە ساڵانی ١٩٣٦ و ١٩٣٧یان خستە بەردەستم، کە بەو شێوە زمانە کوردییە و ڕێنووسەی لەو کاتیدا لە نووسینە ڕەسمییەکاندا بەکاردەهێنران نووسراون، بۆ ئەوەی منیش بەپێی شارەزاییم لەکاروباری شارەوانی، لێیان وردبمەوە و هەڵبژاردەیەکیان لێ دەستنیشان بکەم و بە ڕێنووسی ئێستای کوردی دووبارە بیاننووسمەوە. بەپێی ئەمەوە زێتر لە (٢٢٠) دەق لە بڕیارەکانی ئەم دوو ساڵەم هەڵبژارد و ئامادەم کردن. بە تێڕوانینیشم لە ناوەڕۆکی بڕیارەکان چەندین تێبینی لە مێشکم گەڵاڵەبوون و بە پێویستم زانی لەگەڵ دەقەکاندا بیانخەمە بەرچاوی خوێنەری بەڕێزەوە، کە ئەمانەن:

١- لە ساڵی ١٩٣٠ یاسای زمانە خۆجێییەکان لەعیراق دەرچوو و جێبەجێکرا، بەگوێرەی ئەمە، لەپاش بەرواری ئاماژەپێکراو زمانی کوردی بە فەرمی لە فەرمانگەکانی کوردستانی عیراق بەکارهێنرا، بەڵام لە ساڵانی چلەکانی سەدەی ڕابردوو حکوومەتی عیراق لەم هەنگاوە پێشکەوتنخوازە پەشیمان بووەوە و زمانی عەرەبی بەسەر گشت دامودەزگاکانی کوردستان سەپاند. بەمجۆرە دەبینین گشت بڕیارەکانی ئەنجوومەنی شارەوانی هەولێر لە ساڵانی ١٩٣٦ و ١٩٣٧ بەزمانی کوردی نووسراون. بە وردبوونەوەش لەم بڕیارانە ئاستی دەربڕین و ڕێنووسی کوردی لە ساڵانی ناوبراودا لەلایەن عەوامی خەڵکەکەمان بۆ دەردەکەوێت، چونکە بە قەڵەمی فەرمانبەرانەوە نووسراون نەک ئەدیب و نووسەران. گومانیش لەوەدانییە کە زمانی ئەدەبی کوردی لەو کاتیدا لە ئاستی ئەو دەقانەدا بەرزتر بووە، بۆ نموونە هەر لە ساڵی ١٩٣٦ و لە هەولێر، گۆڤاری ڕووناکی لەلایەن مامۆستایان حوزنی موکریانی و شێت مستەفا دەردەکرا و شێوەی داڕشتن و نووسین تیایدا

زۆر لەم بڕیارانە ڕێکوپێکتر و پاراوتر بوو. لەگەڵ ئەوەش دەکرێت زمانی پێ نووسراوی ئەم بڕیارانە بە نموونەی نووسینی ڕەسمی لە فەرمانگەکانی هەولێر لە ساڵانی ناوبراو دابنێین.

ئاشکرایە، ئەوەی ئێمان بە تایبەتی ئەوانەی لەپاش ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٩١ و دامەزراندنی حکوومەتی هەرێمی کوردستان چاویان لەژیان بووەتەوە، لەسەر بەکارهێنانی زمان کوردی لە کاروبارە فەرمییەکان و گشت بوارەکانی دیکە ڕاهاتوون، لەوانەشە بەکوردی بوونی ئەم بڕیارانەیان لەلا ئاسایی بێت، بەڵام بۆ ئێمەمانان کە لەژێر زەبری حکومەتە ڕەگەزپەرستە یەک لە دوای یەکەکانی عێراق ژیاوین، بە خوێندنەوەی ئەم بڕیارە بەکوردی نووسراوانە زۆر دڵخۆش دەبین و هەر بەکارهێنانی زمانەکەی خۆمان لە فەرمانگەکانی کوردستان لە ساڵانی سییەکانی سەدەی ڕابردوو، گەشبینی و کاریگەرییەکی گەورە لەدڵ و دەروونمان دەچەسپێنێت.

بە بەراوردکردنێکی سەرپێیی لە نێوان ئاستی زمانی کوردی ئەوڕۆکەمان لەگەڵ شێوەی نووسینی ئەم دەقانەدا، ڕادەی پێشکەوتنی زمانە شیرینەکەمان لەم قۆناغەی ئێستاماندا بەروون و ئاشکرایی بۆ دەردەکەوێت، ئەمەش بەگرنگترین دەستکەوتی خەباتی دوور و درێژی میللەتەکەمان لەپێناو چەسپاندنی بوونی نەتەوایەتی خۆیدا دەژمێردرێت. کەواتە ئەو زمانەی ئەو بڕیارانەی پێ نووسراودتەوە، ئەو کوردییە پەتییە نییە کە لەم سەردەمەدا باوە، بەڵکو پڕە لە وشەی غەیرە کوردی و زێتر دەگەڕێتەوە ژێر کاریگەری دەربڕینی مامۆستا ئایینییەکانەوە، چونکە زۆربەی فەرمانبەرەکانی ئەوکاتی دەرچووی مزگەوت و مەدرەسە ئایینییەکان بوون یا سەرەتا لەوێوە دەستیان بەخوێندن کردبوو. بۆیە شتێکی ئاساییە کە لاسایی مامۆستاکانی خۆیان بکەن و هەمان ڕێڕەوی دەربڕین بگوازنەوە فەرمانگەکانیش. لێرەشدا بەپێویستی دەزانم ئاماژە بە چەند وشەو دەستەواژەیەک بکەم کە زۆرجار لەناو ئەو بڕیارانەدا دووبارە کراونەتەوە، هەروەها ئەو ماناو مەبەستانەی بۆیان بەکارهێنراون ڕوون بکەمەوە، لەمانەش بۆ نموونە (قاقزی موتەصەرف) واتە نووسراوی پارێزگار، (موندەرەجاتی) واتە ناوەرۆکی، (بینا بە) واتە لەسەر بنەمای، (لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە) واتە لەلایەن سەرۆکایەتی شارەوانییەوە بە ئەنجوومەنەکەمان سپێردراوە، (لیوا) واتە پارێزگا، (ڕاپۆر یاخود تەقریر) واتە ڕاپۆرت، (ئەعضایانی بەلەدیە) واتە ئەندامانی ئەنجوومەنی شارەوانی، (پێچراو و مەربووطە) واتە هاوپێچە....

شایانی باسە، لەسەر هەر بڕیارێک لەم بڕیارانە وشەی (قەرار) نووسراوە، یا لەهەندێک حالەتی تایبەتی وشەی (مەضبەطە) یا (تەصدیق) یان لەسەر تۆمارکراوە، ئێمە ئەمانەمان وەک خۆیان دووبارە کردووەتەوە لەگەڵ دیارکردنی زنجیرەی ژمارەی هەر بڕیارێک لە ساڵەکەی خۆیدا. هەروەها لە دەقی بڕیارەکاندا زۆرجار دەستەواژەی (بەکورەی) بەرچاو دەکەوت کە مەبەستی دەستەواژەی (بەگوێرەی)ە، بۆیە هەر ئەوەی دواییمان بەکارهێناوە.

لە کۆتایی ئەم خاڵەدا جەخت لەسەر ئەوە دەکەم کە سەرجەم ئەو بڕیارانەی ئەم دوو ساڵە و بەو شێوە کوردییەی کە پێیەوە نووسراون، بە دیکۆمێنتی گرنگ دەژمێردرێن لە ڕێڕەوی پێشکەوتنی زمانەکان و پێویست بە پاراستنیان و زێتر قووڵبوونەوە دەکات لێیان.

٢- بە پێداچوونەوە بە بڕیارەکان، دەردەکەوێت کە سەرۆکایەتی شاردوانی هەر شارێک لە عێراق، لە دامەزراندنی حکومەتی عێراقەوە لە بیستەکانی سەدەی ڕابردوودا تا ساڵانی حەفتاکانی هەمان سەدە، سەرپەرشتی زۆربەی خزمەتگوزارییەکانی ناو شارەکەی دەکرد. بەڵام لە ساڵانی حەفتاکاندا سەرۆکایەتییەکان کران بە بەڕێوەبەرایەتی و چەند لایەنێکی وەک کارەبا و ئاو و ئاوەڕۆکان و لەم دواییەشدا باخچەکانیشیان لێ جیاکرانەوە و بۆ هەر یەکێکیان فەرمانگەی تایبەتیان دامەزراند.

هەرچەند حکومەتی هەرێمی کوردستانیش وەک هەوڵێک بۆ گەڕاندنەوەی پایەی شایان بەم دەزگایە، دووبارە بەڕێوەبەرایەتییەکانی شارەوانی کردەوە بە سەرۆکایەتی، بەڵام هەر بە دەسەڵاتی بەڕێوەبەرایەتییەکان مانەوە. لێرەشدا پێویستە ئاماژە بەوە بکەین کە لە ساڵی (٢٠٠١) ئەنجوومەنەکانی شارەوانی لەگشت شار و شارۆچکەکانی هەرێمی کوردستان بە هەڵبژاردن هاتنە کایەوە، ئەمەش وەرچەرخانێکی گرنگ بوو لەمێژووی شارەوانییەکان، چونکە دەیان ساڵ بوو هەڵبژاردنی ئەم ئەنجوومەنانە وەک نەریتێکی دیموکراسی لەلایەن

حکوومەتەکانی عێراقەوە پشتگوێ خرابوو. هیوادارم ئەم پرۆسە شارستانییە بەشێوازی پێشکەوتووتر لەناو کۆمەڵگاکەمان بچەسپێت.

ئەگەرچی ڕێچکەی بیرۆکەکان کەمێک لە بابەتە سەرەکییەکەی خۆمان دووری خستینەوە، بەڵام با بگەڕێینەوە ساڵانی ١٩٣٦ و ١٩٣٧ و لە بڕیارەکانی ئەنجوومەنی شارەوانی هەولێری ئەوکاتی بڕوانین، بۆ ئەوەی گرنگترین ئەرک و چالاکییەکان و سنووری دەسەڵاتەکانی ئەم ئەنجوومەنە و دەزگای شارەوانی لە ساڵانی ناوبراو ئاگاداربین. بەم تێڕوانینە چالاکییەکان دەکەین بەچەند خاڵێک و لەپاڵ هەر خاڵێک ژمارەی بڕیارێک یا زیاتر لەو بڕیارانەی هەڵمان بژاردوون، بۆ بەهێزکردنی بۆچوونەکانمان دەستنیشان دەکەین، لەمانەش: دانانی نەخشەی گەڕەک و شەقامەکانی ناوشار و دیاریکردنی درێژی و بەرینیان، نموونەش بۆ ئەم لایەنە لەم بڕیارانەی خوارەوە ڕەنگ دەدەنەوە (بڕیارەکانی ژمارە ٢٢٠، ٩٦، ٢٩٥، ٣٧٧، ٥٥٢، ٧٠٨، ٧٣٥ لە ساڵی ١٩٣٦) و (٨٧، ٩٧، ٢٣٧، ٢٤٦، ٣٤٥، ٣٤٦، ٤١٤، ٥١٢، ٥٠٥ لە ساڵی ١٩٣٧). ڕاستاندنی (تصدیق)ی بودجەی ساڵانەی شارەوانی (بڕیارەکانی ژمارە ١٢٥ لە ساڵی ١٩٣٦ و ١٠٥ لە ساڵی ١٩٣٧). دابینکردنی خزمەتگوزارییەکانی تایبەت بە ئاو و ئاوەڕۆ و باخچەکان و ڕووناککردنەوەی بازاڕ و گەڕەکەکان (بڕیارەکانی ژمارە ٤٤، ١٣٩، ١٦٥، ٤٨١، ٥٤٧، ٨١٦، ٦٢٠، ١٧٦ لە ساڵی ١٩٣٦ و ٧، ١١٩، ١٢٤، ٢٩٦، ٦٣٥ لە ساڵی ١٩٣٧). خاوێن کردنەوەی شار و زبڵخانەکان و دەرکردنی ڕێنمایی تایبەت

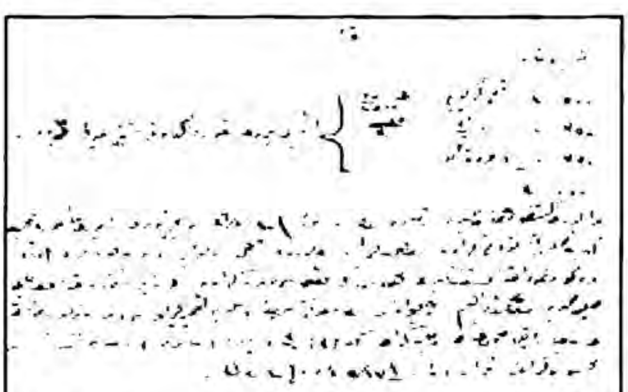

بە خاوێنی و پاراستنی تەندروستی لە شوێنە گشتییەکان (بڕیارەکانی ٥٧، ١٤١، ١٨٨، ٢٢٠، ٣١٣، ٣١٢، ٤٢، ٤٢٣، ٤٣٨، ٤٤٠، ٥٢٠، ٧٠٠، ٧٢٠، ٧٣٨، ٧٠٣ لە ساڵی ١٩٣٦ و ٩٢، ١٢٤، ٢١٩، ٣١١ لە ساڵی ١٩٣٧). دیاریکردنی ڕەسم و باج و پاراستن و بەکرێدانی موڵکەکانی شارەوانی لەخانوو و دوکان و زەوی و گۆڕەپانەکانی تەرخانکراو بۆ کڕین و فرۆشتنی مەڕ و ماڵات و بارەدار و سەوزە و مێوە و ڕەژوو... (بڕیارەکانی١٢٤، ٢٢٨، ٢٩٧، ٩٧، ٩٩، ٢٦، ٧٥٣، ٨٤٥، ٥٦٣، ٦٨٥، لە ساڵی ١٩٣٦ و ٨، ٦٣، ٨١٥، ١٥٢، ٢٥٦، ٢٥٨، ٦٣٥ لە ساڵی ١٩٣٧). دانانی پاسەوان بۆ بازاڕ و گەڕەکەکان و بەدواداچوونی ئەنجامدانی ئەرکەکانیان (بڕیارەکانی ٩٠، ١٢٣، ٥٠٣ لە ساڵی ١٩٣٦ و ١٣٠، ٣٨٨ لە ساڵی ١٩٣٧). دیاریکردنی

نرخی نان و گەنم و جۆ و سەوزە و میوە و بەفر و کرێی هاتووچۆکردن بە ئوتومبێل و چاودێری کردنی بەکارهێنانی تەرازوو و کێشان و ڕێگەنەدان بە یاریکردن و فێڵکردن لێیاندا (بڕیارەکانی ١٣، ٣١٨، ٤٤٦، ٥٥، ٣٥٧، ٨٣٦، ٥٤٩، ٤٣٨، ٤٥٢، ٤٥٣، ٥٦٥، ٧٨٧ لەساڵی ١٩٣٦ و ٥٦٥، ٣٤٨ لە ساڵی ١٩٣٧). کارکردن بۆ سووککردنەوەی باری قورسی کارەساتەکان و چارەسەرکردنی ئاسەوارەکانیان لەمانەش بۆ نموونە لافاوە بەناوبانگەکەی ساڵی ١٩٣٦ (بڕیارەکانی ٨١٠، ٧٢٣، ٧٩٣ لە ساڵی ١٩٣٦ و ١٢٨، ٢٧٨ لەساڵی ١٩٣٧). میوانداری کردنی میوانە ڕەسمییەکانی وەک مەلیک و سەرۆک وەزیران و وەزیرەکان و... ئاهەنگگێڕان بە بۆنە نیشتمانییەکان (بڕیارەکانی ٦٢٧، ٧٢٤، ٦٧٠، ٦٧١، ٢٣٤، ٦٨٨، ٦٨٩، ٦١٢، ٥٣٣، ٥٧٩، ٦٠٧ لە ساڵی ١٩٣٦ و ٤٨٠، ٥٨٤، ٣٥٠ لە ساڵی ١٩٣٧)، پەیڕەوکردنی ڕێوڕەسمی یاسایی لە ئیحالەکردنی پرۆژەکان و بەکرێدانی هەندێ شوێن (بڕیارەکانی ٢٦٠، ٤٥٢ لە ساڵی ١٩٣٦). لەڕووی کۆمەڵایەتیشەوە دەستگرتنی ژمارەیەکی زۆر لە هەژاران (کە بەدەیان بڕیاری لەسەر هەیە، تەنیا بۆ نموونە ٥٢، ٥٣، ١٠، ١٩ لە ساڵی ١٩٣٦ و ٣٨٥، ٢٥٤، ٥٩٧ لە ساڵی ١٩٣٧). یارمەتیدانی نەخۆشی دەست کورت و بێ دەرامەت و گەڕیدە بیانییەکان بۆ سەفەرکردن بۆ شارەکانی دیکە (٦١ لە ساڵی ١٩٣٦ و ٣٠، ٢٦٣ لە ساڵی ١٩٣٧). پێدانی کرێی سەفەری پێویست (٨، ٦٦ لەساڵی ١٩٣٦). هاریکاریکردنی قوتابیان و هاندانی گەشتەکانیان (٧٣٢، ٢٣٤، ٦٨٨ لە ساڵی ١٩٣٦ و ٣١ لە ١٩٣٧). تەقاندنەوەی تۆپ لە جەژنەکانی ڕەمەزان و قوربان و

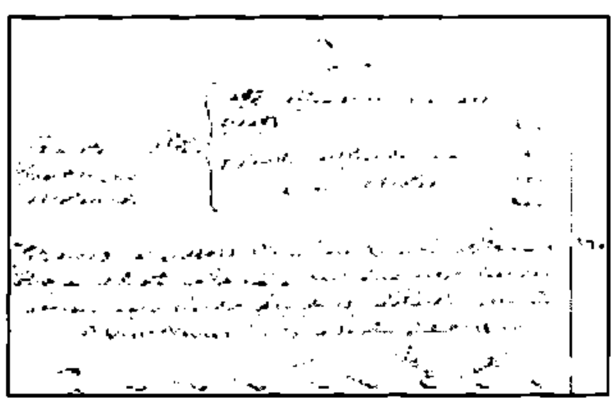

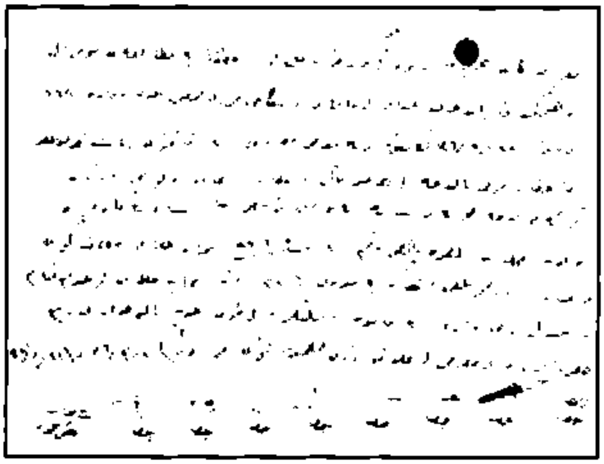

مۆڵەتدان بە چایخانە و چێشتخانەکان بۆ کردنەوە لە ڕەمەزان (بڕیارەکانی ١٦٣، ٧٧٤ لەساڵی ١٩٣٦ و ٦٨٨ لەساڵی ١٩٣٧). بڕوادان بەرێک ڕەفتاری بەربووەکان لە بەندیخانە پاش تەواوکردنی سزاکانیان و تێپەڕبوونی ماوەیەک بەسەر دەرچوونیان بۆ ئەوەی مافەکانیان بۆ بگەڕێندرێتەوە (١٧٢ لەساڵی ١٩٣٦). ڕاستاندنی شەهادەتنامەی موختاری گەڕەکەکان (٤، ٦، ٧، ١٤ لە ١٩٣٦ و ٦٨٨ لە ١٩٣٧). بڕوادان بە هەر کەسێکی شایان بۆ کەفالەت کردنی کەسێکی دیکە لە فەرمانگەکانی حکومەت (٢٧٤، ٢٧٥، ٢٧٦ لە ١٩٣٦ و ٦١٦ لەساڵی ١٩٣٧). دابینکردنی چاودێری بۆ منداڵی تازەبووی فڕێدراو و بێکەس و مووچە بڕینەوە بۆ ئەو ئافرەتەی ئامادەیە بەشیری خۆی بەخێوی بکات، هەروەها هاوکاریکردن و دەستگرتنی خاوەن جمکە تازەبووەکان (٢٨٠، ٧٤٩ لە ساڵی ١٩٣٦ و ٥٩٧ لە ساڵی ١٩٣٧).

لەڕووی ئاوەدانکردنەوەش، جێبەجێکردنی هەندێ پرۆژەی وەک کردنەوەی شەقام و قیرتاوکردنی و دروستکردنی پرد و چاکردنەوەی بینایەکانی سەر بە شارەوانی و دامەزراندنی دیوار بۆ قەبرستانەکان... (٢٣، ٢٤، ٢٦، ٩٦، ٩٩، ١٢٤، ١٣٥، ٢٣٦، ٢٩٥، ٦٣، ٦٨٨، ٧٤٨ لە ساڵی ١٩٣٦ و ٧، ١٧، ٥٤، ٥٧، ٩٤، ١١٧، ١٢١، ٢٦١، ٢٩٣، ٣٢٦، ٣٢٨، ٣٧٠، ٣٨٦، ٣٩٧، ٣٩٨، ٤١٩، ٥٨٢، ٦٠٧ لە ساڵی ١٩٣٧). لەگەڵ چەند کارێکی دیکەش...

٣- وادیارە ژمارەی ئەندامانی ئەنجومەنی شارەوانی

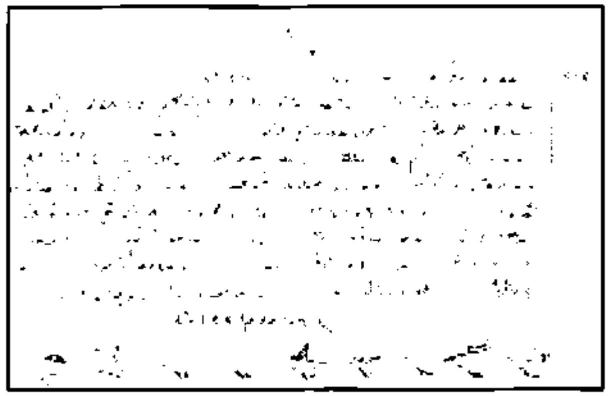

هەولێـــر لە ســـاڵانی ١٩٣٦ و ١٩٣٧ نۆ کـــەس بووە. مـــوحـــسین ئاغـــا ســـەرۆکی شـــارەوانی و ســـەرۆکی ئەنجوومەنەکەش بووە، ئەندامەکانیش لەهەردوو ساڵدا ئەم خوالێخۆشبووانە بوونە (عەبدولوەهاب ئاغا، مەلا تۆفیق، مەلا شەریف، خەلیل ئەفەندی، مەلا سەلیم ئیبراهیم ئەفەندی، مەلا محەممەد حەمدی، خەواجە عەبدوڵڵا روبین، مەلا سەلیم ئەفەندی،...)- ئەم ناوانە لە بڕیارەکانی (٥١، ٥٦، ٩٦، ١٣٥ لە ساڵی ١٩٣٦ و ١٠٥ لە ساڵی ١٩٣٧) وەرگیراون.

لە لایەکی دیکەوە بە گوێرەی بڕیاری ئەنجوومەنی شارەوانی هەولێر ژمارە ٦٨٦ لە ٢/١١/١٩٣٧ شێوە هەڵبژاردنێکی دیکە کراوە و بەپێی مادده ١٩، ٢٠ی یاسای (ادارە البلدیات)ی ئەوکاتی هەرر موختارێک پێنج کەس لە گەڕەکەکەی خۆی بۆ ئەندامیەتی ئەنجومەنی نوێی شارەوانی دەستنیشان کردووە و ناوەکانیانی خستووەتە بەردەم ئەنجوومەنی شارەوانی. لە ئەنجوومەندا ناوە دەستنیشانکراوەکانی گشت گەڕەکەکانیان خستووەتە قورعەیەک و هەشت ناویان لێ راکێشاون، ئەمانەش لەشوێنی ئەندامانی پێشوو بوون بە ئەندامی ئەنجوومەن کە ئەمانەی خوارەوەن: عەبدولوەهاب ئاغا، عەلی حاجی ئەحمەد ئاغا، بەهجەت ئەفەندی، حاجی محەممەد حاجی قاسم، عەلی حەسەن خەدیج، سۆفی ئیسماعیل، ساسون فەخام، سەلمان شومە. هەر لەم بڕیارەشدا لیستێکی دیکە هەیە بەناوی لیستی دووەم و هەشت ناوی تری لێ ریزکراون، لەوانەیە ئەمانە لە قورعەکردنی دووەمدا ناویان دەرچوویێت و ئەندامی یەدەگ بن. شایانی ئاماژە پێکردنە کە سەرۆکی شارەوانی و هەر خۆیشی سەرۆکی ئەنجوومەن بووە نەخراوەتە ناو قورعە و هەڵبژاردن، وا دیارە ئەم قورعە و دەستنیشان کردنە سەرۆکی نەگرتووەتەوە. لەلایەکی دیکەوە لە ناوەکانی لیستە دەرچووەکەدا دیارە دووانیان (جوو) بن. ئەوەش دیار نەکراوە ئەم لیستە نوێیە، کەی دەست بەکاردەبێت و کەی کۆتایی بە ماوەی کارکردنەکەی دێت.

٤- هەروەک لە بڕیارەکاندا دیارە، لەوکاتیدا واتە لە ساڵانی سی و شەش و سی و حەوتی سەدەی رابردوو، نەخشەیەکی بنەڕەتی بۆ گشت شاری هەولێر نەبووە، بۆیە گەڕەک بە گەڕەک نەخشەی بۆ دادەندرا. (بڕیارەکانی ٣٥، ٢٩٥، ٣٧٧، ٧٠٨، ٧٣٥ لە ساڵی ١٩٣٦).

٥- هیچ پڕۆژەیەکی پیشەسازی لەماوەی دیاریکراودا لە شارەوانییەوە مۆڵەتی وەرنەگرتووە، تەنیا یەک کارگەی ریخۆڵە چاککردن نەبێت. (بڕیاری ژمارە ٤٤١، ٦٨١ لە ساڵی ١٩٣٦).

٦- وردەکارییەکی زۆر توند لە لایەنی ژمێرکارییەوە هەبووە، خەرجییەکان هەر چەندەش کەم بووبن لەناو بڕیارەکان ئاماژەیان پێکراوە. لەمانەش وەک نرخی دوو گڵۆپ یاخود نرخی یەکە یەکەی ئەو پێداویستییانەی لە میواندارییەکاندا بەکاردەهێنران وەک پسکویت و چوکلێت و جغارە و.... (بڕیارەکانی ٦٧٠، ٦٦٨، ٢٠٣، ٦٢٠ لە ساڵی ١٩٣٦ و ٥٨٤، ٦٢٨ لە ساڵی ١٩٣٧)دا.

٧- رێنمایی زۆر چاک بۆ رێکخستنی ئوتێل و چێشتخانە و خانەکان و دوکانەکانی قەساب و حەڵلاقەکان و بەکارهێنانی سەکۆیەکان دەرکردووە. ئەمەش نیشانەیەکە بۆ هەبوونی هۆشمەندی شارستانی و تەندروستی لەلایەن ئەنجوومەنی شارەوانی ئەو کاتیدا. (بڕیارەکانی ١٤١، ٥٧، ٤٢، ٤٢٣ لە ساڵی ١٩٣٦).

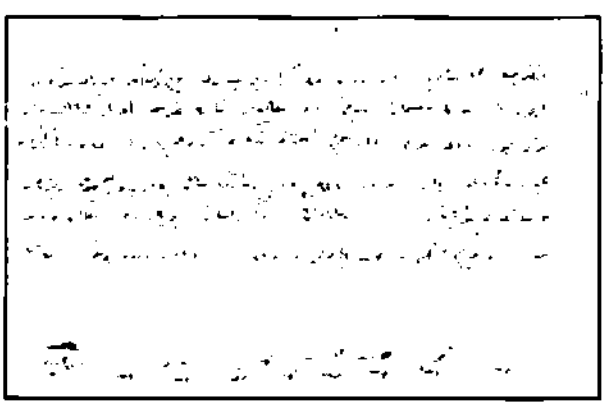

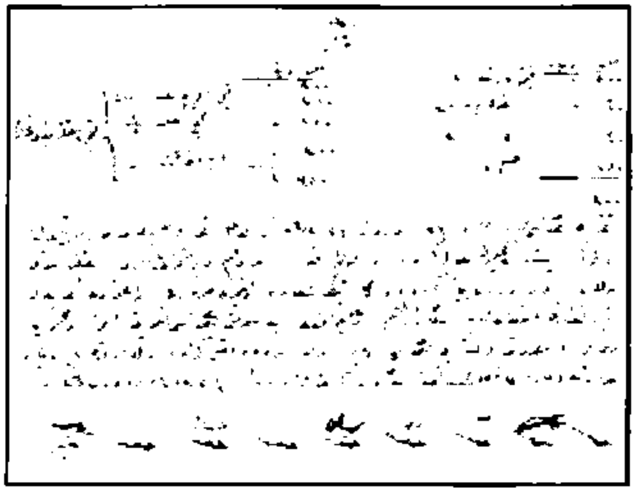

٨- ئەنجوومەنی شارەوانی بە دڵسۆزی و هاوخەمییەوە هەڵسوکەوتی لەگەڵ هاووڵاتیان کردووە، بۆ نموونە لەبەر کەمی باران و نالەباربوونی باری ئابووری کۆمەڵگە بەگشتی، رسووم و ئیلتیزامەکانی پەیوەست بە کشتوکاڵەوە لەسەر خەڵک کەمکردەوەتەوە. (بریارەکانی ٢٥٦، ٢٥٨ لە ساڵی ١٩٣٧).

٩- لە ساڵی ١٩٣٧ شاری هەولێر لە هەشت (٨) گەرەک و بازارێک پێکهاتبوو، سێ لەسەر قەڵات (سەرا، تەکیە، تۆپخانە)، پێنجیش لە خوارەوە (طەیراوە، تەعجیل، تەعجیل یەهوود، عەرەب، خانەقا). قەیسەرییە کۆنەکەی ئێستاش ناو بازار بوو.- (بریاری ژمارە ٣٢٠ لە ساڵی ١٩٣٧).

١٠- بۆ خەملاندنی نرخی پارچە زەوی و دوکانەکان و شتی تریش، ئەنجوومەنی شارەوانی بۆ هەر حاڵەتێک لیژنەیەکی پێکدەهێنا کە بریتی دەبوو لە فەرمانبەرێکی میری و چەند کەسێکی شارەزای بوارەکە لە دانیشتوانی شار. (بریاری ژمارە ٢٩١ لە ساڵی ١٩٣٧.

١١- شەقامەکانی ناوشار بەناوی کەسایەتییە دیارەکانی مێژووی هەولێر و کوردستان کرابوون، لەمانەش صەلاحەدین، خانزاد، موظەفەر (بریارەکانی ٤٤٢ لە ساڵی ١٩٣٦ و ٥٩، ٢٩٣، ١٢٨ لە ١٩٣٧).

١٢- لە خوێندنەوەی گشت بریارەکانی ئەم دوو ساڵە، ئاماژە بەهیچ حاڵەتێکی دەستدرێژی کردن بۆ دارایی میری لەلایەن فەرمانبەرانەوەم بەرچاو نەکەوت. لە لایەکی دیکەوە شارەوانی ژمارەیەکی بەرچاو لە پاسەوانانی مەددنی دادەمەزراند، بۆ پاسەوانیکردنی شەوانە لەناو بازاڕ و گەڕەکەکانی شار، کە پێیان دەگوترا "دەورییە". وا دیارە بەدواداچوونی بەردەوامیش بەسەر شێوەی کارکردنیان هەبووە. چەند جاریش ئەم پاسەوانانە لەبەر کەمتەرخەمی کردنیان لە ئەرکەکانیان، لە لایەن ئەنجوومەنی شارەوانییەوە سزا دراون. (بریارەکانی ژمارە ١٣٠، ١٢٣، ٩٠ لە ساڵی ١٩٣٦).

١٣- وا دیارە لە ساڵانی ناوبراو (واتە لە ١٩٣٦ و ١٩٣٧) ئەندامانی ئەنجوومەنی ئیدارە، کە وەک (ئەنجوومەنی پارێزگا بوو) بە بریاری ئەنجوومەنی شارەوانی دادەمەزران. لە بریاری ژمارە (٩٥)ی ساڵی ١٩٣٦ هاتووە کە پێنج هاووڵاتی بۆ ئەندامێتی ئەنجوومەنی ئیدارە (بەرێوەبردن) دەستنیشان کراون. ئەم پێنج هاووڵاتییەش، لە ناوەکانییانەوە دیارە موسڵمان نەبووینە، جا یا دیان یا جوو بووینە. هەر تەنیا ئەم بریارە لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی هەڵدەگرێت. (بریارەکانی ژمارە ٩٥، ١١١ لە ساڵی ١٩٣٦).

١٤- لە هەر نوێکردنەوەیەکی گرێبەستی بەکرێدانی دوکانەکانی شارەوانی رستەی (لەبەر نەبوونی طالیب ئاخەر ئیحالە درانی قەرار درا) بەرچاو دەکەوێت. واتە کەسێک نەهاتووە و کرێ لەسەر کرێچییەکەی دوکانەکە زیاد بکات، بۆیە هەر بۆ کرێچییەکە مایتەوە. ئەم نەریتە چاکە ئێستاش لەناو شاری هەولێر باوە. دوکانی بەکرێدراو هەرچەندە نایابیش بێت، هیچ کەسێک لەگەڵ کرێچییەکەیدا ناکەوێتە ململانێ و کرێ زیادکردن بەسەریدا. ئەمەش خووڕەوشتی بەرزی دانیشتوانی ئەم شارە نیشان دەدات. (بریارەکانی ٢٢٣، ٢٢٤، ٢٢٥، ٢٢٦ لە ساڵی ١٩٣٧).

١٥- لە بریارێکدا ناوی (٢٢) خاوەن خەپەنگ واتە خاوەن دوکان لە بازاڕی هەولێر دیارکراوە، لەمانە شازدەیان جوون. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە بازرگانە جوودەکان

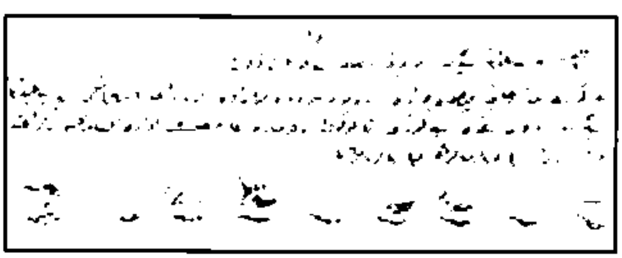

دەوری گرنگیان لە لایەنی ئابووری ئەم شارە هەبووە. (بریاری ژمارە ٨ لە سالّی ١٩٣٧).

١٦- لە دوو دانیشتنی ئەنجوومەنی شارەوانی، بریاری چاککردنەوەی هەندێ شەقام و پردی ناو شاریان داوە. بەراشکاویش ئاماژەیان بەهۆی ئەم بریارانە داوە، واتە هەر لەبەر سەردانی مەلیکی عێراق بۆ هەولێر، یا هاتنی وەزیری دەرەوەی تورکیا بۆ ئەم شارە ویستوویانە هەندێ شەقام و پرد رێکبخەن. (بریارەکانی ٤٨٠، ٣٥٠ لە سالّی ١٩٣٧).

١٧- سەبارەت بە هەبوونی باخچەی گشتی لەناو شاری هەولێر. لە بریارەکانی سالّی ١٩٣٦ سێ جار ئاماژە بەم لایەنە کراوە. یەکێکیان لە بریاری ژمارە (٨٠)دا بەناوی باخچەی پێش دائیرەی حکوومەت هاتووە، مەبەستیش لە دائیرەی حکوومەت ئەو بالەخانەیە کە بەرامبەر بارەگای ئێستای پارێزگایە و لەوکاتیدا گشت یاخود بلّێین زۆربەی فەرمانگەکانی میری تێدا کۆکرابوونەوە. بێگومان باخچەیەک لەمجۆرە شوێنەدا بێت هەرگیز ناکرێت بە باخچەیەکی گشتی بژمێردرێت. لە بریاری ژمارە (٧)ی سالّی ١٩٣٧ دووبارە باس لەم باخچەیە کراوە و بە (باغچەی ساحەی بەردەمی سەرا) ناوبراوە.

لە لایەکی دیکەوە لە بریاری ژمارە (١٣٩) لە سالّی ١٩٣٦ ئاماژە بە دامەزراندنی باخچەیەک لە شەقامی صەلاحەدین کراوە، کە بە داخەوە لە سالانی شەستەکان تێکدراو کرا بەو کۆمەلّە دوکانەی شارەوانی کە لە ریزی بانقی رافیدەین و قوتابخانەی خولەکانن بەرامبەر دیواری قەبرستانی گەورە. هەروەها لە هەمان بریاریشدا باس لە سێ باخچە لە شەقامی موظەفەر دەکات، کە گوایە لە سالّی پێشتر واتە ١٩٣٥ دامەزرابن.

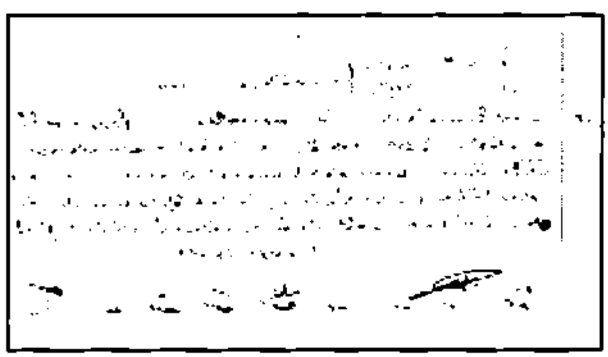

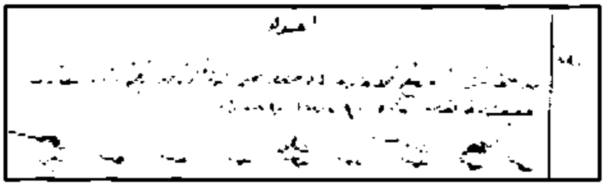

سەبارەت بە سالّی (١٩٣٧)یش گرنگترین کاری ئەنجوومەن لەم لایەنەوە دامەزراندنی ئەو باخچەیە بوو کە بە (باغی شار) بەناوبانگە. بۆ ئەمەش لە دانیشتنی رۆژی ١٩٣٧/٢/١٦ و بە بریاری ژمارە (٨١) پەنجا دینار تەرخانکراوە بۆ دامەزراندنی باخچەیەک لە (عەرصەی پێش شێخ عەبدوللا) واتە ئەو پارچە زەوییەی کەوتووەتە بەرامبەر مەرقەدی شێخەللا. ئینجا بە بریاری ژمارە (٢٧٥) لە٥/٥/١٩٣٧ بیست و دوو دینار و نیوی دیکەشیان خستووەتە سەر خەرجییەکانی تایبەت بە دامەزراندنی ئەم باخچەیە.

بێگومان کەمی ئاو لەم شارە بەربەستێکی سەرەکی بووە لەبەردەم هەر هەولّێک بۆ بلاوکردنەوەی سەوزایی و ئەمام چاندن و پێگەیشتن و بەردەوام بوونیان. (بریاری ژمارە ٧٨٨ لە ١٩٣٦).

١٨- هەماهەنگییەکی زۆر پتەو لەنێوان شارەوانی و بەرێوەبەرایەتی تەندروستی هەبووە، لە چەندین بریاردا ئاماژە بە نووسراوی بەرێوەبەرایەتی تەندروستی یا راپۆرتی فەرمانبەری تەندروستی (راپۆری مەئموور صحیە) کراوە. (بریارەکانی ٥٩٦، ٤٠٨، ٣١٢، ٣١٣ لە سالّی ١٩٣٦). سەرۆکی فەرمانگەی تەندروستیش لەکاتی پێویست لە دانیشتنەکانی ئەنجوومەنی شارەوانی بەشداری دەکرد. (بریاری ٥٧ لە سالّی ١٩٣٦).

١٩- ئەنجوومەنی شارەوانی رۆژانە کۆبوویتەوە و رۆژانەش بریاری دەرکردووە. لە زنجیرەی سەرجەم بریارەکانی هەردوو سالّی ١٩٣٦ و ١٩٣٧، ئەم خالّە تێبینی دەکرێت).

٢٠- لە سالّی ١٩٣٦ شارەوانی هەولێر (٥٠٠٠) پێنج هەزار دینار بۆ پرۆژەی ئاوی ناوشار لە حکومەت بە قەرز وەرگرتووە، بە مەرجێک لەماوەی بیست سالّدا لە رەسمی بەنزین و داهاتەکانی شارەوانی قەرزەکە بدرێتەوە. پاش ئەمەش (١٠٠٠٠) دە هەزار دیناری دیکەشیان بۆ ئاوەدانکردنەوە قەرز کردووە. (بریارەکانی ژمارە ٤٤، ٤٩

لە ساڵی ١٩٣٦). بێگومان ئەم قەرزکردنە و ئاشکراکردنی بڕی قەرزەکان لەناو بڕیارەکان، دڵسۆزی و روون و شەفافیەتی ئەنجوومەنەکەی شارەوانی دەردەخات.

٢١- وا دیارە لە ساڵانی دیاریکراو لە هەولێر ئەمامگەیەک نەبووە، بۆیە ئەمامەکان لە ئەمامگەی بەکرەجۆ لە سولەیمانییەوە بۆ هەولێر دەهێنران. ئەم کارەش بە کەسێکەوە دەسپێردرا ناوی خەلیل باخچەچی بوو. (بڕیاری ژمارە ١٦٥ لە ساڵی ١٩٣٦). ئەم خەلیل ناوە لە ژوورێکدا لەباغی شار دەژیا و سەرپەرشتی ئەم باخچەیەی دەکرد، تەنانەت ئەم باخچەیە لەناو خەڵک بە باخچەی خەلیل ئەفەندی دەناسرا.

٢٢- لە ساڵی ١٩٣٦ دوازدە و لە ساڵی ١٩٣٧ پازدە چایخانە و چێشتخانە لە هەولێر لە مانگی رەمەزان مۆڵەتی کرانەوەیان پێدراوە. (بڕیارەکانی ژمارە ٧٤٤ لە ساڵی ١٩٣٦ و ٦٨٨ لە ساڵی ١٩٣٧). شایانی ئاماژە پێکردنە حەوت لەو شوێنانەی لە ساڵی ١٩٣٧ مۆڵەتدراون لە گەڕەکی تەعجیل یەهوود بوون. ئەمەش سەربەستی ئایینی کۆمەڵگەی ئەوکاتیمان بۆ دەردەخات.

٢٣- لە بڕیارەکاندا دەردەکەوێت کە لەوکاتیدا مووەلیدەیەکی کارەبایی ئەهلی هەبووە. بۆ ئاهەنگ و بۆنەکانیش لە مووەلیدەکەوە کارەبا بەکرێ وەردەگیرا. (بڕیاری ژمارە ٦٢٧ لە ساڵی ١٩٣٧).

٢٤- ئەنجوومەنی شارەوانی بۆی هەبووە راستەوخۆ تەلگراف بۆ سەرۆک وەزیرانی عێراق بنێرێت. (بڕیاری ژمارە ٤٧٤ لە ساڵی ١٩٣٧).

٢٥- جار بووە دەستنیشانکردنی ئیمام (پێش نوێژ) بۆ مزگەوتێک لەرێگەی بڕیاری شارەوانی بووە. (بڕیاری ژمارە ٣٥٢ لە ساڵی ١٩٣٧).

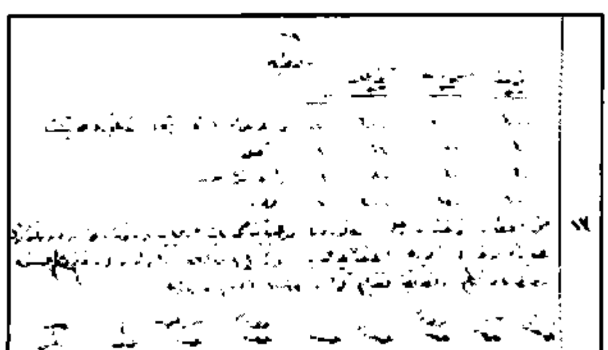

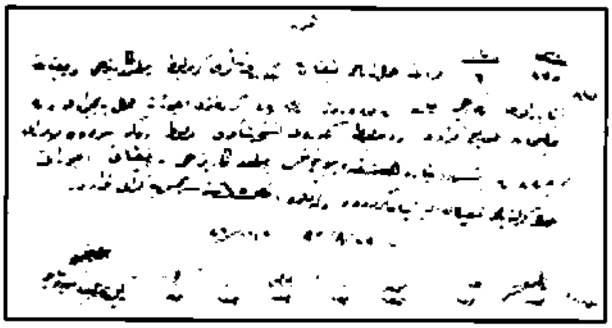

٢٦- ئەنجوومەنی شارەوانی دەسەڵاتی دامەزراندنی ئەنجوومەنی بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنە گشتییەکانی هەبوو. (بڕیاری ژمارە ١١١ لە ساڵی ١٩٣٦).

٢٧- ئەنجوومەنی شارەوانی شەهادەتنامەی (خووڕەوشت چاکی) دەدا بەو کەسانەی ماوەیەک بەسەر دەرچوونیان لە بەندیخانە و تەواوکردنی سزاکانیان تێدەپەڕێ و وەک هاوولاتییەکی ئاسایی لە کۆمەڵ رەفتاریان دەکرد. بەم شەهادەتنامەیە گشت مافەکان بۆ ئەو کەسانە دەگەڕایەوە. (بڕیاری ژمارە ١٧٢ لە ساڵی ١٩٣٦).

٢٨- لە پێناو پتەو و رێکوپێک بوونی ئەو خانووبەرانەی لەو کاتیدا دروست دەکران. دەبووایە ئەندامانی ئەنجوومەنی شارەوانی چاویان بە بەنناکان بکەوتایە ئینجا مۆڵەتی کارکردنیان پێ دەبەخشین. هیچ کەسێکیش بۆی نەبوو کار بە بەنناکان بێ مۆڵەت بکات (بڕیاری ژمارە ٨٦ لە ساڵی ١٩٣٦).

٢٩- لە بڕیارەکانی ئەم دوو ساڵە، تێبینی ئەوە دەکرێت کە شارەوانی هەولێر بەو توانا کەمەی هەیبووە و بەو ئامێرە سادانەی کە لەبەر دەستیدا بووە، تا رادەیەک ئەرکەکانی خۆی جێبەجێ کردووە. بۆنموونە بە تەنەکە شەقامەکان ئاو رشێن کراون (بڕیاری ژمارە ٣٤٨ لە ساڵی ١٩٣٦) و لەبڕیاری ٤٣٨ش لە ساڵی ١٩٣٦ ئاماژە بە کڕینی (شەش خڕاڵ بۆ تەنظیفات) کراوە. هەروەها (کا) بۆ سووتاندنی پاشماوەی کوشتگە (مەجزەرە) بەکارهێنراوە (بڕیاری ژمارە ٧٩ لە ساڵی ١٩٣٦). ئاوەڕۆکان بە قازمە خاوێن کراونەتەوە و جۆگەلەی ئاو لە کۆڵانەکان لێدراون بۆ پێداچوونی زێدە ئاوی ماڵەکان (بڕیارەکانی ژمارە ٧٢٧ لە ١٩٣٦ و ٧٠٣ لە ١٩٣٧). هەروەها سەربانی خانووەکانی فەرمانگەکانی میری سواغ دەدراو بە باگوردان

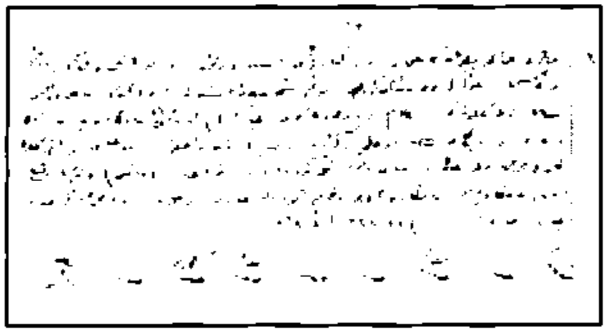

دەپەستـرانەوە (بڕیارەکانی ژمارە ٣٨ و ٥٨ لە ساڵی ١٩٣٧). بە بڕیاری ژمارە (٩٩ی ساڵی ١٩٣٦)یش هەشت کەپرە سەیوان لە شەقامی صەلاحەدین بۆ سێبەرکردن دامەزراون.

٣٠- لەبەر نەبوونی رووبار و هیچ مەلەوانگەیەک لەو کاتیدا لەم شارە، لاوەکان پەنایان دەبردە بەر هەر گۆمێک یاخود هەر حەوزە ئاوێک بۆ مەلەکردن تیایدا، بۆیە زۆرجار لە ئەنباری (کۆگای) ئاوی حەمامەکان مەلەدەکرا. ئەنجوومەنی شارەوانیش بە بڕیاری ژمارە ٣١٢ لەساڵی ١٩٣٦ ئەم دیاردە نارێکەی قەدەغە کردووە.

٣١- بۆ بەهێزکردنی بڕیارەکانی ئەنجوومەنی شارەوانی، زۆربەی زۆری بڕیارەکان بە فەسڵ و ماددە یاساییەکان بەستراونەتەوە، هەندێ جاریش لەپێناو بەرژەوەندی گشتی، ئەنجوومەن رێگەی بەخۆی داوە موناقەلە لە ماددەیەکی یاساییەوە بۆ ماددەیەکی تر بکات. (بڕیاری ژمارە ٧ لە ساڵی ١٩٣٧).

٣٢- ئەنجوومەنی شارەوانی دەورێکی گرنگی هەبووە لە دیارکردنی نرخی هەندێ لە کەرستە سەرەکییەکانی ژیانی رۆژانەی خەڵک، لەمانەش: نان، گەنم، جۆ، نیسک، کا، شووتی، تەماتە، پیاز... ئەمەش نیشانەیەکی روونە بۆ خەمخۆری ئەم ئەنجوومەنە لە دابینکردنی بارێکی ئابووری جێگیر و رێگەگرتن لەو کەسانەی مەبەستیانە یاری بە نرخەکانی خۆراک بکەن و دانیشتوانی شار بچەوسێننەوە. (بڕیارەکانی ژمارە ٤٤٦، ٥٥، ٨٣٦ لە ساڵی ١٩٣٦و ٤٣٨، ٤٥٢، ٥٦٥ لە ساڵی ١٩٣٧).

٣٣- بۆ ئاگاداربوون لە گشت ئەو یاسا و بڕیارانەی لە بەغدا دەردەچوون. شارەوانی بەشداری لەکڕینی رۆژنامەی (الوقائع العراقیة) کردبوو. (بڕیاری ژمارە ٩٥ لە ساڵی ١٩٣٦).

٣٤- پێشتر لە هەولێر، دیاردەی زبڵخانەی (گووفەکی) ناو گەڕەکەکان بەدی دەکرا، واتە لە هەر کۆڵانێک بۆشاییەک هەبووایە ئەوا زبڵی ماڵەکان فڕێ دەدرایە ئەم شوێنە و لەوێدا دەپەنگایەوە. بۆیە شارەوانی ناچار دەبوو دیوار بۆ ئەم گووفەکانە دروست بکات (بڕیارەکانی ژمارە ٢٤، ٥١ لە ساڵی ١٩٣٦). یاخود حاویەی زبڵی لە گەڕەکەکان دادەنا (بڕیاری ژمارە ٥٢٠ لە ساڵی ١٩٣٦). فڕێدانی زبڵە گردبووەکان و خاوێن کردنەوەی گووفەکەکانیش بە بەڵێندەر دەسپێردرا (بڕیاری ژمارە ٢٢٠ لە ساڵی ١٩٣٦ و ٩٢ لە ساڵی ١٩٣٧).

٣٥- دەقە ئەصلییەکانی ئەم بڕیارانەی ئەنجوومەنی شارەوانی هەولێر کە لە ساڵانی ١٩٣٦ و ١٩٣٧ دەرکراون، لەکاتی خۆیدا بە دەستخەتی چەند فەرمانبەرێکەوە نووسراون. لە پەراوێزی بڕیارەکان و لە شوێنی جیا جیا ناوی سێ فەرمانبەر لەوانەی ئەم کاردیان پێ سپێردراوە تۆمار کراون. یەکەمیان (نادر ئاغا سلێمان)ە و لە تەنیشت بڕیاری ژمارە (٥٠٦ لە ساڵی ١٩٣٦) ناوەکەی دیارکراوە. دووەمیان (کەریم یوونس)ە و ناوەکەی لەو لاپەڕەیەدا هاتووە کە بڕیاری (١٠٧ی ساڵی ١٩٣٧)ی لێ نووسراوە. سێیەمیشیان (زۆراب ئەفەندی)یە، کە ناوەکەی لەنزیک بڕیاری ژمارە (٥٠٥ لە ساڵی ١٩٣٧) تۆمارکراوە.

لە کۆتاییدا دەڵێم ئەم بڕیارانە زۆر زۆر لەم خوێندنەوە خێرایەی من زێتر هەڵدەگرێت. هیوادارم ئەم هەوڵە ببێتە دەرگایەک یا رێخۆشکەرێک بۆ لێکۆڵینەوە و وردبوونەوەی قووڵتر.

دەقی هەڵبژاردەیەک لە بڕیارەکانی
هەردوو ساڵەکە بەڕێنووسی ئێستاماندا

قەرار ژمارە ٢ لە ١٩٣٦/١/٢

فلس

١٢٠ بە شوفێر خەلیل مەلا کەریم

بینا بەم وەرەقەیە و تەحقیق کردنی بێکەسی و فوقر حاڵی ئەم ژنە غەریبە کە جەمیلە ناوەو رەوانەی کەرکووک کرانی لە طەرەف ریاسەت مناسب دیتراوە هەروەکوو سەرەوە صەدوبیست ئوجرەتی ئوتومبیل تا کەرکووک بە شوفێر خەلیل کەریم درانی و لە ماددە ١١ فەصل ٢ (ادارە

العامە) مەحسووب کرانی قەرار درا.

تەصدیق ژمارە (٤) لە ١٩٣٦/١/٥

بە گوێرەی تەحقیقات موندەرەجاتی شەهادەتنامەی مەحەللەی تەعجیل، کە لە خصوص تەسجیل نائب ضابط اکرام افندی.. و برای عبدالجبار افندی... موقارن حەقیقەت بوونی تەصدیق ئەکرێ.

قەرار ژمارە (٨) لە (١٩٣٦/١/٨)

فلس

٦٠ بە سەید عەبدوللا سەید محەمەد بۆ ئوجرەتی سەفەری بە لۆری تا کەرکووک.

بە گوێرەی موندەرەجاتی پۆستەی پێچراوی وەکو لە سەرەوە نووسراوە بۆ درانی (٦٠)فلس بە سەید عەبدولا سەید محەمەد ئوجرەتی سەفەری بە لۆری تا کەرکووک و لە مادە (١١) فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (١٠) لە (١٩٣٦/١/٨)

فلس

٢٥٠ بۆ وەقعی ئیحتیاج بە.... (ناوی هاووڵاتییەک نووسراوە)

بینا بە تەقریری سەرنووسی کە پێچراوەیە لە بەر شدەت فوقر، چونکە موراجەعەت بە دائیرە کردووە، وەکو لە سەرەوە نووسراوە بۆ درانی (٢٥٠) فلس بە............ بۆ وەقعی ئیحتیاجی و لە مادە (١١) فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (١٢) لە (١٩٣٦/١/٨)

مەضبەتەکانی هەیئەتی مەحەللەی عەرەب و مەحەللەی جوولەکە، کە بە قاقزی سەعادەت موتەصەریفی لیوا ژمارە (٩٨٠٤) و رۆژ ١٩/١٨-١٢-١٩٣٥ نارراوە لەگەڵ وەرەقەی تەحقیقیەی ئەعضای بەلەدیە شەریف ئەفەندی، کە مەربووطن و لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان حەوالە کراوە خوونرا.

بە گوێرەی محتەوەیاتی ئەوراقی تەحقیقیەی مەذکوور موندەرەجاتی مەضبەطەکانی هەیئەتی مەحەللەی عەرەب و مەحەللەی جوولەکە موقارن حەقیقەت بوونی تەصدیق ئەکرێ.

ژمارە (١٣) لە ١٩٣٦/١/٨

قسمی ئەدنا فلس	قسمی ئەوسەط فلس	قسمی ئەعلا فلس	بار	
٤٠٠	٥٠٠	٦٠٠	١	داری خانوو (کاریتە) بە ئیعتباری جووتێک
٤٠	٥٠	٦٤	١	شەقلە
٤٠	٦٠	٨٠	١	داری سێ
١٠٠	١٥٠	٢٠٠	١	خەڵووز

قیمەتی ئەحطاب و ئەخشاب و خەڵووز بە گوێرەی ئەوعیات قیمەتی یەک بارییان لە میقداری سەرەوە نووسراوە عیبارەت بوونی لە راپۆری ئەعضایانی بەلەدیە، رۆژ ١٩٣٦/١/٤ زانراوە لە بەر ئەم سێ نوسخەیە مەضبەتەیان تەنظیم و تەصدیقەن تەقدیم کرا.

قەرار ژمارە (٢٠) لە ١٩٣٦/١/٨

فلس

١١١ ئوجرەتی قووەتی موستەهلیکەی کەهرەبا لە مانگی کانوونی دووەم ٣٥ لە دائیرەی بەلەدیە.

بەگوێرەی وەصلی تەسەلسول (١٩) و رۆژ لە ١٩٣٦/١٢/٣١، کە بە قاقزی مودیری ئیدارەی کەهرەبا ژمارە ٢/٦٠١ و لە ٣٦/١/٢ پێچراوەیە و بەم قەرارە مەربووطن وەکو لە سەرەوە نووسراوە بۆ درانی (١١١) صەد و یانزە فلس بە موحاسیبی ئیدارەی مەذکوور حاجی خضر ئەفەندی عەبدوللا ئوجرەتی قووەتی موستەهلیکەی مانگی کانوونی دووەمی ٣٥ لە دائیرەی بەلەدیە و لە مادە ٤ فەصل ٤ مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٢١) لە ١٩٣٦/١/٨

فلس

١٢٠ قیمەتی ٣ گلۆپ کە دوو بۆ قەڵات و یەک بۆ پێش مزگەوتی ئەبو بەکرە فەندی کراوە.

بە گوێرەی موراقەباتی بەلەدیە کە بە قاقزی مودیری ئیدارەی کەهرەبا ژمارە ٦٠٢/٤ و ١٩٣٦/١/٥ پێچراوەیە بەم قەرارە مەربووطن وەکو لە سەرەوە نووسراوە بۆ درانی (١٢٠) صەد و بیست فلس بە موحاسیبی ئیدارەی مەذکوور حاجی خضر ئەفەندی عەبدوللا قیمەتی ٣ گلۆپ کە دووانی بۆ قەلات و یەک بۆ پێش مزگەوتی شێخ ئەفەندی کراوە و لە جێگایان دامەزراوە و لە مادە (٤) فەصل ٦ تەقدیرات مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٢٢) لە ١٩٣٦/١/٨

خاریطەی تەخطیطی طەریقی قەلعە رەقەم (٣٥) کە لە مەحەللەی سەرای واقیعە بە گوێرەی قەراری لجنەی موخەصەصە ژمارە (٥٦٧) لە (١٩٣٥/٦/٢٤) لە طەرەفی موهەندسی بەلەدیە بە مقیاسی ١/ ٢٠٠ تەنظیم و بە دەرکناری رۆژ ١٩٣٥/١٢/١٨ بە دائیرەمان تەودیع کراوە تەدقیق کراو عورض موقەرەری طەریقی مەذکور (٤) مەترە بوونی موافیق دیترا و بە تەصدیقی ئەم خاریطەیە قەرار درا.

قەرار ژمارە (٢٣) لە ١٩٣٦/١/٨

خاریطەی عائید بە دوکانی حاجی ئەحمەداغا رەقەم ٧/١ کە لە جادەی موظەفەر واقیعە و بە قاقزی ریاسەتی بەلەدیە ژمارە ٣/٨٢ لە ١٩٣٦/١/١٣ بە مەجلیسمان تەودیع کراوە موطالەعە کرا. بینا بە ئەهمیەتی طەریق و تەسک بوونی نوقطەی دیار کراو ئیستینادەن بە ماددەکانی (٤و١٠) لە نیظامی ئەبنیە رەقەم (٤٤) و سالی ٩٣٥ تەنفیذی تەخطیطی موقەرەر موافیق دیترا. بۆ تەقدیری قیمەتی ئەم میقدار بینایە، کە هەدم ئەکرێ معمار وەستا فەتاح و بەننا وەستا شەهاب بە خەبیر تەعیین کرانیان قەرار درا.

قەرار ژمارە (٢٤) لە ١٩٣٦/١/١٣

تەقدیری مەئموور صحیە و دەرکەنارەکانی رەئیس و سەرنووس و موهەندسی بەلەدیە، کە لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان حەواڵە کراوە موطالەعە کرا.

بە گوێرەی کەشفنامەی موهەندسی کە مەربووطە بە صوورەتی شەرائیطی کەشفنامە بە صوورەتی موناقەصە تەعمیرکرانی دیواری مەزبەلەکانی ناوشار، کە لە (٢٨) عەدەد مەزبەلە عیبارەتە موافیق دیترا و بۆ تەنظیمی قائیمەی موناقەصە بە گوێرەی موندەرەجاتی کەشفی موهەندسی و عەمەلیات لە ژێر نوقاطی موهەندس دابوون. بۆیێ موناقەصە.

قەرار ژمارە (٢٥) لە ١٩٣٦/١/١٣

قاقزی سەعادەت موتەصەریفی لیوا ژمارە (٢٠١) و رۆژ ١٩٣٦/١/٦ قەلەمی موحاسەبە کە کەفالەتی مووەظەفینی بەلەدیەیەو لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە خوێنرا، بینا بە دەرکناری سەرنووسی رۆژی (١٩٣٦/١/٨) کە لە ژێر تەحریری مەذکوور نووسراوە تا ئێستا لە مووەظەفینی دائیرەمان سەرنوویسی بە (١١٤٥) و صندوق ئەمین بە (٧٥٠) و جابیەکانی حراسە هەریەکێ بە (٧٥) و سکرتێری لجنەی ئاو بە (٧٥) و جابی ئیسالەی ئاو بە (٧٥) دینار کەفالەت بەپێی قەرار موکەلەف بوونە. ئێستا ئیتیباعەن بە مەنشوورەکانی وەزارەت مالیە و وەزارەت داخلیە بە کوێرەی نسبەت کەفالیات تەحدید و تەقدیر کرا. کەفالەتی سەرنووسی (٢٠٠) و صندوق ئەمینی (٣٠٠) و جابیەکانی حراسەت، هەریەکێ (٧٥) و سکرتێری لجنەی بە (١٥٠) و جابی ئاو (١٥٠) دینار بوونی موافق دیترا و بۆ موعامەلەتی پێویستی قەراردرا.

قەرار ژمارە (٢٦) لە ١٩٣٦/١/١٣

فلس		عەدەد	
٥٠٠	قیمەتی کەرپوچ	٥٠٠	تەسویە و تەعمیری دەرگەی گچکە و ئەحمەدی لە قەلات
٣٧٥	قیمەتی کێچ	عەلبە ٢ /١١	
١٥٠	قیمەتی چاقل	مەترە موکەعەب ٣	
١٢٠	قیمەتی مشکی کوورد	بار ٣	

تەقریری موراقیب و دەرکنارەکانی رەئیس و موهەندیسی بەلەدیە و کەشفنامەی موهەندیس، کە مەربوطن و لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە موطالەعە کرا، بینا بە مەنع کرانی دەرگەی گەورە و تەخەصوص کرانی دەرگەی گچکە و ئەحمەدی لە قەلات بۆ بەسەر کەوتنی ولاغ و موساعید نەبوونی وەضعیەتی

حاضیرەی هەردوو دەرگە بە گوێرەی موندەرەجاتی کەشفنامە کە موفرەداتی لە سەرەوە دیار کراوە بۆ ئیصلاح و تەسویە کرانیان بە مەعریفەتی موهەندیس و مەصرەفی دیارکراو کە (١.٨٩٥) یەک دینار و هەشت سەد و نۆهەدو پێنج فلس عیبارەتە لە مادەی (١) فەصلی (٥) هەندەسە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٢٧) لە ١٩٣٦/١/١٣

فلس	
١٥٠	ئوجرەتی فرەدانی ئەنقاض لە دائیرەی ئیستیهلاک، مولکی بەلەدیە بە جەبار.......

تەقریری موهەندیسی بەلەدیە ژمارە (٩) و ٣٦/١/١١ کە پێچراوەیە بە مەجلیسمان حەوالە کراوە موطالەعە کرا.. بە گوێرەی موندەرەجاتی وەکو لە سەرەوە نووسراوە بۆ درانی (١٥٠) سەد و پەنجا فلس بە جەبار.... ئوجرەتی فرەدانی ئەنقاض لە دائیرەی ئیستیهلاک مولکی بەلەدیە و لە مادە ١١ فەسل (٥) هەندەسە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٣٧) لە ١٩٣٦/١/٢٠

راپۆری موراقیبی مەحەللەی خانەقا رۆژی ٣٦/١/١٦ و شەرحی مەئموور صحیە و دەرکناری موهەندسی بەلەدیە، کە بۆ تەئیید لە ژێر راپۆر مەذکور نووسراون و لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان حەوالە کراوە موطالەعە کرا.بۆ زیاتر ئیطمینان مەجرای مەذکوور کە لە طەرەفی تەعەهود پاکژ کرانی ئیکمال بووە ئەم جارەش لە طەرەفی ئەعضایانی بەلەدیە مەلا محەمەد ئەفەندی و مەلا شەریف موعایەنە و تەدقیق کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٣٩) لە ١٩٣٦/١/٢٠

فلس	دینار		
٦٠٠	-	قیمەتی خۆڵ	بار ٣٠٠
	٥	قیمەتی گێچ	عەلبە ٢٠
	٩	ئوجرەتی عەمەلە، یەک مەئمور -یەک معمار -یەک خەلفە و - چوار عەمەلەیان	
٤٦٠	١	عەلاوەی کەشف	
٠٦٠	١٦	بۆ ئینشائی دیوار لە پێش قەبرستان ئیعتیبارن لە دیواری دەوری بینای کەهرەبا بۆ لای پرد درێژایی (٦٥) مەترە.	

ئیقتراحی موهەندسی بەلەدیە ژمارە (١٣) و لە ٣٦/١/١٥ و کەشفنامەی پێچراوی و شەرحی سەرنووسی موطالەعەکرا. بینا بە لزووم و مەوجوود بوونی ئیعتیماد لە ماوەی موخەصەصی لە ژێر نەظارەتی ئەعضای بەلەدیە خەلیل ئەفەندی و موهەندیسی بەلەدیە وەکو لە سەرەوە نووسراوە بۆ موحافەظەی قەبرستان لە چوونی وڵاغ و حەیوان و تەزیینی مەنظەرەی جادە ئیعتیبارەن لە دیواری دەورەی بینای کەهرەبا بەلای پردەوە بە وەجهی مەشرووح لە کەشفنامەکە مەربووطە دروستکرانی دیوار و لە مادە (١٨) فەصل ٥ هەندەسە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤٠) لە ١٩٣٦/١/٢٠

فلس	دینار				سعری
٣٥٠		شتلی تۆو	عەدەد	٣٥٠	١٠٠٠
٧٠٠		شتلی نەسیج	عەدەد	٣٥٠	٢
٠٠٠	٢	شتلی صنۆبەر	عەدەد	١٠٠	٢٠
	٢	شتلی سەروو	عەدەد	١٠٠	٢٠
١٥٠		شتلی لسان الطیر	عەدەد	٥٠	٣
٢٥٠		شتلی یۆکالیپتۆس	عەدەد	٥٠	٥
٤٥٠	٥				
٥٠٠		بەدەلی غیلاف بۆ شتلەکانی (یۆکالیپتۆس، سەروو، صنۆبەر)			
	٣	ئوجرەتی نەقلی			
٩٥٠	٨				

قاقزەکانی سەعادەت موتەصەریف و مودیری مەزرەعەی بەکرەجۆ ژمارە (٥٠٣) و ١٨٧١/١١/١ و رۆژ ١٤/١٥ و ٣٦/١/١٥ کە بە مەجلیسمان حەوالە کراون خوێنرا.

بینا بە شەرحی سەرنووسی مادام ئیعتیماد موساعیدە وەکو موفرەداتی سەرەوە لە مەزرەعەی بەکرەجۆ بۆ جادە و حەدایق شتل موبایەعە کران و بۆ ئوجرەتی نەقلی ٣ دینار تەخصیص و لە نەتیجەی موبایەعە پاش هاتنی قائیمە مەحسوباتی ئیجرا کران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤١) لە ١٩٣٦/١/٢٠

فلس	دینار		سعری		
٢٠٠		قیمەتی کفن/ قانە ١٠	٢٠...	حاجی...	تەکفین و تەدفینی یاسین...لە موستەشفا ١٥
١٦		قیمەتی صابوون			
١٥٠	٠	ئوجرەتی حەففار			
٣٤	٠	ئوجرەتی حەمال		محمود	
٧٥		قیمەتی کەریوچ			
٧٥	٠	ئوجرەتی غەسل مەلا....			
-٥٥٠					

بینا بە قاقزی رەئیس صحیەی ئەربیل تەئریخ ٣٦/١/١٣ و راپۆری مەئموری صحیە ژمارە ٤٤ و ٣٦/١/١٤ کە مەربووطن وەکو موفرەداتی سەرەوە جەمیعەن بۆ درانی (٥٥٠) پێنج صەد و پەنجا فلس بە حاجی...... و ردفیقاتی قیمەت و ئوجرەتی تەکفین و تەدفینی بێ کەس یاسین...کە لە موستەشفا وەفاتی کردووە و لە مادە (١٢) فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤٢) لە ١٩٣٦/١/٢٠

قاقزی رەئیس صحیەی لیوای ئەربیل ژمارە (٨١) و رۆژ ٣٦/١/١٤ کە بە مەجلیسمان حەواڵە کراوە لەگەڵ قاقزی ریاسەت ژمارە (١٣٧/ ٢٠) لە ٣٦/١/١٩ کە خیطاب بە مەجلیسمان موطالەعە کران لە سەر ئیقتراحی رەئیس صحیەی لیوا و بە ئیشتراکی مووما ئیلەیهی لەم جەلسەیە پاش موذاکەرە بە گوێرەی ماددەکانی ژێرەوە لە خصووص دەلاقەکان ئیستینادەن بە مەفهومی فەقەرە ھ٩و ١٠ مادە ٤٤ قانونی ئیدارەتولبەلەدیات ئیصداری ئەم تەعلیماتە موافیق دیترا:

مادە١: لە بەر ئینتیشار کردنی پیسایی و مەلحووظ بوونی خەطەر بۆ صحەتی عموومیە، بە صوورەتی دەواری لە جادە و ئەطراف بەربەریی مەمنووعە.

مادە٢: بەبێ ئیجازەی تەحریری بەلەدیە کە پاش شەهادەتی طوبیبی صحیە بە دەلاقەکان نەدرێ فەتح کرانی دوکانی بەربەریی جائیز نییە، ئەم دەلاقانەی کە ئێستا مەوجوودن ئیعتبارەن لە تەئریخی ئیعلانەوە. لە ناو پانزدە رۆژ بە تەرتیبی دوکانیان بە ئیجرای شەرائیط ژێرەوە و بە ئیستیحصاڵ ئیجازە مەجبوورن.

ماددە٣: لازمە دوکانیان سپی و خاوێن بێ، سەقفی ئەگەر چاتی بێ سپی بکرێ و یا بەتەختەی بۆیاغ کراو یاخود بە خام سەد بکرێ و ئەرضی دوکان یا کەریوچ چ فەرش و بە گێچ سپی یانەخۆ بە چیمەنتۆ و غەیری - وەکو مەرمەر و حەلان - مەغرووس بوونی و هەر وەقتی کە لە طەرەفی طەبابەتی لزووم دیترا دیسان تەجدیدیان لازمە.

ماددە٤: لە سەر هەموو دەلاقەکان لازمە لە دوکانیان مەحلوولی (فرمۆل) بە نیسبەتی (٥٪) و لامپەی ئیسپرتۆ مەوجوود بێ.

ماددە ٥: مقەص و گووزان پیس و پاش تراش لەم مەحلوولە تەعقیم و مەکینەی تەراش لە سەر ئاگری ئیسپرتۆ مروورکردنی ضەرووریە.

ماددە٦: لە سەر دەللاق و شاگردەکانی لازمە دەستیان خاوێن بێ و صەدریە یەعنی بەرکوژەیێکی سپی لە بەریان بێ.

ماددە٧: پەشتەماڵەکان کە ئیستعمال ئەکەن بشوورێ و لە ئووتی بدرێ و بەردەوام خاوێن بێ.

ماددە٨: بۆ دانانی پیساو زبڵ لە هەر دوکانێک بەرمیلێکی بە قەپاغ مەوجوود بوونی لازمە.

ماددە٩: لە هەر دوکانێک بۆ مەمنووع بوونی (تف و بەڵغەم) فڕەدان لەوحەیەک تەعلیق کران لازمە.

ماددە١٠: لەم تەعلیماتە نوسخەیەک لە ناو جام و وەضع و لە جێگایەکی ظاهر لە ناو دوکانیان تەعلیق بکرێ.

بۆ تەطبیق ئەم تەعلیماتە هەر کەسێ موخالیف بێ بە موجیبی ماددە ١٢٦ لە ق.ع.ب تەجزیە کرانی بۆ زانین بڵاوکرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤٣) لە ١٩٣٦/١/٢٠

بینا بە فەقەرەی (١) قاقزی رەئیس صحیە ژمارە ٨١ رۆژ ٣٦/١/١٤ و لە پاش موذاکەرە بە حضووری رەئیس صحیە ئیستنادەن بە فەقەرە ھ.١٠ ماددەی ٤٤ قانون ئیدارەی بەلەدیات رەقەم ٨٤ ساڵی ١٩٣١ ئەفعەن بە موحافەظەی صحەتی عامە.

ماددە١: ئیعتبارەن لە تەئریخی ئیعلامەوە بە پازدە رۆژ نەقلی لاشەی مەذبوح لە مەجزەرە بۆ بازاڕ بە پشتی ئینسان مەمنووعە.

ماددە٢: ئەم لاشانە لە ناو ظەرفێکی مەعمول لە توتیا یان دار لە سەر پشتی حەیوان یانەخۆ بە عەرەبانەیەکی دەست و بە صوورەتی داپۆشرانی سەری بە خامێکی سپی و پاکژ نەقل کرانی پێویستە.

موخالیفی ئەم مەوادە بە پێی ماددە ١٢٦ ق.ع.ب بۆ تەجزیەی بە مەحکەمە سەوق کرانی بۆ زانین بلاوکران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤٤) لە ١٩٣٦/١/٢٠

قاقزی سەعادەت موتەصەریفی لیوا ژمارە (٤٩٨) و ١٤/١٥-١-٣٦ کە قاقزی وەزارەت داخلیەیە لە خصووص ئیستقراض (٥٠٠٠) پێنج هەزار دینارە موطالەعە کرا، ئەم ئیستقراضە موافیقە و فەقەط ئەم مەبلەغە چونکە بۆ مەشرووعی ئاو دیار کراوەو مووددەتی تەسویەی بیست ساڵە و موقابیل فائیضە و لە رەسمی بانزین و لە واریدات بەلەدیە ئیعادەی مەشرووطە موباشەرەتی ئەم مەشرووعە لە طەرەفی موهەندسی مەخصووص پاش کەشف تەنسیب کراوە لە بەر ئەمە لە ئێستاوە بۆ مەجبوور نەبوونی بەلەدیە بە دانی فائیض لە وەقتی موباشەرەت کرانی بە عەمەل بە گوێرەی ئیستمارەکانی پێچراوی وەرگیرانی پارە موافیق دیتراو بۆ ئیجرای پێویستی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤٦) لە ١٩٣٦/١/٢٠

فلس	
٤٠٠	مەصرەفی ڕێگای......... مین قەریەت......... تا بەغداد. بینا بە قاقزی رەئیس صحیەی لیوا ژمار ١٥٥ لە ٣٦/١/٢٣ بۆ صەرف و مەحسوب کرانی چوار صەد فلس بە..........کە بە عیللەتی (شلل الاهتزازی) دووچار بووە و بۆ تەداوی بۆ بەغداد ناررانی لزووم دیترا وە بە نەفس مەرقووم....ناو لە ماددە ١١ فەصل ئیدارەلعامە قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤٧) لە ١٩٣٦/١/٢٦

فلس	
٤٠٠	مەصرەفی تەسفیر کرانی....... رەواندزی بۆ مەعهەدی باستور -بەغداد

بینا بە قاقزی مودیری شورطەی لیوای ئەربیل ژمارە ٧٥٥ / ٣/٣٤ و لە ٣٦/١/٢٢ کە لە طەرەفی سەعادەت موتەصەریفی لیوا بە ژمارە ١٣٢٥ لە ٣٦/١/٢٣ حەوالە کراوە بۆ صەرف و مەحسوب کرانی چوار سەد فلس بە گوێرەی کیتابی مودیری شورطەی مووما ئیلەیهی کە. مەربووطە بە مەرقووم........... رەواندزی کە لە طەرەفی سەگی هار گەزراوە بۆ مەعهەدی باستور - بەغداد لە ماددە ١١ فەصل ٢ ئیدارەلعامە قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤٩) لە ١٩٣٦/١/٢٧

بە گوێرەی قاقزی وەزارەتی داخلیە کە بە قاقزی سەعادەت موتەصەرفی لیوا ژمارە (٤٩٨) و ١٤/١٥-١-٣٦ پێچانی تەودیع کراو بە پێی قانوونی ئیقراض ئەمانەتولعاصیمە و بەلەدیات رەقەم ٤٢ و ساڵی ١٩٣٥ بۆ مەشرووع ئاو بە صوورەتی ئیستقراض (٥٠٠٠) پێنج هەزار دینار بە بەلەدیەمان دران بە قەراری مەجلیس وزەرا ئیقران کردنی زانراوە، شاری ئەربیل لە حاڵی حاضر هەرچەند بە ئاو ئیحتیاجی زۆرە بەڵام بە ئیحتیاجی عیمرانیش نەظەر کردن ضەروریە. ئەوە مەعلومە کە هەر شارێک کە مەدەنیەت لێ ی ئینتیشار بکا و رۆژ بە رۆژ بۆ پێش بڕوا لەم نیسبەتە ئیحتیاجی عیمرانیش زیاد ئەبێ. حکوومەتی موبەجەلمان لەم ئیستقراضە تەنیا خصووص ئاوی مولاحەظە فەرمووە و بە جیهانی مەعروضە نەظەری نەفەرمووە. حاڵوایە بە گوێرەی مەدەنیەنی حاضیرەشارمان لە خصووص عیمرانی (جادە، نومور صحیە) موحتاجی ئیصلاحە. بۆ تەئمینی ئەم واجیباتە چونکە واریداتی بەلەدیەمان کافی نیە و طەبعەن حکوومەت مووەقەرمان ئەم قانوونی ئیقراضەی بە غایەی ئیصلاح ئیصداری فەرمووە، هەرودکو مەعلوومە شارمان بۆ فەتح -تەوسیع - ئیصلاح -تەبلیط - و تەنظیمی بەعض شەقام و بازار کە لە حالی قەدیمەدایە - تەصغیری ئەلغام و داپۆشرانی مەجاری پیساو زۆر موحتاجە، لەبەر ئەم ئیحتیاجە ئەوعەن ما بە گوێرەی نیسبەت بۆ ئیصلاحاتی عمرانیە و صحیە کە عەرض کراوە ئەوەڵەن (١٠٠٠٠) دیناری تریش بە بەلەدیەمان دران لەگەڵ مەبلەغی (٥٠٠٠) دینار ئیستیقراض کە بۆ ئاو دیار کراوە بە (١٥٠٠٠) دینار ئیبلاغ کرانی بۆ موساعەدە بە پێویستی تەئمینی بە

مەقامی سەعادەت موتەصەرفی عەرض كەیفیەت كران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٥٠) لە ١٩٣٦/١/٢٧

فلس	
٤٥٠	نیعادەی تەئمینات بە گوێرەی مەقبوض ژمارە ٢٦/-٣٧٨و ٩٣٥/٣/٢٨ بینا بە تەقریری سەرنووسی دائیرە ژمارە ٦و ٣٦/١/٢٧ لەبەر تەسدید كردنی..... ئیجاری چاوە خانووەكەی لە قەلات لە دەرگەی نەحمەدیە واقیعە و نەمانی ئیهتی نیعادەكرانی ٤٥٠ فلس كە بە مەقبوض ژمارە ٣٧٨/٢٦ و ٣٥/٣/٢٨ تەسلیم صندووق كردووە و لە ماددە ١٦ فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسووب كرانی قەرار درا.

مەضبەطە ژمارە (٥٥) لە ١٩٣٦/١/٢٧

جۆ طەن	كا طەن	
٢٢٥٠	٣٢٠	لە مانگی كانوونی دووەم ٣٦
٢٤٧٥	٣٦٠	لە مانگی شوباط
٢٤٧٥	٣٦٠	لە مانگی مارت

بە گوێرەی راپۆری ئەعضایانی مەجلیس بەلەدیە رۆژ ٣٦/١/٢٧ كە مەربووطە طەنی كاو جۆ لە مانگەكانی كانوونی دووەم و شوباط و مارت بە قیمەتی لە جەزایاندا نووسراو بوونی زانراوە لە بەر ئەمە ئەم ٣ نوسخە مەضبەتەمان تەنظیم و بۆ ایجاب بە پێچراوی تەقدیم كرا.

قەرار ژمارە (٥٦) لە ١٩٣٦/١/٢٧

فلس	دینار	
٤٠٠	٤	نیوە بەدەلی تەعەهودی پاكژ كرانی مەجرای پیساو لە تەنیشتی چاپخانەی عەلی پاشا بە تەعەهود وەرگیرا.

بینا بە راپۆری نیهانی ئەعضایانی بەلەدیە مەلا محەمەد ئەفەندی و مەلا شەریف كە لەگەڵ مەربووطاتی پێچراوەیە لە بەر پاكژ كرانی مەجرای مەذكوور بە تەواوی بە گوێرەی تەعەهودو نەمانی هیچ نەفەقات بۆ درانی (٤٧٥.٤) چار دینار و چارصەد و حەفتاو پێنج فلس نیوە بەدەلی ئاخر تەعەهودی پاكژ كرانی مەجرای پیساوی مەذكوور بە موتەعەهید دەروێش عەزیز مەحسووب كرانی لە مادە (١٨) فەصل ٥ هەندەسە قەرار درا.

قەرار ژمارە (٥٧) لە ١٩٣٦/١/٢٧

قاقزی رەئیس صحیەی لیوای ئەربیل ژمارە (١٧١) و رۆژ ١٩٣٦/١/٢٥ كە لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان حەوالە كراوە موطالەعە كراو بە حضووری رەئیس صحیە پاش موذاكەرە:

نیستناد بە فەقەرە (١٠) -ھ ماددەی (٤٤) قانوون نیدارەت بەلەدیات رەقەم (٨٤) سالی ٩٣١ بۆ محافەظەی صحەتی عوومیە نیعتیبار لە تەئریخی نیعلان لە ناو پێنج رۆژ ئەم مەوادی كە لە ژێرەوە نووسراوە بۆ فرۆشتن لەو كاتی دائەنرێ یانەخو دەور ئەكرێ سەری ئەوەلی بوونی قەطعیەن مەمنوعە و و بایعەكان بە داپۆشرانی سەری ئەم مەوادە بە خامێكی خاوێن و سپی یانەخۆ لە ناو مەحفەظەییكی جام یا..... كردنیان موكەلەف كرانیان و موخالفین بە پێی ماددە ١٢٦-ا-ق-٤-ب مەصروفی عیقاب بوونیان پاش تەصدیق سەعادەت موتەصەریفی بلاوكران قەرار درا لە ١٩٣٦/١/٢٧.

گۆشت و عموومی مەئكوولات كە بەبێ شوشتن ئەخورێ وەكو (ماست - حەلوا - حەلەویات كە لە شەكر و هەویر دروست ئەكرێ - پەنیر و نان) و فەواكیهی وشك تر و ئەمثالی.

قەرار ژمارە (٥٨) لە ١٩٣٦/١/٢٧

بە گوێرەی راپۆری ئەعضایانی بەلەدیە رۆژ ١٩٣٦/١/٢٥ كە لە ژێر قاقزی رەئیس صحیە لیوا ژمارە (١٣٩) و رۆژ ١٩٣٦/١/٢١ نووسراوە فیئاتی مەوادی قائیمەی سەرەوە وەكو نووسراوی جەزایان بوونی زانراوە لە بەرئەمە ئەم مەضبەطانەمان لە ژێر جەدوەل تەنظیم و تەصدیق كرا.

٢٧ هاووڵاتی ناویان تۆمار كراوە

فلس	دينار	رقم الملك	نوع الملك	تاريخ الاشغال	تاريخ التخلية	المحلة	اسم المكلف	الملاحظات

قەرار ژمارە (٦٣) لە ١٩٣٦/٢/٣

فلس	دینار	
٥٨٤	٣	قیمەتی چەقل (١٢٨ مەتر موکەعەب) بە گوێرەی قائیمەی موناقەصە سعری (٠٢٨.٠) بە موتەعەهید جەبار رەشید

بە گوێرەی راپۆری موراقبی مەحەللەی عەرەب رۆژ ٣٦/١/٣٠ و شەرحی موهەندسی کە لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە موطالەعە کرا مادام موبایەعەی چەقل بە قەرارمان ژمارە ٦٩٨ و رۆژ ١٩٣٥/١٢/٧ ئیقران کردووە و بە گوێرەی شەرحی موهەندسی لە طەرەفی موتەعەهید (١٢٨) مەترە موکەعەب چەقل بە مەحەللەی عەردب تسلیم و لە جیهاتی لازمە صەرف کراوە وەکو نووسراوی سەرەوە بۆ درانی ٥٨٤.٣سێ دینار و پێنج صەد و هەشتا و چوار فلس بە موتەعەهید جەبار رەشید قیمەتی چەقل کە لە بۆ تەسویەی مەحەللات کراوە لە ماددی ١ فەصل ٥ هەندەسە مەحسوب کرانی قەرار درا

قەرار ژمارە (٧٥) لە ٣/٢/ ١٩٣٦

فلس		
٤٦٩	قیمەتی دار ((٧بار) سعری (٠٦٧.٠)	قیمەتی ئیحراقیەی دائیرەی بەلەدیە لە مانگی کانوونی دووەمی ٣٦ بە مولتەزمی ئەرضیەی ئەخشاب شکور
٢٧	ئوجرەتی دار شکاندن	
٤٦٨	قیمەتی رەژوو (٦ تای/ سعری ٠٧٨.٠)	

بینا بە وەرەقەی طەلەبی مولتەزمی ئەرضیەی ئەخشاب شکور و تەصدیقی سەرنووسی کە مەربووطە وەکو موفرەداتی سەرەوە بۆ درانی (٩٦٤) نۆ سەد و شێصت وچار فلس بە مولتەزمی ئەرضیەی ئەخشاب شکور قیمەتی ئیحراقیە کە مانگی کانوونی دووەمی ٣٦ بۆ دائیرەی بەلەدیە کڕیوە لە ماددە ٢٦ فەصل ٢ ئیدارەالعامە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٧٨) لە ٣/٢/ ١٩٣٦

فلس			
٢٤	قیمەتی رزە	رەشید زوبێر	تەحکیمی دەرگای دائیرەی بەلەدیە
٦٠	قیمەتی قوفل	حەسەن حوسنی	
١٦	ئوجرەتی نەجار	قۆجە	

بینا بە تەقریری سەرنووسی بەلەدیە کە مەربووطە وەکو موفرەداتی سەرەوە بۆ درانی (١٠٠) سەد فلس بە رەشید زوبێر و رەفیقانی قیمەت و ئوجرەتی لەوازماتی سەرەوە کە بۆ تەحکیمی دەرگەی دائیرەی بەلەدیە کڕاو تەئمین کراو لە مادە ١١ فەصل هەندەسە قەرار درا.

قەرار ژمارە (٧٩) لە ٣/٢/ ١٩٣٦

فلس	
١٢٠	قیمەتی کا بۆ ئیحراقی کوورەی قاذوورات لە مەجزەرە لە مانگی کانوونی دووەمی ٣٦.

بینا بە راپۆری موراقیبی مەجزەرە کە مەربووطە وەکو لە سەرەوە نووسراوە بۆ درانی (١٢٠) سەد و بیست فلس بە مەحمود ئەحمەد قیمەتی کا بۆ ئیحراقی کوورەی قاذوورات لە مەجزەرە لە مانگی کانوونی دووەمی ٣٦ کڕاوە و لە ماددە ٩ فەصل ٦ صحیە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٨٠) لە ٣/٢/ ١٩٣٦

فلس	
٤٨٠	قیمەتی زبل بۆ باخچەی پێش دائیرەی حکومەت (٦٠بار) (سعری ٠٠٠٨.٠).

تەقریری مولاحظی باخچە و شەرحی موهەندسی بەلەدیە رۆژ ١٩٣٦/١/٢٩ کە مەربووطن موطالەعە کرا. بینا بە لزووم وەکو لە سەرەوە دیار کراوە لە موقابیلی (٤٨٠) فلس ٦٠ بار زبل بۆ باخچەی پێش دائیرەی حکومەت

موبایەعە کران و مەبلەغ مەذکوور و لە مادده (١٤) فەصل ٥ هەندەسە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٨٦) لە ٣/٢/ ١٩٣٦

بینا بە قاقزی موهەندسی بەلەدیە ژمارە (٥) و رۆژ ٥/١/ ١٩٣٦ کە لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان حەواڵە کراوە وە ئیستناد بە مادە ٤٥،٤٤،٤٢ لە نیظامی طرق و ئەبنیە رەقەم ٤٤ سنە ٩٣٥ بۆ تەعینی دەرەجەی مەسئولیەتی معمارەکان و شرووطی ئیشتغالیان ئەم تەعلیماتە ئیصدار کرا:

١. معمارەکان لە تەئریخی ئیستا لە ٣٦ دوە بە ئیستحصاڵ کردنی ئیجازەی ئیشتغالی بە بەنایی لازمە و بۆ ئەم بینەدا بۆ فەحص لەلای لجنەی مەخصوص موراجەعەتیان پێویستە.
٢. بەبێ فەحص و ئیبرازی ئەهلیەت لەلای لجنەی موتەشکل لە ئەعضایانی مەجلس بەلەدیە و موهەندسی بەلەدیە و ئیستحصاڵی ئیجازە لە ریاسەتی بەلەدیە تەعاطی صنعەتی بەنایی قەتعیەن جاهز نییە.
٣. معمارەکان لە طەرەفی صاحبی ئینشائات بەبێ وەرگرانی ئیجازەی ئەبنیە لە دائیرەی بەلەدیە لە داخلی حدوودی بەلەدیە لە بینایەیێک عەمەل کردنیان قەطعیەن مەمنوعە.
٤. هەر معمار لە وەقتی ئیش ئیجازەنامەی ئەبنیەی لە مەوقعی بینا ئیحزار و لە تەفتیش و موراقەبەی مەئموری بەلەدیە و طەلەبی حالەن بە ئیبراز کردنی مەجبوورە.
٥. هەر معمارێک لە داخلی ئیجازەی ئەبنیە و خاریطەی شوعبەی هەندسەی بەلەدیە بە ئیش کردن مەجبوورە و موخالیفی شروطی ئیجازە و خاریطە معماریە بە طەلەبی ئەصحابی ئەبنیە ئیشتغالی قەطعیەن مەمنوعە.
٦. موخالفین بە پێی مادده ١٢٦ -أق.ع.ب تووشی عیقاب بوونی بۆ زانین بڵاوکران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٨٧) لە ٣/٢/ ١٩٣٦

قاقزی ریاسەت ژمارە (٢٣٦) لە ١٩٣٦/٢/٢١، کە خیطاب بە مەجلیسمان موطالەعە کرا. ئیستناد بە فەقەرە ١-ح لە مادده (٤٤) قانوونی ئیدارە عامەی بەلەدیات رەقەم ٨٤ ساڵی ١٩٣١ و بە پێی فەقەرە ١٧ جەدوەلی قانوونی رسوومی بەلەدیات رەقەم ٨٦ ساڵی ٩٣١ لە خصووصی موضایەقە و ئیشغال نەکرانی طورق عامە و سەکوو لە جادە و لە رێگای تەعلیماتی ئاینییە ئیصدار کرا.

١. بەبێ ئیجازە و تەطبیقی شرووطی بەلەدیە ئیشغالی طەریق و فەضلەی طەریق و سەکوو جائیز نییە.
٢. ئیجازە بۆ تەناسوبی مەوقیع لە پاش تەدقیقی لجنە و لە سەر شروطی دیار کراو لە طەرەفیاتی موقابیل بە رەسم لە طەرەفی مەئمووری جیبایەت ئەدرێ.. یەعنی مەقبووض رەسم بە ئیجازە ئیعتبار ئەکرێ.
٣. لە سەر لجنە لازمە مەوقیعی پێویست بۆ ئیشغال لە سەر سەکوو لە پێش دوکانی و لە فەضلەی طەریق بۆ وەضع کرانی تەخت و کورسی و مێز و قەپەنگ و یان بۆفرۆشتنی ئەشیا، کەشف و میقداری ئیشغال کردنی مەوقیع تەحدید میقداری موقەدەری رەسمی شەهریەی بەیان و ئەگەر تەخت و کورسی و مێز و قەپەنگ بێ عەدەدیان و میقداری صرەی و شروطی دیار و ئەم قسمی کە تابع بە تەقدیری یەعنی رەسمی موعەیەن و موقەرەر نەبێ پاش تەصدیقی مەجلیس بەلەدیە بە تەحەقوق ئیدخال و بۆ ئیجاب بە مەئمووری جبایە بنووسرێ.
٤. مەئموری جبایەی رسووم بە شروطی موبەلەغ بە ئیجازە دان و بە ئیدخال کرانی شرووط بە مقبەض موکەللەفە.
٥. ئەوەی خیلافی ئەم تەعلیماتە حەرەکەت بکا بە پێی مادە (١٢٦) -أ ق.ع.ب مەعرووض بە عیقاب بوونی بۆ زانین بلاوکران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٨٩) لە ٣/٢/ ١٩٣٦

لە خصووص مەئوای گامێشەکانی موافەقەتی سەعادەتی موتەصەریفی لیوا ژمارە (١١٣٢) لە ١٩٣٦/١/٣٠ قسمی تەحریرات لەگەڵ تەقریری موشتەرەکی رەئیس بەلەدیە و رەئیس صحیە موطالەعە کرا. ئەم دوو جێگایە کە یەکی لە ئەراضی جێگای حەصاری شێخ محیەدین ئەفەندی لە خارجی شار لە طەرەفی منارەی چۆلی بە لای جنووبی بەست واقیعە و

ئەویتری لای مەوقیعی جاجم ئاوا بەلای شەرق جنووبی بەستەوەیە و لە تەقریری موشتەرەکی مەذکوور دیارکراون بۆ ئیشیخاذ کرانیان بە مەئوای گامێشەکان موافیقە. بەڵام بینا بە نزیکی مەوقیعی دووەم لای جاجم ئاوا حەسەب بە وەضعیەت زیاتر موافق ئەبینین بۆ ئیجرای پێویست قەرار درا.

قەرار ژمارە (٩٠) لە ١٩٣٦/٢/٣

فلس		
٤٠	جەزای حاریس.....	موعادیل بە قسط ئەلیەومی یەک رۆژ لە مانگی شوبات ٩٣٦
٤٠	جەزای حاریس.....	

بینا بە قاقزی مودیری شورطەی لیوای ئەربیل ژمارە (٩٨٣) و ١١١٣ /٢/٢٨ و رۆژ ٢٩کانوونی دووەم و ١شوبات ٣٦ حاریس............ لە حزووری مەجلیسی بەلەدیە حاضربوون لە نەتیجەی ئیستجوابیان وەکو مەفهوومی قاقزەکان وەقتی دەوریە لە میعاد بە تەئەخور کردنیان قەناعەت حاصل بوو لە بەر ئەمە و بینا بە سەبقەت نەکردنی ئەمشاڵی جاریتر وەکو لە جەزای ناویان دیاری کراوە هەر یەکی بە چل فلس کە موعادیل قسط لیەومی رۆژێک لە مانگی شوبات ٣٦ جەزای نەقدی تەجزیەیان موافیق دیترا بۆ ئیجرای پێویستی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٩٥) لە ١٠/٢/ ١٩٣٦

فلس	دینار	
	٢	بەدەلی ئیشتراکی جەریدەی وەقائعی عراقیە بۆ ساڵی ٩٣٦ بە گوێرەی قاقزی مودیریەتی دیعایە و نەشر ژمارە ٨٨ لە ١٩٣٦/٢/٣ کە مربووطە
٤٢		ئوجرەتی پۆستە

بە گوێرەی قاقزی مودیریەتی دیعایە و ئەلنەشر ژمارەی سەرەوە کە مەربووطە بۆ رەوان کرانی (٢) دینار بەدەلی ئیشتراکی جەریدەی وەقایعی عیراقیە بۆ ساڵی ١٩٣٦ بە ناوی مودیریەتی مووصائیلەیهی بە پۆستە و لەگەڵ (٢٤) بیست و چار فلس ئوجرەتی پۆستە لە مادده (٢) فەسل ٢ ئیدارەلعامە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٩٦) لە ١٠/٢/ ١٩٣٦

فلس	دینار		
٥٠٠	١	قیمەتی کەرپوچ عەدەد (١٥٠٠)	تەعمیری پردی خوار مزگەوتی شێخی چۆلی لە جادە
٧٥٠	٠	قیمەتی گێچ عەدەد (٣)	
٧٥٠	٠	ئوجرەتی عەمەلە	

راپۆری کەشفی موهەندسی بەلەدیە ژمارە (٣٠) و رۆژ ١٩٣٦/٢/١٠ و پێچراوی راپۆری مەئمووری صحیە کە بە مەجلیسمان تەودیع کراوە موطالەعە کرا، بە گوێرەی شەرحی سەرنووسی لە بەر مەوجوود بوونی ئیعتماد وەکو موفرەداتی کەشفنامەی موهەندیس کە نەقلی سەرەوە کراوە لەژێر نەظارەتی ئەعضایانی مەجلیسی بەلەدیە مەلا محەمەد ئیبراهیم و خەلیل ئەفەندی بە مەعریفەتی موهەندسی بەلەدیە تەعمیر کرانی پردی مەذکوور موافقە و مەصاریفی مەجموعەی دیار کراو کە (٣) سێ دینارە لە مادده (١) فەصل ٥ هەندسە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٩٧) لە ١٩٣٦/٢/١٠

فلس		
٢٠٠	قیمەتی جام عەدەد/ ١٠ سعری (٠٠٢٠٠) حسقێل عزرە	مەصرەفی باگوردان کرانی بانی و تێخرانی جامی دارولضیافە بە گوێرەی قائیمەی پێچراوی.
٣٠	قیمەتی کا ١بار سعری (٠٠٣٠٠) جەبار رەشید	
٢٠٠	ئوجرەتی عەمەلە عەدەد / ٢ رۆژ /٢ سعر(٠٠٥٠٠) ئیسماعیل سەلیم و عەزیز عەبدوللا	

راپۆری موهەندسی بەلەدیە ژمارە (٢٤) رۆژ ١٩٣٦/٢/٥ و قائیمەی پێچراوەکانی موطالەعە کران. بینا بە ئیجاب وەکو موفرەداتی سەرەوە بۆ درانی (٤٣٠) چارسەد و سی فلس بە حسقێل عزرە و جەبار رەشید و ئیسماعیل سەلیم و عەزیز عەبدوللا قیمەت و ئوجرەتی جام و کا و باگوردان کرانی لە بانی دارولضیافە تەئمین کراوە و لە مادە (١١) فەصل ٢ئیدارەلعامە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٩٩) لە ١٩٣٦/٢/١٠

راپۆری موهەندسی بەلەدیە ژمارە (٢٣) رۆژ ٤/٢/ ١٩٣٦ لەگەڵ قائیمەی موناقەصە و کەشفی.... کە

مەربووطن و لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە موطالەعە کرا. بە گوێرەی شەرحی سەرنووسی کە لە ژێر راپۆر مەذکوور نووسراوە لە ماددەی مەخصووص ئیعتماد هەیە لە بەر ئەمە بۆ موحافەظەی هەشت دوکانی بەلەدیە کە لە دائیرەی ئیستهلاک موفرەزە و لە سەر جادەی (صلاح الدین) واقیعن لە بەر باران و لە هەتاو دروستکرانی هەشت عەددد مظەللە لە ئاسن و لە چینکۆ موافیق دیترا. بە گوێرەی شرووطی موناقەصە کە لە طەرەفی موهەندسی لە قائیمە دەرج کراوە بە موناقەصە درانی و بەدەلی موقەرەر لە پاش ئیکمالی عەمەل و راپۆری موهەندیس بە یەک جار بە موتەعەهید درانی مودەتی موناقەصە و ئیحالە ئیعتبارەن لە تاریخی ئیعلان دە رۆژ بوونی و کەیفییەت بەم نەوعە بلاوکرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (١٠٥) لە ١٩٣٦/٢/١٥

فلس	دینار	
٧٥٠	٢	ئوجرەتی تەلەفۆن لە مانگی کانونی دووەم سالی ١٩٣٦ تا نیهایەتی مارت
٦٢٥		موکالەمەی تەلەفۆن لە......
٣٧٥	٣	

بینا بە قاقزی مودیری عام بەرید و بەرق ژمارە (٢٩١/٤) لە ١٩٣٦/٢/١٠ صەرف و مەحسوب کرانی ٣ دینار و سێ سەد و حەفتا و پێنج فلس بە مەئموور مەرکەزی بەرید و بەرق ئەربیل محەمەد ئەفەندی ئوجرەتی تەلەفۆن عائد بە مانگی کانونی دووەمی ٣٦ تا نهایەتی مارت لەگەڵ ئوجرەتی موکالەمەی مانگی...... کە لە قائیمەی ژمارە ٨٧٠٢ ولە ١٩٣٦/١/١٩ دیار کراوە. وە لە مادە ٣ فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (١١١) لە ١٩٣٦/٢/٢٠

قاقزی سەعادەت مەتەصەریف لیوا ژمارە (١٨٧١) و رۆژ ١٩٣٦/٢/١٩ موطالەعە و ئیجاب موذاکەرە کرا. ئەم شەش ذەواتی دیار کراو ئەحمەد ئاغا محەمەد عەلی ئاغا، داود ئاغا سەعید ئاغا، شەهاب چەلەبی دەباغ، حاجی رۆستەم چەلەبی بۆ عضوییەتی مەجلیس ئیدارەی ئینتخابات موافیق دیترانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (١٢٣) لە ١٩٣٦/٢/٢٥

بینا بە تەقریری مەئموور مەرکەزی شورطە کە بە دەرکناری مودیری شورطە ژمارە (٢٧٦٩) و رۆژ ١٩٣٦/٢/١٣ بە دائیرە ناررراوە و لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە موطالەعە کرا. دوو حارسی ئەهلی........، کە لە ئەثنای دەوریە لە ناو حەمام دانیشتنیان لە طەرەفی چاوشی دەوریە ئیخبار کراوە لەگەڵ چاوشی موخبیر لە حضووری مەجلیس بەلەدیە حاضر بوون لە نەتیجەی ئیستیجواب - عەطفەن بە سووندی چاوش - ئیخبار واقعە مووافیق حەقیقەت بوونی قەناعەت کرا و چونکە ئەوەل جارە تەنیا هەریەکی موقابیل بە ٣ رۆژ قسصلیەوم ١٢٠ فلس لە معاشی شوباط و تەجزیە ئیراد قەید کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (١٢٤) لە ١٩٣٦/٢/٢٥

فلس	دینار		
٥٠٠	٠	قیمەتی کاریتە	١
٦٠		قیمەتی خۆڵ بار	٣٠
٩٠		قیمەتی کا بار	٣
١٥٠		چیخ	١
٨٠٠			

فلس	دینار		
٨٠٠	٠	قیمەتی کەرپوچ عەدەد ٢٠٠	تەعمیری سەقفی مەیدانی غیلال
٢٠٠		قیمەتی کێچ عەلبە ١/٢	
١٥٠			
٨٠٠		ئوجرەتی عومال	

تەقریری موهەندیسی بەلەدیە ژمارە ٣٩و رۆژ ١٩٣٦/٢/٢٤ کە لەگەڵ تەقریری پێچراوی مەئموور ئیستهلاک لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان حەوالە کراوە و مەربووطن خوونرا. مادام لە بەر کثرەتی باران سەقفی مەیدان غیلال زۆر درزی پێدا کردووە و کاریتەیەکی شکاوە تەعمیری ضەرووره و ئیعتمادی هەیە لە ژێر نەظارەتی ئەعضایانی بەلەدیە مەلا محەمەد ئیراهیم و خەلیل ئەفەندی بە مەعریفەتی موهەندسی تەعمیراتی ئیجرا و مەجمووع مەصرەفی کە موفرەداتی لە تەقریری

موهەندسی دیار و بۆ سەردوە نەقل کراوە و لە (٠٫٩٥٠) دینار عیبارەتە لە مادده (١١) فەسل ٥ هەندەسە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (١٢٥) لە ١٩٣٦/٢/٢٦
نصادق على اعتماد هذه الميزانيه

قەرار ژمارە (١٣٣) لە ١٩٣٦/٣/٩

فلس		
٢٨٠	قیمەتی شەکر حوقە ٢	مەصرەفی مەراسیمی جەژن لە دائیرەی حکوومەت بایع عەبدولجەبار عەتار
٠٧٢	قیمەتی پاکێت ٦	
٠٨٠	قیمەتی قەهوە ٢ق	
١٤٤	قیمەتی جیگارە غازی پاکیت ١٢	
٠١٨	قیمەتی شەکر بۆ قاوە	
٠١٠	قیمەتی شخاطە	
٠٢٠	ئوجرەتی سوور کران و کوتانی قاوە	

بە گوێرەی راپۆری پێچراوی وەکو موفرەداتی سەردوە بۆ درانی (٦٢٤) شەش سەد و بیست و چوار فلس بە بایع عەبدولجەبار عەطار قیمەتی لەوازماتی سەردوە کە بۆ ئیجرای مەراسیمی جەژن لە دائیرەی حکوومەت کراوە و لە مادە ٦ فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (١٣٥) لە ١٩٣٦/٣/٩

فلس	دینار		
٣٠٠	٠	قیمەتی کەربووج عەدەد ٣٠٠	تەعمیری سەکۆی پێش دائیرەی بەرید
٢٥٠		قیمەتی گێچ عەلبە ١	
٤٥٠		ئوجرەتی عومال	
	١		

تەقریری موهەندیسی بەلەدیە ژمارە ٤١و رۆژ ١٩٣٦/٣/١ لەگەڵ مەربووطاتی کە لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە پێچراوەیە موطالەعە کرا، تەعمیری قسمی خراپ بووی سەکۆی پێش دائیرەی بەرید چونکە زۆر نییە وەکو موفرەداتی سەردوە بە یەک دینار ئیجرا کردنی تەخمین کرا. لە بەر ئەمە لە ژێر نەظارەتی ئەعضایانی مەجلیس بەلەدیە مەلا سەلیم ئەفەندی و خەلیل ئەفەندی بە مەعریفەتی موهەندسی بەلەدیە تەعمیراتی مەذکوور ئیجرا و میقداری مەصرەفی کە یەک دینار دانراوە لە مادە (١) فەصل ٥ هەندەسە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (١٣٩) لە ١٩٣٦/٣/٩

لاحیقە بە قەرارمان ژمارە (٥٥٩) و ٥٤/٧/١١ و ٣٦/١٠/٩

راپۆری موهەندسی بەلەدیە ژمارە ٤٢ رۆژ ٣٦/٣/١، کە لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە و مەربووطە موطالەعە کرا. بینا بە قاقزی موخابەرەی مونتەهی سەعادەت موتەصەریفی لیوا ژمارە (٢١٣٥) و رۆژ ٣٦/٢/٢٦ لە فەضلەی طەریق کە لە جادەی صلاح الدین و لە موقابیلی بینای کەهرەبا واقیعە یەک باخچە دروست کرانی لزووم دیترا و بە گوێرەی کەشفی موهەندسی کە موفرەداتی لە ژێر راپۆری موهەندسی ژمارە سەردوە و بار و مەجمووع موصارەفاتی باخچەی مەذکوور لە (١٢٠٫٦٧٠) دینار عیبارەت بوونی تەخمین کراوە، چونکە بۆ ئەم غایەیە لە ئیعتیمادی میزانیەی ساڵی ١٩٣٥ تەنیا (٢٠) دینار مەرفووعە و میزانیەی ساڵی ١٩٣٦ بە تەصدیق ئیقتران نەکردووە هەرچەندە بۆ ئینشائاتی پێویست لەوازمات مەوجوود نییە ئێستا ئەم (٢٠) دینارە کە بۆ ئینشاء ٣ باخچە لە جادەی موزەفەر بە قەراری پێشوومان ژمارەو رۆژی سەردوە تەخصیص کراوە بۆ صەرف کرانی لە تەعدیل و تەسویەی جێگای باخچەی باس لێکراو و مەحسووب کرانی لە مادده ٩٠ فەصل ٥ هەندەسە موافیق دیترا و بۆ موعامەلەی پێویستی قەرار درا.

قەرار ژمارە (١٤٠) لە ١٩٣٦/٣/٩

تەقریری مەئمووری صحیە ژمارە (١٦٣) رۆژ ٣٦/٣/٨ کە لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە و مەربووطە موطالەعە کرا. ئەم (٦٤) عەدەد پیستە قوربانی کە لە جەژن گر کراوە بە مەعریفەتی ئەعضایانی بەلەدیە مەلا محەمەد ئەفەندی و مەلا سەلیم ئەفەندی و خەلیل ئەفەندی بە مەزاد عەلەنی فرۆشان و میقداری

موصارەفات کە بۆ ئەم غایەیە ئیجرا کراوە لە بەدەلی پیستەکان تەسویە و مەبلەغی موتەباقیە بۆ جەمعیەتی طەیەران ناررانی موافیق دیترا بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە (١٤١) لە ١٩٣٦/٣/٩

مەجلیس بەلەدیە رۆژی ٥٤/١٢/١٥ و ٣٦/٣/٩ دووشەموو بە ئیشتراکی رەئیس صحیە لیوا تەشەکول و بە موجیبی مەوادی ژێرەوە بۆ موراقەبەی قاوەخانە و ئاشتخانە و ئوتێل و کەبابخانە ئیستناد بە فەقەرە هـ- ١٠ لە ماددە ٤٤ قانون ئیدارەت ئەلبەلەدیات رەقەم ٨٤ ساڵی ١٩٣١ ئەم تەعلیماتە ئیصدار کرا:

١. ماددە ١ بەبێ ئیجازەی دائیرەی بەلەدیە کە ئیستیناد بە موافەقەتی دائیرەی صحیە ئەدرێ نەقل یان دروست یان کرانەوەی چایخانە و قاوەخانە و ئوتێل و ئاشتخانە و کەبابخانە جائیز نییە.
٢. لازمە ئەرضی ئەم جێگایە بە کەرپووچ مەغرووس یا بە چیمەنتۆ یا قیر یا بە ماددەیەکی تر موشابیهی موبەللەط بێ و دیواری بە گێچ یا بە سپی و هەر دارێکی لە محەلییان مەوجود بێ بە بۆیاغی زەیتی چەور بکرێ.
٣. مادە ٣ لازمە خدمەتچی ئەم جێگایانە لە ئەمراض ساریە سالم و تابع بە فەحص طبی بێ و دەست و لیباسیان خاوێن بێ و صەدریە، یەعنی بەرکۆژەبێکی سپی لە بەریان بێ. صاحیبی محەل یا موستەئجیر هەر نەخۆشێکی لە موستەخدەمین ظاهیر بوو حالەن بە ئیدارەی صحیە خەبەردانیان لازمە.
٤. هەر قاپە و بادە و فینجان و بارداق کە بۆ خواردن و خواردنەوە لەم جێگایانە ئیستیعمال ئەکرێ دائیمەن شووراو و خاوێن بوونیان لازمە و بە پەڕۆی پیس سڕانەوەی ئەمانە قەطعیەن جائیز نییە. ئیللا بە ئاوێکی زۆر خاوێن کە کەفی سابوونی تێدا بێ شوورانیان و بە پەڕۆیێکی خاوێن و وشک کرانیان ئیجاب ئەکا. ئەم قاپی کە پێشتر لە طەرەفی شەخصێک ئیستیعمال کرابێ لە پێش شووران وەکو بەیانی سەرەوە بۆ شەخصی تر ئیستعمال جائیز نییە.
٥. لازمە مەخزەنی ئاو (وەکو کووپە و بەرمیل) کە لەم جێگایانە موستەعمەلە حەنەفیەی لێ قایم بکرێ و ئەقەللەن میقداری (٣٠) سی سانتیمەتر لە ئەرض بڵند لە سەر کورسیێک دابمەزرێ. لە وەقتی لزووم لە حەنەفیە ئاو لە مەخزەن بینی، لە زارکی مەخزەن ئاو دەرهێنان قەطعیەن مەمنوعە.
٦. لەم جێگایانە بە گوێرەی ئیرشادی دائیرەی صحیە لە درێژایی (٤٠) بەرینایی (٢٥) سانتیمەتر لەوحەیەک هەڵاوسان و لەسەر ئەم لەوحەیە (تف و بەڵغەم فڕێدان مەمنووعە) نووسران لازمە.
٧. لەم جێگایانە بۆ زبل تێدا گرکران صندووقێکی مەعدەنی و یا دار مەوجوود بوون و حەجمی ئەم صندووقە بە گوێرەی وەصفی محەل تەنظیم کران و لە وەقتی پڕ بوون لە باری زبل فڕێدان لازمە.
٨. سەقفی مەطبەخ و کەبابخانە بێ دەرز بە تەختە و یا بە قوماشێکی مەتین داپۆشران لازمە و لە ئیقتراح و لزووم دیتنی دائیرەی صحیە تەبدیل کران ئیجاب ئەکا.
٩. بۆ دانانی گۆشت و لەوازماتی خواردن دۆڵابێکی جام و یا تێل لەم جێگایانە مەوجوود و داری ئەم دۆڵابە بە روونی زەیت بۆیاغ کرانی لازمە.
١٠. هەر قاپێکی کە لە پاقر مەعمووله و لەم جێگایە مەوجوودە دائیم سپی بوونیان لازمە و ئاسن موستەعمەل لەم جێگایانە هەموو وەقتێ کە لزووم دیترا سپی کران و بە هەمووم سپی و موافق بە حالی صحە بوون و لە ناو ئەم قاپە ئاسنانەوە لەو پاکژیش بێ شیو هەڵگرتن مەمنوعە و لازمە لە ناو فەخفووری هەڵبگیرێ.
١١. بە هەر سەبەبێک بێ لە ناو ئەم جێگایانە هەموو نەوع حەیوانات بەخێوکردن جائیز نییە.
١٢. رووتەخت و نوێن کە لە چایخانە و نوتێلەکان بۆ دانیشتن و نوستن موسافرین تەخصیص کراوە دائیمەن خاوێن بوونیان لازمە. روو دۆشەک و لێف لە ئوتێلان لە قوماشی سپی دروست کردن و ئەم رووانە لە هەفتەی دووجار یا وەقتی لزووم و تەبەدولی جوان شووران و لە نووتی دران ئیجاب ئەکا. لە ئوتێلان لە ئەرض نوێن چاکران جائیز نییە. نوێن لە ئەرض ئەقەللەن (٣٠) سانتیمەترە بڵند بوون شەرطە.

لە سەر ئاووردانی کەبابچییەکان بۆ وەرکەتنی دوکەڵ بۆڕییەکی تەنەکە دامەزران و و لە چایخانەکان بۆ

شووشتنی پیاله و فینجان بۆ ئاوی کوڵاو زیادیەن سەماوەرێکی تەنەکە کە میقداری کافی ئاو تێدا بێ مەوجوود بوون و لەم جێگایەنە بۆ گرکرانی پیساو بە گوێرەی وەصفی محەل بەرمیلێکی مناسب دانان لازمە.

١٣. ئەم محەللاتی لەم بابەتە کە ئێستا مەوجوودن ئیعتبارەن لە تەئریخی ئیعلانەوە لە ناو (١٥) رۆژ بە ئیصلاحی محەلیان بە تەطبیقی ئەم شرووطە مەجبورن.

١٤. موخالفین بە پێی مادەی ١٢٦ ق.ع.ب تووشی عیقاب نەبێ

قەرار ژمارە (١٦٣) لە ١٩٣٦/٣/١٦

فلس			
٦٠٠	قیمەتی بارووت چف سعر / ١٢٠٠	بە نووری عەزیز	مەصرەفی ویستراانی تۆپ لە جەژنی قوربان
٢٠	قیمەتی کیسە		
٢٠٠	ئوجرەتی تۆپچی فەتاح		

بە گوێرەی راپۆری موراقیب و شەرحی سەرنووسی کە مەربووگە وەکوو موفرەداتی سەرەوە بۆ درانی هەشت سەد و بیست فلس بە نورەدین عەزیز و فەتاح تۆپچی قیمەتی بارود و کیسە و ئوجرەتی تۆپچی فەتاح کە بۆ ئاوێشترانی تۆپ لە جەژنی قوربان تەئمین کراوە و لە مادە ٧ فەسل ٢ ئیدارەلعامە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (١٦٥) لە ١٩٣٦/٣/١٦

فلس		
٣٥٠	ئوجرەتی سەیارە بە گوێرەی سەنەدی پێچراوی بۆ سلێمانی	بە خەلیل باخچەچی بۆ هاوردنی شتل لە مەزرەعەی بەکرە جۆ مەسرەفی رۆیشتن و هاتنەوەی خەلیل باخچەچی
٣٠٠	ئوجرەتی سەیارە بە گوێرەی سەنەدی پێچراوی لە سلێمانی بۆ ئەربیل	
٧٠	ئوجرەتی تەلەغراف بە گوێرەی وەصلی پێچراوی لە سلێمانییەوە بۆ ئەربیل	
١٥٠	مەصرەفی سەفەری خەلیل باخچەچی شەو ٣	
٨٧٠		

ئیستنادەن بە قەرارمان ژمارە (٤٠) و رۆژ ١٩٣٦/١/٢٠ کە لە خصوص هێنانی شتل لە مەزرەعەی بەکرەجۆ وەکو موفرەداتی سەرەوە بۆ درانی (٨٧٠) هەشت سەد و حەفتا فلس بە خەلیل باخچەچی مەصاریفی رۆیشتن و هاتنەوەی و ئوجرەتی تەلەغراف کە لە سلێمانییەوە بۆ رەئیس بەلەدیەی ئەربیل نووسیوە و مەسرەفی سەفەری و لە مادە ١٤ فسل ٥ هەندەسە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (١٧٢) لە ١٩٣٦/٣/١٦

سوورەتی قاقزی مودەعیلعام ژمارە ٧٤٧ و ١٩٣٦/٢/٢٦ کە بە قاقزی موتەصەرفی لیوا ژمارە (٢٥٥٦) لە ١٩٣٦/٣/١٢ بە دائیرەمان نارراوە و لە گەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە موتالەعە کرا..... ئاغا کە ئیعادەی حقوقی مەمنوعەی تەلەب کردووە لە رۆژی تەخلیەی تا ئیمرۆ بێ سلوک و ئەخلاقییەکی لێ نەدیتراوە و موخیل شەرەف هیچ حاڵێکی زاهیر نەبووە و بۆ ئیعادەی حقوقی مەمنوعەی چ مانیع نییە لە بەر ئەمە ئەم مەضبەتەمان تەنظیم و تەقدیم کرا

قەرار ژمارە (١٨٨) لە ١٩٣٦/٣/٢٢

قاقزی رەئیس بەلەدیە ژمارە ٢٠/٥٣٩ رۆژ ٣٦/٣/١٦ و مەربووطی سووردتی فەقەرە ٧ لە قاقزی رەئیس صحیە ژمارە ٧ رۆژ ١٩٣٦/١/١٢ و سورەتی فەقەرە ١ قاقزی وەزارەت داخلیە ژمارە ٥٢٢٦ لە ١٩٣٦/٢/٢٣ لە خصوص مەجرای پیساوی ماڵەکانە موطالەعە کرا بە ئیشتراکی رەئیس صحیە و نەتیجەی موذاکەرە بە ئیصلاحی ئەم جیهەتە بەیانی ژێرەوە تەنسیب کرا:

١. بۆ ئیجاد کرانی مەخزەنی پیساوە لە بەر مەوجوود نەبوونی کەرپوچ و کەرەستەی بانی لە حال حازر تا نهایەتی ساڵی ٣٦ لە ناو هەموو ماڵ، حەسار، خان، و گەراجەکان ناوشار کە ئەم نەوعە مەخزەنەی تێدا نییە بە گوێرەی ویست و ئیحتیاجی بینا بە ئیحزار و ئیکمال کران بیلمەوعیدی لازم ئیستناد بە مادەی ٢ قانون ئەلمحەللات ئەلمرقەررە بیلصحە رەقەم ١١ ساڵی ١٩٣٦ ئەصحاب عیلاقە و ئەملاک موکەلەف کران و لە عەدەم قیاسی ئەصحاب عیلاقە بەم عەمەلە بە پێی

مـاددە ٣ قـانون باس لێکراو پێـویسـتی لە طەرەفی بەلەدیە ئیـجـرا و مـەعـریفـەتی و بۆ تەبلیغ طەلەبی دەفـتـەری مـاڵەکـان بێ بالوعـە و ناوی صـاحـبی لە موختاران محەللە موافق دیترا.

٢. ئیعتبار لە تەئریخی ئیعلانەوە بە حەوت رۆژ مەجرای ئاوی هەمـوو مـاڵەکـان مـا عـەدای رۆژی باران بە دائیم مـەسـدوود بـوونی و هیـچ ئاوی لێ دەرنەکـەوتنی و لە ئاچووغ بوونی ئەم مـەجرایانە رەئیس عـائلە و ئەگـەر عـائیلەی موتەعەددید لە بینایەک ساکن بن و روئەسای عەوائیل بیناکە و ئەگەر خان و گەراج بێ موستەئجیری مەسـئول عەددەد موخالیفی بە پێی مادە ١٢٦ -أ قانون عقوبات بەغدادی بۆی مەعروض بە عیقاب کران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٢٠٣) لە ١٩٣٦/٣/٢٥

فلس	
٨٠	قیـمـەتی دوو گلۆپ بۆ محەللەی عەرەب و خانەقا بە گوێرەی دوو راپۆر مـەئمور لصحە و موراقیب کە پێچراوی قاقزی مودیر کەهرەبایە رەقەم ٤/٦١٠ و ١٩٣٦/٣/١٧
٤٠	قیـمـەتی یەک گلۆپ بۆ جادەی شـەقـلاوە بە گوێرەی راپۆر موراقیب کە پێچراوی قاقزی مودیر کەهرەبایە رەقەم ٣ / ٦١٠ و ١٩٣٦/٣/١٤
٤٠	قیـمـەتی یەک گلۆپ بۆ محەللەی سەعدووناوە بە گوێرەی راپۆر موراقیب کە پێچراوی قاقزی مـودیر کەهرەبایە رەقەم ١٠/٦٠٩ لە و لە ١٩٣٦/٣/٢
١٦٠	بە دەلاتی گلۆپی دامەزراو بە گوێرەی ٣ قاقزی مودیر کەهرەبا کە مەربووطن بە موحاسبی کەهرەبا حاجی خضر ئەفەندی

بە گوێرەی ٣ قاقزی مودیری ئیدارەی کەهرەبا ژمارە و رۆژ سـەرەوە کە راپۆرانی مـەئموور صحیە و موراقیبان پێ پێـچـراوەیە و مـەربووطن وەکـوو مـوفـرەداتی دیار کـراو (١٦٠) صەد و شێست فلس بە موحاسیبی کەهرەبا حاجی خضر ئەفەندی قیـمـەتی چوار گلۆپ لە محەللەکان و جادە دامەزراون لە مـادە ٤ فەصـل ٦ تەنویرات مەحسـووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٢٢٠) لە ١٩٣٦/٣/٣٠

بینا بە دەرکناری مەتەصەریف لیوا ژمارە ٤٩٩٢ و رۆژ ١٩٣٦/٣/٢٩ کـە لە قـاقـزی مـوقـەدەمـات تەسطیـر و خوارەوە بە ئەمر تەعەهودی فرەدران زبلی مەزابل و ناوشـار نەظەر کـرا، وەکو لە سەر قـائیـمـە نووسـراوە بەدەل ئەرضی ئەم تەعـەهودە ١٢.٠٠٠ ٥ و لە سـاڵی ١٩٣٤ (١٤.٠٠٠ ٥) دیناربوو لە سـاڵی ١٩٣٥ لە بەر پەیدا بوونی رەقـابەت لە بەینی راغیـبـەکان بەدەل تەعەهودی مـەذکـوور بە ٩.٠٠٠ ٨ دینار شـەرط کـرد و موتەعەهیدی ضـەرەرو زیان زۆر دیتنی بۆ سـاڵ حاڵ لە راغیـب نەبوونی بە تەعەهود و لە تەدقیقمان زانراوە. ئێـسـتـا بینا بە تەوەسـوع کـردنی شـار و مـەوقـیع طەیراوە و بەم سـەبەبە زیاد بوونی مـوشکیـلات لە زبل فـڕەدان و طەرەفی ئەسـعـار کـاوجـۆ لە سـاڵانی پێشـوو و رەغـمـەن بە تەحدیدات مـوددەت رەغبەت نەکردنی کـەسی تر بەم تەعـەهودە و مـوعـتـەدیل دیترانی بە بەدەل موناقـەصـە بەدەل موقـەرەر کە (١٤) دینارە ئیـحالە درانی بە عـەهدەی طالبی موافیق دیترا و بنابرینی بە تەئیید قەرار پێشـوومان ئەم خصووصە ژمارە ١٦٤ و رۆژ ٣٦/٣/٢٥ قەرار درا.

قەرار ژمارە (٢٢٨) لە ١٩٣٦/٣/٣١

رەسـمی سـەمـسـەرەتول حـەیوانات هەرچەندە بەدەل ئیلتیـزامی بە نسـبـەتی سـاڵی پێش، دوو دینار زیاد و بە (١٣٤) دینار لە طەرەفی طالـیـبـی مـۆرکـراوە لە بەر موحتەمەل بوونی ظهوور کردنی طالیب بە زیادکردنی رەسم مـەذکـوور تەئجـیل کـرانی مـوددەت ئیـحـالەی تا رۆژی ٣٦/٤/٦ رۆژی دووشـەم مـوافـیق دیتـرا بە ئیـعـلان کەیفیەت قەرار درا.

قەرار ژمارە (٢٣٤) لە ١٩٣٦/٣/٣١

فلس	دینار	شەددە	سعری	
٧٠٠		(٣	٠.٢٠٠	قیـمـەتی شرید بۆ تەرتیباتی قـۆناغی حکومـەت و باخچەی دەرەوەی
٨٤٠	١	-	٠.٤٦	قیـمـەتی لامپەکانی کۆژایەوە عەددەد ٤٠ نوجرەتی دامەزراندن
٥٠٠	١	-	-	دامەزراندن
٢٥	-	-	-	قیـمـەتی یەک سویچ کە لە دارولضیافە تەلەف بووە
٢٤	-	-	-	قیـمـەتی یەک بەطن هۆلدەر لە حەدیقە تەبدیل کراوە
٠٨٩	٤			

بە وەستا نەعمان بونی

٢٨٠	-	-	-	قیمەتی شەکر حصە ٢	بە عەبدولجەبار عەتار
٨٠	-	-	-	قیمەتی قەهوە حصە ٢	
٣٠	-	-	-	قیمەتی شخاطە و قەهوە سوز کردن	
١٨	-	-	-	قیمەتی شەکر بۆ قەهوە	
٧٢	-	-	-	١٢.٠ قیمەتی لقوم پاکێت ٦	
١٤٤	-	-	-	١٢.٠ قیمەتی جغەرەی غازی ٢٤	
٦٢٤					

٢٦	قیمەتی قتناب	بە محەمەد عەتار
٤٠	قیمەتی سەجەر	
١٦	قیمەتی دەرزی	
٨٢ .		

٤ ٠٨٩	وەستا یونس ئەمین	مەصرەفی تەرتیبات بە موناسەبەتی جەلالەت مەلیک
٦٢٤	عەبدولجەبار عەتار	
٠٨٢ .	محەمەد عەتار	

به گوێرەی قائیمەکانی پێچراوی کە لە طەرەفی وەستا یونس ئەمین و جابی رەفعەت و موراقیب خەلیل تەنظیم و بە ریاسەت تەقدیم کراوە و مەربووطە وەکو موفرەداتی سەرەوە بیکەونەن بۆ درانی (٤,٧٩٥) چار دینار و حەوت صەد و نەوەت و پێنج فلس بە وەستا ئەمین یونس و عەبدولجەبار و محەمەد عەتار و قیمەتی لەوازمات کە بۆ تەرتیباتی ولادەت جەلالەتولەلیک تەئمین کراوە لە مادە ٧ فەصلی ٢ ئیدارەلعامە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٢٦٠) لە ١٩٣٦/٤/١٣

لە بەر تەقەرور کردنی ئیجاری ساڵانەی پیساو کە لە قەڵات دێتە خوارەوە بە چوار دینار لە سەر حاجی شێخۆ و کەفیە کردنی نادر قادر و نەبوونی طالب ئاخەر و زیاد کردنی دینارێک لە بەدەلی رەبطی ئیحالە درانی بە عوهدە و مەرقووم حاجی شێخۆ قەرار درا.

قەرار ژمارە (٢٦٤) لە ١٩٣٦/٤/١٣

فلس	دینار	
٥٠٠	٢	بۆ نەفەقەی پێنج طەلەبەی فەقیر لە جەووالەی کەشافی مەدرەسەی یەکەم بە مودیری ئەحمەد ناجی ئەفەندی.

به گوێرەی قاقزی مودیری مەدرەسەی یەکەم ژمارە ٢١٩ / لە ١٩٣٦/٤/٣ کە لە مەقامی موتەصەرفیەت لە ژێر ژمارە ٥٦٣٢ لە ١٩٣٦/٤/٨ بە دائیرەی بەلەدیە حەوالە و لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە و مەربوطە موطالەعە کرا. لە بەر مەعلووم بوونی ئیحتیاجی پێنج طەلەبە لە جەووالەی کەشافی مەدرەسەی مەذکور کە بۆ کەرکووک و خانەقین ئەچن وەکو لەسەرەوە نووسراوە بۆ درانی (٢,٥٠٠) دوو دینار و پێنج صەد فلس بە مودیر ئەحمەد ناجی ئەفەندی بۆ نەفەقەی طەلەبەکانی مووما ئیلەیهیم و لە مادده ١١ فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسوب کرانی قەرار درا.

تەصدیق ژمارە (٢٧٤) لە ١٩٣٦/٤/١٣

ئیقتیداری موعەلیم غەریب ئەفەندی سەلیم کە کەفیلی مەئمووری مووەقەتی رەسمی وەزن و ئەرضیەی سەید عەبدولکەریم ئاغایە بۆ ئەم کەفالەتە کافی بوونی تەصدیق ئەکرێ.

تەصدیق ژمارە (٢٧٥) لە ١٩٣٦/٤/١٣

ئیقتیداری یاسین ئاغا تەقیەدین ئەفەندی کە کەفیلی مەئمووری مووەقەتی رەسمی ئەرضیەی ئەخشاب و ئەحطاب موختار ئاغایە بۆ ئەم کەفالەتە کافی بوونی تەصدیق ئەکرێ.

تەصدیق ژمارە (٢٧٦) لە ١٩٣٦/٤/١٣

ئیقتیداری سەید قاسم خەیاط کە کەفیلی مەئمووری مووەقەتی مەجزەرە عەزیز ئەفەندی بۆ ئەم کەفالەتە کافی بوونی تەصدیق ئەکرێ.

قەرار ژمارە (٢٨٠) لە ١٩٣٦/٤/١٣

به گوێرەی راپۆری مەئموور صحیە ژمارە (١٦٤) و رۆژ ١٩٣٦/٣/٨ شەوی ٨/٧-٣-١٩٣٦ لە طەرەف شەخصێکی مەجهوول کوڕێکی تازەبووی فڕەدراوە بەر دەرگەی مووما ئیلەیهی و لە طەرەف مووما ئیلەیەی بە واسطەی موراقیبی بەلەدیە صابیر بۆ بەخێو کران لە گەرەکی خانەقا بە سەییدە خاتوون تەسلیم کراوە و بینا بە قاقزی جوابیەی مودیر شورطە ژمارە ٢٤٤٣ / ٢/١٧ و رۆژ ١٩٣٦/٣/١٨ کە مەربوطە رەغمەن بە تەحقیقاتی دائیرەمان صاحبی ئەم طفلە بە دەر نەکەوتووە لە بەر ئەمە ناوی طفلی مەرقووم (خواده) دانران و بۆ ئوجرەتی

ئیرضاعی ئیعتبارەن لە ١٠/٣/١٩٣٦ بە ناوی مورضیعەی سەییدە خاتوون (٣٠٠) فلس معاش تەخصیص و لە مەبانی و خیتاب بە دەفتەر ئیدخال کرانی موافیق دیترا و بۆ موعامەلەی پێویست قەرار درا.

قەرار ژمارە (٢٩٥) لە ١٨/٤/١٩٣٦

خاریطەی دوکان و قالدرمەی عائید بە حاجی ئەحمەد ئاغا کە لە طەرەفی موهەندسی تەنظیم و بە قاقزی ژمارە (٥٨) و ٢٩/٣/١٩٣٦ تەقدیم و لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە و مەربوطە موطالعە کرا. بینا بە قەراری پێشوومان ئەم دوکان و قالدرمەیە کە لە سەر جادەی موظەفەر و رێگای بازار واقیعە بە گوێرەی عورض موقەرەری جادە و رێگای مەذکور لە هەر دە طەرەف بۆ تەوسوعی جادە و رێگا لە دوکان مەذکوور ئیستیملاک کرانی میقدار لازم کە جەمعەن (٢/٩٧) مەتر مورەبەع لە روبعی مەساحەی دوکانەکە زیاترە موافقەت کرا.

قەرار ژمارە (٣١٢) لە ٢٧/٤/١٩٣٦

راپۆری مەئمووری صحیە ژمارە (٢٥٦) و ٢٢/٤/١٩٣٦ کە لە طەرەفی رەئیس صحیە ظەهریە کراوە و لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە موطالعە کرا. بە گوێرەی تەنسیبی رەئیس صحیە کە لەم ظەهریەیە نووسراوە ماست و بەفر فرۆشەکان ئەم ئینجانە کە لە بەر دەمیانە و بۆ ماستاو ئاوی تێدایە و لە سەر تەختەی کە لە سەر ئینجانە دامەزراوە بەفریان داناوە چونکە ئەم ئاوە سەری ناچووغە و ئەوی ماستاو ئەکا دەسی تێهەڵدێنێ ئەم ئاوە موضیرولصحەیە لە بەر ئەمە ئیستیناد بە فەقەرەی (١٠) هـ لە ماددەی (٤٤) قانوون ئیدارەتولبەلەدیات رەقەم (٨٤) ساڵی (٩٣١) مەنع کرانی ئینجانەکان و لە جیاتی مەخزەنێکی بە قەپاغ و لە تووتیا دروست کراو ئیستیعمال و بۆ ئاو دەرهێنان حەنەفیەیێکی لێ قایم کرانی ئەصحاب عیلاقە موکەلەف کران و موخالیفین بە پێی ماددە ١٢٦-أ ق.ع.ب بە عیقاب مەعروذ بوونی بۆ زانین بلاوکران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٣١٣) لە ٢٧/٤/١٩٣٦

لاحیقە بە قەرارمان ژمارە ١٧٣ و رۆژ ١٦/٣/١٩٣٦. بینا بە تەواو بوونی مووددەتی ئینذار و تەنفیذ نەکران ئیقتراح ریاسەت صحیە کە لە خصووص دەرگەی ئەنبارەکانی حەمامەکان بە ئەصحابی عیلاقە تەبلیغ کرابوو ئیستیناد بە ماددە (٦) لە قانوون محەلات ئەلموقەرە بیلصحیە رەقەم ١١ ساڵی ١٩٣٦ بۆ مەنعی دخوولی خەلق بۆ مەلە کردن لە ناو ئەنباری حەمام و بۆ ئیصلاحی دەرگایان بە گوێرەی ئیرشادی رەئیس صحیە و بە گوێرەی شەرائیط لە کەشفنامەی موهەندسی بەلەدیە ژمارە٨٦ و ٢٧/٤/١٩٣٦ ئیصلاحی دەرگای ئەنباری هەر شەش حەمامەکانی مەوجوود لە شار بە صوورەتی موناقەصە ئیجرا و قائیمەی موناقەصە تەنظیم و شەرائیط مەذکوورە لە قائیمە دەرج ئیعتبارەن لە تەئریخی چوار رۆژ لە موناقەصەدا بوون رۆژ ٤ مایس ٣٦ دووشەم ساعە (١) زەوالی ئیحالەی ئیجرا کران موافیق دیترا و بۆ پێویستی قەرار درا

قەرار ژمارە (٣١٨) لە ٢٩/٤/١٩٣٦

عەطفەن بە قاقزی موتەصەرفی لیواء ژمارە (٣٧٦٢) و ١٥/٤/٣٦ بە قەرارمان ژمارە ٢٢١ لە ٣٠ / ٣ /٣٦ کە لە خصووص ئەسعاری سەیارە بە ئیعادەی نەظەر بۆ کرا.

١. ماددە ١ بۆ رکووب سەیارەی شەش شەخصی بە نەظەر کراوە و بۆ مەراکز ئەسعاریان لە جەدوەلی سەرەوە تەثبیت کراوە و لەم ئەسعارە بە گوێرەی مەوقع ئیستفادە دەکردن و نەکردنی سەیارە لە روکاب مولاحەظە کراوە.
٢. مەوسمی زستان وەکوو لەسەر لەوحەی جەدوەل ئیشارەت کراوە لە ١٥ تشرین ثانی تا نهایەتی نیسان و مەوسمی هاوین لە مایس تا ١٥ تشرین ثانی ئیعتبار کراوە.
٣. سەیارەی خصووصیە رۆژانە بە شەرطی قەطع کردنی (٨٠) کیلۆمەترە مەسافە بۆ هەر رۆژێک (١) دینار و ئەگەر لە (٨٠) کیلۆمەتر زیاتر مەسافە قەطع بکا و پاش (٨٠) کیلۆمەترە بۆ هەر کیلۆمەترەیەک (١٠) فلس و جودا لە رۆژانی غووربەت و عەوودەت بۆ ئینتظاری هەر رۆژێک (٥٠٠) فلس ئیجراء تەنسیب کراوە

٤. سەیارەی خصووصیە لە مەرکەزێک بە ئینتظاری (١٥) دەقیقە مەجبوورە. ئەگەر لە (١٥) دەقیقە زیاتر ئینتظار ئیجاب بکا بۆ هەر (٣٠) دەقیقە ئینتیظار (٤٠) چل فلس ئوجرەت ئەدرێ. ئەم ئینتظارە بە داخیل و ئەطراف شار - باداوە داخیل قەصەبە - صعودولقەلعە - مەعەسکەر - مەقەر موتەصەرف - عائیدە.

٥. ئوجرەتی حەیوانات وەکو میقداری لە جەدوەل دیارکراوبوونی مووافیق دیتراوە. بە گوێرەی مەوادی سەرەوە جەدوەلی ئەسعار سەیارە تەنظیم و بینا بە موافیق دیتران بۆ تەثبیت و تەصدیقی قەرار دیترا.

قەرار ژمارە (٣٢٦) لە ١٩٣٦/٥/٢

فلس	
٤٥٠	مەصرەفی تەسفیری.... شێت بۆ بەغدا عەطفەن بە قاقزی موتەصەرفی لیواء ژمارە ١٣٣٧ و ٣٦/٤/٣٠
٤٥٠	مەصرەفی تەسفیری..... شێت بۆ بەغدا عەطفەن بە قاقزی موتەصەرفی لیواء ژمارە ١٣٣٩ و ٣٦/٤/٣٠
٤٥٠	مەصرەفی تەسفیری..... شێت بۆ بەغدا عەطفەن بە قاقزی موتەصەرفی لیواء ژمارە ١٣٤٠ و ٣٦/٤/٣٠
١,٣٥٠	بۆ مودیری شورطەی لیوای ئەربیل جەمیل بەگ

بە گوێرەی قاقزەکانی موتەصەرفی لیوای ئەربیل ژمارە و رۆژ سەردوە بۆ درانی (١,٣٥٠) یەک دینار و سێ صەد و پەنجا فلس بە مودیری شورطەی لیوای ئەربیل جەمیل بەگ مەصرەفی تەسفیری شێتەکان کە ناویان لە هەوراز دیار کراوە بۆ بەغدا و لە مادده ١١ فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٣٤٨) لە ١٩٣٦/٥/٩

بە گوێرەی راپۆری موراقیبی قەلاّت کە بە ژمارە ٢٨٢ لە ٣٦/٤/٢٩ لە طەرەف مەئمووری صحیە تەقدیم کراوە و لە طەرەف رەئیس و سەرنووسی شەرح کراوە و مەربووطە وەکو موفرەداتی سەرەوە بۆ (٣٨٤) سێ سەد و هەشتاو چوار فلس بە خەلیل کەریم و عوثمان نەجار قیمەتی تەنەکەی بەطاڵ و ئوجرەتی دەسک لێدان کە بۆ رشاندن جادە و مەحەللات تەئمین کراوە و لە مادده ١٨ فەصل ٥ هەندەسە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٣٥٠) لە ١٩٣٦/٥/٩

فلس	
١٢٠	قیمەتی کا بۆ ئیحراقی قاذوورات لە مەجزەرە لە مانگی نیسان بە غەریب.

بە گوێرەی راپۆری موراقیبی مەجزەرە رۆژ ٦/ ٥/ ٣٦ کە مەربوطە وەکوو لە سەرەوە نووسراوە بۆ درانی (١٢٠) صەد وبیست فلس بە غەریب قیمەتی کا لە مانگی نیسان ساڵی ٣٦ بۆ ئەطرافی کوورەی قاذوورات لە مەجزەرە کراوە و لە مادده ٩ فەصل ٦ صحیە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٣٧٧) لە ١٩٣٦/٥/٢٤

خەریطەی تەخطیطی ئەراضی حاجی محەمەد عەبدوللا تەسەلسول (٤١٥) کە لە خەریطەی رەقەم (٨٠٩) و موصەدەق لە دائیرەی طاپۆ و موحەفەظ لە دائیرەی هەندەسەی بەلەدیە موستەنسەخە موطالەعە کرا. بە گوێرەی تەنظیمی موهەندسی بەلەدیە مەساحەی ئەراضی مەذکوور لە (٥ دۆنم و ٤ ئۆلک و ٦٠ مەتر مورەبەع) عیبارەتە و ئەم رێگایانی کە لە سەر ئەم ئەراضیە ئیحداث کراوە و وەکو موفرەداتی مەجموع مەساحەیان (٥٠.٤١٧٣) مەترە مورەبەعە بە گوێرەی ئەم خەریطەیە و تەقسیماتی لێ دیار کراو عورضی موقەرەری یەکیان ١٢ و ئەوانیتریان ٨ مەتر دانراوە موافق دیترا و قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤٢٣) لە ١٩٣٦/٦/١٤

دائیر بە قەوائیمی محەللات ئەلموقەررە بیلصحە راپۆری رەئیس صحیە کە بە قاقزی موتەصەریف ژمارە (٥٠٧١) و رۆژ ٩٣٦/٥/٢١ و تەعلیمات کە لە خصووص خانەکان و گەراجەکانە و بە قاقزی ریاسەتی صحیە ژمارە (١٠٥١) و رۆژ ٣٦/٦/٢ بۆ ریاسەت هاتوونە و مەربووطن لە پاش ئیطلاع بۆ ئیجابی ئەم خصووصیانە وەکو ژێرەوە قەرارمان تەسطیر کرا.

١. قائیمەیێکی راپۆری مەجرای پیساو: بۆ فەقەرەکانی ٣،٢،١ لە موهەندسی بەلەدیە کەشفنامە طەلەب و حەسەب بە ئیستیطاعەتی میزانیە و تەقدیمی ئەهم بە سەر موهیم و فەقەرە ٤ وەکو قەراری موشتەریکی مەجالیس ئیدارە و بەلەدیە و قەرارمان ژمارە ٢٣٦ لە

٣١ / ٣/ ٩٣٦ مەصرەفی لازم و دیار و بۆ ئیجاب بە مەقامی موتەصەریفی تەقدیم کراوە تەعقیب.

٢. قائیمەی دووەمی راپۆر ئەبدەسخانەکان: بۆ ئەم خصووصە مادام ئەصحابیان موقتەدیرن بە پێی قانوون محەلاتل موقەرە بیلصحە بۆ ئیزالەی ضەرەر موکەلەف کرانیان.

٣. قائیمەی سێیەم راپۆر ئیصلاحی بازار: بۆ ئەمە بە قەرارمان ژمارەو رۆژ سەرەوە مەبلەغی لازم طەلەب کراوە و لە ورودی مەبلەغی مەطلوب بازار تەوەسعی و بەم واسطەیە لە وەقتی تەعمیر و ئینشای دوکانەکان ئەصحابی ئەملاک بە صورەتێکی موناسیب بۆ ئینشاء تەشویق و ئیجبار کرانیان.

٤. قائیمەی چارەمی راپۆر تەسویری عەرەصە: ئەمانە دوو قسمە، قسمێکی عەرەصەیەکە قابیل تەنظیفە و قسمی تری خەرابەیە کە زبڵ لێ فڕەدرانی ئیعتیاد کراوە بینا بە مەقتەضا صحی عمومی بۆ ئیزالەی مەضەررە بە موجەبی قانوون ئەلمحەلات ئەلموقەررە بیلصحە بۆ تەسویریان ئەصحابیان ئیجبار و بۆ تەفریقی ئەم دوو قسمە لە مەلا توفیق ئەفەندی و خەلیل ئەفەندی ئەعضایانی مەجلیس بەلەدیە و موهەندسی بەلەدیە و مومەثیلێکی ئیدارەی صحیە لیواء لجنەیەک تەشکیل و لە سەر قەراری ئەم لجنەیە بە پێویست تەماشا کران.

٥. قائیمەی شەشەمی راپۆر: حەوضەکانی مزگەوتەکان یا بە توتیا سەریان داپۆشران و موتەعەدید مەزمەلەی لێ تێخران یا وەکو ئیقتراحی رەئیس صحیە لە جیاتی حەوض مەخزەنێکی توتیا ئیستعمال و بۆ ئیدیخاری ئاوی مەصروف بیرێکی کافی لێدران بە موجیبی قانون ئەلمحەلات ئەلموقەررە بیلصحە بە موددەی ٢٠رۆژ عیلاقەداران ئینذار و موماشاتی ئیجاب کران.

٦. قائیمەی حەوتەمی راپۆر: ئەنباری حەمامەکان بە پێی ئیقتراحی رەئیس صحیە ئیصلاح کراوە موراقەبە و ئیکمالی نەواقیص کران و حەوض ئاوی حەصارەکان هەدم و لە جیاتی مەخزەنێکی توتیای بە حەنەفیە وەضع بۆ ئاو خواردنی حەیوانات لە ژێرەوەی کوکیلی توتیا یانەخۆ بە مادەیەکی صەمماء وضع و ئیدیخاری ئاو بالووعە لێدران.

٧. قائیمەی پێنجەم و حەفتەم لەراپۆر و تەعلیمات ئیصلاحی خان و گەراجان: حەوض ئاوی ئەم جێگایانە هەدم و بۆ ئاو لە جیاتی حەوض مەخزەنێکی کافی لە توتیا ئیستیعمال و بۆ ئاو دەرهێنان لەم مەخزەنە حەنەفیە قایم کران و لە ژێر حەنەفیە بۆ ئاو خواردنی حەیوانات وە سائیرە کوڵێک لە توتیا یا لە ماددەیەکی صەماء دروستکران.

أ- لە گەراج و خانەکان ئەبدەسخانەیەکی بە دیوار کە ئەرضی موبەللەط و دیوارانی گێچ لێدراوی دروستکران.

ب- لە ناوەراستی ئەم حەوشانە بۆ ئیدیخاری پیساو بالوعەیەکی واسیع تەحضیر کران بۆ تەطبیقی مەوادی (٢،٣،٤) لە تەعلیماتی مەذکور صاحیبی ئەملاک بە پێی قانون ئەلمحەللات ئەلموقەررە بیلصحە بە موددەی ١٥ رۆژ ئینذار و لە عەدەم تەطبیقی لە داخلی موددەی موعەیەن بە پێی قانوونی باسلێکراو لە طەرەفی بەلەدیە پێویستی ئیجرا و مەصرەفی لێیان تەضمین کران.

ت- لە بەر بەجێنەهێنانی شرووط و عەدەم ئیعتینا بە نەظافەت عیندەلئیجاب بۆ قەطعی ئاوی ئەم جێگایانە کە لە ماددەی ٥،٧ دیار کراوە لە لجنەی قەرار ئیستحصاڵ کران.

٨. بە ناوی صحەتی عمومیە بۆ موحافەظەی نەظافەت ئەم خان و گەراجانە ئیستناد بە فەقەرە هـ-١٠ مادە ٤٤ قانوون ئیدارەتولبەلەدیات رەقەم ٨٤ ساڵی ١٩٣١ وەکو ژێرەوە تەعلیمات ئیصدار و بۆ تەطبیقی موستەئجیر بیناء، موکەلەف کران و لەم جێگایانە هەڵاوسان.

أ- کۆمەڵ بوونی زبل لە حەوشی خان و حەصار وگەراجەکان جائیز نییە و رۆژی دووجار زبل فڕەدران و دائیم پاکژ راگران.

ب- تەرتیبی سەرەوە کە لە خصوص تەنظیمی حەوض و ئەبدەسخانە و بالووعە دیار کراوە موحافەظە و بە خیلافی تەبدیل نەکران.

ج- ئەبدەسخانەکان هەموو رۆژ بە مەحلوولی (کریزول) رشان.

٩. ئیتیباعەن بە مادە (٥) لە تەعلیمات مەواد غیذائیە

که له طەرەفی رەئیس صحه تەنظیم کراوە مظەللەکانی قەدیمی له بازاڕ بینا بە کەراهەتی مەنظەرە و مەضەرەتی مەوجوودەتیان بۆ صحەت عمومیه بە موددەی ۳رۆژ له طەرەفی موستەئجیری دوکانەکان بۆ هەڵگیرانیان ئیعلان و له عەدەمی ئیطاعەتیان له طەرەفی بەلەدیه رەفع کران و عیندەلئیجاب بە واسطەیێکی صحی بۆ مظەلله تەرتیب کردن بە موستەئجیرەکان روخصەت دران.

۱۰. به پێی مادده ۱۲٦-أ ق.ع.ب به عیقاب مەعروض بوونی موخالفین له موستەئجیری گەراج و خانەکان کەیفیەت بڵاو کران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤٣٨) له ١٩٣٦/٦/١٥

فلس	
٦٠٠	قیمەتی ٦عەدەد خراڵ بەتەنظیفاتی محەللەکانی عەرەب و تەعجیل سعر (١٠٠٠) به محەمەد ئۆتراقچی

به گوێرەی راپۆری مەئموور صحیه رۆژ ٣٦/٦/١٤ و شرووحاتی ئەعضای بەلەدیه و مەئمووری صحیه که له سەری نووسراوە و مەربووطه بۆ درانی (٦٠٠) شەش صەد فلس به محەمەد ئۆتراقچی قیمەتی ٦ خراڵ کە بۆ تەنظیفاتی محەللەکانی عەرەب و تەعجیل کراوە و له مادده ٩ فەصل ٦ صحیه مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤٤٠) له ١٩٣٦/٦/١٥

قاقزی ریاسەتی بەلەدیه ژمارە (١١/١٣١٢) و رۆژ ٣٦/٦/١٥ کە خیطاب به مەجلیسمان موطالعه کرا. قائیمەی تەعلیمات که له خصووص بایعەکانی مەواد غیذائیەی وشک و تەڕە له طەرەفی رەئیس صحه نارراوە.

بینا به وەضعیەت و وەصفی شار ئێستا چونکه تەمامەن قابیل تەطبیق نییه، ئەم نەوعە بایعە میقداریان زۆرە ئێستا تەنیا له خاص قەصابان بۆ تەطبیقی به ناوی صحەتی عموومیه ئیستناد به فەقەرە هـ-١٠ له مادە ٤٤ قانون ئیدارەتولبەلەدیات رەقەم ٤٤ ساڵی ١٩٣١ مەوادی ژێرەوە تەسطیر و بۆ ئینفاذی ١٥ رۆژ موددە دیار کرا.

١. دوکانی قەصابان ئەرضی به چیمەنتۆ موبەللەط و یا به کەرپووچ مەغرووس و دیوارانی گێچ لێدراو بۆ لێ نەڕژانی خۆڵ سەقفی خام لێدران.

٢. دەرگە دوکانی قەصابان بۆ مەنع کرانی دخوولی مێش و سائیرە نەسیج مەعدەنی یان شووشە لێدران.

٣. بنچی دوکان به قەدەر ئیمکان به خام سەد کران.

٤. به پێی مادد ١٢٦-أ.ق.ع. ب به عیقاب مەعرووض بوونی موخالفین له قەصابەکان بۆ زانین کەیفیەت بڵاو کران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤٤١) له ١٩٣٦/٦/١٥

بۆ دروستکرانی محەلی مەصارین به صاحبی خەریطەی (نەوع-س) کە له وەزارەت داخلیه هاتووە کەشفنامەی موهەندسی بەلەدیه کە به قاقزی ژمارە ١١١ رۆژ ١٩٣٦/٦/١٤ تەقدیم و له طەرەفی ریاسەت بەمەجلیسمان تەودیع کراوە موطالعه و تەدقیق کرا، وەکو موفرەداتی کەشفنامە بۆ مەجمووع موصارەفاتی موخەمەنە کە ٧٩٠ /١٠٣ دینار بۆ حەرق و مەحسووب کرانی له مادده٦ فەصل ٥ هەندەسە موصەددەقە له وەزارەت داخلیه ئیستحصاڵ و بۆ موناقەصە خرانی بینای ئەم مەعمەله شرووط موناقەصە له موهەندس بەلەدیه طەلەب کران مووافیق دیترا و بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤٤٢) له ١٩٣٦/٦/١٥

خاریطەی تەخطیطی شارعی خانزاد کە له رۆژ ٣٦/٦/٤ له طەرەفی موهەندیس به مەقاسی ١/٢٠٠ تەنظیم و به قاقزی ژمارە ١٠٨ و ٣٦/٦/١٠تەودیع به مەجلیسمان کراوە تەدقیق کراو وبە گوێرەی تەخطیطی عورض موقەرەری شارعی مەذکوور (١٢) دوانزدە مەترە بوونی مووافیق دیترا و خاریطەی مەذکوور تەصدیق کرا.

قەرار ژمارە (٤٥٢) له ١٩٣٦/٦/٢٢

تەقریری موهەندسی بەلەدیه ژمارە (١١٢) و رۆژ ٣٦/٦/١٧ کە کەشفنامەکانی مەجراکانی محەللەی خانەقا و پشت دائیرەی بەلەدیه پێ پێچراوەیە و مەربووطن موطالعه کران. بینا به موحافەظەی صحەتی عموومیه له مەجراکانی مەذکوور بینا و تەسقیف کرانی وچانی مەجرای

پشت بەلەدیە بە قسڵ و مشکی مەخلوط بە گێچ میقداری کە لە کەشفنامەکان دیار کراوە لزووم دیتراوە، لە بەر ئەمە بە صوورەتی موناقەصە بۆ قیام کران بەم مەشروعە ئەوەلەن بۆ تەنظیمی قائیمەی موناقەصە طەلەب کرانی شرووط لە موهەندیس و لە نەتیجەی موناقەصە بە گوێرەی بەدەلی موقەرەر بۆ طەلەب کرانی موصادەقە لە وەزارەت موافیق دیترا و بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤٥٣) لە ١٩٣٦/٦/٢٢

تەقریری ئەعظایانی بەلەدیە رۆژ ٣٦/٦/٢١ لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە و مەربووطە موطالەعە کرا. چونکە تەغاری مووسڵ لە ٢٦٠ کیلۆ عیبارەتە و عیاری دێهاتی لیوای ئەربیل بە ئەغلەب موافیق بە تەغاری مووسڵە و ئێستا عیاری مەیدانی شاری ئەربیل لە(٢٨٠) کیلۆ عیبارەتە ئەم فەرقە بۆ ئەهالی و بۆ حکومەت ضەرەر پێدا کردنی مەلحووظە لە بەر ئەمە عیاری مەیدانی شاری ئەربیل وەکو تەغاری مووسل بە ئیعتباری ٢٦٠ کیلۆ عیارکرانی موافیق دیترا و بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤٧٤) لە ١٩٣٦/٧/٦

فلس	دینار	
٤٣٩	٥٣	تەسلیفات بۆ رەئیس بەلەدیە سەید موحسین

بینا بە طەلەبی سەید موحسین رەئیس بەلەدیە بە قاقزی ژمارە ١١٨٢ و رۆژ ٣٦/٥/٣٠ بە موصادەقەی وەزارەت داخلیە بە قاقزی ژمارە ٩٥٥ و رۆژ ٣٦/٦/١٥ کە بە قاقزی موتەصەرفی لیوا ژمارە ٦٥٠٤ و رۆژ ٣٦/٦/٣٠ تەبلیغ کراوە لە بەر چوونی بۆ خارجی عیراق عەلەلئوصوول بۆ درانی ٥٣.٤٣٩ دینار ٣ مانگانەی بە صوورەت سولفە و مەحسووب کرانی لە مادە ١٨فەصل ٢ ئیدارەلعامە قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤٨١) لە ١٩٣٦/٧/٦

لاحیقە بە قەرارمان ژمارە ٤٥٥ و رۆژ ٣٦/٦/٢٢:

بۆ تەسقیفی مەجراکانی مەحەللەی خانەقا و پشت دائیرەی بەلەدیە بۆ تەنظیمی قائیمەی موناقەصە ئەم شرووطی کە لە طەرەف موهەندس بەلەدیە تەنظیم و بە قاقزی ژمارە ١٢٥ و رۆژ ١٩٣٦/٧/٤ نارراوە و لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە موطالەعە و تەدقیق کرا، بە گوێرەی ئەم شرووطە بۆ تەنظیم کرانی قائیمەی موناقەصە بۆ موناقەصەدانرانی ٢٠ رۆژ موددەت و بەدەلی تەعەهود نیوە پێش نیوە لە پاش ئیکمالی ئیش و درانی راپۆر لە طەرەفی موهەندس بەلەدیە تەئدیە و لە موتەعەهید میقداری لە صەدە دە مەبلەغی نەقدی تەئمینات و یاخود موقابیل بە مەبلەغی موقەرەر کەفیلێکی موعتەبەر وەرگیران و بۆ مەصاریفاتی تەسقیفی ئەم دوو قسم مەجرایە وەکو کەشفی موهەندس حوجەت ٢٨٠.١٥٩ دینار لە ماددەی ١٨ فەصل ٥ هەندەسە موصادەق لە وەزارەت داخلیە طەلەب کران موافیق دیترا و بۆ ئیجاب قەرار درا:

قەرار ژمارە (٤٨٤) لە ١٩٣٦/٧/٦

لە خصووص تەزفیتی بەعض جێگا لە شەقامی موظەفەر کەشفی موهەندسی بەلەدیە کە بە ژمارە (١٢٢) و رۆژ ٣٦/٦/٣٠ نارراو لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە موطالەعە و تەدقیق کرا. بە گوێرەی موندەرەجاتی کەشف و بینا بە ئیحتیاج لە پێش مەحەلی کەهرەبا تا جێگای راوەستانی پۆلیس و دیسان لە پێش سەرا تا لای خەستەخانە لە شەقامی موظەفەر و میقداری پەنجا مەترە لە رێگاکانی فەرع کە یەکیان بۆ مەحەللەی نوو و یەکیان بۆ رێی عەنکاوە لە شەقامی موظەفەر جودا ئەبن و مەجموعی عیبارەتە لە (٤٧٩٠) مەترە مورەبەع تەعدیل و تەزفیت کرانیان موافیق دیترا و لە بەر ئەمە بۆ موصارەفاتی ئەم تەزفیتە ئەوەلجار بە پێی کەشف باس لێکراوی موهەندس بۆ تەخصیص و صەرفی ٩٦٨.١٩٨ دینار لە مادە ٤ فەصل ٥ هەندەسە لە وەزارەت داخلیە موصادەقە طەلەب و لە پاش وروودی موصادەقە بەعض لەوازمات بە صوورەتی موناقەصە تەئمین و بۆ نەظارەت کردن بەم ئەمری تەزفیتە لە ئەعضایانی مەجلیس بەلەدیە و موهەندسی بەلەدیە لجنەیەک تەشکیل و بەم صوورەتە بە تەزفیت موباشەرەت قەرار درا.

قەرار ژمارە (٥٠١) لە ١٩٣٦/٧/٦

فلس	دینار			سعر	
٢٨٠	٢	بۆری نیو ئینج	قەدەد/ ١٩٠ عەدەد	١٢.٠٠	مەصرووفاتی دامەزراندنی بالوعەی ناو و حەنەفیە لە بازاڕ لای محەلی صحیە
.٧٤	.	دەرسەک نیو ئینج	٢	٣٧	
٣٠٠	.	وەلفی دوو سەر	٢	١٥٠	
.٥٦	.	سەمون نیو ئینج	٤	١٤	
.٤٨	.	چیمەنتۆ کیلۆ	٦	٨	
.٣٢	.	قوم باز	٢	١٦	
.٣٠	.	کەرپوچ	٣٠	١	
٣٥٠	.	سەندوق و قفل	١		

راپۆری موراقیب و مەئموور صحیە و کەشفی مەکتەبیەت کە لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە و مەربووطن موطالەعە و تەدقیق کران. وەکو موندەرەجاتی راپۆرەکانی بینا بە لزووم بۆ رشاندنی ناو بازار و لە وقوعی حەریق بۆ ئیستفادە کردن دامەزرانی لە ناو بازار لەلای مەنطقەی سحیە موافیق دیترا و بە گوێرەی کەشفی مەکتەبیەت کە موفرەداتی لە سەردوە نووسراوە و لە سەر راپۆری نیهائی بۆ صەرف و مەحسوب کرانی ١٧٠.٤ دینار لە مادە ٢٦ فەصل ٢ ئیدارەلعامە بۆ ئەم غایەیە قەرار درا.

قەرار ژمارە (٥٠٣) لە ١٩٣٦/٧/١٦

فلس			
٣٧	حاریس	رەقەم ٧	تەجزیە
٣٧	حاریس	رەقەم٨	
٧٤	حاریس		
٧٤	حاریس		

بینا بە تەقریراتی معاونی شورطە و نائیب عەریفی دەوریە رەقەم (١٦) کە لە مودیریەتی شورطە بە ژمارە ١٣٧٩٢ و ١٤١٧٧ و رۆژ ٦و ٣٦/٧/١٢ بەم دائیرەیە نارراوە و لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە رۆژی ٣٦/٧/١٦ حاریسەکان رەقەم ٤........و ١٦........و رەقەم ٨........و رەقەم ٧........ و رەئیس حوراس و نائیب عەریف رەقەم ١٦ لە حزوور مەجلیس بەلەدیە حازر بوون لە نەتیجەی ئیستجواب رەقەم ٨........و رەقەم ٧........ چونکە ئیهمالیان تەحەقوقی کرد هەریەکی بە یەک رۆژانە (٣٧) فلس و رەقەم ٤........ و رەقەم ١٦........ چونکە صەباحچی بووینە و دەوریەی ئەقشامچی کە موکەلەفە بەخەبەر هێنانی صەباحچیەکان و لە طەرەفیانەوە بۆ بە خەبەرهێنان نکالیان تەبەیون کرد لە بەر ئەمە ئەم ئیهمالیە بە ئەقشامچییەکان.....و........ تەوەجوهی کرد و هەر یەکی بە دوو رۆژانە (٧٤) فلس تەجزیە کرانیان موافیق دیترا و بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە (٥٢٠) لە ١٩٣٦/٧/٢٦

لە بەر تەقەرورکردنی دستکرانی ١٦ عەدەد مەزابل لە محەللات ناوشار بە پێی شرووط قائیمەی موناقەصە هەریەکی بە ١.٢٥ لە سەر طالبی برایم داود بە کەفالەت مەخلووق مکایل و نەبوونی طالب ناخەر و موافیق دیترا ئەم فیئاتە ئیحالەدرانی بە عوهدەی مەرقووم بە مەبلەغی مەذکوور قەرار درا.

قەرار ژمارە (٥٣٤) لە ١٩٣٦/٧/٢٨

فلس	دینار			سعر
٢٧٤	.	برنج حۆقە	٥ $\frac{١}{٢}$	٥٠٠٠
٣٢٠	.	روون	٢	١٦٠
٢٧٤	.	گۆشت	٥ $\frac{١}{٢}$	٥٠
١٠٠	.	مریشک عەدەد		٢
٩٦٨	.	بکوت	بایع یونس بەقال بە گوێرەی وەصلی	
١٠٤		بادنجان حۆقە	٤	سعر /٢٦.٠
٥٦	.	بامیە	٢	سعر ٢٨
٨٧	.	طەماطە	٧ $\frac{١}{٢}$	
٣٢	.	کودوو	٤	
١٦	.	سیر، پیاز، کەردوز		
٧٢	.	شفتی بەطمان	٢	
٤٨	.	گندۆرە	٢ $\frac{١}{٢}$	
٤٠	.	سێو حۆقە	٢	
٤٠	.	گەلاز	٢	
٨	.	تەرۆزی		
٦٠	.	ترێ حۆقە	٣	
٥٦٣	.	بکوت	بایع لەطیف ... بە گوێرەی وەصلی	

٦٢	ماست مەنجەل ٢
٧٠	کشمیش باوی
٦	خوێ حوقە ½
١٨	لەیموون دوزی
٦٠	مەقروونە و شعریە پاکێت ١
١٦	کەبابیە و بیبەر و دارچین
٦٠	قەیماق
٤٦	پەنیر
٣٦	هێلکە
١٠٠	پسکویت پاکێت ٢
٣٠	شیر
٤٦	نان
٥٥٠	٠ بکوت بایع عەبدۆک بەقال بە گوێرەی وەصلی

فلس	دینار	
١٢٥	٠	شەکری قەند بەطمان ½
٨٥		قاوە و هێل
١٥٠		شرووب شووشە ٣
١٠٨		چای دجلە ½
٤٦٨	٠	

فلس	دینار	
١٢٠	٠	دار بۆ شیو بار ٢
٧٦		رەژوو طای ٢
١٩٦	٠	بکوت بایع عوسمان بە گوێرەی وەسلی

فلس	دینار	
٩٠	٠	موربە قوطی ٢
٥٠		خەردل ١
٣٥		ساز شوشە ١
١٠		خوێ پاکێت ١
٧٠		صابوون بۆندار قالب ٥
١٤		صابوون نەبو هێل ١
٢٥		توتن نەرگیلە
٢٤		قفل و ریزە بۆ مەخزەن
٧٤		جغارە غازی پاکێت ٦
٢٨		چاپان بۆ سرینی شوشەوات
١٠٠		تەعمیری قەرێوڵە
٢٤		نەقلی کانتۆر حەمالیە
٢٤		نەقلی سودە و بەفر
٥٦٨	٠	بکوت بایع عەلی حەسەن عەتار

فلس	دینار	
١٣٠		ئوجرەتی شوورانی ئەلیسەی وەزیر و پەشتەمال و سائیرە محەمەد....
٦٠		شیر بۆ دۆندرمە
١٥٠		لەوازمات بۆ دۆندرمە شەکر و سائیرە
١٥٠		ئوجرەتی دروستکرانی دۆندرمە
٣٦٠		بکوت بەوەستا ئەحمەد بەگوێرەی وەصلی
٧٢		سرود و نامیلت صندوق ٣ بایع صالح بە گوێرەی وەصلی
٣٠٠		بەفر طای ٣ بایع شێخ محەممەد بە گوێرەی وەصلی
٥٠٠		ئوجرەتی ئاشچی بەطرۆس بۆ دوو رۆژ
٥٠٠		ئوجرەتی چایچی عەبدولکەریم بۆ دوو رۆژ
٢٠٠		ئوجرەتی یەک رۆژ
٩٣٢	١	موصارەفاتی هاتنی وەزیری یەمەن بۆ ئەربیل و دوو شەو میوانداری

ئیجمالی قیمەت

فلس	دینار
٩٦٨	-
٥٦٣	-
٥٥٠	-
٤٦٨	-
١٩٦	-
٥٦٨	-
٣٦٠	-
٩٣٢	-
٣٧٥	٥

بە گوێرەی تەقریرەکانی جابی حیراسە کە وەصلی بایعەکانی پێ پێچراوەیەو مەربووطن وەکو موفرەداتی سەرەوە بۆ درانی (٥.٣٧٥) پێنج دینار و سێ صەد و حەوتا و پێنج فلس بە بایعەکان یونس بەقال و رەفیقانی کە لیستە دیارکراون قیمەتی لەوازمات و ئوجوراتی ئەصناف کە بۆ میوانداری وەزیری یەمەن دوو شەو تەئمین کراوە و لە مادە ٢٦ فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٥٣٥) لە ١٩٣٦/٧/٢٨

فلس	دینار		سعر		
٦٠٠		تیمەتی بسکویت پاکێت	١٢	..٥٠.	بایع عەلی حەسەن عطار بە گوێرەی وەصلی — مەصرەفی ئیحتیفال لە نادی بە شەرەفی وەزیری یەمەن
٢٠٠	=	چقولێت قووطی	١ ١/٢	..٢٠.	
١٤٥	=	جغارەی غازی	١٢		
١٤٠	=	پسکویت قووطی	٢	٧٠	
٣٦	=	جغارە نومەرا، پاکێت	٦	٦	
٤٠	=	ئەردان	٢٠	٢٠	
٩		شخاطە	٦		
٢٧٠	١				
٧٥٠	٠	ئوجرەتی قولیخان چایچی نادی و بە دەلاتی چای - شیر - قاوە			
٠٢٠	٢				

بە گوێرەی تەقریری جابی حیراسە کە وەصلی بایعی پێ پێچراوەیە و مەربووطن وەکوو موفرەداتی سەرەوە بۆ درانی (٢،٠٢٠) دوو دینار و بیست فلس بە بایع عەلی حەسەن عەطار و قولیخان قیمەتی لەوازمات و ئوجرەتی خدمەت، کە بە شەرەفی وەزیری یەمەن بۆ ئیجرای ئیحتیفال لە نادی تەئمین کراوە و لە مادە ٢٦ فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٥٤٩) لە ١٩٣٦/٨/٨

لە بەر شددەتی گەرما بۆ مەبذوول بوونی بەفر لە شاری ئەربیل بە پێی مادەی ٤٤ فەقەرە (ح) لە قانوون ئیدارەتولبەلەدیات رەقەم ٨٤ ساڵی ١٩٣١ وەکو ژێرەوە تەسعیر بەفر لە مەجلیس بەلەدیە تەنەمول کرا:

٥. باری بەفر بە (١٥٠) فلس مویایەعە کران و ئەم بارە هەر صایەکی بە (١٠) تەختە تەقسیم و هەر تەختەی بە قیمەتی (١٠) فلس فرۆشران.

٦. ئیعتباردن لە تەئریخی ٣٦/٨/٩ تا ٣٦/٨/١٨ بە موددەی (١٠) رۆژ عەمەل پێکرانی بلاو و لە صاحبی مەتاع و ئەهالی بەفر فرۆشەکان هەر کەس بە زیاتر لەم قیمەتە بەفر فرۆشی تەحەقوق بکا بە پێی مادە ١٢٦-أ ق.ع.ب تووشی عیقاب کرانی موافیق دیترا و بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە (٥٥٢) لە ١٩٣٦/٦/١٥

لاحیق بە قەرارمان ژمارە ٤٤٢ و رۆژ ٣٦/٦/١٥. عەطفەن بە قاقزی سەعادەت موتەصەرفی لیوا ژمارە ٦٥٩٣ و رۆژ ٣٦/٧/٢ بە قەراری ژمارە و رۆژی سەرەوەمان ئیعادەی نەظەر کرا. بینا بە مولاحەظەی موهەندسی بەلەدیە و ئوتێل و دوکانەکانی عەبدوللا چەلەبی و لە موقابیلیان بەعض عەرەصە و ئەملاک عائید بە ئەهالی بە تەخطیط ئیحساب و مەجرای پیساوی قەلات تەبدیلی ئیجاب ئەکا. جودا لە خەسارەی ئەملاکی بەلەدیە بۆ ئەملاکی ئەهالی موعامەلەی ئیستملاک لازمە کە لە خارجی ئیقتیداری مالی بەلەدیەیە. لە بەر ئەمە عورض موقەرەری شەقامی خانزاد بە گوێرەی ئیمکان بە (١٣) سێزدە مەترە ئیبلاغ کرانی لە طەرەفی موهەندسی بەلەدیە لە خەریطەی مونەظەم ئیشارە و لە طەرەف مەجلیسمان موافیق دیترا و بە گوێرەیە خەریطەی مەذکوور تەصدیق کرا.

قەرار ژمارە (٥٧٩) لە ١٩٣٦/٨/٢٦

فلس	دینار				
٦٤٨		شەکر بۆ شرووب بەطمان ٣ سعر ٢١٦.			لە دائیرەی حکومەت — بایع عەلی حەسەن عطار بە گوێرەی وەصلی
٤٠		شەکر بۆ قاوە			
١٤٥		جغارەی غازی	گلۆز ٢		
٥٠		جغارەی شمال	عدد ٦		
١٠٠		قاوە و هێل			
١٨		شخاطە	دەستە ١		
٢٤		رەژوو بۆ قاوە			
٠٢٥	١	بکون			
٠٨٠		بەفر	طای ١	بایع شێخ	
٢٥٠		ئوجرەتی شەربەتچی	کەکۆ	محەمەد بەقال	

بە گوێرەی جابی کە وەصلی بایعەکانی پێ پێچراوەیە و مەربووطن وەکوو موفرەداتی سەرەوە بۆ درانی (١.٣٥٥) یەک دینار و سێ صەد و پەنجا و پێنج فلس بە بایعەکان عەلی حەسەن عەطار و شێخ محەمەد بەقال و شەربەتچی کەکۆ فەتحی لەوازمات کە بە موناسەبەتی تەشریفی وەزیر داخلیە و رەفیقانی بۆ موستەقبلین لە دائیرەی حکوومەت صەرف کراوە و ئوجرەتی شەربەتچی و لە مادە ٢٦ فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٥٨٠) لە ١٩٣٦/٨/٢٦

فلس	دینار			
٨٠٠		بسکویت قووطی ٢٠٠ سعر ٠٤/	بایع علی حەسەن عەطار بەگوێرەی وەصلی	مەصرەفی ئیحتفال لەنادی
٤٠٠		بسکویت قووطی ٢ سعر ٢٠٠/		
١٤٥		جغارەی غازی گلۆز ٢		
٤٠		جغارەی کولەفلاک عەدەد		
١٨		شخاطە دەستە ١		
٤٠٣	١			
٨١٠		چوکلێت حۆقە ٩ سعر ٩٠.	بایع علی حەسەن عەطار بەگوێرەی وەصلی	
٣٠٠		بسکویت ناوتکە عەدەد ٤ سعر ٠.٧٥		
١١٠	١			
١٤٦		جغارەت نەلئومەرا، گلۆز ١ ئەحمەد عەطار بەگوێرەی وەصلی		
٥٢٠		بە لووری بۆ سەرپۆشی تخووت و کەراسی و مێز	قانە ٤٠ سعر ١٣٠	بایع شەهاب بەزاز بەگوێرەی وەصلی
١٦٠		بەفر ځای ٢ بایع شێخ محەممەد بەقال		
١٥٠	.	توجرەتی خەیاط بۆ سەرپۆشەکان	وەستا بەکر خەیاط	
	١	قیمەتی چای و شیر کە لە نادی بە مەدعووەکان ئیحتیفال دراوە چایچی قولیخان		
٤٨٩	٤	بکوت مەصرەفی ئیحتیفال لە نادی بە موناسەبەتی تەشریفی فەخامەت وەزیری داخلیە و رەفیقانی.		

به گوێرەی تەقریری جابی کە وەصلی بایعەکانی پێ پێچراونە و مەربووطن وەکو موفرەداتی سەرەوە بۆ درانی (٤.٤٨٩) چوار دینار و چوار سەد و هەشتا و نۆ فلس بە بایعەکان عەلی حەسەن عەطار و رەفیقانی بۆ ئیجرای ئیحتیفال لە نادی تەئمین کراوە و لە ماددەی ٢٦ فەصڵ ٢ ئیدارەلعامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٥٩٦) لە ١٩٣٦/٨/٢٩

فلس	
٦١٦	
٨٠٠	توجرەتی خەلفە
١٢٠	توجرەتی عەمەلە قۆجە...کتێ...و مەلا... سعر ٤٠.

به گوێرەی راپۆرەکانی موراقیب و مەئموور صحیە و شەرحی ریاسەت بەلەدیە کە مەربووطن وەکو موفرەداتی سەرەوە بۆ درانی (٨١٦) هەشت سەد و شانزدە فلس بە بایعی لەوازمات جەبار رەشید و ئوجووراتی خەلفە وەهاب......... و عەمەلە قۆجە.......و رەفیقانی قیمەتی لەوازمات و ئوجورات و عەمەل کردن کە بۆ تەعمیری مەجرای پیساوی ناو بازار نزیک ماکینەی عەلی شاکرجی تەئمین کراوە و لە مادەی ٦ فەصل ٩ ئەلصحە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٦٠٠) لە ١٩٣٦/٩/١

فلس	دینار	
٩٤٠	٤	ئیجاری ناوی رشاندنی جادە لە ٣٦/٥/١٢ تا ٣٦/٦/٣٠ مانگی ٣دینار ماددە ٢ فەصل ٥ هەندەسە
	١٢	ئیجاری ناوی رشاندنی (حەدیقەی نادی) مونتەزهولعامە لە ٣٦/٥/١ تا ٣٦/٦/٣٠ ٢مانگ مانگی ٦دینار
٤٥٠		ئیجاری ناوی رشاندنی حەدیقەی لای دائیرەی حکومەت لە ٣٦/٥/١ تا ٣٦/٦/٣٠ مانگی ٢٢٥
٤٥٠		ئیجاری ناوی رشاندنی قەلات لە ٣٦/٥/١ تا ٣٦/٦/٣٠
١٤٠	١٧	بکوت بە سکرتێری لیجنەی ناو عەبدولرەحیم

به گوێرەی قاقزی رەئیس لیجنەی ئیسالەی ئاوی ئەربیل ژمارە ١١/١٤٣ و رۆژ ٣٦/٦/١٧ وەکو موفرەداتی سەرەوە بۆ درانی ١٧.٨٤٠ حەڤدە دینار و هەشت سەد و چل فلس بە سکرتێری لیجنەی ئیسالەی ناوی ئەربیل عەبدولرەحیم ئیجاری ناو رشاندنی جادە و حەدیقەکان و لە مەوادی ١٤.٢ فەصل ٥ هەندەسە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٦٠٧) لە ١٩٣٦/٩/٣

فلس	دینار	
٤٤٠	١	قیمەتی ١٢ عەدەد فۆتۆغرافی موکەرەبی وەفدی وەزارەت کە بە ئەربیل تەشریفیان کردبوو بۆ رەوانە کران بە بەغدا بە واسطەی مضام، عەدەد ١٢/ سعری یەکی ١٢٠
٤٨٠		قیمەتی چوار عەدەدی تر بۆ هەڵاوشان لە دائیرەی بەلەدیە
٩٢٠	١	

بە گوێرەی قاقزی قاقزی مصەورچی حلمی رۆژ ١/٩/٣٦ کە مەربوطە وەکو موفرەداتی سەرەوە بۆ درانی ١.٩٢٠ یەک دینار و نۆ صەد فلس بە مصەورچی حلمی قیمەتی دوانزدە نوسخە فۆتۆغۆزافی موکەرەبی وەفدی وەزارەت کە بە ئەربیل تەشریفیان کردبوو بۆ رەوانە کرانی بۆ بەغدا و قیمەتی چوار قطعەی تر بۆ هەلاوشان لە دائیرەی بەلەدیە مویایەعە کراوە و لە ماددەی ٢٦ فەسل ٢ ئیدارەلعامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٦١٠) لە ١٩٣٦/٩/٣

عنوان الوظیفە	عدد	راتب ف	راتب د	الکلفتیە الشهری ف	الکلفتیە الشهری د
ملاحظ فنی	١		١٥		١٥
معاون ملاحظ فنی	١		١٠		١٠

بە گوێرەی ئەمرنامەی وەزارەت جەلیلە داخلیە ژمارە ٢٣٤٠٤ و رۆژ ١٣/٨/٩٣٦ کە لە مەقامی سەعادەت موتەصەرفی لیوا بە ژمارە ٨٥٧٠ و رۆژ ٢٦/٨/٩٣٦ بە دائیرەیە ئیحالە و لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە موطالەعە و تەئەمول کرا. وەکوو نموونەی سەرەوە ئیعتبارەن لە ١/٩/٩٣٦ لە بەلەدیەمان تەثبیت کرانی میلاکی موەظەفی فەنییین کە هەیئەت قەیدیان لێ تەشکیل و عیبارەتە لە ملاحظێکی فەننی و موعاونی و معاشی مولاحیظ ١٥ و معاشی معاون ١٠ دینار بوونی و چونکە ئێستا لە دائیرەمان بە معاشی ١٠ دینار موهەندس مەوجوودە و راتبی داخیلی میلاک و موقەددەمە بۆ ئیکمالی نەواقص رەواتبی هەیئەتی فەننی کە تەشکیلە و تەثبیت کرانی موقتەرەحە ئیعتباردن لە تەئریخی سەرەوە بۆ موناقەلە کرانی ١٠٥ دینار لە مەوجوود صندووق بۆ قسم ٢ فەصل٣ هەندەسە لە میزانیەی بەلەدیەمان ساڵی ٩٣٥-٩٣٦ موافەقەت کرا و بۆ ئەمر بە ئیجرای پێویستی صوورەتێک لەم قەرارە بە مەقام سەعادەت موتەصەرفی تەقدیم کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٦١٢) لە ١٩٣٦/٩/٦

ئوجرە(فلس)	شەو	سعری شەو	عەددە قەریوڵە
٣٦٠	٦	٢٠	٢

بە گوێرەی راپۆری مەئموور صحیە ژمارە ٥٧٥ رۆژ ٢٢/٨/٣٦ کە وەصلی پێ پێچراوەیە و مەربووطن وەکو موفرەداتی سەرەوە بۆ درانی (٣٦٠) سێ صەد و شێست فلس بە خادمی ئوتێل فەرەح ئوجرە ٣ عەددە قەریوڵە بۆ ٦ شەو، کە بە موناسەبەتی تەشریفی وەزارەت داخلیە و رەفیقانی بۆ قەصر موتەصەرف رەوان کراوە و لە ماددەی ٢٦ فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٦١٥) لە ١٩٣٦/٩/١٠

بە موناسەبەتی تەشریف جەلالەت مەلیکی موعەظەم بۆ لیوای ئەربیل لە رۆژی ٢٣/٩/٣٦ بۆ تەئمینی ئیستراحەت و تەرتیبی جێگا و تەئمینی مەلازیمە لە ئەعضای مەجلیس بەلەدیە سەید تۆفیق و موهەندسی بەلەدیە سەید ئەلیاس و سکرتێری لیجنەی ئاو سەید عەبدولرەحیم لجنەیەک تەشکیل بۆ موصارەفات و تەئخیر نەبوونی موعامەلات لە صندووقی بەلەدیە (١٠٠) سەد دینار بە ناوی سلفە و بە ناوی سەید عەبدولرەحیم ئیذن دەفع قەطع و عیندەللزوم تەدریجیەن مەحسووب ئەم مەبلەغە لە طەرەفی مووما ئیلەیهی سەید عەبدولرەحیم لە صندووق بەلەدیە مەبلەغ و عینە وەرگیران و مەبلەغ وەرگیرا، ئەو لە ماددە ١٨ فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسووب کرانی مووافیق دیترا و بۆ موعامەلەی پێویستی قەرار درا.

قەرارە ژمارە (٦٦٩) لە ١٩٣٦/٩/٢٧

ئیجمالی

فلس	دینار	فلس	دینار		
		٤٠	٢	قیمەتی فینجان (کووپ) لەگەڵ قەبەق و کەوچکە عەدەد ١٢٠/ سعر ١٧/	بۆ مووچەی ڕەمەزانی
		٤٤٤	٠	قیمەتی چکوولیت قوتوی ٤	
		٢٠٠	٠	قیمەتی بسکویت قوتوی ١	
		١٥٠	٠	قیمەتی بسکویت قوتوی ٢	
		٠٣٠	٠	قیمەتی کیک پارچە ٢	
٨٦٤	٢	٨٦٤	٢		
٨٠	٠	٨٠	٠	صندووق بۆ وەضعی ئەشیا	
٣٠	٠	٣٠	٠	ئوجرەتی حەمماڵ	
		١٥٠	٠	ئوجرەتی سەیارە لە ئەربیل تا مووصل	مەسرەفی ئەمەری بۆ مووصل ڕەمەزان
		٢٥٠	٠	ئوجرەتی سەیارە لە مووصل تا ئەربیل	
		٥٠	٠	ئوجرەتی نووستن لە ئوتێل بۆ یەک شەو	
		٥٠	٠	چێشت خواردن	
٥٠٠	٠	٥٠٠	٠		
		٥٦	٠	ئوجرەتی شووشتنی نان خواردن عدد ١٤	محەمەد... سوراقیبی بەلەدیە
		٢٠	٠	ئوجرەتی شووشتنی سەرپۆشی مێز عدد ٢	
		٥٠	٠	ئوجرەتی ئووتی دەریتان	
		٢٤	٠	ئوجرەتی خاولی عدد ٨	
١٥٠	٠	١٥٠	٠		
٦٧٤	٣				
		١٥٠	٠	قیمەتی قەهوە حۆقە ١	حەسەن حەسەن خەدیو
		٦٥٠	٠	قیمەتی شرووب قاپ/١٣ سعر ٥٠/	
		١٨	٠	قیمەتی شخاطە دەستە ١	
		١٤	٠	قیمەتی صابوون باشولیف ١	
		١٣٢	٠	قیمەتی شەکر قەند کەللە ٣	
		٨	٠	قیمەتی هێل	
٩٧٢	٠	٩٧٢	٠		
٢١٠	٠	٢١٠	٠	پاکێت... ١٨ سەید عەباس	
٦٠	٠	٦٠	٠	بطر طایة ١ وحل عمل	
٨٦٦	٤				
٥٠	٠	٥٠	٠	قیمەتی سوودە دەرزەن ١ سائق سوودەچی	
٢٥٠	٠	٢٥٠	٠	ئوجرەتی خدمەت کردنی گەرمو چاپچی	
١٦٦	٥			یەکوت بە موناسەبەت تەشریفی فەخامەت رەئیسولوزەرا	

بە گوێرەی قاقزەکانی موراقیب بەلەدیە محەممەد حوسێن و کاتبی حیراسە سەید عەبدولقادر کە وصوولاتی بایعەکانی بۆ پێچراوەیە و مەربووطن وەکو موفرەداتی سەرەوە بۆ درانی ٥،١٦٦ پێنج دینار و سەد و شێست و شەش فلس بە محەممەد حوسێن موراقیبی بەلەدیە و رەفیقانی کە دیار کراون قیمەت و ئوجرەت لەوازمات کە موناسەبەتی تەشریف فەخامەت رەئیسولوەزار بۆ موستەقبلین لە دائیرەی حکوومەت و لە حەفلە صەرف کراوە و لە مادە ٧فەصل ٢ ئیدارە لعامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٦٧٩) لە ١٩٣٦/٩/٢٩

فلس	دینار	
.	٨	قیمەتی ٢٠ سەر بزن لە ڕۆژی ١٨ / ٩/ ١٩٣٦ وەکو ڕاپۆرت و سەنەدی بایع
٦٨٤	٦	قیمەتی ١٢ سەر مەڕ لە ڕۆژی ١٩٣٦/٩/١٩
٦٨٤	١٤	مەجموع بەدەل

فلس	دینار			
	٤٩٠	٦	واریداتی ڕۆژی ٣٦/٩/١٨	
	٠٥٤	٦	واریداتی ڕۆژی ٣٦/٩/١٩	
٥٤٤	١٢	٥٤٤	١٢	مەجموعی واریدات
١٤٠	٢	زیان بە کاتب حیراسە سەید قادر و رەفیقانی		

ڕاپۆرەکانی موشتەرەکی کاتبی حیراسە سەید قادر و مەئموور صحیە ئەلسەید ئەحمەد و موارقیبان کە سەنەداتی بایعەکانی پێ پێچراوی و مەربووطن موطالەعە و تەدقیق کران لە سەر ئیضرابی قەصابەکان بۆ تەعطیل نەمانی شار بینا بە ضەرورەت بۆ کوژرانەوەی لە ڕۆژانی ١٨و١٩/ ٣٦/٩ (٣٧) سەر بزن و مەڕ مویابەعە کراوە وەکو موفرەداتی سەرەوە بەدەلی بەیع عیبارەتە لە ١٤/٦٨٤ و واریداتیان عیبارەتە لە ٥٤٤،١٢ دینار لە پاش تەنزیل باقی ٢.‏١٤٠ دینار زیان ماوە تەسویە حساب ٢.‏١٤٠ دینار مەبلەغی زیان بە کاتبی حیراسە سەید قادر و رەفیقانی لیجنەی گۆشت فرۆشتنی دران و لە ماددەی ٦ فەصل ٩ ئەلصحە مەحسوب کران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٦٨٨) لە ١٩٣٦/١٠/٥

تەقریرەکانی موهەندسی بەلەدیە ژمارە ١٦٨و ١٦٩ کە لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە و تەدقیق کرا بۆ تەزفیتی شەقامی موظەفەر وەکو طەلەبی موهەندسی بەلەدیە بە قاقزی سەرەوە بە واسطەی مەقام طەلەب کرانی ٢٠ طون قیرسیاد لە شەرکەت ئیستیثمار نەفطل بەریطانی مووصل و بە گوێرەی مەوادی شەرطنامە کە لە کەشفی موهەندسی بەلەدیە ژمارە ١٦٩ ڕۆژ ٣٦/١٠/٤ دیار کراوە بە صوورەتی موناقەصە بۆ مویابەعەی ٣٥٠ مەتر موکەعەب چەقل و ٢٠٠ مەتر موکەعەب قوم لە لم و مەوادی ئەجنەبیە موجەرەد بێ و ٤٠ باردار قائیمەی موناقەصە تەنظیم و موددەتی موناقەصە ئیعتبارەن لە تەئریخ ئیعلان ئەوە هەشت ڕۆژ و ڕۆژی ئیحالە لە ٣٦/١٠/١٢ بوون لە سەعات ١٢ زەوالی پێش نیوەڕۆ و بۆ ئەم خصووصە مولاحەظەی تەئخیر نەبوونی ئیشی موتەعەهید لە صەدی دە تەئمینات نواندن و بە کەفیلێکی موعتەبەر ئیبراز کردنی شاید تەئخیران لە ٢٤ سەعات زیاد بێ موتەعەهید بە تەضمینی ضەرەر موکەلەف کران و مەواد موتەعەهیدە لە وەقتی تەسلیم بە موافقەتی موهەندیس بوونی شەرط کران موافیق دیترا و بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە (٦٩٤) لە ١٩٣٦/٩/٢٩

فلس	
٣٠	ئوجرەی یەتاغێک بۆ دارولضیافە بە موناسەبەتی تەشریفی موفەتیشی ئیداری بە ئوتێلی فەرەح یوسف.

بە گوێرەی تەقریری مەئموور صحیە ژمارە (٧٠٦) و ڕۆژ ٣٦ /٩/٢٩ کە مەربوطە وەکو سەرەوە بۆ درانی ٣٠سی فلس بە ئوتێلچی یوسف ئوجرەتی یەتاغێک کە بۆ دارولضیافە لە طەرەفی قادر.... بە ئیجار گیراوە و لە ماددەی ٢٦ فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٧٠٠) لە ١٩٣٦/١٠/٨

لاحیق بە قەرارمان ٤٤٠ و ڕۆژ ٣٦/٦/١٥ لە سەر قاقزی موتەصەریف لیواء ژمارە ٩٩٣٢ و ڕۆژ

١/١٠/٣٦ عەطفەن بە قاقزی رەئیس صحیەی لیواء ژمارە ١٦٦٠ و رۆژ ٣٦/٩/٢١ کە ئەصلی بۆ مەقام تەقدیم و صوورەتی لە طەرەف ریاسەت بەلەدیە بە مەجلیسمان تەودیع کراوە لە خصووصی وەضعیەتی دوکانانی قەصابان تەعلیماتی رەئیس صحە کە عیبارەتە لە ٦مادە لە ژێرەوە دەرج و پاش تەصدیقی سەعادەت موتەصەریفی لیواء بۆ تەثبیت و ئینفاذی قەرار درا:

مادده ١- ئەرضی قەصابان بە چیمەنتۆ و یا بە گێچ تەبلیط بکرێ.

مادده ٢- سەقفی دوکانانی قەصابان بە خامی سپی داپۆشرێ.

مادده ٣- دیواری دوکانانی قەصابان بە گێچ صواغ و لە وەقتی لزووم تەجدید بکرێ.

مادده ٤- تاخچەی دوکانانی قەصابان پاکژ و بە روونی زەیت چەور و بۆیاغ بکرێ.

مادده ٥- قەصابەکان لازمە ئەم گۆشتەی کە بە فرۆشتن عەرض ئەکەن، بە خامێکی خاوێن و سپی داپۆشن و هەموو رۆژ ئەم خامە بشۆن.

مادده ٦- لازمە هەموو دوکانێکی قەصابان بۆ پیسایی بەرمیلەک مەموجوود بێ و ئەرضی ناو دوکان لە پاش تەواو بوونی ئەشغال بشوورێ.

قەرار ژمارە (٧٠٨) لە١٢/١٠/١٩٣٦

خاریتەی تەخطیطی طەریقەکان رەقەم (٢٥،٣) محەللەی عەرەب کە لە رۆژی ٩/١٠/٣٦ لە طەرەف موهەندسی بەلەدیە بە مقیاسی ١/٢٠٠٠ مەترە تەنظیم و بە قاقزی ژمارە ١٧٣ رۆژ ١١/١٠/٣٦ بە مەجلیسمان تەودیع کراوە تەدقیق کرا. بە گوێرەی تەخطیطی عورض موقەرەری طەریقی عام رەقەم ٣(٦) و طەریقی خاص رەقەم ٣(٣) و طەریقی خاص رەقەم ٢٥ (٤) مەترە بوونیان موافیق دیترا و تەخطیطی مەذکوور تەصدیق کرا.

قەرار ژمارە (٧٢٠) لە١٤/١٠/١٩٣٦

بینا بە تەواو بوونی مووددەتی موناقەصەی پاکژ کرانی ئەبدەسخانەکانی مزگەوتی شێخ عەبدوللا و نەبوونی طالب تر و موافیق دیترانی ئەم بەدەلە بە مەبلەغی ٢٥٠٠.٥ پێنج دینار و دووسەد و پەنجا فلس بە ناوی قۆجە....... ئینجا لە درانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٧٣٢) لە ٢١/١٠/١٩٣٦

فلس	دینار	
٥٠٠	١	بۆ طالیباتی فەقیر مەدرەسەی کچان. بە مودیرەی مەدرەسەی ئیبتیدائیە کچان ئەربیل

بە گوێرەی قاقزی مودیرەی مەدرەسەی ئیبتدائی کچان لە مەقامی موتەصەرفی بە ژمار ١٦٩٢١ و رۆژ ١٨/١٠/٣٦ بە دائیرە نێرراوە و لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە تەئمول کرا.

عەطفەن بە شەرحی سەرنووسی کە لە ژێر قاقزی مەذکوور نووسراوە بە گوێرەی وەصفی ماددەی مەخصووص وەکو لە سەرەوە نووسراوە بۆ درانی ١.٥٠٠ یەک دینار و پێنج صەد فلس بە مودیرەی مەدرەسەی ئیبتدائیەی کچان مانلیدە ئوخریان بۆ صەرف کرانی لە فوقری شاگردانی مەدرەسەی مەذکوور و لە ماددەی ١١ فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٧٣٥) لە ٢٦/١٠/١٩٣٦

خاریطەی تەخطیطی طەریق رەقەم (٩) محەللەی تەعجیل کە لەرۆژ ١٢/١٠/٣٦ لە طەرەف موهەندسی بەلەدیە بە مقیاس ١/٢٠٠ مەترە تەنظیم و بە قاقزی ژمارە ١٧٤ و رۆژ ١٤/١٠.٣٦ بە مەجلیسمان تەودیع کراوە تەدقیق کرا بە گوێرەی تەخطیط عورز موقەرەری طەریق مروور (٥) پێنج مەترە بوونی موافیق دیتراو تەخطیطی مەذکوور تەصدیق کرا.

قەرار ژمارە (٧٦٣) لە ٧/١١/١٩٣٦

بینا بە ئیستیدعای حەسەن کوڕی عەلی دانیشتووی محەللەی تەعجیل سەعدوناوە کە لە مەقام موتەصەرف بە ژمارە ١٩٢٤ و رۆژ ٣/١١/٣٦ بە دائیرەی بەلەدیە ئیحالە کراوە و شرووحاتی مولاحیظ فەننی و لیجنەی تەقدیر کە لە رۆژی ئیستیدعا نووسراوە و مەربووطە لە بەر مووافیق دیترانی تەقدیر لیجنەی فەضلەی طەریق کە لە پێش خانووی موستەدعی رەقەم (٢٠٥/٨) محەللە تەعجیل سەعدوناوە واقیعە و مەساحەی (٨٠٪) مەترە موربەعە بە پێی نیظام طوروق وەلئەبنیە رەقەم ٤٤ساڵی ٩٣٥ ئەم فەضلەی طەریقە بە (١٥٠) سەد و پەنجا فلس

بەدەل میشل بە طالیب مەرقووم حەسەن عەلی فرۆشانی و بۆ موصادەقە ئەم قەرارە بە سەعادەت موتەصەریف لیوا تەقدیم کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٧٧٤) لە ١٩٣٦/١١/١١

عەدەد	
١	بطروس ئاشچی و کەریم مەحموود چایچی لوقنطە و چایخانە ١/٩٤٠ ت
١	کریکۆر واکیم ئاشچی لوقنطە ٦/٣٢
١	مونیر مراد و پنحاس کەبابچی ٥/٧٠
١	کەکۆ عەبۆ چایچی چایخانەی سەرکیس
١	مەجید محەمەد چایچی چایخانەی پشت سەرای
١	فەقێ خضر و عەزیز محەمەد چایخانەی لای سەرای
١	عومەر چەلەبی چایچی لە محەڵلەی خانەقا چایخانە ٢و٣٤/٤
١	صەمەد میکائیل و دەرویش ئەحمەد چایخانە ٩٤/١٣ محەڵلەی یەهوود
١	داود دانیال و داود صون و صالح یوسف چایخانە ١٣/١٢٩
١	صابیر حاجی حەسەن وطەها و جەلال مەحموود چایخانە ٦/١٣
١	حەسەن پسام عەلی و مصتەفا حەسەن چایخانە ٨٠/١٣
١	بەکر حاجی عەبدوللا و صالح هاروون و داود حەمو چایخانە ٩/٧٥

بینا بە موراجەعاتی واقیعەیان ئەم ناوانی کە لە سەرەوە دیار کراون و ئیستیدعایان مەربووطە نسبەت بە ساڵی پێشوو ئەم ناو و ئەصنافی لە سەرەوە نووسراون لە مەواقیعی دیار کراو لە رۆژەکانی رەمەضان زۆر بە مەستووری لۆقنطە و کەبابخانە و چایخانە دانانیان موافیق دیترا و بۆ تەصدیق و ئەمر بە ئیجاب بە سەعادەت موتەصەریفی تەقدیم کران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٧٨٧) لە ١٩٣٦/١١/١٥

قیمەت فلس	
٣٦	قەیاق وقیە بەقاڵی

تا ئێستا بێ عیار قەیاق بە صورەتێکی فاحیش فرۆشانی زانراوە لە بەر ئەمە بۆ مەیدان نەدران بە طەرازووی ئەهالی و فیئەیەک بەقاڵی قەیاغی باش و خاڵی لە هەموو غەش بە ٣٦ سی و شەش فلس بەدەل فرۆشانی موافیق دیترا بۆ بە موجیبی عەمەل و تووشی عیقاب بوونی موخالیفی کەیفیەت بڵاو کران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٧٨٨) لە ١٩٣٦/١١/١٥

صورەت کیتابی وەزارەت داخلیە رەقەم ٥٤٤ و رۆژ ٣٦/١١/٨ کە بە قاقز موتەصەرفی لیواء ژمارە ١٠٣٠٤ رۆژ ١٣/١٢-١٠-٣٦ پاش دەرکناری ماکینیەت لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە موطالەعە و تەئەمول کرا، لە حال حاضر لە بەر کەم بوونی ئاو شارمان بۆ تەشجیر موستەعید نییە بۆ ئیستفادە لە ئاوی بیرەکانی ئیرتوزین لە طەرەف وەزارەت ئیستغال مەکیناتان موقەرەرە لە وەقتی وروودی و نەصبی ماکینەی مەذکوور و بینائەن عەلەیهی لە بەر پەیدا بوونی و سعەت لە خصووصی ئاو بە تەشجیر شار قیام کران مووافیق دیتراو کەیفیەت بەم صوورەتە بە مەقام سەعادەت موتەصەریفی عەرض کران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٧٩٧) لە ١٩٣٦/١١/٣٠

فلس	دینار		
٣٢٠	٣	نوجرەتی عەمەلە بە گوێرەی عەدەد٣ قائیمە لە ٣٦/١١/٢٤ تا ٣٦/١١/٣٠ بە واسطەی ئیبراهیم مەولود و رەفیقانی	مەصرەفی تەصریفی ئاوی سەیل لە محەلەی خانەقا
٨٤٠		نوجرەتی عەمەلە بە گوێرەی قائیمە ١ لە ٢٥/٢٤-١١ تا ٢٦/٢٣ بە محەمەد ئەمین سەید ئەحمەد و رەفیقانی قیمەتی تەنەکەی بەطاڵ و دەسکەکانی عەدەد ٣٢ بە گوێرەی سەنەد بە محەمەد ئەحمەد عەتار	

بە گوێرەی چوار نوسخە قائیمەی نوجرەتی کە بە قاقزی مولاحیظ ژمارە ٢١٥ و رۆژ ٣٦/١٢/١ بە مەجلیسمان تەودیع کراوە مەربووطن وەکو موفرەداتی سەرەوە مەجمووعەن بۆ درانی ٤.٨٠٠ چوار دینار و هەشت صەد فلس بە واسطەی ئیبراهیم مەولود و محەمەد ئەمین سەید ئەحمەد و رەفیقانی و محەمەد ئەحمەد عەطار نوجووراتی عەمەلەکانی کە بۆ تەصریفی ئاوی سەیل محەڵلەی خانەقا نیشیان کردووە و قیمەتی (٣٢) تەنەکەی بەطاڵ و دەسکی لە ماددەی ١ فەصل ٥ هەندەسە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەراری ژمارە (٨٠٣) لە ١٩٣٦/١٢/٢

دینار	
٧	بۆ ئیجرائی مەجرایەکی ئاو لە بەینی خانوانی پشت سجن بە گوێرەی تەقریری مولاحیظ فەننی ژمارە ٢١٦ ڕۆژ ٣٦/١٢/١ کە مەعطووفە بە دەرکناری ریاسەت بەلەدیە ژمارە ٢٧٩٨ و ڕۆژ ٣٦/١١/٣٠ کە لە ژێر قاقزی موتەصەریف لیواء ژمارە ١١٩٨١ و ڕۆژ ٣٦/١١/٢٦ نووسراوە و مەربووطە عەطفەن بە ئیستیدعای صۆفی کوڕی عەزیز و ڕەفیقانی کە لە مەقامی موتەصەرفیەت بە قاقز سەرەوە بەم دائیرەیە نارراوە بۆ ئیحداثی مەجرایەکی ئاو لە بەینی خانووانی موستەدعی کە لە پشت سجنی واقیعەن موافەقەت کرا و بۆ ئەم غایەیە وەکو سەرەوە (٧) حەوت دینار صەرف دەبێ و بە نەظارەت مەلا محەمەد ئیبراهیم ئەعضای مەجلیس بەلەدیە لە طەرەف مولاحیظ بە ئەشغال قیام و لە صەرفیاتەدا ئەوراقی طەرەفەین تەنظیم و تەصدیق و مەبلەغ مەذکوور دەدفع و لە مادە ١ فەصل ٥ هەندەسە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٨١٠) لە ١٩٣٦/١٢/٨

فلس	دینار	
٨٣٥	٦	ئوجرەتی عومال لە ئەیامی فەیەضان بە گوێرەی قائیمەی کە مەربووطە بە مەولوود کاریزچی و ڕەفیقانی.

بینا بە ڕاپۆری مەئموور صحیە ژمارە ٨٧٦ و ڕۆژ ٣٦/١٢/٢ کە دەفتەری ئوجوورات عومال بە پێچراوی و بە مەجلیسمان تەودیع کراوە وە مەربووطە بە گوێرەی نوسخەی قائیمەی مەربووطە وەکو سەرەوە بۆ درانی ٦.٨٣٥ شەش دینار و هەشت سەد و سی و پێنج فلس بە مەولوود کاریزچی و ڕەفیقانی ئوجووراتی عومال کە لە ئەیامی فەیەضان ئیشیان کردووە و لە مادە ١ فەصل ٥ هەندەسە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٨١٥) لە ١٩٣٦/١٢/١٢

تەقریری سەرنووسی دائیرە ڕۆژ ١٩٣٦/١٢/١٢ موطالەعە کرا لە بەر حلوول کردنی جێژن ڕەمەضان هەروەکوو سالی پێش لە هەر لەلووک و چەرخ و فەلەک دوو صەد و پەنجا و لە چراغ صەد فلس ڕەسم ئەرضیە وەرگیرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٨١٦) لە ١٩٣٦/١٢/١٣

تەقریری ڕەئیس حوراس ڕۆژ ٣٦/١٢/٨ و شەرحی مولاحیظ کە لە ژێرەوە نووسراوە و لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە بە گوێرەی موندەرەجاتی شەرحی مولاحیظ چونکە جادە جادە ڕەئیسیەیە لە شەقامی خانزاد چرا هەڵکران موافیق نییە و لە بەر پێویستی بە گوێرەی طەلەبی ڕەئیس حوراس لە طەریق خارجی لە دیواری خانووی سەید بەهادین ئیعتیبارەن لە شەوی ١٤/١٣-١٢-١٩٣٦ وەکو ئوجرە موعەیەنە کە مانگانە ٢٢٥ فلسە گلۆپێکی ئەلکتریک قائیم و مەصرەفی لە مادە ٢ فەصل ٤ تەنویرات مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٨٢٣) لە ١٩٣٦/١٢/٢١

فلس	
٧٥٠	قیمەت چەقل و ئوجووراتی عومال بۆ تەعدیلی جادە رەقەم (١٣) لە محەڵلەی تەعجیل

ڕاپۆری موراقیب صحیە عەلی کە لە طەرەف مەئموور صحیە ظهەریە کراوە و ڕاپۆری معاون مولاحیظ کە مەربووطە تەدقیق کران لە بەر خەراپ بوونی جادەی ڕەقەم ١٣ لە محەڵلەی تەعجیل بە تەئثیری باران و سەیل تەعدیل کرانی موافیق دیترا و بۆ ئەم غایەیە وەکوو سەرەوە (٧٥٠) حەوت صەد و پەنجا فلس صەرف و لە مادە (١) فەصل ٥ هەندەسە مەحسووب و لە طەرەف مولاحیظ بە عەمەل قیام کران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٨٢٧) لە ١٩٣٦/١٢/٢١

فلس	
٤٠٠	قیمەتی قازمە بۆ مەنطقەی دووەمی صحیە بۆ تەحفیر و تەطهیری مەجاری.

بینا بە تەقریری موراقیب صحیە عەلی کە لە طەرەف مەئموور صحیە بە ژمارە ٨٨٨ و رۆژ ٣٦/١٢/١٢ ظهەریە کراوە و مەربوطە بۆ تەحفیر و تەطهیری مەجاری لە مەنطقەی دووەم موبایەعە کرانی چوار قازمە موافیق دیترا و لە سەر راپۆری نیهائی مەئموور صحیە و موصادەقەی ئەعضای بەلەدیە مەلا محەمەد ئیبراهیم وەکوو سەرەوە بۆ درانی (٤٠٠) چوار سەد فلس و لە مادە ١ فەصل ٩ الصحە والتنظیفات مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٨٢٨) لە ١٩٣٦/١٢/٢١

فلس	
١٦٥	بە عەباس بەقال قیمەتی دارو نەفط کە لە شەوی فەیەضان لە طەرەف عەمەلە ئیستیهلاک کراوە

بینا بە راپۆری مەئموور صحیە ژمارە ٨٨٧ رۆژ ١٩٣٦/١٢/١١ کە مەربوطە وەکو سەرەوە بۆ درانی (١٦٥) سەد و شەست و پێنج فلس بە عەباس بەقال قیمەتی دار و نەفط کە لە شەوی فەیەضان لە طەرەف محەللەکانی ئیستیهلاک کراوە و لە مادە ٢٦ فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسووب کران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٨٣٥) لە ١٩٣٦/١٢/٢٦

خاریطەی تەخطیطی طەریق رەقەم (٩) محەللەی تەعجیل کە لە رۆژی ٣٦/١٠/١٢ لە طەرەف موهەندسی بەلەدیە بە مقیاس ١/٢٠٠ مەترە تەنظیم و بە قاقزی ژمارە ١٧٤ و رۆژ ٣٦/١٠/١٤ بە مەجلیسمان تەودیع کراوە تەدقیق کرا بە گوێرەی تەخطیط عورض موقەرەری طەریق مەذکور (٥) پێنج مەترە بوونی موافیق دیترا و تەخطیط مەذکور تەصدیق کرا.

قەرار ژمارە (٧٣٨) لە ١٩٣٦/١٢/٢١

تەقریر کەشفی موهەندسی بەلەدیە ژمارە ١٧٩ لە رۆژ ٣٦/١٠/٢٥ کە لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کرایە تەدقیق کرا بە گوێرەی محتەوەیاتی تەقریر مەذکوور کە لە ٥ مادە عیبارەتە پاکژ کرانی مەجرای عمومی کە پێنج مەجرایە و میقداری پاکژ کرانیان لە کەشفی موهەندیس نووسراوە و کلفەتیان /١٥/ دینار دانراوە بە صوورەتی موناقەصە ئیجرا کرانی قائیمەی تەنظیم و لە قائیمە مەوادی کەشفنامە دەرج و موددەتی موناقەصە ئیعتبارەن لەم رۆژەوە هەشت بوون و رۆژی ٣٦/١١/٢ دوو شەموو سەعات ١٢ زەوالی پاش نیوەڕۆ ئیحالە ئیجرا کران و بەدەلی تەعەهود ثولثی پێشینەن ثولثی لە ئیکمالی نیوەی ئیش یەعنی تەعەهود و ثولثی ئوخرا لە پاش تەواو بوونی هەموو ئیش یەعنی تەعەهود لەو سەر راپۆری موهەندیس بە موتەعەهید تەسویە کران مووافیق دیترا و بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە (٧٤٢) لە ١٩٣٦/١٠/٢٩

فلس	
٦٥٠	قیمەتی ساعە میز بۆ دائیرەی ریاسەت خەلیل ساعەتچی

بە گوێرەی تەقریری موحاسیب دائیرە رۆژ ٣٦/١٠/٢٨ کە مەربووطە وەکو سەرەوە بۆ درانی ٦٥٠ فلس شەش سەد و پەنجا فلس بە خەلیل ساعەتچی قیمەت سەعاتێکی مێز کە بۆ دائیرەی ریاسەت کڕاوە و لە مادە ١ فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٧٤٩) لە ١٩٣٦/١١/٢

بە گوێرەی ئەوراق تەحقیقیە لە ژێر ژمارە ٢١٤١٩ و رۆژ ٣٦/١٠/٣١ بە دائیرەی بەلەدیە نێرراوە و لە طەرەفی ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە و مەربووطە موطالەعە کرا بە گوێرەی موندەرەجاتی ئەوراق مەذکوور طفل مەرقووم کە لە محەللە تەعجیل دۆزراوەو لە طەرەف موختار محەللە بۆ ئیرضاع بە فاطیمە....تەسلیم کراوە قەطعیەن صاحیبی بە دەر نەکەوتووە بێ صاحب بوونی تەحقیق کردووە لە بەر ئەمە ئیعتبارەن لە تەئریخی ٣٦/١٠/١٩ وەکو ئەمثالی بۆ مورضیعە مزبورە فاطیمە... مانگی (٣٠٠) سێ صەد فلس مەعاش تەخصیص و ناوی طفلی مەرقووم....تەقدیر کران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٧٥٣) لە ١٩٣٦/١١/٢

ئیستیدعای سەید ئیبراهیم سەید یوسف کە بە ژمارە ١٨٠٤ و رۆژ ٣٦/١٠/١٢ لە مەقامی موتەصەرفی بە

دائیرەی بەلەدیە نێرراوو ئەو لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە موطالەعە کرا. بینا بە تەقەرور کردنی فرۆشانی ئەملاکی بەلەدیە بە قەراری ژمارە ٣٤١ و رۆژ ٣٦/٥/٤ و طەلەب واقیعەی موستەدعی بە پێی مادده ٨ قانون بیع وایجار الأملاک العائده للحکومه رقم ٣٤ ساڵی ١٩٣٦ بۆ ئیستحصاڵی موافەقەتی وەزارەت بۆ موبایەعە کرانی حەصار رقم ٤/١٠٠ لە محەڵڵەی عەرەب کە عائد بەلەدیەیە بە گوێرەی موندەرەجاتی فەقەرەکانی ا، ب،ج لە ماددەی ٨ لە قانوون مەذکور مووافیق دیترا و بۆ ئیستحصاڵی موافەقەتی وەزارەت بە ئیجاب و عەدەد مورفەق نوسخەیەک لەم قەرارە بە مەقامی موتەصەرفی لیوا تەقدیم کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٨٤٨) لە ١٩٣٦/١٢/٢٨

فلس	دینار		
	٦	قیمەتی مشکی کوررە بار ١٥٠٠ سعر / ٤فلس	مەصرەفی تەعمیری جادەی تەنیشت باخچەی مەلا ئەفەندی
	٣	قیمەتی خۆڵ بار ١٥٠٠ سعر / ٢فلس	
	١١	بۆ ئوجرە وەستا و عەمەلە	
	٢٠		

بینا بە تەقریری مەئموور صحیە.... ژمارە ٤٩ و رۆژ ٣٦/١٢/٢٢ راپۆری موعاون مولاحیظ رۆژ ٢٢/ق کە مەربووطە و لە سەر ئیجاب بە گوێرەی موفرەداتی سەرەوە تەعمیر کرانی قسمی جادەی تەنیشت باخچەی مەلا ئەفەندی و ئەم تەعمیراتە بە ژێر نەظارەتی ئەعضای مەجلیس بەلەدیە مەلا محەمەد ئیبراهیم لە طەرەف مولاحیظ موباشەرەتەن ئیجرا و مەصاریفاتی واقیعە عەطفەن بە راپۆر مولاحیظ و تەصدیقی ئەعضا مەلا محەمەد ئیبراهیم تەسویە و لە مادە ١ فەصل ٥ هەندەسە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٧ لە ١٩٣٧/١/٥

دینار	
١٩	موناقەلە لە ماددە ٩ انشاء المتنزهات فەصل ٥ هەندەسە بۆ ماددە ١٤ صیانە المتنزهات عەین فەصل.

بینا بە شەرحی موحاسیب بەلەدیە لەبەر کافی نەبوونی ئیعتیماد صافیە لە ماددە ١٤ صیانە المتنزهات و لەبەر تەقەرور کردنی تەعدیلات و تەبدیلی شکلی باغچەی ساحەی بەردەمی سەرا لەماددەی مەذکوور موناقەلە کرانی (١٩) نۆزدە دینار لە ماددەی ٩ انشاء المتنزهات فصل ٥ هەندەسە بۆ مادە ١٤ صیانە المتنزهات عەین فەصل مووافیق دیتراو بۆ موعامەلەی پێویستی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٨ لە ١٩٣٧/١/٤

هەپینک عەدەد		هەپینک عەدەد	
١	شێخ طەها عەطار	١	موشی یوسف
١	سلێمان سولتان	١	عزرە خلیل
١	عبدالرحمان	١	مناحیم میکائیل
١	ملا محمد ملا محمدی	١	رحیم مرویش
١	عیسی شاکور	١	عمران هاپوید
١	عیو حسقیل	١	یەعقوب ئیسحاق
١	نیسان	١	وعدوع عزرە
١	یونە	١	حسقیل باروخ
١	سلمان عزرە	١	حسقیل شمعون
١	نەصلار شبیل	١	موشی حسقیل
		١	رحیم موشی
		١	صالح سرابل
١٠		١٢	

بینا بە تەقریری مەئموور جبایە رەسمی صەرف ژمارە (١٨) و رۆژ ٣٦/١/٢٦ و شەرحی ئەعضایانی لیجنەی مەخصووصە کە مەربووطە لەبەر زیادبوونی خەپەنگی ئیضافە کە ناویان لەسەرەوە نووسراوە و مەجموعیان ٢٢ شەخص وەکوودیارکراوی خوبەرایان رەسمی مینەیان بە تەحقیق ئیدخال و تەحصیل کران مووافیق دیتراو بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە ١٧ لە ١٩٣٧/١/١١

فلس			
٢١٠	قیمەتی کەرپووچ	جەبار رەشید	مەصرەفی تەعمیری رێگای قەڵات بەلای دائیرەی بەلەدیەدا
٢٨	قیمەتی خۆڵ		
١٦٠	ئوجرە عومال خەلیفە رەشید و رەفیقانی		

بینا بە راپۆری مولاحیظ فەننی ژمارە ٤١ و رۆژ ٣٦/١٢/٢٨ و شرووحاتی لێ نووسراوە و قائیمەکانی کە مەربووطە وەکوو سەرەوە بۆ درانی (٣٩٨) سێ صەد و نۆهەدو هەشت فلس بەجەبار رەشید و رەفیقانی قیمەت و ئوجرەت لەوازمات و عومال کە بۆ تەعمیری رێگای قەلات بەلای دائیرەی بەلەدیەدا تەئمین کراوە و لە ماددە ١ فەصل ٥ هەندەسە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٧ لە ١٩٣٧/١/٢١

بەگوێرەی وەرەقەکانی مەربووطە وەکوو موفرەداتی سەرەوە بۆ ناردانی (٤٦١) چوار صەدو شەصت و یەک فلس قیمەتی مجموعە القوانین سالی ٩٣٥ و دلیل الانظمە و ئوجرەت پۆستە بۆ مودیری مەطبەعەی عەصریە بەغداد و لەبەر مەوجوود نەبوونی لە دائیرە ئیعادە کرانەوەی مجموعە القوانین سالی ٩٣٤ و مەبلەغی مەذکوور لە ماددە ٢ فەصل ٢ ادارە العامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٨ لە ١٩٣٧/١/٢١

تەقریری مولاحیظ فەننی ژمارە ٤ و رۆژ ٣٧/١/٩ کە لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە و مەربووطە تەئمول کرا لەبەر مەوسمی زستان و گران بوونی قیمەتی کەرپووچ و مەوجوود نەبوونی گێچ ئینشای قاطع دیواری مەقبەرەی لە قوربی محەلی محەممەد ئەمین چیچو تا پردی سەر بەست لە رێگای کەرکووک ئیستیداد ئەکا و (١١٨) مەترە درێژی بۆ سالی ئاتی تەئجیل کرانی موافیق دیتراو بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣٠ لە ١٩٣٧/١/٢١

فلس	
٤٥٠	مەصرەفی تەسفیری ئەخۆش......... کچی عەلی خێزانی............. بۆ بەغدا.

پاش ئیطلاع بە ئیستیدعای.......... و موعامەلەی جاریە لەسەر ئەم ئیستیدعای بۆ مەصرەفی رێگای خێزانی نەخۆش........ بۆ بەغدا پێدرانی (٤٥٠) چوار صەد و پەنجا فلس و لە ماددە ١١ فەصل ٢ ادارە العامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣١ لە ١٩٣٧/١/٢١

فلس	دینار			
٠٠٠	٣	بۆ فوقەرای طوللاب مەدرەسەی مەتەوەسطە	بە مودیر حیکمەت بەکر	بۆ طوللابی فوقەرای مەدرەسەکانی ئەربیل
٠٠٠	٣	بۆ فوقەرای طوللاب مەدرەسەی ئیبتیدائیە ئوولا	بە ئەحمەد ناجی	
٠٠٠	٢	بۆ فوقەرای طوللاب مەدرەسەی ئیبتیدائیە ثانی	عەبدولحەکیم موستەفا	
٠٠٠	٢	بۆ فوقەرای طوللابات	ئەودلیەی کچان	

بینا بە قاقزی موتەصەرفی لیواء ژمارە ٧٢٤و رۆژ ٣٧/١/١٧ وەکو موفرەداتی سەرەوە بۆ معاوەنەت بە طوللاب فوقەراء (١٠) دە دینار بە مودیرانی مەدرەسە درانی و لە ماددە ١١ فەصل ٢ ئیدارەلعامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣٥ لە ١٩٣٧/١/٢١

فلس			
٤٥	قیمەتی کەرپووچ	جەبار رەشید	مەصرەفی تەعمیری مەجرا لە محەللەی خانەقا
١٢	قیمەتی قسل		
٥٠	قیمەتی مشکی کوورە		
٥٠	ئوجرەت عەمەلە صالح خضر		
١١٢			

بینا بە راپۆری مولاحیظ فەننی ژمارە ١١ و رۆژ ٣٧/١/١٢ و قائیمەکانی مەصرەف و تەقریری مەئموور ئەلصحیە مەنطیقەی یەکەم کە مەربووطن وەکوو سەرەوە بۆ درانی (١١٢) سەد و دوانزدە فلس بە جەبار رەشید و صالح خضر قیمەتی لەوازمات و ئوجرەت عەمەلە کە بۆ تەعمیر مەجرا لە محەللەی خانەقا تەئمین کراوە و لە ماددە ١٨ فەصل ٢ ادارە العامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣٨ لە ١٩٣٧/١/٢١

فلس			
٢٠٠	قیمەتی خۆل	بار ١٠٠	سواغی بانی روضە الاطفال کە مولکی بەلەدیەیە.
٣٠٠	قیمەتی کا بار	١٠	
٧٥٠	ئوجرەت عەمەلە		
١.٢٥٠			

عەطفەن بە قاقزی موتەصەرفی لیواء ژمارە ٥٢٥ و رۆژ ٣٧/١/١٣ و بینا بە قاقزی کەشفی مولاحیظ فەننی

ژمارە ٢٦ و رۆژ ٣٧/١/١٦ کە مەربووطە و بەگوێرەی موفرەداتی لە طەرەف مولاحیظ موبایەعەی لەوازمات تەئمین و عەمەلیاتی سواغ ئیجراو لەسەر راپۆری نیهائی تەئدیەکرانی مەبلەغی صەرف کراو کە مەجمووعی موفرەداتی (١.٢٥٠) یەک دینارو دوو سەد و پەنجا فلس دیارکراوە و لە مادە ١١ فەصل ٥ هەندەسە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٥١ لە ١٩٣٧/٢/١

راپۆری مولاحیظ فەننی ژمارە ٢٨ و رۆژ ٣٧/١/١٦ کە لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوەو مەربووطە تەئەمول کرا بۆ تەرمیمات شەوارع رەئیسیە لەناو شار بینا بە لزووم بۆ طەڵەب کرانی (٥) طۆن قیرسەیالی لە شەریکەت شحارە نەفط البریکانی مووافەقەت کراو لەسەر قائیمەی شەریکەت مەذکوور ددفع کران بەددل قەرار درا.

قەرار ژمارە ٥٤ لە ١٩٣٧/٢/١

تەقریری مولاحیظ فەننی ژمارە ٤٢ و رۆژ ١٩٣٧/١/٢٥ کە راپۆری مەئموور صحیە پێ پێچراوەیە و مەربووطە تەئەمول کرا بینا بەلزووم و ضەروورەت تەعمیرکرانی دیواری رێگای قەڵات و پشت بەستەکان مووافیق دیتراو ئەم ئیشە مویاشەرەتەن لە طەرەف مولاحیظ ئیجراو لەسەر راپۆری نیهائی مەصرەفی دیارکراوی سەرەوە لە مادەی ١ فەصل ٥ هەندەسە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٥٧ لە ١٩٣٧/٢/١

فلس	دینار		عەدەد	
٠٠	١	قیمەتی کەرپووچ	١٠٠٠	مەصرەفی تەعمیری پرد لە شەقامی خەلەکانی
٣٦٠	٠	قیمەتی قسل عەلبە	٣	
٢٠٠	٠	قیمەتی مشکی بار	٢٠	
١٠٠		قیمەتی خۆڵ و مەترموکەعەب	٢	
١٠٠	٠	قیمەتی چەقل مەترموکەعەب	٢	
١٠٠	١	ئوجرەت عومال		
٧٦	٢			

تەقریری کەشف مولاحیظ فەننی ژمارە ٤٣ و رۆژ ٣٧/١/٢٨ کە مەربووطە تەدقیق کرا بینا بە ئیجاب و ضەروورەت تەعمیرکرانی پردی مەذکوور دیترا ئەم ئیشە لە طەرەف مولاحیظ مویاشەرەتەن ئیجرا و لەسەر راپۆری نیهائی مەصرەفی دیارکرانی سەرەوە لە مادە ١ فەصل ٥ هەندەسە صەرف و مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٥٨ لە ١٩٣٧/٢/١

فلس		رۆژ		
٧٠	ئوجرەتی باگوردان و قالدرمە	٢	وەلی عەلی	مەصرەفی باگوردانی کرانی بانی دائیرەی بەلەدیە دائیرە ئیستیهلاک دوکانانی انعالی و رەوضە الاطفال و چایخانە
١٠٥	قیمەت کاربار ٣	٤/١	جەبار رەشید	
٢٩٤	ئوجرەت عەمەلە		صالح خضر و رەفیقانی	

بینابە قاقز مولاحیظ فەننی ژمارە ٤٥ و رۆژ ٣٧/١/٢٨ کە قائیمەی مەصرەفی پآ پێچراوە و مەربووطە وەکوو سەرەوە و بە گوێرەی موندەرەجاتی بۆ درانی ٤٦٩ چوار سەد و شەصت و نۆ فلس بە وەلی عەلی و جەبار رەشید و عەمەلە صالح خضر و رەفیقانی ئوجرەت باگوردان و قالدرمە و قیمەتی کارو ئوجرەت عەمەلە کە باگوردان کرانی ئەملاکی بەلەدیە دیارکراوی سەرەوە تەئمین کراوە و لە مادە ١١ فەصل ٥ هەندەسە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٥٩ لە ١٩٣٧/٢/١

فلس			
٤٥	قیمەت کەرپووچ	جەبار رەشید	تەعمیری مەجرای لە جادە صەلاحەدین لە نزیک چایخانەی بەلەدیە
٦	قیمەت قسل		
٨	قیمەت مشکی		
٦٣	ئوجرەت عەمەلە صالح خضر و صالح حەمەد		

بینا بە تەقریری مولاحیظ فەننی ژمارە ٣٧ و رۆژ ٣٧/١/٢١ کە راپۆری مەئموور صحیە وقائیمەی مەصرەفی پێ پێچراوەیە و مەربووطن وەکوو سەرەوە و بەگوێرەی موندەرەجاتی قائیمەی مەذکوور بۆ درانی ١٢١ صەدو بیست و یەک فلس بە جەبار و عەمەلە صالح و صالح حەمەدان قیمەتی لەوازمات و ئوجووراتی عەمەلە کە بۆ تەعمیری مەجرا لە جادەی صەلاحەدین لە نزیک

چاپخـانەی بەلەدیە تەئمین کـراوەو لە مـادە ١ فـەصل ٥ هەندەسە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٦٢ لە /١٩٣٧/٢

مانگی دینار	
٢	بۆ رەئیس بەلەدیە سەید موحسین موخەصەصات نەقل مەقطوعە ئیعتیبارەن لە تەئریخ کانوون ئەوەل ٣٦ ئیستینادەن بە ئەمرنامەی وەزارەت داخلیە کە بە قاقزی موتەصەرف لیواء ژمارە ٨٤١٢ و رۆژ ٣٦/٨/٢٣ بە دائیرەمان تەبلیغ کراوە.

راپۆری مـوحـاسـیبی دائیـرەی بەلەدیە کـە لە طەرەفی ریاسەت بە مـەجلیسـمـان تەودیع کرا و مەربووطە تەئەموول کـرا. عـەطفـەن بە مـوندەرەجـاتی ئەمـرنامـەی سـەرەوە ئیـعـتـیبـارەن لە ١٦ کـانوون ئەوەل ٣٦ هەمـوو مـانگ بۆ تەنەقولات لە داخلی حدوودی بەلەدیە وەکو سەرەوە (٢) دوو دینار موخەصەصات نەقل مەقطوعە بە رەئیس بەلەدیە سـەید مـوحسین دران و لە مـاددە (٢٦) فـەصل ٢ (ادارە العامە) مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٦٥ لە ١٩٣٧/٢/٤

لاحیقە بە قەرارمان ژمارە ٣٧٣ و رۆژ ٣٦/١٠/٢١

قـاقز مولاحیظ فەننی ژمارە ٤٤ ورۆژ ٣٧/١/٢٧ کە مەربووطە تەذەکور کرا لە خصووص تەعمیـراتی ئەملاکی بەلەدیە موطالەعات مرودەی مولاحیظ تەئییدەن تەعمیرات لازمە لەم ئەملاکە بە وەقتی خۆی تەئجیل کرانی موافیق ئەبینی مەصاریفات تەعمیرات دائیرەی ئیستیهلاک کە لەبەر سووء حالی بە دەرەجەیێک کە تەئخیری لە خەطەر سالم نەبووە بینابە ضەروورەت عەطفەن بە موافەقەتی وەکیل رەئیس بەلەدیە ئیستیناد بە قەراری سەرەوەمان و بە ٩٠٤،٨ دینـار بـالـغ بووە، لەسـەر راپۆر و بووردەی مـولاحیظ مـەصـاریفات مـەذکوورە دەفع و لە مـاددە ١١ فەصل ٥ هەندەسە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٦٦ لە ١٩٣٧/٢/٤

لاحیقە بە قەرارمان ژمارە ٧٩٥ ورۆژ ٣٦/١١/٢٨

تەقریری مولاحیظ فەننی ژمارە ٣٩ رۆژ ٣٧/١/٢٣ مەعطووفە بە راپۆرانی مەئمـوور صحیە مەنطیقەی یەکەم ژمـارە ٢٧ و ٤٠ و رۆژ ١٢ و ٣٧/١/١٨ کـە مـەربووطە تەذەکور کران بینا بە ئیحتیاجی محەللات کە لە دەرکناری مولاحیظ دیارکراوە و مەوجوود بوونی ٤٢،١٨ دینار لە مەبلەغی کە بۆ چەقل (٢٥) بۆ ئوجور عەمەل ماوەتەوە بە صوورەت موناقەصە تەئمین کرانی ٣٠٠ مەترە موکەعەبی تر چەقل مـوافـیق دیتـرا و بۆ ئەمـە قـائیمـەی مـوناقـەصـە تەنظیم و موددەتی موناقەصە ئیعتبارەن لە تەئریخ ئیعلان پێنج رۆژ دانران و بۆ ئاگاداری ئەعضای مەجلیس بەلەدیە سەید محەمەد ئیبراهیم و مولاحیظ لە طەرەف موراقەباتی محەللات تەسلیم و بە مەعریفەتی مولاحیظ لە محەللات کـە بێ چەقل مـاددە و ئیـحـتیـاجی هەیە پەرت کـرانی و بەدەلی تەعەهود لە نیوە تەسلیمات جارێک و لە نیهایەتی تەسلیمات جارێک بە دوو قسط تەئدیە و ئیستیناد بە قەراری پێشوومان سەرەوە دەفع و مەحسووبی ئیجراو بۆ تەصدیق نوسخەیەک بە مەقام موتەصەرفی تەقدیم کران قەرار درا.

قەرار ژمارە ٧١ لە ١٩٣٧/٢/١١

فلس	دینار	
-	١٠٠	ئیکرامیە لە ئیبتیدای سالی ٩٢٦ تا نیهایەتی سالی ٩٣٥ سالی ١٠ بە سەید رەفعەت موحاسیبی بەلەدیە پێشوو.

لاحیقە بە قەرارمان ژمارە ٥٦٤ و رۆژ ٣٦/٨/١٣

بینا بە موعامەلات جاریە لەسەر ئەمرنامەی وەزارەت داخلیـە ژمـارە ٢٢٢٧٩ و رۆژ ٣٧/٨/٦ کـە بە ژمـارە ٨١٣٥ و رۆژ ٣٦/٨/١٥ لە مـەقـامی مـوتەصـەرفی تەبلیغمان کراوە و عەطفەن بە ئەمرنامەی نیهائی وەزارەت موشار ئیلەیها ژمارە ٣٧٣ و رۆژ ٣٧/٢/٣ کە صوورەتی لە ژێر ژمـارە ١٦٥٨ و رۆژ ٣٧/٢/١٠ لە مـەقـامی مـوتەصـەرفی لیـواء بۆمـان نێرراوە و موناقەلەی (١٤٠) دینار لە مەوجوود صندووق بۆ مادە ٢٦ فەصل ٢ تەصدیق فـەرمووراوە وەکـوو سـەرەوە بۆ درانی (١٠٠) سەد دینار ئیکرامیە بەسەید رەفعەت موحاسیبی بەلەدیە پێشوو ئیستینادەن بە قاقزی موتەصەرفی لیواء ژمارە ١٦٨٢ و رۆژ ٣٧/٢/١١ و تەقـریری مـوحـاسـیبی بەلەدیە رۆژ ٣٧/٢/١١ موقابیل خەدەمات ١٠ سالی ئیعتیبارەن لە

ئیبتیدای ساڵی ١٩٢٦ تا نیهایەتی ساڵی ١٩٣٥ و لە مادده ٢٦ فەصل ٢ (اداره العامە) مەحسووب و ئیکرامیەی ساڵەکانی تەواو نەبوونی بە وروودی ئەمر تەئجیل کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٨١ لە ١٩٣٧/٢/١٦

فلس	دینار	
-	٥٠	بۆ تەعدیل و تەسویەی باخچە کە لە عەرەصەی پێش شێخ عەبدوللا تەنظیمی موصەکەمە و خەریطەی موصەددەقەن لە وەزارەت هاتووە.

بینا بە تەقریری مولاحیظ فەننی ژمارە ٧٠ و رۆژ ٣٧/٢/١٥ کە لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسمان ئیحالە کراوە و مەربووطە بە گوێرەی شەرحی موحاسیب بەلەدیە لەبەر موساعید بوونی ئیعتیماد بۆ تەعدیل و تەسویەی عەرەصەی باخچە کە لە پێش شێخ عەبدوللا تەنظیمی موصەکەمە و خەریطەی موصەددەقەن لەوەزارەت هاتووە وەکوو سەرەوە (٥٠) پەنجا دینار تەخصیص و لە مادده ٩ فەصل ٥ هەندەسە صەرف و مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٨٧ لە ١٩٣٧/٣/١

خەریطەی تەخطیط طەریق رەقەم (٢٨) و طەریق کۆیسنجاق خەلەکانی لە محەللەی خانەقا کەلە رۆژ ٣٦/١٢/٢١ لە طەرەف مولاحیظ فەننی بە مقیاس ١/٢٠٠ مەترە تەرمیم و بەقاقەز ژمارە ٢٤٢ و رۆژ ٣٦/١٢/٢٨ بە مەجلیسمان تەودیع کراوە تەدقیق کرا بە گوێرەی تەخطیط عورض موقەرەری طەریق رەقەم (٢٨) مەترە و طەریق کۆیسنجاق - خەلەکان ١١ مەترە بوونیان موافیق دیترا و تەخطیطی مەذکوور تەصدیق کرا.

قەرار ژمارە ٩٢ لە ١٩٣٧/٣/١

تەقریری موحاسیب بەلەدیە رۆژ ٣٧/٢/٢٧ کە لە ژێر لیستەی رسووم و ئەملاکی بەلەدیە نووسراوە و لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە موطالەعە کرا بینا بە تەقەروبی ساڵی مالی ٩٣٧ و لە تەواو بوونی موددەتی ئیلتیزام و ئیجار رسووم و ئەملاک مەذکوورە کە نەوعیان لە ژێردوە دیارکراوە غیرار دوکانانی ئەنبار بۆ ساڵی ٩٣٧ ئیعتیبارەن لەیەک مارت ٣٧ بە موزایەدەو تەعەهودی زبل فڕەدان بە موناقەصە خرانیان و رۆژی ٢٠ مارت ٣٧ ساعەت (٨) ئیحالە کرانیان و بۆ ئەم رسووم و ئەملاکە وەکو پێویستە قەوائیم تەنظیم و کەیفیەت بڵاوکرانی موافیق دیترا بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە ٩٣ لە ١٩٣٧/٣/١

بینا بە راپۆرانی مەئموور صحیە مەنطیقەی ١ و ٢ ژمارە ١٢٣ و ١٠٨ و رۆژ ٣٧/٢/٢٧ کە مەربووطە بە گوێرەی لیستەیان ٤٧ عەدەد پیستەی قوربانی کۆکراوەتەوە بە مەعریفەتی ئەعضایانی مەجلیس بەلەدیە سەید سەلیم ئیبراهیم و سەید خەلیل بە مەزاد عەلەنی فرۆشانی پیستەکانی موافیق دیترا و پاش تەنزیل مەصرەف بەدەلی بۆ ناررانی بە جەمعیەتی طهیران مەرکەز بەغدا بە فەرعی مەرکەزی لیواء تەسلیم کران قەرار درا.

قەرار ژمارە ٩٤ لە ١٩٣٧/٣/١

فلس	دینار	
---	٢٥	بۆ تەعدیلی جادەی پێش شێخ عەبدوللا رەقەم ٢٨

بینا بە ئیستیدعای مەربووطی دانیشتووی محەللەی خانەقا سەید بەهائەدین و رەفیقانی شرووحاتی لێ نووسراوە لەبەر مەوجوود بوونی ئیعتیماد لە ماددەی مەخصووص وەکو شەرحی مولاحیظ بۆ پرو تەعدیل کرانی جادەی پێش شێخ عەبدوللا رەقەم (٢٨) و تەسلیط ئاو بە جادەی خانزاد ئەنقاض کە لە حەفریاتی جێگای باخچە کە تەعدیل و تەسویەی موقەرەرە موافیق دیترا و بۆ ئەم غایەیە وەکو سەرەوە بۆ تەخصیص و صەرف کرانی (٢٥) بیست و پێنج دینار و لە مادده ١ فەصل ٥ هەندەسە مەحسووب و بو ئیجرای پێویستی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٩٥ لە ١٩٣٧/٣/٢

قائمقامی سەعادەت موتەصەرف لیواء ژمارە ٢٠٠٥ و رۆژ ٣٧/٢/١٨ موطالعە و ئیجاب موذاکرە کراو لەم شەش ذەوات دیارکراوە خەواجە شابۆ - عەبدولئەحەد سپی -صالح یوسف- موشێ خودکە بۆ عضویەتی مەجلیس ئیدارە ئینتخابیان موافیق دیتران قەرار درا.

قەرار ژمارە ٩٧ لە ١٩٣٧/٣/٢

خەریطەی تەخطیط طوروق رەقەم ١٣،١٤،١٥ لە مەحەللەی تەعجیل کە لە ڕۆژی ٣٧/٢/١٦ لە طەرەف مولاحیظ فەننی بە مقیاسی ١/٢٠٠ مەترە تەرسیم و بە قاقزی ژمارە ٧٥ و ڕۆژ ٣٧/٢/٢٨ بە مەجلیسمان تەودیع کراوە تەدقیق کرا. بە گوێرەی تەخطیط عورض موقەرەری طەریق عام رەقەم١٣ (٨) و رەقەم ١٤ (٤) و رەقەم ١٥ (٥) و طەریق خاص رەقەم ١٣ (٤) و دوو طەریق خاص کە لە طەریقی رەقەم ١٤ موتەفەریعە (٣) مەترە بوونیان موافیق دیتراو تەخطیطی مەذکور تەصدیق کرا.

قەرار ژمارە ١٠٥ لە / /١٩٣٧

نصادق علی اعتماد هذه المیزانیە

قەرار ژمارە ١٠٦ لە (١٩٣٧/٣/٨)

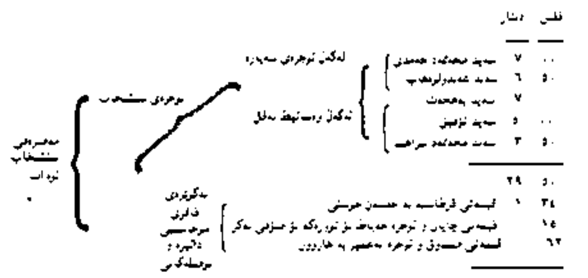

بە گوێرەی ئیضاحاتی سەرەوە بە ئەعضایانی هەیئەت تەفتیشیە سەید محەممەد حەمدی (٧) و سەید عەبدولوەهاب (٦.٥٠٠) لەگەڵ ئوجرە سەیارە و سەید بەهجەت (٧) لەگەڵ ئوجرە وەسائط نەقل و سەید تۆفیق (٥) و سەید محەممەد ئیبراهیم (٣.٥٠٠) دینار ئوجرە کە بۆ ئینتخابات مونتەخەب ثانی ئیشغالیان کردووە (١.٣٤٠) قیمەتی قرطاسیە بە حەسەن حوسنی و (١٥٠) فلس قیمەتی چاپان و ئوجرە خەیاط بە صوفی بەکر و (٦٢) فلس قیمەت صندووق و ئوجرە تەعمیرات بە هاروون تەنەکەچی دران و مەجموع مەصارەفات کە عیبارەتە لە (٣٠.٥٥٢) دینار کە بۆ ئینتخاب نواب صەرف کراوە لە مادده (٨) فەصل ٢ اداره العامە مەحسووب کرانی قەرا درا.

قەرار ژمارە ١١١ لە ١٩٣٧/٣/٨

فلس	دینار	
٤٠٢	٢٣	موناقەلە لە مادده ١ فەصل ٢ الاثاث بۆ مادده ٨ عەینی فەصل ئینتیخابات

بینا بە تەقریری موحاسیبی بەلەدیە ڕۆژ ٣٧/٣/٨ کە مەربووطە لەبەر کافی نەبوونی ئیعتیماد موتەباقی لە مادده ٨ فەصل ٢ ئینتیخابات بۆ تەسویە کرانی ئوجووراتی ئەعضایانی هەیئەتی تەفتیشییەو مەصاریفات سائیرە عائید بە ئینتیخاب وەکو سەرەوە موناقەلە کرانی (٤٠٢.٢٣) بیست و سێ دینارو چوارصەدو دوو فلس لە مادە ١ فەصل ٢ بۆ مادده ٨ عەین فەصل موافیق دیترا بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە ١١٧ لە ١٩٣٧/٣/٨

فلس	
٧٥٠	بۆ مەصرەفی تەعمیری دیواری ٣ باخچە لە شەقامی موظەفەر

بینا بە تەقدیری مولاحیظ فەننی ژمارە ٨٢ و ڕۆژ ٣٧/٣/٣ کە بە مەربووطە بۆ تەعمیری دیواری ٣ باخچە لە شەقامی موظەفەر موافەقەت کرابوو ئەم غایەیە وەکو سەرەوە لەسەر قائیمە و ڕاپۆری مولاحیظ بۆ صەرف کرانی (٧٥٢) حەوت سەد و پەنجا و دوو فلس و لەمادە ١٤ فەصڵ ٥ هەندەسە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ١١٩ لە ١٩٣٧/٣/٨

فلس	
٨٠	قیمەت دوو گلۆپ لە مەحەللەی سەعدوناوە لە نزیکی حەصاری شێخ جەمیل ئەفەندی و لە نزیکی خانووی مەحموود عارەب لە جێگای گلۆپانی شکاوو دزراو.

بە گوێرەی قاقەزی مودیر کەهرەبا ژمارە ٦٢٤/١ و رۆژ ٣٧/٣/٤ کە راپۆرانی مەئموور صحیە مەنطیقەهی ٢ ژمارە ٩٩ و ٩٧ و رۆژ ٣٧/٢/١٣ بەبێ پێچراونەو و مەربووطە وەکوو سەرەوە بۆ درانی (٨٠) فلس بە حاجی خضر موحاسیب کەهرەبا بەر قیمەتی دوو گلۆب کە لە محەللەی سەعدووناوە لە جێگایانی گلۆپی شکاو و دزراو دامەزراوە و لە مادده ٤ فەصل ٦ تەنویرات مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ١٢١ لە ١٩٣٧/٣/٨

فلس		
١٦٠	جام قطعە کچکە عدد١٦	تەعمیری مەجزدرە
٧٠	تێل پەنجەرە ١.٢٠ مەترە	
١٠٠	ئوجرەتی تەرکیب پەنجەرە و ئیصلاح تەخت	

راپۆری مەئموور صحیە مەنطیقەهی ١ ژمارە ١٣٠ و رۆژ ٣٧/٢/٢٨ و شەرحی مولاحیظ فەننی کە مەربووطە موطالەعەکرا بینا بە شەرحی تەعمیری مەجزدرە و تەختی مەجزدرە موافیق دیترا و بۆ ئەم غایەیە وەکوو سەرەوە لەسەر قائیمەی و راپۆر مولاحیظ بۆ صەرف کرانی ٣٣٠ سێ صەد و سی فلس و لە مادە ١١ فەصل ٥ هەندەسە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ١٢٢ لە ١٩٣٧/٣/١٠

فلس	
٥٠٠	بە مەلا محەمەد و ئەمینە عەلی و جەریە مستەفا لەگەڵ طفلیان موهاجرین فەلەسطین بۆ ئیعاشەیان.

بینا بە موراجەعەتیان بە دائیرە و عەطفەن بە بەین کردنی فوقر و موهاجریان وەکوو سەرەوە بۆ درانی (٥٠٠) پێنج صەد فلس بە مەلا محەمەد و ئەمینە عەلی و جەریە مصطفا لەگەڵ طفلیان و موهاجرین فەلەسطین بۆ ئیعاشەیان و لە مادده ١١ فەصل ٢ ادارە العامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ١٢٤ لە ١٩٣٧/٣/٨

فلس		
١٧٠	قیمەت مشکی عەلبە ١	مەصرەفی دیواری جۆگەی خورخوراوە لە خوار دائیرەی بەلەدیە
٨٠	قیمەت مشکی بار ٨	
٢٥٠	ئوجرەتی عەمەلە	
٥٠٠		

تەقریری مەئموور صحیەی یەکەم ژمارە ١٢١ و رۆژ ٣٧/٢/٢٠ و شەرحی مولاحیظ فەننی کە مەربووطە تەئەمول کرا ئیستیناد بە شەرحی مولاحیظ تەعمیری جۆگەی خورخوراوە موافیق دیتراو بۆ ئەم غایەیە لەسەر تەقریری و قائیمەی مولاحیظ وەکوو سەرەوە بۆ درانی (٥٠٠) پێنج سەد فلس صەرف و لەمادده ١٨ فەصل ٥ هەندسە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ١٢٥ لە ١٩٣٧/٣/٨

فلس	عەدەد		
٥٦	١	پاکێت غازی خصووصی	مەصاریف ئینتخاب نواب لە ئیجتماع لە نادی
٠٥	٣	شخاط	
٢٠	١	پاکێت جغارە گۆلد فلاک	
٨١			

بە گوێرەی تەقریری کاتب و جابی حیراسە کە مەربووطە وەکوو سەرەوە بۆ درانی (٨١) هەشتاو یەک فلس بە عەلی حەسەن خەدیج قیمەتی جغارە و شخاط کە بۆ صەرف کران لە ئیجتماع ئینتیخاب نواب لە نادی کراوە و لە مادده ٨ فەصل ٢ ادارە العامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (١٢٨) لە ٣٧/٣/٨

فلس	
٣٠٠	بۆ رەفعی ئەنقاض لە شەقامی خەڵکان لەوەقتی فەیەضان عائید بە مەجرای هەڵکناوە

راپۆری موراقیب صحیە کەبەژمارە ١٣٦ و رۆژ ٣٧/٣/١ کە لە طەرەف مەئموور صحیەی دائیرەمان ناررواوە و لە طەرەف مولاحیظ شەرح کراوە و مەربووطە تەئەمول کرا عەطفەن بە شەرحی مولاحیظ بۆ رەفعی

ئەنقاض لە شەقامی خەلەکان کە لە وەقتی فەیەضان دا تەرکی کردووە موافقەت کراو بۆ ئەم غایەیە وەکو سەرەوە لەسەر قائیمەی راپۆرانی مولاحیظ بۆ صەرف کرانی ۳۰۰ سێ صەد فلس و لەمادده ۱ فەصل ٥ هەندەسە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ۱۳۸ لە ۱۹۳۷/۳/۱۷

فلس	دینار		سعر		
۷۷۷	-	قیمەتی باروود ۳کیلۆ	٤٥	بەگوێرەی راپۆری مەئموور صحیە ژمارە ۱۳۸ رۆژ ۳۷/۳/۱٤	مەصرەفی ئەنداختی تۆپ لە جەژنی قوربان
۳۰	-	قیمەتی کیسە عەدەد/٥	٦		
۲۰۰	۰	ئوجرەت طۆپچی فەتاح وەک سابقی			
۷	۱				

بەگوێرەی راپۆری مەئموور صحیە مەنطیقەی دووەم و تەصدیق موحاسبی کە مەربووطە وەکو سەرەوە بۆ درانی ۱.۰۰۷ یەک دینار و حەوت فلس بە شێخ حوسێن و فەتاح طۆپچی قیمەتی باروود و کیسە و ئوجرەت ئەنداختی طۆپ لە جەژنی قوربان و لە مادده ۷ فەصل ۲ ئیدارەلعامە مەحسوب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ۱۳۰ لە ۱۹۳۷/۳/۸

لە خصوص سرقەتی دوکان مصطەفا عومەر قوطوچی پاش تەدقیق ئیخبارەی تەحقیقیەی قەضیە کە لە طەرەف دائیرەی شورطە بە ژمارە ۳۲۱ تەنظیم و بە هامش موتەصەرف لیواء ژمارە ۱٤۷۹ و رۆژ ۳۷/۱/۲٥ بە دائیرەی بەلەدیە ناررراوە تەدقیقات و تەحقیقات لازمە و ئیستیجواب رەئیس حوراس و حاریسەکان........
و............. و.............. و................
و............. و.............. ئیجرا کرا موددەعی بۆ تەخصیص.

قەرار ژمارە(۱٤٦) لە ۱۹۳۷/۳/۱۸

قاقەز موتەصەرف لیواء ئەربیل ژمارە ۲٦۹٥ و رۆژ ۳۷/۱۳/۱۱ موطالەعە کرا بینابە ئیجاب کردنی کوشتنی سەگان مویایەعەکرانی ۳۰۰ فیشەک و جەلب کرانی لە مەخزەن وەطەنی موافیق دیتراو بۆ موعامەلەی پێویستی قەرار درا.

قەرار ژمارە ۱٥۲ لە ۱۹۳۷/۳/۲۰

بینا بە تەقەرورکردنی رەسم ئەرضیەی ئەحطاب و ئەخشاب کە بەدەل سابقی بە ۳۲۰ دینار لەسەر طالبی بە مەبلەغی ۳۱۰ و ئەبوونی چ طالبی دیکەو بە ئیلتزام دران و لە ئەمانەت مانەوەی ئەلئەقص دیترانی ئیحالە دران بەبەدەل ۳۱۰ دینار لەسەر طالبی عەلی ئاغا کوڕی حاجی ئەحمەد ئاغا بە کەفالەتی قادر ئاغا کوڕی حاجی ئەحمەد ئاغا قەرار درا.

قەرار ژمارە ۱٦۹ لە ۱۹۳۷/۳/۲۷

فلس	دینار	
۱۰۰	۲	ئوجرەت تەلەفۆن لەمانگی کانوونی ثانی تا نهایەتی مارت ۹۳۷
۸۹۰	۱	ئوجرەت قصە کرانی لەگەڵ مەواقیع بەعیدە

بەگوێرەی قائیمەی مولاحیظ شوعبەی معاملات البرق والتلفون ژمارە ٦٦۰٦ و ۳۷/۳/۱۱ بوون و مەحسووب کرانی ۳ سێ دینار و نۆ صەد و نۆ فلس بە مەئموور دائیرە بەرق و بەریدی ئەربیل لە ماددەی ۳ فەصل ۲ ادارە العامە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ۲۲۳ لە ۱۹۳۷/۳/۳۱

لەبەر تەقەرورکردنی ئەم دوکانە رەقەم ۱۳/۸٦ ئیجاری ساڵانەی بەدوو دینار و دوو صەد و پەنجا فلس لەسەر طالیبی رەشید زوبێر و ئەبوونی طالیب ئاخەر ئیحالە درانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ۲۲٤ لە ۱۹۳۷/۳/۳۱

لەبەر تەقەرورکردنی دوکانی رەقەم ٦/۱٤ ئیجاری ساڵانەی بە چوار دینار و دوو صەد فلس لەسەر طالیب ئەحمەد حەمەد مصتەفا و ئەبوونی چ طالیب ئاخەر ئیحالە بە عەهدەی مەرقوم قەرار درا.

قەرار ژمارە ۲۲٥ لە ۱۹۳۷/۳/۳۱

لەبەر تەقەرورکردنی ئەم دوکانە رەقەم ۱۲۳/۱۱ ئیجاری ساڵانەی بە دوو دینار و حەوت صەد فلس لەسەر طالیب عزەدین رەزاق و ئەبوونی طالیب ئاخەر ئیحالەی بە عەهدەی مەرقووم قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٢٦ لە ١٩٣٧/٣/٣١

لەبەر تەقەرورکردنی ئەم دوکانی رەقەم ١٤/٦ ئیجاری ساڵانەی بە ٣ سێ دینار لەسەر طالیب عەبدولعەزیز جوبرائیل و نەبوونی چ طالیب ئاخەر ئیحالەی بە عەهدەی مەرقووم قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٢٩ لە ١٩٣٧/٣/٣١

فلس	دینار			
٢٠٠	١	[illegible]	[illegible]	
٩٠٠	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	١٠٠٠	
		[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

بە گوێرەی قاقزی رەئیس لجنەی ئیسالەی ئاو ئەربیل ژمارە ١/٤٦ و رۆژ ٣٧/٢/٧ کە مەربووطە وەکو موفرەداتی سەرەوە جەمعەن بۆ درانی (١٥٠،٢١) بیست و یەک دینار و صەدو پەنجا فلس بە سکرتێری لجنەی ئیسالەی ئاو ئەربیل سەید عەبدولرەحیم ئوجووراتی ئاوی جێگایانی دیارکراو و لە مەواد و فصوولی لە جەزایاندا نووسراودو مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٣٤ لە ٤/٤/ ١٩٣٧

فلس	دینار	
...	٥٠	موصادەقەی پێشوو
٢٤٧	١٩	لە ظەرفی ساڵی مالی رابردوو صەرف

موصادەقەی صەرفی بۆ تەعدیل و تەسویەی باخچەی موصەممەم لە عەرەصەی پێش شێخ عەبدوڵا

تەقریری مولاحیظ فەننی ژمارە (١٠٦) و رۆژ ١٩٣٧/٤/٤ کە وەرەقەی کەشفی ئەوودل پێ پێچراوەیە و لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراود تەئەمول کرا بۆ تەعدیل و تەسویەی باخچەی کە لە عەرەصەی پێش شێخ عەبدوڵلا تەنظیمی موصەممەمە صەرف (٥٠) دینار بە قەرارمان ٨١ و رۆژ ١٩٣٧ /٢/١٦ ئیقتران و بە قاقز موتەصەرف لیواء ژمارە ٣٢٥٠ و رۆژ ١٩٣٧/٣/٢٩ تەصدیق کراوە لە ظەرفی ساڵی مالی رابردە بۆ غایەی مەذکوور ١٩،٢٤٧ دینار صەرف کراوە بینا بە دخوولی ساڵی مالی حالی مەبلەغی موتەباقی کە ٣٠،٧٥٣ دینار بۆ صەرفی ئیمکان نەماوە لەبەر ئەمە بۆ ئیکمال تەعدیل و تەسویەی مەوقیعی باخچەی مەذکوور بەپێی تەقدیری باسلێکراوی مولاحیظ فەننی بۆ تەحقیقی و صەرفکرانی مەبلەغ (٣٠،٧٥٣) دینار لە مادده ٦ فەصل ٣ ئەعمال عمرانیە لە میزانیەی ساڵ حاضر مەحسوب کرانی قەراردرا.

قەرار ژمارە ٢٣٧ لە ١٩٣٧/٤/٥

لاحیقە بە قەرارمان ژمارە ١٦٥ ورۆژ ٣٧/٣/٢٧

پاش تەصدیق ئیمعان نەظەر کە بە خەریطەی مەذکوور کراوە لە قسمی تەخطیطی شەقامی موظەفەر لەلای مەدرەسەی متەوەسطە وا بە گوێرەی ئیستقامەت دیواری موستەشفا ئەمیر غازی چونکە لە ئیستقامەت بەناوەدا تەصادوف کردووە و ئەمەش بۆ تەخطیط نەقیصەیە لەبەر ئەمە هەم بە ئیستیقامەت مەذکوور و هەم بە ئیستقامەت خانزاد لە قسمی ئیهائی کە ئەخیرەن تەخطیط کراوە بۆ ئیعادەی نەظەرو ئیستحصالی رەئی مولاحیظ فەننی تازەش خەریطەی مەذکوور بە مولاحیظ فەننی ئیعادە کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٢٣٩) لە ١٩٣٧/٤/١١

فلس	دینار	
-	٨	بۆ تەئمینی مەصاریف و ئیستراحەتی سەفەریەی شاهزادە السید احمد توحید

لەبەر تەشریف هێنانی شاهزادە السید احمد توحید بۆ ئەربیل و عەوودەت فەرموونی بە بەیرووت بۆ تەئمین مەصاریفات و ئیستراحەتی سەفەریەی وەکوو سەرەوە نووسراوە بۆ درانی هەشت دینار و لەمادده ٨ فەصل ٢ مەحسووب و بۆ تەصدیق بە مەقام موتەصەرف لیواء تەقدیم کران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٢٤٦) لە ١٩٣٧/٤/٢٦

لاحیقە بە قەرارمان ژمارە ٢٣٧ و رۆژ ٣٧/٤/٥ عەطفەن بە قەرار سەردوەمان لە طەرەف مولاحیظ پاش

ئیـعـادەی نەظەر بە خـەریطەی تەخطیط لە شـەقـامی شـارعـاتی مـوظەفەر و خانزاد تەعدیلات لازمە ئیـجراو دووبارە بە مـەجلیـسـمان تەودیع لە مـەجلیـسـمان تەدقـیق کراوە کو لە خەریطە ئیشارەکراوە عورض موقەرەری شارع مـوظەفەر ئیـعـتبـارەن لە خـەط فـاصلی دائیـرەی بەریدو مـەدرەسەی مـتـەوەسطە تا سـەر پردی دەرەی شێخ عـورض موقەرەری شارع خانزاد ١٤ مەترە بوونیان مووافـیق دیترا و بوونیشی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٥٤ لە ١٩٣٧/٤/٢٨

فلس	
١٠٠	بەسائیح یۆنانی پاوڵ دلماکس

بینا بە موراجەعەتی بە دائیرە وەکوو سەرەوە بۆ درانی (١٠٠) صەد فلس بە سائیحی یۆنانی پاول دلماکس و لە مادده (٢) فەصل ٨ المخصصات والخدمات مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٥٦ لە ١٩٣٧/٤/٢٨

لاحیقە بە قەرارمان ژمارە ٢٥٢ و رۆژ ٣٧/٤/١٨

بینا بە تەواو بوونی مـوودە مـوزایەدە و نەبوونی هیـچ طالب بۆ زیادکـردن و لەم سـاڵە لەبەر قللەت بوونی باران مـەحـصـوولات بوسـتـان دێم و ئەمـشـالی و حـەسـەب بە وەضـعیـەتی ئیـقـتـصـادیەی حاضیـرە بینائەن عەلەیهی و ئەنفەعتر دیترانی لە دائیرەی ئەمانەت ئیلتزامی ئەرضیەی وەزن کە بە دەلی سابقی ٢١١ دینار بە بەدەل ١٧٥ دینار بە ناوی مـولتەزیم قـادر حاجی ئەحـمەد ئاغا و کەفـیلی و مولتەزیم سەید نادر عەبدولقادر ئیحالەی ئەودلیەی درانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٥٨ لە ١٩٣٧/٤/٢٨

لاحیقە بە قەرارمان ژمارە ٢٥٢و رۆژ ٣٧/٤/١٨

بینا بە تەواو بوونی موددە موزایەدە و نەبوونی طالب بۆ زیاد کـردن و لەم ساڵە لەبەر قللەت بوونی باران نەفەقـات بوونی مـەحصـولات وەکـو بوسـتـان دێم و ئەمـشـالی بینائەن عـەلەیهی و ئەنفـەعـتـر دیتـرانی ئیلتـزامی لە دائیـرەی ئەمانەت ئیلتیزامی رەسمی دەلالیەی موخەضضەرات کە بەدەلی سـابقی ٢٠٠،٢٠٤ بە بەدەلی ١٦٥ بە ناوی مولتەزیم قادر حاجی ئەحمەد ئاغا و کەفیل مولتەزیم سەید نادر عەبدولقادر ئیحالەکرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٦١ لە ١٩٣٧/٤/٢٥

فلس	دینار	
-	٦٥	بۆ رەصیف و تەبیلطی جێگای مەفرەقی شەوارع صەلاحەدین و خانزاد - و موظەفەر

تەقـریری مـولاحـیظ فـەننی ژمـارە ١٥٤ و رۆژ ٣٧/٤/٢٨ کە کەشفی ئەووەلی رەصیف و تەبلیطی دەورە جێگای مـەفـرەقی شـەوارع صـەلاحـەدین و خـانزاد - و موظەفەر پێ پێچراوەیە تەئەمول کرا بینا بە لزووم بۆ قیام مەشروع مەذکوور مووافەقەت کراو بۆ ئەمە کەرەستەی لازم بە مـوناقـەصـە تەئمین و بەنەظارەتی ئەعـضـایان مەجلیس بەلەدیە سـەید توفـیق و خـەلیل بە مـەعـریفـەتی مـولاحـیظ ئیجراو بۆ ئەم غایەیە وەکوو سەرەوە ٦٥ دینار تەخصیص و لەسـەر قائیـمەی تەنظیم لە طەرەف مولاحیظ و موصەددەق لە طەرەف لجنەی صـەرف دەفع و لە مـادده ١ فـەصل ٣ ئەعمال عیمرانیە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٦٢ لە ١٩٣٧/٤/٢٩

فلس	دینار	
-	٢٠٢	بۆ رەصیف و تەبیلطی قسمێک لە طەریق عەنکاوە و موقابیلی لەگەل ساحە

تەقـریری مـولاحـیظ فـەننی ژمـارە ١٥٣ و رۆژ ٣٧/٤/٢٨ کـە کـەشـفی ئەووەلی رەصـیف و تەبیلطی قـسـمێک لە طەریق عـەنکاوە و موقـابیلی لەگەڵ ساحەی مەفرەقی طوروق تەئەمول کرا. بینا بە لزووم بۆ قـیام کران بە مەشرووع مەذکوور مووافەقەت کراو بۆ ئەمە کەرەستەی لازم بە صـوورەت مـوناقـەصـە تەئمین و بە نەظارەتی ئەعضایانی مەجلیس بەلەدیە سەید توفیق و سەید خەلیل بە مەعریفەتی مولاحیظ فەننی ئیجراو بۆ ئەم غایەیە وەکوو سەرەوە ٢٠٢ دینار تەخصیص و لەسەر قائیمەی مونەظەم لە طەرەف مولاحیظ و موصەددەق لە طەرەف لجنەی صەرف دەفع و لەمادده ١ فـەصل ٣ ئەلئـەعـمـال عـیـمـرانیـە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٦٣ لە ١٩٣٧/٤/١٩

فلس	
١٥٠	ئوجرە سەیاحێکی ئەجنەبی بۆ کەرکووک. بە ساحێب گەراج خەلیل بەگوێرەی بوصلەی مەربووطە

بەگوێرەی بوصلەی مەربووطە و شەرحی صاحیبی گەراج وەکوو سەرەوە بۆ درانی (١٥٠) صەد و پەنجا فلس بە صاحب گەراج خەلیل ئوجرەت تەسفیری سەیاحێکی ئەجنەبی تا کەرکووک و لە ماددە ٨ فەصل ٢ الخدمات والمخصصات مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٢٧٢) لە ١٩٣٧/٥/٣

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

١- بۆ هەر کیلۆمەترەیەک وەکو ئیشارەت سەرەوە ئوجرەت ئەدرێ.

٢- بۆ جێگای نەفەرێک بە گوێرەی نەوعی سەیارە - یەعنی مەخصووص بە رکووبی چەند نەفەر - بەم گوێرەیە بە ئیعتیباری سعری دیارکراو ئوجرەت ئەدرێ.

٣- مەوسم هاوین لە ئیبتیدای مایس تا ١٥ تشرین ثانی، و مەوسم زستان لە ١٦ تشرین ثانی تا نهایەتی نیسان.

٤- لە لیواء ئەربیل (گەلی عەلی بەگ - مێرگەسۆر - و خەلیفان - زێبار - و ئەربیل - کۆیسنجاق بەرێگای چیا عەد ئەکرێ.

٥- سەیارەی خصووصی لە مەرکەزێک بە - ١٥ - دەقیقە ئینتیظار مەجبوورە ئەگەر لە -١٥- دەقیقە زیاتر ئینتیظار ئیجاب بکا بۆ هەر ٣٠ دەقیقە ئینتیظار ٢٥ فلس ئوجرەت ئەدرێ ئەم ئینتیظارە بە داخل و ئەطراف شار - داخل قەصەبە - مەعەسکەر - قەصری موتەصەرف - باداوە عائیدە.

٦- بە سەیارەی خصوصی بۆ ئینتیظاری هەر رۆژێک ٤٥٠ فلس ئوجرەت ئینتیظار ئەدرێ بە گوێرەی مەودای سەرەوە بۆ ساڵی ١٩٣٧ ساڵی جەدوەلی ئەسعارەی سەیارە تەنظیم و پێویست و تەصدیقی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٧٥ لە ١٩٣٧/٥/٥

فلس	دینار	
٥٠٠	٢٢	بۆ تەعدیل و تەسویەی باخچەی موصەممەم لە عەرصەی پێش شێخ عەبدوللا

لاحیقە بە قەرارمان ژمارە ٢٣٤ و رۆژ ٣٧/٤/٤ تەقریری مولاحیظ فەننی ژمارە ١٥٧ و رۆژ ٣٧/٥/٢ کە کەشف ئەووەلی پێچراوەیە تەئەمول کرا. بینا بە کثرەت حوفەر لە ساحە و کیفایەت نەکردنی مەبلەغ موخەصصەص کە (٥٠٠) دینار بوو وەلزووم ئیکمالی تەعدیل و تەسویەی باخچەی موصەممەم لە عەرصەی پێش شێخ عەبدوللا وەکوو سەرەوە (٢٢،٥٠٠) دینار تەخصیص و لە قائیمەی مونەظظەم و موصەددەق لە طەرەف لجنەی صەرف دەفع و لەماددەی ٦ فەصل ٣ ئەعمال عیمرانیە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٧٨ لە ١٩٣٧/٥/٨

المال	
٣٨٠،١٧٨	ئیرجاع ئەمانەت ئەمین صندووق لجنەی مەنکووبین سەید خەلیل بە گوێرەی مەقبووضەکان ژمارە..........

بینا بە راپۆری موحاسیب رۆژ ٣٧/٥/٨ بۆ ئیسترجاع کرانی ٣٨٠،١٧٨ دینار ئەمانەتی لجنەی مەنکووبین فەیەضان کە لە یەومیەیە بە نەوازع موختەلیفە ئەمانەت قەیدکراوە بە ئەمین صندووق لجنەی مەنکووبین سەید خلیل ئیعادە کرانی ٣٨٠،١٧٨ دینار موافیق دیتراو مەحسووب کرانی لە ماددەی ٩ فەصل ٢ المخصصات والخدمات قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٨٣ لە ١٩٣٧/٥/١١

فلس	دینار	
٥٠٠	١	بەدەلی موناقەصەی یەک مێز کیتابەت بۆ شوعبەی هەندەسە بەقۆجەنەجار

بینا بە تەقریری مولاحیظ فەننی ژمارە ١٦٣ رۆژ ٣٧/٥/٦ کە سەنەدی قۆجە نەجار پێ پێچراوەیەو مەربووطە وەکو سەرەوە بۆ درانی (١.٥٠٠) یەک دینار و پێنج صەد فلس بە قۆجەنەجار قیمەتی تەعەهودی یەک مێز کیتابەت بۆ شوعبەی هەندەسە و لەمادده ٢ فەصل ٢ المخصصات والخدمات مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٩١ لە ١٩٣٧/٥/١١

ئیمتیثالەن بە ئەمر ئیداری موتەصەرف لیواء ژمارە ٤٦٧٢ و رۆژ ٣٧/٥/١٠ بۆ تەثمینی قیمەتی مقدار ٢.٩٧ مەتر لە دوکانی حاجی ئەحمەد ئاغا رەقەم ١/٧ تەسەلسول ٣٦٧ لەبازار کە لە طەرەف بەلەدیە بە مولاحەظەی نەفعی عام ئیستیملاکی موقەرەرە بۆ ئیشتراک بە لجنە کە لە ژێر ریاسەتی مودیر طاپۆی لیواء تەشکیل کراوە لە طەرەف مەجلیسمان میعمار وەستا فەتاح و سەید بەهجەت عەبدوللا بە خەبیر تەنسیب کرانیان مووافیق دیتراو بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٩٣ لە ١٩٣٧/٥/١١

فلس	دینار	
-	٢٠	بۆ تەرمیمی جادانی خانزاد و موظەفەر و رێگای قەلات

عەطفەن بە تەقریری مولاحیظ فەننی ژمارە ١٦٤ و رۆژ ٣٧/٥/١٠ کە مەربووطە بینا بە لزووم بۆ تەرمیمی جادانی خانزاد و موظەفەر و رێگای قەلات مووافەقەت کراو ئەم تەعمیرات و تەرمیماتە بە مەعریفەت مولاحیظ ولەسەر قائیمەی مولاحیظ مەصاریفاتی دەفع وە بۆ ئەم غایەیە وەکوو سەرەوە (٢٠) بیست دینار تەخصیص و لەمادده ١ فەصل ٣ ئەعمال عمرانیە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٩٦ لە ١٩٣٧/٥/١١

تەقریری کاتب تەحریری دائیرە کە مەربووطە تەئەمول کرا. عەطفەن بە موطالەعەی مووما ئیلەیهی بۆ هەلکەندنی بالووعەی پیساو لە مالان ئەحکامی قەراری مەجلیس بەلەدیە ژمارە ١٨٨ و رۆژ ٣٦/٣/٢٢ تەطبیق و موجیبی فەقەرەی ٧ قاقزی ریاسەت صحە بۆ حەفرو ئیحضار کرانی بالووعە لە هەموو مال و حەصار و خان و گەراجی ناو شار کە ئەم نەوعە مەخزەنەی تێدا نیە بە گوێرەی وەصفی بینا ئیستیناد بە مادده ٢ (قانون المحلات المضرە بالصحە) رەقەم ١١ سالی ١٩٣٦ ئەصحاب عیلاقە موکەلەف کران و ئیعتیبارەن لە تەئریخی تەبلیغی ئینذار بە موددەی (١٠) رۆژ ئەصحاب عیلاقە لە عەدەم قییام و ئیمتیثال بە پێی مادە ٣ قانوون باسلێکراو لە طەرەف بەلەدیە بالووعەی لازم حەفرو ئینشاء و مەصرەفی لە عیلاقەداری تەضمین کران قەرار درا.

قەرار ژمارە ٢٩٧ لە ١٩٣٧/٥/١١

تەقریرات مولاحیظ فەننی ژمارە ١٢٦ و ١٦٣ و رۆژ ٤/١١ و ٣٧/٥/٨ تەئەمول کران. بینا بە لزووم بۆ دامەزرانی قەوالب کۆنکریت لە رۆخ شەوارع عەطفەن بە موطالەبات مولاحیظ بە صوورەت موناقەصە بۆ موبایەعە کرانی ٦٠ عەدەد قالب دار مووافەقەت کرا. بۆ ئەمە بە گوێرەی تەصریفی مولاحیظ قائیمەی موناقەصە تەنظیم و موددە موناقەصە ئیعتیباردن لە تەئریخی ئیعلان پێنج رۆژ دیار و بەدەل موناقەصە پاش تەعلیمات لەسەر تەقریری مولاحیظ دەفعەتەن تەسویەو لە مادده ١ فەصل ٣ ئەعمال عمرانیە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣١١ لە ١٩٣٧/٥/١٧

بە پێی قاقزی وەزارەت داخلیە کە لە مەقامی موتەصەرفی لیواء بە ژمارە ٢٥١٧ و رۆژ ٣٧/٣/٨ بە دائیرەی بەلەدیە تەبلیغ کراوە چونکە زەرائیب گامێش بە مووجەب قاقزی مودیریەتی صحە العام ژمارە ٢٠٤٢٤ و رۆژ ٣٦/٩/٤ بە محەللات (مضرە بالصحە العامە) ئیعتیبار کراوە ئیستینادن بە فەقەرە ١ لە مادده ٢ قانون (محلات مضرە بالصحە) رەقەم ١١ و سالی ٩٣٦ بەپێی بەیانی ریاسەتی صحیەی لیواء بە قاقزی ژمارە ٣٨٨ و

رۆژ ٣٧/٥/١١ و تەنیید موتەصەریف لیواء قاقز ژمارە ٤٨٦٦ و رۆژ ٣٧/٥/١٦ ئەم زدرائیب گامیش کە لە شار ئەربیل مەوجوودە لە جهەتی شەرق شیمالی شار لە مەسافەی یەک کیلۆمەترە لە حدوود بەلەدیە دوور خرانیان موافیق دیترا و بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣١٣ لە ١٩٣٧/٥/١٧

تەقریری مولاحیظ فەننی ژمارە (١٧٠) و رۆژ ٣٧/٥/١٥ کە مەربووطە تەئمول کرا ئیستینادەن بە قانون تبلیط الشوارع لە مویاشەرەت کران بە تەبیلط کلفەی هەر مەترە مورەبەعێک تەبیلط بە ١٥٠ فلس تەقدیر و بینا بە موافیق دیترانی ئەم تەقدیرە بۆ ئیدخال کران بە تەحەقوق لە مولاحیظ فەننی لیستەی موکەللەفین طەڵەب و بە پێی ئەحکام قانوون مەخصووص بۆ تەحصیل کرانی روبع مقدار کلفە لە ئەصحاب ئەملاک کە لە لیستەی مولاحیظ موندەریجە و ئەووەڵجار بۆ دەفع نوصف روبع لە کلفەی موقەدەر بە ئەصحاب ئەملاک مەذکوور تەبلیغات کرا و نوصف ئاخەر لە نەتیجەی تەبیلط بە گوێرەی حەقیقەت تەحصیل کرانی و بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە (٣١٨) لە ١٩٣٧/٥/٢٠

بینا بە تەواو بوونی مووددە موناقەصە ونەبوونی طالیب لەمە زیاتر بۆ تەنقیص و موافیق دیترانی ئەم بەدەلە وەکوو سەرەوە بە ئیعتباری تەئمیناتی تەعەهودی هەر طونێک چیمەنتۆ موافیق بە شەرائیط بە بەدەلی ٥٠٠،٤ دینار دیترا بەناوی موتەعەهید یونس ئەمین ئیحالەی ئەوەلیەی درانی موافیق دیترا و بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە (٣١٩) لە ١٩٣٧/٥/٢٠

بینا بە تەواوبوونی مووددە موناقەصەو نەبوونی طالب لەمە زیاتر بۆ تەنقیص و موافیق دیترانی ئەم بەدەلە وەکوو سەرەوە بە ئیعتباری تەئمیناتی موتەعەهید بۆ هەزار عەدەد کەرپووچ موافیق بە شەرائیط بە بەدەلی ٨٠٠ فلس بەناوی موتەعەهید یادیگار بەکر ئیحالەی ئەوەلیەی درانی موافیق دیترا و بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە (٣٢٥) لە ١٩٣٧/٥/٢٤

بینا بە قاقزی موتەصەرف لیواء ژمارە ٥٠٦٢ و رۆژ ٣٧/٥/٢٠ بۆ تەقدیر قیمەت بۆ عەرەصەی کە بۆ دائیرەی زراعیە ئیستیملاکی تەقدیر کردووە بۆ ئیلحاق کردن بە لجنە کە لە ژێر ریاسەتی مودیر طاپۆ تەشکیل کراوە ولە طەرەف مەجلیسمان سەید بەهجەت عەبدوڵلا و عەبدولرەزاق ئاغا خورشید ئاغا بە ئەهل خیبرە تەنسیب کرانیان قەرار درا.

قەرار ژمارە (٣٢٨) لە ١٩٣٧/٥/٢٦

فلس	دینار	
١٤٠	١	بەدەلی ٣٨ مەترە موکەعەب چەقل بۆ محەڵلات بە پێی تەعەهود سعری مەترە موکەعەب
٣٠		بە گوێرەی تەقریری مولاحیظ فەننی ژمارە ١٧٧ ورۆژ ٣٧/٥/١٧

عەطفەن بە تەقریری مولاحیظ فەننی ژمارە و رۆژی سەرەوە کە موستەنیدە بە راپۆری مەئموور قسم وەکوو سەرەوە بۆ درانی ١٤٠،١ یەک دینار و سەدو چل فلس بە موتەعەهید جەبار رەشید بەدەلی ٣٨ مەترە موکەعەب چەقل کە بۆ محەڵلات عەرەب و تەعجیل یەهوود و قەلعە تەسلیم کراوە و لە مادە ١ فەصل ٣ ئەعمال عمرانیە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٣٣٠) لە ١٩٣٧/٥/٢٦

فلس	
٤٤٠	ئوجرەت ئیعلان بە جەریدە بۆ مودیری جەریدەی بەلاغ. بەپێی قاقزی رۆژ ٣٧/٥/٢٠ کە مەربووطە
١٢	ئوجرەت حەوالەی پۆستە
٤٥٢	

بە گوێرەی قاقزی مودیر جەریدەی بەلاغ رۆژ ٣٧/٥/٢٠ کە مەربووطە وەکوو سەرەوە بۆ ناردرانی (٤٤٠) فلس بۆ مودیری جەریدەی بەلاغ لە مووصل ئوجرەت ئیعلان موناقەصەی تەقییری شەوارع و ١٢ فلس ئوجرەت پۆستە مەجموعەن (٤٥٢) چوار صەدو پەنجا و دوو فلس صەرف و لە ماددە ١ فەصل ٣ ئەعمال عمرانیە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٣٣٢) لە ١٩٣٧/٥/٢٦

فلس	
٣٠٠	قیمەت پێنج تەنەکە نەوط رسن و تەعقیمی موستەنقەع لە گلکەند و لە قوزتی ڕێگای گوێڕ بە قاقز و قائیمەی براوی وەکیل قومپانیەی نەفط ئەربیل.

بەپێی قاقزی وکەلای قومپانیە ژمارە ٣٩ وروژ ٣٧/٥/١٥ کە قائیمەی پێ پێچراوەیە لە گەڵ وەصلی مەئموور قسم و مەربووطە وەکوو سەرەوە بۆ درانی (٣٠٠) فلس بە وکەلای مووما ئیلەیهیم هاشم دەباغ و عەبدولرەحمان قیمەتی پێنج تەنەکە نەوط رسن کە بۆ تەعقیمی موستەنقەع و گلکەند و ڕێگای گوێڕ موبایەعە کراوە و لە مادەدە ٨ فەصل ٣ ئەعمال عمرانیە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٣٤٠) لە ١٩٣٧/٥/٢٦

ئیجمال رەسم حیراسیەی ساڵی ١٩٣٧ بە ئیعتبار مانگانە

فلس	دینار	
١٠٣	٤	محەلە سەرا
٣٢٨	٣	محەلە تەکیە
٧٩	٩	محەلە طوپخانە
٣٦١	١	محەلە طعیروە
١٣٦	١٤	محەلە بەرام
٩٩٨	٤	محەلە تەعجیل
٨٦٤	١١	محەلە عەرەب
٩٣٧	٤	محەلە تەعجیل پچووک
٩٧٢	٤	محەلە خانەقا
٨٧٥	٥٤	

میزان

فلس	دینار	
٤٠٠	٦٥٨	ساڵی ٩٣٧
١٠٨	٦٥٤	ساڵی ٩٣٦
٣٩٢	٤	زیادە

بە گوێرەی لیستەی کە لە طەرەف لیجنەی مەخصووص پاش تەحەققوق مقدار رەسم تەنظیم و موصەددەقەن بە مەجلیسمان تەودیع کراوە تەدقیق کرا وەکوو موفرەداتی سەرەوە وەکو میزان رەسم حیراسیەی مانگانەی شاری ئەربیل (٨٧٥.٥٤) دینار و بە ئیعتبار ساڵانە وەکوو میزان بە (٦٥٨.٠٠٥٠٠)دینار بالغ و (٣٩٢.٤) دینار لە سابقی زیاتر بوونی موافیق دیتراوەو بەم صوورەتە بە تەحەققوق ئیدخال و بە تەحصیل موباشەرەت کرانی و بۆ ئیجاب لیستەی مەذکوور لەگەڵ نوسخەیەک قەرار بە موحاسیب تەودیع کران قەرار درا.

قەرار ژمارە (٣٤٥) لە ١٩٣٧/٥/٣١

خەریطەی تەخطیط ساحەی موستەدیرە لە مولتەقای شارع موظەفەر- و خانزاد - و صەلاحەدین کە لە طەرەف مولاحیظ فەننی ژمارە ١٨٨ وروژ ٣٧/٥/٢٩ بە مەجلیسمان تەودیع کراوە تەدقیق کراوە بە گوێرەی تەخطیط قوطری ساحەی موستەدیرەی باسلێکراو (٢٨) مەترە بوونی موافیق دیترا و بۆ تەثبیت و عەمەل بە مووجیبی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٣٤٦) لە ١٩٣٧/٥/٣١

خەریطەی تەخطیط شارع صەلاحەدین کە عەطفەن بە قاقز موتەصەرف لیواء ژمارە ٢٩٣٨ وروژ ٣٧/٥/١٨ لە طەرەف مولاحیظ فەننی تەنظیم وبە قاقز ژمارە ١٨٨ وروژ ٣٧/٥/٢٩ بە مەجلیسمان تەودیع کراوە تەدقیق کرا. بە گوێرەی تەخطیط عورض موقەرەری طەریقی مەذکوور (١٨) مەترە بوونی مووافیق دیترا و خەریطەی تەخطیط شارع مەذکوور رەقەم ٣٦ کە بە قەرارمان ژمارە ٨٩ وروژ ٣٤/٢/١٩ بە ئیعتیبار ١٧ مەترە تەصدیق کراوە ئیلغاکرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣٤٧ لە ١٩٣٧/٥/٣١

لاحیقە بە قەرامان ژمارە (٢٥١) و روژ ٣٧/١/٢٧ عەطفەن بە قاقز موتەصەرفی لیواء ژمارە ٤٩٧٨ و روژ ٣٧/٥/١٨ بە جیهەتی تەخطیط و عورض موقەرەری شاریعەین صەلاحەدین و خانزاد ئیعادەی نەظەر کرا، عورض موقەرەری شارع صەلاحەدین (١٨) مەترە و شارع خانزاد (١٥) مەترە بوونی و بینا بە ئیضاحی مولاحیظ فەننی بە قاقز ژمارە ١٨٨ و روژی ٣٧/٥/٢٩ لەبەر زیاد

بوونی کەسرە لەم تەخطیطە بۆ شارع مەذکوور ئیستیقامەتی تەخطیطی شارع صەلاحەدین کە قەرارمان ژمارە ٣٤٦ و رۆژ ٣٧/٥/٣١ تەصدیق موعەیەن بوونی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣٤٨ لە ١٩٣٧/٥/٣١

بە هاوین		بە زستان		
ف	د	ف	د	
٦٠٠	١	٠٠	٢	ئوجرەتی رۆژانەی سەیارە لۆری ٢ طەن بایی

بە پێی ئیضاحی قاقزی موتەصەرف لیواء ژمارە ٥٣٧٨ ورۆژ ٣٧/٥/٣٠ رۆژانەی سەیارەی لۆری دوو طەن بایی وەکوو سەرەوە لە مەوسمی زستان (٢) و لە مەوسمی هاوین (١،٦٠٠) دینار بوونی مووافیق دیترا و بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣٥٠ لە ١٩٣٧/٦/١

تەقریری مولاحیظ فەننی ژمارە ١٩٠ و رۆژ ٣٧/٦/١ تەئەمول کرا. بینا بە تەشریفی وەزیری خاریجیەی تورکیا بۆ ئەربیل و لەبەر تەواو نەبوونی پردی سەر بەست و ئیجاب کردنی رابورانی موشار ئیلەیهی لە مەحەللەی (سەعدوون ئاوە) رەقەم ٨ و بە تەعدیل و تەرمیمی طەریق مەذکوور قیام کران لە طەرەف دائیرەی ئەشغال و نەبوونی موتەعەهیدی نەقلی قیر لە دائیرەی ئەشغال و واقع بوونی طەریق مەذکوور لە حدوودی بەلەدیە و نافیع بوونی تەبلیطی بۆ ئیقتیصادی بەلەدیە بۆ جەلب کرانی دە طون قیر لە طەرەف دائیرەی ئەشغال و دەفع کرانی ئوجرەتی نەقلی کە بۆ هەر طۆنێک بۆ هەر کیلۆمەترەیەک (١٠) دە فلسە لە حدوود بەلەدیە مووافەقەت کرا و لە ماددەی ١ فەصل ٢ ئەعمال عمرانیە مەحسووب کرانی بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣٥٢ لە ١٩٣٧/٦/٣

مەضبەطەی دانیشتووی مەحەللەی تەکیە کە مەربووطە تەئەمول کرا عەطفەن بە مووافیق دیترانی لە طەرەف خەلقی مەحەللەی تەکیە بینا بە ئەهلیەتی مەلا مصطەفا کوڕی مەلا ئەمین بۆ تەنسیبی بە ئیمام مەحەللەی مەذکوور مووافەقەت کرا و عەرض کەیفیەت بە موتەصەرف لیواء قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣٥٣ لە ١٩٣٧/٦/٣

بە موناسەبەتی تەشریفی وەزیری خارجیەی تورکیا بۆ ئەربیل لە رۆژی تەشریفی بۆ تەزیینی شارو مەحەللات رەسمیە بۆ ئینضمام کران بە عەلەمەکانی عیراقی وەکوو تەعریفی ژێرەوە ٦٠ عەلەم تورکیا بە صوورەت موناقەصە تەئمین کران مووافیق دیترا و بۆ ئەمە قائیمەی موناقەصە تەنظیم رۆژی ٣٧/٦/٥ شەممەوو سەعات ١٢ زەوالی ئیحالەی ئیجرا و پاش نەتیجەی بە موددەی ٤٨ ساعەت عەلەمەکان ئیحضار و تەسلیم و بەدەل موتەعەهید پاش تەسلیمات و لە سەر راپۆر تەسەلومی مەئموور قسم ٢ دەفع و لە ماددە ١٥ فەصل ٢ خەدەمات مەحسوب کران فەوردن قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣٦٠ لە ١٩٣٧/٦/٥

بینا بە تەواو بوونی موددەتی موناقەصە و نەبوونی طالب بۆ نوقصان و مووافیق دیترانی بەدەل مەذکوور تەعەهودی موناقەصەی عەلەمەکانی تورکیا وەکوو سەرەوە هەر یەکی بە ٦٠ فلس بەپێی شەرائیط بە ناوی موتەعەهید خەیاط نورەدین خضر ئیحالەی ئەوەڵیەی درانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣٧٠ لە ١٩٣٧/٦/٩

بینا بە تەواوبوونی موددەت موناقەصە و نەبوونی طالب بۆ تەنقیص و مووافیق دیترانی بەدەل مەذکوور تەعەهودی نەقلی قیر سەیالی لە گەیارە بۆ ئەربیل بە رێگای مەخلەط ئوجرەت نەقلی هەر طەن بۆ هەر کیلۆمەترەیەک ئیعتیباری تەئمینات بە (١٠) دە فلس ئیحالەی ئەوەڵیەی درانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣٨٥ لە ١٩٣٧/٦/١٥

فلس	
٥٠٠	.... کوڕی....... بۆ ئیعاشەی ئەفراد عائیلەی لەبەر فوقر حالی

لەبەر موراجەعەت كردنی بە دائیرە و تەبەیون كردنی فوقرحالی و پەریشانی بۆ ئیعاشەی خۆی و ئەفراد عائیلەی وەكوو سەرەوە بۆ درانی پێنجصەد فلس بە............ كوری....... و لە ماددەی ٨ فەصل ٢ المخصصات و الخدمات مەحسوب كرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣٨٦ لە ١٩٣٧/٦/١٥

فلس	دینار	[illegible]	[illegible]		
	٠			[illegible] چایچی	
	٠			[illegible] چایچی	
	٠			حاجی شكور چایچی	
	٠			[illegible] چایچی	
	٠			[illegible] چایچی	
	٠			[illegible] چایچی	
	٠			[illegible] چایچی	
	٠			[illegible] چایچی	
	٠			[illegible] چایچی	
	٠			[illegible] چایچی	
				[illegible] چایچی	[illegible]
٧٥				[illegible] چایچی	[illegible] ٣٧ [illegible]
٧٥				[illegible]	[illegible] ٣٧ [illegible]

دوو دەفعە راپۆری مەئموور جبایە كە تەقدیری لجنەی مەخصووص ژمارە و رۆژ ٤/٢٨ و ٣٧/٥/٢٧ پێیان پێچراوەیە و مەربووطە وەكوو موفرەداتی سەرەوە میقدار تەخت چایچیەكان ئیعتبارەن لە ٣٧/٥/١ و صندوق و ئەرضیەی ثابیتە ئیعتبارەن لە ٣٧/٦/١ بە تەحەققوق داخیل كرانیان موافیق دیترا و بۆ ئیجاب و لە یەك صرە دانران تەختەكان قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣٩٨ لە ١٩٣٧/٦/١٧

فلس	دینار	
١٥٠	-	بۆ تەبلیطی شارع رەقەم ١ لە محەللەی عەرەب

تەقریری مولاحیظ فەننی ژمارە ٢٠٠ و رۆژ ٣٧/٦/٨ كە كەشفی ئەووەلی تەبلیطی شارع رەقەم ١ لە محەللەی عەرەب پێ پێچراوە تەئەمول كرانیان بە موافیق بوونی لە طەرەف لجنەی موتەشەكیل لە ئەعضایان مەجلیس بەلەدیە سەید تۆفیق و سەید عەبدولوەهاب و سەید خەلیل و مولاحیظ فەننی بە مەشرووع مەذكوورە قیام و مالازمەی بە صوورەت موناقەصە تەئمین دەبوو ئەم غایەیە بە گوێرەی كەشف وەكوو سەرەوە (١٥٠) سەدو پەنجا دینار تەخصیص و لەسەر قائیمەی مونەظەم و موصەدەق دەفع و لەمادە ١ فەصل ٣ ئەعمال عمرانیە مەحسووب كرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٣٩٩ لە ١٩٣٧/٦/١٧

فلس	دینار	
٣٣	٣٧٥	بەدەلی موبایەعەی عەرەصە لە محەللەی خانەقاە كە بە حەدیقە و طەریق تەشكیل كراوە بە شێخ رەئووف شێخ شاكر

عەطفەن بە قاقزی موتەصەرف لیواء ژمارە ٥٧٤٩ و رۆژ ٣٧/٦/١٠ عەریضەی شێخ محەممەد رەئووف شێخ شاكر و خەریطەی پێچراوی كە مەربووطن تەئەمول كرا لەبەر تێكەڵ كرانی عەرەصەی مووما ئیلەیهی بە حەدیقە و طەریقی ئیتیصاڵی بۆ موحافەظەی وەضعیەتی حەدیقە و ئیستیقامەتی شارع موبایەعەی عەرەصەی مەذكوور كە مەساحەی (١٢٤،٧٥) مەتر مورەبەع عیبارەتە تەنسیب و بەپێی ئیضاحی رەئیس بەلەدیە بە قاقزی ژمارە ١٩٧١ و رۆژ ٣٧/٦/٧ لەسەر ئەساس ئینقاص كراو لەبەین رەئیس بەلەدیە و صاحیبی مولك شێخ محەممەد رەئووف وەكوو سەرەوە ٣٧٥،٣٣ دینار بەدەل بە شێخ رەئووف شێخ شاكر دران و لە ماددە ٦فەصل ٣ ئەعمال عمرانیە مەحسووب و بۆ تەسجیل بە ناوی بەلەدیە بە ئیجابی تەودسوع كران قەرار درا.

قەرار ژمارە ٤٠٤ لە ١٩٣٧/٦/٢٠

فلس	دینار		عدد	
٧٥٢	٠	بسكویت فورطی	٤	مەصرەفی ئیحتیفال بە وەزیری توركیا
٢٨٤	٠	كوزە فلاكە گەورە	٤	
٧٤٠	٠	جیگالۆ	٤	
٢٨٠	٠	ئوجرەت حەممال بۆ نقل		

بە موناسەبەتی تەشریف وەزیر خارجیەی توركیا بۆ صەرف كران لە ئیحتیفال وەكوو موفرەداتی سەرەوە جەمعەن بۆ درانی ١،٩٦٥ دینار بە بائیع سائیق سەیارە (فەتحوللا نیعمەت) قیمەت مالازمە لەگەل ئوجرەت نەقل و حەممالیە و لە ماددە ١٥ فەصل ٢ الخدمات و المخصصات مەحسووب كرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٤٠٦ لە ١٩٣٧/٦/٢٢

عەریضەی شێخ محەممەد کوری عەبۆ ئاغا کە خیطاب بە ریاسەتی بەلەدیەیە و لە طەرەف مولاحیظ فەننی پاش کەشف و وەرگیرانی خەریطەی شەرح و لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسـان تەودیع کراوە تەئەمول کرا ئەم فەضلەی طەریقە کە لە پشت خانووی حاجی عەبۆ ئاغا لە محەللەی خانەقا رەقەم ٢٨/٧٨ واقیعە و بە گوێرەی خەریطەی مەربووطە مەساحەی ٥.٨٠ مەترە موربەع عیبارەتە حەسەب بە مەوقیعی لەبەر جائیز نەبوونی و کەم بوونی میقداری بۆ هەر مەترە موربەعی (١٥٠) فلس بەدەل مثل تەقدیر و لەسەر وقوعی طەلەبی بەپێی نظام الطرق و الابنیە رەقەم ٤٤ و سالی ٩٣٥ بۆ تەنظیمی شکل جادە ئەم بەدەل مثلە بە موستەدعی شێخ محەممەد عەبۆ ئاغا و شەریکانی وەرەثەی حاجی عەبۆ ئاغا بەیع کران مووافیق دیترا و بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە (٤٠٧) لە ١٩٣٧/٦/٢٤

بۆ تەمامەتی موراقەبە و تەئمین مەشیەتی ئوموور ئەعمال عمرانیە بۆ عەلاوە کرانی ئەعضای مەجلیس بەلەدیە (سەید عەبدولوەهاب) بەلیجان صەرف کە بە قەراراتی ژمارە ٢٥٢ و ٢٥٣ و ٢٦١ و ٢٦٢ و ٢٧١ و ٢٩٨ و ٣٠٣ و رۆژ ٤/٢٩/٢٨/٢٧ و ٥/٣ و ٣٧/٥/١١ تەشکیل کراون قەرار درا.

قەرار ژمارە ٤٠٩ لە ١٩٣٧/٦/٢٤

فلس	دینار		
٣٣٥	٣	قیمەتی لەوازماتی کەهرەبائیە بە گوێرەی قائیمە و سەنەدی مەربووطە بە یوونس ئەمین	بە موناسەبەتی تەرتیبات شەوی ویلادە
٣٠٠		قیمەتی دەسک بۆ ئەعلام بە گوێرەی قائیمە و سەنەدی مەربووطە بە قۆجە ئەجار	
٤٠٠		قیمەتی لەوازماتی موتەفەریقە بە گوێرەی قائیمە و سەنەدی مەربووطە بە محەممەد عەطار	

عەطفەن بە تەقریری مولاحظی فەننی ژمارە ٢٠٨ و رۆژ ٣٧/٦/١٧ کە قەوائیم و وەصلات پێ پێچراودیە و مەربووطن وەکوو سەرەوە بۆ درانی ٣٣٥.٣ دینار بە یونس ئەمین قیمەتی و ئوجرەتی لەوازمات کەهرەباء و تەئسیس و (٣٠٠) فلس بە قۆجە قیمەتی دەسک بۆ ئەعلام و (٤٠٠) فلس بە محەممەد ئەحمەد عەطار قیمەتی لەوازمات موتەفەریقە کە بە موناسەبەتی تەرتیبات شەوی ویلادە ئەبەوی تەئمین کراوە و مەجموعەن ٣٥٠.٤ دینار صەرف و لە ماددە (١٥) فەصل ٢ الخدمات و المخصصات مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٤١٤ لە ٢٤/٦/ ١٩٣٧

خەریطەی شارع موظەفەر کە بە قاقزی مولاحیظ فەننی ژمارە (٢١٥)و رۆژ ٣٧/٦/٢٤ بە مەجلیسـان تەودیع کراوە تەدقیق کرا لەبەر (١٥) مەترە بوونی عورض موقەرەری شارع خانزاد کە موقابلی ئەم شارعە بە عورض موقەرەری شەقامی موظەفەر ئیعتبارەن لە خانی داود ئاغا تا ساحەی موستەدیرە کە مەوقعی شورطە بە عورض موقەرەری (١٤) مەترە بو وەکو تەخطیطی خەریطە (١٥)مەترە بوونی موافیق دیترا بۆ تەثبیتی و خەریطانی موصەددەق رەقەم ٣٧ و ٣٨ کە بە قەراراتی ژمارە ٤٤٢ و ١٣٦ و رۆژ ١٥/ ٣٤/٣/١٢/٣٣/١٠ ئیلغا کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٤١٩ لە ١٩٣٧/٦/٢٤

عەطفەن بە تەقریری مولاحیظ فەننی کە تەقریری ژمارە ٢١٠ و رۆژی ٣٧/٦/٢٠ و خەریطەی خاص پێ پێچراودیە مەربووطن لەبەر زەحمەت پەیداکردنی طاق مزگەوتی خانەقا (دەرگای خالدیە) لە جادە بۆ مروور وەسائیط نەقل ئیستنادەن بە ماددە ٢٨ نظام الطرق و الابنیە رقم ٤٤ هەدم کرانی مووافیق دیترا و بۆ تەنفیذی بەمووددە ١٥ رۆژ بە دائیرەی ئەوقاف تەبلیغ کرانی قەرار درا.

مەضبەطە ژمارە ٤٣٨ لە ١٩٣٧/٧/٣

ک ضەن	جز طەن	
٤٢٠	١٨٠٠	لە مانگی نیسان ٣٧
٤٠٠	٢٧٠٠	لە مانگی مایس
٤٠٠	٢٢٥٠	لە مانگی حوزەیران

بە گوێرەی تەقریری ئەعضایانی مەجلیس بەلەدیە ڕۆژ ٣٧/٦/٢٧ کە مەعطوفە بە قاقزی موتەصەرف لیواء ژمارە ٥٧٩٧ و ڕۆژ ٣٧/٦/١٢ لە مانگانی نیسان و مایس و حوزەیران ٩٣٧ طەن جۆکا بە قیمەتی لە حزایاندا نووسراوە لەبەر ئەمە ئەم مەضبەطەمان لەسەر سێ ٣ نوسخە تەنظیم و بۆ ئیجاب دوو نوسخە بە مەقام تەقدیم کرانی قەرار درا.

مەضبەطە ژمارە ٤٥٢ لە ١٩٣٧/٧/١٢

طەن فلس	دینار	
٦٠٠	٣	گەنم
٢٥٠	٢	جۆ
٠٠٠	٦	نیسک
٢٥٠	٧	نۆک

بە گوێرەی تەحەقوقاتی ئەعضایانی مەجلیس بەلەدیە بە قاقزی ڕۆژ ٣٧/٦/٢٧ فیئاتی یەک طەن مەحصوولاتە کە لەسەرەوە نووسراوە وەکو لە جزایان دیارکراوە عیبارەت بوونی زانراوە لەبەر ئەمە عەطفەن بە طەلەبی موتەصەرف لیواء بە قاقزی ژمارە ٥٩٩٠ و ڕۆژ ٣٧/٦/١٦ ئەم مەضبەطەمان لەسەر ٣ سێ نوسخە تەنظیم و بۆ ئیجاب دوو نوسخەمان بە مەقامی موتەصەرف لیواء تەقدیم کرا.

قەرار ژمارە ٤٧٤ لە ١٩٣٧/٧/٢٠

فلس	
٦٩٠	ئوجرەت تەلەغراف کە بۆ رئیس الوزراء نووسراوە و صوورەت بە جەریدە دراوە بەپێی مەقبووض ٢١٧ و ڕۆژ ٣٧/٧/١٣ کە مەربووطە
٤٨	ئوجرەت حەوالەی پۆستە ٥٠٠،٣ دینار بۆ حەسەنخوان بەغداد
٧٣٨	بەپێی مەقبووض ٣٥٣٣ و ڕۆژ ٣٧/٧/١٧

بەپێی مەقبووضاتی سەرەوە کە مەربووطن وەکوو موفرەدات بۆ صەرف کرانی ٦٩٠ فلس ئوجرەت تەلەغراف و ٤٨ فلس ئوجرەت پۆستە بۆ حەوالەی ٥٠٠،٣ دینار و جەمعەن بۆ مەحسووب کرانی (٧٣٨)فلس لە مادده ٣ فەصل ٢ المخصصات و الخدمات مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٤٨٠ لە ١٩٣٧/٧/٢١

فلس	دینار	
٠٠٠	٥	بۆ تەعمیری و تەرمیمی شارعی خانزاد میقداری ١٥٠ مەترە ئیعتبارەن لە خانی ئەحمەد ئاغا بەلای شەقلاوە بە موناسەبەتی ئیحتمال تەشریف جەلالەت مەلیک موعەظەم

بەپێی تەقدیری مولاحیظ فەننی ژمارە ١٥٤ و ڕۆژ ٣٧/٧/٢١ بە موناسەبەتی ئیحتیمالی تەشریفی جەلالەت مەلیک موعەظەم بۆ تەعمیر و تەرمیمی شارعی خانزاد مقدار ١٥٠ مەترە ئیعتبارەن لە خانی ئەحمەد ئاغا بەلای شەقلاوە وەکوو سەرەوە بۆ درانی (٥) پێنج دینار تەخصیص و لەسەر قائیمەی مونەظەم لە طەرەف مولاحیظ و لە مادە ١ فەصل ٢ ئەعمال عمرانیە مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٥٠٥ لە ١٩٣٧/٧/٣١

مەضبەطەی دانیشتووی مەوقعی طەیراوە کە بە ژمارە ٥٩٧ و ڕۆژ ٣٧/٧/٤ لە مەقامی موتەصەرفی لیواء بە دائیرەی بەلەدیە نارراوە و لە طەرەف ریاسەت بە مەجلیسمان تەودیع کراوە و مەربووطە تەدقیق کرا. لەبەر تەوسیع کردنی و لە تەوەسوع دابوونی مەوقع مەذکوور بۆ تەئمین و تەسهیل مەصالح سوککانی بە موختارێکی عەلاحیدە لزووم هەیە لەبەر ئەمە مەوقع مەذکوور نسبەت بە دەوری مجاوری بە (محەڵلەی شێخ قازی) تەسمیە و پاش ئیستیحصاڵ موافەقەت بە تەئسیس ئەم محەڵلەیە موختارێک لە طەرەف سوککانی مەوقع مەذکوور علی الاصول ئینتیخاب و بە شەرقەن ڕێگای شەقلاوە و غەربەن ڕێگای عەنکاوە و شیمالەن حدوودی بەلەدیە و جنووبەن بەددنی قەلعە مەحدوود بوونی موافیق دیترا.

قەرار ژمارە ٥١٢ لە ١٩٣٧/٨/٥

خەریطەی تەخطیطی رەقەم ٨٧ کە بە قاقزانی مولاحیظ فەننی ژمارە ١٦٨ و ١٨٣ و ڕۆژ ٢ و ٥ /٣٧/٨. بە مەجلیسمان تەودیع کراوە تەدقیق کرا. وەکوو تەخطیطی ئەراضیەکانی داود ئاغا تەسەلسول ٥٥٠ و ٥٥١ و ئەراضی سەید ئەحمەد عوثمان تەسەلسول ٥٥٦ و

ئەراضی خەطاب ئیسماعیل تەسەلسول ٥٤٨ و ئەراضی تۆخمە سەعۆ تەسەلسول ٥٤٧ و ئەراضی عەبدولرەحمان چەلەبی عەبدوللا تەسەلسول ٥٤٩ و ٤٩٢ و عەرەصەی مەجید مستەفا تەسەلسول ٤٩١ و ئەراضی مەردان السید مەحمود ئاغا تەسەلسول ٤٩٣ تەقسیماتیان تەثبیت و شەواریعی موئەشەردیان (١٠) مەترە و شارع موظەفەر ئیعتبارەن لە نوقطەی فاصلیەتی دائیرەی بەرید و مەدرەسەی مەتەوەسطە تاپردی سەردەرەی شێخ قاضی لە ڕێگای ئاسکی کەلەک (٢٥) مەترەو ساحەی موستەدیرەی لە شارع مەذکوور پێش موستەشفا لە مولتەقای طەریق عەنکاوە و شارع موظەفەر قوطری دائیرەی (٦٠) مەترە و طەریق حادث کە لە نهایەتی حەصاری حەسەن و مەلا رەشید ئەولاد حاجی صالح ئیبتیدا و لە ساحەی موستەدیرە شارعی موظەفەر قەطع ئەکاو بەقانلی دەورە مونتەها ئەبی (١٨) مەترە عورضی موقەرەریان بوونی موافیق دیترا و بۆ تەثبیتی قەرار درا.

مەضبەطە ژمارە ٥٦٥ لە ١٩٣٧/٩/١٣

١	کیلو	
ف	د	
٤	.	شووتی
٦	.	طەماطە
٢٥	.	پیواز

بە گوێرەی تەحەققوقات ئەعضایانی مەجلیس بە لەدیە وەکوو سەرەوە یەک کیلۆ شووتی بە (٤) و طەماطە بە (٦) و پیواز بە (٢٥) فلس فرۆشانی زانراوە، لەبەر ئەمە عەطفەن بە قاقزی موتەصەرف لیواء ژمارە ٨٣٤٧ و رۆژ ٣٧/٨/٢٤ ئەم مەضبەتەمان لەسەر سێ ٣ نوسخە تەنظیم و دوو نوسخە بۆ ئیجاب بە مەقامی لیواء تەقدیم کرا.

قەرار ژمارە (٥٧٣) لە ١٩٣٧/٩/١٥

فلس	
٣٥٠	بۆ موستەدعی دانیشتووی مەحەللەی عەرەب........ کوری........ بۆ مەصرەفی سەفەری بۆ موستەشفا بەغداد.

بینا بە عەریضەی کە لە مەقامی موتەصەرف ژمارە ١٣١٢ و رۆژ ٣٧/٨/٢٤ بە دائیرەی بەلەدیە نارراوە و بە مەجلیسمان تەودیع کراوە بینا بە فوقری حالی و عەطفەن بە شەرحی رەئیس صحە کە لە عەریضەکە نووسراوە وەکوو سەرەوە بۆ درانی سێ صەد و پەنجا ٣٥٠ فلس بە موستەدعی.......... کوری.......... بۆ مەصرەفی سەفەری بۆ موستەشفا بەغداد و لەمادده ٨ و فەصل ٢ الخدمات و المخصصات مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٥٨٤ لە ١٩٣٧/٩/١٨

ئیجمالی

	فلس	دینار	فلس	دینار
[illegible]	٣٦٠			
[illegible]	٣١٢			
[illegible]	٣٥٠			
[illegible]	٣١٠			
[illegible]	٥٨٠			
[illegible]	٩٠٠			
[illegible]	[illegible]			
	٩٩٢	١	٩٩٢	١
[illegible]	٤٤٠	١	٤٥٠	١
[illegible]	١٦٠			
			٦٠٢	٣

بە موناسەبەتی سالی مەدوەری تەتویجی جەلالەت مەلیک بە ناوی بەلەدیە لە نادی ئیحتیفال ئیجرا کرا و لەم ئیحتیفالە بەپێی تەقریری کاتب موحاسەبەی بەلەدیە کە مەربووطە وەکوو سەرەوە لەوازمات تەئمین و صەرف کراوە بۆ درانی مەجموعی بە دەلیان بە پێی موفرەدات دیارکراو بە حەسەن خەدیج و رەفیقانی دران و لە مادده ١٥ فەصل ٢ الخدمات و المخصصات کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە (٥٩٧) لە ١٩٣٧/٩/٢٥

مانگانە	
فلس	
١٥٠	بۆ فەتاح...... ئیعتیبارەن لە ١٩٣٧/٩/١

عەطفەن بە عەریضەی کە لە مەقامی موتەصەرفی لیواء بە ژمارە ١١٧٩ و رۆژ ٣٧/٧/٢٩ بە دائیرەی

بەلەدیە نارراوە و لە طەرەف لیجنەی موحتاجین شەرح کراوە و مەربووطە لەبەر سەقەطی دەستێکی موستەدعی و قادر نەبوونی بە کەسانێکی تەواوی بۆ تەئمینی مەعیشەتی عائیلەی و بەوەلەد بوونی دوو مندالی بە جارێک و نیمکانی نەمانی خێزانیش بە نیش کردن بۆ بەخێوکردنی ئەم دوو منداڵە و لەبەر مەعلووم بوونی فوقر حال و نەبوونی ئیقتیداری بۆ بەخێوکردنیان بۆ معاوەنەت بە تەئمینی ئیعاشەیان لە تەربیەتی مەخصووص ئیعتیباردن لە ١/٩/٣٧ بە مووددەی ساڵێک بۆ فەتاح........(٢٥٠) فلس مانگانە تەخصیص کرانی موافیق دیترا و بۆ ئیجاب قەرار درا.

قەرار ژمارە ٦٠٦ لە ٢/ ١٠/ ١٩٣٧

فلس	دینار	
٢٥٠	١	بۆ مومەثیلی کەشافەی سووریە رەضا صدرالدین بۆ مەصرەفی سەفەری

بینا بە موراجەعەتبی بە دائیرە و تەبەیون کردنی هەوییەتی وەکوو سەرەوە بۆ درانی (١،٢٥٠) یەک دینار و دوو سەدو پەنجا فلس بە مومەثیلی کەشافەی سووریە رضا کوری صدرالدین بۆ مەصرەفی سەفەری و لە مادده ٨ فەصل ٢ الخدمات والمخصصات مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ژمارە ٦٠٨ لە ٢/ ١٠/ ١٩٣٧

فلس	دینار	
٢٥٠	٢٩	بۆ تەحضیری مەجرا لە ساحەی موستەدیردی مولتەقای شارع رەقەم ٢٨ و خەلەکان لە پێش خانووی شێخ تاج الدین لە محەللەیخانەقا تا بەست.

تەقریری مولاحیظ فەننی ژمارە ٢٤٣ و رۆژ ١٩٣٧/٩/٢٠ کە کەشفی ئەوودلی پێ پێچراوە و مەربووطن لەگەل صوورەت سوئال ریاسەت بەلەدیە کە مووەجەهە بە مولاحیظە و جەوابی مووما نیلەیهی تەئەمول کرا. عەطفەن بە ضەرورەت قەیدی مەسرووەدەی مولاحیظ لە تەقریری باسلێکراوی سەرەوە لە مولتەقای شارع رەقەم ٢٨ و خەلەکان تا بەست بەطوولی ٤٥٠ و عورض ١ و عومقی ٣٠،١ مەترە مەجرایەک تەحضیر کرانی موافیق دیترا و بۆ ئەم مەشرووعە وەکوو سەرەوە (٢٩،٢٥٠) دینار تەحقیقە و لە طەرەف لجنەی موشەککەل بۆ ساحەی مەذکوور بە عەمەل قیام و لەسەر قائیمەی مونەظظەم و مەصرەفیان مەعریفەتی واقیع دەفع و لە مادده ١ فەصل ٣ ئەعمال عمرانیە مەحسووب کرانی قەرار درا.

تەصدیق ژمارە ٦١٦ لە ٦/ ١٠/ ١٩٣٧

بینا بە تەحەققوقات کەفیل مووما نیلەیهی السید غەریب کە بە فەریق سەید جەمیل طەلەبەی دارالمعلمین بۆ هەر سەنەی دەرسییە موقابیل بە (٢٢،٥٠٠) کەفالەتی کردوود بەم کەفالەتە موقتەدیرە.

قەرار ژمارە (٦٢٧) لە ٩/ ١٠/ ١٩٣٧

فلس	
١٦٠	ئوجرەت هەشت کیلۆ قووەت کەهرەبا موستەهلەکە لە نادی لە شەوی حەفلە کە بە شەرەفی تەتویجی جلالە الملک ئیجرا کراوە.

عەطفەن بە قاقزی رەئیسی هەیئەتی نادی الموظفین کە مەربووطە وەکوو سەرەوە بۆ درانی (١٦٠) صەد و شەست فلس بە رەئیسی هەیئەتی نادی موحاسیبی لیواء سەید صەفوەت ئوجرەت هەشت کیلۆ قووەت کەهرەبا کە لە شەوی حەفلە لە نادی ئیستیهلاک کراوە و لە مادده ١٥ فەصل ٢ الخدمات والمخصصات مەحسووب کرانی قەرار درا.

قەرار ٦٢٨ لە ٩/ ١٠/ ١٩٣٧

عەدەد	
٤	بارداغی ناو
٢	بارداغی دۆندرمە
١	بارداغی شەمپانیە
١	ملاکی دۆندرمە

بینا بە راپۆری مەئموور قسم ٢ و موراقیبی بەلەدیە کەلە طەرەف سکرتێری لجنە مەئمووری دار الضیافە سەید عەبدولرەحیم تەئییدکراوە و مەربووطە وەکوو سەرەوە لەبەر ثابیت بوونی شکانی ٤ عەدەد بارداغی ئاوو دوو بارداغی دۆندرمەو جەک شەمپانیە و یەک ملاکی دۆندرمە لە ئەثاثی دارالضیافە تەنزیل کران قەرار درا.

قەرار ژمارە ٦٣٥ لە ١٠/١٠/١٩٣٧

تەقریری موحاسیبی بەلەدیە رۆژ ٧/١٠/٣٧ و دەرکناری ریاسەت و جەوابی موحاسیب کە مەربووطە تەئەمول کرا ئەم پیساو کە لە قەلات دێتە خوارەوە و چونکە لە رۆخی باخچەی حاجی شێخۆ سەبزەچی رائەبووری و باخچەی مەرقووم ئیستیفادەی لێ تەئمین نەکا و بەگوێرەی تەقریری موحاسیب لە نیسان ٣٦ تا مایس ٣٧ بە موددەی ساڵێک بەبەدەلی چوار دینار لەسەر مەرقووم ئیحالەی درابوو بە ئەثەری سەهوو لە وەقتی خۆی ئیجاری تەجدید نەکراوە و ئێستا لە طەرەفییەوە تەصەروف چونکە مەحصوولی لە پێش زەرع کراوە بەبەدەلی سابیقی کە (٤) دینارە تا نیهایەتی مارت ٣٨ ساڵی حالی بە تەصەروف مەرقووم حاجی شێخۆ تەرک و بەدەل ئیجاری مەذکوور بەیینەن ئیستیفا کرانی موافیق دیترا و بۆ ئیجاب قەرار درا.

تەصدیق ژمارە ٦٦٨ لە ٢٥/١٠/١٩٣٧

بە گوێرەی شەهادەتنامەی هەیئەتی ئیختیاریەی محەللەی تەعجیل ئیسلام موستەدعی مەرقووم ئەحمەد کوری سلێمان لە محەللەی تەعجیل ئیسلام ساکینە و عیراقییە.

قەرار ٦٨٦ لە ٢/١١/١٩٣٧

لیستەی ئەووەل	لیستەی دووەم
عەبدولوەهاب ئاغا	تۆفیق ئەفەندی
عەلی حاجی ئەحمەد ئاغا	مەلا محەممەد ئەفەندی قاضی
بەهجەت ئەفەندی	هاشم چەلەبی
حاجی محەممەد حاجی قاسم	حاجی حەسەن
عەلی حەسەن خەدیچ	مەعرووف حاجی سولطان
صۆفی ئیسماعیل	حاجی عەبدوڵلا
ساسون فەخام	خەواجە عەبدوڵلا رووبێ
سەلمان شوعە	خەواجە صالح

عەطفەن بە قانیمەکانی موختارانی محەللات کە بۆ ئینتخاب نوصفی ئەعضایانی مەجلیس بەلەدیە بۆ تەئلیفی لجنە هەر محەللەیەک پێنج شەخصیان دیارکردووە بە پێی ماددە ١٩ و ٢٠ قانون ادارە البلدیات لە بەینی ئەشخاص مەجمووع کە (٣٥) عەددە و لە طەرەف موختارات دیارکراوە علی الاصول قورعە کێشرا وەکوو لەسەرەوە نووسراوە لە دەفعەی ئەووەل بەناوی ئەم هەشت شەخصە ئیصابەت دەرچوو و بە لیستەی ئەووەل ئیعتیبارەن بۆ لجنە بە ئەعضا تەنسیب و لەوحەی دووەم هەشت شەخصی تر ئیصابەتیان دەرهێنا و بە لیستەی دووەم ئیعتیبار کران بۆ تەنفیذی ماددەی مەخصووص و قانوون باسلێکراو بەم صوورەتە قەید و تەنسیب کرانیان قەرار درا.

قەرار ژمارە (٦٨٧) لە (٢/١١/١٩٣٧)

فلس	دینار		
٥٠٠	٧	سەید محەمەد حەمدی و شوعبەی قوشتەپە	لەگەڵ نوجرەی سەیارە
٥٠٠	٦	سەید عەبدولوەهاب و شوعبەی شەقلاوە	لەگەڵ نوجرەی سەیارە
	٤	سەید بەهجەت	
٥٠٠	٣	عەلی حاجی یونس	شوعبەی مەرکەز
٥٠٠	٣	مەلا محەمەد ئیبراهیم	شوعبەی مەرکەز
	٥	مەلا توفیق	قەصەبەی ئەربیل
٥٠٠	٣	خەلیل ئاغا	قەصەبەی ئەربیل
٥٠٠	٣٣		
٥٠٠	٠٣	کاتبی ئینتیخاب شەفیق محەمەد ئاغا	
	٣٧		

٠ بە گوێرە ئیضاحات سەرەوە بە ئەعضایانی هەیئەتی تەفتیشیە سەید محەمەد حەمدی (٧.٥٠٠) و سەید عەبدولوەهاب (٦.٥٠٠) و سەید بەهجەت (٤)و عەلی حاجی یونس (٣.٥٠٠) و مەلا محەمەد ئیبراهیم (٣.٥٠٠) و سەید مەلا توفیق (٥) و خەلیل ئاغا (٣.٥٠٠) و کاتبی ئینتیخاب سەید شەفیق محەممەد ئاغا (٣.٥٠٠) ئوجرەت ئەشغالیان بۆ ئینتخاب مونتەخەب ثانی پێیان دران و مەجموعەن (٣٧) دینار لە ماددە ١٥ فەصل ٢ الخدمات والمخصصات مەحسووب کران قەرار درا.

قەرار ژمارە ٦٨٨ لە ١٩٣٧/١١/٢

بینا بە موراجەعات واقیعە یان ئەم ناوانی کە لەسەرەوە دیارکراون و ئیستیدعایان مەربووطە نسبەت بە سالی پێشوو ئەم ئەصنافە لە مەواقیع دیارکراو لە رۆژەکانی رەمەضان زۆر بە مەستووری لۆقنطە و چایخانە دانانیان موافیق دیترا و بۆ تەصدیق و ئەمر بە ئیجاب بە سەعادەتی موتەصەرفی لیواء تەقدیم کران قەرار درا.

عەدەد	
١	کەریم مەحموود چایچی و بطروس ئاشچی چایخانە و لۆقنطە ١٠/٩٤٠ ت
١	بەشیر حنا ئاشچی لۆقنطە
١	لەطی خضر و عزیز مەحموود چایخانەی لای سەرا
١	علی صالح چایچی
١	حەمەد میکائیل چایچی تەعجیل پەموورە
١	داود دانیال و ئیسماعیل محەمەد تەعجیل پەموورد ١٢٩/١٣
١	جەلال مەحمود و جەلال جەبار تەعجیل پەموورۆ
١	مصطفا حەسەن چایخانە
١	داود یونا و قەدووری ئیسحاق چایخانەی تەعجیل پەموورد
١	صالح هاروون و شەریف عەبدوڵڵا چایخانە تەعجیل پەموورد
١	بەکر حاجی عەبدوڵڵا چایخانەی تەعجیل پەموورد
١	ئیسان مالمە چایخانە تەعجیل پەموورە
١	عومەر چەڵەبی چایچی
١	حەسەن علی ١٠/٨٠ ١٥
١	غەریب عوقبە ئەشچەر

قەرار ژمارە ٨٣٦ لە ١٩٣٦/١٢/٢٤

عەدەدی حۆقەیەک نان	قیمەت حۆقەیەک نان (فلس)
٨	١٦

بینا بە راپۆری مەئموور صحیە ژمارە ٨٨٨ و رۆژ ٣٦/١٢/٢٢ و شەرحی ئەعضایان مەجلیس بەلەدیە کە مەربووطە لەبەر تەرەقی کردنی فیئاتی گەنم ئیعتبارەن لەرۆژی ٣٦/١٢/٢٣ وەکوو سەرەوە حۆقەیەک نان ٨ عەدەد بوون و هەر عەدەدێک بەدوو حۆقەیەک بە ١٦ فلس فرۆشانی و موخالفین بەپێی ماددەی ١٢٦- اق ع تووشی عیقاب و کەیفیەت بەم صوورەتە بڵاوکران قەرار درا.

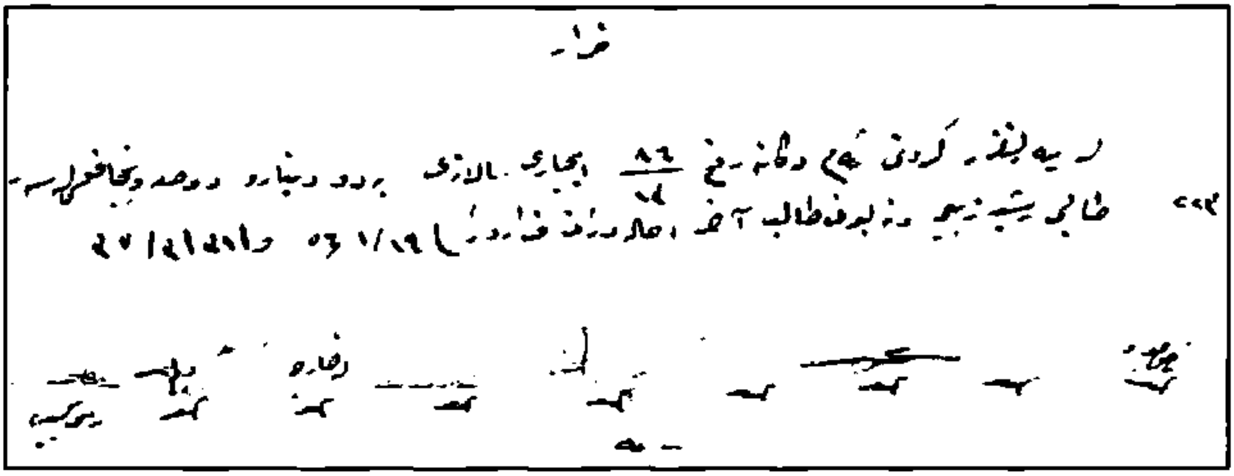
قرار
٥٨٢

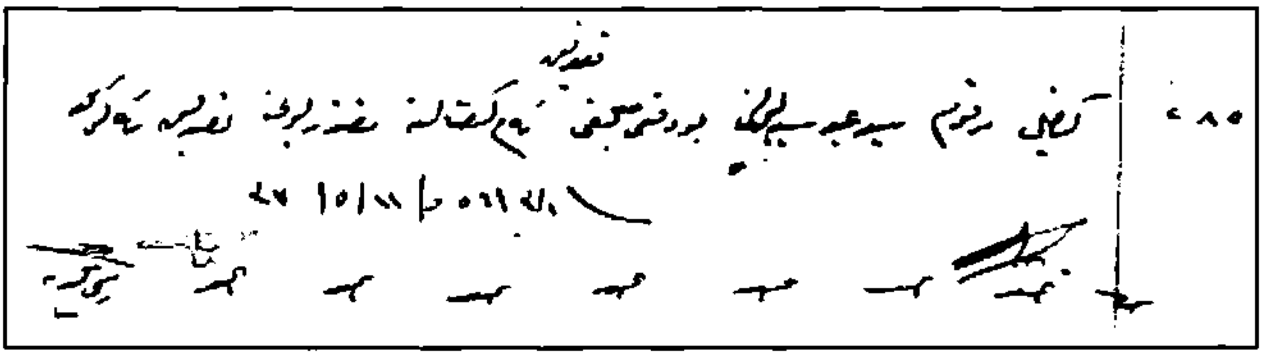
تقرير
٥٨٠

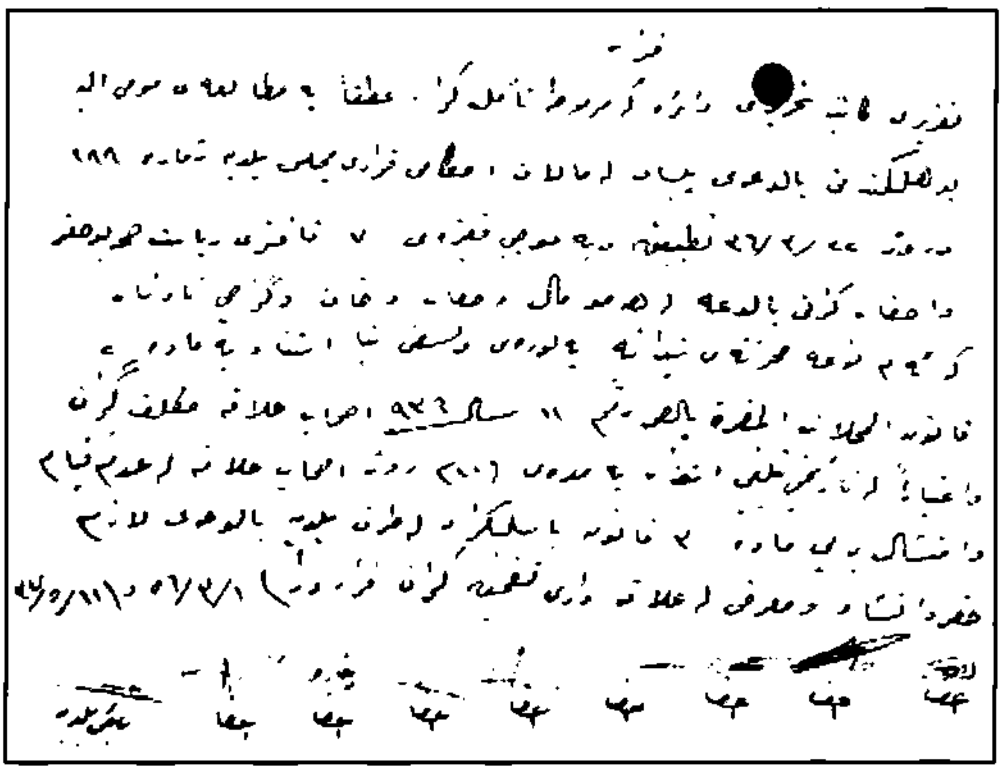
قرار

قرار

[illegible]

٢٨٨ [illegible]

[illegible]

قرار

[illegible]

[illegible]

سەرۆک شارەوانییەکانی هەولێر لە ماوەی ١٢٠ ساڵدا

مەولود قادر بێخاڵی

عەبدولرەزاق ئاغا فتح اللە ئاغا

حاجی رەشید ئاغا وەیسی ئاغا

عەبدوڵلا پاشا سەید عەباس

عەلی پاشا مەحمود ئاغا

١- حاجی ئەحمەد عەبدولوەهاب ئاغا- ئەوەڵ سەرۆکی شارەوانی هەولێر لە سەردەمی عوسمانییەکان ساڵی ١٨٨٥ز.

٢- عەبدولرەزاق ئاغا فتح اللە ئاغا- لەساڵی ١٨٨٨-١٨٩٣ز.

٣-حاجی ئەحمەد ئاغا عەبدولوەهاب ئاغا بۆ جاری دووەم لە ساڵی ١٨٩٣-١٨٩٦.

٤- عەبدولرەزاق ئاغا فتح اللە ئاغا بۆ جاری دووەم لەساڵی ١٨٩٦-١٨٩٩ز.

٥- حاجی رەشید ئاغا وەیسی ئاغا لە ساڵی ١١٨٩٩-١٩٠٤ز.

٦- عەبدوڵلا پاشا سەید عەباس لە ساڵی ١٩٠٤-١٩٠٧ز.

ئەحمەد عوسمان

عەبدوڵلا عەبدولرەحمان مفتی

داود ئاغا سەعید ئاغا

محسن ئاغا محەممەد ئاغا

هادی رەشید چاوشلی

عەبدولوەهاب حاجی حسن

محەمەد شەهابەددین دەباغ

سەعدی محەمەد ئەمین

هاشم عەبدوڵلا قادر

رەمزی شێخیل حاجی عەلی

تەحسین ئیسماعیل چیچۆ

نەجات یاسین

٧- عەلی پاشا مەحمود ئاغا لە ساڵی ١٩٠٧-١٩١٣ز.
٨- سەید عەبدوڵلا پاشا عەباس بۆ جاری دووەم لە ساڵی ١٩١٣-١٩١٨ز.
٩- ئەحمەد عوسمان لە ساڵی ١٩١٨-١٩٢١ز.
١٠- عەبدوڵلا عەبدولڕەحمان مفتی لەساڵی ١٩٢١-١٩٢٦ز.
١١- داود ئاغا سەعید ئاغا لەساڵی ١٩٢٦-١٩٢٨ز.
١٢- محسن ئاغا محەمەد ئاغا لەساڵی ١٩٢٨-١٩٥٨ز.
١٣- هادی رەشید چاوشلی لە ١٩٥٨/٨/٦ - ١٩٥٨/١٠/٣١ز.
١٤- عەبدولوەهاب حاجی حسن لە ١٩٥٨/١٠/١- ١٩٦٣/١٠/١ز.
١٥- محەمەد شەهابەددین دەباغ لە ١٩٦٣/١٠/١ - ١٩٦٨/١٠/٣١ز.
١٦- سەعدی محەمەد ئەمین لە ١٩٦٩/٩/٢٢- ١٩٧٠/٧/٣٠ز.
١٧- ئەندازیار هاشم عەبدوڵلا قادر لە ١٩٧٠/٨/٣ - ١٩٧٥/٣/٨ز.
١٨- رەمزی شێخیل حاجی عەلی لە ١٩٧٧/١/٢- ١٩٧٩/٢/٢٠ز.
١٩- نەوزاد سابیر حەكیم لە ١٩٧٩/٩/٢- ١٩٨٣/٦/١ز.
٢٠-تەحسین ئیسماعیل چیچۆ ١٩٨٣-١٩٨٨
٢١- رەمزی شێخیل.
٢٢- یاسین بەزاز.
٢٣- قەهار عەلی عەزیز.
٢٤- نەجات یاسین
٢٥- سدقی زراری

سەرچاوە:

هەولێرم وا دیوەو بیستووە، مەولود قادر بێخاڵی، بەرگی دووەم، ل٥٣-٥٥، ١٩٩٧.

بەڕێوبەرەکانی پۆلیسی هەولێر لە ماوەی ٨٣ ساڵدا

مەولود قادر بێخاڵی

١- رائیـدی پۆلیس عـەلی سـروت ١٩٢٧
٢- رائیـدی پۆلیس عـەزیز بەرقی ١٩٤١
٣- موقەددەمی پۆلیس جەمیل رشید ١٩٤٣
٤- رەئیسی پۆلیس سەبری عەبدوڵلا ١٩٤٤
٥- عـەقـیـدی پۆلیس عـارف تەها ١٩٥٧
٦- عەقیدی پۆلیس سالح خۆشناو ١٩٥٨-١٩٦٠
٧- عـەقـیـدی پۆلیس عـەبدولقـادر جەلال ١٩٥٩-١٩٦٠
٨- عـەقـیـدی پۆلیس عـەبدولقـادر ئەلنەجدی ١٩٦٠-١٩٦١
٩- عەقیدی پۆلیس بشیر ئەحمەد سلێمان ١٩٦١- ١٩٧٠
١٠- عەقیدی پۆلیس حوسێن مەولود شێروانی ١٩٦٨- ١٩٧٠
١١- عـەقـیـدی پۆلیس شـێخ رەزا گوڵانی ١٩٧٠- ١٩٧٤
١٢- رائیـدی پۆلیس شـێخ کـەمـال غەریب ١٩٧٤-١٩٧٥
١٣- لیـوای پۆلیس جـەمـال عەبدولحەمید ئەتروشی ١٩٧٥-١٩٨٢

عەقیدی پۆلیس
حوسێن مەولود شێروانی

عەقیدی پۆلیس شێخ رەزا گوڵانی

لیوای پۆلیس جەمال عەبدولحەمید

عەمیدی پۆلیس شێخ نەوزاد جەواد

١٤- عەقیدی پۆلیس عەزیز حەدیسی ١٩٨٢- ١٩٨٣
١٥- عەقیدی پۆلیس وەعدوڵلا خەلیل ١٩٨٣-١٩٨٤
١٦- عەقیدی پۆلیس جەلال ئەتروشی ١٩٨٤- ١٩٨٦
١٧- عەمیدی پۆلیس حوسێن تاهیر ١٩٨٦- ١٩٨٧
١٨- لیوای پۆلیس لوقمان حامید سەلیم ١٩٨٧-١٩٨٩
١٩- لیوای پۆلیس تاریق موتعیب ١٩٨٩-١٩٩١
٢٠- عەقیدی پۆلیس هانی غەیس خەتاب ١٩٩١
٢١- عەقیدی پۆلیس غەیاسەدین موسا عەبدولعەزیز ١٩٩١
٢٢- عەقیدی پۆلیس ئەحمەد موسا تەها ١٩٩١- ١٩٩٢
٢٣- عەمیدی پۆلیس شێخ نەوزاد جەواد مەعروف ١٩٩٣
٢٤- عەمیدی پۆلیس وریا مەعروف عەبدوڵلا ١٩٩٤
٢٥- عەمیدی پۆلیس زەعیم مەحمود عالم ٦٩٩٥
٢٩- عەمیدی پۆلیس فەرهاد کەریم سەلیم ١٩٩٦-٢٠٠٠
٣٠- دژوار محەمەد ئیسماعیل ٢٠٠٠-٢٠٠١
٣١- عەمیدی پۆلیس فەرهاد کەریم سەلیم ٢٠٠١-٢٠٠٧
٣٢- عەمیدی پۆلیس عەبدولخالق تەلعەت ٢٠٠٩- تا ئێستا

سەرچاوە: هەولێرم وا دیوەو بیستووە، مەولود قادر بێخاڵی، بەرگی سێیەم، ل٨٠-٨٢، ٢٠٠٥.

عەمیدی پۆلیس فەرهاد کەریم سەلیم

لیوای پۆلیس وریا مەعروف عەبدوڵلا

عەمیدی پۆلیس عەبدولخالق تەلعەت

بەڕێوبەرەكانی پەروەردەی هەولێر لە ماوەی ٦٧ ساڵ

مەولود قادر بێخاڵی

ڕەفعەت دۆغرەمەچی

عەبدولعەزیز جاسم

موسا عەبدولسەمەد

١- ڕەفعەت دۆغرەمەچی ٢/٣/ ١٩٤٣- ٣/٢٦/ ١٩٥٠.

٢- عەبدولمەجید حەسەن

٣-نەعمان بەكر التكریتی

٤- عەبدولعەزیز جاسم ١٩/٩/ ١٩٥٤- ١٩٥٥/٦/٢٥

٥- عەبدولوەهاب الروكابی

٦- عەزیز محەمەد قادر

٧- موسا عەبدولسەمەد ١٩٥٨/٨/٢٠- ١٩٥٨/١٠/١٤

٨- نەشئەت محەمەد سەفودت

٩- فائق جەمیل العلی ١٩٦٩- ١٩٧٠

١٠- محەمەد حەوێز

١١- محەمەد ئیسماعیل محەمەد

١٢- حەسەن حوسێن سنجاری ١٩٧٢-١٩٧٤

١٣- عادل مستەفا ئیسماعیل

١٤- برهان ئەحمەد وەحید

١٥- هاشم محەمەد بەرزنجی

١٦- عەبدولڕەحمان ئەمین سالح

١٧- فوئاد فائیق محەمەد

١٨- خالیس جەواد مەعروف

١٩- حەسەن عوسمان محەمەد

٢٠- فوئاد حەمید زەنون ١٩٩٦-٢٠٠٠

٢١- یاسین عوسمان ٢٠٠١- ٢٠٠٤

٢٢- قەرەنی ئەسودد ٢٠٠٥-٢٠٠٦

٢٣- پاكیزە تەلعەت عەبدولمەجید ٢٠٠٦- تاكو ئێستا

سەرچاوە:

هەولێرم وا دیودو بیستووە- مەولود قادر بێخاڵی، بەرگی سێیەم- ل ٧٤-٧٦، ٢٠٠٥.

نەشئەت محەمەد سەفوەت

فائق جەمیل العلی

محەمەد ئیسماعیل محەمەد

حەسەن حوسێن سنجاری

عەبدولرەحمان ئەمین سالح

برهان ئەحمەد وەحید

هاشم محەمەد بەرزنجی

پاکیزە تەلعەت عەبدولمەجید

پارێزگارەکانی پارێزگای هەولێر لە ماوەی ٨٢ ساڵدا

مەولود قادر بێخاڵی

عەبدولمەجید یەعقوبی
١٩٢٧ /٤/١٢ - ١٩٣٠ /٤/١٣

عەبدولحەمید عەبدولمەجید صرصر
١٩٣٠/٥/٢٠ - ١٩٣١ /١١ /٣٠

جەلال بابان
١٩٣٢/١/٢٠- ١٩٣٢/١١/١٤

مەحمود فخری
١٩٣٢ /١١/١٤ - ١٩٣٥/٤/٢١

ئەحمەد تۆفیق
١٩٣٥ /٤ /٢٥ - ١٩٣٩/٤/٢٤

سالح زەکی ساحێبقران
١٩٣٩ /٤/٢٧ - ١٩٤١/٥/٢٤

نەحمەد تۆفیق
١٩٤١ - ١٩٤١

مستەفا یەعقوبی
٩/٦/ ١٩٤١ - ٣٠/١٠/ ١٩٤١

مستەفا قەرەداغی
٢٤/١٠/ ١٩٤٣ - ٣١/١/ ١٩٤٤

وفیق حبیب
١٠/٢/ ١٩٤٤ - ٣١/٧/ ١٩٤٤

سەعدی قزاز
١٩٤٤ - ١٩٤٧

جمال عومەر نزمی
١٦/١/ ١٩٤٧ - ١٥/١/ ١٩٤٨

حەسەن تالەبانی
٢/٢/١٩٤٨ - ١٩٤٨

مستەفا قەرەداغی
١٩٤٨ - ١٩٥٠

نەجمەدین سائب
١٩٥٠ - ١٩٥٠

رەشید نەجیب
١٩٥٢ - ١٩٥٣

ئیسماعیل حەقی رەسول
١٩٥٣ - ١٩٥٤

عەبدولحەلیم سنوی
١٩٥٦ - ١٩٥٦

خالد نەقشبەندی
١٩٥٦ - ١٩٥٨

عەلائەددین مەحمود
١٦/٧/ ١٩٥٨ - ٢/٤/١٩٦٢

بەدرەددین عەلی
١٩٦٢ - ١٩٦٤

یونس حوسێن
١٩٦٤-١٩٦٤

عبدالمنعم المصرف
١٩٦٤ - ١٩٦٨

محەممەد ئەمین فەرەج
١٩٦٨ - ١٩٧٠

خالد عەبدولحەمید
١٩٧٠ /٩/٣ - ١٩٧٠ /١/٢٤

عەبدولوەهاب ئەتروشی
١٩٧٤ /٣/١١ - ١٩٧٠/٩/٥

سیروان جاف
١٩٧٤ /١٠/٥ - ١٩٧٤ /٤/١

جەلال رەشید خۆشناو
١٩٧٥ /٦/٣٠ - ١٩٧٤ /١٢/١

محەممەد عەلی ئەمین
١٩٧٧ /٣/٣١ - ١٩٧٥/٧/٢

ئیسماعیل رەسول ئەحمەد
١٩٧٨ /٢/٢٤ - ١٩٧٧/٤/١

بەهاددین ئەحمەد فرج
١٩٨٠ /٨/١٧ - ١٩٧٨/٢/٢٧

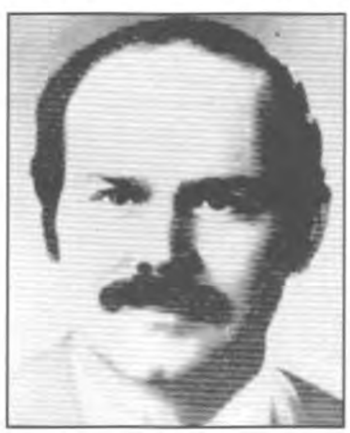

یحیا محەممەد رەشید
١٩٨٤ /٢/٢٥ - ١٩٨٠ /١٠/١

ئیبراهیم محەممەد حسەن زەنگەنە
١٩٨٨ - ١٩٨٥

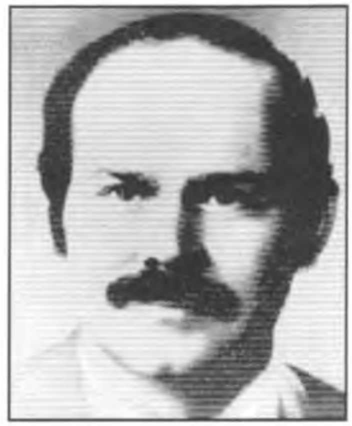
یحیا محەمەد رەشید
١٩٨٨ - ١٩٩١/٣/١١

منزر مزەفەر نقشبەندی
١٩٩١

عەبدولموهەیمن سلێمان بارزانی
١٩٩٢/٩/٣ - ١٩٩٤/٨/٣

عەبدولسەمەد محەمەد عومەر
١٩٩٥ - ١٩٩٦

خورشید سلیم شێرە
١٩٩٤/٨/١٣ - ١٩٩٦/٩/٣٠

فەرەنسۆ هەریری
١٩٩٦/١٠/١

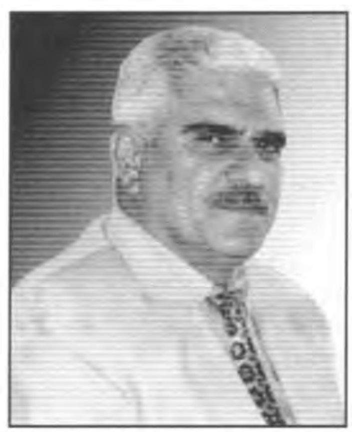
ئەکرەم مەنتک
٢٠٠٢-٢٠٠٤

نەوزاد هادی
٢٠٠٤- تا ئێستا

تێبینی:
مێژووی ژێر وێنەکان بەمانای رۆژی دەست بەکاربوونی پۆستەکەیەتی.

سەرچاوە:
هەولێرم وا دیودو بیستووە، مەولود قادر بێخاڵی، بەرگی دووەم، ل١٨-٢٤، ١٩٩٧.

زانکۆ و پەیمانگاو پەروەردە لە هەولێر

دکتۆر ئومێد ئیبراهیم فەتاح جۆزەلی
حەمید بەدرخان

زانکۆی سەلاحەددین لە شاری هەولێر بە گەورەترین دەروازەی زانست و رۆشنبیری دادەنرێ لە کوردستانی عێراق، لە رۆژی "١١/٤/١٩٦٨" لە سەرەتادا لە شاری سلێمانی دامەزراوە، لە هاوینی ١٩٨١ گواسترایەوە بۆ شاری هەولێری کە ئێستا پایتەختی هەرێمی کوردستانە لە عێراق.

شایەنی باسە زانکۆ پێشتر بەناوی زانکۆی سلێمانی ناسراوە، بەڵام پاش گواستنەوەی بۆ شاری هەولێر بەناوی زانکۆی سەلحەددین ناسراوە. لەنێوان ساڵی ١٩٨٦-٢٠٠٩ زانکۆی سەلحەددین بە سەرپەرشتی سەرۆکی زانکۆ بەڕێوەچووە، هەروەها ئەم زانکۆیە ئێستا چەند کۆلێژێک دەگرێتەخۆ، بەم شێوەیەی خوارەوە.

لیستی ناوی سەرۆکی زانکۆ

ژ	ناوی سەرۆکەکان	ماوەی پۆستی سەرۆکایەتی
١	دکتۆر محەمەد محەمەد سالح	١٩٦٨- ١٩٧١
٢	دکتۆر حیکمەت تۆفیق فکرەت	١٩٧١- ١٩٧٤
٣	دکتۆر تاریق عەبدوڵڵا عمادی	١٩٧٤- ١٩٧٨
٤	دکتۆر تاریق رەشاد راوی	١٩٧٨- ١٩٨١
٥	دکتۆر خەسرۆ غەنی شالی	١٩٨١- ١٩٩٣
٦	دکتۆر بەهرام خدر مەولود	١٩٩٣- ١٩٩٨
٧	دکتۆر کەمال حاجی نەبی	١٩٩٨- ١٩٩٩
٨	دکتۆر ئیدریس هادی	١٩٩٩-٢٠٠٠
٩	دکتۆر سەعدی ئیسماعیل عەبدولکەریم	٢٠٠٠- ٢٠٠٤
١٠	دکتۆر محەمەد سدیق محەمەد خۆشناو	٢٠٠٤- ٢٠٠٩

کۆلێژەکانی زانکۆی سەلاحەدین- هەولێر

١- کۆلێژی زانست

- لە ساڵی ١٩٦٨ دامەزراوە و لەم بەشانەی خوارەوە پێکهاتووە:
- زیندەوەوزانی "بایۆلۆجی" ١٩٦٨- ١٩٦٩
- کیمیا- ١٩٦٨- ١٩٦٩
- فیزیا- ١٩٦٨- ١٩٦٩
- ماتماتیک- ١٩٦٨- ١٩٦٩
- زەوی ناسی "جیۆلۆجی" ١٩٧٦- ١٩٧٧
- ژینگە- ٢٠٠٧- ٢٠٠٨

٢- کۆلێژی ئەندازیاری

- لە ساڵی ١٩٦٨ دامەزراوە و لەم بەشانەی خوارەوە پێکهاتووە:
- شارستانی- ١٩٦٨- ١٩٦٩
- کارەبا- ١٩٧٣- ١٩٧٤
- میکانیک- ١٩٨٧- ١٩٨٨
- تەلارسازی- ١٩٩٣- ١٩٩٤
- پرۆگرامسازی- ٢٠٠٠- ٢٠٠١
- بەنداو و سەرچاوەکانی ئاو- ٢٠٠٧- ٢٠٠٨

٣- کۆلێژی کشتوکاڵ

- لە ساڵی ١٩٦٨ دامەزراوە، پاش گواستنەوەی

زانکۆ بۆ شاری هەولێر ناحیەی "خەبات/ کەلەک" بۆ ئەم کۆلێژە تەرخان کراوە، بەلام لە سالەکانی ١٩٨٠ لە لایەن حکومەتی بەعس ئەم کۆلێژە داخراوە. لە سالی ١٩٩٥ دووبارە دامەزرایەوە. ئەم کۆلێژە لەم بەشانەی خوارەوە پێکهاتووە:

- سامانی ئاژەڵ- ١٩٩٦- ١٩٩٧
- بەروبوومی کێڵگە- ١٩٩٦- ١٩٩٧
- پاراستنی رووەک- ١٩٩٩- ٢٠٠٠
- پیشەسازی خۆراک- ٢٠٠٠- ٢٠٠١
- خاک و ئاو- ٢٠٠٢- ٢٠٠٣
- رەزبەری- ٢٠٠٨- ٢٠٠٩

٤- کۆلێژی ئاداب

- ئەم کۆلێژە لە سالی ١٩٧١- ١٩٧٢ دامەزراوە، بەلام لە سالی ٢٠٠٤ بووەتە دوو کۆلێژ، ئەویش بە کۆلێژی ئەدەبیات و زمان ناسراوە، وەک کۆلێژێکی سەربەخۆ.

*** کۆلێژی ئەدەبیات: ئەم کۆلێژە پێکهاتووە لە چەند بەشێک:**

*** بەشەکانی بەیانیان:**

- کۆمەڵناسی- ١٩٧٤- ١٩٧٥
- مێژوو- ١٩٨٥- ١٩٨٦
- جوگرافیا- ١٩٨٦- ١٩٨٧
- شوێنەوار- ٢٠٠٠- ٢٠٠١
- راگەیاندن- ٢٠٠٦- ٢٠٠٧
- فەلسەفە- ٢٠٠٧- ٢٠٠٨
- کاری کۆمەلایەتی- ٢٠٠٧- ٢٠٠٨

*** بەشەکانی ئێواران:**

- مێژوو- ٢٠٠١- ٢٠٠٢
- جوگرافیا- ٢٠٠٢- ٢٠٠٣
- کۆمەڵناسی- ٢٠٠٢- ٢٠٠٣

٥- کۆلێژی زمان: ئەم کۆلێژە لەم بەشانە پێکهاتووە:

*** بەشەکانی بەیانیان:**

- زمانی کوردی- ١٩٧١- ١٩٧٢
- زمانی عەرەبی- ١٩٧٦- ١٩٧٧
- زمانی ئینگلیزی- ١٩٨٥- ١٩٨٦
- زمانی فارسی- ١٩٩٨- ١٩٩٩
- زمانی فەرەنسی- ٢٠٠٤- ٢٠٠٥
- زمانی تورکی- ٢٠٠٨- ٢٠٠٩

*** بەشەکانی ئێواران:**

- زمانی ئینگلیزی- ٢٠٠٠- ٢٠٠١
- زمانی کوردی- ٢٠٠٢- ٢٠٠٣
- زمانی عەرەبی- ٢٠٠٣- ٢٠٠٤
- وەرگێران- ٢٠٠٣- ٢٠٠٤

٦- کۆلێژی بەرێوەبردن و ئابووری

- لە سالی ١٩٧٥-١٩٧٦ دامەزراوە و لەم بەشانەی خوارەوە پێکهاتووە:

*** بەشەکانی بەیانیان:**

- کارگێری- ١٩٧٥- ١٩٧٦
- ئامار- ١٩٧٥- ١٩٧٦
- ئابووری- ١٩٨٤- ١٩٨٥
- ژمێریاری- ١٩٨٧- ١٩٨٨
- زانستی دارایی و بانک- ٢٠٠٦- ٢٠٠٧

*** بەشەکانی ئێواران:**

- کارگێری- ٢٠٠٣- ٢٠٠٤
- ئابووری- ٢٠٠٣- ٢٠٠٤
- ژمێریاری- ٢٠٠٤- ٢٠٠٥

٧- کۆلێژی پەروەردە:

- لە سالی ١٩٧٥- ١٩٧٦ دامەزراوە، بەلام لە سالی ٢٠٠٤ بووەتە دوو کۆلێژ کە ئەویش بە کۆلێژی پەروەردەی زانستەکان- کۆلێژی پەروەردەی زانستە مرۆڤایەتییەکان ناسراوە، وەک کۆلێژێکی سەربەخۆ.

*** کۆلێژی پەروەردەی زانستەکان/ لەم بەشانە پێکهاتووە:**

- زیندەوەرزانی- ١٩٧٥- ١٩٧٦
- کیمیا- ١٩٧٥- ١٩٧٦
- فیزیا- ١٩٧٥- ١٩٧٦
- ماتماتیک- ١٩٧٨- ١٩٧٩
- کۆمپیوتەر- ١٩٩٨- ١٩٩٩

*** کۆلیژی پەروەردەی زانستە مرۆڤایەتییەکان لەم بەشانە پێکهاتووە:**

- پەروەردە و دەروونناسی- ١٩٨٤- ١٩٨٥
- زمانی عەرەبی- ١٩٨٤- ١٩٨٥
- زمانی کوردی- ١٩٩١- ١٩٩٢
- زمانی ئینگلیزی- ١٩٩٧- ١٩٩٨

٨- کۆلیژی یاسا

- لە ساڵی ١٩٨٥ دامەزراوە، لە ساڵی ٢٠٠٤ بووەتە دوو کۆلیژی سەربەخۆ کە ئەویش کۆلێژی یاسا، کۆلێژی زانستە رامیاریەکان .

*** کۆلێژی یاسا کە پێک هاتووە:-**

- بەشی یاسای بەیانیان- ١٩٨٥
- بەشی یاسای ئێواران- ١٩٩٢

*** کۆلێژی زانستە ڕامیییەکان:**

- بەشی بەیانیان- ١٩٩٣
- بەشی ئێواران- ٢٠٠٣

٩- کۆلیژی شەریعەو خوێندنی ئیسلامی "زانستە ئیسلامییەکان"

- ئەم کۆلێژە پێشتر بەناوی خوێندنی ئیسلامی وەکو بەشێک لە ساڵی ١٩٩٧ لە کۆلیژی ئاداب دامەزراوە، پاشان لە ساڵی ٢٠٠٢- ٢٠٠٣ وەک کۆلیژێکی سەربەخۆ ناسراوە، ئەم کۆلێژە لە چەند بەشێک پێکهاتووە:

- خوێندنی ئیسلامی- ١٩٩٧- ١٩٩٨
- شەریعە- ٢٠٠٢- ٢٠٠٣
- بنەماکانی ئایین- ٢٠٠٢- ٢٠٠٣

١٠- کۆلیژی پەروەردەی وەرزشی

- لە ساڵی ١٩٩٨- ١٩٩٩ دامەزراوەز

١١- کۆلیژی پەروەردەی بنیات

- لە ساڵی ٢٠٠١- ٢٠٠٢ دامەزراوە و لەم بەشانەی خوارەوە پێکهاتووە:
- زمانی کوردی- ٢٠٠١- ٢٠٠٢
- زمانی ئینگلیزی- ٢٠٠١- ٢٠٠٢
- ماتماتیک- ٢٠٠١- ٢٠٠٢
- زانستە کۆمەڵایەتی ٢٠٠١- ٢٠٠٢
- زانستە گشتییەکان ٢٠٠١- ٢٠٠٢
- باخچەی ساوایان- ٢٠٠٨- ٢٠٠٩

١٢- کۆلیژی هونەرەجوانەکان

- لە ساڵی ٢٠٠٥- ٢٠٠٦ دامەزراوە و لەم بەشانە پێکهاتووە:
- شێوەکاری- ٢٠٠٥- ٢٠٠٦
- مۆسیقا- ٢٠٠٥- ٢٠٠٦
- شانۆ- ٢٠٠٥- ٢٠٠٦
- سینەما- ٢٠٠٦- ٢٠٠٧

١٣- کۆلیژی پەروەردەی سۆران

- لە ساڵی ٢٠٠٤- ٢٠٠٥ دامەزراوە و لەم بەشانە پێکهاتووە:
- زانستە کۆمەڵایەتییەکان- ٢٠٠٤- ٢٠٠٥
- دەروونزانی- ٢٠٠٤- ٢٠٠٥
- پەروەردەی وەرزشی- ٢٠٠٤- ٢٠٠٥
- ماتماتیک و کۆمپیوتەر- ٢٠٠٦- ٢٠٠٧

١٤- کۆلیژی زمان- سۆران

- ئەم کۆلێژە پێشتر لەگەڵ کۆلیژی پەروەردە دامەزراوە، کەواتە هەندێک لە بەشەکانی هەر لە ساڵەکانی ٢٠٠٤- ٢٠٠٥ دامەزراوە، بەڵام لە ساڵی ٢٠٠٧- ٢٠٠٨ وەک کۆلیژێکی سەربەخۆ ناسراوە، لەم بەشانەی خوارەوە پێکهاتووە:

*** بەشەکانی بەیانیان:**

- زمانی کوردی- ٢٠٠٤- ٢٠٠٥
- زمانی عەرەبی- ٢٠٠٤- ٢٠٠٥
- زمانی ئینگلیزی- ٢٠٠٤- ٢٠٠٥

*** بەشەکانی ئێواران**

- زمانی ئینگلیزی- ٢٠٠٧- ٢٠٠٨
- زمانی عەرەبی- ٢٠٠٧- ٢٠٠٨
- زمانی کوردی- ٢٠٠٧- ٢٠٠٨

زانكۆی هەولێری پزیشكی

زانكۆی هەولێری پزیشكی لەسەر فەرمانی سەرۆكایەتی ئەنجوومەنی وەزیرانی حكومەتی هەرێمی كوردستانی عێراق لە مانگی تەمموزی ٢٠٠٥ وەك زانكۆیەكی سەربەخۆ دامەزراوە و ناسراوە كە لەم كۆلێژ و بەشانە پێكدێت:

١- كۆلێژی پزیشكی

- لە ساڵی ١٩٧٧ دامەزراوە

* ئەم كۆلێژە لەم لقانەی خوارەوە پێكهاتووە:

- لقی توێكاری و شانەزانی- ١٩٧٧- ١٩٧٨
- لقی كار ئەندامزانی- ١٩٨٤
- لقی كیمیای زیندەكی ١٩٨٤
- لقی زیندەوەرە وردبینەكان- ١٩٧٩
- لقی نەخۆشی- ١٩٧٩
- لقی دەرمان و فیزیای زیندەگی ١٩٨٢
- لقی پزیشكی هەناو و پزیشكی كۆمەڵگا ١٩٧٩
- لقی نەشتەرگەری- ١٩٨٠
- لقی نەخۆشی ئافرەتان و لەدایكبوون ٢٠٠٠
- لقی نەخۆشی دەروونی- ٢٠٠٤
- لقی منداڵان- ١٩٩٨

٢- كۆلێژی پزیشكی ددان

لە ساڵی ١٩٩٥ دامەزراوە

ئەم كۆلێژە لەم لقانەی خواردوە پێكهاتووە:

ژ	كۆلێژ پەیمانگا	ساڵی دامەزراندنی	بەشی ...	ساڵی دامەزراندنی
١	زانكۆی جیهان لە هەولێر	٢٠٠٧	یاسا، زانستی، ژمێریاری، دەرمانسازی، ئەندازیاری كیمیایی، رامانی ئینگلیزی	٢٠٠٧ ٢٠٠٨-٢٠٠٩
٢	زانكۆی كاروبار و كارگێری لوبنانی فەرەنسی	٢٠٠٧	كارگێری كار، IT، هوتێل و گەشتیاری	٢٠٠٧
٣	زانكۆی ئیشق لە هەولێر	٢٠٠٨	پزیشكی ددان، ئەندازیاری كۆمپیوتەر، زمانی ئینگلیزی، ماتماتیك، زانستی كۆمپیوتەر، دارایی و بانكداری	٢٠٠٨-٢٠٠٩
٤	كۆلێژی دیجلە	٢٠٠٨	زانستی كۆمپیوتەر، زانستی دارایی و بانك، یاسا، كارگێری كاروبار، كارگێری پیشەسازی	٢٠٠٨-٢٠٠٩
٥	كۆلێژی ئایبەی ئەكادیمی بۆ پێگەیاندنی مامۆستایان	٢٠٠٨	ئینگلیزی، ماتماتیك، زانستەكان، IT	٢٠٠٨-٢٠٠٩

خشتەی ژمارە (١)

- لقی نەشتەرگەری پووك
- لقی دروستكردنی ددان
- لقی راستكردنەوەی ددان و پاراستنی ددان و منداڵان
- لقی نەشتەرگەری دەم و شەویلاك و تیشك
- لقی چارەسەركردنی ددان
- لقی زانستە بنەڕەتییەكان

٣- كۆلێژی دەرمانسازی

لە ساڵی ١٩٩٧ دامەزراوە

ئەم كۆلێژە لەم لقانەی خوارەوە پێكهاتووە:

١- لقی دەرمانسازییەكان- ١٩٩٧
٢- لقی كیمیای دەرمانسازی- ٢٠٠٧
٣- لقی فارماكۆكنۆزی- ١٩٩٧
٤- لقی فارماكۆلۆجی- ١٩٩٧
٥- لقی شیكردنەوەی نەخۆشییەكان- ١٩٩٩- ٢٠٠٠.

٤- كۆلێژی پەرستاری

لە ساڵی ٢٠٠١ دامەزراوە

* ئەم كۆلێژە لەم لقانەی خوارەوە پێكهاتووە:

١- لقی پەرستاری منداڵان- ٢٠٠٥
٢- لقی پەرستاری ئافرەتان- ٢٠٠٥
٣- لقی پەرستاری هەناو و نەشتەرگەری- ٢٠٠٥
٤- لقی زانستە بنەڕەتییەكان- ٢٠٠٥
٥- بنەماكانی پەرستاری- ٢٠٠٥

زانكۆ ئەهلییەكان

بروانە خشتەی ژمارە (١)

ناوی كۆلێژ و پەیمانگا و سەرجەم بەشەكانی سەر بە دەستەی فێركردنی تەكنیكی

كۆلێژی تەكنیكی هەولێر

١- بەشی تەكنیكی ئەندازیاری بیناسازی- ٢٠٠٤
٢- بەشی تەكنیكی ژمێریاری و دارایی- ٢٠٠٤
٣- بەشی ئەندازەی ساردكردنەوە و هەواسازی- ٢٠٠٧
٤- بەشی سیستەمی ئەندازیاری زانیارییەكان- ٢٠٠٨

تەكنەلۆجی ٣	پزیشكی	كارگێری ٣	كشتوكاڵی .	كومپیوتەر .

پەیمانگای تەکنیکی هەولێر ١٩٧٨

١- بەشی میکانیک لقی "بەرهەمهێنان، ساردکردنەوە) ١٩٨٩
٢- بەشی کارەبا لقی "هێز، گەیاندن) ١٩٨٩
٣- بەشی شارستانی لقی "ڕێگاوبان، بیناسازی" ١٩٩٢
٤- بەشی بەرهەمی رووەک- ٢٠٠٣- ٢٠٠٤
٥- بەشی کارگێڕی یاسا- ١٩٨٩
٦- بەشی ژمێریاری- ١٩٩١
٧- بەشی سیستەمی کۆمپیوتەر ٢٠٠٠- ٢٠٠١
٨- بەشی راگەیاندن لقی "ڕۆژنامەوانی، رادیۆ و تەلەفزیۆن" ١٩٩٩
٩- بەشی کتێبخانەو زانیارییەکان ٢٠٠٢- ٢٠٠٣
١٠- بەشی پاراستنی رووەک ٢٠٠٨
١١- بەشی تەکنیکییەکانی وەرگێران ٢٠٠٨

تەکنەلۆجی ٣ پزیشکی کارگێڕی ٦ کشتوکاڵی ٢ کۆمپیوتەر ١

پەیمانگای تەکنیکی گەشت و گوزار

١- بەشی رێبەری گەشتیاری- ٢٠٠٦- ٢٠٠٧
٢- بەشی کارگێڕی دەزگاکانی گەشتیاری- ٢٠٠٦- ٢٠٠٧

تەکنەلۆجی پزیشکی کارگێڕی ٢ کشتوکاڵی کۆمپیوتەر

پەیمانگای تەکنیکی پزیشکی ٢٠٠٧

١- بەشی تەندروستی و کۆمەڵ- لە ساڵی ١٩٨٩ لە پەیمانگای تەکنیکی هەولێر
٢- بەشی پەرستاری- لە ساڵی ١٩٨٨ لە پەیمانگای تەکنیکی هەولێر
٣- بەشی چارەسەری سروشتی- لە ساڵی ١٩٩٥- ١٩٩٦ لە پەیمانگای تەکنیکی هەولێر
٤- بەشی ددانسازی- لە ساڵی ٢٠٠٠- ٢٠٠١ لە پەیمانگای تەکنیکی هەولێر
٥- بەشی دەرمانسازی- لە ساڵی ٢٠٠١ لە پەیمانگای تەکنیکی هەولێر
٦- بەشی شیکاری نەخۆشییەکان- لە ساڵی ٢٠٠٣ لە پەیمانگای تەکنیکی هەولێر
٧- بەشی تیشک- لە ساڵی ٢٠٠٥- ٢٠٠٦ لە پەیمانگای تەکنیکی هەولێر
٨- بەشی سڕکردن- لە ساڵی ٢٠٠٨

تەکنەلۆجی پزیشکی ٨ کارگێڕی کشتوکاڵی کۆمپیوتەر

پەیمانگای تەکنیکی شەقڵاوە

١- بەشی سیستەمی کۆمپیتەر- ٢٠٠٠- ٢٠٠١
٢- بەشی دروستی ئاژەڵ- ١٩٩٩- ٢٠٠٠
٣- بەشی شیکاری نەخۆشیەکان- ٢٠٠٠
٤- بەشی نەخۆشەوانی- ٢٠٠٦- ٢٠٠٧
٥- بەشی وێنەی ئەندازەیی- ٢٠٠٢- ٢٠٠٣
٦- بەشی کارگێری بانکەکان-٢٠٠٦- ٢٠٠٧
٧- بەشی کارگێری تەندروستی- ٢٠٠٨
٨- بەشی ئامار

پەیمانگای تەکنیکی سۆران
٢٠٠١- ٢٠٠٤

١- بەشی سیستەمی کۆمپیوتەر- ٢٠٠١- ٢٠٠٢
٢- بەشی کارگێڕی کار- ٢٠٠٤- ٢٠٠٥
٣- بەشی نەخۆشەوانی- ٢٠٠٢
٤- بەشی ئەلکترۆنیک
٥- بەشی مامانی- ٢٠٠٣
٦- بەشی کارگێری یاسا- ٢٠٠٧

بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی هەولێر
بەڕێوەبەرایەتی پلان دانان / ئامار

ژمارەی قوتابخانەکانی هەموو قۆناغەکان و ژمارەی قوتابیان و مامۆستایان و هۆبەکان بە پێی ڕەگەز لە پارێزگای هەولێر بۆ ساڵی خوێندنی ٢٠٠٨/٢٠٠٩

ناوی قۆناغ	ژمارەی قوتابخانەکان	ڕەگەزی قوتابخانەکان			ژمارەی قوتابیان			ژمارەی مامۆستایان			ژمارەی هۆبەکان			
		کوڕ	کچ	تێکەڵاو	کوڕ	کچ	کۆ	نێر	مێ	کۆ	کوڕان	کچان	تێکەڵاو	کۆ
باخچەی ساوایان	107	0	0	107	8581	8084	16665	11	852	863	0	0	485	485
بنکەکانی فێرکردنی خێرا	29	13	7	9	1913	1745	3658	230	89	319	71	62	17	150
قوتابخانەکانی بنەڕەتی	1578	74	48	1456	188651	159862	348513	9198	14191	23389	1648	1213	10812	13673
قوتابخانە ئامادەییەکان	124	44	45	35	24883	20481	45364	1180	1536	2716	624	565	184	1373
قوتابخانە دواناوەندییەکان	161	32	28	101	19385	17158	36543	1057	1360	2417	368	366	671	1405
کۆی قوتابخانە دواناوەندی ئامادەیی	285	76	73	136	44268	37639	81907	2237	2896	5133	992	931	855	2778
خوێندنی کشتوکاڵ	1	0	0	1	128	27	155	30	19	49	0	0	6	6
خوێندنی بازرگانی	2	1	1	0	124	178	302	19	43	62	5	10	0	15
خوێندنی پیشەسازی	7	3	1	3	548	174	722	246	127	373	24	9	9	42
کۆی قوتابخانە پیشەییەکان	10	4	2	4	800	379	1179	295	189	484	29	19	15	63
پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان	1	0	0	1	287	103	390	12	4	16	1	0	16	17
پەیمانگای مەڵبەندی مامۆستایان	2	0	0	2	418	452	870	33	21	54	0	0	25	25
پەیمانگای پەروەردەی وەرزشی	3	0	0	3	552	219	771	42	27	69	13	5	6	24
پەیمانگای کۆمپیوتەر	1	0	0	1	123	135	258	17	17	34	0	0	12	12
پەیمانگای هونەرە جوانەکان	2	0	0	2	456	261	717	92	42	134	0	0	64	64
کۆی پەیمانگاکان	9	0	0	9	1836	1170	3006	196	111	307	14	5	123	142
کۆی گشتی	2018	167	130	1721	246049	208879	454928	12167	18328	30495	2754	2230	12307	17291

مامۆستا پێشەنگەکان لە شاری هەولێر (قوتابخانەی ئەربیل ئولا) وەکو نموونە

	ناوی مامۆستایان	مێژووی لەدایکبوون	مێژووی یەکەم دامەزراندنی	مێژووی بوونە مامۆستا لە قوتابخانە	خوێندنی
١	عەبدوڵلا عەزیز	١٩٠٥	٢١ی ئەیلوول ١٩٢٥	١ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٣	دەرچووی خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٢	تاهیر عەبد حاجی رۆستەم	١٩١٨	١٩٣٨/١٠/٢٣	١٩٣٨/١١/١٣	دەرچووی خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٣	حاجی عەبدولکەریم ئیسماعیل	١٨٨٣	٢٣ی تشرینی دووەم	١٩٣٧/١٠/١	خانەی مامۆستایانی سەردەمی عوسمانی
٤	دانیال عەزیز قەساب	١٩١٢	١٩٢٣/١٠/١	١٩٣٤/١٠/١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٥	ئایەق کەمال نەجیب	١٨٩٢	١٩١٢	١٩٣٩/٨/١٠	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی سەردەمی عوسمانی
٦	جومعە محەمەد سەتار	١٩١٥	١٩٣٥/١٠/٣	١٩٣٩/٩/١	دەرچووی خانەی زانستە عەرەبییەکان لە بەغدا
٧	بەشیر مستەفا عومەر	١٩١٨	١٩٣٧	-----	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٨	سدیق یونس	١٩١٢	١٩٣٢/١٠/١	١٩٣٩/١٠/١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٩	مەسعود مەحمود ئەلبەرغوسی	١٩١١	تشرینی یەکەمی ١٩٣٩	تشرینی یەکەمی ١٩٣٩	خانەی مامۆستایان لە کۆلیجی عەرەبی لە قودس
١٠	سەلیم موختار	١٩١٥	١٩٣٨/١٠/١	١٩٤٠/٩/١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
١١	عومەر فەوزی دەجانی	١٩٠٧	١٩٣٩/١٠/١	١٩٤٠/٩/١	سێ ساڵی لە زانکۆی ئەمریکی لە بەیروت تەواو کردووە
١٢	یوسف جویرائیل زخور	١٩١٣	١٩٣٩/١٠/١	١٩٤٠/١٠/١	دوو ساڵ پسپۆڕی لە کیمیا

١٣	ئەنوەر حەسەن قەساب	١٩٠٧	١٩٣٣	١٩٣٧/٩/١٤	دەرچووی خانەی مامۆستایان
١٤	زەکی بارزخ	١٩١٠	١٩٣٣/١٠/١	١٩٣٧/٩/١٤	خانەی مامۆستایان
١٥	عەبدولموحسین ئەحمەد	١٩١١	١٩٣٤/١١/١١	١٩٣٦/٦/٥	دەرچووی قوتابخانەی پیشەسازی
١٦	عەلی حوسێن کەسرە	١٩١٥	١٩٣٨/٩/٢٦	١٩٣٨/١٠/١	خانەی مامۆستایان
١٧	مەجید فەتاح	١٩١٥	١٩٣٨/١٠/٢٥	١٩٣٨/١٠/١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
١٨	ئەحمەد رەحمان بەکر	١٩٠٥	١٩٤٢/٩/١٧	١٩٤١/١٠/١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
١٩	عەبدولکەریم عەلی مەلا	١٩١٣	١٩٣٣/١٠/١	١٩٤١/١٠/٢	خانەی مامۆستایانی بەرایی
٢٠	جەمال جەمیل	١٩١٤	١٩٤١/١١/٢	١٩٤١/١١/٢	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٢١	محەمەد عەبدولجەبار	١٩٢٣	١٩٤١/١١/٤	١٩٤١/١١/٤	دەرچووی دوا سانەوی
٢٢	غەریب سەلیم	١٩٠٣	١٩٢٥/٩/١٩	١٩٤١/١٠/١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٢٣	ئەحمەد عەلی حەیاری	١٩٣١	١٩٤٢/٩/٢١	١٩٤٢/٩/٢١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٢٤	جەودەت دەروێش بنیامین	١٩١٢	١٩٣٢/١٠/١	١٩٣٢/٩/١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٢٥	ناجی ئیبراهیم	١٩١٧	١٩٣٦/٩/٢٨	١٩٤٢/٩/١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٢٦	شوعە مەبلوق ئەسحاق باری	١٩١٥	١٩٣٨/١٠/١	١٩٤٢/٩/١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٢٧	جیهاد عەبدولرەزاق حەسان	١٩١٧	١٩٤٠/٩/٨	١٩٤٢/٩/١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٢٨	نوری ئەمین	١٩٢٠	١٩٤٠	١٩٤٣/٩/٨	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٢٩	عادل ئەما	١٩٢٤	١٩٤٣	١٩٤٣/٩/١٣	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٣٠	ئەنوەر حەسەن قەساب	١٩٠٧	١٩٣٣	١٩٤٣/٩/١٦	خانەی مامۆستایان
٣١	یونس مستەفا عومەر	١٩١٩	١٩٣٨/١٠/١	١٩٤٣/١١/١١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٣٢	عەبدولکەریم یونس عەیدان	١٩٢٠	١٩٤٣/١٠/٤	١٩٤٣/١١/١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٣٣	فەرەج کەریم	١٩١٨	١٩٤٤/١١/١٢	١٩٤٤/١١/١٢	پەیمانگای پەروەردەی جەستەیی
٣٤	جەمیل حەسەن قەساب	١٩٣٠	١٩٤٣/١٠/٤	١٩٤٥/١٠/١٤	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٣٥	سەلیم بنیامین شوان	١٩٢٦	١٩٤٥/٩/١٠	١٩٤٥/١٠/٦	خانەی مامۆستایان بەشی باڵا دوو ساڵ دوای سانەوی
٣٦	دانیال سەمۆئیل	١٩٣١	١٩٤٦/٣/١	١٩٤٥/١٠/٧	خولی دوای سانەوی
٣٧	عەلی جوکل بەرویە	١٩٢٥	١٩٤٣/٩/٢٩	١٩٤٦/٩/١٥	خانەی مامۆستایان
٣٨	عیزەدین فەیزی	١٩١٧	١٩٣٩/١٠/١	١٩٤٦/١٠/٢٣	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٣٩	رەحیمەدین عەلی	١٩٢٥	١٩٤٧/٩/١٥	١٩٤٧/٩/١٥	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی (بەشی باڵا)

٤٠	عەزیز مەولود عەلی	١٩١٩	١٩٤٠/٩/١٨	١٩٤٧/٩/١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٤١	بۆیا سۆلاقا کاکا	١٩١٨	١٩٣٩/١٠/١	١٩٤٩/١/١٥	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٤٢	تاهیر سەعید	١٩٢١	١٩٤١/١١/١	١٩٤٩/٩/٢٢	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٤٣	عەبدولمەسیح ئوغستین	١٩١٥	١٩٣٥	١٩٤٩/٩/٢٢	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٤٤	عارف شێخ رەئووف	١٩٢٩	١٩٤٩/١١/١٥	١٩٤٩/١١/١٥	دەرچووی ئامادەیی
٤٥	جابر پیرداود	١٩٢٥	١٩٤٧/٨/٥	١٩٥٠/٨/٣١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٤٦	مونیر عەزیز قەصاب	١٩٢٧	١٩٤٧/١١/١	١٩٥٠/٨/٣١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٤٧	کەمال عەلی	١٩٢٧	١٩٥٠/٩/٩	١٩٥٠/٩/٩	ئامادەیی و خولی پەروەردەیی بۆ ماوەی یەک ساڵ
٤٨	محەممەد عەلی رەزا	١٩٣١	١٩٥٠/٩/٩	١٩٥٠/٩/٩	ئامادەیی و خولی پەروەردەیی بۆ ماوەی یەک ساڵ
٤٩	ئیبراهیم ئەمین باڵدار	١٩٢٠	١٩٤٠/٩/١٥	١٩٥١/٩/٢٤	خانەی مامۆستایانی گوندیانی و ئامادەیی
٥٠	شەمعون مەنصور	١٩٢٦	١٩٤٩/٩/٢٦	١٩٥١/١٠/١١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٥١	تاهیر ئەحمەد عەطار	١٩٢٨	١٩٥٠/١٠/٢١	١٩٥١/٩/٢٤	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی، بەکالۆریۆس لە پەروەردەو دەروونناسی زانکۆی بەغدا
٥٢	کەمال مستەفا	١٩٣٠	١٩٥١/١٠/٨	١٩٥١/١٠/٨	ئامادەیی٥٣
٥٣	حازم ئەحمەد حەمید	١٩٣٠	١٩٥٠/٩/١٣	١٩٥٢/٩/٢٥	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٥٤	وەلی محەممەد چۆلهان	١٩٢٩	١٩٥٠/٩/١٠	١٩٥٢/١٠/٧	ئامادەیی و خولی پەروەردەیی
٥٥	فەریق جەمیل	١٩٢٠	١٩٤١/١١/١٩	١٩٥٣/٩/١٥	خانەی مامۆستایانی گوندیانی
٥٦	پەترۆس گورگیس	١٩٢٣	١٩٤٤/٩/٢٩	١٩٥٣/٩/١٥	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی (بەشی باڵا)
٥٧	تاهیر ساڵح	١٩٢٨	١٩٥٠/١٠/١٣	١٩٥٤/٨/٢٨	خولی پەروەردەیی لە دوای خوێندنی سانەوی
٥٨	کەمال تەیب	١٩٣١	١٩٥٣/٩/٢٩	١٩٥٤/٨/٢٨	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی لقی پەروەردەی جەستەیی
٥٩	حوسێن شێخ محەممەد نەقشبەندی	١٩٢٠	١٩٤٣	١٩٥٤/١٢/٣١	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٦٠	ئەنوەر محەممەد دەباغ	١٩٢٧	١٩٥٠/٤/١١	١٩٥٥/٤/١١	خولی پەروەردەیی لە دوای خوێندنی ئامادەیی
٦١	ئەنوەر ولیەم	١٩٣٣	١٩٥٥/٩/٢٩	١٩٥٥/٩/٢٩	پەیمانگای هونەرە جوانەکان
٦٢	جەمال بەهائەدین	١٩٣٣	١٩٥٥/١٠/١٦	١٩٥٨/١١/٢٠	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٦٣	رەسول خدر سۆرانی	١٩٢٢	١٩٤٧/٨/٥	١٩٥٨/١١/٢٠	خانەی مامۆستایانی گوندی، پەیمانگای پەروەردەی جەستەیی

٦٤	ئیسحاق بێنیام سپارش	۱۹۳۳	۱۹٥٤/۱۰/۹	۱۹٥٨/۱۱/۲۰	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی بەغدا
٦٥	عەبدولکەریم رەئوف عارف	۱۹۲٥	۱۹٤٦/۱۰/۱٦	۱۹٥٨/۱۰/٨	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی بەغدا
٦٦	ئەحمەد عوسمان حەمامچی	۱۹۳۲	۱۹٥٥/۱۰/۱۰	۱۹٥٨/۱۲/۳۱	سانەوی و خولێکی پەروەردەیی
٦٧	مۆنیە داود سلێمان ساعاتی	۱۹۳٤- موصڵ	۱۹٥٦/۱۰/۲	۱۹٥۹/۱۰/۲۲	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
٦٨	محەمەد تاجەدین	۱۹۲٥	۱۹٥۹/۹/۱۲	۱۹٥۹/۹/۱۲	خوێندنی باڵا لە یەکێتی سۆڤیەت
٦۹	یوسف شێخ یەحیا	۱۹۱٤	۱۹۳٤/۱۰/۱	۱۹٦۰/۹/۲۹	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی بەغداد
۷۰	محەمەد مەلا عەبدوڵڵا عەزیز	۱۹۳٦	۱۹٥٥/۹/۱۹	۱۹٦۰/۱۰/۱۲	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی بەعقوبە
۷۱	عەبدولقادر بەکر شێخانی	۱۹۳٤	۱۹٤٥	۱۹٦۰/۱۰/۲٤	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی گوندیانی بەغدا
۷۲	سالم داود حەداد	۱۹۲۸	۱۹٤۹/۹/۱۹	۱۹٦۱/۲/۲۰	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی بەشی باڵا- بەغداد
۷۳	مەجید نورەدین	۱۹۳۲	۱۹٥۳/۱۰/٦	۱۹٦۱/۹/۳۰	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی بەغدا
۷٤	عەبدوڵڵا ئیبراهیم	۱۹۲۹	۱۹٥۲/۱۰/۱	۱۹٦۱/۱۰/۱	خانەی مامۆستایانی بەغدا
۷٥	فەوزی عومەر	۱۹۳٤	۱۹٥٤/۱۰/۲۱	۱۹٦۲/۱۰/۱	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی بەعقوبە
۷٦	بەکزادە عەزیز	۱۹۲۲	۱۹٤۲/۲/۱۹	۱۹٦۲/۱۰/۱	خانەی مامۆستایانی گوندیانی
۷۷	تەلعەت عەبدولرەززاق دەباغ	۱۹۳۸	۱۹٥۹/۱۰/۱۰	۱۹٤۲/۱۰/۱	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی بەعقوبە
۷۸	هادی سەعید عەبدوڵڵا	۱۹۲۷	۱۹٥۳/۹/۲٤	۱۹٦۲/۱۰/۱	خولی پەروەردەیی لە دوای ئامادەیی کەرکووک
۷۹	عەبدولقادر ئیسماعیل	۱۹۳۱	۱۹٥٥/۹/۱۹	۱۹٦۲/۱۰/۱	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی بەغداد
٨۰	جەمال محەمەدئەمین	۱۹۳۳	۱۹٥٥/۹/۱۹	۱۹٦۲/۱۰/۱	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی بەعقوبە
٨۱	ئیبراهیم جزرەل	۱۹۳۳	۱۹٥٥/۱۰/۱۱	۱۹٦۲/۱۰/۱	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی بەعقوبە
٨۲	یونس عەبدوڵڵا حەداد	۱۹۳۳	۱۹٥٥/۱۲/۲٤	۱۹٦۲/۱۰/۱	خولی پەروەردەیی لەدوای ئامادەیی بەغدا
٨۳	تاهیر عەبدوڵڵا عوسمان	۱۹٤۰	۱۹٦۲/۱۰/۱۳	۱۹٦۲/۱۰/۱۳	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی هەولێر
٨٤	ئەسکەندەر عوسمان عەبدوڵڵا	۱۹۳۸	۱۹٦۱/۱۰/۱٤	۱۹٦۲/۱۰/۷	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی هەولێر
٨٥	غانم رزوقی میخائیل	۱۹۳٤	۱۹٥۰/۹/۱٤	۱۹٦۲/۱۰/۱	خولی پەروەردەی لەدوای ئامادەیی موصڵ
٨٦	محەمەد سەعدوڵڵا	۱۹۳۰	۱۹٥۱/۱۰/۱۲	۱۹٦۲/۱۰/۱	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی بەغداد
٨۷	عەبدولموتەلیب ئیبراهیم نوید	۱۹۳۷	۱۹٥۹/۹/۲٤	۱۹٦۳/۹/۲٦	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی سلێمانی
٨٨	کامال ئەحمەد حوسێن	۱۹۳۸	۱۹٥۹/۱۰/۳	۱۹٦۳/۹/۲٦	خانەی مامۆستایانی

٨٩	عومەر تاهیر مەعروف	١٩٤٣	١٩٦٣/١٠/١٢	١٩٦٣/١٠/١٢	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی هەولێر
٩٠	سالح حەسەن سالح	١٩٤١	١٩٦٠/١٠/١٢	١٩٦٤/١٠/١٧	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی موسڵ
٩١	شێخ محەمەد ئەمین قادر	١٩٣٨	١٩٦٠/١٠/١٣	١٩٦٤/١٠/١٧	خانەی مامۆستایان سەرەتایی بەعقوبە
٩٢	خدر مەولود ئەمین	١٩٣١	١٩٤٢/١٠/٢٤	١٩٦٤/١٠/٢٩	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی بەغدا
٩٣	کمال عەبدولقادر نەشئەت	١٩٢٣	١٩٤٣/٩/٢٥	١٩٦٤/١١/٢٤	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی بەغدا
٩٤	عەزیز قادر خدر	١٩٤٠	١٩٦٠/١٠/٢٢	١٩٦٥/١٠/٢	خولی پەروەردەیی هاوینەی سێ مانگی دوای ئامادەیی لە هەولێر
٩٥	هادی ئیسماعیل محەمەد	١٩٤٣	١٩٦٠/١٠/٢٢	١٩٦٥/١٠/٢	خولی پەروەردەیی سێ مانگی دوای ئامادەیی
٩٦	زەکەریا نورەدین یونس	١٩٣٧	١٩٦١/١٠/١٤	١٩٦٥/١٠/١٩	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی هەولێر
٩٧	عوسمان حەسەن رەسول	١٩٤٣	١٩٦٤/١٢/١٥	١٩٦٥/١١/٦	دەرچووی خولی پەروەردەیی یەک ساڵە دوای ئامادەیی
٩٨	عەبدولباقی سەعید محەمەد ئەمین	١٩٣٨	١٩٦٥/١١/٩	١٩٦٥/١١/٩	دەرچووی پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایانی پەروەردەی ئیسلامی
٩٩	عەباس سالح قادر	١٩٣٨	١٩٥٩/١٠/٣	١٩٦٥/١٠/٢٤	خولی پەروەردەیی یەک ساڵە دوای ئامادەیی
١٠٠	فائق جەمیل سەعید یوسف	١٩٣١	١٩٥٣/٩/٢٩	١٩٦٥/١٠/٢	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
١٠١	ئەوزاد محەمەد ئەحمەد	١٩٤٤	١٩٦٥/١٢/٨	١٩٦٥/١٢/٨	سانەوی کشتوکاڵی پیشەیی لە بەکرەجۆی سلێمانی
١٠٢	پەیوەت ئەحمەد ئیبراهیم	١٩٤٤	١٩٦٣/١٠/١٢	١٩٦٣/١٠/٢٣	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی لە هەولێر
١٠٣	مەحمود سەعید ئەحمەد سەعید خدر	١٩٤١	١٩٦١/١٠/١٢	١٩٦٦/١٠/٢٣	خانەی مامۆستایانی سەرەتایی لە هەولێر
١٠٤	مستەفا غەفوور	١٩٣٥	١٩٥٣/١٠/٢٥	١٩٦٣/١٠/٢٣	خانەی مامۆستایانی گوندیانی

سەرچاوە

سجل جماعة المعلمين لمدرسة اربيل الاولى الابتدائية رقم (١).

سجل جماعة المعلمين لمدرسة اربيل الاولى الابتدائية رقم (٢).

گەڕەکان

گەڕەکی تەعجیل

گەڕەکەکانی شاری هەولێر

ناولێنانی گەڕەکەکانی هەولێر

لەراستیدا لەشاری هەولێر و لە هەموو کوردستان دوو جۆر ناولێنان باوە

یەکەمیان: ناولێنانی گەڕەکەکانە لە لایەن حکومەت و دامودەزگاکانییەوە، کە ئەم ناولێنانە لە چاو ناولێنانی خەڵکی، کە ناولێنانی دووەمە، زۆر بەر فراوان و بەر بڵاوە، ناولێنانە فەرمی و حکومییەکان، هەمیشە بۆنی سیاسەتی لێدێ و پەیوەستە بە دەسەڵاتی ئەو وەختەی کە ناو لە گەڕەکەکە دەنێ، بۆ نموونە گەڕەکی (ئیسماعیلیە) کە دواتر کرا بە گەڕەکی ئازادی، لە ناوی (موتەسەڕیف) پارێزگاری ئەو دەمەوە هاتووە کە ناوی (ئیسماعیل حەقی) بوو. هەروەها گەڕەکی (حەی سەدام) کە لە هەشتاکانی سەدەی رابردوو بە ناوی (سەدام حسێن)ی سەرۆکی ئەوەدەمی عێراق کرا بوو، ئەم جۆرە ناو لێنانەش هەموو شار و ئاواییەکانی کوردستانی گرتۆتەوە و نموونەیان لە هەموو شارەکان و بۆ هەموو سەردەمەکان دەست دەکەوێ، ناولێنانە خەڵکییەکە، زۆرتر باری چینایەتی و کۆمەڵایەتی بە خۆوە دەگرێ، یان ناوی شوێن و کەس و رووداو بە سەر ناوەکانی تردا زاڵە. ئەگەر سەیری ناوی (کووران) بکەین ئەوە لە ناوی ئەو (کوورە) خشتانەوە هاتووە کە پێش دروستبوونی گەڕەکی کووران، لە شوێنی ئێستای کووران هەبوون و کاریان دەکرد، واتە ناوەکە لە پیشەکەوە هاتووە، ناوی (تەیراوە) لەناوی (تاهیر ئاغا)دوە هاتووە کە خاوەنی زەویەکە بووە و سەرەتا هەر خۆی ئەو گەڕەکەی ئاوەدان کردۆتەوە. ناوی (سێتاقان)یش لە ناوی ئەو (سێ + تاقە)دوە هاتووە کە لە سەرەتای دروستبوونی ئەم گەڕەکە

لەوێ بە سەر جۆگەی ئاوەکەوە بوون، هەروەها (سەیداوە)ش دواجار بە ناوی (سەید)ێکی ناودار کراوە.

هەرچی ناوی (گەڕەکی عارەبان)ە ئەم ناوەش بە ناوی ئەو یەک دوو ماڵە عارەبە کراوە، کە لە سەرەتا لەو گەڕەکە نیشتەجێ بوون، چونکە لە ناولێناندا زۆر جار (گشت) بە ناوی (بەش) دەکرێ، وەک ئەوەی گەڕەکێکی گەورەی هەولێر بەناوی یەک تاکە (منارە) دەکرێ، ئەویش (گەڕەکی منارە)یە. هەڵبەت بە پێی ناوە خەڵکییەکەی، گەڕەکی عارەبانیش ئاوایە و گەڕەکێکی گەورەی شاری هەولێر، بەناوی دوو ماڵە عارەب دەکرێ و ئەو ناوە بەسەر هەموو دانیشتوانی گەڕەکەکەدا زاڵ دەبێت و دەبێ بە فەرمی کەچی لە راستیدا ناوەکە ناوی کۆڵانی عارەبانە، واتە ناوی کۆڵانێک بووە لە گەڕەکێک و پاشتر بووە بەناوی گەڕەکەکە، لەوەش سەیرتر، کە دواجار ئەم گەڕەکە گەورە دەبێ و بەشێکی تری زەوی بۆ دادەندرێ، ئەو بەشەش بە (گەڕەکی نوێی عارەبان) ناوزەد دەکرێ، بەبێ ئەوەی کە یەک تاقە ماڵی عەرەبی وەک دانیشتوانی رەسەنی ئەو گەڕەکەی لێبێ. ئەمەش خراپ تێگەیشتنێکی لای ئەو کەسانە دروست کردووە کە شارەزای هەولێر نین و وادەزانن کە ئەم دوو گەڕەکە، (گەڕەکی عارەبان) و (گەڕەکی نوێی عارەبان) گەڕەکی تەواو عەرەب نشینن. لە راستیدا وا نییە، هەرچەند هەبوونی عەرەب و هەر نەتەوەیەکی تر لە کوردستان ئاسایی و سروشتییە، بەڵام، ئەمە حەقیقەتی گەڕەک و ناولێنانەکەیە.

لەباسی ئەو گەڕەکانەی کە بە هۆی بارە چینایەتییەکانیان ناویان بەسەردا دەبرێ، دەتوانین، ناوی گەڕەکی (ناچاری) بێنین لە شاری هەولێر، کە راستییەکەی ئەوەیە خەڵکانی هەژار و نەدار ئەو شوێنە نەشیاو و ناڕێکەیان بە ناچاری کرد بە شوێنی ماڵ و حاڵی خۆیان و زۆر بە هەژاری خانووی قوڕو خراپ و ناڕێکیان لێ دروست کرد. هەر بەو بۆنەیەوە ناوی لێنرا (گەڕەکی ناچاری) سەیر لە وەدایە، کە لە ساڵی ١٩٩١ پاش راپەڕین چوومە ئێران و لە شاری (مەهاباد) ماوەیەک مامەوە، ناوی گەڕەکێکم بیست، بە ناوی (مەجبوورئاوا) کە هەمان سیفەتی گەڕەکی ناچاری شاری هەولێری هەبوو. لەوێش خەڵکێکی هەژار بە مەجبووری خانووی خراپ و ناڕێکیان لەو گەڕەکە دروست کردبوو، ئەمەش ئەگەرچی ناولێنانەکە هەریەکە، ئەوا بارە چینایەتییەکەش هەریەکە و ئەویش رەنگدانەوەی بارە رامیاری و سیاسەتە نابوورییەکەی رژێمە داگیرکەرەکانی کوردستانە. ئێستا ئەگەر بەوردی شارە جیاجیاکانی پارچە جیاجیاکانی کوردستان بگەڕێین، ئاخۆ چەند گەڕەکی تری هەژارنشین دەدۆزینەوە، کە بە هەمان هۆ، هەمان ناویان هەیە: ناچاری و مەجبوورئاوا و گێ مەدێ و پیسکاوا و چی و چیتر..

بەداخەوە (ئێستاش لە ساڵی ٢٠٠٧) لە شاری هەولێر، بارە چینایەتییەکە هەر بەردەوامە و ئەویش چەندین ناوی گەڕەکی تازەی لێکەوتۆتەوە کە تەواو دەربڕی بارە نابوورییەکەیە. بۆ نموونە: لە هەولێر گەڕەکی (درکاوا)و (گەڕەکی پۆتیناوا) و (گەڕەکی شاپاوا) کە گەڕەکی خەڵکە ناچار و مەجبوورەکانە، لە هەمان کات، گەڕەکی (دۆلاراوا) و (شاری خەونەکان) نموونەی گەڕەکی تازە بابەت و دەست ڕۆیشتووەکانن.

دواجار ئەوەی لە بارەی ناولێنانی گەڕەکەکانەوە بۆ گوتن بشێ، ئەوەیە کە زۆربەی گەڕەکەکانی شاری هەولێر لە ناوێک زیاتریان هەیە، ئەویش ناوێکی شەعبی و ناوێکی رەسمییە. بۆ نموونە (کووران ـ رزگاری)، (ئەورۆز ـ حەی عەسکەری)، (درکاوا ـ کوێستان)ە کە زۆرتریش ناوە شەعبییەکە بڵاوتر و ناسراوترە تا ناوە رەسمییەکەی.

جۆرێکی تری ناولێنان، ئەو ناوانەیە کە میری کاتی زەوی تازە بەسەر بەشێکی خەڵک دابەش دەکات، گەڕەکەکەش هەر بە ناوی ئەوبەشەی خەڵک ناودەنێ. بۆ نموونە: گەڕەکی مەلایان، گەڕەکی ئەندازیاران، گەڕەکی ئەفسەران، گەڕەکی مامۆستایان و گەڕەکی نووسەران و گەڕەکی کرێکاران و.... گەڕەکی شەهیدان، ماڵە ئەمنەکان و..تاد. بە هۆی جۆرەکانی ناولێنانەوە، ئەگەر ناوە رەسمی و ناوە شەعبییەکەی گەڕەکەکانی شاری هەولێر، بە سەر بکەینەوە، ئەوا سەرەی رای گەڕانەوە بۆ زۆر سەردەم و رووداو وسیاسەت و نهێنی دوور و نزیکمان دەباتەوە، کە هەر یەکەیان مێژوو و چیرۆکی تایبەت بە خۆی هەیە.

دکتور مەولود ئیبراهیم حەسەن

ناوی گەڕەکەکان

خانەقا

خانەقا وشەیەکی فارسییە، واتە (ماڵ). بەو گەڕەکە دەوترێ خانەقا کە دەکەوێتە دەوروبەر و نزیکی مزگەوتی خانەقا. ئەم مزگەوتەش مامۆستا جەمال بابان لە بەرگی یەکەمی (اصول اسماء المدن والمواقع العراقية)دا، دەڵێت: بەناوی زانای گەورەی کورد مەولانا خالیدی نەقشبەندی هاتووە. مامۆستا رەشاد موفتی لە دانیشتنێکی تایبەتیدا فەرمووی: ئەم مزگەوتە پێش هاتنی مەولانا خالید لە هەولێر هەبوو، بەڵام بە فەرمانی ئەو ئاوەدان و چاک کراوەتەوە. بێگومان ئەم گەڕەکە لەبەر بوونی ئەم خانەقایەی ئێستای ئەم ناوەی لێ نراوە و خانەقاکەش بەندە بە هاتنی مەولانا بۆ هەولێر و بایەخ پێدانی. کە ئاوی بەستی هەولێر لە بەهار و زستاناندا زیادی دەکرد ئەو ناوەی یەک پارچە دادەپۆشی و ئاوەکەش دەمایەوە و گۆمی گەورە و پیسی لێ دروست دەبوو، بۆیە ناوچەیەکی ئەم گەڕەکە بە (گۆمەپیس) ناوی هاتووە، بە تایبەتی ئەو لایەی کە نزیک و قەراخی ئەم بەستە بووە، ئێستاش گەڕەکی خانەقا یەکێکە لە گەڕەکە گەورەکانی شاری هەولێر و بەپێی دانانی بنەڕەتی ئەم شارە، ناوچەیەکی بازرگانی فراوانە و لەگەڵ جێبەجێکردنی ئەم دانانە بنەڕەتییە رووی جوان و پاکی و ئاوەدانی ئەم گەڕەکە دروست دەبێت و دەبێتە ناوچەیەکی بازرگانی تەواو، مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە گەشتێک لە کوردستاندا، کە لە ساڵی ١٩٥٦ لە چاپی داوە، دەڵێت: هەولێر ٣٨ مزگەوت و تەکیە و خانەقای لێیە.

سەعدووناوە

گەڕەکی سەعدووناوە دەکەوێتە نێوان ئێستگەی شەمەندەفەر و گەڕەکی تەعجیل، خەڵکی دانیشتووانی ئەم گەڕەکە بەگشتی خەریکی کوورە بوون، واتە بە دروستکردنی خشتی سوور (کەرپووچ)ەوە خەریک بوون. لەبەر نزیکییان لە باخچەی گڵکەندی ئێستا کە شوێنی خۆڵ و کوورەکانیان بووە و لەبەر چاڵی و دەستدانی ئەم خۆڵە بۆ کارەکەیان ئەم شوێنەیان هەڵبژاردووە بۆ کارکردنیان و گەڕەکی سەعدووناوە بۆ نیشتەجێیان، بەڵام دوایی (مەقلەعی) خۆڵەکەیان گواستۆتەوە.

ناونانی ئەم شوێنە رەنگە لەبەر بوونی پیاوچاکێک بێ، کە ئێستاش گۆڕەکەی ماوە و ناوی سەعدوون بووە یاخود لەبەر سەعدوون ناوێک، کە شوێنەکەی ئاوەدان کردۆتەوە یان زەوییەکەی هی ئەو بووە و فرۆشتوویەتی، گەڕەکەکە وەک گەڕەکەکانی عەرەب و تەعجیل و خانەقا کۆنە لەبەر هەندێ ئەو دیاردانەی باسمان کردن. لێرەدا راستییەک هەیە دەمانەوێ بیدرکێنین: بێ گومان ئەم کۆمەڵە ماڵەی لەم گەڕەکەدا دانیشتوون کورەچی بوون و بەژمارە زۆر بوون و مەقلەعەکەیان شوێنێکی فراوان بووە، ئەوەش وا دەگەیەنێ ئەم پیشەسازییە پیشەیەکی چاک و زۆر پێویست بووە لەبەر ئاوەدانی و قەرەباڵغی شاری هەولێر لە کۆنەوە هەروەها رووی شارستانێتی و خاوێنی و ئاوەدانی ئەم شارە و وەستایەتی خەڵکەکە دەسەلمێنی لەبەر دووکەڵ و دوورکەوتنیان لە نەخۆشی هەستیان پێ کردووە، کە ناوە ناوە لەگەڵ گەورە بوونی شاری هەولێر کوورەکانیان گواستۆتەوە، ئەمەش نیشانەیەکی تری شارستانیەتی و پێشکەوتنی خەڵکی ئەم شاردیە لە هەموو روویێکەوە.

گەڕەکی خانەقا

گەڕەکی سەعدوناوە

گلکەند

کەس نییە لە شاری هەولێر و خەڵکی تریش باخچەی گلکەندی نەدیبێ، یەکێکە لە باخچە هەرە جوانەکانی عێراق، کە لە ناوەڕاستی شەستەکاندا بەپێی نەخشەیەکی زۆر هاوچەرخ لەلایەن شارەوانی هەولێر دروست کراوە و ئێستاش بایەخێکی زۆری پێ دەدەن.

شوێنەکەی لە کاتی خۆی (مەقلەعی) کوورەچییەکان بووە، چونکە خۆڵەکەی چاک بووە، بۆیە بەردەو قووڵی و نزمی دەڕۆیشت، خانووەکانیان و دانیشتوانانی یەکجار سەغڵەت ببوون. بەپێی دانانی بنەڕەتی شاری هەولێر شوێنەکەی لەبەر نزمی ببووە ناوچەیەکی سەوزایی، بۆیە جێبەجێش کرا و خەڵکەکەیان لەم قۆرتە و ژیانە ناخۆشە رزگار کرد، لەبەر نزمی شوێنەکەش بەم ناوە ناونراوە، کورد وشەی (کەند) بە شوێنی نزم دەڵێن، پاش دەست پێکردن و جێبەجێکردنی ئەم پرۆژەیە (واتە باخچەی گلکەند) خەڵکەکەیان گواستەوە پاش وەرگرتنی پارچە زەوییەک و هەندێک پارە بۆ شوێنێک، کە دەکەوێتە پشت گەڕەکی سێتاقان شوێنێکی ڕەق و بەرزە و هەر بەیادی گلکەندەکەی جاران بەم کۆمەڵە خانووەش دەڵێن گلکەند.

مەنتکاوا

ئەم گەڕەکە دەکەوێتە پشت رووناکی تا قەراغی گەڕەکی (٩٢)، گەڕەکێکی گەورە و فراوانە، لە سەرەتای شەستەکاندا کۆمەڵێکی زۆر لە خێزانی خێڵی (مەنتک) لەدێ نشینەکان و کۆچەرەکانیان لە گوندەکانی دوو شیوان و کانی بزرە و لوورکە و حەسەن موتریب و هی تر.:.. بە کۆمەڵ هاتن بۆ هەولێر، بە هاوکاری نەسعەد ئاغای مەنتک و حاکم سابیر ئەم خەڵکەیان نیشتەجێ کرد و

زەوییان پێ فرۆشتن، بەرە بەرە ئەم گەڕەکە گەورە بوو و ئێستاش گەڕەکێکی گەورەی شاری هەولێرە، جا لەبەر هاتنی ئەم کۆمەڵە (مەنتکە) بۆ یەکەم جار بۆ ئەم شوێنە، ناوی ئەم گەڕەکە بە (مەنتکاوا) ناوبرا و وشەی لە وشەی ئاوا و ئاوایی و ئاوەدانییەوە هاتووە هەر وەک بەناوی شوێنەکانی کوردی بەگشتی لکاوە.

ئازادی

ئازادی یەکێکە لە گەڕەکە هاوچەرخەکانی شاری هەولێر، خانووەکانی بەشێوەیەکی جوان و رێکوپێک دروست کراون. شەقامی بەرین و باخچەی فراوانی تیایە، لە سەرەتای پەنجاکاندا بەهۆی ئەوەی، کە (ئیسماعیل حەقی رەسول) موتەسەریفی ئەوکاتی هەولێر ئەم گەڕەکەی بەتایبەت بۆ فەرمانبەران و مووچەخۆرانی میری دروست کرد، بۆیەش تا شۆڕشی ١٤ی گەلاوێژی مەزن هەر بە (ئیسماعیلاوا)[٧] (سمایلاوا) ناودار بوو، بەڵام پاش شۆڕشی ناوبراو، ناوی گۆڕاو بوو بە ئازادی، سنوورەکەشی لە شەقامی هەولێر- کەرکووک تا گەڕەکی رزگاری و گەڕەکی راستی (عەداڵە) و شەقامی کوردستان درێژ بۆتەوە.

شۆڕش

کۆمەڵەی شۆڕشی نیشتەجێی مامۆستایان ئەم گەڕەکەی دروست کرد و بەناوی ئەم کۆمەڵەیەوە ناونراوە.

کانی

بەیادی شاعیری گەورەی کورد خوالێخۆشبوو عەبدولجەبارئاغای کانی و بەناوی کۆمەڵەی کانی نیشتەجێی ئەم گەڕەکە ناونراوە.

ئاوی کەسک و سوور

گۆڕەپانی پێش نەقابەکانی کرێکاران، کە شوێنی ئاوی میری بووە لەبەر دروستکردنی نافوورەیەک بە گڵۆپی رەنگاو رەنگەوە، ناوچەکەی گەش و جوان کردبوو، شوێنی سەیرانکەران و گەنجان بوو و تا ئێستاش ئەم ناوچە هەر بە ناوی نافوورە یان ئاوی کەسک و سوور ناوداره، چونکە کە ئێواران نافوورەکەیان بەکار دەخست بە گڵۆپە رەنگاو رەنگەکانی دیمەنێکی رەنگینیان دروست دەکرد، بۆیە بە ناوی کەسک و سوور ناودار بوو.

کۆڵانی عارەبان یا گەڕەکی عارەبان

ئەو گەڕەکە دەکەوێتە نێوان قەڵا و منارەو گەڕەکی تەعجیل و تەیراوە، کە دەکەوێتە نێوەند و سەنتەری شار، زۆربەی هەرەزۆری دامودەزگای میری عوسمانی، پاشاکان، تا رادەیەک دام ودەزگای حکومەتی سەردەمی مەلیک فەیسەڵی یەکەمی لێ بووە. هەروەها سەرا و ماڵی سەرۆک و حاکمی ئینگلیز و پۆلیسخانە و قشڵە و خەستەخانە و مزگەوت و تەکیە و کڵێسەی گاوران و کاروانسەرا و خان و بازاڕ و سینەما و مەزارگە وەک "سوڵتان موزەفەرەدین" و "عوزێر پێغەمبەر" و "گۆڕستانی ئیمام محەمەد" لەگەڵ چەندین قوتابخانەی سەرەتایی و ناوەندی و دوا ناوەندی و بەشی ناوخۆیی قوتابیان و چاپخانەو ئاش و ئوتێل و گەرماو و..هتد

هەروەک بەڕێز "مومتاز حەیدەری" زانیاری پێداوم و ئاماژەی کردووە و دەڵێت ئەم گەڕەکە لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە پاش جەنگی یەکەمی جیهانی بەرە بەرە دروست بووە.

ئەوەی راستی بێت بەر فردوانبوونی ئەو گەڕەکە دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆیەک، لەوانە: باری رامیاری- کۆمەڵایەتی- ئابووری و نیشتەجێی شارستانی و وەزیفی و خوێندن لەم شارەدا، دیارە لەسەرەتادا ئەم گەڕەکە خەڵکانێکی بەڕەسەن هەولێری لێی نیشتەجێ بوون، بەڵام دواتر فەرمانبەر و پۆلیس و سەربازی عەرەب کە لە شارەکانی ناوەڕاست و باشووری عێراق دەگوازرانەوە بۆ هەولێر و زۆربەیان لەو گەڕەکە نیشتەجێ دەبوون، چونکە لەدام و دەزگاو سەربازگەو پۆلیسخانەکان نزیک بووە. هەروەها سەنتەری شار بووە ئەمانە بەپێی کارەکانیان دەهاتن و دەرۆیشتن.یەک دوو ماڵە عەرەبێکی تێدا بوو، کە گامێشیان بەخێو دەکرد و بەروبوومی شیرەمەنییان دەفرۆشت و چەند ماڵە عارەبی تر کە نانەواچی بوون و بە تەنووری نان و لە ماڵەوە نانیان دەکرد و بۆ بازاڕ دەیانبرد و دەیانفرۆشت. پەیتا پەیتا ئەو عارەبانە لەو گەڕەکە نیشتەجێ بوون. بەڵام لە ئەنجامی تێکەڵاوبوون و خزمایەتی کردنیان لەگەڵ کوردان لە رێگای بەشوودانی کچەکانیان و ژنهێنانیان خەسڵەت و سیمایەکی تایبەتی ئەو گەڕەکەیان وەرگرت، چونکە کەمینە بوون. تائێستاش زۆربەی دانیشوانی کۆنینەی ئەم گەڕەکە بەزمانی کوردی و

تورکی و عەرەبی قسەدەکەن. ئەمە وەک گەڕەکی عارەبانی (کۆن) کە لە سەرەتادا بە کۆڵانی عارەبان بەناوبانگ بوو. بەڵام دواتر پاش شۆڕشی ئەیلوول کە بەرپا بوو، بە تایبەتی لە(١٩٦٣)دا، کە دەسەڵاتی بەعسی ردگەز پەرست پەیدا بوو و حەرەس قەومی رۆڵی زوڵمکارانەیان دەدی و جاشە کورد پەیدا بوون و گوند و دێهاتەکان ئەوەی وێران کرا یان خەڵکەکەی دەربەدەر کران، بەتایبەتی ئەوسا ناوچە بیرە نەوتەکان، لە لایەک ژمارەیەکی زۆر لە گوندنشینانی دەشتی هەولێر لە موسڵ و هەندێکیش لە بەرانەتی هاتنە شار و لە لایەکی تریش پاش رووخانی حوکمی مەلەکی و شۆڕشی ١٤ی گەلاوێژ و جێگیربوونی دەسەڵاتی عەبدولکەریم قاسم ئاغاکانی دزەیی گوزەرانیان لە دەشت لێ تێکچوو و روویان لە شار کرد، زۆربەیان لەگەڕەکی عارەبان نیشتەجێ بوون و خانوویان دروست کرد، کە تائێستاش لەو گەڕەکە ماون و بەناوی گەڕەکی "عارەبانی نوێ" ناو نرا، بەبێ ئەوەی هیچ ماڵە عەرەبێکی تێدا بێ. دانیشتوانی عارەبانی کۆن ئەو گەڕەکە نوێیەیان بە (ناوقەسران) ناودەبرد. هەروەها ئەوانەی لە قەڵاوە دادەبەزینە دامێن و لەخوارەوەی قەڵا نیشتەجێ دەبوون، تاکو ئێستاش ماڵەکانیان لەو گەڕەکە ماوە. بۆ نموونە ئەوەتا ماڵی (زانای ئاینی و نیشتیمانپەروەرو رۆشنبیر قازی رەشاد موفتی) و دەیان ماڵی دیکە.

هەڵبەتە کە ئەم گەڕەکە پێکهاتەیەکی ئاوا هەمەکەس و هەمەچین و توێژ و هەمە میزاج و هەمە ناوچەیی و شوێنگەیی هەبێت، پێکهاتەیەکی هەمە زمان و زمانێکی تایبەتیشی لێ دێتە ئارا، ئەگەر تاکەکانی ئەو کۆمەڵگایە رەسەنایەتی خودی خۆیان تێدا نەپاراستبێ. من یەکێک

لەو کەسانەم کە دەبوایە بەزمانێکی سەقەت قسەم بکردایە و بمنووسیبووایە، ئەگەر مەسەلەی پاراستنی گیانی نەتەوایەتی و رۆحی کوردایەتی نەبووایە. کە بە تێکۆشانی سیاسی و کوردایەتی تێکەڵ بووم و کەوتمە نێو دنیای ئەدەب و رۆشنبیری و جگە لەمەش چونکە ماڵەکەمان بنکەیەک بووە وەک میوانخانەیەک بۆ خزمەکانمان کە لەگوندەوە دەهاتن و لە ماڵی ئێمە میوان دەبوون، بەزمانە پاراوەکەی گوند، گوێبیستی قسەکانیان دەبووم، بۆیە زمانە پاراوەکەی کوردی لەسەر زارمەوە ماوە و کۆچی نەکرد و ئێستاشی لەگەڵدا بێ زۆر لە هاوڕێ نووسەرەکان پرسیاری ئەوەم لێ دەکەن و پێم دەڵێن بەڕاستی هونەرەو جێگای شانازییە کە تۆ لە گەڕەکی (عارەبان)ی کۆن لەدایک بوویت و زۆربەی تەمەنت لەو گەڕەکە بەسەر بردووە کەچی بەزمانێکی کوردی پاراو نووسین و شیعرەکانت بڵاودەکەیتەوە.

لەو گەڕەکە کە سەنتەری شار بووە و هەموو بازاڕ و شارستانیەتە سەرەکییەکە و دام و دەزگاکانی میری و چاپخانە و پەرتووکخانە و قوتابخانە و خان و هەموو خانەکانی هۆشیاری و کۆمەڵایەتی و رامیاری و ئابووری و رۆشنبیری وەک زۆرینە تێیدا بووە، دیارە دانیشتوان و رۆڵەکانی ئەم گەڕەکە، چاوکراوە و هەستیار و رۆشنبیر دەبن. لەو گەڕەکە تەنانەت کۆڵانەکانیشیان چین چین پەیوەست بووە بەچین و توێژێک، ئەمەیان کۆڵانی قەسابان، ئەوەی تریان ناوێکی تر... هتد. تا رادەیەکیش ململانێ و هەندێ جاریش توندوتیژی و ناکۆکییەکانی نێو ئەم گەڕەکە بەزەقی بەدیار کەوتووە، بەتایبەتی لە جوغزی حزبایەتی و کوردایەتی و مەسەلەی ئاینی لە نێوانی ئەو گەنجە خوێندکارانەی کە لەو گەڕەکە نیشتەجێ ببوون بۆ خوێندن یاخود ئەو بنەماڵانەی کە رۆحی کوردایەتی و نیشتیمانپەروەرییان هەبووە، بۆ نموونە کەسایەتی ناسراوی **کورد** (ئەحمەد حەمەدەمین دزەیی و برا و ئامۆزاکانی، **بنەماڵەی** حەیدەرییان و خەڵکانی تر، کە یەکەم **رووبەڕووبوونەوە** لە بەردەمی تەکیەی شێخ محێدین لە **نێوان ژمارەیەک** لاوی خوێن گەرم و کۆنەپەرستانی ئەوسای **هەولێر**، لەو گەڕەکە روویدا. هەروەها دەستدرێژی و **تۆقاندن** لە ماڵە کەسایەتییە نیشتیمانپەروەر و تێکۆشەرەکانی دانیشتوانی ئەو گەڕەکە کراوە لەوانە: (ماڵی ئەحمەد حەمەدەمین دزەیی و عاسم حەیدەری و پاشانیش ماڵی عەونی یوسف).

لەو گەڕەکە ململانێ و دەم دەمانێ پتر پەرەی سەندبوو، بەتایبەتی دوای شۆڕشی ١٤ی/گەلاوێژ لە نێوانی ئەندامانی پارتی دیموکراتی کوردستان و حزبی شیوعی تا لەساڵی (١٩٦٣)، کە بەعس دەسەڵاتی گرتە دەست و هەردوو حزب لە شاخدا کەوتنە تێکۆشان و خەباتی هاوبەشی، خۆشی و برایەتی و هاوکاری و گیانی خۆشەویستی و ئاسوودەیی گەڕایەوە نێو ئەم گەڕەکە بە هەموو چین و توێژ و نەتەوە و ئاینیەکانیانەوە. کەسەکانی دانیشتوانی ئەو گەڕەکە پێکەوە دەژیان وەک یەک خێزان و نهێنییەکانی یەکتریان پەردەپۆش دەکرد. کاتێک پێشمەرگەیەک کارێکی پارتیزانی لەسەر شەقامەکان ئەنجامدەدا، بەنێو ئەو گەڕەکە رای دەکرد و چەکدارەکانی حکومەتیان لێ دەستخەرۆ دەکرد.

نووسەر و رۆشنبیر و هونەرمەند و سیاسەتمەدارە هەڵکەوتووەکانی ئەم گەڕەکە

قازی رەشاد موفتی خۆی و کوڕەکانی بەتایبەتی (عەدنان موفتی)و شەهید عەلی هەژار و ئەحمەد حەمەدەمین دزەیی و موحسین دزەیی و عاسم حەیدەری و کەنعان موفتی و عوسمان موفتی و مومتاز حەیدەری و عەونی یوسف و فاروق جەمیل و نەوزاد محەمەد عەلی موختار و کوڕەکەی لاوەند و زیوەر خەتاب و تاریق جامباز و شێرزاد نەجار و د. عەبدوڵلا حەداد و موحسین ئاوارە و سەیفەدین ئیسماعیل و شەهید سەلاح سەلیم سەیدۆک و عومەر خەتاب و هەروەها هونەرمەندان مشکۆی گۆرانی بێژ و جەلال بەیاری ئەکتەر و محەمەد خەتابی رەسام و خۆشنووس، فەتاح خەتابی دەرهێنەری شانۆ و سەباح عەبدولڕەحمانی دەرهێنەر و شانۆ نووس و ئەکتەر و عەلی ئەحمەدی ئەکتەر و جاسم لەتیفی گۆرانی بێژ و چەندین وەرزشوانی بەناوبانگ کە لەو گەڕەکە بوون. لەوانە یاریزانی تۆپی پێ شلێمۆن ئاردەواز و کاکل عەباس و نورەدین ئیسماعیل و مەندوب مەردان ئاغا، هەروەها لە وەرزشوانانی لەش و ماسوولکە بەهێزی بەناو بانگ محەمەد یاسین و هاشم مەلا مەحمود و کوڕەکەی، چەندین پاداشتی ناوخۆیی و نێو دەوڵەتییان وەرگرتووە لە پێشبڕکێیەکانیان.

شێتەکانی ئەو گەڕەکە

لەبەر ئەوەی ئەم گەڕەکە سەنتەری شار بوو، بازاڕ و شەقام و کۆگاو دام و دەزگا و شوێنە گشتییەکانی گرتبووە خۆ، هەتا زۆربەی شێتەکانی نێو گەڕەکەکانی تری هەولێر و دەوروبەری بەو گەڕەکەدا گوزەریان دەکرد و لە لایەن منداڵانەوە زیاتر شێتتریان دەکردن، جار وا بوو بەبەردباران یا بەجنێو توورە دەبوون، هەندێکیان قسە خۆش و لەسەرخۆتر بوون و گەورەکان دەیاندواندن و کاتەکانیان لەگەڵ ئەو شێتانەدا بە مەزاق و گاڵتەو خۆشی بەسەر دەبرد و یارمەتی شێتەکانیان دەدا، لەوانە: جومعە، کسۆک، پەنجاو پێنج، کەسک و سۆر، سمە، بەرخۆکە، حەمەشێت. هەڵبەتە ئەم ناوە ناوی تەواوی خۆیان نەبووە، بەڵام بەم ناوانە دەناسرانەوە. هەندێکیان لەوانە لە نێو قەبرستانی ئیمام محەمەد دەخەوتن یان لە مزگەوتان. زۆر ئەگەر منداڵان زۆر تووڕەیان نەکردبان، دڕ و تووش نەبوون. لەوانە بۆ نموونە (بەرخۆکە) تەسبیحێکی پێ بوو، قل بەقل ناودیوی دەکرد و ناوی شێتەکانی هەولێری دەژمارد. یەک لەدوای یەک و ناوە ناوە ناوی هەندێ کەسی هەولێری دەکەوتە نێوان ناوەکان، کە ئەوکەسە شێت نەبوو، بەڵام هاوڕێکانی خۆی پاردیان دابووە ئەو شێتە ئەویش ناوی ئەوکەسەی لە دووتوێی ناوەکان لە مێشکدا تۆمار ببوو لەگەڵ ناوی شێتەکانی دووپاتی دەکردەوە. یەکێک لەو شێتانە کە لەماڵ بە زنجیر دەبەسترایەوەو زۆر ترسناک بوو، ئەویش (سەید سوبحی) بوو لە کۆڵانی کەنیسەی کلدان لە گەڕەکی عارەبانی کۆن، نەدەوێران بەو کۆڵانەدا بڕۆن، چونکە یەک لە جارەکان شەوێکیان زنجیری قاچی پچڕاندبوو زۆر بەهێز بوو، باوکی بنکەی پۆلیسی ئاگادار کردبۆوە کە بیگرن و بۆ شێتخانەی بەرن، چەندین پۆلیس لەو شەوە لە نزیک ماڵەکەیان کۆ ببوونەوە نەیاندەتوانی لێی نزیک ببنەوە، چونکە بەدەستێک بلۆکێکی گەورەی هەڵدەگرت و هەروەک بەردێکی بچووک ڕاوەشێنێ ئاوا بلۆکی ڕادەوەشاند و بەم لاو ئەولای خانووەکان دەکەوت، دواتر سوودیان لە تاریکی شەو وەرگرت و چەندین پۆلیسی بەهێز زنجیریان لێ ئاڵاند و خستیانە پشتی ئۆتۆمبێل و بردرا بۆ بەغدا بۆ شێتخانە. هەروەها یەکێک لەو شێتانەی کە دانیشتوانی گەڕەک بە پیاو چاک و لە ریزی ئەولیاکانیان دائەنا (حەمە شێت) بوو، کە بەردەوام لەو گەڕەکە دەهات و دەچوو، لە کۆڵرنی قەسابان و زۆر جاران لە تەکیەی شێخ محێدین کەلوپەلەکانی دەخست و جێگیر دەبوو. بەڵام لەم ساڵانەی دوایی تا ڕۆژی مردنی کە لەهەشتاکان بوو هەمیشە لە مزگەوتی شێخی چۆلی دەخەوت و نیشتەجێ ببوو. ئەو حەمە شێتە، پیاوێکی بەشان و شەوکەت بوو، قسەکانی جۆرە حیکمەت و پەندی وای تێدا بوو سەرنجی گوێبیستانی ڕادەکێشا، خەڵکەکە پارەیێکی زۆریان دەدایێ، ئەویش تەنیا ئاسن و کەلوپەلی لە ئاسن دروستکراوی پێ دەکڕی و لە مزگەوتی شێخی چۆلی لە دەوروبەری خۆی ریزی دەکرد. دەوروبەری مزگەوت و ماڵەکانی دوور لەمزگەوتیش بەتایبەتی ئێواران، جۆرەها خواردن و چێشتیان بۆ دەهێنا. ئەو مەنجەڵێکی گەورەی زنجیرداری هەبوو، هەموو چێشتەکانی دەخستە نێوی و سماقی پێدا دەکرد و تێکی دەدا، هەموو چێشتەکان سوور دەبوون، واتە دەبووە یەک ڕەنگ. ئینجا دەیخستە سەر ئاگرێکیێ گڕدار لە داری قەڵاشکەری، شتە سەیرەکە لێرەدا بوو لە ژێر مەنجەڵەکە ئاگر و لەسەر مەنجەڵیش سەلکە بەفرێکی گەورەی دەخستە نێو مەنجەڵەکە، دواتر دەکەوتە سەر ئەو مەنجەڵە و تا هیلاک دەبوو لەو چێشتە عەنتیکەیەی دەخوارد، پێم وابوو لە ئەنجامیشدا هەر ئەو زۆر خواردنییە بوو بووە هۆی مردنی کتوپڕی.

ئەو گەڕەکەو قشڵەی سوارە

لە ناوەڕاستی ئەو گەڕەکە قشڵەیەک هەبوو کە پێوەرەکەی بە مەزندە، چوار هەزارم٢ دەبوو، وەک لە ساڵی پەنجاکانەوە هەبوو و ئێستاش بەشێکی هەر ماوە و حەسارێکی گەورەیەو چەندین ماڵە هەژار و لانەوازی تێدا

قشڵەی سوارە

دەژی.. ئەم قشڵەیە لە نێوماڵەکان بوو، هەموو گەنج و منداڵ و دانیشتوانی ئەو شوێنگەیە بیرەوەری خۆشیان لە مێشکدا داخون بووە. من بەش بە حاڵی خۆم کە ماڵەکەمان لەدەوروبەری ئەو قشڵەیە بوو، وەک چۆن لە ساڵانی پەنجاکانەوە کاتێ نێو کۆڵان و شەقامە سەرەکییەکەی ئەو گەڕەکە قیرتاو دەکراو بەدەست و تیرۆک ئەو قیرە پان دەکرایەوە- ئامێری قیرتاوکردن نەبوو وەک پێویستە-

جا چۆن بۆنی قیرە کوڵاوەکە کە هەڵمی لێ هەڵدەستا ئیستاش بۆنی لە لوتم هەرماوە، دیارە (جاکسۆن باشلار) لە کتێبەکەیدا (جماليات المكان) راستی فەرمووە وێنەی جۆراو جۆر هەن لە ژیانی مرۆڤدا تۆمار دەبن لە رێگای (بینین- بۆنکردن- بیستن- هەستپێکردن.هتد) ئێستاشی لەگەڵدابێ ئاسەواری ئەم قشڵەیەو دیمەنەکانی کە لە شیعرەکانمدا رەنگیان داوەتەوە هەمیشە لە هەست و مێشکمدا دەژی. ئەم قشڵەیە قۆناغ بەقۆناغ لەگەڵ ئاودیوبوونی پەڕی رۆژژمێری ساڵەکان، گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە تاکو لەساڵانی حەفتاکان کۆتایی بەژیانی هات، ئەم قشلەیە زۆر بەسام و شان و شکۆ بوو، دەرگا سەرەکییەکەی زۆر گەورە بوو، لە نێو تاقی دەروازەیەکی گەورەی رووەو رۆژهەڵات، دەرگایەکی دوودەری بە بزمارە کڵاودارەکان نەخشدار، هەمیشە لەو بەروئەوبەری چەند پۆلیسێکی تفەنگ لەدەست دەوەستا، لە ژوورەوەشدا حەوشەیەکی گەورەو پاشان ئەو حەسارەی کە تاکو ئێستاکە ماوە، ئەوەش دەرگای خۆی هەبوو لە ژوورەوەدا ژوور ژوور بوو جێگای بەڕێوەبەر و دەرەجەدار و ئیدارەی پۆلیسخانەکە بوو. لە قوژبنی لای باشووری حەوشەکە تەویلەی ئەسپی هەمەچەشن و جێگای ناڵبەند و پینەدۆز و مەیتەروان و پاککەرەوەکان و قاوشی خەوتنی پۆلیسەکان بوو، هەروەها چەند درەختێکی هەمیشە سەوزو گەورەی تێدا بوو، بەتایبەتی لەوەرزی هاویندا، کە زۆبەی خەڵکی ئەو گەڕەکە دەچوونە سەربان و لە بانەکان دەخەوتن، تا بەیانی حیلەی ئەسپەکان نەدەپسایەوە، یەکێک لە جموجۆڵە بەرچاوەکانی ئەم قشڵەیە، ئەوە بوو، ساڵانە فێستیڤاڵی تەڕادانێ و بازبازێن و جلیتبازی لە حەوشەکەی ئەم قشڵەیە ئەنجام دەدرا. ئێمەی منداڵانی گەڕەک ئەگەر بەسەر دیوارەکانیش بازیان بدابوایە یان بەهەر شێوەیەک خۆیان دەگەیاندە نێو ئاپۆڕەی خەڵکەکە، کە ئەسپەکان چەپۆکیان بەرز دەکردەوە

و یان سوارەکان بەسەر رایەڵە دارە دانراوەکان بازبازێنیان دەکرد و چەپڵەمان لێدەدا و، پاشانیش میدالیاو پاداشت لەلایەن کەسایەتی و دەرەجەدار و لێپرسراوان بەسەر یەکەم و دووەم و سێیەم و براوەکان دابەش دەکرا.هەر لەبەرامبەر دەرگا سەرەکییەکەی ئەم قشڵەیە، دیوارێکی لاکێشەیی لە خشت بنیاتنراو سپی کرابوو، کە وەک شاشەیەکی سینەما دەچوو، بەتایبەتی لەوەرزی هاویناندا سینەمایەکی سەفەری کە پێک هاتبوو لە ئۆتۆمبێلێکی گەورە دەهاتە بەردەم شاشەکەو ئامێرەکەی دەخستە گەڕ، شەوان خەڵکی ئەم گەڕەکە لەبەردەم ئەم شاشەیە لە ساکە گۆڕەکەی دادەنیشتن. سەرەتا فیلمی وێنەی مەلیک فەیسەڵ و دارو دەستەو جموجوڵیەکانی حکومەتی ئەوسای وەک ریکلامێک نیشاندەدا، پاشان فیلمێکی ئینگلیزی یان عەرەبی یان فیلمی کۆمیدی نیشان دەدا. خەڵکەکە کاتەکەی لەو شوێنە بەسەر دەبرد. ئەو کاتانە ساڵانی پەنجاکان بوو. تا ساڵی ١٩٥٨ شۆڕشی ١٤ گەلاوێژ دواتر ئەم سینەمایە نەماو وردە وردە دانیشتوانی ئەم گەڕەکە خدوویان کەوتە سەر سینەماو لە نێو گەڕەکی عارەبان "سینەمای سەلاحەددین" بەرامبەر سوڵتان مەزەفەرەدین و دواتر "سینەمای جوندیانی" هاوینەو "سیروان" و پێشتریش "حەمرا" هەبوو، کاتەکانیان لێ بەسەر دەبرد. ئەگەر لە باسی ئەم قشڵەیە دوور نەکەوینەوە، یەکێ لە سەربردە سەیر و سەمەرەکانی ئەم قشڵەیە ئەوە بوو(لە ساڵی ١٩٦٣دا)کە (حەرەسی قەومی) پەیدا بوو، رژێمی بەعس دەسەڵاتدار بوو، ئەو بەعسە و حەرەسی لاقەومیانە، لەپ رەش و بێ حورمەت بوون، زۆر بەتوندی دژایەتی کورد و شۆڕشەکەی و نیشتیمانپەروەران و هێزە پێشکەوتخوازەکانیان دەکرد. هەمیشە لە جموجۆڵ و راوەدوونان و گرتن و تۆقاندنی خەڵک دابوون. هەر لەو ساڵە (١٩٦٣)دا بە فەرمانی دائیرەی ئیستخباراتی سەربازی ئەوسای رژێم لە هەولێر، بڕیار دەرچوو (کەر و باری) ئەوخەڵکانە بگرن بەتایبەتی ئەوانەی لە ناوچە شاخاوییەکانەوە بەرەو شار دێن و دەگەڕێنەوە، چونکە لەگەڕانەوەدا ئازووقە دەکڕن و باردەکەن بۆ پێشمەرگەکانی دەبەن (بەپێی بۆچوونی رژێم) بۆیە دەیان گوێدرێژ و وڵاغی بارهەڵگر دەستگیر کران و خرانە ئەو قشڵەیە، شەوانی ئەوگەڕەکە کە سەرەتای هاوین بوو، تا بەیانی ئاهەنگی زەڕینی گوێدرێژەکان نە دەپسایەوە. ئەم

خەڵکە تایبەتیانی خەوتنی نەبوو، هەراسان بوون، شاریش وەکو ئێستا قەرەباڵغ و جەنجاڵ نەبوو، ئەو ئۆکۆردیۆنە دراوانە ماوەیەک بەتایبەتی شەوان هەر بەردەوام بوو، بەیانیان خاوەن گوێدرێژەکان بەخۆیان و کیسەیەک (کا و جۆ)وە لەبەردەم دەرگای گەورەی قشڵە دەوەستان، هاتبوونە مواجەهە بۆ سەردانی کەرەکانیان، ترسی ئەوەیان هەبوو ئەو کەرە داماوانە لە برسان بمرن.

کۆڵانی عارەبان

پێگەی جوگرافی کۆڵانەکە

بەرەو هەوراز لادەی بەرەو باکووری قەسرانە. نشێوی برۆی بەرەو باشووری کۆڵانی تەعجیل و جوولەکانە. ڕۆژئاوا بەشەکەی تەعجیل و (محطة) یە، بەرەو ڕۆژهەڵاتیش بەشەکەی قەڵات و تەیراودیە، چەپی کۆڵانی عارەبان بازاڕی قەیسەرییە.

کورتە دیرۆکی کۆڵانی عارەبان

کات و ساتی بەردی بناغەی کۆڵانی عارەبان دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی "گرانیی گەورە"، پاش ئەوەی شەڕی یەکەمی جیهانی کۆتایی پێدێ. یەک لەو کێشانەی دروستی کرد ئەوەش کۆچکردن بوو. چەند خێزانێکی عەرەب لە ناوچەی موسڵ و گوێڕ و خازر و شوێنی دی، لەبەر تێکچوونی باری ئابووری، سەرهەڵدانی ئاژاوە و کێشەی کۆمەڵایەتی و گرژی ئابووری تەنگیان پێهەڵدەچنێ و زێدی باب و باپیرانیان بەجێ دەهێڵن و بەرەو شاری قەڵا و منارە بەڕێ دەکەون و بار و بارگەی لێدەخەن. سەرەتا لە ژێر ڕەشماڵ ژیاون، پاشان دەستیان کردووە بە دروستکردنی خانووبەرە، لەو ڕۆژەوە کۆڵانی عارەبان بووەتە دراوسێی دەستەڕاستی قەڵا سەربەرزەکەی مێژوو.

ئەو پۆلە خێزانە و چەند خێزانێکی دیکەی کورد و تورکمان و دیان، کۆڵانێکی مولتی کلتووری پێکدێنن. لە خوارەوەش بەپێی توانا باسی ئەو کەسایەتییانە دەکەین کە هەریەکە لە بواری خۆی دەست ڕەنگین بوون، جێگاشیان دیارە لە پرۆسەی کۆمەڵگای شارستانی هەولێر بە گشتی، کۆڵانی عارەبان بە تایبەتی، لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیست بەردەوام خێزانی عەرەب بە

کاروانی جیاجیا لەساڵی جیاجیا بەرەو هەولێر دەهاتن و نیشتەجێ دەبوون، زۆربەی ئەو خێزانانە خزم و کەسوکاری یەکتر بوون.

هۆیەکانی گواستنەوەش لەو سەردەمە زیاتر حوشتر بووە، لەو ڕۆژەوە کۆڵانەکە بووەتە جیرانێکی بە کلتووری دەوڵەمەندی گەڕەکە دێرینەکانی خانەقا و جوولەکان و تەعجیل.

پاش نیشتەجێبوون بۆ بژێوی ژیان، ئەو خێزانە عەرەبانە سەرەتا کاری نانەواییان کردووە، بۆ نموونە بنەماڵەی حوسێن ساڵح کەسرە، ئەحمەد واحید، عەبد سەید ئەسعەد کاری نانەوایان کردووە، بەڵام بنەماڵەی حوسێن فەتحی جامباز کاریان قەیماغ دروستکردن بووە، هەرسێ بنەماڵەش لە موسڵەوە هاتوون، پاش ماوەیەکی کورت چەند خێزانێکی خەڵکی قەڵات و دەوروبەری هەولێر ڕوو لە کۆڵانی عارەبان دەکەن، لەو ڕۆژەوە ئەو تێکەڵییە ڕەگەزییە پێکدێ، کۆڵانەکەش بەرەو فراوانبوون دەچێ. سەرەتا ئەم خێزانانە کاری حوشترەوانییان کردووە، پاشان کاری بازرگانیکردن لە نێوان هەولێر و حەلەب و شام و هەولێر و بەغدا خەریکبوون، هاتوچۆشیان زیاتر بە حوشتر بووە. پاشان وازیان لەو کارەش هێناوە و دووبارە دەستیان بە کاری نانەوایی کردووە. بنەماڵەی سەید خەنجەری: ئەم بنەماڵەیەش تەکیەیان هەبوو، نوشتەیان بۆ خەڵک دەکرد و ترسیان لە منداڵ دەردەکرد. بنەماڵەی (وادی کشاف)یش لە گوندەوە هاتوون، کاری نانەواییان دەکرد. بەڵام بنەماڵەی حوسێن فەرووچی لە خازر هاتوون و کاری دروستکردنی فەروویان دەکرد. دوایی دەستیان بە بازرگانی کردووە.

چەند خانەدانێکی کۆڵانەکە

نورەدین شەهاب بەقاڵ. ٢- سابیر بەقاڵ. ٣- حاجی لەتیف قەساب. ٤- حاجی سلێمان- ٥- مەلا عەزیز. ٦- برایم چەبەن. ٧- شێخ محێدین. ٨- مەستۆ شەعبان. ٩- حاجی محی عەلاف. ١٠- عەبۆ رۆستەم. ١١- خەلیفە وەلی. ١٢- حاجی ئەسوەد چەخماخچی. ١٣- قادر فاتەکە.

شوێنە پیرۆزەکانی کۆڵانەکە

تەکیەی شێخ عارف: لەم تەکیەیە خەڵک نوشتەی دەکرد بۆ منداڵەکانیان ئەگەر تووشی ترس بهاتبایە.

تەکیەی شێخ محێدین: لەم تەکیەیە رەمەزانان نانیان دەدا بە خەڵک، ژنەکان بە عەبا و پێچە دەچوونە بەر دەرکەی شێخ و قاپ و مەنجەڵیان دەبرد تاکو ئەو شیوەی ماڵی شێخی کردیتیان بە بەریان بکەوێ.

تەکیەی شێخ زادە، هی دایکی شێخ محێدین بوو. ئەم ئافرەتە بەڕێزە لە تەکیەی خۆی رەمەزانان نوێژی تەراویحی بە ژنانی کۆڵانەکە دەکرد.

تەکیەی شێخ محەممەد خوراسانی: خەڵک سەردانی ئەم تەکیەیان دەکرد بۆ نەخۆشی لەرز و تا یان نەخۆشی گرانەتا، دەیانگوت یان چادەبتەوە یان دەمرێ، باوەڕیان زۆر بەم شتانە هەبووە.

تەکیەی سەید خەلجەری: ئەم بەڕێزەش یەکێک بوو لەو عەرەبانەی کە کۆچیان کردبوو بۆ هەولێر. بێجگە لەم تەکیانە چەند مزگەوتێکیش هەبوو لە کۆڵانەکە وەک مزگەوتی پاشا، دێرە بروشە، حاجی قادر، هەروەها لە کۆڵانەکە چەند ئیمامێک و مەرقەدێکیشی هەبوو وەک:

ئیمام ساقز: خەلک دەچوونە سەر ئەم ئیمامە بۆ ماوەی سێ چوارشەمە لەسەریەک بۆ رۆیشتنی منداڵ، ئەگەر منداڵەکەیان نەرۆیشتبایە، ئینجا دوای چوونە سەر ئەو ئیمامە دایکی منداڵەکە هەڵدەستا بە بەستنی هەردوو پەنجەی گەورەی منداڵەکەی خۆی بە داوێک و لەپێش دەرکەی مزگەوتێک دادەنیشت، دوای دەرچوونی پیاو لە نوێژ یەکێک لەو پیاوانە دەهات داوەکەی دەبڕی، ئەمە مانای ئەوە بوو منداڵەکە دەکەوتە سەر پێ یان ئەگەر کەس نەیبڕیبایە واتە منداڵەکە بەسەر پێ ناکەوێ.

ئیمام داود: ئێستا نەمایە کراوەتە خانوو.

ئیمام یەلی، یان یەلی ئیمام: ئەم ئیمامەش بۆ چارەسەری رۆماتیزم (باداری) زۆرباش بووە بە پێی باوەڕی خەڵکەکە، باخچەی ژنان مەڵبەندی ئیمامەکە بووە.

کەندە کۆخ: کە لە منارەی چۆلی بوو، خەڵکی بۆ چارەسەری کۆخە، سەردانیان دەکرد و دەڵێن زۆرباش بووە، بێجگە لەوەش ئەوەی منداڵیشی نەبووایە سەردانی ئەم ناوچەیەی دەکرد و داوای منداڵیان لێدەکرد.

مەرقەدەکانیش بریتی بوون لەو مەرقەدانە کە تاکو ئێستاش ماون:

مەرقەدی عوزێر پێغەمبەر.

مەرقەدی سوڵتان موزەفەر.

مەرقەدی ئیمام محەمەد.

کەنیسەی کۆڵانی عارەبان: کۆڵانەکە جگە لە موسڵمان، بێ جیاوازی مەسیحیشی تێدا دەژیا، واتە چەند رەگەزی جیاواز وەک عەرەب و کورد و تورکمان لە پاڵیان دیانیش دەژیان، مەسیحییەکانیش کەنیسەیەکیان هەبوو، کە سەردانیان دەکرد رۆژانی یەکشەمە، بە زۆری ئەو مەسیحییانە کلدانی بوون، هەندێک لەو ماڵە مەسیحییانە:

جۆرج ددانساز. ٢- بایگردیچ. ٣- مساک خەیات. ٤- ساڵح سوبی. ٥- هۆزن و چەند ماڵێکی دی.

حەسار و خانەکان: خەڵکیکی کەم دەرامەت و رەش و رووت لە خانەکان دەژیا، تا ناوەڕاستی سەدەی بیستەم خان لە هەولێر هەر مابوو، هەر خێزانێک ژوورێکی هەبوو، دەگێڕنەوە دەڵێن ئەو حەسارانە نزیکی بیست تا سی خێزانی تێدا دەژیا هەروەها دەڵێن بە هەموان یەک ئاودەستیان هەبوو.

حەسارەکان: (حەساری حاجی نوری، خەتاب، ئەحمەد ئاغا خاوەنی سێ حەسار بووە، داود ئاغا، عەبدولڕەحمان چەلەبی دوو حەساری هەبووە، مەروان ئاغا، نورەدین ئاغا، شەشاو، حەسارێکی دیکەش هەبووە دواتر حکومەت کردیتییە قشڵەی سواری).

جگە لە حەسارەکان خانوو هەبووە بە قاپی باغڵەمە ناسراو بوو، مەبەست لە قاپی باغڵەمە ئەوە بوو، کە خێزانێک: یان دوو خێزان تێیدا دەژیا دەرکەیان قەپات دەبوو، چونکە حەسارەکان بە بەردەوامی دەرگەیان کراوە

بوو. هەروەها هەندێ خان هەبووە لە کۆلانەکان وەک ئوتێلی ئێستای چەرخی خۆمان بووە، چونکە کاتێک غەریب دەهاتە هەولێر، دەچووە یەکێک لەو خانانە، کە خۆی دەچووە ژوورێک و ولاغ و ئاژەڵەکانیشی دەبردە ژوورێکی دی، کە تایبەت بوون بە ئاژەڵ.

خانەی سپی: (مصخن) ناوێک ناسراو بە "مستۆ" سەرپەرشتی دەکرد، دەگێڕنەوە لەسەر خانەی سپی جارێک پیاوێک دێتە خانەکە و نانی تێدا دەخوات و کاتێ پارەی نانەکەی خۆی دەدات خاوەن خانەکە پارەیەکی زۆری لێدەستێنێ بۆیە کابرا چەند دێرە شیعرێک دەنووسێت لەسەر دیواری خانەکە قاپی دەکات. دێڕەکانیش ئەمانەن:

أمان الامان أربع دوکان بالیدان
گزگل حەمە شعبان خلیلی کوری بێ ددان
رەحمان شەلی بێ ئیمان عەولای سرگمنی حەفت مەملەکەتان
هەزار ئەمان لە دەست ئەوان

خانەی خەجە خانچی: لەلای تەکیەی شێخ عارفی کۆلانی عارەبان بووە و هی ئافرەتێکی کوردی رۆژهەلاتی کوردستان بووە، کە لە کاتی یەکەمین جەنگی جیهانی کۆچی کردووە و ئەویش لە هەولێری غەریب دۆست نیشتەجێ بووە.

لە کۆلانەکە حکومەت تەمبەڵ خانەیەکیشی دانابوو، کە ئێستا پێی دەڵێن شوێنی پەککەوتەکان.

دەوائیری حکومی کۆلانەکە

قشڵەی گەورە (متصرف) لێی دادەنیشت، ئێستاکە بووەتە ئاسایش، لەکۆن بە پارێزگاریان دەگوت (متصرف).

قشڵەی سواری سەرەتا حەسار بوو، پاشان حکومەت دەیکاتە قشڵەی سواری وەکو لە پێشا باسمان کرد، کاروباری ئەو قشڵەیەش ئەوەبوو بە سواری ولاغ کاروباری گوندەکانی دەوروبەری هەولێریان بەڕێوەدەبرد پۆلیسی ئەم قشڵەیە لە جلوبەرگیان جیابوون لەگەڵ پۆلیسی ئاسایی.

بنکەیەکی تەندروستیش هەبوو، کە خەڵکی پێیان دەگوت (خەستەخانەی گچکە)، شوێنی ئەم بنکەیەش ئێستاکە کراوەتە دوکان.

نەخۆشخانەیەکی دیکەش هەبوو کە لەناو قەسران بوو، نەخۆشخانەیەکی گەورە و گشتی شاری هەولێر بوو.

کارەبا: سەبارەت بە کارەبا یەکەم جار لە ساڵەکانی بیست هاتە هەولێر و بنکەکەی لە کۆلانی عارەبان دانرابوو، ئەو شوێنەی لێی داندرابوو، ئێستا دەکەوێتە پشت باتە، دوایی لە ساڵەکانی چل گواستراوە بۆ پشت (شێخ الله)، کە ئێستاکە ئەو ناوە شوێنی دایرەی دانی پارەی ئاو و کارەبایە. دەگێڕنەوە دەڵێن کارەبا کاتێ هاتە هەولێر ژنەکانی قەلات و هی گەڕەکەکانی دی بە جۆت عەبا کاتی تاریک دادەهات دەهاتنە دیار بنکەی کارەباکە، چونکە گلۆپی کەسک و سۆری پێدەکرد، تا تەواو ماندوو دەبوون، ئینجا دەچوونەوە ماڵ، ئەو سەردەمە کارەبا نرخی زۆر هەرزان بووە، بەڵام خەڵک کەم دەرامەت و دەستکورت بوون، بۆیە لە توانای کەسدا نەبووە رای بکێشێت تەنیا هەندێ لە قاپی باغڵەمەکان نەبێت کە رایان کێشابوو، بەڵام کارەبا ئەو کاتی زۆر باش نەبوو، هەر زوو زوو دەکوژایەوە و تەنیا ئێوارانیش هەبووە.

سەرچاوەی ئاوی کۆلانەکە

خەڵکی هەولێر گشتیان لە کارێزی ئاویان بە جەرە و گۆسکە دەکێشایەوە بۆ ماڵەکانیان. خەڵکی کۆلانەکە ئاویان هەر لە نزیک کۆلانی خۆیان هەبوو بە ناوی ئاوی میری، لەوێ ئاویان دەکێشایەوە بۆ ماڵەکانیان، بەڵام دواتر حکومەت لەسەر قەلا چەند تەنکییان دانا.

لەو تەنکییانە ئاو بە بۆری دەهات بۆ ماڵەکان. پێشتر خەڵکی لە مزگەوت ئاویان دەهێنا، ئینجا ئاو هات بۆ ماڵەکان، بەڵام ئاویش وەکو کارەبا لە توانای هەموو کەسدا نەبوو رایبکێشێت، تەنها چەند ماڵێک نەبێت، کە خەڵکی دیکەش لەو ماڵانە ئاویان دەکێشا، دەڵێن پارەی ئاوی مانگانە بە درهەمێک و دە فلس بوو.

قوتابخانەکان

لە کۆندا قوتابخانە زۆر کەم بووە، بە تایبەتی قوتابخانە بۆ ئافرەتان، بەڵام ئەو قوتابخانانەی کە سەر بە کۆلانی عارەبان بوون بریتی بوو لە:

سانەوی (ناوەندی) ئەربیل ئولا

مستەوفی و ئیبن خەلەکان: ئەمانە قوتابخانەی

سەرەتایی بوون، ئەوەی شایانی ئاماژە پێکردنە ئەو سێ قوتابخانانە لە ساڵەکانی بیست دروستکراون.

ئەیوبیە و خانزادی سەرەتایی، قوتابخانەیەکیش هەبوو هی کچان بوو بە ناوی (سانەوی کچان).

ئیشوکاری خەڵکی کۆڵانەکە

سینەمای سەلاحەدین لەو کۆڵانە دروستکراوە، لە سەردەمی کۆن خێزان روویان لێدەکرد و کاری ئیجابی هەبوو لەسەر بیر و هۆشی خەڵکی و سیمای شارستانیشی بە شارەکە بەخشیوە، لەسەر دەستی یەکێک لە ئاغەکانی هەولێر هێنراوە و دروستکراوە.

جوانکاری و ئارایشتگای ئافرەتان، چەند ماڵێک لە کۆڵانەکە هەبوون کە کاری ئارایشگای ئەمڕۆیان دەکرد چونکە ئافرەت ئەو کاتە دەچوونە ئەو ماڵانە بۆ برینی پرچ و لێدانی کارەبا لە پرچیان (نیگرۆی ئێستایە).

نرخی برین و کارەباکردن بە درهەمێک و نیو بووە، هەرچی بۆ رووهەڵگرتن ئافرەتە رووهەڵگرەکان خۆیان دەچوونە ماڵەکان تاکو رووی ژنەکان هەڵگرن. خانمە رووهەڵگرەکان ئەمانەن:

عەیشێ رووهەڵگر، لەعلی رووهەڵگر... هی تریش، ئەو ماڵانەی کە کاری ئارایشگایان دەکرد، ماڵی هۆری کە مەسیحی بوو، ماڵی شوکریە کارەباچی.

سەرتاشەکان، دوکانی تایبەتییان نەبووە بۆ سەرتاشینی پیاوان، بەڵکو زیاتر چەند کەسێک لەبن دیوارەکان دادەنیشتن بە گیزان سەری خەڵکیان دەتاشی یان بە تەواوی سفریان دەکرد. هەندێک لەو سەرتاشانە زۆر دەمێکە ئەو پیشەیان هەبووە، کە دەگەڕێتەوە بۆ ساڵەکانی بیست و سییەکان وەک: حاجی کەریم و ئیبراهیم چیچۆ. هەندێ سەرتاشی دی هەبوون دەگەڕێنەوە بۆ ساڵەکانی چلەکان، وەک: ئەمین بەربەر و ئیبۆ بەربەر بێگومان دەڵێن ئیبۆ بەربەر چارەسەری سووتانیشی دەکرد دووکانێکیشی هەبووە.

نەفتفرۆشی، کارێکی دیکەی شاری هەولێر بووە، بەڵام نەفتفرۆشەکانی کۆڵانی عارەبان چەند کەسانێک بوون، کە ئێمە ئاماژە بە نەفتفرۆشێکی کۆڵانەکە دەکەین ئەویش واحید نەفتفرۆش بووە، شایانی باسە نەفت ئەوکاتە بە بوتڵی شووشە دەفرۆشرا.

مامانەکانی کۆڵانەکە

١- فاتمە خان: ئەم ئافرەتە جگە لە کاری مامانی چارەسەری منداڵانیشی دەکرد لە نەخۆشی گەرووخرە و مانگگرتن و فرچک کەوتنی منداڵان ٢- ئامینە مامان ٣- میرۆش مامان ٤- عەیشێ مامان ٥- مرۆت مامان.

دارتاشی، یەکێک بووە لە کاروبارە دیار و ناسراوەکانی خەڵکی کۆڵانەکە. نموونەی چەند دارتاشێک وەک: ١. رەشاد نەجار ٢. قادر ئەحمەد نەجار ٣. برهان مستەفا.

گەرماوەکانی کۆڵانەکە چەند گەرماوێک بووە وەک: ١- حەمامی حاجی قادری ٢- حەمامی مۆدە.

بێجگە لەو کارانەی کە باسمانکرد کاری سەفاریش یەکێک بووە لە کارە باوەکانی ئەو کاتە چونکە خەڵک ساڵی دووجار مەنجەڵ و قاپ و تەشتەکانی خۆیان سپی دەکردەوە، نموونەیەکیش بۆ سەفارەکانی کۆڵانەکە، رەشیدی بەرماخ کە لە ساڵەکانی سییەکان ئەو کارەی کردووە.

پەرەچییەکان، کارێکی دی کۆڵانەکە بووە، پەرەچییەکان لێفە و لباد و شتی لەو بابەتانەیان دروست دەکرد، وەک: پیرداود حاجی حەمەرەحیم، مام وەهاب مەحمود.

پارێزەرەکانی کۆڵانەکە، کاری پارێزەری یەکێک بووە لە کارەکان، بەڵام زۆر بە دەگمەن هەبوو، بەو کەسانەشیان دەگوت (ناوقاتچی): ١- عەونی یوسف ٢- فائق نادر ٣- سەعید جامباز.

مامۆستاکان، مامۆستایەتی یەکێک بووە لە کارە هەرە بەناوبانگەکان و دیارەکانی ئەو کاتەی کە ئێمەش لێرە نموونەی چەند مامۆستایەکی ئافرەت و پیاو دەهێنینەوە، کە دانیشتووی کۆڵانەکە بوون:

١. رابیعە رەشید ٢. رەمزیە فەتاح ٣. ئەلماس قادر ٤. فەخریە عومەر ٥. سەبیحە عومەر ٦. خەیریە نادر.

مامۆستا پیاوەکانیش ئەم بەڕێزانەی، کە لە ساڵەکانی دە مامۆستایەتیان کردووە وەک: ١. شێخ حوسێن ٢. جەواد ئەفەندی.

خەیاتی یان جلک دوورین، کارێکی دی بووە، کە ئافرەت و پیاو ئەنجامیان داوە: ١. ماهیە خەیات ٢. ناهیدە خەیات ٣. لامیعە خەیات.

بەرگدرووی پیاوانیش ئەم بەڕێزانەی کە لە ساڵەکانی

ده جلکیان بۆ خەڵک دەدووری وەک عەبدولرەحمان محەمەد خەیات، بەڵام عەبدوڵڵا عەبدولرەحمان لە ساڵەکانی ٢٠ خەیاتی کردووە، سەید قاسم و زنجی شاکر لە سییەکان بەرگدروو بوون هەروەها جەلیل خەیات و حاجی شەریف خەیات.

قەسابەکان: لە کۆڵانەکە بەشەکی تایبەتی هەبووە هی قەسابەکان بووە، رەنگە ریزە دوکانەک بووبن. سەبارەت بە قەسابەکانیش دەڵێن ئێواران ئەگەر گۆشتیان لەسەر بمابایەوە، ئەوا بە سەبەتە دەیانگێرایە ماڵەکان تاکو لەسەریان نەمێنێتەوە، نموونەی قەسابەکان: ١. حاجی لەتیف ٢. عەزیز قەساب ٣. سلێمان سەکەنە ٤. یونس قەساب.

بیناسازەکان: خانوو بەرە و کۆشکی کۆڵانی عارەبان شایەتی دەسترەنگینی وەستا و کرێکاری ئەو سەردەمەن، دەبێ بیانپارێزین، یەکێک لەو وەستا دەسترەنگینەکانی ئەو سەردەمە، کە زۆر بەناوبانگ بووە شاکر حەسەن قادر بوو.

زۆر سوپاس بۆ ئەم بەرێزانەی خوارەوە کە بەزارەکی و بەنووسین و ناردن و کۆکردنەوەی کورتە رێپۆرتاژ، هەوێنی ئەم نووسینە دۆکۆمێنتییەیان پێکهێنا. سوپاسی تایبەتیشم بۆ بەرێز کاک (ئومێد عیسی محەمەد) کە یارمەتییەکی بێپایانی دام.

زانیاریم لەم خانمانە وەرگرتووە:

مەهدیە ئیسماعیل محەمەد، تەمەن ٥٥ ساڵ. ٢. ئەدیبە عەبدولرەحمان، تەمەن ٦٠ ساڵ. ٣. سەعدیە یونس، تەمەن ٥٥ ساڵ. ٤. ئەهلە شەعلان حوسێن کەسرە، تەمەن ٥٠ ساڵ[1].

گەڕەکی تەعجیل

هەروەک دەزانین شاری هەولێری خۆراگر کە بەقەڵاو منارە ناسراوە تائێستا بەکۆنترین شار دادەنرێت، کە ژیانی تێدا بەردەوامە. سەرەتا تەنها قەڵا بووە. پاشان وردە وردە خەڵکی قەڵات هاتوونەتە خوارەوە و لەدەوروبەری قەڵا خانوویان دروست کردووە و چەند گەڕەکێکیان پێکهێناوە. لێرەدا مەبەستمان لە گەڕەکە کۆنەکان وەک خانەقا و گەڕەکی تەعجیلە.

مێژووی دروستبوونی ئەم گەڕەکە

مێژووی دروستبوونی گەڕەکی تەعجیل دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی پێش هاتنی عوسمانییەکان، بەڵام لە سەردەمی عوسمانییەکاندا فراوانتر بووە، کەواتە بەلای کەمی دەگەڕێتەوە بۆ نزیکەی ٥٠٠ ساڵ لەمەوبەر.

تەعجیل و سەعدووناوە

کە ناوی تەعجیل دەهێنین زۆر جار تائێستاش گوێمان لەگەڕەکی (سەعدووناوە)ش دەبێت. چونکە تەعجیل ئێستاکە لە "قوتابخانەی ئیبن خەلەکان" و" بانکی رەشید" و "فرنی سەمموونی نەورۆزەوە" دەست پێ دەکات، بەدرێژایی شەقامی شێخی چۆلی تادەگاتە شەقامی ٣٠ مەتری. لای چێشتخانەی واشنتۆنی ئێستاو ئینجا هەر لەسەر سی مەترییەوە بەرەو ئوتێلی شێراتۆن و هاتنەخوارەوە بەشەقامی شێراتۆن بەرەو رووی قەڵات دەگەڕێتەوە. پێشتر دوو گەڕەک بووە. تەعجیل و سەعدووناوە. تەعجیلیش دوو بەش بووە، پێیان گوتووە تەعجیلی ئیسلامان، کە خەڵکەکەی موسوڵمان بوون و ئەوی دیکە تەعجیلی یەهوودییان کە جوولەکەکانی لێ بووە و بەگەڕەکی جوولەکەکان بەناوبانگ بوو. دەکەوتە پشت بازارگای سیروانی ئێستا.

ناوی تەعجیل و سەعدووناوە لەچییەوە هاتووە؟

وشەی تەعجیل لەناوی (عجل)ەوە هاتووە، کە مەلایەکی گەورەبووە و بەئیمام تەعجیل ناسراوە و ئەوێ نێژراوە، بۆیە گەڕەکی تەعجیل هەر بەناوی ئەوەوە ناونراوە. ئێستاش نەزرگای هەرماوە، کە کەوتۆتە کۆتایی

کۆلانی گەرماوی یازدەی ئازار. گەڕەکی (سەعدووناوە)ش بەناوی پیاوێک بووە کە ئاوەدانی کردۆتەوە و ناوی (سەعدوون) بووە و زەوی بەسەر خێزانە کوورەچییەکان دابەش کردووە تاسوودی لێ وەربگرن، لەبەر بوونی کارگەی خۆڵی پێویست و ئاوی میری (ئاوی میری یان جۆگەی میری کە لەشوێنی بینایەی نەقابەی ئێستا بووە، نزیک سەرۆکایەتی شارەوانی کاریز بووە) کە هۆیەکی سەرەکی بوو بۆ نیشتەجێ بوونیان. گەڕەکی سەعدووناوەش زۆربەی زۆری دەکەوتە ئەوبەری بەستێ و بەشی زۆری کوورەچییەکانی بەخۆ گرتبوو. تا(ئاشی حاجی عوسمان بابش) و ئامێری ئاوەکەی نزیک خانووی خوالێی خۆشبێت (وەستا مەحموود حیلمی) تا سووچی پردی ڕێگای کەرکوک بووە بەپانیش دەگەیشتە لێواری گڵکەند.

کوورەچییەکان

کوورەچی و خاوەن کارگەکان خشتی کەرپووچ و وەستا کارامەکانی و خۆڵ فرۆشەکان زۆربەیان لەگەڕەکی سەعدووناوە نیشتەجێ بوون، هەروەک لەپێشتر ئاماژەمان پێدا، لەبەر فراوانی ناوچەکەو پاکی و بە جەرگی خۆڵەکەی و مشەی ئاو. کوورەچییەکان هەرچەندە هەندێکیان ئێستا لەژیاندا ماون، بەڵام هەیانە وازی لەپیشەکەی خۆی هێناوە و هەشیانە تائێستاش هەر بەردەوامە لەسەر پیشەی باو و باپیرانی. زۆربەیان ئەوانەی وازیان لەپیشەی کوورەچیاتی هێناوە هەرچەندە هەریەکە نازناوی کوورەچییەکەیان هەر ماوە، بەڵام هەندێکیان بوونەتە خاوەن تەنکەر کە نەوت یان ئاو دەفرۆشن و هەندێکی تریشیان بەلای کاری بازرگانی و کاری تردوە چوون. ئەوانەی تائێستا بەردەوامن لەو پیشەیە گۆڕانکارییان بەسەر پیشەکەیاندا هێناوە هەر لە خشت بڕین و سوورکردنەوەو گواستنەوەی. جاران کوورەی خشتی کەرپووچیان چین بە پێچەوانەی، چین ڕاست و چەپ لەسەر یەک دادەناو سەری کوورەکەیان دەگرت و کوورە نەفەس بڕ دەکرا تەنها کونێکیان لەسەردوە بۆ دووکەڵ چوونەدەرەوە بەجێ دەهێشت و ئاگریان تێ بەردەدا. ئەو کوورانەش ئەوکات هەر بەکا و پوش و پەڵاش و کۆنە واڵاو ئێسکی ئاژەڵ سوور دەکرانەوە. چونکە لەو سەردەمی کوورەچییەکان هیچ جۆرە نەوتێکیان بەکار نەدەهێنا، بۆیە دووکەڵی ئاگری کوورەکانیان سەرتاپای ئاسمانی شاری هەولێری دادەگرت. گەلێ جار تەنییە فڕیوەکەی (واڵاش و پووش و پەڵاش) ی سووتاو دەنیشتە سەر ئەو جل و بەرگانەی ماڵان، کە شۆرابوون و هەڵخرا بوون بۆ وشکبوونەوە. پاشان لەگەڵ پەرەسەندن و فراوانبوونی شار. کوورەچییەکانیش کوورەکانیان لەشار دوور خستەوە بۆ ئەوەی خەڵکی شار ئازار بەدەم ئەم چڕە دووکەڵە پیسەوە نەچێژن. لەرووی گواستنەوەی کەرپووچەکانیش بۆ خەڵکی و بۆسەر ئیش. جاران کوورەچییەکان هەریەکەو چەند گوێدرێژێک و چەند شاگردێکی زیرەک و بەتوانایان هەبوو. گوێدرێژەکان هەریەکەو شەڵتەیەکی تایبەت بەکەرپووچ گواستنەوەی لەسەر بوو. کە کەرپووچ سارد دەبۆوە بەپێی توانای گوێدرێژەکەو یان بەبەرینی شەڵتەکە شەڵتەکەیان بەچەند ریز دادەگرت. جا شاگردە کوورەچییەکان گوێدرێژەکانیان پێش خۆ دەدا بۆ شوێنی ئەو بینایەی دروست دەکرا.. هەڵبەت ئەو شاگردانە گەلێک گورج وگۆڵ و زیرەک بوون. بەماوەیەکی کەم بڕێکی زۆر کەرپووچیان دەگەیاندە سەر ئیش. گوێدرێژەکانیشیان چاک خزمەت دەکردو ئالیکی چاکیشیان دەدانێ، تا لەکاری گواستنەوە هەرگیز دوانەکەون. هەندێ لەشاگردە کوورەچییەکان هەبوون بەرچێری (سینگی) پێشەنگ و کەرەکانی تری کاروانیان بەزەنگوڵەی جۆراو جۆر دەرازاندەوەو مرۆڤ لەدوورەوە هەستی دەکرد کە کاروانی کوورەچیان هات. لەکاتی گەڕانەوەشیاندا بەبەتاڵی بۆ سەر کوورە. شاگردە کوورەچی خۆی دەهاوێشتە سەر پشتی یەکێک لەگوێدرێژەکان و ئەوانی تری دەدایە پێش خۆو بەغار بۆ سەر کوورە. وادەردەکەوێ ئەو زەنگوڵەی کە باسمان کرد بۆ ئەوە بەکار هاتبێ کەمرۆڤ ئاگادار بکاتەوە لەهێرشی گوێدرێژەکان. تاخۆیان لەبەر لادەن. کوورەچییە بەناوبانگەکانیش ئەمانە بوون (حاجی جبرائیل کە سەرۆکی کوورەچییەکان بووەو چەند کوڕێکی هەبوون، لەوانە: (سمایل. جەرجیس. تۆفیق. زەینەل. رەجەب). مام سەلیم. جگە لەو کوورەچییانە خۆڵ فرۆشیش هەبوون بۆ دروستکردنی خانوو، کە بریتی بوون لەم بەڕێزانە: (خورشید ئەمین لیتیان. عومەر مەلاکە. حاجی یادگار. عەبدوڵڵا محەمەد ئەمین). خۆڵفرۆشەکانیش هەر وەکو کوورەچییەکان شاگرد و شەڵتەو گوێدرێژی چاکیان بۆ دابینکردنی خۆڵ هەبوو، کە

كەرستەیەكی سەرەكی بوو بۆ دروستكردنی خانووبەرەو بینایەی دی هەروەك (خورشید ئەمین) حەفت پۆستە كەری هەبووەو هەر پۆستەی پێنج كەر بووە. كە وەكو بەڵێندەری ئەو سەردەم بووە، كەلوپەلی بیناسازی بۆ خەڵك دەگواستەوە، وەك: (كەرپووچ و خۆڵ و كاریتە و شەقرە) تا ئۆتۆمبێل دەركەوت ئینجا حەوت لۆری بۆ كاری گواستنەوە كڕی.

جوولەكەكانی تەعجیل و سەرگوزشتەیان؛

كۆمەڵێك لەجوولەكەكان لە شاری هەولێر ژیاون، وا زاندراوە، كە دیلی جەنگ بوون و لە سەردەمی (نەبوخوزنەسر)ەوە هێنرابوون و بەسەر شارەكانی عێراق دابەش كرابوون. ئەگەری ئەمەش هەیە، كە هەندێكیان بەچەند قۆناغێكی مێژوویی كۆن و لەكاتی جەنگی خاچ پەرستەكان و چەند ڕووداوێكی تری مێژووییەوە هاتبن. ئەو بەشەی بەر هەولێر كەوتوون لە قەڵاتدا نیشتەجێ كرابوون. پاشان لەدوا سالآنی حوكمڕانی عوسمانییەكان گوێزراونەتەوە گەڕەكی تەعجیل. هەرچەندە جوولەكەكان نامۆ بوون بەو ژینگە دەشتاوییەی ئەوكاتی شاری هەولێرو، جودا لەخەڵكی شاریش خاوەنی داب و نەریت و زمانی تایبەتی خۆیان بوون و هەر پلەو پایەكی سامانداری و كۆمەلآیەتییان هەبووەو سەرئەنجام خۆیان بەبێ دەسەلآت نیشان دەدا، كە لە ڕاستیدا وانەبووە. چونكە بێ دەسەلآتییەكەیان تەنها خووێك بوو بۆ خۆیان دروستیان كردبوو، چونكە ژمارەیان كەم بوو، دەبوایە خۆیان لەتەنگوچەڵمەی كۆمەلآیەتی بپارێزن. تا چاوپۆشیی لەهەندێ كرداری نەگونجاویان بكرێت، خۆیان بەنەتەوەیەكی بێهێز نیشان دەدا. لەساڵی ١٩٥١ لەسەر داوای خۆیان و بۆ یەكجارەكی شاری هەولێریان بەجێ هێشت و تەنها كەنیسەیەك و دوومالّیان لەپاڵ كەنیسەكەیان لە تەعجیل مابوونەوە. هەندێكیشیان بوونە موسوڵمان و هەیانە ئێستاش لەشاری هەولێر ماون. چەند ناودارو هونەرمەندو بەهرەمەندێكیان هەبووە. تەنها بەكورتی باسی هەندێكیان دەكەین: مونیر قەساب و مەتێ هارول و موراد ئەفەندی و سیمۆن مامۆستای قوتابخانە بوو. دانیال عزرا قەساب(مامۆستاو هونەرمەند). زەكی بارۆخ (مامۆستای مۆسیقا). ناجی شائوول و شەمعون فردنسیس (پارێزەر بوون). نەسیم بەغدایی ئیلیاهوی برای و دانیال خمچی و مراد سیتۆ (بازرگانی ناودار بوون). نەسیم دوكانی لەناو بازاڕی و خدرۆكە جوو و موشێ بەیتاڵ بوون لەهەڵبەستنەوە و چارەسەركردنی جۆرەها برین و شكان كارامە بوون. نەسیم دانی لەناو قەیسەری بوو قوماش فرۆش بوو، قورئانی پیرۆزیشی ئەزبەر بوو. جارجار لەدوكانەكەی چەند كۆپلەیەكی قورئانی دەخوێندەوە. ساڵە نووری لەهەولێر زمان ڕاستی جووەكان بووە. یوسف ساڵح و یوسف كوڕی یۆنان حەبیب هەریەكە بۆ ماوەیەك موختاری (تەعجیل)ی یەهودییان بوونە. جووەكان بۆ گوزەراندنی ژیانیان زۆر جۆر كاروپیشەیان كردووە، وەكو چایەچی و تەنەكەچی و پینەدۆزی و چەخماخسازی و جۆلآیی و بیناسازی و گەلێك پیشەی تریان هەبووە.

نووسەر و هونەرمەند و هەڵكەوتووەكانی گەڕەكی تەعجیل.

د. مارف خەزنەدار، جەمال خەزنەدار، مەلا مەسعود بێبەش، مەحمود زامدار، عەبدولخالق سەرسام، تەڵعەت سامان، د. سەروەر عەبدوڵلا، فەرهاد شەریف، مەوجود سامان، فەرەیدون سامان، ئەسكەندەر عوسمان، جەلال حەردان، محەمەد ئەحمەد ئەربیلی، فوئاد ئەحمەد، ئازاد ئەحمەد، عەبدولرەحمان ڕەسول، عادل مستەفا پەریخان، جابیر پیرداود، بەختیار كەمال شەعبی، د. جەلیل ئازید، سالار ئازید، ئەنوەر عەبدوڵلا، عەبدولقادر حەمەدەمین، سەلام كۆیی، فەیسەڵ محەمەد ساڵح، زرنگ فوئاد، محەمەد عەبدولخالق، د. عەبدوڵلا غەفور، عەبدولباست فەرهادی، نیهاد شەشخان، ئەحمەد ڕۆ ڕۆ، مستەفا پەژار، هاشم جەباری، د. ئیدریس هادی، جەلال خدر، حاجی ئەحمەد جامباز، مام سەمەدی كوورەچی، مام حوسێنی كوورەچی، مام حەمیدی كوورەچی، محەمەد محێدین عەتار، هەیاس كوورەچی، عارەب عوسمان، د. ئەحمەد فەرهادی، فازڵ پیرداود، جەمال هیدایەت، دڵشاد تەیب، جەوودەت شاكر، تەڵعەت عارف، زەعیم عەلی ئانەكەلی، جەمال داود، كەمال داود، ڕەمزی وەلی، جەمال حەمەدێ، غازی پیرداودە كۆر، عەبدولڕەزاق حەمە قوتە، نەجات واحید، عەبدولخالق واحید، سالم فەتاح، غانم فەتاح، دانیال قەساب، مونیر قەساب، نەجمەددین ئاوارە، زەكەریا

عەبدوڵڵا، عەلی ڕەسوڵ، ئیسماعیل ڕەسول، موئەیەد عەبدوڵڵا، نەجات خەتات، ئەحمەد عەبدولڕەحمان خەتات، زیاد موهەندیس، ئەحمەد عەزیز، مەحمود عەزیز، هاشم عەزیز، عەباس محەمەد حوسێن (حاجی مەمۆ)، عەباس عەبدوڵڵا یوسف، عوسمان پیرداود، حەبیب میرانی، مستەفا ڕەئوف عەواد، نەوزاد ڕەفعەت، ڕەزا سەید گوڵ، کامیل حەداد، مەجید غەمناک، شەمسەدین عەزیز، سەیفەدین عەزیز.

حەسارەکان

جگە لەو خانووانەی کە خەڵک بۆ خۆی دروستی کردبوو، چەند حەسارێکیش لە تەعجیل هەبوودو هەندێکیان تا ئێستاش ماون. حەسار بریتی بووە لە حەوشەیەکی گەورە و کۆمەڵە خانوویێک کە چەند ماڵێک پێکەوە ژیاون و لەڕووی کۆمەڵایەتیشەوە زۆر تێکەڵاوی یەکتر بوون، ئێواران بەیەکەوە دادەنیشتن و هەر ماڵەو خواردنی خۆی دادەناو بەیەکەوە دەیانخوارد، وەکو یەک خێزان مامەڵەیان لەگەڵ یەکتریدا دەکرد.

گرنگترین و ناودارترین حەساریش ئەمانە بوون: حەساری ماڵی ئەحمەد ئاغا. حەساری ڕەشیدی حاجی شێخ یونس. حەساری عەلی خدر دەلاڵ. حەساری ئەحمەد چەڵەبی لەخوار مزگەوتی شێخی چۆڵی، حەساری ئەحمەدە فەندی، کە دوو حەسار بووە حەساری گەورە کە بیست و پێنج ماڵێک بووە. حەساری فەتاح چەڵەبی کە ئێستا شوێنگەی گەورەترین شوقەی لەسەر دروست کراوە بەشوقەی دکتۆر عیسا ناسراوە.

باخچەی گڵکەند

ئەو گڵکەندەی ئێستا دەیبینین لە سەردەمی زوودا پارچە زەوییەکی تەختی بێ کەند و لەند بوو، بە موڵکایەتیش لە سەردەمی عوسمانییەکانەوە (سەنییە) بوو: (میری) بوو. بەپێی ڕۆژگار شار بەرە بەرە بەرەو فراوانی دەچوو، هەندێ لەدانیشتوانی قەڵات بەپێی کاری ڕۆژانەیان مگێزیان لە نیشتەجێبوونی خوارەوەی قەڵات دەکرد. بەماوەیەکی کەم لە گەڕەکی سەعدووناوە لە نزیک ئەو پارچە زەوییە خانوویێکی زۆریان دروستکرد و لێی نیشتەجێ بوون، بەرە بەرە خۆڵیان بۆ بیناسازی و کارگەی

خشتبڕین لێ دەبرد تا وای لێهات بووە چاڵ و قووڵییەکەی هەر زیادی دەکرد تا بوو بەزەلکاوێکی گەورە کە ڕووبەرەکەی (١٥٠٠٠م٢) دەبوو، کە وای لێهات لە ئەنجامی فراوانبوونی شاریش ئەم زەلکاوە کەوتبووە ناوەڕاستی شار و دەوروبەرەکەشی کرابووە جۆرەها خانوو باڵەخانەو شەقامی تازە، بەدرەختی بەرزو جوان و ڕازاوە بەگوڵ و زەلکاوەکەش دیمەنی شاری شێواندبوو ببووە مۆڵگەی مێش و مەگەز و جۆرەها نەخۆشی، کاربەدەستانی شار هەمیشە بیریان لەوە دەکردەوە چارەسەرێکی بۆ بدۆزنەوە تا لەساڵی ١٩٦٥ لە سەردەمی موتەسەڕیفی لیوای هەولێر بەهۆی ئەندازیارێکی هۆڵەندی نەخشەیەکی ڕێکوپێکیان بۆ کێشاو بەیارمەتی ڕێکخراوی خۆراکی جیهانی و بەسەرپەرشتی "ئەندازیار عەبدوڵڵا حەسەن خەفاف" لە بەشی ئەندازەی وەزارەتی شاردوانی و ئەشغال دەست بە جێبەجێکردنی نەخشە کراوە، لەکاتی دروستکردنیدا (٤٠٠) کرێکار بە بەردەوامی کاریان تێدا دەکرد. لەکۆتایی، هەر (١٧) ڕۆژ جارێک هەر کرێکارێک یەک کیسە ئاردی (٥٠) کیلۆیی و (١٥) قوتوو گۆشت و (٤) قوتوو پەنیر و (٤) قوتوو مرەبا و (٣٠) گرام چای و (١٥٠فلس)یان پێ دەدرا، سەرەڕای ئەم یارمەتییانەش هەر کرێکارێک ڕۆژانە لەسەر حیسابی پرۆژە (٣) سەموون و چەند پارچەیەک گۆشت و چایان پێ دەدا.

بەم شێوەیە تا ئەم کەندە قووڵە بێ ڕەزایە کرا بەم سەیرانگا ڕەنگینەو لە ساڵی ١٩٦٨دا تەواو کراوە.

مەزارگەو مزگەوت و شوێنە پیرۆزەکان

گەڕەکی تەعجیل چەند مەزارگەو مزگەوتێکی لێیە،

لەوانە: (چاکی بن عەردی، کە مەزارگەیەکی پیرۆزی کۆنە دەکەوێتە تەنیشت وەزارەتی شارەوانی، مەزارگەی ئیمام تەعجیل، مەزارگەی شێخی چۆلی کە لەناو مزگەوتی شێخی چۆلییە لە تەنیشت حەرەمی نوێژ، مزگەوتی شێخ نورەدین بریفکانی تا کۆتایی سالانی شەستەکان فێرگەی زانستە شەرعییەکان و ئاینی بووە.

مزگەوتی مەلا نەبی، مزگەوتی موفتی، مزگەوتی مەلای عابد، مزگەوتی خەلیفە خالید، مزگەوتی حاجی تەها قەساب. هەروەها دوو تەکیەشی هەیە یەکێکیان تەکیەی سەید سەعیدە کە دەکەوێتە نزیک مزگەوتی موفتی ئەوەی تریش تەکیەی خەلیفە جەلالە کە پێشتر دێر بووە لەپاشان کراوەتە تەکیە.

چاکی بن عەردی یەکێکە لە مەزارگە کۆنەکانی گەڕەکی تەعجیل، کە دەکەوێتە تەنیشت وەزارەتی شارەوانی و خەڵکی لەکۆنەوە رووی تێدەکەن هەروەک مەزارگەکانی تر، ئەم چاکە دەکەوێتە ژێر زەمینێک هەربۆیەش وای پێدەڵێن.

شێتەکانی گەڕەکی تەعجیل

هەرچەندە شێتەکانی تەعجیل بە پەنجەی دەست دەژمێردرێن، بەڵام لێرەدا بۆ ناساندن و یادەوەرییەکانیان تەنها باسی ناودارترینیان ددکەین ئەویش هەیاسە شێت و براکەیەتی. هەیاسە شێت کوڕی زدینەڵی حاجی جبرائیلە، کە بنەماڵەیەکی کوورەچی بوون. هەیاسە شێت لەنێو شێتەکانی هەولێر کە ناودارترین و بەناوبانگترین شێتە، دەتوانین بە سەرۆکی هەموو شێتەکانی سەردەمی خۆی دابنێین کە لە سالانی پەنجاکان تا هەشتاکان ژیاوە. هەیاس پیاوێکی چوار شانەو تێکسمڕاوو بونیادێکی زۆر بەهێز و پتەوی هەبوو، زۆربەی ژیانی خۆی لای هێڵی شەمەندەفەری (هەولێر- کەرکووک) نزیک گوندی گردە رەشەو هەروەها دەوروبەری کوورەی تۆپزاوە دەبردەسەر، بۆیە کوورەچییەکانی تۆپزاوە لە کاتی کوورە سووتاندنیاندا زۆربەیان شەوان کۆدەبوونەوەو لە ترسی هەیاس ئێشکگریان دەگرت، چونکە ئەگەر مەبەستی هەر کەسێک بووایە یەکسەر پڵنگ ئاسا پەلاماری دەداو بێ بەزەییانە ئەشکەنجەی دەداو بەردەوامیش شیشێکی ئاسنی ئەستووری پێ بوود و پێی دەکەوێتە گیانی خەڵکی و هەندێ جاریش رای دەوەشاندە خەڵک، بۆیە جگە لەدۆست و هاوەڵانی نزیکی خۆی کەس نەدەوێرا لێی نزیک بێتەوە، تەنانەت هەرکەس نەیدەوێرا سەیریشی بکات، گەورەو بچووک گەر نەیان ناسیباو سەیریان بکردبا ئەگەر ئاگای لێ بووایە کە سەیری دەکەن دەی ترساند و یا جوێنی پێدەدان. جارێکیان لە ناوەڕاستی هەشتاکان لە کۆلانی مزگەوتی شێخی چۆلی چەند منداڵێک گاڵتەیان پێ دەکرد، ئیدی بەدوای منداڵەکاندا رای کردو جوێنی پێدەدان و دەیگوت بتان گرم جەرگ و هەناوتان دەردەهێنم.

چۆنیەتی شێتبوونی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هۆیانەی کە لەنێو خێزانەکەیاندایە. هەر چەندە هەیاسە شێت لە بنەڕەتدا بنەماڵەکەیان دەمارەکی شێتییان هەبووە، بەڵام هۆی تەواو تێکچوونی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی (رۆژێکیان لەکاتی ئیشکردنی هەیاس لە کووردەدا کە لە خواردوە بووە، فازڵی براگەورەشی کە لەسەر کوورە بوودو ساقۆیەکی بەخۆی دادابوو بۆ سوعبەت و یاریکردن خۆی فڕێ دەداتە سەر هەیاسی بۆ ئەوەی بیترسێنێ. هەیاس بێ ئەوەی ئاگاداری لەم بەزم و ردزمەی براکەی بێ زۆر ترساوە و لە ئەنجامدا تێک چوو، باسی هێز و شان و چوارشانەیی هەیاسمان کرد، چەندە بەهێز بووە، زۆر کەس دەیانگێڕاوە. دەیانگوت کاتێ پۆلیس بەزەبری چەک گرتوویانەو بردوویانە بۆ بەندیخانە، بەندیخانەی شکاندووەو هەروەها دەڵێن: زنجیریشی بە هەردوو دەستی دەپساند. هەیاس زۆر لە چەک ترساوە و زۆرجار کە دەمانچەیان نیشاندەدا زۆر دەترساو بەپەلە رایدەکرد، زۆرجار دەمانچەی منداڵانیان نیشانداوە ترساندوویانە، هەر وایزانیوە دەمانچەی ڕاستییە، و هەڵاتووە.

هەیاس خەڵکی دەوروبەر و گەڕەکی تەعجیل و ناو بازاڕی بێزار کردبوو دەستی دەوەشاند، بۆیە حکومەت زۆر بەدوایدا گەڕاوەو چەندین جار گرتوویانەو لە دەستیان هەڵاتووە، تا دواجار لەساڵی ١٩٨٤بە هۆی ئەوەی کە سەربازێکی کوشتبوو رژێمی بەعس مەفرەزەیەکی پۆلیسی ناردە سەری و دەستگیریان کرد. دەنگۆی ئەوەش بلاو بۆوە بەنێو خەڵکیدا گوایە رژێم بە دەرزی کوشتوویەتی.

هەیاس برایەکی لەخۆی بچووکتری هەبوو ناوی موحسینە شێت بوو، کە زۆر بێ دەسەلات بوو، هەروەها واحیدە شێت و مەمۆ و چەندانی دیکە لەو گەڕەکە هەبوون..

گەرماوەکانی تەعجیل

گەرماوی مۆدە بەکۆنترین گەرماو دادەندرێت لە سنووری نێوان گەڕەکی تەعجیل و عەرەب کە ئەم بەڕێزانە سەر پەرشتییان کردووە: (حاجی عەبدوڵڵا حەمامچی و ئیسماعیلی زاوایی و عوسمان سلێمان و مشیر حەمۆ). ئەم گەرماوە تا کۆتایی حەفتاکانیش مابوو، ئێستا تەنها شوێنە خاپوور کراوەکەی ماوە.

گەرماوی سەعدوناوەش لە دوای گەرماوی مۆدە بەدووەم گەرماو دێت، کە لەکۆتایی ساڵانی پەنجاکان دروستکراوە و تائێستا لەکارکردندایە. دوای ئەویش گەرماوی ١١ ئازار دێت کە لە سەرەتای ساڵانی حەفتا تا ئێستاش ماوە، بەلام ئێستا نووسینگەی رۆژنامەی (هاوڵاتی)یە کە ساڵی (٢٠٠٧)ە.

فرنی سەموونی ئوتۆماتیکی (الاعاشة)

کارگەی فرنی گەورەی ئۆتۆماتیکی بوو. لە رۆژێکدا ژمارەیەکی زۆری سەموونی حکومی دەردەهێنا، ئەوەش لەبەر هەرزانی نرخەکەی، کە بە (٥ فلس) بوو. بەو دوا دواییە، لە هەشتاکان بوو بە(١٠فلس)، کارێکی زۆری کردبووە سەر ژیانی خەڵکی بەتایبەتی چینی ناوەندی و هەژارەکان، تەنانەت دەوڵەمەندەکانیشی دەپاراست، ئەم کارگەیەش دەکەوتە لای رۆژئاوای گەڕەکی تەعجیل و ئێستاش بینایەکەی هەر ماوە و لەسەر رووبەرێکی فراوان بنیات نراوە بەلام تاپێش ساڵانی راپەرین نیشی دەکرد و لەو ساتەوە تاکو ئێستاش هەر لەکار کەوتووە.

قوتابخانەی (اربیل الاولی) کە لە ساڵی ١٩٢٩ لە گەڕەکی تەعجیل دامەزراوە و لە ساڵی ١٩٣٢تێیدا دەست بە خوێندن کراوە. لە ساڵی ١٩٥٢ ناوەکەی گۆڕدراوە بۆ ئیبن خەلەکان و لە ٢٠٠٤/٩/١٥ گواستراوەتەوە گەڕەکی خانەقا، بەگوتەی (مامۆستا عەبدولکەریم) بەڕێوەبەری ئێستای قوتابخانەی سەرەتایی ئیبن خەلەکان (تێکەڵاو)ە کە داوای لە بەڕێوەبەرێتی پەروەردەی گشتی هەولێر کردووە بۆیان نۆژەن بکرێتەوە لەبەر ئەوەی لە سەرەتای دامەزراندنییەوە تا ئێستاش هیچ جارێک کەس ئاوڕی لێ نەداوەتەوە و نۆژەن نەکراوەتەوە کە دەکەوێتە ناوجەرگەی شاری هەولێر.

وەرزشوانەکانی گەڕەکی تەعجیل

وادیارە گەڕەکی تەعجیل هەر لەکۆنەوە مەیدان و گۆڕەپانی وەرزشکاران بووە، بگرە زۆر جار هەموو جۆرە وەرزشێکی تێدا ئەنجامدراوە، لەوانە:

١- سەلیم کوورەچی- سوارچاکی و زۆرانبازی لە ساڵانی شەست بۆ حەفتا کە گۆڕەپانەکەیان نزیک گۆڕستانی جوولەکەکان بووە.

٢- کامل حەداد- راهێنەر بووە لە ساڵانی ١٩٤٠-١٩٥٥ لەناوچەی گڵکەند، کە سەرپەرشتی ئاسن هەڵگرتن و غارغارێن و یاری سویدی بووە.

٣- تیپی تۆپی پێی گەڕەکی تەعجیل ساڵی ١٩٥٦ لەم بەڕێزانە پێکهاتبوو: (عارەب، نافع شەهاب، عەبدوڵڵا عەبدولوەهاب، یوسف شێخیل، ئیبراهیم رەسوڵ، کەمال عەلی، رەشید، جەلال رەحمان، ئیحسان عەبدوڵڵا، عەبدوڵڵا نەجم، رەقیب شێخان)

٤- یاریزانانی بەرزکردنەوەی قورسایی و لەشجوانی لە ساڵانی١٩٥٠ لەم بەڕێزانە پێکهاتووە: (رەفعەت تۆفیق، حامید حەمەد، باوەکر نەجم، مستەفا عەزیز، شێخ محەمەد خدر، مستەفا عەبدوڵڵا، محەمەد سۆفی، عەزیز رەسول خۆشناو، هاشم کوورەچی)

سەرچاوەکان

١- مێژووی شاری هەولێر لە کۆنەوە تا ساڵانی شەست، یوسف ئەحمەد دەرگەلەیی، سلێمانی ٢٠٠٢، لە بلاو کراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.

٢- هەولێرم وادیوە، بەرگی ١-٢-٣، مەولود بێخاڵی ساڵانی ١٩٩١-١٩٩٧-٢٠٠٥.

٣- تراث اربيل التاريخي، هادي رشيد الجاوشلي ١٩٨٥.

٤- وەرزش لەکۆنەوە تا ئەمڕۆ لە هەولێر (لەساڵانی ١٩٢٠-١٩٨٦) مەزۆ لەشکری عەزیز.

٥- گۆڤاری هەولێر ژمارە (٦) بەهاری ٢٠٠٠.

٦- حاجی جەلال حەمەد عەبدوڵڵا.

٧- هەیاس حاجی حەمەد نەبی.

٨- مامۆستا مەحمود زامدار.

٩- عەبدولکەریم عەولا عەزیز.

گەڕەکی کوران (رزگاری)

سنووری گەڕەکەکە

گەڕەکی کوران، کە لە ناوەڕاستی هەشتاکان بەڕەسمی ناوی بوو بە (رزگاری)، یەکێکە لە گەڕەکە کۆنەکانی هەولێر. سنووری ئەو گەڕەکە شێوەیەکی لاکێشەیی هەیە و شەقامی شەستی لای باکووریێتی و تا خانووەکانی کارگەی رستن و چنین کە باشووریەتی درێژتر دەبێتەوە. سنووری رۆژهەڵاتیشی شەقامی مەخموور یان بڵێین تخووبی گەڕەکی ئازادی و زانیاری و رۆژئاواشی شەقامی پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایانی (جاران)ە، ئەو شەقامەی هەڵدەکشێ بۆ گەڕەکی کوردستان. هەرچەندە ئەم سنوورە جاران لەلای باکووری لە شەقامی شەست مەتری دەپەڕییەوە تا وێستگەی شەمەندەفەر، کە تەلبەندێک بوو، لە شوێنی شەقامەکەش بۆلای وێستگە هەڵدەکشا نیوە کوردو چاڵ بوو و چەند پۆلیسێکی عارەبی مەخموور و هەندێک ماڵە کوردیشی تێدا دەژیا، تا دەرگای غابات. غاباتەکەش بۆیە هەربەناوی غاباتی کوران کرابوو. بەڵام لە دوای دروستکردنی شەقامی شەست مەتری لە لای باکوورییەوە، گەڕەکەکە بەرتەسک بۆوە. شەقامێکی دیکەی سەرەکیش ئێستا بەو گەڕەکە تێپەڕ دەبێت و پاسەکانی گەڕەکی کرێکارانی لێوە تێپەڕ دەبێت (شەقامی ئەلبان). جاران ئاوی میری لەلای کارگەی ئەلبانەکەوە، کە کەوتبووە سەر شەقامی شەست مەتری و تەنیشت غاباتی کوران و دەهات هەتا دەگەیشتە گردی (کلک مشک). خەڵکی ئەو ناوەش برنجیان لەبەر دەچاند و شینایییان لەبەر دەکرد، سەرەڕای ئەوەی بۆ دروستکردنی خانووەکانی کوران خولیان لەوێ دەهێنا. هەر لەوێش بەم خۆڵە خشتیان دەبڕی. لەبەر ئەم چاڵکردن و هەڵکەندنەی خەڵکی، ئاوی میری وەکو کەندی لێهات و فراوانتر بوو، یەکەم کەسیش خانووی لەسەر ئەم کەندە کرد، ماڵی "مام عوسمان گچکەڵە"یە، (باوکی یاریزانی دێرینی کوران و هەولێر غازی عوسمان، کە ئێستا ناوبژیوانی پلە یەکی عیراقە). خانووەکانی ئەودیو کەندەکە لەلای رۆژئاوا پێیان دەگوت گەڕەکی باخچان، لەبەر ئەوەی لەودیوی ماڵەکان شینایی لێدەکرا.

کێ کورانی ئاوەدان کردەوە؟

لە سەردەمی پاشایەتی، ئەحمەد چەلەبی بەدوای "حاجی کەریم شەریف"، کە ئەو کات لە گوندی رەشکینی مەڕدار بوون، دەنێرێ و پێی دەڵێت: وەرە واز لە گوندی بێنە و ئەو زەوییەم بۆ ئاوەدان بکەوە بەخۆڕایی بۆخۆتان خانووی لەسەر دروست بکەن. ئیدی وا دیارە لەگەڵ "سەید کاکۆی سەید رەسولی"، کە ئەوەیان لای رۆژهەڵات و حاجی کەریمیش لای رۆژئاوا دەست بەخانوو دروستکردن دەکەن.

هەروەها ئەوانەی بەر سەرەتاکانی ئاوەدانکردنەوەی گەڕەکی کوران دەکەون (حاجی یابە، خدری عارەب، مەلا قەهار، مەولود حەمە).

ماڵە گڵکەندییەکان

بەشێکی دیکەشی، کە بەگڵکەندییەکان بەناوبانگن لە ساڵی ١٩٦١، ئەو کاتەی حکومەت گڵکەندی بەقەرەبوو تێکدا، کە دەکاتە شوێنی ئێستای "باخچەی گڵکەند و هوتێلی شیراتۆن"، خوالێخۆشبوو (سەید گوڵ شێخ جەلال بەرزنجی) یەکێک بوو لە دانیشتوانی ئەم گەڕەکە، نزیکەی (٨٠ ٪) خەڵکەکە داوایان لە (سەید گوڵ) کرد، کە بچێ لە شوێنێک بۆ هەموویان زەوی بکڕێت، بۆ ئەوەی لەیەکدی دانەبڕێن. ئەوساکە گەڕەکەکە تەنیا چەند ماڵێک بوو، وا دیارە خوالێخۆشبوو لەسەر راسپاردەی خەڵکەکە لە ماڵی (چەلەبییەکان) لە کوران زەوی دەکڕێ، سنووری ئەم کۆمەڵە ماڵەش ئێستا لە نێوان سەرەتای شەقامی (٦٠) مەتری و دەرمانخانەی (کاوە)دایە.

کودەتا شوومەکەی ١٩٦٣

بەشێکی دیکەی کوران بۆ کودەتا شوومەکەی حزبی بەعس لە ساڵی ١٩٦٣ دەگەڕێتەوە، کە شاڵاوی سووتان و

وێرانکردنی گوندەکانی کەندێناوە و قەراجی دەست پێکرد. لە ئەنجامی ئەوە ناچاربوون خەڵکانێک لە گوندەکان ڕەو بکەن و زێد و شوێن و نیشتەجێیان جێبێڵن و بەناچاری روو بکەنە شار. خەڵکی ئەو دوو دەڤەر و دەشتەش زیاتر لە گەڕەکی کوران و ئەم ناوە گیرساونەتەوە. چونکە دوای رووخاندنی یەکجارەکی و شاڵاوی گەورەی ئەنفال و گوند تێکدانی هەشتاکانیش زیاتر خەڵکەکە گەڕەکەکەیان قەرەباڵغتر و پڕ جمەتر کرد.

ماڵە کوێتییەکان

چەند ماڵێک لە گەڕەکی کوران هەبوون، کە لەساڵانی پەنجاکان لە وڵاتی کوێت ژیابوون و ئیدی دواتر گەڕابوونەوە هەولێر و کورانیان کردبووە جێواری خۆیان، بۆیەش هەر بەماڵە کوێتییەکان ناسرابوون، ئەوانیش: ماڵی رۆستەم کوێتی و کوڕەکانی: (خالید و وەهاب و رەسول و محەمەد و مەولود) وخەلیل و جەلیل و بەهرام، کە لە شەڕی عێراق - ئێران شەهید بوو. هەروەها ماڵی ئەمین مرادخان، کوڕەکانی: ئەنوەر، محەممەد، ئیبراهیم، ئیسماعیل، جەماڵ و یوسف، کە هەردووکیان لە شەڕی عێراق - ئێران شەهید بوون.

کوڕەچییەکان

هەرچەندە کوڕەچییەکان زۆربەیان لەگەڕەکی کوران نیشتەجێ نەبوون، بەڵام وەکو کار و پیشە کە لەو سنوورە کوردیان هەبووە، لەوانەش: عەولا خۆخێ، مام عەباس کوڕەچی، مام زەینەڵ باوکی هەیاسە شێت)، ئەو شێتە زۆر ترسناک و زەبەلاحەی هەولێر، کە هەمیشە شیشەیەکی بەدەستەوە بوو، دواتر ماڵی فازڵی برای هەیاس لە ساڵی ١٩٧٥ هاتنە کوران. هەروەها مام جەعفەر، مام رۆژێ،... تاد.

باخچەییەکان

بەشێک لەو گەڕەکە، کە لای خواردووەی دەکا ئێستا بەشێک لە ماڵەکانی گەڕەکی کرێکاران و....لە سەری بنیات نراوە پێی دەگوترا باخچان، کە خەڵکانێک کاری شینایی و باخچەیان دەکرد و سەوزە و هێندێک تەرەیان دەچاند و لێشیان دەفرۆشت لەوانەش: مام غەفوور، مام وسوو، سەلامە کوێر، عەدنان و عادڵ قادر رەق و رەمەزانی برای، حەمە پێپان، شێخە، حاجی عەنتەر، سەید کەماڵ، سیامەند، مەجید،...

ناوی کۆڵان و کووچەکانی کوران

گەڕەکی کوران بەشێوەیەکی زۆر ئەندازەیی و راستە کۆڵانی رێکوپێک دروست کراوە، جا زۆر لەم کۆڵانانە ناویان لێنرابوو بۆ ناسینەوە و هەتا ئێستاش لای خەڵک بەو ناوانە دەناسرێنەوە، لەوانەش: کۆڵانی کارگەی بەفری، کۆڵانی لەکان، کۆڵانی سنجاویان، کۆڵانی سورچیان، کۆڵانی بەلوعە، کۆڵانی ئاشی مام عەزیزی، کۆڵانی سەید گوڵ، کۆڵانی عەیشێ بارزانی، کۆڵانی پیستە و...کۆڵانی سەید گوڵ، مام فەرهاد، مزگەوتی مەلا حەسەن، محەمەدی قاقەزچی، مام شەریف فرنیچی، حەسەن پۆلیس، شێمەی قەساب، جەلالی دوکاندار، مزگەوتی حاجی زایەر، سەید عەزیز، ئەحمەد ئۆمەر، ئەحمەدی عەتیان، سەید محەممەد، مزگەوتی مەلا مەعروف، عەلی جۆتیار یا کۆڵانی شێران، سەرتاشخانەی سرود، کۆڵانی گابەرەکە، حاجی جامی، وەستا کەمال... تاد

هاتوچۆ لە کوران

جاران هەموو رێگاوبان و شەقامەکانی ئەم گەڕەکە خۆڵ بوون، تا بەپێی ئەو زانیارییەی رەزا سەید گوڵی چیرۆکنووس دەڵێت: "ئەگەر بەهەڵە نەچووبم لە ساڵی ١٩٦٨ جادەیەکی تەسک و تریسک، کە لە شوێن ترەفیک لایتی ئێستای کورانەوە، واتە لە شەقامی شەستییەوە تا کۆتایی گەڕەکەکە دروست کرا. بەهەموو گەڕەکەکە ئەو شەقامەیان هەبوو. هەموو کارەکەشی لەبەرد رێژ کردن و قیرکردنی کاری دەست بوو".

ئەم شەقامە لە هەشتاکان فراوان کرا و کراوە بە چوار شەقام. جارانیش هاتوچۆی ئەم گەڕەکە بەجێب بوو، کە لە کۆتایی گەڕەک دەوەستان و بە (٥) فلس خەڵکیان دەگەیاندە ناو شار، ئەو شوفێر و خاوەن جێبە بەناوبانگانەی ئەوکات "مام سابیر و جێبە شڕەکەی، حاجی عومەر عەولا، سەید سابیرە شەل، حاجی محەممەد، مام خەلیل، مستەفای حاجی نادری مام مۆتەڵەگ". هەر لەسەر ئەم شەقامە و لەنزیک مەیدانی کرێکاران، گەراجی مەخمور و پیرداود و دەڤەری کەندێناوە بوو، کە بەجێب و لاندگرۆز و تاکسی و پەست و پیکاب خەڵکیان دەگواستەوە. ئەو بازگەیەی ئەم رێگایەش کە ئێستا لە کۆتایی گوند و کۆمەڵگای مامزاوەیە و پێشتر لەکارگەی قیر بوو، جاران بەرامبەر کارگەی رستن و چنین بوو لەسەر

سنووری کوران. هەروەها بەشێکی خەڵکی کوران بە ئامانەی ئازادی هاتوچۆیان دەکرد، ئامانەکە ژوورەوەی دوو بەش بوو، بەشی پێشەوەی ئیسفەنج بوو، نرخەکەی پازدە فلس بوو لای دواوەی دار بوو بە دە فلس. جگە خەڵکی نەداریش هەبوو بە پێیان هاتوچۆیان دەکرد، بەڵام دیسانەوە هەندێک لە خەڵکیش هەبوو پایسکلیان بە کار دێنا: (عوسمان شورتە، ئەحمەد شورتە، حەسەن شورتە، شێمە قەساب، مامە نادر، رەجەب پاسکلچی، مەلا مستەفا، ئەنوەر شبێلی و........

بن لەلووگان

لە مافە سەرەتاییەکانی منداڵە، کە تێر بێت و یاری و خۆشی بۆ دابین بکرێت. گەڕەکی هەژار نشینی جارانی کوران، مەگەر لە جەژن و بۆنەکان، ئەگینا منداڵان هەرگیز بەدڵی خۆیان تێریان نەدەخوارد و یاری و گەمەیان نەدەکرد. بەڵام ئەو رۆژە خۆشانەی گۆشت و پڵاوی جەژنەکان و جلی تازە و جەژنانەکان هەموو دنیای دێنا، چۆن روویان دەکردە بن لەلووگان کە کەوتبووە نزیک شوێنی گەراجی جێبەکانی هاتوچۆی شار (فلکەی کوران). لەوێش پایسکیل و کەر و عارەبانە و لەلووک و جۆلانەی بەکرێ هەبوون، منداڵان بەپارە و جەژنانەکانیان سواری دەبوون، هەروەها لەو کاتانە یاریی لگاویش باو بوو.

بەراوردێک لەنێوان کوران و ئازادی

لەسەرەتای دروست بوونی ئازادی و کوران بگرە تا بە ئەمڕۆش، گەر سەیری ئەم دوو گەڕەکە بکەین، دەبینین وێڕای ئەوەی کوران خاوەن ئەو هەموو رۆشنبیر و شۆڕشگێڕ و قارەمان و قوربانیدانەیە، بەڵام هەر جیاوازییەکی زۆر لەنێوانیاندا بەدی دەکەین،. لە کاتێکدایە، ئەم دوو گەڕەکە تەنیا یەک شەقام و چەند مەترێک نێوانیانە. ئازادی خاوەن کلتوورێکی شارستانی بەرەو مەدەنیەت و بورژوازی و...، کەچی کوران باڵی گوندنشینی و هەژاری و دەست کورتی و... پێوە دیارە. بڕوانە لە کوران بەحوکمی کلتوور و دەسەڵات و توانای ماددی، رەنگە بەشی زۆری کوران پارچەیەک زەوی دوو سەد مەتری کرابێ بەدوو لەتەوە، ئینجا دایک و باوکێک عەقڵییەتیان رێیان دەدا کۆمەڵێک منداڵیان ببێت، بۆ نموونە (٨) منداڵیان هەبێت. بەمەش هەر (١٠) مەترە بەر تاکێک دەکەوێت، کەچی لە ئازادی زۆر لە خانووەکان (٤٠٠ مەترە) دوو منداڵیشیان هەیە، کەواتە بۆ هەر تاکێک (١٠٠) مەتری بەر دەکەوێت...!!

خەستەخانە و قوتابخانە

جاران بنکەیەکی تەندروستی لەوپەڕی گەڕەک، لەسەر شەقامی شەست مەتری بەرامبەر غاباتی کوران هەبوو، کە دوای راپەڕین لەلایەن رێکخراوێکی فەرەنسییەوە بۆ هاوکاری و یارمەتیدانی پەککەوتە و قوربانیانی شەڕ، کرایە شوێنی دروستکردنی دەست و پێی پلاستیکی. بنکەیەکی دیکەش لە نزیک بنکەی پۆلیس و لای فلکەی کوران بوو، کە بە ناوی خەستەخانەی رووناکی بوو، لە ساڵی ١٩٧٠-١٩٧١ بیناکەی بۆ دروستکراوە، لەهەمان ساڵیش "سەباح شێرە" تەواوی پێداویستییەکانی نەخۆشخانەکە تەواو دەکات، خۆشی لە ساڵی (١٩٧١)ەوە لەوێ بە فەرمی دەوام دەکات، تەنیا ئەو ماوەیەی، کە شەڕ لەگەڵ بەعس دەست پێدەکاتەوە. لە ساڵانی گفتوگۆشدا بارەگای رێکخراوی ئازادی (پ.د.ک) لە نەخۆشخانەکە دەبێت، کە خۆشی بەرپرسی رێکخراوەکە بوو.

بنکەیەکی دیکەش ئەوە بوو لە دوای راپەڕین ئەو (مرکز شباب)ی لە کوران هەبوو، کە جاران شوێنی یاری و تیپە وەرزشییەکان و هەندێک کاری هونەری لە شانۆ و

تەشکیلی بوو، کرایە بنکەی تەندروستی (شەهید دکتۆر محەمەد باجەلان).

لەلایەنی قوتابخانەش، بۆخۆی کارەساتێک بوو، دەبوایە منداڵان بچنە قوتابخانەی بابا تاهیری سەرەتایی لە زانیاری یان قوتابخانەی ئازادی لە گەڕەکی ئازادی، تا لە حەفتاکان قوتابخانەی سەرەتایی کوڕان لەم گەڕەکە کرایەوە، بەڵام تا ناوەڕاستی هەشتاکان هیچ قوتابخانەیەکی ناوەندی و دواناوەندی لێ نەبوو. ئێستا لە سنووری ئەو گەڕەکە ئەم قوتابخانە سەرەتاییانە هەن: (هەرێم، رزگاری، نازناز، تابان، شاکر فەتاح/ جاران گەرمیان بوو، ئاراس/ جاران دجلە بوو، سۆلاف، بەختیاری، شەفەق، فریشتە، سەلاحەددین، ناوەدانکردنەوەی تێکەڵاو، کوڕان،...).

قوتابخانە ناوەندی و دواناوەندیەکانیش: (ناوەندی ساباتی کچانەی لەیلا قاسم، ئیبن خەلەکانی (کوڕان)، هەڵۆی کوڕان، دواناوەندی کچانەی چنار، دواناوەندی ئاوێستا (ئێواران). دواناوەندیی کچانەی بێخاڵ، ناوەندی گەرمیان).

نووسەر و شاعیر و رۆژنامەنووسان

ئێمە ئەوە ناشارینەوە، کە مێژووی خۆمان بەداهێنانەوە دەبەستینەوە، بەراستی داهێنەر و پیاوی مەزن و نووسەر و شاعیری ناودار و پڕ سەلیقە و بەتوانا و قەڵەم بەپێست لەم گەڕەکە هەن. بێگومان ئەگەر بێبەختی کورد و هەندێک جار تەمبەڵی خۆشمان نەبێت، نەک هەر لەتەواوی پارچە و بەشەکانی کوردستان، بەڵکو دەبوایە کەسانێکی وەک عەبدولخالیق مەعروف و شێرزاد حەسەن و... لای نەتەوە و وڵاتانی جیهانیش بناسرانایە و داهێنان و نووسین و فیکر و شاکارەکانیان بگەیشتایە بەر دیدە و کتێبخانەکانی ئەوان. جا ئەم گەڕەکەی هەولێر یەکێکە لەو گەڕەکە هەژارنشین و کەم خزمەت و لا لێنەکراوانەی، کە لە بەرایی هەموو گەڕەکەکانی ئەمڕۆی پایتەخت دێت لەڕووی رۆشنبیری و نووسەر و شاعیر و هونەرمەند. ئەمەش ناوی ئەو نووسەر و شاعیرانەیە کە دانیشتووی ئەو گەڕەکەن یاخود بەشێک لە تەمەنی نووسین و داهێنانیان لەو گەڕەکە دەست پێکردووە یان بەسەر بردووە: "دکتۆر مەولود ئیبراهیم حەسەن، دکتۆر هیمداد حوسێن، سەلاح قادر (سەلاح شوان)، نازم دڵبەند، نەوزاد عەلی ئەحمەد، خالید عوسمان تەها، رەزا سەید گوڵ، عەبدولموتەلیب عەبدوڵلا، سەلام مەحموود عەدر، پیرداود مەخموری، سەعدی عەلی. عەبدولرەحمان مەعروف، ئیدریس شەیداهۆ، حەمید ئەبوبەکر بەدرخان، سەعدوڵلا نوری، عەبدولرەحمان بێلاف، عەلی حەمەدەمین (عەلی بێچارە)، جەوهەر محەمەد عومەر، جەوهەر شێخانی، حەمە عەباس، فەرهاد محەمەد، مامەند محەمەد، عەلی شێخانی و هەنگاو ئەنوەر شێخانی، محێدین تەها، تەلعەت تاهیر، سەرکەوت رەسووڵ، رێبین رەسول ئیسماعیل، ئیسماعیل عەلی، رزگار عەبدوڵلا، دیار عەزیز شەریف، زیرەک عەبدوڵلا، حەیدەر جەوهەر، پوشۆ خدر، پۆڵا سەعدی، عەلی بەختەوەر، محەمەد گۆران، عەبدولقەهاری شێخ، دڵزار حەسەن، ئەکرەم خامۆش، عەبدولستاری پیرداودی، سەباح مەجید، نەریمان عەبدوڵلا، عومەر سوڵتان، سمکۆ عەبدولکەریم، شیرین قادر، نیهاد جامی، تاهیر کرمانج، رەشید رەسوول، شالاو، ئاری ئاغۆک، تاریق مستەفا ئەحمەد، چالاک بلباس، دەرهێنەر، جەمال حوسێن رۆژنامەنووس و توێژەری کۆمەڵایەتی.

هونەرمەندی شانۆکار و شێوەکاران

دەستەیەکی بەرچاویش لە هونەرمەند و شانۆکار و هونەرمەندی شێوەکار و بوارەکانی دیکەی هونەر و مۆزیک و گۆرانی لەم گەڕەکە هەن: (دارا محەمەد عەلی، نامیق عەلی قادر، ئەنوەر شێخانی، عومەر شێخانی، سەلاح محەمەد عەلی، سەعدی عەلی، بورهان جۆلا، سەرکەوت خدر سەلیم، ئەدیبە ئیسماعیل مامە، ئازاد خەمە، قاسم نووری، خدر حەیران، مام کانەبی زوڕناژەن، ئەحمەد مەلا زوڕناژەن، کاوە حەسەن، شەهرام نامیق، نەوزاد مستەفا، سەردار سنجاوی، سەرکەوت محەمەد، محەمەد زیرەک، سەعدی سنجاوی، ئەرسەلان سابیر، شالاو پیرباڵ، بارزان حوسێن، لوقمان حوسێن، گەیلان خەتات، حازم بندیان، تەنیا ئیدریس، محەمەد عومەر، خەتاب کاوانی، وشیار عەبدوڵلا، یوسف، یونس سمایل مامە، گۆڤار ئەنوەر، کوردستان، رۆستەم سابیر و سیروان سنجاوی، لە هەشتاکان تەها ئاغاجانی خانەقینیش لە کوڕان دانیشتووە.

توانا زانستییەکان

لەم گەڕەکە، سەرباری سیما و خەسڵەتی گوندنشینی و بێ دەرامەتی و دواکەوتوویی لە زۆر رووەوە، بەڵام کۆمەڵێک کادیر و پسپۆڕ و رۆشنبیر و دکتۆر و ئەندازیار و کەسی بەتوانای لێ هەڵکەوتووە، کە خزمەتیان بە گەڕەک و شار و هاوشارییەکانی خۆیان و خەڵک و خوا کردووە، ئەوانەش وێڕای پشتیوانی و هەوڵ و هاوکاری کەس و کار و خێزانەکانیان، زیاتر وەستاوەتە سەر توانا و بڕست و ئیرادەو مکوڕی خۆیان بۆ گەیشتن بەم پلە و پایە زانستی و عەقڵە پێشکەوتنخوازە. لەوانەش: شەهید دکتۆر برهان حەسەن کۆسە، د. جەوهەر تاهیر، د. ئەمیر حاجی مامە، د. فەیسەل عارەب، د. عوسمان عارەب، مامەند محەمەد قادر، د. عومەر قادر"عومەر سورچی" د. دلشاد عەبدولڕەحمان، د. سیروان مەحمود، د.حوسێن محەمەد، د. دڵدار عەبدولڕەحمان، د. سەلاح ئەبوبەکر بنیادنەر و خاوەن پشکێک لە نەخۆشخانەی ژینی تایبەت، د. ئیڤان سیامەند و د. کارزان سیامەند، د. مەقسوود ئیسماعیل، د. یووسف سەعدی، د. وشیار مەلا ئەمین، د. شوان محەمەد عومەر، د. نەریمان سمایل خدر، د. کەریم عەبدوڵلا، د. تاهیر مام بەکر حوسێن، کە بە نەخۆشی شێرپەنجە کۆچی دوایی کرد، د. سەعید عەبدولڕەحمان، د. زانا قادر پسپۆری ددان، د. شێروان ئەحمەد مەلا، دادوەر عەلی عەولا، دادوەر عوسمان یاسین، کە ماستەریشی لە یاسا هەیە، دکتۆر مەولوود ئیبراهیم حەسەن، دکتۆر ئیبراهیم ئەحمەد شوان، دکتۆر هیمداد حوسێن، کە ئەوانە دکتۆرایان لە ئەدەب وەرگرتووە و مامۆستای زانکۆی سەلاحەدینن. نەریمان عەبدوڵلا (ماستەر لە زمانی کوردی)، نەوزاد عەلی ئەحمەد (ماستەر لە ئەدەبی کوردی، یوسف نوری ماستەر لە زمانی کوردی، ئیبراهیم حەمەد حەسەن ماستەر لە ئەدەبی کوردی، دکتۆر ئازاد عەلی محەمەد دکتۆرا لە زانستی دەروونزانی، عومەر سابیر عومەر خوێندکاری دکتۆرا لە کۆمەڵناسی زانکۆکانی رووسیا، دکتۆر رۆستەم کەریم سەعید دکتۆرا لە بیرکاری، دکتۆر کەریم رەحمان دکتۆرا لە بایۆلۆژی، دکتۆر نادر مستەفا قادر دکتۆرا لە بایۆلۆژی، دکتۆر ئەکرەم عوسمان ئیسماعیل دکتۆرا لە فیزیای خاک، عەبدولڕەحمان پیرداود ماستەر لە فیزیای خاک، محەمەد سەلیم و سالم خالید و محەمەد سدیق هەرسێکیان ماستەریان لە کیمیا بەدەست هێناوە، فەرەیدوون عەبدولڕەحیم ماستەر لە بەشی مێژوو، ناسیح هاشم ماستەر لە بەشی ئیدارە، ئەبوبەکر حەمید و زیاد عەبدولڕەحمان عەبدوڵلا ماستەر لە یاسا، نیاز هادی ماستەر لە بەشی بیرکاری، رەشوان مەحموود ماستەر لە بەشی ئینگلیزی، دکتۆر عەبدوڵلا ئیسماعیل حەمەد بکالوریوس لە کیمیا و دکتۆرا لە کۆمەڵناسی، مامۆستا ئیبراهیم حەمەد حەسەن ماستەر لە ئەدەبی کوردی، د. سلێمان عەبدوڵلا دکتۆرا لە جوگرافیا. کۆمەڵێک ئەندازیار: "سەلاح تاهیر، فەرهاد محەمەد قادر، نەزار عومەر عەولا، نزار زەنوون، سەعید مستەفا غەفوور، عەباس محەمەد سەعید، نزار حەسەن، عادل محەمەد، رزگار ئەحمەد محەمەد، لوقمان فەرحان، ساڵح عەباس، ئاسیا، عارف ساڵح، عەدنان عەلی قادر، ئازاد مەجید، مەهدی کەریم، حەبیب خدر نەبی، عومەر عارەب، سەعدی مستەفا، حەیدەر مستەفا، بارزان سمایل فەلاح، لاجان مەحموود قادر، غازیە مەجید بایز، عەزیز ئیدریس، فەرهاد کەریم عەبدوڵلا، کوردۆ شەمسەددین مەحموود، شێرکۆ خدر ئەمین، ئەنوەر تاهیر عومەر، ئیبراهیم رۆستەم، جەرجیس، نوعمان شێخ محەمد، شاخەوان، کاکەمین مەولوود، بەشدار عەبدولڕەحمان خەیات، ئەرسەلان قادر، کە لە یانەی شەترەنجی هەولێر رۆڵێکی باڵای نواندووە.

تیپی کرمانج

لە گوران بنکەیەکی لاوان (مرکز شباب)ێک لە شوێنی ئێستای نەخۆشخانەی (شەهید دکتۆر محەمەد باجەلان) هەبوو، کە شوێنی چەندین یاری و تیپی وەرزشی و هونەری

بوو، لە سەرەتای هەشتاکان لەو سنوور بۆ لاوان کرایەوە. لەم بنکەیە تیپێک لە ساڵی ١٩٨٢ مۆڵەتی کارکردنی لەسەر دەستی مامۆستا سەعدی عەلی چیرۆکنووس و شانۆنامە نووس و دەرهێنەر وەرگرت، تیپەکەش چەندین کەس و لاوی لە کوران و هەولێر بە خۆوە گرتبوو (کامەران عەلی، سەعدی عەلی شێخانی، سەید کاکە جەلال، محەممەد عومەر، عەبدولڕەحمان مەعروف، فەرهاد حوسێن، گەیلان خەتات، پوشۆ خدر، عەبدولکەریم عەزیز، جەعفەر عەزیز، ئیبراهیم قادر، دلشاد عەبدولڕەحمان، ئەرسەلان سابیر، ئەحمەد عەباس، ئەحمەد محەممەد، عەبدولسەمەد عومەر، کەمال سابیر، غازی سابیر،...) نۆیەرە و یەکەم شانۆگەری تیپەکەش: (ژانی گوندەکەمان) نووسین و دەرهێنانی مامۆستا سەعدی عەلی بوو. کە لە ڤیستیڤاڵێک لە دهۆک بۆ هەرسێ شاری هەولێر و سلێمانی و دهۆک سازکرا، بەشداری کرد و لە هەولێریش هەر ئەم شانۆگەرییەیان پێشکەش کرا.

دوای ئەوەی مامۆستا سەعدی عەلی لە شاڵاوە ڕەشبگیرییەکەی بەعس بۆ سەر ڕێکخستنەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان لە ساڵی ١٩٨٤ دەستگیر کرا، ئیدی (موحسین محەممەد)ی دەرهێنەر و ڕەخنەگری شانۆیی لە ساڵانی ١٩٨٤-١٩٨٥ لەو بنکەیە چەند کارێکی منداڵانی نمایش کرد. (بێ خەمی ناو بەرمیلەکە، خولەی تەمبەڵ). دیارترین ئەکتەرەکانی ئەم شانۆگەرییانەش: (نەوزاد مستەفای شەهید، دلشاد ئەکرەم، محەممەد عومەر، ئەدیبە...تاد) بوون.

شۆڕشگێڕان و بزووتنەوەی کوردایەتی لە کوران

یەکێک لەو خاسیەتانەش کە ئەم گەڕەکەی پێ دەناسرێتەوە، بەشداری کردنیەتی لەو بزووتنەوە شۆڕشگێڕییانە، کە نزیکەی هەشتا ساڵە کورد لە باشووری کوردستان لە بەرامبەر حکومەتە یەک لەدوا یەکەکانی عیراقی دەیکات، بێگومان لە داهاتووشدا ئاسۆ لە سایەی بیرکردنەوەی شۆڤینییانە زۆر ڕوون نییە.

لەوانەش: (کاک کۆسرەت و سەعدی پیرە و شەهید پۆڵا و مەجیدە سۆر و خورشید شێرە و ڕەشید شێرە و هادی شێرە و شەهید خەسرۆ شێرە و خالید ڕەوەند و جەمال شینە و ئەحمەد پیرباڵ و سەروەر عەبدوڵڵا و م. ڕێبوار ئیسماعیل و حەمە سەر سپی و جەمال حەلاق و موحسین ئیبراهیم حەسەن و سەیدەکانی گردعازەبان: (سەید مەجید و سەید عەزیز و سەید عزەدین) و. عوسمان شوانی وەزیری نەخشەدانانی حکومەتی هەرێمی کوردستان. محەممەد ئیسماعیل عەوێنە، کە چەندین ساڵ بەرپرسی عەسکەری میحوەری کەرکووک بووە و بە (مام فەتاح) ناسراوە، یەکێک بووە لە دامەزرێنەرانی 'کۆمەڵەی جەنگاوەرانی پێشەنگی کوردستان' و خاوەنی ئیمتیازی ڕۆژنامەی 'جەنگاوەر 'یش بوو، کە یەک ژمارەی لێ دەرچووە. ئەم زاتە لە ڕێکەوتی ٢٦/٧/٢٠٠٢ کۆچی دوایی کرد. لە کەسە هەرە دیار و بەناوبانگەکانی نێو بزووتنەوەی کوردایەتین، کە ناکرێ مێژووی سیاسی کوردستان لە داهاتوودا بەبێ ئەوانە بنووسرێتەوە.

کوران هەم لە شۆڕشی کۆن و هەم لە شۆڕشی نوێدا بەرگری بێ وێنەی نواندووە، بەتایبەتیش لە هەشتاکانی سەدەی ڕابردوو بوو بە پەنایەک بۆ پێشمەرگەکانی کورد، هەفتە نەبوو مەفرەزەیەکی پێشمەرگە نەیەتە کوران و چەند کەسێکی سەر بەدام و دەزگاکانی ڕژێم بە سزای گەل نەگەیەنن!

لە کوراندا ڕۆحی کوردایەتی هەستێکی دەستە جەمعی بوو، خێزانی واهەبوو بە گەورە و بچووکیانەوە خەباتیان دەکرد، یەکێ لەم خێزانانە: خێزانی یاسین ئۆرمزیاری بوو، کە جگە لە خۆی کوڕەکانیشی و بە پاڵپشتی خوشک و خێزانەکانیان هەموو کات دەست لەسەر سنگ بوون بۆ هەر فیداکارییەک کە بەوان بسپێردرێ.

"سەبور یاسین" نموونەی قارەمانێتی ئەم بنەماڵەیە بوو لە ساڵی ١٩٩١ لە شەڕی ئازادبوونی کەرکووکدا لە

مەلا هەمزەی شیوعی

حەسەن شورتەو مەلا هەمزەی شیوعی - کوران ١٩٦٥

سەربازگەی لەیلان بەبریندارى کەوتە بەردەست ڕژێم و تا ئێستا شوون بزرە.

هەروەها نابێت دەورى "خەجە باوە" شمان لە یاد بچێت، کە ئافرەتێکی شۆڕشگێڕ بوو، ئەویش لە ڕاپەڕینەکەی ١٩٩١ شانبەشانی پێشمەرگە چەکی ختە شان و هەڵیکوتایە سەر دەزگای ئەمنی ئەو کاتەی ڕژێم لە هەولێر و لەو ڕۆژەدا چووە ریزی ئەو ئافرەتانەی کە لە نێو کورددا تا ئێستا مێژوو لە بیری نەکردوون.

چەندان شەهیدی دیکە: جەوهەر کاکل، شەهید فەرهاد سەرحان، شەهید عەلی پونگینەیی و جەوهەری برای، د. ڕەشید و ڕەشیدی برای، جەلیل ڕەوەند، جەمال بندیان (جەمال مەولوود چاوشین)، لوقمان شیوعی، هەردوو شەهیدی برا (غازی مەجید و ئەسعەد مەجید فەردد)، شەهید خدر کاکل لە قرناقە و پشت ئاشان شەهید بوو. شەهید عوسمانی کوڕی کە لە ساڵی ١٩٨٦ لە داستانی هێلاوە شەهید بوو. شەهید هەمزە بەهرام لە داستانی کۆڕێ شەهید بوو، شەهید سەلام حاجی ئەحمەد لە ساڵی ١٩٨٧ لە دۆڵی جافایەتی شەهید بوو. شەهید شینە عەولا شەمعوناوەیی، موسا مەلا لەتیف، خەلیل کەننە، سیامەند قادر جامچی، ساڵح عەدۆ، شەهید فەرهاد، شەهید سیامەند. لەعلی حەساری ژنێکی کوردپەروەر بوو لەگەڵ مام پیرانی لە لایەن بەعسیەکانەوە دەستگیر کران، لەگەڵ چەند ئافرەتێکی دیکە پاش ساڵێک ئازار و ئەشکەنجەدان ڕەوانەی زیندانی (ئەبوغەریب) دەکرێن، لە هەشتاکاندا دوای ئازادکردنی پلکە لەعلی تووشی نەخۆشی دەبێت و دوای چەند مانگێک دەگاتە کاروانی شۆڕشگێڕان و بە یەکجاری چاو لێک دەنێت. لە هەشتاکانیش (١٩٨٠) وەهابە شێت و باوکی و حوسێن نادر دەستگیر دەکرێن دوای ئەوەی مام ڕۆستەمی باوکی وەهاب لە ژێر ئەشکەنجە گیان لەدەست دەدا، ئەوانی دیکە حوکم دەدرێن، پاشان بە لێبووردنی گشتی ئازاد دەکرێن.

وەستا و دەست ڕەنگینەکانی کوران

خەڵکی کوران لەو نیشە سەنعاتکارانەی کە لە کوردستاندا هەیە لە زۆربەی بوارەکانی وەستای کارامەی لێ هەڵکەوتووە، کە لێرەدا ناوی چەند وەستایەک کە لە بوارە جیاجیاکاندا دەستڕەنگینی خۆیان سەلماندووە دەهێنین. دەستڕەنگین و دارتاش (حەمەد عەلی) باوکی هونەرمەند دارا محەممەد عەلی، وەستا سەعدی سەبەچی کە بۆ یەکەم جار غەباتەی بەکارهێنا، لە جۆلایی (محەممەد جۆلا)ی باوکی هونەرمەند بورهان جۆلا و وەستا کاکل جۆلا، هەروەها (وەستا محەممەد تەنەکەچی) لە وەستا هەرە کۆن و دەستڕەنگینەکانی بواری تەنەکەچێتی بوو. لەمانە هەندێکیان لە پیشەی وەستایەتی کاری بەرد و کاشی و مەڕمەڕ: (وەستا فازیل، عادیل، کەمال، شەمسەددین، بایز، سەلاح، ڕەفیق، وەستا سەید فەتاح، وەستا عەبدوڵلا، وەستا سینان) و چەندانی دیکەی وەکو وەستا سەرباز، حاجی مەجید، وەستا قادر و وەستا جەلال کوێخا عوسمان، وەستا حەمەدی عەتیان، وەستا مەجیدی مام بەکری لە کاری بیناسازیدا، وەستا خەلیل، مەلا ئەکرەم، حاجی خالند نەجار، مەغدید حاجی حەمەدەمین نەجار، حاجی برایم حەداد. جگە لە باش عەمبارەکانی سایلۆ لەوانە خولێخۆشبوو (مام پیرباڵ)....

چەقۆ کێشەکانی کوران

خەڵکی کوران، کۆچکردووەکانی گوندەکانی دەشتی هەولێر بوون، ئەمانە بەم کۆچە شوێنی نیشتەجێ بوون و جۆری کاریان گۆڕا، هەندێک لە گەنجەکان لە شوێنی تازەیان نەیانتوانی بەشێوەیەکی ئاسایی خۆ تێکەڵ ژیانی تازە بکەن شاریش بەوە ناسراوە کە چین و دەستەی نوێی

لێ پەیدا دەبێ یەکێ لەو چینانەی چەقۆکێشەکانن. جا ئەو گەنجانە تێکەڵ ئەو دەستەیە بوون، ئیدی چەقۆکێشیش وەک کلتوور دیاردەیەکی زۆر بەربلاو لەو گەڕەکە سەری هەڵدا. بە لێکدانەوەیەکی دیکەش دەکرێ بڵێین وەک ئەلتەرناتیڤێکی چەکیش بەکارهاتووە، چونکە لە سەردەمی رژێمی بەعس چەک قەدەغە بوو و هەموو کەس بۆی نەبوو، بەتایبەتی گەنجان چەک هەڵگرن.

شێرزاد حەسەنی چیرۆکنووسیش لە چاوپێکەوتنێکدا لە وەڵامی پرسیارێک: (ئەگەر نووسەر نەبوایە دەبوو بە چی؟) دەڵێت: "چەقۆکێشێکی کورانم لێ دەردەچوو"، کەواتە ئەمە بەڵگە و پشتڕاستکردنەوەی قسەکانمانە، ئەگەر یەکێک نەتوانێت داهێنان بکات ئەوە بەلاڕێدا دەڕوات و دەبێت بە چەقۆکێش. ئەم دیاردەیە لە چیرۆکی "زەلکاو"ی شێرزاد حەسەن لە کۆمەڵە چیرۆکی "گوڵی رەش"دا رەنگی داوەتەوە.

غاباتی کوران مەنزڵگای ئەدیبان و خوێندکاران

غاباتی کوران کە مێژووەکەی بۆ پەنجا ساڵێک لەمەوبەر دەگەڕێتەوە بەردەوام شوێنی خۆپێکەیاندنی رۆشنبیران و دەمەتەقەی سیاسی و حیزبی و هونەری و فکری بووە، ئەمە جگە لەوەی کە بەردەوام قوتابیانی کوران و گەڕەکەکانی دیکەش لەوێ خوێندوویانە، زۆربەی ئەو نووسەر و رۆشنبیرانەی، کە خەڵکی کوران هی وایان تێدایە ئەوەندەی لە غابات بوونە و خۆیان تێدا پەروەردە کردووە و رۆژگاریان تێدا بەسەر بردووە، هێندە لە ماڵەوە نەبوونە. جگە لەوەش وەکو سەیرانگایەکیش وابوو بۆ خەڵکی هەولێر بە گشتی و نزیک و دووروبەرەکەشی بە تایبەتی.

بەڵام بەداخەوە ساڵی ١٩٩٢ ئەو کاتەی کەمی سووتەمەنی زۆربەی شارەکانی کوردستانی گرتەوە، خەڵکی کورانیش وەکو تەواوی شوێنەکانی دیکە پەنایان بۆ بڕینەوەی داری غابات برد و دارەکانیان بڕیەوە و لەگەڵ زەوی تەختیان کرد.

ئەوکاتە چەندین لەو رۆشنبیرانەی کە ئەوێیان بە ماڵی یەکەمی خۆیان دەزانی، وەک ئەوەی خۆشەویستێکیان لەدەست دابێت بۆ چەندین رۆژ دەهاتنەوە و تا کوڵیان دادەمرکاوە لەو شوێنە دەگریان. لەو غابات پەرستانەش:

(سەربازی عەولا خۆخە، عەبدوڵڵا ئیسماعیل کە ئێستا مامۆستایە لە بەشی کۆمەڵناسی و شێخ ئەحمەد و شێرزاد حەسەن و ئیدریس شەیداهۆ و ئیبراهیم رەسووڵ (مەلا برایم)، زیاد عەبدولڕەحمان (مەلا زادە) و دڵشادی برای، هەر دوو برا مامەند و فەرهاد محەمەد قادر، ئەسعەد رەسووڵ، کازم ئەنوەر، رەجەب رووسی، حسامەددین عەلی رەسووڵ (زەندی)، شوان غەمبار، د. کاسترۆ، غازی عوسمان، بارانی فەرهاد، رۆستەم کەریم، خالس و...) چەندانی دیکە بوون. هەروەها ساڵی ١٩٩٤ سەرلەنوێ ئەمامیان لێ ناشتەوە و ئێستا دارەکان هەراش بوون و جوانی فێنکی و رووە شارستانییەکەیان بە ناوچەکە بەخشیوەتەوە.

کۆترباز و سەگبازەکانی کوران

کۆتربازی و سەگبازی و کەربازیش تا رادەیەک لە کوراندا سەردەمانێکی زوو برەو و بازاڕی تایبەتی خۆی هەبووە. کەم کەس هەیە لە کوران ژیابێت، نەزانێت ئەو کۆترەی کە لە ئاسمان دەفڕێت نەزانێت سەر بە چ تایەفەیەکە و خاوەنەکەی کێیە و چەند دەستی کردووە و چەندین لایەنی دیکەی وردی ژیانی بەڕوونی شی دەکاتەوە. کۆتربازی وای تیایە لە دووری چەندان کیلۆمەتر و بەیەک سەرنج دەزانێت کەوا ئەم کۆترە لە خاوەنەکەی تۆراوە و هێلکەی جێهێشتووە و نیازی گەڕانەوەی نییە. لەم کۆتربازانەش (سەربازی مام حوسێن، لوقمان ئەبو ریشە، ناقە کورانی، حاجی عومەری حەمە نۆفە، وەستا عەبدوڵڵای خەلیفە)ن.

بەنیسبەت سەگبازەکانیش، بەڵام ئەم جۆرەیان ئێستا

روو لە کەمین، بەهۆی گۆڕانی باری کۆمەڵایەتی و بەسووک سەیرکردنی ئەو کەسەی، کەوا سەگ رادەگرێ، کەربازانیش دەتوانین بڵێین حاڵی حازر بوونیان نەماوە، بەڵام کاتی خۆی لە کوراندا زۆر بوون و بازاڕی تایبەت بەخۆیان هەبووە. کەر بەخێوکردن پیشەیەکی کۆنی مەڕداری و جوتیارییە و کەر پێویستییەکی گرنگی ژیانی سەردەمانی زوو بووە لە کۆنەوە کورد گوتوویەتی: "ئەوەی کەرەکی نەبێ، کەرەکی تایینێ".

هەیاس زەینەل (هەیاسە شێت)

شێتەکانی کوران

کوران تاکە گەڕەکی هەولێرە کە شێتەکانی لە هەموو شاردا بەنێوبانگ بوو، کەسێ نییە لە هەولێر ناوبانگ و ئازایەتی هەیاسە شێتی نەبیستبێ و قسەیەکی خۆشی لێ نەگێڕابێتەوە، مامۆستایەکی خۆمان کە ئامۆزای هەیاسیشە زۆرجار قسە خۆشەکانی هەیاسی بۆ دەگێڕاینەوە دەیگوت: "هەیاس رۆژێک بەقتوو ئاوی چڵکاوی پێش ماڵی خۆیانی دەخواردەوە، برا گەورەکەشی چاوی لێدەبێ و پێی دەڵێت هەیاس ئەوە ماڵێ، بۆ ناچی لەوێ ئاو بخۆیەوە ئاخر ئەو ئاوە پیسە، خراپە. هەیاس ئاوڕێکی لێدەداتەوە و دەڵێت: "ئەها ئەها کاکیشم لێمان بووە بەدکتۆر". هەیاس چووبێتە هەر گەڕەکێکی هەولێر ژن و منداڵ و پیر و جوان خۆیان لە ژووردوە کوتاوە، بەڵام کە هاتۆتە هەر کۆڵانێکی کوران منداڵ بەبەرد و دار کەوتوونەتە دوای، بۆیە هەیاس دەیگوت: "ئەگەر منداڵی کورانم لەگەڵدا بێت دەتوانم حکومەت لە بەغدا بگۆڕم".

لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوە بکەین، کە هەیاس دانیشتووی گەڕەکی "سەعدوناوە" بوو، بەڵام لەبەر ئەوەی سنووری کوران و ژێر دیواری کارگەی بەفرەکەی کردبووە مەنزڵگا و شوێنی حەوانەوەی خۆی، هەروەها ماڵی فازلی براشی لە ساڵی (١٩٧٥)ەوە هاتبووە کوران، بۆیە هاتوچۆی کورانی دەکرد.

لەناو بازاڕەکەی کورانیش موحسینە شێت هەبوو، کە زۆر شێت نەبوو تەنیا هەندێک گێل و کاڵفام بوو، جا ئەویش بەزمی خۆش بوو، زۆرجار کیژ و کاڵ و ژن گاڵتە و تەشقەڵەیان پێدەکرد، ئەویش جوێنی دەدا و هاواری دەکرد، پێیان دەگوت موحسین عەیبە جوێن مەدە. ئەویش لە وەڵامدا دەیگوت: "ئەگەر بزن نەکا بێڵە بێڵێ، تەگەش ناکا هێلە هێلێ". کەریمە شێتی برای دەروێش رەحمان، جەمیلە شێت، رەوفە شێت کە حکومەت بزری کرد، پیرداوەدە شێت، جەمال و ئازادە شێت، بەکرە شێت، یاهووش (ئەوەش کورانی نەبوو، بەڵام زۆربەی رۆژان لە کوران بوو) بەشێکن لە شێتەکانی ئەو گەڕەکە.

بنکەی پۆلیسی کوران

کورانیش وەکو زۆربەی گەڕەکەکانی هەولێر بنکەیەکی پۆلیسی هەبوو، بۆ چاودێری کردن و چارەسەری کێشە و هەر مەسەلەیەکی دیکەی پشت پەردە. چونکە بەڕاستی بەعس و دەسەڵاتی سەدام هەموو شت و بوار و لایەنەکانی ژیانیان چەواشە و بە لاڕێدا بردبوو، پۆلیسیش بەمانای پاراستنی سەر و ماڵ و ژیانی خەڵک و بەدیهێنانی ئاسوودەیی و ئاسایش بۆ خەڵکە کەچی هەمیشە کارەکان پێچەوانە دەبوونەوە و کەلێنێک کەوتبووە ئەو نێوانەش (پۆلیس - خەڵک). هەرچەندە زۆرجاریش بەپشتیوانی و هاوکاری پۆلیس بەتایبەتی پۆلیسە کوردەکان زۆر کاری باش و خزمەت و پیاوەتی دەکرا، وەک راپەڕینی خوێندکارانی زانکۆی سەلاحەدین لە هەشتاکان، پۆلیس زۆر یارمەتی قوتابیانی دا. هەروەها پۆلیسێک بەناوی حەیدەر مەلا مەعرووف، کە خۆشی دانیشتووی کورانە، دەیگوت: "ئەو کاتەی لە ساڵی ١٩٨٤ سەرداری سەعید سۆفی تەقەی لە (ئیبراهیم زەنگەنە)ی پارێزگاری هەولێر کرد، لە ئێمە دیار بوو و ئەگەر بمانویستبایە دەمانتوانی تەقەی لێ بکەین، بەڵام نەمانکرد. جا لەسەر ئەو هەڵوێستەیان رژێمی بەعس بۆ ماوەی سێ مانگ پۆلیسە کوردەکانی لە بەغدا گرت و کەس سۆراغیشی نەدەزانین، بەڵام دواتر ئازادی کردن.

بنکەی پۆلیسی کوران شوێنەکەی لەکۆتایی گەڕەک و فلکەی کورانە، هەرچەند هەنگاو و تەنیا کۆڵانێک دووری شەقامی سەرەکی مەخمور بوو، بەڵام لەدوای راپەڕین ئەم

بنکەیە ئاوەدان نەکرایەوە و ئێستا ماڵێکی تێدایە. ئەم بنکەیە جارێک لەسەردەمی شۆڕشی ئەیلول بەسەری دادرا و شەڕ و پێکدادانێک ڕوویدا. لەوانەی تا ئێستا پلەی بەرزیان لە ڕاژەی پۆلیسی وەرگرتووە: هاشم پیربال بەڕێوەبەری پۆلیسی دێگەڵە، عەبدولخالیق تەلعەت بەڕێوەبەری پۆلیسی هەولێر،...

خدر قصاب

بازاڕی کوران

هەمیشە و لە هەموو شوێنێک پێداویستی و زەرورەت شتێک دێنێتە پێشەوە، بازاڕ و پێویستی ژیان و خەڵکیش کڕین و فرۆشتن و بازاڕی دروست کردووە، ئەوەتا ئەمڕۆ لە پاڵ تەواوی بوارەکانی دیکە هەنارده و هاوردە و بازاڕ و لایەنی ئابووری تەحەکومی باری ژیانی خەڵک و وڵاتان دەکات و لە شێوە سەرەتایی و سادەکەش نەماوەتەوە و پەرەی سەندووە و زۆر بایەخی پێدەدرێت.

ئەم بازاڕەی کورانیش پێویستی دانیشتووانی گەڕەکەکە پەرەی پێداوە و بازاڕێکی گەورەی لێ وەبەرهێناوە، بەوەی ڕەنگە سەرەتا لە عارەبانەیەک و کۆشکێک و دوکانێک و دووانەوە پێکهاتبێت و ئەو بازاڕە هاوچەرخە نەبووبێت، کە ئەمڕۆ لە چ بوار و بابەتێک شتێکت مەبەست بێت و دڵت بیخوازێت، لەوێ دەستت دەکەوێ.

ئەم بازاڕە بە بازاڕی کوران ناسراوە و شێوەی ئێستاشی لەسەر شێوازێکی ڕێک و پێک و لەسەر بنەمای کۆڵان و شەقامەکان دروست کراوە، کە کەوتۆتە نێوان هەردوو شەقامی مەخموور و ئەلبان. بەدرێژایی لە شەستییەوە تا دەگاتە خانووەکانی کارگەی ڕستن و چنین، بەجۆرێک کەوا ئەم نێوانە (مەبەست هەردوو شەقامە سەرەکییەکەیە) چەند کۆڵان لەم سەر بۆ ئەو سەر بەشێوەیەکی ئەندازەیی ڕێک درێژ بۆتەوە و لەناوەڕاستدا نێوانێکی فراوان و چەند مەتری هەیە، بازاڕەکەی لە خۆوە گرتووە و هەندێک جاریش بۆیە پێی دەگوترێت بازاڕی "ناو کوران". ئەم بازاڕە لە دوای بازاڕی گەورەی ناو شارە، ئەگەر بازاڕی تەیراوە لە قەبارە و جۆر و بابەت خۆی لەشانی بدات. ئەمە وێڕای ئەم بازاڕ و دەیان دوکانەی کەوا ئێستا لەسەر ڕاستە شەقامی ئەلبان دروست کراون، لە پاڵ بازاڕێکی گەورەش لەسەر شەقامی مەخموور بەدرێژایی بەری کوران و ئەوبەریش لە گەڕەکی زانیاری و ئازادی.

ئەم بازاڕە لە پێویستی ڕۆژانە لە تەڕە و سەوزە و ساردەمەنی و شیرنەمەنی و جوانکاری و وردەواڵەی ماڵ و پێویستی قوتابخانە و بەرگ و پۆشاک و پێڵاو و خواردەمەنی و گۆشتفرۆشی و چەند دوکانێکیش بەتایبەتی لە بەهاراندا بۆ فرۆشتن و ساغکردنەوەی (ماست و پەنیر و لۆڕ و کەنگر و کاردی و تۆڵەکە) و هەروەها نانەواخانە و چێشتخانە و چایخانە و تۆمارگا و وێنەگر و پیشەی دیکەی وەک زێڕینگەریی و بەرگدروویی و کارەباچی و سالۆن و سەرتاشخانە و جامچی و بۆڕیچی و تەنەکەچی و دروست کردنی تانکی و دارتاشی و مۆبیلیات و چاکردنەوەی ڕادیۆ و تەلەفزیۆن و ڕیکۆردەر و بەفرگر و فێنک کەرەوە و پانکە و ترومپای ئاو و سۆبە و پەرەمێز و دیسانەوە گەراجی فرۆشتنی گەچ و چیمەنتۆ و پاتری ئۆتۆمبێل و کەل و پەلی کارەبایی و نووسینگەی کۆمپانیاکان و دەرمانخانە و هەروەها کلینیکی چەندین دکتۆری پسپۆڕ و بواری جیا جیاش هەن. بەڵام یەکەم پزیشک، کە لەو گەڕەکە کلینیکی کردبێتەوە دکتۆر "عەبدوڵڵا مستەفا"بوو، لە ئافرەتانیش : د. مەیامین عەبدولحەمید و د. بەهرین بوون.

یەکەم دەرمانخانەش بەناوی دەرمانخانەی یاسین بوو، ئەم پیاوە عەرەبێکی موسڵ بووە و لە سەرەتای هەشتاکانەوە دەرمانخانەکەی کردۆتەوە، سەرەتا "مەهدی هادی شێرە" کاری لەگەڵدا کردووە، پاشان "یوسف"، کە یاریدەدەری پزیشکییە تا ساڵی ١٩٩٥ لەوێ بەردەوام بووە. ئەم "یاسین" ناوە لە دوای ڕاپەڕین دەگەڕێتەوە موسڵ، بەڵام لەوێوە لە ناردنی دەرمان و پێداویستی بۆ دەرمانخانەکەی هەر بەردەوام دەبێت، کاتێکیش دەسەڵات بەم کارە دەزانن دەستگیری دەکەن و پاشان ڕەوانەی باشووری عێراقی دەکەن، وا دیارە هەر لە ڕێگا گیان لەدەست دەدات، ئەمەش دژایەتیکردنی ڕژێمی بەعس و

سەدام چەند پات دەکاتەوە لەبەرامبەر خەڵکی کوردستان، لەم رووەشەوە بە هەموو جۆرێک گەمارۆی خستۆتە سەر کوردستان و هاوکارانی کوردیشی سزاداوە.

دواتر لەم گەڕەکە دەرمانخانەی کاوە، دەرەنگتریش دەرمانخانەی نائلە کرایەوە، بەڵام ئێستا تەنیا دەرمانخانەی کاوە لە کارەکەی بەردەوامە، بەڵام دیاردەیەکی دیکەش هەیە، کە پتر لەدوای راپەڕینەوە سەری هەڵدا و پەرەی سەند، ئەویش جۆرە دەرمانخانەیەکە و شوێنی بچووکترە لە زۆربەی گەڕەکەکان لەلایەن یاریدەدارانی پزیشکی و کەسانی ئەم بوارە کرانەوە، کوران دەیان دەرمانخانەی لەم جۆرەی لە بازاڕ و کۆڵانەکان لێ کراوەتەوە.

لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوەش بکەین گوایە یەکەم ئافرەتی دەرزی لێدەر لەم گەڕەکە (زاریێ)ی دایکی (شێرزاد حەسەن)ی چیرۆکنووس بووە. جا پێویستە ناوی هەندێک کەسی دیکەش لە بوارە جیاجیاکان بێنین، کە زۆربەیان راستەوخۆش نەبێت ناڕاستەوخۆ پەیوەندییان بە بازاڕەکەوە هەیە، لەوانە کاخدر قەساب لە کۆڵانی تانکییەکە، خانوویێک بەکرێ دەگرێت و دوکانێکی گۆشت فرۆشی لێدەکاتەوە، کە بەیەکەمین گۆشت فرۆشی کورانیش دەدرێتە قەڵەم، کە دواتر سالانێکی دوورودرێژ کوڕەکانی (ئیسماعیل، سیامەند، پوشۆ، گەیلان) لەسەر ئەم کارە بەردەوام بوون.

هەروەها (شێمە قەساب)یش یەکێکە لە گۆشتفرۆشە کۆنەکانی گەڕەک و چوار ژنی هێناوە تا ئەمڕۆش بەقەد ژمارەی ژنەکانی داو لەسەری سپی نەبووە.

دەروێش رەحمانی پاڵەوانی هەندێک لە چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن، ماڵی لەدەو کەندێ لە نزیک شەستی بوو، بە هاوینان گندۆرەی دەفرۆشت و بە زستانانیش رەشۆڵە.

یەکەم نانەواخانە لە کوران، پێشمەرگەی ماندوونەناس (سابیر مەجید قورشاغلویی) لە سالانی شەستەکان داینا، فرنەکە کولێرە بوو، چەند شاگردێکی هەبوو بە سەبەتە کولێرەیان بۆ ناو شار و چێشتخانەکان دەبرد.

یەکەم کەس فەتاح ئیبراهیم حەمەدەمین لە کوران دەستی دایە کاسبی (پارە بەهێلکە) لە سالی ١٩٦٠، دوو زەمبیلەی بەدەستەوە دەگرت و بانگی دەکرد (پارە بەهێلکە، چوار هێلکە بەدرهەمەک). لە کوران لە مالان دەیکڕییەوە، لە ئازادی و شوێنی دیکەش سێ هێلکەی بە درهەمەک دەفرۆشتەوە.

هەر بەم کاسبییە کەرێک و عارەبانەیەکی کڕی و ئیدی وازی لە (پارە بەهێلکە) هێنا، دەستی بە قوماش فرۆشی کرد، دەچووە گەلاڵە و سنووری ئێران، قوماشی ئێرانی وەک: (ئەنگۆرە، خیابان، جەرسە)ی دەهێنا و لە کوران و گەڕەکەکانی ناوشاری هەولێر بە کەر و عارەبانەکەی دەیفرۆشتەوە.

لەو دوکاندارە هەرە کۆنەکانی دیکەش: حاجی بەکرو هەردوو برا (سمایل شەل و حەسەن کۆسە) هەروەها سەوزە فرۆشەکانی سەرەتا: (جەلالە کوێر، قاسم بلبلاس، مالی عەزیز تۆدەر، ئیبراهیم عەولا مەخمووری، یاسین پیرداود.)

یەکەم و سەرەتای دیکەش

* یەکەمین فەرمانبەری تەندروستی کورانی: عەلی ئیسماعیل پیرەبابی بوو.
* هەوەڵین جۆلا: عەزیز جۆلا، سەباح جۆلا، مام یابە، ئەنوەر رەشید حەمەد، سمایل قادر مستەفا، رەحمان قادر مستەفا، محەمەد جۆلا باوکی هونەرمەند برهان جۆلا.
* فەتحیە قەڵەو کە بەیەکەم لێف دروو لە کوران دەژمێردرێت، ژوورێکی بەکرێ دابووە (حەمید) ناوێک، گوڵی دەستکردی لە کاغەز دروست دەکرد و دەیفرۆشت.
* تەونکەران: زاریێ باپیر، زارێی برایمی، زبێدە ئیسماعیل، بەهیە سارمەمی، خەدیجە حەمەد عەبدوڵلا، خەجە حاجی قادر شێروانی، روقیە حاجی قادر، حەنیفە حاجی شەریف، سەبری سابیر.
* بەیتارەکان: حاجی قادر محەمەد، مام تاهیر بندیان، مام خەلیفە حەسەن، مام جەواد مەلا قەرەیی، عومەر ئامان، حەمەدەمین قازیخانەیی،.... قادر خەجی یەکەم کەس بوو لە کوران لە مالی خۆی کاری دەکرد.
* یەکەم بەرگدرووی ژنان (نەعیمە مەلا مەعروف)ی خوشکی شەهید عەبدولخالق بوو، هەندێکی دیکەش دەڵێن ئافرەتێکی دیکە هەبووە لە سەرەتای شەستەکان بەناوی (خونە سلێمان) دەستی داوەتە دروومان.
* یەکەم کەس کە کەبابچی بووبێ لە کوران لە سالی

١٩٦٧ "ڕەشید عەلی ئەحمەد ئۆرمزیار" بووە، بەڵام دوکانەکەی لەناو شاری بووە.

* یەکەم کەس لە کوران، لە ساڵی ١٩٥٧ دەستی دایە کارەباچییەتی"محەمەد عەلی وەلی" و کوڕەکانی: "کەریم، سەلاح، سەباح، قادر" بوون.
* یەکەم کەسێک لۆبیای بەتام و تەیرەن عەبابیلۆکەی دەفرۆشت، خوالێخۆشبوو "مام جەعفەر" بوو. ئەم پیاوە تەیرەن عەبابیلۆکەی بۆ سەرنج ڕاکێشانی منداڵان بەشێوەی کەڵەباب و مریشک و تاوس بەقالبی تایبەتی دروست دەکرد، هەروەها مەلا هەمزەی شوعێش لۆبیا فرۆش بوو.
* کۆنترین چایخانەکانی ئەم گەڕەکە لە فلکەی کوران هی سەید ئەنوەری بوو لە قوڕ دروست کرابوو، هەروەها چایخانەی سەید محەمود حەمەد گابەرەکە، کە قەوانێکی لە چایخانەکەی دانابوو حەیران و لاوکی (ڕەسول گەردی، کاوێس ئاغا، محەمەد عارف جزراوی،...") لێدەدا. چایخانەی مام غەریبیش لەناو کوران هەبوو، لە حەفتاکان بۆ یەکەم جار تەلەفزیۆنی ڕەش و سپی لە چایخانەکەی دانا.
هەروەها چایخانەی عەولا خۆخێ لەسەرەتای کوران لە نزیک ماڵی سەید کاکۆی بوو، چایخانەی عەلی عەزیزی هەبوو، کە بە چایخانەی "کرێکاران" ناسرابوو، ئەمەش لەبەرئەوەی مەیدانێکی گەورەی کرێکاران لەبەردەم چایخانەکە و لەسەر شەقامی مەخمووڕ، کە لە کورانەوە تێپەڕ دەبوو هەبوو، هەموو بەیانییان لەوێ هەرکەسێک ئەگەر وەستا و کرێکاری بویستبا سۆراغی دەکردن، هەمدیسانەوە چایخانەی ئەبو زێد و چایخانەی کانەبی و چایخانەی عوسمان قادریش هەبوون.
* مردووشۆری پیاوان: دەروێش محەمەد، مام عەزیز، ڕەحمان بابەکر
* مردوو شۆری ژنان: سوڵتان و گولستان دوو خوشک بوون، کیژەخان عەزیز کوردە و حاجی عەیشێ.
* مامانەکان: کیژخان، حاجی مریم، بەهیە.
* بۆ کاری ئوتووش یەکەم کەس هەردوو برا جەوهەر و کەماڵ قادر عەبدوڵلا، بەر لە هەشتاکان دەستیان داوەتە ئەو کارە.
* محەمەد عەلی لە دارتاش و کەسە پڕ سەلیقەکانی ئەم گەڕەکە بوو، کە دواتر دوو هونەرمەندی لەسەر دەستی پەروەردە دەبن.
* کاری بۆریچێتی لە کوران لەسەر دەستی جەلال قادر عەبدوڵلا، مامەند ڕەمەزان، حاجی مەغدیدەوە سەری هەڵداوە.
* کاری چاکردنەوەی ڕادیۆ و تەلەفزیۆنیش لە کوران لە مام جامییەوە دەست پێدەکات، باوکی نووسەر و هونەرمەند نیهاد جامی، کە پاشتر عومەر زەینەل و شەهید ستار سادق و سەمەد سەعید کوردە و حەیدەر مەعروف و عوسمانی برای، گوایە دەشڵێن لەو گەڕەکە یەکەم کەس ماڵی وەزیرە کۆری تەلەفزیۆنیان کڕیوە.
ئەو تۆمارگایانەی هەوەڵین جار لە کوران کراونەتەوە بۆ فرۆشتنی کاسێتی گۆرانی و مۆزیک هەریەکە لە تۆمارگای شەماڵ خاوەنەکەی (جەوهەر مەعروف)، تۆمارگای ڕزگاری خاوەنەکەی ئەبوزێد و براکانی، تۆمارگای خالیقی خاوەنەکەی سەباح شوانی بوون.
* بیر لێدەرانی کوران: حاجی نادر و دەروێش قادر و مام ڕەحمان بوون.
* کارگەی بەفری مام فەتحی لە کوران کۆنە: هی چەند دەوڵەمەندێکی هەولێر بوو، کە بەشێکی مام فەتحیشی تێدا بوو، زۆر جاریش لە کاتی نەبوونی بەفر دەبووە شەڕ و ئاژاوە، کە جارێکیان خەڵک لەگەڵ تەقەی پۆلیس و ئینزیبات بریندار بوو، ئەوانەی بەفر فرۆشییان دەکرد: حاجی حوسێن، خالید شینە، جەباری مام حەمەدەمینی، جەبار مەعرووف.
* یەکەم کەس لە هەولێر بەگشتی و لە کوران بەتایبەتی "محەمەد جمهوری" بووە، دوای ڕووخانی پاشایەتی لە ساڵی (١٩٥٨) پارەی پاشایەتی بە کۆماری گۆڕیوەتەوە، بۆیەش هەر بەم ناوە ناسرا.
* **موختارە بەراییەکانی گەڕەک:** مام باپیر، حەسەن عارەب و قادر موختار بوون.
* **پۆلیسە بەراییەکانی کوران:** ئەحمەد شورتە و حەسەن شورتە بوون.
* چەند حەسارێک لە کوران هەبوو، کە هەریەکەی نزیکەی بیست ماڵی لێ دەژیا و بەهەر هەموویان یەک ئاودەست و یەک گەرماویان هەبوو، ئەوانیش حەساری حاجی خەلیل، حەساری شێخ محێدینی، حەساری

کەریم پاسکلچی.
* لەکوران تا ساڵی ۲۰۰۰ گەرماو نەبوو تا گەرماوی قەرەچووغ لەلایەن: (خالید شینە) کرایەوە، بۆیە خەڵکی کوران پەنایان بۆ گەرماوی دیکە دەبرد.
* ئەوانەی لەم گەڕەکە لە یاری فۆلکلۆری کوردەواری کەرەمستانێ بەناوبانگ بوون: (حوسیلە چایچی، سابیر جامچی بندیان، عەلی حاجی حەمەد عەیشێ، رەشید عەلی ئەحمەد کەبابچی).
* مام عەزیز سۆدەر لە ناوک هێنانەوە زۆر ناودار بوو.
* جەبار یاسین وەرزشوانی گۆرەپان و مەیدان، پلە یەکی لەسەر ئاستی عێراق بەدەست هێناوە.
* یەکەم ئاش لە کوران ئاشی (مام عزیز)ی بوو لە ساڵی (۱۹۵۸) دامەزرابوو، ئاشی (حەمکۆ)ش هەبوو بە ئاو کاری دەکرد.
* وێنەگرە هەرە بەرایییەکانی کوران (شەعبان) کە گەڕۆک بوو وێنەی رەش و سپی دەگرت، هەروەها (کەمال مەحمود و ئەنوەر شبێلی و سەید عادل و مەهدی)یش بە سەلیقە و دەست رەنگین.
* لە خۆشنووسە سەرەتاکان: عەبدولقادر، زیاد مەلا زادە، گەیلان.
* یەکەمین زێرینگر لەناو بازاڕی کوران دەستی دابێتە ئەو کارە: "عەبدولرەزاق تاهیر بندیان" بوو دوای ئەویش: "عەبدولڕەحمان یابە رەحمان" دێت. یەکەم ئافرەتیش کە کڕین و فرۆشتنی زێری دەکرد: "مریەم دەلال" بوو.

سەید گوڵ بەرزنجی

* یەکەمین کەس لەسەر شەقامی ئەلبان بەرامبەر خانووەکانی ئیدارەی محەلی پاقلاوە و کێکی دروستدەکرد: "وەستا رەفیق"بوو.

کێڵگەی توێژینەوە

لە ساڵی "۱۹٦۰"دا کێڵگەیەکی توێژینەوە لەلایەن ئەندازیار: "حیکمەت ساکۆ" سەرپەرشتی دەکرا

تەکیە و مزگەوتەکان

لەم گەڕەکە چەندین تەکیە و مزگەوت هەن، کە بۆ کاری خێر و زیکر و خواپەرستی دروست کراون و سۆفی و مورید و لە خواترسان هامووشۆی دەکەن و لە نزیکەوە یەکدی بەسەر دەکەنەوە. بێگومان لەو گەڕەکەش کۆمەڵێک مزگەوت و تەکیە هەن، ناویشیان لە بابەتی سەرەکی تەکیە و مزگەوتەکانی شاری هەولێر هاتووە، بۆیە بەپێویستی نازانین ناوەکان دووبارە بکەینەوە، هەر ئەوەندە کە ئاماژە بەناوی یەکەم مزگەوت بکەین، کە مزگەوتی مەلا مەعروف باوکی (عەبدولخالیق مەعرووف)ی شەهید بوو، کەوا لە ساڵی ۱۹٦۳ دروستکرا و ئێستا بەمزگەوتی (مەلا زاهیر) ناسراوە. یەکەم تەکیەش، تەکیەی خوالێخۆشبوو (سەید گوڵ شێخ جەلال بەرزنجی)یە، کە لە ماڵەکەی خۆی ژوورێکی فراوانی کردبووە تەکیە، لە عەسر بەدواوە تا ماڵ خەوتنان ریش سپی و حاجی و کەسایەتییەکانی گەڕەک و خەڵکی دیکە دەهاتنە لای. ئەوانەی بەردەوام سەردانیان دەکرد، سەید کاکۆ سەید رەسول، سەید حوسێن گردعازەبانی، مەلا حەسەن، مەلا زاهیر، مەلا مەعرووف، مەلا نوری، حاجی مەولوود، حاجی عوسمان گەلاڵی و...تاد.

سالۆن و سەرتاشخانە

دوای گەورەبوونی گەڕەک و پێشکەوتن و چاوکرانەوەی خەڵک، مەسەلەی رازاندنەوە و خۆ جوانکردن و روو هەڵگرتن و داو لێدان و سەرتاشین بەشێوەی مۆدێرن سەری هەڵدا. جا لەم گەڕەکە ئەوە زۆر بەسەرەتایی و لەماڵەکەی خۆی لەبواری ئافرەتان دەستی بەکار کرد (عەیشێ بارزانی) بوو، کە ئەوەک هەر لە کوران لە هەولێر ناوبانگی

هەبوو، هەمیشە ماڵەکەی جمەی دەهات و ئافرەتی وا هەبوو. سرەی وەبەر نەدەکەوت بۆ ڕۆژێکی دیکە دوا دەخرا، مەگەر کاری پەلە و بووک بووایە سرە بری بۆ دەکرد. هەندێک جاریش بۆ خۆی و هەگبەکەی سەردانی ماڵە دەوڵەمەند و پیاو ماقووڵەکانی دەکرد، ئەمەش بۆ لێزانی و دەست ڕەنگینی، هەروەها بۆ ڕووخۆشی و قسە خۆشەکانی ئەو دەگەڕایەوە.

لە سەرتاشە هەرە سەرەتاکانی پیاوانیش (کەریم حەلاق، محەمەد عەلی باوکی هونەرمەند "دارا و سەلاح" بوو. هەروەها سەرتاشخانەکانی "ئەستێرە"ی محەمەد ئەمین، ئازاد حەللاق، گیان پۆلا، "سەرتاشخانەی زیرەک" ی عیزەدین مەولوود و عەسکەری برای، "بێریڤان"ی نەوزاد حەمەد، دیسانەوە جەمال حەلاق و عەبدولستار و عەبدولقەهار و سامی خالد. سالۆنی ئافرەتانیش: بووک، ڕازاوە، پۆلا،...هەبوون.

پرۆژەی ناوی کوران

لەوکاتەی بیرە ئیرتوازییەکەی کوران لێدراوە، بەبۆری ئاویان بۆ ماڵەکان نزیک کردەوە. ئەمەش زیاتر بەهەوڵ و هیمەتی خوالێخۆشبوو (سەید گوڵ) و چەند کەسێکی دیکەی خێرومەند لەسەر خەرجی خۆیان، بۆریان بەناوەندی کۆڵانەکاندا هێنا و بەلوعەیان لەسەری کۆڵانەکاندا قیت کردەوە تا ماڵەکان سوودی لێوەربگرن و ئاوی لێ ببەن: ئەمە درێژەی کێشا تا حکومەت بۆری ئاوی بۆ تەواوی کۆڵانەکان دابەشکرد.

پیاو ماقووڵ

هەڵبەتە لە هەموو شوێن و گەڕەک و دەورانێک پیاو ماقووڵ و ڕیش سپی و خەڵکی بەهەیبەت و ناودار هەن، لە کورانیش ئەوانە هەبوون: سەید گوڵ بەرزنجی، سەید کاکۆ (چاونەترس و حەق بێژ بوو)، مەولود حەمە، سەلیم خدر لەک (لەبەر دەرگای ماڵی سەکۆیەکی دروست کردبوو، هەموو عەسران قاوەی لێ دەخواردەوە). هەروەها مام فەرهاد مەولوود (سمێڵ گەورە) هەبوو هەر خەریکی تاژی بەخێو کردن و ڕاو بوو، حاجی عوسمان گەراری و خاڵە مام ندو.

حاجی عوسمان گەلالی

چەند ڕووداوێک لە کوران

کەسێکی هەمیشە یاخی لە ڕژێم بەناوی (محەمەد قادر لاسووتای) هەبوو. وا دیار بوو خەبەری لێدرابوو، بۆیە حکومەت بە زرێپۆش و ئۆتۆمبێلی سەربازی و چەک و تفاق دەوری کورانی گەمارۆدا، پاش شەڕ و پێکدادانێکی چەند کاتژمێری، کە هاووڵاتییەک شەهید بوو، ئەویش چەندی لێ بریندار و پێکان، خۆی بەدەستەوە نەدا و بەدەستی خۆی خۆی کوشت.

* لە ڕۆژانی ڕێککەوتننامەکەی ساڵی ١٩٨٣ی نێوان یەکێتی نیشتمانی کوردستان و حکومەت شەڕ و پێکدادانێک لە ڕێکەوتی (٦/٥) لەم گەڕەکە ڕوویدا. ئەمەش ڕۆژێک بوو کاک سەفین مەلا قەرە و سەلاح شینە بۆ سەردان هاتبوونە ماڵی خوشکێکی کاک سەفین لە کوران، لەو دەرفەتەدا ماڵی سەید قەهار هاتنە سەریان و تا دوای مەغریب شەڕ و تەقە بەردەوام بوو، کە لەو نێوانەدا پێشمەرگەیەک بەناوی حوسێن محەمەد شەهید بوو، هەروەها ئافرەتێکیش بەناوی (ڕابیعە سێودین)ی خێزانی حاجی جەمیل بەرکەوت. ئەوەی جێگای سەرنجە (مەلا مەعرووف شێراوەیی) کە وتارخوێن و پێش نوێژی مزگەوتی حاجی فەهیمە بوو، شەڕەکەش لەنێوان مزگەوت و ماڵەکەی ئەودا بوو، ویستی بچێتە ناوبژی و نێوانیان و شەڕەکە بوەستێنێ، کەچی یەکێک لەو پیاوانەی ڕژێم، کە مەفرەزەکانیان هاتبوونە سەیر و چاودێری شەڕەکە زۆر بێ چاوڕووانە بەمامۆستای گوت: "یا شێخ فەرقی نییە لە کام لا دەکوژرێ، گرنگ کوردێک کەم بێتەوە، بۆیە پێش لێت دەدەین!"، هەردەم و هەمیشە ئەوە بەرنامە و بیر کردنەوە و پیلانی گڵاوی بەعس و داگیرکەرانی کوردستان بووە.

* ئێوارەی ڕۆژی پێش نەورۆز لە سەردەمی ڕژێمی بەعس لەزۆربەی گوند و شار و شارۆچکە و بستێکی ئەم کوردستانە ئاگر هەڵدەکرا و داکۆکی لە ڕەمزی سەرکەوتن و نەورۆز و جەژنی کوردان دەکرا، جا لەو گەڕەکەش ئاگریان هەڵدەکرد و بەتایبەتیش منداڵان لەسەر شەقامی مەخموور لەچەند شوێنێک بەدرێژایی شەقامەکە تایەی ئۆتۆمبێلیان ڕیز دەکرد و ئاگریان تێبەردەدا و ڕێگایان دادەخست و

بەدیار ئاگرەکەوە چەپلە ڕێزان و سروودی (ئەم ڕۆژی ساڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە)یان دەگوت. ئەمە زیاتر کاردانەوە و دژایەتیکردنی دوژمن بوو، چون بەو ئاگر و کارانە زۆر سەخڵەت دەبوو. لەو دەمەش هەر ئۆتۆمبێلێکی حکومەت یان پۆلیس و مەفرەزە و جاش بهاتایە بەر بەرد دەدرا و هۆیهای لێدەکرا، جاری وا هەبوو لە ڕۆژێک چەند جار ئاگردکان لەلایەن پۆلیس و مەفرەزەکانەوە دەکوژێنرانەوە. بەڵام دووبارە و چەند بارە هەڵدەکرانەوە، پۆلیسەکانیش چونکە کورد بوون زۆر بەدەگمەن ئازاری خەڵکیان دەدا.

* تراژیدیایەکی دیکەی ئەم گەڕەکە لە ساڵی ١٩٨٧ دوای ئەوەی کە چەند گەنجێکی سەر بە ڕێکخستنی حزبی شیوعی دەستگیر کران و لەسێدارە دران، خانووەکانیان بەسەر کەلوپەل و ماڵەکانیاندا ڕماند و وێران کرا، ئەم شەهیدانەش: مەسعود قادر، نشێو عومەر، کارەسول رەمەزان، محێدین عەزیز بوون.

گەڕەکی ئازادی

گەڕەکی ئازدی بەوە لە هەموو گەڕەکەکانی دیکەی هەولێر جیادەکرێتەوە، کەوا زۆربەی دانیشتوانەکەی خوێندەوارن و ئەم توێژە خوێندەوارەش هەر لەفەرمانبەر و مامۆستا و ئەندازیار و دکتۆرەوە دەست پێدەکا تا بەرزترین پلەی کاربەدەستی دەوڵەت دەگرێتەوە. تا جاری وا هەبووە فەرمانبەری دەوڵەتی بە پلەی وەزیریشی تێدا هەڵکەوتووە: ئەوەش هەر لەکۆنەوە تاوەکو ئێستاکەش بەوشێوەیە بووە، چونکە گەڕەکی ئازادی لەگەڵ دروست بوونییەوە هەموو ئەوانەی هاتوونەتە ئەو گەڕەکە، خوێندەوار و کەسانی تێگەیشتوو بوون. خەسڵەتێکی دیکەی ئەم گەڕەکەش ئەوەیە. هیچ یەکێ لەماڵەکان باڵندەو مریشک و ئاژەڵیان ماڵی نەکردووە. وەکو زۆربەی گەڕەکەکانی دیکەی هەولێر سیمای کووچە و کۆڵان و شەقامەکانیان ناشرین نەکردووە. لەوەش شارستانیانەتر ئەوەیە کە هەموو خێزانەکانی ئەو گەڕەکە وەکو یاسایەکی کۆمەڵایەتی لەسەر ئەوە کۆکن کە منداڵ جگە لە کاتی دەوامی قوتابخانە بەهیچ شێوەیەک لە ماڵ نایەتە دەرەوە و هەرزەکارەکانیش بەهەمان شێوە لەسەر کوچەو کۆڵانەکانی گەڕەک نابینرێن.

ئەوانەی گەڕەکی ئازادییان دروست کرد.

١- نەشئەت محەمەد - بەڕێوەبەری پەروەردە.
٢- شێخ تەیب - بەڕێوەبەری خەزێنە.
٣- محەمەد حەسەن دزەیی - بەڕێوەبەری بانکی زراعی.
٤- قادر قرگەیی - خانەنشین.
٥- کەمال شاکر مەحمود - مامۆستا
٦- عەلی جوکل عەباس بەریا - بەڕێوەبەری قوتابخانەی خەبات.
٧- ئیسماعیل حەیدەری (مدیر معامل بنزین)
٨- عەبدولمەسیح ئەللاویردی - مودەڕیس.
٩- ئەحمەد عەلی حەیاوی - بەڕێوەبەری قوتابخانەی ئێواران.
١٠- فاتیح مەزهەر - مامۆستا.

ئەوانەشی کە سەرپەرشتی دروستکردنی خانووەکانیان دەکرد.

بەڕێوەبەر- محەمەد حەسەن دزەیی. یاریدەدەرەکان- علی جوکل بەریا. ئەحمەد عەلی حەیاوی.

ئەوانەی کە وردبینی و ژمێریاری پارەکانیان دەکرد. عەبدولمەسیح ئەللا وێردی- فاتیح مەزهەر- قادر قرگەیی.

چۆنییەتی دروستبوونی و ناونانی گەڕەکی ئازادی

لەو بارەیەوە "مومتاز حەیدەری" کە یەکێکە لەدانیشتوانی گەڕەکی ئازادی. گوتی: لە هەر گۆڕانکارییەکی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتیدا. شار بەرەو گەورەبوون دەڕوات و چینی ڕۆشنبیر هەوڵدەدات کە گەڕەکی تازە بەجیا لە گەڕەکەکانی دیکە لە شارەکەیان بکرێتەوە. دیارە هەر لەو ڕوانگەیەوە گەڕەکی ئازادی لەشاری هەولێر

بەدەستپێشخەری چەند مامۆستایەکی شاری هەولێر لەگەڵ ئەندازیار (ئیحسان شێرزاد) کە ئەوکات سەرۆکی کۆڕی کورد بوو لە بەغدا ئەو گەڕەکە دروست کراوە. سەرەتاش گەڕەکەکە تایبەت بووە بەو مامۆستاو فەرمانبەرانەی کە ئەندام بوون لە کۆمەڵەی دروستکردنی گەڕەکی ئازادی، کە پێشتر ناوی گەڕەکەکەش (ئیسماعیلییە) بووە. بەردی بناغەی پڕۆژەی دروست کردنی گەڕەکەکە دانراوە. موتەسەریفی هەولێر (پارێزگار) ئیسماعیل حەقی پڕۆژەکەی ڕەزامەندی لەسەرداوە و تاساڵی (١٩٥٨) گەڕەکەکەش هەر بەناوی ئەوەوە بووە. واتا (ئیسماعیلییە). بەڵام دوای چواردەی تەممووزی (١٩٥٨) ناوەکەی گۆڕا و بووە بە گەڕەکی ئازادی. ئەمەش هیممەتەکەی دەگەڕێتەوە بۆ (مامۆستا هەمزە) کە ئەوکات ئەندامی مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستان بوو. ئەو پێشنیاری کرد لە لیژنەی سەندیکای ژووری پارێزەرانی هەولێر، کە ناوی گەڕەکی ئیسماعیلییە بگۆڕێ بە ئازادی. ئەوەبوو کە کۆبوونەوەیەکی فەرمی کراو بە بڕیارێکی فەرمی ناوەکەی کرا بە ئازادی. ئەوکات گەڕەکی ئازادی هەمووی لە چینی فەرمانبەران بوون، هەتا ئەوانەیش کە دەهاتن و دەبوونە کرێچی، ئەوانیش هەمووی فەرمانبەر بوون.. بەهەرحاڵ ئەم گەڕەکە یەکە لە گەڕەکە هەرە پێشکەوتووەکانی شاری هەولێر. هەروەها مومتاز حەیدەری گوتی: ڕووبەری خانووەکانی ئەم گەڕەکە هیچی لە پێنج سەد مەتر کەمتر نییە و ئەو خانووانەشی کە کەوتوونەتە سووچ و زاویەکان لەو ڕووبەرەش زیاترن و ئەمەش بەوجۆرە بووە، کە کۆمەڵەی دروستکردنی بیناکان لەسەری ڕێککەوتوون. دواجار ئەوەشیان وت کە بۆخۆیان لە ساڵی (١٩٧٠) هاتوونەتە ئەو گەڕەکە و پێشووتر، واتە بە ئەسڵ ئەوان خەڵکی گەڕەکی عارەبانی شاری هەولێرن. خانووەکان مەتریان بەپانزە فلوس کران و بە دوو هەزار و سەد دیناریش تەواو بوون.

لەبارەی وردەکاری دروستبوونی ئەم گەڕەکە، (عەلی جوکل) بەو جۆرە دەستی بە قسەکانی کرد. یەکەم جار زەوییەکەمان مەتری لەسەر پانزە فلوس کڕی و (٥٤) خانوومان لەسەر ڕووبەری پێنج سەد مەتری دەست پێکرد. (ئیحسان شێرزاد) کە ئەندازیارێکی ناوداری شاری هەولێر بوو. ئەو بۆ خۆی هەموو نەخشەکانی بۆ هەر پەنجاو چوار خانووەکە دروست کردو. پاشان دەستمان بە لێدانی بادلۆ کرد. کە بادلۆکەشمان تەواوکرد (من و محەمەد حەسەن و ئەحمەد حەیاوی) چووینە لای وەزیری مالییەی ئەو کاتی عێراق و پێمان گوت: ئێمە کارێکی وامان لە بەردەستدایە و دەمانەوێت لە بانکی عەقاری پارەمان بۆ سەرف بکەیت تاوەکو خانووەکانی پێ تەواو بکەین. وەزیر ئەوکاتە بەسەردان هاتبووە هاوینەهەوارەکانی کوردستان و گوتی: " من لە گەڕانەوە دێمە لاتان و سەیری کارەکە دەکەم و ئەگەر بەو جۆرە بوو کە ئێوە دەیڵێن ئامادەم یارمەتیتان بدەم، بەڵام تا کارەکان نەبینم هیچ ناڵێم، چونکە دەترسم ئەو کارەتان پێنەکرێت." ئەوەبوو لەگەڕانەوەدا وەزیر هاتە لامان، کە ئیش و کارەکانی بینی زۆر سەرسام بوو، بەڵێنی دا کەوا هەر گەڕایەوە بەغدا بەزووترین کات پارەمان بۆ ڕەوانە بکات. ئەوە بوو گەڕایەوە بۆ بەغدا یەکەم وەجبە (روبعە ملیۆنێکی) ئەوکاتەی بۆناردین، ئێمەش بەردەوام کارەکانمان پوختترو خێراتر دەکرد. هەشتا کرێکار و بیست وەستامان هێناو چووینە موسڵ و لەوێش قۆنتەراتچییەکمان بەناوی (سەلیم حەمۆک) هێنا. ئەوەبوو تا دەهات وەستاو کرێکارمان زیاتر دەکرد و سێ کوورەچی هەبوو ئەوانیشمان هێناو گوتمان وەرن لەمەودوا تەنها ئیش بۆ ئێمە بکەن و تەنها مەرجیشمان ئەوەبوو، کە قالبی کەرپووچەکان لای ئێمەبێ و بەوجۆرە بێت، کە ئێمە دەمانویست چونکە ئەوەی ئێمە داوامان دەکرد گرانتر بوو، بەڵام دەبووایە بە شێوەیەکی تایبەتی کەرپووچەکان دروست کرابان. ئەوەبوو دواتر لەگەڵ کوورەچییەکان لەسەر ئەوە ڕێککەوتین کەوا هەر (هەزار کەرپووچمان بە شەست دینار) بۆ دروست بکەن. ئەمەش زۆر گران بوو، بەڵام کەرپووچەکانیش تایبەتی بوون. دوای ئەوە بەپارەکە پیکاب و قەلابێکیشمان کڕی و هەر پەنجاو چوار خانووەکەمان تا پەنجەرە هێناو ئیتر دوای ئەوە وەجبەیەکی دیکەشمان پارە وەرگرت و هەر پەنجاو چوار خانووەکە و خانوویێکی دکتۆر و یانەی ئازادی و لەگەڵ حەوت دوکانیش هەموویان بەیەکەوە تەواو کرد. قوتابخانەی ئازادی کچانیشمان بە حکومەت دروست کرد. وەجبەی یەکەمی خانووەکان کە پەنجاو چوار خانوو بوون لەساڵی (١٩٤٨) دەستمان پێکرد و لەساڵی (١٩٥٢) تەواومان کرد. واتا ماوەی چوار ساڵی ڕێکی خایاند. دوای

تەواوبوونیش ئاهەنگێکی گەورەمان لە یانەی ئازادی سازکرد و پەنجاو دوو وەرەقەمان هێناو خستمانە ناو سندوقێکەوە و ناوی پەنجاو دوو کەسی لەسەر تۆمار کرابوو خانووەکان هەمووی بەتیر و پشک دابەش کرابوون تەنها من و ئەحمەد حەیاوی بەبێ قورعە و دوو خانووی بەدڵی خۆمان هەڵبژارد، ئەمەش لەسەر پێشنیازی خەڵکەکە خۆیان بوو، چونکە ئێمە ئەو دووانە هەر لەسەرەتای پرۆژەکە تا کاتی تەواو بوونیشی لە هەموویان هیلاکتر بووین. خانووەکانیش هەموویان هەریەکە و دوو هەزار و سەد دیناری ئەوکاتی تێچوو. مانگانەش لەبری ئەو پارەیە حکومەت سێ تا شەش دیناری لە مووچەکەمان دەگێڕایەوە، هەر یەکە و بە پێی زۆر و کەمی مووچەکەی. دوای تەواو بوونی خانووەکان و راستەوخۆش لەساڵی (١٩٥٢) پارچەیەکی دیکەی زەویمان بۆ هەمان مەبەست کڕییەوە و لە هەمان کەسیش، کە کابراکە ناوی (حاجی حەیدەر) بوو. پارچەی یەکەمیشمان هەر لەوی کڕیبوو، بەڵام جاری پێشوو مەتری بەپانزە فلوس کڕیمان و جاری بەم دواییەش مەتریمان لەسەر هەژدە فلووس کڕی، (عەلی جوکل) بەردەوام بوو لەسەر قسەکانی و گوتی: لە وەجبەی دووەم بەخەڵکەکەم گوت. کاکە با ئێمە بیر لە دوارۆژی خۆمان و منداڵەکانمان بکەینەوە و پێشنیازی ئەوەم کرد کە ئەمجارەیان هەر کەسەو لەتەنیشت خانووەکەی خۆی بە رووبەری پێنج سەد مەتریش بە بۆش لە تەنیشت خۆیەوە بهێڵێتەوە و لەدوارۆژدا هەرکەسەو دەتوانێ خانوویێکی دیکەی بەهەمان شێوە لەپاڵ خۆی بۆ منداڵەکانی دروست بکات یاخود هەر چۆنێک بێت ئەگەر نەشیکات بەخانوو دەتوانێ بیفرۆشێت و پارەکەی چەند قاتی خۆی دەکاتەوە، بەڵام چەند پیاوێکی نەزان گوتیان، دەمانەوێت کۆلێتێکمان بۆ دروست بکەن و زەوی بەتاڵمان ناوێ. هەر چۆنێ بوو قسەکانی ئەوان چووەسەر و وەجبەی دووەمی خانووەکانیش تەواوبوو، بەهەمان کاتی پێشووتری وەجبەی یەکەم. هەموو جارێکیش خانووەکان بە قورعە دابەش دەکران یەک راستیش لەسەر خاوەنەکانیان تاپۆ دەکران. جاری دووەمیش دوای ئەوەی ئازادی بوو بە

نافیع یونس

گەڕەکێکی گەورەی سەد و هەشت ماڵی. لەسەر بڕیاری پارێزگاری ئەوکاتەی هەولێر. ئاو لە قەلاتێ بەبۆری شەش ئینجی بۆ ئازادی راکێشرا و هەر لەسەر فەرمانی ئەویش دایرەی کارەبا لە گەڕەکی ئازادی دروست کراو بووین بەخاوەنی ئاو و کارەبای خۆمان و زۆربەی شەقامەکانیش زۆر بە پوختی قیرتاوکران و تائێستاش ئازادی قیرەکەی ئەوسای ماوە نێستاش هەڵنەوەشاوەتەوە. ئەوسا تاکە گەڕەکی هەولێر بوو کە ناوی کوردی لێنرابوو. لەبارەی ژیانی ئەوسای گەڕەکی ئازادیش (عەلی جوکل) گوتی: دوای تەواو بوونی خانووەکان من یەکەم کەس بووم، کە ماڵم هێنایە ئەو گەڕەکە و زۆربەی خەڵک دەیانوت. چۆن دەوێری بچی. رۆژێک هەر دێت گورگ بتخوات. چونکە دەوروبەری ئازادی هەمووی چۆڵ بوو. .

سنووری گەڕەکی ئازادی

سنووری گەڕەکی ئازادی لەگەڵ گەڕەکەکانی دیکەی شاری هەولێر. وەکو عەلی جوکل و مومتاز حەیدەری ئاماژەیان پێدا. لەلای باکورییەوە لەیاریگای نێودەوڵەتی هەولێر-ەوە دەست پێدەکات و مزگەوتی مەلا زاهیر، دواخالی بەشی باشوورییەتی و لەرۆژهەڵاتیشەوە لە شەقامی شەست مەتری تا دایرەی کارەبای ئازادی درێژ دەبێتەوە و لەوێوە کۆتایی پێدێت. هەروەها ئەوەشیان وت کە ماوەیەکی زۆر سنووری بەلەدییەی هەولێر تا گەڕەکی ئازادی بووە و ئیتر لەوێوە بەدواوە هەمووی چۆڵەوانی بووە و لەوەش سەرنجراکێشتر، کە ئەو دەمانە سنووری بەلەدییەی هەولێر، لەوێ کۆتایی پێ هاتووە. لەهەمان کاتدا گەڕەکی ئازادی سنووری نێوان پارێزگای هەولێر - کەرکوکیش بووە و دواین بازگەی هەولێر لەلای یاریگای نێو دەوڵەتی هەولێر بووە و ئەوەکەی دیکە بەسنووری نێوان هەولێر و کەرکوک زانراوە.

رۆشنبیر و تێکۆشەرەکانی گەڕەکی ئازادی

مومتاز حەیدەری گوتی: گەڕەکی ئازادی هەر

لەسەرەتاوە گەڕەکێکی ئەرەستۆقراتی بووە. بۆیە ئێمە ئەوەمان نەبووە، کە ئەمە شاعیرە و ئەوە چیرۆکنووسە. شاعیر و چیرۆکنووس لەهەموو دنیا ئاوایە کە لەگەڕەکی هەژارەکاندا پێراگەیشتوون. گەڕەکی ئەرستۆقراتی شۆڕشگێری لێ هەڵناکەوێ، بەڵام ئەوانەی، کە هاتوون لەو گەڕەکەدا دانیشتوون کە من پێم باشە ناوزەدیان بکەین. ئەوانەی کە لەبواری پەروەردەو رۆشنبیری و زانست و شۆڕشگێڕیدا دەردەکەون ئەم ناوانەن (میرزا عەبدولکەریم) ئەندامی سەرکردایەتی پارتی بووە بەر لە چواردەی تەمووز. شەمسەدین موفتی. ئەحمەد حەمەدەمین دزەیی. کەمال عەبدولقادر. حەیدەر عوسمان لە حیزبی هیوا بووە. بەختیار حەیدەری. جەودەت ئەحمەد ناجی. سدیق عەبدولقادر رۆشنبیر بوو. نەجمەدین موفتی رۆشنبیر. عەدنان موفتی سەرۆکی پەرلەمانی کوردستان. ناسیح داود. مومتاز حەیدەری. وریا حەمەد ئەمین. رەمزییە عەلی یەکێکە لەو ئافرەتانەی کە لە موزاهەراتی چلەکان بەشداری کردووەو کچی پووری خەیروڵلا عەبدولکەریمە. حەمدییە سابیر کە لە ئافرەتان کاری کردووە. سەید مەولود بێخاڵی خاوەن چەند کتێبە. عەلی جوکل رۆژنامەی هەولێری بۆماوەی سێ ساڵ دەرکردووە. ئیحسان شێرزاد سیاسی و رۆشنبیر بووە و ماوەیەکیش وەزیر بوود. عەلی حەمادی. فاروق سەید حەسەن. نافیع یونس. ئەوەی ماوەتەوە بڵێین کە گەڕەکی ئازادی، ئازادییەکانی هەر لەسەرەتاوە بۆ بوون بەژێرخان لەوانە نادی ئازادی و مزگەوتی ئازادی، کە ئەوانە هەردووکیان دواتر چەند جارێ گۆڕانکاریان بەسەردا هاتووە و گەورەتر کراون. هەروەها دائیرەی کارەبای ئازادی و هەردوو قوتابخانەی ئامادەیی ئازادی کوڕان و ئازادی کچان. گەڕەکی ئازادی کاتی خۆی بنکەی تەندروستی تایبەت بە خۆشی هەبووە بەناوی (مستەوسەفی ئازادی)، بەڵام وەکو مومتاز حەیدەری گوتی: تێکدراوە و بۆ بەرژەوەندی چەند کەسانێک کە ئێستا تێیدا دەژین. لە کۆتایشدا نابێ ئەوەمان لەبیر بچێ خاوەنی مزگەوتی ئازادی. کابرایەک بووە بەناوی (حاجی خەلیل دانساز).

گەڕەکی تەیراوە

سەرەتا لەبارەی مێژوو و سەربردەی دروستبوونی

گەڕەکی تەیراوە:

ڕاستە بەردی بناغەی ئەم گەڕەکە لە لایەن تاهیر ئاغای ئیسماعیل ئاغا دانراوە، بەڵام ئەگەر کەمێک فراوانتر باسی لێوە بکەین، تاهیر ئاغا، کەوا بە(تەیرۆی سمایلاغا) بە ناوبانگ بووە،ماڵی لەسەر قەڵات بووە، لە سەرەتای ساڵانی بیست (١٩٢١)، خانوو دیوەخان و باغێکی گەورەو فراوانی لە نزیک مزگەوتی ئەوقافی ئێستا دروستکردووەو، ماڵی لەقەڵات هێناوەتە ئەوێ، ئیتر ئەم زەوی و زارەی ئەو گەڕەکەی ئێستا پێی دەڵێن تەیراوە زۆرینەی موڵکی سمایلاغای باوکی بووەو بە میرات بۆ تەیرۆ ئاغا ماوەتەوە، ئینجا ویستوویەتی ئاوەدانی بخاتە سەر ئەم زەوییانە، هەربۆیە فەرمانی داوە بۆ خەڵک کە ئەوەی دەیەوێ خانوو بۆ خۆی دروست بکات، ئەو ئامادەیە پارچە زەوی بەخۆڕایی بۆ دیاری بکات. ئیتر خەڵکێکی زۆر روویان تێکردووە و ئەمیش زەوی بەخۆڕایی داونەتێ و ئەوانیش خانوویان بەخشت و قوڕ و دار لەسەر دروستکردووە، بۆ دابینکردنی ئەمن و ئاسایشی گەڕەکیش تەیرۆ ئاغا نۆرەی بۆ دانیشتوانی گەڕەک داناوە، هەر شەوەو یەکێک پاسەوان بێت و بۆ خۆشی چەک و تفاقی بۆ دابینکردوون.

تەیراوە دوای ئەوەی ئاوەدانی لێ پەیدا بووە، ئینجا تەیرۆی سمایلاغا دەستی کردووە بەفرۆشتنی زەوی بەپارە، ئەویش بەگوریس، جێی هەر گوریسێک زەوی بە٣ درهەم، واتە (١٥٠) فلس، پاشان کردوویەتییە مەتری بە (١) درهەم، واتە (٥٠) فلس. دیسانەوەش دەبێ ئەوە بگوترێ، وەنەبێ سەرجەم زەوییەکانی ئەو گەڕەکە بە تەنها موڵکی تاهیر ئاغا بووبێ، بەڵکو پیاوێکی تریش هەبووە بەناوی

(حاجی مەمەند هەولێری) ئەویش زەوی و زارێکی زۆری بەدیوی ئەم دیوی مەخفەری تەیراوە بۆ لای قەزا هەبووەو ئەویش دەستی کردووە بە فرۆشتن و ئاوەدانکردنەوەی گەڕەکەکە، بەڵام چونکە دوا بەدوای تەیرۆ ئاغا بووە، هەربۆیە ناوی تێکڕای گەڕەکەکە هەر بەناوی گەڕەکی تەیراوە بلاو بۆوەو ناوەکە سەری گرت.

حاجی تاهیر ئاغای ئیسماعیل ئاغا

پێکهاتەی کۆمەڵایەتی دانیشتوانی تەیراوە

تەیراوە لەرووی پێکهاتەی کۆمەڵایەتییەوە، پێکهاتەیەکی تێکەڵاوی جیا جیا لە خەڵکی گوندەکانی دەوروبەری شاری هەولێر، لە باکوور و رۆژئاواو هەندێکی لە رۆژهەڵاتی گوندانی شارەکەوە هاتوون، واتە گوندی جیا جیا و دەڤەری جیا جیا و خێڵ و عەشیرەتی جیاوازەوە هاتوون و لەم گەڕەکە نیشتەجێ بوون، بەڵام ئەوەی جێگەی سەرنجە چونکە ئەم خەڵکە کلتوور و فەرهەنگێکی هاوبەشیان هەبووەو لە رووی داب و نەریتەوە جیاوازییەکی کەمیان هەبووە سەرچاوەی سرووتی هەر هەموویان دابی رەسەنی کورد و کوردەواری بووە، بۆیە لەماوەیەکی کەمدا گونجان و تەبایی دروست بووەو لەگەڵ یەکتردا راهاتوون.

ئەوەی من لەو سەردەم هەستم پێ کرد پەیوەندی و هاموشۆی نێوان خەڵکەکە زۆر گەرم و گوڕ و پەیوەندییەکی خزمانە پیادە دەکرا.. لە راستیشدا خەڵکەکە لەگەڵ یەکتردا هاوکار و هاوخەمی یەکتر بوون و پەیوەندییەکان سادەو پاک و راستگۆیی تێدا بەدی دەکرا و لە خۆش و ناخۆشیدا بەهاناو بانگهێشتی یەکتر دەهاتن.

کاتێ لەکۆڵانێک یەکێک مردوویێکی هەبووایە، ئەوا چەندین کۆڵان لەم دیو و ئەم دیو ئەو رۆژە نەدەچوونە سەر کار و هەموو پێکەوە لە مەراسیمی چوونە سەرقەبران و قەبر هەڵکەندن و ناشتنی تەرمەکەو پاشان هەرسێ رۆژەی پرسەکە بەگەرمی بەشدارییان دەکرد و لەم چەند رۆژەشدا زۆر بەدەگمەن ماڵی خاوەن پرسە، چێشت و نانیان ئامادە دەکرد! بەڵکو هەر رۆژەی چەند ماڵێک ئەرکی ئامادەکردنی نان خواردنیانە دەگرتە ئەستۆی خۆیان.

هەروەها لەکاتی نەخۆشی و نەبوونی و ناگزووری بە پیل یەکترییەوە دەچوون و کۆمەگی یەکتریان دەکرد، بۆ نموونە، ئەم گەڕەکە هیچ خزمەتگوزارییەکی ئەوتۆی شاردوانی بۆ دابین نەکرابوو، بۆیە زۆربەی زستانان لافاوی گەورەو ماڵوێرانکەری لێدەکەوتەوە، کە هەندێ جار دەبووە هۆی رووخان و وێرانکردنی چەند ماڵێک، زەرەر و زیانی زۆری لێ دەکەوتەوە، لەم کاتانە هەر دانیشتوانی گەڕەک لە نێوان خۆیاندا بەهانای ماڵە رووخاوەکان دەچوون، لە رزگارکردن و ماڵ کۆکردنەوە و یارمەتیدان دریغییان نەدەکرد!؟

باری هۆشیاری و رووناکبیری و هەستی نەتەوەیی لە تەیراوە

لە رووی هۆشیاری و هەستی نەتەوەیی ئەم گەڕەکە، دەتوانم بڵێم مەڵبەندێکی فراوانی رووناکبیری و نیشتیمانپەروەری بووە بۆ تێکڕای ئەم شارە. بەڵگەشم بۆ ئەم وتەیە، بوون و هەڵکەوتنی ئەو ژمارە زۆرەی کەسایەتی سیاسی و رووناکبیر و هونەرمەند و ئەدیب و نووسەرانەی کە ئەمڕۆ لە تێکڕای بوارەکانی ژیان جێ پەنجەیان دیارەو هەمیشە رۆڵی دیار و کەم وێنەیان هەبووە لە کاروانی پێشکەوتنی خەبات و رەوتی هونەر و رۆشنبیری کوردی شارەکە و سەراپای کوردستان، کە بەردەوام لەخزمەت و پێشڤەچوون دانەبڕاون و لیستێکی ئێجگار گەورەی قوربانی و شەهیدیان لە پێناو خاک و نیشتیمان پێشکەش کردووە کە ناکرێ لێرە ئەم هەموو ناوانە بخرێنە روو.

هەندێک لەوانە: هونەرمەند ئازاد کەریم، خاوەنی گۆرانی پڕ لەسۆزی تەلەفزیۆنی کەرکووک بەناوی (عەزیزم بەیانی کە گوڵ عەترێ دەرێژێ - کە بولبول دەناڵێ، سۆفی دێنە نوێژێ)ی مامڵێی زیندوو زیندووتر کردبۆوە، بە داخەوە هەر بەگەنجی جوانەمەرگ بوو.

- سلێمان خالید: خۆشنووسی بەتواناو دەست رەنگین.
- عومەر ئاسنگەر: شاعیرێکی دڵپاک و هەژارپەروەر لە حەفتاکان دیوانێکی بەناوی (نەوەی هەژار) بەچاپ گەیاند.

- نەجات عەساف: هونەرمەندی مۆسیقی- ئالەتی کەمانچە.
- ئەحمەد عەبدوڵلا: نووسەری مافناس
- عەبدولسەلام دەشتی: خوالێخۆشبوو (رووناکبیر و دەست ڕەنگین لە بواری میکانیک و کارەباییات و کاری ئیزگەو رادیۆ.
- رەمەزان سەید ئەحمەد: ژەنیاری ساز و گۆرانیبێژ- برای حەمەدێی شاعیری میللی و نوکتە بازی تەیراوە.
- ئەکرەم خۆشناو: هونەرمەندی گۆرانیبێژی دەنگ خۆش بە تایبەت لەگۆرانییە فۆلکلۆرییەکان.

هەروەها هەندێ لەوانەی دەنگی شیعری باش بوون لەو سەردەم، بەڵام نازانم بۆ سڵیان لە بلاو کردنەوە دەکردەوەو گوم بوون، لەوانە:

مامۆستا مەلا نەجمەدین: دەستی نووسینی شیعری هەبوو، بەتایبەت لە چوارینە نووسیندا و پیاوێکی زۆر قسە خۆش و نوکتەباز و خۆش مەحزەر بوو، یادی بەخێر؟

عەلی حەلاق و محەمەد حەلاق، ئەمانیش شیعریان دەنووسی، بەڵام بلاویان نەدەکردەوە و پاشان بێدەنگ بوون. ئەوانەش کە رۆڵی دیار و هەڵوێستی نیشتیمانی بەرچاویان هەبوو، بریتی بوون لە کۆمەڵێ کەسایەتی سیاسی تێکۆشەر و رووناکبیری هەڵکەوتووی گەڕەکەکە، کە ئەو بەڕێزانە لە پێش نەوەکانی ئێمە بوون و رابەر و رێ نیشاندەری نەوەکانی دوای خۆیان بوون، لەوانە: مامۆستا قادر کەریم، خالید عوسمان (شەهید)، هادی عەزیز، مام قانیع، محەمەد دەشتی، فازڵ ئەحمەد، نووری ئیسماعیل (شەهید)، حەمید سەید برایم، حەمید مەلا ئەحمەد، رەسول مەحمود، ئەحمەد فەقێ وسو، تەها فەقێ وسو(شەهید)، سەباح ئەسعەد،

هەروەها نەوەیەکیش لە پێش ئەوان لە بەڕێزان: ئەحمەد بێکەس، حەمە سوور، مەلا سابیر، خەلیل کادیر، وەستا قادر ئەستی، مامۆستا جەلال زراری و زۆرانی تر بە داوای لێبووردنەوە لەوانەی کە ناویان لەبیر کراوەو لێرە تۆمار نەکراوە.

نیتر ئەو گەنج و لاوە بزێو و چالاکانەی نەوەکانی ئێمەش لە ژێر رێنمایی و رێبەری ئەو مامۆستا بەڕێزانە دڵسۆزانە کارمان دەکرد و خۆشمان زۆر بە بەختەوەر دەزانی. بە پێشەکی دیسان داوای لێبووردن لەو بەڕێزانەی کە لێرە ناویان لە بیر دەکرێ.

کەریم دەشتی، عەبدولغەنی کاکۆ، عەبدولمونمن دەشتی، ئازاد عەبدولواحید، کەریم سۆفی، مەحمود ئەحمەد (مەمەد)، رەشاد حەسەن، قادر جەمیل، مەلا بەکر محەمەد حەلاق، حەسەن بۆتانی، ئازاد کۆیی، بەکر نانەکەلی، عەبدولواحێد یوسف (یادی بەخێر)، رەمەزان حەمەد، مەجید نووری، فاروقە سوور، عەبدولڕەزاق مەولوود، دارا بەحری، محەمەد گەردی..هتد.

کە هەندێکمان لەسێ رێکخراو کارمان دەکرد، کە بریتی بوون لە: (ی.ق.ک) (ی.ل.ک)و ریزەکانی (حیزب) زۆریش لەم هەڤالانە لە سالی (١٩٧٢) بە نهێنی بەشداریان کرد لە ئۆردوگای مەشقی قوتابیان. بە دژی رژێم لە گوندی گەرۆتەو لە دۆڕێ هەروەها لەناوچەی بالەکایەتیش کە تێیدا هەموو جۆرە مەشقێکی چەک و تەقەمەنی و ژیانی پێشمەرگایەتی بەرجەستە دەکراو یەکێ لە خەالەکان دەبوایە رۆژانە نزیکەی (٨-٩) کاتژمێر بە پێیا بۆ گوندەکان برۆیشتینایەو لەوێ کاری هەرەوەزی و هۆشیاری سیاسی و کۆمەڵایەتی و تەندروستیمان بۆ خەڵکی گوندەکان باسکردایە.

سەرچاوەکانی ئاوی خواردنەوە لەم گەڕەکە

چونکە تۆڕی ئاو لەلایەن شارەوانییەوە نەکێشرابوو بۆ ئەم گەڕەکە، بۆیە خەڵکی گەڕەک، بەتایبەتی ئەوانەی کەمێک توانایان هەبوو لە هەر کۆڵانەو ماڵێک یان دوان لە حەوشەی ماڵەکانیان بیرێکی ئاویان تێدا هەڵکەندبوو، کە بەهۆی چەرخی دار و کندرۆ دەولکی لاستیک ئاویان هەڵدەهێنجا و بۆ خواردنەوە و ئیش و کار و بەقات و قرێ بەکاریان دێنا، بەڵام لەهەمووان بەناوبانگتر بیری گومبەتی شێخ مەلا رەشید بوو، کە ئاوێکی باشی هەبوو، حەوزێکی گەورەش بەتەنیشتییەوە بوو، چەندین ماڵیش لە گەڕەک بیری ئاویان هەبوو، خەڵکەکە بێ جیاوازی دەچوونە ماڵان بۆ ئاو هێنان لەو بیرانە، شوێنی یەکێ لەو بیرانە ئێستاش لەحەوشەی ماڵەکەی ئێمە لە تەیراوە هەرماوە!!

یاریگاو مەلەوانگەی منداڵانی تەیراوە

١- گلگەند: گەند و گەنداوێکی گەورەو قووڵی ئەو بەری گۆڕستانی شێخ مەلا رەشید بوو، دەوروبەرەکەی

شوێنی تۆپی پێ و کەلایەنێ و ناو کەندە گەورەکەشی زستانان ئاوێکی زۆری تێدا کۆ دەبۆوە هاوینان خەڵکی گەڕەک بە مێرمنداڵ و گەورەوە مەلەیان تێدا دەکرد.

٢- گۆڕەپانی سەرگردی: ئەمەش بەدیوی ڕۆژ ئاوای مزگەوتی شێخ مەلا ڕەشید بوو، کە ئێستا بازاڕی تەڕەفرۆش و پیرەژنانە، ئەمە یاریگای جیا جیای منداڵانی گەڕەک بوو لە ڕۆژ و شەواندا.

٣- مەلەوانگەی کونە گورگ: ئەو شوێنە لە باکووری هەولێر، نزیکەی (٢کم) لە تەیراوە دوور بوو ئێمەی منداڵ و مێرمنداڵانی گەڕەک بە هەنجەتی خوێندن و سەعیکردن روخسەتمان لەماڵەوە وەردەگرت و لەوێش یاری تۆپانێ و غارغارێنمان دەکرد، هەروەها کەندەڵانێکی گەورەی پڕئاوی بارانی زستانی لێ بوو، تێر و پڕ مەلەمان تێدا دەکرد، پاشان پشوویەک کێلەبەردانێ و کەمێکیش خوێندن بەڕێگا و ڕێگا ئینجا لە دەرەنگی ئێواران روومان لە شار دەکردەوە.

بازاڕ و چایخانەکانی تەیراوە

خاسیەت و تایبەتمەندی بازاڕی بچکۆلانەی ئەم گەڕەکە لەوەدا بوو، سەرەڕای بچووکی و سادەیی، هەموو شتێکی لەپێداویستی دانیشتوانەکەی لەکەلوپەلی خۆراک و تەڕەو میوەو دوکانی پیشە دەستییەکان و قەساب و دانەوێڵەو سووتەمەنی جۆراو جۆری لێ دەست دەکەوت.

دوکانە بەناوبانگەکانی تەیراوە

دوکانەکانی ماڵی حاجی شەلە: لە بەرامبەر تەجنیدی ئەم دواییە، ئەمە دوو دووکانی گەورەی قەرەباڵغ لە هەموو جۆرە کەلوپەلەکانی خواردەمەنی و زەخیرەو چەرەزات و کەلوپەلی ناوماڵ و شیرنەمەنی هەبوو، دوو سێ برا بوون بە بەردەوامی خەریک بوون، سیفەتی رەسەنی ئەم برایانە ئەوەبوو- هەموو کەلوپەلەکانیان نرخی دیار بوو، واتا مامەڵەیان یەک مامەڵە بوو، تا بڵێی سەر راست و دۆغری بوون، لەوەش سەیرتر کاتێ شتێکیان بەتەرازوو بکێشابایە دوور لەئێستا..! هەردوو تای تەرازووەکەیان بە پف پاک دەکردەوە و بەرامبەر یەکتر میزانیان دەکرد، ئینجا شتەکەیان پێدەکێشا..!؟

دووکانی حاجی هاشم بەزاز و عەتار: ئەمەش هەر لەڕیزی ئەوان بوو. دووکانێکی تابلێی قەرەباڵغ و بە هەرمێن بوو هەموو کەلوپەلێکی عەتاری پێداویستی ناوماڵی لێ بەدەست دەکەوت.

دووکانەکانی حاجی ئەنوەر و مەلا جەعفەر: دووکانەکانی ئەم دوو برایە زۆر بەهەرمێن و قەرەباڵغ بوو راستی ئەم دوکانە سەری هار و ماری لێ بەدەست دەکەوت.

دووکانی مام حاجی عەزیز: سەری کۆڵانی تەکیە، وەستایەکی دەست ڕەنگینی لەحیم و دروستکردنی چراو چرادان و کەلوپەلی پێویستی زستانەو سووتەمەنی، کە پاشان بووە یەکەم وەستای دامەزراندنی ئاش. لە ناوەوەو دەرەوەی شار دەهاتنە دوای بۆ دامەزراندن و چاککردنەوەی ئاش.

دووکانەکانی مام عەزیزی گەنم فرۆش و مام حوسێنی ماست فرۆش و مام عەباس گەردی و مەلا عوسمان و چەندانی تر.

دووکانەکانی تەڕەو میوە فرۆش: مام خدر، مام رەمەزان، مام عەلی جوکل، محەمەد حوسێن و برهان و کەمال، رەفیق و خالید.

چایخانەکانی ئەم گەڕەکە

چایخانەی مەلا یاسین، لەسەر شەقامی (٣٠) مەتری بەرامبەر تەجنیدی ئەم دواییە، ئەم چایخانەیە شوێنی تایبەتی دانیشتنی وەستا و وەستا کاری بیناسازی و کرێکارەکان بوو، کە لەراستیدا ئەو کات تەیراوە وەستای کاری بیناسازی زۆر دەسترەنگینی لێ هەڵکەوتبوو، نەک هەر لەشاری هەولێر، بەڵکو لە شارۆچکەو شارە دوور و گەورەکانی عێراق دەهاتنە دوایان و بەدوای ناوبانگیان دەکەوتن.

لەوانە وەستایانی دیوار: وەستا سابیر حەمەد بەسێ، وەستا عەوڵا حەمەد ئەسمەر، وەستا یوسف حەسەن، وەستا جەعفەر، وەستا زرار، وەستا عەزیز خۆشناو، وەستا شێرۆ، وەستا حەسەن ئەستی، وەستا ئەحمەد و وەستا شەریف..

وەستایانی سەپکار: وەستا مەلا سابیر، وەستا محەمەد، وەستا سەلاح، وەستا حەسەن زراری، وەستا نووری، وەستا ئیسماعیل، وەستا حەسەن شوارب، وەستا مەلا زراری و وەستا شاکر، وەستا جەلالە سوور..

وەستایانی لەبغ: وەستا عەبدوڵلا نووری، وەستا عەبدوڵلا حەمەد ئەمین، وەستا جەلالە قەڵەو تا بڵێی ناودار بوون.

چایخانەی تاهیر: لە بەرامبەر ئەو چایخانەیە بوو ئەم شوێنە زیاتر خەڵکی جۆراو جۆر بەتایبەتی پێشمەرگە- لە حەفتاکان و گەنج و لاو لێی دادەنیشتن، بەردەوام شریتی بەکردی گەورەی حەسەن حەیران و عوسمان حەیران و محەمەد عارف جزیری و تاهیر تۆفیق و حەسەن زیرەک نرکەی دەهات.

چایخانەی مام بایز: ئەم چایخانەیە لەسەری کۆڵانی تەکیەی کاکی هیران بوو، زیاتر پیرو جوامێری گەڕەک لێی دادەنیشتن و خەریکی قسەو باس و یاری و دامەکردن بوون، زۆر جاران لەمانگی رەمەزان تا پارشیوان چایخانەی مام بایز کرابووەوە، بەم دواییەش چایخانەی مام عەبدوڵلا پیرە کرایەوە.

گازینۆی زۆزان

لەخوار شەقامی ٣٠ مەتری رێگەی بازاڕ لە قوولایی خوار گەرماوی سەرچنار بوو، ئەمە بە چایخانەی مالی ئەحمەد ئاغای قەساب ناسرابوو. شوێنی یاری دۆمینەو تاوڵەو شوێنی پیاو ماقوڵانی گەڕەکی لای خوارەوەی کۆنە مەخفەری تەیراوە بوو. زۆر شەوان لەمانگی رەمەزان لەوێ یاری سینی سینیانێ دادەمەزرا تا پارشیوان نەدەبڕایەوە.

تەکسی و شۆفێرەکانی تاکسی ئەم گەڕەکە

هەموو تەیراوە ئەم چوار تا پێنج تاکسییەی لێ بوو، ئەوانیش: مام بەحری ئۆتۆمبێلی شۆفرلێت، مام نووری، مام غەفور، عەدۆ دۆڵەنگێو، مام حاجی خالند، ئەمانە هەموویان سەیارەی دۆج و مۆدیل ١٩٥٥یان هەبوو. نرخی تاکسی داخیلی ٦ درهەم واتا (٣٠٠) فلس بوو، هەموو خەڵکی تەیراوە ئەمانەیان دەناسی.

نانەوایی لە تەیراوە

دوو تا سێ نانەواخانە لەم گەڕەکە هەبوون، کە لەسەر دەستی سەمەد فرنچی و بنەماڵەکەیان وەکو وەستا رەحمان و کاڕەسول نانەواو پاشان وەستا محێدین ئیبراهیم و فرنی مام ئەسعەد و شێخ محەمەد و سەباح و هەمزە بوون.

قوتابخانەکانی ئەو سەردەم

ئەوانەی من بیرم مابن، بریتی بوون لەم چەند قوتابخانەیە: قوتابخانەی هەولێر، زانین، مستەوفی، مەولەوی سەرەتایی کوڕان، ناوەندی برایی، جمهوری کوڕان، ئەیوبییە و خەنسای سەرەتایی کچان، ناوەندی سەلاحەدینی کوڕان، دوا ناوەندی هەولێری کوڕان.

گەرماوەکانی گەڕەک

سەرەتا تەنیا گەرماوی کانی هەبوو، لە نزیک نەقلیاتی ئێستای شەقلاوە، پاشان گەرماوی سەرچنار و سیروان و خۆشناو و نەورۆز و موختار دروستکران.

حەسارە بەناوبانگەکانی تەیراوە

ئەو سەردەم خەڵکی خوا پێداوی گەڕەکی تەیراوە، چەندین حەساریان دروستکردبوو کە هەریەکەو پێکهاتبوو لە چەندین ژووری دەوران دەور کە حەوشێکی گەورە لە ناوەڕاستی هەموو ماڵەکان بوو، زۆربەی حەسارەکانیش بیری ئاوی خۆیان هەبوو، کەچەندین ماڵە هەژار و لێقەوماویان گرتبووە خۆیان، لەبەرامبەر کرێی مانگانەیەکی کە لە نیو دینار تا دینارو نیوێک رەتی نەدەکرد و هەریەیک لەم حەسارانە ئیمچە ئیمپراتۆریەتێکی سەربەخۆ بوون.

لەوانە: حەساری ماڵی شێخ مەلا رەشید، حەساری فەیەڵە کەڕ، حەساری ئەحمەد ئاغای قەساب، حەساری ساڵحە فەندی، حەساری عەزیز بەسێ، حەساری مەلا فەندی و..هتد.

شێتۆکە لە بیر کراوەکان

ئەوانە پێیان دەگوتن شێت، بەڵام هەندێ سیفاتی ساکار و بێ خەم و خەیاڵیان لێ بووبووە خوو، ئیتر بەو رازە هەرخۆیان گەورەی خۆیان بوون. لەوانە: حەمە رەزا، ئەم پیاوە داماوە هەر چەندە لە بنەڕەتدا لێقەوماوی کوردستانی رۆژهەلات بوو، پێشمەرگەی کۆماری مهاباد بوو، لەدوای تێکچوونی ئەم کۆمارە ساوایە، لە(١٩٤٧)ەوە پەراگەندە و ئاوارەی ئەو دیوە بوو، لەماڵی خێرومەندێک لەوبەری شەقامی (٦٠) مەتری گیرسابۆوە، هەمیشە وێنەیەکی شەهید قازی محەممەدی لەگیرفان بوو،

کە خۆشی لەگەڵی وەستا بوو. هەرکاتەی دەری دەهێنا لەخۆیەوە دەستی بەقسان دەکرد و ئینجا تێر تێر دەگریا و پاشان لەگیرفانی دەنایەوە، خۆی ناوی حەمە ڕەزا نەبوو، بەڵام هەرکاتێک ناوی (حەمە ڕەزا)یان بهێنایە، تووڕە دەبوو. جوێنی دەداو هەندێ جاریش قسەی زۆر ناڕێکی دەکرد، چونکە بەلای ئەو حەمە ڕەزا ناوێکی شوومی کورد کوژ بوو. لە (حەمە ڕەزا شا)ی ئێرانییەوە داخ لەدڵ و قین بوو. بەداخەوە لەساڵی ١٩٧٤ کاتێ لەگەڵ ڕژێم بۆوە شەڕ، شەوێک لەکاتی پەڕینەوەی لە شەقامی ٦٠ مەتری جەلادەکانی بەعس دەنگیاندابوو، ئەویش وشەیەک زمانی لە عەرەبی نەدەزانی، ئەوانیش بێ ڕەحمانە دەستدرێژییان لێ کرد و شەهیدیان کرد.

بەکر بەگ (بەرخۆکە)

بەکر بەگ (بەرخۆکە)

بەکر بەگ پیاوێکی خڕکەڵەی کورتە باڵا بوو. ئەگەر زەوقی هەبوایە و تووڕەیان نەکردایە، مەزاقی زۆر خۆش بوو. شتێکت، پارە یان جگەرە پێ دابا، ئەوا دادەنیشت و تەزبیحێکی قل گەورەی پڕتەقاڵی لە گیرفان بوو، دەری دەهێناو زۆر بەخێرایی ناوی یەکە یەکەی شێتەکانی شاری هەولێری دەژمارد و بۆ هەرناوێکیش قلێکی لە تەزبیحەکەی ئاوا دەکرد. ئینجا زۆر کەس بۆ مەزاق (١٠) فلسی دەدایێ و ناوی هاوڕێیەکی خۆی بە شێت لای تۆمار دەکرد، ئەویش زۆر بەگەرمی ناوەکەی لەگەڵ لیستی شێتەکان لەهەموو شوێنێک دەگوتەوە و دەیگوت ئەمە شێتی تازەیە، ئینجا دوا ناویش قلێکی ئاوا دەکرد و دەیگوت ئەوەش بەخۆم! ئینجا بۆ ئەوەی ئەو ناوە ڕەش بکاتەوە من خۆم ئەم دیوە دەبوایە خاوەنی ناوەکە بهاتایە لای و نیو درهەم واتە (٢٥) فسلی پێ بدایە! ئینجا ناوەکەی ڕەش دەکردەوە، ئەگەر نا هەموو خەڵکی لەو ناوە نوێیە ئاگادار دەکردەوە! لە هەر ماڵێکیش قەرەباڵغی هەبوایە لای دەدا بۆ خواردن، لای ئەو گرنگ نەبوو لەو ماڵە شینە یان شایی! گرنگ ئەوەبوو خواردن هەیە! بەڵام داخەوە ئەو مرۆڤە سادەو دڵپاکەش بەدەستی خۆ فرۆش و

دوژمنانی گەل سەربڕاو شەهیدیان کرد و وتیان سەرەکەیان بردووە بۆ دائیرەی ئەمنی هەولێر بەناوی سەری پێشمەرگەوە تەسلیمیان کرد.

جومعە

خاڵە جومعە ئێستاش هەر لەتەیراوەیەو ماوە، پیاوێکی باریکەڵەی زۆر بێ دار و باربوو، هەرکاتێ تووڕەی بکەن بەردێک دەگرێتە دەست و ڕێگا لەخەڵک دەگرێ و لەناوەڕاستی شەقام دەچەقێ، بەڵام بەردەکەش ناوەشێنێ هەرکاتێ گیرفانیشی بەتاڵ بێت لە ناوەڕاستی شەقام دەچەقێ و خەڵکیش دەیناسن و شتێکی پێ دەدەن بۆ خۆی دەڕوات.

ڕەحمان زراری

ئەم پیاوە لەگەڕەکی تەیراوە جیا نەدەبۆوە، هەمیشە لە ڕێگای گەڕەک و شەقامی ٣٠ مەتری، لە هاتوچۆدا بوو. لەبەر خۆیەوە دەڕۆیشت و دەیگوت من چوار ژنم هەیە، کە لە ڕاستیدا لە ژیانی ژنی نەهێنابوو، ئینجا مێرمنداڵانی گەڕەک بانگیان دەکرد، ڕەحمان لە چوار ژنەکەت دووی من دووی تۆ! ئیتر ڕەحمان بەتەواوی شێت دەبوو، دەستی دەدا خڕەکە بەردان و بە توندی دەیهاوێشتە منداڵان، گەلێ جاران لەدەرگای ماڵانی دەدا، ئینجا خۆیشی بەخاوەنی گوندی (قەرە قاجێن)ی ناحیەی ئێستای زرارەتی دەزانی، هەموو جارێ هەر لەخۆیەوە دەیگوت خەڵکی و دانیشتوانی ئەو گوندە ئەوەی بەکرمانج لەو گوندەی من دادەنیشێ با دابنیشێ ئەگەر نا قبوڵم نییەو با بارکا.!

مزگەوت و مەدرەسەکانی تەیراوە

مزگەوت و گومبەتی شێخ مەلا ڕەشید

مزگەوت کە شوێنی نوێژ و وتاری ئاینی و لە هەمان کات مەدرەسەیەکی ئاینی ئاوەدان بوو، کە لە لایەن مەلا خدری شەمامەری بەڕێوە دەچوو، لەڕاستیدا ماموستا مەلا خدر پیاوێکی بەویقار و زانایەکی ئاینی لێوەشاوە بوو، بەردەوام

کۆمەڵێ فەقێی هەبوو، کە لەسەر دەستی مامۆستا ئیجازەی مەلایەتییان وەردەگرت و دەڕۆیشتن، خوتبەکانی مامۆستا لەو سەردەم هەمیشە باسی لە کێشە کۆمەڵایەتی و ئابووری و ئاینییەکان دەکردو زۆر بەتەنگ کێشە کۆمەڵایەتییەکانی خەڵکەوە دەهات و ئامۆژگاری پێویستی پێشکەش بە خەڵکەکە دەکرد.

مزگەوتی کوێتی

لە نزیک نەقلیاتی ئێستای شەقلاوەیە، ئەویش هەمیشە فەقێ و قوتابی مەدرەسەی ئاینی تێدا بووە. (ئێستا کە ساڵی (٢٠٠٧)ە خەریکن تێکی دەدەن و بە شێوەیەکی تر چاکی دەکەنەوە).

مزگەوتی حاجی عەبدوڵڵا

بە هەمان شێوە مەدرەسەی ئاینیش بوو، پیاوێکی دەنگ خۆش بەناوی حاجی عەبدوڵڵا لە مزگەوت بانگی دەداو لە پارشێوی رەمەزانانیش بە ئاوازێکی خۆشەوە شیعرەکانی (صافی) کاکی هیرانی دەخوێندەوە.

ئاشەکان

ئاشی حاجی مستەفا لەسەر شەست مەتری، نزیک فولکەی عینکاوە، پاشان ئاشێکی بەفریشی بەتەنیشتەوە دانا، ئاشی ماڵی ئەحمەد چەلەبی ئەویش لەنزیک شەقامی (٦٠) مەتری بوو، لەم ساڵانەی دوایی هیچیان نەمان و شوێنەکانیان بوون بە کۆشک و باڵەخانەو ریزە دووکان.

گومبەت و مەزارگەی شێخ مەلا رەشید و کۆنگرەی پیران لە تەیراوە

گومبەتێکی گەورەی لە قوڕ دروستکراو لە ناوەڕاستی گۆڕستان کە مەرقەدی شێخ مەلا رەشیدی تێدا بوو، هەرچوار دەوری بەدرێژی و پانتاییەکی زۆر پڕ بوو لە دار و بار و قامیشەڵان، دارە گەورەکان کە دار توو بوون، پەل و پۆی زۆریان هاویشتبوو. هاوینان هەرچوار دەوری گومبەت بە رووبەرێکی زۆر سێبەر و فێنکایی دوور لەخۆرەتاو بوون. پیاوێکی بەژن مامناوەندی تێکسمراوی بەتەمەنی لێ بوو، شەو و رۆژ لەو گومبەتە خزمەتی دەکرد، ناوی مام سەعید بوو پێیان دەگوت (مام مجێور).. ژنان، کچان زۆر دەهاتنە زیارەتی ئەو مەرقەدە بۆ مراز و نیاز و چارەسەری نەخۆشی، کە دەردەچوون شتێکیان لە پارە بۆ مام مجێور جێ دەهێشت، ئەویش لەسەر داوای خانەوادەی شێخ بەشێک لەو پارەیەی بە قاوەو شەکر و چا دەدا و رۆژانە بۆ پیرەمێرد و پیاوانی بەتەمەنی میوانی ئەم گومبەتە قاوەو چایەی لێ دەناو دەرخواردی دەدان.

ئەو ئاپۆرەی پیرە پیاوانی گەڕەکی تەیراوە لە بەیانییەوە تا ئێوارە ئەم گومبەتەیان چۆڵ نەدەکرد و ناومان نابوون کۆنگرەی ئەنجومەنی پیران: چونکە ئێمەش مێرمنداڵانی گەڕەک دوورو نزیک دەچووینە لایان و ئەوانیش هەریەکەو بەلایەکدا پاڵی لێ دەداوەو بە نۆرە هەریەکەو سەر و سەربردەو سوالفەی سەردەمی لاوی و گرانی و سەفەر بەرلک و سەردەمی عوسمانیان و ئینگلیزیان بۆ مەجلیس دەگێڕایەوە و قسەکانیان تابڵێی خۆش و بەلەزەت بوون! بەداخەوە ئەوانەی ئەوسەردەم قسە خۆش و سەربوردە مێژوییەکانیان دەگێڕایەوە، هەر لەسەردەمی سمکۆی شکاک و قازی محەمەد و شێخ مەحمود و پاشای گەورەو شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری و زۆرانی تر لەگەڵ گێڕانەوە ئاه و هەناسەی حەسرەتباریشیان لەگەڵدا هەڵدەکێشا، ئێستاکە هیچیان نەماون و بە قەوڵی کەرکوکیان گوتەنی: گۆڕەکانیان غەریقی رەحمەت بێ و رۆحیان شاد، هەندێ جاریش بەنوکتەو قسەی سەیر و سەمەرە یەکتریان تووڕە دەکرد.!

بەڵام دوای ماوەیەکی کەم ئاشت دەبوونەوە، جار جارەش باسیان لە سیاسەت و رابردوو و داهاتووی نەتەوەو شۆڕشی کورد دەکرد و بە دیدو بۆچوونی خۆشیان رەخنەو گلەییان لە سەرکردەکانی کورد دەکرد، هەندێ جاریش باسیان لە ئەخباری رادیۆی جوودەگرت و زۆر جاران لەبەر ناشارەزاییان لە زمانی عەرەبی هەواڵەکانی رادیۆی جوو، رادیۆی ئینگلیزیان بەهەڵەو مەیلی خۆیان لێک دەدایەوە، بەڵام ئێمە ئەگەر شتێکمان لێ بزانیایە، نەماندەوێرا تێکەڵی قسان بین، زۆرجاریش مێرمنداڵانی گەڕەک بە دزییەوە بەدار لاستیک و بەرد هاوێشتن خەریکی کێشکە کوشتن و توو داتەکاندن لە پەناوە دەزەمان دەکرد، کە من و کەریم دەشتی و سلێمان خالیدیش لەم کارانە بێ بەش نەبووین، بەڵام ئەوانەی زۆر بزێو بوون، یاسینی مام وەلی، تەحسین، ئەنوەری برام، عەبدولموئمین، عەبدلخالق

عەبدوڵڵای حاجی سۆر و قادری وەستا ئەحمەد و زۆرانی تر، یاسین چونکە لەهەمووانمان بزێوتر و باخۆشتر بوو مام سەعیدی مجێور هەر بەتەنیا ناوی ئەوی دەزانی!، بۆیە هەرکاتێک بەردێک بکەوتایە ناو گومبەت، مام مجێور بەهەموو هێزی هاواری دەکرد،

کوڕە یاسینۆک. ئەوە لۆ وەدەکەی. هەی بەبەر زریکەی بەری بەیانی کەوی! هەی توخمە سەگ.! راوەستە بزانە چیت لێدەکەم. ؟

گەڕەکی سێتاقان

کێ سێتاقەکەی سێتاقانی دروستکردووە؟

سەرەتا دەبێ ئەوە بڵێین: کە "سەعدوڵلا" لە قەلاتی هەولێر لە نزیک تەکیە ژیاوە. سەعیدی کوڕی لە قەلاتێ لە دایک بووە. "سەعیدی کوڕی سەعدوڵلا" لە بنچینەدا خۆشناوی کۆڕێنە. "سەعید"چوار کوڕی هەبووە، ئەمانەن: برایم، مەحمود، حەمەد، ساڵح.

ئەم "سێ تاقە" بەسەرپەرشتی برایمی سەعیدی و خزمەکانی دروستکراوە. ئەوانەی سەرپەرشتی دروستکردنی "سێ تاقە"کەیان بەم ئەندازە جوانە کردووە، ئەمانەن: برایمی سەعیدی "خۆی"، مەحمودی سەعیدی و برایەکانی تری، لەگەڵ خوشکەزاکانی وەک: حاجی حەمەد ئەمین قەساب و حاجی عەبدوڵلای حەمامچی.

واش مەزندە دەکرێ، ئەم سێ تاقە، لەساڵی (١٩٣٢- ١٩٣٤ ز) لەم ماوەیەدا دروستکرابێ. کەوا سێتاقان لە چلەکان هەبووە. بەڵام شێوەی گوندی وەرگرتووە. هەروەک گوندێک خانووەکانی لە خشت و قوڕ دروست کراوە. بە شێوەیەکی زۆر سەرەتایی بە زۆری باخچەیان هەبووە و فەلاحەتیان کردووە.

* * *

زەوی سێتاقان: خاوەن زەوییەکانی سێتاقان، "سەعیدی سەعدوڵلاو شێخ رەئوف بەرزنجییە، "مام سەعید" هەتا ئێستاش پارچە زەوییەکی هەرماوە بەناوی منداڵەکانی "ئیبراهیمی سەعیدی"یە کە پێی دەڵێن: خاتووناوە، کەوتۆتە پشت شەقامی "١٠٠" مەتری.

مامۆستا "خەلیل فەتاح نەوەی "برایمی سەعیدی" دەڵێ: لە ساڵی ١٩٥٩دا عاردەکانی سێتاقان بە فەرمی

لەلایەن میرییەوە "ئیفراز" کراو باشترین پارچە زەوی لەم کاتەدا فرۆشرا، بەرزترین نرخی گەیشتە دینارێک، واتە یەک مەتر بە یەک دینار بووە.. ئێستا بووەتە کۆشک و باڵە خانە لەنزیک شەقامی "٣٠"مەتری.

* * *

سنووری سێتاقان کەوتۆتە نێوان شەقامی (٦٠)مەتریو شەقامی (٤٠) مەتری نزیک نەخۆشخانەی رزگاری. شەقامی (٦٠) مەتری کە لە سەرەتای ساڵانی حەفتاکان دروست کراوە، سێتاقانی کردۆتە دووبەش سێتاقانی خوارێ (خواروو) و سێتاقانی (سەروو).

باداوە کەوتۆتە رۆژ هەڵاتی سێتاقان، بەڵام لە رۆژ ئاوای گەڕەکی بێرێژییە (ئەویش بەشێکە لە خانەقا).

نێوی سێتاقان لەچییەوە هاتووە؟!

هەروەک دیارە، وشەی سێتاقان وشەیەکی لێکدراوە، پێک هاتووە لە دوو وشەی سادە (سێ + تاق) لەگەڵ پاشگری (ان) کە نیشانەی کۆیەو خراوەتە سەری و بووەتە (سێتاقان). تا بە مانای کەوانەیی نیوە بازنەیی دەرگا و پرد

ئەم ناوەش بۆ ئەو سێ تاقە دەگەڕێتەوە کە ئەو وەستایانەی هەولێر کە ویستوویانە ئاو لە کارێزەکانەوە بهێنن بۆ نێوەندی هەولێر. بێگومان ئەو شوێنەی سێ تاقاکەی لێ دروست کراوە، زەوییەکەی زۆر قووڵ و نەوی و نزم بووەو، شوێنەکەش نزیکە لە بەستی سەیداوە (بەستە گەوردکە)، بۆیە هەر ئاوێک ئاوی باران بێ یا ئاوی کارێز یەکسەر بۆ بەستەکە شۆڕدەبێتەوە. لە وێوەش بە نێودندی هەردوو گۆڕستاندا تێدەپەڕێ. بۆیە بیریان لەوە کردۆتەوە بۆ

دروستکردنی سێ تاق، واتە سێ دینگە بەکەرپووچ و گەچ دروستکراو بە شێوەیەکی سێگۆشەیی پێک هێنراوە. دوو دینگە لەلای سەرەوە.لە تەنیشت یەکدی و دینگەی سێیەم لە خوارەوە. شێوەیەکی سێ گۆشەیی وەرگرتووە و بە جۆرێک لەسەر عاردەکە بەرز کراونەتەوە. هەرسێ تاقەکەش بەیەکدی بەستراونەتەوە. کۆلەکی بەسەر دادەهات. بە شێوەیەکی ئەندازەیی کارامە. ئاوەکە بەناو کۆلەکە شۆڕ دەبووەوە. ئاوەکەش لە کارێزی شێخ محەمەدەوە (ئێستا گۆڕستانێکی گەورەیە نزیک شەقامی (١٠٠) مەتری، دەهاتە خوارەوەو بەژێر (پردۆکە) ڕەت دەبوون کارێزەکەش نزیک بووە لە گۆڕی شێخ محەمەد، بۆیە بەکارێزی شێخ محەمەد بەناوبانگ بووە.

*** پردۆکە چییە؟!**

پردێکە سەری بەدار گیراوە. شوێنەکەی نزیک ئاشی شێخ محەمەدە، ئێستای (شەقامی ٦٠ مەتری). زۆربەی کاروانچییان لە ناوچەی خۆشناوەتی و دەوروبەردا بەسەر پردۆکە ڕەت دەبوون و دەپەڕینەوە. بەرینایی پردۆکە هێندەی دوو شەقاوی زەلامان دەبوو "ئاوەکەشی هێندەی ئاوی هیران دەبوو،" هەروەها ولاغەکانیش لە ژێر پردۆکە ئاویان دەخواردەوە. ئاوەکە لە وێوە بە جۆگەلەی خۆی شۆڕ دەبۆوە و تا دەگەیشتە سەر سێ تاقەکەو لەوێوەش بەناو سێ تاقەکە ڕەت دەبوو. بەلای دەستە ڕاست دەڕۆیشت. تا دەگەیشتە (باغی عەتائوڵلاغای)و (شێخ ئەڵلا) لەوێ حەوز و تاتە نوێژێکی لێ دروست کرابوو، هەروەها گوزەبیان لێ چاندبوون لەوێوەش بەلای ڕاستی (باغی شار)دا تێ دەپەڕی و بۆ لای خانەی ولاغانی (حاجی ئەحمەد ئاغای هەولێری) بەرامبەر مزگەوتی ئاڵتی بەرماغ. هەروەها خەڵکی سێتاقان ئاوی خواردنەوەیان لە ژێر ئەم پردەوە دەهێنا. چونکە لەو ڕاستی را پاکژ بوون سەرینگانیی شار بوو. جگە لەمەش باغی (عەتائوڵلاغای هەولێریش) هەر بەم ئاوەوە ئاو دراوە. هەروەها تووتنێکی زۆریش لەبەر ئەو کراوە. جگە لەمەش لەم لاو لەولای جۆگاوەکە سەوزە و توور و سلق و پیاز و خاس و کەودرو کەرەوز و تەرەتوولەی لێ چاندراوە. تا کۆتایی شەستەکانیش پاشماوەی سێ تاقەکە هەر مابوو. ئینجا لەوێندەر سەوزەی لێ دەچێندرا. ئێستاکەش لە شوێنی (سێ تاقەکە) دار فرۆش و ئەنگەلاین و جەمەلۆن فرۆش و ئاسنگەرەکانی لێیە.

مێژووی دروستکردنی سێتاقان

- بێگومان مێژووی دروستکردنی سێتاقان پەیوەستە بەدروستکردنی (سێ تاقە)کە، کە شوێنەکەی لە تەنیشت گومرگی کۆنە. لەوانەیە ئەم سێ تاقە لە کۆتایی سییەکان یان سەرەتای چلەکانی سەدەی بیستەم دروست کرابێت. بەڵام سێتاقان ماوەیەکی درەنگتر لەم مێژووە دروست بووە. سەرەتاکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە. (عەتائوڵلاغای هەولێری) داوا لە حاجی تەهای سوێرەیی کردووەو پێی گوتوە: گەر بتوانی خۆشناوانم بۆ پەیدا بکەیت، بۆ ئەوەی ئەم عاردانە بکەینە تووتن. لە ئەنجامدا (حاجی تەها سوێرەیی) توانی چەند کەسێک پەیدا بکات بۆ چاندن و بەرهەمهێنانی تووتن. ئەوانەی بەشداری تووتن چاندنیان کرد، ئەمانەن: حاجی تەها سوێرەیی، حەسەن زێوەیی، بەکری عومەربەگی شیرەیی، عەبدولعەزیزی شیرەیی لەگەڵ (سەید غەریبی بەرزنجی) کێشکەیی و سەید مووحەمەدی سەید محەمەدەمین. هەرچەندە ئەمانەی دوایی، کەمتر تووتنیان چاند.

بێگومان هەر لە سێتاقانەوە تا سینەمای حەمرا، هەمووی تووتنی لێدەچێنرا و لەبەر ئاوی کارێزی شێخ ئەحمەد. ئەوانەی خەریکی کاری کشتوکاڵی تووتن چاندن بوون. کەلوپەل وماڵێکی بچووکیان لە نزیک ئەو زەوییانە بوون کە تووتنیان لێ وەبەرهەم دەهێنا. چونکە وەک روون و ئاشکرایە بەرهەمهێنانی تووتن بەتاکە کەسێک ناکرێ. کارێکی هاوبەشی خێزانییە. سەرەتا خاڵەکانی سێتاقان لە نزیک سێ تاقەکە دروست کرابوون. تووتن و سەوزەیان لەبەر ئاوەکە دەکرد.

هەر لەم کەین و بەینەدا لە ساڵی ١٩٥١ دەستیان بە فرۆشتنی زەوی سێتاقان کرد.. هەر لەم ساڵەدا سەید غەریب بەرزنجی و حاجی تەها خۆشناو لەگەڵ حاجی حەمەد مریەم. دەستیان بەخانوو دروستکردن کرد، سەرەتا سەید غەریب حەسارێکی دروست کرد. هەروەها (حاجی تەها سوێرەیی) خۆشناو (٦٠٠) مەتر عاردی کڕی و لەو سەردەمدا یەک مەتری چوار گۆشەیی بە روپیەک بوون ئەمیش خانووی دروست کرد. ئێستا شوێنەکەی تەلاری دوونهۆمی و ریزە دووکانێک هەیە. هەر لەم ساڵە و دوای

ئەمان چەند کەسێکی تریش عەردیان کڕی و خانوویان لەسەر دروست کرد. ئەمانە بوون: حاجی محەممەد دۆرەیی، حاجی یابە قیرارەیی، مەلا ئەحمەدی شێخ وەسانان، مەلا خدری کونە فلوسەیی، دەروێش عەلی، حاجی سالح خۆرانی، حاجی فەقێ ئەحمەد، دواتر حاجی کاکۆل و حاجی حەوێز فریزی و خدری بیرۆکەیی. لە دوای ئەمانەش شێخ عومەر بالیسانی خانووی دروست کرد. ئیتر وردە وردە ئەم بەڕێزانەی ناومان بردوون سێتاقانیان ئاوەدان کردەوە. گشت خانووەکانیش لە قوڕ و خشت دروست کرابوون.

*** بۆچی ئاوی کارێزەکە بە سێتاقاندا هاتووە؟!**

وەک ئاشکرایە کارێزی کەسنەزان بۆ حەسارۆکان دەهات. هەروەها کارێزی بنەسڵاوەی گەورە بۆ باداوە دەهات. لەوێ تەماتەو سەوزایی زۆریان لەبەر دەکرد. بۆیە بیریان لەوە کردەوە ئاوی کارێزی شێخ ئەحمەد بۆ باغی عەتائوڵلاغای شێخەڵلا بهێنن. لەبەر ئەوە گەر ئاوی کارێزی شێخ ئەحمەد راست و راست بهاتبایە خوارەوە، ئەوە یەکسەر بۆ شەهیدانی سێتاقان (شیر و خەنجەر) دەهات و لەوێوەش بۆ گەڕەکی بیرێژیان. چونکە ڕێڕەوی ئاوەکە بەرەو هەوراز هەڵبکشێت و بگەیەنرێتە تاتە نوێژی شێخەڵلا و باغی عەتاوڵاغا و باغی شار و خانەی (حاجی ئەحمەد ئاغای هەولێری). ئەوەی ئەم بیرۆکەیەی لا دروست بووە. زۆر ژیرانە ئەم کارەی بە ئەنجام گەیاندووە. بە لێدان و هەڵکەندنی جۆگەیەکی نیوە چەماوەی دووروودرێژ لە کارێزی شێخ ئەحمەدەوە بەرەو (پردۆکە)و سێ تاقەکە، لەوێوەش بۆ تاتە نوێژ و کۆزەبی شێخەڵلا و بەلای راستێ باغی شار و تا دەگەیشتە خانی ولاغانی (حاجی ئەحمەد ئاغای هەولێری) بەرامبەر مزگەوتی ئاڵتی بەرماغ. هێزی ئاوەکە هەر ئەوەندە بوو. بۆیە ئاوەکەش لەخانەکە زیاتر بڕی نەکردووەو تێنەپەڕیوە، خەڵکەکەش زۆربەی ئیش و کارەکانیان لەسەر ئەم جۆگە ئاوە جێبەجێ کردووە.

سێتاقان سەنتەری هەولێرە

ئێستا بەپێی شێوە ئەندازەیی و نەخشەسازی جوگرافیای شاری هەولێر. چەقی سەنتەری هەولێر لە نێو سێتاقاندایە. چونکە ناوەندی هەولێر دەکەوێتە نێو کۆمەڵەی مانگی سووری عێراق. هەروەها شوێن و جێگای کۆمەڵەی مانگی سووری عێراقیش لە نێو سێتاقاندایەو کەوتۆتە نێو کۆتایی سێتاقانی خواروو.

راستە سێتاقان کاروانسەرای خۆشناوان بووە. چونکە هەر کاروانچییەک لە ناوچەی خۆشناوەتی و دەوروبەری هاتبێتە هەولێر. دەبوایە بەسێتاقان و بەسەر (پردۆکە)دا ڕەت بن و ئینجا بگەنە نێو جەرگەی بازێڕی هەولێر. جگە لەمەش ڕێگای باداوان هەبووە. ئەو کاراوانچییانەی ویستوویانە بۆ شەمامک و قەراج و کەندێناوەو شوێنە دوورەکان بڕۆن دەبوایە هەر بەم ڕێیە بڕۆن.

سێتاقان و راپەڕین

لەبەر ئەوەی سێتاقانییەکان زۆر ئارەزوو و حەزیان لەکار و کاسبی و هەروەها لەسیاسەت و وڵاتپارێزییە. بۆیە ڕەوشی سیاسی هەر لە گوند و ناوچەو دەڤەر و زێدی خۆیان فێر بووینە. بەهۆی ئەو پۆلە پێشمەرگانەی یەک لەدوای یەک دەهاتنە ناوچەی خۆشناوەتی و دانیشتوانی ناوچەکە بۆ خزمەتی کوردایەتی و وڵاتپارێزی و ئەوانیش گەلێک خزمەتی پێشمەرگەیان کردووە. ماڵەکانیان ماڵی پێشمەرگە بووە. هەندێ جار وابووە هیچ ژەمە خواردنێکیان بە تەنها نەخواردووە!! بەڵکو میوانیش و ئەوانیش لەگەڵیان بەشداربوونە. بێگومان ناوچەی خۆشناوەتی لە هەردوو (شۆڕشی ئەیلول و شۆڕشی نوێی گەلەکەمان) بە حوکمی جوگرافیای ناوچەکە، دەورێکی کاریگەریان هەبووە، بۆ هاوکاری و یارمەتیدانی پێشمەرگە لە هەموو ڕوویێکەوە. هەروەها پێشمەرگەو کادیرانی سیاسیش کاریگەر و کارتێکردنی خۆیان لەسەر خەڵکی ناوچەکە هەبووە، بۆ هۆشیار کردنەوەیان لە ڕووی وڵاتپارێزی و نەتەوەیی و سیاسییەوە.

هیچ پێشمەرگەو کادیرێکی دێرینیش نییە کە نان و نمەکی ئەم خەڵکەی نەچێشتبێ، بۆیە خەڵکی ناوچەکەش بوونەتە پێشمەرگە و لەم پێناوەدا قوربانیان داوە و شەهید بوونە و خوێنیان ڕشتوە، بەراستی ئەمە وای کردووە بۆ سێتاقانییەکان کە تێکهەڵکێشان و ئاوێزان لە هەردوو لاوە بووە، ئاوێزانی جەماوەر و پێشمەرگە و جارێکی دی لە(٦)ی ئاداری ساڵی ١٩٩١ لە شاری هەولێر کە خۆپیشاندان دەستی پێکردو هێشتا بەعسییە فاشییەکان لە شاری هەولێر بوون. (کە ڕێکخستنی نهێنی حزبی

شیوعی) راپەڕین. لەگەڵ خەڵکی بەشەرەفی شاری هەولێر. بەڵام لە ئەنجامدا بەعس و جاشە خۆفرۆشەکان تەقەیان لە خۆپیشاندەران کرد و خۆ پیشاندەرانیش لەجادەی (٣٠)سی مەترییەوە نزیک گومرگی کۆن. بەم جادەیە شۆڕ بوونەوە. جاش و بەعسییەکان بەدوایان کەوتن و بەردەوام تەقەیان لێ دەکردن. بارانیش نم نم دەهاتە خوارەوە. خەڵکی سێتاقان دەرگای ماڵ و حەوشەکەیان بۆ واڵا کردن و خۆپیشاندەرانیش خۆیان تێدا حەشار داو ئەمەش نیشانەی جوامێری سێتاقانییەکانە. هەر ئەم ئاوێزانە بووە، لە راپەڕینە پڕشکۆیەکەی (١١) ئاداری ساڵی ١٩٩١ خەڵکی سێتاقان جوامێرانە وەکو گشت ناوچە جیا جیاکانی کوردستان بەهەماهەنگی لەگەڵ پێشمەرگەو تێکۆشەرانی گەلەکەمان دەست لەناو دەست خەڵکی شار بە تێکڕایی توانییان بەشداری لە ئازادکردنی شاری هەولێر بکەن. بەڵام لەجادەی کۆیێ نزیک نەخۆشخانەی رزگاری لە (سەیتەرەکە) دوو تانگ (دەبابە) مابوون. هێشتا دەستیان بەسەردا نەگیرا بوو. لەم ماوە دوورەدا تەقەیان لە جەماوەری راپەڕیو کردو تانگەکە رووی لە شەقامی سەرەکی سێتاقان بوو، بۆیە شەهیدو بریندارانی لێکەوتەوە.

هەروەها لە شەستەکان لە سێتاقاندا، کە شەو دادەهات. رژێم لەشەقامی (٣٠) مەتری ئێستاو (چوار رییانی شەهیدان). کە رژێم ناوی لێ نابوو (جادەی سەگان) نەیدەتوانی بێتە سێتاقان. ئەوکاتیش پێشمەرگە دەهاتە ناو گەڕەکەکە و جموجۆڵ و چالاکییان ئەنجامدەدا. رژێم گەر بهاتایە ناو گەڕەک و کۆڵانەکان دەبوایە زرێپۆشیان لەگەڵ بوایە لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لە ئەفسەر و سەرباز یان پۆلیس.

حەرەس قەومییەکان

لە هاوینی ساڵی ١٩٦٣ حەرەس قەومییەکان، مەبەست چەکدارەکانی حزبی بەعسە خەڵکێکی زۆریان لە سێتاقان کۆ دەکردەوە و ریزیان دەکردن لە باخچەی (خدرە کەر)ی نزیک قوتابخانەی سۆران، دەستیان دەکرد بە لێدان و ئیهانەکردنی خەڵکەکە، سەرەتا دەستیان دەکرد بە پشکنینی ماڵەکان کە بەدوای چەک و دەمانچە دەگەڕان. لەم ڕەشبگیریەدا نزیکەی (٤٠٠) کەسیان لەگەنج و پیری سێتاقان گرت. کە لە بەندیخانەی هەولێر جێگایان نەدەبووەوە. (بەندیخانەکە لە بینایەی کۆنی پارێزگا بوو). زۆر درندانە مامەڵەیان لەگەڵ خەڵک دەکرد. بەڵام زۆربەی گیراوەکان هەر هەمان رۆژ و ئێوارەکەی ئازاد کران.

دیسان حەرەس قەومی رۆژێکی دی بەتایبەتی هاتن و هەردوو هاوڵاتی (عەوڵا سۆر و مام شاتر خۆشناو)یان لەماڵەوە هێنادەرەوەو هەر لەپێش دەرگای ماڵی خۆیان و بەبەرچاوی خەڵک لێیاندان و بووە هۆی ئەوەی مانگێک زیاتر لەسەر جێگا بکەون و لەشیان هەمووی شین و مۆر بوو بوو، جێگای ساغیان تێدا نەمابوو. پێستەیان تێ وەرگرتن بۆ چاکبوونەوە. هەندێک خەڵکی دیبیان لە جەنجەڕ دێخست و ئینجا رایان دەکێشا. ئەمە رەفتاری (حەرەس قەومییەکان) بوو، بەرامبەر خەڵکی هەژار و سڤیل.

باخچەی سێتاقان

هەندێک خەڵک پێی دەڵێن دارستان. بەڵام بەدارستان دانانرێت لە ساڵی ١٩٩٢ لەوکاتەی رژێمی بەعس سووتەمەنی (نەوت و غاز و بەنزین)ی لەسەر هەرێمی کوردستان بڕی. تەنگژەی سووتەمەنی پەیدا بوون ساڵەکەش، ساڵێکی زۆر سارد و سەرماو دژوار بوو، بۆیە خەڵکی کوردستان بەناچاری داریان دەبڕی بەڵام سێتاقانییەکان جوامێرانە باخچە بووکەکەیان پاراست، نزیکەی (٣٠٠) درەختی لە چەشنی سنۆبەر و زەیتون و قەیسی تێدایە. لێ نەگەڕان دەستی خەڵکی بگاتێ و ئەو دارستانە ببڕنەوە. ماڵەکانی دەوروبەری، پارێزگارییان لە باخچە تاقانەکەیان کرد و نەیانهێشت یەک دار ببڕدرێت.

نووسەر و هونەرمەندانی سێتاقان

* سەرقافڵەی نووسەرانی سێتاقان کە دەورێکی باڵا و کاریگەری هەبێت. (ئەبوبەکر خۆشناو)ە. جگە لە بواری شیعر و پێشمەرگایەتی و سیاسەت و رۆژنامەگەری. بەڵکو لە بواری وەرگێڕان دەوری خۆی بینیوەو، کۆمەڵە بەرهەمێکی بەپێزی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی و کتێبخانەی کوردی پێ رازاندۆتەوە.
* نادیە یاسین: ئێستا دانیشتووی کەنەدایەو جگە لە زمانی کوردی، بە زمانی ئینگلیزیش گۆرانی دەچڕێ.
* جەلال بەرزنجی: لە وڵاتی کەنەدا دەژی، دوای ئەوەی

شـــیـعـرەکـانی وەرگـێـڕدراون بۆ زمـانی ئینگلیزی. لەم وڵاتەدا خەڵات کراوە.

* هونەرمـەندان، شلێـر ئەحـمـەد و هەردوو خـوشک، ئاواز مـەحـمـود و رۆژ هەڵات مـەحـمـود. لەو کـاتەی شـانۆی کـوردی لە شـاری هەولێـر تووشی تەنگژەو نەبوونی ئافرەت بوودتەوە، سەربازانە ئەو بۆشایی و کەلێنە گەورەیان پڕ کردۆتەوە.

ئەمـانەی خـوارەوەش نێـوی نووسـەر و هونەرمەندانی سێتاقانن:

شاعیری گەورە پیربال مەحموود، شێخ عومەر بالیسانی، مەلا محەمەدی عەلیاوەیی، تەها مامەر، حوسێن کێشکەیی، لاوک بێژ قادر مستەفا هیرانی، عەبدوڵڵا پەشێو، جەلال بەرزنجی، ئەبوبەکر خۆشناو، عەبدوڵڵا زەنگەنە، عەبدولڕەزاق شەمسەدین، شوکرلا شێخانی، بەکر سەید غەریب (بەکر زانا)، محەمەد حەسەن باوەکر، ئازاد عوبێد، د. عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، د. سەلام حەسەن خۆشناو، سەلاح ئەحمەد بەکر بەگ(سەلاح ڕێبوار)، حەسەن حەیران، سوبحی کۆیی، عەبدولخالیق کەریم بەرزنجی، برهان خۆشناو، تەڵعەت حەوێز، هاوتا ئەسعەد، زیاد ئەسعەد، زیرەک کەمال، د. جاسم تۆفیق خۆراتی، د. پەخشان سابیر، د. محەمەد خۆشناو، سالار عوسمان، نادیە یاسین، رزگار شێخانی، د. کەمال سەعدی، فارس سەعدی، تەحسین و موحسین، شەهید گەیلان شەیدا، شێخ عەبدولباسیت بالیسانی، ئازاد حەمەد ئەمین هیرانی، نەسروڵڵا شێخانی، عومەر حاجی، نیزام شوکر، خدر خۆشناو، سابیر سووسەیی، محەمەد چاوشین، ئەحمەد حەیران، رزگار عومەر خەلیل، شلێر ئەحمەد، رەحمان قوربانی، جەودەت مەحموود، ئاواز مەحموود، رۆژهەڵات مەحموود، خالید ئەبوبەکر (خالید کەسنەزانی)، حاجی عەبدولکەریم، جەوهەر سابیر، خالید بەرزنجی، نازم کۆیی، پەروین شازادە، هاوژین سەردار، رزگار کۆیی، عەباس عەزیز لەشکری، ئیسماعیل قوربانی، تەها حاجی، ئاواز محەمەد، مزۆ لەشکری، بەناز عەلی، عیماد موستەفا، قوباد زیرەک، دەرباز رەحمان، هۆگر غەریب، دەشتی جەنگی، شوان محەمەد ئەمین خۆشناو، لوقمان ئیسماعیل، لوقمان سادق، دلێر بابەشێخ بالیسانی، فەرهاد قادر، فەرحان حەسەن، هیمداد عوزێر خۆشناو، سامی عەبدوڵڵا، عەبدولڕەحمان حەوێز، بۆتان تەحسین، هەژار هیرانی، تەها حەوێز، سەدرەدین خۆشناو.

پیربال مەحموود

مزگەوتەکانی سێتاقان

گەڕەکی سیتاقان لە سالی ١٩٥٢ تا ئێستا (١٨) مزگەوتی تێدا دروستکراوە. ئەمانەی خوارەوەن: شێخ عومەر بالیسانی، سەید غەریب، خەلیفە مەلا ئەحمەد، (حاجی حوسێن گەلالی)، حاجی حەسەن، حاجی برایمی حاجی سەید، حاجی رەمەزان، حاجی مراد، حاجی مستەفا، شێخ نەسرەدین، حاجی عەلی (پێش نوێژ و وتار خوێنەکەی مامۆستا مەلا قادری گۆمەسپانی یە)، مەلا عومەر، مەلا عەبدوڵڵای سارنگەیی، حاجی تۆفیق، شەهید یاسین، شەهید حەسەن، شەهید ئیسماعیل، حاجی عەزیزی گلکەند لە (گلکەندی سێتاقان)، شێخ سەدرەدین لە (شەهیدانی سێتاقان).

خوێندنگای ئاینی: لە مزگەوتەکانی سێتاقان خوێندنگای ئاینی هەبوو وانەیان تێدا دەگوتەوە. کۆمەڵێک خوێندکاریان هەبوو کە پێیان دەگوتن (فەقێ) لەنێو مزگەوتەکان (حوجرە) یان، ژووری تایبەتی فەقێیان. شوێنی وانە گوتنەوە خەوتن. فەقێیەکان ژیانیان لە مزگەوتەکان دەگوزەراند. هەر بۆ نموونە لە مزگەوتی (شێخ عومەر بالیسانی). (شێخ عومەر) خۆی مامۆستا بوو، وانەی دەگوتەوە و گەلێک فەقێ و موستەعیدی هەبوون. هەروەها لە مزگەوتی (سەید غەریب) مامۆستا (مەلا سەید فەرهادی).

مزگەوتی شێخ عومەر بالیسانی یەکەمین مزگەوتی سێتاقانە کە لەسالی ١٩٥٢ دروست کراوە. سەرەتا بە خشت و قوڕ سەربانی بەدار گیراوە. دوایی لەسالی ١٩٦٨دا جاری یەکەم. گومبەتی لێ دروستکرا. قوتابخانەی فەقێیانی لێ بووە و لە شەستەکان بووە پاشکۆی وەزارەتی ئەوقاف. کە (بڕوانامەکەی وەردەگیرا. هەروەها گلکۆی دوا ئارامگای شێخ عومەر بالیسانی و

خێزانەکەی و لەگەڵ (بابە شێخی) کوڕی و کچی، هەر لەنێو مزگەوتدایە.

راتبەی فەقێیان

بێگومان ئەم "فەقێیانە"، بەڕێز بۆ راتبەهێنان دەچوون. ئەمەش دوو ژەمی خواردنی ئێواران و سبەینان بووە. چونکە لە پەنجاکان و شەستەکان سەرەتای حەفتاکانیش شیو لێنان تەنها ئێواران بووە. بۆیە ئەم فەقێیانە خۆ بەخۆ بەڕێز و نۆبەت دوو فەقێ یان یەک بەتەنیا لە دەرگای ماڵەکانی دەداو گوتوویەتی (راتبە رەحمەتی خواتان لێ بێ). خاوەن ماڵەکانیش بەپێی توانای خۆیان خواردنیان دەدانێ. بەم چەشنە فەقێیەکان خواردنی رۆژانەیان دابین دەکرد. ماڵەکانی دەوروبەری مزگەوتیش بەردەوام لە هاریکاری فەقێیەکاندا بوون. هەر بۆ نموونە لە مزگەوتی شێخ عومەر بالیسانی ئەو خاوەن ماڵانەی نان و خواردەمەنییان بە فەقێیەکان داوە ئەمانەن: حاجی محەممەد دۆرەیی، حاجی محەممەد مریەم، حاجی کاکۆل و حاجی حەویز فریزی، سەید عوبیدوڵڵای پاقلانی، حاجی تەها سویرەیی و (کورەکانی)، حاجی مەلا خدری کونە فلوسەیی و (کورەکانی)، شێخ عومەر بەخۆی، شێخ عیسا بالیسانی، حاجی فەقێ ئەحمەد (باپیری هونەرمەند بورهان خۆشناو)، حاجی حەمە شەریف، حاجی حەسەن ئەسپیندارەیی، حاجی قادر، حەمەد مستەفا خەیات، حاجی بابە تیژەیی، سەید محەممەد بەرزنجی، عومەر ئەفەندی رواندزی، حاجی نووری بیرۆکەیی، سەید نیعمەتوڵڵا، حاجی نادر خەیات، حاجی محەمەدەمین خەیات، حاجی حەمەدەمین تووتن فرۆش، دەروێش عەلی.

بوو بەم شێوەیە بوو: دەیانێ: تیر و پشکی فەقێیان لەکاتی دابەشکردنی نان خواردن دەیان دەیانێ، واتە دە لە من دە لە تۆ بەکار دێن. کە خواردەمەنییان لامان کۆ دەکردەوە کە فەقێیان پێیاندەگوت: (راتبەی فەقێیان).

لەپاشان خواردەمەنییەکانیان ریز دەکرد. جا تیرو پشکیان لێ دەهاوێشت بە ریگەی (دە لە من دە لە تۆ). دوو فەقێ بەرامبەر یەکتر دادەنیشتن، دەستیان لەدواوەی خۆیان دادەنا، فەقێیی یەکەم دەستی دەهێنایە پێشەوە بابڵێین (٣) سێ پەنجەی بەرز دەکردەوە، ئینجا سێ پەنجەی یەکەم و دوو پەنجەی دووەم و دەکاتە پێنج پەنجە، (١٠) دەی لەسەر زیاد دەکات دەبوو بە (١٥) پانزە ئەم ژمارەیە لەسەر ریزی فەقێیەکان دەست پێ دەکرا، بەشێوەی ژماردن، لە یەکەم دەست پێ دەکرا لەپاشان دوو، سێ، چوار تادەگەیشتە ژمارە پانزە. ئەو کەسەی ژمارەی پانزەی بەرکەوتبووایە، نانی یەکەمی بۆخۆی دەبرد. ئەم کردارە دووبارەو سێ بارە دەکرایەوە، تا هەموو خواردەمەنییەکە بەسەر فەقێیەکان دابەش دەکرا. ئەمەش باشترین ریگا بوو بۆ یەکسانی نان خواردن لە نێوان فەقێیاندا.

فەقێیەکان (رۆژی سێ شەمە) پشووی هەفتەیان بووە. هەروەها لەدوای تەواوکردنی ماوەی خوێندن و دەرچوونیان. ئینجا بڕوانامەکانیان وەردەگرت، ئاهەنگی تایبەتییان بەم بۆنەیەوە ساز دەدا.

ئەمەش ناوی نووسەر و هونەرمەندەکانە: ئازاد جەمیل خۆشناو، د. ئەیوب سابیر کەریم، سەدیق گچکە، جەعفەر بەرزنجی، مەعروف فەرهادی، فەهد قادر هۆرمزیار، پیرداود محەممەد"کاکە حمد"، قاسم مستەفا "لۆلان"، تاریق جەلیل خۆشناو، توانا محەممەد، کەمال ماجدی، یاسین محەمەد خەتات، پشتیوان بەرزنجی، ژوان سێودین، ئەختەر سەدیق هیرانی، عەبدولقادر میترۆ.

شەهیدان و سێتاقان

سێتاقان هەردوو شەهیدان لە خۆوە دەگرێ. شەهیدانی سێتاقانی خواروو، کە پێی دەڵێن: شەهیدانی "شێر و خەنجەر"، ئەمە هێمایە بۆ دوو نەتەوە و نیشانەی برایەتی کورد و عەرەبە. "شێر و خەنجەر" لەسەر ستارەی پێشەوەی خانووەکان بە"قالب" دروست کرابوون. ئەمەش لەدوای بەیانی "١١"ی ئادار بوو. بەڵام شەهیدانی سێتاقانی سەروو رژێم لە هەشتاکان دروستی کرد. ئەو مرۆڤانەی لە جەنگە دۆڕاوەکەی خۆی)جەنگی عێراق ئێران) بە کوشتنی دان، لەوێ خانووی بۆ کەس و کاریان دروست کرد.

نەخۆشخانەکانی سێتاقان

نەخۆشخانەی "سینگ" بنکەی تەندروستی نەخۆشییەکانی سینگ. یەکەم نەخۆشخانەی تیشکی سینگە، کە لە شاری هەولێر سەربەخۆ دروستکرابێت و تەنیا بۆ تیشک بێت. لەسەر شەقامی "٣٠" مەتری و لە سەرەتای شەستەکان دروست کراوە.

نەخۆشخانەی شیری. "بنکەی تەندروستی" نەجدی حەیدەر. ئەم نەخۆشخانەیە سەرەتا هی مندالآن بووە. دەرزی و کوتانی سەر شانیان لێرە بووە. بەڵام قوتووی شیریان دابەشی سەر مندالآن کردووە، بۆیە بە نەخۆشخانەی شیری مندالآن بەناوبانگەو کەوتۆتە سەر شەقامی "٦٠" مەتری لە سێتاقانی سەروو. هەروەها نەخۆشخانەی تایبەتی رەسول و نەخۆشخانەی تایبەتی "کوردستان"ی لێیە، لەگەڵ عیادەی پزیشکی "ئەمەل" و "هیوا".

قوتابخانەکانی سێتاقان

قوتابخانەی بابان "سۆران و کۆرەکی" پێشوو، لە ساڵی ١٩٦٢ دروستکراوە. یەکەم قوتابخانەی ئەم گەڕەکەیە. ئێستا سێ خوێندنگا لەم بینایەدا هەن، قوتابخانەی مەحوی ئێواران و دوا ناوەندی ئەختەری کچان و هەروەها دوای راپەڕین لە گۆڕەپانەکەی بینایەکی نوێ دروست کراوە و بووەتە ناوەندی زیوەری کوڕان. ئامادەیی کوردستان لە ساڵی ١٩٧٠ دروستکراوە هاوکات لەگەڵ ئامادەیی کوردستانی "کەرکووک و سلێمانی". شەهیدانی تێکەڵاو ١٩٧١ و هەژاری سەرەتایی تێکەڵاو لە ساڵی ١٩٦٤ و رەسەنی سەرەتایی تێکەڵاو لە ساڵی ١٩٧٥ و کامەرانی سەرەتایی تێکەڵاو لە ساڵی ١٩٧١ و سیروانی ئێوارانی کوڕان ساڵی ٢٠٠٣ دروستکراوە. هەروەها قوتابخانەی تێکەڵاوی سەرەتایی رەوشەن "بێکەسی" تێکەڵاوی سەرەتایی هەن "سۆران" یەکەم قوتابخانەیە لە سێتاقان لە ساڵی ١٩٦٢ز دروستکراوەو بەڕێوەبەری مامۆستا "کەمال شاکر" بووە. ئەم قوتابخانەیە زۆر خزمەتی خەڵکی سێتاقان و سەیداوەی کردووە.

گەرماوی سێتاقان

گەرماوی سێتاقان لە ساڵی ١٩٦٦ دروستکراوە. یەکەم جار هەر بەناوی گەرماوی "سێتاقان"بووە دوایی ناوەکەی بوو بەگەرماوی "کوردستان". سێتاقان تەنها ئەم گەرماوەی لێ بووە و زۆر فراوان بووە ژووری تایبەتی تێدا هەبووە لە سەرەتاوە خاولیان بۆ خەڵک دەهێنا. لە دوای خۆ شوشتن، لەشی خۆیان پێ وشک دەکردەوە. بۆیە خەڵک زوو دەهات، تا خاولی پاکژیان بەربکەوێ و دوایی قەدەغە کرا. لەم گەرماوەدا بۆ ئافرەتانیش کاتی دیاریکراو دانرابوون خاوەنی ئەم گەرماوە ئەمانە بوون: یەکەم جار حاجی بیلال هەولێری بوو، دوایی مام یاسین و مام ئەحمەد و لە پاشان زرار ئەحمەد قاوەچی و حاجی مستەفا رۆستایی خاوەنی هاوبەشی بوون.

بۆریچییەکانی سێتاقان

ئێستا بۆریچییەکانی هەولێر دوکانی سەردکییان لە شێخەڵلاو سێتاقانە. بە زۆری بۆریچییەکانی هەولێر خەڵکی قەراسنجی بنار سەفین بوون، هەروەها وەستا هەرە بەناوبانگەکانیان لە سێتاقان نیشتەجێبوون. یەکەمین بۆریچی لە سێتاقان "مەولود میراوە.

بەناوبانگترین بۆریچییەکانی سێتاقان ئەمانەن: مستەفا مەولود خۆشناو، سلێمان مەولود، جەعفەر مەولود، جەلیل مەولود، حەمید عەبدولڵلا قەراسنجی و برایەکانی، سادق قەراسنجی، فەرحان عەلی، ئەسعەد حاجی عەلی، حاجی عەلی قەراسنجی، محەمەد حەمەدەمین قەراسنجی، حەیدەر سابیر سارتکەیی، حاجی محەمەد قەراسنجی، نەجمەددین بۆریچی، وەستا ئومێد، وەستا عەلی، وەستا سیروان، وەستا سەردار.

قیرچییەکان لە سێتاقان

عەزیز قیرچی: یەکەمین کەسە ئیش و کاری قۆنتەراتی قیری دەکرد. قیریان لە"دۆرەو هیت" بۆ هەولێر دەهێنا. ئەمانەش قیرچی سێتاقانن: عەزیز حاجی ئەحمەد، کاکە قیرچی، حەمە قیرچی، خەسرەو قیرچی.

سەرتاشخانەو ئارایشگاکان

سێتاقان گەلێک سەرتاشخانەی لێیە، بەناوبانگترینیان ئەمانەن: سەرتاشخانەی سەلام خاوەنی خالس، سەرتاشخانەی جەمال، سەرتاشخانەی هەنگاو، سەرتاشخانەی ئامێز، نەوزاد، ئاسۆ حاجی باوەکر هیرانی. حاجی باوەکر زۆر دێرینەو کرێی سەرتاشینی بە"٥٠" پەنجا فلس بوو.

ئارایشگای "سالۆن"ی سلێمانی و شەرمین هەبوو، بەڵام خاوەنیان سێتاقانی نەبوون. بەڵکو یەکەم ئافرەت "حەنیفە عەبدولڕەحمان" بوو، سالۆنی بەناوی "حەوا" دانا، بەرامبەر نەخۆشخانەی فریاکەوتن، دوایی ئارایشگای"مەلیکە"ی لە سێتاقان دانا.

ئاشەکانی سێتاقان

ئاش بۆ لێکرنی هەموو دانەوێڵەیەکە. گەنمە کوتاو نیسک و برووش و برنج و ساوار و ئاردیش. یەکەم ئاش: ئاشی شێخ ئەحمەدە. هەروەها ئاشی بەفر" کارگەی بەفر دروستکردن" هەر بەناوی شێخ ئەحمەدە. نزیک شەقامی" ٦٠" مەتری.

سێتاقان ئەم ئاشانەی لێیە: شێخ ئەحمەد، سەدیقی کێخوا بایزی بیرۆکەیی، سەید نووری، سێتاقان، هانا "خاوەنی ئیسماعیل نادرە".

شۆفێرە دێرینەکان

ئەمانە شۆفێرە دێرینەکانی سێتاقانن: عەزیز مەدێ، حوسێنی مام نەجیم، عەلی فاتێ، حاجی حەسەن هیرانی، برایم ژیکە، سالح پاشا، سەدیق حوسێن هیرانی، عوسمان سەدیق، سالح سیفۆن: کە یەکێکە لە شۆفێرە بەناوبانگەکانی شاری هەولێر، نزیکەی "٥٠" پەنجا ساڵ زیاتر ئۆتۆمبێلی لێخوڕیوە، یەک سەرپێچی نەبوو، سالانە خەلاتی وەرگرتووە. بۆیەش پێی دەڵێن: سالح سیفۆن، چونکە کارگەی "سیفۆن"ی لە هەولێر هەبوو"سیفۆن" جۆرە خواردنەوەیەک بوو.

عەزیز مەدێ: مۆڵەتی ژمارە "٣" هەبوو، هیچ سەرپێچی نەبووە. زۆر خەلاتی وەرگرتووە.

پینەچییەکانی سێتاقان

پینە چییەکان خزمەتێکی چاکی گەلەکەیان کردووە. بگرە هەر لە بزمار ڕێژ کردن و گۆڕینی بنی پێلاو و کەعبەکان و "پاشپانی". هەروەها پینەکردنی پێلاوەکان و دوورینەوەیان.

لە سێتاقانیش ئەم وەستا دەستڕەنگینانە هەنە: حاجی عەلی گامێشتەپەیی، وەستا عەلی چێودیی و، مەلابەکر، وەستا حەسەن، وەستا کاکە کونەفلوسەیی و"کوڕەکانی".

تەنەکەچییەکان

تەنەکە چییە دێرینەکان سۆبەی دارو مەسینەی ئاسن و دەستشۆر و مەقەرەو بۆڕی سۆبەیان دروست دەکرد. تەنەکەچییەکان، ئێستا هەموو جۆرە کارێک پەیوەندی بەکەلوپەلی ئاو و نانکردن و چێشت لێنان و خۆ گەرمکردنەوە هەبێت چاکی دەکەنەوەو دروستی دەکەن. چاککردنی سۆبەی نەفت و غاز. دروستکردنی سێر و پەلێمزی نانکردن "غاز و نەوت". چاککردنەوەی فانۆس و سورەیاو لالەو لۆکس. وەستا بەناوبانگەکانی سێتاقان ئەمانەن: دەروێش ڕەحمان، حاجی نووری کێشکەیی، وەستا سەدرەدین، وەستا عەلی ڕۆستایی.

برین پێچ و یاریدەدەری پزیشکی

دکتۆر عەبدوڵلا، ناسراوە بە"دکتۆرە پیرە". زۆر چاک بوو، خۆی داوێشتە گۆریان و بەلەک پێچی لەبەر دەکرد و کلاوێکی لەسەری دەنا. دەرزی لێ دەداو داوو دەرمانی کوردەواری دەگرتەوەو کەچەڵ و خوریشت و نەخۆشی پێستەی چاک دەکردەوە. ئەم پیشەیەی لە سەربازی فێر ببوون لە سێتاقان ئەم یەکەمین برین پێچ بوو، هەروەها ئەم برین پێچ و یاریدەدەری پزیشکانەی کە لە سێتاقان "عیادیان" هەبووە، ئەمانەن: مام قشتۆ هیرانی، غەریب خدر، شیامەند خۆرانی، سەلمان، شەوکەت، حەیدەر، فەرهاد سووسەیی، هەژار، ئیسماعیل کۆیی"عیادەی نییە" هەروەها یاریدەدەری پزیشکی"حەوێز حەسەن خۆشناو" زۆر دێرینە.

بن لەلوگان

هەموو جەژنەکان لەجێگای بیرە ئاو و باخچەی سێتاقان لەلوگان دادەنا. پێشتر گۆڕەپانی یاریکردن بوو خەلیفە جەبار و دوو سێ کەسی دی، دوو سێ ڕۆژ پێش جەژنەکان لەلوگان دادەنا. لەم کاتەدا سوار بوونی لەلوگ بە "٥" فلس بوو خاوەن لەلوگیش ناوە ناوە پاڵیان بە لەلوگەکەوە دەنا. هەروەها لە پشت خوێندنگای هەژاریش گۆڕەپانەک هەبوو لەوێش لەلوگان دانابوو.

دار فرۆشەکانی سێتاقان

گەر تەماشا بکەین زۆربەی دار فرۆشەکانی شاری هەولێر. جگە لە هەولێرییە کۆنەکان، خەڵکی خۆشناوەتین. چۆن عەلافەکان زۆربەیان خەڵکی دەشتی هەولێرن. جا دارفرۆشەکان زۆربەیان سێتاقانین. بەڕاستی دارفرۆشەکان سوودێکی زۆریان بە دانیشتوانی ناوچەکە گەیاندووە، هەرودک هاو پیشەکانی نێو بازاڕ. هەرودک دەزانن

"دارەکان"، بەگشتی هی ناوچە شاخاوییەکانی کوردستانە. بەڵام حەسیرەکان لە خوارووی عێراقەوە، بەتایبەتی لە زۆنگاوەکان و شاری بەسرەوە دێت.

دار فرۆشەکان دەلاڵی خۆییان هەیە. دارەکان لە مەزادی ئاشکرا دەکرێن، دارەکان کۆمەڵ کۆمەڵ بابەت دەکرێن، بەگوێرەی باریک و ئەستووریان، راست و خوارییان. هەندێ جاریش دارفرۆشەکان بە لۆری لە ناوچەی خۆشناوەتی و سیدەکان و دۆڵی ئالانەو ناوچەکانی تر دەیانکڕی.

ئەو دارانەی دەیان فرۆشت ئەمانەن: دار ئەسپیندار و بی و دار چنار و دار گوێز و دار بەڕوو و دار مازوو: ئەمانەی خوارەوەش دار فرۆشەکانی سێتاقانن:

حاجی عومەر عەولا خۆشناو، حاجی حوسێن شێخ خدری هیرانی، حاجی تاهیر فریزی، ئەنوەر مەجید دەربەندی، حاجی باقی نازەنینی، حەمەدی حەمەسالح هیرانی، عەزیز رەشید سماقولی، حەیدەر مەجید دەربەندی، واحید کێخوا عەزیز، مەلا ئەحمەد گەرۆتە، ئەحمەد حەسەن سناویی، حاجی جەلال دەربەندی، حوسێن خدر هیرانی، حاجی سابیر گەرۆتە. حەوێز محەمەد نازەنینی، حەسەن کۆلکەرەشی، لەتیف رەشید، حەمەد ئەمین کۆلکەرەشی، جەمال حەسەن کۆلکەرەشی، مەلا عومەر هیرانی، کێخوا ئەحمەدی دۆڕێ.

دارتاشەکانی سێتاقان

دار فرۆش و دارتاش، پەیوەندییەکی زۆر پتەویان لەگەڵ یەکدی هەیە. چونکە پیشەکەیان لە یەک نزیکە. بە زۆری دارتاشەکان داریان لە دار فرۆشەکان دەکڕی. زۆر رەنگینانە زۆربەی کەلوپەلەکانیان لە داری ناوخۆی کوردستان دروست دەکرد. بگرە هەر چەشنە دارێک بۆ پێداویستییەکی کشتوکاڵی تایبەت دەست دەدات و بەکاری دەهێنن. لە داربەڕوو بەکرەی بیری ئاوێ و کلکە قازمەو چەکوش و کلکە بێور و کلکە تەپشوو و کلکە ماوەران و دار کراوەی جۆتی و دار ئەستەندووی جۆتی، سەرە مژانکە، سەر گوارکەی هەپەو بەربۆسە دروست دەکرێ. بی کەمژاو کەوە هێرەگ و کەوە بێژینگ و سەرەد و تەبەقەی حەلوای لێ دروستدەکرێ. هەروەها دار بی بۆ نیری جۆتی گایان بەکار دێت، چونکە "کونی" بەرین نەدەبوون دار چنارو کەوەت بۆ مزراح دروستکردن بەکار دێت. هەروەها دارتاشەکان درێشەو تیرۆگ و ناوبرێشک و سندوقی نوینان و کانتۆر و مێزو قەنەفەو کەرەوێت و سیسەم و گۆشەو کورسی و لانک و لانکۆکەی منداڵان و قیمەکێش و کۆلکی سەر شوشتن و شەنەو، دەسکە پێمەرەو خاکەنازو دەرگاو پەنجەرەو رەورەوەی منداڵانیان دروست دەکرد. بەڵام داری بیانی لە رووسیا و رۆمانیا دەهات و لەگەڵ مەعاکسی"سازی" ئەبوتێر مالیزیان بەکار دێنا.

دارتاشەکانی سێتاقان ئەمانەن: عەلی حەمەد و"بەهمەنی کوڕی"، بەکر محەمەد و "دیاری کوڕی"، حەمەدەمین گەردی و "وەستا کەمالی کوڕی"، عومەر کەریم کۆیی و کوڕەکانی "شوان و ئاکۆ و ئاسۆ"، دارتاشخانەی کوردستان خاوەنی"هێرش و ئازاد حەمە سالح نازەنینی"، دارتاشخانەی سەفین، خاوەنی وەستا سیامەند، دارتاشخانەی خۆشناو وەستا عەبدوللای خدری خەجێ "هیرانی"، دارتاشخانەی هیوا خاوەنی وەستا فەرحان، دارتاشخانەی محەمەد خاوەنی وەستا ئیسماعیل قیرژەیی، دارتاشخانەی هێمن، خاوەنی وەستا زێندین، وەستا محەمەد، حاجی ئەحمەد فریزی و کوڕەکەی "جەبار"، سامی دەروێش، مستەفا رەحمان گوێ رەش، ئیدریس جەعفەر، ئازاد قادر، وەستا زەکەریا، حەسیب عەبدولڕەزاق، مەحمود کەریم، وەستا وەهاب، ئەحمەد کەریم، مەحمود سالح، جەلال عەبدولقادر هیرانی، کامەران قەساب، پیرداود محەمەد، کاروان عەباس، هاوڕێ عەباس، وەستا عەبدوللا.

جەنجەڕ و سێتاقان

لەبەر ئەوەی دەوروبەری سێتاقان هەمووی زەوی بەتاڵ بوون بۆیە زەوییەکەی گەنم و جۆیەکی زۆری لێدەچێنرا. هەروەها گۆڕەپانێکی تەخت و فراوانی لێ بوون بۆ جەنجەڕ و قرشەو جۆخینان لەبار بوون دوایی گۆڕەپانەکە بووە گۆڕەپانی یاریکردن. بەتایبەتی یاری تۆپی پێ. گەر باسی سێتاقان بکرێ، ناکرێ باسی جەنجەڕەکان نەکرێ. چونکە سالانە ئەو جەنجەڕانە بەگڕ دەکەوتنەوە. بەئاشکرا قرشەو ولاغ و جەنجەڕەکان دەبینران. خۆشترین شت لای منداڵانی گەڕەک ئەوە بوو کە سواری جەنجەڕ دەبوون.

ئەمانە خاوەن جۆخین و جەنجەڕەکانی سێتاقانن: سەید غەریب، مەلا داود خدر، سەید محەمەد سەید حەمەدەمین،

حاجی قادر باداوەیی، حاجی سەعیدی کەوری (باپیری عەبدوڵلا زەنگەنەیە). سابیر غەیبە، ئیبراهیمی سەعیدی، مەحمودی سەعیدی، حوسێن حاجی سالح، حاجی عەبدوللای حەمامچی.

مەڕدارەکانی سێتاقان

سێتاقانییەکان جگە لەوەی بایەخیان بە فەلاحەتی و باخچەی سەوزەوات دەدا. هەندێکیان مەڕداریان دەکرد. سێتاقان لەلایەن میرییەوە بایەخی پێنەدرابوو، بۆیە هەتا حەفتاکانیش، کۆڵانەکانی قیرتاو نەکرابوون و لە دەوروبەری مزگەوتی شێخ عومەر بالیسانی چەند ماڵێک هەبوون مەڕدار بوون "جەرەبچی". لە مەیدانێ مەڕو بزنیان دەکڕی و دەفرۆشت. ئەو ماڵاتەی کە نەدەفرۆشران دەیانهێناوە سێتاقان. لەوێ "تەویلەو" جێگای تایبەتیان هەبوون مەڕدارەکان لە پێش ماڵی خۆیان ئاخوڕ و کۆلیان دروست کردبوو، بۆ ئالیک خواردن و ئاو خواردنەوەیان. بێریش دەیدۆشین و دوایی کاریلەو بەرخۆڵەکانیان تێبەردەدان و بەلام بەناوبانگترین مەڕدارەکانی سێتاقان ئەمانەن:

حاجی حەمەد مریەم، دەروێش عەلی، حاجی عەولا عەزیز، خدر رەوەند" خەیلانی "باپیری زانا خەلیلی شاعیرە"، عەلی رەوەند"خەیلانی"،حاجی حەمەد، ئیسماعیل"سمە" قەساب، عەولا بۆری، مام نەعمان، حوسێن"حوسە"قەساب.

وەرزش و وەرزشوانانی سێتاقان

وەک ئاشکرایە باب و باپیری سێتاقانییەکان هەر لەزووەوە فێری رۆیشتنی ماوەی دوورو درێژ بوون. ئەو کاروانچییانەی کە لە ناوچەی خۆشناوەتی میوەجاتیان باردەکرد گوند بەگوندی دەشتی هەولێر و کۆیەو بتوێن و پشدەر، هەر لەمولکییەو شەمامک و کەندێناوە بگرە تادەگاتە قەراجیش. هەمووی بەپێیان رۆیشتینە، جگە لەوەی شاردزاییەکی چاکیان لەم دەڤەرانە پەیدا کردووە، میوەجاتیان بە دەغڵ و دان گۆڕیتەوەو جارێکی تریش گەڕاونەتەوە ناوچەی خۆیان. ئەمەش جۆرێکە لە وەرزش "ماراسۆن"و چاکترین رۆیشتنە. جگە لەمەش ناوچەکە خۆی لە خۆیدا خاکەکەی بەرز و نزمییە. هەروەها بوونی فرە گۆڕەپان لە سێتاقان، هەمووی یارمەتیدەر بوون بۆئەوەی منداڵ و گەنجەکان وەرزش بکەن، بەتایبەتی تۆپی پێ. سێتاقان سەرچاوەی وەرزشی هەولێر بووە، گۆڕەپان و بنکەی لاوانی لێ بووە. کە ناوەندەکەی سێتاقانە. دەیان وەرزشوانی پێگەیاندووە. هەربۆیە سێتاقان چاکترین و زۆرترین یاریزانی شاری هەولێری تێدا هەڵکەتووە. چ لەیاری تۆپی پێ و بالەو گۆڕەپان و مەیدان و بەرزکردنەوەی ئاسن.

گەر بهاتایە و یاریزانان وەکو ئەوروپا بایەخیان پێ بدرابایە ئەوە لەبەر جوان یاریکردن، یاریزانان "یوسف حەسەن خۆشناو"حاکم یوسف"، حەمید عەبدوڵلا قەراسنجی و سەید عەلی سەید محەمەد "سەید عەلی کارەباچی" باشترین یاریزانیان لێ دەردەچوو.

وەرزشوانانی سێتاقان جگە لە وەرزش، تێکۆشانی سیاسی و ولاتپارێزی و پێشمەرگایەتییان کردووە خوێنی خۆیان کردۆتە قوربانی خاک و ولاتی کوردستان و "٦" شەش شەهیدیان هەیە. ئەمانەن: شەهیدان "رەحمان حەسەن، فەرهاد محەمەد، فوئاد محەمەد، فەیسەڵ قادر سیاسی، سابیر مستەفا، یاسین حەمەد ئەمین خۆشناو".

عەزیز خدر: لە بەرزکردنەوەی ئاسن لە عێراق و کوردستاندا "لە هەولێر"، لەساڵی ١٩٧٢ لە"بەچکە شێران"و لەساڵی ١٩٧٤ لە لاوان و لەساڵی ١٩٧٦ - ١٩٧٧لە پێشکەوتووان پلەی یەکەمی وەدەست هێناوە. لەساڵی ١٩٧٩ لە سوریادا لە دوو پاڵەوانێتیدا پلەی یەکەمی وەدەست هێنا. کە کێشی "١٢٧ کگم" بەرزکردەوە، خۆی لە وەزنی"دیک - کەڵەشێر ٥٦ بوو".

تاهیر سابیر خۆشناو: وەرزشوانی بەرزکردنەوەی ئاسن بوو، لە وەزنی "٩٠- ١٠٠"کگم بوو. لەم ساڵانەدا لەسەر ئاستی کوردستان و عێراق یەکەم بوون ١٩٨٠ لە تازە پێگەیشتووان، ١٩٨٢ لە پاڵەوانیەتی سوریای عێراق.١٩٨٣- ١٩٨٤چوارەمی خولی ئاسیا. لە ١٩٨٧ دووەم بوو لە پاڵەوانیەتی ئەنادۆڵی تورکیا. لەساڵی ١٩٨٨ بەشداری لە مەشقی مۆسکۆ کردووە. لەساڵی ١٩٨٩ پلەی چوارەمی لە چین وەدەست هێنا.

شاخەوان مستەفا خۆشناو: وەرزشوانی بەرزکردنەوەی ئاسنە، لە وەزنی ٦٧/٥. لەم ساڵانەدا لەسەر ئاستی کوردستان و عێراق یەکەم بووە لەساڵی ١٩٨٧ لە

پاڵەوانیەتی عەرەب لە قاهیرە یەکەم بووە لەساڵی ۱۹۸۸ لە پاڵەوانیەتی نێو دەوڵەتی "عەبدولواحێد عەزیز" لە بەغدا یەکەم بووە لەساڵی ۱۹۸۹ لە پاڵەوانیەتی عێراق لە مۆسکۆ لە خولی مەشق و ڕاهێنان بەشدار بوو.

وەرزشوان: کاکە شێخ بابە شێخ بالیسانی: لە یاری کۆنفۆو لە پاڵەوانیەتی کوردستان و عێراقدا پلەی یەکەمی وەدەست هێناوە. لە کوردستان لە ساڵانی ۱۹۹۶ - ۱۹۹۷ - ۱۹۹۸ لە یاری کۆنفۆ یەکەم بووە هەروەها لە عێراق لە ساڵی ۲۰۰۳ - ۲۰۰٤ لە پاڵەوانیەتی کۆنفۆ یەکەم بووە.

لە سێتاقان وەرزشوانێکی زۆر هەن. بۆیە تەنها ناوی ئەوانەمان تۆمار کردووە کە تەمەنیان لە سەرووی "۳۰"سی ساڵییە. ئەمانەش وەرزشوانەکانن: سابیر حاجی حوسێن گەلاڵی "سابیر ریازی"، سەدیق گچکە، شەهید ڕەحمان حەسەن، ئازاد جەمیل خۆشناو، عەزیز مەولود، لەشکر حەسەن، عەبدی حەسەن، سەید عەلی بەرزنجی "سەید عەلی کارەباچی"، بایز مستەفا، ئەحمەد شێخە، جەلال عومەر خۆشناو "حاجی جەلال"، حاجی ساڵح، ساڵح گۆڵچی، عەبدولقادر سەعید "عەبدولقادرە گۆج"، سابیر حەنێ، سەید عەلی سەید مستەفا، ئیبراهیم گۆڵچی، ڕەشید ئەبوبەکر "ماستەر لە ئەندازە"، ئیسماعیل ئەبوبەکر، جەلال بەرزنجی، سەید ئەحمەد سەید مستەفا، سابیر عەدێ، سابیر حوسێن، سەید ساڵح سیفۆن، سەید موحسین سەید محەمەد، زرار ساڵح خۆشناو، حەمید عەبدوڵلا قەراسنجی، عوسمان سەید غەریب، سەید سەباح، سەدیق ریازی، نەجم عەبدوڵلا عەلی، محیەدین چاوشین، بەشیر فیتەر، کەمال عەبدوڵلا، عوسمان عەزیز لەشکری، مەزۆ لەشکری، تاهیر سابیر خۆشناو، سەرتیپ عەلی، عەزیز کوردە، عەزیز خدر سەرسپی، عەزیز نامق گۆڵچی "عەزیز لەقتە"، شاخەوان مستەفا خۆشناو، خدر قادر، ڕەفیق ئەحمەد کەبابچی، خەلیل چاو ڕەش، فازیل عارەب، هیمداد لەشکری، محەمەد رووسی، د. جەمیل خۆشناو "دکتۆرا لە وەرزش"، ملازم زاهیر زاناوێر، تاریق فەتاح خۆرانی، زاهیر زەوقی، مونەوەر گۆڵچی، ڕەقیب عومەر خۆشناو، کەریم عوسمان، باوە قاسم، عەبدوڵلا محەمەد دۆرەیی "عەبدوڵلا عەیشێ"، مامۆستا شێروان ساڵح "ماستەر"، سابیر ئەحمەد، شەهید فەرهاد محەمەد، شەهید فوئاد محەمەد، عەباس عەزیز لەشکری، شەهید سابیر مستەفا، شەهید فەیسەڵ قادر "سینەما" سیاسی، مامۆستا نەجات ئەحمەد، سالار موختار، غەریب عومەر خۆشناو، یوسف حاجی نادر، عەلی ئامە "عەلی ئەحمەد ئاوردە"، مامۆستا سەباح سەعید، ئیبراهیم درێژ، سەیفەددین عومەر خۆشناو، عەبدولخالیق خدر "گۆڵچی"، عزەدین خۆشناو، سەدرەدین خۆشناو، مۆفەق نامیق، مامۆستا ئیبراهیم محەمەد "ماستەر"، مامۆستا سەرتیپ عومەر خۆشناو "ماستەر"، عەبدولستار "عەبدۆ"، شەهید یاسین محەمەد ئەمین خۆشناو، شاخەوان عومەر، ئیسماعیل محەمەد، بیلال خالید، دلشاد حوسێن نەجم هیرانی، شێرکۆ حاجی عەلی، کامەران ڕەمزی، خالید حامید، سەید محەمەد "فەیسەڵ"، فەیزوڵلا عوسمان، لەتیف سەید نیعمەتوڵلا، مامۆستا ئازاد، عومەر خدر، ئازاد خدر، جمشیر فیتەر، سەلیم حەسەن خۆشناو، عەبدولقەهارعەزیز "قەهار چاوشین"، کاکە شێخ بابە شێخ بالیسانی، محەمەد مەلا حەسەن، دڵشاد حەمەساڵح، فەرهاد ئیسماعیل، فەرەیدوون حەمید، سادق حەمەشەریف، عومەر باپیر، بیلال ئیسماعیل، ئیسماعیل عەبدوڵلا، ئیسماعیل کەریم، عەبدولقادر خدر، سەلام عومەر، فەرهاد ئەحمەد، سامان ئەنوەر.

شێتەکانی سێتاقان

شێتیش مرۆڤە، وەک هەر مرۆڤێکی تری سەر ئەم زەمینە. بەڵام لە ڕەفتاردا جیایەو لە مرۆڤێکی ئاسایی ناچێ. چەند هۆکارێک هەیە وایکردووە ڕەنگدانەوەی خۆی لەسەریان هەیە. کە ئەم مرۆڤە بەم شێوەیە هەڵسوکەوت بکات. ئەمیش ڕەوشی دەروونی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسییە. بێگومان ڕەوشی کۆمەڵایەتی کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆی بەسەر ژیان و گوزەران و خودی کەسەکەدا هەیە. هەر لەمنداڵییەوە وا گۆش کراودو ترسێک لەدڵ و دەروونی جێگیر بووە. ئەم ترسەش بۆ ئەم پەروەردە سەقەتەی خێزان دەگەڕێتەوە، کە ئەم منداڵەی لێ گەشە کراودو گەورە بووە. لە سەرەتا منداڵەکەی دەترسێنن بەجنۆکە و دێو و درنج و شەولەبان و پشیلە و سەگ و دەعباو جانەوەر، ئەم ترسەش بۆ لایەنی دەروونی زۆر خراپە و مرۆڤەکە گەورە دەبێت و ترسەکەش لەگەڵی دەژێت.

بەڵام ڕەوشی ئابووری. زۆرجار كە مرۆڤ زیاد لەپێویست بیر لەخۆی و خێزانی و منداڵەكانی دەكاتەوە، هەژاری و نەدارییە. گوزەران خراپییە. ئەم مرۆڤەی لێ دەردەچێت، كە كۆمەڵگا پێی دەڵێت: "شێت". ڕەوشی سیاسی پەیوەندی بەم ڕژێمە دكتاتۆر و فاشییانە هەیە، كە تروسكاییەك ئازادی و دیموكراتی تێیدا بەدی ناكرێ. داوای یەك مافی سەرەتایی خۆت بكەی! ئاكۆكن لەگەڵت و كونجی زیندان و لێدان و ئەشكەنجە، بەشی مرۆڤە ئازادیخوازەكانە. شێتی بۆماوەیی نییە!!.

شێتەكانی سێتاقان ئەمانەن

أ) **ئافرەتەكان:** مەرزیە- بەدریە- كافیە.

ب) **پیاوەكان:** ئەنۆ، سوورد، ئەنوەر عەزیز، تەها منێ، قالە مردۆخ، فاخە، ڕەحمان.

ئەنوەر عەزیز: لە ساڵی ١٩٧٤ پەیوەندی بەشۆڕش دەكات و دەبێتە پێشمەرگەو لەدوای هەرەس هێنانی شۆڕشی ئەیلول، ئەو لە ئێران دەمێنێتەوەو لەساڵی ١٩٧٩ كاتێ ڕاپەڕینە یەك لەدوای یەكەكانی گەلانی ئێران، دژی شا دەستی پێكرد، ئەنوەر بەشداری دەكات و لە پێشەوەی ڕاپەڕینەكە دەبێت و بەڵام ڕژێمی شا دەیگرێت و، لە بەندیخانەدا زۆر ئازاری جەستەیی دەدرێت تا شێت دەبێت. دوایی دەیگەڕێننەوە بۆ سێتاقان و هەولێر. لێرە كە تێك چووە، جارێكی دی تف لە وێنەكانی دیكتاتۆر دەكاو، "دائیرەی ئەمن" دەیگرێت و ئازار و ئەشكەنجەی دەدات و، دوایی دەزانن تێك چووە بەریدەدەن و، لەپاشان دەمرێت.

چایچی و چایخانەكانی سێتاقان

سێ چایچی هەبوون، چایخانەیان لەناو بازاڕ بوو، یەكێكیان "مام عومەر خۆرانی" بوو چایخانەكەی لە نزیك سینەمای "حەمرا" بوو، تیپی وەرزشی "ئەتلەس"و كارگێڕەكانی لەوێ ڕۆدەنیشتن. هەروەها "مام هەمزە چایچی" ناسراوە بە"هەمزە شیوعی" چایخانەی بەرامبەر چایخانەی "سەید سەلیم" بوو، ئێستا بووەتە دوكاندار لە باڵەخانەی "یەحیا باجگر".

حاجی مستیل: بێگومان گەر باسی قاوەخانەی"عەبۆ و مەچكۆ"بكەین، دەبێ باسی حاجی مستیل بكرێ، چایخانەكەی لە شوێنی كەبابی "باب القلعة" بوو، ئێستا بازاڕگەیە. دوایی چایخانەكەی لە دوكانەكانی بن قەڵا دانا، هەروەها ئەم چایچییانەی خوارەوە چایخانەیان لە سێتاقان هەبووە: حاجی ساڵح خۆرانی، حاجی جەمیل. مام خەلیل خۆرانی، خدر شیرەیی، مام مەجید، ئەجیم یاسە، حەمە ساڵح ئازەنین، عومەر ئەفەندی ڕواندزی، عوسمان چایچی، قادر سینەما "دواتر بووە قادر سیاسی و باوكی دوو شەهید"، محەمەد سابیر خەلیل، محەمەد چایچی، مام واحید كۆیی، ئێستاش ئەم چایخانانە هەنە: ئاراس، بناری سەفین، خۆران، خەبات "ڕزگار هیرانی"، شیڤان"مام خدرو ڕەقیب"، مام سەعدون، چایخانەی حەمەساڵح ئازەنینی: سێتاقان بوون بۆماوە"٨"ساڵ چایخانەی هەبوون بەزۆری ساردەمەنی لێدەفرۆشرا، جاری وا.

مردوو شۆڕی ژنان ئەمانەن: حاجی خەزال، سولحیە، غەریبە، گوڵبەهار، شوكریە، حاجی خێریە.

مردوو شۆرەكانی پیاوان ئەمانەن: حاجی ئەحمەد ئاوردە، دەروێش كەریم، عومەر خەپە "عومەر سماقولی"، فواد كەرە.

باخچەچییەكانی سێتاقان

باخچەچییەكان هەندێكیان ئەعوری سەربەخۆیان هەبوو، بۆ ئاودانی سەوزەكان، حەوزی ئاویشیان دروست كردبوو، بەڵام هەندێكیان ئەیان بوو، بەئاوی باران، یاخود بەئاوی سیان و جۆگەی ماڵان سەوزەكانیان ئاودەدا، هەموو جۆرە سەوزەیەكیان دەچاند. توور و سلق و چەوەندەر و شێلم و خاس و كەوەر و كەرەوز و تەڕەتولە و سیر و پیاز. هەندێكیان بامیەو تەماتەو باینجان و كودی و بیبەریان دەچاند. زۆر جار لەنزیك حەوزو باخچەكەیان دەیانفرۆشت. بەناوبانگترین باخچەی سێتاقان ئەمانەن: حاجی فەتاحی برایمی، ڕەزاقی حاجی برایمی، مەلا داود خدر هەولێری، هاشم مەعروف، جەمال سەلیم، یونس محەمەد، شكور محەمەد، سلێمان حەمەد، یاسین هەینی، خدرە كەر، مام بیلال، حەمەد، ئەحمەد، عەبدولرەحمان "عەبۆ"، جەلال، مام وسو، ڕەمەزان حوسێن، زرار ئەحمەد.

خواردنگە و ساردەمەنی

پێشان خواردن و شەربەت و ساردەمەنی لەسەر عارەبانە دەفرۆشران. لەفەو پاقلاوەو كوبە و شەربەت و

تورشیات.

ئەمانەی ئەم پیشەیان هەبوو ئەمانەن: لەفەفرۆشی "خورشید حەمەد ئەمین"، کوبە فرۆش "مام حوسێن"، تورشیات "عزەدین و نورەدین"، پاقلاوەفرۆشی"مام ئەسعەد"، شەربەت فرۆشی"حاجی فەتاح خۆرانی "، شێلم فرۆشی"حاجی باپیر سماقولی"، شەربەت و شێلم "حەمەسالح نازەنینی و مام سلێمان" دۆندرمە فرۆشی"حەمەد عەلی و مستەفا مەجید گەرۆتەیی"، هەروەها سمایل سیپەلاک و مام مشیر "سیپەلاک و فاتە رەشیان بە شیشە دەفرۆشت".

ئەم خواردنگە بەناوبانگانەش هەبوون: یەکەمین خواردنگە خواردنگەی برایانە "خاوەنی سیامەند و تەحسین و موحسین"، چنارۆک "سیامەند مامەند قیرژەیی"، ریمان "مەجید خۆشناو سەفۆ" "سەیفەدین عومەر"، گەسی سێتاقان "خاوەنی حەمەد ئەمین بێراودیی"، چێشتخانە و گەسی هاورێ خاوەنی "سەید عوسمان سەید محەمەد بەرزنجی"، کەباب و چێشتخانەی سێتاقان خاوەنی "مام مشیر و نەوزادی کوڕی". هەروەها ساردەمەنی سەری رەش خاوەنی ئەدوەر مخایل.

- ئێستا کە سالی (٢٠٠٦)ە، ئەم بەڕێزانەش ئەم کارانەیان بەدەستە:

* **مامۆستا:** محەمەد عەلی ئەبوبەکر یەکەم کەس بووە لە سێتاقانییەکان بووەتە مامۆستا. ئێستا جێگری سەرۆکی لقی هەولێری یەکێتی مامۆستایانی کوردستانە.
* **ئەندازیار:** بەدرەدین سەید نیعمەتوللا یەکەم ئەندازیاری سێتاقان بووە.
* **پزیشک:** یەکەم پزیشکی (ئاژەڵ-بەیتەری) لەسێتاقان عەزەدین سەید نیعمەتوللایە.
* **راگری کۆلێژەکان:** د. سەلام حەسەن خۆشناو" راگری کۆلێژی ئادابە.
  د. جەمیل خۆشناو"یاریدەدەری راگری کۆلێژی پەروەردەی وەرزشییە.
* **دادوەر و پارێزەر:** یوسف حەسەن خۆشناو. لە سەردتای هەشتاکان بەشداری شۆڕشی نوێی گەلەکەمان دەکات. لەنێو شۆڕشدا دەبێتە دادوەر. یەکەم دادوەر لە سێتاقان. نیشتەجێی ئەلمانیایە. لەم دواییانە بەیەکجاری گەڕاوەتەوە کوردستان.
  د. نیهاد مستەفا: بڕوانامەی دکتۆرای لە بواری پزشکی لە ئەلمانیا بەدەست هێناوە.
* سەعید خۆرانی: یەکەم کەسە دوکانی (نووسینگەی) بۆ کڕین و فرۆشتنی خانوویەرە و زەوی هەبووە.

مین: یەکەم کەس لەسێتاقان کە بە مین (ئەلغام) قاچێکی لەژێر کلاوە چۆکی بڕایەوە، (قاسم مستەفا لۆلان) بووە.. سالی ١٩٧٤ دەبێتە پێشمەرگە لەدەستەی مین چاندن دەبێ، دوای هەرەسی شۆڕش. رژێم پێی دەزانێت بە خورتی و بەزۆرەملێ دەیبات بۆ پووچەڵکردنەوەی مین لەچیاکان. لەئەنجامی ئەم کارانەدا قاچێکی لەدەست دەدا. پاشانیش دەچێتە ولاتی سوید و ئەمەریکا. ئێستا لەقەلاتی هەولێر مۆزەخانەی مافوور و کەلەپووری کوردەواری داناوە لەسەر ئەرکی خۆی.

بەیتارەکان: بەیتار، پەیوەندی بە شکان و لە گەڵچوون و دەرزبردنی جومگەو ئێسقانەکان لەگەڵ ودرگەڕانی دەمارەکانەوە هەیە. لە سێتاقان ئەم دوو بەیتارە هەنە: دەروێش کەریم و حاجی عومەر تەلان.

بزووتنەوەی قوتابیان: بزاڤی قوتابیان لە سێتاقان لە سەرەتای سالی ١٩٧٠ و لەگەڵ بەیانی ١١ ئاداردا سەری هەڵدا. بەئاشکرا قوتابیان کاری رێکخراوەییان دەکرد.. کۆمەڵێک خوێندکاری خوێن گەرم لەم بوارە فراوانەدا هاتنە مەیدان و چالاکییان دەنواند. لەسەرەتای حەفتاکان دوو بزووتنەوەی قوتابیان هەبوو. یەکێتی قوتابیانی کوردستان و یەکێتی گشتی قوتابیان. قوتابیان لەم دوو رێکخراوە بەئاشکرا کاری رێک رێکخراوەییان ئەنجام دەدا. نوێنەریان لە قوتابخانەکان هەڵدەبژارد و داکۆکییان لەمافەکانی خوێندکاران دەکرد. هەروەها بەشدارییان لە دەرکردنی بلاو سەر کراوەی دیوار و بەشداریان لەکاری شانۆیی قوتابخانەکان و بۆنە نیشتیمانییەکان دەکرد.. خوێندکاریان رۆشنبیر دەکرد و.. هانیان دەدان بۆ خوێندنەوەی رۆژنامەو گۆڤار و کتێبی هەمە چەشن.. ئەمانە رووە جوانەکانی ئەم بزاڤەیە. بەلام رووە ناشرینەکەی ئەوەیە (یەکێتی قوتابیان) لێژنەی کوتەکیان هەبوون بۆ لێدان و سەرکوتکردنی نەیارانی خۆی..

لەدوای هەڵگیرساندنەوەی شەڕ لەنێوان شۆڕش و ڕژێمی بەعسدا لەساڵی ١٩٧٤دا قوتابیان تووشی گیران و ڕاوەدوونان بوون لەلایەن ڕژێمەوە. بەرچاوترین قوتابیانی ئەم بزووتنەوە ڕێکخراوەییە ئەمانە بوون: وەیس ساڵح. نەجمەدین حەمە عەلی سیان. تابع یابە. ئەبوبەکر خۆشناو. عەزیز بارزانی. شەهید سەباح نادر. سەباح جەلال. قاسم ئەبوزێد. سەدرەدین خۆشناو. بەکر زانا. محەمەد حەسەن باوەکر. سەید محەمەد غەفور. عەبدولخالق مستەفا. ئازاد عوبێد چاو شین. عەلی قادر. تەها جەبار. عومەر ساڵح. مەجید حاجی عەزیز عەوێنەیی. عومەر حاجی. بەکر حاجی. حەسیب عەبدولحەمید. نەسرەدین ئیسماعیل. موحسین سەید محەمەد. شکروڵلا شێخانی. ئەبوبەکر (یاریدەدەرێکی پزیشکی). شەهید سامی عومەر ئەفەندی ڕواندزی، سادق ڕەسول "سادقە سوور"، ئەحمەد کەریم، عەبدولڕەحمان باقی خۆشناو.

خاوەن بڕوانامەکانی سێتاقان ئەمانەن:

ئەمانە خاوەن بڕوانامەکانن. کە لە بوارە جۆر بە جۆرەکان بڕوانامەیان وەدەست هێناوە. - عەبدوڵلا پەشێو (دکتۆرا لە ئەدەب)- عەبدولقادر سەعید فەرهادی (ماستەر لە زمانی ئینگلیزی) - د. مستەفا سەعید (دکتۆرا لە فیزیا. نیمچە گەیەنەرەکان). - ئەیوب سابیر خۆرانی (دکتۆرا لە فیزیا ((material scince-ceramic Engineering - نیهاد مستەفا (دکتۆرا لە پزیشکی فریاکەوتن و نەشتەرگەری)- فەیزوڵلا خۆشناو (ماستەر لە ئێسقان) - سیروان ئەحمەد گەرۆتە (ماستەر لە نەشتەرگەری) - کەمال مستەفا خۆشناو (ماستەر)، مامۆستایە لە کاترینا هۆڵم لە سوید- تەیب سابیر (دکتۆرا لە نەشتەرگەری) - عەبدوڵلا محەمەد عەلیاوەیی (دکتۆرا لە مێژوو) - سەلام حەسەن خۆشناو (دکتۆرا لە مێژوو) - جەمیل خۆشناو (دکتۆرا لە وەرزش) - پەخشان سابیر حەمەد (دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی) - ئەبوبەکر خۆشناو (ماستەر لە ئەدەبی کوردی) بەکر سەید غەریب (دکتۆرا لە زمانی عەرەبی) - ڕووناک سەید نیعمەتوڵلا (ماستەر لە پەرستیاری) - کەمال سەعدی (دکتۆرا لە یاساو ماف) - شوکریە سوارە (ماستەر لە بایەلۆژی) - سەمیرە سوارە (ماستەر لە بایەلۆجی) - ڕابیعە فەتاح خۆرانی (ماستەر لە مێژووی کورد) - ڕەشید ئەبوبەکر (ماستەر لە ئەندازیاری) - سەرتیپ عومەر خۆشناو (ماستەر لە وەرزشی تۆپی پێ) - ئیبراهیم محەمەد (ماستەر لە وەرزش) - شیروان ئەحمەد گەرۆتە (ماستەر لە نەشتەرگەری) - سادق عەزیز خۆشناو (خوێندکاری دکتۆرا لە نەشتەرگەری لە وڵاتی سوودان) - ئەوزاد حەوێز خۆشناو (خوێندکاری دکتۆرا لە ماف لە وڵاتی سوودان) - موختار حەسەن خۆشناو (خوێندکاری دکتۆرا لە زانستەکان بەشی کیمیا لە وڵاتی بەریتانیا) - شێروان ساڵح (خوێندکاری دکتۆرا لە وەرزش لە زانکۆی موسڵ) - فەرهاد نیعمەتوڵلا (خوێندکار دکتۆرا لە بەشی هەناو) - جاسم تۆفیق خۆرانی (دکتۆرا لە مێژوو) لە وڵاتی ئیتاڵیایە. - هیمداد حەوێز خۆشناو (خوێند کاری ماستەرە لە بایەلۆجی مشەخۆرەکان) - مەریوان سابیر حەمەد (خوێندکاری ماستەرە لە ماف) - ئازاد عوبێد (دکتۆرا لە مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردی) - سەنگەر داود شرۆڵ (خوێندکاری دکتۆرا لە یاسا)

ئەندازیارەکانی گەڕەکی سێتاقان

یەکەم ئەندازیار، بەدرەدین سەید نیعمەتوڵلا - ڕەشید ئەبوبکر - عوسمان حاجی نادر خەیات - فەرهاد عوسمان - سەلاح حەمە هیرانی - فارس سەعدی - زیاد مستەفا - عەبدول قادر مەلا عەلی (لە ئەورووپایە) - محەمەد حوسێن - جەلال حەمەد ئەمین گەردی - شەهید ئیبراهیم عەبدولحەمید (هەڵمەت عەبدولحەمید) تەلار ساز- سەعد عەبدولڕەحمان (تەلارسازی لە ئەورووپایە) - نەژاد خدر خەیات - زیرەک حەسەن خۆشناو - داود غەفور - نەریمان کاکە سوور هیرانی - یاسین سەدیق - کاروان حەمەدئەمین خۆشناو - یوسف شەفیق گەرۆتەیی - کامەران ئەحمەد گەرۆتە (دانیشتووی نەرویج) - غەفور کاکە - دارەوان مستەفا خۆشناو (دانیشتووی ئەمریکا) یە - عەبدوڵلا زەنگەنە - سیروان حەوێز خۆشناو.

پزیشکەکانی سێتاقان

سێتاقان ئەم پزیشکانەی تێدا هەڵکەوتووە - عیزەدین

سەید نیعمەتوڵلا یەکەم پزیشکی بەیتەرییە - فەیزوڵلا جەلال خۆشناو (ئێسقان و جومگە) - نیهاد مستەفا (نەشتەرگەری) دانیشتووی ئەڵمانیایە - سیروان ئەحمەد گەرۆتە (نەشتەر گەری) - شێروان ئەحمەد گەرۆتە (نەشتەرگەری) - بەروار حاجی نادر خەیات (لە ئەوروپا) سادق عەزیز خۆشناو (نەشتەر گەری) محەممەد شەریف (مندالان) -خەدیجە محەممەد عەلیاوەیی (ددان) - سکالا ئەکرەم (ددان) - عومەر باقی نازەنینی لە ئەوروپایە - جوان ئەحمەد گەرۆتە (ئافرەتان) - سیروان ئەحمەد حەسەن سناودیی (ددان) - یوسف بەهادین - تەیب سابیر کەریم خۆرانی (نەشتەر گەری) - کاروان مەلا خدر سنجاوی (قوڕگ و لووت و گوێ) لە وڵاتی سویدە - فەرهاد سەید نیعمەتوڵلا (هەناو) - کاویس عومەر

- دوو پزیشکی تازە دەرچوو (موقیم) ترانا تاهیر خۆشناو و هەڵمەت حەویز خۆشناو، نەودیەکی تریش بەڕێگاوەیە.

مەکوچییەکانی سێتاقان

لە سێتاقان ئەمانە دووکانی مەکوبان هەبووە، یەکەم کەس مامۆستا خالید سماقولی دوکانی مەکوی دانا. پاشان مەکوی شوان خاوەنی مامۆستا شوان، مەکوی کریستاڵ خاوەنی مامۆستا خورشید. مەکوی ئاشتی خاوەنی ئەیوب

دوکاندارەکانی سێتاقان

بێگومان دوکاندارەکان ژمارەیان زۆر زۆرە. بەڵام ئێمە ئەوانە تۆمار دەکەین کەزیاتر بەرچاو و دێرین و ماوەیەکی زۆر لە کارەکەیان ماونەتەوە. ئەمانەش دوکاندارانی سێتاقانن: خەلیل-عەبدول حەمید-حاجی عومەر تەلان- ئەنودر تەلان- سالح سوێردیی- سەید محەمەد سەید حەمەد ئەمین- کانەبی مستەفا- حاجی شێم حەمەد مستەفا- مەلا زادە خۆرانی- کەریم عەبدوڵلا قەراسنجی- سەید مەلا نووری-سەید کەریم- عومەر مستەفا بەگ- حاجی هەینی- حاجی مەجید هیرانی - مام حوسێن - حوسێن تەها هیرانی- ئەحمەد کۆیی باوکی هونەرمەندی خوالێخۆشبوو (سوبحی کۆیی) - حاجی مەولود شورتە- مام شێخە- مام سالح- مام سەعید- سەید محی الدین سەید غەریب- فەتاح ئەسپینداری- سەید موحسین- مام سوارە-حەسەن ئەحمەد دۆرەیی- خدر هەینی- نووری سوسەیی- سمایل خۆرانی- مەلا خدر حاجی- حاجی ردشید- مەعروف عومەر-مام خدر-نیعمەت خدر-م/خورشید حەمەردشید-م/رەحمان-رەقیب عومەر خۆشناو-عوسمان هیرانی- رزگار حوسێن- حاجی موراد قەراسنجی- حاجی قادر حوسێن بەگ- ئەمین حاجی کەریم- سەید سمایل- مەلا عەولای حاجی مەلا بەکر- حاجی ئەسعەد قەراسنجی- حاجی برایمی کونە فلوسەیی- حاجی حوسێن کونە فلوسەیی- حاجە مەلا سارتکەیی- مەلا بەکر شێخە- خالید و نامیق- مەلا گۆجە.

کوتاڵ فرۆشەکانی سێتاقان

ئەوانەی دوکانی کوتاڵیان هەیە ئەمانەن: مەلا حەسەن جوامێر- مەلا عوسمان حوسێن گەلالی- محەممەد مەلا حەسەن- حاجی عەزیز دیبەگەیی-سەلام حاجی عەزیز- حاجی تۆفیق رواندزی- قاسم عوسمان- حاجی نادر خەیات- خدر خەیات- دلشاد حاجی نادر- ئیبراهیم حاجی فەقێ ئەحمەد- مەجید حاجی کاکۆل فریزی- کمال حاجی کاکۆل فریزی- سەعید عومەر دەربەندی(دەستگێڕی عەرەبانە)- مەلا بکر شێخە-

نانەواخانەو سەمونخانەکانی سێتاقان

سەرەتا سەمونی (عاشە)ی ئامادەکراو بە ئۆتۆمبێل دەهاتە سێتاقان و لێرەش دوکان هەبوو، بەشی خۆیان وەردەگرت و دەیانفرۆشتەوە. سەمون بە پێنج فلس بوون. یەکەم جار لە سێتاقان (مام سمایل)و یاسینی کوڕی ئەم سەمونانەیان وەردەگرت و دەیان فرۆشت. دواتر (مام قادر سینەما) ئەم سەمونەی دەفرۆشت بەڵام یەکەم فرنی (سەموون خانە). لە سێتاقان هی حاجی سەعید تورشی فرۆش بوو.

مام مەجید قەساب یەکەم گۆشت فرۆشی گەڕۆک بوو گۆشتی لەناو سەبەتەی دادەناو لە کۆڵان و شەقامەکان فرۆشتوویەتی.

(حاجی باپیر حەلاق) یەکەم سەرتاش و دێرینترینیانە لە سێتاقان.

* دێرینترین حەمباڵ (حەسەن حەمباڵ) ە پێیان دەگوت حەسەنە خوار. بە دەفلس باراشی بۆناشی دەبرد و لێی دەکرد و ددیهێناوە.

ئافرەت و کاری پزیشکی میللی

ئەو ئافرەتانەی کاری تەبیبی میللییان لە سێتاقان دەکرد. ژن و منداڵیان چاکدەکردەوە.. ئەمانەن:

حاجی بەسێ: چارەسەری نەخۆشی ئافرەتانی دەکرد. چاککردن و سووڕان و وەرگێڕانی سکی ئافرەتانی دووگیان.

دایە گوڵێ شێروانی: تا و لەوزەتێن بە شیلان و چەورکردن چارەسەری سروشتی (عیلاجی تەبیعی) چارەسەری دەکرد.

ئایشە فریزی ئەمیش ژنانی نەخۆشی چاک دەکردەوە.

خەدیجە حاجی حوسێن خۆشناو: ئەو منداڵانەی مەرازەیان کەوتبا. واتە لەوزەتێنی هەبا. پەنجەی لە قوڕگی رادەکرد و لەوزەتێنەکەی پاڵ دەدا. دوایی چەوری دەکردو دەیگوت ئەمە مەرازەی کەتووە. ئەمەی لەباوکی بۆ بەجێ مابوو. یاخود ئەگەر منداڵێک خێڵ یا چاوی سورابا چاکی دەکردەوە.. یاسکی ژنانی دووگیانی چەور دەکرد و چاکی دەکرد.

(گوڵێ و خێزانی حامید گەرۆتەیی) پشت و سکی ژنانی چاک دەکردەوە.

پلکە شیرن: دایکی شاعیر (بەکری مەلا رەش) دەرمانسازێکی باش بوو. داوودەرمانی کوردەواری لە گژ و گیا بۆ منداڵ و گەوران دەگرتەوە و چاکی دەکردنەوە.. زەرگەتە و زەنگە سۆرە بەمنداڵێکی وەدابا. زوو منداڵەکە بەگریان و ئاخ و ئۆف دەچووە لایی و دەرمانێکی لێ دەدا و ژان و ئازارەکەی نەدەما.

پلکە باوی: پشت و سکی ژنانی چەور دەکرد و گەر ژنەکە دووگیان بووایە، زگەکەی چەقی با چاکی دەکردەوە. مامانەکانی سێتاقانیش ئەمانەن: ئامینە هیرانی- پلکە عەنبەر هیرانی- مەحبوبێ عەلی- پلکە عەیشێ دایکی (عەزیز مەولود)- ساجیدە هەولێری- سەید بەسێ- پلکە فاتم (دایکی مامۆستا زاهیر)- ئامینە (خەسوی عەلی رەوەند)- گولستان- ئامینە (دایکی ئیبراهیم)- حاجی هەیبەت- پلکە عەیشێ- پلکە حەلیمە- حاجی هەیبەت- پلکە زەخێ - حەلیمە (دایکی مام مشیر)- هەیبەتی ئاریانێ-پوورە زوبێد هیرانی- مریەم فەقێ عەولا خۆرانی.

بەرگدرووەکانی سێتاقان

بێگومان هەندێ بەرگ درووەکانی بەرگدروویان لەنێو سێتاقان بوو، بەڵام ئەوانی دی دوکانیان لە نێو بازاڕ بوون. پیاو و ژنی بەرگدرومان هەنە. بەرگ درووە پیاوەکان دەرپێی سپی و کراسی بەکەلانگوچک و لەگەڵ جل و بەرگی کوردی رانک و چۆغەرو کورتەک و شەرواڵ بە هەموو جۆرەکانییەوە دەدوورن. بەم دواییە بەرگ دررووەکان کراس و پانتۆڵیش دەدورن.. بەرگ درووەپیاوەکان ئەمانەن:

حەمەد مستەفا- حاجی نادر خەیات- خدر خەیات- حاجی حەمەد ئەمین- نەجات خەیات- موحسین خەیات- خالە حەمید مهاجیر- مەلا یوسف هەرکی- مەلا حوسێن خەیات- وەستا مستەفا گەلیاوەیی- غەفور هیرانی (بێستۆن)- هەڤاڵ سالح هیرانی(هەڤاڵ)- وەستا سەعدی هیرانی(فرمێسک)- حاجی تاهیر خۆشناو- علی خدر خەیات- حاجی مەجید خەیات- حەسەن گەلیاوەیی- حاجی حەمەدەمین کەریم کۆیی- حاجی مەمۆ قیرژەیی- حاجی سەدیق قیرژەیی- مەلا مستەفا بلباس- عەزیز سماقولی- کەمال فەقیانی- ئەرسەلان مەلا یوسف هەرکی- سلێمان خەیات- محەمەد حاجی مراد شیوەڕەشی.

بەرگدرووی ژنان: پێشان بەرگ درووی ژنان، تەنها جل و بەرگی کوردیان دەدوری وەک کراس و کەوێ و سوخمە و فیستان و یەلەگ و سەڵتەو چاکەت. لەگەڵ جل و بەرگی منداڵان. بەڵام بەم دواییە هەندێکیان فێری دروونی کراس و تەنوورە و بەدی و چاکەت و پانتۆڕ بوون. بەرگ درووە ژنەکان ئەمانەن: سەید قەدریە- گوڵێ شێروانی- زەکییە- کەلسوم- عەیشێ ئاکرەیی- گولیزار ئیبراهیم خۆشناو- شوکریە سەلیم خۆشناو- فەخریە حەوێز خۆشناو-بەیان فەخریە خەیات- قەدەم خێر حەوێزی کابانێ- بێری ئیسماعیل- حەلیمە رواندزی- بسکان- چیمەن- نەدیبە خدر- عەیشێ کۆیی- نێرگز عومەر کۆیی- مریەم (دایکی عەبدول خالق) عەبای ژنانی دەدوری- نەجیبە سەید کەریم- جەمیلە محەمەد - گوڵێ - وەسفیە خان- قەدریە خان- نیگار عومەر بۆرە- نەسیبە قادر- ئامینە سمایل.

ڕووداوەکانی سێتاقان

ئەو ڕووداوە کاریگەرانەی کە مردنیان لێ کەوتۆتەوە. سێتاقانییەکان بوونەتە قوربانی. بێگومان. ئەمانە تامردنیش لە هزری خەڵکەکە ناچنە دەرەوە چ ڕووداوی سروشتی بن یا دوژمنانی کورد بەناهەق خەڵکی سڤیل و بێتاوانیان دەکوشت. یان بە ڕێکەوت کارەساتەکان ڕوودەدەن.. یاخود مرۆڤەکانی بە نەزانینی کارێکی چەوت بە ئەنجام دەگەیەنێت. ئەمانەش هەندێ ڕووداوی جەرگبڕی لێ کەوتۆتەوە. هەر گەڕەکێک گەلێک ڕووداو و کارەساتی تێدا ڕوویداوە، ئێستاش خزم و کەسیان ماون و نامانەوێت برینەکانیان والابکەین و زامەکانیان قووڵتر بکەین.

غەریب کۆیی: گەنجێکی کەشخەو قۆز لە تەمەنی لاویەتیدا بوون. لە سەرەتای شەستەکان لە زێی خنکاو تەرمەکەی هاتەوە سێتاقان.

مام سۆفی و مەحموود حاجی بابە قیرژەیی: لە شەستەکان تاقمی شێخ عەنەش لەلای گوێڕی ئەم دوو مرۆڤە بێتاوانەیان کوشت. مام دەرویش کۆمەڵێک منداڵی لە دوای خۆی بەجێهێشت.

ئاسۆی موعەلیم و هەڵکەوت عەبدولحەمیدی ئەندازیار. لە کارەساتی (١) شوبات دا لەشاری هەولێر شەهید بوون و سێتاقانیشی لەم قوربانییە بێ بەش نەبوو کە تیرۆرستان دەستی چەپەڵیان گەیاندە ئەم پەپوولانە و.. خوێنە سوورە گەشەکەیانی ڕژاند..

مامۆستا سەدیق گچکە

مامۆستا سەدیق گچکە، وەرزشوانێکی لێهاتوو بوو لە تۆپی پێدا. جگە لە تیپەکانی سێتاقان یاری لە هەڵبژاردەی یانەکانی هەولێر و بروسک و پەروەردەی هەولێر دەکرد هێرش بەربوو. هەروەها لە سێتاقان سەرۆکی تیپ و کاپتن بووە. لە گۆڕەپانی یاری و مەیداندا لە ڕاکردنی (٥٠٠٠) مەتر بەشداری کردووە و ئەنجامی باشی بەدەست هێناوە.

تووتنفرۆشەکانی سێتاقان

سەرەتا تووتنفرۆشەکان لەبازاڕی قەیسەری بوون، دواتر بە بازاڕی تووتنفرۆشەکان گواسترایەوە و نزیک باغی شار و لە کۆڵانی کەبابخانەی کۆیە بوو، بەڵام لە دوای ڕاپەڕین و لە گرانییەکە ژمارەی تووتنفرۆشەکان لە ڕادەبەدەر زیادی کرد و لە دەوروبەری بازاڕی شێخەڵلا و باغی شار بوون.

تووتنفرۆشەکان زۆربەیان خۆشناون. جگە لە دووکانداردەکان، زۆری دیش دوکانیان نەبووە. ئەمانەش ناوی دوکاندارە تووتنفرۆشەکانی سێتاقانن:- - حاجی محەمەد دۆرەیی- حەمەدی فەقێ ئەحمەدی هەرتەلی- حاجی ڕەحمان سووسەیی- سەید حەمەد ئەمین تووتمەیی- حاجی حەسەن خۆشناو - حەمەد ئەمین سوێرەیی- مام سلێمان- حاجی حەوێز ئەحمەد زێتوەیی- حاجی حەوێز فریزی- حاجی کاکۆل فریزی- حاجی ڕەزا بیرۆکەیی- حاجی حەمەد ئەمین حاجی حەمەد(باوکی عەلی سۆر)- ئەحمەد حاجی حەسەن ئەسپیندارەیی- حاجی فەقێ ئەحمەد زێتوەیی- حاجی فەقێ ئەحمەد شێخ وەسانی- حاجی حەمەد ئەمین وەرەیی- حاجی مەغدید- حاجی عەولا چیوەیی- حەمەدئەمین عەزیز- قادر عەزیز- حاجی نووری بێراوەیی- حاجی حەمەد ئەمین مستەفا- حاجی کەریمی خەجێ سارتکەیی- حاجی حەمەد توتمەیی- حاجی مستەفای ماونان- مام حارس - حاجی حەسەن بلەیی- سلێمان بناری- سمایل تەها سەردۆری- ئیسماعیل محەمەد عەزیز.

گەڕەکی ئیسکان

سنووری گەڕەک

ئیسکان، وەکو گەڕەکێکی هاوچەرخ و بەحوکمی ئەوەی کەوتۆتە نێوان چەند گەڕەکێکی دیاری وەکو : کۆماری، موفتی، ڕووناکی، سەیداوە، باداوە، سنوورەکەی

لەلایەن شارەوانییەوە چەند جارێک دەسکاری کراوە، بۆنموونە لەهەندێک کات خانووەکانی بەلاشاوەی خراوەتە سەر، سنووری ئێستای گەڕەکەکەش لەلایەن شارەوانی بەو شەقامەی کە لە هۆڵی گەلەوە دەست پێدەکات، تا بنکەی پۆلیسی ئیسکان و لەوێشەوە بەرەو خۆرهەلات تا شەقامی باداوە و ئینجا بەرەو باکوور تا خانووەکانی وەزیران و لەوێشەوە تا چوارڕیانی گادگرۆس دەبێت.

گەڕەکی ئیسکان، لە سێ بەش پێکهاتووە ئیسکانی کۆن، ئیسکانی نوێ و شوقەکان وپێکهاتەی دانیشتووانیشی زۆربەیان کوردن و ئەوانی دیکەش شارستان و بە زمانی تورکی قسەدەکەن و کەمایەتییەکی مەسیحی تێدا دەژین. شایانی باسە ئەو پێکهاتانەی بەتەبایی و برایەتی پێکەوە دەژین و هیچ گرفتێکیان نییە، پێچەوانەی ویستی هەندێک لایەن کە دەیانەوێت تاوێک بەهەستی نەتەوەیی و تاوێک بەهەستی ئایینی درز بخەنە نێو میللەتەوە.

مێژووی دروستبوونی

ئیسکان، گەڕەکێکی هاوچەرخە و تەمەنی نزیکەی (٣٦) ساڵێک دەبێت. سەرچاوەی ناودکەشی بۆئەوە دەگەڕێتەوە کە دوای شۆڕشی (١٤) تەمموزی (١٩٥٨) میری پرۆژەی گەڕەک دروستکردنی، وەکو چارەسەرییەک بۆگرفتی نیشتەجێکردن لەزۆربەی پارێزگاکان ڕاگەیاند و لەلایەن وەزارەتی (الاشغال والاسکان) جێبەجێ کران، هەربۆیەش گەڕەکی ئەم پارێزگایانە بەئیسکان ناونران، ئەو گەڕەکانە سەرجەم خانووەکانی یەک نەخشەو دیکۆرن و لەماوەیەکی دیاریکراودا دروستکران، گەڕەکی ئیسکانی هەولێریش، کە پێشتر زەوییەکانی هی عەلی ئەحمەد ئاغا بووە و دەغڵ و دانی لێ چاندراوە. بەسێ قۆناغدا دروستکران. قۆناغی یەکەمی لەساڵانی شەستەکانەود بنیات نراوە سەردتا بەسەر برادۆستییەکان کە بەسۆفی ناسرابوون لەگەڵ بارزانییەکان دابەشکرا، ئەمەش وەکو دەرئەنجامێکی گفتوگۆی نێوان سەرکردایەتی کوردو حکومەت، لە وساڵانەدا و پاشان بەهۆی بنبەست بوونی گفتوگۆیەکان، میری سەرجەم سۆفی و بارزانییەکانی دەرکردو لەهەڵمەتێکی بەرفراوانی تەعریبدا، بەسەر عەرەبەکانی هاوردەی دابەش کرد. ئەو عەرەبانە، کە هەمووویان بەعسی بوون، تا ئەوکاتەی گەڕەکەکەیان جێهێشت خەڵک بەچاوی ڕقەوە سەیری دەکردن، تەنانەت بەردەوام شەڕی منداڵانی کوردو عەرەب لە نێو کۆڵانەکاندا بەرپادەبوو، کە ناویان نابوو (شەڕە کەستەک) هەرکاتێکیش ڕاوی منداڵە عەرەبەکانیان نابایە، ئەوا پۆلیسەکانی بنکەی ئیسکان، بەتایبەتیش پۆلیسە عەرەبەکان دەهاتنە ناوەوە و منداڵە کوردەکانیان بڵاوە پێدەکردو دەیانگرتن. ئەوخێزانە عەرەبانە تاوەکو ڕاپەڕینیش تاوکوتەرا هەرمابوون، لەوانەش ماڵی (حەمشە) کە پێنج کوڕی هەبوو بەناوەکانی (سەدام، حوسێن، ئەحمەد، حەسەن، بەکر) هەرکاتێک بانگی بکردبوونایە، دوو ناوی دەگوت (سەدام حوسێن) و (ئەحمەد حەسەن بەکر) یەکسەر پێنج کەس دەچوود ماڵەوە. بۆیە ئەو بەشە کە یەکەم جار دروستکرا ناوی نرا (ئیسکانی کۆن). قۆناغی دووەمیش لەساڵی (١٩٧٠) دەست بەبنیادنانی کراو لەساڵی (١٩٧٣) تەواوکرا، کە بەسەر فەرمانبەرانی میری دابەش کرا و بەئیسکانی نوێ ناسرا. لەسەرەتای ساڵانی هەشتاکانیشەوە شوقەکانی ئیسکان دروست کران، کە لەباڵەخانەی (٣) نهۆمی پێک هاتووە و شەش ماڵ لەخۆدەگرێت بە(شوقەکانی ئیسکان) ناسران. ئەم شوقانە بەکرێیەکی مانگانە بەسەر فەرمانبەران و مامۆستایان دابەش کراو دواتر بەناویان کراو ئێستاش دەستکارییەکی زۆری کراوە، شێوازی جارانی خۆی ون کردووە و زۆربەشیان فرۆشتیان و خەڵکانی دیکەی نیشتەجێ بووە.

دامودەزگاکانی حکومەت

گەڕەکی ئیسکان سێ قوتابخانەی سەرەتایی و سێ قوتابخانەی دواناوەندی و قوتابخانەیەکی تورکمانی هەیە، جگە لەمەش پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایانی کچانی هەولێر، کە لەساڵانی حەفتاکان و هەشتاکانەوە بە (دار المعلمات) ناسرابوو، تاوەکو ساڵی (١٩٨٤) لەگەڕەکی ئیسکان بوو و ئێستا بینایەکەی بووەتە دواناوەندیی کارۆخ.

هەروەها یەک بنکەی تەندروستی هەیە، کە سەرەتا بەناوی بنکەی تەندروستیی ئیسکان. لەیەکێک لەخانووکانی ئیسکانی کۆن بوو، دوو ستەری رووسی

بەناوی (تانیا) و(حەنیفە) کاریان تێدا دەکرد و خزمەتێکی زۆری خەڵکەکەیان دەکرد، تائێستاش لەژیاندا ماون. دواتر لەسەرەتای ساڵانی هەشتاکانەوە بینایەکی هاوچەرخی لەبەرامبەر بنکەی پۆلیسی ئیسکان بۆ دروستکرا و دوای ڕاپەڕینیش ناوەکەی کرا بەبنکەی شەهید د. نافع ئاکرەیی.

هەروەها بەشی چوارەمی شارەوانی، کە بەم دوایانە کراوە بە لقێکی شارەوانی لە گەڕەکەکەدا هەیە. ئەمە سەرەڕای ئەوەی، کە پەیمانگەی نابینایانی ڕووناکییە کە تاکە مەڵبەندی نابینایانە لەهەولێر و بنکەی بەساڵاچووان و خانەی بێ سەرپەرشتان و یانەی وەرزشی هێرش و یانەی کرێکاران و بنکەی چالاکیی قوتابخانەکانی پەروەردەی هەولێر و گۆڕەپانی وەرزشی تۆپی پێ. هەروەها باخچەی ڕووناکی و برووسک کە وەکو شوێنی گەشتیاران لە هاویناندا خەڵکی هەولێر ڕووی تێ دەکەن لەو گەڕەکەدا هەن.

چوار مزگەوتیشی لێیە. ئەوەی شایانی باس بێت، کەمایەتییە مەسیحییەکانی ئیسکان بۆئەنجامدانی ڕێوڕەسمە ئاینییەکانیان ناچارن ڕوو لە کەنیسەکانی عەنکاوە بکەن، چونکە تاکو ئێستا کەنیسەیان نییە و وەکو مەسیحییەکانی گەڕەکی شۆڕش کەنیسەیان بۆدروست نەکراوە.

بەناوبانگترین هوتێلی هەولێریش هوتێلی (قەسری شیمال)ە، کە لە سەرەتای ساڵانی هەشتاکانەوە لەلایەن (محەمەد زیوەر شەریف) بینادنراوە، شوێنەکەی پێشتر زەڵکاو بوو و ئێستاش داخراوە. چەند ئەپارتمانێکی شارستانی لێیە، کە لەلایەن زانکۆی سەلاحەدینەوە کراون بە بەشی ناوخۆی قوتابیان. هەروەها چاپخانەی شارەوانی لەو گەڕەکە بووە و لە تەنیشت هەویرکاری تابانەوە بوو. لە ساڵانی شێستەکانەوە لە تەنیشت بنکەی پۆلیسی ئیسکان دینگەی (ئەنوەرە گێل)ی هەبوو. ئەو دینگەیە، کە بەردێکی گەورە بوو و دارێکی لە ناوەندی دادەندراو بەهێستر دەیانسووڕاند ساواریان پێ دەکوتاوە و ئینجا بەدەستاڕ لێیان دەکرد. بنکەی پۆلیسی ئیسکانیش لە ساڵی ١٩٥٩ دروستکراوە و پۆلیس هاتۆتە ناوییەوە.

چوارڕیانی ئیسکانیش دەکەوێتە سەر شەقامی (٦٠م) پەیکەری "گادگرۆسی" لێیە. گادگرۆس ڕۆژنامەنووسێکی دانیمارکییە لەکاتی ڕاپەڕینە مەزنەکە، لە کوردستان بوو و دەنگوباسی سەرکەوتنەکانی کوردی بۆ جیهان دەگواستەوە، بەتایبەتیش هەواڵەکانی ڕزگارکردنی شاری کەرکووک، هەرلەوێش لەکاتی هێرشی حکوومەتی بەعسی و لەلایەن حەرەسی جمهوری و لەگەڵ کۆمەڵێک پێشمەرگە دەوریان گیرا و شەهید بوون و لە دوای ڕاپەڕینەکەشدا لەلایەن بنەماڵەکەیەوە لە ڕێوڕەسمێکی شکۆمەندا ئەو پەیکەرەیان کە لەسەر ئەرکی دایکی و لەلایەن هونەرمەند دارا حەمە سەعید دروست کراوە، لەوا داناو شارەوانیش چوارڕیانەکەی بە ناوی گادگرۆسەوە کرد، کە ئێستا لەساڵی ٢٠٠٧ توونێلێکی لێ دروستکراوە، چون ئەم نۆژەنکردنەوەیە تەواوی شەقامی شەست مەتری گرتۆتەوە لە بەرزە پردو تونێل لە تەواوی فلکەکان.

هەڵوێستی کوردایەتی

گەڕەکی ئیسکان مەیدانی خەبات و تێکۆشانی جەماوەری کردەوە قارەمانەکانی پێشمەرگە بووە، بەردەوام ڕێکخستنەکانی شۆڕش جمووجۆڵ و چالاکییەکانیان ئەنجامدەدا و چەندین کوڕە ئیسکانی لە ڕیزەکانی هێزی پێشمەرگەی کوردستان خەباتیان دەکرد و خەڵکەکەشی بە جۆرێک پشتگیری دەکردن، بۆ نموونە هەر کاتێک مەفرەزەکانی ئەمن بەسەر ماڵە پێشمەرگەیان دادابا. یەکسەر خەڵکەکە سەرجەم ماڵە پێشمەرگەکانی دیکەیان ئاگادار دەکردەوە. سەرەڕای ئەمانەش گەلێ شەوان پێشمەرگە بەسەر فیرقەی یەرمووکی حزبی بەعسیاندا دەدا، کە لە تەنیشت بنکەی پۆلیسی ئیسکان بوو (دوای ڕاپەڕین کرا بە لقی هەولێری حزبی سوسیالیستی کوردستان و ئێستا بۆتە شوێنی نیشتەجێبوون).

هەروەها شەقامی سەرەکی ئیسکان، شوێنی سەرەکی چالاکییەکانی پێشمەرگە بوون و بە نوێژی نیوەڕۆ پیاوانی ڕژێمیان دەکوشت.

لە کاتی ڕاپەڕینەکەشدا و سەر لە بەیانی ڕۆژی (١١/٣/١٩٩١) جەماوەری ئیسکان ڕژانە سەر شەقامەکان و بەسەر فرقەی یەرمەوکیان دادا و بەرپرسی ئەمنی گەڕەکەکە، کە ناوی (عیرفان) بوو بەسزای گەل گەیێنرا و تەواوی گەڕەکەکەش ئازاد کرا شان بە شانی سەرجەم گەڕەکەکانی شاری هەولێر.

یەکێک لە پێشمەرگە دێرینەکانی گەڕەکی ئیسکان (غازی عەبدولواحید)ە، کە بەرەچەڵەک تورکمانە و بە (هەندرێن) ناسراوە و ئێستا لە ڕیزەکانی (ی.ن.ک)ە.

لەلایەکی دیکەوە ئیسکان لە شەڕی هەشت ساڵەی عیراق و ئێراندا. هەردەم کەوتبووە بەر هێرشی فڕۆکەکانی ئێران و چەندین جار بۆردومان کرا، لە هەموویان کاریگەرتر بۆردومانەکەی شوقەکانی ئیسکان بوو.

وەرزش و وەرزشکاران

ئیسکان خاوەنی تیپێکی بەهێزە و لە سالانی هەشتاکاندا لە ریزی پلە یەکەکانی شاری هەولێر یاری دەکرد و ڕکابەری سەرەکی ئیسکان ئەو کات تیپی کۆماری بوو، کە زۆر جار لە یارییەکاندا ئاژاوە روویدەدا.

جێگەی شانازیشە ئەستێرەی ناوداری یانەی وەرزشی هەولێر و هەڵبژاردەی عیراق (کامەران محەمەد) خۆی و خانەوادەکەی ماوەیەک نیشتەجێی ئەو گەڕەکە بوون و لە ریزی تیپی میللی ئیسکان یاری کردووە.

سەرەڕای ئەمانەش تیپێکی دیکەی میللیش هەبوو ناوی کوردستان بوو. مامۆستا نیازی کە خەڵکی ئیسکانە سەرپەرشتی دەکرد.

گەڕەکی ئیسکان چەندین یاریزانی لەسەر ئاستی کوردستان و عیراق پێگەیاندووە لەوانەش: (زیاد یاسین یاریزان و ڕاهێنەری تۆپی سەرمێز هەروەها (هاشم ڕەسووڵ) کە ئێستا لە تۆپی سەرمێزدا باشترین یاریزانی کوردستان و عیراقە، عەلی بەربەر یاریزانی کۆنی هەڵبژاردەی عیراق و عەبدوڵڵا مەحموود، گوڵچی پێشووی هەڵبژاردەی هەولێر و ڕاهێنەری یانەی هەولێرو ڕاهێنەری ئێستای یانەی برووسک. محەمەد ئەحمەد یاریزانی یانەی هەولێر.

ڕۆشنبیران و کەسایەتییەکان و ڕووداوە کۆمەڵایەتییەکان

ئیسکان ڕۆڵێکی گەورەی لە پێشخستنی ئەدەب و هونەر لە شاری هەولێردا هەبووە و هونەرمەند و گۆرانیبێژ و ڕۆژنامەنووسی کارای پێگەیاندووە، لەوانەش: (هونەرمەندی میللی حوسێن کێشکە، عەبدوڵڵا دڵسۆز، جەلال شاکر، محەمەد عەزیز. سدیق عوسمان، عەدنان شەریف، زاگرۆس، ڕەسمی جەلال، فەرەیدوون جەلال، ئازادە جەلال، ئەمجەد جەوهەر، نەجات جەوهەر، لوقمان جەوهەر، فاتیح بەرزنجی، د. قەیس کاکل تۆفیق، مەسعود پەرێشان، عەبدوڵڵا ڕەحمان).

سەرەڕای ئەمانەش بەدەیان کوڕ و کچی ئەو گەڕەکە لەسالانی حەفتا و هەشتاکاندا لەگەڵ تیپە مۆسیقاکانی هەولێر لە کۆرسەکانی گۆرانی گوتندا بەشداربوون. بەدرێژایی ڕۆژگاریش دەیان هونەرمەند و ڕۆشنبیری شاری هەولێر ڕوویان لە ئیسکان کردووە و بۆماوەیەک تێیدا نیشتەجێ بوون لەوانەش (هونەرمەندی گەورە ڕەسوول گەردی تاکو کۆچی دوایی لە شوقەکانی ئیسکان نیشتەجێ بوو و لەبەردەم ماڵەکەشیدا باخچەیەکی جوانی چاکردبوو تا ئێستاش هەرماوە. هەروەها نووسەر و هونەرمەندانی وەکو (عەبدولکەریم شێخانی، نیزام شوکر، عەبدولڕەحمان مەعروف، لالۆ ڕەنجدەر، بەکر مەعروف، نیاز. ئیبراهیم حەکیم، سەدیق عوسمان).

کەسایەتییە بەناوبانگەکانی گەڕەکەکەش ئەمانە بوون: (حاجی عەلی شوونهەڵگر. شوونهەڵگرێکی بەناوبانگی شاری هەولێر بوو. حاجی ئەمین چایچی ئامۆزای عەبۆ قاوەچی بوو و چایچییەکی بەناوبانگ بوو. حاجی ئەنوەر مەکوچی. حاجی حەمەدەمین ئەویش پاقلاوەچییەکی ناودار بوو. مام عەلی مەردە کە چایخانەی هەبووە. سەید محەمەد سەندەویش فرۆش بوو، ڕەسووڵ قونیانی، حاجی مستەفا فیتەر، حاجی بەکر زێڕینگر، فازڵ حاجی شیرین زێڕینگر).

چەند مردووشۆرێکی بە ناوبانگیش لە ئیسکان بوون لەوانە (ئەسمەر، ئەخشین، حاجی زەینەب، حاجی گەیلان حەمامچی کە تا وازی لەم کارەی هێناوە زیاتر لە (٤٠٠٠) جەنازەی شووشتووە و تاکو ئێستاش زیاتر لە (١٠٠) بۆتڵ خوێنی بەخشیوە.

شێتەکانی ئیسکان

وەکو هەموو گەڕەکەکانی دیکەی شاری هەولێریش، ئیسکان چەند شێتێکی بەناوبانگی هەبووە وەکو (بەختیارە شێت، عەونی و فاتیحە شێت کە بەداخەوە بەم دواییانە تیرۆرستان بە فێڵی کرینی خواردن بۆ مووسڵ ڕفاندیان و لەشیان کردبووە TNT و پاکەتێکیان لە دەستی کردبوو و پێیان گوتبوو بچێ بیدات بەو پۆلیسەی لەبەردەم

بنکەکەی ئێشگر بووە. کاتێکیش فاتیحە شێت لە پۆلیسەکە نزیک دەبێتەوە. لەدوورەوە بەهۆی کۆنترۆڵەوە دەیتەقێننەوە.

سەموونی ئیعاشە

لەساڵانی حەفتا و هەشتاکانیشدا میری کارگەیەکی تایبەتی سەموون دروستکردنی دانابوو بە (سەموونی عاشە) بەناوبانگ بوو لەرێگای وەکیلەکانەوە لەگەڕەکەکان دابەش دەکران. لەئیسکانیش ماڵی (مام عومەر و مام حەیدەر) وەکیلی کۆمپانیاکە بوون و سبەینان و ئێواران خەڵک بۆ کڕینی سەموونی عاشە لەپێش ماڵەکانیان کۆدەبوونەوە.

لە بەننایە کۆنەکانیش (جەلال لەتیف. وەستا یاسین) بوون.

لەساڵانی نەوەدەکانیشەوە بەهۆی نالەباری بارودۆخی سیاسی و ئابووری. مەسەلەی کۆچکردن بۆ هەندەران ببووە باس و خواسی ئەو سەردەمەو سەدان کەس بوونە قوربانی لەم رێگایەدا. لە ئیسکانیش هەر سآ لاو (کاوە خەلیل و فاخیر عوسمان و ئاریان قەساب) لەم رێگایەدا گیانیان سپارد.

لە شەهیدەکانی گەڕەکیش (سمکۆ کەریم محیەددین) کە وێنەگری پارێزگاری هەولێر بوو لە ڕووداوە تیرۆریستییەکەی (١) ی شوباتدا لە لقی دووی (پ.د.ک) شەهید بوو.

جگە لەمانەش خێزانێکی میسری لە ساڵانی هەشتاکانەوە لە سلێمانییەوە هاتبوونە هەولێر و لە گەڕەکی ئیسکان نیشتەجآ ببوون و سەرۆک خێزانەکەش ناوی محەمەد بوو، کە ئەندازیار بوو لە شارەوانی هەولێر. هەروەها ماڵێکی موسوڵمانی هیندیش بۆ ماوەیەک لەو گەڕەکە بوون. بەهۆی کاری بەڵێندەرایەتی ڕوویان لە هەولێر کردبوو و کوڕێکیشیان لە کۆلێژی پزیشکی زانکۆی سەلاحەددین دەیخوێند.

بازاڕی شەوانە

بازاڕی ئیسکان: تاکە بازاڕی شەوانەی شاری هەولێرە و تاکو درەنگانێکی شەو جمەی دێت. ئەم بازاڕە مێژوویەکی کۆنی هەیە و بەدرێژایی ڕۆژگار گۆڕانی بەسەردا هاتووە و فراوان بووە.

یەکەم دووکان لە بازاڕی ئیسکان لەلایەن (خەلیل جەمیل)دوە دروستکراوە و لەساڵی (١٩٧٠) (جومعە) ناوێک لێی کڕیوەتەوە، یەکەم ڕیزە دووکانیش لەلایەن (موحسین پەرۆ) دروست کراوە.

لە دووکاندارە کۆنەکانیش (مام سەید، ترشی فرۆش بووە. مام سەلام عارەب بوو، مام ڕەشید، نەجار مام عزەددین دووکانەکەی کەوتبووە شوێنی ئێستای شیرنەمەنی هەردی. کۆنترین دووکانداریش تائێستا خاوەن دووکان بێت ئەبو شێروان (عەریف محەمەد)ەو (٣٦) ساڵە دووکانی لە بازاڕی ئیسکان هەیە.

ئەو کەسانەی کەلە ساڵانی شەستەکانەوە خانوویان لە ئیسکان و نزیک بازاڕی شەوانەی ئیسکانەوە دروستکردووە، ئەمانە بوون: (سابیر کاکەشین. عوسمان تەها باداوەیی، سابیر حەنیف باداوەیی) کە ئەو کات نرخی پارچە زەوییەک بە (٤) درهەم بووە.

بە ناوبانگترین گەرماویش (گەرماوی ئیسکانە)، د. ئومەییەی خێزانی عەبدوڵلا خەفاف خاوەنی زەوییەکە بوود، لەساڵی (١٩٦٥) دود ئەو گەرماوەی دروست کردووە، بەنناکەشی وەستا جەلال بووە و دواتر بەکرێ بە مام تاهیر باوکی سەباحە شەلی داوە و لەساڵی (١٩٨٠) وەش حاجی گەیلان و حاجی خەسرۆ خاوەنداری دەکەن و چەندین جار نۆژەنکراوەتەوە و فراوان بووە. لە ناترەکانی گەرماویش (مام تاهیر) ناوێک بووە.

ئەو بەشە ناوەخۆییەی کە دەکەوێتە سەر چوارڕیانی

گادگرۆسەوە ئەویش مۆڵکی عەبدوڵلا خەفافەو لەساڵی (١٩٦٥) ەوە لەلایەن (خەسرۆ قالە هەنگر) شوورەکەی دروست کراوە و هەتا راپەڕینیش بەشی ناوخۆی قوتابیان بووە و پاشان لە ساڵانی نەوەدەکانەوە بەکرێ درا بە بەرەی تورکمانی و کردبووی بە مەکتەبی عەسکەری. دوای هەڵوەشانەوەی بەرەش دووبارە کراوە بە بەشی ناوخۆی قوتابیان.

لەدوای کودەتاکەی عەبدولکەریم قاسمیش لەساڵی (١٩٥٩) هۆڵی گەل دروست کراوە، لەلایەن هەردوو بەڵێندەر (شێمە و سابیر) ەوە بناغەکەی لێدراوە. دەڵێن ئەو کاتەش وا باو بووە، کە خەڵک سەیری پێ هاتووە و گوتوویانە شتێک دروست دەکرێت خەڵک گەمەی لێ دەکەن و حەفلەی لێ دەکەن ناویان ناوە (هۆڵی گەل).

لە ساڵانی هەشتاکانیش هەر سێ گەسی (ئیسکان. ئاشتی. کاروان) ناوبانگیان هەبوو و ئێستاش بە دەیان گەس فرۆش و چێشتخانەو و بازارگای مۆدێرنی لە خۆگرتووە. هەروەها ئەمڕۆ هەر دوو خواردنەگەی گەسی بەناوبانگی ئیسکان (فاروق و غازی)یە.

گەڕەکی سەیداوە

سەرەتایەک

ئەم گەڕەکە لەساڵانی پەنجاکان دامەزرا. خاوەنی زەوییەکە مام خورشید و برازاکانی بوون- ئەکاتە باوکی خوالێخۆشبوو لیوای مافپەروەر "ئازم خورشید" کە لێپرسراوی کاروباری یاسایی بوو لە فەرمانگەی

رەگەزنامەی گشتی لەهەولێر- دووەمیش مامۆستا ئازادە. یەکەم ماڵ ماڵی مام خورشید بوو. دووەم ماڵی ئێمە بوو.

ئەم گەڕەکە (جاجماوە. ئەخۆشاوە. قەبری جوولەکەکانیان پێ دەوت). ئێوارەیەک کاتی عەسر جەنابی شێخ محیەدین شێخ سالحی بەرزنجی ناودار و خاوەنی تەکییەی شێخ محیەدین لە گەڕەکی عارەبان و جەنابی شێخ عەبدولکەریمی دارەخورمایی، ئەم زاتانە و بنەماڵەی ئێمە واتە شێخانی هەرەجە بەچەند پشتێک لەگەڵ شێخ مەحمودی حەفیدی ئەمر دەگەینەوە یەک. جا هاتنی ئەم بەڕێزانە لەگەڵ چەند کەسانێکی تر وەک قادر ئاغاو عەلی حاجی ئەحمەد و ئاغای عوزێری بۆ بەخێرهێنانی باوکم بۆ ئەو گەڕەکە، من ئەوکاتە راوەستابووم لە خزمەتی میوانەکان جەنابی شێخ محیەدین لەباوکمی پرسی: وتی کاک سەید ئەم گەڕەکە ناوی چییە؟ باوکیشم ئەم ناوانەی پێشووی باس کرد و ئەویش وتی: مادام تۆ هاتوویە ئەم گەڕەکە وا ناومان نا سەیداوە، ئەمە لە مانگی نیسانی ساڵی ١٩٥٢ ز بوو. ئەم شوێنەی لە هۆڵی گەل تا مەکتەبی سکرتارییەتی یەکێتی مامۆستایانی کوردستان دەکشێ، بوو بە شەقامی ١٠٠ مەتری و لای تانکییەکەی ئاو، بێستانی تەرۆزی و گندۆرە بوو. خاوەنی ئەم بەشە زەوییانە عەلی حاجی ئەحمەد ئاغاو براو برازاکانی بوون، کە ئەمانە بنەماڵەیەکی کوردی ناودارن لە هەولێر.

لە دانیشتوانە بەناوبانگەکانی ئەم گەڕەکە (کۆنەکان): مەلا حوسەینی مەلا مستەفای هەمەوەند بوو لەگەڵ شێخ سەیدی شێخ رەشیدی هەرەجەو برازاکەی شێخ فوئاد شێخ سەدیق بەرزنجی، کە دەکاتە برا گەورەی دکتۆر عەلی ئەسغەر بەرزنجی- کە ئێستا بەڕێوەبەری گشتی کاروباری تەندروستییە لەوەزارەتی تەندروستی لە هەرێمی کوردستان. مامۆستا مەلا خالید مورتکەیی کە دەکاتە باوکی بارزان مەلا خالید، شێخ مەسعود شێخ عەبدلقادر بەرزنجی، واتە کوڕی ئەم کاک سەیدە کە گەڕەکەکی بەناو کراوە- لەساڵانی پەنجاکانەوە لە ریزی پارتی دیموکراتی کوردستاندا کاری کردووە چەند جار لێپرسراوی یەکەمی ناوچەی هەولێر بووە تادواجار جێگری لێپرسراوی لقی ٧ پارتی بووە لە ئەمەریکا. تا لە ٢٠٠٤/٣/١٢ کۆچی دوایی کرد.

گەڕەكی سەیداوە جیهانێكی پڕ لەنهێنی مێژوویێكی دێرین

مێژووە دێرینەكەی هەفت شاری هەولێر، بووەتە زمانحاڵی هەموو گەڕەكەكانی شاری هەولێر، فاكتەرێكی تۆكمە بووە بۆ بنیادنان و سەرهەڵدانی چەندین گەڕەكی دیكە. هەر لەزیادبوونی دانیشتوانی تەلاری بەردەوپێش چوونی قەڵا و داهێنانی شارستانی نوێ و نیشاندانی رووی راستەقینەی حەفت شار لە پانتاییەكی كەم وێنەدا تا كۆچكردنی كەسەكان لە لادێوە بۆ شار، وایكرد سنوورە چۆڵەوانییەكانی دەرەوەی قەڵا، كە شەوان ببووە مایەی ترس و جێگای خەون و خەیاڵە سیحراوییەكانی خەڵك، ئاوەدان بكرێتەوە و گەڕەكی نوێ سەر هەڵبدەن.

مێژوونووسان نیشانیان داوە، گەڕەكی سەیداوە جیهانێكی پڕ لە نهێنییەو، یەكێك بووە لەو بێچووانەی، دایكە قەڵا لەئامێزی گرتووە، بگرە هەر یارمەتیدەر بووە بۆ دروستكردنی پشتێنەی ژیانی دایكە قەڵا و لە رۆژی هاتونەهات بە هانای حەفت كوڕانی سەراو تۆپخانەو دیوەخانی هاشم چەڵەبی و شەهابەی هونەرمەند هاتوود. گەڕەكی سەیداوە چەندین نەوەی پڕ لەزانست و مەعریفەتی پێگەیاندووە، رۆڵی كەمتر نەبوود لە شۆرشگێڕی و خوێنی نەوەكانی بۆ كوردستان بە حەڵاڵ زانیوە.

كەی تانكی سەیداوە دروست كرا؟

تانكی سەیداوە دەكەوێتەلای چەپی كۆتایی گەڕەكەكە، بەیەكەم تانكی دادەنرێت لە شاری هەولێر لە ساڵی ١٩٥٩ لەلایەن كۆمپانیایێكی یۆگۆسلاڤی دروست كراوە. تانكییەكە (١٠٠٠) لیتر ئاوی گرتووە و (١٠) مەتر بەرزییەكەی بووە، لەئاسن دروستكراوە و رەنگی شین بووە، بەڵام دوایی بە رەنگی سوور بۆیەیان كردووە. كۆمەڵێك گڵۆپی رەنگاورەنگ لەدەوری تانكییەكە هەبوو، چەند كرێكارێكی كوردیش كاریان تێدادەكرد، رۆژانەیان (٢) درهەم بووە، شوێنی تانكییەكە لەئاوی میری نزیک بووە، سەرچاوەكەی دەكەوێتە پشت بنكەی حزبی شیوعی. ئاوێكی زۆر پاك و بێگەرد بوو. بەهۆی راكێشانی بۆری ئاو دەچووە ناو تەنكی سەیداوە. لە نزیک تانكییەكە ئامێری پەمپی گەورە هەبوو، دوو كرێكار كاریان پێدەكرد.

ئاوەكە دەچووە ناو تانكییەكەوە. لەدوای چەن ساڵێک كرا بە موزەخە (دینام)، پاسەوانەكەشی ناوی (محەمەد رۆستەم) بوو، ئیستا لە ژیان ماوە. لە تانكی سەیداواوە ئاوی دەدا بە ماڵەكانی سەیداوە و قەڵات. خەڵک بەبێ ئوتۆمبێل لە دەوروبەری شاری هەولێرەوە دەهاتن بۆ ئاو كێشان، زۆر جار لە سەر ئاو دەبووە شەڕ. ئاوەكە تامی زۆر خۆش بوو، بە بێ ئەوەی ماددەی كلۆری تێ بكرێت. دەوروبەری تانكییەكە شوورەی نەبوو، شوان و مەڕوماڵاتی گەڕەكەكانی هەولێر بە وەرزی هاوینان لەژێر سێبەری تانكییەكە پشوویان دەدا و ئاویان دەخواردەوە. لەكاتی جەژنی نەورۆز گەنج و پیاوە پیرەكان لەوێ كۆدەبوونەوە جەژنە پیرۆزەیان لەیەكتری دەكرد. هەروەها لەجەژنی نەورۆز خەڵک خواردنیان ئامادە دەكرد و دەچوونە ژێر تانكییەكە كاتیان لەوێ بەسەر دەبرد. بەداخەوە ئێستا (٢٠) ساڵە ئەو تانكییە بەتاڵە، چونكە بیری ژێر تانكییەكە وشكی كردووە.

ناوی سەیداوە لەچییەوە هاتووە

سەبارەت بەناوی ئەو گەڕەكە دوو بۆچوون هەیە، هەندێك دەڵێن لەسەرەتا بەناوی جاجماوە بوو. دوو رەشماڵنشین كە پیشەیان جاجم دروستكردن بووە لەوێ نیشتەجێ بوون و خەڵک دەهاتنە ئەو شوێنە جاجمیان دەكڕی و بەرەبەرە گەڕەكەكە خەڵكی تریشی بۆ هاتووە. بۆچوونێكی دیكە هەیە دەڵێن سەیداوە لەسەرەتای ساڵانی پەنجاكان كۆمەڵێك لە شێخەكانی بەرزنجی لە ناوچەی هەڵەجەوە كۆچ دەكەن و لەو گەڕەكە نیشتەجێ دەبن، بەو

گەڕەكەیان دەوت سەیداوە. ئەو گەڕەكە ناوێكی دیكەشی هەبوو پێیان دەوت نەخۆشاوە. ئەو ناوە كۆنترە لە سەیداوە، كە چەند ماڵە نەخۆشێك لەسەر كەندێكی پیس ژیاون. بەڵام دوای هاتنی سەیدەكان بۆ ئەو گەڕەكە، بە سەیداوە ناسرا. یەكەم كەس كە ئەو ناوەی لێناوە سەید ڕەشید قادر بووە. داوای لە خەڵكەكە كرد كە بڵێن "سەیداوە".

ئەو شتەی خەڵكی سەیداوە شانازییان پێوە دەكرد و پێی ناسرابوون

ئەوەی زۆربەی پیاوە بە تەمەنەكانی گەڕەكەكە ئاماژەیان پێدەكرد، ئەو شتەی بۆ خەڵكی سەیداوە مایەی شانازی بووە، متمانە بەیەكدی و ڕۆحی هاوكاری تەبایی و ئەمن و ئەمانەتداری بووە. جگە لەوەی پێوەندییان لەنێوان یەكتردا هەبووە، هەر ماڵێك یەكێكی لێ بمردبا خاوەن مردووەكە هەستی نەدەكرد كە خاوەن تازیەیە و كەسێكی لێ مردووە، بەڵكو خەڵكەكە خۆیان كۆمەكیان بۆ كۆ دەكردەوە و دەستی هاوكارییان بۆ یەكتر درێژ دەكرد. بەتایبەت چێشتی فەقیرانەیان، لە هەموو ماڵێك ئامادە دەكرد، بەبێ جیاوازیكردن لەنێوان چینی دەوڵەمەند و هەژار.

پیاوە دەوڵەمەندەكانی سەیداوە

ئەگەرچی سەیداوە كەسانێكی هەژاری تێدابوو، بەڵام پیاوی دەوڵەمەندی كەم بووە، تەنها چەند كەسانێك نەبێ وەكو "حەمە عەزیز" دوكاندار بوو، قادری حاجی ئەمین دەوڵەتە كۆر، كە خەڵكی سێبیران بوو، مام سلێمان، حەمەدئەمین، گەڕەكی سەیداوە موڵكی ئەوان بوو، زەوییەكانی سەیداوە لەجیاتی بەمەتر بە گوریس بە خەڵكی دەفرۆشت.

پیاوە ڕۆشنبیرو ناسراوەكانی گەڕەكی سەیداوە

گەڕەكی سەیداوە وەكو گەڕەكەكانی دیكەی شاری هەولێر، بێبەش نەبووە لەپیاوی نووسەر و ڕۆشنبیر و بەناوبانگ، كە بوودتە لایەنێك بۆ سوود گەیاندنی كۆمەڵگا. ئەو گەڕەكە چەندین ڕۆڵەی ناسراوی زیرەكی پێ گەیاندووە. وەكو قادر عەزیز سكرتێری حیزبی زەحمەت كێشانی كوردستان، هەروەها شەهید شاخەوان عەباس، ئیدریس هادی وەزیری كاری عێراقی، ئێستا (٢٠٠٨) وەزیری خوێندنی باڵای هەرێمی كوردستانە، دكتۆر ماجد ئەحمەد، پسپۆرە لە جەراحی ئێسك و نووسەر و ڕۆژنامەنووس شێرزاد قادر هەینی و دكتۆر سەلام محەمەد سوڵتان. شەهید شەوكەت شێخ یەزدین وەزیری دارایی و ئابووری حكومەتی هەرێمی كوردستان، مامۆستا ئیسماعیل بەرزنجی. مامۆستا عەبدوڵڵا ئەحمەد ئەكتەری شانۆ. ئەندازیار تەحسین عەزیز (ئێستا لە ئەمریكایە، جۆرج بوش خەڵاتی پێشكەش بە منداڵەكەی كرد). هەروەها سەیداوە كۆمەڵێك پیاوی ماقوولی تێدابووە، وەكو حەمە عەزیز، و موختار میرزا، و عەلی خان، مامە عۆدە، و قادر سلێمان ئاغا. مامە باپیر خەسرەو و حوسێنە شێت و ئەحمەد داود نەقار، ئەحمەد تەنەكەچی، عومەر شەمە و مستەفا جیرۆ بەناوبانگ بوون. زۆربەیان لەناو خانووەكەیاندا ژوورێكی تایبەت بە مانەوەی میوانیان دروست كرد و لەكێشەو گرفتێكی كۆمەڵایەتی ژوورێكیش كە كێشەیێ خوێندنیان پێ چارەسەركرد. جگە لەوەی پیاوی ریش سپی و قسەزان و جێگای ڕێزبوون، تەنها سلێمان ئاغا پیاوێكی دەوڵەمەندبوو ئەوانی دیكە كاسب و پیشەزان بوون.

مێژووی سەیداوە و سنوورەكەی

سەیداوە یەكێكە لە گەڕەكە كۆنەكانی شاری هەولێر لەدوای گەڕەكی عەرەب و خانەقا و تەعجیلە. سەیداوە لەساڵی (١٩٤٨) لەلایەن چەند كەسانێكی سەید زادەوە و بنیاتنراوە و لەساڵی (١٩٥٥) ژمارەی دانیشتوانەكەی گەیشتۆتە (٦٠٠)كەس. ڕووبەری سەیداوە نزیكەی بۆ سەر سێ ناوچە دابەش كراوە سەیداوەی سەید بەهیە دەكەوێتە چەقی گەڕەكەكە بەناوی ئەو ژنە كراوە، كە خاوەنی زەوییەكەیە، ئەوەش ڕێرابێكی ئاوی قورس ئەو دوو سەیداوەیە لەیەكتری جیادەكاتەوە، ناوچەی سێیەم پێی دەڵێن گەڕەكی سلێمانی كە پیاوێكی دەوڵەمەندو زەوییەكی زۆری هەبوو هەر بەناوی سلێمان ئاغا كراوە، لەلای ئالیاتی شورتەیە و نزیك پردەكە گۆڕستانی جوولەكەكانی تێدابووە، حكومەت لای بردووە زەوییەكەی بەسەر خەڵك دابەشكردووە خەڵكی ئەو ناچەیە كە پێی

دەڵێن سەیداوە، چونكە لە بازاڕ نزیك بووە، یەكەم قوتابخانە لەو گەڕەكە دروستكرا (اربیل الاولی) بووە لە ساڵی (١٩٥٨) دروست كرا دەكەوێتە ئەوبەری شەقامی (٣٠) مەتری. خەڵكی سەیداوە و دەوروبەری لەوێ دەیانخوێند ماموستا مەتی وانەی ئینگلیزی دەگوتەوە، قوتابخانەی كچان نەبووە تەنها لەقەڵات هەبوو. یەكەم كچ كە چووە قوتابخانە كچی وەستا كاكۆ بوو، كە ئێستا ماموستایە. یەكەم كەس لەو گەڕەكە دوكانی دانا ناوی حاجی سەعیدبوو، كاری بازرگانی كردووە پیاوێكی دەوڵەمەند بووە شتی بەقەرز دەدا بەخەڵك لەهەمان كاتدا سەرجەم پۆستەكانی گەڕەك دەهاتە لای. ئەو سەیداوە لە رووی سیاسییەوە، بێلایەن نەبووە بەڵكو سەردەمانێك زۆربەی خەڵكەكە شیوعی و پارتی بووینە. زۆرێك لەماڵەكان كۆبوونەوەی سیاسی تێدا دەكرا و بەشداری كاری سیاسی و شۆڕشی كوردایەتییان دەكرد. شەهید حەیدەر تەها یەكەم شەهیدی گەڕەكەكە بوو، كە لە لایەن پیاوانی ڕژێم دەستگیر كرا و دوایی شەهیدیان كرد، موختاری سەیداوە پیاوی ڕژێم بووە لەلایەن رێكخستنەكانی گەڕەكی سەیداوە بە سزای گەل گەیەنرا پیاوە شۆڕشگێڕەكان، وەكو شەهید شاخەوان عەباس و رێباز و سلێمان، كانەبی عومەری چۆك. ئافرەتەكان عەبایان هەڵنەدەگرت بەڵكو زیاتر جلی كوردییان دەپۆشی عەیشێ بێوەژن مامانێكی كۆنی گەڕەكی سەیداوە بووە. مام تاهیر و مام تەها كە دوو پاكەرەوەی نەخۆشخانە بوون دەرزییان لەخەڵك دەدا، چونكە هیچ برین پێچێك و دكتۆر لەو ناوچەیە نەبوو. حاجی كەریم پیاوێكی تەمەن (٤٠) ساڵی بوو یەكەم كەس بوو پیشەگەری تەنەكەچی لەحیمی لە سەیداوە دانا.

بەستەكەی سەیداوە

بەستەكەی سەیداوە سنووری گەڕەكەكە دیاری دەكا، ئەو بەستە قووڵییەكەی (٣) مەترە پانییەكەی (٨) مەترە بەڵام درێژییەكەی لە دەربەندی حاجی وسوو درێژدەبێتەوە و بەناوبنەسڵاوە و باغەمرە دێتە ناو دەروازەی هەولێر بۆ چەقی بازاڕ، لەو دیوە بۆدەرەوەی شار، ئەو بەستە لەزستان ئاوێكی زۆری لێهەڵدەستا و هەندێجار دەبوە لافاو و هاتوچۆی پەڕینەوەی هەر دوولای دەوەستاند، دوای چەند ڕۆژێك لە دوای وەستانی لافاوەكە ئینجا هاتوچۆ كردن دەستی پێدەكردەوە، دایكان و باوكان مناڵەكانیان بە پشت دەرباز دەكرد، بۆ ئەوەی بیانباتە قوتابخانە هەربەردەوامی لافاوی بەستەكە وای كرد كۆمەڵە عارەبێك لە ناوچەی گوێرەوە هاتن لەنزیك بەستەكە نیشتەجێ بوون، پێیان دەگوت گامێشەوان كە ئاژەڵی گامێشیان بەخێودەكرد. ماست و قەیماغ و شیریان بە خەڵكی دەفرۆشت، ئەمانە حەساریان هەبوو نزیكەی (٥٠-٦٠) گامێشیان تێدا بەخێو دەكرد. لەساڵی (١٩٦١)حكومەت پردی سەیداوەی درووستكرد تاوەكو خەڵك لە مەترسی لافاو دوور بخرێنەوە، هاتووچۆ بۆخەڵك ئاسان بێت. هەرلەكاتی هاتنی لافاوچەندین كەس تێدا خنكاوە. یەكەم جار گومرگ لە پشت قەسابەكانی ناوبازار بوو، دوای حكومەت گواستییەوە نزیك گەڕەكی سەیداوە گومرگەكە بەناوی (حەیدەر كەچەڵ) بوو، لە ساڵی (١٩٥٥) دروست كرا، خۆشناوەكان و جووتیارەكان بەروبوومی خۆیان بۆ ئەو گومرگە دەهێنا.

تێبینی:

ئامادەكردنی فایلی گەڕەكەكانی شاری هەولێر لەلایەن ئەو نووسەرو رۆژنامەنووسانە نووسراوە:

١- كۆلان و گەڕەكی عارەبان - موحسین ئاوارە، ئارارات ئەحمەد عەلی.
٢- گەڕەكی تەعجیل - شەمسەدین عەزیز
٣- گەڕەكی كوران- عەبدوڕەحمان مەعروف، محەمەد گۆران- حەمید ئەبوبەكر بەدرخان
٤- گەڕەكی ئازادی - محەمەد گۆران
٥- گەڕەكی ئیسكان- عەبدوڵلا رەحمان
٦- گەڕەكی تەیراوە - حەسەن یاسین - جەوهەر كەریم
٧- گەڕەكی سێتاقان - سەدرەدین خۆشناو
٨- گەڕەكی سەیداوە - تالیب محەمەد ئەحمەد، شێرزاد هەینی.

*** لە هەفتەنامەی بەدرخان بڵاوكراوەتەوە**

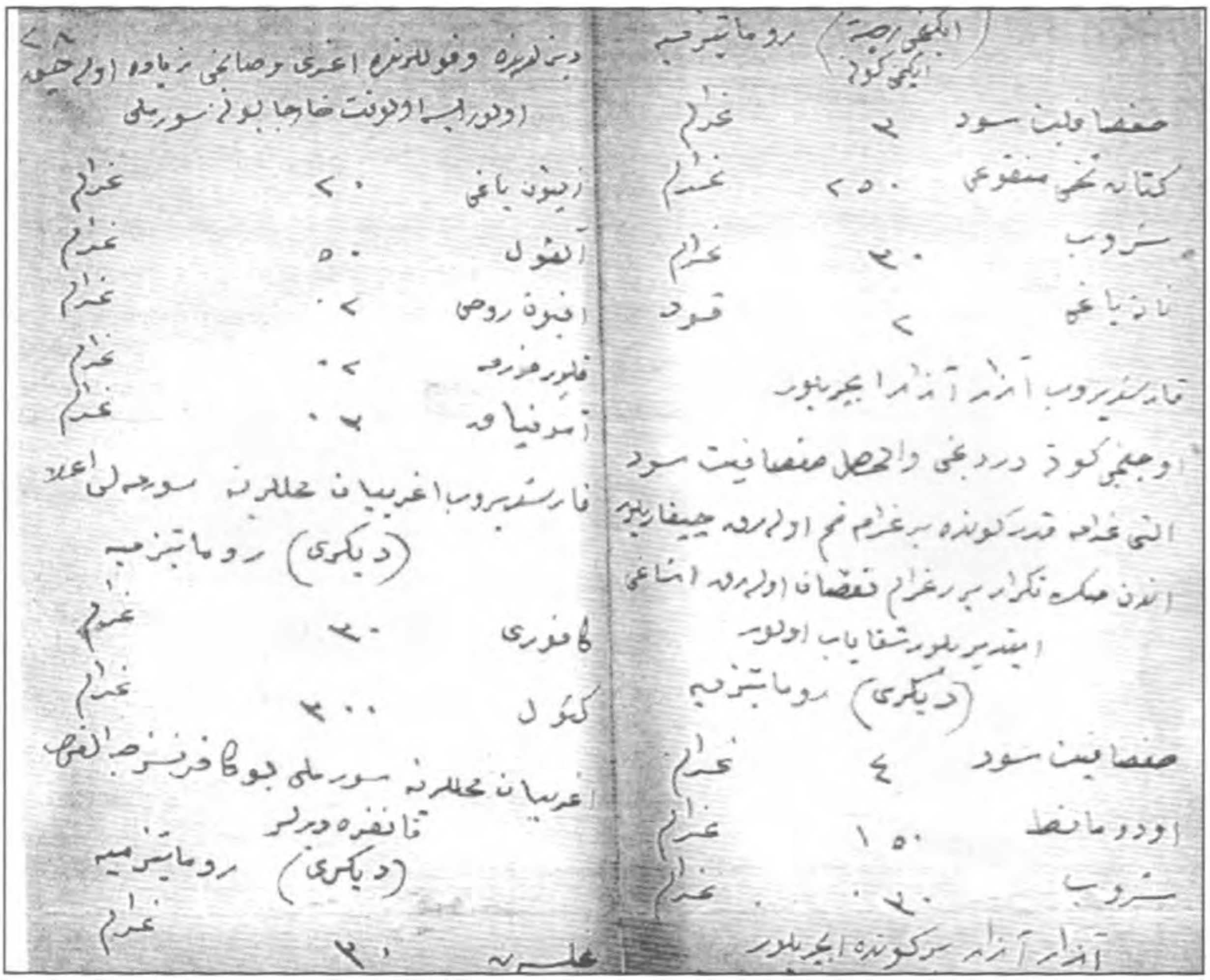

یەکەم ڕەچەتەی پزیشکی بۆ دەرمان لە هەولێر

تەندروستی

نەخۆشخانەی هەولێر ١٩٥٦

مێژووی پزیشکی لە پارێزگای هەولێر

دکتۆر ئیبراهیم تاهیر مەعروف رەباتی

پزیشکیی هەولێر لە سەردەمی ئیسلامدا

ئاشکرایە کە موسڵمانان لەسەردەمی ئیسلامدا، بۆ چارەسەرکردنی نەخۆشی و خۆپاراستن لەگوێزانەوەی و پاراستنی تەندروستی و بایەخدان بەخواردن و خواردنەوە و هاوسەرگیری، لە رووی پزیشکییەوە پشتیان بەستبوو بە ئایەتە پیرۆزەکانی قورئان و فەرموودە بەنرخەکانی پێغەمبەر (د.خ). هەمووی ئەمانە بە (الطب النبوي)[1] ناوبراوە. بۆ چارەسەرکردنی هەندێ لە نەخۆشییەکانیش پەنایان بردووە بۆ خواردنەوەی ئاوی کانزایی یان گۆگردی، کە تووشی نەخۆشی پێستی وەک (گروو و نەخۆشیی دیکە) بوون، یان بۆ نەخۆشییەکانی دیکەی وەک میزەرۆ و دەمارگیری و رۆماتیزم روویان لەو جۆرە چارەسەرکردنە کردووە. پێغەمبەر (د.خ) لەگەڵ خەلیفەکانی راشیدین پشتیان بە پزیشکانی ناموسڵمانی وەک "حارسی کوڕی کلدە" [2]ش بەستووە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە لەگەڵ پەنابردنیان بۆ قورئانی پیرۆزو فەرموودە بەنرخەکانی پێغەمبەر (د.خ)، زۆر سوور بوون لەسەر زانینی نەخۆشییەکان و چارەسەرکردنی نەخۆشەکانیان و پشت بەستنیان بەپزیشکان و وەرگرتنی هۆکاری چارەسەری.

هەروەها لەپاش داگیرکردنی وڵاتانی تر، زانستی پزیشکی لای موسڵمانان بەرەو پێش چوو و پەیوەندییان بەپزیشکانی دراوسێیەکانیانەوە وەک ئێرانی و رۆمییەکان کرد، کە لە بواری تەندروستی و پزیشکی لە عەرەبەکان پێشکەوتووتر بوون. کاتێ موسڵمانەکان دەستیان بەسەر هەردوو قوتابخانەی "ئەسکەندەرییە" و

"گوندیشاپوور" داگرت، زانستی پزیشکی تیایاندا دەخوێندرا. شایانی باسە ئەم دوو قوتابخانەیە بوو بەخالّی گۆڕان و پەیوەندیکردنی جیهانی ئیسلام بەزانستی پزیشکییەوە.[٣].

ئایینی ئیسلام کە داوای زانست و فێربوون و پاراستنی خاوێنی و تەندروستی گشتی و خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی دەکرد، پشتی بەقورئانی پیرۆزو فەرموودە بەنرخەکانی پێغەمبەر (د.خ) بەستبوو.

١- خوای گەورە دەفەرمووێت (اقرا باسم ربك الذي خلق) سورة العلق/ ٩٦/ ١.

٢- خوای گەورە دەفەرمووێت (قل هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون، انما يتذكر اولوا الالباب) الزمر ٣٩/ ٩).

فەرموودە بەنرخەکانی پێغەمبەر (د.خ)

٣- لە "ئەبی مالیکی ئەشعەری" دەگێڕنەوە کە پێغەمبەر (د.خ) فەرموویەتی: (الطهور شطر الايمان)[٤].

٤- لە "ئەبی هورەیرە" دەگێڕنەوە (ر) (فمسة من الفطر: تقليم الاظافر وقص الشارب ونتف الابط وحلق العانه والمنتان)[٥].

٥- لە "ئەبی هورەیرە" دەگێڕنەوە (ر) (اذا استيقظ احدكم من نومه فيلغسل يده قبل ان يدخلها في وخونه، فان احدا لايدري اين باتت يده)[٦].

٦- لە "ئەبی هورەیرە" دەگێڕنەوە (ر) (انزوا تغنموا، وصوموا تصموا، وسافروا تستغنوا)[٧].

ئایینی ئیسلام، لەپێناو تەندروستی مرۆڤدا بۆ بەهێزکردنی ماسوولکەکانی جەستە و بەهێزکردنی پەنجەکانی دەست و ڕاهێنانیان لەسەر ئارامی و بەرخودان و ئازایەتی، بایەخی بەوەرزش و سوارچاکی و مەلەوانی و تیر هاویشتن داوە.

لەم ڕێگایەشەوە هوشیاری ئایینی و ڕۆشنبیری لەزۆربەی ناوچەکان بلاو بۆوە. ئەمەش خۆی لەخۆیدا بووە هۆی ئەوەی خزمەتگوزاری تەندروستی و کۆمەڵایەتی بەرەو پێش بچێ. میر و وەزیر و خێرخوازان کەوتنە پێشبڕکێ لە دامەزراندنی دامودەزگای تەندروستی و کۆمەڵایەتی و خزمەتگوزاری، وەک نەخۆشخانە و پەناگە و خانەی بەساڵاچووان.

(بیمارستان)[٨] شوێنێکی سەرەکی بووە بۆ خوێندن و چارەسەرکردنی نەخۆشییەکان. بەزۆری لەقوتابخانەکان زانستی پزیشکی دەخوێندرا. لەشاری هەولێر هەر لەسەرەتای سەرهەڵدانی ئیسلام تا ئێستاشی لەگەڵدا بێت، دامودەزگای خزمەتگوزاری لەو ڕووەوە لێ بووە.

شایانی باسە، ئەوەی یەکەم جار لەم ڕووەوە خزمەتگوزاری پێشکەش کردبێ لە سەردەمی میرنشینی هەزبانییە کوردەکان بووە کە لەساڵی (٤٢٠ک) تا نیوەی سەدەی شەشەمی کۆچی حوکمڕانی هەولێریان کردووە. هەندێ لەمیرەکان بایەخیان بە خاوێنی و دروستکردنی گەرماو و دەستەبەرکردنی ئاو داوە. هونەرکاریشیان لە بیناسازیدا بەکار دەهێنا. پشتیان دەبەست بە ئاوی سازگاری کارێزەکان بۆ خواردنەوە و ئاودانی کشتوکاڵ. ژمارەی کارێزەکان لە هەولێر گەیشتە ٣٦٥ کارێز. میرەکان بەپشت بەستن بەچالاکی زانستی و تەندروستی و خزمەتگوزاریی کۆمەڵایەتی کاریان دەکرد. چونکە ئەو کارانە بوو بوون بە بەشێک لەچالاکی نواندنی میرەکان و سیاسەتە گشتییەکەیان[٩].

(میرانی ئەتابەکی) کە لەساڵی (٥٢٢-٦٣٠ک/ ١١٢٨-١٢٣٢ز) حوکمڕانی هەولێریان کرد، بەشدارییان کرد لە بەرەوپێشبردنی لایەنی خزمەتگوزاریی تەندروستی و کۆمەڵایەتی لەو شارەدا. واپێدەچێ میرەکان زۆر بایەخیان بەلایەنەکانی زانستی و خزمەتگوزاریی تەندروستی و کۆمەڵایەتی دابێت. ئەوەتا "موزەفەرەدین گوگبری" زۆر بایەخی بەپاراستنی تەندروستی گشتی کۆمەڵگا داوە(٤). خانەی دروستکرد بۆ نابینایان و نەخۆشان و بێ سەرپەرشتان و میوانان و هەموو پێداویستییەکی بۆیان ئامادەکرد. جار جار بۆخۆی سەردانی نەخۆشەکانی کردووە و لە تەندروستیانی پرسیوە[١٠] کە ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی دەسەڵات زۆر بایەخی بەنەخۆش داوە. وێڕای ئەوە پزیشکەکانی ڕاسپاردووە بۆ چارەسەرکردنی "شێخ ئەبو محەمەد عەبدوللەتیف کوڕی ئەبی نەسیب عەبدولقەهار کوڕی عەبدوڵلا کوڕی محەمەد کوڕی عەبدوڵلا سەهرودی" کە تووشی زۆر لە نەخۆشییەکان بوو، ناوبراو تاکو لە ساڵی

(٦١٠ک/ ١٢١٣ز)[١١] مـــرد، لەو شارە مایەوە. ئەو لایەنە خێرخوازییە دوو شت دەگـەیەنێ: لەلایەک رۆڵی پزیشکان نیشان دەدات کە تاچەند چارەسەری نەخۆشەکانیان کردووە. لەلایەکی دیکەش، مـــــاوەی گەشەسەندنی ئەو زانستەش نیشان دەدات لەشاری هەولێر کە تاچەند بەرەوپێش چووە.

بەڵێ کاتێ مرۆڤ پێویستی بەداوو دەرمـــان دەبێت، بیـــر لەوە دەکـــاتەوە ئەو دەرمـــانانە چۆن لە رووەکەکان پێکبێنێ، ئەمەشی لە بەروبووم، رەگ، تۆو، گـەڵا، توێکڵ یان گوشراوی هەندێ رووەک و گژو گـیـاکـان وەدەست هێنا. جا لەبەر ئەوەی ناوچەی هەولێـر ناوچەیەکی کشتوکاڵی و شاخاوییەو دارو رووەک و گژو گیایەکی زۆری لێ دەڕوێت، بۆیە زۆرینەی دەرمـــانەکـــان لە رووەکەکان دەردەهێندرا و خەڵکی هەولێـــر بەشی پێـــویســـتـیـــان لەودەرمـــانانە دەست دەکەوت[١٢].

پشـــتـیـــان بەلاسـاییکردنەوەو تاقـیکردنەوەکـانی پێـشـینەیان دەبەست. بۆ نموونە میرانی ناوچەکە هانی خەڵکیان دا بە چەقاندنی دار و هەڵبەستنی رووبار و پرد و ئاوبار بۆ وەدەستهێنانی بەروبووم و مـیـوە بەجۆرە جیا جیاکانیەوە، بەوەی کە داهاتێکی ئابوورییە و پێکهێنێکی سەرەکیشە بۆ دروستکردنی دەرمان، کـاریگەری پۆزەتیـڤی دەبێ لەسـەر تەندروستی مرۆڤ و جوانی شارەکە.

نەخـۆشـخـانە هەمـوو مەرجی تەندروستی تێدا بووە، لە قەرەباڵغی دوور بووە و لە ســــەرچاوەی ئاوی

ئیبراهیم ئیسماعیل (الحلاق)
١٩٢٨-١٩٩٠

نزیک بووە، پاشان کراوەتە دووبەش: بەشی پیـــاوان، بەشی ژنان. هەر بەشـــێکیش چەند یەکـــەیەک بۆ نەخۆشی جۆراوجۆری لەخۆ دەگرت وەک یەکەی نەخۆشییەکانی هەناو یەکەی نەشتەرگەری و یەکەی چاو.

هەر بەشـــــێکیش تەواوی پێداویستییەکانی مرۆیی و پزیشکی بۆ دەســـتـەبەر کـــرابوو لەوانە: ئامێرەکانی پزیشکی و خزمەتگوزاری نەخۆشیاری و خـزمـەتگوزاران و سەرپەرشتیکاران. سەرەڕای ئەوەی هەمـوو جۆرە ئامـێرو دەرمـانێک و ئەوانەی کە لە دەرمـانخـانە ئامـادە دەکران بۆ نەخۆشخانەکان و نەخۆشان دەنێردرا[١٣].

لەشاری هەولێر نەخۆشخانەیەکی گەورە هەبوو، موزەفەرەدین گوگبری دروستی کردبوو کە لەچەند بەش و یەکەی جیا جیا پێکهاتبوو، هەر بەشەو خزمەتگوزاری دیاریکراوی خـۆی هەبوو، "ئیبراهیم کوڕی ئیسماعیل کوڕی محەمەد حەرانی" ناسراو بە (ئیبنی نەقیب) پزیشکی

چاو بووە. دەرمـانخـانە بەشێکی تایبـەت بووە لە نەخـۆشـخـانەو پزیشکێک بەڕێوەی بردووە ناســراو بووە و بووە بەسـەرپەرشـتـیـاری دەرمانخانە. لەم بارەوە "ئیبن شعار دەڵێت": ئەبا ئەحمەد کوڕی یوسف کوڕی جامع کوڕی ئەحمەد حەسەن هەولێـــری کــــە لە ســـاڵی ٦١٥ک/١٢١٨ز کـــۆچی دوایی کردووە سەرپەرشتیاری دەرمانخانەی نەخۆشخانەکەی دەکرد[١٤].

ئەو نەخۆشخانە سەرنجی زۆر پزیشکی راکـێشـا، چونکە لەلایەن میر موزەفەرەدین گوگبریەوە چاودێری دەکرا. ئەوەتا عەلی کوڕی عوسمان کوڕی عەلی هەولێری داوای لەوەزیر ئیبن مستەوفی کردووە کە بەسەرۆکی کارگێڕی نەخۆشخانەی هەولێری دایمەزرێنێت بۆ ئەوەی زیاتر چاودێری بکات[١٥].

هەروەها "دکتۆر عەبدولڕەحمان کوڕی عەلی کوڕی ئیسحاق بیاتی" کە لەساڵی (٦٢٣ ک/١٢٢٦ز) کۆچی دوایی کردووە، کاتێ سەردانی هەولێری کرد لەو نەخۆشخانەیە کاری کردووە. ئیبنی خەلەکان دەڵێت: نەخۆشخانە گۆڕستانێکی تایبەتی هەبووە بۆ ناشـتـنی ئەو تەرمـانەی میکرۆباوی ببوون، تاوەکو پەتاکان بەهۆی ئەوانەوەو لە ناوچەکـــەدا بڵاونەبنەوە[١٦].

لایەنە خزمەتگوزارییەکان هەر تایبـەت نەبووە بەنەخـۆشـخـانە جێگرەکان، بەڵکو نەخۆشخانە گەڕۆکەکانیشی گرتۆتەوە. کاتێ کە خەلیفە یان میر سەفەر و گەشتی سەربازی هەبووە، ئەم نەخۆشخانانە

یاوەریان بوون و لەنێوان شارەکان و لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە لەگەڵیان دەگوێزرانەوە. ئەو جۆرە نەخۆشخانانە بەهەموو پێداویستییەکانی نەخۆش، لە داو و دەرمان و ئامێری پزیشکی و خواردن و خواردنەوە و پزیشک و دەرمانسازی ئامادە کرابوون[١٧].

دەسەڵات گرینگی زۆری بەنەخۆشخانەکان دەدا و کە بۆ گوندو لادێش دەچوون، لەگەڵ هەموو ئەو شتانەی نەخۆش پێویستی دەبێ، پزیشکیشی بۆ دەناردن. ئەو چارەسەرە تەنیا تایبەت نەبووە بەمرۆڤ، بەڵکو چارەسەری ئاژەڵانیش کراوە[١٨]. کاری ئەو نەخۆشخانە گەڕۆکانە هەر ئەوە نەبووە کە سەرپەرشتی گوند و ناوچەیەکی دیاریکراو بکات، بەڵکو چالاکیی دیکەشی نواندووە، یاوەری حاجیەکانیشی کردووە کاتێ بۆ حەجکردنی ماڵی خودا چوون[١٩].

پزیشکان و دەرمانسازانی خەڵکی هەولێر

١- حەسەن کوڕی ئەحمەد کوڕی زەفەر هەولێری لەبارەی پزیشکی و مێژوو زۆری زانیوە- ڕێگەی پێدرابوو کە دەست بەکاری پزیشکی بێت. دوو کتێبی داناوە یەکێکیان (روحة الجليس و نزهة الأنيس) و ئەوی تر (مدارس دمشق ورباطها وجوامعها وحماماتها) بووە. لە نەخۆشخانەیەکی بچووک لە دیمەشق لە جەمادیولئاخیری ساڵی (٧٢٦ک/١٣٢٥ز) کۆچی دوایی کردووە[٢٠].

٢- عەلی کوڕی ئەحمەد کوڕی زەفەر کوڕی ئەحمەد کوڕی موزەفەر هەولێری دەباوەندی سوفی لە ساڵی (٦٦٣ ک) لەدایک بووە. کاری کردووە لە زانست و پیشەی پزیشکی. لەساڵی (٧٢٦ ک/١٣٢٥ز) کۆچی دوایی کردووە[٢١].

٣- عەلائەدین کوڕی وەلیەدین هەولێری حەلەبی ناسراو بە "ئیبن وەلی"[٢٢] (٩٢٦ ک/١٥١٩ز) لەدایک بووە. پزیشکێکی بەتوانا بووە، دەستی بەخێر بووە، لای تەواوی خەڵک خۆشەویست بووە، مامۆستاکەی پزیشکێکی عەجەمی بووە بەناوی ئەبوبەکر. لەساڵی (٩٢٦ک) کۆچی دوایی کردووە.

٤- ئەبو ئەحمەد کوڕی یوسف کوڕی جامع کوڕی ئەحمەد کوڕی محەمەد کوڕی حوسێن کوڕی حەسەن هەولێری (٦١٥ک/١٢١٨ز) چاوی بەدونیا پشکوتووە، لەزانستی پزیشکی کارا بووە. لە نەخۆشخانەی هەولێر سەرپەرشتی دەرمانخانەی کردووە. لە شاری هەولێر (دەرمانخانە) هاتە کایەوە، ئەوەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە زانایانی هەولێر تا چەند شارەزاییان لەدەرمان و دروستکردنی هەبووە[!].

٥- ئیسحاق مەعالی کوڕی شەواس کوڕی هەیبەتوڵڵا کوڕی ئیبراهیم کوڕی شەماس بە (ئەبو ئیبراهیم هەولێری) ناسرا بوو (٦١٧ک/١٢٢٠ز) زۆر سەرقاڵ بووە بەخوێندنی کتێبی پزیشکی. زانستی ئەندازەو پزیشکی خوێندووە. لە ساڵی (٦١٧ک) لەزیندان کۆچی دوایی کردووە[٢٣].

٦- موسا کوڕی یونس کوڕی محەمەد کوڕی مەنعە کوڕی مالک کوڕی محەمەد ئەبی فەتح، کەمالەدین هەولێری[٢٤]. لە (٥)ی سەفەر (ساڵی ٥٥١ک) لەدایک بووە. لای ئیمامی شافیعی خوێندوویە. لەماوەی ژیانی ئەو زانستانەی وتووەتەوە: حیکمەت- بێژە- سروشت- زانستی پزیشکی. لە زۆر لە زانستەکان باڵادەست بووە. هەروەها چەند کتێبێکی داناوە لەوانە: (مفردات الفاظ القانون)- (في الاصول)- (عيون المنطق)- (التميز في الحكمة)- (الاسرار السلطانية في النجوم). لە شاری موسڵ (لە ١٤ی شەعبانی ساڵی ٦٣٩ک) کۆچی دوایی کردووە.

پزیشکانی کورد
لە ویلایەتە کوردییەکان

١- ئیبن دینار میافارقینی[٢٥]

لەماوەی حوکمڕانیەتی نەسرودەولە کوڕی مەروان (٤٠١-٤٥٣ک.م/ ١٠١٠-١٠٦٣ز) لە میافارقین بووە. شارەزاییەکی باشی هەبووە لە دروستکردنی داودەرمان. تەنانەت شەربەتێکی دروست کردبوو بە شەربەتی دینار ناسرا. چونکە لە سەردەمی ئەو و دواتر لەنێو پزیشکەکان زۆر بەکاردەهێنرا. کتێبێکی داناوە بەناوی (ئەقرابا زین).

٢- محەمەد کوڕی جەنگی کوڕی محەمەد کوڕی بابا کوڕی خەلیل جەنگی[٢٦]

لەساڵی (٦٩٧ک) لەدیاربەکر

لەدایک بووە. لەزۆر بواردا کاری کردووە. بەشدارییەکی کاریگەری هەبووە لە زانستی پزیشکیدا. لەساڵی(٧٤١ک.م/ ١٣٤٠ز) کۆچی دوایی کردووە.

٣- محەمەد کوڕی حەسەن کوڕی ئەحمەد کوڕی محەمەد، ئەبو عەبدوڵلا، شەمس کوردی موقەدەسی[٢٧] ناسراوە بەئیبن کوردی، لەساڵی ٧٨١ لە کوردستان لەدایک بووە، شارەزاییەکی تەواوی لە زانستی پزیشکیدا هەبووە. لە (٢٠)ی شەعبانی ساڵی (٨٤٣ک.م/ ١٤٣٩ز) کۆچی دوایی کردووەو لە (مەعلا) نێژراوە.

٤- ئیسماعیل کوڕی عەلی کوڕی مەحمود کوڕی عومەر کوڕی شاهەنشای ئەیوبی، شامونەید، ساحیبی حەما، یەکێک بووە لە میرەکانی دەوڵەتی ئەیوبی، شارەزاییەکی باشی هەبووە لەزانستی فیقە و پزیشکی، لە زۆربەی زانستەکان شارەزایی هەبووە. لەساڵی (٧٣٢ک/١٣١٣ز)[٢٨] کۆچی دوایی کرد.

٥- محەمەد کوڕی قاسم بەغدادی ئەرواسی. ناسراو بەقوتب[٢٩]

باپیرەی ئارواسییەکانە، لە گوندی ئەرواسی کە سەر بەشاری (وان)ە لەدایک بووە. کتێبێکی لە بواری پزیشکیدا هەیە کە تێیدا ئاماژەبە ژمارەیەکی زۆر لە نەخۆشییەکان دەکات و چۆنیەتی چارەسەرکردنیان بەو دەرمانانەی ئەو کات دەست دەکەوتن وەسف دەکات. کتێبی (جالینوس الحکیم)ی داناوە. مەلا محەمەد ئەرواسی وەری گێراوە بۆ سەر زمانی کوردی.

٦- مەنسور کوڕی عیسا ئەبو سەعد/ بەزاهیدی زانایان بەناوبانگە[٣٠]

ئەبو سەعد مەنسور کوڕی عیسا لە میافارقین لە سەردەمی میر نەسرودەولە ئەحمەد کوڕی مەروان (٤٠١-٤٥٣ک/ ١٠١٠-١٠٦١ز) ژیاوە. خزمەتێکی زۆری وڵاتەکەی کردووە. لەوانە نەخۆشخانەیەکی لە میافارقین دروستکردووە بۆ چارەسەرکردنی نەخۆشەکان. خۆی پزیشکی چاو بووە. چەند کتێبێکی داناوە لەوانە (امراض العین ومداواتها)- (بیمارستان)- (فی الفصول والمسائل والجوابات)- (فیما یجب علی المتعلمین لصاعة الطب).

٧- بەدر کوڕی ئەحمەد کوڕی مەحمود/ عیزەدین، ئەبو نەجم ئەسعەدی دەرمانساز

عیزەدین ئەبو نەجم بەدر کوڕی ئەحمەد کوڕی مەحمود ئەسعەدی دەرمانساز، پزیشکێکی دەرمانسازە لەدورگەی عەرەبیء ئامەد ناوبانگی دەرکرد. پزیشکێکی لێهاتوو بووە، لە زانستی پزیشکی شارەزا بووە. لەدەرمان و ئاوێتەکردنی دەرمانەکان شارەزاییەکی بێ وێنەی هەبووە. ئیبن فوتی دەربارەی عیزەدین دەڵێت (لەدەرمان و دەرمانگرتنەوەو ئاوێتەکردنی شتی نامۆ شارەزا بووە)[٣١].

٨- محەمەد کوڕی عەبدولسەلام کوڕی عەبدولرەحمان ماردینی[٣٢]

یەکێکە لەو پزیشکە بەناوبانگانەی لە ماردین بایەخی بەزانستی دەرمانسازی داوە. (ئیبن ئەبی ئەسبەعە) باسی دەکات و دەڵێت: (پزیشکێکی گەورە بووە، زانا بووە بەپیشەی پزیشکی، شارەزاییەکی بێ وێنەی لەکارەکەی خۆی هەبووە). زۆر لە پزیشکانی سەردەمی خۆی لەسەر دەستی ئەو فێری پزیشکی بوون. بایەخی بەزمانی عەرەبی داوە.

٩- عومەر کوڕی خدر کوڕی محەمەد حەمەوی/ عیمادودین دەنیسری[٣٣]

لە دەنیسر لەدایک بووە و پێگەیشتووە. یەکێکە لەو پزیشکانەی ناسراوە کە ڕۆڵی هەبووە لە چالاککردنی ئەو زانستەو بەرەو پێشبردنی پزیشک لە دوورگەدا. وێڕای ئەوەی پزیشک بووە لەهەمان کاتدا مێژوو نووسیش بووە. کتێبێکی پۆلین کردووە بەناوی (حلیة السرین من خواص الدنیسرین).

١٠- یوسف کوڕی حەیدەر کوڕی حەسەن روحی/ ئەبو حەجاج[٣٤]

بەیەکێ لە گەورە پزیشکان دەژمێردرێت، شارەزا بووە لەدەرمان، ئیبن ئەبی ئەسبەعە باسی دەکات و دەڵێت: (یەکێک بووە لە گەورەکانی پیشەی پزیشکی). پزیشکی سوڵتان سەلاحەدینی ئەیوبی بووە. چەند کتێبێکی داناوە لەوانە (اختصار المسائل لحنین بن اسحاق) (تهذیب شرح ابن الطیب لکتاب الفصول لأبقراط) (مختصر الحادي لابي بکر الرازي) لە ساڵی (٦٣١ک/١٢٣٤ز) کۆچی دوایی کردووە.

١١- محەمەد کوڕی عومەر کوڕی محەممەد کوڕی ئیبراهیم کوڕی شوجاع شەیبانی، ئەبو سەنا، ناسراو بە ئیبن رەقیقە[٣٥]

لە دیاربەکر هاتۆتە دنیاوە، لە زانستی پزیشکیی سەردەمی خۆی چالاک بووە. پزیشکی چاو بووە. نەشتەرگەریکی بالادەست بووە لەچاو. لەبەر ئەوەی ناوبانگی دەرکردبوو نەجمەدین ئەیوبی داوای کرد و ماوەیەک لای مایەوە. پاشان سەردانی زۆر لە پاشاکانی شامی کردووە. بۆ دواجار تامردنی لای پاشا ئەشرەف سولتانی دیمەشق دەمێنێتەوەو لە سالی (٦٣٢ک/١٢٣٤ز) کۆچی دوایی دەکات.

١٢- عەلی کوڕی ئەبی فەتوح کوڕی عومەر قرشی/ ئەبو حوسێن دنیسیری[٣٦]

لە سەدەی شەشەمی کۆچی (١٢ی زاینی) ژیاوە. یەکێک بووە لەو زانا بەرزانەی لە دنیسر شارەزایی لەپزیشکیدا هەبووە. پزیشکی چاو بووە خەلکێکی زۆری چارەسەر کردووە. نزیکەی سەد سال ژیاوەو لە دەنیسەر کۆچی دوایی کردووە.

١٣- محەمەد کوڕی ئەبی حەنین ئەبوبەکر نەسیبی[٣٧]

لە سەدەی شەشەمی کۆچی (١٢ی زاینی) ژیاوە، یەکێکە لەو پزیشکانەی لە دنیسر لە کارامەیی پیشەی پزیشکی پراکتیزە کردووە. وانەی پزیشکیشی گوتووەتەوەو قوتابییەکی زۆری هەبووە. لە نەسیبین کۆچی دوایی کردووە.

١٤- محەمەد کوڕی ئیبراهیم کوڕی ساعد شەنگالی (ئیبن ئەکفانی)/ ئەبو عەبدوللا شەمسەدین[٣٨]

پزیشک و توێژەرو زانای حیکمەت و بیرکاری بووە. پیشەی پزیشکی بەکارامەیی پراکتیزە کردووە. شارەزا بووە لەدەستنیشانکردنی نەخۆشی و ئاوێتەکردنی دەرمان و لە زانینی گەوهەری دەرمانەکان بەناوبانگ بووە. لە میسر لە سالی (٧٤٩ک/١٣٤٩ز) کۆچی دوایی کردووە. چەند کتێبێکی پزیشکی داناوە لەوانە (غنیة الطب في غیبة الطبیب) (کشف الرموز في امراض العین) (نهایة القصد في صناعة القصد) (روضة الألبا من أخبار الأطبا).

١٥- محەمەد کوڕی عەباس ئەحمەد دنیسری/ عیمادودین، ئەبو عەبدوللا[٣٩]

پزیشک، نووسەر و شاعیر بووە لە سالی (٦٠٦ک/١٢٠٩ز) لە شاری دنیسر لەدایک بووە و هەر لەوێ پێگەیشتووە. زانستی پزیشکی خوێندووە تا لێی شارەزا بووە. لە دیمەشق خزمەتێکی زۆری بەبیمارستانی نوری گەورە کردووە. هەر لە دیمەشقیش کۆچی دوایی کردووە.

مێژووی پزیشکی نوێ لە شاری هەولێر

لە سالی (١٩٢٠-١٩٢٢ز) پزیشکێکی بەریتانی بەناوی "ولیەم سون" لە شاری هەولێر کاری دەکرد. هەندێکیش دەلێن ناوی "ریچ جۆنست" بووەو لە پۆستی سەرۆکی تەندروستی لە هەولێر کاری دەکرد. هەروەها پزیشکێکی هیندی بەناوی "محەمەد خان" کاری لەگەل کردووە. وێڕای ئەوە پزیشکێکیش هەبووە بەناوی "دیمتریکی". پاشان پزیشکێکی دیکەی نەسرانی مەزەب کە خەلکی موسل بووە بەناوی "عەبدولئەحەد عەبد نور" هاتۆتە هەولێرو بۆ ماوەی زێتر لە هەشت سال ماوەتەوە. هەندێکیان دەلێن لە سالی (١٩٢٠-١٩٢٨ز)، هەیە دەلێت لەسالی (١٩٢٤-١٩٣٢ز) لە هەولێر ماوەتەوە[٤١].

پاش ئەوەی "شا فەیسەلی یەکەم" لەسالی ١٩٢٠ پادشایەتی عێراقی گرتە دەست، داوای کرد لەو پزیشکە عێراقییانەی لەدەرەوەی ولات بوون، بگەڕێنەوە. هەر بۆیە ژمارەیەک لەوانە گەڕانەوە ولات. دوای ئەوە عێراق پشتی بەپزیشکانی سووریایی بەست. ئەوەبوو زێتر لە (٧٣) پزیشکی سووریایی هاتن بۆ عێراق، زۆرینەیان لە شاری بەغداو موسل نیشتەجێ بوون. لەسالی (١٩٢٤ز) (دکتۆر میلز) - ئینگلیزی بوو- بەڕێوەبەری تەندروستی عێراق، بڕیاری دا چارەسەرکردن بەخۆڕایی بێت[٤٢]. ئەوسا لەشاری هەولێر بالەخانەیەکی تایبەت بەناوی نەخۆشخانە نەبوو. خانووی خورشید ئاغا (باپیری دکتۆر مستەفا نادر عالم) تایبەت کرابوو بۆ چارەسەرکردنی نەخۆشی و تیمارکردن و پێدانی دەرمان. کە کەوتبووە بەرامبەر (شێخی چۆلی). پاشان خانووەکە بووە مولکی

"عـەبدولڕەزاق"ی مـامی. دواتر بوو بەموڵکی "حاجی نوری بەقال کوڕی شێخ شەریف"(٤٣) و پێدانی دەرمان بوو بەخۆڕایی.

لەسـاڵی (١٩٢٤ز) بەردی بناغەی یەکەم نەخۆشخانەی تازە بابەت لە هەولێر دامەزرا، کە کەوتبووە سەر ڕێگەی هەولێر- موسڵ (کۆمەڵگەی ددانی ئێستاکە). کاتێ شا فەیسەڵی یەکەم سەردانی هەولێری کرد لە ماڵی مەلا فەندی میوان بوو. لەساڵی (١٩٢٩ز) نەخۆشخانەکە کرایەوە.

لەشاری هەولێر دەرمانخانەیەکی فەرمی نەبوو، بەڵکو لەنزیک دەرگای قەیسەری (بەرامبەر مزگەوتی گەورە لە بازاڕ) دوکانێکی بچووک هەبوو هی پیاوێک بوو بەناوی محیەدین، لەپاش ئەویش کوڕەکەی محەمەد محیەدین دەرمانی دەفرۆشت.

پیشەی پزیشکی میللی لەلایەن کەسێک بەناوی "ئەمین" بەڕێوە دەچوو، پێیان دەگوت ئەمینی حەکیم. بەڕەگەز ئەفغانی بوو. باپیری دەرمانساز "سەباح نوری ئەمین" بوو. لەژوورێکی تایبەت چارەسەری نەخۆشەکانی دەکرد. خۆی دەرمانی ئامادە دەکرد. پێداویستی زۆری پزیشکی و ژمارەیەکی زۆری کە مۆڵەتی تایبەت بەئامادەکردنی دەرمان لەگژوگیای ناوخۆو دەرەوەی هەبوو. کتێبێکی تایبەتی لەم بارەیەوە هەبوو. بەپێی هەندێ گێڕانەوە نەخۆش لەدەرەوەش لە (ئێران و لە تورکیا) بۆ لای هاتوون. پسپۆر بووە لەچارەسەرکردنی نەخۆشییەکانی کۆئەندامی هەرس.

ئەو حەکیمە لەساڵی ١٩٤٠ کۆچی دوایی کردووە(٤٣).

"شێخ شەریف کوڕی شێخ عەبدوڵڵا قادری خاوەنی تەکیەی قادریە" خەڵکی قەڵایە و لە ساڵی (١٨٧٠ز) لەدایک بووە، لەقەڵای هەولێریش نیشتەجێ بووە. بەسەردان چووەتە شاری کەرکوک بۆ وەرگرتنی تەریقەی قادری لەسەر دەستی شێخ عەلی عەبدولڕەحمان تالیبانی قادری. پاش ئەوەی تەریقەتی قادری قبوڵ کرد، زانستی پزیشکی فێربوو. ژمارەیەک موریدی شێخ کە هیندی بوون، لەگەڵی بوون. بەشێکی زۆری زانستەکانی پزیشکی لێ وەرگرتوون. شارەزایی پەیدا کردووە لەبەکارهێنانی گژوگیا بۆ چارەسەری نەخۆشی. لەوانە زۆر لەگەڵی دەچوون بۆ ناوچە شاخاوییەکان و دۆڵەکان بۆ ناسینی گژوگیاو چۆنیەتی دروستکردنی دەرمانی میللی. پاش تێپەڕبوونی (٣) ساڵ گەڕایەوە هەولێر بۆ خزمەتکردنی کۆمەڵگاکەی. لەیەک کاتدا دوو کاری کردووە. یەکێکیان فێرکردنی خەڵک لەسەر ڕێگەی قادری لە تەکیە تایبەتەکەی لەقەڵا. ئەوی دیکەش چارەسەرکردنی نەخۆش لە مزگەوتی خانەقا لەدەرەوەی قەڵا. دەرمانی لەناو ژوورێکی تایبەتی ناو مزگەوت ئامادە دەکرد. نەخۆشەکانی بەدەرمان چارەسەر دەکرد. کە لەسەردانەکانی یاخود لە چیاو باخچەکان دەستی دەکەوت. هەروەها یارمەتی هەژاران و نەدارانی خەڵکی شارەکەی و ئەو کەسانەی کە لەدەرەوە دەهاتن دەدا تا ساڵی(١٩٥٧ز) گیانی سپارد. زمانەکانی کوردی و تورکی و عەرەبی و فارسی زۆر بەباشی زانیوە. کتێبێکی دەستنووسی هەبووە بەزمانی عەرەبی و تورکی لەیەک کاتدا لەژێر ناونیشانی (الرحمة في الطب والحكمة). کتێبێکی دیکەی هەبووە بەناوی (منافع الناس) بەزمانی عەرەبی، کە دەستنووس بووە بەر لە (٣٠٣) ساڵ لەموسڵ، بەڵام نەتوانراوە ناوی دانەرەکەی بزانرێت. کتێبێکی تایبەتی هەبووە بەدەستنووسی عەرەبی و تورکی و تێیدا سەرنج و تێبینییەکانی دەربارەی ئاوێتەکردنی هەندێ دەرمان و ناوەکانیان و پێدانی مژەی

پێویست بۆ هەر دەرمانێک تۆمار کردبوو. شایانی باسە ئەو کتێبە ئێستا لای شێخ فوئاد کوڕی شێخ عەبدولقادر کوڕی شێخ شەریف ماوە[٤٥].

لە هەولێر کەسێکی دیکە هەبوو لە بنەماڵەی نانەکەلی بەناوی (حاجی محەمەد کوڕی مەحمود کوڕی عاشور نانەکەلی) کە ساڵی لەدایکبوونی نەزانراوە، بەڵام پێدەچێ لە ساڵی (١٩٣٢ز) کۆچی دوایی کردبێ. لەهەردوو دەیەی یەکەم و دووەمی سەدەی بیست لەم بوارە کاری کردووە. لە بنەچەدا خەڵکی کۆیەو تامردنی ئەو پیشەی ئەنجامداوە. هەروەها نەخۆش لەشارەکانی دیکەی عێراق و دەرەوەی وڵاتیش هاتوون بۆ لای بەتایبەت لە ئێران. پزیشکی هەناو و شکست و جومگەی کردووە. سوودی لە کتێبی (الرحمة في الطب والحكمة) وەرگرتووە. لەبرین پێچیدا ژمارەیەک مێرووی قەبارە گەورەی بەکارهێناوە. دوای ئەوەی مێرووەکە چەند جارێک گەزەی لەپێستەکەی گرتووە راستەوخۆ سەری بڕیوە. بەم شێوەیە لایەنی پێستەکە یاخود برینەکە لێک نزیک بۆتەوەو بۆ یەک هاتۆتەوە. لەبن دەستی ئەو دوو کەسی بەناوبانگ دەرچوون، کە خزمەتیان بەو شارە گەیاندووە. یەکێکیان (ئەحمەدی کوڕی سلێمان کوڕی تەها) یە، کە لەبنەچەدا خەڵکی دەشتی هەولێرە. سەرەڕای ئەوەی لەهیچ قوتابخانەیەکی پزیشکی دەرنەچووەو خوێندنی ئەکادیمی تەواو نەکردووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەش لەماڵی خۆی نەشتەرگەری گشتی و نەشتەرگەری شکست و جومگەی ئەنجامداوە. هەروەها دەرمانی پێویست بۆ نەخۆشەکانیشی ئامادەکرد. لەپاش ئەوە بە (ئەحمەد تەبیب) ناسرا. باوکی هونەرمەند، فوئاد ئەحمەدی خوالێخۆشبووە. ئەو پزیشکە کارامەیە بۆ ماوەی زێتر لەنیو سەدە تا لەساڵی (١٩٧٩ز) کۆچی دوایی کرد بەسەرکەوتنێکی بێ وێنە کارەکەی ئەنجام دەدا. هەروەها کەسێکی دیکە بەناوی (عەلی کوڕی حاجی محەمەد کوڕی مەحمود کوڕی عاشور نانەکەلی) ناودار دەبێت. لە ساڵی ١٩٠٠ لەکۆیە لەدایک بووە. چۆتە قوتابخانە و بەڵگەنامەی سەرەتایی وەدەست هێناوە. لەباوکی لەبارەی پزیشکی فێری زۆر شت بووە. پاشان لە بەغدا لە خولێکی تەندروستی بەشداری کردووە. لەخولەکە سەرکەوتنی بەرزی وەدەست هێناوە. تا ساڵی (١٩٣٥ز) بەکارمەندی تەندروستی لەکۆیە دامەزرا. دواتر گوێزراوەتەوە بۆ شاری هەولێر لە نەخۆشخانەیەکی ئەهلی دامەزرا. یارمەتی دکتۆری نەشتەرگەر سالم خەیات موسلی و دکتۆر سەبری محەمەد محیەدین قەبانی دەدا.

هەر لەو بنەماڵەیە مامی (یابە) ناوبانگی دەرکردو بەرێگەی میللی لە سییەکان چارەسەری نەخۆشەکانی دەکرد، خزمی (ئەحمەد تەبیب) و (عەلی کوڕی حاجی محەمەد نانەکەلی)[٤٦] بووە. بەڵام سەبارەت بەنەخۆشییەکانی چاو ئافرەتێکی جوولەکە بەناوی (ئاموش) لە گەڕەکی عەرەبان- لە نزیک کلیسا هەبوو چارەسەری نەخۆشییەکانی چاوی دەکرد.

کەسێکی تر بەناوی (سلێمان) کە نەسرانی مەزەب بووەو خەڵکی شاری موسڵە، کاری پزیشکی ددانی کردووە. ئامێرێکی سادەی بەدەستەوە بووە بۆ پاکژکردنەوەی ددانەکان. زۆرباش فێری زمانی تورکمانی بووە. لەساڵی ١٩٣٩ پاش ئەوەی (حاجی خەلیل عەبدوللەتیف مەولود ئەفەندی) لە پەیمانگەی پزیشکی ددان لە بەغدا دەرچووە، گەڕاوەتەوە هەولێر، ئەویش گەڕایەوە موسڵ. لەکۆتایی شەستەکان کەسێکی ئێرانی بەناوی (عەلی شیرازی) کە لەشاری رانیە نیشتەجێ بوو، کاری دروستکردنی ددان و چارەسەری نەخۆشییەکانی ددانی دەکرد.

ژمارەیەک کوردی عێراقی فێری پیشەی دروستکردنی ددان و چارەسەرکردنی نەخۆشییەکانی کرد. لەوانە رەووف دیشچی[٤٧].

حاجی خەلیل عەبدوللەتیف مەولود ئەفەندی و نووسەر

سالی (١٩٣٠-١٩٤٠)

ژمارەی دانیشتوانی شاری هەولێر لەسالی(١٩٣٥ز) ١٦٩ هەزار کەس بووە. ئەوسا عێراق (٣/٣٥٢) ملیۆن کەس بووە، ژمارەی پزیشکان (٥ یان ٦) بووە، زۆربەی لەناو شار کاریان کردووە. د.سەلیم خەیات. د.بەشیر سەرسم. د.سەبری محەمەد قەبانی. د.رەشید زەکەریا. د.سەلیم نوحاس.

لەسالی ١٩٣٢[48] نەخۆشخانەی مەلەکی لەلایەن کۆمەڵێکی بێ لایەنی خەڵکی بەغدا لە ئەندازیار و وەستا و هەتا کرێکاران[49] دروستکرا. دوای ئەوەی باڵەخانەی نەخۆشخانەی مەلەکی تەواو بوو، چارەسەرکردن لە مالی خورشید ئاغا گوێزرایەوە بۆ ئەو نەخۆشخانەیە. ئەو نەخۆشیارە کچانەی لە نەخۆشخانە کاریان دەکرد (روزدو سەبیحە)، کچی ولیەم خەیاتی موسڵی بوون[50]. لەپاش دەوامیش لە نەخۆشخانە پیشەی (مامانی)یان دەکرد.

لە شارەکە یەک دەرمانخانە هەبوو بەناوی دەرمانخانەی (شیمال)، کە کەوتبووە شەقامی سەرای بەرامبەر قەڵا- واتە کۆتایی شەقامی سەلام لە باتا. بۆلس جۆرج بەڕێوەی دەبرد، کە بەرەگەز کلدانی بوو. لەسالی (١٩٣٦ یان ١٩٣٧ز) لە پەیمانگەی دەرمانسازی کە سەر بەکۆلێژی پزیشکی مەلەکی بوو دەرچووبوو. یارمەتی هەژارو نەدارانی دەکرد و بەخۆڕایی یان بەقەرز دەرمانی پێ دەدان. تا لەناوەڕاستی حەفتاکان کۆچی دوایی کرد لەسەر ئەو کارە بەردەوام بوو. خەڵک ڕێزو حورمەتی تایبەتی دەگرت. لەپاش مردنی ناوی دەرمانخانەکە گۆڕا بەناوی (یوسف)ی کوری.

د.سەبری قەبانی

د.رەشید زەکەریا

لە ناوەڕاستی سییەکان بڕیاردرا ئەو نەخۆشانەی تووشی نەخۆشی سییەکان و مێرکوتە بوون لەنەخۆشخانە دایانبڕاندن و گوازرانەوە بۆ خانوویێک لە نزیک ئاشی شێخ محیەدین کە لە منارە نزیک بووە. ڕۆژانە لە نەخۆشخانەی مەلەکییەوە[51] خۆراک و خزمەتگوزاری پزیشکییان دەچوو. بەر لەوەی لە پەنجاکان مەڵبەندی سییەکان دامەزرێت.

سالی (١٩٤٠-١٩٥٠)

دانیشتوانی شاری هەولێر لەسالی ١٩٤٢ گەیشتە ٢٠٢ هەزار کەس، لە کاتێکدا ئەوسا کۆی دانیشتوانی عێراق، ٤/١٤٦ ملیۆن کەس بوو. لەسالی ١٩٤٧ ژمارەی دانیشتوانی شاری هەولێر بەپێی ئاماری فەرمی گەیشتە ٢٣٩/٧٧٦ هەزار کەس لەکۆی تێکرایی دانیشتوانی عێراق کە ٤/٨١٦ ملیۆن کەس بوو. ژمارەی پزیشکان لە شاری هەولێر لەسالی ١٩٤٨ گەیشتە (١٠) پزیشک. لەسالی ١٩٤٩ بوو بە (١٧) پزیشک. لەسالی ١٩٥١ کەم بۆوە بۆ (١١) پزیشک. لەسالی ١٩٥٢ بەرز بۆوە بۆ (١٥) پزیشک. لەسالی ١٩٥١ ئەو یانزە پزیشکە بەسەر چوار نەخۆشخانە دابەش کران. بەڵام لەسالی ١٩٥٢ ئەو (١٥) پزیشکە بەسەر (٦) نەخۆشخانە دابەش کران[52].

هەر چەندە ئینتیداب هەڵگیراو عێراق لە کۆمەڵەی نەتەوەکان وەرگیرا، بەڵام لەبەر دەست تێوەردانی بەردەوامی بەریتانیا لە کاروباری عێراق، باوەڕ ناکرێ لەو دەیەدا هیچ پێشکەوتنێک لە بواری تەندروستی یان بوارەکانی دیکەی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووری و رۆشنبیری، لەعێراق و لە کوردستان هاتبێتە ئاراوە. هەروا وامەزندە دەکرێت سەرۆکی تەندروستی هەولێر لەو دەیەدا لە سەردەمی دکتۆر بەشیر سرسم و دکتۆر رەشید زەکەریاو دکتۆر سەلیم نوحاس[٥٣] هەولیان دا خزمەت بەشارەکە بکەن، بەڵام بەهۆی نالەباری رەوشی سیاسی و سەربازی ناوچەکە سەریان نەگرت. بەڵام لەم ماوانەی دوایی لەساڵی ١٩٣٨ یەکەم پزیشکی خەڵکی هەولێر لە کۆلێژی پزیشکی عێراقی دەرچوو ئەویش دکتۆر هاشم شەریف دۆغرەمەچی هەولێری بوو. بەڵام نەیتوانی بگەڕێتەوە هەولێر، چونکە بەپزیشک لە قەزای مەندەلی و هەڵەبجە دامەزرا. پاش چەند ساڵێک بەسەرۆکی تەندروستی سلێمانی دامەزرا. دواتر لە پەنجاکان گەڕایەوە شاری هەولێر تا ساڵی ١٩٦١ وەک پزیشکێکی نەشتەرگەر مایەوەو لە هەمان ساڵیشدا خانەنشین کرا.

هەر لە هەمان خولدا پزیشکێکی دیکە کە خەڵکی کۆیە بوو، بەناوی دکتۆر رەفیق تاهیر چەلەبی دەرچوو. لەساڵی ١٩٥٠-١٩٥٤ بوو بەسەرۆکی تەندروستی شاری هەولێر. دواتر دکتۆر عوسمان ئەحمەد تەها عوزێری دەرچوو و لە نەخۆشخانەی شەقڵاوە دامەزرا. و دواتر لەساڵی ١٩٤١-١٩٤٣ لە هەولێر دامەزرا. پاشان بوو بەسەرۆکی تەندروستی لە هەردوو پارێزگای کەرکوک و موسڵ. دواتر گەڕایەوە هەولێر لەساڵی ١٩٦١-١٩٦٣ بوو بەسەرۆکی تەندروستی هەولێر. لەساڵی ١٩٦٣ داوای خانەنشینی کرد. تا ساڵی ١٩٧٥ بەشێوەیەکی بەردەوام خزمەتی شارەکەی کرد[٥٤].

هاشم شەریف دۆغرەمەچی

د.عوسمان ئەحمەد تەها عوزێری

پۆلێکی دیکەی قوتابیانی شاری هەولێر لەکۆلێژی پزیشکی لەنێوان ساڵی ١٩٤٠-١٩٤٣ وەرگیران. بەڵام لەبەر قورسی و گرانی تاقیکردنەوەکان و زمان لە هەردوو قۆناغی یەکەم و دووەم دەرنەچوون بۆیە کۆلێژیان جێهێشت. بەڵام دواتر لە کۆلێژی پزیشکی بەغداو ژمارەیەک پایتەختی وڵاتانی دیکە وەرگیران، لە ئاکامدا بەغەردی باش سەرکەوتنیان وەدەست هێنا: لەوانە:

١- دکتۆر خەیروڵڵا عەبد جاسم دەرچووی زانکۆی بەغدا ١٩٥٢.
٢- دکتۆر حیکمەت قوزمی عەبدولئەحەد قوزمیدس بەرەگەز خەڵکی شاری ماردینی تورکیایە. دەرچووی زانکۆی دیمەشق ١٩٥٤.
٣- دکتۆر خالید ئیسماعیل دزەیی لە ئەستەنبوڵ لەساڵی ١٩٥٥ خوێندنی تەواو کردووە.
٤- دکتۆر عومەر ئیسماعیل دزەیی. لەساڵی ١٩٥٥ دەرچووە.

د.خەیروڵلا عەبد جاسم

د.حیكمەت قوزمی عەبدولئەحەد

د.خالید ئیسماعیل دزەیی

د.عبدالرزاق شهاب دباغ

د.محەمەد زیوەر شەریف یوسف

د.محەمەد شێخۆ

د.تەحسین نورەدین محەمەد ئاغا

د.محەمەد ئەحمەد سلێمان دزەیی

٥- دكتۆر عەبدولرەزاق شەهاب دەباغ. لەساڵی ١٩٥٦ دەرچووە.
٦- دكتۆر محەمەد زیوەر شەریف یوسف. لە زانكۆی ئەنقەرە ١٩٥٥ دەرچووە.
٧- دكتۆر محەمەد شێخۆ. لەساڵی ١٩٥٦ دەرچووە.
٨- دكتۆر تەحسین نورەدین محەمەد ئاغا ئەسعەدی. دەرچووی زانكۆی ئەستەنبۆڵ ١٩٥٧.
٩- دكتۆر محەمەد ئەحمەد سلێمان دزەیی. دەرچووی ئەنكەرە ١٩٥٩.

ساڵی (١٩٥٠-١٩٦٠)

ژمارەی مەڵبەندەكان لە لیوای هەولێر بەشێوەیەكی گشتی گەیشتە ٣٠ مەڵبەند لە كۆی ١٠٥ نەخۆشخانەو، ٤٩٨ مەڵبەند لەعێراقدا، لەو ٣٠ مەڵبەندە (٧)یان پلە یەک بوون، (٢٣) یەكەی تر پلە دوو بوون.

لە ساڵی ١٩٥٨ ژمارەی پزیشكەكانی هەولێر گەیشتە (٢١) پزیشک. بەڵام ژمارەی پزیشكانی ددان لەهەمان ساڵ لە كۆی ١١٢ پزیشک لەعێراقدا لە لیوای هەولێردا تەنیا یەک پزیشكی ددان هەبوو. ٣ دەرمانسازیش هەبوو لە كۆی ٣٧٨ دەرمانسازدا. یەک یاریدەدەری تاقیگەش هەبوو لە ١٧٢ كەسدا[٥٥].

بەشێوەیەكی گشتی ئەم دەیە جیاوازییەكی بەرچاوی هەیە لەگەڵ دەیەكانی دیكەدا لەعێراق بەگشتی و لە هەولێر بەتایبەتی، چونكە چالاكییەكی پزیشكی بەرفراوانی بەخۆوە بینی. لەساڵی ١٩٥٢ كۆمەڵەی پزیشكی نەهێشتنی نەخۆشییەكانی سینگ دامەزرا. بنكەی تەندروستی (مەڵبەند) لە زۆر لە شارەكان تایبەت بەنەهێشتنی نەخۆشی سینگ و چارەسەری كرانەوە، یەكێک لەوانە هەولێر بوو. لەساڵی ١٩٦٠ لەلایەن ئیدارەی خۆجێیەتی باڵەخانەیەكی نوێ كرایەوە، كە لە ٤ یەكە پێكهاتبوو بەفراوانی (١٠٠) قەرەوێڵە بۆ پیاو و ژنان.

كاتێ دكتۆر مەردان عەلی لەناوەڕاستی ساڵی ١٩٥٤ لەپاش دكتۆر رەفیق تاهیر چەلەبی كە خەڵكی كەركوک بوو، بوو بەسەرۆكی تەندروستی هەولێر، بەشێوەیەكی نیمچە تەواو دەستی كرد بەبنبڕكردنی

کـــۆلێـــرا. لەســـالی ١٩٥٩ نەخـــۆشـــخـــانەیەکی بەناوی نەخۆشخانەی کۆماری کردەوە، کە ٢٦٧ قـەرەوێلـەی هەبوو. هەر لەو نەخۆشخانەیە، نەخۆشخانەی گرانەتا کە ٣٦ قەرەوێلەی هەبوو، بە هۆیەی تیشک و تاقیگەکانەوە. پاشان لەنزیک تەکیەی شێخ مستەفای نەقشبەندی باڵەخانەیەکی بۆ نەخۆشخانەی منداڵان دروست کرد.

دکتۆر ئاگوب نیشان میناسیان لە ١٩٥٦ لە زانکۆی بەغدا دەرچوو، کە بەرەگەز ئەرمەنییەو خەڵکی دیاربەکرەو لە بنەماڵەیەکی بەناوبانگە.

دووەم دەرمانخانە لە هەولێر بەناوی دەرمانخانەی (سەلاحەدین) کرایەوە، کە خاوەنەکەی ئەرمەنییەک بوو بەناوی (ئوهان کریکۆریان) کە کەوتبووە شەقامی سەرای بەرامبەر قەلا.

سەبارەت بەدەوروبەر. لەشەقلاوە نەخۆشخانەیەکی (٢٤) قەرەوێلەیی دروستکرا. لە رەواندز لە پەنجاکان نەخۆشخانەی مەلەکی دروستکرا. لەساڵی ١٩٥٦ مەڵبەند لە گوندی

بەحرکە و بارزان و دیانەو ئارگوش دروستکران[٥٦].

لەساڵی ١٩٥٩ (٩٠) پزیشکی ددان لەعێراق هەبوون، بەلام تەنیا دووانیان لە هەولێر بوون.

ساڵی (١٩٦٠-١٩٧٠)

هەولێر لەم دەیەدا، پاش ئەوەی نەخۆشخانەی کۆماری کرایەوەو نەخۆشی وەرگرت و نەشتەرگەری لەلایەن پزیشکانی پسپۆری جیاجیا ئەنجامدرا، لەمێژووی پزیشکیدا پێی نایە قۆناغێکی تازەوە. هەر لەشاری هەولێر ژمارەیەک مەڵبەند هەبوون، وەک: (مەڵبەندی قەلا- نەخۆشییەکانی سینگ، تەندروستی قوتابخانە).

هەندێ لەخێرخوازانی شاری دلێران هاریکارییان کرد لەگەڵ دەسەلاتدارانی ناوخۆ بۆ کردنەوەی چەند یەکەیەکی تازە، لەوانەی بەشدارییان کرد: سەید رەشاد نەجار- سەید ئیبراهیم ئاغا دزەیی باوکی دکتۆر خورشید[٥٧].

هەروەها مەڵبەند لە قەزای کۆیە و گوندی "قورشاغلوو"و گوندی "دری" لەساڵی ١٩٦١ و لە "قوشتەپە" و "گردعازەبان" و "هەریر" لە ساڵی ١٩٦٤ دروستکران. هەروەها نەخۆشخانەی سەربازی لە هەولێر دامەزرا[٥٨].

بەلام سەبارەت بەپزیشکی ددان، یەکەم پزیشک کە خزمەتی شاری هەولێری کردبێ، دکتۆر "پۆلس عەبدلئەحەد" خەڵکی کەرکوک بووە" و لە ناوەراستی شەستەکان مردووە. هەروەها دکتۆر عارف سمکۆ، کە

لەپێش ١٩٦٥ دەرچووە، لەکۆتایی شەستەکان وەک پزیشکی ددان خزمەتی بەشار گەیاندووە. لەساڵی ١٩٦٥ سێیەم دەرمانخانە لەشار بەناوی (دەرمانخانەی هەولێر) کرایەوە. نزار شاکر محەمەد قازی لەساڵی ١٩٧٠ یەکەم دەرمانسازی خەڵکی هەولێرە کە لەزانکۆی بەغدا دەرچوو. شاکر محەمەد، بوو بەخاوەنی دەرمانخانەی هەولێر لەساڵی ١٩٧١[59]. شایانی ئاماژە پێکردنە، لەسەرەتای شەستەکان هەولێر بێ بەش بوو لەپزیشکانی ددان. ئەوە بوو رەووف دیشچی مەشقی بە هەریەک لە (کەمال عەلی و ئەنوەر وەلی) کرد، بۆفێربوونی پیشەی ددان و چۆنیەتی چارەسەرکردنی هەندێ نەخۆشی پێویست بۆ ماوەی زێتر لە (١٠) ساڵ. کەمال عەلی نۆرینگەیەکی تایبەتی لەگەڕەکی تەعجیل کردەوە. بەڵام ئەنوەر وەلی لەگەڵ فێرکارەکەی مایەوە. ئێستاکە تاقیگەیەکی تایبەتی هەیە بۆ دروستکردنی ددان بەناوی تاقیگەی سەلاحەدین.

ساڵی (١٩٧٠-١٩٨٠)

هەروەکو پێشتر ئاماژەمان پێکرد، ئەو کاتەی دکتۆر "محەمەد زیوەر"و دکتۆر "عەبدولرەزاق دەباغ" بەڕێوەبەری گشتی فەرمانگەی تەندروستی هەولێر بوون، فەرمانگەکە چالاکی باشی بەخۆیەوە بینی. گرینگترینی ئەو کارانە ئەوانە بوون کە مەڵبەندی زۆریان دروست کرد و ژمارەیەک لە نەخۆشخانەکانیان نۆژەن کردەوە و بە دەستەبەرکردنی ئامێری پێشکەوتووش بەرفراوانیان کردن[60].

١- بەرفراوانکردنی نەخۆشخانەی کۆیەو نۆژەنکردنەوەی بەچەشنی سەردەمیانە لەساڵی ١٩٧٠-١٩٧١.

٢- نۆژەنکردنەوەی نەخۆشخانەی شەقلاوەو رانیە ١٩٧٠-١٩٧١.

٣- دامەزراندنی قوتابخانەی نەخۆشیاران ١٩٧٢.

٤- تەجهیزکردنی بنکەی تەندروستی چۆمان لەساڵی ١٩٧٣ پاش ئەوەی ئەو بنکەیە لەلایەن پارتی دیموکراتی کوردستان بەفەرمانگەی تەندروستی هەولێر بەخشرا.

٥- هێنانی دەزگای C.T.S لەگەڵ ئامێری دیکەی پزیشکی بۆ نەخۆشخانەی کۆماری لەساڵی ١٩٧٣دا.

٦- کردنەوەی نەخۆشخانەی تاداران لەساڵی ١٩٧٦.

لەساڵی ١٩٨٠-١٩٩٠

ژمارەی دانیشتوانی پارێزگای هەولێر لەم دەیەدا بەپێی ئاماری فەرمی ساڵی ١٩٨٧ گەیشتە (٧٤٢٥٣٨). ئاشکرایە کە پێشخستنی تەندروستی لەپاش نسکۆی ١٩٧٥ تا ١٩٨٠ بنبەست کرا. بەڵام لەگەڵ ئەوەش، لەلایەن دڵسۆزانەوە توانرا لایەنی بەرپرس لەوەزارەتی تەندروستی عێراق قایل بکەن بەوەی کە نەخۆشخانەی گەورە و ژمارەیەک بنکەی تەندروستی لەناو شارو دەرەوەی شار بکرێنەوە یان بەرفراوان بکرێن و بەرەوپێش ببردرێن یاخود ئامێرو دەزگای پزیشکی تازەیان بۆ دەستەبەر بکرێت. ئەوەبوو لەساڵی ١٩٨٣ بەڕێوەبەرایەتی پاراستنی تەندروستی و پاراستنی ژینگە لە ئەمینداریەتی گشتی تەندروستی کرایەوە.

لەساڵی ١٩٨٢ بەردی بناغەی نەخۆشخانەی گشتی دانراو لەساڵی ١٩٨٤ تەواو بوو. سەرجەم دەزگاو ئامێری پزیشکی و خزمەتگوزاری پێشکەوتووی بۆ دابین کرا. سەرجەم ئەو لق و بەشە پزیشکیانەی لەخۆگرت (هەناو- نەشتەرگەری ئافرەتان- فریاکەوتن- بووژاندنەوەی

دڵ- تیشک- سۆنار- چاو....هتد) لەخۆ گرت. لەساڵی ١٩٨٥ بەناوی نەخۆشخانەی سەدام کرایەوە. لەپاش ڕاپەڕینە پڕ شکۆیەکەی ئازاری پیرۆز ناوی نرا نەخۆشخانەی رزگاری.

لە ساڵی ١٩٨٦ نەخۆشخانەی لەدایکبوون و منداڵان بەهەموو پێداویستیی دەزگاو ئامێری پزیشکی پێویست کرایەوەو سەرجەم بەشەکانی وەک: (فریاکەوتن، ناکام، نەشتەرگەری و بەشی نەخۆشییەکانی خوێن...تاد)ی لەخۆگرت.

هەر لەهەمان ساڵ نەخۆشخانەی فریاکەوتن لەشوێنی نەخۆشخانەی منداڵانی کۆن کرایەوە، کە پێشتر بەشێک بوو لە نەخۆشخانەی کۆماری.

لەو دەیەدا زۆر لە مەڵبەندەکان پێشکەوتنیان بەخۆوە بینی و گۆڕانیان بەسەر داهات و بوون بەبنکەی تەندروستی پێشکەوتوو، زۆر لە پێداویستییەکانیان بۆ دەستەبەر کرا. زۆر لقی پزیشکی و تاقیگەی شیاویان بۆ پشکنینی ڕۆتین تێدا دامەزراند بۆ دیاریکردنی زۆرێک لە نەخۆشییە بڵاوەکانی وەک: (مەلاریا- گرانەتا...). ئەو بنکانە وەک بنکەی تەندروستی لە (خەلیفان- تۆبزاوە- کەورگۆسک- جدیدەزاب- دارەتوو- تەندروستی دیکە)

تایبەتمەندییەکانی کۆلێژی پزیشکی:

کاتێ زانکۆی سلێمانی لەساڵی ١٩٨٢ گوێزرایەوە بۆ پارێزگای هەولێر، چالاکی ڕۆشنبیری لە شار بەرفراوان بوو، بەتایبەت چالاکی پزیشکی، ئەویش بەهۆی بوونی کۆلێژی پزیشکی لە شار. لە ساڵی ١٩٨٢ پۆلێک لە پزیشکانی دەرچوواند.

بەڵام ئەوەی پەیوەندی بەپزیشکی دەدانەوە هەیە، بە پێی ژمارەی دانیشتوانی هەولێر، زۆرینەی پزیشکەکان هەولێری نەبوون. بەناوبانگترین پزیشکانی شار: (دکتۆر تەلعەت شەریف. دکتۆر پۆلس عەبدلئەحەد. دکتۆر جەوودەت. دکتۆر نەجدەت. دکتۆرە شلێر رەفعەت...) بوون.

ساڵی (١٩٩٠-٢٠٠٢)

حکومەتی کوردی و ئیدارەی هەرێم دەستی کرد بەهەماهەنگی کردن لەگەڵ هەندێ ڕێکخراوی دیاری تایبەت بەتەندروستی و خزمەتگوزاری تەندروستی، بۆ دووبارە دروستکردنەوە، نۆژەنکردنەوە یان تەیارکردنیان بەپێداویستی و ئامێری پزیشکی نوێی ئەو نەخۆشخانانەی وێران کرابوون. هەروەها هەندێ نەخۆشخانەو بنکەی تەندروستی تازەی لە ناوچە دوورەکان، کە پێشتر قەدەغە بوون، دروست کرد. وەک نەخۆشخانەی مێرگەسوور لە قەزای مێرگەسوور و دروستکردنی دەیان نەخۆشخانەو بنکەی تەندروستی لە قەزا و ناحیە و شارەکانی سەر بەهەولێر و ناو شار، وەک نەخۆشخانەی **Emergency** کە لەساڵی ١٩٩٧ لەناو شار کرایەوە.

لەپاش ساڵی ٢٠٠٠ بەشی نەشتەرگەری لە زۆربەی نەخۆشخانەکانی قەزاو ناحیەکانی وەک: (نەخۆشخانەی سۆران- پیرمام- مێرگەسوور...تاد) کرانەوە.

لەپاش ساڵی ١٩٩٤ کۆلێژی پزیشکی ئەو دەستکەوتانەی وەدەست

هێنا:

١- لەساڵی ١٩٩٤ ئەنجوومەنی پزیشکی بەریتانی دانی بە کۆلێژ دانا.
٢- خوێندنی باڵا لە کۆلێژ بەرەوپێشەوە چوو.
٣- لە ساڵی ١٩٩٤ کۆلێژ، گۆڤاری (زانکۆ- جامعە) کە تایبەتە بەزانستی پزیشکی دەرکرد.
٤- پەرتووکخانەی کۆلێژ پەرەی پێدرا، بەشی ئەنتەرنێتی بۆ کرایەوەو لەهەمان کاتدا ژمارەیەکی باش لە کتێبی تازەی بۆ هات.
٥- کۆلێژ بەشداری تەندروستی و هاریکاری زانستی دەکات لەگەڵ زانکۆی (state university east tennesse) لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆ پێشخستنی پرۆگرامی خوێندن و پەرتووکخانەی کۆلێژ لەسەر شێوازی زانستی نوێی پێشکەوتوو. هەروەها بۆ پێشخستنی بنکەی فێرکردنی تەندروستی لادێیی.

تایبەتمەندییەکانی کۆلێژی پزیشکی ددان

ئەو کۆلێژە لە ساڵی ١٩٩٤ دەرگاکەی کرایەوە. لە سەرەتای ساڵی خوێندنی ١٩٩٥-١٩٩٦ پێشوازی لەقوتابیان کرد. حکومەتی هەرێمی کوردستان لە ساڵی ١٩٩٦ هەندێ لە پێداویستی کۆلێژی لە تورکیاوە بۆ کۆلێژی پزیشکی ددان دابین کرد. ساڵانە بەرێژەی ٢٥ قوتابی تێیدا دەردەچێت. خوێندنی

باڵاش بەلقە جیا جیاکان تێیدا کرایەوە. پلەی (ماستەر) لە چارەسەرکردنی نەخۆشییەکانی ددان و بەهێزکردنی ددان و دروستکردنی ددان و چارەسەرکردنی نەخۆشییەکانی پووک و شانەی دەم و تیشکی دیاریکردن درا بە خوێندکاران.

کۆلێژی دەرمانسازی: بەبڕیاری حکومەتی هەرێمی کوردستان لە هەولێر، کۆلێژی دەرمانسازی لە ساڵی ١٩٩٧-١٩٩٨ دامەزرا.

کۆلێژی پەرستیاری: ئەنجوومەنی وەزیران لە هەولێر لە ساڵی ٢٠٠٠-٢٠٠١ پەسندی کرد، کە کۆلێژی پەرستیاری لەبەر پێویستی نەخۆشخانەکان بەم پسپۆرییە دەگمەنە، کە بە بڕبڕەی پشتی چارەسەری نەخۆشییە جۆراوجۆرەکان دادەندرێت،بکرێتەوە،.

گەورەترین نەخۆشخانەکان لە شاری هەولێر و ساڵی کردنەوەیان (لەناو شاردا)

١- نەخۆشخانەی هەولێری فێرکردن (کۆماری پێشوو) ١٩٥٩.
٢- نەخۆشخانەی تاداران ١٩٧٦. ئەو نەخۆشخانە لە ساڵی ٢٠٠١ داخرا.
٣- نەخۆشخانەی زرگاری فێرکردن ١٩٨٥.
٤- نەخۆشخانەی لەدایکبوون و منداڵان ١٩٨٦.
٥- نەخۆشخانەی فریاکەوتن ١٩٨٦.
٦- نەخۆشخانەی فریاکەوتن (emergency) ١٩٩٦-١٩٩٧.
٧- نەخۆشخانەی ڕاپەڕین ٢٠٠١-٢٠٠٢.
٨- نەخۆشخانەی نانەکەلی بۆ چارەسەری نەخۆشییەکانی خوێن ٢٠٠٤.

نەخۆشخانە تایبەتییە ئەهلییەکانی هەولێر

١- نەخۆشخانەی تایبەتیی هەولێر.
٢- نەخۆشخانەی تایبەتیی رەسول.
٣- نەخۆشخانەی تایبەتیی کوردستان.
٤- نەخۆشخانەی تایبەتیی ژین.

ناوی دەزگاو بنکە تەندروستییەکانی سەر بەکەرتی ناوخۆ، ناو شار

ژ	ناوی بنکە	ژ	ناوی بنکە
١	بنکەی تەندروستی مەلاەفەندی	١٦	بنکەی تەندروستی هێلینا
٢	بنکەی تەندروستی منارە	١٧	بنکەی تەندروستی نەخۆشییەکانی سینگ
٣	بنکەی تەندروستی شەهیدان	١٨	بنکەی تەندروستی خواکورک
٤	بنکەی تەندروستی نافیع ئاکرەیی	١٩	بنکەی تەندروستی کۆلیژی پۆلیس
٥	بنکەی تەندروستی کوردستان	٢٠	بنکەی تەندروستی بەندیخانەی مەحەتە
٦	بنکەی تەندروستی تەیراوە	٢١	بنکەی تەندروستی بەندیخانەی دائیرەی ئەمن
٧	بنکەی تەندروستی سولتان موزەفەر	٢٢	بنکەی تەندروستی فەرەنسۆ حەریری
٨	بنکەی تەندروستی گوڕانی عەنکاوە	٢٣	بنکەی تەندروستی مەعمەلی دەباغ
٩	بنکەی تەندروستی نەورۆز	٢٤	بنکەی تەندروستی لەیلا قاسم
١٠	بنکەی تەندروستی نازدار بامەرنی	٢٥	بنکەی تەندروستی گولان
١١	بنکەی تەندروستی نەجدی حەیدەر	٢٦	کۆمەڵگەی پزیشکی ددان
١٢	بنکەی تەندروستی محەمەد باجەلان	٢٧	کۆمەڵگەی پسپۆڕانی پزیشکی ددانی
١٣	بنکەی تەندروستی سەروەران	٢٨	نۆرینگەی لەدایکبوون
١٤	بنکەی تەندروستی دێی زانکۆ	٢٩	یەکەی نەخۆشییە دەروونییەکان
١٥	بنکەی تەندروستی ئازادی	٣٠	یەکەی چارەسەرکردنی نەزۆک

مێژووی سەندیکانی پیشەی پزیشکی لە پارێزگای هەولێر

یاسای ژمارە (٦٧)ی خاوەن پیشەی پزیشکی لەساڵی ١٩٥٢ دەرچوو. بەپێی ئەم یاسایە سەندیکای خاوەن پیشە پزیشکییەکان دامەزرا. ئەو سەندیکایە تائێستاشی لەگەڵدا بێت، ژمارەیەک لیژنەی لەخۆی گرتووە، لەوانە: لیژنەی پیشەی پزیشکی - لیژنەی پیشەی دەرمانسازی- لیژنەی پیشەی پزیشکی ددان - لیژنەی پیشەی بەیتالی لیژنەی بەرزەفت.

١- سەندیکای پزیشکان

لە ساڵی ١٩٦٥ پارێزگای هەولێر نوێنەری لە سەندیکای پزیشکانی بەغدا هەبوو. یەکەم نوێنەر دکتۆر محەمەد زیوەر شەریف بوو. لەساڵی ١٩٩٢ سەندیکایەکی سەربەخۆ پێکهێندرا.

٢- سەندیکای پزیشکانی ددان

هەولێر نوێنەری لە سەندیکای پزیشکانی ددان لە بەغدا هەبوو. لەساڵی ١٩٩٨ بەشێوەیەکی فەرمی و بەپەسندکردنی پەرلەمانی کوردستان سەندیکایەکی سەربەخۆ پێکهات.

٣- سەندیکای دەرمانسازان

لەبەر ئەوەی سەندیکای دەرمانسازان لە بەغدا رازی نەبوو لقێکیان لە پارێزگای هەولێر بکرێتەوە، لەساڵی ١٩٩٨ بەڕەزامەندی پەرلەمانی کوردستان سەندیکایەکی سەربەخۆ پێکهات.

بەشی یەکەم: پزیشکان

١- دکتۆر عوسمان تەها ئاغا ئال عەزیز عوزێری
٢- دکتۆر هاشم شەریف دۆغرەمەچی
٣- دکتۆر عادل محەمەد دۆغرەمەچی
٤- دکتۆر خالید ئیسماعیل عەلی دزەیی
٥- دکتۆر خەیروڵڵا عەبد جاسم
٦- دکتۆر عومەر ئیسماعیل عەلی دزەیی
٧- دکتۆر محەمەد زیوەر شەریف یونس
٨- دکتۆر یەحیا ئەمین محەمەد

بەقال
٩- دکتۆر عەبدولڕەزاق شەهابەدین دەبباغ
١٠- دکتۆر محەممەد حاجی شێخۆ
١١- دکتۆر تەحسین نورەدین حەمەد ئاغا ئەسعەدی
١٢- دکتۆر ئەنوەر محەممەد ئەمین بایز دزەیی
١٣- دکتۆر ئەحمەد فەتاح حەویز دزەیی
١٤- دکتۆر سالم ڕەفعەت دۆغرەمەچی
١٥- دکتۆر محەممەد ئەحمەد سلێمان دزەیی
١٦- دکتۆر خورشید ئیبراهیم ئەمین دزەیی
١٧- دکتۆر فوئاد زەکی ئەحمەد هەناری
١٨- دکتۆر موحسین محەممەد دۆغرەمەچی
١٩- دکتۆر عەدنان یاسین تەقیەدین ئەسعەدی
٢٠- دکتۆر کەمال عەزیز ئیسماعیل توتنچی
٢١- دکتۆر پۆلس ئەلقس بەهنام سیاوش
٢٢- دکتۆر سەلیم بۆیا حەننا عزمەت
٢٣- دکتۆر سەلاح جەمال عەبدولوەهاب
٢٤- دکتۆر عیسا شێخ حوسێن شێخ عەبدوللا عەساف
٢٥- دکتۆر مستەفا نادر خورشید ئەلعالم
٢٦- دکتۆر عەبدولباقی محەممەد هاشم دەبباغ
٢٧- دکتۆر عەدنان محەممەد مەحمود دۆغرەمەچی
٢٨- دکتۆرە زاهیدە شەهاب عەبدولقادر دەبباغ
٢٩- دکتۆر عەبدولڕەحمان سلێمان محەممەد زێباری
٣٠- دکتۆر شیت محەممەد ئەمین خدر
٣١- دکتۆر سوبحی داود سەعید یەعقوبی
٣٢- دکتۆر تاریق بەهائەدین خەلیفە محەممەد
٣٣- دکتۆر حەسەن عەبدوللا مستەفا نەقشبەندی
٣٤- دکتۆر فەیسەل محەممەد مستەفا نەقشبەندی
٣٥- دکتۆر جەعفەر حەمەد قادر
٣٦- دکتۆر سابیر تاهیر ئیسماعیل
٣٧- دکتۆر تاریق ئەنوەر وەلی بەیرەقدار
٣٨- دکتۆر عەبدولمەجید عەبدولقادر یونس
٣٩- دکتۆر محەممەد عەبدوللا مستەفا ئەبوبەکر
٤٠- دکتۆر مەعروف ئەحمەد ئیبراهیم
٤١- دکتۆر حوسێن ئیسماعیل عەبدوللا حەسەن بەرزنجی
٤٢- دکتۆرە سوهام ئەحمەد ئەمین نەجار
٤٣- دکتۆر سەبور یوسف عوسمان
٤٤- دکتۆر محەممەد دلشاد ڕەجەب محەممەد پاشا
٤٥- دکتۆر نەبیل دەنحا یەلدا
٤٦- دکتۆر ئەحمەد سابیر کۆیی
٤٧- دکتۆر حەبیب یوسف تۆما مالح
٤٨- دکتۆر سەردار عەبدولڕەحمان ئەمین
٤٩- دکتۆر عەبدوللا مستەفا عەبدوللا چەلەبی
٥٠- دکتۆر عیزەدین حەمەد ئەحمەد دزەیی
٥١- دکتۆر فەرهاد جەلیل خەلیل خەیات
٥٢- دکتۆر مازن حەیدەر سەلیم ئەسعەدی
٥٣- دکتۆر نەجات ئەمین یونس موختار
٥٤- دکتۆر نیاز جەمیل ڕەشید میران
٥٥- دکتۆر هادی ڕەئوف شاکر
٥٦- دکتۆر عامر عەلی حوسێن کەسرە
٥٧- دکتۆر عەبدولحەمید عەبدولقادر یونس ئەترەقچی
٥٨- دکتۆر هەمزە قادر حەمەد گەردی
٥٩- دکتۆر ئەدیب تۆما جەرجیس
٦٠- دکتۆر ڕۆستەم تاهیر عەبدوللا
٦١- دکتۆر فەرهاد عومەر حەویز
٦٢- دکتۆر نەزاهەت شاکر محەممەد قازی
٦٣- دکتۆر حیکمەت سلێوە ئیبراهیم
٦٤- دکتۆرە سوهەیلە مەجید عەزیز کەلوێ
٦٥- دکتۆر سەدرەدین شەمسەدین
٦٦- دکتۆرە فائیزە بیلال ئیسماعیل
٦٧- دکتۆر فریاد مەجید غەفوری
٦٨- دکتۆر لوقمان ئیبراهیم ڕەسول
٦٩- دکتۆرە سوعاد ڕەفیق مستەفا
٧٠- دکتۆرە ئەدیب عەبدلئەحەد ئۆغستین ئەلقس ئیلیاس
٧١- دکتۆر کاکل ئیبراهیم ڕەسول
٧٢- دکتۆر ئازاد ئەحمەد بەکر

خۆشناو
٧٣- دکتۆر ئازاد غەریب مستەفا
٧٤- دکتۆر جەودەت محەمەد هاشم دەبباغ
٧٥- دکتۆر شەوقی مەرقەس پوترس قەساب
٧٦- دکتۆر عەبدولرەحمان محەمەد سالح عەبدولرەحیم
٧٧- دکتۆر نەجدی حەیدەر جەمیل بەزاز
٧٨- دکتۆر ئیبراهیم تاهیر ئاغا ئیسماعیل ئاغا
٧٩- دکتۆر پۆلا عەبدولقادر نورەدین
٨٠- دکتۆرە خانزاد ناسح داود
٨١- دکتۆرە دردەخت ئەرشەد عەبدولوەهاب حەویزی
٨٢- دکتۆر دلێر سەعید سەراج
٨٣- دکتۆر رامز حیکمەت قوزمی حەکیم
٨٤- دکتۆر سەلاح ئەبوبەکر عەلی
٨٥- دکتۆر تاهیر عەبدوللا محەمەد نەقشبەندی
٨٦- دکتۆر عادل ئیبراهیم سەمەد
٨٧- دکتۆر عەبدولمەجید عەولا
٨٨- دکتۆرە بەیان قادر رەسول گەلالی
٨٩- دکتۆر سەلاح عەبدوللا ئیبراهیم شێخانی
٩٠- دکتۆر یاسین ئەحمەد ئەسعەد
٩١- دکتۆر ئیبراهیم تاهیر مەعروف رەباتی
٩٢- دکتۆر ئەلبرت یوسف بترس
٩٣- دکتۆر بورهان حەسەن قادر
٩٤- دکتۆر زەکەریا عەبدوللا یاسین خەیات
٩٥- دکتۆرە ژیان محەمەد عومەر کەلوری
٩٦- دکتۆر عادل حوسێن عەبدوللا
٩٧- دکتۆر محەمەد ئەحمەد سۆفی
٩٨- دکتۆرە نازەنین ئەحمەد حەویز
٩٩- دکتۆر ئاسۆ ئیسماعیل نوری جەلی زادە
١٠٠- دکتۆر بەهزاد رەشاد عەلی
١٠١- دکتۆر خالس بیلال محەمەد عەلی بەقال
١٠٢- دکتۆر رزگار سابیر سەعید موفتی
١٠٣- دکتۆر مەغدید خدر مەجید سورچی
١٠٤- دکتۆرە وەفا یاسین شاکر هاشمی
١٠٥- دکتۆر خالید عەلی عەبدوللا
١٠٦- دکتۆر رەسول حامید عەبدوللا
١٠٧- دکتۆر رەفیق مەلا ئەحمەد قادر
١٠٨- دکتۆرە سالیار تاهیر عەبدوللا
١٠٩- دکتۆر سەرهەنگ جەلال سەعید جەمباز
١١٠- دکتۆر سەعید نازم یونس عوزێری
١١١- دکتۆرە سەلوا ئەحمەد ئەمین نەجار
١١٢- دکتۆر عەبدولحەمید عەبدولرەزاق شەهابەدین دەبباغ
١١٣- دکتۆر عەبدولقادر مەغدید محەمەد ئەمین
١١٤- دکتۆر کامەران رەقیب حوسێن دزەیی
١١٥- دکتۆر ئیسماعیل محەمەد بەرزنجی
١١٦- دکتۆر ئیلیاس کەمال رۆستەم قەساب
١١٧- دکتۆرە ئاورینگ مەعروف رەئوف
١١٨- دکتۆرە پەیمان جەمال محەمەد ئەمین
١١٩- دکتۆر جاسم محەمەد عەلی شێخانی
١٢٠- دکتۆرە جوان عومەر حەویز
١٢١- دکتۆرە رێزان حوسێن عەزیز رەشوانی
١٢٢- دکتۆر سەرکەوت عومەر حەمەد دەبباغ
١٢٣- دکتۆرە شەهلا کەریم مەحمود عەللاف
١٢٤- دکتۆرە شیرین شێخۆ عەبدوللا دۆغرەمەچی
١٢٥- دکتۆرە شیلا عەبدوللا عەزیز دزەیی
١٢٦- دکتۆرە شیلان محەمەد شەریف عەبدوللا
١٢٧- دکتۆر عومەر قادر محەمەد ئەمین سورچی
١٢٨- دکتۆر کوردۆ محەمەد سەعید
١٢٩- دکتۆر مەجید حەمەدەمین جەمیل
١٣٠- دکتۆر مونەییەد جەرجیس ئیسماعیل چەقماقچی
١٣١- دکتۆرە نەرمین رەشاد عەلی کۆیی
١٣٢- دکتۆر نەهرۆ سوبحی محەمەد کارێزچی
١٣٣- دکتۆرە نەوال رەفیق مستەفا
١٣٤- دکتۆر نوری عەبدوللا خدر
١٣٥- دکتۆر یوسف حەمەدەمین قادر
١٣٦- دکتۆر ئازاد کەریم جوکل دزەیی
١٣٧- دکتۆرە ئیلهام پوترس

جەرجیس
١٣٨- دکتۆر بەختیار جەمال عەبدوڵلا خەیات
١٣٩- دکتۆرە جوان ئەسعەد محەممەد گەرۆتە
١٤٠- دکتۆر دەشتی عەباس تۆفیق بوستانی
١٤١- دکتۆر سەلیم سەعید قادر زەنگەنە
١٤٢- دکتۆر سەبا ئەندریۆس ئیسرائیل
١٤٣- دکتۆر فازل یابە محەممەد
١٤٤- دکتۆرە ناجیحە ئەحمەد ئەمین نەجار
١٤٥- دکتۆر ناسح محەممەد تەها بالیسانی
١٤٦- دکتۆرە نیاز عەبدولحەمید حەمەد دەبباغ
١٤٧- دکتۆر هونەر عوسمان ساڵح کۆزەپانکەیی
١٤٨- دکتۆر یوسف بەهائەدین ئەحمەد خەتی
١٤٩- دکتۆر نەهجەت ئەحمەد محەممەد بەرزنجی
١٥٠- دکتۆر چالاک عومەر مستەفا بەرزنجی
١٥١- دکتۆر دڵشاد ساڵح نادر ئاغا رەواندزی
١٥٢- دکتۆرە سەران عەبدولقادر نورەدین
١٥٣- دکتۆر سەیفەدین محیەدین ئەحمەد
١٥٤- دکتۆر فەیزوڵلا جەلال حەمەد خۆشناو
١٥٥- دکتۆر ماجد ئەحمەد داود
١٥٦- دکتۆر محەممەد سوهەیب سویحی فەخری موفتی
١٥٧- دکتۆرە نەدوا یاسین شاکر هاشمی
١٥٨- دکتۆرە نیشتیمان هاشم عەبدولرەحمان
١٥٩- دکتۆرە باران کەمال ئەحمەد بەرزنجی
١٦٠- دکتۆر بۆتان بەکر سامی خدر خۆشناو
١٦١- دکتۆرە بێخاڵ کەمال رەشید دزەیی
١٦٢- دکتۆر پشتیوان هاشم سەعید بەزاز
١٦٣- دکتۆرە چیمەن خدر مەولود
١٦٤- دکتۆر دلێر سابیر بایز مەخموری
١٦٥- دکتۆرە رامان حوسێن عەزیز رەشوانی
١٦٦- دکتۆرە ریزان محەممەد سەعید گەردی
١٦٧- دکتۆر عەبدولئەمیر محەممەد نوری
١٦٨- دکتۆرە کەتایۆن نازم خورشید
١٦٩- دکتۆر موزەفەر عەبدولرەحمان حەبیب بارزانی
١٧٠- دکتۆرە نیشتیمان عەبدولمەجید عەبدولقادر
١٧١- دکتۆر وشیار جەمال عەبدوڵلا خەیات
١٧٢- دکتۆر یوسف سابیر عومەر مەرزانی
١٧٣- دکتۆر ئیسماعیل خورشید ئیسماعیل جەباری
١٧٤- دکتۆر ریحاب جەمال فەتاح
١٧٥- دکتۆر سیروان ئەحمەد عەزیز گەرۆتەیی
١٧٦- دکتۆرە شەونم ناسیح داود
١٧٧- دکتۆر عوسمان عارەب حەمەد بلباس
١٧٨- دکتۆرە فەیرۆز عەبدولمەسیح ئیلیا عەبدوک
١٧٩- دکتۆر کەرخی عەبدوڵلا بندیان
١٨٠- دکتۆر ئاراز عەبدولحەمید یعقوب کلیانا
١٨١- دکتۆر دیار حوسێن تاهیر
١٨٢- دکتۆر کاوە محەممەد ئەمین حەسەن
١٨٣- دکتۆرە مەیسون مەتێ یوسف
١٨٤- دکتۆرە ناسک جەلال جوبرائیل
١٨٥- دکتۆر ئارام عەلی ئەحمەد
١٨٦- دکتۆر ئارام لەتیف کاکە حەمە
١٨٧- دکتۆر پیرۆت ئەحمەد ئیبراهیم
١٨٨- دکتۆر رزگار مستەفا مەحموود
١٨٩- دکتۆر شێروان ئەحمەد عەزیز گەرۆتەیی
١٩٠- دکتۆر عەلی عەبدولرەزاق شەهابەدین دەبباغ
١٩١- دکتۆر عیماد فازل سابیر سوڵتان
١٩٢- دکتۆرە ڤیان غازی محەممەد چاوشلی
١٩٣- دکتۆر گۆران عەونی رەشید
١٩٤- دکتۆر مەقسود ئیسماعیل عومەر
١٩٥- دکتۆرە یاسەمین عەبدولمەجید شاکر
١٩٦- دکتۆر ئەبوبەکر مەجید ساڵح
١٩٧- دکتۆر ئاسۆ ئیبراهیم عیزەت
١٩٨- دکتۆرە ئایدن حەیدەر ئەحمەد قەساب

١٩٩- دكتۆره بەیان فاروق حوسێن بەرزنجی
٢٠٠- دكتۆر حەسەن موعتەسەم عەلی
٢٠١- دكتۆر حەیدەر سابیر ئەحمەد
٢٠٢- دكتۆر رەوەند موشیر فەیزوللا حەویزی
٢٠٣- دكتۆر عەبدولقادر عەلی محەمەد
٢٠٤- دكتۆر كەمال عەبدولعەزیز محەمەد ئەمین
٢٠٥- دكتۆر محیەدین شەریف قازی قرتاس بارزانی
٢٠٦- دكتۆر نزار پۆلس شابلیە
٢٠٧- دكتۆر وەلی عومەر عەبدولرەحمان
٢٠٨- دكتۆره جنان جەلیل سابیر حەداد
٢٠٩- دكتۆره جنفیان مەرقەس بۆیا
٢١٠- دكتۆره ساز سالح قادر خۆشناو
٢١١- دكتۆر مەحمود بەكر ئەحمەد خان
٢١٢- دكتۆر ئامانج كرمانج سابیر خۆشناو
٢١٣- دكتۆر ئەحمەد عادل هادی ئاغا دزەیی
٢١٤- دكتۆر ئەرسەلان سلێمان رەشید ئاغا
٢١٥- دكتۆر ئۆزال عادل بەكر
٢١٦- دكتۆره بان عەبدولرەحمان سلێمان زێباری
٢١٧- دكتۆر بایز محەمەد سابیر دزەیی
٢١٨- دكتۆر ثائر كوركیس مەتێ شعانا
٢١٩- دكتۆره سەراب جەمیل حەننا
٢٢٠- دكتۆر شاخەوان حەویز سلێمان
٢٢١- دكتۆر شەهریار مامەند تاهیر نانەكەلی
٢٢٢- دكتۆر شێرزاد عەلی ئیسماعیل
٢٢٣- دكتۆر شێروان رەحمان سلێمان
٢٢٤- دكتۆر عەبدوللا عەبدولخالق ئەحمەد
٢٢٥- دكتۆر كوردۆ رەشاد عەلی كۆیی
٢٢٦- دكتۆره لانا عەبدولرەزاق شەهابەدین دەبباغ
٢٢٧- دكتۆر لەیث مەرقەس یوسف
٢٢٨- دكتۆر مەحمود موحسین محەمەد ئەمین دۆغرەمەچی
٢٢٩- دكتۆره مەنال مەتێ یوسف
٢٣٠- دكتۆره مەیادە عیسا حوسێن عەساف
٢٣١- دكتۆره نەرمین تەها مستەفا جاف
٢٣٢- دكتۆره هاژە موحسین مستەفا
٢٣٣- دكتۆر ئیدریس جەرجیس ئەحمەد
٢٣٤- دكتۆره پەرژین هوشیار بایز ئاغا گەردی
٢٣٥- دكتۆره بێگەرد عومەر مستەفا بەرزنجی
٢٣٦- دكتۆره تریفە تاهیر مەحمود
٢٣٧- دكتۆره جوان عومەر جەعفەر زێباری
٢٣٨- دكتۆر رۆنی دەنحا زرو
٢٣٩- دكتۆره سامیە عەبدولكەریم ئیبراهیم
٢٤٠- دكتۆر سرود كەمال عەبدولرەحمان رەواندوزی
٢٤١- دكتۆره سوسن سەباح لەتیف
٢٤٢- دكتۆر سابیر عوسمان مستەفا
٢٤٣- دكتۆر عەزیز سلێمان ئیسماعیل
٢٤٤- دكتۆر میللەت ئیسماعیل محەمەد
٢٤٥- دكتۆر وسام شابو عودە عەجمایا
٢٤٦- دكتۆر ئامانج جەمال خدر پەستەک سوور
٢٤٧- دكتۆره ئەمەل دەنحا یەلدا سیاوش
٢٤٨- دكتۆر ئومێد مستەفا نادر عالم
٢٤٩- دكتۆره جوان ئەحمەد عەزیز گەرۆتەیی
٢٥٠- دكتۆره سانا كەمال خدر
٢٥١- دكتۆره سەمیرە فەرید مستەفا بارزانی
٢٥٢- دكتۆر سیزار شێرزاد رەسول
٢٥٣- دكتۆر فوئاد برایۆک باسە سروک
٢٥٤- دكتۆرە ڤیان عەبدولقادر عەلی
٢٥٥- دكتۆره ڤیان نیسان حەننا شیر
٢٥٦- دكتۆر مەزهەر یاسین شاكر هاشمی
٢٥٧- دكتۆر نیزام شابۆ عودە عەجمایا
٢٥٨- دكتۆر هێرش محەمەد ئەحمەد
٢٥٩- دكتۆره تاڤگە یوسف مەتلەب
٢٦٠- دكتۆر حوسام شابۆ عودە عەجمایا
٢٦١- دكتۆر داود حەسەن رەمەزان هەمەوەندی
٢٦٢- دكتۆر دەرباز حەمەد عەولا خوشكانی
٢٦٣- دكتۆر دلێر گۆرگیس تۆما

٢٦٤- دکتۆر ڕێدار محەمەد ئەمین دزەیی
٢٦٥- دکتۆر سالم پوترس ئیلیاس عەلی بەگ
٢٦٦- دکتۆرە شیلان عومەر جەعفەر
٢٦٧- دکتۆرە گەلاوێژ ئەنس مەلا عەزیز بارزانی
٢٦٨- دکتۆرە لانا عادل بەکر
٢٦٩- دکتۆر محەمەد مەجید عەبدولواحید
٢٧٠- دکتۆرە نیشتیمان عەلی عەبدولقادر
٢٧١- دکتۆر ئەحمەد ئیسماعیل عەبدولغەنی نەعێمی
٢٧٢- دکتۆرە ئالا عەبدولڕەحمان سلێمان زێباری
٢٧٣- دکتۆرە ئاوات فەقێ ئەحمەد سابیر
٢٧٤- دکتۆرە بەفرخان عەبدوڵڵا عومەر
٢٧٥- دکتۆرە تریفە تەحسین عەبدوڵڵا
٢٧٦- دکتۆر جەخسی موسا عوسمان بارزانی
٢٧٧- دکتۆر دەشتی عەلی حوسێن
٢٧٨- دکتۆر ڕۆبەرت عۆدیش پوترس
٢٧٩- دکتۆرە ژیان سوار ئیسماعیل بلباس
٢٨٠- دکتۆرە زینا حەبیب یوسف
٢٨١- دکتۆر ساسان لۆقا حەننا
٢٨٢- دکتۆر سەرکەوت مەجید عومەر خۆشناو
٢٨٣- دکتۆر سەرمەد عەبدولڕەحمان سلێمان زێباری
٢٨٤- دکتۆر سرود سەلیم مەتێ مەقدیسی
٢٨٥- دکتۆرە سروە هەمزە ئیسماعیل جاف
٢٨٦- دکتۆرە سۆزان جەوهەر محەمەد شەریف نانەکەلی
٢٨٧- دکتۆر شوان عوسمان ئەمین
٢٨٨- دکتۆر سادق عەزیز سادق خۆشناو
٢٨٩- دکتۆر عەبدولڕەحمان بایز عەبدولڕەحمان میران
٢٩٠- دکتۆر عەبدوڵڵا فەقێ یەزیدین ئەحمەد بیندۆرۆلی
٢٩١- دکتۆرە لاڤا ئەحمەد تەلعەت شەریف
٢٩٢- دکتۆر لوقمان ڕەحمان سلێمان
٢٩٣- دکتۆر لوقمان محەمەد عەزیز
٢٩٤- دکتۆر مورشید هەمزە ئەحمەد ساقی
٢٩٥- دکتۆر نیهاد ڕەفعەت جەواد
٢٩٦- دکتۆر نورەدین حەمەد محەمەد
٢٩٧- دکتۆرە هالە جەودەت جەواد ئاری
٢٩٨- دکتۆر هیوا محەمەد مستەفا
٢٩٩- دکتۆرە وەزیرە محەمەد عوسمان
٣٠٠- دکتۆر ئەحمەد کەمال عەبدولقادر جەلی زادە
٣٠١- دکتۆر ئەرسەلان خالید حوسێن
٣٠٢- دکتۆر ئازاد ئەنوەر حەمەد پیرداود
٣٠٣- دکتۆرە ئیڤا مەتێ ئیسحاق شینا
٣٠٤- دکتۆر بەهرۆز تەحسین عەبدوڵڵا
٣٠٥- دکتۆرە تریفە یوسف مەتڵەب
٣٠٦- دکتۆر خالیس قادر ئەحمەد
٣٠٧- دکتۆر دیدار سدیق ئەنوەر
٣٠٨- دکتۆر ڕەعد نەجمەدین ئەنوەر
٣٠٩- دکتۆرە ڕوەیدە پوترس شابلیە/ ئال ئیبراهیم
٣١٠- دکتۆرە ڕوەیدە قەرەداغ ئەوراها ئەلحەکیم
٣١١- دکتۆر زەردەشت مەهدی عەزیز
٣١٢- دکتۆرە زینە یوسف لوسکا ئەلقس ئیلیاس
٣١٣- دکتۆر سرود عەبدولئەمیر حەننا
٣١٤- دکتۆرە سوعاد مستەفا کەریم
٣١٥- دکتۆر سەنگەر جەلال عوسمان
٣١٦- دکتۆرە سوزی ئەحمەد سالح جامباز
٣١٧- دکتۆر سیروان محەمەد ئەمین حەمەد شێخانی
٣١٨- دکتۆرە شیلان مەحمود شەریف
٣١٩- دکتۆر فائیق برایمۆک باسە
٣٢٠- دکتۆر فارس محەمەد مەحمود دامرچی
٣٢١- دکتۆر کاروان جەمال حەمەد
٣٢٢- دکتۆر کاروان حەویز سلێمان دزەیی
٣٢٣- دکتۆرە کەژاڵ عەبدولکەریم سەلیم
٣٢٤- دکتۆرە لارە موفید نورەدین ئەسعەدی
٣٢٥- دکتۆر مەجید سالح حەمەد خۆشناو
٣٢٦- دکتۆر محەمەد عەبدوڵڵا حەسەن
٣٢٧- دکتۆرە ناسکە عەبدولقادر حوسێن دزەیی
٣٢٨- دکتۆر نەسرەو مستەفا مەحمود شێروانی
٣٢٩- دکتۆر هەرمان تەڵعەت مامە کەریم سامان
٣٣٠- دکتۆر هێمن عەبدولڕەحمان عەبدوڵڵا تەرجانی

٣٣١- دکتۆر هیوا رەشاد عەلی کۆیی
٣٣٢- دکتۆر ئیبراهیم بیلال وەهاب
٣٣٣- دکتۆر ئارام تاریق ئەحمەد
٣٣٤- دکتۆر ئاری عومەر کاکل
٣٣٥- دکتۆر بەدرخان سەعید ئەحمەد
٣٣٦- دکتۆر بەسمان جەلال مەرقەس عەبدوکە
٣٣٧- دکتۆرە پەروین نوری ئەحمەد
٣٣٨- دکتۆرە بەناز عەدنان سەعید
٣٣٩- دکتۆرە تارا سەعید عومەر
٣٤٠- دکتۆر دلێر عەلی حەسەن
٣٤١- دکتۆرە رازیە تۆفیق حەسەن نانەکەلی
٣٤٢- دکتۆر ریڤان هورمز ئیسحاق مویارەک
٣٤٣- دکتۆر زەردەشت سابیر عەبدوڵلا
٣٤٤- دکتۆرە سازان کەمال نامیق
٣٤٥- دکتۆر سالار تەحسین ئیسماعیل چیچۆ
٣٤٦- دکتۆر سامی وەلی ئەحمەد شێخ مەممەوەندی
٣٤٧- دکتۆر سەرمەد عەبدوللەتیف تاهیر بەرزنجی
٣٤٨- دکتۆرە شادان شێروان ناسیح حەیدەری
٣٤٩- دکتۆر شێروان جەلال شەریف
٣٥٠- دکتۆر سەدام نیازی غەنی
٣٥١- دکتۆر عەبدولقادر حەمید عەبدولقادر یوسفی
٣٥٢- دکتۆرە فەیرۆز عەبدوڵلا کاکە سوور
٣٥٣- دکتۆرە کەلسوم تۆفیق حەسەن نانەکەلی
٣٥٤- دکتۆرە لاژە ئەحمەد تەلعەت شەریف یونس
٣٥٥- دکتۆر مەجید ئەحمەد محەممەد شێروانی
٣٥٦- دکتۆر مەجید حەسەن مەحمود
٣٥٧- دکتۆر ناسیح عەبدوڵلا حوسێن
٣٥٨- دکتۆر ناسیح موحسین ئەحمەد گەردی
٣٥٩- دکتۆر نالی محەممەد عەبدوڵلا
٣٦٠- دکتۆر هێمن خالید سابیر
٣٦١- دکتۆر ئازاد مەحمود ئەحمەد یوسفی
٣٦٢- دکتۆر ئیسماعیل جەوهەر فارس
٣٦٣- دکتۆرە ئاوات ئیبراهیم حەمەد ئەمین
٣٦٤- دکتۆر بەرخەوان یوسف شەمعون ساعور
٣٦٥- دکتۆر پشتیوان مامە خدر
٣٦٦- دکتۆرە تریفە ئەحمەد حەمەد
٣٦٧- دکتۆرە تریفە مەغدید هەمزە
٣٦٨- دکتۆر جەلال عەبدوڵلا حەسەن بەزاز
٣٦٩- دکتۆر دانا حاجی ئاغا عەلائەدین
٣٧٠- دکتۆرە دیدەن رەمزی پیرداود
٣٧١- دکتۆر دیندار شەریف قرتاس بارزانی
٣٧٢- دکتۆر زانا غەنی حەمید چەلەبی
٣٧٣- دکتۆر زانا کاوە محەممەد نافیع حەویزی
٣٧٤- دکتۆر زانا مستەفا مەحمود شێروانی
٣٧٥- دکتۆرە سەوسەن زەکەریا سلێمان
٣٧٦- دکتۆر شاخەوان ئەسعەد عەبدوڵلا
٣٧٧- دکتۆر شوان سەلام مەعروف بەرزنجی
٣٧٨- دکتۆر سەدام حوسێن ئەمین
٣٧٩- دکتۆر عەبدوڵلا سەعید ئیبراهیم دیلمانی
٣٨٠- دکتۆر عەبدولمەجید رەسول مەجید
٣٨١- دکتۆر عەلی ئیلیاس عەلی
٣٨٢- دکتۆر غازی مستەفا ئیبراهیم
٣٨٣- دکتۆر فوئاد ئەحمەد ئیبراهیم
٣٨٤- دکتۆر فەیسەل مستەفا ئیبراهیم
٣٨٥- دکتۆر کامەران شامل مەردان ئال سەید ئەحمەد
٣٨٦- دکتۆر گۆران عەزیز حەمەد ئەمین
٣٨٧- دکتۆر محەممەد ئیبراهیم رەسول
٣٨٨- دکتۆر محەممەد مەغدید محەممەد ئەمین
٣٨٩- دکتۆر مەحمود محەممەد سادق ئەربیلی
٣٩٠- دکتۆر مستەفا عەدنان مستەفا قادری
٣٩١- دکتۆر مزەفەر عەبدوڵلا عەلی راوی
٣٩٢- دکتۆر مەهدی عەولا عەزیز خۆشناو
٣٩٣- دکتۆر نبراس گۆرگیس دەنحا ئەلقس ئیلیاس
٣٩٤- دکتۆر هیوا محەممەد حەمەد ئەمین
٣٩٥- دکتۆر یونس حوسێن رەحمان دزەیی
٣٩٦- دکتۆر فەیسەڵ عارەب حەمەد بلباس
٣٩٧- دکتۆر سەلام محەممەد سوڵتان

د.عادل محەممەد دوغرەمەچی

د.عومەر ئیسماعیل عەلی دزەیی

د.یەحیا ئەمین محەممەد بەقال

د.ئەحمەد فەتاح حەویز دزەیی

د.خورشید ئیبراهیم ئەمین دزەیی

د.فوئاد زەکی ئەحمەد هەناری

د.موحسین محەممەد دۆغرەمەچی

د.عەدنان یاسین تەقیەدین ئەسعەدی

د.کەمال عەزیز ئیسماعیل توتنچی

د.پۆلس ئەلقس بەهنام سیاوش

د.سەلاح جەمال عەبدولوەهاب

د.عیسا شێخ حوسێن شیخ عبدالله عساف

د.مستەفا نادر خورشید ئەلعالم

د.عەبدولباقی محەممەد هاشم دەباغ

د.عەدنان محەممەد مەحمود دۆغرەمەچی

د.زاهیدە شەهاب عەبدولقادر دەباغ

د.شیت محەمەد ئەمین خدر

د.سوبحی داود سەعید یەعقوبی

د.تاریق بەهائەدین خەلیفە محەمەد

د.فەیسەل محەمەد مستەفا نەقشبەندی

د.جەعفەر حەمە قادر

د.سابیر تاهیر ئیسماعیل

د.تاریق ئەنوەر وەلی بەیرەقدار

د.مەعروف ئەحمەد ئیبراهیم

د.حوسێن ئیسماعیل عەبدوڵلا

د.سەبور یوسف عوسمان

د.محەمەد دلشاد رەجەب

د.نەبیل دەنحا یەلدا

د.حەبیب یوسف تۆما مالح

د.سەردار عەبدولرەحمان ئەمین

د.عەبدوڵلا مستەفا عەبدوڵلا

د.عیزەدین حەمەد ئەحمەد دزەیی

د.فەرهاد جەلیل خەلیل خەیات

د.مازن حەیدەر سەلیم ئەسعەدی

د.نەجات ئەمین یونس موختار

د.هادی رەئوف شاکر

د.عامر عەلی حوسێن کەسرە

د.عەبدولحەمید عەبدولقادر یونس

د.هەمزە قادر حەمە گەردی

د.ئەدیب تۆما جەرجیس

د.رۆستەم تاهیر عەبدوڵلا

د.فەرهاد عومەر حەویز

د.نەزاهەت شاکر محەممەد قازی

د.فائیزە بیلال ئیسماعیل

د.فریاد مەجید غەفوری

د.لوقمان ئیبراهیم رەسول

د.سوعاد رەفیق مستەفا

د.ئەدیب عەبدولئەحەد ئۆغستین

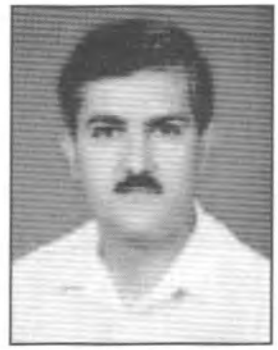
د.ئازاد ئەحمەد بەکر خۆشناو

د.جەودەت محەمەد هاشم دەباغ

د.ئازاد غەریب مستەفا

د.ئیبراهم تاهیر ئاغا

د.خانزاد ناسح داود

د.درەخت ئەرشەد عەبدولوەهاب

د.سەلاح عەبدوللا ئیبراهیم شیخانی

د.یاسین ئەحمەد ئەسعەد

د.ئیبراهیم تاهیر مەعروف

د.بورهان حەسەن قادر

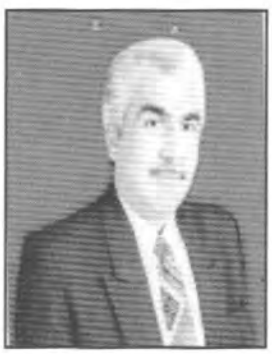
د.زەکەریا عەبدوللا یاسین

د.عادل حوسێن عەبدوللا

د.محەمەد ئەحمەد سۆفی

د.کامەران رەقیب حوسێن دزەیی

د.ئیسماعیل محەمەد بەرزنجی

د.ئیلیاس کەمال رۆستەم قەساب

ناوی ئەو پزیشکانەی هەولێری نین و خزمەتیان بەشاری هەولێر کردووە:

١- دکتۆر سەبری محەمەد محیەدین قەبانی
٢- دکتۆر رەشید زەکەریا
٣- دکتۆر مەردان عەلی
٤- دکتۆر قوتەیبە نورەدین ئیسماعیل شێروانی
٥- دکتۆر فەخری محەمەد سالح دەبباغ
٦- دکتۆر حیکمەت قوزمی عەبدولئەحەد قەوزمیدس
٧- دکتۆر ئاگوب نیشان میناسیان
٨- دکتۆرە ئومەییە مەحمود داود
٩- دکتۆر جەودەت کەمال عەبدولسەمەد
١٠- دکتۆر موزەفەر یونس ئەحمەد حوسەینی
١١- دکتۆر عەدنان عەبدولوەهاب شاکر
١٢- دکتۆرە مونتەها ئەحمەد تەییار
١٣- دکتۆر عومەر حیکمەت عەلی
١٤- دکتۆر سەلاح تاهیر سالح
١٥- دکتۆر حەمەنەجم فەرەج حەسەن جاف
١٦- دکتۆر دەشتی بایز عەزیز دزەیی
١٧- دکتۆر نافیع ئەیوب فەیزوڵڵا ئاکرەیی
١٨- دکتۆر محەمەد سالح حەمەفەرەج حەسەن جاف
١٩- دکتۆر فەرمان محەمەد ئەمین زەندی
٢٠- دکتۆر محەمەد عەلی تۆفیق
٢١- دکتۆرە ئینتیها محەمەد رەزا موسڵی
٢٢- دکتۆر محەمەد عەبدوڵڵا عەزیز باجەلان
٢٣- دکتۆر یاسین موسا چەللاب کەهماوی
٢٤- دکتۆرە زاهیرە سادق ئەمین
٢٥- دکتۆر سەربەست نامیق عەبدوڵڵا حەویزی
٢٦- دکتۆر سامی فایەق ئەحمەد ئاکرەیی
٢٧- دکتۆرە سوهام ئەحمەد عەلی بابلی
٢٨- دکتۆر عوسمان حەمەفەرەج حەسەن جاف
٢٩- دکتۆر نەژاد خەسرەو غەفور
٣٠- دکتۆر هیوا سەید ئەحمەد سالح بەرزنجی
٣١- دکتۆر عەبدولعەزیز یوسف مەنسور
٣٢- دکتۆر گەیلان رەشید محەمەد موفتی
٣٣- دکتۆرە نازدار عەلی حوسێن بامەڕنی
٣٤- دکتۆر هیشام یوسف مەنسور رۆژنۆ
٣٥- دکتۆر جەمال عەبدولحەمید عەباس پالانی
٣٦- دکتۆر نورەدین ئیسماعیل ئەڵڵا قەولی وێردە
٣٧- دکتۆرە نەسرین عەلی محەمەد رەئوف بەسراوی
٣٨- دکتۆر محەمەد کەمال مەحمود
٣٩- دکتۆر عەباس حاجی عەباس
٤٠- دکتۆر عەباس عەبدولقادر ئەحمەد رەباتی
٤١- دکتۆرە میدیا مەعروف عەبدولقادر خەزنەدار
٤٢- دکتۆر یوسف رەشید کاکەیی
٤٣- دکتۆر ئازاد مستەفا مەحمود شێروانی
٤٤- دکتۆرە حەسیبە مەجید حوسێن جاف
٤٥- دکتۆر ولات ئیبراهیم یاسین باوە
٤٦- دکتۆرە شنە محەمەد ئەمین هەورامی
٤٧- دکتۆرە درەخشان حوسێن ئەحمەد قەرەداغی
٤٨- دکتۆرە شەزا واسف ئیلیا سوسی
٤٩- دکتۆر مەحمود عەلی موغیر عەممار
٥٠- دکتۆر ئازاد عەبدوڵڵا حەسەن حەبیب
٥١- دکتۆر خەسرەو عادل فایق تاڵەبانی
٥٢- دکتۆرە سۆلاف عەلی محەمەد شەریف
٥٣- دکتۆر قاسم رەشاد سلێمان کاکەیی
٥٤- دکتۆر کاوە مەحمود ئەحمەد پشدەری
٥٥- دکتۆرە هودا ئەحمەد محەمەد بابان
٥٦- دکتۆرە هێرۆ کەریم زەند
٥٧- دکتۆر جەلال عەلی جەلال پشدەری
٥٨- دکتۆرە دیمەن ئیبراهیم عومەر کەلوڕی
٥٩- دکتۆرە زەینەب عەبدولوەهاب محەمەد رەزا مونەجیم
٦٠- دکتۆر یاسین ئاغاجان کەریم کەولۆسی
٦١- دکتۆرە جوان نەزمی ئەدهەم ئەلئەدهەم
٦٢- دکتۆرە سەمیرە عەبدولرەحمان مستەفا
٦٣- دکتۆرە ئیلهام عەزیز عەبدوڵڵا خۆشناو

٦٤- دکتۆره رەند عەبدولرەحمان سالح
٦٥- دکتۆره پەیمان سابیر ئەحمەد
٦٦- دکتۆر جوتیار عەبدوللا میرزا
٦٧- دکتۆر سامان محەمەد عەبدوللا
٦٨- دکتۆر سەمیع کاکه مەم حەسەن کەلوری
٦٩- دکتۆره نایندە محەمەد شوکری هیبەتوللا موفتی
٧٠- دکتۆره زۆزان محەمەد ئەمین تاها ئاکرەیی
٧١- دکتۆر سیروان مەحمود عەبدوللا
٧٢- دکتۆر سەفا عیزەدین نورەدین شەهاب موختار
٧٣- دکتۆر عەبدولسەبور ئەحمەد حوسێن کەلوری
٧٤- دکتۆره سەوسەن عەبدولجەبار عەبدولرەحیم عانی
٧٥- دکتۆر یاسین کەریم ئەمین
٧٦- دکتۆر ئەمین عوسمان نەجمەدین
٧٧- دکتۆره بێریڤان عەدنان یاسین ئەسعەدی
٧٨- دکتۆر قەیس محەمەد سالح شەنگالی
٧٩- دکتۆر لەزگین عەبدولرەحمان ئەحمەد چالی
٨٠- دکتۆر عەدنان شامل حوسێن
٨١- دکتۆر لوقمان جەبار عەزیز داودی
٨٢- دکتۆره هەیام یوسف عۆدیش
٨٣- دکتۆره ئومامە محەمەد سادق عەلی موختار
٨٤- دکتۆر رێبەر محەمەد خەلیل سۆفی
٨٥- دکتۆر زانا محەمەد عیزەت
٨٦- دکتۆره سەفیە عەبدولکەریم واحید
٨٧- دکتۆر عەبدولسەتار کامیل فایق تالەبانی
٨٨- دکتۆر ئاراس تەها عومەر
٨٩- دکتۆره پەرێز محەمەد عیزەت
٩٠- دکتۆر سامان ئەحمەد حامید هەڵەبجەیی
٩١- دکتۆر سۆران سدیق ئەحمەد
٩٢- دکتۆره رێزان جەمال ئیسماعیل موفتی
٩٣- دکتۆر عومەر جەمال زەنون سیا مەنسوری
٩٤- دکتۆر مازن یوسف پوترس- زیغا
٩٥- دکتۆره میدیا عەبدوللا مەجید بەرزنجی
٩٦- دکتۆر ئومێد محەمەد رەسول
٩٧- دکتۆره تارا جەمال زەنون سیا مەنسوری
٩٨- دکتۆره شایی عومەر ئیسماعیل دزەیی
٩٩- دکتۆر سەلاح حەسەن یوسف شنگالی
١٠٠- دکتۆر کاوه محەمەد مەولود باجەلان
١٠١- دکتۆره سامیە جەلال فەقێ ئەحمەد
١٠٢- دکتۆر سەلاحەدین محەمەد روشدی عوبێد
١٠٣- دکتۆر فیراس عەبدوللا حەمەد عەلی
١٠٤- دکتۆره ڤیدان تەحسین محەمەد حلمی چاوشلی
١٠٥- دکتۆر هاوژین محەمەد ئەمین فەرەج
١٠٦- دکتۆر ئیسماعیل ئەحمەد بەکر بەیاتی
١٠٧- دکتۆر بیستون عومەر سالح
١٠٨- دکتۆره تارا ویسام شاکر هاشمی
١٠٩- دکتۆر تیران عەبدولسەتار کاکەرەش سالەیی
١١٠- دکتۆر دانا محەمەد عیزەت
١١١- دکتۆر نازم عەبدولرەحمان ئەمین
١١٢- دکتۆر ئەدیب محەمەد روشدی ئاکرەیی
١١٣- دکتۆره نارین ناسر عەبدوللا شوانی
١١٤- دکتۆره تەلار ئەمیر عەبدولکەریم حەوێزی
١١٥- دکتۆر زانا تۆفیق خدر
١١٦- دکتۆر سەردار محەمەد ئەحمەد گەزنەیی
١١٧- دکتۆر شوان ئیبراهیم عومەر
١١٨- دکتۆر عومەر عەبدوللا رەش حوسێن
١١٩- دکتۆره ناسکە نەریمان عوسمان قۆجە قەساب
١٢٠- دکتۆر ئەژی محەمەد دیوانە
١٢١- دکتۆر ئیمداد ئەحمەد محەمەد ماجدی
١٢٢- دکتۆر بەکر رەحمان حەمەد ئەمین لەهێبانی
١٢٣- دکتۆره خوناو حوسێن خالید
١٢٤- دکتۆره ژیلە زاهیر عەلی رۆژبەیانی
١٢٥- دکتۆر عەبدولرەحمان عەزیز رەسول
١٢٦- دکتۆره فاتیمە قادر محەمەد سەراج
١٢٧- دکتۆر گەنجۆ دەشتی بایز دزەیی
١٢٨- دکتۆر میدیا قادر حەسەن

د.سەبری محەمەد محیەدین

د. رەشید زەکەریا

د.مەردان عەلی

د.قوتەیبە نوورەدین ئیسماعیل

د.فەخری محەمەد صالح دەباغ

د.حیکمەت قوزمی عەبدولئەحەد

د.نومەیە مەحمود داود

د.موزەفەر یونس ئەحمەد حوسەینی

د.عەدنان عەبدولوەهاب شاکر

د. سەلاح تاهیر سالح

د.حەمەنەجم فەرەج حەسەن جاف

د.دەشتی بایز عەزیز دزەیی

د.نافیع ئەییوب فەیزوللا ئاکرەیی

د.محەمەد سالح حەمەفەرەج

د.فەرمان محەمەد رەزا موسلی

د.محەمەد عەلی تۆفیق

د.ئینتیها محەمەد ردزا موسلی

د.محەمەد عەبدوڵلا عەزیز باجەلان

د.یاسین موسا چەللاب کەهماوی

د.سەربەست نامیق عەبدوڵلا حەویزی

د.سامی فایەق ئەحمەد ئاکردی

د.عوسمان حەمەفەرەج حەسەن جاف

د.نەژاد خەسرەو غەفور

د.هیوا سەید ئەحمەد سالح بەرزنجی

د.عەبدولعەزیز یوسف مەنسور

د.گەیلان رەشید محەمەد موفتی

د.نازدار عەلی حوسێن بامەرنی

د.هیشام یوسف مەنسور رۆنۆ

د.جەمال عەبدولحەمید عەباس

د.نوردەدین ئیسماعیل ئەڵلاقەولی

د.نەسرین عەلی محەمەد

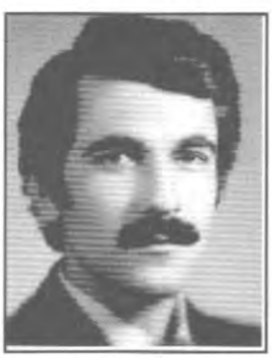
د.محەمەد کەمال مەحمود

د.عەباس حاجی عەباس

د.عەباس عەبدولقادر ئەحمەد

د.میدیا مەعروف عەبدولقادر

د.نازاد عەبدوڵڵا حەسەن

د.مەحمود عەلی موغیر

بەشی دووەم: پزیشکانی ددان

١- دکتۆر جەمال محەمەد تاهیر ئەسعەد کۆیی
٢- دکتۆر ئەحمەد تەلعەت ئەحمەد شەریف یونس
٣- دکتۆر سالار عەبدولرەحمان حوسێن دزەیی
٤- دکتۆر زیودر ئەحمەد قەساب
٥- دکتۆر سەعید عوسمان دزەیی
٦- دکتۆرە ئەمەل حەننا عەزیز
٧- دکتۆر رزگار محەمەد ئەمین حەسەن
٨- دکتۆر سیروان نورەدین مەحمود حەلاق
٩- دکتۆرە ڤیان محەمەد حوسێن جاف
١٠- دکتۆر دارا حەمەرەشید سەعید
١١- دکتۆر زانا قادر عومەر
١٢- دکتۆرە بەیان عەبدوڵڵا حوسێن
١٣- دکتۆر خەدیجە محەمە عەلی
١٤- دکتۆر خدر مستەفا خدر
١٥- دکتۆر پشکۆ عیزەدین حەسەن
١٦- دکتۆرە ئیمان جەرجیس محەمەد ئەمین
١٧- دکتۆرە بانە نەوزاد جەواد بەرزنجی
١٨- دکتۆر هێمن موحسین سلێمان سارمەمی
١٩- دکتۆر بەشدار محەمەد حامید
٢٠- دکتۆر عوسمان ئەبوبەکر عومەر
٢١- دکتۆرە هالە پوترس حەننا ککە

پزیشکانی ددان کە خزمەتیان بەشاری هەولێر کردووە

١- دکتۆرە دلیار ئەحمەد محەمەد بابان
٢- دکتۆر ئیسماعیل بیبۆ سمۆ قائیدی
٣- دکتۆر غەریب سالم مەهدی سافی
٤- دکتۆر موئەییەد ئەمین ئیبراهیم گۆران
٥- دکتۆرە دیلمان نەجمەدین محەمەد موفتی
٦- دکتۆر ئاسۆ محەمەد عەبدولکەریم زەنگەنە
٧- دکتۆر ئاوات عومەر لەتیف پشدەری

بەشی سێیەم: دەرمانسازان

١- دەرمانساز نزار شاکر محەمەد قازی
٢- دەرمانساز ئارام تاهیر عەبدوڵڵا
٣- دەرمانساز ئەمیر شیت مستەفا چەلەبی
٤- دەرمانساز نەریمان عوسمان تۆجە قەساب
٥- دەرمانساز رزگار ئەحمەد حەویز

ئەحمەد
٦- دەرمانساز سەباح نوری ئەمین
٧- دەرمانساز ئیجلال ئەحمەد نەجار
٨- دەرمانساز عەبدولقادر عەبدولعەزیز حەسەن نەقشبەندی
٩- دەرمانساز بەیار فەخرەدین محەمەد بەزاز
١٠- دەرمانساز روناک حوسێن کەریم بەرزنجی
١١- دەرمانساز کاوە فەریق حەسەن دزەیی
١٢- دەرمانساز موژدە خدر مەولود
١٣- دەرمانساز ناز موحسین قوجە قەساب
١٤- دەرمانساز شەمال جەلال ئەحمەد قەساب
١٥- دەرمانساز نائیلە موحسین محەمەد ئەمین دۆغرەمەچی
١٦- دەرمانساز ئازاد فەیزوڵلا محەمەد
١٧- دەرمانساز مەنال حەبیب حەننا شابە
١٨- دەرمانساز هیند پوترس بەهنام سیاوش
١٩- دەرمانساز نیان تەحسین نورەدین ئەسعەدی
٢٠- دەرمانساز یلدە یەعقوب ججی مارتانی
٢١- دەرمانساز میدیا حەننا شابو عیزمەت
٢٢- دەرمانساز سەربەست عیزەدین محیەدین جەباری
٢٣- دەرمانساز سیروان بۆیا حەننا مەقدیسی
٢٤- دەرمانساز هەژار محەمەد محەمەد
٢٥- دەرمانساز ئاری عەزیز ساڵح
٢٦- دەرمانساز بەسمە ئەنتوان بەهنان سەمعان
٢٧- دەرمانساز تەرزە جەمال زنون سیا مەنسوری
٢٨- دەرمانساز دانا محەمەد محەمەد ئەمین
٢٩- دەرمانساز ژیان غازی حوسێن کەرکوکی
٣٠- دەرمانساز سوها سەعید عەزیز شنکولا
٣١- دەرمانساز عەبدوڵلا نزار شاکر قازی
٣٢- دەرمانساز عەدنان بورهان قادر شێروانی
٣٣- دەرمانساز نیاز عۆدیش ویردۆ
٣٤- دەرمانساز هونەر کەمال عومەر

ئەو دەرمانسازانەی خزمەتیان بەشاری هەولێر کردووە

٣٥- دەرمانساز عەبدولکەریم کازم محەمەد حەسەن خالس
٣٦- دەرمانساز دلێر حەسەن رەشید یارە
٣٧- دەرمانساز تەیفور جەلیل مەحمود شینکی
٣٨- دەرمانساز مونا محەمەد سەبری بەیاتی
٣٩- دەرمانساز بەدریە رەشید محەمەد موفتی
٤٠- دەرمانساز سورکێو شەریف حوسێن محەمەد
٤١- دەرمانساز نازم عەبدوڵلا محەمەد جاف.
٤٢- دەرمانساز ئیلهام حەسەن ئیبراهیم عوبەیدی
٤٣- دەرمانساز هودا خەلیل ئیبراهیم جبوری
٤٤- دەرمانساز زەینەب عەلی حوسێن شێخلی
٤٥- دەرمانساز رەیا کامیل حەسەن سافی
٤٦- دەرمانساز ئیبتیهال سوبحی محیەدین داودی

پەراوێزەکان:

١- الاصابة في تميز الصحابة،/ العسقلاني ١/٥٩٤.
٢- عيون الانباء في طبقات الاطباء. ابن ابي اصبعة/ ١٦١.
٣- ظهر الاسلام، احمد امين ٢/١٩١.
٤- الطب النبوي- محمود النسيمي ١/١٥٩.
٥- سنن النسائي ١/٢٠. والتاج جامع الاصول ١/٩٩. ونيل الاوتار، الشوكاني ١/١٦٣.
٦- سنن النسائي ١/١٣. ونيل الاوتار، الشوكاني ١/١٨٨. الطب النبوي ١/٢٨٢.
٧- الترغيب والتهذيب من الحديث الشريف ٢/٢١١.
٨- بیمارستان: وشەیەکی کوردی و فارسییە. لەدوو برگە پێکدێت، بیمار: واتە نەخۆش. ستان: واتە نەخۆشخانە. عيون الانباء في طبقات الاطباء./ ابن ابي اصبعة ٤٧- تاريخ البيمارستانات دكتور احمد عيسا: ص٤.
٩- الخدمات الصحية في الجزيرة، مقداد حسين، رسالة ماجستر ٢٠٠٢ جامعة صلاح الدين. ص٤٢.
١٠- وفيات الاعيان، ابن خلكان ٣/٢٧٢.
١١- تاريخ اربل، ابن مستوفي ١/١٧٢.
١٢- المظاهر الاقتصادية، هادي الجاوشلي، ص١٢.
١٣- ابن خلكان. وفيات الاعيان ٤/١١٦. ابن ابي اصبعة ص ٣١٤. تاريخ البيمارستانات ص١٠-١١.
١٤- ابن الشعار، عقود الجمان ١/ ورقة ١٦ب- ابن خلكان، وفيات الاعيان ٤/١١٦.
١٥- ذيل مرآة الزمان ٢/٤٨١، ابن خلكان، وفيات الاعيان ٤/١١٤، تاريخ اربل ابن مستوفي ١/٣١٥.
١٦- ابن خلكان، وفيات الاعيان ٤/١١٤. تاريخ اربل، ابن مستوفي ١/٢٣٩ و ١/٣١٥.
١٧- ابن الجوزي، المنتظم ١٠/٢٧٣- وتاريخ البيمارستانات ص١٨.

١٨- ابن ابي اصبعة، عيون الانباء، ص٣٠١- الحموي ٥/٢٧٣.
١٩- المنتظم، ابن الجوزي ٦/٢٥٣.
٢٠- معجم الاطباء، ١٦٠، والدرر الكامنة، ابن حجر ٢/١١ وشذرات الذهب ٣/٦٧٨ ومعجم المؤلفين ٣/١٩٩.
٢١- درر الكامنة ٣/١٣- ومعجم الاطباء، ٢٩٨.
٢٢- تاريخ حلب ٢/٩١٧.
٢٣- عقود الجمان ١٠/ ورقة ١٧٣ب.
٢٤- عقود الجمان ١/ ورقة ٢٤٠ب.
٢٥- اعلام، الزركلي ٧/٣٢٢، ومعجم المؤلفين ١٣/٥١، وهدية العارفين ٢/٤٧٩ وعيون الانباء في طبقات الاطباء، ٤١٠، وايضاح المكنون ١/٢٧٥.
٢٦- عيون الانباء في طبقات الاطباء ٣٢٩، وموسوعة علماء الطب ٤٥- الاعلام، الزركلي ٢/٦٢٥.
٢٧- معجم الاطباء، ٣٧٢- والدرر الكامنة، ابن حجر٢/٣٦.
٢٨- معجم الاطباء، ٣٧٣.
٢٩- البداية والنهاية، لابن كثير- حوادث سنة ٧٣٢ك. المقريزي ٢/٣٥٢. معجم الاطباء، ١٤ والوافي بالوفيات ٩/١٧٣- ومعجم المؤلفين ٢/٢٨٢.
٣٠- تحسين ابراهيم الدوسكي، مجلة زين، عدد ٢٨ سنة ٢٠٠٢ ص٧٦ نقلا عن مجلة هاوار عدد ٣٣ سنة ١٩٤١ ص١٤.
٣١- عيون الانباء، ابن ابي لصعبة ص٣٤٠، وهدية العارفين ٢/٤٧٣.
٣٢- معجم الاداب في معجم الالقاب ١٤ق، ص٤٣.
٣٣- عيون الانباء ص٤٠٢- والوافي بالوفيات ٣/٢٥٥- وهدية العارفين ٢/١٠٤، وتاريخ دنيسر، ابن اللمش ص١٨٠، وتاريخ البيمارستانات ص٢٢٢. الحموي ٢/٥٤٤.
٣٤- تاريخ اربل ١/٢٣٤، وكشف الظنون ١/٦٩٠.
٣٥- الدارس في التاريخ المدارس، النعيمي ٢/١٢٨، وعيون الانباء ص٦٧٢. والصبر- الذهبي ٣/٢١٢.
٣٦- عيون الانباء ص٧٠٥- وكشف الظنون ١/١٢٠٢، ١٥٥٥، ١٩٠٥.
٣٧- تاريخ دنيسر، ابن اللمش ١٨٥.
٣٨- تاريخ دنيسر، ابن اللمش ١٧٩.
٣٩- الدرر الكامنة ٣/٢٧٩، والوافي بالوفيات، الصفدي، ٢/٢٥، والزركلي ٥/٢٩٩، ومعجم المؤلفين ٨/٢٠٠، وايضاح المكنون، البغدادي ٢/ ٢٩٢، وموسوعة علماء الطب، هيكل نعمة ٢٤٥- تاريخ البيمارستانات ص١٦٠.
٤٠- طبقات الاطباء ٧٦١، وشذرات الذهب ٥/٣٧٩، والدارس في تاريخ المدارس ٢/١٣٣، هدية العارفين ٢/١٣٩، ومعجم المؤلفين ١/١١٨، وايضاح المكنون ٢/٣٨٢، وكشف الظنون ١٧٨٤.
٤١- دكتور عبدالرزاق الدباغ/ مواليد ١٩٣٢، جراح اختصاصي، مكان اللقاء، م- اربيل الاهلي، الساعة العاشرة صباحا ٢٠٠٣/١١/٢م.
٤٢- د.عبدالرزاق الدباغ (جراح اختصاصي)، والاستاذ فتح الله جرجيس (مؤرخ)، مكان اللقاء: م اربيل الاهلي، تاريخ اللقاء: العاشرة صباحا ٢٠٠٣/٧/٣.
٤٣- عزالدين الحاج نورالدين، مستشار في وزارة البلديات، من مواليد ١٩٣٨، مكان المقابلة في بيته ٢٠٠٣/١١/٣.
٤٤- عزالدين الحاج نورالدين البقال، تاريخ المقابلة ٢٠٠٣/١١/٣.
٤٥- الشيخ فؤاد بن عبدالقادر بن الشيخ الشريف، مواليد ١٩٥٦، معلم متعاقد، تاريخ المقابلة ٢٠٠٣/١١/١٥، مكان المقابلة: تكية الشيخ في محلة زانياري.
٤٦- صفوت علي الحاج محمد، مواليد ١٩٣٥ خريج الكادمية الفنون- بغداد، ١٩٥٩ مكان المقابلة، في بيته، تاريخ المقابلة، ٢٠٠٣/١٢/١٣.
٤٧- علي جوكل بريه. تاريخ المقابلة ٢٠٠٣/١١/١.
٤٨- دكتور عبدالرزاق الدباغ ٢٠٠٣/٧/٣م.
٤٩- علي جوكل بريه، تاريخ مقابلة ٢٠٠٣/١١/١م.
٥٠- ملا رؤوف ملا معروف (عمي) صاحب مكتبة سربستي سابق ٢٠٠٣/١٠/٢٥.
٥١- ملا رؤوف ملا معروف ٢٠٠٣/١٠/٢٨- والحاج عثمان ٢٠٠٣/١٠/٢٧ علي جوكل بريه ٢٠٠٣/١١/١.
٥٢- تاريخ الطب العراقي ص٢٧٨-٣٠٠، واسماعيل شكر، اربيل دراسة تاريخية. ص١٠٢. وكتاب المجموعة الاحصائية السنوية العامة لسنة ١٩٥٢ ص٧٠.
٥٣- دكتور عبدالرزاق الدباغ ٢٠٠٣/١٢/١٩. وصلاح جمال عبدالوهاب ٢٠٠٣/١٠/٣٠.
٥٤- دكتوره شيلان محمد شريف/ ٢٠٠٣/١٢/٢١.
٥٥- المجموعة الاحصائية السنوية العامة لسنة ١٩٥٢ ص٧٠- وتاريخ الطب العراقي ص٢١١-٢٧٨.
٥٦- تاريخ الطب العراقي، عبدالحميد العلوجي ص٢٤٢.
٥٧- دكتور خورشيد دزةيي ٢٠٠٣/٦/٣٠.
٥٨- تاريخ الطب العراقي ص٢٤٢.
٥٩- الصيدلاني نزار شاكر محمد خريج جامعة بغداد ١٩٧٠، مقابلة.
٦٠- دكتور عبدالرزاق شهاب الدباغ.
٦١- دكتور فرياد مجيد غفوري ٢٠٠٣/١١/٤

و.ئا: فائيق ياسين مودەريس

مێژووی تەندروستی لە هەولێر

عەبدولرەزاق محەمەد مستەفا

زۆربەی کۆمەڵگاکان لە پیادەکردنی کاری پزیشکی تێکەڵاوییەکیان هەبووە لەنێوان پزیشکیی تەقلیدی و پزیشکیی ئەکادیمی[1] بۆ چارەسەری، بەتێپەربوونی کات و پێشکەوتنە زانستییەکان تای تەرازووەکە بەلای پزیشکیی ئەکادیمیدا قورستر دەبێت. بەڵام ئەگەر سەیری هەولێر بکەین، لە سەرەتای سەدەی رابردوودا ڕۆڵی پزیشکیی تەقلیدی هێندە باڵا بووە، کە دەکرێ بڵێین تاکۆتایی بیستەکانی سەدەی رابردووش تاکە سەرچاوەی چارەسەرییە پزیشکییەکان بووە لەتەک نوشتەو دوعای مەلاکان. هەرچەندە لەم باسەدا ئێمە دەمانەوێت زیاتر ئاماژە بەدامەزراوە و خاوەن پیشە پزیشکییە ئەکادیمییەکان بکەین، بەڵام لایەنەکەی تریش (پزیشکیی تەقلیدی) ئەمڕۆکەش گرنگی و تایبەتمەندیی خۆی هەیە لە کوردستان بەگشتی و لەم شارەدا بەتایبەتی، بۆیە پێمان باشە لەم باسە مێژووییەشدا ڕۆڵ و کاریگەریی هەردوو لایەن بخەینە ڕوو لەم شارەدا (هەولێر)، بەتایبەتی دوای ئەوەی هەولێر بوو بەلیوایەکی سەربەخۆ.

لە نێوان سالانی ۱۹۲۰-۱۹۲۲ی سەدەی رابردوو، پزیشکێکی بریتانی بەناوی (ولیام سۆن) یان (ریچ جۆنسن) لە هەولێر بەناوونیشانی سەرۆکی تەندروستی لە هەولێر لەگەڵ پزیشکێکی هیندی بەناوی ((محەمەد خان)) کاری کردوە، بەڵام هیچ نێوەندێک وەکو نەخۆشخانە یان بنکەیەکی تەندروستی تایبەت نەبووە، بۆیە نەتوانراوە خزمەتگوزاری پزیشکی پێویست پێشکەش بکرێت.

ساڵی ۱۹۲٤کاتێک (مەلیک فەیصەل)ی یەکەم سەردانی شاری هەولێری کرد، بڕیاریدا نەخۆشخانەیەک لەسەر ڕێگای هەولێر - مووسڵ دروست بکات، کە دەتوانین بڵێین ئەوە لە هەولێر یەکەم نەخۆشخانە بوو، ئەمە وێڕای نەبوونی دەرمانخانە جگە لەو شوێنە بچووکە لای دەرگای قەیسەری (بەرامبەر مزگەوتی بازاڕی گەورە) دەرمانی تێدا دەفرۆشرا[2]. بەڵام هەروەکو دیارە، ئەو دەرمانانەی لەم شوێنەدا فرۆشراوە دەرمانی تەقلیدی بوون، چونکە لەلایەکەوە، چارەسەری پزیشکیی ئەکادیمی هێندە باو نەبوو تاوەکو دەرمانە کیمیاوییەکان بفرۆشرێن، لەلایەکی تریش پزیشکی تەقلیدی ڕۆڵی سەرەکی هەبووە لە چارەسەرکردنی نەخۆشییەکان، بەجۆرێک کاتێک سەرچاوەکان باس لە (ئەمین)ی حەکیم دەکەن ئاماژە بەوە دەکەن کە نەخۆشگەلێک بەمەبەستی چارەسەری لە دەرەوەی عێراق وەک لە ئێران و تورکیاوە سەردانیان کردووە. (ئەمین)ی حەکیم دەستنیشانی نەخۆشییەکانی دەکرد و لە ئامادەکردنی دەرمانیشدا پشتی دەبەست بە گژوگیای ناوچەیی بۆ چارەسەرکردنی نەخۆشییەکانی کۆئەندامی هەرس. لەهەمان کاتدا،

خەڵکی روویان لە مزگەوتی خانەقا دەکرد بۆ ئەوەی بگەنە چارەسەری نەخۆشییەکانیان لەلایەن (شێخ شەریفی کوڕی شێخ عەبدوڵلای قادری)، چونکە شێخ شەریف لەپاڵ تێگەیاندنی خەڵک لە تەریقەتی قادری چارەسەری نەخۆشانیشی دەکرد بە دەرمانی گیایی. زۆربەی ئەو گیایانەش لە سەفەرەکانیدا وەدەستی دەکەوتن.

یەکێکی تر لەو کەسانەی ڕۆڵی سەرەکییان هەبوو لە چارەسەرییە پزیشکییەکان (حاجی محەممەدی کوڕی مەحمودی کوڕی عاشوری نانەکەلی) یە کە هەڵدەستا بەچارەسەری نەخۆشییەکانی هەناو و شکستە، هەرچی نەخۆشییەکانی چاویشە لەلایەن پیرەژنێکی جوولەکەوە بەناوی "ئامۆش" لە گەڕەکی عەرەبان چارەسەر دەکران. نەخۆشییەکانی ددانیش لەلایەن کەسێکی مەسیحییەوە بەناوی "سلێمان"، کە خەڵکی مووسڵ بوو چارەسەر دەکران.

لە دەیەی سێیەمی هەمان سەدە (سەدەی بیستەم)دا پزیشکی ئەکادیمی زیاتر ڕۆڵی دەرکەوت، ئەمەش بەهۆی دەرکەوتنی چەند دکتۆرێک کە ژمارەیان (٥) دکتۆر بوو لەگەڵ هاتنی پزیشکێکی مەسیحی لە مووسڵەوە بەناوی "سلیم الخیاط"، کە لە سەرەتادا لە ماڵی خورشید ئاغا چارەسەری نەخۆشەکانی دەکرد، دواتر ساڵی ١٩٣٢ بوو بە سەرۆکی بەڕێوەبەرایەتی تەندروستی

شێخ شەریفی کوڕی شێخ عەبدوڵلای قادری

هەولێر، هەر لەهەمان دەیەشدا نەخۆشخانەی پاشایی لەلایەن کۆمەڵە کەسێکی سەربەخۆوە کە خەڵکی بەغدا بوون دروستکرا، بەو جۆرەش چارەسەری لە ماڵی خورشید ئاغاوە گوازرایەوە بۆ ئەم نەخۆشخانەیە و دوای ئەوەی لە ناوەڕاستی سییەکاندا بڕیاردرا کە ئەو نەخۆشانەی تووشی نەخۆشی سیل (التدرن) و ئاوڵە هاتوون بگوازرێنەوە بۆ ماڵێک لەنزیک منارە، هەر لەم نەخۆشخانەوە خواردن و خزمەتگوزاری پزیشکییان بۆ دەچوو.

سەبارەت بە ساڵانی چل، هەروەکو سەرچاوەکان ئاماژەی پێدەکەن، خراپیی بارودۆخی رامیاری و ئابووری وایکرد کە رەوشی تەندروستی لە عێراق بەگشتی و لەکوردستان بەتایبەتی زۆر خراپ بێت، بەجۆرێک کە دەسەڵاتی پاشایی نەیدەتوانی نەخۆشخانە و نێوەندی تەندروستی بکاتەوە بۆ چارەسەرکردنی هەموو ئەو نەخۆشییە باوانەی ئەو کات وەکو ((کولێرا، سیل و ئاوڵە)). هەرچەندە ژمارەی دکتۆرەکان لە هەولێر زیادی کردبوو بەجۆرێک ساڵی ١٩٤٨ ژمارەیان (١٠) دکتۆر و ساڵی ١٩٤٩، (١٧) دکتۆر بوو، بەڵام نەیاندەتوانی خزمەتگوزاری پزیشکی پێویست پێشکەش بە دانیشتووان بکەن لە بەر خراپی بارودۆخ (هەروەکو باسکرا)، ئەمەش وایدەکرد هەموو هەوڵ و تەقەلاکانی هەرسێ سەرۆکی تەندروستی (کە لەم دەیەدا سەرۆکایەتییان وەرگرتووە ئەوانیش، د. بەشیر سرسم، د. رشید زەکەریا، د. (سەلیم نەحاس) بوون بۆ باشکردنی رەوشی تەندروستی روبەڕووی نوشوستی ببنەوە[٣].

دەیەی پەنجاکانیش، بەبەراورد لەگەڵ دەیەکانی رابردوو، بە قۆناغی زێڕین دەژمێردرێت بەتایبەتی بۆ شاری هەولێر، چونکە لەلایەکەوە چەند نەخۆشخانەیەک دروست کران، لەلایەکی تریشەوە ژمارەی ئەوانەی بەکاری پزیشکییەوە خەریک بوون روو لە زیادی بوو

هەروەکو ئاماری ساڵی (١٩٥٨) دەری دەخات. بڕوانە خشتەی ژمارە (١)

هەر لەم دەیەشدا، دوای دامەزراندنی کۆمەڵەی پزیشکی نەهێشتنی نەخۆشی سیل (تدرن) لە ساڵی (١٩٥٢) چالاکی پزیشکی لە بواری هەڵمەتی نەهێشتنی نەخۆشی سیل (تدرن) بە ئەنجام گەیشت. ((نەخۆشخانەی کۆماری)) یش لە هەولێر یەکێک بوو لەم نەخۆشخانانەی لەم دەیەدا و لە ساڵی (١٩٥٩) بیناکرا، دواتریش نەخۆشخانەی منداڵان دامەزرێنرا[٥]. هەر سەبارەت بە نەخۆشخانەکانی ئەم شارە لە ئاماری ساڵی ١٩٥٨ دا هاتووە کە ساڵی (١٩٥٥) ژمارەی نەخۆشخانە حکومییەکان (٤) نەخۆشخانە و لە ساڵانی ١٩٥٦ - ١٩٥٧ - ١٩٥٨ ژمارەیان (٣) نەخۆشخانەبووە[٦]. بەهاتنی دەیەی شەشەم (شەستەکان) و دەیەکانی دواتر ڕەوشەکە بەرەو باشتر دەچوو بە تایبەتی لەڕووی زۆربوونی دامەزراوەی تەندروستی و زۆربوونی ئەو خاوەن پیشە پزیشکییانەی کە لە نەخۆشخانەکان کاریان دەکرد، هەروەکو لەم خشتەیەی ژمارە (٢) دەردەکەوێت.

هەرچی ژمارەی نەخۆشخانەکان و خاوەن پیشە تەندروستییەکانیش بوو بەگشتی بەو جۆرە بوو کە لە خشتەی ژمارە (٣)دا هاتووە.

سەبارەت بە ساڵانی هەشتاکانیش ناکرێت باس لەو چوار دەسکەوتە هەرە گەورەیە نەکرێت کە ئەم شارە لەم دەیەدا بەدەستی هێناوە.

(ژمارەی پزیشکەکان لە لیوای هەولێر لە ساڵی ١٩٥٨)

پزیشک	پزیشکی ددان	دەرمانساز	پەرستار	برینپێچ	کارمەندی تەندروستی	چاودێری تەندروستی
٢١	١	٣	١٧	٢٢	٢٠	٣

خشتەی ژمارە (١)

گرنگترینیان کردنەوەی کولێژی پزیشکی بوو ساڵی (١٩٨٣)[٩] کە بوو بەسەرچاوەیەکی گرنگ بۆ چالاکی پزیشکی. هەر لە هەمان دەیەدا ساڵی (١٩٨٥) گەورەترین نەخۆشخانە لەم شاردا کرایەوە هەم لەڕووی قەبارە و هەمیش لەڕووی بەشەکانییەوە، ئەم نەخۆشخانەیەش ناونرا نەخۆشخانەی سەدام[١٠]. دواتر لە ساڵی ١٩٨٦ هەردوو نەخۆشخانەی لەدایکبوون و منداڵان و نەخۆشخانەی فریاکەوتن کرانەوە[١١]. سەبارەت بە ژمارەی ئەو خاوەن پیشە تەندروستیانەی کە لە نەخۆشخانەو دامەزراوە تەندروستییەکان کاریان دەکرد ئامارەکانی ساڵانی (١٩٩١) ئەوە نیشاندەدەن کە ساڵی ١٩٩٠ دا ژمارەیان (٨٠٣) کەس بووە بەجۆرێک (٤٥١) پیاو و لە بەرامبەریشدا (٣٥٢) یان ئافرەت بوون[١٢].

سەبارەت بە نەخۆشی و ڕێژەکەی لەناو دانیشتواندا، دەتوانین بڵێین تا ناوەڕاستی ئەم دەیە، واتە (١٩٩٥)، بەشێوەیەکی گشتی ڕەوشی تەندروستی لە کوردستان خراپ بوو، ئەوەش هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆکاریگەری خراپی ئەو چەکانەی لە شەڕەکانی نێوان عێراق و ئێران لە لایەکی و عێراق و کوردەکان و عێراق و هاوپەیمانان لەلایەکی تردوە بەکارهاتوون، جگە لەو ئابلوقە ئابوورییە دوولایەنەی[١٣] لەسەر کوردستان بوو، کە بووە هۆی کەم خۆراکی و بەد خۆراکی دانیشتووان و کەمی خزمەتگوزاری تەندروستی، بەڵام دواتر، لە ساڵی ١٩٩٦ بەولاوە ڕەوشەکە باشتر بوو بەتایبەتی دوای دروستکردنی هەماهەنگی دەسەڵاتی کوردی لەگەڵ ئەو ڕێکخراوانەی تایبەت بوون بەکاری تەندروستی و خزمەتگوزاری پزیشکی، یەکێک لە بەرهەمەکانی ئەم هەماهەنگییەش کردنەوەی نەخۆشخانەی Emergency بوو لە شاری هەولێر ساڵی ١٩٩٧ کە تاکوئێستاش لەکارکردندا بەردەوامە.

* عەبدولرەزاق محەمەد مستەفا، بەڕێوەبەری گەشەپێدانی کۆمەڵایەتی لە هەولێر و ماستەر لە بەشی کۆمەڵناسی/ زانکۆی سەلاحەددین.

پەراوێزەکان:

(١) زاراوەی پزیشکیی ئەکادیمی بۆ جیاکردنەوەیە لە پزیشکی تەقلیدی و مەبەستمان ئەو پزیشکەیە کە لە کۆلێژی زانستی و بەشێوەیەکی فەرمی و زانستی فێردەکرێت وە بە پێشکەوتنە زانستییەکانیش پێشدەکەوێت.

(٢) د. ابراهیم طاهر معروف، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٦ - ٩٨.

(٣) هەمان سەرچاوە، ل ٩٨ - ١١١.

(٤) مدیریة الاحصاء الحیاتي

ژمارەی خاوەن پیشە تەندروستییەکان لە شاری هەولێر لە دەیەی جیاوازدا[٧]

پارێزگا	١٩٦٩					١٩٧٨					١٩٨٨				
	پزیشکی	پزیشکی	پزیشکی ددان	دەرمانساز	کۆی گشتی	پزیشکی	پزیشکی	پزیشکی ددان	دەرمانساز	کۆی گشتی	پزیشکی	پزیشکی	پزیشکی ددان	دەرمانساز	کۆی گشتی
هەولێر	١٢	٢٢	٢	١	٣٧	١٨	٥٩	٩	٧	٩٣	٤٢	١٦٨	١١	١٢	٢٣٣

خشتەی ژمارە (٢)

ژمارەی نەخۆشخانە و خاوەن پیشە تەندروستییەکان لە شاری هەولێر لە دەیەی جیاوازدا[٨]

پارێزگا	١٩٦٩		١٩٧٨ .		١٩٨٨	
	ژمارەی نەخۆشخانە	ژمارەی خاوەن پیشە تەندروستییەکان	ژمارەی نەخۆشخانە	ژمارەی خاوەن پیشە تەندروستییەکان	ژمارەی نەخۆشخانە	ژمارەی خاوەن پیشە تەندروستییەکان
هەولێر	٨	١٧٢	١٠	١٠٣٣	١٤	١٠٥٩

خشتەی ژمارە (٣)

والصحي، نشرة الاحصاء الحياتي والصحي لسنة ١٩٥٨، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٠.

(٥) هەمان سەرچاوە، ل ١١٦.

(٦) مديرية الاحصاء الحياتي والصحي، نشرة الاحصاء الحياتي والصحي لسنة ١٩٥٨، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٦.

(٧) الجمهورية العراقية وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للاحصاء، ارقام ومؤشرات عن منطقة كردستان للحكم الذاتي، كانون الثاني، سنة ١٩٩٠، ل٥٧.

(٨) الجمهورية العراقية وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للاحصاء، ارقام ومؤشرات عن منطقة كردستان للحكم الذاتي، كانون الثاني، سنة ١٩٩٠، ل٥٧.

(٩) کردنەوەی کۆلیژی پزیشکی بۆ یەکەم جار لەم شارەدا دوای گواستنەوەی زانکۆی سلێمانی بوو بۆ شاری هەولێر ساڵی ١٩٨٢ و یەکەم راگری کۆلیژی پزیشکی د. عبدالمجید عبدالقادر یونس بوو، بۆ زانیاری زیاتر بگەڕێوە بۆ، د. ابراهیم طاهر معروف الرباتي، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٥.

(١٠) دوای راپەڕینی بەهاری ساڵی (١٩٩١) ناوی نەخۆشخانەی (سەدام) گۆڕا بەنەخۆشخانەی رزگاری.

(١١) د. ابراهیم طاهر معروف الرباتي، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٢ - ١٣٥.

(١٢) جمهورية العراق، وزارة التخطيط، المجموعة الاحصاء السنوية، الجهاز المركزي للاحصاء، ١٩٩١، جدول (١٠/ ٦).

(١٣) مەبەست ئەو ئابلوقەیەی کە ئەنجوومەنی ئاسایش خستیە سەر عێراق وەکو سزایەک لەبەرامبەر داگیرکردنی کوێت لەلایەک و لە لایەکی تریشەوە ئەو ئابلوقە ئابووریەی حکومەتی بەعس خستیە سەر ناوچە رزگارکراوەکانی کوردستان دوای ئەوەی لەبەهاری ساڵی ١٩٩١ لە ئەنجامی راپەڕینێکی سەرتاسەری خەڵک و پێشمەرگە و ناوچەکەیان خستە ژێر دەستی خۆیان و دەوڵەتی عێراق دەسەڵاتی تێدا نەما.

بۆنبڕی لە هەولێر

ئەحمەد حەیران

بێگومان مەزنترین دیاردە لە کردەوەکانی مرۆڤ لە هەموو قۆناغ و سەردەمەکانیدا ئەوە بووە کە دەوروبەر بگۆڕێ و لە پێناوی ئاسوودەیی و تەناهی مرۆڤایەتی وەگەڕی بخا. ئەم سەرسەرانێ و ململانێیەی نێوان کۆمەڵگای مرۆڤایەتی و سروشت و دەوروبەر، رۆژ بەڕۆژ لە بردەو و گوڕسەندندا بووە بێ ئەوەی تۆزقاڵێ بسرەوێتەوە تاکو گەیشتۆتە ئەم پلەیە پێ بەپێ بتوانێ ئەم تاسە و هەوراز و هەڵدێرەی دێتە رێگای تەختی بکات. مرۆڤ لەکاتێکا بەم شێوە ژیانە کۆن و لاوەکییە دەژیا، وەنەبێ بەرانبەر هەموو ئاستەنگێک دەستی لە چۆکان ئاڵاندبێ، بەڵکو ئەمیش بەپێی شێوەو جۆری بابەتە سەختەکانی ژیان هەڵسوکەوتی کردووە. ئیتر لەم رێگەوە گەیشتە ئەمەی کەوا هەموو شتێ بە زۆر و زۆرەملێ نابێ، بەڵکو هزر و بیر و هۆشیش لەم جۆرە لایەنەوە سەردەستەی بەرُدەکەوێ، لەکاتێکا ئەمانەی خڕی یەکانگیر کرد و زەینی لێدا ئیتر گەیشتە ئەم بڕوایە کەوا ئەگەر مرۆڤ بیر بەکاربێنێ لە پاڵ لایەنەکانی تری بوونەوە ئەوا هیچ بەربەستێ نابێ لەژیان دڕی پێ نەدا و لەبن و بۆتکەوە هەڵی نەتەکێنێ هەر لەم دەلاقەوە دەتوانین دەستنیشانی چەندان کەسی بە توانا بکەین لە جۆرەها لایەن کە بوونەتە سەر قەڕەوڵ و هۆش و بیر و هێز و توانای جەستەی خۆیان بۆ تەناهی کۆمەڵ تەرخان کردووە هەر چەندە ئەمانە رەنگدانەوەی کات و سات و سەردەمی خۆشیان بوونە، بەڵام گێولیان بۆ ئەوە نەچووە کاروکردەوەی کرێت لەمێرابی بیر و باوەڕەکانیان خۆ بنوێنێ بەڵکو زۆربەی کات بەتەنگ ئەوە بوونە ئیشێ بکەن سڵەمینەوەی بەدوا نەیێ هەر بۆیەش ئێمە وا لێرەدا مرۆڤێکی تری شەقی و شەکەتی ئەم کاروانە دوور و درێژە دەخەینە ڕوو.

ئەمیش بۆنبڕ (حاجی ڕەوف سابیر)ە کە یەکێکە لە پزیشکە بۆنبڕە میللی یە بەناو بانگەکانی هەولێر لە دوو دانیشتنی تایبەتی لەگەڵیا ئەم زانیارانەی لە خوارەوە دەیان خەینە ڕوو سوودمان لێ بینیوە.

حاجی ڕەوف سابیر لە ساڵی (١٩١٨) لە هەولێر لەدایک بووە پیاوێکی درێژی باریکی دەموچاو نەرمی کەمدووە. ماوەی (٢٠) ساڵ دەبێ خەریکی بۆنبڕییە. ئەمەش لە مامی (عوسمان حاجی سلێمان) بۆی ماوەتەوە کە ئێستا نەماوەو لەکاتی خۆی یەکێک بووە لە بۆنبڕە بەناوبانگەکانی هەولێر دەربارەی چۆنیەتی زانینی منداڵ و بۆنکردنی بۆ ئەم جۆرە نەخۆشییە و تووش بوونی. حاجی ڕەوف دەڵێ... ئەم کارە پسپۆری دەوێ دەبێ پسپۆربی. من بە هەست دەزانم ئەم منداڵە بۆنی کردووە. جگە لەمەش لەکاتی سەیرکردنی ناو لەپی دەستی منداڵەکە دیاردەدا کە بۆنی چی کردووە ئەمەش لەڕێگەی ئەوەوە دەزانم کە ناولەپی دەستەکە وەک شێوەی سروشتی خۆی نامێنێ بەڵکو بەگوێرەی بۆنەکە دەگۆڕێ لەجۆرە ئاساییەکەی خۆی لادەچێ. دەربارەی بوونی (بۆنبڕی) تر حاجی ڕەئوف دەڵێ (٣-٤) بۆنبڕی تر هەبوون بەڵام ناوەکانیان نازانم چونکە لەمێژە و لەکاتی شا فەیسەڵی یەکەم ئەمانە هەبوون لە هەولێر.

پێویستە ئەمەش بڵێین کە لە کاتی چوونمان بۆ دوکانەکەی حاجی دەکەوێتە ناو دوکانی (کورتان دروان) لە عیادەی زۆربەی پزیشکەکانی ئێستا بەهەرمێنتر دیار بوو لەشاری و لە لادێیی خەڵکی زۆر ڕووی تێدەکەن تەنانەت لە شارەکانی دەوروبەری هەولێریش خەڵک دێتە لای..

ئیتر لێرەوە کۆتایی بە لێدوان دەربارەی سەربردەی ژیانی ئەم بۆنبڕە دێنین و بەرەو ناوەڕۆکی مەبەست لنگ دەدەین. بە پێویستیشی دەزانین کەپێناسەیەکی ئەم جۆرە کارەو نەخۆشییە بکەین:

بۆن:

ئەم جۆرە نەخۆشییەیە کە تووشی منداڵ دەبێ بەهۆی جۆرەها دیاردە لەوانە: ترسان، بۆنی گولاوی، بۆنی زەیستانی، هتد.

بۆنبڕ:

ئەو کەسەیە کە پسپۆری و شارەزایی بەهۆی هەستەوە لە زانینی ئەم جۆرە نەخۆشییە هەیە یان بەهۆی زانینی دەرکەوتنی چەند دیاردەیەک لە دەموچاو دەستی منداڵەکەوە بەهۆی دەرمانی میللی تایبەتییەوە چاری دەکات.

دەبێ ئەوەش بگوترێ، کە بۆنبڕ ناتوانێ هەموو نەخۆشییەک چارەسەر بکات، تەنیا ئەمە نەبێ، کە تایبەتە بە ئیشەکەی خۆی. چونکە بۆنبڕی بەشێکە لە پزیشکگەری میللی.

جۆرەکانی نەخۆشی بۆن:

هەرچەندە ئەم نەخۆشییە یەک جۆرە هەروەک لە ناودکەیەوە دیاردەکەوێ بەڵام زەمینەی تووشبوونی چەند بابەتێک دەسەپێنێ بەم ناوانەوە ناوبنرێ کە نیشانەکانیان جیاوازە وەک:

١- مانگ یان ترسان ٢- بۆنی زورمباتی. ٣- بۆنی زەیستانی یان چلەگیر. ٤- بۆنی گولاوی.

نیشانەکانی نەخۆشی بۆن:

هەروەک لە سەرەوە وترا جۆرەکانی ئەم نەخۆشییە جیاوازە

دیارە دەبێ نیشانەکانیشی جیاوازبێ.

بۆنبر دەڵێ منداڵ ئەگەر تووشی ئەم جۆرە نەخۆشییە بوو زوو نەیان هێنا بۆلای بۆنبر، ئەوالیتی پیس دەکا و هەر شتێ بخوا دەیهێنێتەوە، واتە نیشانە سەرەکییەکەی هەر چوار جۆرە نەخۆشییەکە لە منداڵی بۆندار ئەوەیە، کە (دەرشێتەوەو زگی دەچێ) ئەمە جگە لەوەی هەریەکێ لەچوار جۆرەکە نیشانەی تایبەتی خۆی هەیە بۆ نموونە...

نیشانەکانی نەخۆشی مانگ:

١- ڕەنگ زەرد هەڵگەڕان
٢- لووت و لێو وشکبوون.
٣- ڕەپ ڕاوەستان و تاق و جووتبوونی مووی برژانگ.
٤- ڕەقبوونی ناو لەپی دەست.
٥- لاواز بوون.

نیشانەکانی زورمبات:

١- گەچلانی ناولەپی دەست.
٢- نەخواردن.

نیشانەکانی زەیستان یا چلەگیر:

١- هەڵ بنیسان و پووتبوون.
٢- لاوازبوون.

نیشانەکانی بۆنی گوڵاوی:

١- ڕەنگ زەردبوون.
٢- لاواز و پووتبوون.

چۆنیەتی تووش بوون:

بێگومان هەموو شتێ لە ژیانی مرۆڤ کە دێتە ڕێگای یان بەری پێ دەگرێ، دەبێ پێشتر زەمینەیەک ئەم جۆرە لایەنەی بۆ خۆش کردبێ. دیارە نەخۆشی بۆنیش لەم لایەنەوە بەدەر نییە و هەر جۆرێک لە نەخۆشییەکە هۆی تایبەتی خۆی هەیە بۆ تووشبوون هەر وەک لە خوارەوە دەری دەخەین:

١- مانگ: هۆی تووشبوونی ئەم نەخۆشییە (ترسانە) منداڵ ئەگەر چاوی بە شتێکی ترسناک بکەوێ تووشی ئەم نەخۆشییە دێ.

٢- زورمبات: ئەمە لەگەڵ حەوت دەرمانەیە ئەگەر منداڵێک درابیتێ یان لێ نرابێ یەکێکی دی بەلایدا بڕوا بۆن دەکا و تووش دەبێ. دەڵێن ئەمە زۆر ترسناکە ئەگەر زوو چاری نەکرێ منداڵ کوێر دەبێ.

٣- زەیستان یان چلەگیر: ئەمە بەهۆی ئەوەوە دەبێ ئەگەر ئافرەتێک منداڵی ببێ خوێن و خیزاوەکەی بەکۆڵاندا پەرت بکرێ ئەوا منداڵ بۆن دەکا و تووش دەبێ یان ڕاستەوخۆ منداڵەکە بچێتە ماڵی منداڵبووەکە دیسان بۆن دەکا و تووش دەبێ.

٤- بۆنی گوڵاوی: ئەمە ناوەکەی بەخۆوەیە بەهۆی عەتر و شتی بۆندارەوە تووش دەبێ.

چارەسەرکردنی نەخۆشی بۆن:

لەپێشەوە شێوەو جۆر و هۆی تووشبوونی ئەم نەخۆشییەمان خستە ڕوو دیارە، کە ئەمانە زانرا دەبێ چارەکردنیشی بزانرێ، چارەکردنەکەش لە سروشتی بیرکردنەوەی بۆنبرەوە بۆ ئەم لایەنە هەڵقوڵاوە. کە بەم جۆرەیە منداڵ پاش ئەوەی بۆنی کرد دەرمانی لەلایەن بۆنبرەوە بۆ دادەنرێ، کە بەم جۆرەیە دەرمانەکە دوو شێوەیە، بەڵام لە بنەڕەت هەردووک یەک جۆرە جیاوازییەکەیان لەوەدایە جۆرەک (شلە) جۆرەک (تۆزە) شلەکە لەناوی گوڵاوی پێکهاتووە، کە ئێستا لە نەجەف و کەربەلا دروستدەکرێ، بەڵام تۆزەکە لە حەوت جۆرە ماددە پێکهاتووە، پێی دەڵێن (حەوت دەرمانە)، کە بەم جۆرەیە:

١- ڕازیانە.
٢- جەنجەفیل (زەنجەفیل).
٣- هاونج (هەوینج).
٤- زورمبات.
٥- مازی.
٦- قەنەفڵ
٧- خونچە گوڵ.

ئەمانە هەمووی بەیەکەوە تێکەڵ دەکرێ و دەکوترێ لەگەڵ ئاو دەدرێتە منداڵ.

چۆنیەتی بەکارهێنانی ئەم دەرمانە بەهەردوو جۆریەوە واتە (تۆز و شلە) هەردووکی یەکە، ڕۆژی دووجار دەدرێتە نەخۆش بەیانی و ئێوارە، شلەکە واتە ئاوی گوڵاوی، (٥) کەوچکی چای لەگەڵ کەوچکێک شەکر تێکەڵاو دەکرێ و دەیدرێتێ، تۆزەکەش بەهەمان شێوە، بەڵام ئەم بە پتیلە دەمی دەکرێ یان (مەمەی) بۆ لە تۆزەکە هەڵدەهێنرێ و دەیدرێتێ. جگە لەمەش دەبێ ڕۆژدک نا ڕۆژدک سەری بشۆردرێ و جل و بەرگی بگۆڕدرێ، پێویستە ئەوەش بگوترێ، ئەگەر تۆزەکە بەپێی درایە نەخۆشەکە پێویستە ڕۆژی یەک جار بیدرێتێ، ئەمیش تەنیا ئێواران، هەروەها جگە لەمانە چارەکردنی دیکەش هەیە، بۆ نموونە ئەگەر منداڵەکە چلەگیر بوو بوو ئەوا پێویستە شیری تەری ئافرەتە منداڵبووەکەی بدرێتێ واتە پێش ئەوەی خۆی بشوا، چونکە ئەگەر کوڵی کرد ئەوا شیرەکە لەتەری دەکەوێ و بۆی نابێ.....

لە کۆتاییدا پێویستە دان بە هەندێ شتدا بنرێ، ئەویش ئەوەیە، کە زۆر لایەن هەیە لەم جۆرە بابەتانە لە ناوەڕۆکی باسی بابەتی بەدوور دەکەویتەوەو لەگەڵ ڕێڕەوی زانست و زانیاری ناگونجێ و سەردەم و ڕۆژگار بەخۆوەی ناگرێ.

هەمووشی لەبەر ئەوەیە چەند لایەنێ لەم کار و پیشانە لەواقع بەدوور دەکەویتەوەو دەچێتە خانەی بزر و خەیاڵاوی، بەمەش لە شتی جادووگەری نزیک دەبێتەوە، بێگومان هەڵوێستی ئێمە لەگەڵ زانست و زانیارییەکەیە، چونکە هیچ بارێکی ژیریتژی نییە لەدوا دوا ساڵانی سەدەی بیست هەوڵ بدەین کۆمەڵانی خەڵک لە شتی ناڕاستی نزیک بکەینەوە، لەکاتێکدا گۆڕان و گەشەکردن و پێشکەوتن هەموو کونج و کەلەبەرێکی دنیای تەنیبێ، بەڵام بە ڕەواشی نازانین تەرو وشک بەیەکەوە بسووتێ، چونکە زۆر شت لەم جۆرە باسانە وەدەردەکەوێ، وەکو چۆنیەتی بیرکردنەوەو ئاڕاستەی ڕێڕەوی ژیانی مرۆڤی ئەم کۆمەڵە بۆ دوارۆژ سەرباری خەم و پەژارە و چۆنیەتی تلانەوەی بەدەست ئازارەکانی ڕۆژگار، لەگەڵ ئەمانە و چەندان لایەنی دیکە ئەو کاتە ئەوەت بۆ دەردەکەوێ، کە ئەم کەلەپوور و شتە جێماوانە خزمەتی مرۆڤایەتی دەکەن یا نا!

یاخود دەستکردی چین و گرووپی تایبەتین! بۆیە ئێمەش تەنیا ئەوە ماوە بیڵێین، کە ئەم جۆرە کردەوانە نە دەستکردی ئێمەیە و نەدەستکردی چین و تاقمێکە، بەڵکو بەرهەمی سروشتی ژیانی ئەم کۆمەڵە و دەوروبەرمانە، بنکۆ و هەوێن و فرۆی کابانێکی دەست و پەنجە شلی کوردەوارییە بۆ ئاسوودەیی مرۆڤایەتی و بەرژەوەندی خەڵکی سەر ئەم ئاخە شیرنە هاتۆتە ئەنجام.

زورمبات: گیایەکی چیایی کۆلکدارە بەهاران شین دەبێ، پەلکی شینە کۆلکەکەشی زەردە لە چیای سەفین هەیە.

هاونج، هەوینج: گیایەکی دەشتاوییە ڕەنگی سەوزە ڕیش بەدەوری خۆیدا شۆڕ دەکاتەوە، گوڵی ورد دەکات، کە وشک بوو دەنکی وردی وەکو زەنگیانەی لێ دەوەرێ، لە کوردەواری خۆمان پێی دەڵێن (قەرەجە) بەزۆری لە هیند و چین هەیە.

ڕازیانە: گیایەکی سەوزە، دەنکی وەکو گەنم زەردە لە هیندستاندا هەیە، لای خۆشمان ئەگەر بیچێنی دەڕوێ.

چلەگیر: ئەگەر ئافرەتێک منداڵی ببێ، منداڵێکی دیکە چووبێتە لای بۆنی کردبێ، ئەمە پێی دەڵێن (چلەگیر).

سەرچاوەکان:

١- حاجی ڕەوف سابیر. لەدوو چاوپێکەوتن ڕۆژی (٢٨-٣٠) ی خەرمانانی ١٩٨٦.
٢- حاجی محەمەد ڕەشید، کە ئێستا دوکانی لەناو قەیسەری هەولێرە و تەمەنی لەدەوری (٦٠) ساڵ دەبێ. لە قسەکردنێک لەگەڵیدا وتی (شێخ شەریف) کە (٢٥) ساڵێک دەبێ مردووە لە مزگەوتی خانەقا بوو، دەرمانی بۆ ئەم جۆرە نەخۆشییە دەگرتەوە، لە هەندێک جۆرە گوڵ، وەک گوڵی (ئەشرەفی) و (گوڵەباخ).

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری تەندروستی و کۆمەڵ، ژمارە (٣) ساڵی ١٩٨١ بڵاوبۆتەوە.

بەیتاری و بەیتارەکانی هەولێر

ئەحمەد حەیران

بێگومان فۆلکلۆر و کەلەپووری هەر میللەتێک هەڵقوڵاوی بیر و بۆچوونی تاکەکانی ناو ئەم کۆمەڵەن. ئەمانەی لەهەموو کەس زیاتر بەر زەبر و زەنگ و ئاستەنگی و ناسۆری ژیان کەوتوون. جا چ بەدیاردە کۆمەڵایەتییە دەستکردەکانەوە بێ یان بە دیاردە سروشتییەکانەوە. ئەگەر فۆلکلۆریش پانتاییەکی گەورەی داگیر کردبێ لە ئەدەبی هەر میللەتێک ئەمەش دیارە بە زمانی زۆربەی زۆری خەڵک دەربڕاوەو لە گێژاوی بیرئاڵۆسکاوی بە دوورکەوتۆتەوە و نەخشەی بۆچوونی زۆربەی کۆمەڵانی خەڵکیشە لەبەر ئەمە ناتوانین تخووبی بۆ دابنێین.

ئەگەر دڵیشمان بەمانەوە ئاو نەخواتەوە، ئەوا خۆ فۆلکلۆر توانیویەتی خاسیەت و تایبەتێتی شەقڵی ڕەسەن بەگەلانی سەر گۆی زەوی بنووسێنێ و مۆرکی جیاوازی ناوچە لەگەڵ ناوچە هەڵبگرێ و ئاوێتەی بیری زۆربەی کۆمەڵ بێ، هەر بۆیەشە دەبینین لەهەموو کات و سەردەمێک خەڵک زیاتر متووی بەمەوە دەبێ کە ڕۆشنبیرییەکە هی خۆی بێ و دوور لە داتاشین و دەستکرد. ئەمەش هەر لەبەر ئەمەیە چونکە خۆی بەردی بناغەی داڕشتووەو لەگەڵ سەلیقەی خۆی دەگونجێ هەروەک چۆن لە کوردەواری خۆمان دەڵێ "بەرخی دوایی زووتر بەداکی دەکەوێتەوە". ئەمەش وایە چونکە ڕەسەنە میللەت لە هەمو دیاردەکانی تر زووتر پێی شاد دەبێ و پەنجەی ئەمری بۆ درێژ دەکا. ئەمەی لێرەدا دەمانەوێ بیدرکێنین خستنەڕووی لایەنێکی بزرە لە ئەدەبی فۆلکلۆری گەلەکەمان، کەوا دیارە بەدەم بێ دەنگییەوە هەڕەشەی لەناوچوونی لێ دەکرێ و خەریکە ژەنگ هەڵبێنێ ئەمیش (پیشەی بەیتارییە لەناو کۆمەڵەکەمان) بێگومان دەرخستنی لایەنێکی لەم بابەتە هەروەک دەزانین نوێیە و بۆیەکەم جار لەسەری دەنووسرێ ئەگەر کەم و کوڕیشی گرتبێتە خۆی، ئەوا ئەمانەی لەم بوارەدا ئەسپی خۆیان تاو دەدەن دەتوانن شتی نوێی بخەنە سەر و لایەنە بێ هێزەکانی بۆ جاری تر خاشەبڕ بکەن جگە لەمەش لەوانەیە زۆر کەس خستنە ڕووی ئەم جۆرە بابەتە بە شتی نابەجێ بزانێ. بەڵام خۆی، لە ڕاستیدا نابێ وابێ چونکە ئەمە سامانی نەتەوەیە.

دەبێ داکۆکی لەمانەوە بکرێ و بەشێلگیرییەوە پارێزگاری لێ بکرێ، چونکە ئەم کۆمەڵەی ئێستا دەیبینین چەندان ساڵ پێش ئێستا ئەم جۆرە کۆڕە نەبوو، هەروەها جگە لەمەش ئەم نەوعە پیشەیە بەشێوەیەکی یەکجار زۆر لەناو کۆمەڵی کوردەواریمان باوەو تاوەکو ئێستاش بەجۆرێکی بەردەوام خەڵک ئەگەر جێگەیەکیان شکستی بێنێ. ئەوا ڕوودەکەنە لای بەیتاردەکان هەر چەندیش ئێستا هۆیەکانی چارەسەرکردنی ئەم لایەنە بەهۆی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا زۆر گۆڕانی بەسەردا هاتووە و ڕێبازی نوێی تێدا بەکاردێ، بەڵام لەبەر ئەمەی ئەم پیشەیە وەکو نوشتە و کشتەک شتێکی جادووگەری نییە و بەڵکو ئەنجامەکەی بە بەر چاوەوەیە. تاوەکو ئێستا بەیتارزانەکانی کورد ژیانی دەیان کەسیان لەئاخ و داخ ڕزگار کردووە و قاچ و دەستی چەندان کەسیان لە ژان و ئازاری ناوجێ و بالینگان هەڵاواردووە، بۆیە هەر کاتێک لەم لایەنەوە شتێ دەربڕدرێ، پێویستە زۆر بە

شانازییەوە باسی بەیتارە پسپۆڕەکانی کورد بکرێ و ژیان نامەیان بخرێتە سەر کاغەز و وێنە و بیر و ڕاو کردارییان لەمۆزەخانەکان بپارێزرێ. ئەمەش ئەرکێکە دەکەوێتە ئەستۆی ڕۆشنبیرانی کورد و ئەمانەی دەرک بەگرنگی ئەم لایەنە دەکەن. بۆیە پێویستە هەر کەس بەگوێرەی شارەزایی لەناوچەی خۆی بەژیان نامە و کردارو بیر و ڕاکانی بەیتار زانەکان لە ناوچەکەیان دەستی یارمەتی بۆ دەولەمەندکردنی کەلەپووری نەتەوەکەی درێژ بکا کە هەم خزمەتی گەلەکەی دەکا و هەم خزمەتی مرۆڤایەتیش دەکا، بۆیە ئێمەش لێرەدا زۆر بەشانازییەوە ناوی چەند بەیتار زانێکی دەشتە بەپیت و فەڕە کاکی بەکاکییەکەی هەولێر دەخەینە ڕوو کە لەمانە هەندێکیان ماون هەندێکی تریشیان ماڵئاوایییان لە ژیان کردووە بێ ئەمەی هیچ شتێک لە دوایان جێ بمێنێ و ئاسەوارییان ڕەش بۆتەوە و ئاگردانییان کوێربۆتەوە لەمانەش:

١- حاجی حەمەد ئەمین لە گوندی قەپران. نەماوە.
٢- عومەر کێخوا عەلی لە گوندی شێراوە. نەماوە.
٣- ڕەحمان لۆری لە گوندی قونیان. نەماوە.
٤- حاجی عمر لە گوندی کلاوڕەش.
٥- حاجی حەسەن لەگوندی کۆزە پانکە. ماوە.
٦- حاجی عومەر کاکە لە گوندی دینگاوەی دەشتی قەراج.
٧- قادر حەمبار لە هەولێر. نەماوە.
٨- حاجی عوسمان لە گوندی شەمشولە - نەماوە.

هەروەها جگە لەمانە لەوانەیە هی تریش هەبێ بەلام ئێمە بەرچاو و گوێمان نەکەوتبێ بۆیە دەرخستنی ئەمانە دەکەوێتە ئەستۆی ئەمانەی ناوبانگ و دەنگ و باسیان دەزانن.

لێرەوە بەرەو ناوەڕۆکی بابەتەکە دەڕۆین، بەلام پێش ئەمەی بە تەواوی بخزێینە ناوی دەمەوێ کورتە پێناسەیەکی بەیتاری بکەم، بەیتاری خۆی بریتییە "لەم پیشەیەی کە یەکێکی شارەزا دەیکا بۆ چاک کردنەوەی شکستی لەشی مرۆڤ یاخود ئاژەڵ". شکستییەکانیش بەزاراوەی سەر زاری بەیتار زانەکان ئەمانەن:

١- شکان.
٢- لەگەڵ چوون، وەرگەڕان یان لەدوو چوون.
٣- قەڵەشین.
٤- دەمار وەرگەڕان.
٥- گۆشت پچڕان.

ئەگەر ئەمانە لە هەر شوێنێکی لەش ڕوویبدابایە ئەوا لە لایەن بەیتارەکانەوە چارەی خۆی بەگوێرەی لێکدانەوە و بیر و بۆچوونی خۆیان بۆ دادەنرا. ئینجا لێرەوە با بزانین تا چ ڕادەیەک ئەمە چەسپ دەبێ ئەگەر شکستییەک لەم جۆرە بابەتانە ڕوویبدابایە. بۆ ئەمەش بەڕیز دیاردە گرنگەکانی ئەم لایەنە دەخەینە ڕوو.

١- گۆزینگ:

شکان لەم جۆرە شوێنە کەمە بەزۆری لەگەڵ چوون لێیا ڕوودەدات. لەگەڵ چوونیش بریتییە لە: ترازانی دوو جومگە لەسەریەک. کە نیشانەکانیشی بەم جۆرەیە: پەنجەکان ناتوانن بجوولێن، دەمارەکانیش هەڵدەستن و ئەستوور دەبن.

چارەکردنیشی بەم جۆرە بۆ دانراوە. نەخۆشە و لەسەر پشت درێژ دەکرا پێ دەخرایە ناو قوڕتی پێی تاوەکو نەجوولێ، ئینجا بەهێز سپلکی قاچی ڕادەکێشرا. لەگەڵ ئەم ڕاکێشانە جومگەکان تەقەیان لێوە دەهات و دەگەرانەوە شوێنی خۆیان وەک لەوێنەی (١) دیارە.

٢- کلاوەی چۆک:

بە وتەی بەیتارەکان ئەم شوێنەی (گە) بێ ناشکێ. واتە دوو جومگە بەیەکەوە بەسترابن. ئەمەش بەتەواوی لە ئەژنۆدا هەیە چونکە دوو جومگە بەهۆی کلاوەی چۆکەوە بەیەک بەستراون. بۆیە بە زۆری لەگەڵ چوون لەم جۆرە شوێنانە ڕوودەدات واتە دوو جومگەکە لێک دەترازێن. لەکاتێکیش ئەم جۆرە شکستییە ڕوویدات لەشوێنی وا بەم شێوەیە چاری کراوە. نەخۆشەکە لەسەر زگ درێژ دەکرا بالۆرەیەک لەشێوەی بالیف بە پارچە پەڕۆکان بۆیان دەکرد. دەخرایە نێوان هەردوو جومگەکان یەکێکیش ڕانی دەگرت بۆ ئەوەی نەبزوێ. ئینجا بەتوندی لاقی بۆ دواوە دەنوشتایەوە، بەم جۆرە جومگەکان دەهاتنەوە شوێنی ئاسایی خۆیان لەگەڵ ئەم کردارە تەقەیان لێوە دەهات.

٣- ڕان:

هەروەک دەزانین ڕان گەورەترین و بەهێزترین ئێسکی لەشی مرۆڤە.

بۆیە ئەگەر هەر ئێش و ئازارێکی زۆری پێ بگا، ئەوا لەوانەیە بەتەواوی مرۆڤ پەک بخاو لە کاروکاسبی دووری بخاتەوە، بەڕۆڵی ئەوەی شوێنێکی گرنگ و ترسناکی هەیە، زۆر جار وابووە ئەگەر شکستی لەم جۆرە شوێنانە ڕوویدابوایە، ئەوا ئەم کەسە تووشی سەقەتی دەهات و تاوەکو ژیانی کۆتایی دەهات بەدەست ئەم بێزارییە دەتلایەوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشا بەیتارانی کورد بەرانبەر ئەم ئاستەنگە دەستەوئەژنۆ دانەنیشتوون و بەڵکو چاری خۆیان بۆ داناوە.

با بزانین چۆن؟ ئەگەر ڕان بشکابوایە، ئەود شوێنەکەیان بەئاو و سابوون زۆر بەپاکی دەشوشت، ئینجا چوار پەلە داریان دەهێنا بەشتێک دەیان تاشی تا بەتەواوی ڕێک دەبوو بۆ ئەوەی نەوەک ئازار بە نەخۆشەکە بگەیەنێ. زۆر جار پەلە قامیشیشیان بەکار دەهێنا. ئینجا لەسەر گازی پشت درێژیان دەکرد و کارە موویان لەهەر چوار دەوری ڕانی دەئاڵاند، لەپاشا پەلە دارەکانیان لەسەر کارە مووەکە دادەناو بەتوندی بە پەڕۆکی سپی دەیانپێچا. لەدوای ئەمە دوو توورەگەی باریکی پڕ خۆڵیان دەهێنا دەیانخستە ئەم لاو ئەو لای ڕانە شکاوەکە و بە بەنێک یان هەر شتێکی تر کە بۆ ئەم جۆرە کارە بشیایە دەیان بەست. ئەمە بۆ ئەوە بوو تاوەکو جووڵە نەکا. بەم جۆرە دەمایەوە تا ماوەیەک. زۆرجار وادەبوو لەم ماوەیە سەری پەنجەکان و قاچی ئەستوور دەبوون. ئەمەش لەبەر ئەوەی گەرم دادەهات بۆ ئەمەش ئاوی ساردیان بەکار دەهێنا بەسەری پەنجەکانیان دادەپرژاند بۆ ئەوەی بنیشێتەوە. پێویستە ئەمەش بگوترێ کە بەستنی شوێنە شکاوەکان چ لە ڕان و چ لە شوێنەکانی تر دەبوایە پاش هەفتەیەک تۆزەک شل بکرابوایەوە. لەپاش چواردە ڕۆژ بە زەریفی واتە بە تەواوی شل دەکرایەوە. هەروەها دەبوایە ئەم کەسە هەتا دوو سێ مانگ کار نەکات.

٤- نێک:

هەروەک وتمان ئەم شوێنانەی جومگەبێ شکانی کەمە. لێرەوەش ئەمە هەیە چونکە جومگەی ڕان دەچێتە ناو قۆرتی سمت. جومگەیک پێک دێنی پێی دەڵێن (شەقۆڵگە) بۆیە بەزۆری لەکاتی ئازار گەیشتن بەم شوێنە واتە نێک. لەگەڵ چوون ڕوو دەدات ئەمەش دوو جۆری هەیە. (جۆرێک بۆ سەرەوە) (جۆرێک بۆ خوارەوە) ئەگەر بۆ سەرەوە بێ ئەوا جومگەکە لەشوێنی خۆی دەردێ و بۆ سەرەوە دەڕوا. لەم حاڵەتە بەم شێوەیە چاری دەکرا. نەخۆشەکە بەپێوە ڕادەگیرا. ئینجا یەکێکی تر. ئەمیش هەر بەپێوە قاچی دەخستە سەر قاچە لەدوو چووەکە. ئینجا هەردووکیان لەیەک دەپێچران و نەخۆشەکە دەستی دەخستە سەرشانی زەلامەکەی تر، ئەمیش دەستی دەخستە بن هەنگڵ و باڵی. بەتوندی ڕایدەتەکاند بۆ سەرەوە. ئەو حەلە جومگەکە قرەی لێوە دەهات و دەگەڕایەوە شوێنی خۆی ئینجا قیروزفتی لێدەنرا بۆ ئەوەی ژانەکەی بشکێ. هەروەک لەوێنەی ژمارە دوو دیارە.

بەڵام ئەگەر بۆ خواردوە بهاتابوایە ئەم کاتە قاچێکی لە قاچێکی درێژتر دەبوو. بەم شێوەیە بەئاسانی هەستی پێ دەکرا.

چاریشی ئەمەبوو بەڕاست و ڕاستی درێژ دەکرا. یەکێک سواری ئەژنۆی دەبوو توند دەیگرت نەوەک بزوێ. ئینجا سێ چوار پێلەقەی بەتوندی لەژێر قاچی دەدرا لەگەڵ ئەم لێدانە جومگەکە دەگەڕاوە شوێنی خۆی. ئەوسا قیر و زفتەکی لێدەنرا بۆ ئەوەی ژانی بشکێ لەپاشا بەخۆی بەری دەدا.

ئەگەر بەم شێوەیەش جومگەکە نەگەڕابوایەوە شوێنی خۆی. ئەم کاتە هەردوو ئەژنۆیان لێک دەپێچا و پێستێکی مەڕ یا بزن دەهێنرا، دەخرایە ناوگەڵیەودو پڕی هەوا دەکرا. لەگەڵ ئەم هەوایە هەردوو لایێکی لێک دەکشا و جومگە لەگەڵ چووەکە دەگەڕایەوە شوێنی خۆی.

٥- پەراسوو:

هەرودک ئاشکرایە دەفەی سنگی مرۆڤ چەند ژمارەیەکی پەراسوو تێدایە کە ژمارەیان دەگاتە (٢٤) پەراسوو ئەمانە جووت جووت بە (١٢) بڕبڕەکەی ناوچەی سنگەوە جومگاون لەدواوە. بەڵام (١٤)ی پێشەوە بەهۆی پارچە کرکراگەی بچووکەوە یەکسەر بەدەفەی سنگەوە بەستراون. ئینجا زۆر جار بووە بەهۆی کاری گران یان شتی قورسی کەوتن. هتد... ئەم پەراسووانە شکاون لەکۆنیش ئەگەر پەراسوو بشکابا تەنیا چاری ئەوەبوو قیر و زفتەکەیان لەشوێنە شکاوەکە دەنا تاوەکو یەکتری دەگرتەوەو ژانی

دەشکا. بەڵام پێش ئەوەی قیر و زفتەکەی لێ بنرێ، دەبوایە بەجوانی بەئاوی شلەتێن و سابوون بشۆردرێ.

٦- دەمار لەپشت وەرگەڕان:

ئەمە تەنیا لەپشت ڕوونادات بەڵکو لە شوێنی تریش وەک مل و پشتی پێ و هتد... نیشانەکانیشی ئەوەیە نەخۆشەکە بەخواری دەڕوا ئەگەر لە پشتی بێ. لە ملیش هەروایە خوار دەبێتەوە هەست بەئازار دەکا چارەکردنیشی لەکاتی خۆی بەم جۆرە بووە. ئەگەر دەماری لەپشت وەرگەڕابوایە ئەوا کابرایان لەسەر زگ درێژ ددکرد قاچێکی دەخرایە سەر ناوەندی پشتی ئینجا بەپێچەوانەوە قاچێکی لای ڕاستی لەگەڵ دەستێکی لای چەپی دەگیراو بڵند دەکرا واتە بەیتارەکە قاچ و دستەکەی بۆلای یەکتری ڕادەکێشا بەم جۆرە دەتەقی و دەهاتەوە شوێنی خۆی وەک لەوێنەی ژمارە سێ دا دیارە.

بەڵام ئەگەر دەماری مل بوایە ئەوا تەنیا بەگرتن چاری دەکرا هەروەها جگە لەمەش زۆر جار وابووە گەیەکانی پشت لەیەک ترازاون یان چوونەتە ناو یەکتری بۆ چاری ئەمە دوو بەرمیل یان هەر شتێکی تر کە بە قەدەرایی ئەم دوو بەرمیلە بەرزبوایە بەڵام نەک ئەم بەرمیلە گەورانەی نەوتی یان گازی بەڵکو هی لەمانە بچووکتر هەیە دەیان هێنا دارێکیان لەسەر ڕایەر دەکرد واتە درێژ دەکرد ئینجا نەخۆشەکەیان زگاوزگ ددخستە سەردارەکە بەڵام نابوایە دەستی بگەیشتابوا سەر زەوی ئینجا بەیتارەکە پشتی مل و قوونە جۆڵەی توند دادەگرت لەگەڵ ئەم داگرتنە گەیەکان واتە بڕبڕەکان تەقەیان لێوە دەهات و دەگەڕانەوە شوێنی خۆیان ئەمەش هەروەک لەوێنەی ژمارە چواردا دەردەکەوێ.

٧- مل:

هەروەک دەزانین مل شوێنێکی کاریگەری لە لەشی مرۆڤ بەرکەوتووە. جابۆیە هەر ئازارێکی پێ بگا ئەوا بە زەحمەت چاک دەبێتەوە.

(شوێنی دانانی بالیف)

بە زۆریش ئەم شوێنانەی مل کە شکستییان لێ ڕوودەدا (کلیلەی ملە). ئەم کلیلەیەش لەبەر ئەوەی ناسکە دەشکێ. لە کۆنیشا ئەگەر شکستی لەم شوێنە ڕووی بدابوایە بەم جۆرە چاریان دەکرد بالیفێکیان بە پەڕۆک دروست ددکرد و دەیانخستە بن باڵی نەخۆشەکە بۆ ئەوەی لەگەڵ جێگە شکاوەکە یەکسان بێ و قۆڵی زۆر نەیەتە خوارەوە نەوەک ئازاری پێ بگا. ئینجا قیرو زفتەکەیان لەجێگە شکاوەکە واتە کلیلەی مل دەدا تاوەکو ژانی دەشکا.

٨- پیل:

ئەمە ئێسکێکی سێ گۆشەی تەختە پێی دەڵێن (دەفە) کە دەکەوێتە دیوی پشتەوەی لەش، بۆشاییەک لەبەیەک گەیشتنی ئێسکی دەفە و چەڵەمە هەیە. پێی دەڵێن (سەرەوتە چاڵ) کە ئێسکی بازووی دەچێتەوە ناو واتە جومگەی بازوو. ئینجا زۆرجار وادەبێ بەهۆی ئازار گەیشتن بەم شوێنە. ئەم جومگەیە لەشوێنی خۆی دەترازێ و لەگەڵ دەچێ. شکانیش بۆیە لەم شوێنە ڕوونادات چونکە ئێسکی دەفە پانە. واتە پیل لە کاتێکیش ئەگەر ئەم جومگەیەی چووەتەوە ناوی لەشوێنی خۆی بترازابوایە. ئەوا بەم جۆرە چاریان دەکرد. کابرایان لەسەر گازی پشت درێژ ددکرد بەیتاردکە پاژنەی قاچی ددخستە بن باڵی نەخۆشەکە و توند دەستی بۆ خۆی ڕادەکێشا. بەم کارە جومگەکە دەهاتەوە شوێنی خۆی.

٩- هەنیشک:

هەروەک دیارە، ئەمە بریتییە لە شوێنی بەیەک گەیشتنی هەردوو سەری ئێسکی بازوو و باسک کە بەهۆی جومگەکانی سەریانەوە دەجومگێن و بەیەک دەگەن. لەبەر ئەوەی ئەم جۆرە جێگایانە (گەنە) واتە شوێنی بەیەک گەیشتنی دوو جومگەن، شکان کەم ڕوو دەدات. تەنیا لە هەڵوێستی زۆر ناخۆش نەبێ. بۆیە بەزۆری ئەم دوو جومگانە لەیەکتری دەترازێن و لەگەڵ دەچن. چاری ئەم جۆرە شکستییانەش تەنها ڕاکێشانە. تاوەکو ئەم جۆرە شکستییەش تەنها ڕاکێشانە تاوەکو جومگەکان دێنەوە شوێنی خۆیان. هەروەها ئەگەر شکستێ لەم جۆرە شوێنانە ڕوویدات، تاماوەیەکی زۆریش نەهێنرابێتە لای بەیتار، ئەوا بەم شێوەیە چاریان کردووە. پێشەکی ددبوایە ماسییەک بێنن بەبێ هیچ دەست لێدانێک ورد وردی بکەن. بەڵام ماسی ڕووبار نەک، هی ئەم لاو

ئەولا. ئینجا لە شوێنەکەیان دەنا پێوەی دەمایەوە بۆ ماوەی (٢٤) کاتژمێر. بەم جۆرە شوێنەکە نەرم دەبۆوە. ئەوسا نەخۆشەکەیان لەسەر گازی پشت درێژ دەکرد. یەکێک توند بازووی دەگرت تا نەبزوێ. بەیتارەکەش دەستی وەیاخود بلێین مەچەکی دەگرت و بۆ خۆی ڕادەکێشا، بەم جۆرە جومگە لە شوێن ترازاوەکان دەهاتنەوە شوێنی خۆیان.

١٠- باسک:

لەدوو ئێسکی درێژ پێک دێت پێیان دەوترێ (زەندوکوڕە). زەند درێژەکەیانە دەکەوێتە لای پەنجەکانی دەست ئەویتریشیان دەکەوێتە لای پەنجە گەورە. بەڵام بەیتارەکان بەم هەردوو ئێسکە بەیەکەوە دەڵێن (شەپکە).

لەوانەشە هەردووک لەشەپکەی دار بچن، بۆیە وای پێ بڵێن. ئینجا زۆر جار وایە ئەم ئێسکانە دەشکێن ئەمەش دوو جۆری هەیە: ئەگەر ڕاستەوڕاست واتە بەدرێژی شکا، ئەوا تەنیا (قیرو زفتی) لێ دەنێن. بەڵام ئەگەر بەجۆرێکی تر شکا کە پێی دەڵێن (گردەبڕ)، ئەوا گرتنەوەی دەوێ. هەروەک بەیتارەکان دەڵێن. شێوەی گێڕانەوەکەشی بەم جۆرەیە: لەپێشا شوێنەکە بەئاو و سابوون دەشۆرێ. لەدواییدا بەدەست پێدا هێنان ئێسکەکە دێنێتەوە شوێنی خۆی و (کارە مووی) لەسەر دادەنێن (واتە مووی کارێ). لەدواییدا بە پەڕۆکێکی سپی خاوێن دەیپێچین. ئینجا چوار پەلە داری چاککراو دەهێنین بە بەن سەرەکانیان دەهۆنینەوە. بەڵام دەبێ تۆزێ بەینیان هەبێ واتە نابێ هەر چوار بە تەنیشت یەکەوە بن بەتەواوی دەیانخەینە سەر شوێنە شکاوەکە و ئەم سەر و ئەو سەریان گرێ دەدەین و دیسانەوە بەشتێک دەیپێچین. ئەمە نابێ دەستی لێ بدرێ تا ماوەی (١٥-٢٠) ڕۆژ. بەڵام ئەگەر ئەستوور بوو، یان ژانی کرد ئەوا لەپاش هەفتەیەک تۆزێک شل دەکرێتەوە. هەروەها بەهەمان شێوە ئەگەر ئێسکی (بازوو)ش شکا، چارە دەکرێ. ئەمیش کارەموو لەگەڵ پەلەداری بۆ بەکار دێنین.

١١- زەنگە:

ئەمە پێی دەڵێن (مەچەک) کە لە هەشت ئێسک پێک هاتووە. دەبێ بەدوو ڕیز هەر ڕیزێکیش چوار ئێسکی تێدایە. ئەمانە لەگەڵ یەکترو لەگەڵ ئێسکەکانی تەنیشتیانەوە بەهۆی چەند بەستەرێک بەیەک دەگەن. بەشێوەیەک کە جوولەی هەریەکەیان ئاسان بێت. بۆیە لەم شوێنە شکان کەم ڕوو دەدات. تەنیا لەگەڵ چوون نەبێ ئەمیش بەم شێوەیە لەلایەن بەیتارەکانەوە چاری بۆ دانراوە. یەکێک هەنیشکی توند دەگرت تاوەکو نەجوولێ. ئینجا بەیتارەکە دەستێکی دەخستە ژێر زەنگەیەوە بەدەستەکەی تری پەنجەی دەستی دەگرت و بۆ خوارەوەی ڕادەکێشا بەم جۆرە ئێسکە لەگەڵ چووەکان دەگەڕانەوە شوێنی خۆیان. هەروەها بەم شێوەیە ئەگەر پەنجەکانی دەست و پێ لەگەڵ چووبان ئەوا بەڕاکێشان دەهێنرانەوە شوێنی خۆیان. بۆ نموونە ئەگەر پەنجەی گەورەی دەست لەگەڵ بچووبایە ئەوا بەم شێوەیە بەیتارەکان دەیانگەڕاندەوە بۆ جێگەی خۆی. بەنێکیان لە پەنجەکە دەخست و دەستێکیان دەخستە سەر بەنەکە ئینجا ڕایان دەکێشا جارێک بۆ خوارەوە جارێک بۆ سەرەوە تاوەکو دەتەقی بەم جۆرە چاک دەبۆوە....

لە کۆتایی ئەم باسە پێویستە ئەمە بگوترێ کە بەیتاری تەنها مرۆڤ ناگرێتەوە، بەڵکو ئاژەڵ و مەڕ و ماڵاتیش دەگرێتەوە لەبەر ئەمەی بەیتارەکان چارەسەری شکستییەکانی ئەمانیشیان کردووە.

فەرهەنگۆک:

شێلگیری: بەردەوامی.

قرپە: تەقە.

گە: شوێنی بەیەک گەیشتنی دوو جومگە. مفصل.

ڕایەر: ڕایەڵ، درێژ، ڕایەر کردن "ڕایەڵکردن" درێژ کردن. ڕاخستن.

کارە موو: مووی کاریلەی بزن. ئەمە لەبەر نەرمی بە کاردەهات.

جومگە: جومگە. بەگوێرەی جیاوازی ناوچەکان دەگۆڕێ.

تێبینی:

ئەم زانیاریانەی لەم بابەتە خراونەتە ڕوو دەربارەی بەیتاری هەمووی لەسەر زاری بەیتار (حاجی عومەر کاکە) لە گوندی دینگاوەی دەشتی قەراج لە گەلاوێژی ١٩٨٥ تۆمار کراوەو کۆکراوەتەوە کە تەمەنی (٧٠) ساڵ دەبێ.

هەروەها سوودیش لە سەرچاوەی تەندروستی دیکەش وەرگیراوە.

حاجی حەمەدەمین بەیتار

دکتۆر مەولود ئیبراهیم حەسەن

ڕۆژگاری ئەمڕۆش کە سەدەی بیستەمە، پاش ئەوەی ئەم هەموو کۆلیژ و خوێندنگایانە لە پان و بەرینی ئەم زەوییەدا کراونەتەوە، سالآنە چەندین هەزار پسپۆر و تایبەتکار و تایبەتمەند، لەبەشە جۆراو جۆرەکانی ژیان لە وڵاتە جۆراو جۆرەکانەوە دەکەونە کار، هێشتا ... ئەم هەموو دەرچووانە تێرایی پێویستییەکانی کۆمەڵ ناکەن! جا ئەمە باری ژیانی وڵاتە پێشکەوتوو ڕوو لە گەشەکان و دەسەڵاتدارەکان بێ، خۆ وڵاتە پاشکەوتوونەتەوە ژێردەستەکان، لەم ڕووەوەش وەک هەموو ڕووەکانی تری ژیان، هەر بەدەست نەبوونی پسپۆڕ و قات و قڕی تایبەت کارەوە دەناڵێنین!!

جا ئێمە ئەگەر تەنیا گۆشەی تەندروستی و حەکیمکاری وەربگرین و چاوێک بە کوردەواری سالآنی کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم بگێڕین، کە هێشتا ژیانی زۆری ئەم خەڵکە لەسەر مەڕداری و جووتکاری بوو، جا ئەوی ڕۆژێ نە زانکۆ و ئامۆژگایەک هەبوو نەهیچ جۆرە خوێندنگایەک تا پسپۆڕ و

لێزانان بەڕەڵڵای نێوخەڵک بکات. جا کە نەخۆشی و دەرد و شکستیش دۆستی دێرینەی مرۆڤە و لەهەر کوێ مرۆڤ ژیابێ، دەرد و نەخۆشیش لەوی یەخەگیری بووین! مرۆڤیش بۆ خۆشترکردنی ژیان و پاراستن لە نەخۆشی پەنای بۆ زۆر شت بردووە، هەر لەجادوو خەرافات و ئەفسانە و ئایینەوە بگرە! هەتا زانست و هونەر، هەر هەمووی بەکارهێناوە، بەڵام لەمانە لەهەمووان بەربلاوتر و خەڵکیی تر، زانستی تاقیکردنەوە و کارە! جا چونکە ژیان بۆخۆی قوتابخانەیەکی بێ حوجرەو مێز و

کورسی و مامۆستا و بەرنامە و ئەلف و بێیە! لەنێو ئەم قوتابییانەش شاگردی وا هەڵکەوتووە! بێ ترس دەتوانین بڵێین: گەیشتوونەتە پلەی (وەستا - استاد)یی. جا هەر ئەم نەخوێندەوار و بێ بەڵگەنامانە هێندە بەزانایی و دڵسۆزی و بەردەوامی خزمەتی خەڵکیان کردووە، بەبێ جیاوازی و بە خۆڕاو لەخۆڕا وەکو - خدری زیندە- بەهانای لێقەوماو و دەردەداران ڕاگەیشتوون، بێ منەت و ناز بەسەردا کردن، هێندەیان کاری پیرۆز کردووە، کە ئەم کارانە هەر لەدەست پیاوی فریشتە ئاسا دێت!!

ئەگەر ئەم جۆرە کەسانە (لە بەر بێ دەفتەری و بێ ناوو نیشانی) ون نەدەبوون، ئێستا وەکو ئەستێرە لە ئاسماندا دەگەشانەوە، نەک وەک (عەکسی قەمەر دەبوون لەنێو گۆمێکی لیخندا).

هەر لەنێو کوردەواری خۆماندا. ئەم قوتابخانەی ژیانە هێندەی (سەرسپی) و (ڕیش سپی) و (مامۆتک) و (تەبیب) و

(بەیتار) و (وەستا)و حەکیم و نازانم چی و چی تێدا هەڵکەوتووە. کە نە لە ژمارە دێن و نە بەکەسیش دەژمێردرێن!! لەنێو ئەمانەدا (تەبیب) و (بەیتار)ەکان هەر بە ڕەنج و دڵسۆزی خۆیان بێ ژمارە خەڵکیان لە دەست سەقەتی و شەلی و گۆجی و گێڕی و مردن و زەمەتەیی ڕزگار کردووە. ئەوا ئەمڕۆش باسی یەکێ لەم بەیتارە بەناوبانگ و تەمەن پڕ خزمەتانە دەکەین کە نزیک بەشەست ساڵ بە بەردەوامی خزمەتی خواو خەڵکی کردووە.

ئەم بەیتارەش (حاجی حەمەدەمین حاجی حەسەن)ە کە سەرەڕای نەخوێندەواریی و بێ مامۆستاییشی ناوی بە هەموو وڵاتدا پەنگی دابۆوە. هێندە دەست سووک و شارەزا و وەستابوو لە بەیتاریدا. زۆر شکستی خراپ گیراوەی - نوژدار- ەکانی دەشکاندەوە و چاک دەکردەوە. ئەمەش ببووە هۆی ئەوەی کە نوژدارە دڵسۆزەکان زۆریان خۆش بووێ!!

چۆنیەتی فێر بوونی!!

هەموو لایەک ئەوە دەزانن! کە مرۆڤ پێشان پتر ژیانی لەسەر مەڕداری و جووتکاری بوو، لە کارکردنا زۆر پشتی بەستەزمان و چوارپێ و بەرزان دەبەست. بۆیێ ئەم بەستەزمانانە ئەوی ڕۆژێ لای مرۆڤ زۆر بەڕێز و نرخ بوون.

ئەگەر مردنی ئەسپێک، مردار بوونی مەڕێ، تۆپینی سەگێ، جووتیار یا مەڕدارێکی هۆڕەهۆڕ هێنابتە گریان لات سەیر نەبێ !! جا لەم ڕۆژ و سەردەمانە لە بیستەکانی ئەم سەدەیە، ماڵی حاجی حەمەمین، کە ئەوێ ڕۆژێ گەنجێکی مەڕدار و خوێن گەرم دەبێ!! جوانووێکیان قاپی دەشکێ، حەمەدەمینی گەنج و بەستەزمان دۆست، زۆر بە دڵسۆزی و گیانی پڕ بەزەیی و هەستی خاوەندارییەتییەوە خۆ لەگەڵ جوانوو خەریک دەکات و چاکی دەکاتەوە. ئەم بەیتارکارییەی بۆ جوانووەکە یەکەم کاری دەبێ، پاشان .... دایکیشی نێکی دەشکێ کە نێک شکانیش بۆ ئافرەت. ئەوی ڕۆژێ نەدەکرا لەدەست هەموو کەسی بنێن!! دیسان حەمەدەمینی گەنج قۆڵ و باسکی لێ هەڵدەکات و زۆر بە شێنەیی و لەسەرخۆیی ئەم جێگا ئەستەمە چاک دەکاتەوە. کە ئێستاش نێک بۆ نوژدارەکان بەم هەموو زانیاری و کەرستەوە لە نەخۆشخانەکان چاک کردنەوەی سەرکەوتوو نابن.

کە حاجی حەمەدەمین لەم دوو کارەی یەکەمجاری سەردەکەوێ، ئیتر هەم خۆی بڕوا بەخۆی دەکات و هەم خەڵکەکە بڕوای پێ دەکەن. دیارە خۆشی زەمینەی بوونە بەیتاری لەمێشک و دڵدا هەبوو... ئەویش وەک ڕەوشتی هێمنی و بیرکردنەوەی پێش دەست دانەکار، بیرتیژی و دەست گەرمی لەکار و دەست و دڵ و دەروون پاکی لەنێو کۆمەڵ و لەخواترسی بۆ ئایین و مرۆڤ دۆستی لەنێو خەڵکدا. سا پاش ئەم دوو سەرکەوتنە، شکستی مرۆڤ باڵدار و چوار ناڵ و دووسمان بێ ترسی چاک دەکاتەوە. جا بەرە بەرە ناوی بە بەیتار دەڕواو هەر لەسنووری گوندەکەی خۆیان نامێنی و لەهەر حەفتی و دوو گوندی کەندێناوەش ڕەت دەکا و هەموو وڵات دەگرێتەوە. بەتاریف و دەست نیشان کردنەوە لە جێگای زۆر دوور شکستی زۆر گران و هیوا براوی بۆ دێن، ئەویش بەڕێزەوە پێشوازیان دەکات و بەگیراوەیی و دڵی پڕ هیواوە بەڕێیان دەکات. واچاکە ئەوەش بڵێین کە وەستایی حاجی حەمەدەمین تەنیا لە سنووری بەیتاری بەند نەبووە، بەڵکە حەکیمکاریشی بەگەڵ دەکەوێ، جگە وەستایی لەکاروباری جووتیاری و مەڕداری و زۆر ڕووی تری ژیان.

چۆنیەتی کارکردنی:

ئەم جۆرە بەیتارانە عیادەیان نیە تا کات و شوێنی کارکردنیان دیاربێ. بەڵکە لەهەموو شوێنێک و لەهەموو کاتێکدا، نەخۆش و شکستیان دەهاتە لا، جا یان شکستەکەیان دەهێنا، یا ئەوەتە دەهاتن حاجی حەمەدەمینیان دەبرد کە لەماڵی خۆی بوایە، زۆر کوردانە پێشوازی دەکردن و بە ڕوویێکی خۆش و بەدڵێکی کراوە

وەری دەگــــرتنەوە. ســــەرەڕای گــرتنەوەی شکســتــەکــە زۆرجــار کــەرســتــەی پێــویــست بۆ شکست گرتنەوەش هەرچی با لەماڵی خۆی بۆی دەکـردن. ئەمـانەش هەمـووی بەخۆڕایی و لەڕێی خواو خەڵک، زۆر جـاریش کــە دەیانبــردە ئەو جێگایەی کە دەبوو شکســتەکەی لێ بگرێتەوە، لەوی پاش گرتنەوەو تەواوبوون کـەسـانی وا لەدەرگـای مــاڵ بەڕێیــان دەکــرد و نەیان دەگەیاندەوە ئەو جێگایەی لێیـان هێــنـاوە. ئـەویـش بـێ ئـەوەی بەســەرەخـۆی بێنی و خـۆی گـرژ بکات وەک ئەوەی بۆکـاری خـۆی هاتبێ، ملی ڕێگای دەگـــرت و دەگەڕایەوە ماڵ.

لەگـرتنەوەی شکســتــیش ئەو شتانەی بەکاری دێنا، زۆری ڕوون و کــەرە و هێلکە و هەندێ جــار پیستە و ماست بوو، ئەوە جگە لە پارچەی ســپـی و پاک ئەویش بۆ پێـچـانەوە لەگــەڵ خـۆشکردنی قامـیش و دار و تەختـە بۆ ڕاست گــرتنەوە و پێــچـانەوە لەگــەڵ ئامـۆژگـاری کـردنی نەخـۆش بۆ هەڵس و کــەوت کـردن، دیســان دیارکـردنی جۆری خـواردن و پارێز بۆ دانان.

ئەوە ئەگەر جێگای شکست ڕان و نێـک و پشـت و شـــان و مل بوایە، تەخــتــــەی نووستن و (دانیشتن)ی بۆ خۆش دەکرد و ئەو مــاوەیەی بۆ دادەنا کـە نەخـۆش دەبوایە پەیڕەوی ئامـۆژگــاری و پارێزەکانی بکات.

لــەم ڕووەوەش زۆری هــونــەر دەنواند و لەخـــۆوە هەر لەدار و تەختە شتی وای دادێنا کە نەخۆش زۆری ســـود لێ دەدیت بـۆ چاک بوونەوە.

بەم جۆرە نزیک بەشەست ساڵ حـاجی حـەمـەدەمین بێ پسـانەوە لەخۆڕاو بەخۆڕایی خزمەتی خەڵکی کـرد. ئەگـەر ناو و ژمـارەی ئەو کەسانەی حاجی حەمەدەمین چاکی کـردوونەتەوە بنووسرابا، ئێســتـا دەردەکـەوت، کـە چ ژمـارەیەکی زۆری خـەڵک بەدەسـتی حـاجی حــەمـــەدەمین لەدەست مــردن و سەقەتی و شەلی و گێڕی و گۆجی و خـواری و نەخـۆشی و زەمـتـەیی ڕزگـاریان بووە، هەم خـۆیان لەم ئازارانە ڕزگاربووین هەم کـۆمـەڵ و خـاو خــێـزانیش لە نەخــۆش و زەمتەیێ!

حاجی حەمەدەمین لەسـایەی ئەم خزمـەتانەی زۆر لەکاربە دەست و نۆژدارەکان دەناسی، هەر بۆیش زۆر جـار داوای ئەوەیان لێ دەکـرد کـە دایبــمــەزرێن و مـــووچەیەکی بۆ ببـــڕنەوە، کــەچی لەوەڵامــــدا دەیگوت: (خــێـری خـۆم بە پارەی حکومــەت نادەم!) بەڵام ئەگـــەر شکستێکی خراپ گیراوە هەبا سەر لەنوێ جــێگاکــەی دەشکاندەوەو دەیگرتەوە، زۆر کــەس لەم جــۆرە کــەسـانە ئێسـتـا چاک بووینەوەو هەست بە شکـستی خۆیان ناکەن.

ئەو نەخـۆشی و شکسـتـانەی حـــاجی حـــەمــــەدەمین چاکی کردوونەتەوە:

جۆری شکستەکانی مرۆڤ:

أ-١- شکانی دووکەرت.

١- شکانی هورد بوون.

٣- قەشەشتن، دەرزبردن.

٤- لەگەڵ چوون

٥- لێـک ترازانی جــــومگـە و داکەلانی.

٦- دەمــار وەرگــەڕان و ســواری یەکتر بوونی دەمار.

٧- شکانی بێ برین.

٨- شکانی بە برین.

ب- حەکیمکاریەکانی تر:

١- ددان کێشان و دەرمانکردنی.

٢- نەخۆشییەکانی پێستە.

٣- هەندێ نەخۆشی گەدە.

٤- هەندێ نەخۆشییەکانی چاو.

٥- دەرمانکردنی سووتان.

٦- هەندێ جــار دەرمـــانکردنی مایبیسری.

٧- خوێن بەردان.

٨- دەرمـانکردنی کـولکی هەمـە جۆر.

بۆ بەستەزمانان

١- گــرتنەوەی شکــســتی ئاژەڵ، ئەگەر زانیبای چاک نابێتەوە دەیگوت سـەری ببــڕن، با لەم ئازارە ڕزگاری ببێ، جا گۆشتی خورابا یان نەخورابا.

٢- نەخۆشییەکانی پێستە.

٣- خەساندنی نێرەکانیان.

٤- خوێن بەردانی کاتی پێویست.

ئەم کـــارانەی هەمــــووی بە کەرستـە و داودەرمانی کوردەواری دەکــرد. ئەگــەر لەپاش گــرتنەوەو دەرمـــان کـــردنەکــــە، پارێز و

ئامۆژگارییەکانیان نەشکاندبا. زۆر چاکی و لەکاتی دیاریکراودا چاک دەبوونەوە. هەر بەتاقیکردنەوەی خۆشی دەیزانی چەند پارچە ئێسک لە لەشی مرۆڤ و ئاژەڵدا هەیە، هەریەکەشیان چۆن دەشکێ و چۆن چاک دەبێتەوە. خزمەت کردنەکەشی لە سنوورێکی بەرتەسک نەوەستاوە. بەڵکە بەبڵاوی و بێ جیاوازی هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵی گرتووتەوە دەوڵەمەند و هەژار، خوێندەوار و نەخوێندەوار، منداڵ و گەنج ژن و پیر لە هەموو تەمەن و توێژێکی هاتوونەتە بەردەست.

چەند بەیتارکارییەک: چارەسەرکردنێکی دەروونی:

* جارێک کابرایەکی قەڵەوی خینگە ملەی پڕ گۆشت و خڕ بەسەر سەردا دەکەوی، لەبەر گرانی لەشی ملی دەچێتەوە ژووری و هەردوو گوێی بەشانی وەدەنووسێن، هەرچۆنی دەستی لێ دەدەن، نەخۆش دەزیڕێنێ و چارەسەریان بۆ ناکرێ! دواجار دەیهێننە لای حاجی حەمەدەمین، ئەوش کە سەرنج دەدا و لێ ی ورد دەبێتەوە، دەڵێ: ئەمە شکستی دیار و بەدەردەوە نیە، نەخۆشیش هەرچی لەگەڵ دەکەی ئارام ناگرێ و هاوار دەکا، دواجار داوا لەکابرای مل بە بەژوور چوو دەکات لەسەر چینچکان دانیشێ، ئەویش نەرم نەرم و لەسەر خۆدەکەوێتە شێلانی شان و ملی، تا کابرای نەخۆش دەخافڵێ و خۆی لەبیر دەکا، لەپڕ حاجی حەمەدەمین تیلکەک بەکابرای نەخۆش وەدەکا کابرا کە زۆر سڕ دەبێ لەشەرمان ڕادەجڤری، لەو کاتەش حاجی حەمەدەمین گرانایی خۆی داوێتە سەرشانی کابرا، لەگەل راجفرین و تاقەت دانە خۆی کابراو شان داگرتنی، لەلایەن حاجی حەمەدەمین، سەروملی کابرا دەکەونە ژێر زەختی ڕاجفرین و ملی دەگەڕێتەوە جێگەی جاران و کابرا بێ ئەوەی هەست بەخۆی بکات چاک دەبێتەوە. جا دەتوانین ئەم چارەسەرکردنە بخەینە ژێر چارەکردنی دەروونیێ ئەمەش نیشانەی زیرەکی و شارەزایی (حاجی حەمەدەمین)ە بۆ چارە سەرکردنی شکست و پێشهاتی گرێچن.

* جارێک کابرایەکی عەرەب کە خەڵکی (موصل) دەبێ- سێ جار لەسەریەک خەون دەبینی و پێی دەڵێن: چاری تۆ لەکن (شێخ عەلی شێخ رەزا شێتە)یە کە دانیشتووی ناحیەی دیبەگەیە. کابرای عەرەبیش کە ماوەیەک دەبێ ڕانی دەشکێ و بە خواری بۆی دەگرنەوە زۆر عەبرە دەبێ، بەڵام هەرچی دەکات چارەسەری خۆی پێ ناکرێ.

پاش ئەوەی جاری سێیەم، خەونەکە دەبینی، هەڵدەستی بە سۆراغان دەچێتە دیبەگەو (شێخ عەلی) دەدۆزێتەوە، باسی شکست و خەونەکەی خۆی ورد و باریک بۆ دەگێڕێتەوە. کە شێخ عەلی ئەمە دەبیسێ، بەکابرا دەڵێ: بەڵێ: چاری تۆ دەکرێ، بەڵام من لێرە تەنیا هۆیەکم بۆ ئەوەی تۆ بگەیەنمە ئەو کەسەی کە چاری تۆی پێ دەکرێ. ئەویش (حاجی حەمەدەمین)ە کە دانیشتووی دێی (قەپلان)ە. جا عەرەب و یاشێخ دەچنە کن حاجی حەمەدەمینی بەیتار و خەون و بەسەرهاتەکە بۆ ئەویش دەگێڕنەوە. کە حاجی حەمەدەمین سەیری شکستی کابرا دەکات: پێی دەڵێ: ئەم ڕانی تۆ خراپ گیراوەتەوە، دەبێ سەرلەنوی بشکێتەوەو بگیرێتەوە، ئەویش لێرە ئەوە ناکرێ، بەڵکە دەبێ لەنێو ماڵی خۆت بۆت بگیرێتەوە، چونکە پاش شکاندنەوە و گرتنەوە تۆ ماوەیەک نابێ جوولە بکەی، جا لەگەڵ کابرای عەرەب دەچنە - موصل- و لەوی سەرلەنوی دەیشکێننەوەو بۆی دەگرێتەوە، پاش پارێز بۆ دانان و ئامۆژگاری کردن، بەدڵی پڕ هیواوە عەرەب جێدێڵێ.

* جارێک کابرایەکی بەلبادی دێننە کن حاجی حەمەدەمین، ئەویش سەیری دەکا و دەڵێ: ئەم کابرایە لێی دراوە و هەموو لەشی کوتراوە، بڕۆن دوو کوشتییان بکوژنەوە لە پێستەی بگرن! پێستەکە هەتا بۆنی لێ نەیێ، لێی مەکەنەوە، ئەوانیش دەڵێن: راستە لەشەڕی نێوخۆ گەلەکۆی لێ کراوەو لێی دراوە، جا دەچن لەسەر قسەی حاجی حەمەدەمین لەپێستەی

دەگرن تا چاك دەبێتەوە.

* جارێكی دی گەنجێكی دێننە كن، كە گەنجەكە هەردوو نێكی لەبارێەك دەچن و ماوەیەك بەسەردا دەچێ و بەخواری جێ دەگرنەوە، ئەوەش وا لە گەنجەكە دەكات زۆر خەم لەخۆی بخوات و لەم نێك خوارییەی خۆی بێزاربێ، بۆیێ زۆر بە عەبرەیی، بەحاجی حەمەدەمین دەڵێ: مام حاجی تۆ بەس چاكم بكەوە، من پێنج خوشكی عازەبم هەیە، یەكێكیانت بەخۆڕایی دەدەمێ، جا بۆخۆت چ بۆ كوڕ و برازات بێ، بەڵام حاجی حەمەدەمین كە سەیری نێكی كوڕە دەكات، پێی دەڵێ: كوڕم، نێكی تۆ لەمنداڵی لەبار یەك چووبن و خراپ جێگایی خۆیان گرتووتەوە، لەم ماوەیەشدا تۆ گەورە بووی، ئەمەش وای كردووە.

چاك كردنەوەی زۆر ئەستەم بێ، چونكە من دڵنیا نیم، كە تۆ بەرگەی شكاندنەوەی هەردوو نێكت بگری. دەترسم لە شكاندنەوەیان تۆ دەرنەچی، دوایی دیسان لەوە دڵنیام كە پاش شكاندنەوەش، ئەم نێكانە جێگای خۆیان ناگرنەوە، جا بۆیێ من ناتوانم دەستیان لێ بدەم چونكە لە دەرچوون و چاك بوونەوەت دڵنیا نیم!! جاكە لە چاكبوونەوەت دڵنیا نەبم، نەك خوشكێك! هەر پێنج خوشكتم بدەیتێ دەستی لێ نادەم، من چ ڕۆژان بۆ تەماع شكستم چاك نەكردووەتەوە، ئەگەر ئومێدی چاك بوونەوەت هەبا، هەر بەخۆڕایی بۆم چاك دەكردیەوە.

لێرەشدا ئەوە بەدەردەكەوێ كە حاجی حەمەدەمین دەستی لەكارێك نەداوە، ئەگەر لەسەركەوتنی دڵنیا نەبووبێ، تەماع وماڵی دنیاش: نەیتوانیوە یاسایی زانستی و ویژدانی پێ بخاتە ژێر پێ!! هەر ئەم یاسا ناسییەی كە لەخۆوە فێری بوو، وای لێ كردبوو، لە شكاندنەوەو شكستی گران، پرسی بەكەس و كاری نەخۆش بكات و ڕوخسەتی دەست لێدان لە كەسێكی بەرپرس وەربگرێ و ئاگاداریان بكاتەوە. ئەم كارەشی وەك كاری نەخۆشخانە و نوژدارەكان وایە، ئەوانیش كە (عەمەلیات) بۆ كەسێ بكەن، دەبێ ڕاو ئیمزای كابرای نەخۆش خۆی یان كەسێكی بەرپرسی وەربگرن!! كارێكیش ئەگەر بیزانیبا سەركەوتنی مسۆگەر نیە، سۆز و پاڕانەوە و تەماع نەیان دەتوانی، ناچاری بكەن ئەم یاسا زانستییەی پێ بخاتە ژێر پێ. هەروەها حاجی حەمەدەمین جیاوازی لەنێوان دەوڵەمەندو هەژار نەدەكردو عەرەب و كوردو توركمان و فارس و موسڵمان و مەسیحی و ئێزیدیش چاك كردووەتەوە.

ژین نامەی حاجی حەمەدەمین:

ناو: حاجی حەمەدەمین حاجی حەسەن وەسمان (عثمان) گەردی.

ناوی دایكی: سولتانە ئەحمەد.

ساڵی لەدایك بوونی. ئەوەی ڕاستی بێ ساڵی لەدایك بوونی بەتەواوی دیار نیە. لە (دەفتەر نفوس)ی خۆی كە ساڵی -١٩٦٩- دەری هێناوە ساڵی ١٩٠٢ بەساڵی هاتنە دنیای تۆمار كراوە. بەڵام لە (دەفتەر خدمە)ی (ابراهیم)ی برای كە لەساڵی ١٩٤١ دەرهاتوە، ساڵی لەدایك بوونی حاجی حەمەدەمین بەساڵی ١٨٩٤ داندراوە. جا نازانین ئەم دوو ساڵە كامیان ڕاستن یا ئەوەتە: هەردووكیان هەڵەن. بەڵام جێگای لەدایك بوونی: دێ (عالا- عبدالله گوجیلان)ی كەندێناوەیە، سەر بەناحیەی دیبەگە لەشاری هەولێر.

ژنی هێناوە، بەڵام دیسان نازانین ژن هێنانەكەی لە چ ساڵێكدا بووە؟ ژنەكەی ناوی (عائشە) عەیشێ بووە، لەم ژنە سێ منداڵی دەبن! بەڵام هیچیان چلەبڕی ناكەن و دەمرن، بۆیێ هیچ منداڵی لەپاش جێ نەماوە، لە سەرەتای پەنجاكان دەچێتە دێی (قەپلان) و لەوێ باڵ بەسەر چەند كوڕو برازایەكی دادێنی و باوكایەتیان بۆ دەكات و پێیان دەگەیێنێ. تا دواجار لەڕۆژی ٢٨/١١/١٩٨٠ لە شاری هەولێر كۆچی دوایی دەكات و لەگۆڕستانی عالاڵای لە تەنیشت باوك و براكانی بەخاك دەسپێردرێ.

خزمەتگوزاریی تەندروستی و کۆمەڵایەتی لەشاری هەولێر لە سەدەی (١١-١٢ز)

میقداد شاهۆیی
کۆلیژی پەروەردەی بونیات- زانکۆی سەلاحەدین

یەکەم: خاوێنی
أ- خاوێنی ماڵەکان
ب- خاوێنی گەرماوەکان
ج- خاوێنی چێشتخانەو ساردەمەنییەکان
د- خاوێنی شەقام و بازاڕەکان
دووەم: چاودێری چێشتخانەو ساردەمەنییەکان
سێیەم: بایەخدان بەنۆژەنکردنەوەو دروستکردنی خانە
أ- دروستکردنی خانەی بێ سەرپەشتان و بێوەژنەکان
ب- دروستکردنی خانەی میوانداری
ج- بایەخدان بەڕووەک و ئاژەڵ
چوارەم: بایەخدان بەپزیشکی و پزیشکەکان
أ- پزیشکەکانی هەولێر
ب- نەخۆشخانەکان
ج- نەخۆشخانە جێگرەکان
د- نەخۆشخانە گەڕۆکەکان (گەڕۆکی)

أ- خاوێنی ماڵەکان:

دانیشتووانی شاری هەولێر پێشتر بایەخێکی زۆریان بەخانووەکانیان لەڕووی خاوێنی و هەوا گۆڕکێ دەدا و تەنانەت بگرە لەکاتی خۆی ژێرزەمینیشیان بۆ خانووەکانیان دروست دەکرد[١]، کە ئەمەش رۆڵێکی گەورەی هەبوو بۆ جوانکاری و سەلامەتی خەڵکەکەی، هەروەها خەڵکەکە بەمە توانییان لەوەرزی هاویندا لەرێگەی ژێرزەمینەکانەوە خۆیان لەبەرز بوونەوەی پلەی گەرما بپارێزن و لەهەمان کاتدا تا ئێستاش لەگەڵدابێت بەکاری دەهێنن بۆ پاراستنی خۆراک و دوورخستنەوەی لە بۆگەنکردن و تێکچووندا[٢] وێڕای ئەوە رێگایەکی دیکەشیان بەکارهێناوە بەناوی (باوگیر)[*] بۆ هەوا گۆڕکێ و لەسەربانەکان پەنجەرەیان بەرەو ئەو لایەنەی بای

لێدێت دادەمەزراند، بەمەش هەوای سازگار لەو ڕێگایەی لەناو دیوار دروستکراوە لەسەربانەوە بۆ ژێر زەمین[٣] دەگوازرایەوە.

لە راستیدا پیاو ماقووڵ و دەوڵەمەندەکان ئەمەیان دروست دەکرد بۆ ئەوەی لەوەرزی هاویندا هەواکە سازگارو سارد بێت[٤]، سەرەڕای ئەوەش لەبەر گەرمای هاوین بەشەو دەچوونە سەربانەکان[٥]. لەوەرزی زستانیشدا خەڵکی هەولێر لەماڵەکانیان پشتیان بەسۆپا بەستوودو بۆ ئەم مەبەستەش شوێنی دووکەڵکێشیان لەخانووەکان دروست دەکرد. ناوچەکە دارێکی زۆری لێ ڕواوەو وەک کەرستەی خاوی باش بەشێوەیەکی بەردەوام بۆ گەرمکردنەوە لەوەرزی زستاندا بەکارهێنراوە[٦].

بۆ نەهێشتنی (شێ)ش خەڵکی هەندێ لە شارەکانی ناوچەی هەولێر ئەم مەسەلەیان بە هەند هەڵگرتووە، ئەوەتا هەندێ لە ریوایەتە مێژووییەکان ئاماژە بەوە دەدەن، کە خەڵکەکە بەباگوردانێکی لوولەیی لەپاش و پێش باران باریندا سەربانەکانیان دەگێڕا بۆ ئەوەی ئاوی باران دزە نەکات و دڵۆپە نەکات بۆ ناو خانووەکانیان، چونکە دەبووە هۆی پەیدابوونی (شێ) لەناو خانووەکانیاندا[٧].

ب- خاوێنی گەرماوەکان

بەکارهێنانی گەرماو بۆ سەردەمێکی زۆر کۆن دەگەڕێتەوە[٨] و موسڵمانەکانیش یەکەم کەس بوونە گەرماو بەشێوەیەکی ڕێک و دروست بەکاربهێنن. ئەمەش بووە هۆی ئەوەی موسڵمانەکان گەرماوێکی زۆر لە سەرتاسەری دوورگەی فورات دروست بکەن و بەکاری بهێنن. لەوانە شاری هەولێر. کوردیش لەمێژوودا ناسراوە بەبایەخدان بەزۆری پاک و تەمیزی و چوونە ناو گەرماوەکان. شایانی باسە سوپای سەلاحەدینی ئەیوبی زێتر لە هەزار گەرماوی خۆشووشتنی هەبووە[٩]. بەوەی بایەخێکی یەکجار گەورەی بەپاک و خاوێنی و ئارەزووی موسڵمانە کوردەکان دەدا، تەنانەت لە گۆڕەپانەکانی جەنگیشدا.

لێرەدا یەکێ لە لێکۆڵەرەوەکان جەخت دەکاتەوە کە (ئیبن بەتووتە) باس لە گەرماوەکان دەکات و دەڵێت: گەرماوەکانی شاری هەولێر لە رووی وردەکاری و بیناسازییەوە وەکو گەرماوەکانی شاری بەغدا بوون[١٠].

رۆڵی ئەم گەرماوانەش بەوە دەرکەوت، کە لە رووی خزمەتگوزاری تەندروستییەوە چاکترین خزمەتیان پێشکەش بەدانیشتوانی شارەکە کردووە بەمەبەستی سوود گەیاندن بەمرۆڤەکان لە ڕێی گەرماوەکان و پاکڕاگرتنی جەستەیان لەپیساتی و، خاوێن بوونیان بۆ بەئەنجام گەیاندنی فەریزە شەرعییەکان[١١]، خەڵکی شاری هەولێر لەهەر گەرماوێکدا ژووری تاکیان دروست کردبوو، کە لە مەترێک چوار گۆشە فراوانتر نەبوودو بەئامانجی تایبەت بەکارهێنراون، وەک پاککردنەوەی هەندێ شوێنی جەستە لە موو، ئافرەتانیش لە بێ نوێژی. کە لەگەرماوی قەڵا بەدی دەکرێ[١٢].

سەرەڕای ئەوەی گەرماوەکان سوودیان بۆ جەستە هەبووە، کارێکی باشیش بوون بۆ خاوێنی شارەکە لە زبڵ و داری فڕێدراو، چونکە بۆ گەرمکردنی گەرماوەکان بەکاردەهێندران[١٣].

ج- خاوێنی چێشتخانەو ساردەمەنییەکان:

خەڵکی هەولێر بایەخێکی زۆری بەخاوێنی چێشتخانەو ساردەمەنییەکان و باشکردنی کەلوپەلە سفرەکان داوە هەمیشە پابەند بوونە بەوەی لەکاتی گۆڕینی رەنگی کەلوپەلەکان لای سفرچییەکانیان سپیان دەکردەوە، لەم بارەوە ئیبن مستەوفی دەڵێت: باوکی عەبدولڕەحمانی کوڕی سەفار لە بازاڕی سفرچییەکان کاری دەکرد[١٤]، ئەمەش خۆی لەخۆیدا بەڵگەیەکە، کە بازاڕێکی تایبەت هەبووە بۆ دروستکردنی کەلوپەلی سفرو نوێکردنەوەیان لە شاری هەولێردا، لەلایەکی تر ئەمە بەڵگەیە، کە کورد بایەخی بەپیشەسازی کەلوپەلی باش و نوێکردنەوەو سپیکردنەوەی داوە.

گومان لەوەدا نییە لەشاری هەولێر دارو خەڵووز بەکارهێنراوە، ئەمەش بەهۆی بوونی دارو دارستانێکی چڕ لە شارەکەدا[١٥] داربڕەکان[*]یش ئەم کارەیان قۆستبۆوەو داریان بۆ چێشتخانەو گەرمکردنی ماڵەکان لەت لەت دەکردو ئامادە دەکرد. وێڕای ئەوە خەڵکی شارەکانی کوردستان،

بەتایبەتی خەڵکی هەولێر خزمەتگوزاری تەندروستی دیکەشیان پەیڕەو دەکرد وەک پاراستنی خۆراک و داکردنی لەژێرزەمینەکاندا، وەک گۆشت و پەنیر و میوە و هەنگوین و گەنم. هەروەها هەندێ خۆراکی دیکەشیان لەرێگەی وشککردنەوە یان لەرێگەی خستنە ناو گۆزە یان کووپ پاراستووە، نەوەک بۆگەن بکات و تێک بچێ[١٦].

بەڵام سەبارەت بەپاراستنی ئاو، لای دانیشتوانی شاری هەولێر هەروەکو شارەکانی دیکە بایەخی تایبەتی خۆی هەبووەو بایەخیان پێداوە، بەوەی پاراستنی ئاو کاریگەری راستەوخۆی بەتەندروستی مرۆڤەوە هەیە، لەبەرئەوە دوو سەرچاوەیان هەر لەکۆنەوە بەکارهێناوە بۆ سازگارکردنی ئاوی خواردنەوەو دەستەبەرکردنی بۆ ژیانی رۆژانەی ماڵەکانیان. یەکەم: بیری قەڵا کە ئاوەکەی لەگوندی (قەرە سۆریکان)* بەرێگای نۆکەندی داخراو لەژێر زەویدا بەدووری (٢٠) کیلۆمەتر لەهەولێر دەگوازرێتەوە بۆ قەڵا[١٧]. دووەم: کارێزە کە ئەو رێگاش بۆ زەمەنێکی دوور دەگەڕێتەوە[١٨].

د- خاوێنی شەقام و بازاڕەکان

خەڵکی هەولێر بەزۆر رێگا بایەخی بەپاک و خاوێنی داوە جا چ لەرێگای پلاندان یان رێکخستن یان نۆژەنکردنەوە بێت بەشێوەیەکی هاودەنگی، هەروەکو زانراوە زۆرینەی خەڵکی ناوچەکەش موسڵمانن ئایینی ئیسلام، بەشێوەیەکی گشتی جەخت لەسەر پاک و خاوێنی دەکاتەوە، لەوانە پاک راگرتنی رێگاکان. پێغەمبەر د.خ لەپاش ئەو زاناکان جەختیان لەسەر پاراستنی رێگاکان کردۆتەوە، بەوەی کە تەسک نەکرێنەوەو خانووی نیشتەجێشی لەسەر دروست نەکرێ و وەکو زەویش کڕین و فرۆشتنی لەسەر نەبێ، چونکە بەشوێنی گشتی دادەنرێت نەک شوێنی تایبەت[١٩].

ئەمەش پاڵی بەخەڵکەکەی ناوە شارەکەیان بەپاکی رابگرن، بۆ نموونە دانیشتوانی شار زبڵەکانیان هەڵدەگرت و لەدەرەوەی شار دەیان سووتاند تاوەکو نەخۆشی و پەتا بڵاو نەبێتەوە، هەندێ خەڵکیش وەکو سووتەمەنی بۆ گەرمکردنی ئاوی گەرماوەکان بەکاریان دەهێنا[٢٠].

سەبارەت بەپاک راگرتنی بازاڕەکان، خەڵکی شار بایەخ بەرێکخستنی بازاڕەکان و پاکو خاوێنی دەدا. جاران بازاڕی قەیسەری لە رووی رێکخستن زۆر رێکوپێکی بەخۆوە دەبینی و دیاربوو[٢١]. هەر بازاڕێک بەپیشەیەک ناسراو و ناوپۆش کرابوو لە تەنیشتەکانیش دوکانی زۆر هەبوون رێگا بەنێویاندا دەڕۆیشت[٢٢]. لە سەرووی دوکانەکانیش پەنجەرەی رووەو رۆژهەڵاتی تێ گیرابوو، ئەوانەی روو لە رۆژئاواش بوون بەهەمان شێوە، جگە لەو دەروازانەی لە بازاڕەکەدا هەبوون[٢٣].

خەڵکی هەولێر بایەخێکی زۆریان بەخاوێنی بازاڕەکە دەدا لە رووی هەواگۆڕکێ و نەهێڵانی هاتنی ئاوی باران بۆ ناو بازاڕەکە بەهۆی گومەزەکانیەوە[٢٤]، چونکە ئەو کات بازاڕەکان لە شارە ئیسلامییەکان قیرتاو نەکرابوون[٢٥]. بەڵام پەنجەرەکانیان بۆ خاوێنی بازاڕەکان بەکاردەهێنا بەوەی کە رۆشنایی و تیشکی خۆری دەهێنا ژوورەوەو بەمەش شێ و بۆنی ناخۆش نەدەما لەهەمان کاتدا پاککەرەوەش بوو. هەندێ لەخاوەن پیشەی دیکە لەبازاڕەکان دوور خرابوونەوە بۆ ئەوەی کار لە تەندروستی و تەمیزی بازاڕەکان نەکات وەک دار فرۆش و خەڵووز فرۆشەکان، هەروەکو ئیبن مستەوفی باسی لێوە کردووە[٢٦].

دووەم: چاودێریکردنی چێشتخانەو ساردەمەنییەکان

دەسەڵاتدار و دانیشتووان بایەخێکی زۆر بەچێشتخانەو ساردەمەنییەکان دەدەن، چونکە کاریگەری پۆزەتیڤ و نێگەتیڤی لەسەر باری تەندروستی خەڵکەوە هەبوو. لەبەر ئەوەی لەرێگەی هەردووکیانەوە نەخۆشییەکان دەگوازرانەوە بۆ مرۆڤ، بۆیە لایەنی دەسەڵاتدار دەزگاکانی چاودێری دامەزراند تا چاودێری بکرێن و بەکارهێنانی ئەو ئامێرە ناتەندروستییانە و کەرستە زیان بەخشانە بکەن، کە زیان بەمرۆڤ دەگەیەنن، لەگەڵ چۆنیەتی دروستکردنیان. هەروەها لایەنی دەسەڵاتدار لەسەریانی فەرزکرد، کە

نابێ کەلوپەلی لە زێڕ و زیو دروستکرا و بەکاربهێنن، بۆ ئەوەی زیان بەتەندروستی گشتی نەگەیەنن[٢٧] هاوکات چاودێری خاوێنی مەنجەڵە سفرەکان و سپی کردنەوەیان بن لای سەفارچییەکان[٢٨]. یەکێ لە سەرچاوەکان دەڵێت: دانیشتوانی شاری هەولێر بەبایەخەوە گرینگی بەو مەسەلەیە دەدا تاوای لێهات بازارێکی تایبەتیان دروست کرد و ناویان نا بازاڕی سەفارچییان[٢٩]، بێگومان ئەمەش دەلالەت لەسەر ئەوە دەکات، کە بایەخ بەخاوێنی کەلوپەلەکان دراوەو ملکەچیش بوون بۆ مەرجەکانی چاودێری تەندروستی.

گرینگیدان بەخزمەتگوزاری تەندروستی وای لێهات دەزگا چاودێرییەکان چاودێری هەندێ لە خۆراکە وشک کراوەکانیش بکەن، کە پێشتر گۆشت و هەندێ خۆراکیان لەرێگای وشککردنەوە هەڵدەگرت. هەروەکو پێشتر لە هەولێر باو بوو وەک دروستکردنی روونی حەیوان و پەنیر لەماوەی وەرزی هاوین یان زستاندا[٣٠].

ئەو خزمەتگوزارییە تەندروستییە وای لە دەسەڵاتدارێتی میرنشین کرد لە هەولێر، کە بایەخێکی زۆر بەچاودێریکردنی سەرچاوە ئاوییە سازگارەکان بدات و دووریان بخاتەوە لە ئاوی سیانەکان، کە لەماڵەکان دەردەچوو بۆ دوو دۆڵی گەورە[٣١] ئەمەش تا ئەمڕۆ مایەوە. هەندێ لە سەرچاوە مێژووییەکان ئاماژە بەوە دەدەن شاری هەولێر لەهەردوو سەرچاوەی کارێزو نۆکەند ئاوی سازگاری بەکارهێناوە[٣٢] ئەم نۆکەندانەش زۆر بوون لەوانە دووانیان بەشاری هەولێردا تێپەڕ دەبوون[٣٣].

ئیبن مستەوفی ناوی یەکێ لە وتاربێژەکانی شاری هەولێری هێناوە، کە ناوی محەممەد کوڕی عەلی کوڕی جامع بووە، کە لە سەدەی شەشەمی کۆچی- دوانزەهەمینی زاینی پۆستی (محسب)ی پێ سپێردرا، بۆ ئەوەی سەرپەرشتی شارەکە بکات لە رۆژانی ئەبی هەیجا کوڕی عەلی ساحێبی هەولێر[٣٤].

سێیەم: بایەخدان بەنۆژەنکردنەوەو دروستکردنی خانە

١- دروستکردنی خانەی بێ سەرپەرشتان و بێوەژنەکان

گومان لەوەدا نییە چاکترین شت لە ئیسلام ئەوەیە خەرجی بێ سەرپەرشتان و بێوەژنان لەئەستۆ دەگرێت و کۆمەکیان دەکات لە نەهامەتەکانیان. پێغەمبەر (د.خ) دایک و باوکی نەبووە[٣٥] هەستی بەبێ سەرپەرشتی دەکرد، بۆیە هەمیشە بانگەشەی ئەوەی دەکرد بەزەییتان بەبێ سەرپەرشتان و بێوەژنان و هەژاراندا بێتەوە، سەرەڕای ئەوە لەزۆر شوێن لە قورئانی پیرۆزدا ئاماژە بەو لایەنە دەدات[٣٦]. بەمە موسڵمانەکان هاندەدان بەتایبەت دەسەڵاتداران، کە بایەخ بەخانەی بێ سەرپەرشتان بدەن و بیانپارێزن و وا لە تاکەکانیان بکەن، کە خزمەت بەکۆمەڵگا بگەیەنن و لەلادان دووریان بخەنەوە. بۆیە کۆمەڵگەی ئیسلامی بەپێشینەی ئەتەوەکانی دیکە دێت، کە دامودەزگای تایبەت بەداینگەو خانەی بێ سەرپەرشتان و پەککەوتووەکانی دروست کردبێ[٣٧] لەم بارەوە یەکێ لە لێکۆڵەرەوەکان دەڵێت: میر موزەفەرەدین گۆکبری یەکێکە لەدەستپێکی دەسەڵاتدارە موسڵمانەکان، کە بایەخی بەبێ سەرپەرشتان داوە و خانەیەکی تایبەتی بۆ تەرخان کردبێ[٣٨].

لەمیرە بەناوبانگەکانی شاری هەولێر لەو ماوەیەدا واتە لە (س ٥- ٦/ ١١-١٢ ز) سەرچاوەکان ئاماژە بەکارە گرنگەکانی میر موزەفەرەدین گوکبوری دەدەن لە شاری هەولێردا دەڵێن (٤) خانەی بۆ نەخۆشە درێژخایەنەکان دروست کردو تەواوی پێداویستییەکانیشی بۆیان دابین کرد[٣٩].

لە بایەخێکی دیکەی ئەو میرەدا خانەی بۆ بێ سەرپەرشتان و هەژارەکان دروستکرد هەروەها سەرچاوەکان دەڵێن: لەهەموو رۆژانی دووشەممەو پێنجشەممەی هەفتەیەکدا ئەو خانانەی بەسەردەکردەوەو لەباری ژیان و تەندروستی و حەوانەوەو خواردنیانی دەپرسی[٤٠].

موزەفەرەدین گۆکبری هەر بەتەنیا چاودێری بێ سەرپەرشتانی نەکرد، بەڵکو ئەو سۆزە نابینایانیشی گرتەوەو خانەیەکی تایبەتی بۆ دروستکردن و نابیناکانی تێدا کۆکردەوەو جار جارە خودی خۆی بەسەری دەکردنەوەو لەباری ژیان و

خواردن و خەوتنیانی دەپرسی[٤١].

ب- دروستکردنی خانەی میوانداری

سەبارەت بەدروستکردنی خانەی میوانداری لەماوەی هەردوو سەدەی پێنجەم و شەشەمی کۆچی بۆ شارە کوردییەکان کارێکی گرنگ بوو بۆ پێشوازیکردن لەو کەسانەی روو لە شاری هەولێر دەکەن، بەتایبەت بۆ میرەکان و زانایان و قوتابیانی زانست، کە لەمیوانخانە رێزیان لێ بگیرێ و ئەوەی پێویستیان پێدەبێ لەرووی حەوانەوەو خواردن و خواردنەوە لەماوەی مانەوەیاندا پێشکەشیان بکرێت. میر موزەفەرەدین فەرمانڕەوای هەولێر گرنگییەکی باشی بەخانەی میوانداری دەداو خەرجییەکی زۆری دەکرد بەو شێوەیەی تا شیاو و گونجاو بێت لەگەڵ شاندو میوانەکاندا[٤٢] لەم بارەوە ئیبن مستەوفی ئاماژە بەوە دەدات کە ئیبن مەلاعب[٤٣] ماوەیەکی زۆر (چاودێریکردنی خانەی میوانداری خستە ئەستۆ، کە ئەبو سەعیدی گۆکبری وەقفی کرد)[٤٤].

شایانی باسە هەندێ لەلایەنەکانی شاری هەولێر تایبەت کرابوون بۆ پێشوازیکردن لەو کەسانەی لەدەرەوەی شار دێن. هەموو لایەنەکان وەک خانەیەکی (میوانداری) بوو بۆ چین و توێژەکان لەوانەی روویان لە هەولێر دەکرد وەک قوتابیانی زانست، بازرگانە دەوڵەمەندەکان یان ئەوانەی لەرێگاوە لایان دابوو. تەنانەت بگرە یەکێ لە لایەنەکان ناسراو بوو بە (لایەنی سەڵتەکان) کە موزەفەرەدین گۆکبری دروستی کردبوو[٤٥].

ج- بایەخدان بە رووەک و ئاژەڵ

دارو رووەک بەسەرچاوەیەکی گرنگ هەژمار ئەکرێت بۆ وەدەستهێنانی کەرستەی پزیشکی، چونکە لەوانە دەرمانە پزیشکییەکان ئاوێتەی یەکتر دەکران، ئەمەش وای لە خەڵکی هەولێر کرد بایەخی گەورەی پێ بدەن، بەوەی کە زانستی رووەک لای ئەوان بوو بەبنەمایەک بۆ ئاسوودەکردنی ئادەمیزادو چارەسەرکردنی خودی خۆیان لە نەخۆشییەکان، کوردەکان زۆرینەی دەرمانەکانیان لەرووەک وەبەردەهێنا، بۆیە هەر لەکۆنەوە خوویان بەخێرو بێری سروشتەوە گرت، کوردستانیش پڕە لەدار[٤٦]. هەوڵیان دا دەرمان بەپێی پێداویستییەکانیان وەبەر بهێنن. سەبارەت بەدروستکردنی دەرمانیش لەگژو گیاو دارەکان بەشێوەیەکی سەرەکی پشتیان بەلاساییکردنەوە و بەردەوامی تاقیکردنەوەو بەکارهێنانیان دەبەست. هەندێ دەرمانیان بەشێوەی دەرهێنان یان دڵۆپاندن دروست دەکردو بۆ چارەسەرکردنی هەندێ لە نەخۆشییەکانی هەناو یان ئەوانەی دیارن بەکار دەهێنا.

بۆ نموونە میرەکانی هەولێر هانی خەڵکیان دا بەچاندنی دارو رووەک بەتێچوون و هێنانی رووبار بۆ وەبەرهێنانی دارو میوە بەهەموو جۆرەکانییەوە، کە بە بەرهەمی کشتوکاڵی دادەنرێن و لەرووی ئابووری و کشتوکاڵییەوە زۆر گرنگن و کاریگەری پۆزەتیڤیان لەسەر تەندروستی مرۆڤ و بەرهەڵستی بەهێزکردنیان لەدژی نەخۆشییەکان هەیە. وێڕای ئەوەی لایەنی تریشی هەیە لەرووی ئابووری و سروشتی و جوانییەوە. نموونە لەسەر ئەوە شاری هەولێر یەکێکە لەو شارانەی ناسراوە بەکشتوکاڵ و رووەک و بەچڕی دارو درەخت و باخچەوە. هەڵبەتە ئەمەش کاریگەرییەکی گەورەی لەسەر دانیشتوانەکە هەبووە لە رووی تەندروستی و ئابوورییەوە، هەروەکو ئیبن مستەوفی، کە لە هەولێر ژیاوەو لەماوەی لێکۆڵینەوەکەیدا باسی لە باخچەو بێستانەیەک کردووە[٤٧] کە نزیک بووە لەدەروازەی شاری کۆن و پێی دەوترا (دەرگای رەژوو فرۆشان)، زۆر رووباریان بۆ هێنا لەوانە دووانیان دەهاتنە ناو شار[٤٨] و کاریگەری گەورەیان هەبوو بۆ زیدەکردنی رێژەی دارو رووەک لەناو شاردا، چونکە زۆرینەی دارەکانی ناوچەکە پشت بەجۆگەو رووباری دروستکراو دەبەستن.

بەڵام بایەخدانی خەڵکی هەولێر بەئاژەڵ شتێکی ئاشکرایە، کە ئەوسا ئاژەڵ کاریگەرییەکی گەورەی هەبوو لەژیانی دانیشتوانی شارەکەدا لەبواری گواستنەوەو خاوێنی تەندروستییان، چونکە بەسەرچاوەیەکی گرنگی خۆراک دادەنراو، هەر لەئاژەڵ شتیان دروست دەکرد، کە خۆیان پێ لە سەرمای زستان بپارێزن. هەندێ لە ئەندامانی

ئاژەڵ هەناو و زراوەکەیان بۆ دروستکردنی دەرمانی پزیشکی بەکار دەهێنا[٤٩].

ئەو چاودێری و پاراستنە گشتییەی لای موسڵمانەکان بەتێکڕاو خەڵکی شارەکە بەتایبەت زانستێکی تایبەت بەناوی زانستی بەیتاڵی لێی وەبەرهەم هات، ئەو زانستە باس لە بوارەکانی ئاژەڵ دەکا لەو شتانەی سوودو قازانجی پێدەگەیەنن، ئامانجیش لەو زانستە تیمارکردن و چارەسەر کردنیانە[٥٠]. ئەمەش بە بەشێک لە خزمەتگوزارییە تەندروستی و کۆمەڵایەتییەکان دادەنرێت، کە هەندێ لە لێکۆڵەرەوەکان بە بەیتاڵییان داوە لە شاری هەولێردا، لەوانە هەندێکیان فەرموودە بەنرخەکانی پێغەمبەریان هێناوەتەوە، کە پەیوەندی بەو پسپۆڕێتییەوە هەبووە، هەروەکو ئیبن مستەوفی باسی لێوە دەکات[٥١].

سروشتی پێگەی جوگرافی شاری هەولێر، کە ناوچەیەکی دەشت و شاخاوی و دۆڵەو بەفرو بارانێکی زۆری لێ دەباری بەهۆکارێکی گرنگ دادەنرێت بۆ دانیشتووانی شارەکە، کە بایەخ بەخێو جیاجیاکانی ئاژەڵ بدەن، بێگومان ئەم جۆرە خۆڕاگرییە وای لەدانیشتووانی ناوچەکە کرد جۆراوجۆری ئاژەڵ بەخێو بکرێت. شاری هەولێر بەمەڕو هێسترو ئەسپی باش بەناوبانگ بوو[٥٢] خەڵکی هەولێر چەند شوێنێکیان تایبەت کرد بۆ بایەخدان و بەخێوکردنی ئاژەڵ و داوای یارمەتییان لە بەیتاڵەکان دەکرد.

هەروەکو ئیبن مستەوفی باس دەکات و دەڵێت: لەم بوارە بازاڕێکی تایبەت هەبوو پێی دەوترا (بازاڕی بەیتاڵەکان)[٥٣] بەیتاڵەکان ئاوی جۆیان بۆ چارەسەرکردنی دەواب بەکاردەهێنا[٥٤].

چوارەم: بایەخدان بەپزیشکی و پزیشکەکان

گومان لەوەدا نییە زانستی پزیشکی یەکێکە لە زانستەکانی پراکتیکی یان رووت، هەروەها زانستی دەرمانسازی و ئاوێتەی دەرمانەکانیش بەهەمان شێوە، ئەم زانستە بەستراوەتەوە بە رووەک و دەرمانسازی، واتە هەر یەکەو پشت بەئەوی تر دەبەستێت[٥٥]، پزیشکی بەگشتی بابەتێکەو بۆ سوود گەیاندن بەجەستەی مرۆڤ و هێنانەوەی تەندروستی سەری هەڵداوە و زەروورەتێکیشە بۆ هێنانەوەی باشییەکان بۆ خۆ دوورگرتن لە نەخۆشییەکان و پاراستنی تەندروستی، کە ناشێ گەر بەزانستی پزیشکی نەبێت[٥٦].

بۆیە لەلایەن رۆڵەکانی کۆمەڵگەی ئیسلامی و دەسەڵاتدارانەوە لە هەموو چەرخ و زەمانێکدا لە سەرجەم شارەکان بایەخێکی گەورە بەزانستی پزیشکی دراوە[٥٧]، لەوانە شاری هەولێر. هەندێ لەدەقە مێژووییەکان ئەو راستییە دەردەخەن، کە شاری هەولێر ناوبانگی بەرووەک و گژو گیای پزیشکی دەرکرد و بووبووە سەرچاوەیەکی گرنگ بۆ بەرەو پێشخستنی زانستی پزیشکی بەکەرەستەی خاو بۆ ئامادەکردن و ئاوێتەی دەرمانەکان لە رووەکەکان، کە لەخاکی هەولێر دەڕواو پێی دەوترا (نیلوفر)، کە لە گۆمەکان دەڕواو بۆ چارەسەرکردنی سەرئێشە بەکاردەهێنرا[٥٨]. شایانی ئاماژە پێکردنە ئەو رووەکە لەزۆربەی زۆری بێستانەکانی شاری هەولێر دەڕوا[٥٩].

هەروەها خەڵکی هەولێر بایەخیان بەئاوی کانزاکان و کانی گۆگرد دەداو، بۆ چارەسەرکردنی نەخۆشییەکانی پێست و میزو فێ و باداری بەکاریان دەهێنا[٩٠] هەندێ لە سەرچاوەکان گوتوویانە لەگوندی (تەرجلە)، کە نزیکە لەشاری هەولێر بەکانیاوی کبریتی بەناوبانگ بوودو خەڵکی هەولێرو دەوروبەری خۆیان پێ دەشووشت[٦١].

أ- پزیشکەکانی هەولێر

زانستەکانی پزیشکی بەهاندان و بایەخدانی میرەکان و پزیشکەکان گەشەسەندنێکی گەورەی بەخۆوە بینی. ئەمەو ئەبو ئەحمەد یوسف کوڕی جامع کوڕی ئەحمەد کوڕی محەمەد کوڕی حوسێن هەولێری، کە لەساڵی (٦١٥ک-١٢١٨ز) کۆچی دوایی کردووە بەشداری لەگەشەسەندنی ئەو زانستە پزیشکییانە کردووە. ناوبراو لەزانستی پزیشکی لەبارەی دەرمانسازییەوە پسپۆڕ بوو، سەرپەرشتی دەرمانخانەی نەخۆشخانەکانی شاری هەولێری دەکرد[٦٢].

هەروەها ئیسحاق کوڕی مەعالی کوڕی شەماس کوڕی هەیبەتوڵڵا کوڕی ئیبراهیم کوڕی شەماس ئەبو ئیبراهیم هەولێری، کە لەساڵی (٦١٧ک- ١٢٢٠ز) کۆچی دوایی کردووە یەکێکی دیکەیە لەناودارانی شاری هەولێر، کە بایەخی بەم زانستە داوە. ناوبراو شارەزایی لەزۆر لەزانستە جیا جیاکان هەبووە(٦٣) وەک زانستەکانی پزیشکی و فەلەکناسی و ئەندازە(٦٤). پزیشکی دیکەش هەبوونە کە خزمەتیان بەخەڵکی هەولێر کردبێ لەو سەردەمەدا، لەوانە ئیبراهیم کوڕی ئیسماعیل کوڕی محەمەد کوڕی غازی کوڕی عەبدوڵڵا ئەلحەرانی، کە ناسراو بوو بەئیبن نەقیب و لەساڵی (٦٢٢ک- ١٢٢٥ز) کۆچی دوایی کردووە، پزیشکێکی چاو بووە لەنەخۆشخانەکانی هەولێر، وێڕای ئەوەی بایەخێکی زۆریشی بەوێژە (ئەدەب) داوە(٦٥).

ئەوانەی ڕۆڵیان هەبووە لەچالاککردنی زانستی پزیشکی لەشاری هەولێر، عەبدولڕەحمان کوڕی عەلی کوڕی ئیسحاق کوڕی شیت بەیاتی بووە، کە لەساڵی (٦٢٣ک- ١٢٢٦ز) کۆچی دوایی کردووە، زاناو شارەزا بووە لەپزیشکی و دروشم و نامەشی هەبووە(٦٦) سەرچاوەکان ئاماژە بەوەش دەدەن کاریگەری زانستەکانی پزیشکی ئاسەوارێکی باشی جێهێشتووە لەدوورگەی فورات و لەوڵاتە ئیسلامییەکانی دیکەداو هانی زۆری قوتابیانی زانستی داوەو سەرنجی ڕاکێشاون، کە بێن بۆ دوورگەی فورات، لەوانە موهەزەبەدین ئەلحاجب، کە لەساڵی (٥٩٠ک- ١١٩٣ز) ژیاوە(٦٧). زاناو شارەزا بوو لەپزیشک و وەرزش و وێژەدا، لەپێناو زێدەکردنی زانستەکەی دیمەشقی جێهێشتووەو هاتۆتە دوورگەکە، لەوانە شاری موسڵ و بۆتە قوتابییەکی زانای ئەو سەردەم، پاشان هاتووە بۆ شاری هەولێرو لەگەڵ زاناکان کۆبۆتەوە(٦٨).

ب- نەخۆشخانەکان

پرۆژەی نەخۆشخانەکان لەو ماوەیە یەکێ بوو لای میرو دەسەڵاتدارەکان بەهەندی هەڵبگرن و(٦٩) بەیەکێ لەدامودەزگا تەندروستییەکان گوزارشت دەکرێت. کە میرەکان و کەسانی خێرخواز لەشارەکاندا لەپێناو پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری مرۆییەوە ئەنجامیان داوە(٧٠) نەخۆشخانەکان پێگەیەکی زۆر باشیان هەبوو، سەرجەم مەرجەکانی تەندروستی تیایدا هاتبووە دی لەرووی ئاوو هەوای سازگارو دوور بوون لەهەراو غەڵبەغەڵب(٧١) نەخۆشخانەکان دوو یەکەی جیای لەناو یەک بوون، یەکەی پیاوان، یەکەی ژنان(٧٢) هەر یەکەو لەژمارەیەک یەکەی نەخۆش بۆ نەخۆشە جیاجیاکانی لەخۆ دەگرت، وەک یەکەی نەخۆشییەکانی هەناوو یەکەی نەشتەرگەری و یەکەی چاو(٧٣).

هەریەک لەو یەکانە سەرجەم پێداویستییەکانی مرۆیی و پزیشکی تێدا بووە، لەوانە ئامێرەکانی پزیشکی و لایەنی خزمەتگوزاری لەنەخۆشیاران و خزمەتگوزاران و سەرپەرشتیاران(٧٤)، لەگەڵ تەواوی پێداویستییەکانی دیکە لەئامێرو داودەرمانی ئامادەکراو، کە لەدەرمانخانەکان هەبوون(٧٥). جا گەر سەرنج بدەین لەشاری هەولێر دوو جۆر نەخۆشخانە هەبوون، نەخۆشخانەی جێگرو نەخۆشخانەی گەڕۆک.

أ- نەخۆشخانە جێگرەکان

ئەم جۆرە نەخۆشخانە لە باڵەخانەیەکی جێگرە، بەزۆری لە شارە گەورەکان بوونیان هەیە(٧٦) لەو نەخۆشخانانەی، کە لەشاری هەولێر ناوی هاتووەو دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی میر موزەفەرەدین گۆکبری فەرمانڕەوای هەولێر(٧٧)، کە لەشاری هەولێر دروستی کردو(٧٨) لەژمارەیەک بەش و چەند یەکەیەکی جیا جیا پێکهاتبوو، هەر بەشەو خزمەتگوزارییەکی دیاریکراوی پێشکەش دەکرد. ئیبراهیم کوڕی ئیسماعیل کوڕی ئەحمەد کوڕی عەبدوڵڵا حەرانی ناسراو بەئیبن نەقیب لە (٦٢٢ک-١٢٢٥ز) کۆچی دوایی کردووە (پزیشکی چاو) بووە(٧٩)، دەرمانخانەش بەشێکی تایبەت بووە لە نەخۆشخانەو پزیشکی ناودار ناسراو بوو بەشێخی دەرمانخانەو سەرپەرشتی دەرمانخانەی نەخۆشخانەی کردووە. ئەمەش ئیبن شعار ئەبو ئەحمەد کوڕی یوسف کوڕی جامع کوڕی ئەحمەد هەولێری، کە لەساڵی (٦١٥ک- ١٢١٨ز) کۆچی دوایی کردووە باسی

دەکات[٨٠].

ئەم نەخۆشخانەیە سەرنجی ژمارەیەکی زۆر لەپزیشکانی ڕاکێشا لەبەر ئەوەی لەلایەن میر موزەفەرەدین گۆکبری بەپلە یەک بایەخی پێدەدرا. عەلی کوڕی عوسمان کوڕی عەلی هەولێری داوای لە وەزیری ئەوسا ئیبن مستەوفی کرد بەسەرۆکی کارگێری نەخۆشخانەی هەولێر دایبمەزرێنێت، بۆ ئەوەی زیاتر چاودێری بکات، بەم بۆنەیەوە هۆنراوەیەکی هۆنیوەتەوەو مێژوونووسی یۆنینی ئاماژەی پێداوە[٨١].

کاتێ دکتۆر عەبدولڕەحمان کوڕی عەلی کوڕی ئیسحاق کوڕی شەبیب بیانی، کە لەساڵی (٦٢٣ک-١٢٢٦ز) کۆچی دوایی کردووەو سەردانی هەولێری کردووە، کاری لەو نەخۆشخانەیە کردووە[٨٢]. مێژوونووس ئیبن خەلەکان کە لەساڵی (٦٨١ک- ١٢٨١ز) کۆچی دوایی کردووە گوتوویەتی: میر موزەفەرەدین بەناو نەخۆشخانەکاندا گەڕاوەو لە تەندروستیانی پرسیوەو هاوکات ژمارەیەک سەرپەرشتیاری هەبووە بەمەبەستی گەیاندنی خزمەتگوزاری بەنەخۆشەکان[٨٣].

شایانی باسە ئەم نەخۆشخانەی هەولێر جیادەکرایەوە لە نەخۆشخانەکانی شارەکانی دیکە بەبوونی گۆڕستانێکی تایبەت بەو نەخۆشخانەیەو ئەوانەی لە نەخۆشخانە دەمردن لەوێ دەنێژران، بۆ ئەوەی نەبێتە هۆی بڵاوبوونەوەی نەخۆشی لەدەرەنجامی ئەو تەرمانەی هەڵگری میکرۆب بوون، کە ئەمەش کاریگەرییەکی پۆزەتیڤانەی هەبووە لەسەر تەندروستی دانیشتووانی شارەکە، هەروەکو ئیبن مستەوفی باسی لەوانە کردووە، کە لەگۆڕستانەکە نێژراون، وەک: ئەبو تالیب بار ستیفان، کە لەساڵی (٦١٦ک-١٢١٩ز) کۆچی دوایی کردووە[٨٤] ئەبو محەممەد عەبدولڕەحمان کوڕی ئەبی بەرەکات کوڕی محەممەد کوڕی ئەحمەد کوڕی ئیبراهیم کوڕی کندرگلی ناسراو بەئیبن شەنری، کە لەساڵی (٦١٩ک-١٢٢٢ز) کۆچی دوایی کردووە[٨٥] هەروەها ئەبو سەنا مەحموود کوڕی عەلی کوڕی محەممەد کوڕی بەکر هەولێری زێڕینگەر، کە لەساڵی (٦١٩ک-١٢٢٢ز) کۆچی دوایی کردووە[٨٦].

٢- نەخۆشخانەی گەڕۆک

لایەنە خزمەتگوزارییە تەندروستییەکان هەر بەتەنیا لە نەخۆشخانە جێگرەکان پێشکەش بەخەڵک نەدەکران، بەڵکو نەخۆشخانە گەڕۆکەکانیشی دەگرتەوە، کە لەشارەوە بۆ شوێنی دیکە دەگوازرانەوە[٨٧] ئەو نەخۆشخانانە لەگەڵ میرو خەلیفە لەکاتی سەفەرکردن و ئەنجامدانی گەشت، لەگەڵ گەشتی سەربازی دەڕۆیشتن[٨٨] ئەم جۆرە نەخۆشخانە تەواوی پێداویستییەکانی نەخۆشی لە دەرمان و ئامێری پزیشکی و خواردن و خواردنەوەو پزیشک و دەرمانسازەکان تیایدا بووە، کە لە شارەوە بۆ شوێنەکانی دیکە دەگوازرانەوە، کە نەخۆشخانەی جێگیری لێ نەبووە[٨٩].

هەڵبەتە ئەم جۆرە نەخۆشخانەیە تەنیا کارو چالاکی ئەوە نەبووە، کە سەرپەرشتی گوندو ناوچە دیارکراوەکان بکات، بەڵکو چالاکی تریشی دەنواند، بۆ نموونە یاوەری کاروانی حاجیانی کردووە، کە دەچوون بۆ بەجێگەیاندنی فەریزەی حەج و بەکەرستەی فریاکەوتن و دەرمانی جیا جیاو ئەوەی نەخۆش پێویستی پێ دەبوو ئامادە کرابوو[٩٠].

ئیبن مستەوفی لەسەر زاری ئەبی حامید کوڕی ئەبی فەجر کوڕی ئەحمەد کرمانی، کە لەساڵی (٦٣٥ک-١٢٣٧ز) کۆچی دوایی کردووەو یاوەری حاجییەکانی فارسی کردووە، کە لە ئێرانەوە ڕۆیشتوون بۆ بەجێگەیاندنی فەریزەی حەج، گوتوویەتی: میر موزەفەرەدین گۆکبری ساحێبی هەولێر هەموو ئەو پێداویستییانەی دابین کردووە، کە حاجییەکان لەو سەفەرەدا پێویستییان پێ دەبوو لە ڕێگادا[٩١].

لێرە سەرنجی ئەوە دەدەین کە میر موزەفەرەدین خێرخواز بووە بۆ ئاسانکاریکردن لە کاروانی حاجییان و دەستەبەرکردنی هەموو ئەو پێداویستییانەی حاجی پێویستی پێ دەبێ. لەگەڵ داو و دەرمان و تیمێکی پزیشکان بۆ چارەسەرکردنی نەخۆشەکان لەو ڕێگایەدا[٩٢].

پەراوێزەکان:

١- بڕوانە وێنەی ژمارە (١).

٢- احمد امين: ظهير الاسلام، ج٢، ص٢١، ميخائيل عواد، صورة مشرقة، ص١٦.
* باوكير: كلمة كوردية، تعني جذب، النسيم.
٣- شريف يوسف: تأريخ من العمارة، ص٥٨٣، بروانه وێنەی ژمارە (٢).
٤- ابن الجوزي: النتظم، ص١٣٦، ابن الاثير الكامل،٦/ ص١٨٠.
٥- بروانه: ابن المستوفي: تأريخ اربل، ج١، /١ص٣٩، عماد الدين خليل: ملاحظات تراث الموصل، بحث منشور في مجلة سومر، ج٣٨، ص٢٤١.
٦- بروانه: ابن المستوفي: تأريخ، ج١، ص١٦٦.
٧- شريف يوسف: فن العمارة، ص٦-٥.
٨- الفريزي: خطط، ج٢، ص٧٩، ابن قيم الجوزية: معجم التداوي، ص١٣٦.
٩- دريد عبدالقادر نوري: سياسة صلاح الدين الايوبي، ص٤٦١.
١٠- ليون بەرخۆ: هەموو رێگاكان بەرەو گەرماوی هەولێر دەچن، وەرگێرانی سەلام ناوخۆش، گۆڤاری شانەدەر، ژمارە (١)، لاپەرە ٦٥.
١١- الشيزري: نهاية الرقبة في طلب وكسبة، ص٨٦، محمد بن حسين بيرم، الحمامات المدينة، ص٤.
١٢- بروانه وێنەی ژمارە (٣).
١٣- متز: الحضارة الاسلامية، ج٢، ص٢٢٥.
١٤- تأريخ اربل، ج١، ص١٣٥.
١٥- بروانه: القدسي:أحسن التقاسيم، ص١٤٥، ابن المستوفي تاريخ، ج١، ص٣٦٦.
(*)- الشقاتوى: نەم وشەيە بە كەسێک دەگوترێت، كە دار شەق دەكات، بروانە ابن الاثير: اللباب في تذهيب الانسان، ج٢، ص٢٠٢.
١٦- ناصر خسرو: سفرنامة، ص٥٠، ابن الاثير: الباهر، ص٧٨-٧٩، هادي رشيد الجاوشلي: الظاهر الاقتصادية في تراث كردستان، ص١٦-١٧.
(*)- قرة مورتكيان: قرية تقع في شمال مدينة اربل بمسافة ٢٠كم، بروانه: فؤاد جميل: حدياب واربيلا، بحث منشور في مجلة سومر، ١٩٦٩، ج٢٥، ج٢،١، ص٢٢١.
١٧- فؤاد جميل: حدياب، مجلة سومر، مج٥، ج١، ص٢٢١.
١٨- الحموي: معجم البلدان، ج١، ص١٣٨، هادي رشيد الجاوشلي، تراث أربيل التأريخي، ص٥٤.
١٩- ابو يعلي: الاحكام السلطانية، ص٢٢٦.
٢٠- موسيس ديرها كوبيان: حتالة العراق الصحية في نصف القرن العشرين، ص٢٨.
٢١- الحموي: معجم البلدان، ج١، ص١٣٨.
٢٢- هادي رشيد الجاوشلي: الظاهر الاقتصادية، ص١٢.
٢٣- بروانه وێنەی ژمارە(٤).
٢٤- هادي رشيد الجاوشلي: الظاهر الاقتصادية، ٢١٢.
٢٥- الشيزري: نهاية الرتبة في طلب المسبة، ص١١.
٢٦- بروانه: ابن المستوفي، ج١، ص٢٢٣.
٢٧- ناجي معروف: أصالة الحضارة، ص٣٦٣.
٢٨- محمد بن الحسن البغدادي: كتاب الطبع، ص٧.
٢٩- ابن المستوفي: تأريخ، ج١، ص١٣٥.
٣٠- المقدسي: أحسن التقاسيم، ص١٤٥، ابن صوفل، صورة الارض، ص٢٠٣.
٣١- عبدالرحمن طزني: اربيل وماء الشرب، ص٢٩.
٣٢- الحموي: معجم البلدان، ج١، ص١٨٦، هادي رشيد الجاوشلي: تراث اربيل التأريخي، ص٥٤.
٣٣- ابو الفداء: تقويم البلدان، ص٤١٣، القلقشندي: صبح الاعشي، ج٤، ص١٦٧، سباهي زاده أوضح المسالك، مخطوط، ورقة ٤٧.
٣٤- تأريخ اربل، ج١، ص٣٧١-٣٧٢.
٣٥- بروانه: ابن هشام: السيرة النبوية، ق١، ص١٥٨-١٦٨.
٣٦- سورة الضحي: الاية ٩، سورة الفجر: الاية ١٧.
٣٧- سورة الضحي: الاية ٩-١٠.
٣٨- محسن محمد حسين: اربيل في عهد الاتابكي، ص٢٣٨.
٣٩- ابن خلكان: وفيات الاعيان، ج٤، ص١١٦، العساني: العجد المسبوك، ص٤٥٣.
٤٠- سبط ابن الجوزي: مرآة الزمان، ج٨، ق٢، ص٦٨٢، ابن خلكان: وفيات الاعيان، ج٤، ص١١٦.
٤١- ابن خلكان: وفيات الاعيان، ج٤، ص١١٦، العساني: المجد المسبوك، ص٤٥٣.
٤٢- سبط ابن الجوزي: مرآة الزمان، ج٨، ق٢، ص٦٨٣، ابن خلكان: وفيات الاعيان ج٤، ص١١٦، ابن كثير: البداية والنهاية، ج١٣، ص١٦٠.
٤٣- ابن ملاعب: هو ابو الحسن علي ابن ملاعب، كان؟؟؟ القرآن باربل، ولايأخذ عوض عنه، وتوفي سنة (٤٠٦هـ/ ١٢٠٧م) بروانه: ابن

المستوفي: تأريخ اربل، ج١، ص١٥٧.
٤٤- تأريخ اربل، ج١، ص١٥٧.
٤٥- ابن المستوفي: تأريخ اربل، ج١، ص ص ٣٥٧، ٤١٢.
٤٦- هادي رشيد الجاوشلي: المظاهر الاقتصادية، ص١٨.
٤٧- شهد الكف: دەكەویتە باشووری رۆژهەلاتی قەلای هەولیرەوە، بە دووری (٧٥)، بروانە: حسام الدين النقشبندي خطط اربل، بحث مشنور في مجلة أبحاث، ج١، ص١٤٢.
٤٨- ابو الفداء: تقويم البلدان، ص٤١٣، القلقشندي: صبح الاعشى، ج٤، ص١٦٧.
٤٩- بروانە: عبدالله بن احمد يوسف: مفاتيح العلوم، ص١٠١.
٥٠- حاجي خليفة: كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، ج٢، ص٦٩٥-٦٩٦، جرجيس طنوس: صدق البيان في طب الحيوان، ص٦.
٥١- تأريخ اربل، ج١، ص٧١.
٥٢- احمد العزيز: الهذبانيون في اربل وأذربيجان، دراسة سياسية حضارية، رسالة ماجستير، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، (اربيل: ١٩٨٨)، ص١٥٠.
٥٣- تأريخ اربل، ج١، ص٢٢١.
٥٤- ابن كثير: البداية والنهاية، ج١٢، ص٦٨.
٥٥- شاخت بوزورت: تراث الاسلام، ترجمة حسين مؤنس وآخرين، ق٣، ص ١١٧-١٢٠.
٥٦- ابو الحسن الرومي: المعالجات القراطية، مخطوط، رقم ٣٦٩٥٣، ورقة ٤.
٥٧- ابن خلدون: المقدمة، ص٣٣٠.
المقريزي: خطط، ج٢، ص٤٠٥.
٥٨- ابو البقاء الشقي: نزهة الانام في محاسن الشام، ص١٧٢.
٥٩- بروانە: ابن المستوفي: تأريخ اربل، ج١، ص٦٥.
٦٠- محمد بن حسين التونسي: الحمامات المدينة، ص. ٥٥
٦١- الحموي: معجم البلدان، ج٢، ص٢٢، محمد أمين العمري: منهل الاولياء، ص١٣٧.
٦٢- ابن الشعار: عقود الجمان مخطوط، ج١٠، ورقة ١٧٣ب.
٦٣- ابن الشعار: عقود الجمان مخطوط، ج١، ورقة ٢٤٠ب.
٦٤-ابن الفوطي: تلخيص مجمع الاداب في معجم الالقاب، ج٤، ق٢، ص١٦٢-١٦٣.
٦٥- الن الشعار، عقود الجمان، ج١، ورقة ٥١٦، ١٧أ.
٦٦- بروانە: ابن المستوفي، تأريخ اربل، ج١، ص٣١٤-٣١٥.
٦٧- ابن خلكان: وفيات الاعيان، ج٤، ص١٠٥.
٦٨- ابن ابي أصيبعة: عيون الانباء، ص٦٥٩، نحن محسن محمد حسين: اربيل، ص٢٧٠.
٦٩- بروانە: ابن خلكان: وفيات الاعيان، ج٤، ١١٧، الغساني، المجد المسبوك، ص٤٥٣.
٧٠- احمد عيسي بط: تأريخ البيمارستانات، ص٣.
٧١- هونكە: شمس العرب، ص٢٢٩.
٧٢- كمال السامرائي: مختصر تأريخ الطب، ج٢، ص٨٠.
٧٣- احمد عيسي بط: تأريخ البيمارستانات، ص١٩.
٧٤- بروانە: ابن خلكان: وفيات الاعيان، ج٤، ص١١٦.
٧٥- بروانە: ابن ابي أصبعة: عيون الانباء، ص٣٤١.
٧٦- البدري: الطب عند العرب، ص١٢٨.
٧٧- ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص ١١٦، محسن محمد حسين، أربيل، ص٢٣٦.
٧٨- ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص١١٦.
٧٩- ابن الشعار: عقود الجمان، ج١، ورقة ١٦-ب.
٨٠- عقود الجمان: مخطوط، ج١، ورقة ١٧٣ ب.
٨١- ذيل مرآة الزمان، ج٢، ص٤٨١.
٨٢- ابن المستوفي: تأريخ اربل، ج١، ص٣١٤-٣١٥.
٨٣- ابن خلكان: وفيات الاعيان، ج٤، ص١١٤.
٨٤- تأريخ اربل، ج١، ص ٢٤٤-٢٤٥.
٨٥- ابن المستوفي: تأريخ اربل، ج١، ص٢٣٩-٢٤١.
٨٦- ابن المستوفي: تأريخ اربل، ج١، ص١٨٤-١٨٥.
٨٧- عمر فروخ، العلوم عند العرب، ص١٩٤.
٨٨- ابن الجوزي: المنتظم، ج١٠، ص٢٧٣.
٨٩- بروانە: القفطي: تأريخ الحكماء، ص١٩٤.
٩٠- ابن الجوزي: التنظم، ج٦، ص٢٥٣.
٩١- ابن المستوفي: تأريخ اربل، ج١، ص٣٠٤.
٩٢- سعيد الديووضي: دور العلاج، ص٣٣.

بەڕێوبەرە گشتیەکانی تەندروستی هەولێر لە ماوەی ٨٠ ساڵدا

مەولود قادر بێخاڵی

دکتۆر عەبدولرەزاق دەباغ

دکتۆر تاریق بەهائەدین خەلیفە

دکتۆر موزەفەر حوسێنی

دکتۆر مستەفا نادر العالم

١- دکتۆر سەلیم خەبات لە سییەکانەوە
٢- دکتۆر رەشید زەکەریا تا کۆتایی چلەکان
٣- دکتۆر بەشیر سەرسەم تا کۆتایی چلەکان
٤- دکتۆر سەلیم نوحاس لە پەنجاکانەوە- تا کۆتایی پەنجاکان
٥- دکتۆر عەبدولرحمان عەبدوڵلا لە پەنجاکانەوە- تا کۆتایی پەنجاکان
٦- دکتۆر مەردان عەلی لە پەنجاکانەوە- تا کۆتایی پەنجاکان
٧- یەحیا ئەمین بۆ ماوەیەک جێگر بووە لە شەستەکان بەردو سەردەوە
٨- دکتۆر سەلاح دەرویش
٩- دکتۆر ئەحمەد عوسمان ١٩٦١- ١٩٦٣ز
١٠- دکتۆر محەمەد زیوەر شەریف ١٩٦٤- ١٩٧٠ز
١١- دکتۆر عەبدولرەزاق دەباغ ١٩٧٠- ١٩٧٣
١٢- دکتۆر تاریق بەهائەدین خەلیفە
١٣- دکتۆر موزەفەر حوسێنی ١٩٧٩
١٤- دکتۆر مستەفا نادر العالم ١٩٨٠- ١٩٨٨
١٥- دکتۆر عەدنان یاسین سەعدی ١٩٨٨- ١٩٩١
١٦- دکتۆر مستەفا نادر العالم ١٩٩١- ١٩٩٣
١٧- دکتۆر حەسەن محەمەد سورە ١٩٩٣- ١٩٩٥
١٨- دکتۆر مستەفا نادر العالم ١٩٩٥
١٩- دکتۆر مەجید محەمەدەمین ١٩٩٥- ١٩٩٦
٢٠- دکتۆر حەسەن محەمەد سورە ١٩٩٦- ١٩٩٧
٢١- دکتۆر مستەفا نادر العالم ١٩٩٧-١٩٩٨
٢٢- دکتۆر فریاد غەفوری ١٩٩٩- ٢٠٠٥
٢٣- دکتۆر خالد عەلی عەبدوڵلا ٢٠٠٥ - تا ئێستا

* هەولێرم وادیوەو بیستووە، مەولود قادر بێخاڵی بەرگی سێیەم،٢٠٠٥/ل٧

دەرماناوەکانی هەولێر

نادر رۆستی و سەلمان برادۆستی

بە هۆی پێکهاتە جیۆلۆجییەکەی خاکی کوردستان و هەڵکەوتی شوێنە سروشتییەکەی، سەدان بگرە هەزاران کانی جۆراوجۆر هەڵدەقوڵێت، ئاوی کانیاو ئەو ئاوەیە، کە بە شێوەی سروشتی لەژێر خاک دێتە دەرەوە، کانیاوەکان زیاتر لە ناوچە چیاییەکان بەدی دەکرێن، پێکهاتەی کانییەکان وەک یەکە، بەڵام رێژەی کانزاکانیان جیاوازە و شێوەی رێژەیی وەردەگرێ، ئەمەش وا دەکات هەندێک کانی خاسیەتی تایبەت وەربگرن و بە کانی کانزایی (دەرماناو) ناوزەد بکرێن، زۆر لە کۆنەوە ئەم جۆرە کانیاوانە لە کوردستاندا ناسراون.

باب و باپیرانمان لەژێر ناو و مەبەستی تایبەت و لەژێر بیر و باوەڕ و جۆرێک لە ئیمانداری سوودیان لەو کانیاوانە وەرگرتووە، بەڵام زانستی سەردەم ئاشکرای کردووە، کە کانییە کانزاییەکان (دەرماناو) پێکهاتەی کیمیایی جیاوازە لە کاتی ئاسایی، بۆ ئەم مەبەستە زۆرێک لە وڵاتان بە شێوەی زانستی لە کانیاوەکانی وڵاتەکەیان وەرگرتووە و بۆ چارەسەری چەندان نەخۆشی بەکاریان هێناون، بۆ ئەم مەبەستەش چەندان خزمەتگوزاری و رێگا و شوێنی تایبەت بۆ ئەو کەسانە گیراوەتە بەر، وەک گەشتیار سەردانی ئەو کانیاوانە دەکەن و سوودی لێ وەردەگرن، لێرەدا تەنیا یەک نموونە باس دەکەین لە وڵاتی ئوردەنی هاوسێی عێراق، چەند کانیاوێک هەیە، بۆ هەموو کانیاوەکان کۆمەڵێک خزمەتگوزاری لە جۆری خۆشکردنی رێگاوبان، رێکخستن و سەبکردنی کانیاوەکان و گەرماوی تایبەت لەسەر کانییەکان، تەنانەت گازینۆ و ئوتێل لە زۆرێک لە شوێنەکان دروست کراون، ئەمەش وای لێ کردووە بە سەدان و هەزاران گەشتیار لە ناوەوە و لە دەرەوە سەردانی کانیاوەکان بکەن و سوودی چارەسەری بۆ نەخۆشییەکان وەربگرن، لە ساڵی ١٩٧٧ ژمارەی گەشتیاران تەنیا لە گەرماوی (الحمة المعدنية) گەیشتۆتە (٤٦٤٥٠٠) گەشتیار. بەپێی ئەو پێوەرە ئەمڕۆ گەشتیاران سێ جار و بگرە چوار جار بەرامبەر زیادی کردووە، بەم جۆرە ئەگەر سێ جار زیاد بکەین ژمارەی گەشتیارانی ئەمڕۆ دەگاتە ١.٣٩٣.٥٠٠ واتە زیاتر لە یەک ملیۆن گەشتیار.

لێرەدا مرۆڤ پرسیار لە خۆی دەکات، کە بۆچی ئەوان بەم جۆرە گرنگییان بە کانیاوە کانزاییەکان داوە و کۆمەڵێک خزمەتگوزارییان بۆ جێبەجێ کردووە، کە ئەمەش ساڵانە رادەکێشی، بەڵام بۆچی ئێمە نەمانتوانیوە کەمترین خزمەتگوزاری بۆ ئەو کانیاوانە دابین بکەین و بەشێوەی زانستی سوودیان لێ وەربگرین؟

لێرەدا بە پێویستی دەزانین، کە نموونەی چەند کانیاوێکی سنووری پارێزگای هەولێر بخەینەڕوو، کە تاکو ئەمڕۆ بۆ چەندان جۆر نەخۆشی سوودیان لێ وەرگیراوە و لە لایەن دانیشتوانی کوردستان بە پیرۆز و پڕ بایەخ سەیر کراون.

١- کانیاوی شێخی باڵەکان، لە ناحیەی حاجی ئۆمەران، گەشتیاران بە رێژەیەکی زۆر رووی تێ دەکەن و سوودی لێ وەردەگرن، لە لایەن پزیشکەوە سەلمێنراوە کە سوودی بۆ نەخۆشییەکانی گورچیلە و فڕێدانی بەردی گورچیلە هەیە.

٢- سێ کانیاوی گراوی حاجی

ئۆمەران، کە دەکەونە خۆرئاوای ناحیەی حاجی ئۆمەران، ئەم سێ کانیاوە خاسیەتی تایبەتییان هەیە، هەرسێ کانیاو لە تەک یەکترن و ئاوەکانیان جیاوازە و تەواوکەری یەکترن و بۆ نەخۆشی پێست بەکاردێن.

٣- کانیاوی گراو لە نزیک گوندی سماقوولی، لە سنووری شارۆچکەی کۆیە، ئەم دەرماناوە بۆ نەخۆشییەکانی پێست بە کاردێ، جێگای باسە کە ئەم کانییە کەمێک دەستکاری بۆ کراوە و دوو حەوزی بۆ ژنان و بۆ پیاوان بۆ دروست کراوە، کە ئەمەش کەمترین خزمەتگوزارییە.

٤- کانیاو و رووباری جەلی، لە نزیک گوندی جەلی لە باکووری شارۆچکەی کۆیە، ئەم دوو شوێنە بۆ نەخۆشی پێست سوودیان لێ وەرگیراوە.

٥- کانیاوی گراوی بابەجیسک، لە نزیک قەڵای دیوین، کە دەکەوێتە باکووری شارۆچکەی پیرمام (سەلاحەدین) ئەم دەرماناوەیە بۆ چارەسەری نەخۆشییەکانی پێست بەکاردێ، کانیاوێکی بەناوبانگە و رۆژانە گەشتیاران سەردانی دەکەن.

٦- دەرماناوی گوندی گراو، کە دەکەوێتە دامێنی سەری بلند، ئەم کانییە بۆ نەخۆشی باداری (رۆماتیزم) بە کاردێ و سوودی لێ وەرگیراوە.

٧- گراوی گوندی شێخ مەمموودیان، دەکەوێتە باکووری خۆرئاوای هاوینەهەواری سەلاحەدین (پیرمام)، ئەم دەرماناوە بۆ نەخۆشی پێست بە کاردێ.

٨- دەرماناوی گوندی کۆڕێ، کە دەکەوێتە سەر رێگای پیرمام - شەقلاوە، ئەم کانیاوە بۆ نەخۆشی هەناو و ژانە سک بەکاردێ.

٩- کانیاوی شێرەسوار، لە نێو سەیرانگای شێرەسوار، بۆ نەخۆشی ماسولکە و رۆماتیزم بەکاردێ.

١٠- کانیاوی مام هند، لە گوندی کۆڕێ، بۆ نەخۆشی پێست و خورشتی لەش بەکاردێ.

١١- کانیاوی مامەر (کانیێ مامەری)، دەکەوێتە نێوان گوندی گرتک و گوندی روست لە ناحیەی سمیلان لە قەزای چۆمان، ئەم دەرماناوە بۆ نەخۆشی باداری بەکاردێ.

١٢- کانی پیری باغ، ئەم کانیاوە دەکەوێتە سەر مەزاری پیری باغ لە بەرامبەر گوندی روست لە ناحیەی سمیلان، ئەم کانیاوە بۆ نەخۆشییەکانی گورچیلە و ژانەسک بەکاردێ، تەنانەت دەڵێن بۆ هەوێنی ماست بەکاردێ، بە تایبەت ئەو ماستەی نەمەیبێت و شل بێت.

ئەمانەی سەرەوە نموونەی چەند دەرماناوێک بوون، کەچی دەیان دەرماناوی دیکە لە کوردستان بەگشتی و لە هەرێمی کوردستان بە تایبەتی هەیە، بۆ زانیاری زیاتر زانینی پێکهاتە زانستییەکەی کانیاوەکان و ئەم جۆرە دەرماناوە، پەیوەندیمان بە دکتۆر (مەریوان ئەکرەم حەمە سەعید - پسپۆری گشتی جیۆلۆجی - ئاوی ژێر زەوی، لە کۆلیژی زانست، بەشی زەویناسی)یەوە کرد و گوتی: پێکهاتەی ئاو (H_2O) یە، بەڵام (TDS) یاخود (الأملاح المذابە) هەروەها چەندین ئایۆنی سەرەکی تێدایە، کە ئەمانەن: (-O3- ، - ، Ka+ ، CL- ، -HCO4 ، -CO3 ، Na+ ، Mg++ ، Ca++)، هەروەها چەند توخمێکی دیکەش، کە رێژەیان کەمە لە ئاودا وەک: (کالیسیۆم NCa ، مەگنیسیۆم Mg ، سۆدیۆم-Na ، پۆتاسیۆم-K ، کلۆر-Cl ، بایکاربۆنات - Hco3 ، کبریتات So4 ، کاربۆنات و نیتراتی رێژەی ئەم ئایۆنانە لە کانییەکەوە بۆ کانییەکی دیکە دەگۆڕێ یان جیاوازە، هەوروەها بە هەمان شێوە لە بیرێکەوە بۆ بیرێکی دیکە، سەبارەت بە چۆنیەتی سوود لێوەرگرتنیان بۆ جۆرەکانی نەخۆشی، هەندێکیان لەلای ئێمە زانراوە، بەڵام ئەوانی دیکە نەزانراوە، کە رەنگە پزیشکەکان زیاتر لەو بارەوە شارەزا بن، بەڵام ئەوەی زانراوە، بۆ نموونە: ئەگەر PH 7 ، ئەو ئاوە پێی دەگوترێ ئاوی ترش، یاخود حامض و ترشیش دەبێتە هۆی توانەوەی کلس، بەردی گورچیلەش لە نیشتنی کلس لە ناو گورچیلە دروست دەبێ، کەواتە دەکرێ ئەو جۆرە ئاوە ترشی زۆرە بۆ توانەوەی بەردی گورچیلە، سوودی لێ وەربگیرێ، هەروەها ئەو ئاوەی بۆ نەخۆشی پێست بەکار دێ، ئەو غازی تواوەی (H_2S)ی تێدایە، کە بۆنی کبریتی لێ دێ، ئەمەش سوودی لێ وەردەگیرێ بۆ نەخۆشی پێست.

*** ئەم بابەتە لە گۆڤاری مێرگ ژمارە ١٦ ساڵی دووەم ٢٠٠٦ وەرگیراوە.**

گوندی (ئەرمۆتە) و دێری (ماربهنام)

تاهیر ئەحمەد حەوێزی

وەختێ (یوسف سلێمان) پێش ئەوەی ببێ بە (قەشە)[1] لە مێژووی (٦/٨/١٩٦١) نامەیەکی بۆ نووسیم، لەسەر ناوی گوندی هەرمۆتە (ئەرموتە) و ناوی دێری (ماربهنام)، کە لەکن گوندی (تۆبزاوا)یە. لەو نامەیەدا نووسیویەتی - کە ئەوسا (شماس) بوو، و لە (معهد)ی (مار یوحنا الحبیب) لە (موسڵ) دەیخوێند:

لە کتێبخانەی کەنیسەی (ئەرمۆتە)ی گەڕام، کتێبەکانیم هەڵگێڕ و وەرگێڕ کرد، هەندێ زانیاری مێژوویی زۆر کەمم دەستکەوت:

لە کتێبی (گزا) کە بە دەستخەت و بە زمانی (کلدانی) نووسراوەتەوە دەتوانین وشەی (گزا) بە (کنز) = گەنجینە (کتێبی گەنجینە) وەربگێڕین، کە باسی نوێژە فەرزەکانی ڕۆژانی یەکشەموو، جێژنەکان و بیرخەرەوەکان (تذکار) دەکا، کتێبێکی زۆر ئەستوورە، لە کۆتایی کتێبەکە دەخوێنینەوە. ناوی کتێبەکە و مێژووی نووسینی کتێبەکە (١٨٥٩) و ناوی گوندەکەشی تێدایە، کە بۆ خاتری گوندەکە نووسراوەتەوە. بەم جۆرە نووسراوە: (ئەرموتە) ARMOUTA، هەروەها دەنووسێ (ماربهنام) (MARBEHNAM).

بەڵام لە کتێبی حوذرا (HOUDRA) کە تەفسیرەکەی (المدار)ە، کتێبی نوێژ و دوعای فەرزە بۆ درێژایی ساڵ، بەڵام لەم کتێبەکەی هەرمۆتەی بە (طاء) دەنووسرێ (ارموطە) و (ماربهنام): ئەو کتێبە لە ساڵی (١٨٧٣) بەدەست نووسراوەتەوە.

لە کتێبی (کەشکوڵ) (Caiscol) ئەو کتێبەش هی نوێژە فەرزەکانی ڕۆژانی ساڵی (بسیطە)یە، ناوی هەرمۆتەی لە (طاء) هاتووە، بەڵام ناوی (ماربهنام) لەسەر شێوەی (ماربێنا) (MARBENA). لە ساڵی (١٨٧٤) نووسراوە[2].

سەیر ئەوەیە چۆن لە ماوەی ساڵێکدا هەر عەینی نووسەری کتێبی (کەشکوڵ) و کتێبی پێشوو (حوذرا)، کە هەردوو کیان هەریەک نووسەر نووسیوینی، دێر

(ماربهنان)ی بەدوو چەشن نووسیوە؟
لە كتێبخانەی كنیسەی كۆیە كەمێ زانیاریم دەست كەوت، نووسەری هەندێ بەشەكانی (توراة) ناوی (ماربهنان)ی نووسیوە (مارمربهنام)، وشەی (مار)یش واتای بەڕێز، گەورە (سید)، (قدیس)، (وەلی) دەبەخشێ، نووسەریش ناوی (هەرمۆتە)ی نووسیوە (ئەرموتە) لە ساڵی (١٨٦٩) بە دەست نووسراوەتەوە وشەی راستییەكەی (ئەرموتە) و (ماربهنام)ە.

یەكێ لە زانایانی مێژوو لە (موسڵ) باوك حنا فی (R.P. HANNA FYE) داوای لێ كردم كە هەندێ زانیاری لەسەر ناوی (ماربهنام) بۆ بنووسمەوە لە لاپەڕەكانی (ئینجیل)ێكی كۆنی دەستخەت، بەڵام بەداخەوە ئەو كتێبە بەنرخەم لە بارێكی زۆر شڕ و وردا دیت، زۆر پەڕی لێكرابۆوە. ئەو زانایە بە تەمایە لە كتێبخانەكانی عێراق و ئاوروپا بكۆڵێتەوە و لەبابەت مێژووی دێر (ماربهنام)ی (موسڵ) و (كۆیسنجق) زۆر وتاران بڵاوبكاتەوە.

بەڵام مێژووی (دێر ماربهنام) كە كوردە موسڵمانەكان پێی دەڵێن: "شێمحەمەد" (شێخ محەمەد) ی دێری، لەلای موسڵمانەكانیش پیرۆزە. هێشتان نەزاندراوە، (خوری افرام عبدال) لە مێژووی (دێر ماربهنام)ی (موسڵ)[٣] دەڵێ: (دێر ماربهنام)ی كۆیسنجەق لەسەر ناوی ماربهنامی شەهید دروست كراوە، كە لە وڵاتی موسڵ كوژرا، لە سەدەی چواردەم و پێنجەم، راهیبەكانیش، كە لە موسڵ جێیان وەتەنگ هات، لە كێوەكانی (هەولێر) بڵاوبوونەوە.

وادەزاندرێ هەموو كەنیسەیەك كە رێكخراوێ (دێر)ێكیان هەبوود. گەنجەكانیان لەوێ پەروەردە كردووە و یارمەتی داوە لەسەر پەرستن و راهێنان و وەرگرتنی زانستی، تا لە دوارۆژ لەجیاتی ئەو قەشانەی كە ئەمری خوای دەكەن، ببنە قەشە. لەبەر ئەوەی لە كۆیە و دەوروپشتی كۆمەڵانی زۆری دیان هەن، پێویستیان بە (دێر)ێكی ئەوها هەبوود، بۆ دەرچوونی قەشە تا ببنە سەرۆكی كەنیسەكان و هەڵسووڕێنەریان. ئەو دێرە لقی دێری سەرەكییەكەی (موسڵ) نییە، جارێ لەبابەت راهیبەكانیشی هیچ زانیاریمان نییە.

بەتریارك (یۆحنا هرمزد) خەلقی (ئەلقوش) لە باسی مێژووی ژیانی خۆیدا دەنووسێ: (لە ساڵی (٢٠٩٠)ی یۆنانی، كە دەكا (١٧٧٩)ی میلادی ئامۆزایەكم گەڕاوە سەر رێگای پێشوو، وازی لە (كاسۆلیكی) هێناوە، منیش لە (موسڵ)ەوە چوومە گوندی (عینكاوە) ماوەیەكی درێژی لێ مامەوە، لەسەر داخوازی خەڵكەكە چوومە گوندی (ئەرمۆتا) و گوندی (شەقڵاوە)، زۆر پێیانەوە ماندووبووم هەتا كردمنە (كاسۆلیك) و باوەڕی راستیان وەرگرت، كوڕی مامم كە ئەو خەبەرەی بیست كاغەزی بۆ ئەو گوندانە نووسی، كە گوێ بە قسەكانی من نەدەن. هەر خەڵكی هەرمۆتە (ئەرموتا) بە قسەیان كرد.

لە مانگی كانوونی ساڵی (٢٠٩٣ یۆنانی = ١٨٨٣ز) رۆیشتم بۆ گوندی (ئەرموتا)، بە شەو گەیشتمە ئەوێ، زۆر سەرما بوو، كەسیان منیان نەحەواندەوە، بەیانی هەموویان چوونە لای (مەحموود پاشا)ی كوردی، كە حاكمیان بوو، شكایەتیان لێ كردم و گوتیان: (ئەوە فەرەنگە) حاكم بەدوایدا ناردم، گفتوگۆیەكی زۆرمان بوو، (١٥) رۆژان لەوێ مامەوە، لە پاشان ناردمییە (موسڵ)ی فەرمانەكەی (سوڵتان)م بۆ هات، نیشانیم دا، كە زانی ئەمن كراومە دەسەڵاتداری هەموو (طائف)ەی

(کلدانی)مان، بە: (کاسۆلیک) و (نسطوری)یەوە، حاکم ڕێی دام بە ئارەزووی خۆم ئیش بکەم. دڵخۆشی خۆم بۆ بەدەرخست، من بە خراپی میللەتەکەم نەکرد، لەجیاتی خراپە چاکەم لەگەڵ کردن، ئەوانیش کە ئەمەیان لەمن دیت، نیشانەی تۆبەی تەواویان بۆ بەدەرخستم و گەڕانەوە ڕێی ڕاست.

لە مانگی ئابی ساڵی (٢١٠١ یۆنانی = ١٧٩١م) برازایەکی خۆم بەناو ئیماندارەکاندا گێڕا، قسەی ڕاستی فێر دەکردن، خوا چاوی دیانەکانی (هێران) و (بارزان)ی ڕوونکردەوە، ئیمانیان قبوڵ کرد، هەندێ پیاو و کاهنیان لەگەڵی هاتنە لام، کتێب و قاپی پیرۆزی پێویستم دانێ، کە لە کەنیسەکانیان ئیشی پێبکەن و گەڕانەوە گوندی خۆیان(٤).

قرۆکییەکی دێرەی تۆیزاوایە، کە بە دێر ماربێێن قدیشە یا (شێخ محەمەدی دێری) دەناسرێ، بە گێچ و بەرد و گونبەت دروست کراوە و ناوەکەی تەواو تاریکە، لە پشتەوەی گۆڕستانێکی گەورە هەیە، شوورەیەکی بە کەڵەکە بەردی هەیە، لەگەڵ هەندێ بنەدار زەیتوونی پیر، لەکاتی معینا لە ساڵا لە زۆر شوێنا دیان بۆ زیاردتی دێن. هەرمۆتەیی لە هەندێ جێژنان بەتایبەتی دەچنە زیارەتی و خواردنی لێ دروست دەکەن. موسڵمانیش بەناوی (شێخ محەمەد) دەچنە زیارەتی، دەمێکە چۆڵە، دیانەکان سواغی دەکەن(٥).

١- دەرگای ڕەئیسی، کە لە ترسی حەیوانات تەسک کراودتەوە، نووسین دۆزراوەتەوە، کە بە چیلکە دارێک لەسەر کەفمالی گێچ نووسراوە: (صلاو علای عمان) = (نوێژ بکە لە نیەتم و نیەتی هەموومان).

٢- تاق، نووسینی کلدانی لەسەرە، دەڵێ: کێخوا ئوغون یەکێ لە گەورانی گوندی ئەرمۆتە ئەو دێرەی لای (٨٠٠) ساڵ پێش ئێستا تەعمیر کردووەتەوە.

٣- سەکۆ.

٤- شوێنی پەرستن، جێگای قەشە و شەماشان.

٥- شوێنی دانیشتنی خەڵقە نوێژکەرەکان.

٦- دەرگەکان.

ئاشەکان:

بە ئاوی تۆیزاوایە، لە تۆیزاوایەوە هەتا نزیک گوندی (شیلە)ی ئەم چەند ئاشانە گەڕاون، هەندێکیان، هەتا ساڵانی (١٩٤٠)یش مابوون، هەندێکیشیان هەر شوێنیان ماوە:

١- تۆیزاوا:

١- ئاشی مام برایم ٢- ئاشی کۆن ٣- ئاشی حاجی جەلیل ئاغا ٤- ئاشی کەریم ئاغا - ئەمانە منارەی بە گێچ و بەردیشیان هەبووە.

٢- هەرمۆتە:

١- ئاشی چارباغی ٢- ئاشی مەلا موسای ٣- کاولەئاشی ناو ڕەزی خواجە کەریم ٤- کاولە ئاشی لە عاردی سێوەی لە بەرزان ٥- ئاشی دیانان ٦- ئاشی مزە لەبەر ڕێی (شیلە).

سەرچاوە:

١- لە مێژووی کۆیە بەرگی یەکەم هەندێ باسم کردووە، ئێستاش نامەکانیم هەموو لەلایە، ڕاستییەکەی خۆی زۆر بۆ ماندوو کردم، هەمووی بە عەرەبی بۆ نووسیومەوە.

٢- قەشە (حەنا ولیەم) لە مانگی شوباتی ١٩٨٠ کە قەشەی هەرمۆتە و کۆیەیە گوتی: (کتێبخانەی هەرمۆتەی لە ڕووداوەکانی ساڵانی (١٩٦٣) و بەملاوە هەمووی سووتێندرا، دەیانگوت: "هی کافرانە").

٣- (اللؤلؤ النضید في تاریخ ماربهنام الشهید) لاپەڕە (٥٠) چاپی موصل ١٩٥١.

٤- گۆڤاری (بین النهرین) ساڵی نۆیەم ژمارە (٣٤ - ٣٥) ساڵی ١٩٨١ کە لە مەترانیەتی کلدانی موسڵ دەردەچێ، لاپەڕە (٢٤٥ - ٢٥١).

٥- لە ڕۆژی جومعە (١٩٧٨/٣/٣١) مامۆستای سانەوی (عەبدولئەمیر حنا) بەناوی سەری ساڵی تازە بە سەفەر چووبووە نەوێ، لەسەر داخوازی من، ئەو قرۆکییەی بۆ کێشام لەگەڵ شەرحی نوقتەکان.

* ئەم بابەتە لە کتێبی (مێژووی کۆیە)ی تاهیر ئەحمەد حەوێزی، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم ١٩٨٤ وەرگیراوە.

قادر حەمباڵ
پزیشکی کوردەواری

بەرهەم عەلی

زستانی ساڵی (١٩٩٢) بوو، ئەو کات قوتابی بووم لە زانکۆی سەلاحەددین، لەگەڵ چەند قوتابییەکی دیکەی هاوڕێم - ژوورێکمان بەکرێ گرتبوو لە یەکێک لە باڵەخانەکانی شەقامی شێخەڵلا لە هەولێر، ئێوارەیەکیان من و قوتابییەکانی هاوڕێم لە سینەماوە دەگەڕاینەوە بۆ ئەو باڵەخانەیەی کە ژوورەکەمانی تێدا بوو. کاتێ بە پێپلیکانەکاندا سەرکەوتین، یەکێک لە قوتابییانی هاوڕێم قاچی لە پێپلیکانێک خزاو کەوتە خوارەوە، قاچی لەجێ چوو. هێندە ئازاری دا، پڕ بەو باڵەخانەیە هاواری دەکرد، بۆیە دەستبەجێ باوەشمان پێدا کرد، هێنامانە خوارەوە، بەو نیازەی بیگەیەنینە نەخۆشخانەی فریاکەوتن، هێشتا چاوەڕێی تەکسی بووین، بڕادەرەکەشمان هەر هاوار هاواری بوو «نای باوکەڕۆ قاچم!!»..

ئەوەندەمان زانی پیاوێکی ریش سپی عەرەبانەچی، هاتە لامان و گوتی: «ئەو برادەرە چ خێریەتی؟»، گوتمان: «لاقی لەجێ چووە»... گوتی: «ئەدی کێوەی دەبەن؟»... نەخۆشخانە. کابرا گوتی: «مامۆستا نەخۆشخانەی لۆ چییە هەنووکە بیبەنە کن قادر حەمباڵی، دەستبەجێ لاقیتان بۆ چاک دەکاتەوە»، ئیدی ئەو ئێوارەیە ناوی قادر حەمباڵم بیست، وەک پیاوێکی زۆر ناسراو لە هەولێردا. لەو پیاوەمان پرسی ماڵی قادر حەمباڵ لەکوێیە؟ پێی گوتین: «هیچ وەسف و ناونیشانی ناوێ، لە هەر کەسەکی بپرسی پێتان دەڵێ ئەوە ماڵی قادر حەمباڵییە».. تەکسییەکمان گرت و بە کاکی شوفێرمان گوت ئەرێ ماڵی قادر حەمباڵ دەزانی؟ دەستبەجێ گوتی سەرکەون، ئیدی ئەوەندەی یەک و دوو، لەبەردەم

مالی قادر حەمباڵ دایبەزاندین، لە ڕاستیدا ئەو کات وەکو ئێستا شارەزای گەڕەک و شەقام و کوچە و کۆڵانەکانی هەولێری پایتەخت نەبووم، بەلام بۆم دەرکەوت، کە ئەم قادر حەمبالە پیاوێکی ئاسایی نییە، بەڵکو ماڵەکەی وەک هەر نەخۆشخانە و دامودەزگایەکی دیکە لە هەولێردا ناسراوە. کە ڕۆیشتینە ماڵیان خانوبەکی سادە و ساکار بوو، مام قادر بە ڕوویەکی گەشەوە پێشوازی کردین. کە چووینە ژوورەکەیەوە تەماشام کرد، وەک عیادەیەکی پزیشکی وایە، یەک دوو پەل و پۆ لە جێ چووی تریشی لێ بوو، کۆمەڵێ وێنەی ئێسکە پەیکەری مرۆڤ بە دیوارەکانەوە هەلواسرا بوو، ئەو ئێوارەیە کاتێ تەماشای قاچ هێنانەوەی برادەرەکەم و نەخۆشەکانی دیکەم کرد. بۆم دەرکەوت کە قادر حەمباڵ بەیتاڵێکی چەند شارەزا و بە ئەزموون و لێهاتووە. هەر لاقی نەخۆشەکانی ڕادەکێشا و قرچ و ڕێک لە ئەژنۆیانەوە دەهات و مام قادر دەستێکی دەدا بە شانی نەخۆشەکەدا و دەیگوت: «هەستە بە پێی خۆت برۆ چ عەیبت تێدا نەما". رۆژ هات و رۆیی، کۆلێژم تەواو کرد و گەڕامەوە سلێمانی، بەلام دووبارە چارەنووسم هاتەوە هەولێر، ئەم سێ چوار ساڵە چەند جارێکی دیکە خزم و کەس و برادەرانم دەبردە لای مام قادر حەمباڵ، هەموو جارێکیش زیاتر ئەم پیاوەم خۆش دەویست، مام قادر پیاوێکی هەژار و زەحمەتکێشی ئەم شارە بوو، پێم وابێ هەر بە پیشەی حەمباڵی ماڵ و منداڵی بەخێو کردبوو، پیاوێکی ریش سپی بەتەمەن و رووح سووک و لەش سووک و گورج و گۆڵ بوو، لەش و لارێکی زەعیفکەلەی هەبوو، بەلام زۆر نەفس بەرز بوو، بە دەگمەن خەڵک هەیە لە هەولێر قادر حەمباڵ نەناسێ و ناوبانگی نەبیستبێ. مام قادر بەشێکی زیندووە لە ژیانی کۆمەلایەتی شاری هەولێر، کەم کەس هەیە کاتێ خۆی یان کەس و کار و برادەرانی دەست و قاچیان لەجێ چوو بێ و هانای بۆ مام قادر حەمباڵ نەهێنا بێ. لەم دوو سێ ساڵەی دواییدا چەند جارێک دیمانە و راپۆرتی تایبەتم لە رۆژنامە و کۆڕەکاندا دەخوێندەوە، کە لەگەڵ قادر حەمباڵدا ئەنجام درابوو.

بەڕاستی لە هەموو شارێکدا ئەم جۆرە کەسانە هەنە و خەڵک ڕێزی تایبەتیان لێ دەگرێت، ئەمانە خەڵکانێکی دەوڵەمەند و دەسەلاتدار و دەست ڕۆیشتوو نین، بەلام هەموو سەرمایەکەیان خۆشەویستی و ڕێز و حورمەتی خەڵکی سادە و ساکاری شارە... بڵێین و نەڵێین خەڵکانی وەک قادر حەمباڵ مرۆڤی گەورەن و پلە و پایەیان بلندە، بەلام بەداخەوە ئەم پیاوە زۆر بە بێ دەنگی ماڵئاوایی کرد و دەزگاکانی ڕاگەیاندن کەمتەرخەم بوون بەرامبەر دوایین هەواڵی قادر حەمباڵ، کە کۆچی دوایی کرد. لە ڕاستیدا ئەوەی بەرچاوم کەوت تەنیا هەواڵێکی زۆر بچووک بوو لە گۆشەیەکی تەنگی هەفتەنامەی گولاندا خوێندمەوە. من لەو باوەڕەدا بووم هەواڵی مەرگی قادر حەمباڵ لە رادیۆ و تەلەفزیۆنەکاندا هەواڵێکی سەرەکی دەبێت و لە رۆژنامە و گۆڤارەکاندا مانشێتی قەبە داگیر دەکات... بە داخەوە.